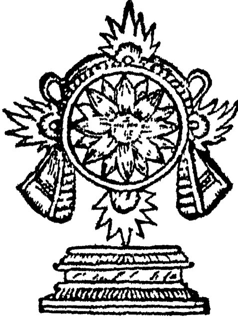
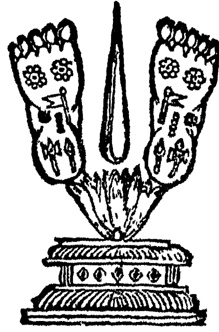
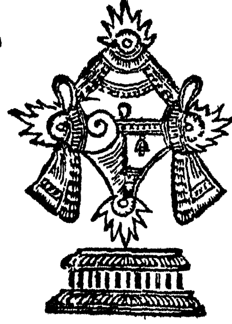
శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీరస్తు

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

వేదవ్యాసమహర్షిప్రణీతం

శ్రీమద్భాగవతమ్

ఏకాదశ - ద్వాదశ స్కంధాః

శ్రీ వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయర్ స్వామి

ముద్రణమ్

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

1976

మూల్యం : రూ. 25-00

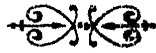
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే, ఏకాదశస్కన్ధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

కృత్వా దైత్యవధం కృష్ణ స్సరామో యదుభి ర్వృతః,
భువోఽవతారయ ద్భారం జవిష్ఠం జనయ న్కలిమ్. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

ఇత్థం బ్రహ్మాదిభి రభ్యర్థితస్య భూభారాపజిహీర్షయాఽవతీర్ణస్య భగవతః అదైవమానుషాణి చేష్టితాని భూభారాపహారధర్మసంస్థాపనసాధుపరిత్రాణాదిగర్భాణి బాల్యయౌవనక్రీడాద్యాత్మకాన్యనువర్ణితాని. అథ భూభారావశేషయదుకులసంజిహీర్షావిదానవిప్రశాపాపనోదనవ్యాజేన ప్రభాసం ప్రస్థితవతః స్వకులక్షపణసమస్తతత్త్వోపదేశస్వపదారోహణాత్మకం చేష్టిత మనువర్ణయత్యేకాదశస్కన్ధేన (కృత్వా దైత్యవధం కృష్ణ ఇత్యాదినా.) తత్ర తావద్వృత్తవర్తిష్యమాణయో స్సంగతిసూచనాయ వృత్త మనువదతి శ్లోకద్వయేన (కృత్వేతి.) పూతనాశకటయమళార్జునధేనుకారిష్టచాణూరతోసలకంసాది దైత్యయోధివధం కృత్వా స రామ ఇత్యనేన కాంశ్చిద్రామేణ ఘాతయిత్వేత్యభిప్రేతం. ఏవం యదుభి ర్వృత ఇత్యనేనాపి జవిష్ఠం బలవత్తరం అతి హింసాపర్యవసాయిన మిత్యర్థః. తం కలిం కలహం జనయ న్కురుపాణ్డవాదిష్వితి శేషః. తేష్వపి కలహోపాదనేనాధర్మిష్ఠాన్ ఘాతయిత్వేతి భావః. ఇత్థం భువో భార మవతారయత్, అడభావ ఆర్షః. అవతారయామాసేత్యర్థః. ౧

యే కోపితా స్సుబహుపాండుసుతా స్సపత్నై ర్దుర్ద్యూతహేళనకచగ్రహణాదిభి స్తాన్.
కృత్వా నిమిత్త మితరేతరత స్సమేతా న్హత్వా నృపా న్నిరహర త్క్షితిభార మీశః. ౨

భూభారరాజపృతనా యదుభి ర్నిరస్య గుప్తై స్స్వబాహుభి రచింతయ దప్రమేయః,
మన్యేఽవనే ర్నను గతోఽప్యగతో హి భారో యద్యాదవం కుల మహో అవిషహ్య మాస్తే.

నైవాన్యతః పరిభవోఽస్య భవే త్కథంచి న్మత్సంశ్రయస్య విభవో న్నహనస్య నిత్యమ్.

తదేవ ప్రపఞ్చయతి (యే కోపితా ఇతి.) సుబహు బహువారం యథా తథా దుర్ద్యూతాదిభి స్సాధనైః సపత్నైః దుర్యోధనాదిభిః యే పాణ్డుపుత్రాః కోపితాః కోపం ప్రాపితాః తా న్పాణ్డుసుతా న్నిమిత్తం ద్వారం కృత్వా "మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచి" న్నితి భగవదుక్తే రితి భావః. సముదితా న్నృపా నితరేతరతః అన్యోన్యై ర్నిమిత్తభూతై ర్హత్వా ఇత్థం ఈశో భగవాన్ క్షితే ర్భారం నిరహరత్ జహార. తత్ర దుర్ద్యూతం కపటద్యూతం హేళన మవజ్ఞా కచగ్రహణం దుశ్శాసనేన ద్రౌపద్యాః కేశగ్రహణం ఆదిశబ్దేన గరళదానజతుగృహదాహాదిసంగ్రహః. ౨

ఏవం వృత్త మనూద్య తేన సహ వర్తిష్యమాణస్య సందర్భం వదన్ వర్తిష్యమాణ ప్రశ్నావసరప్రదానాయ తత్సంగృహ్ణాతి (భూభారేత్యాదిభిః పఞ్చభిః.) స్వస్య బాహుభి ర్గుప్తైః రక్షితై ర్యదుభిః నిమిత్తభూతైః భువో భారభూతానాం రాజన్యానాం పృతనాః సేనాః, నిరస్య హత్వా బాహుభిరితి బహువచనం స్వాసాధారణచతుర్భుజత్వాభిప్రాయకం. అప్రమేయః అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావః, అనవగమ్యస్వరూపస్వభావో వా భగవా నచిన్తయత్. చింతాప్రకారమేవాహ (మన్య ఇత్యాదినోపైమి దామేత్యన్తేన.) నన్వితి వితర్కే. అవనే ర్భూమే ర్భారో గతోఽపి అగత ఇత్యేవ మన్యే భారైకదేశస్య గతత్వేఽపి కార్త్స్న్యేనాగతత్వా దగత ఇత్యేవ మన్యే. మమ నిశ్శేషభూభారక్షపణాయావతీర్ణత్వాదితి భావః. అగతత్వం కుత ఇత్యత ఆహ- యత్ యస్మాత్ అహో విషహ్యం సోఢు మశక్యం అన్యైరితి శేషః. యాదవం కులం, ఆస్తే తస్మా దగత ఇతి భావః. ౩

నన్వాస్తాం తదపి కేనచి న్నిరసిష్యత ఏవేత్యత ఆహ (నైవేతి.) అస్య యాదవబలస్యాన్యతః పురుషాంతరాత్ పరిభవః కథంచి దపి న భవేత్ నాశస్తు న భవేదేవ, పరాజయోఽపి న కథంచి ద్భవే దిత్యభిప్రాయేణ పరిభవ ఇత్యుక్తం తత్ర హేతుం వద న్విశినష్టి. మత్సంశ్రయస్య అహమేవ సంశ్రయ ఆశ్రయో యస్య, న హి మా మాశ్రితస్య క్వచిత్కదాచి దభద్రం దృష్ట మితి భావః, అత ఏవ నిత్యం విభవైః వీర్యశౌర్యాదిభిః ఉన్నహనస్య ఉత్తరోత్తరోత్కర్షవతః కస్తర్హి తత్క్షపణోపాయః తతః కిం వా కరిష్య

(ఋషిశాపవశాన్ముసలోత్పత్తికథనమ్)

అంతఃకలిం యదుకులస్య విధాయ వేణుస్తంబస్య వహ్నిమివ శాంతిముపైమి ధామ. ౪

ఏవం వ్యవసితో రాజన్ సత్యసంకల్ప ఈశ్వరః,
శాపవ్యాజేన విప్రాణాం సంజహ్రే స్వకులం విభుః. ౫

స్వమూర్త్యా లోకలావణ్యం నిర్ముక్త్యాలోచనం నృణామ్.
గీర్భిస్తాః స్మరతాం చిత్తం పదైస్తానీక్షతాం క్రియాః. ౬

ఆచ్ఛిద్య కీర్తిం సుశ్లోక్యాం వితత్య హ్యంజసా ను కౌ,
తమోఽనయా తరిష్యంతీత్యగాత్స్వం పద మీశ్వరః. ౭

నీత్యేత ఆహ (అంత రితి.) యదుకులస్యాన్తః కలిం అంతఃకలహం వేణుస్తంబస్య వేణుగుల్మస్య. వహ్నిమివ నాశకం విధాయ శాన్త మూర్మిషట్కరహితం ధామ శ్రీవైకుంఠాఖ్యం స్థాన ముపైమి గచ్ఛామి. వర్తమానసామీప్యే భవిష్యతి వర్తమానవద్వావాల్లట్. శాంతిమితిపాఠే తావన్నిశ్శేషభూభారావహారేణ చిత్తస్య శాంతి మవ్యాకులతా ముపైమి తతో ధామేత్యర్థః. ౪

(ఏవమితి.) హేరాజన్ ఇత్థం వ్యవసితః నిశ్చయవాన్, ఈశ్వరః అంతఃప్రవిశ్య నియంతా సత్యసఙ్కల్పశ్చేతి ద్వయం హేతుగర్భం. అతో విప్రాణా మంతరాత్మతయా శాప ముత్పాదితవానితి భావః. విప్రాణాం కర్తృణాం యశ్శాపః తేన వ్యాజేన స్వకులం యదుకులం సంజహ్రే వినాశితవాన్. ౫

తదేవ మవతారప్రయోజనం సర్వం సంపాద్య స్వం లోకం జగామేత్యాహ ద్వాభ్యాం (స్వమూర్త్యేతి.) నిరతిశయలావణ్యవత్యా స్వమూర్త్యా స్వదివ్యవిగ్రహేణ లోకలావణ్య మాచ్ఛిద్య కృష్యాపహృత్యేతి యావత్. త్రిలోక్యంతర్గతస్య కృత్స్నస్య లావణ్యస్య సముద్రే గోష్పదస్యే వేతన్మూర్తిలావణ్యేఽంతర్భూతత్వా త్తన్మూర్తిదర్శనానంతరం క్వాపి లావణ్యస్యానవభాసాదితి భావః. తథా నిర్ముక్త్యా కటాక్షమోక్షేణ నృణా మాలోకన మాచ్ఛిద్య తత్కటాక్షమోక్షస్యేతరకటాక్షమోక్షాభిభావుకత్వాదితి భావః. గీర్భి ర్వాగ్భిః తాం గిరం స్మరతాం చిత్తం ఆచ్ఛిద్యేత్యర్థః. తచ్చేష్టితానాం చిత్తాపహారిత్వాదితి భావః. పదైస్తత్రతత్రాఙ్కితైః పదైః, తాని పదానీక్షతాం ఈక్షమాణానాం. క్రియాః అన్యతో గమనాదిక్రియాశ్చాపహృత్యేత్యర్థః. తదాసింతనానాం చక్షురాదిప్రవృత్తిః స్వైకవిషయా కృత్వేతి సముదాయార్థః. ౬

ఉపరిజనిష్యమాణానాం సంసారతరణాయ కౌ పృథివ్యాం సుశ్లోక్యాం సుగేయాం సుశ్లోకశ్లోకాశ్చేతి పాఠే సద్భిర్గేయాం కీర్తిం వితత్య విస్తార్య అనయా కీర్త్యా శ్రవణస్మరణాదివిషయయా, అంజసా సుఖేనైవ సునిశ్చితం, తమః, తమఃకార్యం సంసారం, తరిష్యంతీత్యభిప్రేత్య ఈశ్వరః. స్వపదం స్థాన మగాత్. ౭

రాజోవాచ—

బ్రహ్మణ్యానాం వదాన్యానాం నిత్యం వృద్ధోపసేవినామ్,
విప్రశాపః కథ మభూ ద్వృష్ణీనాం కృష్ణచేతసామ్. ౨

యన్నిమిత్త స్స వై శాపో యాదృశో ద్విజసత్తమ,
కథమేకాత్మనాం భేద ఏత త్సర్వం వదస్వ మే. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

బిభ్ర ద్వపు స్సకలసుందరసన్నివేశం కర్మాచర న్భువి సుమంగళ మాప్తకామః,
ఆస్థాయ ధామ రమమాణ ఉదారకీర్తి స్సంహర్తు మైచ్ఛత కులం స్థితకృత్య శేషః. ౧౦

శాపవ్యాజేన విప్రాణా మిత్యుక్తం తత్ర పృచ్ఛతి రాజా (బ్రహ్మణ్యానామితి ద్వాభ్యాం.) వృష్ణీనాం బ్రహ్మశాపః కథ మభూ త్తేషాం విప్రశాప ఇత్యేతదత్యంతాసంభావిత మితి భావః. తత్ర హేతుత్వేన తాన్వి శినష్టి. బ్రహ్మణ్యానాం బ్రహ్మణి బ్రహ్మకులే సాధవో బ్రహ్మణ్యాః నిత్యం బ్రాహ్మణసమ్మానశీలానాం కథం విప్రశాప ఇతి భావః. నను బ్రహ్మణ్యానా మపి లుబ్ధానాం స సంభావ్యతాం తత్రాహ వదాన్యానా మితి. నన్వేవ మపి సత్సంగత్యభావప్రయుక్తమహదతి క్రమా త్సంభావ్యతాం తత్రాహ నిత్యం వృద్ధోపసేవినా మితి. ఆసతాం నామైతే గుణాః అయ మేక ఏవ తదసంభావనాయా మల మిత్యాశయేన విశినష్టి (కృష్ణచేతసా మితి.) కృష్ణే చేతో యేషాం "న వాసుదేవభక్తానా మశుభం విద్యతే క్వచి" దిత్యాద్యభి యుక్తోక్తే రితి భావః. ౨

యది కథంచి త్ప్రాప్తః స తర్హి విప్రశాపః యన్నిమిత్తః యత్ నిమిత్తం కారణం యస్య సః హే ద్విజసత్తమ ఏకాత్మనాం అన్యోన్య మైకమత్యం ప్రాప్తానాం వృష్ణీనాం కథం భేదః కలహః ప్రవృత్తః యద్వా ఏకాత్మనా మిత్యస్య విప్రాణా మితి విశేష్యాధ్యాహారః. ఏకాత్మనాం సార్వాత్మ్య బ్రహ్మోపాసనేన సర్వత్ర సమచిత్తానాం ఋషీణాం కథం భేదః యదుషు నిగ్రహవిధానభూతభేదవృష్టిః కథ మభూ దిత్యర్థః. ఏతత్సర్వం ఏతస్మి న్మత్ప్రష్టే సర్వం. ప్రతివక్తవ్యం మహ్యం వదస్వ. ౩

స్వకులం సంజిహీర్షో స్సర్వాంతరాత్మనో భగవతః శ్రీకృష్ణస్య సఙ్కల్పాదేవ విప్రశాపోఽభూదిత్యాహ (కృత్వేతి.) సుందరేతి భావప్రధానో నిర్దేశః. సకలస్య సుందరస్య సౌందర్యస్య సమ్యక్ నివేశో యస్మిన్ త త్సుమఙ్గళం వపుః కృత్వా ధృత్వా బిభ్రదితి పాఠాంతరం. తదా బిభ్రాణః కర్మ అద్భుత మమానుషం చ చేష్టిత మాచరన్ కుర్వన్ మఙ్గళమితి కర్మవిశేషణం చ స్మరతాం మఙ్గళావహ మిత్యర్థః. అత ఏవోదారా విపులా కీర్తిర్యస్య సః ధామ ద్వారవత్యాఖ్యం స్థాన మాసాద్య అధిష్ఠాయ రమ మాణః స్థితః కృత్యస్య భూభారాపహరణాత్మకస్య శేషో యస్య సః కులం యదుకులం సంహర్తు మైచ్ఛత్. ౧౦

(ఋషిశాపవశాన్ముసలోత్పత్తికథనమ్)

కర్మాణి పుణ్యనివహాని సుమంగళాని గాయజ్జగత్కలిమలాపహరాణి కృత్వా,
కాలాత్మనా నివసతా యదుదేవగేహే పిండారకం సమగమ న్మునయో విసృష్టాః. ౧౧

విశ్వామిత్రోఽసితః కణ్వో దుర్వాసా భృగు రంగిరాః,
కశ్యపో వామదేవోఽత్రి ర్వసిష్ఠో నారదాదయః. ౧౨

క్రీడంత స్తా నుపవ్రజ్య కుమారా యదునందనాః,
ఉపసంగృహ్య పప్రచ్ఛు రవినీతా వినీతవత్.
తే వేషయిత్వా స్త్రీవేషైః సాంబం జాంబవతీసుతమ్. ౧౩

ఏషా పృచ్ఛతి భో విప్రా అంతర్వత్న్యసితేక్షణా,
ప్రష్టుం విలజ్జతీ సాక్షా త్ప్రబ్రూతామోఘదర్శనాః,
ప్రసోష్యంతీ పుత్రకామా కింస్వి త్సంజనయిష్యతి. ౧౪

(కర్మాణీతి.) పుణ్యనివహాని పుణ్యాని నివహంతి ప్రాపయంతీతి తథా, న కేవలం తథాభూతాన్యేవ అపితు గాయతాం య త్కలిమలం కలియుగప్రయుక్తం పాపం త దపహరంతీతి తథా అత ఏవ సుమఙ్గళాని కేవలసుఖైకనిదానాని కర్మాణి చేష్టితాని కృత్వా వసుదేవస్య గేహే నివసతా కాలాత్మనా కాలశరీరకతయా సంహారకేణ భగవతా విసృష్టాః ప్రచోదితాః. భగవత్సంకల్పప్రేరితా ఇత్యర్థః. మునయః పిండారకం తీర్థవిశేషం ద్వారవతీసమీపస్థం సమగమన్. ౧౧

(విశ్వామిత్ర ఇతి.) ౧౨

(క్రీడంత ఇతి.) తత్ర పిండారకే క్రీడంత స్తా న్మునీ నుపవ్రజ్య సమీప మేత్యోపసంగృహ్య పాదసంగ్రహణం కృత్వా స్వయ మవినీతా అపి వినీతవత్ పప్రచ్ఛుః. తే వేషయిత్వేత్యాద్యర్థ మర్థక్రమా దుపసంగృహ్యేత్యతః, ప్రాగ్యోజ్యం తే ప్రసిద్ధాః. ౧౩

ప్రశ్న మేవాహ (ఏషేతి.) హేవిప్రాః, ఏషా అసితేక్షణా అఙ్గనా అంతర్వత్నీ గర్భిణీ పుత్రకామా ప్రసోష్యంతీ ప్రసవిష్యమాణా చ స్వయం సాక్షాత్ యుష్మాన్ ప్రష్టుం విలజ్జతీ అస్మన్ముఖేన పృచ్ఛతి. యూయం త్వమోఘదర్శనాః. అమోఘం సత్యం దర్శనం యేషాం తే సర్వజ్ఞా ఇత్యర్థః. అతః కింస్వి జ్జనయిష్యతి కిం కన్యా ముత పుత్రం తత్ ప్రబ్రూత. ౧౪

ఏవం ప్రలబ్ధా మునయ స్తా నూచుః కుపితా నృప,
జనయిష్యతి వో మన్దా ముసలం కులనాశనమ్. ౧౫

తచ్ఛ్రుత్వా తేఽపి సన్త్రస్తా విముచ్య సహసోదరమ్,
సామ్బస్య దదృశు స్తస్మి న్ముసలం ఖల్వయస్మయమ్. ౧౬

కిం కృతం మన్దభాగ్యై ర్నః కిం వదిష్యంతి నో జనాః,
ఇతి విహ్వలితా గేహా న్యాదాయ ముసలం యయుః. ౧౭

తం చోపనీయ సదసి పరిమ్లానముఖశ్రియః,
రాజ్ఞ ఆవేదయాంచక్రు స్సర్వయాదవసన్నిధౌ. ౧౮

శ్రుత్వాఽమోఘం విప్రశాపం దృష్ట్వా చ ముసలం నృప,
విస్మితా భయసంత్రస్తా ఉద్విగ్నా ద్వారకౌకసః. ౧౯

తచ్చూర్ణయిత్వా ముసలం యదురాజ స్స ఆహుకః,

(ఏవ మితి.) ఏవం ప్రలబ్ధాః వఞ్చితాః, అవహేళితా ఇతి యావత్, అత ఏవ కుపితా స్తాః యదుకుమారా నూచుః. కి మితి? హేమందాః వః యుష్మాకం కులం నాశయతీతి తథా తం ముసలం జనయిష్యతీతి. ౧౫

(త చ్ఛ్రుత్వేతి) తన్మునివచః శ్రుత్వా యదుకుమారా, అతీవ సంత్రస్తా స్సహసా ఆశు సామ్బస్యోదరం విముచ్య తస్మి న్నుదరే అయస్మయం లోహమయం ముసలం దదృశుః. ౧౬

మందభాగ్యైః అస్మాభిః కి మేత త్కృతం నోఽస్మాకం జనాః నోఽస్మా న్ప్రతి కిం వదిష్యంతి ఇత్యేవం విహ్వలితాః వికలితచిత్తా స్సంతో ముసల మాదాయ గేహాని యయుః. ౧౭

తత స్తం ముసలం సదసి రాజసభాయాం ఉపనీయ పరిమ్లానా ముఖశ్రీ ర్యేషాం తే సర్వేషాం యాదవానాం సన్నిధౌ రాజ్ఞే ఉగ్రసేనాయ ఆవేదయాంచక్రుః స్వకృతం సర్వం విజ్ఞాపయామాసుః. ౧౮

(శ్రుత్వేతి.) అమోఘం అప్రతిహతం విప్రశాపం శ్రుత్వా ముసలం దృష్ట్వా చ తావ ద్విస్మితా స్తతో భయసంత్రస్తాః భయేన కమ్పితగాత్రా శ్చ బభూవు రిత్యర్థః. "త్రసీ ఉద్వేగే ఓ విజీ భయచలనయో" రిత్యనుశాసనాత్ అన్యథా పౌనరుక్త్యం స్యాత్. ౧౯

స యదూనాం రాజా ఆహుకః ఉగ్రసేనః ముసలం సమ్యక్ చూర్ణం కారయిత్వా

(ఋషిశాపవశాన్ముసలోత్పత్తికథనమ్)

సముద్రసలిలే ప్రాస్య ల్లోహం చాస్యావశేషితమ్. ౨౦
కశ్చి న్మత్స్యోఽగ్రసీ ల్లోహం చూర్ణాని తరళై స్తతః.
ఉహ్యమానాని వేలాయాః లగ్నా న్యాస న్కిలైరకాః. ౨౧
మత్స్యో గృహీతో మత్స్యఘ్నై ర్జాలేనాన్యై ర్మహార్ణవే,
తస్యోదరగతం లోహం స్వశల్యే లుబ్ధకోఽకరోత్. ౨౨
భగవాన్ జ్ఞాతసర్వార్థ ఈశ్వరోఽపి తదన్యథా.
కర్తుం నైచ్ఛ ద్విప్రశాపం కాలరూప్యన్వమోదత. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే ప్రథమోఽధ్యాయః.

సముద్రసలిలే ప్రాస్యత్ ప్రాచిచిక్షిపత్, అస్య ముసలస్య చూర్ణీక్రియమాణ స్యావశేషితం లోహశకలం చ ప్రాస్యత్. ౨౦

(తస్మి న్నితి.) తస్మి న్సముద్రసలిలే కశ్చి న్మత్స్యః లోహం పాతితం లోహశకలం అగ్రసీత్. చూర్ణాని తు తరళై స్తరంగై స్తత్ర తత్ర వేలాయాం తీరే ఉహ్యమానాని అత ఏవ లగ్నా న్యైరకాఖ్యా దీర్ఘాః స్థూలా శ్చ ధారాత్రయోపేతా స్తృణవిశేషాః. ఆసన్. ౨౧

(మత్స్య ఇతి.) యోఽగ్రసీ ల్లోహం స మత్స్యః అన్యై ర్మత్స్యైః సహ జాలేన మత్స్యఘ్నైః గృహీతః లుబ్ధకః, తేషాం మత్స్యఘ్నానాం మధ్యే కశ్చి ల్లుబ్ధక ఇత్యర్థః. తస్య మత్స్యస్యోదరగతం లోహం శల్యే శరాగ్రే అకరోత్ కారితవా నిత్యర్థః. ౨౨

(భగవా నితి.) జ్ఞాతా స్సర్వే అర్థాః కాలత్రయగోచరాః యేన సః. తం విప్రశాపం అన్యథా కర్తుం విఫలీకర్తు మీశ్వరః సమర్థోఽపి తదన్యథాకరణం నైచ్ఛత్ కింతు కాలరూపీ హేతుగర్భ మిదం కాలరూపేణ సంహర్తుం కృతసఙ్కల్పత్వాత్ అన్వమోదత. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వార్థసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

గోవిందభుజగుప్తాయాం ద్వారవత్యాం కురూద్వహ,
అవాత్సీ న్నారదోఽభీక్ష్ణం కృష్ణోపాసనలాలసః. ౧

కో వా రాజ న్నింద్రియవా న్ముకుందచరణాంబుజమ్,
న భజే త్సర్వతో మృత్యు ముపాస్య మమరోత్తమైః. ౨

త మేకదా తు దేవర్షిం వసుదేవో గృహాగతమ్,
అర్చితం సుఖ మాసీన మభివాద్యేద మబ్రవీత్. ౩

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శాప మన్యథాకర్తుం సమర్థోఽపీత్యుక్తం కిం క్వచి త్తదన్యథాకరణం ప్రసిద్ధ మిత్యపేక్షాయాం తద్దర్శయన్ తత్ప్రసఙ్గా దితిహాసాంతరం ప్రస్తౌతు మాహ (గోవిందేత్యాదినా.) హేకురూద్వహ అభీక్ష్ణం ప్రస్థాపితోఽపి నారదః పునః పునః ద్వారకాయా మవాత్సీత్ సముషితవాన్. నను నారదస్య దక్షశాపా న్నైకత్ర వాససంభవ ఇత్యాశఙ్కా మపనుదన్ ద్వారకాం విశినష్టి గోవిందభుజగుప్తాయా మితి, న తస్యాం శాపాదేః ప్రభావ ఇతి భావః. కిమర్థ మవాత్సీ దిత్యత్ర నారదం విశినష్టి కృష్ణోపాసనలాలస ఇతి. కృష్ణోపాసనాయాం లాలసా ఔత్సుక్యం యస్య సః. ౧

నను విత్యం జ్ఞానాధికస్య దేవర్షేః కృష్ణోపాసనాయా మౌత్సుక్యం కథ మిత్యత్రాహ (కో న్వితి.) హేరాజన్ ఇంద్రియవాన్ చక్షుష్మాన్ కో వా పుమా న్ముకుందస్య శ్రీకృష్ణస్య చరణామ్బుజం న సేవేత సేవమానో నావతిష్ఠేత్ జ్ఞాజ్ఞవిభాగ మంతరేణ సర్వోపీంద్రియవా న్సేవేతేవేత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తత్పాదామ్బుజం విశినష్టి సర్వతః అమృత్యు మితి చ్ఛేదః, సర్వే ష్వపి భజత్సు న విద్యతే మృత్యు ర్యస్మా త్సేవ్యమానా త్తథాభూతం సర్వేషా మపి విదుషా మవిదుషాం చ ముకుందచరణామ్బుజసేవయైవ సంసృతినివృత్తి రిత్యర్థః. అత ఏవామరోత్తమైః జ్ఞానాధికైః బ్రహ్మరుద్రాదిభి రుపాస్యం సర్వతో మృత్యు రితి పాఠే సర్వే ష్వపి లోకేషు. మృత్యు ర్యస్య స చక్షుష్మాన్ కో వా న సేవేతేత్యర్థః, ౨

నను పరావరతత్వవిదో దేవర్షే స్తత్రావస్థితా వవశ్య మధ్యాత్మవాద స్సమభావి న తత్ర సంశయః. కిం తు కోఽసావా ప్రష్టేత్యత్రాహ (త మితి.) గృహమాగతం స్వగృహం ప్రత్యాగతం అభివాద్య ప్రణమ్యేదం వక్ష్యమాణం అబ్రవీత్. ౩

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

వసుదేవ ఉవాచ—

భగవ న్భవతో యాత్రా స్వస్తయే సర్వదేహినామ్,
కృపణానాం యథా పిత్రో రుత్తమశ్లోకవర్త్మనామ్. ౪

భూతానాం దేవచరితం దుఃఖాయ చ సుఖాయ చ,
సుఖాయైవ హి సాధూనాం త్వాదృశా మచ్యుతాత్మనామ్. ౫

భజంతి యే యథా దేవా న్దేవా అపి తథైవ తాన్,

తదేవాహ (భగవ న్నిత్యాదిభి షడ్భిః.) కించ తత్ప్రష్టుకామ స్తావ త్తదాగమన మభినందతి (భగవ న్నితి.) హేభగవన్ భవతో యాత్రా సంచారః సర్వేషాం దేహినాం మాదృశాం స్వస్తయే మంగళాయ సుఖాయేతి యావత్ తథాహి యథా పిత్రో రాగమనం పుత్రాణాం సుఖాయైవ తథా ఉత్తమశ్లోక వర్త్మభూతానాం తత్స్వరూపస్వభావాదిజ్ఞానద్వారభూతానాం యాత్రా కృపణానాం తాపత్రయపీడితానాం స్వస్తయ ఏవ, ఉత్తమశ్లోకవర్త్మణ ఇతి పాఠాంతరం, తదా భగవచ్ఛరీరభూతస్య భవతః. ఆగమనం పిత్రో రాగమన మివ కృపణానాం దేహినాం స్వస్తయ ఏవ భవతీత్యర్థః. ౪

నను కిం విశేషేణ మాదృశా మేవ యాత్రా కృపణానాం స్వస్తయ ఇతి బ్రూషే యతో దేవాదీనా మపి యాత్రాదికర్మ లోకానాం స్వస్తయే భవతీత్యత ఆహ (భూతానా మితి.) దేవానాం పర్జన్యాదీనాం చరితం భూతానాం దుఃఖాయ చ భవతి, అతివృష్ట్యాదినా దుఃఖజననదర్శనా దితి భావః. త్వాదృశాం త్వద్విధానాం సాధూనాం తు చరితం సుఖాయైవ, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి- (అచ్యుతాత్మనా మితి.) అచ్యుతే ఆత్మా మనో యేషాం తేషాం, నిత్య మచ్యుతైకచిత్తత్వా దితరవార్తా మపోహ్యాచ్యుతవార్తయా తాపత్రయనిరసనశీలత్వా త్సుఖాయైవేతి భావః. ౫

కించ సుఖం కుర్వంతోఽపి దేవా భజనానుసారేణ కుర్వంతి సాధవ స్తు న తథేత్యాహ (భజంతీతి,) యే దేవాన్ యథా భజంతి తాన్ దేవా అపి తథైవ భజంతి భజనానుగుణ మేవ సుఖం యచ్ఛంతి న తు నిరవధిక మిత్యర్థః. కుతః యతః ఛాయేవ కర్మసచివాః కర్మసహాయా స్తే యథా ఛాయావృద్ధిహ్రాసాదినా వర్ధతే హ్రసతే చ తద్వ ద్దేవా అపి స్వసేవాతారతమ్యానురూపం కర్మైవ తరతమఫలభావేన సహాయో, యేషాం తథాభూతా ఇత్యర్థః. సాధవ స్త్వాదృశా స్తు దీనవత్సలాః దీనేషు

ఛాయేవ కర్మసచివా స్సాధవో దీనవత్సలాః. ౬

బ్రహ్మం స్తథాఽపి పృచ్ఛామో ధర్మా న్భాగవతాం స్తవ,
యాన్ శ్రుత్వా శ్రద్ధయా మర్త్యో ముచ్యతే సర్వతో భయాత్. ౭

అహం కిల పురానంతం ప్రజార్థో భువి ముక్తిదమ్,
అపూజయం న మోక్షాయ మోహితో దేవమాయయా. ౮

యథా విచిత్రవ్యసనా ద్భవద్భి ర్విశ్వతో భయాత్,
ముచ్యేమ హ్యంజసై వాద్ధా తథా న శ్శాధి సువ్రత. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ —

రాజ న్నేవం కృతప్రశ్నో వసుదేవేన ధీమతా,
ప్రీత స్త మాహ దేవర్షి ర్హరే స్సంస్మారితో గుణైః. ౧౦

తాపత్రయాభిభూతేషు వత్సలాః నిరవశేషదుఃఖనిరాచికీర్షవః, యద్వా ఛాయేవ పరోపకారరూపకర్మసచివాః అతః సంశ్రయణీయా స్సాధవ ఇత్యర్థః. ౬

(బ్రహ్మన్నితి.) తదేవం యద్యపి తవాగమనమాత్రేణ వయం కృతార్థా, స్తథాఽపి పృచ్ఛామః. కిం తత్? భాగవతాన్ ధర్మాన్ తవ యై ర్ధర్మై ర్భగవా న్ప్రసన్న, స్తా నిత్యర్థః. కిం చ యాన్ ధర్మాన్ శ్రుత్వా సర్వతః సర్వస్మాత్, భయాత్ సంసృతిభయాత్ ముచ్యతే. ౭

నను పుత్రీకృతపరమపురుష స్త్వ మితర ఇవ కిం నిర్విద్యస ఇత్యాహ (అహ మితి.) ముక్తిద మప్యనంతం కేవలం పుత్రకామోఽహ మపూజయ మారాధితవా నస్మి న తు మోక్షాయా పూజయం తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి దేవస్య భగవతో మాయయా మోహితః. కిలేతి సూతికాగృహే భగవదుక్తి మనుస్మరతి. ౮

అతో, యథా విచిత్రాణి వ్యసనాని దుఃఖాని యస్మిన్ తస్మా త్సర్వతో భయావహా త్సంసారార్ణవాత్, అఞ్జసా సుఖేన అద్ధా స్ఫుటం ముచ్యేమ ముక్తా భవేమ తథా హే సువ్రత నోఽస్మాన్ శాధి శిక్షయ. ౯

(రాజ న్నితి.) హేరాజ న్నేవం ధీమతా వసుదేవేన కృతః ప్రశ్నో యస్య స దేవర్షిః హరే ర్గుణై ర్వర్ణనీయై స్సంస్మారితః, ఉత్కంఠా త్స్మరతేః కర్మణి క్తః, తత ఏవ ప్రీత స్తం వసుదేవ మాహ. ౧౦

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

నారద ఉవాచ—

సమ్యగేత ద్వ్యవసితం భవతా సాత్వతర్షభ,
యత్పృచ్ఛసే భాగవతాన్ ధర్మాం స్త్వం లోకభావనాన్. ౧౧

శ్రుతోఽనుపఠితో ధ్యాత ఆదృతో వాఽనుమోదితః,
సద్యః పునాతి సద్ధర్మో దేవ విశ్వద్రుహోఽపి హి. ౧౨

త్వయా పరమకల్యాణః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః,
స్మారితో భగవా నద్య దేవో నారాయణో మమ. ౧౩

అత్రాప్యుదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్,
ఆర్షభాణాం చ సంవాదం విదేహస్య మహాత్మనః. ౧౪

తావ త్ప్రశ్న మభినందతి (సమ్యగిత్యాదిభి స్త్రిభిః.) హేసాత్వతర్షభ తవైత త్సమ్య గ్వ్యవసితం నిశ్చితం పరమార్థవిషయనిశ్చయాత్మకబుద్ధిమాం స్త్వ మిత్యర్థః. కుతః, యత్ యస్మాత్ భాగవతాన్, ధర్మాన్ పృచ్ఛసే భాగవతధర్మప్రశ్నేన లిఙ్గేన త్వాం, పరమార్థవిద మనుమినోమీతి భావః. తత్ర హేతుత్వేన తాన్విశినష్టి. విశ్వభావనాన్ జగదభ్యుదయకరాన్. ౧౧

కిం చ శ్రవణాదివిషయి స్సన్ సద్ధర్మో భాగవతధర్మః హేదేవ విశ్వేభ్యో భూతేభ్యో ద్రుహ్య న్తీతి తథా తా నపి, సద్య ఏవ పునాతి. ౧౨

కించ మహా నుపకార స్త్వయా కృత ఇత్యాహ (త్వయేతి.) పుణ్యావహం శ్రవణం కీర్తనం చ యస్య సః పరమకల్యాణః నిశ్శేషామఙ్గళఘ్నో. భగవా న్నారాయణోఽధునా మమ స్మారితః. ౧౩

ఇత్థం ప్రశ్న మభినంద్య తస్య విదేహర్షభసంవాదాత్మక ముత్తరం వక్ష్యన్ ప్రస్తౌతి (అత్రేతి.) అత్రాపి త్వత్ప్రశ్నే మహాత్మనో విదేహస్య జనకస్యార్షభాణాం చ సంవాదం తద్రూప మితిహాసం ఉదాహరంతి ఉత్తరత్వేనోదాహరంతి. త్వత్ప్రశ్నస్య విదేహప్రశ్నతుల్యత్వాత్తత్ర యదుత్తరం తదేవ త్వత్ప్రశ్నేఽప్యుత్తర మిత్యభిప్రాయేణోదాహరంతీత్యుక్తమ్. ౧౪

ప్రియవ్రతో నామ సుతో మనో స్స్వాయంభువస్య యః,
తస్యాగ్నీధ్ర స్తతో నాభి ర్ఋషభ స్తత్సుత స్స్మృతః. ౧౫

తమాహు ర్వాసుదేవాంశం మోక్షధర్మవివక్షయా,
అవతీర్ణం సుతశతం తస్యాసీ ద్బ్రహ్మపారగమ్. ౧౬

తేషాం వై భరతో జ్యేష్ఠో నారాయణపరాయణః.
విఖ్యాతం వర్ష మేత ద్య న్నామ్నా భారత మద్భుతమ్. ౧౭

స భుక్తభోగాం త్యక్త్వేమాం నిర్గత స్తపసా హరిమ్,
ఉపాసీన స్తత్పదవీం లేభే వై జన్మభి స్త్రిభిః. ౧౮

తేషాం నవ నవద్వీపపతయోఽస్య సమంతతః,

కే తే ఆర్షభా ఇత్యత్రాన్వయకథనేన తా న్దర్శయతి (ప్రియవ్రత ఇతి సప్తభిః) స్వాయంభువస్య స్వయంభువో బ్రహ్మణః పుత్రస్య. మనోః యః సుతః ప్రియవ్రతో నామాసీత్ తస్యాగ్నీధ్రిః సుత, ఇతి సంబంధః. ౧౫

త మృషభం మోక్షధర్మా న్వక్తు మిచ్ఛయాఽవతీర్ణం వాసుదేవాంశ మాహుః తస్యర్షభస్య సుతశత మాసీత్, కథంభూతం? బ్రహ్మపారగం బ్రహ్మశబ్ద స్తత్రోభ వేదపరః పరబ్రహ్మపర శ్చ. పారశబ్ద స్తు యథావస్థితస్వరూపపరః, ఉభయో రప్యానంత్యాత్ తత్ర కేచి ద్వేదపారగాః కేచిత్తూభయ పారగా శ్చేతి జ్ఞేయమ్. ౧౬

తేషాం శతసఙ్ఖ్యానాం జ్యేష్ఠో భరతః స చ నారాయణః పరాయణం పరం ప్రాప్య ముపాయ శ్చ యస్య సః ఏతదజనాభం నామ వర్షం యస్య నామ్నా భారత మిత్యద్భుతం విఖ్యాత మాసీ త్స భరత ఇతి సంబంధః, అనేన తస్య ధర్మానతిక్రమ ఉక్తః. ౧౭

స భరతః భుక్తాః భోగాః యస్యాం తా మిమాం స్వవశాం పృథ్వీం త్యక్త్వా గృహా న్నిర్గత, స్తపసా వర్ణాశ్రమోచితధర్మేణ హరి ముపాసీన, స్త్రిభి ర్జన్మభి స్తస్య హరేః పదవీం ప్రకారం సాధర్మ్య మితి యావత్ లేభే ప్రాప్తవాన్, వా ఇత్యనేన ప్రసిద్ధ స్సూచ్యతే. ౧౮

తేషాం భరతానుజానాం ఏకోనశతసఙ్ఖ్యానాం మధ్యే నవ ఇలావర్తబ్రహ్మావర్తార్యావర్తమలయ కేతుభద్రసేనేంద్రస్పృక్ విదర్భకీటకనామానో నవ, సమంతతః సమంతాత్ అస్య భారతవర్షస్య యే

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

కర్మతన్త్రప్రణేతార ఏకాశీతి ర్ద్విజాతయః. ౧౯

నవాభవ న్మహాభాగా మునయో హ్యర్థశంసినః.
శ్రమణా వాతరశనా ఆత్మవిద్యావిశారదాః. ౨౦

కవి ర్హవి రంతరిక్షః ప్రబుద్ధః పిప్పలాయనః,
ఆవిర్హోత్రోఽథ ద్రుమిళ శ్చమసః కరభాజనః. ౨౧

త ఏతే భగవద్రూపం విశ్వం సదసదాత్మకమ్,
ఆత్మనోఽవ్యతిరేకేణ పశ్యంతో వ్యచర న్మహీమ్. ౨౨

అవ్యాహతేష్టగతయ స్సురసిద్ధసాధ్యగంధర్వయక్షనరకిన్నరనాగలోకాన్,
ముక్తా శ్చరంతి మునిచారణభూతనాథవిద్యాధరద్విజగవాం భువనాని కామమ్. ౨౩

నవ ద్వీపాః ఖణ్డాః స్వతుల్యనామానః తేషా మధిపతయః బభూవు రిత్యర్థః. ఏకాశీతిసఙ్ఖ్యా స్తు ద్విజాతయః కర్మతంత్రస్య, ప్రణేతారః ప్రవర్తకాః బభూవుః. ౧౯

అవశిష్టాః నవ తు మునయో బభూవుః, తా నేవ విశినష్టి - మహాభాగాః జ్ఞానవైరాగ్యాది భాగ్యయుక్తాః అర్థశంసినః పరమార్థనిరూపకాః శ్రమణాః శ్రమవన్తః అధ్యాత్మవిద్యాపరిశ్రమయుక్తా ఇత్యర్థః. అత ఏవాత్మవిద్యాయాం విశారదాః ప్రవీణాః, వాతరశనాః దిగమ్బరా న తు నగ్నాః ౨౦

నామభి స్తా న్నిర్దిశతి (కవి రితి.) ౨౧

తేషాం పారమహంస్యం చరిత మాహ (త ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ౨౨

(అవ్యాహతా) అప్రతిహతా ఇష్టా అభిమతా గతి ర్యేషాం తే ముక్తాః క్వాప్యనాసక్తాః, సురాదీనాం, లోకాన్. మునిప్రభృతీనాం, భువనాని స్థానాని చ కామం యథేష్టం చరంతి చేరుః. అద్యాపి చరంతీత్యభిప్రాయేణ వర్తమానని ర్దేశః. అనేన తేషాం జనకస్య చ కథం సఙ్గమో భూ దిత్యాశఙ్కా శమితా. ౨౩

త ఏకదా నిమే స్సత్ర ముపజగ్ము ర్యదృచ్ఛయా,
వితాయమాన మృషిభి రజనాభే మహాత్మనః. ౨౪

తా న్దృష్ట్వా సూర్యసంకాశా న్మహాభాగవతా న్నృపః,
యజమానోఽగ్నయో విప్రా స్సర్వ ఏవోపతస్థిరే. ౨౫

విదేహా స్తా నభిప్రేత్య నారాయణపరాయణాన్,
ప్రీత స్సంపూజయాంచక్ర ఆసనస్థా న్యథార్హతః. ౨౬

తా న్రోచమానాన్ స్వరుచా బ్రహ్మపుత్రోపమా న్నృప,
పప్రచ్ఛ పరమప్రీతః ప్రశ్రయావనతో నృపః. ౨౭

విదేహ ఉవాచ—

మన్యే భగవత స్సాక్షా త్పార్షదా న్వో మధుద్విషః,

తదేవాభిప్రేత్యాహ (త ఇతి.) కవ్యాదయ స్తత్ర తత్ర సంచరంత, ఏకదా అజనాభే భారతవర్షే, ఋషిభి ర్వితాయమాన మనుష్ఠీయమానం మహాత్మనో నిమే ర్జనకస్య సత్రం యదృచ్ఛయోపజగ్ముః. ౨౪

(తా నితి.) హేనృప వసుదేవ సూర్యతుల్యాన్. తాన్కవ్యాదీ న్మహాభాగవతాన్ దృష్ట్వా యజమానో నిమిః విప్రాః ఋషయః, అగ్నయః ఆహవనీయాదయః మూర్తిధరా శ్చేత్యేతే సర్వే, ఉపతస్థిరే ప్రత్యుత్థితవంతః. ౨౫

నారాయణపరా నభిప్రేత్య చిహ్నై ర్విజ్ఞాయ తావత్తదా, ఆసనస్థాన్ కృత్వా యథాయోగ్యం పూజయాంచక్రే. ౨౬

(తా నితి.) బ్రహ్మపుత్రోపమాన్ భృగ్వాదితుల్యాన్ నితరాం ప్రీతో నృపో విదేహః, వినయేనావనతో నమ్రః పప్రచ్ఛ ఉవాచేత్యర్థః. ౨౭

తావ ద్దర్శనేనాత్మనః కృతార్థతాం వక్తుం తా నభిష్టౌతి (మన్య ఇతి.) వో యుష్మా న్సాక్షా ద్భగవతః మధుసూదనస్య పార్షదా న్మన్యే తాదాత్మ్యనిర్దేశ స్తుతుల్యత్వాభిప్రాయాత్ **అత్యంతసాదృశ్యాత్**

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

విష్ణో ర్భూతాని లోకానాం పావనాయ చరంతి హి. ౨౮

దుర్లభో మానుషో దేహో దేహినాం క్షణభంగురః,
తత్రాపి దుర్లభం మన్యే వైకుంఠప్రియదర్శనమ్ ౨౯

అత ఆత్యంతికం క్షేమం పృచ్ఛామో భవతోఽనఘాః,
సంసారేఽస్మిన్ క్షణార్ధోఽపి సత్సంగ శ్శేవధి ర్నృణామ్. ౩౦

ధర్మాన్ భాగవతా న్బ్రూత యది న శ్శ్రుతయే క్షమమ్,

స ఏవాయం గౌ రితి వ్యపదేశదర్శనాత్ సాదృశ్యం చాత్ర నిరంతరానుభవవిషయయథావస్థితభగవత్స్వరూపస్వభావవత్త్వం. నన్వేవంభూతానాం కథ మిహాజ్ఞలోకే సంచార స్తత్రాహ (విష్ణో రితి.) విష్ణో ర్భూతాని భక్తాః లోకపావనార్థం సర్వత్ర పర్యటంతి హీత్యర్థః. ౨౮

అహో మమ భాగ్యం యతో దుర్లభ మిదం ప్రాప్త మిత్యాహ (దుర్లభ ఇతి.) దేహినా ముచ్చావచదేహధారిణాం జీవానాం యే దేహా స్తేషాం మధ్యే మానుషదేహో దుర్లభః సోఽపి క్షణభఙ్గురః సుకృతాతిశయలభ్యత్వా త్సర్వథా భగవదారాధనోపయుక్తత్వా చ్చ శ్రేష్ఠత్వా ద్దుర్లభ ఇత్యర్థః. తత్రాపి తస్మిన్ దుర్లభే మనుష్యజన్మన్యపి వైకుంఠప్రియాణాం భగవత్ప్రియాణాం యుష్మాదృశాం దర్శనం అత్యంతదుర్లభం మన్య ఇత్యర్థః. ౨౯

(అత ఇతి.) ఇహ సంసారే యతః. క్షణార్ధోపి క్షణస్యార్ధం యస్మిన్ తథాభూతోఽపి సత్సఙ్గః, నృణాం శేవధిః అపరిమితపురుషార్థావహః శైవం శివం కల్యాణం తద్దధాతి ఆదధాతీతి తథా అతో హేఽనఘాః భవతో యుష్మాన్ ఆత్యంతికం నిరతిశయం క్షేమం ఇదం తత్సాధనస్యాప్యుపలక్షణం తదుభయం పృచ్ఛామః. క ఆత్యంతికః క్షేమః కింవా తత్సాధన మితి పృచ్ఛామ ఇత్యర్థః. ౩౦

భగవత్ప్రాప్తి రేవ క్షేమ స్తత్సాధనం చ భాగవతధర్మా ఏవేతి చే త్తర్హి తాన్ బ్రూతేత్యభిప్రేత్యాహ (ధర్మా నితి.) యది నోఽస్మాకం శ్రుతయే శ్రవణాయ క్షమాః యోగ్యాః భవంతి యది తాన్ శ్రోతుం వయం యోగ్యా స్తర్హి బ్రూతేత్యర్థః. యై రాత్యంతికక్షేమభగవత్ప్రాప్తిసాధనభూతైః

యైః ప్రసన్నః ప్రపన్నాయ దాస్య త్యాత్మాన మప్యజః. ౩౧

నారద ఉవాచ —

ఏవం తే నిమినా పృష్టా వసుదేవమహాత్మనా,
ప్రతిపూజ్యాబ్రువ న్ప్రీత్యా ససదస్యర్త్విజం నృపమ్. ౩౨

కవి రువాచ —

మన్యేఽకుతశ్చి ద్భయ మచ్యుతస్య పాదాంబుజోపాసన మత్ర నిత్యం,
ఉద్విగ్నబుద్ధే రసదాత్మభావా ద్విశ్వాత్మనా యత్ర నివర్తతే భీః. ౩౩

ప్రసన్నో యో భగవా న్ప్రపన్నాయ శరణాగతాయాత్మానం దాస్యతి ఆత్మసామ్యం సాధర్మ్యం దాస్యతీత్యర్థః, ఆత్మాన మపి తద్వశీకరోతీతి వా. ౩౧

ఇత్థ మాపృష్టా స్తే క్రమేణోత్తరోత్తరం పిపృచ్ఛిషా ముత్పాదయంతః ప్రశ్నానా ముత్తరాణ్యాహురిత్యాహ దేవర్షిః (ఏవ మితి,) హేవసుదేవ సదస్యైః. ఋత్విగ్భి శ్చ సహ వర్తమానం నృపం నిమిం ప్రతిపూజ్య ప్రత్యభినంద్య ప్రీత్యా అబ్రువన్. ౩౨

ఉక్తి రేవాహ (మన్య ఇత్యాదినా.) తావ దాత్యంతికం క్షేమం తత్సాధనం చాహ కవిః మన్య ఇతి. అత్ర జీవదశాయాం నిత్య మచ్యుతస్య యత్ పాదామ్బుజోపాసనం తదేవాకుతశ్చి ద్భయం మన్యే. నకుతశ్చిద్భయం యస్మాత్ త త్తథా ఆగామిదుఃఖదర్శనజం ప్రతికూలం జ్ఞానం భయం కుతశ్చి దపి తదభావ స్తు ముక్తా వేవ సా చాచ్యుతపాదామ్బుజోపాసనా దేవేత్యుక్తం భవతి. అనేనాత్యంతికక్షేమో ముక్తి రేవ. తత్సాధనం తు భగవత్పాదామ్బుజోపాసన మేవ, తదేవ భాగవతో ధర్మ ఇతి ఫలితం. ఏత దేవోపపాదయతి అసతి ప్రకృతిపరిణామరూపే దేహే ఆత్మభావా దాత్మాభిమానా ద్ధేతో రుద్విగ్నా భయయుక్తా బుద్ధి ర్యస్య తస్య పుంసః, ఏవం పూర్వావస్థా కథితా. యత్ర యస్మి న్నచ్యుతస్య పాదామ్బుజోపాసనే కృతే సతి సర్వాత్మనా సర్వప్రకారేణ భీ ర్భయం, నివర్తతే నిశ్శేషభయ నివృత్తిమాన్ మోక్షః స్యా దిత్యర్థః. యద్వా కీదృశం తదుపాసన మిత్యత్రాహ విశ్వాత్మనా యత్రేతి. విశ్వాత్మనేతి భావప్రధానో నిర్దేశః, విశ్వస్య కృత్స్నస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః, ఆత్మత్వేనాంతిరాత్మ తయా యత్రోపాసనే కృతే సతీత్యర్థః. సర్వత్ర బ్రహ్మభావా జ్జీవదశాయా మపి భీ ర్నివర్తతే ఇతి భావః. ౩౩

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

యే వై భగవతా ప్రోక్తా ఉపాయా హ్యాత్మలబ్ధయే,
అంజః పుంసా మవిదుషాం విద్ధి భాగవతాన్ హితాన్. ३४

యా నాసాయ నరో రాజ న్న ప్రమాద్యేత కర్హిచిత్,
ధావ న్నిమీల్య నేత్రే వా నస్ఖలే న్న పతే దిహ. ३५

కాయేన వాచా మనసైంద్రియై ర్వా బుద్ధ్యాత్మనా వాఽనుసృతస్వభావః,

నను సత్యం భగవదుపాసన మేవాత్యంతికక్షేమసాధనో భగవద్ధర్మ ఇతి కే కే వా తదనుపాసనానుగ్రాహకా భాగవతా ధర్మా ఇత్యత (అహ యే వా ఇతి.) అవిదుషాం పుంసాం అఞ్జః. సుఖేనాత్మలబ్ధయే పరమాత్మప్రాప్తయే యే ఉపాయాః. శ్రవణకీర్తనస్మరణపాదసేవనార్చనవందన దాస్యసఖ్యాత్మనివేదనాదయః ప్రోక్తాః. పఞ్చరాత్రాదిముఖేన కథితాః, తా నేవ హి భాగవతా న్విద్ధి యద్వా హితాన్ ఉపాసనానుగ్రాహకాన్ తా నిత్యధ్యాహ్రియతే. తాన్ భాగవతాన్ విద్ధీత్యర్థః. ३४

తా న్విశినష్టి (యా నితి.) యాన్ భగవతా ప్రోక్తాన్ ఉపాయా నధిష్ఠాయ సమ్యక్ తా ననుతిష్ఠ న్నిత్యర్థః, హేరాజ న్కర్హిచి దపి న ప్రమాద్యేత ఉపాయాంతరనిష్ఠానా మివ భగవద్ధర్మ నిష్ఠానాం ప్రమాదో నాస్తీత్యర్థః, విఘ్నోపహతి ర్నాస్తీతి భావః. తథా చోక్తం భగవతా "నేహాభిక్రమ నాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యత" ఇతి (కించ) ఇహ భాగవతధర్మేషు నేత్రే నిమీల్య ధావ న్నపి న స్ఖలేత్ న పతేచ్చ యథా సుపథి నేత్రే నిమీల్య ధావ న్నపి న స్ఖలే న్న పతే చ్చ తద్వ దిత్యర్థః. తథా చ స్మర్యతే "యాః క్రియా స్సంప్రయుక్తా స్స్యు రేకాంతగతమానసైః, తా స్సర్వా శ్శిరసా దేవః ప్రతిగృహ్ణాతి వై స్వయ" మితి. ఇతరోపాయనిష్ఠానాం త్వయథావదనుష్ఠితేభ్య స్తేభ్యః. స్ఖలనం తతః. పతనం చావశ్యంభావీతి సూచితమ్. ३५

కుత స్తస్య స్ఖలనాదిశఙ్కాఽపి. యత స్సర్వశరీరేంద్రియవ్యాపారాణాం స్వాంతరాత్మభూత పరమాత్మప్రయోజ్యస్వకర్తృకత్వానుసంధానే నాత్మని కర్తృకత్వానభిమానిన స్తదభిమానప్రయుక్తస్ఖలనాది ర్దురాప ఇత్యభిప్రేత్యాహ (కాయేనేతి.) వాచా వాగింద్రియేణ. ఇంద్రియై ర్వాగింద్రియవ్యతిరిక్తైః జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియైః ఆత్మనా చిత్తేన అనుసృతః, స్వభావః సంసారవాసనా యేన సః తథాభూతోఽపీత్యర్థః, అనుసృతస్వభావా దితి పాఠే భావప్రధానో నిర్దేశః, అనుసృతస్వప్రకృతిజగుణత్వాత్ అవశ్యం

కరోతి యద్య త్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయే త్తత్. ౩౬

భయం ద్వితీయాభినివేశత స్స్యా దీశా దపేతస్య విపర్యయోఽస్మృతిః,
తన్మాయయాఽతో బుధ ఆభజే త్తం భక్త్యైకయేశం గురుదేవతాత్మా. ౩౭

అవిద్యమానో ప్యవభాతి హి ద్వయో ధ్యాతు రియా స్వప్నమనోరథౌ యథా,

కాయాదిభిః. కించి త్కరోతి మన ఆదిభిః కించి త్సఙ్కల్పయతి అధ్యవస్యతి ధ్యాయతి చేత్యర్థః. తథాచోక్తం భగవతా "న హి కశ్చి త్క్షణ మపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్, కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజై ర్గుణై" రితి. ఏవం చ కాయాదిభిః. యద్య ద్విహిత, మవిహితాప్రతిషిద్ధం చ కర్మ కరోతి తత్సర్వం నారాయణాయేతి సమర్పయేత్ తాదర్థ్యచతుర్థ్యంతనారాయణపదోచ్చారణేన తదర్థతా మనుసంధధీతేత్యర్థః. "మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా నిరాశీ ర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః. యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్, యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణ" మిత్యుక్తం సర్వకర్మణా మీశ్వరార్పణం నామేద మేవ యత్స్వాంతరాత్మభూతపరమాత్మార్థత్వానుసంధాన మితి. ఆచార్యా స్తు "యద్యత్కరోతీ త్యస్య శాస్త్రావిరుద్ధం లౌకికం వైదికం చ యద్యత్కరోతీత్యర్థః, ఇతి వ్యాచఖ్యుః. ౩౬

"విశ్వాత్మనా యత్ర నివర్తతే భీ" రితి సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనేన భయనివృత్తికథనేన తదభావే తదనువృత్తి స్సూచితా. తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి. (భయ మితి.) ద్వితీయాభినివేశతః భయం స్యాత్ అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రాభిమానాత్ భయం స్యా దిత్యుక్తం భవతి. అత ఏవేశా దపేతస్య భగవద్విముఖస్య విపర్యయః, స్మృతిః. విపర్యయః దేహాత్మాభిమానః. తద్విషయస్మృతిః. దేహాత్మభ్రమరూపస్మరణం వా విపర్యయోఽస్మృతి రితి పాఠే అస్మృతిః పరమాత్మశరీరభూతత్వేన స్వాత్మస్మరణాభావః ద్వితీయాభినివేశవిపర్యయాదయః. కిం నిబంధనా ఇత్యత్రాహ (తన్మాయయేతి.) తన్మాయయా భగవదధీనయా మాయయా ప్రకృత్యా దేహాత్మభ్రాంతి రబ్రహ్మాత్మకభ్రాంతి శ్చే త్యుభయవిధాభ్రాంతి స్తన్మూలా స్మృతి శ్చ భగవన్మాయాయత్తేత్యర్థః. అతః యత ఏవ మత స్తస్మా ద్బుధః అధీతవేదాంతజన్యజ్ఞానః గురు రేవ దేవతేతి ఆత్మా బుద్ధి ర్యస్య తథాభూత స్సన్ ఏకయా అవ్యభిచారిణ్యా అనన్యప్రయోజనయేతి యావత్ భక్త్యా త మేవేశం భజేత తన్మాయానివృత్తయే సర్వశరీరకం పరమపురుషం భజే దిత్యర్థః. ౩౭

నన్వనాత్మనో దేహస్యాత్మత్వేనాస్వతంత్రస్యాత్మనః స్వతంత్రతయా చ ప్రతీతి ర్భగవన్మాయయాఽపి కథ మిత్యత ఆహ (అవిద్యమానోఽపీతి) అవిద్యమానోప్యాత్మతయా స్వతంత్రతయా

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

తత్కర్మసంకల్పవికల్పకం మనో బుధో నిరుంధ్యా దభయం తత స్స్యాత్. ౩౮

శృణ్వ న్సుభద్రాణి రథాంగపాణే ర్జన్మాని కర్మాణి చ యాని లోకే,
గీతాని నామాని తదర్థకాని గాయ న్విలజ్జో విచరే దసంగః. ౩౯

ఏవం వ్రత స్స్వప్రియనామకీర్త్యా జాతానురాగో ద్రుతచిత్త ఉచ్చైః,

చావిద్యమానోఽపి దేహ ఆత్మా చ ధ్యాతుః. ధియా మనసా ద్వయో ద్వయత్వేనావభాతి ఆత్మతయా స్వతంత్రతయా చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ద్వయో రితి పాఠే, ద్వయోః. దేహాత్మనోరవిద్యమానోఽపి ఆత్మతాకారః స్వతంత్రతాకార శ్చ ధ్యాతు ర్ధియాఽవభాతీత్యర్థః. యద్వా ద్వయో రాత్మాకారస్వతంత్రాకారయోః ధ్యాతు ర్మనసా అవిద్యమానోఽపి ఆత్మాకారః, స్వతంత్రాకార శ్చ ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ధియేత్యనేన ప్రకృతిపరిణామాత్మకస్య మనసః అతథాభూతస్య తథాత్వేన ప్రతీతౌ కారణత్వ ముక్తం యథా, స్వప్నమనోరథః యథా సోఽస్థిరోఽపి స్థిరత్వేనావభాసతే తద్వ దిత్యర్థః. హి యస్మా దేవం తస్మా త్కర్మ సంకల్పవికల్పకం కర్మణా నిమిత్తభూతేన సఙ్కల్పయతి వికల్పయతీతి తథా తన్మనో నిరుంధ్యాత్ తజ్జీవానాదికర్మానుగుణం సఙ్కల్పయతి సమిత్యేకీకారే దేహాత్మనా వేకీకృత్యాను సంధాయయతి, తయో స్తాదాత్మ్యభ్రమం జనయతీతి తథా వికల్పయతి పరమాత్మపరతన్త్రైకస్వరూప మాత్మానం వికల్పయతి విరుద్ధం కల్పయతి తస్మిన్ తత్పారతంత్ర్యవిరుద్ధస్వాతంత్ర్యం "ఈశ్వరోఽహ మహం భోగీత్యుక్తవిధం భ్రమం జనయతీతి తథా తన్మనః" "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" ఇత్యుక్తయా బుద్ధ్యా దేహాత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయాత్మికయా, నిరుంధ్యాత్ నియచ్ఛే దిత్యర్థః. తతో మనోనిరోధా దభయం స్యాత్ మోక్షః స్యాదితి నిరోధస్య ఫల ముక్తమ్. ౩౮

నన్వతిచఞ్చలం మనః కథం నిరుద్ధం స్యా దిత్యత్రోపాయ మాహ (శృణ్వ న్నితి.) రథాఙ్గం చక్రం పాణౌ యస్య తస్య భగవతో యాని లోకే జన్మాన్యవతారాః కర్మాణి చేష్టితాని సుభద్రాణి శృణ్వతాం మఙ్గళావహాని తాని శృణ్వన్ తథా స రథాఙ్గపాణిః అర్థః ప్రతిపాద్యో యేషు తాని గీతాని నామాని చ నిర్ముక్తలజ్జో, గాయ న్నసఙ్గః కామాసక్తిరహితో విచరేత్ ఏవం చే ద్భగవత్ప్రవణం సత్ మనః శనై స్తస్మి న్నిబద్ధం భవ తీత్యర్థః. ౩౯

ఏత దేవోపపాదయ న్నిబద్ధమనసోఽవస్థా మాహ (ఏవం వ్రత ఇతి.) ఏవ మిత్థం భూతం భగవజ్జన్మకర్మగీతనామాదిశ్రవణగానాద్యాత్మకం వ్రతం యస్య స ఇతి బహువ్రీహిః స్వకీయః,

హస త్యథో రోదితి రౌతి గాయ త్యున్మాదవ న్నృత్యతి లోకబాహ్యః. ౪౦

ఖం వాయు మగ్నిం సలిలం మహీం చ జ్యోతీంషి సత్త్వాని దిశో ద్రుమాదీన్.
సరి త్సముద్రాం శ్చ హరే శ్శరీరం యత్కించ భూతం ప్రణమే దనన్యః. ౪౧

భక్తిః పరేశానుభవో విరక్తి రన్యత్ర చైష త్రిక ఏకకాలః,
ప్రపద్యమానస్య యథాశ్నతస్స్యు స్తుష్టిః పుష్టిః క్షుదపాయోఽనుఘాసమ్. ౪౨

ఇత్యచ్యుతాంఘ్రిం భజతోఽనువృత్త్యా భక్తి ర్విరక్తి ర్భగవత్ప్రబోధః,
భవంతి వై భాగవతస్య రాజం స్తతఃపరాం శాంతి ముపైతి సాక్షాత్. ౪౩

ప్రియో భగవాం స్తస్య నామ్నాం కీర్త్యా కీర్తనేన జాత అనురాగ స్తస్మి న్ప్రేమ యస్య సః అత ఏవ ద్రుతచిత్తః శ్లథహృదయః కదాచి ద్భక్తపరాజితం భగవంత మాకలయ్య ఉచ్చై ర్హసతి కదాచి ద్విచ్ఛేదే పత్యేతావంతం కాల ముపేక్షితవా నస్మీతి రోదితి క్వచి దత్యౌత్సుక్యా ద్రౌతి క్రోశతి అతిహర్షేణ గాయతి జితం జితమితి నృత్యతి కిం దామ్భికవ త్సరా న్వంచయితుం నేత్యాహ ఉన్మాదవ ద్గ్రహగృహీత ఇవ లోకబాహ్యః లోకవిలక్షణః. ౪౦

ఉపాయాంతర మప్యాహ (ఖ మితి.) ఖమాకాశం సత్త్వాని జంతూన్ ఆకాశాదీని యత్కించి ద్భూతమాత్రం హరే శ్శరీర మితి మత్వా ప్రణమేత్. కథంభూతః? అనన్యః స్వయ మపృథక్సిద్ధః స్వాత్మన్యపి భగవచ్ఛరీరతాం భావయ న్నిత్యర్థః. ఇత్థం జగచ్ఛరీరకబ్రహ్మభావనయా శాంతం సన్మనో నిరుద్ధం భవతీతి భావః. ౪౧

నను మనోనిరోధోపాయానుష్ఠానేనైవాయు రత్యల్పముపైతి కదా వా మనోనిరోధః కదా వా భగవద్భక్తిశ్చ స్యాదిత్యత ఆహ (భక్తిరితి,) పరేశానుభవః ఈశ్వరస్వరూపగుణాదివిషయం తత్త్వజ్ఞానం భక్తిః ప్రీతిరూపోధ్యానం. అన్యత్ర శబ్దాదివిషయేషు, విరక్తిశ్చేత్యేత త్త్రికం ప్రపద్యమానస్య ఏకకాలం యుగపదేవ భవతీత్యర్థః. ప్రపద్యమానస్యేత్యనేన యుగపద్భక్త్యాదిసాధనతయా తావద్భగవచ్ఛరణాగతి రత్రోపదిశ్యతే. నన్వేకయా ప్రపత్త్యాఽపి కథ మేత త్త్రికం యుగప త్స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతముఖే నోపపాదయతి (తథాఽశ్నత స్స్విత్యాదినా భవంతి వై భాగవతస్యేత్యంతేన) తుష్టి రలం బుద్ధిః. పుష్టిః శరీరపోషః క్షుదపాయః జాఠరాగ్నినా శరీరగతాప్త్యాదిదాహః క్షుత్ తన్నివృత్తిశ్చే త్యేతత్త్రిక మనుఘాసం ప్రతిగ్రాస మశ్నతో భుంజానస్య యుగపదేవ భవతి. ౪౨

ఇతీత్థం తథేత్యర్థః (రాజన్నిత్యాది) హేరాజన్ తతో భక్త్యాదిభ్యః సాక్షా త్పరాం శాంతిం అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామరణాఖ్యోర్మిషట్కప్రశమం మోక్ష మితి యావత్. ఉపైతి ప్రాప్నోతి. పరం శాంతమితి పాఠే అశనాయా ద్యూర్మిషట్కరహితం పరమాత్మాన ముపైతి. ౪౩

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

సంన్యస్తదండః కృతభూతమైత్రో విగాఢచేతా భగవత్యధోఽక్షజే,
పునాతి లోకత్రయమంఘ్రిరేణుభి శ్శుద్ధస్వభావ స్తరణి ర్యథోదితః. ౪౪

రాజోవాచ —

అథ భాగవతం బ్రూత యద్ధర్మో యాదృశో నృణామ్,
యథాచరతి యద్బ్రూతే యై ర్లింగై ర్భగవత్ప్రియః. ౪౫

హరి రువాచ —

సర్వభూతేషు యః పశ్యే ద్భగవద్భావ మాత్మనః,
భూతాని భగవత్యాత్మన్యేష భాగవతోత్తమః. ౪౬

ఈశ్వరే తదధీనేషు బాలిశేషు ద్విషత్సు చ,

న కేవల మిత్థంభూతః స్వయమేవోపైత్యపి తు అన్యానపి తత్ప్రాప్తియోగ్యా న్కరోతీత్యభిప్రేత్యాహ (సంన్యస్తదండ ఇతి.) సంన్యస్తదండః భూతద్రోహరహితః భగవత్యధోఽక్షజే విగాఢం నిమగ్నం చేతో యస్య సః అత ఏవ శుద్ధస్వభావః అంఘ్రిరేణుభిః లోకత్రయం పునాతి యథోదిత స్తరణిఃసూర్య స్తద్వత్. ౪౪

భవంతి వై భాగవతస్యేత్యుక్తం.తస్య లక్షణం పృచ్ఛతి (అథేతి.) భాగవతం భగవత్ప్రపన్నం బ్రూత యం ధర్మః మోక్షధర్మో యస్య స ఇతి బహువ్రీహిః. నృణాం మధ్యే యాదృశః యత్స్వభావః యథాచరతి తస్యాచారః కీదృశ ఇతిప్రశ్నః. యైర్లింగైః భగవత్ప్రియః లక్ష్యత ఇతి శేషః. ౪౫

కవే-రనంతరో హరి రాహ (సర్వభూతేష్వితి.) సర్వేషు ఆబ్రహ్మ స్తమ్బపర్యంతేషు ఆత్మనః స్వస్య చ ఔపశ్లేషికస్యాధారస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ ఆత్మని చేత్యర్థః. భగవద్భావం భగవత స్సద్భావం పశ్యేత్. అనేన వ్యాప్తి రుక్తా. ఆత్మని పరమాత్మని భగవతి చ భూతానిచ పశ్యే. దితి భగవత ఆధారత్వముక్తం, వాసుదేవార్థ మనుసందధ దుత్తమభాగవత ఇత్యర్థః. యద్వా సర్వభూతేష్వాత్మనశ్చ భగవద్భావం భావః ప్రకారః, భగవత్ప్రకారతాం భగవచ్ఛరీరతయా-తదపృథక్సిద్ధధర్మతాం పశ్యే దిత్యర్థః. ఉత్తరార్థం తు యథోక్తార్థ మేవ. ౪౬

అనేన యద్ధర్మ ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. భాగవతోత్తమ ఇత్యుక్తం తర్హి మధ్యమాధమౌ

ప్రేమమైత్రీకృపోపేక్షా యః కరోతి స మధ్యమః. ౪౬
అర్చాయా మేవ హరయే పూజాం యశ్శ్రద్ధయేహతే,
న తద్భక్తేషు చాన్యేషు స భక్తః ప్రాకృత స్స్మృతః. ౪౭
గృహీత్వా పీంద్రియై రర్థాన్యో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి,
విష్ణో ర్మాయా మిదం పశ్య న్స వై భాగవతోత్తమః. ౪౮
దేహేంద్రియప్రాణమనోధియాం యో జన్మాప్యయక్షుద్భయతర్షకృచ్ఛ్రైః.
సంసారధర్మై రవిముహ్యమాన స్స మే మతో భాగవతః ప్రధానః. ౪౯
న కామకర్మబీజానాం యస్య చేతసి సంభవః.
వాసుదేవైకనిలయ స్స వై భాగవతోత్తమః. ౫౦

కీదృశా విత్యత స్తావాహ ద్వాభ్యాం (ఈశ్వర ఇతి.) ఈశ్వరే ప్రేమ ఈశ్వరస్య సర్వవ్యాపితయా సర్వశరీరత్వ మజానన్ కేవలం దేవతేతి బుద్ధిం భక్త్యా యః కరోతి స మధ్యమ ఇత్యర్థః. తదధీనేష్వీశ్వరాధీనేషు భాగవతేషు బాలిశే ష్వజ్ఞేషు ఈశ్వరాదిషు క్రమేణ మైత్రీకృపోపేక్షాః కరోతి స మధ్యమః. ౪౬

అర్చాయా మేవేతి గ్రంథో నార్చావతారాపకర్షపరః కింతు భాగవతభక్తిరహితభగవదర్చాభ్యర్చనస్య మందఫలత్వపరః, అర్చాయాం ప్రతిమాయా మేవ హరయే, పూజా మీహతే కరోతి తద్భక్తేషు హరిభక్తేషు నేహతే అన్యేషు చ గోబ్రాహ్మణాగ్న్యాదిషు చ సుతరాం న కరోతి స ప్రాకృతః భక్తః అజ్ఞభక్తః ఇత్యర్థః. ప్రాకృతోఽధునైవ ప్రారబ్ధభక్తి రితి కేచి ద్వ్యాచక్షతే. ౪౭

పున రష్టభిః శ్లోకై రభ్యర్హితత్వా దుత్తమభాగవతలక్షణాన్యేవాహ (గృహీత్వేతి.) అర్థా నిష్టానిష్టరూపా న్విషయాన్ గృహీత్వా న ముహ్యతి మోహం న ప్రాప్నోతి నాసక్తో భవతీతి యావత్ తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-ఇద మిష్టానిష్టజాతం విష్ణో ర్మాయాం ప్రకృతిపరిణామాత్మకం పశ్యన్ అనిష్టవిషయవ దిష్టవిషయస్యాపి బంధకత్వేన తస్య హేయత్వా దితి భావః. ౪౮

(దేహేంద్రియేతి.) యో హరేః స్మృత్యా దేహాదీనాం జన్మాదిభిః సంసారధర్మై రవిముహ్యమానః సః ప్రధానః ఉత్తమో భాగవత ఇతి సంబంధః తత్ర దేహస్య జన్మాప్యయౌ ఉత్పత్తివినాశౌ ప్రాణస్య క్షుత్, మనసో భయం బుద్ధే స్తర్షః తృష్ణా ఇంద్రియాణాం కృచ్ఛ్రం శ్రమ ఇతి యోజ్యమ్, ౪౯

(నేతి) యస్య చేతసి కామకర్మబీజానాం కామమూలకర్మాణ్యేవ బీజాని తేషాం కామాశ్చ కర్మాణి చ బీజాని వాసనాశ్చ తేషాం వా, కామకర్మాణి కామ్యకర్మాణి, తాన్యేవ బీజాని సంసృతిహేతుత్వా త్తేషా మితి వా సంభవః వాసుదేవ ఏక ఏవ నిలయ ఆశ్రయో యస్య సః. ౫౦

(వసుదేవాయ నారదాభివర్ణితభాగవతధర్మార్థప్రకారః)

న యస్య జన్మకర్మభ్యాం న వర్ణాశ్రమజాతిభిః,
సజ్జతేఽస్మి న్నహంభావో దేహే వై స హరేః ప్రియః. ౫౨

న యస్య స్వఃపర ఇతి వి త్తేష్వాత్మని వా భిదా,
సర్వభూతసమశ్శాంత స్స వై భాగవతో త్తమః. ౫౩

త్రిభువనవిభవహేతవేఽప్యకుంఠస్మృతిరజితాత్మసురాదిభి ర్విమృగ్యాత్,

ఏవం గృహీత్వేత్యాది శ్లోకత్రయేణ ద్వేషహర్షమోహకామాదిరహిత శ్చరతీతి యథా చరతీత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. యై ర్లిఙ్గై ర్భగవత్ప్రియ ఇత్యస్యోత్తర మాహ (నయస్యేతి ద్వాభ్యాం.) తత్రాద్యోహంకారనివృత్తిపరః. ద్వితీయస్తు మమకారనివృత్తిపర ఇతి వివేకః. తత్ర జన్మ త్రివిధం యౌనం సావిత్రం యాజ్ఞికం చేతి. కర్మ గర్భాధానాదిచౌలాంతం వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిః జాతి ర్దేవత్వ మనుష్యత్వాదిః ఆభి ర్దేహగతాభి ర్నిమిత్తభూతాభి ర్యస్య, దేహే అహంభావో న సజ్జతే నాసక్తో భవతి నాస్తీతి యావత్. స హరేః ప్రియః ప్రియతమః. ౫౨

స్వో బంధుః పర శ్శత్రు రితి వా భిదా తథా వి త్తేషు ఆత్మని దేహే చ, భిదా మమేదం ధనం అన్యస్యేదం మమ శరీర మన్యస్యేదం శరీర మితివా, భిదా భేద స్తత్ప్రయుక్తం హితాహితాచరణం చ యస్య నాస్తి స భాగవతోత్తమ ఇతి సంబంధః, తదభావే హేతుత్వేన విశినష్టి-సర్వభూతసమః బ్రహ్మాత్మకత్వేన ఆత్మనాం జ్ఞానైకాకారత్వేన దేహినాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేన సర్వభూతేషు సమబుద్ధి రిత్యర్థః. తత్రాపి హేతుః, శాంతః జితాంతఃకరణః సమత్వేన శిక్షితమనా ఇత్యర్థః. అహంమమాభిమానాదిభి ర్లిఙ్గై ర్లక్ష్యత ఇతి కై ర్లిఙ్గై రిత్య స్యోత్తర ముక్తం భవతి, వి త్తేష్వాత్మని చ భిదా నాస్తీత్యనేన, ధనశరీరాదావపి కాష్ఠలోష్టాదివ త్ప్రతిపత్తి రభిప్రేతా నత్వాత్మభేదనిషేధః, తథాసతి సర్వభూతసమ ఇత్యనంతరోక్తి విరోధాత్, భూతశబ్దో దేహవిశిష్టాత్మపరః సర్వశబ్దేనాపి బహుత్వ మవగమ్యతే, ౫౩

కించ (త్రిభువనేతి) త్రిభువనభవహేతవే విభవహేతవేఽప్యకుంఠస్మృతి రితి పాఠాంతరం. త్రిభువనవిభవహేతవేఽపి త్రైలోక్యైశ్వర్యార్థ మపి త్రైలోక్యైశ్వర్యం ప్రయచ్ఛామీత్యుక్తేపీత్యర్థః. అకుంఠస్మృతిః భగవత్పాదారవిందా దన్య త్సారం నాస్తీ త్యేవంరూపా అకుణ్ఠా అనపగతా స్మృతి ర్యస్య సః భగవత్పదారవిందాదన్యత్ సారం నాస్తీత్యేత దపి కుతః తత్రాహ అజితాత్మభి ర్విమృగ్యా దితి, అజితే శ్రీకృష్ణే హరా వేవ ఆత్మా మనః యేషాం తథాభూతైః సురాదిభిః బ్రహ్మాదిభి రపి దుర్లభాత్ కిం తు

న చలతిభగవత్పదారవిందా ల్లవనిమిషార్ధ మపి స వైష్ణవాగ్ర్యః. ౫౪
భగవతఉరువిక్రమాంఘ్రిశాఖానఖమణిచంద్రికయా నిరస్తతాపే,
హృది కథ ముపసీదతాం పున స్స్రభవతి చంద్ర ఇవోదితేర్కతాపః. ౫౫
విసృజతి హృదయం న యస్య సాక్షాద్ధరిరవశాభిహితోఽప్యఘౌఘనాశః,
ప్రణయరశనయాధృతాంఘ్రిపద్మ స్స భవతి భాగవతప్రధానఉక్తః. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే.
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

కేవలం విమృగ్యాత్ భగవత్ప దారవిందాత్ న చలతి భగవత్పదారవిందభజనా ద్యో న చలతి సవైష్ణవాగ్ర్య ఇత్యర్థః. ౫౪

కించ చలనం హి విషయాంతరాభిలాషా త్తచ్చ కామైః సంతాపే సతి స తాప ఏవ న సంభావ్యత ఇత్యభిప్రేత్యాహ (భగవత ఇతి) భగవతః ఉరవో విపులాః విక్రమాః పాదవిన్యాసాః యస్య, తస్యాంఘ్రేః శాఖానాం తత్పదృశానా మంగుళీనాం యే నఖా స్త ఏవ మణయ స్తేషాం, చంద్రికయా శీతలదీప్త్యా నిరస్తః తాపః కామసంతాపో యస్మిన్ తస్మిన్ హృది కథంపునః స తాపః భవతి చంద్రే ఉదితే సతి అర్కస్య తాప ఇవ చంద్ర ఇత్యనేన నఖానాం చంద్రత్వరూపణ మప్యభిప్రేతం అత ఏవ దీప్త్యేత్యనుక్త్వా చంద్రికయే త్యుక్తమ్. ౫౫

అనేన శ్లోకద్వయేన యాదృశ ఇత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. యద్భాషిత ఇత్యస్య తు హరినామా నీత్యుత్తరస్య స్పష్టత్వా న్నోక్తం. ఉక్తసమస్తలక్షణ మాహ (విసృజతీతి) యద్వా యద్భాషిత ఇత్యస్యోత్తర మాహ విసృజతీతి. అవశాభిహితోఽవశే నాప్యభిహితమాత్రోపి అఘౌఘం పాపసముదాయం నాశయతీతి తథా స హరిః సాక్షాత్ యస్య హృదయం న విసృజతి స భాగవత ప్రధాన ఇత్యుక్తో భవతి. ౫౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

రాజోవాచ—

పరస్య విష్ణో రీశస్య మాయినా మపి మోహినీమ్,
మాయాం వేదితు మిచ్ఛామో భగవంతో బ్రువంతు నః. ౧

నానుతృప్యే జుష న్యుష్మద్వచో హరికథామృతమ్,
సంసారతాపని స్తప్తో మ ర్త్య స్తత్తాపభేషజమ్. ౨

అంతరిక్ష ఉవాచ—

నిర్గుణే కేవలే సాక్షి దాత్మనో యద్విపర్యయః,

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

తన్మాయయాఽతో బుధః. విష్ణో ర్మాయా మిదం పశ్య న్నితి చోక్తం. అతో మాయాం తత్కార్యం చ పృచ్ఛతి నిమిః (పరస్యేతి.) మాయాశబ్ద స్తత్కార్యపర శ్చ మాయాం చ వేదితు మిచ్ఛామ ఇత్యర్థః. భగవంతః భవంతః నోఽస్మభ్యం బ్రువంతు. ౧

యద్యపి "భయం ద్వితీయాభినివేశత" ఇత్యాదినా దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమాదికం మాయాకార్య ముక్త మేవ తథాపి తద్వి స్తరబుభుత్సయాఽత్ర పృచ్ఛామీత్యభిప్రేత్యాహ (నానుతృప్య ఇతి.) హరికథామృతరూపం యుష్మద్వచః. జుషన్ సేవమానోఽహం నానుతృప్యే న తృప్తోస్మి. అతృప్తౌ హేతుత్వేనాత్మానం వచ శ్చ విశినష్టి. సంసారే యే తాపా ఆధ్యాత్మికాదయ స్త్రయ స్తై ర్నితరాం త ప్తః, మర్త్యో మరణశీల శ్చ తత్తాపానాం సంసారతాపానాం భేషజం ఔషధమ్. ౨

అంతరిక్ష స్తత్రోత్తరమాహ (యద్యపి.) నిర్గుణే కేవలే సాక్షి దాత్మనో యద్విపర్యయః, సైషా భగవతో మాయా యయేదం నిర్మమే విభుః. ఇంద్రియార్థభ్రమో జాగ్రత్స్వప్నోఽంతః కరణభ్రమః, సుప్తం తద్వాసనాబీజం తుర్యా మూర్తి స్తదన్వయః. విశుద్ధం జ్ఞాన మేవైకం మాయయా భాసతే త్రిధా, గ్రాహకాద్యై ర్యథా స్వప్నే తత్తత్సంవి త్క్రియాఫలమ్. వైతథ్యా ద్వ్యభిచారా చ్చ మాయా త్రైవిధ్య మాత్మని, యథా మనోరథ స్స్వప్న ఇత్యామృశ్యోపశామ్యతీ"తి శ్లోకచతుష్టయం

సైషా భగవతో మాయా యయేదం నిర్మమే విభుః.
ఇంద్రియార్థభ్రమో జాగ్రత్స్వప్నోఽన్తఃకరణభ్రమః,
సుప్తం తద్వాసనాబీజం తుర్యాఽమూర్తి స్తదన్వయః.

పరైః పరిత్యక్తం తదాప్యార్యైః పరిగృహీతత్వాత్ సంగ్రహేణ వ్యాఖ్యాయతే. పరపరిత్యాగః క్వచిత్పాఠాభావాత్ ప్రాతికూల్యా ద్వేతి విశిష్య విద్మః, విభుః, జగద్రూపేణ వివిధం భవితు మిచ్ఛుః పరమపురుషః యయా ప్రకృత్యా ఇదం జగ న్నిర్మమే సా భగవతో మాయా ఆత్మనో జీవస్య నిర్గుణే సత్త్వాదిగుణత్రయరహితే కేవలే విశుద్ధే శరీరసంబంధరహితే సాక్షి త్స్వయం ప్రకాశస్వరూపే విపర్యయః శరీరసంబంధగుణవశ్యత్వదేహాత్మభ్రమాదిరూపో యో విపర్యయః, త న్మాయా మాయాకార్య మితి యోజనా, కార్యకారణభావాదౌ పరిచారికం సామానాధికరణ్యం, నిర్గుణ ఇత్యనేన మాయాయా స్త్రిగుణాత్మకత్వం సూచితం. కేవల ఇత్యనేన దేహేంద్రియాదిరూపేణ పరిణతత్వం, సాక్షి దిత్యనేన జడత్వం అనేన మాయాస్వరూప ముక్తం, విపర్యయ ఇత్యనేన ఇద మిత్యనేన చ మాయాకార్య ముక్తం. ఇదం నిర్మమే ఇత్యనేన మహదాదిపృథివ్యంతస్య జగత స్తత్కార్యత్వ సూచనాత్ ఆత్మనో యద్విపర్యయః సా వై భగవతో మాయేత్యనేన దేహాత్మాభిమానాదిరూపస్య జీవభ్రమస్య తత్కార్యత్వసూచనాత్. ౩

తత్ర భ్రమరూపకార్యం ప్రపఞ్చయితుం ప్రకృతివికార్యదేహేంద్రియాదిసంబంధవినిర్ముక్తే జీవస్వరూపే భ్రమాసంభవాత్ తత్సంబంధం తత్ప్రయుక్తజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయ సంబంధం చ వదన్ భ్రమం ప్రపఞ్చయతి (ఇంద్రియార్థేతి.) జాగ్రత్స్వప్నశబ్దాభ్యాం తదవస్థాభానం లక్ష్యతే తదయ మర్థః. జాగ్రత్ జాగ్రదవస్థాయాం ఇంద్రియార్థభ్రమః ఇంద్రియై ర్మనస్సంయుక్తై రర్థేషు అనాత్మ స్థిరరూపేషు దేహాదిషు ఆత్మత్వస్థిరత్వోపాదేయత్వాదిభ్రమః స్యాత్. స్వప్నోఽంతః కరణభ్రమః స్వప్నే అంతఃకరణేన బాహ్యేంద్రియాసంయుక్తేన భ్రమః. సోఽప్యస్థిరస్వాప్నశరీరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధిరూపః ఇంద్రియాంతఃకరణపదాభ్యాం తత్సంబంధ స్తయో ర్నిరాశ్రయయో రసంభవా త్తదాశ్రయభూతదేహసంబంధ స్తత్ప్రయుక్తజాగ్రదాద్యవస్థాన్వయ శ్చ ఫలితః సుప్తం తద్వాసనాబీజం వాసనారూపబీజమాత్రావశేషతం విలుప్తబాహ్యాంతరబ్రాహ్మణత్వాదిసుఖిత్వదుఃఖిత్వాదిజ్ఞానం సుప్తం సుషుప్తి రిత్యుచ్యతే త త్తదపి ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తం తత్కార్య మేవేత్యర్థః. తదన్వయః ఇత్థం తేనావస్థాత్రయాన్వయో యస్య తథాభూతః. ప్రత్యగాత్మా తర్హి కదాఽవస్థాత్రయాన్వయవినిర్ముక్తి రిత్యత్రాహ (తుర్యామూర్తి రితి.) యదా అమూర్తిః ప్రకృతిపరిణామాత్మకశరీరాభావః ముక్తావస్థేతి యావత్, సా తుర్యా దేహసంబంధప్రయోజ్యావస్థా త్రయవినిర్ముక్త్యా తుర్యావస్థేత్యర్థః, అనేనావస్థా త్రయాన్వయస్య ప్రాకృతశరీరసంబంధప్రయుక్తత్వే నౌపాధికత్వా దస్థిరత్వం సూచితం తస్మిన్ స్థిరత్వ ప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపా చేతి.

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

విశుద్ధం జ్ఞాన మేవైకం మాయయా భాసతే త్రిధా,
గ్రాహకాద్యై ర్యథా స్వప్నే తత్తత్సంవి త్క్రియాఫలమ్. ౫

వైతథ్యా ద్వ్యభిచారా చ్చ మాయాత్రైవిధ్య మాత్మని,
యథా మనోరథ స్స్వప్న ఇత్యామృశ్యోపశామ్యతి. ౬

ఏభి ర్భూతాని భూతాత్మా మహాభూతై ర్మహాభుజః,

ఏతదేవ స్వప్నదృష్టాంతేనోపపాదయన్ ప్రాకృతశరీరసంబంధేఽపి కారణ మాహ (విశుద్ధ మితి.) యద్యపి జీవస్య స్వరూపం విశుద్ధం రాగాద్యకలుషితం ఏకం జాగ్రదాద్యవస్థాభేదరహితం జ్ఞానం జ్ఞానైకరసం తథాఽపి తన్మాయయా ప్రకృతిపరిణామరూపదేహసంబంధేన నిమిత్తభూతేన గ్రాహకాద్యై స్త్రిధా జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయయుక్త మవభాసతే యథా స్వప్నే గజతురగాది రస్థిరోఽపి స్థిరవ దవభాసతే తద్వత్ గ్రాహకాద్యై రిత్యత్ర గ్రాహక మింద్రియం ఆదిశబ్దేనాంతఃకరణవాసనాబీజరూపయో స్సంగ్రహః. యదేత త్త్రిధావభాసతన్మూలదేహేంద్రియాంతఃకరణాన్వయాదికం సర్వం తత్తత్సంవిత్క్రియాఫలం సంవిది జ్ఞానస్వరూపే ప్రత్యగాత్మని క్రియాయాః అనాదిపుణ్యపాపాదికాయాః ఫల మిత్యర్థః. ౫

ఏతదేవోపపాదయతి (వైతథ్యా దితి.) వైతథ్యా దనిత్యత్వాత్ ముక్త్యవస్థాయా మనువృత్త్యభావాత్ వ్యభిచారా దిదానీ మపి కస్యాంచి దవస్థాయా మవస్థాంతరాన్వయస్య వ్యభిచారా చ్చ ఆత్మని మాయాత్రైవిధ్యం మాయాకార్య మవస్థాత్రైవిధ్యం క్రియాఫల మిత్యనుషజ్యతే. స తు స్వాభావిక మిత్యర్థః. కర్మఫలత్వే దృష్టాంత మాహ (యథా మనోరథః స్వప్న ఇతి.) మనోరథశబ్దేన మనోరథవిషయీభూతం సుఖం లక్ష్యతే యథా స్వాప్నం సుఖ మనిత్యం క్రియాఫలం తద్వదిత్యర్థః, ఇత్యామృశ్య ఏవం విమర్శే కృతే సతి ఉపశామ్యతి బహిఃక్షుద్రసుఖార్థవ్యాపారా న్నివృత్తో భవతీతి. ౬

ఏవం ప్రకృతికార్యం భ్రమం విస్తరేణోక్త్వాథ జగత స్తత్కార్యత్వం ప్రపఞ్చయతి (ఏభి రితి.) ఆద్యః సర్వకారణతయా స్వయ మాదా వేవ వర్తమానః మహాభుజః, పరమపురుషః. భూతాత్మా వ్యష్టిసమష్ట్యుభయవిధభూతాంతరాత్మా సన్ ఏభిః ప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధైః, మహాభూతైః పృథివ్యాదిభిః మాయాకార్యభూతైః సమష్టిభి ర్భూతాని ఉచ్చావచాని ఉత్కృష్టా న్యపకృష్టాని చ ససర్జ

ససర్జోచ్చావచా న్యాద్య స్స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే. ౭

ఏవం సృష్టాని భూతాని ప్రవిష్టః పఞ్చధాతుభిః,
ఏకధా దశధాఽఽత్మానం విభజ న్జుషతే గుణాన్. ౮

గుణై ర్గుణా న్స భుంజాన ఆత్మప్రద్యోతితైః ప్రభుః,
మన్యమాన ఇదం సృష్ట మాత్మాన మిహ సజ్జతే. ౯

కర్మాణి కర్మభిః కుర్వ న్సనిమిత్తాని దేహభృత్,
త త్తత్కర్మఫలం గృహ్ణన్ భ్రమతీహ సుఖేతరమ్. ౧౦

సృష్టేః ప్రయోజన మాహ స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయ ఇతి. స్వస్య మాత్రాభూతానాం శరీరభూతానాం జీవానాం ప్రసిద్ధయే పురుషార్థసిద్ధయే భగవదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరాదీని లబ్ధ్వా భగవంత మారాధ్య నిశ్శ్రేయసం ప్రాప్తు మిత్యర్థః. ౭

ఏవం తర్హి లబ్ధకరణకళేబరా స్సర్వేఽపి త మారాధ్య నిశ్శ్రేయసం కుతో న ప్రాపు రిత్యత ఆహ (ఏవ మితి.) యద్యప్యేవం స్వమాత్రాత్మప్రసిద్ధయే పఞ్చభి ర్ధాతుభి ర్మహాభూతైః సృష్టా న్యపి భూతాని శరీరాణి ప్రవిష్టః. ప్రత్యగాత్మా, ఏకధా దశధా చాత్మానం విభజన్ జ్ఞానకర్మేంద్రియాంతః కరణైః, ఆత్మానం జ్ఞానం విభజన్ గుణాన్ శబ్దాదివిషయా నేవ భుఙ్క్తే న తు పరమపురుష మారాధయతీత్యర్థః. ౮

తత్ర హేతుం వద న్నుపపాదయతి- స ప్రభు ర్జీవః భగవతా సృష్ట మిదం శరీరం ఆత్మానం మన్యమానః అత ఏవాత్మనాఽంతర్యామిణా పరమపురుషేణ ప్రద్యోతితై రాపాదితప్రవృత్తిక్షమైః గుణైః గుణపరిణామభూతై రింద్రియైః గుణాన్ శబ్దాదివిషయా న్భుఞ్జానః. ఇహవిషయేష్వేవ సజ్జతే దేహాత్మాభిమాన స్తన్మూలః పూర్వపూర్వవిషయానుభవ శ్చోత్తరోత్తరవిషయాసక్తిహేతు రితి భావః, ౯

కేవల మేవం సజ్జతే న తు సుఖ్యతీత్యాహ (కర్మాణీతి.) ఇహ సంసారే దేహభృ జ్జీవః కర్మభిః పూర్వపూర్వదేహార్జితకర్మవాసనాభిః నిమిత్తభూతాభిః. సనిమిత్తాని ఉత్తరోత్తరదేహనిమిత్తభూతవాసనాసహితాని కర్మాణి పుణ్యపాపాత్మకాని కుర్వన్ త త్తత్కర్మణాం ఫలం సుఖం దుఃఖం చ గృహ్ణన్ అనుభవన్ సుఖేతరం దుఃఖోదర్కం యథా తథా భ్రమతి. ౧౦

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

ఇత్థం కర్మగతీ ర్గచ్ఛ న్బహ్వాభద్రావహాః పుమాన్.
ఆభూతసంప్లవా త్సర్గప్రళయా వశ్నుతేఽవశః. ౧౧

ధాతూపప్లవ ఆసన్నే వ్యక్తం ద్రవ్యగుణాత్మకమ్.
అనాదినిధనః కాలో హ్యవ్యక్తాయాపకర్షతి. ౧౨

శతవర్షా హ్యనావృష్టి ర్భవిష్య త్యుల్బణా భువి.
తత్కాలోపచితోష్ణార్కో లోకాం స్త్రీ న్ప్రతపిష్యతి. ౧౩

పాతాళతల మారభ్య సంకర్షణముఖానలః.
దహ న్నూర్ధ్వశిఖో విష్వ గ్వర్ధతే వాయునేరితః. ౧౪

ఇత్థం కియత్పర్యంతం భ్రమతీత్యత ఆహ (ఇత్థ మితి.) పుమా న్జీవః ఇత్థం కర్మగతీః కర్మసంపాదితదేహాన్ గతిశబ్దః ప్రకారపరః దేహస్యాపృథక్సిద్ధప్రకారత్వాత్ గచ్ఛన్ ప్రాప్నువన్ బహూ న్యభద్రాణి దుఃఖాని వహతీతి తథా అవశః ప్రకృతిపరవశః. ఆభూతసంప్లవాత్ మహాభూత ప్రళయపర్యంతం సర్గప్రళయా ఉత్పత్తిమరణే తత్పరంపరా మిత్యర్థః అశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౧౧

తర్హి కీదృశో భూతసంప్లవ ఇతి తస్య బుభుత్సా మాలక్ష్యోపపాదయతి సార్ధై రష్టభిః (ధాతూపప్లవ ఇతి.) ధాతూపప్లవే పఞ్చమహాభూతోపసంహారే మహాప్రళయే ఆసన్నే సతి అనాదినిధనః ఆద్యంతశూన్యః కాలః కాలశరీరకః పరమపురుషః ద్రవ్యగుణాత్మకం పఞ్చభూతశబ్దాదిగుణాత్మకం వ్యక్తం స్థూలం విశ్వం అవ్యక్తాయాపకర్షతి అవ్యక్తం నామరూపవిభాగరహితం తమశ్శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మ మచిద్ద్రవ్యం తత్ప్రతినేతు మాకర్షతి. ౧౨

ఆకర్షణప్రకార మేవాహ (శతవర్షేత్యాదినా) తదా అత్యుల్బణా అతిదుస్సహా తత్కాలేన శతవర్షపరిమితానావృష్టికాలేన ఉపచితం వర్ధితం ఉష్ణం యస్య సః యద్వా తస్మి న్కాలే ఉపచిత శ్చాసా వుష్ణ శ్చార్క శ్చ. ౧౩

(పాతాళేతి.) ఊర్ధ్వశిఖః ఊర్ధ్వజ్వాలః వాయువా ఈరితః సహ కృతః విష్వ క్పరితో వహ న్వర్ధతే. ౧౪

సాంవర్తకో మేఘగణో వర్షతి స్మ శతం సమాః,
ధారాభి ర్హస్తిహస్తాభి ర్లీయతే సలిలే విరాట్. ౧౫

తతో విరాజ ముత్సృజ్య వైరాజః పురుషో నృప,
అవ్యక్తం విశతే సూక్ష్మం నిరింధన ఇవానలః. ౧౬

వాయునా హృతగంధాఽభూ స్సలిలత్వాయ కల్పతే,
సలిలం తద్ధృతరసం జ్యోతిష్ట్వాయోపకల్పతే. ౧౭

హృతరూపం తు తమసా వాయౌ జ్యోతిః ప్రలీయతే,
హృతస్పర్శోఽవకాశేన వాయు ర్నభసి లీయతే.

తత స్సాంవర్తకాఖ్యః ప్రళయకృ న్మేఘగణః హస్తిహస్తాభిః గజశుండోపమాభిః ధారాభిః శతం వర్షాణి వర్షిష్యతి తతో విరాట్ బ్రహ్మాండం సలిలే లీయతే. ౧౫

(తత ఇతి.) వైరాజో విరాడంతర్వర్తిపురుషో జీవః పురుష ఇత్యేకత్వం ఏకో వ్రీహి రితివ జాత్యభిప్రాయకం జీవవర్గ ఇత్యర్థః. విరాజం లీనం బ్రహ్మాండం విసృజ్య సూక్ష్మం సూక్ష్మావస్థం, అవ్యక్తం 'తమ ఆసీ' దిత్యాదిషు తమశ్శబ్దవాచ్యం ప్రధానం విశత ఇతి సంసర్గవిశేష ఉక్తః న తు లయః చేతనం ప్రత్యచేతనస్య కారణత్వాభావాత్ అయ మేవ సంసర్గవిశేషః 'అక్షరం తమసి లీయత' ఇతి శ్రుతా వప్యుచ్యతే నిరింధన ఇవానల ఇతి జ్ఞానసంకోచోఽభిప్రేతః యథా నిరింధనోఽగ్ని స్సంకుచితో భవతి తద్వ త్సంకుచితజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ౧౬

ఏవం విరాడ్వైరాజయో ర్లయ మభిధాయాథ విరాట్కారణానాం మహదాదిపృథివ్యంతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయ మాహ (వాయునేతి.) వాయో ర్హి గంధరసహారిత్వం ప్రసిద్ధం. అతో వాయునా సాంవర్తకేన హృతః గంధో యస్యా స్సా భూః పృథ్వీ, అత ఏవ గంధస్య వ్యవస్థాపకస్య గతత్వాత్ సలిలత్వాయ కల్పతే సలిలతా మాపద్యతే సలిలే లీయత ఇత్యర్థః. తద్ధృతరసం తేన వాయునైవ హృతో రసో యస్య తత్ సలిలమ్. ౧౭

(హృతరూప మితి.) తమసో రూపతిరస్కారిత్వం ప్రసిద్ధం అత స్సాంవర్తకేన తమసా హృతం రూపం యస్య తజ్జ్యోతిః హృతస్పర్శ ఇతి అవకాశేన స్వకారణేనాసన్నలయేనాకాశేనేత్యర్థః.

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

కాలాత్మనా హృతగుణం నభ ఆత్మని లీయతే. ౧౪

ఇంద్రియాణి మనో బుద్ధి స్సహ వైకారికై ర్నృప,
ప్రవిశంతి హ్యహంకారం సగుణై రహ మాత్మని. ౧౯

ఏషా మాయా భగవత స్సర్గస్థిత్యంతకారిణీ,
త్రివర్ణా వర్ణితాస్మాభిః కిం భూయ శ్శ్రోతు మిచ్ఛసి. ౨౦

రాజోవాచ—

యథై తా మైశ్వరీం మాయాం దు స్తరా మకృతాత్మభిః,
తర న్త్యంజ స్థూలధియో మహర్ష ఇద ముచ్యతామ్. ౨౧

వాయో ర్హ్యవకాశసంచారిత్వం ప్రసిద్ధం, హృతః స్పర్శో యస్య స వాయుః నభ స్యాకాశే, లీయతే కాలాత్మనా కాలశరీరకేణేశ్వరేణ శబ్దస్య కాలత ఏవ హి నాశః హృతః గుణః శబ్దో యస్య తన్నభః ఆత్మని లీయతే ఆత్మశబ్దః కారణపరః భూతాదావిత్యర్థః. ౧౪

(ఇంద్రియాణీతి.) దశేంద్రియాణి మనో బుద్ధి శ్చ వైకారికై రధిష్ఠాతృభి ర్దేవై స్సహా హంకారం స్వకారణభూతం సాత్త్వికాహంకారం ప్రవిశంతి, అహ మహంకార స్త్రివిధోఽపి స్వగుణైః స్వకార్యై స్సహితః, ఆత్మని కారణభూతే మహతి, ప్రవిశతీతి వచనవిపరిణామేన సంబంధః. ౧౯

(ఏషేతి) ఏషా భగవతో మాయా మహ త్తత్త్వస్యాపి కారణభూతేతి శేషః, అత స్తస్యాం విశతీతి భావః. సర్గాద్యుపయుక్తా, త్రివర్ణా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా రజస్సత్త్వతమోరూపగుణత్రయ మయీత్యర్థః. అస్మాభి రిత్థం కార్యతః స్వరూపత శ్చ వర్ణితా కృతమాయాస్వరూప తత్కార్యశ్రవణస్య తన్ని స్తరోపాయవివృచ్ఛిషా ముత్పాదయితుం చోదయతి కిం పున శ్శ్రోతు మిచ్ఛసీతి. ౨౦

తన్ని స్తరోపాయ మేవేత్థ మభిప్రేత్య పృచ్ఛతి నిమిః (యథైతా మితి.) యథా యేన ప్రకారేణ యేనోపాయేనేతి యావత్, అకృతాత్మభిః అజితేంద్రియైః దు స్తరాం స్థూలధియో మాదృశాః, అఞ్జస్సుఖేన తరంతి, తదిద ముచ్యతాం. యద్యపి బుధ ఆభజే త్తం భక్త్యైకయేశ' మితి తన్ని స్తరోపాయః పురస్తా దేవోక్తః, తథాఽపి స్థూలధియాం భగవతి హఠా ద్భక్తి ర్నోదేతీతి తయాచి త్ప్రణాడ్యైవ సంపాద్య అత స్తత్ప్రణాడీబుభుత్సయాఽత్ర పునః ప్రశ్న ఇత్యవగంతవ్యమ్ ౨౧

ప్రబుద్ధ ఉవాచ—

కర్మాణ్యారభమాణానాం దుఃఖహత్యై సుఖాయ చ,
పశ్యే త్పాకవిపర్యాసం మిథునీచారిణాం నృణామ్. ౨౨

నిత్యార్తిదేన విత్తేన దుర్లభేనాత్మమృత్యునా,
గృహాపత్యాప్తపశుభిః కా ప్రీతి స్సాధితైశ్చలైః. ౨౩

ఏవం లోకం పరం విద్యా న్నశ్వరం కర్మ నిర్మితమ్,
స తుల్యాతిశయధ్వంసం యథా మండలవర్తినామ్. ౨౪

ఇమ మభిప్రాయ మాలక్ష్య 'లోకా న్కర్మచితాన్' ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తవిధాం ప్రణాడీ మాహ (ప్రబుద్ధః కర్మాణీత్యాదినా.) తావ న్నిర్వేదం విధత్తే (కర్మాణీతి త్రిభిః.) మిథునీభూయ వర్తమానానాం నృణాం, దుఃఖహత్యై దుఃఖాపాకరణాయ సుఖాయ చ కర్మాణ్యారభమాణానా మపి పాకవిపర్యాసం పశ్యేత్ అనిష్టపరిహారాయేష్టప్రాప్తయే చారబ్ధేభ్యః కర్మభ్యో దుఃఖప్రాప్తి మేవ పశ్యే దిత్యర్థః. ౨౨

కర్మభి స్సాధితా అపి విత్తాదయో న సుఖహేతవ ఇతి చ పశ్యే దిత్యాహ (నిత్యార్తిదేనేతి.) దుర్లభేనాత ఏవ ఆత్మనః స్వస్య మృత్యురూపేణ మరణాంతసాహసకర్మసంపాద్యత్వా దితి భావః. అత ఏవ నిత్య మార్తిదేన స్వసంపాదనార్థదుఃఖదేన విత్తేన తై రనిత్యై ర్గృహాపత్యాదిభి శ్చ సాధితై రపి కా ప్రీతిః స్యాత్ న కించి త్సుఖ మిత్యర్థః. ౨౩

(ఏవ మితి.) యథాఽస్మి న్లోకే విత్తగృహాదిజన్యం, సుఖం అనిత్య మంతతో దుఃఖనిమిత్త, మేవం పరం లోకం, నశ్వరం విద్యాత్ పారలౌకిక మప్యనిత్యం పశ్యే దిత్యర్థః, తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి, కర్మణా నిర్మితం, సంపాదితం తథా చ శ్రుతిః తద్యథేహకర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే' ఇతి కించ విద్యమానదశాయా మపి దుఃఖాత్మకం పశ్యే దిత్యాహ స తుల్యాతిశయధ్వంసం సహ తుల్యేనాతిశయేన ధ్వం సేన వర్తమానం తత్ర సతుల్యత్వాలోచనే నాదరాభావః. సాతిశయత్వాలోచనేన తు నిహీనతా తత్ప్రియుక్త మనౌన్ముఖ్యం, ధ్వంసాలోచనేన త్వపరిహార్యం భయ మిత్యర్థః, యథా మండలవర్తినాం మండలేశ్వరాణాం సుఖం తద్వత్. ౨౪

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

తస్మా ద్గురుం ప్రపద్యేత జిజ్ఞాసు శ్శ్రేయ ఉత్తమమ్,
శాబ్దే పరే చ నిష్ణాతం బ్రహ్మ ణ్యుపశమాశ్రయమ్. ౨౧
తత్ర భాగవతా న్ధర్మా న్శిక్షే ద్గుర్వాత్మదైవతః,
అమాయయాఽనువృత్త్యా యై స్తుష్యే దాత్మాఽఽత్మదో హరిః. ౨౨
సర్వతో మనసోఽసంగ మాదౌ సంగం చ సాధుషు,
దయాం మైత్రీం ప్రశ్రయం చ భూతే ష్వద్ధా యథోచితమ్. ౨౩
శౌచం తప స్తితిక్ష చ మౌనం స్వాధ్యాయ మార్జవమ్,
బ్రహ్మచర్య మహింసా చ సమత్వం ద్వంద్వసంజ్ఞయోః. ౨౪

(తస్మా దితి.) తస్మా దైహలౌకికపారలౌకికసుఖయో రేవంవిధత్వా త్తత్ర సంజాతనిర్వేదః ఉత్తమం, శ్రేయః తత్సాధనం చ జ్ఞాతు మిచ్ఛు ర్గురుం ప్రపద్యేత, కథంభూతం? శాబ్దే పరే చ బ్రహ్మణి నిష్ణాతం ఆగమయోగజన్యజ్ఞానవంత మిత్యర్థః. 'భిన్ననావాశ్రితః స్తబ్ధో యథా పారం న గచ్ఛతి, జ్ఞానహీనం గురుం ప్రాప్య కుతో మోక్ష మవాప్నుయా" దితి భావః, ఉభయనిష్ఠత్వసూచకేన లిఙ్గేన తం విశినష్టి (ఉపశమాశ్రయ మితి.) ఉపశమో రాగద్వేషాద్యభావః తస్యాశ్రయం, అనేన "శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ మితి శ్రౌతం పదద్వయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౨౧

(తత్రేతి.) తత్ర గురుసన్నిధౌ గురురేవాత్మనః స్వస్య దైవతం యస్య సః అమాయయా నిష్కపటయా అనువృత్త్యా ఆచార్యసేవయా భాగవతధర్మాన్ శిక్షే దభ్యసే దిత్యర్థః, తాన్ విశినష్టి-యై ర్ధర్మై రాత్మా సర్వాంతరాత్మా ఆత్మదః ఆత్మపర్యంతపదాన్యో హరి స్తుష్యేత్. ౨౨

కే తే ధర్మా ఇత్యత స్తా నాహ. ఆదౌ తావ త్సర్వతః సర్వత్ర దేహతదనుబంధిషు మనసః అసఙ్గం అనాసక్తిం ద్వితీయాంతేనా మితి భాగవతాన్ ధర్మాన్ శిక్ష న్నిత్యుపరిష్టా త్సంబంధః, భూతేషు యథోచితం దయాం మైత్రీం ప్రశ్రయం చ తత్ర దీనేషు దయాం సమేషు మైత్రీం ఉత్తమేషు ప్రశ్రయం వినయం చేతి యోజ్యమ్. ౨౩

శౌచం ద్వివిధం తత్ర మృజ్జలాదిభి ర్బాహ్యం, ఆంతరం విష్ణుచింతనం, తపః స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానం అనశనాదిరూపం వా తితిక్షాం ద్వంద్వసహిష్ణుతాం స్వాధ్యాయ మధ్యయనం ఆర్జవం మనోవాక్కాయానా మైకరూప్యం బ్రహ్మచర్యం ఋత్వితరకాలేషు స్త్రీసఙ్గరాహిత్యం అహింసాం భూతద్రోహరాహిత్యం ద్వంద్వసంజ్ఞయోః శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిషు సమత్వం అవికృతస్వభావత్వమ్. ౨౪

సర్వత్రాత్మేశ్వరాన్వీక్షాం కైవల్య మనికేతతామ్,
వివిక్తచీరవసనం సంతోషో యేన కేనచిత్. ౨౯

శ్రద్ధాం భాగవతే శాస్త్రే నిందా మన్యత్ర చాపి హి,
మనోవాక్కర్మదండం చ సత్యం శమదమా వపి. ౩౦

శ్రవణం కీర్తనం ధ్యానం హరే రద్భుతకర్మణః,
జన్మకర్మగుణానాం చ తదర్థేఽఖిలచేష్టితమ్. ౩౧

ఇష్టం దత్తం తపః పూర్తం వృత్తం యచ్చాత్మనః ప్రియమ్,
దారా న్సుతా న్గృహా న్ప్రాణా న్పరస్మై తన్నివేదనమ్. ౩౨

సర్వత్రైకాత్మతా న్వీక్షాం చేతనే ష్వచేతనేషు పరమాత్మా ఏక ఏవేతీక్షణం ఆత్మేశ్వరాన్వీక్షా మితి పాఠే సర్వత్రాచిత్పరిణామరూపేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు ఆత్మనాం జీవానాం తేషామీశ్వరస్య చాన్వీక్షణం జ్ఞానైకాకారతయా జీవా న్వీక్షణం తదంతఃప్రవిశ్య నియంతృతయా ఈశ్వరాన్వీక్షణ మిత్యర్థః. కైవల్య మపరిగ్రహత్వం అనికేతతాం గృహాద్యభిమానరాహిత్యం వివిక్తచీరవసనం విశుద్ధానాం చీరాణాం వల్కలానాం వసనం పరిధానం యేన కేనచి ద్దేవా ల్లబ్ధేనాన్నాదినా సంతోషః. ౨౯

భాగవతే భగవత్ప్రతిపాదకే శాస్త్రే శ్రద్ధాం ఆదరాతిశయం అన్యత్ర దేవతాంతరవిషయకే నిందాం మన ఆదీనాం దండం తత్ర మనసః ప్రాణాయామైః వాచో మౌనేనానృతాపరిభాషణేన కర్మణోఽనీహయా దండం కాయేతి పాఠే కాయస్య కృచ్ఛ్రోపవాసాదిభిః సత్యం భూతహితత్వం శమోఽంతఃకరణనిగ్రహః దమో బాహ్యేంద్రియనిగ్రహః, ౩౦

అద్భుతం కర్మ చేష్టితం యస్య తస్య హరేః జన్మాదీనాం శ్రవణం కీర్తనం ధ్యానం చ తదర్థే భగవదర్థం, అఖిలచేష్టితం తత్ "కాయేన వాచే" త్యాదినా పురస్తా దేవ దర్శితమ్. ౩౧

ఇష్టాదీ నాలక్ష్య, పరమపురుషాయ తన్నివేదనం తేషా మిష్టాదీనాం నివేదనం సమర్పణం తత్రేష్టం యాగః దత్తం దానం పూర్తం స్మార్తం కర్మ యచ్చాత్మనః ప్రియం తదపి. ౩౨

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

ఏవం కృష్ణాత్మనాథేషు మనుష్యేషు చ సౌహృదమ్,
పరిచర్యాం చోభయత్ర మహత్సు నృషు సాధుషు. ౩౩

పరస్పరానుకథనం పావనం భగవద్యశః,
మిథో రతి ర్మిథ స్తుష్టి ర్నివృత్తి ర్మిథ ఆత్మనః. ౩౪

స్మరంత స్స్మారయంత శ్చ మిథోఽఘౌఘహరం హరిమ్,
భక్త్యా సంజాతయా భక్త్యా బిభ్ర త్యుత్పులకాం తనుమ్. ౩౫

క్వచి ద్రుద న్త్యచ్యుతచింతయా క్వచి ద్ధసంతి నందంతి వద న్త్యలౌకికాః,
నృత్యంతి గాయ న్త్యనుశీలయ న్త్యజం భవంతి తూష్ణీం పరమేత్య నిర్వృతాః. ౩౬

ఇతి భాగవతా న్ధర్మాన్ శిక్ష న్భక్త్యా తదుత్థయా,
నారాయణపరో మాయా మంజ స్తరతి దుస్తరామ్. ౩౭

కృష్ణ ఏవాత్మనాథో యేషాం తేషు మనుష్యేషు సౌహృదం తద్వ్యతిరిక్తేషు ఉభయత్ర చరాచరాత్మకేషు భూతేషు పరిచర్యాం బహుమతిం మహత్సు సాధుషు నృషు పావనం భగవద్యశఃప్రతిపరస్పరానుకథనం తత్ర యశసి యా మిథో రతి రనురాగః మిథ స్తుష్టిః పరస్పరం తదనుభవజా తుష్టిః తయా మిథః, ఆత్మనో మనసో నివృత్తిః, ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయనివృత్తి స్తాం శిక్షే దితి సంబంధః. ౩౩—౩౪

(స్మరంత ఇతి.) భక్త్యా సాధనభక్త్యా సంజాతయా భక్త్యా ప్రేమలక్షణయా భక్త్యా ఉత్పులకాం రోమోద్గమయుక్తాం తనుం, బిభ్రతీతి యత్తచ్ఛేతి యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః ఏవ ముత్తరశ్లోకేఽపి. ౩౫

అలౌకికా లోకవిలక్షణాః అజం భగవంతం, అనుశీలయంతి తత్స్వరూపస్వభావాదికం పరిశీలయంతీత్యర్థః. ఏవం పరమపురుషం ఏత్య మనసా ప్రాప్య నిర్వృతాః సుఖితాః తూష్ణీం భవంతి. ౩౬

ఇత్యేవంవిధాన్ భాగవతాన్ ధర్మాన్ శిక్షన్ అభ్యస్యన్ నారాయణపరః నారాయణారాధననిష్ఠః తదుత్థయా నారాయణారాధనోత్థయా భక్త్యా ప్రేమాత్మికయా, దుస్తరా మపి మాయాం అఞ్జః సుఖేన తరతి. ౩౭

జనక ఉవాచ —

నారాయణాభిధానస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనః,
నిష్ఠా మర్హథ నో వక్తుం యూయం హి బ్రహ్మవిత్తమాః. ౩౮

పిప్పలాయన ఉవాచ —

స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతు రహేతు రస్య యత్స్వప్నజాగరసుషుప్తిషు సద్బహిశ్చ,
దేహేంద్రియాసుహృదయాని చరంతి యేన సంజీవితాని తదవేహి పరం నరేంద్ర. ౩౯

నైతన్మనో విశతి వాగపి చక్షు రాత్మా ప్రాణేంద్రియాణి చ యథాఽనల మర్చిష స్స్వాః,

---

తదేవం ప్రకృతిస్వరూపతత్కార్యనిరూపణప్రసఙ్గాత్ పురుషస్వరూపనిర్బుభుత్సయా పృచ్ఛతి (నారాయణాభిధానస్యేతి.) నిష్ఠా మంతం, విచారస్యావధారణం స్వరూపనిశ్చయ మితి యావత్ నోఽస్మభ్యం వక్తు మర్హథ, తత్ర హేతుః-బ్రహ్మవిత్తమాః బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః బ్రహ్మవిచ్ఛబ్దా దతిశాయనే తమప్. ౩౮

యద్యపి "ససర్జోచ్చావచానాద్య" ఇతి సృష్ట్యాదికర్తా నారాయణ ఇత్యవగత మేవ తథాపి. తతో నిమిత్తకారణత్వమాత్ర మవగతం. అత స్తన్మాత్రశఙ్కానిరాచికీర్షయాఽభిన్నోపాదాన జగత్సృష్ట్యాదికారణత్వే ర్బ్రహ్మ లక్షయతి (పిప్పలాయనః స్థిత్యుద్భవేతి.) స్థితిః రక్షా ఉద్భవః ఉత్పత్తిః సృష్టిస్థితిప్రళయహేతురితి పాఠాంతరం. అస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతో య స్సృష్ట్యాదిహేతుః హేతుత్వం నిమిత్తోపాదానసాధారణం, అహేతుః స్వస్య కారణాంతరరహితః బహిశ్శబ్దేన స్వప్నాద్యవస్థా బహిర్భూత ముక్తావస్థోచ్యతే. స న్వర్తమానః సర్వావస్థా స్వపిజీవే ష్వంతరాత్మతయా వ్యాప్య స్థిత ఇత్యర్థః. దేహాదిసత్తాప్రవృత్త్యో రపి పరమాత్మాధీనత్వ మాహ (దేహేంద్రియేతి.) అసుః ప్రాణః హృదయం మనః ఏతాని యేన, సంచరితాని చరంతి ప్రవర్తన్తే. తత్పర మవేహి జానీహి జగత్కారణం సర్వదా జీవాంతరాత్మభూతం సకలపదార్థసత్తాప్రవృత్తిహేతుభూతం పరం బ్రహ్మేత్యవేహీత్యర్థః. ౩౯

దేహేన్ద్రియాసుహృదయాని యేన సంజీవితాని చరంతీతి తదధీనోక్త్యా ఇంద్రియాద్య గోచరత్వం సూచితం. తదుపపాదయతి. (నైత దితి.) వాక్ వాగిన్ద్రియం ఏత త్కర్మేన్ద్రియాణా ముపలక్షణం, తద్బ్రహ్మ న విశతి న విషయీకరోతీత్యర్థః. ఆత్మా జీవః. యద్వా చక్షురాత్మా చక్షుస్స్వరూపం, ఇంద్రియాణ్యుపాత్తేంద్రియవ్యతిరిక్తాని శ్రోత్రత్వక్ప్రాణాని, యథాఽనల మర్చిషః. స్వా ఇతి "యస్య చక్షుశ్శరీర" మిత్యాదిప్రకారేణ పరమాత్మశరీరతయా విశేషణభూతాని చక్షురాదీని స

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

శబ్దోఽపి బోధకనిషేధతయాఽఽత్మమూల మర్థోక్త మాహ యదృతే న నిషేధసిద్ధిః. ౪౦
సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి త్రివృదేక మాదౌ సూత్రం మహా నహ మితి ప్రవదంతి జీవమ్,

ప్రకాశయంతి అనలం తద్విశేషణభూతాః అర్చిష ఇవేత్యర్థః. శబ్దోఽపి వేదాంతభాగోఽపి, ఆత్మమూలం పరమాత్మని ప్రమాణం బోధకనిషేధతయా "న చక్షుషా దృశ్య. తేనాపి వాచే" తి గ్రాహకచక్షురాద్య గోచరత్వేనాహ బోధయతీత్యర్థః. శ్రుతౌ చక్షుషేతి జ్ఞానేంద్రియాణా ముపలక్షణం. వాచేతి కర్మేంద్రియాణాం. కథం బోధకనిషేధే కృతే తత్ప్రతిపాదితం భవతీత్యత్రాహ (అర్థోక్త మితి.) అర్థవశా దుక్తం భవతి, తదేవోపపాదయతి యదృతేన నిషేధసిద్ధి రితి యత్ బ్రహ్మఋతే వినా, చక్షురాదినిషేధో న సిద్ధ్యతి. తద్బ్రహ్మ, అర్థా దుక్త మాహ ప్రతిపాదయతీ త్యర్థః. యద్వా పూర్వార్ధేన ప్రత్యక్ష తన్మూలానుమానవేద్యత్వం ప్రతిషిద్ధం, ఏవం తర్హి తుచ్ఛత్వాపత్తి రత ఆహ శబ్ద ఇతి, శబ్దః ప్రతిపాదయతీత్యర్థః. అతో న తుచ్ఛత్వశఙ్కేతి భావః. "యద్వా చానభ్యుదితం యేన వా గభ్యుద్యతే" ఇత్యనేన తు వాగింద్రియావిషయత్వం తస్య తదధీనత్వం చోచ్యతే "యతో వాచో నివర్తంత" ఇత్యనేన త్వపరిచ్ఛిన్నత్వా దియత్తయా న ప్రతిపాద్యత ఇతి చ భావః. నను న చక్షుషా గృహ్యతే ఇత్యాదిశబ్ద శ్చక్షురాదీనాం బ్రహ్మబోధకత్వం నిషేధతి. న తు స్వయం తత్ప్రమాపయతి. తతః కథం శబ్దః ప్రమాణ మిత్యత ఆహ అపి బోధకనిషేధతయాత్మమూల మర్థోక్త మాహేతి. అపిశబ్దో భిన్నక్రమః, "న చక్షుషా దృశ్యత" ఇత్యాదే శ్చక్షురాదిగ్రాహకాంతరనిషేధతయా అర్థోక్తం పారిశేష్యా దుక్తం పారిశేష్యన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థః. తదాత్మమూలం భావప్రధానో నిర్దేశః, ఆత్మనః స్వస్య మూలత్వం బ్రహ్మప్రమితికారణత్వ మపి ప్రాహ ప్రతిపాదితవత్ప్రియ ఇత్యర్థః. యద్యపి "సత్యం జ్ఞాన మనంత మిత్యాదయో బహవ శ్శబ్దా స్సాక్షా ద్బ్రహ్మప్రతిపాదకా స్సంత్యేవ, తథాఽపి యో గ్రాహకాంతర నిషేధపరః శబ్దః తస్యైవ బ్రహ్మప్రమాపకత్వం పర్యవసాయయితుం అర్థోక్త మాత్మమూల మాహేత్యుక్తం. నను వ్యుత్పత్తిగ్రహస్య ప్రత్యక్షాదిమూలకత్వాత్ బోధకనిషేధస్య "న చక్షుషే" త్యాదే రసంకోచా త్స్వమూలత్వనిషేధపరతాపి కిం న స్యా దిత్యత ఆహ (యదృతే న నిషేధసిద్ధిరితి) యదృతే యదాత్మమూలం వినా న నిషేధసిద్ధిః, బోధకనిషేధో న సిద్ధ్యతి అయం భావః. బోధకనిషేధో హి శబ్దః స్వయంబ్రహ్మవిషయాకృత్యైవ తత్ర బోధకాంతరాణి నిషేధతి తత్రాత్మమూలత్వస్యాపి నిషేధేత్విద మితి విషయాకారాభావాత్ క్వ బోధకాంతరనిషేధః, అత ఆత్మమూలత్వాభావే నిషేధస్యైవాసిద్ధే స్తత్సిద్ధ్యన్యథానుపపత్త్యా ఆత్మమూలత్వ మప్యాహేతి. ౪౦

ఏవం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరావేద్యం కేవలం వేదాన్తైకవేద్యం పరం బ్రహ్మేత్యుక్తం యద్యపి "మనసా తు విశుద్ధేన హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్త" ఇతి యోగపరిశుద్ధమనసోఽపి

జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయోరుశక్తి బ్రహ్మైవ భాతి సదస చ్చ తయోః పరం యత్. ౪౧

నాత్మా జజాన న మరిష్యతి నైధతేఽసౌ న క్షీయతే సవనవి ద్వ్యభిచారిణాం హి,

---

ప్రమాణత్వావగమా న్న శబ్దైకవేద్యం బ్రహ్మ తథాపి తస్యాపి తత్ర ప్రామాణ్యం శబ్దేనై వావగమ్యత ఇతి శబ్దైకవేద్య మేవ పరం బ్రహ్మ ప్రత్యక్ష ద్యవేద్యత్వోక్త్యా తద్వేద్యచిదచిద్విలక్షణత్వం సూచితం అథ తద్విలక్షణత్వ మేవ విశదయన్ చిదచిదాత్మకసకలతత్త్వశరీరకత్వ మాహ (సత్వం రజ ఇతి,) సత్వం రజ స్తమ ఇతి త్రయాణాం గుణానాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ తదేకం త్రిగుణాత్మకం యదేకం ప్రధానతత్వ మిత్యర్థః. కథంభూతం? సూత్రం కార్యాణా మాధరత్వా త్సూత్రస్థానీయం య శ్చ తత్కార్యభూతౌ మహ దహంకార శ్చేత్యేతాని ప్రవదంతి తత్వత్వేన నిరూపయంతీత్యర్థః. అహంశబ్ద స్తత్కార్యాణాం సర్వేషా ముపలక్షణార్థః, తథా జీవం చ జ్ఞానక్రియార్థఫలరూపతయా ప్రవదంతి జ్ఞానక్రియా జ్ఞానపూర్వకకర్మానుష్ఠానం తస్యా అర్థః ప్రయోజనం స్వర్గాదిః. స ఏవ ఫలం యస్య తద్రూపతయా భోక్తృత్వేన ప్రవదంతి యద్వా జ్ఞానశబ్దేన జ్ఞానేంద్రియాణి క్రియాశబ్దేన కర్మేంద్రియాణి అర్థా స్తద్విషయాః తేభ్యః ఫలం సుఖదుఃఖాది యస్య తద్రూపతయా విషయేంద్రియసంబంధజన్యసుఖ దుఃఖాదిభోక్తృత్వేన ప్రవదంతి, ఏవంరూపం సదసత్ చేతనాచేతనం ఉరుశక్తి అచింత్యశక్తి బ్రహ్మైవ భాతి. చిదచిచ్ఛరీరకం భాతి ప్రమాణై రవగమ్యతే శరీరాత్మభావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం, అత ఏవాహ తయోః పరం చిదచిద్విలక్షణం చేతి సదసచ్ఛబ్దౌ చేతనాచేతనపరౌ, తత్ర సచ్ఛబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారరహితత్వం అసచ్ఛబ్దస్య తు తద్వత్త్వమ్. ౪౧

తత్ర తావ త్పరమాత్మశరీరభూతే చిదచిద్వస్తుని సచ్ఛబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్తభూతం స్వరూపత షడ్భావవికారరహితత్వ ముపపాదయతి (నాత్మా జజానేతి) ఆత్మా జీవః. న జజాన నాజాయత నోత్పద్యత ఇత్యర్థః. జన్మాభావా దేవ తదంతరాస్తిత్వలక్షణవికారోపి నాస్తి, నైధతే న వర్ధతే వృద్ధ్యభావా దేవ పరిణామోఽపి నిరస్తః. న మరిష్యతి కాలాంతరేఽపి న మరిష్యతీతీదానీ మపి న నశ్యతి అసౌ ఆత్మా న క్షీయతే అపక్షయో నాశాత్పూర్వావస్థా కుతః. హి యస్మాత్ వ్యభిచారిణాం ఆగమాపాయినాం దేహానాం సవనవిత్ తత్తత్కాలద్రష్టా నహ్యవస్థావతాం ద్రష్టా తదవస్థాభా గ్భవతీత్యర్థః. సర్వత్ర దేవాదిశరీరేషు శశ్వ త్సదానపాయీ ఆమోక్ష త్ప్రకృతిసంబంధవా నిత్యర్థః. ఉపలబ్ధిమాత్రం జ్ఞానమాత్రస్వరూపం మాత్రశబ్దేన క్వచి దపి జడత్వవ్యావృత్తిః ప్రాణః శరీరం ప్రాణయతి ప్రవృత్తిక్షమం కరోతీతి తథా ప్రాణసంస్పృష్టో వా యథేంద్రియబలేన వికల్పిత స్సన్ ఇంద్రియ వ్యాపారానుగుణం పశ్యామి శృణోమీతి చాక్షుషశ్రవణాదివిజ్ఞానవికల్పవాన్, వికల్పితం సదితి పాఠాంతరం,

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

సర్వత్ర శశ్వ దనపా య్యుపలబ్ధిమాత్రం ప్రాణో యథేంద్రియబలేన వికల్పిత స్సత్. ౪౨

అండేషు పేశిషు తరు ష్వవినిశ్చితేషు ప్రాణో హి జీవ ముపధావతి తత్ర తత్ర,
సన్నే యథేన్ద్రియగణేఽహమి చ ప్రసుప్తే కూటస్థ ఆశయ మృతే తదను స్మృతి ర్నః

తదా ఆత్మా జన్మాదిరహితః కుతః యస్మాత్ జన్మాదయః. వ్యభిచారిణా మనిత్యానాం దేహానా మేవ ఆత్మా తు సవనవిత్ సవనాని భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలాత్మకాని వేత్తీతి తథా కాలత్రయానువర్తి నిత్య ఇతి యావత్ సవనవిత్త్వ మేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యాత్మనః స్పష్టయతి. సర్వత్ర శశ్వ దనపాయీతి సత్ ఆత్మా సర్వత్ర శశ్వ త్సర్వదా చ అనపాయి స్వరూపమృతిరహితం, తత్ర హేతుః ఉపలబ్ధిమాత్రం జ్ఞానైకస్వరూపం మాత్రశబ్దేన జడవ్యావృత్తిః. జడ మేవ హ్యపాయీతి భావః. నను జ్ఞానానా మపి చాక్షుషశ్రావణాదీనాం అపాయిత్వం దృష్ట మత ఆహ ఇంద్రియబలేన వికల్పితం చక్షురాదీంద్రియ వ్యాపారవశా ద్వికల్పితం చాక్షుషశ్రావణాదిభేదభిన్నం సదపాయి న తు స్వరూపభూతజ్ఞాన మితి భావః. యథా ప్రాణః స్వత ఏకోఽపి ప్రాణాపానావృత్తిభేదా ద్వికల్పిత స్తద్వత్, ౪౨

సర్వత్ర శశ్వ దనపాయీత్యుక్తం, సర్వశరీరేషు ధారకతయా విశతో జీవస్వరూపస్యైక రూపత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (అండేష్వితి) పేశిషు మాంసపిండేషు జరాయుజేషు తరుషు ఉద్భిజ్జేషు అవినిశ్చితేషు స్వేదజేషు ప్రాణః, జీవం ఉపధావతి జీవః. ప్రాణద్వారా ధారకతయా ప్రవిశతీత్యర్థః. కూటస్థః అత్ర యత్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః. యం జీవం ప్రాణ ఉపధావతి స కూటస్థో నిర్వికారః. సతత మేకరూప ఇతి కి మేవం విధ ఆత్మా సర్వేషా మనుభవసిద్ధః. నేత్యాహ సన్న ఇతి. సన్నః విశీర్ణః, వికారీ వేతి యావత్, నిర్వికారతయా విద్యమానోఽప్యవిద్యమాన ఇవ భాసతి. న స్ఫుటతరం ప్రకాశత ఇత్యర్థః, కదా తర్హి స్ఫుటతరాత్మప్రకాశః, కశ్చ ప్రకాశాభావ హేతు రిత్యత్రాహ ఇంద్రియగణే అహమి అహంకారే చ ప్రసుప్తే అహంకారాదిమనోవృత్తిషూపరతాస్విత్యర్థః. ఆశేతేస్మి న్నిత్యాశయ శ్శరీరం త మృతే శరీరావభాసేన వినేత్యర్థః. నోఽస్మాకం జీవానా మిత్యర్థః. యథా యథావత్ తదనుస్మృతిః యథావస్థితజీవస్వరూపవిషయప్రకాశో భవతీత్యర్థః. ఇంద్రియగణే అహమి ప్రసుప్తే ఆశయ మృతే ఇత్యనేన మనోవృత్తిశరీరరావభాసయోః స్ఫుటతరాత్మప్రకాశాభావహేతుత్వం సూచితం, సన్న ఇతి సప్తమ్యంతపాఠ శ్చ దృశ్యతే. తదా ఇంద్రియగణే సన్నే శబ్దాదివిషయప్రావణ్యరహితే సతి, అహమ్యహంకారే ప్రసుప్తే లీనే దేహాత్మాభిమానే నివృత్తే నత్యత ఏవాశయ మృతే దేహావభాసం వినా యథావ దాత్మస్వరూపప్రకాశో భవతీత్యర్థః. ౪౩

యర్హ్యబ్జనాభచరణైషణయోరుభక్త్యా చేతోమలాని విధమే ద్గుణకర్మజాని.
తస్మి న్విశుద్ధ ఉపలభ్యత ఆత్మతత్త్వం సాక్షా ద్యథాఽమలదృశ స్సవితృప్రకాశః. ౪౪

రాజోవాచ—

కర్మయోగం వదత నః పురుషో యేన సంస్కృతః,
విధూయేహాశు కర్మాణి నైష్కర్మ్యం విందతే పరమ్. ౪౫

ఏవం ప్రశ్న మృషీ న్పూర్వ మపృచ్ఛం పితు రంతికే,
నాబ్రువ న్బ్రహ్మణః పుత్రా స్తత్ర కారణ ముచ్యతామ్. ౪౬

కదా తర్హి అహంకారాదిమనోవృత్తినివృత్తిః కేన వా యథావదనుస్మృతి రిత్యత్రాహ (యర్హీతి.) అబ్జనాభస్య భగవత శ్చరణయో రీషణయా విత్తేషణాదిత్యాగపూర్వకభగవచ్చరణాకాంక్షేషణయా, ఉరుభక్త్యా, తయా భక్తే రురుత్వం నామా విచ్ఛిన్నత్వం గుణకర్మజాని సత్త్వాదిగుణమూలపుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మజాని చేతసోమలాని రాగద్వేషాదీని విధమే న్నాశయేత్. తదా విశుద్ధే నిర్మలే తస్మిన్ చేతసి ఆత్మతత్త్వ మాత్మయాథాత్మ్యం సాక్షా దుపలభ్యతే అమలా, దృక్ దృష్టి ర్యస్య తస్య. సవితృప్రకాశ ఇవ విశుద్ధ మితి పాఠే దేహాద్యుపాధిరహితం పరిశుద్ధం భగవదాత్మకం యథావస్థిత మాత్మస్వరూపం భక్తినిర్మలేన మనసా సాక్షాత్క్రియత ఇత్యర్థః. ౪౪

"నారాయణపర స్తదుత్థయా భక్త్యా మాయా మంజ స్తరతి దుస్తరా" మిత్యుక్తం. స కీదృశో భగవదారాధనాత్మకః కర్మయోగో యదుత్థభక్త్యా మాయాం తరే దితి పృచ్ఛతి (కర్మయోగ మితి) నోఽస్మభ్యం వదత నిరూపయత యేన విజ్ఞానేనానుష్ఠితేన చ కర్మయోగేన, సంస్కృతః కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని భగవద్భక్తియోగోత్పత్తివిరోధీని విధూయ నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్యహేతుభూతం. విధూయ నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్యహేతుభూతం బంధకసకలకర్మనివృత్తిహేతుభూతం పరం పరభక్తిపరజ్ఞానాఖ్యం జ్ఞానం, విందతే లభతే. ౪౫

ప్రసంగా దన్య దపి పృచ్ఛతి (ఏవ మితి.) ప్రశ్నం ప్రష్టవ్యం కర్మయోగ మేవ మిత్థం యుష్మా న్ప్రతీవ పితు రిక్ష్వాకో రంతికే సమీపే ఋషీ న్సనకాదీన్ ప్రతి, అపృచ్ఛం పృష్టవా నస్మి. యద్వా పాకం పచతీతివత్ ప్రశ్న మపృచ్ఛ మితి నిర్దేశః ప్రశ్న మకరవ మిత్యర్థః. బ్రహ్మణః పుత్రా స్తే సనకాదయః నాబ్రువన్ కర్మయోగం న నిరూపయామాసుః, తత్రానుక్తౌ కారణ ముచ్యతాం యుష్మాభి రితి శేషః. ౪౬

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

ఆవిర్హోత్ర ఉవాచ—

కర్మాకర్మవికర్మేతి వేదవాదో న లౌకికః,
వేదస్య చేశ్వరాత్మత్వా త్తత్ర ముహ్యంతి సూరయః. ४३

పరోక్షవాదో వేదోయం బాలానా మనుశాసనమ్,
కర్మమోక్షాయ కర్మాణి విధత్తే హ్యగదం యథా. ४४

తత్ర కర్మయోగనిరూపణస్య బహుగ్రంథసాధ్యస్య తావ దనుక్తికారణప్రశ్నస్యోత్తర మాహ (కర్మాకర్మవికర్మేతి.) కర్మ కామ్యకర్మ అకర్మ కామ్యకర్మేతర త్కామనారహితత్వా దఫలం జ్ఞానపూర్వకం కర్మేత్యర్థః. వికర్మ నిషిద్ధం కర్మ యద్వా వికర్మ వివిధఫలాయ చోదితం కర్మ కామ్య కర్మ ఆశ్రమాంగకం నిత్యం నైమిత్తికం చ అకర్మ జ్ఞానపూర్వకం కర్మేతి వేదవాదః వదనం వాదః భావే ఘఞ్. న లౌకికో వాదః, తతః కిమత ఆహ (వేదస్యేతి,) ఈశ్వరాత్మత్వాత్ ఆత్మశబ్దోభిప్రాయాత్మకజ్ఞానపరః ఈశ్వరాభిప్రాయరూపత్వేన త్రిష్వపి బోద్ధవ్యాంశానాం బహుత్వేన గహనత్వా త్తత్ర సూరయోఽపి ముహ్యంతి, అత స్త్వాం బాల మాలక్ష్య నాబ్రువ న్నితి భావః. ४३

అథ పృష్టం కర్మయోగం నిరూపయతి (పరోక్షవాద ఇత్యాదినా యావ దధ్యాయసమాప్తి.) తదారాధనాత్మకః కర్మయోగో ద్వివిధః వైదిక స్తాంత్రిక శ్చేతి. తత్ర ఆద్యో నిత్యనైమిత్తికకామ్యరూపేణ త్రివిధః, తత్ర స్వర్గాద్యర్థకామ్యకర్మణో మోక్షైకఫలత్వే తాత్పర్య మాహ పరోక్షవాద ఇతి. హితాహితజ్ఞాపనరూపోఽపి అయం "యజేత స్వర్గకామ" ఇత్యాదిరూపో వేదః పరోక్షవాదః ప్రత్యక్షాద్యగోచరార్థవిషయః, అత స్తేషాం తదభిప్రాయో దురవగమ ఇతి భావః. తర్హి యదభిప్రాయేణయాగాదికం. విధత్త ఇత్యత్రాహ కర్మమోక్షాయేతి. కర్మభ్యః పుణ్యపాపాత్మకేభ్యః, మోక్షాయ ముక్తయే కర్మ యజ్ఞాదిరూపం కర్మ విధత్తే భగవద్భక్తియోగద్వారా బంధకసకలకర్మనివృత్తయే యజ్ఞాదిరూపం కర్మ విదధాతీత్యర్థః. అగదం యథేతి యథా భిషక్ బాలాన్ అగద మౌషధం పాయయన్, ఖండలడ్డుకాదిభిః ప్రలోభయన్ పాయయతి నైతావతా అగదపానస్య తల్లాభః ప్రయోజనం, అపి త్వారోగ్య మేవ తథా వేదోఽప్యవాంతరఫలైః ప్రలోభయన్ అకర్మమోక్షాయైవ కర్మాణి విధత్తే ఏతేనావాంతరఫలాని పరిత్యజ్య మోక్షైకఫలతయా కామ్యకర్మాప్యనుష్ఠేయ మేవేత్యుక్తం భవతి. ४४

నాచరే ద్యస్తు వేదో క్తం స్వయ మజ్ఞోఽజితేంద్రియః,
వికర్మణా హ్యధర్మేణ మృత్యో ర్మృత్యు ముపైతి సః. ౪౫
వేదో క్త మేవ కుర్వాణో నిస్సంగోఽర్పిత మీశ్వరే,
నైష్కర్మ్యం లభతే సిద్ధిం రోచనార్థా ఫలశ్రుతిః. ౪౬
య ఆశు హృదయగ్రంథిం నిర్జిహీర్షు రథాత్మనః,
విధినోపచరే ద్దేవం తంత్రోక్తేన చ కేశవమ్. ౪౭

అథ నిత్యనైమిత్తికయో రనభిసంహితఫలయో ర్భక్తియోగానుగ్రాహకతయానుష్ఠేయత్వం వక్తుం తావ త్తదననుష్ఠానే ప్రత్యవాయ మాహ (నాచరే దితి.) వేదోక్తం వేదవిహితం యది నాచరేత్ తథాఽవికర్మాణ్యాచరేత్ తేన వికర్మణా వేదవిరుద్ధకర్మానుష్ఠానరూపేణ ఆవశ్యకాననుష్ఠానరూపేణ చాధర్మేణ మృత్యోః స్వకాశాత్ మృత్యు మేవోపైతి. అజ్ఞోఽజితేంద్రియ ఇత్యనేన నిష్పన్నభక్తియోగప్రపత్తియోగాన్యతరస్య జితేంద్రియస్య కథంచి ద్విరుద్ధకర్మానుష్ఠిత మపి న బంధక మితి సూచితం తథా చ వక్ష్యతి "స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్యే" త్యాదినా. ౪౫

తస్మా ద్వేదోక్తం నిత్యం, నైమిత్తికం కామ్యం చ కర్మ ఈశ్వరే సమర్పితం యథా తథా. కుర్వాణ ఏవ నిస్సంగః తత్తదవాంతరఫలేషు సంగరహితః నైష్కర్మ్యం, నైష్కర్మ్యహేతుభూతాం బంధకసకలకర్మనివృత్తిహేతుభూతాం సిద్ధిం జ్ఞానసంపత్తిం లభతే, కర్మయోగో హి జ్ఞానయోగహేతు రిత్యర్థః, తర్హి కిమర్థం తత్ఫలాని శ్రూయంత ఇత్యత్రాహ (రోచనార్థా ఫలశ్రుతి రితి.) కర్మణాం ఫలవత్త్వశ్రుతి రర్థవాద ఇత్యర్థః. ఈశ్వరేర్పిత మిత్యనేన కర్మణాం ఫలసాధనత్వబుద్ధిం పరిత్యజ్యేశ్వరారాధనతాబుద్ధిః కార్యేతి సూచితం. అనేన ఫలత్యాగః ఫలితః నిస్సంగ ఇత్యనేన, న మమేదం కర్మేత్యాత్మీయతాబుద్ధి స్త్యాజ్యేతి అనేన కర్తృత్వత్యాగః ఫలితః. తదేవం ఫలసంగకర్తృత్వత్యాగపూర్వకమనుష్ఠితం వైదికం కర్మ భక్తియోగనిర్వర్తక మిత్యుక్తం భవతి. ౪౬

అథ తాంత్రికం కర్మయోగం నిరూపయిష్యన్ తావ త్తస్య వైదికకర్మయోగసముచితస్యాచిరా ద్భక్తియోగనిష్పాదకత్వ మాహ (య ఇతి.) అథ నను యః పుమాన్ ఆత్మనః స్వస్య, హృదయగ్రంథిం అహంమమాభిమానాదిప్రకృతిసంబంధకార్యం తస్య గ్రంథివ ద్దుర్భేదత్వా త్తత్త్వేన రూపణం నిర్జిహీర్షుః నిస్తర్తు మిచ్ఛుః తంత్రోక్తేన చ వైదికకర్మసముచ్చయవాచీ చశబ్దః, విధినా కేశవం దేవ ముపచరేత్ ఆరాధయేత్, తాంత్రికవైదికకర్మయోగాభ్యాం భగవంత మారాధయన్ ఆశు నిష్పాదితభక్తియోగః ప్రకృతిసంబంధా న్ముచ్యత ఇత్యర్థః. పరాత్మన ఇతి పాఠాంతరం. పరస్య దేహవిలక్షణస్యాత్మనః స్వస్య హృదయగ్రంథి మితి సంబంధః, తంత్రశబ్దేనాత్ర పంచరాత్రం భగవచ్ఛాస్త్రం వివక్షితమ్. ౪౭

(జగత్సృష్టిక్రమప్రవచనపురస్కారేణ ప్రళయానువర్ణనమ్)

లబ్ధానుగ్రహ ఆచార్యా త్తేన సందర్శితాగమః.
మహాపురుష మభ్యర్చే న్మూర్త్యాఽభిమతయాఽఽత్మనః. ౫౦

శుచి స్సమ్ముఖ మాసీనః ప్రాణసంయమనాదిభిః,
పిండం విశోధ్య సన్న్యాసైః కృతరక్షోఽర్చయే ద్ధరిమ్. ౫౧

అర్చాదౌ హృదయే వాఽపి యథాలబ్ధోపచారకైః,
ద్రవ్యక్షిత్యాత్మలింగాని నిష్పాద్య ప్రోక్ష్య చాసనమ్. ౫౨

పాద్యాదీ నుపకల్ప్యాథ సన్నిధాప్య సమాహితః,
హృదయాదికృతన్యాసో మూలమంత్రేణ చార్చయేత్. ౫౩

సాంగోపాంగాం సపార్షదాం తాం తాం మూర్తిం స్వమంత్రతః,

కోఽసౌ తంత్రోక్తవిధి రిత్యత స్తం నిరూపయతి (లబ్ధానుగ్రహ ఇత్యాదినా.) ఆచార్యాత్ లబ్ధానుగ్రహః. లబ్ధ అనుగ్రహో యేన సః తేనాచార్యేణ సందర్శితాగమః సందర్శితపూజాప్రకారః ఆత్మనః స్వస్యాభిమతయా మూర్త్యా విశిష్టం మహాపురుష మభ్యర్చ్యేత్. ౫౦

(శుచి రితి) సమ్ముఖం మూర్తే రభిముఖం యథాతథా. ఆసీనః, ప్రాణసంయమనాదిభిః ఆదిశబ్దేన భూతశుద్ధ్యాదిసంగ్రహః, పిండం దేహం విశోధ్య సద్భి ర్న్యాసైః, కృతా రక్షా యేన సః. ౫౧

అర్చాదౌ ప్రతిమాదౌ, ఆదిశబ్దేన వక్ష్యమాణాగ్న్యర్కతోయాతిథీనాం సంగ్రహః హరిం యథాలబ్ధోపచారై స్సంభావితై రుపచారసాధనై రర్చయే దితి సంబంధః. తత్రాదావేవ ద్రవ్యాదీని నిష్పాద్య తత్ర ద్రవ్యాణి తులసీచందనపుష్పాదీని ప్రోక్షణాదినా క్షితిం సమ్మార్జనోపలేపాదినా, ఆత్మానం దేహం తత్త్వన్యాసాదినా లింగం భగవత్ప్రతిమాం మృత్తికాలేపనజలక్షాళనాదినా నిష్పాద్య యోగ్యాని కృత్వా. ౫౨

పాద్యాదిపాత్రాణ్యుపకల్ప్య సమాధితః సమాధినా సన్నిధాప్య ప్రతిమాదౌ భగవంత మావాహ్యేత్యర్థః. హృదయాదిభి ర్మన్త్రైః కృతః న్యాసో యేన సః కృతహృదయాదిన్యాస ఇత్యర్థః. తథా మూలమంత్రేణ చ కృతన్యాసః మూలమంత్రేణైవార్చయేత్, ౫౩

అఙ్గాని హృదయాదీని ఉపాఙ్గాని సుదర్శనాదీని తత్సహితాం సపార్షదాం సపరివారాం తాం మూర్తిం స్వమంత్రతః, తత్తన్మూర్తిమంత్రేణైవార్చయేత్, కై రుపచారై రర్చయే దిత్యత్రాహ

పాద్యార్ఘ్యాచమనీయాద్యైః స్నానవాసోవిభూషణైః. ౫౬
గంధమాల్యాక్షతస్రగ్భి ర్ధూపదీపోపహారకైః.
సాంగం సంపూజ్య విధివ త్స్తవైః స్తుత్వా నమే ద్ధరిమ్. ౫౭
ఆత్మానం తన్మయం ధ్యాయ న్మూర్తిం సంపూజయే ద్ధరేః,
శేష మాదాయ శిరసా స్వధామ్న్యుద్వాస్య సత్కృతమ్. ౫౮
ఏవ మగ్న్యర్కతోయాదా వతిథౌ హృదయే చ యః,
యజే దీశ్వర మాత్మాన మచిరా న్ముచ్యతే హి సః. ౫౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
తృతీయోఽధ్యాయః.

(పాద్యేతి.) ఆద్యశబ్దేన దంతధావనజిహ్వోల్లేఖనతైలాభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నానశాటికాసమర్పణాదిసంగ్రహః వాసో వస్త్రయుగ్మం యజ్ఞోపవీతస్యాప్యేత దుపలక్షణమ్. ౫౬

మాల్యాని పుష్పాణి దీపో నీరాజనం త త్తదనంతరస్య మధుపర్కస్యాప్యుపలక్షణం. ఉపహారో నైవేద్యం తైః సాఙ్గం సపరివారం యథావిధి సంపూజ్య స్తవైః స్తోత్రైః స్తుత్వా ప్రణమేత్. ౫౭

తన్మయం ప్రాచుర్యే మయట్ ఆరాధ్యమూర్త్యంతర్యామిక మాత్మానం ధ్యాయన్ హరే ర్మూర్తిం సంపూజయేత్. శేషం భగవద్భుక్తావశిష్టం ప్రాపణ మన్నం భోజనార్థం స్వీకృత్యేతి శేషః. శిరసి, ఆధాయ భగవతే పూర్వం సమర్పితం తులసీపుష్పాదికం శిరసి ససత్కారం ధృత్వేత్యర్థః. సత్కృత మితి భావే క్తః, సబహుమాన మిత్యర్థః. యద్వేత్థం సత్కృతం సంపూజితం హరిం స్వధామ్ని పరమవ్యోమాదౌ ఉద్వాస్య స్థాపయిత్వా పూజావిధిం సమాపయే దితి శేషః. ౫౮

ఏవం నిరూపితం తాంత్రికం కర్మయోగ ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) అగ్న్యాద్యధికరణేషు సర్వాంతరాత్మాన మీశ్వరం యో యజే త్సోఽచిరా న్నిష్పన్నభక్తి యోగః, కర్మబంధా న్ముచ్యతే. ౫౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం.
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

యాని యానీహ కర్మాణి యై ర్యైః స్వచ్ఛందకర్మభిః,
చక్రే కరోతి కర్తా చ హరి స్తాని బ్రువంతు నః.

ద్రమిళ ఉవాచ —

యోవా అనంతస్య గుణా ననంతా ననుక్రమిష్యే త్స తు బాలబుద్ధిః,
రజాంసి భూమే ర్గణయే త్కథంచి త్కాలేన నైవాఖిలసత్వధామ్నః. ౨

భూతై ర్యదా పంచభి రాత్మసృష్టైః పురం విరాజం విరచయ్య తస్మిన్,

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

మూర్త్యాభిమతయాఽఽత్మన ఇత్యనేనాత్మనః ప్రియతమావతారం సంపూజయే దిత్యుక్తే రవతారజ్ఞాన మపేక్షితం, తథా స్తవైః స్తుత్వా నమే ద్ధరి మిత్యుక్తే ర్గుణకర్మజ్ఞాన మపేక్షితం, తత్ర పృచ్ఛతి (యాని యానీతి) యై ర్యైః. స్వచ్ఛందజన్మభిః స్వేచ్ఛావతారై రిహ లోకే కర్తా కరిష్యతి స్వచ్ఛందే త్యనేనావతారాణా మకర్మమూలత్వ ముక్తం. తాని కాలత్రయగోచరావతారసంబంధీని చేష్టితాని నోఽస్మభ్యం భవంతో బ్రువంతు. ౧

యాని యాని బ్రువంత్వితి ప్రశ్నస్య సాకల్యవిషయతా మాలక్ష్యానంత్యా న్న తాని సాకల్యేన కథయితుం శక్యాని సంక్షేపతః కానిచి త్కథయిష్యామీత్యాహ ద్రమిళః (యో వా ఇతి.) అనంతస్య అపరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్య భగవతో గుణాన్ యోఽనుక్రమిష్యేత్ గణయితు మిచ్ఛతి. స తు బాలానా మివ బుద్ధి ర్యస్య సః. మందమతి రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తా న్విశినష్టి అనంతా నితి. ఏతదేవోపపాదయతి రజాంసీతి. కాలేన మహతా కథంచి త్కేనచి ద్యత్నేన భూమేః రజాంసి రేణూన్, గణయేత్ సంభావనాయాం లిఙ్. అఖిలసత్వధామ్నః. వివిధవిచిత్రశక్త్యాశ్రయస్య భగవతో గుణాం స్తు నైవ గణయే దానంత్యా దితి భావః. అత్ర "విష్ణో ర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః. పార్థివాని విమమే రజాగ్ంసి" శ్రుత్యర్థోఽభిహితః. ౨

తావ ద్బ్రహ్మాండశరీరకవైరాజపురుషావతార మాహ (భూతై రితి.) ఆత్మనా స్వేన సృష్టైః భూతైః, పృథివ్యాదిభిః భూతగ్రహణం చతుర్వింశతితత్వానా ముపలక్షణం. యదా విరాజం

స్వాంశేన విష్టః పురుషాభిధాన మవాప నారాయణ ఆదిదేవః. ౩

యత్కాయ ఏష భువనత్రయసన్నివేశో యస్యేంద్రియై స్తనుభృతా ముభయేంద్రియాణి.
జ్ఞానం స్వత శ్శ్వసనతో బల మోజ ఈహా సత్త్వాదిభి స్స్థితిలయోద్భవ ఆదికర్తా. ౪

ఆదా వభూ చ్ఛతధృతీ రజసాఽస్య సర్గే విష్ణు స్స్థితౌ క్రతుపతి ర్ద్విజధర్మసేతుః.

బ్రహ్మాండరూపం విరచయ్య తస్మి న్పురే స్వాంశేన విష్టః ధారకతయాఽనుప్రవిష్టః. తదా ఆదిదేవో నారాయణః. పురుషాభిధానం పురుషాఖ్యా మవాప. అయం వైరాజః పురుషః స్వావతారాణా మాద్యోఽవతార ఇత్యర్థః. ౩

అస్య గుణకర్మాణ్యాహ ద్వాభ్యామ్. (య ఇతి.) యస్య వైరాజపురుషస్య కాయః బ్రహ్మాత్మకో దేహః. భువనత్రయస్య సన్నివేశో యస్మిం స్తథాభూతః యస్య ఇంద్రియైః కారణభూతైః తనుభృతాం వ్యష్టిసమష్టిజీవానా ముభయేంద్రియాణి జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి బభూవుః. ఇంద్రియ సంబంధోక్త్యా తజ్జ్ఞానస్య ఇంద్రియసాపేక్షత్వశఙ్కాం నిరస్యతి (జ్ఞానం స్వత ఇతి.) యస్యేత్యనుషజ్యతే. శ్వసనతః శ్వాసాత్ శ్వాసస్థానీయా ద్వాయో స్తనుభృతాం బలం ధారణసామర్థ్యం ఓజః ప్రవృత్తి సామర్థ్యం ఈహా చేష్టా చ భవతి స ఏష ఏవ సత్త్వాదిభిః సత్త్వరజస్తమోభిః ప్రాకృతగుణైః స్వవశ్యైః. స్థితిలయోద్భవే సమాహారద్వంద్వా త్సప్తమీ. విశ్వస్థిత్యాదినిమిత్తే ఆదికర్తా ఆది శ్చాసౌ కర్తా చ ఉపాదానం నిమిత్తకారణం చేత్యర్థః. ౪

ఆదికర్తృత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (ఆదా వితి.) అస్య జగత స్సర్గే నిమిత్తే ఆదౌ వ్యష్టిసృష్టేః పూర్వం రజసా ఉపలక్షితః శతధృతి రభూత్. రజోగుణప్రచురబ్రహ్మాఖ్యజీవానుప్రవేశనతచ్ఛరీరకతయా తద్రూపో బభూవేత్యర్థః. "సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతే" ఇతి వచనం. రుద్రోఽప్యయాయ తమసేత్యస్యాప్యేవ మేవార్థః. అప్యయ స్సంహరః స్థితౌ నిమిత్తభూతాయాం విష్ణు రిత్యస్య సత్త్వేనేత్యాదిః. విష్ణుః. స్థిత్యర్థం శుద్ధసత్త్వోపలక్షితస్వావతారాత్మకవిష్ణురూపోఽభూ దిత్యర్థః. బ్రహ్మరుద్రయోరివ విష్ణోర ప్యావేశావతారత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ దేవతాంతరాణాం తచ్ఛరీరత్వజ్ఞాపనాయ చ విశినష్టి (క్రతుపతియజ్ఞ రితి.) నిర్వాహక ఇత్యర్థః. "ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదుచన్ద్రమాః. స ఆత్మా అఙ్గా స్యన్యా దేవతా" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థోఽభిప్రేతః. స్థితిస్వరూపం దర్శయ న్విశినష్టి (ద్విజధర్మసేతు రితి. ద్విజా స్త్రైవర్ణికా స్తేషాం ధర్మాణాం సేతు రివ. సేతు ర్హి తీరాంతరప్రాపకః త త్తద్వర్ణాశ్రమానుగుణ

(ద్రమిళేనోపదిష్ట నరనారాయణోపాఖ్యానం)

రుద్రోఽప్యయాయ తమసా పురుష స్స ఆద్య ఇత్యుద్భవస్థితిలయా స్సతతం ప్రజాసు. ౫

ధర్మస్య దక్షదుహితర్యజనిష్ట మూర్త్యాం నారాయణో నర ఇతి ప్రవరప్రశాంతః,
నైష్కర్మ్యలక్షణ మువాచ చచార యోగం యోఽద్యాపి చాస్త ఋషివర్యనిషేవితాంఘ్రిః.

ఇంద్రో విశంక్య మమ ధామ జిఘృక్షతీతి కామం న్యయుంక్త సగణం స బదర్యుపాఖ్యమ్,
గత్వాఽప్సరోగణవసంతసుమందవాతైః స్త్రీప్రేక్షణేషుభి రవిధ్య దతన్మహిజ్ఞః. ౭

విజ్ఞాయ శక్రకృత మక్రమ మాదిదేవః ప్రాహ ప్రహస్య గతవిస్మయ ఏజమానాన్,

---

ధర్మఫలప్రాపక ఇత్యర్థః. అనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణరూపైవ స్థితి రితి భావః. ఇతీత్థం యథా బ్రహ్మాదిరూపేణ విశ్వసృష్ట్యాదికర్తా తథేత్యర్థః. స ఆద్యః పురుషః ఉపాదానకారణభూతం పురుష ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి. (ఉద్భవేతి.) అస్య తత ఇత్యాదిః ప్రజాసూద్భవాదయ. స్తత ఉపాదాన ఉపాదానకారణభూతా ద్భవంతి. ౫

అథ నరనారాయణావతారతద్గుణకర్మాణి చాహ (ధర్మ ఇత్యేకాదశభిః) ధర్మస్య భార్యాయాం దక్షదుహితరి మూర్తిసంజ్ఞాయాం నారాయణో నర ఇతి మూర్తిద్వయేనాజనిష్ట అవతీర్ణః. నైష్కర్మ్య లక్షణం బంధకసకలకర్మనివృత్తిహేతుభూతాత్మకం యోగం జ్ఞానయోగం ఉవాచ నారదాదిభ్య ఉపదిదేశేత్యర్థః. యో నరనారాయణరూపో భగవా నద్యాపి ఋషివర్యై ర్నారదాదిభి ర్నిషేవితా వఙ్ఘ్రీ యస్య సః ఆస్తే బదర్యాశ్రమ ఇత్యాదిః. ౬

నైష్కర్మ్యయోగనిష్ఠై రేవం వర్తితవ్య మితి ప్రదర్శయితుం పరమోపశమగర్భం తచ్చేష్టితాత్మక మితిహాస మాహ (ఇంద్ర ఇతి.) మమ ధామ స్థానం తపసా గ్రహీతు మిచ్ఛతీతి విశఙ్క్య తపోనాశాయ సగణం సపరివారం కామం మన్మథం ప్రేషయామాస. స కామః బదర్యుపాఖ్యం బదరీతి యః ప్రసిద్ధః. తం తస్యాశ్రమం అప్సరోగణాదిభి స్సహ గత్వా అతన్మహిజ్ఞః తన్మహిమానమనభిజ్ఞః. స్త్రీణాం ప్రేక్షణా న్యేవేషవో బాణా సై రవిధ్యత్. ౭

ఆదిదేవో నారాయణః, శక్రకృత మక్రమ మపరాధం, విజ్ఞాయ విగతః, స్మయః అహం ధీర ఇతి స్మయో గర్వః తద్రహితః, ప్రహస్య ఏజమానా న్కమ్పమానాన్ శాపభియేతి భావః, ప్రాహ-

మాభైష్ట భో మదన మారుత దేవవధ్వో గృహ్ణీత నో బలి మశూన్య మిమం కురుధ్వమ్.
శ్రీశుక ఉవాచ—
ఇత్థం బ్రువత్యభయదే నరదేవదేవా స్సవ్రీడనమ్రశిరస స్సఘృణం త మూచుః,
నైత ద్విభో త్వయి పరేఽవికృతే విచిత్రం స్వారామధీరనికరానతపాదపద్మే. ౯
త్వాం సేవతాం సురకృతా బహవోఽన్తరాయా స్స్వౌకో విలఙ్ఘ్య పరమం వ్రజతాం పదం తే,
నాన్యస్య బర్హిషి బలీం దదత స్స్వభాగా న్ధత్తే పదం త్వ మవితా యది విఘ్నమూర్ధ్ని. ౧౦

తదేవాహ (మాభైష్టేతి) హే మదన హేమారుత, హే దేవవధ్వః యూయం మా భైష్ట. బలి మాతిథ్యం గృహ్ణీతేతి ప్రార్థయతే. ఇమ మస్మాకం ఆశ్రమం అశూన్యం కురుధ్వం, ఆతిథ్యాభావే శూన్యప్రాయ స్స్యా దితి భావః. ౮

(ఇత్థ మితి.) హేనరదేవ, అభయదే శ్రీనారాయణే ఇత్థం బ్రువతి సతి, దేవాః కామాదయః సవ్రీడాని నమ్రాణి చ శిరాంసి యేషాం తే లజ్జాభరేణావనతశిరస్కా ఇత్యర్థః, సఘృణం కృపాయుక్తం యథాతథా కృతాపరాధే ష్వప్యాత్మసు తస్య కృపా యథా స్యా త్తథేత్యర్థః. తం నారాయణ మూచుః. తదేవాహ (నైతదిత్యాదినా సార్ధద్వయేన) త్వయి ఏతత్ కృతాపరాధే ష్వస్మాసు అనుగ్రహ ఇత్యేత న్న చిత్రం తత్ర హేతుతయా విశింషంతి అవికృతే కామక్రోధాదివికారరహితే తత్ర హేతుః పరే హేయాకారప్రకృతిపురుషవిలక్షణే హేయప్రతిభటే కించ స్వారామధీరనికరానతపాదపద్మే స్వస్మిన్ ఆరమంత ఇతి స్వారామాః ఆత్మారామాః. తే చ తే ధీరా జితేంద్రియా శ్చ తేషాం నికరై స్సమూహై రానతే సేవ్యమానే పాదపద్మే యస్య తస్మిన్ త్వద్భక్తానా మేవ న కామాదివికారః కుత స్తవేతి భావః. ౯

అస్మాకం చాపరాధాచరణం స్వభావత్వా న్న చిత్ర మిత్యాహుః (త్వా మితి.) సేవతాం సేవమానానాం సురై రింద్రాదిభిః కృతాః బహవో విఘ్నాః, స్యుః, తత్ర హేతుత్వేన తా న్విశింషంతి. స్వౌకః, స్వశబ్దో దేవపరః తేషా మోకః స్థానం, స్వర్గం విలంఘ్యాతిక్రమ్య పరమం సర్వోత్తమం తే తవ స్థానం వ్రజతాం గచ్ఛతాం, వర్తమానసమీపే భవిష్యతి వర్తమానవద్వావా ల్లట్ తస్య శత్రా దేశః. అన్యస్య త్వా మసేవమానస్య న విఘ్నాః, స్యుః, కుతః, బర్హిషి యజ్ఞే స్వభాగాన్ పురోడాశాదీన్ బలీన్ కరాన్, కర్షకా ఇవ రాజ్ఞే ఇంద్రాదిభ్యో దదతః ప్రయచ్ఛతః, తర్హి మద్భక్తా విఘ్నైః కి ముపహంన్యంత ఏవ నేత్యాహుః (ధత్త ఇతి.) యదీతి నిశ్చయే. యత స్త్వం సర్వసురాధీశ్వరోఽవితా రక్షితా అతోఽసౌ విఘ్నానాం మూర్ధ్ని పద, మంఘ్రిం ధత్తే. కుతః పున స్త్వయి విఘ్నశంకేతి భావః. ౧౦

(ద్రమిళేనోపదిష్టనరనారాయణోపాఖ్యానం)

క్షుత్తృట్త్రికాలగుణమారుతజైహ్వశైశ్నా నస్మా నపారజలధీ నతితీర్య కేచిత్,
క్రోధస్య యాంతి విఫలస్య వశం పదే గో ర్మజ్జంతి దుశ్చరతప శ్చ వృథోత్సృజంతి. ౧౧

ఇతి ప్రగృణతాం తేషాం స్త్రియో౽త్యద్భుతదర్శనాః,
దర్శయామాస శుశ్రూషాం స్వర్చితాః కుర్వతీ ర్విభుః. ౧౨

తా దేవానుచరా దృష్ట్వా స్త్రియ శ్శ్రీ రివ రూపిణీః,
గంధేన ముముహు స్తాసాం రూపౌదార్యహృతశ్రియః. ౧౩

తానాహ దేవదేవేశః ప్రణతా న్ప్రహస న్నివ,

త్వదభక్తానాం కేవలం తపశ్చరతాం ద్వయీ గతిః అస్మాకం వా వశం యాంతి క్రోధస్య వా తత్రాస్మద్వశాః కామోపభోగ మపి తావ దనుభవంతి క్రోధవశా స్తు పున రతిమందా ఇత్యాహుః (క్షుత్తృడితి.) క్షుచ్చ తృట్చ త్రికాలగుణాః శీతోష్ణవర్షాణి చ మారుత శ్చ ప్రాణో బాహ్యో వా జైహ్వాః జిహ్వోపభోగాః శైశ్నాః శిశ్నోపభోగాః తే చ తా నస్మా నపారజలధిరూపా నతితీర్య విలంఘ్య గోః పదే మజ్జంతి. కుతః విఫలస్య క్రోధస్య వశం యాంతి గచ్ఛంతి. రుద్రవృత్తాంతో౽నేనాభిసంహితః. కించ యథా జలే మజ్జంతో మస్తకారోపితభార ముత్సృజంతి తథా వృథా న మోక్షాయ న భోగాయ శాపాదినా దుశ్చరం తప ఉత్సృజంతి. ౧౧

(ఇతీతి.) తేషాం కామాదీనా మిత్థం ప్రగృణతాం సతాం విభు ర్భగవాన్ అత్యద్భుతం దృశ్యంత ఇతి తథా తాః స్త్రియః స్త్రీభి ర్దర్శయామాస. కథంభూతాః? శుశ్రూషాం కుర్వతీః స్వర్చితాః స్వలంకృతాః తేషాం స్వలావణ్యాదిప్రయుక్తదర్పోపశమాయ దర్శయామాసేతి భావః. ౧౨

(తా ఇతి.) దేవానుచరాః కామాదయః శ్రీ రివ రూపిణీః సుందరమూర్తిమతీః తా నారీః దృష్ట్వా తాసాం రూపౌదార్యేణ రూపసౌష్ఠవేన హృతా శ్రీః కాంతి ర్యేషాం తే తాసాం గంధేన శరీర సుగంధేన ముముహుః పారవశ్యం ప్రాపుః. ౧౩

(తా నితి.) దేవదేవో బ్రహ్మ తస్యాపీశో నారాయణ స్తా న్కామాదీన్ ఆహ తదేవాహ ఆసాం స్త్రీణాం మధ్యే ఏకతమాం వృణీధ్వం వృణీధ్వం క్వ వయం వరాకాః క్వ చేమా ఇత్యతో విశినష్టి.

ఆసా మేకతరాం వృణ్ధ్వం సవర్ణాం స్వర్గభూషణమ్. ౧౪

ఓ మిత్యాదేశ మాదాయ నత్వా తం సురవందినః,
ఊర్వశీ మప్సరశ్శ్రేష్ఠాం పురస్కృత్య దివం యయుః. ౧౫

ఇంద్రాయానమ్య సదసి శృణ్వతాం త్రిదివౌకసామ్,
ఊచు ర్నారాయణబలం శక్ర స్తత్రాస విస్మితః. ౧౬

హంసస్వరూప్యవ దదచ్యుత ఆత్మయోగం,
దత్తః కుమార ఋషభో భగవా న్పితా నః,
విష్ణు శ్శివాయ జగతాం కలయాఽవతీర్ణ,
స్తేనాఽఽహృతా మధుభిదా శ్రుతయో హయాస్యే. ౧౭

సవర్ణాం సరూపాం న కాప్యస్మదనురూపేత్యతో విశినష్టి (స్వర్గభూషణ మితి.) స్వర్గస్య భూషణరూపా మితి. ౧౪

(ఓ మితి.) తే సురవందినో దేవభృత్యాః ఆదేశం భగవదాజ్ఞాం ఓ మిత్యంగీకృత్య తం ప్రణమ్య ఊర్వశీం నామాప్సరశ్శ్రేష్ఠా మాదాయ తాం పురస్కృత్యాగ్రతో విధాయ దివం స్వర్గం యయుః. ౧౫

(ఇంద్రేతి.) సదసి త్రిదివౌకసాం దేవానాం శృణ్వతాం సతాం నారాయణస్య బలమూచుః. శక్ర స్తావ ద్విస్మితః తత్రాస అభైషీత్. ౧౬

అన్యా నప్యవతారాం స్తచ్చరిత్రాణి చాహ (హంసస్వరూపీతి) అచ్యుతో విష్ణుః హంసాది రూపేణ జగతాం శివాయ మంగళాయ కలయాఽవతీర్ణ స్స న్నాత్మయోగం జీవాత్మపరమాత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానయోగ మవద దుపదిష్టవా నితి సంబంధః. దత్తో దత్తాత్రేయః కుమారః సనకాదిః నోఽస్మాకం శర్వాదీనాం పితా భగవా నృషభ శ్చ తేన విష్ణునైవ. హయాస్యే హయగ్రీవావతారే. మధుభిదా మధునామాసుర మభినదితి తథాభూతేన, శ్రుతయో వేదాః ఆహృతాః ఆనీతాః. ౧౭

(సూక్ష్మరూపేణావతారాణాం వర్ణనం)

గుప్తోఽప్యయే మను రిలౌషధయ శ్చ మాత్స్యే
క్రోడే హతో దితిజ ఉద్ధరతాఽమ్భసః క్ష్మామ్,
కౌర్మే ధృతోఽద్రి రమృతోన్మథనే స్వపృష్ఠే
గ్రాహా త్ప్రపన్న మిభరాజ మముంచ దార్తమ్. ౧౮

సంస్తున్వతోఽబ్ధిపతితాన్ శ్రమణా నృషీం శ్చ
శక్రం చ వృత్రవధత స్తమసి ప్రవిష్టమ్,
దేవ స్త్రియోఽసురగృహే పిహితా అనాథా
జఘ్నేఽసురేంద్ర మభయాయ సతాం నృసింహే. ౧౯

దైవాసురే యుధి చ దైత్యపతీ న్సురార్థే హత్వాఽన్తరేషు భువనా న్యదధా త్కళాభిః,
భూత్వాఽథ వామన ఇమా మహర ద్బలేః క్ష్మాం యాచ్ఞాచ్ఛలేన సమదా దదితే స్సుతేభ్యః.

తథా మాత్స్యేఽవతారే మనుః సత్యవ్రతః గుప్తో రక్షితః, ఇలా పృథ్వీ ఓషధయః చకారాత్ ఋషయ శ్చ. గుప్తా ఇత్యర్థః. క్రోడే వరాహావతారే, అంభసః ప్రళయజలాత్ క్ష్మాం భూమిం ఉద్ధరతా విష్ణునా దితిజో హిరణ్యాక్షః హతః. కౌర్మే కూర్మావతారే అమృతోన్మథనే నిమిత్తే స్వపృష్ఠే అద్రిర్మందరో ధృతః, తథా గ్రాహాత్ గజేంద్రం శరణాగత మముంచత్ అమోచయత్. యత్రావతారనామ న దృశ్యతే తత్ర విష్ణ శ్శివాయ జగతాం కలయాఽవతీర్ణ ఇత్యనుసంధేయమ్. ౧౮

సంస్తున్వతః స్తుతిం కుర్వాణాన్ ఋషీన్ వాలఖిల్యాన్ కశ్యపార్థం సమిదాహరణే గోష్పదే మగ్నా నింద్రేణోపహాసితాన్ ఉద్ధృత్యాపదోఽమోచయత్. తమపి బ్రహ్మహత్యాయాం ప్రవిష్టం మోచయామాస. అసురగృహే హిరణ్యకశిపుగృహే పిహితా నిరుద్ధాః యా అనాథా దేవస్త్రియ స్తా శ్చామోచయత్ నృసింహ స్సన్ సతాం సాధూనా మభయాయ అసురేంద్రం హిరిణ్యకశిపుం జఘ్నే హతవాన్. ౧౯

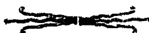
దైవాసురే యుధి యుద్ధే సురార్థే ఇంద్రాద్యర్థం దైత్యపతీన్ హత్వా అంతరేషు సర్వమన్వంతరేషు కళాభి ర్మూర్తిభి రవతారై రితి యావత్ భువనాన్యదధాత్ అపాలయత్ వామనో భూత్వా యాచ్ఞావ్యాజేన బలే స్సకాశా దిమాం క్ష్మా మహరత్ తాం చాదితే స్సుతేభ్య ఇంద్రాదిభ్యోఽదా ద్ప్రాయచ్ఛత్. ౨౦

నిఃక్షత్రియా మకృత గాం చ త్రిస_ప్తకృత్వో రామ స్తు హైహయకులాప్యయభార్గవాగ్నిః,
సోఽబ్ధిం బబన్ధ దశవ_క్త్రి మహన్ సలఙ్కం సీతాపతి ర్జయతి లోక మలఘ్నకీ_ర్తిః. ౨౧

భూమే ర్భరావతరణాయ యదుష్వజన్మా జాతః కరిష్యతి సురై రపి దుష్కరాణి.
వాదై ర్విమోహయతి యజ్ఞకృతోఽతదర్హాన్ శూద్రా న్కలౌ క్షితిభుజో న్యహనిష్య ద_న్తే

ఏవంవిధాని కర్మాణి జన్మాని చ జగత్పతేః,
భూరీణి భూరియశసో వర్ణితాని మహాభుజ. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కన్దే.
చతుర్థోఽధ్యాయః.

హైహయానాం కులస్యాప్యయాయ నాశాయ భార్గవరూపోఽగ్నిః రామః పరశురామః త్రిస్స_ప్తకృత్వః ఏకవింశతివారాన్ గాం భూమిం నిఃక్షత్రియాం చకార. స విష్ణు స్సీతాపతి ర్భూత్వా లోకానాం మలం పాపం హంతీతి తథా సా కీ_ర్తి ర్యస్య సః. జయతీతి వ_ర్తమాననిర్దేశస్య వ_ర్తమాన కాలీనోఽయ మవతార ఇత్యభిప్రాయః. ౨౧

అథ భావినోఽవతారా నాహ (భూమే రితి.) అజన్మా కర్మాయత్తోత్ప_త్తిరహితః భూమే ర్భారావతరణాయ యదుషు జాతోఽవతీర్ణ స్స సురై రపి క_ర్తు మశక్యాని కర్మాణి చేష్టితాని కరిష్యతి. బుద్ధావతారం తత్కర్మ చాహ (వాదై రితి.) అతదర్హాన్ యజనార్హా నపి యజ్ఞకృతః యజ్ఞాన్ కుర్వాణాన్ దై_త్యా న్వాదై ర్వేదవిరుద్ధై ర్మోహయిష్యతి. కల్క్యవతారం తచ్చేష్టితం చాహ (శూద్రా నితి.) కలౌ కలియుగాంతే క్షితిభుజః శూద్రా నహనిష్యత్ హనిష్యతి. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్త్వ_క్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధే చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

రాజోవాచ —

> భగవంతం హరిం ప్రాయో న భజంత్యాత్మవిత్తమాః.
> తేషా మశాంతకామానాం కానిష్ఠాఽవిజితాత్మనామ్. ౧

చమస ఉవాచ —

> ముఖబాహూరుపాదేభ్యః పురుషస్యాశ్రమైః సహ.
> చత్వారో జజ్ఞిరే వర్ణా గుణైర్విప్రాదయః పృథక్. ౨
>
> య ఏషాం పురుషం సాక్షా దాత్మప్రభవ మీశ్వరమ్.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

"నాన్యస్య బర్హిషి బలీ-దదత స్స్వభాగా" నిత్యనేన భగవంత మసేవమానానాం సురకృతా విఘ్నా న సంతీత్యుక్తం. తత్ర సర్వేషాం భగవత్సృష్టత్వావిశేషేఽపి కుతః కేషాంచి దేవ భగవత్సేవా రుచిః కేషాంచి త్తదభావ ఇతి అభజంత శ్చ కీదృశాః కాం వా గతిం యాస్యంతీతి పృచ్ఛతి (భగవంత మితి.) యద్యపి ముముక్షూణాం శిశ్నోదరపరాయణానాం వార్తాఽనుపయుక్తత్వా న్న ప్రష్టవ్యా. తథాఽపి యత్నేన తత్సంగపరిహారాయ తత్ప్రశ్న ఇత్యవధేయం. ఆత్మవిత్తమా ఇతి సంబోధనం. తేషా మవిజితాత్మనా మజితంద్రియాణాం అత ఏవాశాంతకామానాం కా నిష్ఠా ఆసక్తిః కుత్రాసక్తిః కిం ప్రాప్యం క స్తత్ర హేతుః కీదృశా శ్చేతి ప్రశ్నాశయః ప్రతివచనానుగుణ్యాత్. ౧

తత్ర తావ ద్భగవత్సేవారుచితదభావయో ర్హేతు మసేవమానానాం గతిం చాహ ద్వాభ్యాం (ముఖేతి.) పురుషస్య చతుర్ముఖశరీరకస్య భగవతః ముఖబాహూరుపాదేభ్యః గుణైః సత్త్వరజ స్తమోభి రుపలక్షితాః పృథ గసాంకర్యేణ విప్రాదయ శ్చత్వారో వర్ణా శ్చతుర్భి రాశ్రమైః సహ జజ్ఞిరే. గుణై రిత్యనేన సాత్త్వికానాం భగవత్సేవారుచి ర్నాన్యేషా మితి సూచితమ్. ౨

ఏతేషాం చాతుర్వర్ణ్యచాతురాశ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితానాం మధ్యే యే జనా స్సాక్షా దాత్మనాం ప్రభవం కారణభూత మీశ్వరం సర్వనియంతారం పురుషం న భజంతి అవజానంతి దేవతాంతరసమత్వేన

న భజ న్త్యవజానన్తి స్థానా ద్భ్రష్టాః పత న్త్యధః. ౩

దూరే హరికథాః కేచి ద్దూరే చాచ్యుతకీర్తనాః,
స్త్రియా శ్శూద్రాదయ శ్చైవ తేఽనుకమ్ప్యా భవాదృశామ్. ౪

విప్రో రాజన్య వైశ్యో వా హరేః ప్రాప్తాః పదాంతికమ్.
శ్రౌతేన విద్యయా వాఽపి ముహ్య న్త్యామ్నాయవాదినః. ౫

కర్మ ణ్యకోవిదా స్స్తబ్ధా మూర్ఖాః పండితమానినః,

మన్యంతే తదేవ హ్యవజ్ఞానం, తథా చోక్తం భాగవతే తంత్రే "య స్తు నారాయణం దేవం సమత్వేనావ మన్యతే, స తు తేనావమానేన నరకా న్నాతివర్తత" ఇతి తే స్థానా ద్వర్ణాశ్రమా ద్భ్రష్టాః అధః పతంతి నరకే పతంతి ఆత్మప్రభవం న భజంతీత్యనేన తేషాం కృతఘ్నతా సూచితా. ౩

నను సత్య మాత్మప్రభవత్వేశ్వరత్వసర్వోత్కృష్టత్వాదిజ్ఞానే సత్యపి త మభజతాం కృతఘ్నత్వాదిదోషా న్నరకపాత ఇతి యే తు తాదృశజ్ఞానరహితాః కేవల మజా స్తేషాం కా గతి రిత్యత్రాహ (దూర ఇతి.) దూరే హరికథా తచ్ఛ్రవణం యేషాం తే దూరే అచ్యుతకీర్తనం యేషాం తే శాస్త్రానధికారా దితి భావః. కే త ఇత్యత్రాహ స్త్రియ శ్శూద్రాదయ శ్చ జనాః తే భవాదృశాం భాగవతానా మనుకంప్యాః దయనీయాః భాగవతకృపావిషయా శ్చైతేఽపి ముచ్యంత ఏవేతి భావః. ౪

యే తు సత్యపి శాస్త్రేఽధికారే తజ్జన్యజ్ఞానే చ మౌర్ఖ్యా న్న భజంతి తేఽధః పతంత్యేవే త్యభిప్రేత్యాహ (విప్రా ఇతి.) విప్రాదయ స్త్రయః శ్రౌతేన వేదసంయోగేన విద్యయా తజ్జన్యజ్ఞానేన హరేః పదాంతికం హరిచరణాంతికం ప్రాప్తిసాధనానుష్ఠానయోగ్య మధికారం ప్రాప్తాః యద్యప్యేవం అథాఽపి ముహ్యంతి మోహం ప్రాప్నువంతి న హరిపదాంబుజం భజంతి కిం తు స్వర్గాద్యర్థకామసు సజ్జంత ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి (ఆమ్నాయవాదిన ఇతి.) ఆమ్నాయేషు వేదేషు వాదా అర్థవాదాః తే మోహకతయా విద్యంతే యేషాం తే తథా, తదుక్తం భగవతా "యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవద న్త్యవిపశ్చితః, వేదవాదరతాః పార్థ నాన్య దస్తీతి వాదిన" ఇత్యాదినా. ౫

తేషాం మోహ మేవ ప్రపంచయతి (కర్మణీత్యాదినా.) అకోవిదాః యథా బంధాయ న భవంతి తథా కర్మకర్తు మజ్ఞాః న చాభిజ్ఞా న్పృచ్ఛంతి యతః స్తబ్ధాః అనమ్రాః తత్ర హేతుః మూర్ఖా అపి పండితా నాత్మనో మన్యంతే అతః అసామసోమ మమృతా అభూమ అక్షయ్యగ్ం హ వై

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

వదంతి చాటుకాన్మూఢా యయా మాధ్వ్యా గిరోత్సుకాః. ౬

రజసా ఘోరసంకల్పాః కాముకా అహిమన్యవః,
దామ్భికా మానినః పాపా విహస న్త్యచ్యుతప్రియాన్. ౭

వదంతి తేఽన్యోఽన్య ముపాసితస్త్రియో గృహేషు మైథున్యసుఖేషు చాశిషః.
యజ న్త్యసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం వృత్త్యై పరం ఘ్నంతి పశూ నతద్విదః. ౮

శ్రియా విభూత్యాఽభిజనేన విద్యయా త్యాగేన రూపేణ బలేన కర్మణా,
జాతస్మయే నాంధధియ స్సహేశ్వరాన్ సతోఽవమన్యంతి హరేః ప్రియా న్ఖలాః. ౯

చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి యత్ర నోష్ణం న శీతం న గ్లాని ర్న వ్యాధయ" ఇత్యాదికయా యయా మాధ్వ్యా శ్రోత్రప్రీతిమాత్రకారిణ్యా గిరా ఉత్సుకాః మూఢా స్తయా చాటుకాన్ అప్సరోభి స్సహ చరిష్యామ ఇత్యేవంవిధాని ప్రియవాక్యాని వదంతి. ౬

కిం చ తేషాం కర్మాభినివేశా త్కామక్రోధదంభాదయో వర్ధంత ఇత్యాహ (రజసేతి త్రిభిః.) ఘోరోఽభిచారాదసంకల్పో యేషాం తే అహే స్సర్పస్యేవ మన్యు ర్యేషాం తే మానినః దురహంకారిణః అచ్యుతప్రియాన్ హసంతి, ౭

కాముకత్వం ప్రపంచయతి (వదంతీతి.) ఉపాసితాః స్త్రియో యై స్తే న తు వృద్ధోపసేవినః మైథున్యం మిథునసుఖ మేవ పర ముత్కృష్టం యేషు తేషు గృహేషు అన్యోన్యం ఆశిషో వదంతి "ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిమం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్, ఇద మస్తీద మపి మే భవిష్యతి పున ర్ధన" మిత్యాదికాః ప్రవదంతి తద్ద్వారేణ ప్రరోచనాం జనయంతీత్యభిప్రాయః. దాంభికతాం ప్రపంచయతి (యజంతీతి.) అసృష్టాన్నవిధానదక్షిణం లోభా దప్రదీయమానాశనాచ్ఛాదనదక్షిణం యథా తథా యజంతి వృత్త్యై జీవనార్థం పరం కేవలం పశూన్ ఘ్నంతి అతద్విదః హింసాదోషా నభిజ్ఞాః, ౮

మానితాం ప్రపంచయతి (శ్రియేతి,) శ్రీః ధనాదిసంపత్, విభూతి రైశ్వర్యం గ్రామాధిపత్యాది, అభిజనః సత్కులప్రసూతత్వం, త్యాగో దానం, రూపం దేహసౌష్ఠవం. బలం దేహజం కర్మ శ్రౌతం స్మార్తం చ ఏభి ర్జాతో యః స్మయో గర్వ స్తేనాంధా అవివిక్తా ధీ ర్యేషాం తే ఈశ్వరసహితాన్ సతః అవమన్యంతే. ౯

సర్వేషు శశ్వ త్తనుభృ త్స్వవస్థితం యథా ఖ మాత్మాన మభీష్ట మీశ్వరమ్.
వేదోపగీతం నచ శృణ్వతే బుధా మనోరథానాం ప్రవదంతి వార్తయా. ౧౦

లోకే వ్యవాయామిషమద్యసేవానిత్యా స్తు జంతో ర్న హి తత్ర చోదనా.
వ్యవస్థితి స్తేషు వివాహయజ్ఞసురాగ్రహై రాసు నివృత్తి రిష్టా. ౧౧

కిం చ ఏవం వర్తమానా స్తే వేదతత్త్వార్థం స్ఫుట మపి న జానంతీత్యాహ (సర్వేష్వితి.) సర్వేషు తనుభృత్సు జీవేషు శశ్వత్ సదా అవస్థితం కేన రూపేణావస్థిత మిత్యత ఆహ ఆత్మాన మీశ్వర మితి. ఆత్మతయా ఈశ్వరతయా చావస్థితం ఏవ మపి తద్గతదోషాస్పర్శిత్వ మాహ యథా ఖ మితి. అత ఏవ అభీష్టం నిరతిశయపురుషార్థరూపం వేదోపగీతం వేదాంతవేద్యస్వరూపస్వభావ మీశ్వరం న చ శృణ్వతే తద్వార్తాం న శృణ్వంతీత్యర్థః. కిం తు మనోరథానాం వార్తయా ప్రవదంతి ప్రవదంతః కాలం నయంతీత్యర్థః. కుతః యత స్తే అబుధాః అజ్ఞాః వేదోపగీతం న శృణ్వతే ఇత్యనేన వేదార్థతత్త్వావగమోఽపి న తేషాం విద్యత ఇతి సూచితం "ఉపాసితస్త్రియో గృహేషు మైథునస్య సుఖేష్వి" తి వ్యవాయో నిందితః "వృత్త్యై పరం ఘ్నంతి పశూ నతద్విద" ఇతి యాగీయమాంసభక్షణం తథా తుల్యన్యాయా ద్యాగీయసురాపాననిందాఽప్యభిప్రేతా, "శ్రియా విభూత్యే"తి విత్తనిందా చ కృతా. ౧౦

నను "ధర్మప్రజాసంపత్త్యర్థం స్త్రియ ముద్వహేత్, ఋతా ఉపేయాత్, పశు మాలభేత యజమానపంచమా ఇడాం భక్షయంతి, హుతశేష మశ్నీయాత్, సౌత్రామణ్యాం సురాగ్రహాన్ గృహ్ణాతి ప్రతిగ్రహాదినా ధన మార్జయే" దిత్యాదిభి శ్శాస్త్రై ర్వ్యవాయాదీనాం నియమితత్వాత్ కి మితి తన్నిందా క్రియత ఇత్యాశంకతే (లోక ఇతి.) వ్యవాయః స్త్రీసంగః, వ్యవాయాదయో నిత్యాః, రాగతో నిత్యప్రాప్తాః జంతోః ప్రాణిమాత్రస్యాత స్తత్ర తాసు చోదనావిధి ర్నాస్తి కింతు తేషు వ్యవాయాదిషు వ్యవస్థితిః శాస్త్రస్యాప్రాప్తార్థగోచరత్వాత్ రాగప్రాప్తవ్యవాయాదయో న విధేయాః కింతు వ్యవస్థితిమాత్రం శాస్త్రకృత్య మిత్యర్థః. తదేవ వివృణోతి వివాహాదిభిః వ్యవస్థితి రితి సంబంధః వివాహగృహీతాయామేవ వ్యవాయః కార్యః యజ్ఞ ఏవామిషసేవా, సౌత్రామణ్యా మేవ సురాగ్రహః ఇతి నియమః క్రియత ఇత్యర్థః. నియమఫలభూతం సంకోచ మాహ (ఆసు నివృత్తి రిష్టేతి.) ఆసు వ్యవాయామిషమద్యసేవాసు నివృత్తిః పరదారేభ్యోఽనృతుకాలేభ్యః అయాగీయామిషమద్యసేవాభ్యాం చ నివృత్తి రిష్టా న తు స్వదారాదిభ్యః. ౧౧

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

ధనం చ ధర్మైకఫలం యతో వై జ్ఞానం స విజ్ఞాన మనుప్రశాంతిః,
గృహేషు యుఞ్జన్తి కళేబరస్య మృత్యుం న పశ్యంతి దురంతవీర్యమ్. ౧౨

యత్ప్రాణభక్షో విహిత స్సురాయా స్తథా పశో రాలభవనం న హింసా,

యస్య ప్యేవం స్వదారాదిషు నియమితా వ్యవాయాదయో న నింద్యా స్తథాప్యుపయోగవిశేష మవిజ్ఞాయ కేవలం దేహసుఖార్థతయోపయుజ్యమానా నింద్యా శ్చేత్యభిప్రాయే ణో త్తర మాహ ద్వాభ్యాం (ధన మితి.) తావ ద్ధనస్యోపయోగవిశేషం వద న్ తదన్యథోపయు క్త స్యానర్థహేతుతా మాహ (ధనం చేతి.) చ స్త్వర్థః ధనం తు ధర్మైకఫలం ధర్మ ఏక ఏవ ఫలం యస్య తత్ ధర్మైకసాధనం ప్రతి గ్రహాదినా సంపాదితేన ధనేన భగవత్ప్రీతికరం ధర్మ మేవ సంపాదయేత్ న తు విషయభోగ మిత్యర్థః. ఏవం చే త్తత్సఫల మితి వక్తుం ధర్మం విశినష్టి- యతో ధర్మా త్సవిజ్ఞానం చిదచిదీశ్వరత త్త్వత్రయ ప్రకారవై విధ్యజ్ఞానసహితం జ్ఞానం భగవద్యాథాత్మ్యజ్ఞానం అనుజ్ఞానా దను పశ్చా త్ప్రశాంతిః అశనాయా ద్యూర్మిషట్కరాహిత్యం చ భవతి తాదృశధర్మైకఫలం ధన మిత్యర్థః. ఏవం ధర్మైకఫల మవిజ్ఞాయ కేచి త్కేవలం గృహేషు యుంజంతి విషయభోగార్థతయా వినియుంజతే దురంతవీర్యం కళేబరస్య మృత్యుం న పశ్యంతి చ అత స్తే నింద్యా ఇతి భావః. కళేబరస్యేతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ వా. కళేబరార్థతయా గేహదేహసుఖార్థం యుంజంతీత్యర్థః. ౧౨

అథ సురామిషసేవావ్యవాయానా ముపయోగవిశేషాన్ వదన్ కేషాంచి త్తదజ్ఞాన మాహ (యత్ప్రాణభక్ష ఇతి.) సురాయాః యజ్ఞ ఇత్యాదిః పశో రిత్యస్య భక్ష ఇత్యంతః, యజ్ఞే సురాయాః తథా పశో శ్చ భక్ష ఇతి యత్ యజ్ఞీయసురామిషసేవేత్యర్థః. స ప్రాణభక్షో విహితః ప్రాణః పరమాత్మా ప్రాణనహేతుత్వాత్ తథా చ శ్రుతిః "కో హ్యేవాన్యా త్కః ప్రాణ్యా ద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా దితి" ప్రాణశరీరకత్వా ద్వా తథా చ శ్రుతిః "మనోమయః ప్రాణశరీర నేతే" తి స్వప్రాణశరీరకస్య పర మాత్మనో భక్షతయా విహితః స్వయజ్ఞసాద్గుణ్యార్థం స్వప్రాణశరీరకపరమాత్మనో భక్షణతయా యజ్ఞీయ సురామిషసేవావిహితేత్యర్థః. ఘ్రాణభక్ష ఇతి పాఠే చ ఘ్రాణాత్మకో భక్షః న తు పానాత్మక ఇత్యర్థః. ఏవం చే న్న దుష్యతి ప్రత్యుత విశుద్ధో భవతి అన్యథా న శుద్ధ్యత్యేవేతి భావః. తథా చ గీతం భగ వతా "యజ్ఞశిష్టాశిన స్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః, భుంజతే తే త్వఘం పాపా యే పచ న్త్యాత్మ కారణా" దితి చ. ఏవం చే దాలంభనం న హింసాత్మకం కిం తు పశ్వాత్మకోజ్జీవనాత్మకం భవతీత్యాహ (ఆలంభనం న హింసేతి.) తథా చ శ్రుతిః "న వా ఉవేత న్మ్రియసే నరిష్యసి దేవాగ్ం ఇదేషి పథిభి

ఏవం వ్యవాయః ప్రజయా న రత్యా ఇమం విశుద్ధం న విదు స్స్వధర్మమ్. ౧౩

యే త్వ నైవంవిధోఽసంతః స్తబ్ధా స్సదభిమానినః.
పశూ న్ద్రుహ్యంతి విస్రబ్ధాః ప్రేత్య ఖాదంతి తే చ తాన్. ౧౪

ద్విషంతః పరకాయేషు స్వాత్మానం హరి మీశ్వరమ్,
మృతకే సానుబంధేఽస్మి న్బద్ధస్నేహాః పతంత్యధః. ౧౫

యే కైవల్య మసంప్రాప్తా యే చాసీతా శ్చ మూఢతామ్.
త్రైవర్గికా హ్యక్షణికా ఆత్మానం ఘాతయంతి తే. ౧౬

స్సగేభిః, యత్ర యంతి సుకృతో నాపి దుష్కృత స్తత్రత్వాదేవ స్సవితా దధాత్వి"తి ప్రజయే త్యర్థ్య యనేన వసతీతివ ద్ధేత్వర్థే తృతీయా. న రత్యై న రతిసుఖార్థ మిత్యర్థః. ఏవం చేత్ పితృఋణా ద్విముక్తో భవతి. తథా చ శ్రుతిః "త్రిభి ర్ఋణవా జాయతే" ఇత్యుపక్రమ్య "ప్రజయా పితృభ్య ' ఇతి ఇమం విశుద్ధం ధర్మం న విదుః న రత్యై ఇతి యదిమ మితి సంబంధః, ౧౩

ఇత్థ మజానతాం నిష్ఠాం ప్రపఞ్చయ న్గతి మాహ (యే త్వితి పఞ్చభిః.) ఏవంవిధం ధర్మం న విద న్త్యనేవంవిదః. అత ఏవాసంత స్తే స్తబ్ధాః అవినీతాః సదభిమానినః. సంతో వయ మిత్యభి మానవంతః విస్రబ్ధాః, నిశ్శఙ్కాః, పశూన్ ద్రుహ్యంతి ద్రోహవిషయాణాం పశూనాం కర్మత్వవివక్షయా ముపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తి ర్బలీయసీతి న్యాయాత్ "క్రుధ ద్రుహే" తి చతుర్థీం బాధిత్వా కర్మణి ద్వితీయా, తే చ పశవః, ప్రేత్యాముత్ర తాన్ ద్రోగ్ధౄన్ ప్రేతాన్ ఖాదంతి, ౧౪

కించ ద్విషంత ఇతి అభిచారాదినా, ద్విషంతః. పరశరీరేషు కృతో ద్వేష స్తదంతరాత్మని స్వస్యాప్యాత్మని భగవత్యేవ పర్యవస్యతీత్యభిప్రాయేణ స్వాత్మానం హరి మీశ్వర మిత్యుక్తం సానుబంధే పుత్రకళత్రాదిసహితే మృతకేశవతుల్యే స్వదేహే బద్ధః నిరూఢః స్నేహః. యేషా న్తే అధః నరకే పతంతి. ౧౫

కించైషాం సద్గతి స్సర్వథా దుర్లభేత్యభిప్రేత్యాహ (య ఇతి.) కైవల్యం జ్ఞాననిష్ఠాం అసంప్రాప్తాః. మూఢతాం చ అసీతాః అప్రాపితాః, తే త్రైవర్గికాః త్రివర్గప్రధానాః అక్షణికాః ఉపశాంతిక్షణరహితాః, దేహాదిస్థైర్యబుద్ధయో వా స్వాత్మానం ఘాతయంతి కేవల మజ్ఞాః తత్వవిదుపదేశా త్తరంతి. జ్ఞాననిష్ఠా స్తు స్వత ఏవ అంతరితా మూర్ఖా స్తు నోభయథే త్యభిప్రాయేణ కైవల్య మసంప్రాప్తా యే చాసీతా శ్చ మూఢతా మిత్యుక్తం ఆత్మానం ఘాతయ న్తీత్యస్యాత్మనో సత్వాప్రియతా రూపా మంతతః, స్థావరతాం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౧౬

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

ఏతే హ్యాత్మహనోఽశాంతా అజ్ఞానే జ్ఞానమానినః,
సీద న్త్యకృతకృత్యా వై కాలధ్వస్తమనోరథాః. ౧౭

హిత్వాఽఽత్మమాయాసరచితా గృహాపత్యసుహృత్స్త్రియః,
తమో విశంత్యనిచ్ఛంతో వాసుదేవపరాఙ్ముఖాః. ౧౮

రాజోవాచ—

కస్మి న్కాలే స భగవా న్కిం వర్ణః కీదృశో నృభిః,
నామ్నా వా కేన విధినా పూజ్యతే తదిహోచ్యతామ్. ౧౯

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలి రిత్యేషు కేశవః,
నానావర్ణాభిధాకారో నానైవ విధినేజ్యతే. ౨౦

కృతే శుక్ల శ్చతుర్బాహు ర్జటిలో వల్కలాంబరః.
కృష్ణాజినోపవీతాక్షా న్బిభ్రద్దండకమండలూ. ౨౧

కిం చ (ఏత ఇతి.) ఏతే ఆత్మహనః అశాంతాః అశనాయాదిపీడితాః. అజ్ఞానే సత్యపి జ్ఞానమానినః జ్ఞానసద్భావాభిమానవంతః. కాలేన ధ్వస్తాః మనోరథా యేషాం తే అత ఏవాకృతకృత్యాః. సీదంతి జీవద్దశాయాం క్లిశ్యంతీత్యర్థః. ౧౭

ఆత్మమాయాసేన రచితాః సంపాదితాః. గృహాపత్యసుహృత్స్త్రీః, హిత్వా అనిచ్ఛంతోఽపి తమో నరకం విశంతి వాసుదేవపరాఙ్ముఖా స్తమో విశంతీత్యనేన వాసుదేవభక్తా స్తు తత్పదం విశంతీతి సూచితమ్, ౧౮

తత్ర విశేషం పృచ్ఛతి (కస్మి న్కాల ఇతి.) కిం వర్ణః కీదృగ్విధవర్ణవాన్ కీదృశః కీదృగాకారః. కేన వా నామ్నా కేన వా విధినా పూజ్యతే. తదేత త్సర్వ మిహాధునోచ్యతామ్. ౧౯

(కృత మితి.) ఏషు కృతాదికాలేషు నానాప్రకారా వర్ణాభిధాకారా యస్య సః నానైవ విధినా వివిధేనైవ మార్గేణ పూజ్యతే. ౨౦

ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి (కృత ఇత్యాదినా.) కృష్ణాజినాదీ న్బిభ్రదితి బ్రహ్మచారివేషో దర్శితః, ౨౧

మనుష్యా స్తు తదా శాంతా నిర్వైరా స్సుహృద స్సమాః,
యజంతి తపసా దేవం శమేన చ దమేన చ. ౨౨

హంస స్సువర్ణో వైకుణ్ఠో ధర్మో యోగేశ్వరోఽమలః,
ఈశ్వరః పురుషోఽవ్యక్తః పరమాత్మేతి గీయతే. ౨౩

త్రేతాయాం రక్తవర్ణోఽసౌ చతుర్బాహు స్త్రిమేఖలః,
హిరణ్యకేశ స్త్రయ్యాత్మా స్రుక్స్రువాద్యుపలక్షణః. ౨౪

తం తదా మనుజా దేవం సర్వదేవమయం హరిమ్,
యజంతి విద్యయా త్రయ్యా ధర్మిష్ఠా బ్రహ్మవాదినః. ౨౫

విష్ణు ర్యజ్ఞః పృశ్నిగర్భ స్సర్వదేవ ఉరుక్రమః.

(మనుష్యా స్త్వితి.) తదా కృతయుగే మనుష్యా భగవదారాధకాః. శాంతాః తదేవ దర్శయతి నిర్వైరా స్సుహృద స్సర్వభూతసుహృదః. సమా స్సమదర్శినః. శమేన దమేన చ సహితేన తపసా ధ్యానయోగేన యజంతి ఆరాధయంతి. ౨౨

హంసో విశుద్ధః. సువర్ణః శోభనావయవః. ధర్మో ధర్మనిర్వాహకః యోగేశ్వరో యోగనిర్వాహకః. అమలః హేయప్రతిభటః అవ్యక్తః ప్రత్యక్షాదిభి ర్నవ్యజ్యతే పరమాత్మా లోకత్రయాంతఃప్రవేశనియమనాభ్యాం ధారకః, ఇత్యేవంవిధై ర్గుణై ర్నామభి ర్గీయతే. ౨౩

(త్రేతాయా మితి,) అసౌ భగవాన్ త్రిగుణా దీక్షాఙ్గభూతా మేఖలా యస్య సః హిరణ్యకేశః పిఙ్గళకేశః త్రయ్యాత్మా త్రయీ ప్రతిపాద్యయజ్ఞనిర్వాహకః, యజ్ఞమూర్తి ర్వా వేదశరీరకో వా స్రుక్స్రువాదీని ఉపలక్షణాని చిహ్నాని యస్య సః. ౨౪

(త మితి,) తదా త్రేతాయాం, భగవంతం సర్వదేవమయం తచ్ఛరీరకత్వా త్తత్ప్రచురం త్రయ్యా విద్యయా వేదోక్తకర్మణా యజంతి. ౨౫

(విష్ణు రితి,) యజ్ఞో యజ్ఞనిర్వాహకః. పృశ్నే ర్గర్భః పుత్రః వృషాకపిః వృషః కామాభివర్షకః

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

వృషాకపి ర్జయంత శ్చ ఉరుగాయ ఇతీర్యతే. ౨౬

ద్వాపరే భగవా న్విష్ణుః పీతవాసా నిజాయుధః,
శ్రీవత్సాదిభి రజ్కై శ్చ లక్షణై రుపలక్షితః. ౨౭

తం తథా పురుషం మర్త్యా మహారాజోపలక్షణమ్.
యజంతి వేదతంత్రాభ్యాం పరం జిజ్ఞాసవో నృప. ౨౮

నమ స్తే వాసుదేవాయ నమ స్సజ్కర్షణాయ చ,
ప్రద్యుమ్నాయానిరుద్ధాయ తుభ్యం భగవతే నమః. ౨౯

నారాయణాయ ఋషయే పురుషాయ మహాత్మనే,
విశ్వేశ్వరాయ విశ్వాయ సర్వభూతాత్మనే నమః. ౩౦

అకంపయతి విధునోతి క్లేశా నిత్యా కపిః. సచాసౌ స చ జయత్యేవ సర్వథా జయంతః ఉరుగాయః ఉరు బహుధా గీయతే ఇతి తథా ఇత్యేవంవిధైః గుణై ర్నామభి రీర్యతేఽభిధీయతే. ౨౬

(ద్వాపర ఇతి,) నిజాని చక్రాదీని ఆయుధాని యస్య సః, శ్రీవత్సో నామ వక్షసి దక్షిణభాగే రోమ్ణాం ప్రదక్షిణావ ర్తః. స ఆది ర్యేషాం కరచరణాదిగతపద్మాదీనాం తై రేవాజ్కై శ్చిహ్నై ర్లక్షణైః, బాహ్యైః కౌస్తుభాదిభి శ్చోపలక్షితః. ౨౭

మహారాజ స్యోపలక్షణాని ఛత్రచామరాదీని యస్య సః తం పరం పురుషం హేనృప జిజ్ఞాసవః త త్త్వత్రయజ్ఞానేచ్ఛవః. మర్త్యాః వేదతంత్రాభ్యాం వేదపఞ్చరాత్రో క్తవిధానాభ్యాం యజంతి పూజయంతి. ౨౮

నామా న్యాహ (నమ స్త ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ౨౯-౩౦

ఇతి ద్వాపర ఉర్వీశ స్తువంతి జగదీశ్వరం,
నానాతంత్రవిధానేన కలావపి యథా శృణు. ౩౧

కృష్ణవర్ణం త్విషా కృష్ణం సాంగోపాంగాస్త్రపార్షదమ్,
యజ్ఞై స్సంకీర్తనప్రాయై ర్యజంతి హి సుమేధసః. ౩౨

ధ్యేయం సదా పరిభవఘ్న మభీష్టదోహం తీర్థాస్పదం శివవిరించినుతం శరణ్యమ్.
భృత్యార్తిహం ప్రణతపాలభవాబ్ధిపోతం వందే మహాపురుష తే చరణారవిన్దమ్. ౩౩

త్యక్త్వా సుదుస్త్యజసురేప్సితరాజ్యలక్ష్మీం ధర్మిష్ఠ ఆర్యవచసా యదగా దరణ్యమ్.
మాయామృగం దయితయేప్సిత మన్వధావ ద్వన్దే మహాపురుష తే చరణారవిందమ్. ౩౪

ఇత్యేవంవిధై ర్నామభిః హేఉర్వీశ భూపతే జగదీశ్వరం స్తువంతి నానాతంత్రేతి కలా వపి నానావిధేన తంత్రవిధానేన యథా యజంతి తచ్ఛృణు. ౩౧

త్విషా కాంత్యా కృష్ణవర్ణం ఇంద్రనీలమణివ ద్యుజ్జ్వలవర్ణ మిత్యర్థః. కృష్ణం శ్రీకృష్ణం అఙ్గాని హృదయాదిమంత్రమూర్తయః ఉపాఙ్గాని కౌస్తుభాదీని అస్త్రాణి సుదర్శనాదీని పార్షదాః సునందనందాదయః. తత్సహితం సంకీర్తనప్రాయైః సఙ్కీర్తనప్రచురైః యజ్ఞై రర్చనాత్మకైః, సుమేధసో వివేకినః, యజంతి. ౩౨

సఙ్కీర్తనప్రకారం దర్శయతి ద్వాభ్యామ్ (ధ్యేయ మితి.) హేప్రణతపాల హేమహాపురుష తే చరణారవిందం వందే, కథంభూతం? ధ్యేయం ధ్యాతుం యోగ్యం సదేతి సర్వత్ర సంబధ్యతే. ధేయత్వే హేతవః కుటుమ్బేంద్రియాదిభి ర్యః, పరిభవ స్తిరస్కారః, హంతీతి తథా తత్ కిఞ్చాభీష్టదోహం ఇష్టార్థపూరకం చ కించ తీర్థాస్పదం గఙ్గాదిపుణ్యతీర్థాశ్రయత్వేన పరమపావనం శివవిరిఞ్చిభ్యాం నుతం సంస్తుతం శరణ్యం శరణార్హం న కేవల మభీష్టదోహ మేవాపితు భృత్యార్తిహం భక్తానా మనిష్ట నివారకం చ న కేవలం యత్కిఞ్చి దార్తిహం అపి తు సకలార్తినిదానభూతస్య భవాబ్ధేః. పోతం ప్లవవ త్తారణసాధనమ్. ౩౩

హేధర్మిష్ఠ ఆర్యస్య పితు ర్దశరథస్య వచసా సురై రపీప్సితాం రాజ్యలక్ష్మీం త్యక్త్వా యచ్చరణారవిందం కర్తృ అరణ్యం ప్రత్యగాత్ యచ్చ దయితయా జానక్యా ఈప్సితం మాయామృగం అన్వధావత్ తత్తే పదారవిందం వంద ఇతి. ౩౪

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

ఏవం యుగానురూపాభ్యాం భగవా న్యుగవర్తిభిః,
మనుజై రిజ్యతే రాజఞ్ శ్రేయసా మీశ్వరో హరిః. 35

కలిం సభాజయంత్యార్యా గుణజ్ఞా స్సారభాగినః.
యత్ర సంకీర్తనేనైవ సర్వస్స్వార్థోపలభ్యతే. 36

న హ్యతః పరమో లాభో దేహినాం భ్రామ్యతా మిహ,
యతో విందేత పరమాం శాంతిం నశ్యతి సంసృతిః. 37

కృతాదిషు ప్రజా రాజ న్కలా విచ్ఛంతి సంభవమ్,

(ఏవ మితి,9) యుగానురూపాభ్యా మిత్యస్య నామరూపాభ్యా మితి విశేష్యాధ్యాహారః. ఇజ్యతే ఆరాధ్యతే. 35

ప్రసఙ్గా దేషు యుగేషు కలి రేవ శ్రేష్ఠ ఇత్యాహ (కలి మితి,) గుణజ్ఞాః. సత్స్వపి దోషేషు గుణ మేవ యే జానంతి తథా సారభాగినః సారగ్రాహిణః ఆర్యాః కలిం సభాజయంతి బహుమానయంతి. కోఽసౌ గుణ ఇత్యత స్త మాహ యత్ర కలౌ సంకీర్తనేనైవ సర్వః స్వాభిలషితోఽర్థః, లభ్యతే తథా చ స్మర్యతే "ధ్యాయ న్కృతే యజ న్యజ్ఞై స్త్రేతాయాం ద్వాపరేఽర్చయన్ యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సఙ్కీర్త్య కేశవ" మితి, సఙ్కీర్తనమాత్ర స్యైవాఖిలపురుషార్ధసాధనావహత్వ రూపగుణా త్కలి మేవ సభాజయ న్తీత్యర్థః, 36

యతస్తు కలౌ సఙ్కీర్తన మేవాఖిలషితార్థసాధన, మత స్తతోఽన్యో న విద్యతే లాభ ఇత్యాహ (న హీతి,) అత స్సఙ్కీర్తనా త్పరమో లాభః పురుషార్థసాధనం న విద్యతే లభ్యతేనేనేతి లాభః. బాహులకా త్కరణే ఘఞ్. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి-యత సఙ్కీర్తనా ద్యాప్రయాణా దనువృత్తా త్పరమాం శాంతిం అశనాయాదిరహితతాం ముక్తి మితి యావత్ విందేత సంస్కృతి ర్నశ్యతి చ. 37

యత శ్చ కలౌ ముక్త్యుపాయ స్సుకరః, తతః కృతాదిత్రయయుగవర్తిన్యః ప్రజాః కలావుత్పత్తి మిచ్ఛంతీ త్యాహ (కృతాది ష్వితి.) న కేవల మిచ్ఛంత్యపితు, యథాసమ్భవ ముద్భవిష్యంతి

కలౌ ఖలు భవిష్యంతి నారాయణపరాయణాః. ౩౮

క్వచి త్క్వచి న్మహాభాగ ద్రమిడేషు చ భూరిశః,
తామ్రపర్ణీ నదీ యత్ర కృతమాలా పయస్వినీ. ౩౯

కావేరీ చ మహాపుణ్యా ప్రతీచీ సురవ ర్త్మగా.
ఏ పిబంతి జలం తాసాం మనుజా మనుజేశ్వర. ౪౦

ప్రాయో భక్తా భగవతి వాసుదేవేఽమలాశయాః.
యత్ర సంకీ ర్తితో నృణాం హరి ర్దాస్యత్యసంభవమ్. ౪౧

దేవర్షిభూతా ప్తనృణాం పితౄణాం కింకరో నాయ మృణీ చ రాజన్,
సర్వాత్మనా శ్శరణం శరణ్యం గతో ముకుందం పరిహృత్య కృత్యమ్. ౪౨

చేత్యాహ (కలా వితి.) నారాయణ ఏవ పర మయనం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధార శ్చ యేషాం తే అష్టాక్షరచింతనపరా ఇతి భావః. ౩౮

క్వ భవిష్యంతీత్య ఆహ (క్వచి దితి.) తత్ర తత్ర ద్రవిడేషు దేశేషు తత్రాపి క్వేత్యత ఆహ (తామ్రపర్ణీతి.) కుత స్తత్రత్యానాం నారాయణ పరాయణ తేత్యత ఆహ (యే పిబంతీతి.) హేమనుజేశ్వర త్తాసాం జలపానప్రభావా న్నిర్మలాంతఃకరణాః. భగవతి వాసుదేవభక్తా భవంతీత్యర్థః. పిబంతీతి పానో క్తి స్స్నానాదీనా ముపలక్షణార్థః. ప్రాయో భక్తా ఇత్యనేన కేషాఞ్చి దేవ తత్ర ప్రబలప్రతిబంధవశా త్తస్మి న్న భక్తి రితి సూచితమ్. ౩౯-౪౦-౪౧

యత్ర సఙ్కీ ర్తనే నై వేతి సుకరోపాయత్వేనో క్తం సఙ్కీ ర్తనం ప్రతిబంధభూయ స్త్వ సమ్భావనయా దుష్కరం మత్వా తం రాజాన మాలక్ష్య తతోఽపి సుకరం ప్రపదనాఖ్య ముపాయం తస్య పూర్వో త్తరాఘరూపసకలప్రతిబంధకవిరోధిత్వం చాహ ద్వాభ్యామ్ (దేవర్షీతి.) హేరాజన్ అయం దేవాదీనాం చ పితౄణాం చ న ఋణీ అత ఏవ న తేషాం కింకరః, నాభీష్టకారీ తత్రాప్తాః పోష్యాః కుటుమ్బినః ఇతరే దేవాదయః, పఞ్చమహాయజ్ఞదేవతాః కోఽసౌ? యః కృత్యం పరిహృత్య చరమశ్లోక ఇవాత్రాపి యథాసంప్రదాయం పరిత్యాగోఽవగంతవ్యః, శరణ్యం శరణార్హం ముకుందం సర్వాత్మనా సర్వభావేన ప్రాప్యప్రాపకభావేన శరణం గతః సోఽయం న దేవాదీనా మృణీత్యనేన సంసృతిహేతుభూతముక్తివిరోధిరుణత్రయవిరోధిత్వం ప్రపదనస్యో క్తం. అనేన పూర్వాఘవిరోధిత్వం ఫలితం న దేవాదీనాం కింకర ఇత్యనేన తత్ప్రీత్యావహకర్మస్వధికారో వ్యుద స్తః, పరిహృత్య కృత్య మిత్యనేన దేవాదికై ఙ్కర్యరూపయజ్ఞాదికర్మసాధ్యఫలాకాంక్షాసంధి ర్నిర స్తః. ౪౨

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్య త్యక్తాన్యభావస్య హరిః పరేశః,
వికర్మ యచ్చోత్పతితం కథంచి ద్ధునోతి సర్వం హృది సన్నివిష్టః. ४२

నారద ఉవాచ—

ధర్మా న్భాగవతా నేవం శ్రుత్వా స మిథిలేశ్వరః,
జాయంతేయా న్మునీ న్ప్రీత స్సోపాధ్యాయో హ్యపూజయత్. ४४

తతోఽన్తర్దధిరే సిద్ధా స్సర్వలోకస్య పశ్యతః,
రాజా ధర్మా నుపాతిష్ఠ న్నవాప పరమాం గతిమ్. ४५

త్వ మప్యేతా న్మహాభాగ ధర్మా న్భాగవతాన్ శ్రుతాన్.

(స్వపాదమూల మితి.) హరి రాశ్రితదురితహరః పరేశో భగవాన్ స్వపాదమూలం భజతః సంశ్రయతః. ఉపాయోపేయభావేన సేవమానస్యేత్యర్థః. త్యక్తః అన్యస్మిన్ దేవతాంతరాదౌ భావః ఉపాయోపేయభావో, యేన సః, తస్య ప్రియస్య హేతుగర్భాన్యేతాని విశేషణాని న హి నిరతిశయప్రీతి విషయగతో దోషః ప్రీతిమతో వైముఖ్యాపాదకః కిన్తు నిరాచికీర్షావిషయ ఏవేతి భావః. యత్ వికర్మ శాస్త్రవిరుద్ధం కర్మ కథంచి త్ప్రమాదాదినా ఉత్పతితం చే త్తత్సర్వం హృది సన్నివిష్టో హరిః ధునోతి నాశయతి. ४३

(ధర్మా నితి.) జాయంతేయాన్ జయంత్యాః పుత్రాన్ మునీన్ కవ్యాదీన్ ఉపాధ్యాయైః సహితః ప్రీతస్సన్ పూజయామాస. ४४

(తత ఇతి.) సర్వస్య లోకస్య పశ్యత స్సతః సిద్ధాః కవ్యాదయః అంతర్దధిరే, రాజా నిమిః, తద్ధర్మా న్సిద్ధై రుపదిష్టా నుపాతిష్ఠన్ పరమాఙ్గతిం ముక్తి మాప. ४५

(త్వ మపీతి) హేమహాభాగ వసుదేవ శ్రుతాన్ మత్త ఇతి శేషః. ఏతాన్ జాయంతే యజనక సంవాదా న్భాగవతాన్ ధర్మా నాశ్రితః అనుతిష్ఠన్ శ్రద్ధయా పిసాధయిషితత్వరయా యుక్తః సహితః

ఆస్థిత శ్శ్రద్ధయా యుక్తో నిస్సంగో యాస్యసే పరమ్. ౬౬

యువయోః ఖలు దమ్పత్యో ర్యశసా పూరితం జగత్,
పుత్రతా మగమ ద్యద్వాం భగవా నీశ్వరో హరిః. ౬౭

దర్శనాలింగనాలాపై శ్శయనాసనభోజనైః,
ఆత్మా వాం పావితః కృష్ణే పుత్రస్నేహం ప్రకుర్వతోః. ౬౮

వైరేణ యన్నృపతయ శ్శిశుపాలపౌణ్డ్రసాల్వాదయో గతివిలాసవిలోకనాద్యైః.
ధ్యాయంత ఆకృతధియః శ్శయనాసనాదౌ తత్సామ్యమాపు రనురక్తధియాం పునః కిమ్. ౬౯

నిస్సఙ్గః దేహతనుబంధిషు ఆసక్తిరహితః అయం జీవద్దశావృత్త్యుపదేశః తతః పరం పద మితి శేషః, యాస్యసే ప్రాప్స్యసే. ౬౬

శాస్త్రప్రక్రియేయ ముక్తా యువా న్తు కృతార్థా వేవేత్యాహ (యువయో రితి.) కుతః? యత్ యస్మాత్ వాం యువయోః పుత్రతా మగమత్ ప్రాప్తః. అతో యువాం కృతార్థా వితి భావః. ౬౭

తావన్మాత్రేణ కథం కృతార్థతేత్యత్రాహ (దర్శనేతి.) కృష్ణే పుత్రస్నేహం కుర్వతోః వాం యువయో స్తస్య దర్శనాదిభి రాత్మా పావితః శోధితః భగవత్ప్రాప్తియోగ్యః నిరస్తతత్ప్రాప్తి ప్రతిబంధకః కృత ఇత్యర్థః. ౬౮

నను దేహానుబంధినిస్నేహో బంధాయైవ భవే త్తత్కథం కృష్ణే వాం పుత్రస్నేహ ఆత్మపావనహేతు రిత్యత్ర విషయవైలక్షణ్యా దితి కింపునర్న్యాయేనాహ (వైరేణేతి.) శిశుపాలాదయో నృపతయః, శయనాసనాదౌ యత్ యస్మిన్ కృష్ణే విషయే వైరేణాపి ధ్యాయంత స్తస్య గతివిలాసాద్యై రాకృతధియః త త్తదాకారా ధీ ర్యేషాం తే తత్సామ్యం తత్సాధర్మ్య మవాపుః. కిం పున ర్వక్తవ్య మనురక్తధియాం భవాదృశాం తత్సామ్యం భవతీతి. న హి కస్మింశ్చి ద్వైరస్య తత్సామ్యావహత్వం దృష్టం, కృష్ణే తు శిశుపాలాదీనాం దృష్టం యతో యద్విషయో వైరభావ ఏవ నిరతిశయానుభావవాన్ కింపునః స్నేహభావ ఇతి భావః. ౬౯

(చమసకృతపరమార్థోపదేశః)

మాఽపత్యబుద్ధి మకృథాః కృష్ణే సర్వాత్మనీశ్వరే,
మాయామానుషభావేన గూఢైశ్వర్యే పరేఽవ్యయే. ౫౦

భూభారాసురరాజన్యహన్తవే గుప్తయే సతామ్.
అవతీర్ణేఽస్య నిర్వృత్యై యశో లోకే వితన్వతి. ౫౧

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహాభాగ వసుదేవోఽతివిస్మితః.
దేవకీ చ మహాభాగా జహతు ర్మోహ మాత్మనః. ౫౨

నను సత్య మేతత్ యత్ కృష్ణో లోకవిలక్షణః సోఽపి ప్రాకృతో మమ పుత్ర ఇత్యత ఆహ (మాఽపత్యబుద్ధి మితి.) కృష్ణే కేవల మపత్యబుద్ధిం పుత్రబుద్ధిం మాకృథాః న కురు. అడాగమ శ్ఛాందసః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి - యోగీశ్వరాణాం వివిధవిచిత్రశక్తిమతా మపీశ్వరే తథైవామానుషాణి చేష్టితాని త్వయైవ దృష్టానీతి భావః. పరే ప్రకృతివిలక్షణే అవ్యయే తదనంతరాత్మతయాఽవస్థితత్వేఽపి తద్గతదోషసంస్పర్శరహితే స్వరూపతః, స్వభావత శ్చ వికారరహితే చ నన్వేవంవిధ శ్చేత్తదసాధారణవేషః కిం న దృశ్యత ఇత్యత ఆహ. మాయామానుషభావేన మాయయా సంకల్పాత్మికయా హేతుభూతయా యో మనుష్యభావః మనుష్యాకార స్తేన గూఢ మైశ్వర్య మీశ్వరాసాధారణాకారో యస్య తస్మిన్. ౫౦

కిం తర్హి మాయామనుష్యభావప్రయోజన మిత్యత ఆహ (భూభారేతి.) భువో భారరూపాః అసురా ఆసురసంపత్త్యభిజాతాః రాజన్యా స్తేషాం నిర్హత్యై వినాశాయ సతాం సాధూనాం గుప్తయే పరిత్రాణాయ చావతీర్ణే అస్య లోకస్య నిర్వృత్యై సుఖాయ యశః కీర్తిం వితన్వతి, సప్తమ్యంత మిదం శృణ్వతః కీర్తయత శ్చ జనస్య నిరతిశయానందప్రాపణాయ కీర్తిం విస్తారయతి కృష్ణే అపత్యబుద్ధిం మాకృథా ఇతి సంబంధః. ౫౧

(ఏత దితి,) ఏత న్నారదోక్తం ఆత్మనః మోహం తస్మి న్నపత్యబుద్ధ్యాత్మకం జహతుః, ౫౨

ఇతిహాస మిమం పుణ్యం ధారయే ద్య స్సమాహితః,
స విధూ యేహ శమలం బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, నవమస్కంధే,
పంచమోఽధ్యాయః

ప్రకృతేతిహాసశ్రవణాదిఫల మాహ (ఇతిహాస మితి.) పుణ్యం శృణ్వతాం వదతాం చ పుణ్యావహం యః, పుమా౯ సమాహితచిత్తో ధారయేత్ శ్రవణాదిపూర్వక మేత ద్దితిహాసార్థ మనుతిష్ఠే దిత్యర్థః. సోఽస్మి న్నేవ జన్మని శమలం భగవత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకమపుణ్యాత్మకం పాపం విధూయ బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మభూయం బ్రహ్మభావః, బ్రహ్మసాధర్మ్య మితి యావత్ తస్మై కల్పతే తత్సాధర్మ్యం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౨౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, నవమస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పఞ్చమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ బ్రహ్మాత్మజై ర్దేవైః ప్రజేశై రావృతోఽభ్యగాత్,
భవశ్చ భూతభవ్యేశో యయౌ భూతగణై ర్వృతః. ౧

ఇంద్రో మరుద్భి ర్భగవా నాదిత్యా వసవోఽశ్వినౌ,
ఋషయోఽఙ్గిరసో రుద్రా విశ్వేసాధ్యాశ్చ దేవతాః. ౨

గంధర్వాప్సరసో నాగా స్సిద్ధచారణగుహ్యకాః,
ఋషయః పితరశ్చైవ సవిద్యాధరకిన్నరాః ౩

ద్వారకా ముపసంజగ్ము స్సర్వే కృష్ణదిదృక్షవః. ౪

వపుషా యేన భగవా న్నరలోకమనోరమః,
యశో వితేనే లోకేషు సర్వలోకమలాపహమ్ ౫

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

తదేవ మధ్యాయచతుష్టయేన విప్రశాపాన్యథాకరణసామర్థ్యోదాహరణప్రసంగానుప్రసక్తం నిమిజాయంతసంవాదం నిరూప్యేదానీం విప్రశాపానుమోదనాంతరవృత్తాంత మనువర్ణయతి (అథేత్యాదినా) అథ విప్రశాపానుమోదనానంతరం బ్రహ్మా చతుర్ముఖః దేవైః దీప్యమానైః ప్రజేశైః ప్రజాపతిభి ర్మరీచ్యాదిభి శ్చాత్మజై స్సనకాదిభి శ్చ పరివృతః ద్వారకా మభ్యగా దితి సంబంధః. తథా భూతభవ్యయోః ప్రజయో రీశః భవో రుద్రః, భూతభవ్యేశత్వ మస్య పరమాత్మసాపేక్ష మితి మంతవ్యమ్. ౧

(మరుద్భి) ర్మరుద్గణైః. ౨—౪

దిదృక్షాహేతుత్వేన భగవంతం విశినష్టి (వపుషేతి,) యేన వపుషా నరలోకమనోరమ స్సన్ సర్వలోకమలాపహం యశో వితేనే విస్తృతవాన్, తేన వపుషా ఉపలక్షితం కృష్ణం దిదృక్షవ ఇత్యర్థః. ౫

తస్యాం విభ్రాజమానాయాం సమృద్ధాయాం మహర్ధిభిః,
వ్యచక్షతాఽవితృప్తాక్షాః కృష్ణ మద్భుతదర్శనమ్. ౬

స్వర్గోద్యానోద్భవైర్మాల్యై శ్ఛాదయంతో యదూత్తమమ్,
గీర్భి శ్చిత్రపదార్థాభి స్తుష్టువు ర్జగదీశ్వరమ్. ౭

దేవా ఊచుః —

నతా స్మ తే నాథ పదారవిందం బుద్ధీంద్రియప్రాణమనోవచోభిః,
యచ్చింత్యతేఽన్తర్హృది భావయుక్తై ర్ముముక్షుభిః కర్మమయోరుపాశాత్. ౮

త్వం మాయయా త్రిగుణయాఽఽత్మని దుర్విభావ్యం వ్యక్తం సృజస్యవసి లుంపసి తద్గుణస్థః,

---

(మహర్ధిభిః) మహతీభిః, ఋద్ధిభిః భోగ్యభోగోపకరణాదిసమృద్ధిభిః సమృద్ధాయాం విభ్రాజమానాయాం తస్యాం ద్వారకాయాం అద్భుతం దృశ్యతే తథా తం కృష్ణ మవితృప్తాన్యక్షీణి యేషాం తథాభూతాః, వ్యచక్షత అపశ్యన్. ౬

(స్వర్గేతి.) మాల్యైః పుష్పైః, యదూత్తమం శ్రీకృష్ణం ఛాదయంతః వర్షంతః చిత్రాణి పదాని అర్థాశ్చ ప్రతిపాద్యా యాసు తాభి ర్గీర్భి ర్వాగ్భి స్తుష్టువుః. ౭

తా ఏవ త్రయోదశశ్లోకాత్మికా ఆహ (నతాస్స్మేతి.) హేనాథ తవ పదారవిందం, బుద్ధ్యాదిభి ర్నతాః స్మ కర్తరి క్తః నమస్కృతవంతః, బుద్ధిశబ్దేన మానసికః ప్రణామో వివక్షితః, వచశ్శబ్దేన వాచికః ఇంద్రియప్రాణశబ్దాభ్యాం కాయికః, కాయస్యేంద్రియప్రాణాయత్తవ్యాపారత్వాత్ తయో శ్చ కాయాంతర్భావాత్ కరణత్రయేణ నమస్కృతవంతో భవామే త్యర్థః. స్మశబ్దః వివక్షితవిస్మయమావిష్కర్తుం పదారవిందం విశింషంతి (య దితి) కర్మమయా దురుపాశాత్ దృఢపాశాత్ ముముక్షుభి ర్మోక్తు మిచ్ఛుభిః భావయుక్తై ర్భక్తియుక్తై ర్జనై, రంతర్హృది హృదయకమలమధ్యే యత్పాదారవిందం కేవలం చింత్యతే తాదృశ మధునా మాంసచక్షుర్భి స్సాక్షాత్కృత్య కరణత్రయేణ నమస్కృతవంత ఇత్యఘటిత మేతత్సంఘటితమితి భావః. ౮

నను - యద్యహమంతర్హృది విచింతనీయచరణ స్తర్హి భవతాం జీవానా మివ హృదయసంబంధా త్ప్రకృతివశ్యత్వతన్మూలసుఖిత్వదుఃఖిత్వావిశేషాత్ కిమితి మాం ప్రణతా ఇత్యత్రాహుః

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

నైతై ర్భవా నజితకర్మభి రజ్యతే వై యత్స్వే సుఖేఽవ్యవహితేఽభిరతోఽనవద్యః, ౯
శుద్ధి ర్నృణాం న తు తథేడ్య దురాశయానాం విద్యాశ్రుతాధ్యయనదానతపఃక్రియాభిః,
సత్త్వాత్మనా మృషభ తే యశసి ప్రవృద్ధసచ్ఛ్రద్ధయా శ్రవణసంభృతయా యథా స్యాత్. ౧౦
స్యాన్న స్తవాఙ్ఘ్రి రశుభాశయధూమకేతుః క్షేమాయ యో మునిభి రార్ద్రహృదోహ్యమానః,

(త్వమితి.) త్రిగుణయా సత్త్వాదిగుణత్రయమయ్యా మాయయా. ఆత్మనిధారకే దుర్విభావ్యం అన్యై శ్చింతయితు మశక్యం వ్యక్తం స్థూలచిదచిదాత్మకం జగ త్సృజసి అవసి రక్షసి లుంపసి సంహరసి తద్గుణస్థః, తస్యా మాయాయాః గుణేషు నియంతృతయా, స్థితః గుణానా మధిష్ఠాతా నతు గుణపరవశ ఇత్యర్థః. అనేన ప్రకృతివశ్యత్వవ్యుదాసః, ఆత్మనీత్యనేన నకులాలాదివదశరీరభూతం సృజసి కిం తు స్వశరీరతయా స్వవిధేయం కార్యం సృజసీ త్యుక్తం భవతి, సృజసీత్యనేన న తవ కార్యత్వం, కింతు కర్తృత్వమేవేతి, అథ కర్మవశ్యత్వం వ్యుదస్యంతి (నైతై రితి.) హే అజిత కేనాప్యనభిభావ్య స్వరూపస్వభావభవా నేతైః సృష్ట్యాదిరూపైః, కర్మభి ర్నారజ్యతే న లిప్యతే సృష్ట్యాదికర్మణాం లీలారూపత్వేన పుణ్యపాపాత్మకత్వాభావా న్న కర్మవశ్యత్వతన్మూలదుఃఖిత్వాదిప్రసంగ ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశింషంతి (య ఇతి.) యో భవాన్ స్వేసాధారణే, అవ్యవహితే అనావృతే, అపరిచ్ఛిన్నే ఇతి యావత్ సుఖే ఆనందే అభిరతః న తు వైషయికసుఖాభిరతః, వైషయికసుఖాభిరతానామేవ తదర్థతయా కృతానాం కర్మణాం పుణ్యాత్మకం తన్మూలదుఃఖిత్వాదికం చేతి భావః. కిం బహునేత్యభిప్రేత్య విశింషంతి (అనవద్య ఇతి.) న విద్యతే, అవద్యం హేయం యస్మా దుపాస్యమానాత్సోఽనవద్యః, స్వయం హేయప్రతిభటః స్వసేవకానా మప్యనవద్యావహశ్చేత్యర్థః. ౯

ఆస్తాం త్వదుపాసకానా మనవద్యావహేతి, యత స్త్వత్కథాశ్రవణమాత్రమేవానితరసాధ్యాం నిరతిశయాం శుద్ధి మావహతీత్యాహుః (శుద్ధి రితి.) హే ఈడ్య. సత్త్వాత్మనాం సత్త్వప్రచురమానసానాం, ఋషభనాయక దురాశయానాం. దుష్టః శబ్దాదివిషయప్రవణః. ఆశయోఽంతఃకరణం యేషాం, అత్యంతాశుద్ధియుక్తానా మిత్యర్థః. తేషాం నృణాం విద్యాదిభి ర్న. తథా శుద్ధి ర్భవేత్ కథం? యథా, శ్రవణేన సంభృతయా పరిపుష్టయా, ప్రవృద్ధయా తవ యశసి విషయే సచ్ఛ్రద్ధయా స్యాత్ అధ్యయనం శ్రుతం తదర్థశ్రవణం విద్యా తజ్జన్యజ్ఞానం, తపోఽనశనాదిరూపం కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాదిరూపం వా క్రియా వర్ణాశ్రమానుగుణకర్మయోగః. ౧౦

యత స్త్వత్కథాశ్రవణమేవ నిరతిశయశుద్ధ్యావహం కిముత తద్ధ్యానార్చనాదివిషయ స్త్వ దంఘ్రి రిత్యభిప్రాయేణ మున్యాదిభి ర్ధ్యాతోఽర్చితశ్చ త్వదంఘ్రి రస్మత్ప్రణతివిషయోఽస్మాక మశుభనిస్తారాయ

యస్సాత్వతైః స్వమవిభూతయ ఆత్మవిద్భి ర్వ్యూహేఽర్చిత స్సవనశస్స్వరతిక్రమాయ.

యశ్చింత్యతే ప్రయతపాణిభిరధ్వరాగ్నౌ త్రయ్యా నిరుక్తవిధినేశహవిర్గృహీత్వా.
అధ్యాత్మయోగ ఉత యోగిభిరాత్మమాయాజిజ్ఞాసుభిః పరమభాగవతైః పరీష్టః. ౧౨

పర్యుష్టయా తవ విభో వనమాలయా యత్సంస్పర్ధినీ భగవతీ ప్రతిపత్నివ చ్ఛ్రీః.

భవ త్వితి ప్రార్థయంతే (స్యాదితి.) తవాఙ్ఘ్రిర్నోఽస్మాకం అశుభాశయధూమకేతుః స్యాత్, అశుభాశయాః పాపవాసనాః తేషాం ధూమకేతు రివ ధూమకేతు ర్వహ్నిస్ప్రాణినా మశుభావహా స్తేషాం నిరాసకస్స్యాదితి యావత్. తం విశింషంతి - యోఙ్ఘ్రిః మునిభిః క్షేమాయ సంసృతినిస్తారరూపాయ, ఆర్ద్రహృదా భక్తిమతా మనసా, ఉహ్యమానః ధార్యమాణః చింత్యమాన ఇతి యావత్, యశ్చాత్మవిద్భిః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యవిద్భిః, సాత్వతైః పాంచరాత్రైః, స్వరతిక్రమాయ స్వర్గలోక మతిక్రమ్య నిత్యవిభూతిం గంతు మిత్యర్థః. తత్ర చ సమవిభూతయే సమానైశ్వర్యాయ వ్యూహే వాసుదేవాదివ్యూహోపాసనే సవనశః త్రిసంధ్యం అర్చితః. ౧౧

కిం చ (యశ్చింత్యత ఇతి.) ఈశ ప్రయతాః నియతాః పాణయో యేషాం తైః, కేవల వైదికకర్మైకప్రవణపాణిభి రిత్యర్థః. తై స్త్రయ్యా వేదవిద్యయా, నిరుక్తో యో విధిర్విధానం తేన హవిశ్చరుపురోడాశాదికం గృహీత్వా అధ్వరాగ్నౌ ఆహవనీయాదౌ, య శ్చింత్యతే ఇత్యనుషజ్యతే. యశ్చాత్మమాయాం జిజ్ఞాసుభి స్సాంఖ్యై రిత్యర్థః. తథా పరమభాగవతైః పరమైకాంతిభిః ప్రపత్తినిష్ఠైః పరీష్టః ఇషుగతౌ పరితో వ్యాప్తః పరివృతః సేవిత ఇతి యావత్. పరీష్టః పర్యాప్తః, ప్రాప్త మభిలషిత ఇతి వా, వరిష్ఠ ఇతి పాఠే వరిష్ఠః శ్రేష్ఠో యోఽంఘ్రిః పరమభాగవతై శ్చింత్యత ఇతి సంబంధః. యద్యపి నిరీశ్వరసాంఖ్యానాం న పురుషాతిరిక్తః పరమాత్మా విద్యతే. తథాఽపి తేషాం చింత్యస్య ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్య పరమాత్మశేషతయా తై రవిజ్ఞాతత్వేఽపి తస్య తదపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వా త్తచ్చింతా తత్పర్యంతపర్యవసితైవ భవతి, తత్పర్యంతజ్ఞానాభావా చ్చ న తేషాం ముక్తి రపితు కైవల్యమేవే త్యభిప్రాయే ణాత్మమాయాం జిజ్ఞాసుభి శ్చింత్యత ఇత్యుక్తమ్. ౧౨

నను పాణ్యాదిషు బహుష్వవయవేషు సత్స్వపి కి మిత్యంఘ్రిమేవ బహుమన్యధ్వే ఇత్యత్ర భోగ్యతమత్వాదిత్యభిప్రేత్య ప్రార్థయంతే (పర్యుష్టయేతి.) హే విభో భగవతీ శ్రీర్లక్ష్మీః వక్షస్థితాపీతి శేషః. తవ యత్ యస్మి న్నంఘ్రౌ, పర్యుష్టయా పర్యుషితవత్యా కర్తరి క్తః, అంఘ్రిపర్యంతావలంబిన్యేతి వివక్షితోఽర్థః. తయా వనమాలయా ప్రతిపత్నివత్ ప్రహస్వ ఆర్షః సపత్నీవత్ సంస్పర్ధినీ.

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానం)

యస్స్వప్రణీతమముయాఽర్హణమాదదన్నో భూయాత్సదాఙ్ఘ్రి రశుభాశయధూమకేతుః. ౧౩

కేతుస్త్రివిక్రమయుతస్త్రిపతత్పతాకో య స్తేభయాభయకరోఽసురదేవచమ్వోః.
సర్గాయ సాధుషు ఖలేష్వితరాయ భూమన్పాదః పునాతు భగవన్భజతా మఘం నః. ౧౪

న స్యోతగావ ఇవ యస్య వశే భవంతి బ్రహ్మాదయ స్తనుభృతో మిథ రర్ద్యమానాః.
కాలస్య తే ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య శం న స్తనోతు చరణః పురుషోత్తమస్య. ౧౫

స్పర్ధావతీ బభూవేత్యర్థః. శ్రియా వనమాలాయా శ్చ త్వదంఘ్రౌ సమ్మర్దస్తుల్యః భోగ్యతమత్వా దంఘ్రిం సేవత ఇతి భావః. తదేవాహుః-యః అముయా శ్రియా సుప్రణీతం ఆనీయ సమర్పిత మర్హణ మాదదత్ ఆదదానః స్వీకుర్వాణః సోంఽఘ్రిః, సదా నోఽస్మాక మశుభాశయధూమకేతుః స్యాత్. ౧౩

అతిశయశుద్ధ్యావహత్వాత్ భక్తపక్షపాతిత్వా చాంఘ్రిమేవ బహుమన్యామహే ఇత్యభిప్రేత్య ప్రార్థయంతే (కేతు రితి.) యోఽంఘ్రిః త్రిభి ర్బలిబంధనై ర్విక్రమైః త్రిలోకసంగ్రాహకై ర్వ్యాప్తై ర్యుక్తః, తత్ర ద్వితీయవిక్రమే సత్యలోకం గత స్తవ పాదః కేతు రభ్యుచ్ఛ్రితో విజయధ్వజ ఇవ, తత్సంపాదయంతి త్రిపతత్పతాకః, త్రిధా పతంతీ త్రిషు లోకేషు వా పతంతీ గంగా పతాకా యస్య సః, అనేన నిరతిశయశుద్ధ్యావహత్వం సూచితం. గంగా హి జగత్పావనీ తస్యాః ప్రభవత్వాత్ అసురదేవ చమ్వోః తత్సేనయో ర్భయాభయకరః, అనేన భక్తపక్షపాతిత్వం సూచితం, కించ య స్సాధుషు సర్గాయ సుఖాయ అసాధుషు ఇతరాయ దుఃఖాయ చ భవతి స పాదోఽంఘ్రిః, హే భగవన్ భజతాం నోఽస్మాకం, అఘం పునాతు శోధయతు. అసురదేవచమ్వో ర్భయాభయకర ఇత్యనేన తయో ర్భగవ దంఘ్రిసేవాతదభావాభ్యాం జయపరాజయో క్త్యా తద్వశ్యతా సూచితా. ౧౪

తమేవావిష్కుర్వంతః ప్రార్థయంతే (నసీతి.) నసి నాసికాయాం, ఓతాః నాసా దామ్నా విద్ధాః గావో బలీవర్దా ఇవ బ్రహ్మాదయ స్తనుభృతో దేహినః మిథః అన్యోన్యం అర్ద్యమానాః ప్రశిష్య మాణా స్సంతోఽపి యస్య తవ వశే భవంతి వశ్యా భవంతీత్యర్థః. బ్రహ్మాదయ ఇతి పరోక్ష్య నిర్దేశః, కల్పాంతరీయబ్రహ్మాదీనా మపి తద్వశ్యతాభిప్రాయకః, తత్ర హేతుత్వేన తం విశింషంతి, కాలస్య కాలశరీరకస్య, బ్రహ్మాదీనపి స్వవశీకుర్వతః కాలస్యాపి, నియంతుః తత్ర హేతుః ప్రకృతి పూరుషయోః పరస్య విలక్షణస్యేశ్వరస్యైవంభూతస్య అత ఏవ పురుషోత్తమస్య తవ చరణోఽంఘ్రిః నోఽస్మాకం శం సుఖం తనోతు. ౧౫

అస్యాపి హేతు రుదయస్థితిసంయమానా మవ్యక్తజీవమహతా మపి కాల మాహుః,

ప్రకృతిపూరుషయోః పరస్య పురుషోత్తమ స్యేత్యనేన తాభ్యాం పరత్వ మేవ పురుషోత్తమత్వ మితి సూచితం. తదేవోపపాదయతి (అస్యాపీతి,) అస్య స్థూలచిదచిదాత్మకస్య జగతః ఉదయస్థితిసంయమానాం ఉత్పత్తిస్థితిలయానాం హేతురపి, అనేన పురుషోత్తమశబ్దసమానవిషయపరమాత్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం సూచితం. తథాహి-ఉదయహేతు రిత్యనేన జగత స్తత్కార్యత్వం ఫలితం, అత ఏవ కార్యానుప్రవేశోఽపి "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ" దితి శ్రుతేః స్థితిహేతు రిత్యనేనాంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసనేన భర్తృత్వం వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శ శ్చేత్యుభయం ఫలితం. ఏత దేవ హి పరమాత్మశబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం యత్సర్వకార్యవ్యాపనభరణనియమనస్వామ్యాదికం. తథా చ గీతం భగవతా "యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వర" ఇతి పరమాత్మశబ్దవిషయ ఏవ పురుషోత్తమ ఇతి తేనైవ గీతం "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృత" ఇతి తదేవం పరమాత్మపురుషోత్తమశబ్దయో స్సమానవిషయత్వం ఫలితం, తత్ర పురుషోత్తమశబ్దే "ప్రశంసావచనై శ్చే"తి సమాస మభిప్రేత్య తత్సమానార్థకవిశేషణసమాసవిషయత్వ మాహుః ఉత్తమపూరుష స్త్వ మితి, తత్రోత్తమత్వ స్యావధిసాపేక్షత్వా త్త మాహుః (అవ్యక్తేతి,) అవ్యక్తజీవమహతా ముత్తమపూరుషః అసీతి సంబంధః "యస్మా త్క్షరమతీతోఽహ" మితి గీతావచనానుగుణ్యా దౌచిత్యా చ్చ అత్రావ్యక్తాద్యవధిసాపేక్ష స్యాప్యుత్తమశబ్దస్య "సంబంధిశబ్ద స్సాపేక్షో నిత్యం సర్వ మస్యత" ఇతి న్యాయేన నిత్యసాపేక్షత్వా త్సమాసః, యద్యపి అవ్యక్తజీవమహద్భ్య ఇతి పంచమీనిర్దేశ ఉచితః, తథాపి పురుషోత్తమశబ్దేన నీచోత్తమభావసంబంధావలంబిన్యా శ్శేషషష్ఠ్యా అపి సమాస స్సాధు రితి జ్ఞాపనాయ షష్ఠీనిర్దేశః. తత్రావ్యక్తశబ్దేన ప్రకృతిసంసృష్ట శ్చేతన శ్చ వివక్షితః, పురుషశబ్దేన ముక్తో నిత్య శ్చ మహచ్ఛబ్దేన మహదాదిప్రకృతికార్యం కృత్స్నం వివక్షితం "యస్మా త్క్షరమతీతోఽహ మక్షరా దపి చోత్తమ" ఇతి గీతావచనాత్, పంచమీనిర్దేశగర్భాత్ పంచమీసమాసోఽప్యవగమ్యతే, న చ తద్విధాయకాభావః "తాదపి పర స్తపర" ఇత్యనేన పంచమీభయేనే త్యత్ర పంచమీతి యోగవిభాగా దేవ తదుపపత్తేః. అత్ర పంచమీషష్ఠీసమాసయోః పురుషశబ్దో బద్ధముక్తో భయావస్థజీవమాత్రపర ఇతి సంయమహేతు రిత్యుక్తం. సంహారహేతుత్వ ముపపాదయతి (కాల మితి,) కాలశరీరక మాహుః కాలశరీరకత్వే సంహారహేతు మాహు రిత్యర్థః. కోఽసౌ కాల ఇత్యత స్తత్స్వరూప మాహుః య స్త్రినాభిః సమన్యూనాధికాహోరాత్రనాభిః త్రీణి చాతుర్మాస్యాని నాభి ర్యస్య సః సంవత్సరాత్మక ఇతి వా అఖిలస్య జగతః అపచయే అపక్షయే ప్రవృత్తో గభీరవేగః సోఽయం కాల ఉత్తమపురుష స్త్వ మిత్యాహు రితి సంబంధః. అత్ర శ్రుతయః స్మృతయ శ్చేతి కర్తృపదాధ్యాహారః. పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స తత్ర పర్యేతి స ఉత్తమః పురుష ఇత్యాదికాః

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

సోఽయం త్రిణాభి రఖిలాపచయే ప్రవృత్తః కాలో గభీరరయ ఉత్తమపూరుషస్త్వమ్.౧౬

త్వత్తః పుమా న్సమధిగమ్యయయాస్య వీర్యం ధత్తే మహాంత మివ గర్భ మమోఘవీర్యః,
సోఽయం తయాఽనుగత ఆత్మన ఆండకోశం హైమం ససర్జ బహి రావరణై రుపేతమ్.౧౭

త త్తస్థుష శ్చ జగత శ్చ భవా నధీశో యన్మాయయోత్థగుణవిక్రియయోపనీతాన్,

---

శ్రుతయః అంశావతారం పురుషోత్తమస్య హ్యనాదిమధ్యాంత మజస్య విష్ణో రిత్యాదికాః స్మృతయః అనేన అతోఽస్మిన్ లోకే వేదే చ ప్రథిత ఇత్యస్యార్థ ఉక్తః. అత్ర చ భగవద్గీతాభాష్యం వేదార్థావలోకనాలోక్యతే ఇతి లోక ఇతి స్మృతి రిహోచ్యతే ఇతి కాలమాహు రిత్యాదినా గభీరరయ ఇత్యనేన సంయమహేతుత్వ ముపపాదితమ్. ౧౬

అథ సృష్టిహేతుత్వ ముపపాదయంతి (త్వత్త ఇతి.) పుమా న్త్వానిరుద్ధాఖ్యః. స హి జగద్వ్యాపారేఽధికృతః అమోఘవీర్యః అమోఘం అప్రతిహతం సంకల్పమాత్రేణ సృష్ట్యావహం వీర్యం సృష్ట్యుపయుక్తవివిధవిచిత్రశక్త్యాత్మకం యస్య సః త్వత్తః సర్వవ్యూహమూలభూతాత్ సమధికృత్య తావ దావిర్భూయ. అస్యేతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ. పరిదృశ్యమానజగత్సృష్ట్యర్థ మిత్యర్థః. యయా ప్రకృత్యా మహాంతం మహత్తత్వాఖ్యం వీర్యం ధత్తే అధత్త, క మివ గర్భ మివ పురుషో యోషితి గర్భ మివ ప్రకృతౌ మహత్తత్వ ముత్పాదయామాసేత్యర్థః. ప్రకృతావాహితాయాః పరిణామసామర్థ్యరూపాయాః శక్తేః కార్యరూపత్వా న్మహత్తత్వస్య వీర్యత్వవ్యపదేశః. సోఽయం మహాన్ తయా ప్రకృత్యా అనుగతః కారణభూతప్రకృతివద్గుణత్రయయుక్త ఇత్యర్థః. ఆత్మన స్స్వకాశాదాండకోశం ససర్జ అహంకారతన్మాత్రమహాభూతేంద్రియద్వారా సృష్టవా నిత్యర్థః, కథంభూతం? హైమం ఆవరణై స్తోయాదిభి స్సప్తభి ర్బహి రావృతం. అత్ర సోఽయ మిత్యనేన భగవదాత్మకో మహా న్వివక్షితః. అండకోశశబ్దా స్తదంతర్వర్తిబ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యంతవస్తూనా మప్యుపలక్షణార్థః. ౧౭

అథోదయహేతోః పాశ్చాత్యం స్థితిహేతుత్వ ముపపాదయంతి (త దితి,) తత్ తతః, ఉదయహేతుత్వా దనంతర మిత్యర్థః. తస్థుషః, స్థావరస్య జగతో జఙ్గమస్య చ సృష్టస్య చరాచరాత్మకస్య జగత ఇత్యర్థః, భవా నధీశః అధీశత్వం చాత్రాంతఃప్రవిశ్య ప్రశాసితృత్వం మనుతదనంతర విష్ణ్వాద్యవతారరూపేణ పాలకత్వ మనిష్టపరిహారేష్టప్రాపణాత్మకం చ. ఇద మేవ హి స్థితిహేతుత్వం నామ. యదంతర్యామి మనువిష్ణ్వాద్యవతారరూపేణానిష్టపరిహారేష్టప్రాపణరూపం తత్రాంతర్యామికృత్య

అర్థా న్జుష న్నహి హృషీకపతే న లిప్తో యేఽన్యే స్వతః పరిహృతా దపి బిభ్యతి స్మ.౧౮

స్మాయావలోకలవదర్శితభావహారిభ్రూమండలప్రహితసౌరతమంత్రశౌండైః,
పత్న్య స్తు షోడశసహస్ర మనంగబాణై ర్యస్యేంద్రియం విమథితుం కరణై ర్నవిభ్వ్యః.
విభ్వ్య స్తవామృతకథో దవహా స్త్రిలోక్యాం పాదావనేజసరిత శ్శమలాని హన్తుమ్.

మాహ- యన్మాయయా యస్య తవాంతర్యామిణో మాయయా తత్తజ్జీవకర్మానుగుణసంకల్పేన ఉత్థా విజృమ్భితా గుణవిక్రియా గుణపరిణామాత్మకేంద్రియవృత్తి స్తయోపనీతానర్థాన్ శబ్దాదివిషయాన్ అధ్యారోపితప్రేషణోఽత్ర జుషః, పరస్మైపద మార్షం, జోషయన్ అనుభావయ న్నిత్యర్థః. యద్వా లీలారసౌపయికతయా జీవద్వారా అనుభవ న్నిత్యర్థః. అథాఽపి న లిప్తః పుణ్యపాపాభ్యా మితి శేషః. అకర్మవశ్యత్వా దితి భావః. తత్ర హేతుత్వేన సంబోధయంతి (హృషీకపత ఇతి.) హృషీకాణీంద్రియాణి తత్పతిత్వం చ తద్వశీకర్తృత్వం తదవశ్యత్వం తద్వ్యాపారాత్మకపుణ్యాపుణ్యకారయితృత్వం చ త్వద్వ్యతిరిక్తా స్తు నైవంవిధా ఇత్యాహుః (యేన్యే ఇతి.) త్వద్వ్యతిరిక్తాస్సర్వే జీవా యోగినో వా స్వతః పరిహృతా దవిద్యమానాత్ త్యక్తా ద్వా విషయజోషణా ద్బిభ్యతి వాసనామాత్రేణ బధ్యంత ఇత్యర్థః. ౧౮

హృషీకపతిత్వ మస్మి న్నేవావతారే ప్రసిద్ధ మిత్యాహుః (స్మాయావలోకేతి) స్మాయావలోకో మందస్మితవిలసితోఽవలోకః. స్మేరావలోక ఇతి పాఠేఽపి స ఏవార్థః, తస్య లవః కటాక్షః తేన సందర్శితో యో భావోఽభిప్రాయవిశేష స్తేన మనోహారి యద్భ్రూమండలం తేన ప్రహితా యే సౌరత మంత్రాః సురతాలాపా స్తైః శౌణ్డైః ప్రగల్భైః అనఙ్గబాణైః సంమోహనైః శరైః కామకళాభిః షోడశసహస్ర మపి పత్న్యః యస్య తవేంద్రియం విమథితుం వశీకర్తు మితి యావత్, న విభ్వ్యః న ప్రబభూవుః, త్వం తు సర్వస్య వశీతి భావః, తథా చ శ్రుతిః, "సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన" ఇతి.౧౯

కిం వక్తవ్య మర్థాన్ జుష న్నపి న లిప్త ఇతి. యత స్త్వచ్చరిత్రచరణోదక మేవ నిర్లేపతా మావహతి ఇత్యాహుః (విభ్వ్య ఇతి.) ఉదవహాశబ్దో నద్యాం రూఢః అత ఏవోదక స్యోద స్సంజ్ఞాయా మిత్యుదాదేశః. తవ అమృతతుల్యాః యాః కథా స్తా ఏవోదవహా నద్య స్తథా పాదావనేజనసరితః పాదక్షాళనజలాత్మికా గఙ్గాద్యా స్సరిత శ్చ త్రిలోక్యాం శమలాని దురితాని హంతుం విభ్వ్యః సమర్థాః యత ఏవ మత ఏవ శుచదః శుచియే ఆత్మశుద్ధ్యర్థం సీదంతి క్లిశ్యంతీతి తథా విశుద్ధకామా ఇత్యర్థః, తే తవాన్వశ్రవం అనుశ్రవో వేదః, గురూచ్చారణ మనుశ్రూయత ఇతి వ్యుత్పత్తేః, తత్సిద్ధం

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

అనుశ్రవ శ్రుతిభి రఙ్ఘ్రిజ మంగసఙ్గై స్తీర్థద్వయం శుచిషద స్త ఉపస్పృశంతి. ౨౦

శ్రీశుక ఉవాచ

ఇత్యభిష్టూయ విబుధై స్సేశై శ్శతధృతిం హరిమ్,
అభ్యభాషత గోవిందం ప్రణమ్యామ్బర మాశ్రితః. ౨౧

బ్రహ్మోవాచ—

భూమే ర్భారావతారాయ పురా విజ్ఞాపితః ప్రభో,
త్వ మస్మాభి రశేషాత్మం స్తత్తథై వోపపాదితమ్. ౨౨

ధర్మ శ్చ స్థాపిత స్సత్సు సత్యసంధేషు వై త్వయా,
కీర్తి శ్చ దిక్షు విక్షిప్తా సర్వలోకమలాపహా. ౨౩

అవతీర్య యదో ర్వంశే బిభ్రద్రూప మనుత్తమమ్,
కర్మా ణ్యుద్దామవృత్తాని హితాయ జగతోఽకృథాః. ౨౪

కీర్తిరూపం తీర్థం శ్రుతిభిః శ్రవణేంద్రియైః. అఙ్ఘ్రిజం గాఙ్గం తు అఙ్గసఙ్గైః స్నానాదిభి రిత్యేవం తీర్థద్వయ ముపస్పృశంతి సేవంతే. ౨౦

(ఇతీతి.) ౨౧

(భూమే రితి.) హే అశేషాత్మన సమస్తచిదచిదంతరాత్మన్ తదస్మద్విజ్ఞాపితం ఉపపాదితం సాధితమ్. ౨౨

(ధర్మ ఇతి.) సత్యే సంధా అభిసంధి ర్యేషాం తేషు సత్సు సర్వేషాం లోకానాం జనానాం, శృణ్వతాం వదతాం చ మల మపహంతీతి తథా సా కీర్తి ర్విక్షిప్తా విస్తారితా. ౨౩

(అవతీర్యేతి.) న విద్యతే ఉత్తమం యస్మా త్త ద్రూపం వపు ర్బిభ్రద్బిభ్రాణః జగతో హితాయ శ్రేయస్సాధనాయ ఉద్దామా న్యుదారాణి వృత్తాని వార్తాః. యేషు తాని ఉదారకథావిషయగర్భాణీ త్యర్థః. తాని కర్మా ణ్యకృథాః కృతవా నసి ౨౪

యాని తే చరితానీశ మనుష్యా స్సాధవః కలౌ,
శృణ్వంతః కీర్తయంత శ్చ తరిష్య న్త్యఞ్జసా తమః, ౨౪

యదో ర్వంశేఽవతీర్ణస్య భవతః పురుషోత్తమ,
శరచ్ఛతం వ్యతీయాయ పంచవింశాధికం విభో. ౨౫

నాధునా తేఽఖిలాధార దేవకార్యావశేషితమ్,
కులం చ విప్రశాపేన నష్టప్రాయ మభూ దిదమ్. ౨౬

తత స్స్వధామ పరమం విశస్వ యది మన్యసే,
సలోకా న్లోకపాలా న్నః పాహి వైకుంఠ కింకరాన్. ౨౭

సంస్తుతో భగవా నిత్థం విబుధైః పద్మజాదిభిః,
ప్రతినంద్యాహ తా న్రాజ న్మాయామనుజ ఈశ్వరః. ౨౮

జగతో హితాయాకృతా ఇత్యేత దేవోపపాదయతి (యానీతి) హేఈశ తే తవ అఞ్జసా సుఖేన తమః ప్రకృతిం తత్కార్యం సంసార మిత్యర్థః, తరిష్యంతి. ౨౪

(యదువంశ ఇతి) హేపురుషోత్తమ హేవిభో పఞ్చవింశాధికం శరచ్ఛతం వర్షశతం వ్యతీయాయ వ్యతిక్రాంత మభూత్. ౨౫

తతః కి మత ఆహ (నాధునేతి.) హేఅఖిలాధార దేవకార్యావశేషితం అవశేషితం దేవకార్య మిత్యర్థః. తత్కర్తవ్య మధునా తవ నాస్తి ఇదం కులం యదుకులమ్. ౨౬

తతోఽపి కిమత ఆహ (తత ఇతి.) తతః అవతారప్రయోజనస్య పృత్తత్వా దధునా పరమం సర్వోత్కృష్టం స్వధామ స్వస్థానం పరమం పదం శ్రయస్వ యది మన్యసే న వయం విధాతుం ప్రభవ ఇతి భావః. హే వైకుంఠ లోకైస్సహితాన్ కింకరా నస్మాన్ లోకపాలా న్పాహి వైకుంఠస్య తవ కింకరా నితి వా కింకరవిజ్ఞాపనానువర్తన మేవ తత్పాలన మితి భావః. ౨౭

(సంస్తుత ఇతి.) పద్మజాదిభిః బ్రహ్మాదిభిః విబుధై స్సంస్తుతః స్తుతిపూర్వకం విజ్ఞాపితః భగవా న్మాయామనుజః స్వసంకల్పోపాత్తమనుజావతారః, ప్రతినంద్య తద్విజ్ఞాన మభినంద్య హేరాజ న్విబుధా నాహ. ౨౮

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

శ్రీభగవా నువాచ —

అవధారిత మేత న్మే యదాత్థ విబుధేశ్వర,
కృతం వః కార్య మఖిలం భూమే ర్భారోఽవతారితః. ౩౦

తదిదం యాదవకులం వీర్యశౌర్యశ్రియోద్ధతమ్.
లోకం జిఘృక్ష ద్రుద్ధం మే వేలయేవ మహార్ణవమ్. ౩౧

యద్యసంహృత్య దృప్తానాం యదూనాం విపులం కులమ్,
గంతాఽస్మి తేన లోకోఽయ ముద్వేలేన వినఙ్క్ష్యతి. ౩౨

ఇదానీం నాశ ఆరబ్ధః కులస్య ద్విజశాపతః,
యాస్యామి భవనం బ్రహ్మ న్నేతద న్తే తవానఘ. ౩౩

తదేవాహ (అవధారిత మితి.) హేవిబుధేశ్వర బ్రహ్మన్, ఏత న్మే మయా, అవధారితం విచార్య నిశ్చితం కిం తత్, య త్త్వ మాత్థ ఉక్తవా నసి, తదేవ స్పష్టయతి (కృత మితి.) వో యుష్మాకమ్. ౩౦

తర్హి అధునా విజ్ఞాపిత మవధారయేత్యత ఆహ (తదిద మితి.) త త్తథాపీదం యాదవకులం, వీర్యాదిభి రుద్ధతం అనివార్యం, వీర్యం పరాభిభవసామర్థ్యం శౌర్యం యుద్ధే స్వగృహ ఇవ ప్రవేశసామర్థ్యం, శ్రీ ర్ధనాదిసంపత్, తతః కి మత ఆహ (లోక మితి.) లోకం దిధక్షత్ నాశయితు ముద్యుక్తం, మే మయా వేలయా మహార్ణవ ఇవ రుద్ధం నివారితమ్. ౩౧

తతో యది కుల మసంహృత్య గంతాస్మి గమిష్యామి తర్హి అనేన కులేనాయం లోకః. ఉద్వేలేన ఉల్లఙ్ఘితమర్యాదేన యదుకులేన వినఙ్క్ష్యతి వినష్టో భవిష్యతి, ఉద్వేలేనేవేతి పాఠే ఉద్వేలేన వేలా మతిక్రాన్తేన, మహార్ణవేనేవ యథా నఙ్క్ష్యతి తద్వ దనేనేత్యర్థః. ౩౨

కదా తర్హి సంహరిష్యసీత్యత్రాహ (ఇదానీ మితి.) ద్విజశాపా, న్నాశ ఆరబ్ధ ఏవ న హ్యారబ్ధనాశం వ స్త్వవతిష్ఠతే. కింత్వాశ్వేవ నిరవశేషం వినఙ్క్ష్యతీతి భావః. హే అనఘ ఏతద న్తే కులనాశా న్తే హే బ్రహ్మన్ తవ భవనం, యాస్యామి వైకుంఠం యాస్యన్ తవ భవనం యాస్యామీత్యర్థః. ౩౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుక్తో లోకనాథేన స్వయంభూః ప్రణిపత్య తమ్,
సహదేవగణై ర్దేవ స్స్వధామ ప్రత్యపద్యత. ౩౪

అథ తస్యాం మహోత్పాతా న్ద్వారవత్యాం సముత్థితాన్,
విలోక్య భగవా నాహ యదువృద్ధా న్సమాగతాన్. ౩౫

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏతే వై సుమహోత్పాతా హ్యు త్తిష్ఠంతీహ సర్వతః
శాప శ్చ నః కులస్యాసీ ద్బ్రాహ్మణేభ్యో దురత్యయః. ౩౬

న వస్తవ్య మిహాఽస్మాభి ర్జిజీవిషుభి రార్యకాః,
ప్రభాసం సుమహత్పుణ్యం యాస్యామోఽద్యైవ మా చిరమ్. ౩౭

యత్ర స్నాత్వా దక్షశాపా ద్గృహీతో యక్ష్మణోడురాట్,
విముక్తః కిల్బిషా త్సద్యో భేజే భూయః కలోదయమ్ ౩౮

(ఇతీతి.) లోకనాథేన కృష్ణేనేత్థ ముక్తః స్తం కృష్ణం, ప్రణిపత్య ప్రణమ్య దేవగణై స్సహ స్వధామ స్వస్థానం సత్యలోకం, ప్రత్యపద్యత సమగాత్. ౩౪

(అథేతి.) అథ బ్రహ్మగమనానంతరం విలోక్య సమాగతా న్యదువృద్ధా నాహేతి సంబంధః. ౩౫

తదేవాహ (ఏత ఇతి.) శాపశ్చేతి చోహేతౌ. యతః శాపః ఆసీత్ తతో మహోత్పాతా ఉత్తిష్ఠంతీత్యర్థః. ౩౬

తర్హి కిం విధేయ మిత్యత ఆహ (న వస్తవ్య మితి.) హే ఆర్యకాః జీవితు మిచ్ఛద్భి శ్చే దస్మాభి రిహ పురే న వస్తవ్యం న స్థాతవ్యం, కిం తు అద్యైవ, ప్రభాసం యాస్యామః, మా చిరం విలమ్బం మా కురుత. ౩౭

తత్రాపి విప్రశాపోఽనివార్య ఏవేత్యత ఆహ (యత్రేతి.) ఉడుప శ్చంద్రః, దక్షశాపాత్ యక్ష్మణా క్షయరోగేణ గృహీతో యత్ర ప్రభాసే స్నాత్వా స్నానమాత్రం కృత్వా కిల్బిషాత్ యక్ష్మణః విముక్తః, సద్య ఏవ పునః కలోదయం భేజే ప్రాప్తవాన్. ౩౮

వయం చ తస్మి న్నాప్లుత్య తర్పయిత్వా పితౄ న్సురాన్,
భోజయిత్వోశిజో విప్రా న్నానాగుణవతాఽన్ధసా. ౩౯

తేషు దానాని పాత్రేషు శ్రద్ధయోప్త్వా మహాంతి వై,
వృజినాని తరిష్యామో దానై ర్నౌభి రివార్ణవమ్. ౪౦

ఏవం భగవతాఽఽదిష్టా యాదవాః కురునందన,
గన్తుం కృతధియ స్తీర్థం స్యందనాని సమాయుజన్. ౪౧

తన్నిరీక్ష్యోద్ధవో రాజన్ శ్రుత్వా భగవతోదితమ్,
దృష్ట్వాఽరిష్టాని ఘోరాణి నిత్యం కృష్ణ మనువ్రతః. ౪౨

వివిక్త ఉపసంగమ్య జగతా మీశ్వరేశ్వరమ్,
ప్రణమ్య శిరసా పాదౌ ప్రాఞ్జలి స్త మభాషత. ౪౩

అతో వయ మపి తస్మి న్ప్రభాసే ఆప్లుత్య, నానాగుణవతా షడ్రసోపేతేనాంధసా అన్నేన, ఉశిజః కమనీయాన్ విప్రాన్ భోజయిత్వా. ౩౯

తేషు విప్రరూపేషు పాత్రేషు మహాంతి దానాని, ఉప్త్వేత్యనేన యథా సుక్షేత్రే బీజ ముప్తం బహూఫలం భవతి తథా సత్పాత్రే దాన మపీతి ద్యోతితం. నౌభి రర్ణవ మివ దానైః వృజినాని విప్రశాప ప్రయుక్తదుఃఖాని తరిష్యామః. ౪౦

(ఏవ మితి.) హేకురునందన, తీర్థం ప్రభాసం గన్తుం కృతధియః స్యందనాన్ రథాన్ సమాయుజన్ వాహై ర్యుక్తాన్ చక్రు రిత్యర్థః. ౪౧

(తదితి.) హేరాజన్ భగవతోక్తం, శ్రుత్వా తదుద్యోజనం, నిరీక్ష్య చ ఘోరా ణ్యరిష్టా న్యుత్పాతాని దృష్ట్వా చ నిత్యం, కృష్ణ మనువ్రతః, హేతుగర్భ మిదమ్. ౪౨

అతః వివిక్తే ఏకాన్తే, తం కృష్ణ మభాషత. ౪౩

ఉద్ధవ ఉవాచ—

దేవదేవేశ యోగేశ పుణ్యశ్రవణకీర్తన.
సంహృత్యైత త్కులం నూనం లోకం సంత్యక్ష్యతే భవాన్.
విప్రశాపం సమర్థోఽపి ప్రత్యహ న్న యదీశ్వర. ౪౪

నాహం తవాఙ్ఘ్రికమలం క్షణార్థ మపి కేశవ,
త్యక్తుం సముత్సహే నాథ స్వధామ నయ మా మపి. ౪౫

తవ విక్రీడితం బ్రహ్మ న్నృణాం పరమమంగళమ్,
కర్ణపీయూష మాసాద్య త్యజ న్త్యన్యస్పృహాం జనాః. ౪౬

శయ్యాసనాటనస్థానస్నానక్రియాశనాదిషు,
కథం త్వాం ప్రియ మాత్మానం వయం భక్తా స్త్యజేమ హి. ౪౭

తదేవాహ (దేవేత్యాదినా ఏవం విజ్ఞాపిత ఇత్యతః ప్రాక్తనేన) హేదేవ స్వతేజసా దీవ్యమాన. దేవానాం బ్రహ్మాదీనా, మీశ, హే యోగేశ యోగనిర్వాహక, పుణ్యం శృణ్వతాం కీర్తయతాం చ పుణ్యావహం, శ్రవణం, కీర్తనం చ యస్య, తస్య సంబోధనం, నూనం సంత్యక్ష్యతే తథాఽనుమినోమీతి భావః. కుతః? హే ఈశ్వర యత్ యస్మాత్ సమర్థోఽపి విప్రశాపం న ప్రత్యహన్ న ప్రతిహతవాన్. ౪౪

తతః కిమత ఆహ (నాహ మితి.) త్యక్తుం, నోత్సహే న మృష్యామి, తర్హి కిం విధేయం స్వధామ నయ మామపీతి, స్వధామ వైకుంఠమ్. ౪౫

త్యాగోత్సాహ మసంభావయ న్నాహ (తవేతి.) కర్ణపీయూషం శ్రోత్రయో రమృతతుల్యం పరమమఙ్గళావహం చ తవ విక్రీడిత మేవాస్వాద్య శ్రుత్వా, అన్యస్పృహాం దేహతదనుబంధిశబ్దాది విషయస్పృహాం త్యజంతి, త్యజంత స్త్వా మేవాశ్రయంత ఇత్యర్థః. ౪౬

కథం పున శ్శయ్యాదిషు సహ వర్తమానం ప్రియతమం తత్ర హేతు రాత్మానం త్వాం త్యజేమహి, తత్రాపి, భక్తా, వయం కథం త్యజేమహి, ౪౭

(బ్రహ్మాదికృతశ్రీకృష్ణసమాహ్వానమ్)

త్వయోపభుక్తస్రగ్గన్ధవాసోఽలంకారచర్చితాః,
ఉచ్ఛిష్టభోజినో దాసా స్తవ మాయాం జయేమహి. ౪౮

వాతరశనా యే ఋషయ శ్శ్రమణా ఊర్ధ్వమన్థినః,
బ్రహ్మాఖ్యం ధామ తే యాంతి శాంతా స్సంన్యాసినోఽమలాః. ౪౯

వయం త్విహ మహాయోగి న్భ్రమన్తః కర్మవర్త్మసు,
త్వద్వార్తయాతరిష్యామ స్తావకై ర్దుస్తరం తమః. ౫౦

త్వాం త్యక్తు మశక్నువన్ స్వధామ నయ మా మితి ప్రార్థయే న తు సంసృతిభయా దిత్యభిప్రేత్యాహ (త్వయేతి.) త్వయా ఉపభుక్తైః, ఉపభుజ్య త్యక్తైః. స్రగాదిభి శ్చర్చితాః అలంకృతా స్త్వదుచ్ఛిష్టభోజిన శ్చ దాసా వయం తవ మాయాం జయేమ, హి నిశ్చితం, న మాయాతరణార్థ మస్మాభి ర్యతితవ్య మితి భావః. ౪౮

త్వత్పదం త్వన్మాయాతరణం చాస్మాకం సులభమేవాసీ దిత్యభిప్రేత్యాహ (వాతరశనా ఇతి.) వాతరశనా దిగమ్బరాః కౌపీనమాత్రధారిణః నగ్నాః. శ్రమణా: అనశనాదిభిః శ్రమవంతః ఊర్ధ్వమంథినః ఊర్ధ్వరేతసః సన్న్యాసినః, చతుర్థాశ్రమిణః, శాంతాః రాగద్వేషాదిరహితాః బ్రహ్మాఖ్య మితి మధ్యమ పదలోపీ సమాసః. బ్రహ్మలోకాఖ్యం "ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వరుణ లోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకం అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహో ర్ముఖా త్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసంభవాని, స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతా న్కామా న్పశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే" ఇత్యాదిషు బ్రహ్మలోకత్వేన ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. తే త్తే తవ ధామ స్థానం యాంతి. ౪౯

ఏవ మన్యే బ్రహ్మచర్యాదిభిః క్లేశై స్తరంతి, వయం త్వనాయాసేన తరిష్యామః ఇత్యాహ (వయం త్వితి.) హే మహాయోగిన్ ఇహ సంసారే కర్మవర్త్మసు కర్మార్జితేషు సుఖదుఃఖాదిషు, స్వర్గనరకపదవీషు వా భ్రమంతో. వయం తావకై స్త్వద్భక్తై స్సహ త్వద్వార్తయా దుస్తర మపి తమః తమః కార్యం సంసారం, తరిష్యామః అనాయాసేనేతి శేషః. ౫౦

స్మర న్త స్స్మారయంత శ్చ కృతాని గదితాని చ,
గత్యుత్స్మితేక్షణక్ష్వేళం య న్నృలోకవిడమ్బనమ్. ౫౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఏవం విజ్ఞాపితో రాజ న్భగవా న్దేవకీసుతః,
ఏకా న్తినం ప్రియం భృత్య ముద్ధవం సమభాషత. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే షష్ఠోఽధ్యాయః.

కథంభూతా స్సంతః తవ కృతాని చేష్టితాని, సూనృతాని క్ష్వేళః పరిహాసః, గత్యాదీనాం ద్వంద్వైకవద్భావ. స్త చ్చ నృలోకవిడమ్బనం మనుష్యచేష్టానుకరణం తచ్చ స్మరంతః; స్మారయంత శ్చ తరిష్యామ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. ౪౧

(ఏవ మితి.) హే రాజన్ ఏకాంతిన మనన్యదైవతం అత ఏవ ప్రియం భృత్యం చోద్ధవం సమభాషత. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధే. షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

యదాత్థ మాం మహాభాగ తచ్చికీర్షిత మేవ మే,
బ్రహ్మా భవో లోకపాలా స్స్వర్వాసం మేఽభికాంక్షిణః. ౧

మయా నిష్పాదితం హ్యత్ర దేవకార్య మశేషతః,
యదర్థ మవతీర్ణోఽహ మంశేన బ్రహ్మణాఽర్థితః. ౨

కులం వై శాపనిర్దగ్ధం నఙ్క్ష్య త్యన్యోన్యవిగ్రహాత్.
సముద్ర స్సప్తమేఽహ్ని తాం పురీం చ ప్లావయిష్యతి. ౩

యర్హ్యేవాయం మయా త్యక్తో లోకోఽయం నష్టమఙ్గళః,

అథ సప్తమోఽధ్యాయః

భాషణ మేవాహ (యదాత్థేత్యాదినా.) హేమహాభాగ మాం ప్రతి యదాత్థ యత్ సంహృత్యైత త్కులం నూనం లోకం సంత్యక్ష్యతే భవా నితి తన్మే చికీర్షిత మేవ తథా బ్రహ్మా భవో రుద్రో లోకపాలా శ్చ మమ స్వర్వాసం శ్రీవైకుంఠవాసం అభికాంక్షిణః అభికాంక్షంత ఇత్యర్థః. ౧

నన్వవతారప్రయోజన మనిష్పాద్య కథం గమిష్యసీత్యత ఆహ (మయేతి.) కిం తదేవ కార్య మిత్యత ఆహ (యదర్థ మితి.) బ్రహ్మణా అర్థితః ప్రార్థితోఽంశేన బలభద్రేణ సహ యదర్థ మవతీర్ణః తద్భారహరణాత్మక మితి భావః. ౨

నను న భారోఽపనీతః దుస్సహభారాత్మకస్య యదుకులస్యావశిష్టత్వా దిత్యత ఆహ (కులం వా ఇతి.) శాపేనైవ నితరాం దగ్ధప్రాయ మన్యోన్యకలహా న్నిర్విశేషం నఙ్క్ష్యతి వై నిశ్చితం, తర్హి పురీం కః పాలయిష్యతీత్యత ఆహ (సముద్ర ఇతి.) న కోఽపి పాలయిష్యతి కిం త్విత ఆరభ్య సప్తమేఽహ్ని ఏతాం ద్వారకాం పురీం సముద్రః ప్లావయిష్యతి నాశయిష్యతీత్యర్థః. ౩

త్వయా త్విహ న స్థాతవ్య మితి వక్తు మాహ (యర్హీతి.) యర్హ్యేవాయం లోకో మయా

భవిష్య త్యచిరా ద్భద్ర కలినాఽపి నిరాకృతః. ౪

న వ_స్తవ్యం త్వయైవేహ మయా త్య_క్తే మహీతలే.
జనోఽధర్మరుచి ర్భద్ర భవిష్యతి కలౌ యుగే. ౫

త్వన్తు సత్వం పరిత్యజ్య స్నేహం స్వజనబన్ధుషు,
మయ్యావేశ్య మన స్సమ్య క్సమదృ గ్విచరస్వ గామ్. ౬

యదిదం మనసా వాచా చక్షుర్భ్యాం శ్రవణాదిభిః,
నశ్వరం గృహ్యమాణం చ విద్ధి మాయామనోమయమ్. ౭

పుంసోఽయు_క్తస్య నానార్థో భ్రమ స్సగుణదోషభాక్,

త్య_క్త_స్తవ అచిరా న్నష్టమఙ్గళః, హేసాధో కలినా నిరాకృతః అభిభూత శ్చ భవిష్యతి. అతో మయా త్య_క్తే ఇహాస్మి న్మహీతలే త్వయా న వ_స్తవ్యం న స్థాతవ్యం, హేభద్ర అధర్మే రుచి ర్యస్య తథా భూతో భవిష్యతి అతోఽపీహ న వ_స్తవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౪-౫

తర్హి కిం విధేయం క్వ గంతవ్య మిత్యత ఆహ (త్వం త్వితి.) సర్వం శబ్దాదివిషయం స్వజనేషు బన్ధుషు స్నేహం చ త్య_క్త్వా మనో మయీశ్వరే సమ్య గ్నివేశ్య సమదృక్ సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానుసంధానరూపసమదృష్టిమాన్, గాం భూమిం విచరస్వ. ౬

సర్వం పరిత్యజ్యేతి శబ్దాదివిషయత్యాగ ఉ_క్తః, వైరాగ్య మంతరేణ త్యాగాసంభవా_త్తత్ర వైరాగ్యజననార్థం తేషాం నశ్వరత్వం ప్రకృతిగుణవశ్యమానసానా మేవ సుఖకరత్వం చాహ (యదిద మితి.) య న్మన ఆదిభిర్గృహ్యమాణం తదిదం సర్వం నశ్వరం మాయామనోమయం చ విద్ధీతి సంబంధః. మాయాశబ్దేన తద్గుణవశ్యం లక్ష్యతే. మాయాగుణవశ్యం య న్మనః తత ఆగతం "తత ఆగత" ఇత్యధికారే "మయట్చ" మయట్. ప్రకృతిగుణవశ్యమనోజన్య మేవ విషయసుఖం గుణవశ్య మానసానా మేవ తదోచితే న తు విశుద్ధమానసానా మిత్యర్థః. ౭

సమదృ గ్విచర స్వేత్యు_క్తం, నను దేవమనుష్యతిర్యగాదిభేదభిన్నతయా ప్రతీయమానేషు వస్తుషు విభిన్నైవ దృష్టిః స్యాత్ న త్వేకరూపేత్యత ఆహ (పుంస ఇతి.) అయు_క్తస్య సర్వాంతరాత్మని సర్వశరీరకే మయి చి_త్త మయుఞ్జతః పుంసః నానార్థః నానా అర్థా యస్య సః - యో నానార్థవిషయః

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

కర్మాకర్మవికర్మేతి గుణదోషధియో భిదా. ౮
తస్మాద్యుక్తేంద్రియగ్రామో యుక్తచిత్త ఇదం జగత్.
ఆత్మనీక్షస్వ వితత మాత్మానం మయ్యధీశ్వరే. ౯
జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుక్త ఆత్మభూత శ్శరీరిణామ్.

ప్రత్యయః స భ్రమరూపః తత్తదబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తువిషయాప్రతీతిశ్చ భ్రమరూపైవేత్యర్థః. సర్వాంతరాత్మని మయి చిత్తం యుఞ్జత స్తు మదాత్మకత్వేనైకరూపా యా ప్రతీతిః సా తు సమితిరూపేతి భావః. అస్తు నానారో భ్రమః. తతః కి మత ఆహ (గుణదోషభా గితి.) యస్య పుంసో భ్రమః స గుణదోషభాక్ సుఖదుఃఖభాక్ పుణ్యాపుణ్యభా గ్వా. గుణదోషకృ దితి పాఠే స భ్రమో గుణదోషకృత్ సుఖదుఃఖకృ దిత్యర్థః. కిం భ్రమః స్వరూపేణైవ గుణదోషావహః నేత్యాహ (కర్మేతి.) యస్య కర్మాకర్మవికర్మేతి భిదా భేదః తస్య ధియః గుణదోషౌ విషయౌ. గుణదోషధియ ఇతి పాఠే కర్మాదయ స్తదనువృత్త్యననువృత్తిప్రయుక్తసుఖదుఃఖబుద్ధయ శ్చేత్యర్థః. కర్మావశ్యకర్తవ్యం నిత్యం నైమిత్తికం చ అకర్మ అకర్తవ్యం ప్రతిషిద్ధ మిత్యర్థః. వికర్మ వివిధఫలాయ చోదితం కామ్యకర్మ. అయ మర్థః- స్వతంత్రవస్తుభ్రమదేహాత్మభ్రమవతోఽజ్ఞస్య పుంసః విధినిషేధాద్యాత్మకభేదభిన్నశాస్త్రవశ్యతా తదనువర్తనాతిలఙ్ఘనాభ్యాం సుఖదుఃఖే ఏవం చ భ్రమస్య శాస్త్రవశ్యతాపాదనద్వారా గుణదోషకృత్త్వం న స్వరూపేణేతి న చైతావతా బ్రహ్మవిదాం శాస్త్రాతిలఙ్ఘనం దోషాయ నేతి మంతవ్యం. తేషామపి నిశ్చితస్వతంత్రవస్తుప్రతీతిభ్రమాణా మామోక్షం కదాచి ద్భ్రమానువృత్తిసంభవా త్తత్ప్రయుక్తశాస్త్రవశ్యత్వ స్యావర్జనీయత్వాత్. ౮

యస్మా న్నానార్థప్రతీతేః భ్రమస్య సుఖదుఃఖగర్భసంసృతిహేతుత్వం తత స్తన్నివృత్తయే సర్వం బ్రహ్మాత్మకం పశ్యేత్యాహ (తస్మా దితి.) యుక్తేంద్రియగ్రామః నియమితేంద్రియగణః యుక్తచిత్తః మయ్యావేశితచిత్తః ఇదం జగ దచిత్పరిణామాత్మకదేవమనుష్యాదిశరీరజాతం ఆత్మని జీవే ఈక్షస్వ జీవేన ధార్యం పశ్య ఆత్మానం జీవం మయీశ్వరే వితతం వ్యాప్తం ధార్యం పశ్యేత్యర్థః. సదైవ మీక్షమాణస్య భ్రమ స్తన్మూలా సంసృతి శ్చ నివర్తత ఇతి భావః. ౯

నన్విత ఆరభ్యైవ మీక్షమాణ స్యాప్యనాదితయా విషయప్రవణేంద్రియ స్యోక్తవిధేక్షణ స్యాంతరాయై ర్విహతి స్స్యా దత ఆహ (జ్ఞానేతి.) జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుక్తః సాధారణాసాధారణాకారవిషయజ్ఞానవాన్ పృథివ్యాదీనా మాత్మపర్యంతానాం తత్త్వానాం సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభిజ్ఞః శరీరిణా మాత్మభూతః ఆత్మవ త్సర్వసుహృద్భూతః ఆత్మానుభవేనైవ నిరతిశయసుఖరూపేణ సంతుష్టః విఘ్నై ర్న విహన్యతే నహి నిరతిశయానందోదధిమగ్న శ్శబ్దాదిసుఖలేశాభాసానుభవతదర్థకర్మరూపై రంతరాయై

ఆత్మానుభవతుష్టాత్మా నా_న్తరాయై ర్విహన్యతే. ౧౮
దోషబుద్ధ్యోభయాతీతో నిషేధా న్న నివ_ర్తతే,
గుణబుద్ధ్యా చ విహితం న కరోతి యథాఽర్భకః. ౧౧
సర్వభూతసుహృచ్ఛాంతో జ్ఞానవిజ్ఞాననిశ్చయః,
పశ్య న్మదాత్మకం విశ్వం న విపద్యేత వై పునః. ౧౨

ర్విహన్యతే, తత్ర తస్య రుచే రేవానుదయా దితి భావః. జ్ఞానవిజ్ఞానసంయోగ స్తు అనాత్మనా మనుపాదేయత్వార్థః. తచ్చ శబ్దాదివిషయేష్వరుచ్యర్థం తత శ్చానుభవవృద్ధిః. ౧౦

నాంతరాయై ర్విహన్యత ఇత్యనేనై హికపారలౌకికశబ్దాదివైషయికసుఖదుఃఖతదర్థకర్మ రూపాంతరాయై ర్విహతి ర్నా_స్తీత్యు_క్తం. తర్హి స కిం విధినిషేధా నానువ_ర్తత ఏవేత్యపేక్షాయాం తస్య విశేష మాహ (దోషబుద్ధ్యేతి.) ఆత్మానుభవసంతుష్ట ఇత్యనుషజ్యతే. తదయ మర్థః ఆత్మానుభవ-తుష్టః ఉభయాతీతః వైషయికసుఖదుఃఖాతీతోఽపి దోషబుద్ధ్యా "నావిరతో దుశ్చరితా న్నాశాంతో నాసమాహితః నాశాంతమానసోఽవాపి ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయా" దితి, నిషిద్ధాచరణ స్యాత్మప్రాప్తి విరోధిత్వరూపదోషబుద్ధ్యా నిషేధా న్న నివ_ర్తతే కింతు నిషేధ మనువ_ర్తత ఏవ తథా గుణబుద్ధ్యా స్వర్గాదిసుఖసాధనత్వబుద్ధ్యా విహితం కామ్యం కర్మ న కరోతి నిషిద్ధాచారః ప్రత్యవాయజననద్వారా ఆత్మానుభవాత్ యథా ప్రచ్యావయే త్తథా గుణబుద్ధ్యా కృతం కామ్యకర్మస్వఫలజననద్వారా తస్మా త్ప్రచ్యావయే దితి తదపి నకరోతీత్యర్థః. ఏవంభూతోఽపి యథా అర్భకః అర్భకో యథా స్వస్వభావ మనావిష్కుర్వన్నవతిష్ఠతే తద్వ దయ మపి స్వమాహాత్మ్య మనావిష్కుర్వ న్నవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. అత్ర అర్భకదృష్టాంతేన విదుషః కామచారో అభ్యనుజ్ఞాయత ఇతి నమంతవ్యం తస్య నావిరతో దుశ్చరితా దితి విద్యావిరోధిత్వశ్రవణా త్తస్య విద్యాయా మనన్వయాత్ తథాఽనావిష్కార స్యైవాన్వయా చ్చ. తథా చ శ్రుతిః "బాల్యేన తిష్ఠాసే" దితి శారీరకసూత్రం చ "అనావిష్కుర్వ న్నన్వయా" దితి, తస్యాయ మర్థః- బాలస్య యత్స్వభావానావిష్కారరూపం కర్మ తదుపాదదానో వ_ర్తేత విద్వా నతః అన్వయాత్ బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యస్మి న్విధౌ తస్యైవ హ్యన్వయసంభవః ఇతరేషాం తు విద్యావిరోధిత్వశ్రవణాత్ "నావిరతో దుశ్చరితా" దితి ఆహారశుద్ధౌ సత్వశుద్ధి" రితి చ. ౧౧

ఏవంభూతస్య న పున స్సంసృతి రిత్యాహ (సర్వభూతసుహృదితి.) సర్వభూతసుహృ దిత్యనేన "ఆత్మభూత శ్శరీరిణా" మితి పూర్వో_క్తం వివృతం, శాంత ఇత్యనేన వైరాగ్యవ_త్త్వ ము_క్తం తేన నాంతరాయై ర్విహన్యతే ఇత్యస్యార్థ ఉ_క్తః. జ్ఞానవిజ్ఞాననిశ్చయ ఇత్యనేన "జ్ఞానవిజ్ఞాన సంయుత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాపితం, పశ్య న్మదాత్మకం విశ్వ మిత్యనేనే" దం జగదాత్మని వీక్షే త్యాద్యర్థ ఉ_క్తః. ఏవంభూతః పున ర్న విపద్యేత న సంసరేత్. ౧౨

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

ఇత్యాదిష్టో భగవతా మహాభాగవతో నృప,
ఉద్ధవః ప్రణిపత్యాహ తత్త్వజిజ్ఞాసు రచ్యుతమ్. ౧౩

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యోగేశ యోగవిన్యాస యోగాత్మ న్యోగసమ్భవ,
నిశ్శ్రేయసాయ మే ప్రోక్త స్త్యాగ స్సంన్యాసలక్షణః, ౧౪

త్యాగో௨యం దుష్కరో భూమ న్కామా౯నాం విషయాత్మభిః,
సుతరాం త్వయి సర్వాత్మ న్న భక్తై రితి మే మతిః. ౧౫

సో௨హం మమా௨హమితి మూఢమతి ర్విగాఢ స్త్వన్మాయయా విరచితాత్మని సానుబంధే.

(ఇతీతి.) హేనృప ఉద్ధవః ప్రణిపత్య నమస్కృత్య తత్త్వం ఉపాస్యోపాసకోపాసనతత్సాధన యథావస్థితస్వరూపం జ్ఞాతు మిచ్ఛు రచ్యుతం ప్రాహ. ౧౩

తమేవాహ (యోగేశేత్యాదిభి ష్షడ్భిః.) తావన్మహం త్వత్ప్రశ్నో త్తరదానే ప్రభు రితి మాహోచ ఇత్యభిప్రాయేణ సంబోధయతి. యోగేశ యోగనిర్వాహక "దదామి బుద్ధియోగం త" మితి భగవతా గీతత్వా దితి భావః. యోగవిన్యాస, విన్యస్య తే௨నేనేతి విన్యాసః యోగోపదేష్టః యోగాత్మ యోగస్యాధారయోగఫలరూపేతి వా యోగసంభవ యోగశాస్త్రజనక యోగశాస్త్ర బ్రహ్మోపాసనాత్మకః. త్వం తు సర్వం పరిత్యజ్యేత్యాదినా భగవతి చిత్తవిధానాత్మకభక్తియోగస్య విషయాభిలాషత్యాగాది పూర్వకత్వ ముక్తం, తదఘటమానం మన్వాన స్తదుపాయం పృచ్ఛతి (నిశ్రేయసాయేతిసార్ధద్వయేన) నిశ్రేయసాయ మోక్షాయ త్యాగః ప్రోక్తః, న చ నారోగ్యాద్యర్థసర్వస్వదానా దివ దయం త్యాగః. కింతు సన్న్యాసలక్షణః అప్రవృత్త్యాప త్తిరూపః విశ్రియతామ్. ౧౪

తతః కిమత ఆహ (త్యాగో௨య మితి) హేభూమన్ కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాః, తేషాం త్యాగో విషయాత్మభిః విషయప్రవణచిత్తైః దుష్కరః దుఃఖేనాపి కర్తు మశక్యః సర్వాత్మని త్వయి అభక్తై స్తు సుతరాం దుష్కర మితి మే మతిః. సంజాతభక్తి యోగై స్తు నిరతిశయసుఖరూపత్వదను భవనిష్ఠత్వాత్ కథంచిత్కామత్యాగసంభవేదపి త ద్భక్తైస్తు సుతరాం త్వదుష్కర మితి భావః. ౧౫

(సో௨హ మితి,) యం ప్రతి త్యాగ ఉపదిష్టః సో௨హం త్వన్మాయయా విరచితే ఆత్మని దేహే సానుబంధే పుత్రకళత్రాదిసహితే అహంమమాభిమానమూఢమతిః అత ఏవ విగాఢః మగ్నః,

ఉ _క్త_స్త్వఞ్జసా నిగదితం భవతా యథాఽహం సంసాధయామి భగవ న్ననుశాధి భృత్యమ్.

సత్యస్య తేస్వదృశ ఆత్మన ఆత్మనోఽన్యం వ _క్తా_ర మీశ విబుధే ష్వపి నానుచక్షే,

సర్వే విమోహితధియ _స్త_వ మాయయా యే బ్రహ్మాదయ _స్త_నుభృతో బహిరర్థభావాః.

యా త్వత్పదాబ్జరసికై ర్నహి సంగతా యే తద్యు _క్తి_భి ర్వివ్మృశతా మపి నాపయాతి,

సత్సఙ్గమో గృహజుషా మపి దమ్పతీనాం తప్తాత్మనాం ఖలు నృణాం హతరంహసాం స్యాత్

తస్మా ద్భవ _న్త_ మనవద్య మన _న్త_పారం సర్వజ్ఞ మీశ్వర మకుణ్ఠవికుణ్ఠధిష్ణ్యమ్,

భవతా యు న్నిగదితం త్వం తు సర్వం పరిత్యజ్యే'' త్యాది తద్యథా అఞ్జసా సుఖేన సాధయామి తథా హేభగవన్ భృత్యం మా మనుశాధి వివిచ్య జ్ఞాపయ, భృత్య మితి హేతుగర్భమ్. ౧౬

నను త్వయా సంగ్రహేణో _క్తం_ వి _స్త_రత _స్త్వ_న్యేభ్యో జానీహీత్యత ఆహ (సత్యస్యేతి.) హేఈశ సత్యస్య నిత్య మసంకుచితస్వభావస్య, తత్ర హేతుః- స్వదృశః స్వస్మి న్నేవ దృక్ యస్య తస్య నిత్యం ప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్య స్యేత్యర్థః. అనేన బద్ధము _క్త_జీవవైలక్షణ్య ము _క్తం_ బన్ధో హి సంకుచితస్వభావః ము _క్త_ _స్తు_ బద్ధదశాయా మప్రత్యక్షితస్వయాథాత్మ్యః ఆత్మనః జీవస్యాప్యాత్మనః అన్తరాత్మనః తే త్వ _త్తః_ అన్యం వ _క్తా_రం ఉపదేష్టారం విబుధేష్వపి నానుచక్షే న పశ్యామి, త ఇత్యార్షత్వాత్ షష్ఠీవ్యత్యయేన, కుత ఇత్యత ఆహ (సర్వ ఇతి.) సర్వేఽపీమే బ్రహ్మాదయో విబుధాః. తవ మాయయా మోహితబుద్ధయః, తనుభృతః కర్మాధీనదేహభాజః, బహిరర్థే అనాత్మని భావః భావనా, అహ మితి ప్రతిప _త్తిః_, యేషాం తే అజ్ఞా ఇత్యర్థః. ౧౭

మాయాం విశినష్టి (యేతి) యే త్వత్పాదాబ్జగుణానుభవరసికై, ర్భాగవతై ర్న సంగతా _స్తే_షాం యు _క్తి_భి రుపదేశ మనపేక్ష్య కేవలయు _క్తి_భి ర్నిరసనోపాయై ర్వివ్మృశతా మపి యా మాయా నాపయాతి న నివ _ర్త_తే తయా మోహితధియ ఇతి పూర్వేణ సంబన్ధః. తర్హి సద్భిః సంగమ్యతా మిత్యత ఆహ (సత్సంగమ ఇతి,) దంపతీనాం మిథునీభూయ వ _ర్త_మానానా మిత్యర్థః. గృహజుషాం గృహాన్ సేవమానానాం గృహస్థానా మపీత్యర్థః. తప్తాత్మనాం తాపత్రయాభితప్తానాం. హతరం హసాం హతం రంహో వేగః విషయప్రావణ్యరూపో యేషాం నృణాం ఖలు సత్సఙ్గమః స్యాత్ న తు విషయలాలసానా మితి భావః. ౧౮

యతో విబుధేష్వపి త్వత్తోఽన్యం వ _క్తా_రం నానుచక్షే తస్మా ద్భవన్త మేవాహం శరణం సదుపదేశేన రక్షితారం ప్రపద్యే ఆధ్యవస్యా మీత్యర్థః, కథంభూతః? వృజినేన సాంసారికదుఃఖేనాభిత _ప్త_ః

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

నిర్విణ్ణధీ రహ మహో వృజినాభితప్తో నారాయణం నరసఖం శరణం ప్రపద్యే. ౧౮

శ్రీభగవానువాచ—

ప్రాయేణ మనుజా లోకే లోకతత్త్వవిచక్షణాః,
సముద్ధరంతి హ్యాత్మాన మాత్మనైవాశుభాశయాత్. ౧౯

ఆత్మనో గురు రాత్మైవ పురుషస్య విశేషతః,

అత ఏవ నిర్విణ్ణధీః పరితప్తబుద్ధిః అహో ఇతి నిపాతో నిర్వేదసూచకః, కథంభూతం? అనవద్యం మోహాదిరూపదోషరహితం అనంతపారం అనంతావధిం అపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావ మిత్యర్థః. సర్వజ్ఞం సర్వవస్తువిషయసాక్షాత్కారవంతం ఈశ్వరం సర్వనియంతారం అకుంఠవికుంఠధిష్ణ్యం అకుంఠం అప్రతిహతం వికుంఠం వైకుంఠం ధిష్ణ్యం స్థానం యస్య తం నారాయణం నరాణాం ప్రాప్యం ప్రాపక మాధారం చ నరస్య సఖాయం ఇమా న్యాచార్యత్వపూర్తిసూచకాని విశేషణాని. తత్రాద్యేన భ్రమవిప్రలమ్భమోహాదే ర్వ్యావృత్తిః. ద్వితీయేన జ్ఞానాల్పత్వస్య తృతీయేన కస్యాప్యవిషయత్వస్య తురీయేణ తృతీయస్య కర్మమూలత్వస్య పఞ్చమేన తురీయస్య ప్రచ్యుతత్వస్య నారాయణం నరసఖ మిత్యనేనాఖిలాధ్యాత్మతత్త్వోపదేశార్థబద్ధదీక్షనారాయణావతారరూపత్వ మర్జునాదిముఖేన తదుపదేష్టృత్వం చ వ్యజ్యతే తత శ్చ వాత్సల్యం ఫలితమ్. ౧౮

ఇత్థ మాపృష్టః ప్రాహ భగవాన్ (ప్రాయేణేత్యాదినా) యత్త్వా దుక్తం "త్యాగోఽయం దుష్కర" ఇత్యాదినా భక్తియోగా త్పూర్వం విషయత్యాగో దుష్కర ఇతి, తత్రాపి కస్మై శ్చనై ర్మన శ్శిక్షయా స సుకర ఏవేతి వక్తుం తత్ర నిదర్శనతయాఽవధూతయదుసంవాదాత్మక మితిహాసం ప్రస్తోష్యంస్తావ త్పరీక్షకాః స్వమనశ్శిక్షయైవ స్వాత్మానం తారయంతీత్యాహ (ప్రాయేణేతి) లోకతత్త్వవిచక్షణాః తత్తద్వస్తుప్రతినియతగుణవిమర్శనకుశలాః ఆత్మనైవ సమ్యక్ శిక్షితేన మనసైవాశుభాశయా ద్విషయవాసనాతః స్వాత్మానం తారయంతి. ౨౦

యత ఏవ మతః పురుషస్యాత్మనః స్వస్య విశేషతః గురుః హితప్రవర్తకః ఆత్మైవ సమ్యక్ శిక్షితం మన ఏవ పురుషస్య విశేషత ఇత్యనేన మనుష్యజన్మని మనశ్శిక్షావివేకశ్రేయస్సంపత్తి శ్చ సులభేతి సూచితం. తదేవోపపాదయతి (యదితి) యస్మి న్మనుష్యజన్మని ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఇహ ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వదర్శనాత్ పరత్ర దృష్టాంతేనానిత్యత్వానుమానా చ్చ తత్ర వైరాగ్యేణ

యత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రేయోఽసా వనువిన్దతే. ౨౧
పురుషత్వే చ మాం ధీరా స్సాంఖ్యయోగవిశారదాః,
ఆవిస్తరాం ప్రపశ్యంతి సర్వశక్త్యుపబృంహితమ్. ౨౨
ఏకద్విత్రిచతుష్పాదో బహుపాద స్తథాఽపదః,
బహ్వ్యస్సన్తి పుర స్సృష్టా స్తాసాం మే పౌరుషీ ప్రియా. ౨౩
అత్ర మాం మార్గయన్త్యద్ధా యుక్తహేతుభి రీశ్వరమ్,
గృహ్యమాణై ర్గుణై ర్లిఙ్గై రగ్రాహ్య మనుమానతః. ౨౪

శ్రేయోఽనువిందతే భగవదుపాసనయా మోక్షాఖ్యం శ్రేయః ప్రాప్నోతీత్యర్థః. యద్వా ప్రత్యక్షాను మానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం శ్రేయోఽనువిందతే పురుషస్యైవ శాస్త్రాధికారాత్, శాస్త్రత ఏవ శ్రేయ స్తత్సాధనాదీనా మవగమ్యత్వా దితి భావః. ౨౧

ఏతదేవోపపాదయతి (పురుషత్వ ఇతి.) పురుషత్వే చ మనుష్యజన్మన్యేవ సాంఖ్యయోగ విశారదాః సాంఖ్యం చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయవివేకః యోగః పరమాత్మోపాసనాత్మకః, తయో ర్విశారదాః కుశలాః ధీరాః జితేంద్రియా స్సంతః ఆవిస్తరాం అతీవ స్ఫుటతరం జానంతి. కథంభూతం? సర్వశక్తిభిః ప్రకృతిపురుషాసమ్భావితవివిధవిచిత్రసృష్ట్యాద్యుపయుక్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వాదిభి రుపబృంహితం పుష్కలితమ్. ౨౨

యతో మాం పురుషత్వ ఏవావిస్తరాం ప్రపశ్యంతి అత ఏవ మనుష్యశరీరం మమ ప్రియతర మిత్యాహ (ఏకేతి.) పాచ్ఛబ్దస్య ద్వంద్వాంతే శ్రుతస్య ప్రత్యేకం సంబంధః. పుర ఇత్యనేన స్వనివాస స్థానత్వ ముక్తం. సృష్టా ఇత్యనేన స్వస్య తత్స్రష్టృత్వం అనేన కారణత్వం ఫలితం, తాసా మేకపాదాది పురాం మధ్యే పౌరుషీ పురుషాకారా పూ ర్మే మమ ప్రియా. అత్ర హేతు రావిస్తరాం ప్రపశ్యంతీ త్యుక్తమ్, ౨౩

ఏవం తర్హి లబ్ధమనుష్యజన్మాన స్సర్వేఽపి కిం ప్రపశ్యన్తీత్యాశఙ్కాయాం న సర్వే ప్రపశ్యంతి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావేద్యత్వాత్ కింతు కేచి దేవేశ్వరం మాం మృగయంతి విమృశ్య పశ్యంతీత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (గృహ్యమాణై రితి.) ప్రత్యక్షేణ గృహ్యమాణై ర్గుణైః రూపాదిభి ర్లిఙ్గైః అగ్రాహ్యం ప్రత్యక్షమూలై ర్వ్యాప్త్యాదిభి ర్లిఙ్గై రగ్రాహ్య మిత్యేతదేవ స్పష్టీకరోతి (అనుమానత ఇతి.) అనుమానేనాగ్రాహ్య మిత్యర్థః. రూపాదీనాం పృథివ్యాదౌ చాక్షుషత్వాదిజనకత్వ దర్శనేన తేషాం స్వాశ్రయే చాక్షుషత్వాదిజనకత్వస్వాభావ్యనిశ్చయాత్ గుణై రితి గ్రహణసాధనత్వ నిర్దేశః. ౨౪

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

అత్రాప్యుదాహరంతీమ మితిహాసం పురాతనమ్.
అవధూతస్య సంవాదం యదో రమితతేజసః. ౨౫

అవధూతం ద్విజం కంచి చ్చరంత మకుతోభయమ్.
కవిం నిరీక్ష్య తరుణం యదుః పప్రచ్ఛ ధర్మవిత్. ౨౬

యదు రువాచ—

కుతో బుద్ధి రియం బ్రహ్మ న్నకర్తు స్సువిశారదా.
యా మాసాద్య భవాన్ లోకే విద్వాం శ్చరతి బాలవత్. ౨౭

ప్రాయో ధర్మార్థకామేషు వివిత్సాయాం చ మానవాః.
హేతునైవ సమీహన్త ఆయుషో యశస శ్శ్రియః. ౨౮

అథేతిహాసం ప్రస్తౌతి (అత్రేతి.) అత్ర "లోకతత్త్వవిచక్షణాః సముద్ధరంతి హ్యాత్మాన మాత్మనైవాశుభాశయా" దిత్యస్మి న్నర్థే పురాతన మితిహాస ముదాహరంతి విదర్శనతయా కథయంతీత్యర్థః. ఇతిహాసం విశినష్టి (అవధూతస్యేతి) సంవాదం తయోః ప్రశ్నప్రతివచనాత్మక మిత్యర్థః. ౨౫

స కీదృశ ఇత్యత స్తమనువర్ణయతి (అవధూత మిత్యాదినా.) అవధూతం అభ్యఙ్గాదిభి రసంస్కృతదేహం న తు వర్ణాశ్రమధర్మత్యాగినం న కుతశ్చి చ్ఛీతాతపాదే ర్భయం యస్య తం తరుణం యువానం కవిం విద్వాంసమ్. ౨౬

ప్రశ్న మేవాహ (కుత ఇత్యాదినా) హే బ్రహ్మన్ కర్తుః ఇంద్రియప్రీతయే కర్మా ణ్యకర్తు స్తవేయం సువిశారదా అతినిపుణా సర్వలోకవిలక్షణా మతిః. కుత కస్మా ద్ధేతో రుదితా తాం విశినష్టి (యా మితి.) యాం బుద్ధి మాసాద్య ప్రాప్య సంపద్యేతి యావత్ విద్వా నపి బాలవ దజ్ఞవ చ్చరతి. ౨౭

బుద్ధే స్సువిశారదత్వ మేవాహ (ప్రాయ ఇతి.) ప్రాయశో మానవాః, ధర్మాదిషు వివిత్సాయాం తత్సాధనవేదనేచ్ఛాయాం నిమిత్తభూతాయాం ధర్మాదిసాధనాదిజ్ఞానార్థం చేత్యర్థః. తథా ఆయురాదేః హేతునా ఆయురాద్యర్థం చ స మహాంత ఏవ ప్రవర్తంత ఏవ త్వం తు జడాదివ త్కించిదపి కర్తుం నేహసే నేచ్ఛసి. ౨౮

త్వన్తు కల్పః కవిర్దక్ష స్సుభగో మితభాషణః,
న కర్తా నేహసే కించి జ్జడోన్మత్తపిశాచవత్. ౨౯

జనేషు దహ్యమానేషు కామలోభదవాగ్నినా.
న తప్యసేఽగ్నినా ముక్తో గఙ్గామ్భస్థ ఇవ ద్విపః. ౩౦

త్వం హి నః పృచ్ఛతాం బ్రహ్మ న్నాత్మ న్యానన్దకారణమ్,
బ్రూహి స్పర్శవిహీనస్య భవతః కేవలాత్మనః. ౩౧

శ్రీభగవానువాచ—

యదునైవం మహాభాగో బ్రహ్మణ్యేన సుమేధసా,
పృష్ట స్సభాజితః ప్రాహ ప్రశ్రయావనతం ద్విజః. ౩౨

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సన్తి మే గురవో రాజ న్బహవో బుద్ధ్యుపాశ్రితాః,

న త్వశక్త్యజ్ఞానాద్యైః పుణ్యాద్యై రూపాద్యవాగ్మిత్వాదిభ్యో న కర్తు మీహస ఇత్యత స్తం విశినష్టి (కల్ప ఇత్యాది.) ౨౯

కుత స్తవ మహానంద శ్చేత్యాహ (జనేష్వితి.) దహ్యమానేషు సత్సు త్వం తు న తప్యసే యథా దవాగ్నినా ముక్తో గఙ్గామ్భస్థో ద్విపో గజ స్తద్వత్ సుఖ మవతిష్ఠస ఇత్యర్థః. ౩౦

పృష్ట మపి తూష్ణీ మవస్థితం ప్రతివక్తుం చోదయతి (త్వం హీతి.) హే బ్రహ్మన్ భవతః ఆత్మని మన స్యానందకారణం బ్రూహి, కథంభూతస్య స్పర్శవిహీనస్య శబ్దాదివిషయస్పర్శవిహీనస్య కేవలాత్మనః అనుబంధరహితదేహస్యాపి. ౩౧

ఇత్థ మాపృష్టః ప్రాహావధూత ఇత్యాహ భగవాన్ (యదునేతి) బ్రహ్మణ్యేన బ్రహ్మకులో పకర్త్రా సుమేధసా బుద్ధిమతా, సభాజితః సంపూజితః పృష్టశ్చ ప్రశ్రయేణ ప్రకృష్టసేవయా అవనతం నమ్రం యదుం ప్రాహ, ౩౨

తదేవాహ (సంతి మ ఇత్యాదినా యావ న్నవమాధ్యాయసమాప్తి) తావ "త్కుతో బుద్ధి రియ" మిత్యస్యోత్తర మాహ సంతీతి. బుద్ధ్యుపాశ్రితాః శిక్షణీయయా మద్బుద్ధ్యా ఉపాశ్రితాః ఉపాత్తాః

(శ్రీకృష్ణనిర్యాణం)

యతో బుద్ధి ముపాదాయ ముక్తోఽటామీతి తచ్ఛృణు ౩౩

పృథివీ వాయు రాకాశ మాపోఽగ్ని శ్చంద్రమా రవిః,
కపోతోఽజగర స్సిన్ధుః పతఙ్గో మధుకృ ద్గజః. ౩౪

మధుహా హరిణో మీనః పిఙ్గళా కురరోఽర్భకః,
కుమారీ శరకృ త్సర్ప ఊర్ణనాభి స్సుపేశకృత్. ౩౫

ఏతే మే గురవో రాజం శ్చతుర్వింశతి రాశ్రితాః,
శిక్షావృత్తిభి రేతేషా మన్వశిక్ష మిహాత్మనః. ౩౬

యతో యదనుశిక్షామి యథా వా నాహుషాత్మజ,
తత్తథా పురుషవ్యాఘ్ర నిబోధ కథయామి తే. ౩౭

మద్బుద్ధిశ్శిక్షితా ఇత్యర్థః, యతః యేభ్యో బుద్ధిం శిక్షితా మితి శేషః, ఉపాదాయ స్థిరీకృత్య ముక్తః తాపత్రయా దితి శేషః. అటామి పర్యటామి, తా న్బుద్ధ్యుపాశ్రితా న్గురూన్ శృణు. ౩౩

తా న్వింశతి ద్వాభ్యాం (పృథివీతి.) మధుకృ ద్భృఙ్గః స చ మధు కరోతి ఆహరత్యేనేతి మధుకృ త్తత్సంఛిద్య గృహ్ణాతీతి వా వ్యుత్పత్తేః మధుమక్షికా చ. ౩౪

మధుహా మధ్వాహర్తా వ్యాధః. కురరః పక్షివిశేషః ఉత్క్రోశాఖ్యః చంద్రికాశనః. శరకృత్ అయస్కారః, సుపేశ మతిశోభనం రూపం కీటస్య కరోతీతి తథా భ్రమరవిశేషః. ౩౫

(ఏత ఇతి.) చతుర్వింశతిః గురవో మే మయా ఆశ్రితాః తదాహ శిక్ష ఇతి. ఏతేషాం వృత్తిభి రహం ఆత్మన శ్శిక్షః మనః ప్రతి శిక్షః అన్వశిక్షం పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః. శిక్షాం కృతవా నస్మీత్యర్థః. ౩౬

అత్ర యతో వృత్తేః. యచ్ఛిక్షణ మనుశిక్షామి అనుశిక్షిత వానస్మి పూర్వవ న్నిర్దేశః. హే నాహుషాత్మజ నాహుషో యయాతిః. హే పురుషవ్యాఘ్ర తచ్ఛిక్షణః తథా తే తుభ్యం కథయామి నిబోధ అవధారయ. ౩౭

భూతై రాక్రమ్యమాణోఽపి ధీరో దైవవశానుగైః,
తద్విద్వా న్నచలే న్మార్గా దన్వశిక్షం క్షితే ర్వ్రతమ్. ౩౭

శశ్వ త్పరార్థసర్వేహః పరార్థైకాంతసమ్భవః,
సాధు శ్శిక్షేత భూభృత్తో నగశిష్యః పరాత్మతామ్. ౩౮

ప్రాణవృత్త్యైవ సంతుష్యే న్మని ర్నైవేంద్రియప్రియైః,
జ్ఞానం యథా న నశ్యేత నావకీర్యేత వా మనః. ౩౯

తత్ర క్షితిః పర్వతవృక్షాదిరూపా సమరూపా చేతి ద్విధా తత్ర సమరూపాయాః క్షితేః క్షమాం శిక్షితవా నస్మీత్యాహ (భూతై రితి.) దైవవశానుగైః దైవప్రేరితైః భూతై రాక్రమ్యమాణః పీడ్యమానోఽపి ధీరః తదాక్రమణప్రయుక్తదుఃఖసహిష్ణుః, తత్ విద్వాన్ భూతానాం దైవవశానుగత్వం జానన్ మార్గాన్న చలేత్ ఇత్యేవం క్షితేః వ్రతం నియతం ధర్మం అన్వశిక్షం మార్గః క్షితిపక్షే ధారణాత్మకః, పక్షాంతరే జ్ఞానమార్గః. ౩౭

పర్వతవృక్షరూపాయాః, క్షితే శ్శిక్షిత మాహ (శశ్వ దితి.) శశ్వత్ సర్వదా పరార్థా పరోపకారార్థా ఈహా చేష్టా యస్య సః, పరార్థ ఏవైకాంతతః సంభవో యస్య సః భూభృతః పర్వతాః సాధు యథా తథైవం శిక్షితం తస్య వృక్షత్వగాదిత్వణనిర్ఝరప్రస్రవక్రియాః పరార్థా ఏవ తద్వదిత్యర్థః. తథా నగశిష్య స్సన్ పరాత్మతాం పరాధీనాత్మతాం శిక్షేత. వృక్షో యథా పరై రేవ ఖండ్యో వోత్పాట్యో వా న నివారయతి నామన్యతే వా తద్వత్. ౩౮

వాయు రపి ద్వివిధః, ప్రాణో బాహ్య శ్చ, తత్ర ప్రాణా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (ప్రాణ వృత్త్యేతి) ప్రాణో హ్యాహారాదిమాత్రేణ వర్తతే, శబ్దాదివిషయాం స్తు నాపేక్షతే, తథా ముని రపి ప్రాణధారణమాత్రోపయుక్తయా, వృత్త్యా ఆజీవికయా వర్తేత నత్విం౦ద్రియప్రియైః శబ్దాదివిషయైః న తా ననుభవ న్నిత్యర్థః. ప్రాణవృత్త్యా వర్తన మపి కిమర్థ మిత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి,) ప్రాణవృత్త్య కరణేన మనోవైక్లబ్యేన జ్ఞాననాశ స్స్యాత్, అతో యథా జ్ఞానం న నశ్యేత్ మనో వా న శీర్యేత తదుపయుక్తయా దేహనిర్వాహోపయుక్తయా వృత్త్యా వర్తేతేత్యర్థః. ౩౯

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

విషయే ష్వావిశ న్యోగీ నానాధర్మేషు సర్వతః,
గుణదోషవ్యపేతాత్మా న విషజ్జేత వాయువత్. ౪౧

పార్థి వేష్విహ దేవేషు ప్రవిష్ట స్తద్గుణాశ్రయః,
గుణై ర్న యుజ్యతే యోగీ గన్ధై ర్వాయు రివాత్మదృక్. ౪౨

అన్త ర్బహి శ్చ స్థిరజఙ్గమేషు బ్రహ్మాత్మభావేన సమన్వయేన,
వ్యాప్త్యా వ్యవచ్ఛేద మసఙ్గ మాత్మనో ముని ర్నభ స్త్వం వితతస్య భావయేత్. ౪౩

విషయాన్సేవమానోఽపి తేష్వనాసక్తిం బాహ్యాద్వాయో శ్శిక్షేతేత్యాహ (విషయేష్వితి.) నానాధర్మేషు ప్రియాప్రియతదుభయానుభయాత్మకేషు విషయేషు ఆవిశన్నపి, తానింద్రియైః స్పృశన్నపీత్యర్థః. గుణదోషాభ్యాం ప్రియాప్రియాభ్యాం వ్యపేతః ముక్తః, ఆత్మా మనో యస్య సః సర్వతః సర్వేషు విషయేషు న విషజ్జేత నాసక్తో భవేత్. న తు వాయుశ్చందనే దహనే వా విషజ్జతే తద్వదిత్యర్థః, అనాసక్తావత్ర దృష్టాంతః. న తు గుణదోషవ్యపేతాత్మత్వే చేత్యవగంతవ్యం. తస్య తదనపేతాత్మత్వాత్. ౪౧

వాయోరేవ శిక్షణీయాంతరమాహ (పార్థివేష్వితి.) ఆత్మదృగ్యోగీ పృథివ్యాదిపరిణామరూపేషు దేహేషు ప్రవిష్ట స్తద్గుణాశ్రయః దేవత్వమనుష్యత్వస్థూలత్వకృశత్వాదిదేహధర్మయోగితయా ప్రతీయమానోఽపి తైర్గుణై ర్నయుజ్యతే స్థూలోఽహం కృశోఽహ మితి న మన్యతే. ఆత్మదృగితి హేతుగర్భం. యతః దేహవిలక్షణమాత్మాన మేవ పశ్యతీతి తథా గంధై ర్వాయు రివ యథా సురభిపూతిగంధాద్యాశ్రయేషు ప్రవిశన్నపి వాయు ర్వస్తుతో న తద్యోగీ తద్వత్. ౪౨

అథాకాశాత్ శిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (అంతరితి.) సమన్వయేన వేదాంతవాక్యసమన్వయసిద్ధేన బ్రహ్మాత్మభావేన సర్వవస్తూనాం బ్రహ్మాత్మకత్వేన, అవ్యవచ్ఛేదం నిరంతరం యథా తథా సర్వేషు చరాచరాత్మకేషు భూతేషు, వితతస్య వ్యాప్తస్య పూర్ణస్యేతి యావత్, ఆత్మనః పరమాత్మనః అంతర్బహి శ్చ వ్యాప్త్యా అసఙ్గం నభ స్త్వం సభిన [illegible] ౪౩

తేజోఽబన్నమయై ర్భావై ర్మేఘాద్యై ర్వాయునేరితైః.
న స్పృశ్యతే నభ స్తద్వ త్కాలసృష్టై ర్గుణైః పుమాన్. ౪౪

స్వచ్ఛః ప్రకృతిత స్స్నిగ్ధో మాధుర్య స్తీర్థభూ ర్నృణామ్,
మునిః పునాత్యపాం మిత్ర మీక్షోపస్పర్శకీర్తనైః. ౪౫

తేజస్వీ తపసా దీప్తో దుర్ధర్షోదరభాజనః,
సర్వభక్షోఽపి యుక్తాత్మా నాదత్తే మల మగ్నివత్. ౪౬

క్వచి చ్ఛన్నః క్వచి త్స్పష్ట ఉపాస్య శ్శ్రేయ ఇచ్ఛతామ్,

నిర్లేపత్వే చ నభోదృష్టాంతమాహ (తేజ ఇతి.) తేజశ్చ ఆపశ్చ అన్నం చ పృథివీ చ ద్వంద్వైకవద్భావో తన్మయై స్తద్వికారరూపై ర్వాయునా ఈరితై ర్మేఘాఖ్యై ర్భావైః పదార్థై ర్యథా నభో న స్పృశ్యతే తద్వ త్పుమా న్పరమపురుషః కాలసృష్టైః కాలేన నిమిత్తభూతేన సృష్టై ర్గుణై ర్గుణపరిణామాత్మకైః స్థిరజఙ్గమై ర్న స్పృశ్యతే వ్యాప్యగతదోషై ర్న స్పృశ్యత ఇత్యర్థః. ౪౪

స్వచ్ఛత్వాదిభి ర్గుణై రాపో జగత్పునంతీతి తద్గుణా శ్శిక్షణీయా ఇత్యాహ (స్వచ్ఛ ఇతి) స్వచ్ఛః నిర్మలః ప్రకృతితః స్వభావతః స్నిగ్ధః భూతే ష్వనురాగవాన్ మాధుర్యః మధురాలాపీ నృణాం తీర్థభూతః తీర్థస్థానం అపాం మిత్రం అపాంతుల్యః అన్యదప్యుభయసాధారణం ధర్మ మాహ ఈక్షాదిభిః పునాతీతి ఈక్షాదర్శనం ఉపస్పర్శనం జలపక్షే స్నానపానాదికం మునిపక్షే పాదస్పర్శాదిరూపమ్. ౪౫

అథాగ్నే శ్శిక్షణీయ మాహ (తేజస్వీతి.) తేజస్వీ జ్ఞానాతిశయవాన్, విశేషత, స్తపసా దీప్తః దుర్ధర్షః అక్షోభ్యః స చాసా వుదరభాజన శ్చ ఉదరం భాజన మన్నాదినిధానపాత్రం యస్య సః. అపరిగ్రహ ఇత్యర్థః. సర్వభక్షః మృష్టకదన్నవిభాగ మనవేక్ష్య భక్షకః, న తు నిషిద్ధానిషిద్ధభక్షః "ఆహార శుద్ధౌ సత్వశుద్ధి" రితి "నావిరతో దుశ్చరితా" దితి చ శ్రుతేః, మలం నాదత్తే నిర్మలశ్చ అగ్నివ ద్యథాగ్ని స్తద్వత్. ౪౬

తత ఏవ శిక్షణీయాంతరమాహ (క్వచిదితి ద్వాభ్యామ్.) ఛన్నః; అగ్నిపక్షే భస్మనా ఛన్నః. యోగిపక్షే స్వమాహాత్మ్యానావిష్కారేణ. స్పష్టః అగ్నిపక్షే ఆజ్యాదిరూపహవిషా పక్షాంతరే

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

భుఙ్క్తే సర్వత్ర దాతౄణాం దహ న్ప్రాగుత్తరా శుభమ్. ౪౭

స్వమాయయా సృష్ట మిదం సదసల్లక్షణం విభుః,
ప్రవిష ఈయతే తత్తత్స్వరూపోఽగ్నిరివైధసి. ౪౮

విసర్గాద్యా శ్శ్మశానాంతా భావా దేహస్య నాత్మనః,
కలానా మివ చంద్రస్య కాలేనావ్యక్తవర్త్మనా. ౪౯

కాలేన హ్యోఘవేగేన భూతానాం ప్రభవాప్యయౌ,
నిత్యావపి న దృశ్యేతే ఆత్మనోఽగ్నే ర్యథార్చిషామ్. ౫౦

యోగాభ్యాసాదినా, శ్రేయః స్వర్గమోక్షాదిరూప మిచ్ఛతా మిచ్ఛద్భిః ఉపాస్యః యథాఽగ్నిః పరేచ్ఛయైవ హవిర్గృహ్ణాతి తథా ముని రపీత్యాహ (భుఙ్క్త ఇతి.) దాతౄణాం ప్రాగుత్తరాశుభం భూతం భవిష్యచ్చ పాపం దహన్. ౪౭

(స్వమాయయేతి.) పరమపురుషః సదసల్లక్షణం చిదచిదాత్మకం జగ త్ప్రవిష్టః తత్తత్స్వరూపః దేవమనుష్యాదిరూపః, ఈయతే ప్రతీయతే యథాఽగ్ని రేధసి దారుణి ప్రవిష్టః, తద్రూప, ఈయతే తద్వత్, అగ్నేరధిష్ఠానగతవక్రత్వాది రివ దేవాద్యాకారో నాంతర్యామిపరమాత్మస్వరూపగత ఇత్యర్థః, ౪౮

జన్మాదిషడ్భావవికారా శ్శరీరస్యైవ న స్వాత్మన ఇతి చంద్రదృష్టాన్తేన శిక్షిత మాహ (విసర్గాద్యా ఇతి.) నిషేకాద్యాః శ్మశానాంతాః నాశాంతాః భావాః వికారాః అస్పష్టగతినా కాలేన నిమిత్తేన దేహస్యైవ స త్వాత్మనః చంద్రస్య కలానా మివ యథా చాసాం వృద్ధిహ్రాసౌ న తు చంద్రస్య తద్వ దిత్యర్థః. ౪౯

అయ మర్థోఽప్యగ్నిదృష్టాంతేన శిక్షణీయ ఇత్యాహ (కాలేనేతి.) ఓఘవత్ ప్రవాహవత్ వేగో యస్య తేన కాలేన ప్రభవాప్యయౌ జన్మనాశౌ నిత్యావపి ప్రవాహతో నిత్యావపి భూతానా మేవ నత్వాత్మనః యథాఽగ్నే ర్విద్యమానస్య సత ఏవార్చిషాం జ్వాలానా మేవ ప్రభవాప్యయా దృశ్యేతే నత్వగ్నే స్తద్వత్. ౫౦

గుణై ర్గుణా నుపాదత్తే యథాకాలం విముఞ్చతి,
న తేషు యుజ్యతే యోగీ గోభి ర్గా ఇవ గోపతిః. ౫౦

బుధ్యతే స్వేన భేదేన వ్యక్తిస్థ ఇవ తద్గతః,
వీక్ష్యతే స్థూలమతిభి రాత్మా చావస్థితోఽర్కవత్. ౫౧

నాతిస్నేహః ప్రసఙ్గో వా కర్తవ్యః క్వాపి కేనచిత్,
కుర్వ న్విన్దేత సన్తాపం కపోత ఇవ దీనధీః. ౫౨

ఆదిత్యా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (గుణై రితి.) యథోచితకాలం గుణై రిన్ద్రియై ర్గుణా న్విషయా నుపాదత్తే గృహ్ణాతి విముఞ్చతి చ. ఉపాదాన మత్ర సంపాదనాత్మకం మోచనం త్వర్థిభ్య స్త్యాగాత్మకం ఉపభోగ్యవస్తూని సంపాదితాని చే దర్థిభ్యో దేయాని నత్వాత్మనా భావ్యానీత్యర్థః. తదాహ న తేన యుజ్యత ఇతి తేన విషయజాతేన న యుజ్యతే నోపయుజ్యతే, ఆత్మనే నోపయుంజ్యా దిత్యర్థః. గోభి ర్గా ఇవ గోపతిః యథా గోపతిః సూర్యః గోభిః కిరణైః గాః అపః ఉపాదత్తే, ముంచతి చ తద్వత్. ౫౦

వస్తుతో దేవమనుష్యాదిభేదరహిత స్యాప్యాత్మన స్తద్భేదప్రతీతి ర్భ్రాంతిరూపేత్యేత దప్యా దిత్యా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (బుధ్యత ఇతి.) స్థూలే శరీరే మతి రాత్మాభిమానో యేషాం తైః, ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా, అవస్థితః దేవాదిశరీరే ష్వవస్థితః అస్వేనేతి చ్ఛేదః. స్వస్మి న్నవిద్యమానేన భేదేన దేవ మనుష్యాదిభేదేన, బుధ్యతే దేవోఽయం మనుష్యోఽయ మితి ప్రతీయతే వీక్ష్యతే. స్వాత్మాఽపి తథా దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహం స్థూలోఽహ మితి వీక్ష్యత ఇత్యర్థః. స్థూలమతిభి రిత్య నేన దేహవిలక్షణాత్మమతిభి స్తు దేహస్వభావాసంసర్గితయైవాత్మా బుధ్యతే వీక్ష్యతే చేతి సూచితం. తత్ర దృష్టాంతః అర్కవ దితి. యథా చార్కో దివి స్థితో దర్పణజలఖడ్గాదిషు ప్రతీయమానోఽపి తద్గత స్వభావాసంసర్గితయా ప్రతీయతే తద్వత్, ఇయాంస్తు దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో ర్విశేష ఇత్యాశయేనాహ (వ్యక్తిస్థ ఇవ తద్గత ఇతి.) ఆదిత్య స్తు దర్పణాదివ్యక్తావనవస్థితోఽపి తత్స్థ ఇవ లక్ష్యతే, ఆత్మాతు పరమార్థత స్తద్గతః దేవాదిశరీరగతః తత్స్వభావాసంసర్గిత్వం తూభయో రపి తుల్యం సంసర్గితయా ప్రతీతే ర్భ్రాంతిరూపతా చోభయత్ర తుల్యా. ౫౧

అథ కపోతా చ్ఛిక్షిత మాహ (నాతిస్నేహ ఇతి.) స్నేహః ప్రీతిః, ప్రసఙ్గ ఉపలాలనా ద్యాసక్తిః, క్వాపి కేనచి దపి న కర్తవ్యః. ౫౨

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

కపోతః కశ్చనారణ్యే కృతనీడో వనస్పతౌ,
కపోత్యా భార్యయా సార్ధ మువాస కతిచి త్సమాః. ౫౪

కపోతౌ స్నేహగుణితహృదయౌ గృహధర్మిణౌ,
దృష్టిం దృష్ట్యాంగ మఙ్గేన బుద్ధిం బుద్ధ్యా బబంధతుః. ౫౫

యం యం వాఞ్ఛతి సా రాజ న్తర్వత్న్యనుకమ్పితా,
తం తం సమానయ త్కామం కృచ్ఛ్రేణా ప్యజితేంద్రియః. ౫౬

శయ్యాసనాటనస్థానవార్తాక్రీడాశనాదికమ్,
మిథునీభూయ విస్రబ్ధౌ చేరతు ర్వనరాజిషు. ౫౭

కపోతీ ప్రథమం గర్భం గృహ్ణతీ కాల ఆగతే,
అండాని సుషువే నీడే స్వపత్యు స్సన్నిధౌ సతీ. ౫౮

దృష్టాంతం ప్రపంచయతి (కపోతః కశ్చనేత్యాదినా.) వనస్పతౌ కృతం నీడం కులాయం యేన సః, సార్ధం సహ కతిచి త్సమాః వత్సరా నుషితవాన్. ౫౪

(కపోతా వితి.) కపోత శ్చ కపోతీ చ కపోతౌ "పుమాన్ స్త్రియే"త్యేక శేషః. స్నేహేన గుణితం నిబద్ధం, హృదయం యయో స్తౌ, గృహధర్మిణౌ మైథున్యధర్మిణౌ బబంధతుః యోజిత వంతౌ. ౫౫

(యద్య దితి.) హే రాజన్ యదో అనేన త్వం యదేతి సూచితం, అంతర్వత్నీ గర్భిణీ సతీ సా కపోతీ, అనుకంపితా కపోతేన దయాపూర్వం ప్రచోదితా యద్యదిష్టం వాఞ్ఛతి అకామచుత తం తం కామం కామ్యతే ఇతి తథా త మిష్టం కృచ్ఛ్రేణాతిప్రయాసేనాపి సమానయత్ యత స్సో௨జి తేంద్రియః. ౫౬

(శయ్యేతి.) విస్రబ్ధౌ నిశ్శంకౌ, వనరాజిషు శయ్యాదికం మిథునీభూయ చేరతుః. ౫౭

(కపోతీతి,) గృహ్ణతీ బిభ్రతీ సతీ కాలే ప్రసవకాలే ఆగతే సతి నీడే. స్వపత్యు స్సన్నిధా వేవాండాని సుషువే. ౫౮

తేషు కాలే వ్యజాయంత రచితావయవా హరేః.
శక్తిభి ర్దుర్విభావ్యాభిః కోమలాఙ్గతనూరుహాః ౫౯

ప్రజాః పుపుషతుః ప్రీతౌ దమ్పతీ పుత్రవత్సలౌ,
శృణ్వన్తౌ కూజితం తాసాం నిర్వృతౌ కలభాషితైః. ౬౦

తాసాం పతత్త్రైః స్సుస్పర్శైః కూజితై ర్ముగ్ధచేష్టితైః,
ప్రత్యుద్గమై రదీనానాం పితరౌ ముద మాపతుః, ౬౧

స్నేహానుబద్ధహృదయా వన్యోన్యం విష్ణుమాయయా,
విమోహితౌ దీనధియౌ శిశూ న్పుపుషతుః ప్రజాః. ౬౨

ఏకదా జగ్మతు స్తాసా మన్నార్థన్తు కుటుమ్బినౌ,
పరితః కాననే తస్మి న్నర్థినౌ చేరతు శ్చిరమ్. ౬౩

తేష్వండేషు కాలే తత్పరిపాకకాలే వ్యజాయంత శిశవ ఇతి శేషః. తే చ దుర్విగాహ్యాభి రచింత్యాభిః హరే ర్భగవత శ్శక్తిభిః కార్యోపయుక్తాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతాభిః కాలేనేత్యర్థః. "అదితిః పాశా" నితివ ద్బహువచన మవివక్షితం, కాలావయవదినమాసాద్యభిప్రాయేణ వా, రచితా అవయవా యేషాం, కోమలా న్యంగాని తనూరుహా శ్చ యేషాం తథాభూతా బభూవు రితి శేషః. ౫౯

(ప్రజా) శ్శిశూన్, తాసాం ప్రజానాం కూజితం శృణ్వంతౌ, కలభాషితై ర్మధురస్వనై ర్నిర్వృతౌ సుఖితౌ. ౬౦

సుస్పర్శై స్తాసాం పతత్త్రైః పక్షైః, ముగ్ధచేష్టితై స్సుందరచేష్టితైః తథా అదీనానాం అకృశానాం, ప్రత్యుద్గమైః ఉత్పతనై శ్చ, ముదం హర్షం, మాపతుః ప్రాపతుః. ౬౧

అన్యోన్యం స్నేహేనానుబంధం అనురక్తం హృదయం యయో స్తౌ దీనధియౌ తత్పోష ణార్థ మభాస్వరధియౌ. ౬౨

తాసాం ప్రజానా మన్నార్థం ఆహార మానేతు మిత్యర్థః. అర్థినౌ తాసా మాహార మాకాంక్షంతౌ, తస్మి న్నేవ వనే చిరం చేరతుః సంచరితవంతౌ. ౬౩

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

దృష్ట్వా తా న్లుబ్ధకః కశ్చిద్యదృచ్ఛాతో వనేచరః,
జగృహే జాల మాతత్య చరత స్స్వాలయాంతికే. ౬౪

కపోత శ్చ కపోతీ చ ప్రజాపోషే సదోత్సుకౌ.
ప్రజాపోషణ మాదాయ స్వనీడ ముపజగ్మతుః. ౬౫

కపోతీ స్వాత్మజా న్వీక్ష్య బాలకా న్జాలసంవృతాన్.
తా నభ్యధావ త్క్రోశంతీ క్రోశతోఽభృశదుఃఖితాన్. ౬౬

సాఽసకృ త్స్నేహగుణితా దీనచిత్తాఽజమాయయా.
స్వయం చాబధ్యత శిచా బద్ధాన్ పశ్య న్త్యపస్మృతిః. ౬౭

కపోత శ్చాత్మజా న్బద్ధా నాత్మనోఽప్యధికప్రియాన్,
భార్యాం చాత్మసమాం దీనాం విలలాపాతిదుఃఖితః. ౬౮

కదాచిత్ కశ్చిత్ లుబ్ధకో వ్యాధః, తాన్ శిశూ న్దృష్ట్వా, స్వాలయాంతికే స్వనీడసమీపే చరత, స్తాన్ జాల మాతత్య ప్రసార్య జగృహే. ౬౪

(కపోత శ్చేతి.) పోషణ మాహార మాదాయ. ౬౫

కపోతీ విక్రోశతః మాతృదర్శనేన ఉత్క్రోశతః జాలసంవృతాన్ అత ఏవ నితరాం దుఃఖితాన్ శిశూన్ స్వయ మపి క్రోశంతీ అభ్యధావత్. ౬౬

(సేతి.) సా కపోతీ అసకృ, త్స్నేహేన గుణితా బద్ధహృదయా అత ఏవ తద్బంధనాత్మయా దీనచిత్తా సతీ, ఖగా న్పుత్రా న్పశ్యంతీ అపగతా స్మృతి ర్యస్యా స్సా, స్వయ మపి శిచా జాలేనా బధ్యత బద్ధా బభూవ. ౬౭

(కపోత శ్చేతి.) చ స్త్వర్థః అత్మన శ్శరీరా దప్యధికప్రియాన్ ఆత్మజాన్ స్వశరీరేణ సమాం తుల్యప్రియాం, ఆత్మానురూపాం వా భార్యాం చ దృష్ట్వేతి శేషః. అతీవ దుఃఖిత ఇతి మానసికం దుఃఖ ముక్తం, విలలాపేతి వాచికమ్. ౬౮

అహో మే పశ్యతాపాయ మల్పపుణ్యస్య దుర్మతేః.
అతృప్త స్యాకృతార్థస్య గృహ స్త్రైవర్గికో హతః. ౬౯

అనురూపాఽనుకూలా చ యస్య మే పతిదేవతా,
శూన్యేగృహే మాం సంత్యజ్య పుత్రైః స్స్వర్యాతి సాధుభిః. ౭౦

సోఽహం శూన్యగృహే దీనో మృతదారో మృతప్రజః.
జిజీవిషే కిమర్థం వా విధురో దుఃఖజీవితః. ౭౧

తాం స్తథై వావృతాన్ శిగ్భి ర్మృత్యుగ్రస్తా న్విచేష్టతః,
స్వయం చ కృపణ శ్శిక్షు పశ్య న్నప్యబుధోఽపతత్. ౭౨

తం లబ్ధ్వా లుబ్ధకః క్రూరః కపోతం గృహమేధినమ్,
తస్య పోతాన్కపోతీం చ సిద్ధార్థః ప్రయయౌ గృహమ్. ౭౩

విలాప మేవ ప్రపంచయతి (అహో ఇతి త్రిభిః.) అహో మమాపాయం వ్యసనం పశ్యత. త మావిష్కర్తు మాత్మానం విశినష్టి. దుర్మతేః దుష్టా విషయప్రవణా మతి ర్యస్య, తథాప్య తృప్త స్యాత ఏవ అకృతార్థస్య తత్రోభయత్ర హేతు రల్పపుణ్యస్య పుణ్యలేశవిహీనస్య. కోఽసా వపాయ ఇత్యత ఆహ (గృహ స్త్రైవర్గికో హత ఇతి.) త్రైవర్గికః ధర్మార్థకామరూపత్రివర్గసాధన భూతః, గృహాశ్రమో హతో నష్టః. ౬౯

నాశ మేవోపపాదయతి (అనురూపేతి.) పతి రేవ దేవతా యస్యా స్సా, మే భార్యేతి శేషః. సాధుభిః పుత్రైః స్సహ స్వః స్వర్గం యాతి. ౭౦

సోఽహం హతగృహోఽహం కిమర్థం, జిజీవిషే జీవితు మిచ్ఛామి. ౭౧

(తా నితి.) తాన్ శిశూన్ శిగ్భి ర్జాలై రావృతాన్ అత ఏవ మృత్యుగ్రస్తాన్ ఆరబ్ధమరణా న్విచేష్టతః మూర్ఛితా న్పశ్యన్ కృపణో దీనః, తత్ర హేతు రబుధః అత ఏవ స్వయ మపి శిక్షు జాలే ష్వపతత్ ప్రవివేశ. ౭౨

(త మితి.) లబ్ధ్వా అత ఏవ సిద్ధార్థః సిద్ధప్రయోజనః గృహం ప్రయయౌ. ౭౩

(యదుం ప్రతి అవధూతవర్ణితకపోతోపాఖ్యానం)

ఏవం కుటుమ్బ్యశాంతాత్మా ద్వంద్వారామః పతత్రివత్,
పుష్ణ న్కుటుమ్బం కృపణ స్సానుబంధోఽవసీదతి. ౭౪

యః ప్రాప్య మానుషం లోకం ముక్తే ర్ద్వార మపావృతమ్,
గృహేషు ఖగవత్సక్త స్త మారూఢచ్యుతం విదుః. ౭౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, నవమస్కంధే,
సప్తమోఽధ్యాయః

దృష్టాంతవివక్షిత మర్థం దార్ష్టాంతికే యోజయతి (ఏవ మితి.) అశాంతాత్మా అజితేంద్రియః ద్వంద్వేనాసమంతా ద్రమత ఇతి తథా పతత్రివత్ కపోతవత్ సానుబంధః సపుత్రకళత్రః అవసీదతి క్లిశ్యతి. ౭౪

అసంభావితవివేకానాం తిరశ్చా మేవంవిధా వృత్తిః కథంచి ద్యుక్తా లబ్ధసర్వార్థసాధనన్నృజన్మనాం తు ఏవంవిధవృత్తి స్సుతరాం దుర్భగేత్యాహ (య ఇతి.) లోక్యత ఇతి లోకో దేహ స్తం, అపావృతం విప్రతిబంధం, ముక్తిద్వారం ముక్తిసాధనం మానుషం లోకం. ప్రాప్యాపి యో గృహే ఖగవత్ కపోతవత్ సక్త స్త మారూఢచ్యుతం శ్రేయోమార్గసోపానపంక్తి మారూఢం తతో భ్రష్టం విదుః. ౭౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమో౽ధ్యాయః

బ్రాహ్మణ ఉవాచ—

సుఖ మైంద్రియకం రాజ న్స్వర్గే నరక ఏవ చ.
దేహినాం చ యథా దుఃఖం తస్మా న్నేచ్ఛేత తద్బుధః. ౧

గ్రాసం సుమృష్టం విరసం మహాంతం స్తోక మేవ వా,
యదృచ్ఛయైవాపతితం గ్రసే దాజగరక్రియః. ౨

శయీతాహాని భూరీణి నిరాహారో౽నుపక్రమః,
యది నోపనమే ద్గ్రాసో మహాహిరివ దిష్టభుక్. ౩

అథ అష్టమో౽ధ్యాయః.

అథాజగరా చ్ఛిక్షితం వక్తుం తావద్దుఃఖాయేవ సుఖాయ ప్రారబ్ధవశాదేవ ప్రాప్యాయ నయతే తేత్యాహ (సుఖ మితి.) హే రాజన్, యతో యథా ఐంద్రియకం ఇంద్రియప్రభవం సుఖం దేహినాం స్వర్గే నరకే చ ప్రారబ్ధాత్ భవత్యేవ, నరకే౽పి హి కించి దన్నపానాదిజన్యం సుఖం విద్యత ఏవేతి తత్తుల్యతాం స్వర్గసుఖస్యాపి వేదయితుం నరక ఇత్యుక్తం. తస్మా దైంద్రియకసుఖస్య ప్రారబ్ధమూలత్వాత్ తన్నేచ్ఛేత్, యథా దుఃఖ మనాకాంక్షిత మప్యుపతిష్ఠతే, తద్వత్సుఖమపీతి దుఃఖమివ సుఖమపి నేచ్ఛేతేత్యర్థః, బుధః సుఖదుఃఖయోః ప్రారబ్ధమూలత్వజ్ఞః. ౧

ఆజగరా చ్ఛిక్షణీయా న్యాహ (గ్రాస మితి త్రిభిః.) గ్రాసం ఆహారం సుమృష్టం రససంయుక్తం మహాంతం పర్యాప్తం స్తోక మల్ప మపర్యాప్తం యదృచ్ఛయా దైవా దాపతితం ప్రాప్తం న తు ప్రయత్నేన లబ్ధ మిత్యేవకారాభిప్రాయః. గ్రసే దద్యాత్, అజగరీ అజగరసంబంధినీ, క్రియా వృత్తిర్యస్య సః, అజగరవ ద్వర్తేతేతి వివక్షితో౽ర్థః. అజగరో౽క్రియ ఇతి పాఠే అజగరవృత్తిః అక్రియః ఉదాసీనః. ౨

(శయీతేతి.) యది గ్రాస ఆహారః, నోపనమేత్ యదృచ్ఛయా నాపతేత్తర్హి, మహాహిరివ అజగర ఇవ, దిష్టభుక్ ఆహారప్రాప్తిప్రతిబంధకం ప్రారబ్ధ మనుభవన్, అనుపక్రమః నిరుద్యమః భూరీణి బహూన్యప్యహాని తూష్ణీం శయీత. ౩

(పింగళోపాఖ్యానం)

ఓజస్సహోబలయుతం బిభ్రద్దేహ మకర్మకమ్,
శయానో వీతనిద్రశ్చ నేహేతేంద్రియవానపి. ౪
మునిః ప్రసన్నగమ్భీరో దుర్విగ్రాహ్యో దురత్యయః,
అనంతపారో హ్యక్షోభ్య స్తిమితోద ఇవార్ణవః. ౫
సమృద్ధః కామహీనో వా నారాయణపరో మునిః,
నోత్సర్పేత న శుష్యేత సరిద్భి రివ సాగరః. ౬
దృష్ట్వా స్త్రియం దేవమాయాం తద్భావై రజితేంద్రియః,
ప్రలోభితః పతత్యన్ధే తమస్యగ్నౌ పతఙ్గవత్. ౭

నను సమర్థోఽపి శయీతైవ కి మిత్యత ఆహ (ఓజ ఇతి.) ఓజః ఇంద్రియబలం, బలం శారీరం, తద్యుక్తమపి దేహం బిభ్రాణః, అకర్మకం దృష్టార్థప్రవృత్తిశూన్యం యథా తథా శయాన ఏవ భవేత్, ఇంద్రియవానపి ప్రవృత్తిక్షమేంద్రియయుక్తోఽపి వీతనిద్రః తత్త్వావమర్శనే పారవశ్య రహితః నేహేత దేహసుఖం నేచ్ఛేదపి న వ్యాప్రియేతేతి వా. ౪

సముద్రా చ్ఛిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (ముని రితి.) బహిః ప్రసన్నః, స చాసావంత ర్గంభీరశ్చ దుర్విగ్రాహ్యః ఇత్థంభూత ఇతి నిర్వక్తు మశక్యః దుర్విభావ్య ఇతి యావత్. దుర్విగాహ్య ఇతి పాఠే దురాసద ఇత్యర్థః. ౫

కిం చ వర్షాసు అద్భి స్సమృద్ధోఽపి నోత్సర్పేత్ గ్రీష్మే తద్విహీనోఽపి న శుష్యేత్ తథా సమృద్ధకామ, స్తద్ధీనో వా న హృష్యేత్ న శోచేదిత్యర్థః. తత్ర హేతు ర్నారాయణపరాయణః న తు విషయపర ఇతి భావః. ౬

రూపరసగంధస్పర్శశబ్దేషు పంచసు విషయేష్వాసక్తాః పతంగమధుకరగజహరిణమీనాః, పంచ హతాః, అత స్తేష్వాసక్తాః పంచైతే గురవః, తదుక్తం "పతంగమాతంగకురంగభృంగమీనా హతాః పంచభి రేవ పంచ, ఏకః ప్రమాదీ స కథం న హన్యతే య స్సేవతే పంచభి రేవ పంచేతి" తత్ర రూపవిలాసమోహితో నశ్యతీతి పతంగా చ్ఛిక్షితమిత్యాహ (దృష్ట్వేతి.) దేవమాయాం భగవ న్మాయాం, తద్వన్మోహకత్వా త్తత్త్వేన రూపణం తద్భావైః తస్యాః స్త్రియాః భావై ర్విభ్రమాదిభిః, ప్రలోభితః అంధే తమసి నరకే పతతి అగ్నౌ పతంగవత్ యథా పతంగః స పక్షః కీటవిశేషః, దీపాదికం దృష్ట్వా తద్రూపేణ ప్రలోభిత ఉపభోజ్య బుద్ధ్యా తం ప్రాప్య తస్మి న్పతిత్వా నశ్యతి తద్వ దిత్యర్థః. ౭

యోషిద్ధిరణ్యాభరణామ్బరాదిద్రవ్యేషు మాయారచితేషు మూఢః,
ప్రలోభితాత్మా హ్యుపభోగబుద్ధ్యా పతఙ్గవ న్నశ్యతి నష్టదృష్టిః. ౮

స్తోకం స్తోకం గ్రసే ద్గ్రాసం దేహో వర్తేత యావతా,
గృహ్ణా న్న హింస న్నాతిష్ఠే ద్వృత్తిం మాధుకరీం మునిః. ౯

అణుభ్య శ్చ మహద్భ్యశ్చ శాస్త్రేభ్యః కుశలో నరః,
సర్వత స్సార మాదద్యా త్పుష్పేభ్య ఇవ షట్పదః. ౧౦

సాయంతనం శ్వ స్తనం వా న సంగృహ్ణీత భిక్షితమ్,

తదేవాహ (యోషిద్ధిరణ్యేతి.) మాయారచితేషు మాయాసృష్టేషు యోషితి తస్యాః. హిరణ్యాభరణాంబరాణి చ. ఆదిశబ్దగ్రాహ్యాణి స్రక్చందనాదీని, తేషు ద్రవ్యేషూపభోగబుద్ధ్యా ప్రలోభితాత్మా విమోహితమనాః, అత ఏవ మూఢోఽజ్ఞః, అత ఏవ నష్టదృష్టిః నష్టవివేకః, పతంగవ న్నశ్యతి. ౮

మధుకరా చ్ఛిక్షణీయ మాహ ద్వాభ్యాం (స్తోకం స్తోక మితి.) యావతా గ్రాసేన దేహో వర్తేత తావంత మేవ గ్రాసం తత్రాపి స్తోకం స్తోకం అల్పమల్పమేవ గ్రసన్ అహింసన్ అపీడయన్ మాధుకరీం వృత్తిం ఆతిష్ఠేత్ ఆశ్రయేత, యథా మధుకరస్సుమనసః అపీడయన్ తత్ర తత్ర కించి దేవా గృహ్ణన్ క్వాప్యసజ్జమానో వర్తేత తద్వన్ముని రిత్యర్థః. అన్యథైకస్మిన్పద్మే మధులోభేన సక్తో మధుకర స్తస్మిన్ ముకుళితే నిబద్ధో భవత్యేవం మునిరపి గుణలోభేనైకమేవ గృహమాశ్రిత స్తత్స్నేహేన బధ్యత ఇతి భావః. ౯

(కిం చాణుభ్యశ్చేతి.) అణుభ్యో అల్పసారేభ్యో మహద్భ్యో విపులసారేభ్యః శాస్త్రేభ్య స్సార మాదద్యాత్, యథా షట్పదోఽణుభ్యో మహద్భ్యశ్చ పుష్పేభ్య స్సార మాదత్తే తద్వత్. ౧౦

ద్వివిధో హి మధుకృత్ మధు కృంతతి పుష్పా దాచ్ఛిద్య గృహ్ణాతీతి మధుకృత్ భ్రమరః, మధుకరోతి ఆహారత్వేన స్వేన రూపేణైవేతి మధుకృత్ మధుమక్షికా చ. తత్ర ప్రథమా చ్ఛిక్షిత ముక్తం, ద్వితీయా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (సాయంతన మితి ద్వాభ్యాం.) సాయంతనశ్వస్తనశబ్దౌ తత్కాలభోజనార్థపరౌ. ఇదం సాయంతనభోజనార్థ మిదం శ్వ ఇత్యేవం భిక్షిత మన్నాది న సంగృహ్ణీత. కింతు పాణిపీవాంజలిరూపతా మాపన్నౌ పాత్రం భోజనపాత్రం యస్య సః, ఉదర మేవామత్రం అన్ననిధానపాత్రం

పాణిపాత్రోదరామత్రో మక్షికేవ న సంగ్రహీ. ౧౧

సాయంతనం శ్వస్తనం వా న సంగృహ్ణీత భిక్షుకః,
మక్షికా ఇవ సంగృహ్ణన్ సహ తేన వినశ్యతి. ౧౨

పదాఽపి యువతీం భిక్షు ర్నస్పృశే ద్దారవీమపి,
స్పృశన్కరీవ బధ్యేత కరిణ్యా అఙ్గసంగతః. ౧౩

నాధిగచ్ఛే త్స్త్రియం ప్రాజ్ఞః కర్హిచి న్మృత్యుమాత్మనః,
బలాధికై స్స హన్యేత గజై రన్యై ర్గజో యథా. ౧౪

న దేయం నోపభోగ్యం చ లుబ్ధై ర్యద్దుఃఖసంచితమ్,

యస్య సః మక్షికేవ న సంగ్రహీ యథా మక్షికా సంగ్రహిణీ భవతి తద్వత్సంగ్రహీ న భవే దిత్యర్థః, సంగ్రహీచే న్మధుమక్షికావ న్నశ్యతీతి భావః. ౧౧

ఏతద్వివృణోతి (పునస్సాయంతన మితి.) సహ తేన సంగృహీతేన సహ వినశ్యతి. ౧౨

స్పర్శాసక్తి ర్నాశహేతు రితి గజా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (పదాఽపీతి.) దారవీం దారుమయీ మపి, యువతీం స్త్రియం, పదాఽపి న స్పృశేత్ స్పృశం స్తు బధ్యేత, యథా కరీ గజః జిఘృక్షుభిః కాష్ఠతృణమృదాద్యాచ్ఛాదితగర్తోపరి స్థాపితాయా దారుమయ్యాః కరిణ్యా అంగసంగాత్ యథా గర్తే పతితో బధ్యతే తద్వత్. ౧౩

కిం చ (నాధిగచ్ఛే దితి.) ప్రాజ్ఞో వివేకీ, ఆత్మనః స్వస్య. మృత్యుం తత్తుల్యాం స్త్రియం నాధిగచ్ఛేత్ నోపగచ్ఛేత్. సః అధిగచ్ఛన్ బలాధికైః హన్యేత యథా గజో గజీ ముపగచ్ఛన్ బలాధికై ర్హన్యతే తద్వత్. ౧౪

దానభోగానుపయోగ్యం ధన మన్యగామీతి మధుహ్నః శిక్షణీయ మత స్తన్నార్జయే దిత్యాహ (న దేయ మితి.) లుబ్ధైః దుఃఖేన సంచితం ఆర్జితం యద్ధనం న దేయం నోపభోగ్యం చ, తద్ధన మన్యోఽ

భుఙ్క్తే తదపి తచ్చాన్యో మధుహేవార్థవి న్మధు. ౧౫

సుదుఃఖోపార్జితై ర్విత్తై రాశాసానాం గృహాశిషః,
మధుహేవాగ్రతో భుఙ్క్తే యతి ర్వై గృహమేధినామ్. ౧౬

గ్రామ్యగీతం న శృణుయా ద్యతి ర్వనచరః క్వచిత్,
శిక్షేత హరిణా ద్బద్ధం మృగయో ర్గీతమోహితాత్. ౧౭

నృత్యవాదిత్రగీతాని జుషన్ గ్రామ్యాణి యోషితామ్,
ఆసాం క్రీడనకో వశ్య ఋశ్యశృఙ్గో మృగీసుతః. ౧౮

ర్థవిత్ తద్ధనగ్రహణోపాయాభిజ్ఞః, భుంక్తే. తదపి తచ్చాన్యః తస్యాపి లోభా ద్దానభోగానుపయుక్తం స్యా త్తర్హి తస్మా, దన్యో బలవాన్ తదాకృష్య భుంక్త ఇత్యర్థః. మధుహేవ స యథా మధుమక్షికాభి స్సంచితం మధు భుంక్తే తద్వత్. ౧౫

స్వోద్యమం వినాఽపి భోజనలాభ స్తస్మాదేవ శిక్షణీయః. సుఖేన దుఃఖేన బహుదుఃఖేన ఉపార్జితై ర్విత్తైః గృహాశిషః గృహేష్వాశిషః పానభోజనాదికామా నాశాసానాం కామయమానానాం ఆశాసానానా మితి, వక్తవ్యే నావర్ణలోప ఆర్షః "యతి శ్చ బ్రహ్మచారీ చ పక్వాన్నస్వామినా వుభౌ, తయో రన్న మదత్త్వా తు భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరే" దితి శాస్త్రార్థవిదాం గృహమేధినా మగ్రతో యతి ర్భుంక్తే. మధుహేవ స యథా మక్షికాణాం స్వోపార్జితమధ్వభిలాషిణీనా మగ్రత ఏవ మధు భుంక్తే తద్వత్. ౧౬

హరిణా చ్ఛిక్షణీయ మాహ (గ్రామ్యగీత మితి.) క్వచి త్కదాచి దపి గ్రామ్యాణాం గీతం న శృణుయాత్ మృగయో ర్లుబ్ధకస్య గీతేన మోహితా ద్ధరిణాత్ వృత్తిం గ్రామ్యగీతం న శృణుయా దితీమాం వృత్తిం శిక్షేత హరిణోపి మృగయో ర్గీతమోహిత స్తేన గృహీతో నశ్యతి తద్వత్ యతి ర్గ్రామ్యగీతం శృణ్వ న్నశ్యే దత స్త న్న శృణుయా దిత్యర్థః. గ్రామ్యే త్యుక్తేః భగవద్గీతం తు శృణుయా దేవే త్యభిప్రాయః. ౧౭

హరిణశబ్దేన హరిణీసుతఋశ్యశృంగోఽపి వివక్షితః, అత ఏవ సోఽపి గురు రిత్యభిప్రేత్యాహ (నృత్యేతి.) మృగీసుతః ఋశ్యశృంగః గ్రామే భవాని గ్రామ్యాణి యోషితాం నృత్యాని వాదిత్రాణి మృదంగాదిధ్వనయ స్తాన్ గీతాని చ జుషన్ సేవమానః పశ్యన్ శృణ్వం శ్చేతి యావత్, ఆసాం యోషితాం క్రీడనకః క్రీడాసాధనం వశ్య శ్చాభవ దితి శేషః. అత స్తాని న జుషేతేతి భావః. ౧౮

(పింగళోపాఖ్యానం)

జిహ్వయాఽతిప్రమాథిన్యా జనో రసవిమోహితః,
మృత్యు మృచ్ఛత్యసద్బుద్ధిర్మీన స్తు బడిశై ర్యథా. ౧౯

ఇంద్రియాణి జయన్త్యాశు నిరాహారా మనీషిణః,
వర్జయిత్వా తు రసనం త న్నిరన్నస్య వర్ధతే. ౨౦

తావ జ్జితేంద్రియో న స్యా ద్విజితా న్యేంద్రియః పుమాన్.
న జయే ద్రసనం యావ జ్జితం సర్వం జితే రసే. ౨౧

పింగళా నామ వేశ్యాఽఽసీ ద్విదేహనగరే పురా,
తస్యా మే శిక్షితం కించి న్నిబోధ నృపనన్దన. ౨౨

రసనాసక్తి ర్నాశహేతు రితి మీనా చ్ఛిక్షణీయ మిత్యాహ (జిహ్వయేతి.) అతిప్రమాథిన్యా దుర్జయయా జిహ్వయా కరణభూతయా తద్విషయే విమోహితః, అత ఏవాసద్బుద్ధి, మృత్యు మృచ్ఛతి ప్రాప్నోతి, యథాఽఽమిషబుద్ధివిమోహితో మీనో బడిశై రామిషలిప్తై ర్లోహకంటకై ర్వినశ్యతి తద్వత్. ౧౯

జిహ్వాయాః ప్రమాథిత్వ ముపపాదయతి ద్వాభ్యాం (ఇంద్రియాణీతి.) మనీషిణః బుద్ధిమంతః ఇంద్రియజయేచ్ఛవః తావ న్నిరాహారాః ఇంద్రియాణి వర్జయిత్వా తు రసనం రసనేంద్రియవ్యతిరిక్తానీ త్యర్థః, ఆశు జయంతి రసనవ్యతిరిక్తా నీంద్రియాణి నిరాహారమాత్రేణైవ జేతుం శక్యాని, తేన తత్పాటవాభావా ద్రసనం తు న తేన జేతుం శక్యం ప్రత్యుత నిరాహారేణ రసనేంద్రియవృద్ధే రేవాపాదనా దితి భావః. తదాహ తన్నిరన్నస్య వర్ధత ఇతి తద్రసనం నిరన్నస్య నిరాహారస్య వర్ధతే. ౨౦

ఆస్తాం రసన మజిత మితరాణి తు జితా న్యేవేత్యేత ఆహ (తావదితి.) విజితా న్యన్యాని రసనవ్యతిరిక్తా నీంద్రియాణి యేన తథాభూతోఽపి యావ ద్రసనం న జయే త్తావ జ్జితేంద్రియో న స్యాదేవ, రసే రసనేంద్రియే జితే సతి తు సర్వ మింద్రియం జితం జితప్రాయ మేవేత్యర్థః. ౨౧

పిఙ్గళాయాః నైరాశ్యం శిక్షిత మితి వక్తుం తదాఖ్యాన మాచష్టే (పిఙ్గళేత్యాదినా యావదధ్యాయ సమాప్తి.) విదేహనగరే మిథిలాపురే తస్యాః, పిఙ్గళాతః. మే మయా శిక్షితం కించి దస్తి, తన్నిబోధ శృణు హేనృపనందన యదో. ౨౨

సా స్వైరిణ్యేకదా కాంతం సంకేత ముపనేష్యతీ.
అభూ త్కాలే గృహద్వారి బిభ్రతీ రూప ముత్తమమ్. ౨౩

మార్గ ఆగచ్ఛతో వీక్ష్య పురుషా న్పురుషర్షభ,
తాన్ శుల్కదా న్విత్తవత స్సా న మేనేఽర్థకాముకా. ౨౪

ఆగతే ష్వపయాతేషు సా సంకేతోపజీవినీ.
అప్యన్యో విత్తవా న్కోఽపి మా ముపైష్యతి భూరిదః. ౨౫

ఏవం దురాశయా ధ్వస్తనిద్రా ద్వార్యవలమ్బినీ,
నిర్గచ్ఛంతీ ప్రవిశతీ నిశీథం సమపద్యత. ౨౬

తస్యా విత్తాశయా శుష్యద్వక్త్రాయా దీనచేతసః,
నిర్వేదః పరమో జజ్ఞే చింతాహేతు స్సుఖావహః. ౨౭

(సేతి.) సా పింగళా స్వైరిణీ కామచారిణీ సంకేతే రహసి స్థానే, సంకేత మితి పాఠే అర్శ ఆద్యజంతః, సంకేతిత మితి యావత్, ఉపనేష్యతీ "లక్షణహేత్వో" రితి శత్రంతా దుగిల్లక్షణో జీప్, ఉపనేతు మిత్యర్థః, యద్వా ఏతావద్ధనం యో దాస్యతి తేనైవ సంగమిష్యామీత్యేవంవిధం సంకేతం, ఉపనేష్యతీ ప్రాప్తవతీ కృతవతీతి యావత్, ఉత్తమం స్వలంకృతం రూపం బిభ్రాణా కాలే స్వసంకేత కాలే గృహద్వారి స్వగృహద్వారే అభూత్ తస్థౌ. ౨౩

(మార్గ ఇతి.) హేపురుషర్షభ తా న్పురుషా న్విత్తవతః సధనా నపి న మేనే నామన్యత సతై స్సహ రేమ ఇత్యర్థః. కుతః? యత స్సా అర్థకాముకా తైః. ప్రతిజ్ఞాతా దప్యర్థా దధికవిత్తకాముకా. ౨౪

ఇత్థ మాగతేషు పురుషే ష్వపయాతేషు ప్రత్యాఖ్యానా ద్గతేషు సత్సు సా పింగళా సంకేతో పజీవికా సంకేతే నైవోపజీవతీతి తథా, హేతుగర్భ మిదం. అతః అపి స్సంభావనాయాం, భూరి దదాతీతి తథా స్వసంకేతానురూపవిత్తదః, కోఽపి పూర్వం సంకేతిత స్తదన్యో వా కశ్చి న్మా ముపైష్యతీత్యేవం విధః దుష్టః ఆశయోఽభిప్రాయః తేన ధ్వస్తా నిద్రా యస్యా స్సా ద్వార్యవలమ్బమానా పునః పునః ప్రవిశంతీ నిర్గచ్ఛంతీ చ నిశీథ మర్ధరాత్రం ప్రాప. ౨౫-౨౬

(తస్యా ఇతి.) శుష్యత్ వక్త్రం వదనం యస్యాః, దీనం అభాస్వరం చేతో యస్యాః పింగళాయాః పరమ స్సుఖావహ శ్చింతాహేతు ర్వక్ష్యమాణవిచారహేతు శ్చ నిర్వేదః పరితాపో జజ్ఞే జాతః. యద్వా చింతా అర్థచింతా హేతు ర్యస్య సః. ౨౭

(పింగళోపాఖ్యానమ్)

తదా నిర్విణ్ణచిత్తాయా గీతం శృణు యథా మమ,
నిర్వేద ఆశాపాశానాం పురుషస్య యథాహ్యసిః,
న హ్యఙ్గాజాతనిర్వేదో దేహబంధం జిహాసతి. ౨౮

పిఙ్గళోవాచ—

అహో మే మోహవితతిం పశ్యతా విజితాత్మనః,
యా కాంతా దసతః కామం కామయే యేన బాలిశా. ౨౯

స న్తం సమీపే రమణం రతిప్రదం విత్తప్రదం నిత్య మముం విహాయ,

(తదేతి.) తదా నిర్వేదదశాయాం నిర్విణ్ణచిత్తాయా స్తస్యాః. గీతం యథావత్ మమ మత్తః శృణు. నను నిర్విణ్ణచిత్తాయాః కిం గీతశ్రవణే నేత్యత ఆహ (నిర్వేద ఇతి.) హి యస్మా త్పురుషస్య ఆశాపాశానాం నిర్వేదో యథా అసిః ఖడ్గ స్తథా ఖడ్గవ చ్ఛిదాసాధన మిత్యర్థః. ఏత దేవ హి వ్యతిరేక ముఖేనోపపాదయతి (న హీతి.) అఙ్గ హేయదో అజాతో నిర్వేదో యస్య సః, దేహశబ్ద స్తదను బంధినా మప్యుపలక్షణార్థః. దేహబంధం దేహతదనుబంధి ష్వనుబంధం ఆశామ్, ౨౮

తర్హి తద్గీతం శ్రావయే త్యత ఆహ (అహో ఇతి,) అవిజిత ఆత్మా మనో యయా తస్యాః. హేతుగర్భ మిదం, మే మమ మోహవితతిం మోహవిస్తారం, తా మేవ దర్శయితు మాత్మానం విశినష్టి (యేతి.) యాఽహం యేన మోహే నాసత స్తుచ్ఛా త్కాంతా త్కామం కామయే అతోఽహం బాలిశా వివేకశూన్యా. ౨౯

బాలిశత్వం ప్రపఞ్చయతి సంత మితి చతుర్భిః. సమీపే హృదయ ఏవ సంతం తథా ప్యపురుషార్థతాం వ్యుదస్యతి (రమణ మితి,) రమణం కాంతం నిరతిశయప్రీతివిషయ మిత్యర్థః. తస్యైవేచ్ఛావిషయత్వాత్ నను ఉదితాయాం హి తద్విషయప్రీతౌ తస్య తద్విషయత్వం సైవ తు కుత ఇత్యతో విశినష్టి రతిప్రద మితి. రతి రనురాగః, ప్రీతి రితి యావత్, తాం ప్రయచ్ఛతి తథా తం స్వవిషయ ప్రీత్యావహ మిత్యర్థః, నన్వర్థకామాద్యభిలాషిణ్యాః కిం తద్విషయప్రీత్యేత్యాశఙ్క్య విశినష్టి విత్తప్రద మితి. విత్తశబ్దః కామాదే రప్యుపలక్షకః. అర్థినాం ధర్మాదిపురుషార్థచతుష్టయప్రదమిత్యర్థః. నిత్యం ఉక్తవిధత్వేన యావ దాత్మానుబంధినం అముం భగవంతం విహాయ తద్విపరీతం తుచ్ఛం నర మహం

అకామదం దుఃఖభయాదిశోకమోహప్రదం తుచ్ఛ మహం భజేఽజ్ఞా. ౩౦

అహో మయాఽఽత్మా పరితాపితో వృథా సాంకేత్యవృత్త్యాఽతివిగర్హ్యవార్తయా.
స్త్రైణా న్నరా ద్యఽర్థతృష్ణోఽనుశోచ్యా త్క్రీతేన విత్తం రతి మాత్మనేచ్ఛతీ. ౩౧

యదస్థిభి ర్నిర్మితవంశవంశ్యస్థూణం త్వచా రోమనఖైః పినద్ధమ్,
క్షర న్నవద్వార మగార మేత ద్విణ్మూత్రపూర్ణం మదుపైతి కాఽన్యా. ౩౨

విదేహానాం పురే హ్యస్మి న్నహ మేకైవ మూఢధీః,
యాఽన్య మిచ్ఛ త్యస త్యస్మా దాత్మదా త్కామ మచ్యుతాత్. ౩౩

భజే భజామి, వై పరీత్యం వ్యఞ్జయితుం విశినష్టి. అకామదం కామశబ్దో ధర్మాదీనా ముపలక్షకః. ప్రత్యుత భయాధిప్రదం ఆధి ర్మానసికం దుఃఖం, ఇమ మితి పాఠే భిత్త్యా లిఖితభగవత్ప్రతిమాదర్శనకృతసన్నిహిత నిర్దేశః. ౩౦

(అహో ఇతి.) అతివిగర్హ్యా వార్తా దేహధారణాత్మికా యత స్తయా సాంకేత్యేన యా వృత్తి స్తయా వృత్త్యా వ్యర్థ మాత్మా మనః. దేహో వా పరితాపితః పరితాపం ప్రాపితః. పరితాపం ప్రపఞ్చయతి (స్త్రైణా దితి.) స్త్రైణాత్ స్త్రీలమ్పటాత్ అర్థతృష్ణః అర్థతృష్ణాయుక్తాత్ అత ఏవాను శోచ్యాత్ నరాత్ యా అహం రతిం విత్తం చ క్రీతేన తేన నరేణ క్రీతేనాత్మనా దేహేన ఇచ్ఛతీ కామయమానా అస మితి శేషః. ౩౧

అహో ధిఙ్మాం యతోఽతిజుగుప్సితం భజామీత్యాహ (య దితి.) స్థూణాః స్తమ్భాః. వంశో నామ స్థూణాసు నిహిత స్తిర్యగ్వేణుః వంశ్యా స్తస్మి న్నుభయతో నిహితా వేణవః అస్థిభి రేవ నిర్మితాః, వంశాదయో యస్మిన్ తత్ర యత్పృష్ఠే దీర్ఘ మస్థి స వంశః. పార్శ్వాస్థీని వంశ్యాః, స్థూణాః పాణిపాదాస్థీనీతి వివేకః. త్వచా చర్మణా రోమభి ర్నఖై శ్చ పినద్ధం ఛాదితం తథా క్షరంతి నవద్వారాణి యస్మిన్ తదేవంభూతాగారరూపం విణ్మూత్రపూర్ణ మేతన్నరశరీరం మత్ మత్తోఽన్యా కా వా స్త్రీ ఉపైతి ప్రాప్నోతి భజత ఇతి, ౩౨

యత ఏవ మతోఽహ మేవాస్మిన్ పురేఽజ్ఞేత్యాహ (విదేహానా మితి.) విదేహానాం మైథిలానాం అహ మేకైవ మూఢధీ రజ్ఞా వ్యక్తం నూనం, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి- యాఽహ మాత్మదాత్ ఆత్మపర్యంతవదాన్యాత్ అచ్యుతా, దన్యం కాంత మిచ్ఛతీ అత ఏవాసతీ దుష్టా, ౩౩

(పిం గ ళో పా ఖ్యా న ం)

సుహృత్ప్రేష్ఠతమో నాథ ఆత్మా చాయం శరీరిణామ్,
తం విక్రీయాత్మనైవాహం రమే తేన యథా రమా. ౩౪

కియత్ప్రియం తే వ్యభజ న్కామా యే కామదా నరాః,
ఆద్యన్తవన్తో భార్యాయా దేవా వా కాలవిద్రుతాః. ౩౫

నూనం మే భగవా న్ప్రీతో విష్ణుః కేనాపి కర్మణా,
నిర్వేదోఽయం దురాశాయా యన్మే జాత స్సుఖావహః. ౩౬

మైవం స్యు ర్మన్దభాగ్యాయాః క్లేశా నిర్వేదహేతవః,
యేనానుబంధనం నిర్హృత్య పురుష శ్శమ మృచ్ఛతి. ౩౭

ఇత్థం నిర్విద్యాత్మహితం నిశ్చినోతి (సుహృదిత్యాదిభిరష్టభిః.) అయ మచ్యుతః. శరీరిణాం ఆత్మా అత ఏవ ప్రేష్ఠతమః అతిప్రియతమః ఆత్మా హి నిరతిశయప్రియః సుహృద్ధితైషీ హితకృదిత్యర్థః. నాథో నాయక శ్చ అత స్త మేవాత్మాన మచ్యుత మాత్మనా విక్రీయ ఆత్మసమర్పణేన స్వవశీకృత్య తేనాచ్యుతేన రమే యథా రమా లక్ష్మీ స్తద్వత్. ౩౪

అన్యేషా మసేవ్యత్వం దర్శయతి (కియ దితి.) ఆద్యంతవంతో యే కామాః, కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాః కామదాః నరాః దేవా వా కాలవిద్రుతాః కాలేనోపద్రుతాః, తే భజిష్యమాణాః భార్యాయాః కియ త్ప్రియం వ్యభజ న్కృతవంతః, న కించిత్. అతః ఇహాముత్ర చ తద్వ్యతిరిక్తః కోఽపి సేవ్యో నా స్తీత్యర్థః. ౩౫

ఆత్మన స్తదనుగ్రహవిషయతాం సంభావయతి (నూన మితి.) కేనాపి కర్మణా అజ్ఞాతసుకృతవిశేషేణ మే మహ్యం భగవా న్విష్ణు ర్నూనం ప్రీతః కుతః యత్ యస్మాత్ దురాశాయా మే మమాయం సుఖావహో నిర్వేదో జాతః. తత్ప్రసాద మంతరేణేదృశో నిర్వేదో దుర్లభ ఇతి భావః. ౩౬

తదేవాహ (మైవ మితి.) ఏవ మేవం సతి భగవతి ప్రీతే సతీత్యర్థః. మందభాగ్యాయాః మమ నిర్వేదస్య హేతవః క్లేశాః మాస్యుః న స్యు రిత్యర్థః. కిం నిర్వేదమాత్రేణేత్యత స్తం విశినష్టి- యేన నిర్వేదేన అనుబంధం దేహగేహాది ష్వహంమమాభిమానరూపం పాశం నిర్హృత్య పరిహృత్య పురుషః శమం శాంతిం మనః ప్రసాదం ఋచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౩౭

తేనోపకృత మాదాయ శిరసా గ్రామ్యసంగతాః,
త్యక్త్వా దురాశా శ్శరణం వ్రజామి త మధీశ్వరమ్. ౩౮

సంతుష్టా శ్రద్దధ త్యేవం యథాలాభేన జీవతీ,
విహరా మ్యము నైవాహ మాత్మనా రమణేన వై. ౩౯

సంసారకూపే పతితం విషయై ర్ముషితేక్షణమ్,
గ్రస్తం కాలాహినాఽఽత్మానం కోఽన్య స్త్రాతు మధీశ్వరః. ౪౦

ఆత్మైవ హ్యాత్మనో గోప్తా నిర్విద్యేత యదాఖిలాత్,
అప్రమ త్త ఇదం పశ్యే ద్గ్రస్తం కాలాహినా జగత్. ౪౧

యత ఏవ మత స్తేన భగవతోపకృతం, నిర్వేద మితి శేషః. తత్కృతోపకారరూపం నిర్వేద మిత్యర్థః, శిరసా ఆదాయ ఊఢ్వా గ్రామ్యై స్సహ సంగతీ స్తా దురాశా శ్చ త్యక్త్వా, గ్రామ్య సంగతా ఇతి పాఠే గ్రామ్యవిషయగోచరాః దురాశా స్త్యక్త్వా త మేవాధీశ్వరం భగవంతం శరణం వ్రజామి సేవ ఇత్యర్థః. ౩౮

కిం చైవం వ ర్తిష్యా మీత్యభిసంధ త్తే (సంతుష్టేతి.) శ్రద్దధతీ శ్రద్ధాం కుర్వతీ చికీర్షిత విషయత్వరాయుక్తా, సంతుష్టా వి త్తాద్యలాభప్రయుక్తా సంతోషరహితా యథాలాభేన దైవాల్లబ్ధేన జీవతీ ఆత్మనా అత ఏవ రమణేన నిరతిశయప్రియేణామునా భగవతైవ సహ విహరామి వై నూనమ్. ౩౯

నను సత్సు సురాది ష్వము నైవేతి కిమర్థాఽవధారణేత్యాశంక్యాహ (సంసారేతి.) ముషి తేక్షణ మపహృతవివేకం కాల ఏవాహి స్తేన గ్రస్తం చాత్మానం మాం త్రాతు మన్యః పరమపురుషా దితరః కోవా అధీశ్వర స్సమర్థః న కోఽపీతి భావః. ౪౦

తదేవాహ (ఆత్మేతి.) యదా అఖిలా ద్విషయా న్నిర్విద్యేత అప్రమత్తోఽవహితః కృత్స్న మిదం జగత్ కాలాహినా గ్రస్తం చ పశ్యే త్తదా తస్య తథా ద్రష్టు ర్నిర్విద్యమాన స్యాత్మనః పుంసః గోప్తా ఆత్మైవ పరమాత్మైవ నాన్య ఇత్యర్థః. ౪౧

(పింగళోపాఖ్యానమ్)

బ్రాహ్మణ ఉవాచ —

ఏవం వ్యవసితమతి ర్దురాశాం కాంతతర్షజామ్,
చిత్తోపశమ మాస్థాయ శయ్యా ముపవివేశ సా. ४२

ఆశా హి పరమం దుఃఖం నైరాశ్యం పరమం సుఖమ్.
యథా సంఛిద్య కాన్తాశాం సుఖం సుష్వాప పిఙ్గళా. ४३

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

(ఏవ మితి.) వ్యవసితా నిశ్చితా మతి ర్యయా సా కాంతే, తర్షోఽభిలాష స్తత్ప్రభవాం దురాశాం, పరిత్యజ్యే త్యధ్యాహారః. చిత్తోపశమం చిత్తశాంతి మాస్థాయ ఆశ్రిత్య, సంపాద్యేతి యావత్, శయ్యా ముపవివేశ. ४२

ఫలిత మాహ (ఆశా హీతి.) యథాశబ్దో నైరాశ్యాశయోః సుఖదుఃఖావహత్వే దృష్టాంత ప్రదర్శనపరః. ४३

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమో ఽ ధ్యాయః

అవధూత ఉవాచ—

పరిగ్రహో ఽతిదుఃఖాయ యద్యత్ప్రియతమం నృణామ్,
అనంతం సుఖ మాప్నోతి తద్విద్వాన్య స్త్వకించనః. ౧

సామిషం కురరం జఘ్ను ర్బలినో యే నిరామిషాః,
తదామిషం పరిత్యజ్య స సుఖం సమవిందత. ౨

న మే మానావమానౌ స్తో న చిన్తా గేహపుత్రిణామ్,
ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతి ర్విచరామీహ బాలవత్. ౩

అథ నవమో ఽ ధ్యాయః

అథ కురరా త్పరిగ్రహాపరిగ్రహయో ర్దుఃఖహేతుత్వం శిక్షణీయ మిత్యాహ (పరిగ్రహ ఇతి.) నృణాం యద్య త్ప్రియతమం వస్తు తస్య పరిగ్రహః అతిదుఃఖాయ భవతి, యస్తు తత్పరిగ్రహ స్యాతిదుఃఖహేతుత్వం విద్వాన్ జానన్, అకించనో నిష్పరిగ్రహః స్యా త్సోఽనంతం సుఖ మాప్నోతి. ౧

తథా హి (సామిషం మితి.) సామిషం పరిగృహీతామిషముఖం కురర ముత్క్రోశాఖ్య పక్షివిశేష మన్యే నిరామిషాః బలినః బలీయాంసః శ్యేనగృధ్రాదయః జఘ్నుః, కురరః సుఖం సమవిందత ప్రాప. ౨

అథార్భకా చ్ఛిక్షిత మాహ (న మ ఇతి.) మే మమ మానావమానౌ న స్తః గేహపుత్రిణాం తద్వతాం యా చింతా భవతి సా చ మే నా స్తి, కింతు ఆత్మనైవ సహ క్రీడా యస్య సః ఆత్మ న్యేవ రతిః ప్రీతి ర్యస్య సః ఇహలోకే విచరామి బాలవత్ యథా బాలో మానావమానచింతారహిత శ్చరతి తద్వత్, ఆత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. ౩

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

ద్వావేవ చింతయా ముక్తౌ పరమానంద ఆప్లుతౌ,
యో విముగ్ధో జడో బాలో యో గుణేభ్యః పరం గతః. ४

క్వచి త్కుమారీ త్వాత్మానం వృణానా న్గృహ మాగతాన్,
స్వయం తా నర్హయామాస క్వాపి యాతేషు బన్ధుషు. ౫

తేషా మభ్యవహారార్థం శాలీ న్రహసి పార్థివ,
అవఘ్నంత్యాః ప్రకోష్ఠస్థా శ్చక్రు శ్శంఖా స్స్వనం మహత్. ౬

సా త జ్జుగుప్సితం మత్వా మహతీ వ్రీడితా తతః,
బభఞ్జైకైకశ శ్శంఖం ద్వౌ ద్వౌ పాణ్యో రశేషయత్. ౭

మానాద్యభావే బాలదృష్టాంతః న త్వాత్మక్రీడత్వాత్మరతిత్వయో రపీత్యభిప్రేత్య దృష్టాంత దార్ష్టాంతికయో ర్వివక్షితం సాధర్మ్య మాహ (ద్వా వేవేతి.) చింతాశబ్దో మానావమానయో రప్యుప లక్షకః, పరమానందే ఆప్లుతౌ మగ్నౌ. కౌ చ తా విత్యత స్తా వాహ (య ఇతి,) విముగ్ధో జడ ఇతి చ బాలస్య విశేషణం. విముగ్ధో మూఢః మానావమానానభిజ్ఞః జడః అనుద్యమః దేహాదిపోషణచింతా ప్రయుక్తోద్యమరహిత ఇత్యర్థః. య శ్చ గుణేభ్యః పరం గతః త్రిగుణాతీతసాక్షాత్కర్తా. ४

అథ కుమార్యా శ్శిక్షితం వక్తు మాఖ్యాయికా మాహ (క్వచి దిత్యాదినా.) వృణానాన్ "లక్షణహేత్వో" రితి శానచ్, వరీతు మిత్యర్థః. గృహం ప్రత్యాగతాన్ వీక్ష్యేత్యధ్యాహారః, తాన్ స్వయ మేవార్హయామా, స్వయ మేవేత్యత్ర హేతుః, బంధుషు క్వాపి యాతేషు సత్స్వతిబంధ వోఽత్ర మాత్రాదయః. ౫

తేషా మాగతానా, మభ్యవహారార్థం భోజనార్థం. హేపార్థివ రహసి ఏకాంతే శాలీన్ తండులా నవఘ్నంత్యాః ప్రకోష్ఠస్థాః శంఖాః శంఖవలయాః, సుమహత్ యథా భవతి తథా స్వనం ధ్వనిం చక్రుః. ౬

(సేతి.) మహతీ బుద్ధిమతీ సా కుమారీ తచ్ఛాల్యవహననం జుగుప్సితం అహో ఇయం స్వయ మేవావహంతి కి మస్యా బంధవో న సంతి నూన మియం దరిద్రేతి మన్యేర న్నితి బుద్ధ్వా తదవహననమననురూపం మత్వేత్యర్థః. అత ఏవ తతో వ్రీడితా లజ్జితా చ, ఏకైకశః క్రమశైకైకం శంఖం, బభంజ కరా దపసారితవతీ, ద్వౌ ద్వౌ తు శంఖౌ పాణ్యో రశేషయత్. ౭

ఉభయో రప్యభూ ద్ఘోషో హ్యవఘ్నంత్యా శ్చ శఙ్ఖయోః,
తత్రాప్యేకం నిరభిద దేకస్మా న్నాభవ ద్ధ్వనిః. ౮

అన్వశిక్ష మిమం తస్యా ఉపదేశ మరిందమ,
లోకా ననుచర న్నేతాన్ లోకతత్త్వవివిత్సయా. ౯

వాసే బహూనాం కలహో భవే ద్వార్తా ద్వయో రపి,
ఏక ఏవ చరే త్తస్మా త్కుమార్యా ఇవ కఙ్కణః. ౧౦

మన ఏకత్ర సంయుఙ్జ్యా జ్జితశ్వాసో జితాసనః,
వైరాగ్యాభ్యాసయోగేన ధ్రియమాణ మతంద్రితః. ౧౧

తతః పున రవఘ్నంత్యాః. శంఖయో రుభయోః ద్వయో రపి ఘోషోఽభవత్, తత స్తత్రాపి ఉభయో రప్యేక మేవం నిరభిదత్ పృథక్కృతవతీ తదైకైకస్మాత్ శంఖాత్ ధ్వని ర్నాభవత్. ౮

తతః కిమత ఆహ (అన్వశిక్ష మితి.) హే అరిందమ తస్యాః కుమార్యాః ఇమం ఉపదేశం అన్వశిక్షం, నను కుమార్యా స్తవ కథం సంగతి స్తత్రాహ (లోకా నితి.) ౯

కో వా ఉపదేశ ఇత్యాహ (వాస ఇతి.) బహూనాం వాసే కలహో భవేత్. ద్వయో రపి వాసే వార్తా మిథస్సల్లాపో భవేత్, తస్మా త్కలహవార్తయో రుభయో రపి యోగవిరోధిత్వా దేక ఏవ చరే దితి నన్వయ మర్థః. కిం కుమార్యా తవోపదిష్ట ఇత్యత ఆహ కుమార్యా ఇవ కంకణ ఇతి తస్యాః కంకణదృష్టాంతే నాయ మర్థో నిర్ణీత ఇతి భావః. ౧౦

బాహ్యాభ్యంతరవిజాతీయప్రత్యయావ్యవహితసమాధినిష్ఠేన భవితవ్య మిత్యుక్తమ్ శిక్షిత మితి వక్తుం తావ త్సమాధివిధం తదుపాయాం శ్చాహ (మన ఇతి.) ఏకత్ర శుభాశ్రయే మన స్సంయుఞ్జ్యా దితి సమాధివిధిః "యుజ సమాధౌ" ఇతి హి ధాతుః. కథం మన స్సమాహితం స్యా దిత్యత్రోపాయం వదన్ విశినష్టి-జితః శ్వాసః ప్రాణో యేన సః "ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. తర్హి శ్వాసజయః కథ మిత్యతో విశినష్టి-జిత మాసనం యేన సః సత్యాసనజయే శ్వాసజయో భవతీతి భావః. తథాఽపి చంచలం మనః కథం స్థిరం స్యా దిత్యత స్తద్విశినష్టి. వైరాగ్యాభ్యాసయోగేన ధ్రియమాణం యుజ్యతే ఇతి యోగో బలం వైరాగ్యాభ్యాసబలేన స్థిరీక్రియమాణం మన ఏకత్ర అతంద్రితో యుంజ్యా దితి సంబంధః. ౧౧

(శ్రీకృష్ణోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

యస్మి న్మనో లబ్ధపదం యదేత చ్ఛనై శ్శనై ర్ముఞ్చతి కర్మరేణూన్,
సత్త్వేన వృద్ధేన రజ స్తమశ్చ విధూయ నిర్వాణ ముపేత్య నింధనమ్. ౧౨

తదైవ మాత్మ న్యవరుద్ధచిత్తో న వేద కించి ద్బహిరంతరం వా,
యథేషుకారో నృపతిం వ్రజంత మిషౌ గతాత్మా న దదర్శ పార్శ్వే. ౧౩

ఏకచా ర్యనికేత స్స్యా దప్రమత్తో గుహాశయః,
అలక్ష్యమాణ ఆచారై ర్మని రేకోఽల్పభాషణః. ౧౪

విషయవైలక్షణ్యా త్ప్రతిబంధకకర్మవాసనాక్షపణక్షమా ద్రజస్తమోనిబర్హణసాత్త్వికాహారాది ప్రవృద్ధసత్త్వగుణా చ్చ స్థిరం స్యా దిత్యాహ (యస్మి న్నితి.) యస్మిన్ శుభాశ్రయే లబ్ధపదం లబ్ధా స్పదం సత్ యదేత న్మనః కర్మరేణూన్ కర్మవాసనాః ముంచతి త్యజతి తేన రజ స్తమ శ్చ విధూయ ప్రవృద్ధేన సత్త్వేన చ, అనింధనం ఇధ్యతే దీప్యతే ప్రకాశ్యత ఇతీంధనం కర్మణి ల్యుట్ విషయాంతరా గోచర మిత్యర్థః. అత ఏవ నిర్వాణం లయం ధ్యేయాకారైకప్రావణ్యాత్మక ముపైతి. ౧౨

ఏవ మిత్థ మాత్మని పరమపురుషే అవరుద్ధం నియమితం చిత్తం యేన సః తదా బహి రంతరశబ్దౌ తద్భావపరౌ బాహ్య మంతరం చ న వేద నానుసంధత్తే, అనేన సమాధే ర్విజాతీయప్రత్య యావ్యవహితరూపత్వ ముక్తం. అనింధన మిత్యనేన ప్రత్యాహారః, లబ్ధపద మిత్యనేన ధారణా. జితాసనజిత శ్వాసశబ్దాభ్యా మాసనప్రాణాయామౌ వివక్షితౌ, కర్మరేణూ న్ముంచతీత్యాదినా "ధర్మేణ పాప మపనుదతి. "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి స్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతి" రిత్యాదిశ్రుత్యుక్తౌ యమనియమౌ వివక్షితౌ. నిర్వాణ శబ్దేన ధ్యానం, అవరుద్ధచిత్తో న వేదేత్యత్ర దృష్టాంతః (యథేషుకార ఇతి.) ఇషౌ నిర్మీయమాణే బాణ శల్యే. గతః అవరుద్ధః ఆత్మా మనో యస్య సః ఇషుకారః పార్శ్వే వ్రజంతం గచ్ఛంతం నృపతిం న దదర్శ తద్వత్. ౧౩

అథ సర్పాత్ శిక్షిత మాహ (ఏకచారీతి.) యోగిసమ్మర్దత్యాగే కుమారీ గురుః జనసంమర్ద త్యాగే సర్పః, స యథా శంకమాన ఏకాకీ చరతి, నియతనికేత రహిత శ్చ సదా అప్రమత్త శ్చ ఏకాంతవాసీ చ ఆచారై ర్గతిభిః అలక్ష్యమాణ శ్చ తద్వన్ముని ర ప్యేకః అసహాయః, అప్రమత్తత్వాదీనా ముపలక్షణ మిదం, కిం చ అల్పం మితం యథా తథా, భాషత ఇతి తథా. ౧౪

గృహారమ్భోఽతిదుఃఖాయ విఫల శ్చాధ్రువాత్మనః,
సర్పః పరకృతం వేశ్మ ప్రవిశ్య సుఖ మేధతే. ౧౫

ఏకో నారాయణో దేవః పూర్వసృష్టం స్వమాయయా,
సంహృత్య కాలకలయా కల్పాంత ఇద మీశ్వరః. ౧౬

ఏక ఏవాద్వితీయోఽభూ దాత్మాధారోఽఖిలాశ్రయః,

కించ (గృహారమ్భ ఇతి.) అధ్రువ స్యాత్మనో దేహ స్యాతిదుఃఖాయ భవతి. నిర్మాణదశాయా మాయాసోపలబ్ధే రితి భావః. విఫల శ్చ యావ దపేక్షం భోగాలాభా దితి భావః. అత ఏవ సర్పః. పరకృతం న తు స్వనిర్మితం వేశ్మవల్మీకాదికం, ప్రవిశ్య సుఖం యథా భవతి తథా వర్ధతే. ౧౫

"యథోర్ణనాభి స్సృజతే గృహతే చేతి" శ్రుతిప్రసిద్ధోర్ణనాభిదృష్టాన్తే నైకస్యైవ భగవతో నిమిత్తోపాదానకారణత్వే అవధృతే ఇతి వక్తుం "స దేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీ" దిత్యాదిషు సృష్టే ర్లయపూర్వకత్వశ్రవణా త్తావ త్సంహర్తృత్వ మాహ (ఏక ఇతి సార్ధై స్త్రిభిః.) స్వమాయయా స్వసంకల్పేన "తదైక్షత బహుస్యా" మిత్యుక్తవిధేన, స్వశరీరభూతప్రకృత్యా వా పూర్వసృష్ట మిదం జగత్ ఏకః ప్రలయం ప్రతి కారణాంతరసామగ్ర్యంతరరహితః, కల్పాన్తే కాలకలయా స్వాపృథక్సిద్ధ విశేషణభూతేన కాలేన ఏకోఽద్వితీయ శ్చాభూదితి సంబంధః, ౧౬

ఏకః పునః ప్రత్యమాణజగదేకోపాదానకారణభూతః ఏక మేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యా మిత్యత్రేవాత్ర ఏకశబ్దః అవిభక్తనామరూపసూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టకారణావస్థబ్రహ్మపరః ఏకత్వం చాత్ర యత్సృష్టిదశాయాం నామరూపవిభాగనిబంధనం బహుత్వం తత్ప్రతిసంబంధి వివక్షితం, వైశేషికాదిభి ర్నిత్యత యోక్తానా మాకాశాదీనా మపి సంహారాభిప్రాయ ఏవకారః అద్వితీయః, నిమిత్తకారణాంతరరహితః ఏక ఏవేత్యుపాదానస్య ప్రస్తుతత్వేన నిమిత్తస్య ధీస్థత్వాత్ పరితంత్ర రూపచిదచిదాత్మకవిశేషణానాం విహితత్వా న్నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ "మాయాం త్రిగుణాత్మికాం క్షోభయన్ యేన సంసరతే పుమా" నితి ప్రకృతిపురుషనిత్యత్వసూచకోత్తరవాక్యసంగతే శ్చాపేక్షితత్వాత్ ఏక ఏవేత్యస్యావిభక్తనామరూపావగతే శ్చ "సృజ త్యాదౌ తయా సూత" మిత్యనేనా ద్వితీయపదస్య నిమిత్తాంతరాభావపరత్వ మవగమ్యతే. అత్రైక ఏవాద్వితీయ ఇత్యస్య సజాతీయవిజాతీయ భేదశూన్య ఇతి వ్యాఖ్యా త్వనుచితా, కాలకలయా సంహృత్యేతి విజాతీయకాలస్య తదానద్భావావగమాత్. స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికాం సంక్షోభయ న్నితి సత్త్వాదిశక్తిషు సామ్యం నీతా స్వితి చ గుణసామ్యావస్థా

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

కాలేనాత్మానుభావేన సామ్యం నీతాసు శక్తిషు. ౧౬

సత్త్వాదిష్వాదిపురుషః ప్రధానపురుషేశ్వరః,
పరావరాణాం పరమ ఆస్తే కైవల్యసంజ్ఞితః. ౧౭

కేవలానుభవానందసందోహో నిరుపాధికః.

చిదచిద్ద్రవ్యసద్భావావగమా చ్చ ప్రధానపురుషేశ్వర ఇతి సూక్ష్మావస్థయో స్తన్నియామ్యత్వేన తచ్ఛరీర తయావస్థానావగమా చ్చ, అతో యథోక్త ఏవార్థః. క స్తర్హి సూక్ష్మావస్థచిదచిత్కాలాధార ఇత్యతో విశినష్టి (అఖిలాశ్రయ ఇతి.) అఖిలానాం చిదచిదాదీనాం, సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణానాం చాశ్రయః. క స్తర్హి తస్యాశ్రయ ఇత్యతో విశినష్టి (ఆత్మాధార ఇతి.) ఆత్మా స్వయ మేవాధారో, యస్య సః అనన్యాధారః "స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. కాలకలయేదం సంహృత్యైక ఏవాద్వితీయోభూ దిత్యుక్త మేవోపపాదయతి. కాలే నాత్మానుభావే నేతి, స్వశక్తిభూతేన కాలేన, నిమిత్తభూతేన సత్త్వాదిషు శక్తిషు సామ్యం నీతాసు సతీషు. ౧౬

కార్యోపయోగ్యపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతేషు, సత్త్వరజస్తమస్సు, సృష్టిదశాయాం వైషమ్యేనావస్థి తేషు, నామావస్థాం విహాయ సామ్యం ప్రాప్యస్వ స్మిన్లీనేషు సత్స్విత్యర్థః, ప్రధానపురుషేశ్వరః, స్వస్మి న్నవిభాజ్యతయా సూక్ష్మావస్థావస్థితయోః ప్రధానపురుషయో ర్నియంతృత్వేనావస్థితః ఆదిపురుషః కృత్స్నజగత్కారణపురుషః అత ఏవ పరావరాణాం పరమః కార్యకారణావస్థచిదచిద్ద్రవ్యాసధిభూతః, కైవల్యసంజ్ఞితః ఆస్తే. కైవల్యం నామరూపవిభాగరహితత్వరూపావ్యాకృతత్వం త త్సంజ్ఞితః స దేవ సౌమ్యేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ దితి సదవ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. ౧౭

కేవలశబ్దో జాడ్యదుఃఖసంభేదవ్యావర్తకః, సందోహో వితతిః, స్తేన తయోః పరిమితత్వ వ్యావృత్తిః జాడ్యదుఃఖాసంభిన్నానవధికజ్ఞానానందస్వరూప ఇత్యర్థః. నిరుపాధిక ఇత్యనేన జ్ఞానానందయోః కర్మకృతత్వవ్యుదాసః, తేన సాంసారికజీవవ్యావృత్తిః. అథ సృష్టిప్రకార మాహ (కేవలాత్మానుభావే నేతి.) కేవలశబ్దః పరికరాంతరవ్యావర్తకః, ఆత్మనః స్వస్యానుభావః తదైక్షత బహుస్యా మిత్యుక్తవిధ స్సంకల్పః తన్మాత్రే ణైవేత్యర్థః. స్వమాయాం స్వశరీరభూతాం నిరతిశయసూక్ష్మదశాపన్నాం మాయాం సంక్షోభయన్ ఈషత్స్థూలదశాపత్తిద్వారా పరిణామోన్ముఖాం కుర్వన్ అరిందమ ఆదౌ తావ త్తయా మాయయా సూత్రం సృజతి, సూత్రశబ్దో మహత్తత్త్వపరః, సూత్రం హి బహుతంతుకార్యం స్వస్మి

కేవలాత్మానుభావేన స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికామ్. ౧౯

సంక్షోభయ న్సృజ త్యాదౌ తయా సూత్ర మరిందమ,
త మాహు స్త్రిగుణవ్యక్తిం సృజంతీం విశ్వతోముఖమ్,
యస్మి న్ప్రోత మిదం విశ్వం యేన సంసరతే పుమాన్. ౨౦

యథోర్ణనాభి ర్హృదయా దూర్ణాం సంత త్యవక్త్రతః,

న్ప్రోతానాం మణీనా మాధార శ్చ, ఏవ మహంకారాదితత్త్వాధారత్వా త్త్రిగుణప్రకృతికార్యత్వా చ్చ సూత్రత్వవ్యపదేశః. తదేవాహ (త మితి.) తం మహాంతం మహత్తత్త్వ మితి యావత్, త్రిగుణవ్యక్తిం త్రిగుణప్రకృతికార్యభూతం సృజంతం అహంకారాదిపృథివ్యంతతత్వపరం పరా మితి శేషః. అత ఏవ విశ్వతోముఖం సర్వేషు కార్యేషు ముఖం ప్రాధాన్య మాశ్రయత్వేన యస్య తం ఆహుః ముఖశబ్దః ప్రాధాన్యలక్షకః. యద్వా విశ్వతోముఖం యథాతథేతి క్రియావిశేషణం. అనేకధా సృజంతం తా మాహు స్త్రిగుణవ్యక్తిం సృజంతీ మితి పాఠే ప్రకృతిసూత్రోపపాదకత్రిగుణవ్యక్తిశబ్దాపేక్షయా సృజంతీ మితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః. యస్మి న్మహతీదం విశ్వం ప్రోతం అనేన త్రిగుణవ్యక్తి మిత్యనేన చ సూత్రత్వరూపణే నిమిత్త ముక్తం భవతి. యేన యదారబ్ధేన, బుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణాత్మకసూక్ష్మశరీరేణ యుక్తః, పుమా న్జీవః, సంసరతే దేవమనుష్యాదిస్థూలశరీరసంయోగవియోగాత్మకజన్మనాశరూపసంసారతత్ప్రయుక్తజ్ఞానవికాససంకోచౌ చ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. అయ మేవ హి జీవస్య సంసారో నామ యః ప్రకృత్యారబ్ధదేహసంబంధతద్విగమప్రయుక్తజ్ఞానసంకోచవికాసరూపావస్థాన్వయః. అత్ర ప్రధాన పురుషేశ్వరోఽఖిలాశ్రయ ఇతి చోక్త్వా యేన సంసరతే పుమా నిత్యుక్తే రిద మవగమ్యతే, యత్పరమాత్మవిశేషణీభూతజీవస్వభావస్య సంకోచవికాసరూపోఽవస్థావిశేష ఇతి సృజంతీం విశ్వతోముఖ మిత్యనేన త్వహంకారాదిపృథివ్యంతసమష్టిపరంపరా దేవాదిసృష్టిప్రపఞ్చశ్చ ప్రధానగత ఇతి, ఏవం చ విశిష్టస్యోపాదానత్వం సాక్షా దవస్థాశ్రయత్వం ప్రధానపురుషయో రేవ తద్ద్వారా తు పరమాత్మనోఽపీతి ఫలితం సంక్షోభయ న్సృజతీతి కర్తృత్వనిర్దేశేన నిమిత్తకారణ్వం తచ్చ విశేషాంశస్యైవేతి చ ఫలితమ్.
౧౯-౨౦

తదేత దూర్ణనాభిదృష్టాంతేనావధార్య మిత్యభిప్రేత్యాహ (యథేతి.) ఊర్ణా తంతుసంఘాత ప్రకృతి ర్నాభౌ యస్య సః కీటవిశేషః, స్వశరీరైకదేశభూతా ద్ధృదయా దుద్గతా మూర్ణాం వక్త్రతో వక్త్రేణ సంతత్య ప్రసార్య తయా ఊర్ణయా విహృత్య పున స్తా మూర్ణాం గ్రసతి తథా మహేశ్వరోఽపి కార్యకారణయోరనన్యత్వాభిప్రాయక స్తయా తామితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః, తయా విహృత్యేత్యనేన దార్ష్టాంతికే

తయా విహృత్య భూయ స్తాం గ్రసత్యేవం మహేశ్వరః. ౨౧

యత్ర యత్ర మనో దేహీ ధారయేత్సకలం ధియా,
స్నేహా ద్ద్వేషా ద్భయా ద్వాఽపి యాతి తత్తత్సరూపతామ్. ౨౨

కార్యస్య జగతో భగవత్క్రీడోపకరణత్వం ప్రదర్శితం. ఊర్ణనాభిరూర్ణాం సంతత్యేతి స్రష్టృత్వోక్త్యా నిమిత్తకారణత్వం నసూర్ణాం సంతత్యేత్యనేనోర్ణాయా ఏవ తంతుసంతానాత్మకావస్థాశ్రయత్వావగమాత్ విశేష్యాంశే తదనవగమాత్తస్యానుపాదానత్వవ ద్దార్ష్టాంతికేఽపి పరమాత్మశరీరభూతయో శ్చిదచితో రుపాదానత్వసిద్ధా వపి విశేష్యభూతపరమాత్మన స్తదసిద్ధిః, మైవం. విశేషణాంశస్యావస్థాశ్రయత్వ నిర్వాహకత్వమాత్రేణైవ విశేష్యాంశ స్యాప్యుపాదానత్వసిద్ధేః, నాస్మాభి ర్విశేష్యాంశస్యాద్వారకావస్థాశ్రయత్వ మభ్యుపగతం కింతు సద్వారకావస్థాశ్రయత్వం న చ సద్వారకావస్థాశ్రయత్వ మపి న దృష్టాంతేఽవగమ్యత ఇతి వాచ్యం. విశేష్యాంశోపాదానత్వస్య విశేషణగతావస్థాశ్రయత్వనిర్వాహకత్వ రూపత్వేన తస్య దృష్టాంతేఽప్యవగమాత్ న హి తత్ర విశేష్యాంశభూతజీవ మంతరేణోర్ణాయా అవస్థాశ్రయత్వసిద్ధిః. కించోర్ణనాభే రసర్వజ్ఞస్యాసర్వశక్తేః కార్యాంతరాత్మతయాఽనుప్రవేశనసామర్థ్యాభావేఽపి దార్ష్టాంతికే బ్రహ్మణ స్సర్వశక్తే స్సర్వజ్ఞస్య "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య స చ్చ త్యచ్చాభవత్" ఇతి తత్తత్కార్యానుప్రవేశేన తత్తద్రూపతాభవనస్య శ్రుతత్వా రుపాదానత్వం నిర్వ్యూఢ మేవ, కించ కారణావస్థప్రకృతిపురుషశరీరకతయా తన్నియంతృత్వాత్ కార్యావస్థతచ్ఛరీరకతయా తన్నియంతృత్వ స్యాన్యాదృశత్వాత్ తన్నియంతృత్వరూపావస్థాశ్రయత్వ మద్వారకమేవ విశేష్యభూత బ్రహ్మనిష్ఠ మితి తన్నిర్వ్యూఢ మిత్యలం బహూనా. ౨౧

కేనాపి భావేన నిత్య ముక్తవిధం నారాయణం ధ్యాయన్ తత్సారూప్యం యాతీతి పేశస్కృద్దాఖ్య ద్భ్రమరవిశేషా దవధృతమిత్యాహ (యత్ర యత్రేతి.) ధియా నిశ్చయాత్మికయా బుద్ధ్యా యత్ర యత్ర విషయే మనస్సంకల్పవికల్పాత్మక మంతఃకరణం సకలం నిశ్చలం యథాతథా యః స్నేహా ద్యన్యతమేన భావేన ధారయేత్ సః తత్తత్సరూపతాం తత్సమానాకారతాం తత్సాధర్మ్య మితి యావత్, యాతి ప్రాప్నోతి, తత్తత్స్వరూపతా మితి పాఠే స్వరూపస్య భావః స్వరూపతా ఇద మిత్థ మితి ప్రతీతా విత్థ మితి ప్రతీతివిషయతాం తత్తుల్యతా మితి యావత్, కీటస్య కీటాంతరేణ స్వరూపైక్యాసంభవాత్. యాతి తత్సామ్యతా మిత్యనంతరోక్తే శ్చాయ మేవార్థః. ౨౨

కీటః పేశస్కృతం ధ్యాయ న్కుడ్యాం తేన ప్రవేశితః,
యాతి తత్సమతాం రాజ న్పూర్వరూప మసంత్యజన్. ౨౩

ఏవం గురుభ్య ఏతేభ్య ఏషా మే శిక్షితా మతిః.
స్వాత్మోపశిక్షితాం బుద్ధిం శృణు మే వదతః ప్రభో. ౨౪

దేహో గురు ర్మమ వివేకవిరక్తిహేతు ర్బిభ్రత్స్మ సత్త్వనిధనం సతతార్త్యుదర్కమ్,
తత్త్వాన్యనేన విమృశామి యథా తథాఽపి పారక్య మిత్యవసితో విచరా మ్యసఙ్గః. ౨౫

ఉక్తేఽర్థే దృష్టాంత మాహ (కీట ఇతి.) తేన పేశస్కృతా స్వకుడ్యాం ప్రవేశితః నిరుద్ధః అత ఏవ భయేన పేశస్కృతం ధ్యాయన్ కీటః. పూర్వరూప మత్యజ న్నేవ తత్సమతాం యాతి తేన పేశస్కృతా సమతా తత్సమతా తాం తత్సామ్యతా మితి పాఠే తేన సామ్యం యస్య తస్య భావ స్తత్తా తా మిత్యర్థః. తత్సాత్మతా మిత్యపి పాఠః, తత్రాత్మశబ్దో దేహపరః, తేన సమ ఆత్మా యస్య తస్య భావ స్తత్తా తాం తత్సమానదేహతా మిత్యర్థః, తత్స్వాత్మతా మిత్యపి పాఠః, తత్రాప్యాత్మశబ్దః పూర్వవత్ తస్య స్వశబ్దేన షష్ఠ్యంతేన సమ స్తస్య తచ్ఛబ్దేన కర్మధారయః, తచ్ఛబ్దో ధ్యేయాకారపరామర్శకః. తత్స్వాత్మతాం తత్సారూప్యం పూర్వరూప మసంత్యజ న్నిత్యనేన కైముత్యన్యాయో వివక్షితః. పూర్వరూప మసంత్యజ న్నేవ యాతి కిముత సంత్యజ న్నిత్యర్థః. ౨౩

తదేవ ముక్తగురుభ్య శ్శిక్షితాని ప్రదర్శ్యేదం గుర్వంతరా చ్ఛిక్షిత స్యోపలక్షణ మిత్యభి ప్రేత్య స్వదేహా చ్ఛిక్షిత మాహ (ఏవ మితి.) స్వాత్మా స్వదేహః తస్మా చ్ఛిక్షితాం బుద్ధిం మే మత్తః శృణు. ౨౪

భావ ద్దేహస్య గురుత్వ మాహ (దేహ ఇతి.) గురుత్వే హేతుత్వేన విశినష్టి (వివేకవిరక్తి హేతు రితి.) వివేకో హేయోపాదేయవిభాగః. విరక్తి ర్హేయవిషయవిరాగః, తయోః హేతుః తత్ర విరక్తిహేతుత్వం వద న్విశినష్టి-సత్త్వనిధన ముత్పత్తివినాశౌ బిభ్రత్ బిభ్రాణః ప్రాప్నువన్నిత్యర్థః. (కించ.) సతతా ర్త్యుదర్కం సంతతమార్తిః దుఃఖ మేవోదర్కం ఉత్తరోత్తరఫలం బిభ్రత్ యద్వా సతత మార్తి రేవో దర్క ఉత్తరకాలో యస్య తత్సత్త్వనిధనం బిభ్రత్, వివేకహేతుత్వ మాహ (తత్త్వానీతి.) అనేన దేహేన తత్త్వాని ప్రాకృతాని యథావత్ విమృశామి ఏవ ముపకారిత్వేఽపి తస్మి న్నాస్థాం న కరోమీత్యాహ (తథాపీతి పారక్య మితి) శ్వసృగాలాదిభక్ష్య మితి వ్యవసితః నిశ్చయవా న్అసఙ్గ స్తస్మి న్నభిమానరహిత శ్చరామి, ౨౫

(శ్రీకృష్ణేనోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

జాయాత్మజార్థపశుభృత్యగృహాప్తవర్గా న్పుష్ణాతి తత్ప్రియచికీర్షుతయా వితన్వన్.
స్వాన్తే సకృచ్ఛ్రమవరుద్ధధన స్సదేహ స్సృష్ట్వాఽస్య బీజ మవసీదతి వృక్షధర్మా. ౨౬

జిహ్వైకతోఽము మపకర్షతి కర్హి తర్షా
శిశ్నోఽన్యత స్త్వగుదరం శ్రవణం కుతశ్చిత్.
ఘ్రాణోఽన్యత శ్చపలదృ క్క్వ చ కర్మశక్తి
ర్బహ్వ్య స్సపత్న్య ఇవ గేహపతిం లునంతి. ౨౭

సృష్ట్వా పురాణి వివిధా న్యజయాఽఽత్మశక్త్యా వృక్షా న్సరీసృపపశూ న్ఖగదంశమత్స్యాన్.

సతతార్త్యుదర్కతాం ప్రపఞ్చయతి (జాయేతి ద్వాభ్యాం.) యత్ప్రియచికీర్షుతయా యస్య దేహస్య ప్రియం కర్తు మిచ్ఛో ర్భావ స్తత్తా తయా జాయాదివర్గాన్ వితన్వన్ సంపాదయన్ అర్థశబ్దో విత్తపరః పుష్ణాతి పుష్ణాతు. తతః కిమత ఆహ (స్వాంత ఇతి.) యః పుమాన్ కృచ్ఛ్రం యథాతథా అవరుద్ధాని సంచితాని ధనాని యేన సః సదేహః దేహసహితః. దేహీత్యర్థః. స్వాంతే స్వాయుషోఽంతే అవసీదతి క్లిశ్యతి నశ్యతి. తద్దేహేన వియుజ్యత ఇత్యర్థః. దేహవిగమేఽపి న దుఃఖపరిసమాప్తి రిత్యాహ అస్య దేహాంతరస్య బీజం నిదానభూతం కర్మాత్మకం బీజం సృష్ట్వా అవసీదతీతి సంబంధః. వృక్షస్యేవ ధర్మో యస్య సః యథా వినఙ్క్ష్యమాణో వృక్షో వృక్షాంతరబీజం సృష్ట్వా నశ్యతి తద్వ దిత్యర్థః. ౨౬

కిం చ (జిహ్వేతి.) ఏకతో రసం ప్రతి జిహ్వా అముం దేహినం ఉపకర్షతి వికర్షతి కర్హిచిత్ కదాచిత్, తర్షా పిపాసా జలం ప్రతి శిశ్నో వ్యవాయం ప్రతి త్వక్ స్పర్శం ప్రతి ఉదర మన్నం ప్రతి శ్రవణం శబ్దం ప్రతి ఘ్రాణో గంధం ప్రతి చపలా దృష్టిః రూపం ప్రతి కర్మశక్తిః వాగాదికర్మేం ద్రియజాల మపి క్వచ తత్తత్ప్రతినియతవచనాదానగతివిసర్గాదా వుపకర్షతి, ఇత్థం బహ్వ్యః సపత్న్యః గేహపతిం గృహస్వామిన మివ లునంతి. ౨౭

ఇత్థం దేహస్య వివేకవిరక్తిహేతుత్వ ముపపాద్యేదానీ మస్య దేహస్యాతిదుర్లభత్వం ప్రదర్శ యన్ ముక్తిసాధననిష్ఠాం విధత్తే ద్వాభ్యాం (సృష్ట్వేతి.) దేవ శ్చతుర్ముఖశరీరకః పరమపురుషః ఆత్మశక్త్యా కార్యోపయుక్తస్వాపృథక్సిద్ధవిశేషణభూతయా అజయా ప్రకృత్యా వివిధాని పురాణి శరీరాణి తేషాం స్వవాసస్థానత్వసామ్యాత్ పురశబ్దేన నిర్దేశః. వైవిధ్య మేవ దర్శయతి ద్వితీయాంతైః, తత్ర సరీసృపాః సర్పణస్వభావాః దంశాః దంశనస్వభావా జంతవః, తావ త్సృష్ట్వేతి సంబంధః. తై స్తై స్సృష్టై రతుష్టం హృదయం యస్య సః స్వస్యాఖిలచేతనోజ్జీవయిషయా ప్రవృత్తత్వా ద్వృక్షాదీనాం ముక్తిసాధనానుష్ఠానానర్హత్వా చ్చాతుష్టహృదయ ఇతి భావః. పురుషం మనుష్యం విధాయ సృష్ట్వా ముదం

తై స్త్రై రతుష్టహృదయః పురుషం విధాయ బ్రహ్మావలోకధిషణం ముద మాప దేవః. ౨౮

లబ్ధ్వా సుదుర్లభ మిదం బహుసమ్భవాన్తే మానుష్య మర్థద మనిత్య మపీహ ధీరః,
తూర్ణం యతేత న పతే దనుమృత్యు యావ న్నిశ్శ్రేయసాయ విషయః ఖలు సర్వత స్స్యాత్.

ఏవం సంజాతవైరాగ్యో విజ్ఞానాలోక ఆత్మని,
విచరామి మహీ మేతాం ముక్తసఙ్గోఽనహంకృతిః. ౩౦

న హ్యేకస్మా ద్గురో ర్జ్ఞానం సుస్థిరం స్యా త్సుపుష్కలమ్,
బ్రహ్మైత దద్వితీయం వై గీయతే బహుధర్షిభిః. ౩౧

హర్షం ప్రాప లేభే. తత్ర హేతుత్వేన పురుషం విశినష్టి-బ్రహ్మావలోకధిషణం బ్రహ్మదర్శనసమానాకారా ధీ రుపాసనాత్మికా మతి ర్యస్మి న్త్తం బ్రహ్మదర్శనసమానాకారోపాసనాత్మకయోగానుష్ఠానయోగ్యమిత్యర్థః.

యత ఏవ మతో బహూనాం సంభవానాం జన్మనా మంతే అతిదుర్లభ మనిత్య మప్యర్థదం సమీహితపురుషార్థప్రాపకం మానుష్యం జన్మ లబ్ధ్వా ధీర స్తుల్యసుఖదుఃఖస్స న్ అను పృష్ఠతో మృత్యు ర్యస్య తదిదం శరీరం, యావ న్న పతేత్ న విపద్యేత తావదేవ తూర్ణం నిశ్శ్రేయసాయ ముక్తయే, యతేత, న తు కామార్థం తస్య సులభత్వా దితి భావః. తదాహ (విషయః ఖలు సర్వత స్స్యా దితి.) సర్వతః సర్వత్ర శ్వసూకరాదిజన్మస్వపి విషయః స్యాత్ సులభ స్స్యా దిత్యర్థః. ౨౯

ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) ఏవం ఇత్థం మతిం శిక్షయన్ సంజాతం వైరాగ్యం యస్య సః ఆత్మని విషయభూతే విజ్ఞాన మేవాలోకః తత్స్వరూపస్వభావప్రకాశకం యస్య సః. అనహంకృతిః దేహాత్మాభిమానరహితః ముక్త స్సంగో దేహానుబంధిషు యేన తథాభూతోఽహ మేతాం మహీం విచరామి పర్యటామి. ౩౦

నన్వేకస్మా దేవ గురోః కిమేతే సర్వార్థా న శిక్షితా ఇత్యత ఆహ (న హీతి.) సుస్థిరం సుపుష్కలం జ్ఞానం న హ్యేకస్మా ద్గురో స్సకాశా త్స్యాత్, కింతు బహుభ్య ఏవేతి భావః. తర్హి క్వాప్యవిశ్వాసా దస్థిర మేవ స్యాదత ఆహ (బ్రహ్మైత దితి.) బ్రహ్మశబ్దోఽత్ర జ్ఞానపరః, ఇదం జ్ఞానం. అద్వితీయం సమాభ్యధికరహితం, ఏతత్తుల్యం జ్ఞానాంతరం నాస్తీత్యర్థః. ఋషిభిః బహుధా గీయతే వర్ణ్యతే, పృథివీవాయ్వాదిదృష్టాంతేన శిక్ష్యత ఇత్యర్థః. పృథివ్యాదయ శ్శిక్షాగురవః న తు బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టారః, అత స్తద్బాహుళ్యం న దోషాయేతి భావః. యద్వా ఏతత్సర్వం గురు మండలం అద్వితీయం బ్రహ్మైవ పరమపురుష ఏవ, పృథివ్యాదిగురుమండలరూపేణావస్థితః స చైక ఏవేతి భావః. అనేనా "చార్యదేవో భవ, ఆచార్యం మాం విజానీయా" దితి విహితా దేవతాచార్యయో స్తాదాత్మ్యబుద్ధిః కర్తవ్యేతి సూచితమ్. ౩౧

(శ్రీకృష్ణోపదిష్టబంధమోక్షతత్త్వవిచారః)

శ్రీభగవానువాచ—

ఇత్యుక్త్వా స యదుం విప్ర స్తమామంత్ర్య గభీరధీః,
వందిత స్స్వర్చితో రాజ్ఞా యయౌ ప్రీతో యథాగతమ్. ॥౨

అవధూతవచ శ్శ్రుత్వా పూర్వేషాం న స్స పూర్వజః,
సర్వసఙ్గవినిర్ముక్త స్సమచిత్తో బభూవ హ. ॥౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
నవమోఽధ్యాయః.

అవధూతయదుసంవాద ముపసంహరతి (భగవా నితి.) స విప్రో దత్తాత్రేయః యో "గర్ధిమాపురుభయం యదుహైహయాద్యా" ఇత్యుక్తత్వాత్, యదుశ్చ హైహయాద్యా శ్చేతి ద్వంద్వః. గభీరధీ రపారజ్ఞానః ఆమంత్ర్య పృష్ట్వా. రాజ్ఞా యదునా వందితోఽర్చితోఽత ఏవ ప్రీత స్సన్ యథా గతం యయా వితి సంబంధః. ॥౨

తదుపదిష్ట స్యానుష్ఠితత్వం దర్శయతి (అవధూతవచ ఇతి.) సర్వేషాం నోఽస్మాకం, పూర్వజః సః యదుః సర్వస్మి న్దేహే, తదనుబంధిని చ, సంగా ద్వినిర్ముక్తః సమచిత్తః శీతోష్ణసుఖ దుఃఖాదిషు తుల్యచిత్తః యద్వా సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వదర్శనః, ముక్త శ్చేతి శేషః. ॥౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

మయోదితే ష్వవహిత స్స్వధర్మేషు మదాశ్రయః,
వర్ణాశ్రమకులాచార మకామాత్మా సమాచరేత్. ౧

అన్వీక్షేత విశుద్ధాత్మా దేహినాం విషయాత్మనామ్,
గుణేషు తత్త్వధ్యానేన సర్వారమ్భవిపర్యయమ్. ౨

సుప్తస్య విషయాలోకో ధ్యాయతో వా మనోరథః,

అథ దశమోఽధ్యాయః

తదేవ మవధూతయదుసంవాదముఖేన స్వబుద్ధిః స్వయ మేవ శిక్షణీయేత్యభిధాయాథ సాక్షా న్ముక్తిసాధనభూతబ్రహ్మోపాసనాత్మకభక్తియోగం తదంగభూతౌ కర్మజ్ఞానయోగా వన్యాని చ సాధనా న్యుపదిశతి (మయోదితే ష్విత్యాదినా.) మయా సర్వజ్ఞేన పరమకారుణికేనోదితేషు పంచరాత్రగీతాది ముఖేనోపదిష్టేషు స్వధర్మేషు స్వస్వరూపానురూపేషు ధర్మేషు అర్చనవందనాదిషు, అవహితః ప్రమాద రహితః అప్రమాదేన తాననుతిష్ఠ న్నిత్యర్థః. మదాశ్రయః అహ మేవ సర్వాంతరాత్మా ఆశ్రయో యస్య సః, మదాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తిజ్ఞానవాన్ అకామాత్మా న కామేషు ఆత్మా యస్య సః, ఫలాభి సంధిరహితః స, యావ ద్దేహం, వర్ణాశ్రమకులోచిత మాచారం ఆచరే దనుతిష్ఠేత్. ౧

కథ మకామాత్మతాసంభవే దిత్యత ఆహ (అన్వీక్షేతేతి.) ఉక్తధర్మై ర్విశుద్ధ ఆత్మా మనో, యస్య సః తత్త్వధ్యానేన తత్త్వమనారోపితాకారః స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యనుచింతనేన విష యాత్మనాం విషయప్రవణచిత్తానాం దేహినాం గుణేషు గుణపరిణామాత్మకేషు శబ్దాదివిషయేషు నిమిత్తేషు, తదర్థ మిత్యర్థః. యే సర్వే ఆరంభా ఉద్యోగా స్తేషాం విపర్యయం ఫలవ్యత్యాసం, సుఖార్థారంభాణా మంతతో దుఃఖఫలకత్వ మిత్యర్థః. అన్వీక్షేత పశ్యేత్. సర్వారంభవిపర్యయాన్వీక్షయా అకా మాత్మతా సంభవతీతి భావః. ౨

తత్త్వధ్యానేనేత్యనేనాతత్త్వధ్యానస్య కామాత్మతాపాదనద్వారాఽంతతో దుఃఖహేతుత్వా న్నిష్ఫలత్వ మితి సూచితం, తదేవ దృష్టాంతముఖేన విశదయతి (సుప్తస్యేతి) యథా సుప్తస్య పుంసః

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

నానాత్మకత్వా ద్విఫల స్తథా భేదార్థధీ ర్గుణైః. ౩

నివృత్తం కర్మ సేవేత ప్రవృత్తం మత్పర స్త్యజేత్,
జిజ్ఞాసాయాం సంప్రవృత్తో నాద్రియే త్కర్మచోదనామ్. ౪

యమా నభీక్ష్ణం సేవేత నియమా న్మత్పరః క్వచిత్,
మదభిజ్ఞం గురుం శాంత ముపాసీత మదాత్మకమ్, ౫

విషయాలోకః ప్రియాప్రియవిషయావభాసః, యథా చ ధ్యాయతో మనోరథ శ్చ విఫలః, నహి స్వాప్నార్థ కామాదిమాత్రేణ ఫలితత్వం. నవా విషయధ్యానాత్మకమనోరథమాత్రేణ ప్రత్యుత తౌ నానాత్మకత్వా ద్విఫలౌ ప్రియాప్రియరూపేణ విషయాణాం నానాత్మకత్వా త్తయో ర్నానాత్మకత్వ మవగంతవ్యం. విఫలత్వం చ పురుషార్థశూన్యత్వం తథా గుణై ర్యో భేదః. ఆత్మని దేవమనుష్యాదిభేదః అర్థశ్శబ్దాది విషయ శ్చ తద్విషయా ధీ ర్నానాత్మకత్వా ద్విఫలా నానాత్మకత్వా దిత్యేతత్కార్యత్వానిత్యత్వాదీనా ముప్యుపలక్షణం, నానార్థకత్వా త్కార్యత్వా దనిత్యత్వా ద్విఫలేత్యర్థః. భేదాత్మధీ రితి పాఠే భేదేన దేవమనుష్యాదిభేదేనాత్మని ధీ రిత్యర్థః. ఆత్మని దేహభేదారోపో విఫలః నానాత్మకత్వా దాత్మ న్యవిద్యమానతరతమదేవమనుష్యాదిగోచరత్వా దరానా మంతతో దుఃఖహేతుత్వా చ్చేత్యర్థః. ౩

యత ఏవ మతో మత్పరః అహ మేవ పర ఉత్కృష్టః. పురుషార్థో యస్య సః నివృత్తఫలా న్నివృత్తం నిష్కామ మనన్యప్రయోజన మితి యావత్, తత్కర్మ సేవేత ఆచరేత్. ప్రవృత్తం ఫలదానాయ ప్రవృత్తం ఐశ్వర్యాదిసాధనం కామ్య మితి యావత్ తత్కర్మ త్యజేత్, నన్విష్టసాధన తావబోధకే సతి ప్రవర్తకే కథం తత్త్యాగ ఇత్యత ఆహ (జిజ్ఞాసాయా మితి.) జిజ్ఞాసాయాం బ్రహ్మవిచారే ప్రవృత్తః. పుమాన్ కర్మచోదనాం కామ్యకర్మచోదనాం తత్ఫలే స్వల్పాస్థిరత్వబుద్ధ్యా నాద్రియేత. ౪

కింతు యమాన్ బాహ్యాంతఃకరణనిగ్రహోపాయాన్ అభీక్ష్ణం పౌనఃపున్యే నాత్యాదరేణ సేవేత, నియమాన్ శౌచాదీం స్తు క్వచి ద్యథాశక్తి సేవేతానుతిష్ఠేత్, మత్పరో౽నన్యప్రయోజనః. కించ (మదభిజ్ఞ మితి.) మా మీశ్వర మభిజానాతీతి తథా బ్రహ్మనిష్ఠ మిత్యర్థః. మదాత్మకం మత్తాదాత్మ్య దృష్టివిషయం శాంతం జితేంద్రియమ్. ౫

అమా య్యమత్సరో దక్షో నిర్మమో గురుసౌహృదః.
అసత్వరోర్థజిజ్ఞాసు రనసూయు రమోఘవాక్. ౬

జాయాపత్యగృహక్షేత్రస్వజనద్రవిణాదిషు.
ఉదాసీన స్సమం పశ్యే త్సర్వే ష్వర్థ మివాత్మనః. ౭

విలక్షణస్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా దాత్మేక్షితాస్వదృక్.
యథాగ్ని ర్దారుణో దాహ్యా ద్దాహకోఽన్యః ప్రకాశకః. ౮

గురూపాసకస్య ధర్మా నాహ (అమాయీతి.) అమాయీ నిష్కపటః అమత్సరః తస్మిన్ తదనుబంధిని వాఽర్థకామాదిప్రయుక్తమాత్సర్యరహితః. దక్ష స్తత్సేవాయా ముత్సాహీ నిర్మమః దేహానుబంధిషు మమతాభిమానరహితః తదభిమానస్య తత్సేవాపాదనద్వారా గురూపాసనవిరోధిత్వా దితి భావః, గురౌ దృఢం సౌహృదం యస్య అసత్వరః. న త్వరయా సహితః, అవ్యగ్రః అవహితమనా ఇత్యర్థః. అర్థాన్ హేయోపాదేయాన్ జ్ఞాతు మిచ్ఛుః అనసూయు ర్దోషావిష్కారరహితః అమోఘవాక్ వృథాప్రలాపరహితః. ౬

కథం నిర్మమతా సంభవే దత ఆహ (జాయేతి.) ఆదిశబ్దేన పశ్వాదిసంగ్రహః, ఉదాసీనః ఆసక్తిరహితః తేష్వౌదాసీన్యేన నిర్మమో భవతీతి భావః. కథ మౌదాసీన్యం సంభవే దత ఆహ (సమ మితి.) సమం సాధారణం పశ్యేత్ మమైవేతే జాయాదయ ఇతి న విజానీయాత్ ఆత్మనోఽర్థ మివ స్వకీయతయాఽభిమతోఽర్థో హి పుత్రాదిభి ర్భుజ్యతే, ఏవం పుత్రాదయోఽపి న మమైవేతి పశ్యే దిత్యర్థః. ౭

భేదాత్మధీ రిత్యనేన నాత్మా దేవమనుష్యాదిశరీరాకారః కింతు తతోఽన్య ఇతి సూచితం. తదేవ సదృష్టాంతం విశదయతి (విలక్షణ ఇతి.) ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా స్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా ద్విలక్షణః అన్యః, భూతబుద్ధీంద్రియమనఃప్రాణసంఘాతాత్మకో దేహ స్సూక్ష్మః, తత్పరిణామాత్మక స్తు స్థూలః, వైలక్షణ్యావహాభ్యాం ధర్మాభ్యా మాత్మానం విశినష్టి- ఈక్షితా ద్రష్టా "ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః, క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విద ఇతి మదుక్తే రితి భావః. దేహ స్త్వీక్ష్యో నేక్షితేతి చ భావః, స్వదృక్ స్వమాత్మానం పశ్యతీతి స్వదృక్, స్వప్రకాశః. ప్రత్య గిత్యర్థః, దేహ స్తు పరా గితి భావః, యథా దాహ్యా త్ప్రకాశ్యా చ్చ దారుణః కాష్ఠా దగ్ని ర్దాహకః ప్రకాశక శ్చాన్య స్తద్వత్. ౮

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

నిరోధోత్పత్త్యణుబృహన్నానాత్వం తత్కృతా న్గుణాన్,
అనుప్రవిష్ట ఆదత్త ఏవం దేహగుణాన్ పరః. ౯

యోఽసౌ గుణై ర్విరచితో దేహోఽయం పురుషస్య హి,
సంసార స్తన్నిబంధోఽయం పుంసో విద్యా చ్చిదాత్మనః. ౧౦

తస్మా జ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మస్థం కేవలం పరమ్,
సఙ్గమ్య నిరసే దేతద్వస్తు బుద్ధిం యథాక్రమమ్. ౧౧

తర్హి దేహాదన్యస్యాత్మనః. కథం హతోఽయ ముత్పన్నోఽయం కృశోఽయం స్థూలోఽయ మితి దేహసామానాధికరణ్యేన ప్రతీతి రిత్యత్రాహ (నిరోధేతి.) యథా దాహ్యం దార్వనుప్రవిష్టోఽగ్నిః నిరోధం వినాశ ముత్పత్తిం అణుత్వం బృహత్త్వ మిత్యేవం రూపం దారుగతం నానాత్వం తత్కృతాన్ బహుత్వవిరలత్వాదీ నాదత్తే ఆ సమంతా ద్ధత్తే. ఏవం దేహ త్పరో జీవోఽపి దేహ మనుప్రవిష్టో దేహగుణా న్ధత్తే అనాద్యజ్ఞానప్రయుక్తదేహతాదాత్మ్యాభిమానేన తత్సమానధర్మతయా ప్రతీయత ఇతి భావః. ౯

న కేవలం దేహగుణాధాన మేవ దేహానుప్రవేశప్రయుక్త మపి తు కృత్స్నోఽపి సంసారో దేహప్రయుక్త ఏవేతి వదన్ తన్నివృత్త్యుపాయం చాహ (యోఽసా వితి.) గుణైః ప్రాకృతైః. తత్పరిణామాత్మకైః పృథివ్యాదిభిః పురుషస్య జీవస్య యోఽసౌ దేవమనుష్యాదిరూపో దేహో విరచితః, హీత్యస్య నాత్ర వివాద ఇతి భావః. తన్నిబంధన స్తద్దేహప్రయుక్త ఏవాయం సంసారః పుంస స్తస్య దేహినః. ఛిత్ సంసారచ్ఛేత్రీ ఆత్మనః పరమాత్మనో విద్యా ఉపాసనా విద్యా చ్చిదాత్మన ఇతి పాఠే విద్యా దితి చ్ఛేదః. చిదాత్మనః జ్ఞానస్వరూపస్య పుంసో జీవస్యాయం సంసారః. తన్నిబంధన ఇతి విద్యా జ్జానీయా దితీతి శబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః. ౧౦

యస్మా దేవం తస్మా జ్జిజ్ఞాసయా వేదాంతార్థవిచారేణాత్మస్థం జీవాంతరాత్మానం కేవలం హేయప్రతిభటం పరం పరమపురుషం సంగమ్య గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః సమిత్యేకీకారే "ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చే"త్యుక్తన్యాయేన జీవశరీరకత్వేన తద్విశేషణతయా విశిష్ట మేకం విదిత్వేత్యర్థః. ఏతద్వస్తుబుద్ధిం ఏతస్మిన్ దేహతదనుబంధ్యాదౌ ఉపాదేయబుద్ధిం యథాక్రమం నిరసేత్ తావ ద్దేహే తతః, జాయాపత్యాదిష్విత్యేవం క్రమేణ నిరస్యే దిత్యర్థః. ౧౧

ఆచార్యోఽరణి రాద్య స్స్యా దంతేవా స్యుత్తరారణిః,
తత్సంధానం ప్రవచనం విద్యా సన్ధి స్సుఖావహా ౧౨

వైశారదీ సాఽతివిశుద్ధబుద్ధి ర్ధునోతి మాయాం గుణసంప్రసూతామ్
గుణాంశ్చ సందహ్య యదాత్మ మేత త్స్వయం చ శామ్య త్యసమి ద్యథాఽగ్నిః. ౧౩

అథైషాం కర్మకర్తౄణాం భోక్తౄణాం సుఖదుఃఖయోః,
నానాత్వ మథ నిత్యత్వం లోకకాలాగమాత్మనామ్. ౧౪

జిజ్ఞాసయా సంగమ్యేత్యనేన విచారా ద్వేదనోత్పత్తి రుక్తా. తథాచ శ్రూయతే శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య" ఇతి. ఏత దేవాగ్న్యుత్పత్తిరూపకేణ దర్శయతి (ఆచార్య ఇతి.) ఆద్యోఽరణి రధరారణిః. అంతేవాసీ శిష్యః. తత్సంధానం తయో ర్మధ్యమం మంథనకాష్ఠం ప్రవచన ముపదేశః, వేదాంతార్థవిచార ఇతి యావత్, విద్యా వేదనా తు సంధిః, సంధౌ భవన్నగ్నిరివ. తథా చ శ్రుతిః- "ఆచార్యః పూర్వరూపం అంతేవా స్యుత్తరరూపం విద్యాసంధిః ప్రవచనగ్ం సంధాన" మితి. ౧౨

తదేవం వేదాంతార్థవిచారాదిక్రమేణోత్పన్నాయా వేదనాయా స్స్వాశ్రి త్పరికృతితత్కార్య సంబంధనివృత్తిసాధనత్వం యావత్ప్రారబ్ధక్ష మనువర్తనీయత్వం చాహ (వైశారదీతి,) సా విశారదానిపుణతరా వేదనాత్మికా విశుద్ధా బుద్ధిః. గుణసంప్రసూతాం గుణేభ్య స్సత్వరజస్తమోభ్యః సంప్రసూతాం మాయాం విచిత్రాం సంసృతిం ధునోతి తథా ఏతద్దేహతదనుబంధ్యాదికం యదాత్మం యదాత్మకం యద్గుణపరిణామాత్మకం తాంశ్చ గుణాన్ తన్మూలకపుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మాణి చ సందహ్య స్వయం చ శామ్యతి ఉపాయరూపా ధ్యానాత్మికా బుద్ధి ర్ముక్తౌ నానువర్తత ఇత్యర్థః. యావ న్ముక్త్యహరహరా వర్తనీయేతి భావః. నివర్తికాయాః యావ న్నివృత్త్య మేవానువృత్తి రిత్యత్ర దృష్టాంత మాహ (అసమి ద్యథాగ్ని రితి,) యథా అసమి న్నిరింధనోఽగ్నిః, దాహ్యాభావాత్ స్వయ మేవ శామ్యతి తద్వత్. ౧౩

"నానాత్మకత్వా ద్విఫల స్తథా భేదాత్మధీ ర్గుణై" రిత్యనేన దేవమనుష్యాదిశరీరాణాం తదుపభోగ్యానాం శబ్దాదివిషయాణాం చ నానాత్మకత్వేన విఫలత్వ ముక్తం. తత్ర శంకతే (అథైషా మితి ద్వాభ్యాం) అథ నను కర్మకర్తౄణాం కామ్యకర్మానుతిష్ఠతాం తత్ఫలయో స్సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తౄణాం, ఏషాం దేవమనుష్యాదీనాం కామ్యకర్మఫలస్య సుఖస్య దుఃఖమిశ్రత్వాభిప్రాయేణ దుఃఖశబ్దః లోక స్సుఖానుభవతత్సాధనానుష్ఠానదేశః కాల స్తత్కాలః ఆగమః సమీహితసాధనాద్యవబోధకో వేదః ఆత్మా భోక్తా జీవ స్తేషాం ఇదం పూర్వోక్తభేదార్థయో రుపలక్షణం, యద్యపి నానాత్వ మథాపి నిత్యత్వం స్థాయిత్వం మన్యస ఇతి సంబంధః. న హి కార్యత్వానిత్యత్వాదికం నానాత్వసమనియతం జీవస్వరూపాణా మీశ్వరగుణానాం చ నానాత్వేఽపి నిత్యత్వా దకార్యత్వా చ్చేతి భావః. ౧౪

మన్యసే సర్వభావానాం సంస్థా హ్యౌత్పత్తికీ యథా,
తత్తదాకృతిభేదేన జాయంతే భిద్యతే చ ధీః. ౧౫

ఏవ మప్యఙ్గ సర్వేషాం దేహినాం దేహయోగతః.
కాలావయవత స్సంతి భావా జన్మాదయోఽసకృత్. ౧౬

నిత్యత్వ మేవోపపాదయతి- సర్వభావానాం సర్వపదార్థానాం, సంస్థా వినాశః, ఔత్పత్తికీ జన్మప్రయుక్తా హి, అతో దేహాదీనాం జన్మాదర్శనాత్ తత్ప్రయుక్తా సంస్థా చ నాస్తీతి తేషాం నిత్యత్వ మేవేత్యర్థః. యథేత్యనేన సంస్థాయా ఔత్పత్తికత్వే భావాదిదృష్టాంతోఽభిప్రేతః, నను దేహాదీనాం నిత్యత్వేఽపి భేదార్థయో రనిత్యత్వం దృష్ట మిత్యత ఆహ (తత్త దితి.) తత్తదాకృతిభేదేన సత్వాది ప్రాకృతగుణప్రచురతత్తద్దేహాద్యాకారభేదేన జాయంతే జీవా ఇతి శేషః. తేషా మేవైషాం కర్మ కర్తౄణాం భోక్తౄణాం సుఖదుఃఖయో రితి ప్రకృతత్వా. ద్ధీ స్తేషాం బుద్ధిః తత్తత్సత్వరజస్తమో గుణానుగుణం తత్తత్ఫలతత్సాధనతదారాధ్యదేవతాదివిషయతారూపేణ భిద్యతే. అయం భావః, నానాత్వా త్కార్యత్వా దనిత్యత్వాచ్చ దేవాద్యాకారాణాం తదుపభోగ్యార్థానాం చాపురుషార్థత్వేన ప్రవృత్తి కర్మతచ్చోదనయో స్త్యాగానాదరా వుక్తౌ. తదనుపపన్నం దేవాద్యాకారాణా మనిత్యత్వేఽపి తదాకార భాజాం జీవానాం నిత్యత్వా దాకారపరంపరాయా స్తత్తదుపభోగ్యవిషయపరంపరాయా అపి నిత్యత్వా ద్విషయానుభవదేశకాలతత్సాధనావబోధకాగమానా మపి తథాత్వా త్సర్వదా తత్తదభిలషితవిషయ సాధనతత్ఫలానుభవశీలానాం ప్రవృత్తకర్మపురుషార్థసాధన మేవేతి న తత్త్యాగ ఉచితః. దుఃఖసాధనం తు త్యజ్యత ఏవ ప్రతికూలత్వాత్ న హి కశ్చి దనున్మత్త ఆత్మనే దుఃఖ ముత్పాదయితు ముత్సహ ఇతి. ౧౫

తథాఽపి ప్రవృత్తకర్మనిష్ఠాప్రయుక్తదేవాదిదేహసంబంధా షడ్భావవికారా దుఃఖగర్భా అవర్జనీయా ఏవేతి న ప్రవృత్తకర్మపురుషార్థసాధన మిత్యభిప్రేత్య శఙ్కితం దూషయతి (ఏవ మపీతి.) అఙ్గ హేఽఉద్ధవ, ఏవ మపి ఉక్తరీత్యా ప్రవృత్తకర్మణః పురుషార్థసాధనత్వోపపాదనేఽపి సర్వేషాం దేహినాం దేహసంబంధా త్కాలావయవతః. కలాకాష్ఠాముహూర్తాదిసంవత్సరాంతేభ్యః కాలావయవేభ్యో నిమిత్తేభ్యః. పౌనఃపున్యేన జన్మాదయో భావా స్సంత్యేవ, జన్మాదయ ఇత్యాదిశబ్దేన జరామరణాది సంగ్రహః, తత శ్చావర్జనీయం దుఃఖ మితి భావః. ౧౬

తత్రాపి కర్మణాం కర్తు రస్వాతంత్ర్యం చ లక్ష్యతే.
భోక్తు శ్చ సుఖదుఃఖానాం కోన్వర్థం వివశో భజేత్. ౧౭

న దేహినాం సుఖం కించి ద్విద్యతే విదుషా మపి,
తథా చ దుఃఖం మూఢానాం వృథాఽహంకరణం పరమ్. ౧౮

యది ప్రాప్తివిఘాతం చ జానంతి సుఖదుఃఖయోః,
తేఽప్యద్ధా న విదు ర్యోగం మృత్యు ర్న ప్రభవే ద్యథా. ౧౯

న చైషా మవర్జనీయతయాఽఽపతితదుఃఖపరిహారసామర్థ్య మస్తి, యత స్తేషాం కర్మాయత్తత్వేన స్వాతంత్ర్యాభావః. అతః కోవా ప్రవృత్తకర్మసాధ్యం శబ్దాదివిషయం సేవేతేత్యాహ (తత్రాపీతి.) ప్రవృత్తికర్మణః కథంచి త్పురుషార్థసాధకత్వేఽపి రజ స్తమోగుణాన్యతరగుణానుసారిణాం కర్మణాం ప్రవృత్తకర్మణాం కర్తు, రత ఏవ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తు రస్వాతంత్ర్యం కర్మపారతంత్ర్యం లోకే లక్ష్యతే దృశ్యత ఇత్యర్థః. అన్యథా న కేనాపి దుఃఖ మనుభూయేతేతి భావః. అతః కోవా పుమా న్వివశ స్స న్నర్థం శబ్దాదివిషయం భజేత్ సేవేత న కోపీత్యర్థః. ౧౭

నను యే సమ్య క్కర్మ కర్తుం జానంతి తే సుఖిన ఏవ యే తున జానంతి త ఏవ దుఃఖిన ఇత్యత్రాహ (నేతి.) విదుషా మపి క్వచి త్సుఖం న విద్యతే సాధనానా మనుష్ఠానదశాయాం దుఃఖావహత్వా త్ఫలానుభవదశాయాం పతనభయశఙ్కయా చ తదావహత్వాదితి భావః. తథాచ ఏవం చ దుఃఖ మిత్యసానువృత్తం నేత్యాదిః. న దుఃఖం విద్యతేఽస్మాకం కర్మకుశలత్వా త్సుఖిన ఏవ వయ మితి తేషాం కేవలం వృథైవాహంకార ఇత్యర్థః. యద్వా దేహయోగేఽపి న బ్రహ్మాదిదేవానాం జరామరణాదయ స్సంతీ త్యత ఆహ (నేతి.) విదుషాం విబుధానాం బ్రహ్మాదీనా మిత్యర్థః. సుఖం న విద్యతే తదైశ్వర్య స్యాపి ద్విపరార్ధావసానాదిషు విభ్రంశశఙ్కాగర్భత్వేన దుఃఖమిశ్రత్వా న్నిర్దుఃఖం సుఖం న విద్యత ఇతి భావః, కింతు దుఃఖ మేవ తథాఽప్యేవ మపి మూఢానాం తేషాం కేవలం వృథాఽహంకార ఇత్యర్థః. ౧౮

నను విదుషాం కీదృశం తన్మౌఢ్యం తత్రాహ (యదీతి,) యది యద్యపి సుఖదుఃఖయోః ప్రాప్తివిఘాతం సుఖప్రాప్త్యుపాయం దుఃఖవిఘాతోపాయం చ జానంతి కర్మవశ్యానా మస్వతంత్రాణాం సుఖదుఃఖే శుభాశుభకర్మమూలకే ఇతి జానంతీత్యర్థః. అపి తథాపి తే యోగం న విదుః, అద్ధేతి స్ఫుటావధారణయోః న విదు రేవేత్యర్థః. యథా యేనానుష్ఠితేన యోగేన మృత్యు ర్న ప్రభవేత్ తం న విదుః మోక్షోపాయం న విదు రిత్యర్థః. ౧౯

కోన్వర్థ స్సుఖయ త్యేనం కామో వా మృత్యు రంతికే,
అఘాతం నీయమానస్య వధ్యస్యేవ న తుష్టిదః. ౨౦

శ్రుతం దృష్ట మదృష్టం చ స్పర్ధాసూయాత్యయవ్యయైః.
బహ్వంతరాయైః క్రాన్తత్వా త్కృషివ చ్చాపి నిష్ఫలమ్. ౨౧

అంతరాయై రవిహతో యది ధర్మ స్స్వనుష్ఠితః,
తేనాపి నిర్జితం స్థానం యథాగచ్ఛతి తచ్ఛృణు. ౨౨

తథాఽపి తేషాం యావజ్జీవం సుఖం భవిష్య త్యేవేత్యత ఆహ (కోన్వితి.) ఏవం జీవంతం కోవా అర్థః, కామో వా సుఖయతి న కోపీత్యర్థః. అర్థో ధనం కామః శబ్దాదివిషయః, తత్ర హేతుః అంతికే వర్తమానో మృత్యుః దేహేన సహ జాతో వర్తమాన ఇత్యర్థః. న తుష్టిదః న తోషదః, నార్థకామయో స్సుఖజనకత్వాపాదక ఇత్యర్థః. అఘాతం హింసాస్థానం నీయమానస్య వధ్యస్యేవ యథా వధ్యాయ దీయమానక్షీరాన్నాలంకారాది ర్న సుఖజనకత్వాపాదక స్తద్వదిత్యర్థః. ౨౦

కామ్యకర్మఫలేషు వైరాగ్యోత్పాదనాయ తేషు దోషా న్నిర్వర్తయ న్న పురుషార్థతా మాహ (శ్రుత మితి.) "శ్రుతం చిత్రయా యజేత పశుకామః కారీర్యా వృష్టికామో యజేతే" తి శ్రుతం దృష్ట మైహలౌకికం పశ్వాదిఫలం అదృష్టం "దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే" తి శ్రుతం అదృష్టం స్వర్గాదిఫలం చ స్పరాదిభి ర్బహుభి రంతరాయై ర్విఘ్నై శ్చాక్రాంతత్వాత్ కృషివ న్నిష్ఫలం అపురుషార్థరూపం కృషిశబ్ద స్తత్ఫలపరః, తత్ర స్పరాపరసుఖాసహిష్ణుతా అసూయా పరేషాం గుణేషు సత్స్వపి దోషావిష్క్రియా, అత్యయో నాశః, వ్యయోఽపక్షయః తైః యద్వా వ్యయో నాశః అత్యయః అతిశయః యద్వా కామ్యకర్మణి దోషా న్నిర్వర్తయతి దృష్టం దృష్టఫలకం. అదృష్టం స్వర్గాదిఫలకం కృషివత్ యథా కృషి ర్బహువిఘ్నా తద్వత్ బహువిఘ్నం అత ఏవ నిష్ఫలం చ. ౨౧

అంతరాయానాక్రాంతం సఫల మేవేత్యత్ర తత్ఫలస్యాప్యస్థిరత్వం వక్తుం తావ త్ప్రపఞ్చశ్రవణాయ ప్రేరయతి (అంతరాయై రితి.) తేన స్వనుష్ఠితేన ధర్మేణ నిర్జితం సాధితం స్థానం యథా యాదృశం గచ్ఛతి, స్థానశబ్ద స్తత్రత్యానుభావ్యసుఖస్యాప్యుపలక్షకః గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. తచ్ఛృణు తత్ప్రకారప్రదర్శనపరం మద్వచః శృణ్విత్యర్థః. ౨౨

ఇష్ట్వేహ దేవతా యజ్ఞైః స్వర్లోకం యాతి యాజ్ఞికః,
భుఞ్జీత దేవవ త్తత్ర దివ్యా న్భోగా న్నిజార్జితాన్. ౨౩

స్వపుణ్యోపచితే శుభ్రే విమాన ఉపగీయతే,
గన్ధర్వై ర్విహరన్మధ్యే దేవీనాం హృద్యవేషధృక్. ౨౪

స్త్రీభిః కామగయానేన కిఙ్కిణీజాలమాలినా.
క్రీడ న్న వేదాత్మపాతం సురాక్రీడేషు నిర్వృతః.. ౨౫

తావ త్ప్రమోదతే స్వర్గే యావ త్పుణ్యం సమాప్యతే,
క్షీణపుణ్యః పత త్యర్వా గనిచ్ఛ న్కాలచాలితః. ౨౬

యద్యధర్మరత స్సంగా దసతాం వాఽజితేంద్రియః,

(ఇష్ట్వేతి) దేవతా ఇంద్రాదిరూపా యజ్ఞైః ఇష్ట్వా ఆరాధ్య, యాజ్ఞికః యజ్ఞానుష్ఠానాహితవిశేషః పుమాన్ స్వర్లోకం యాతి. తత్ర స్వర్లోకే. నిజార్జితాన్ స్వకీయయజ్ఞాదికర్మచితాన్ దివ్యా న్భోగాన్ దేవ వ దింద్రాదివత్ భుఞ్జీత. ౨౩

భోగప్రకారం దర్శయతి (స్వపుణ్యోపచిత ఇతి.) దేవీనాం దేవస్త్రీణాం మధ్యే, తాసాం హృద్యం మనోహరం వేషం రూపం ధరతీతి తథా, స్త్రీభి స్సహ విహరన్ కింకిణీజాలమాలినా క్షుద్రఘణ్టికాసమూహమాలాలంకృతేన కామం యథేచ్ఛం గచ్ఛతా యానేన విమానేన సురాక్రీడేషు సురాణాం క్రీడాస్థానేషు మేర్వాదిద్రోణీషు దేవోద్యానేషు వా సంచర న్నితి శేషః, క్రీడంశ్చ నిర్వృతః సుఖిత శ్చ ఆత్మపాతం ఆత్మనః స్వస్య పాతం పుణ్యాన్తే తతో భ్రంశం న వేద న జానాతి. ౨౪—౨౫

కింతు యావ త్పుణ్యం సమాప్యతే తావ స్స్వర్గే మోదతే, తతః కి మిత్యత ఆహ (క్షీణపుణ్య ఇతి.) క్షీణం పుణ్యం యస్య సః అనిచ్ఛ న్నపి కాలేన బలినా నిమిత్తేన చాలితః అర్వా గధః పతతి, ఏవ మిహాముత్ర పరివర్తత ఇతి భావః. ౨౬

ఏవ మిష్టాదికారిణాం గతి రుక్తా. అథ ప్రసఙ్గా దనిష్టాదికారిణాం గతి మాహ (యదితి.) అసతాం సఙ్గా, దధర్మే రతః ఆసక్తః అజితేంద్రియ శ్చ తత్ర హేతుః కామాత్మా కామేషు శబ్దాది

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

కామాత్మా కృపణో లుబ్ధ స్త్రైణో భూతవిహింసకః. ౨౭

పశూ నవిధినాఽఽలభ్య ప్రేతభూతగణా న్యజన్,
నరకా నవశో జన్తు ర్గత్వా యాత్యుల్బణం తమః. ౨౮

కర్మాణి దుఃఖోదర్కాణి కుర్వన్ దేహేన తై పునః.
దేహ మాభజతే తత్ర కిం సుఖం మర్త్యధర్మిణః. ౨౯

లోకానాం లోకపాలానాం మద్భయం కల్పజీవినామ్,
బ్రహ్మణోఽపి భయం మత్తో ద్విపరార్థపరాయుషః. ౩౦

విషయేషు ఆత్మా చిత్తం. యస్య సః, అత ఏవ కృపణః, అతో లుబ్ధో భోగతృష్ణాకులః, స్త్రైణః స్త్రీలమ్పటః తదర్థం భూతహింసకః. ౨౭

కిం చ దుష్టజనప్రలోభితో ధనాద్యర్థం పశూ నవిధినా హత్వా ప్రేతగణా న్భూతగణాం శ్చ యజన్ అవశః నిజకర్మవివశః జన్తు ర్జీవః నరకాన్ క్రమేణ గత్వా ప్రాప్య అత్యుల్బణం తమః తమఃప్రచురం స్థావరజన్మ యాతీతి సంబంధః. ౨౮

ఇష్టాదికారితదన్యసాధారణ్యేన సుఖాభావ మాహ (కర్మాణీతి) దేహేన పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని దుఃఖోత్తరఫలాని కుర్వన్ తత్తద్దేహావసానే తైః కర్మభిః హేతుభిః తత్తత్ఫలోపభోగానుగుణం దేహం భజతే. తత్రైవం సతి మర్త్యధర్మిణో మరణశీలస్య కిం సుఖం న కించి దపి సుఖ మిత్యర్థః. ౨౯

తథాఽపి లోకానాం శాశ్వతత్వాత్ లోకపాలానాం చామర్త్యధర్మత్వా త్తేషాం సుఖ మస్త్యేవేత్యత ఆహ (లోకానా మితి.) మద్భయం మత్తో భయం, కల్పజీవినాం ఆకల్పాంతం జీవతా మపి కింబహునా ద్వే పరార్ధే పరమాయు ర్యస్య తస్య బ్రహ్మణోఽపి, మత్తః కాలాత్మనో, భయం. లోకాదయ స్సర్వే కాలచాలితా అనిత్యా ఏవేతి న తేషా మపి నిర్దుఃఖం సుఖ మితి భావః. ౩౦

గుణా స్సృజంతి కర్మాణి గుణోఽనుసృజతే గుణాన్,
జీవస్తు గుణసంయుక్తో భుఙ్క్తే కర్మఫలాన్యసౌ. ౩౧

యావత్స్యాద్గుణవైషమ్యం తావ న్నానాత్వ మాత్మనః,
నానాత్వ మాత్మనో యావత్పారత న్త్ర్యం తదైవ హి. ౩౨

తదేవం ప్రవృత్తికర్మణ స్త్యాజ్యత్వజ్ఞాపనాయ తత్ర బహుధా దోషాః కీర్తితాః. "కర్మాణి దేహేన సృజ న్స్వన స్తైర్దేహ మాభజ, న్నిత్యనేనో త్తరోత్తరదేహకర్మణోః పూర్వపూర్వదేహ నిమిత్తత్వ ముక్తం "తత్రాపి కర్మణాం కర్తు రస్వాతన్త్ర్యం చ లక్ష్యతే, భోక్తు శ్చ దుఃఖసుఖయో" రిత్యనేన స్వస్వరజస్తమోగుణానువిధాయిప్రవృత్తకర్మకర్తృత్వం తత్ప్రయుక్తం పారతన్త్ర్యం తత్ప్రయుక్తం చ సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం తత శ్చ పునః స్వస్వగుణానుగుణప్రవృత్తికర్మవాసనా ప్రయుక్తరుచ్యనుసారేణ ప్రవృత్తకర్మకర్తృత్వ మిత్యాదికా చక్రవ త్పరివృత్తి రుక్తా, తత్ర "విలక్షణః స్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా దాత్మేక్షితే" తి దేహాద్భిన్న త్వేనోక్తస్య జ్ఞానైకరసస్వరూపస్య నిష్క్రియస్యాత్మనః కథం కర్తృత్వం కథం చ తత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వాపాదక మిత్యాశఙ్కాయాం ఆత్మన స్తథాత్వేప్యామోక్షం తస్య ప్రాకృతగుణయోగతద్వశ్యత్వా ద్గుణానాం చ యావన్మోక్షం లయోదయా త్మకసామ్యవైషమ్యస్వరూపావస్థాశీలత్వా త్సర్వ ముపపన్న మిత్యాహ (గుణా ఇతి.) గుణాః ప్రాకృతాః కర్మాణి సృజంతి ప్రయోజకకర్తృణాం గుణానాం సృష్టౌ స్వాతన్త్ర్యవివక్షయా సృజంతీతి కర్తృత్వనిర్దేశః, స్వస్వానుగుణకర్మవాసనాప్రయుక్తదేహారమ్భచికీర్షాప్రయత్నజ్ఞానజననద్వారా సృజంతీ త్యర్థః. అతో నాత్ర గుణానా మేవ కర్తృత్వం న త్వాత్మన ఇతి భ్రమితవ్యం. గుణః గుణపరిణామాత్మకః సేంద్రియో దేహః గుణా నను అనుసృత్య, సృజతే కర్మాణీత్యనువర్తతే, అనేన గుణానాం దేహారమ్భా పాదనద్వారా ఆత్మనః కర్తృత్వాపాదకత్వం దేహస్య చాత్మగుణానువిధాయిచికీర్షాద్యనుగుణప్రవృత్తిశీలత్వం చోక్తం, అసౌ ప్రాకృతగుణయోగీ తద్వశ్యో జీవ స్తు, కర్మఫలాని స్వప్రవర్త్యదేహనిష్పాదితానాం కర్మణాం పుణ్యపాపాత్మకానాం ఫలాని, సుఖదుఃఖాత్మకాని భుఙ్క్తే. ౩౧

తర్హి త్వత్రోభయానువృత్తిః కియత్పర్యన్తేత్యత్ర యావద్గుణవైషమ్యతత్ప్రయుక్త నానావిధదేహతన్నిష్పాద్యకర్మకర్తృత్వతత్ప్రయుక్తతత్పారతన్త్ర్యతత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖభోక్తృత్వ పరంపరానువృత్తి స్తావ దిత్యాహ (యావత్స్యాదితి.) గుణానాం ప్రాకృతానాం, వైషమ్యం యావ త్స్యాత్, తావ దాత్మనో జ్ఞానైకరసస్యాపి నానాత్వం దేవమనుష్యాదిరూపదేహప్రయుక్తం నానాత్వం తావ ద్దేహసంబంధ ఇత్యర్థః. యావ న్నానాత్వం, తావ త్పారతన్త్ర్యం కర్మకర్తృత్వప్రయుక్తం గుణకర్మవశ్యత్వమ్. ౩౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

యావదస్యాస్వతన్త్రత్వం తావదీశ్వరతో భయమ్,
య ఏత త్సముపాసీరం స్తే ముహ్యన్తి శుచాఽర్పితాః. 33

కాల ఆత్మాఽఽగమో లోక స్స్వభావో ధర్మ ఏవ చ.
ఇతి మాం బహుధా ప్రాహు ర్గుణవ్యతికరే సతి. 34

ఉద్ధవ ఉవాచ—
గుణేషు వర్తమానోఽపి దేహజే ష్వనపావృతః,

యావ చ్చాస్య దేహినః అస్వాతంత్ర్యం స్వతంత్రత్వా దన్యత్వాత్పరతంత్ర్య మిత్యర్థః. తావ దీశ్వరతో మత్తో భయం, సుఖలేశగర్భదుఃఖప్రచురసంసారభయ మహ మాపాదయామీత్యర్థః. క ర్తర్హి గుణవైషమ్యాదిపరంపరానివృత్త్యుపాయ ఇత్యత్ర మదుపాస నైవేత్యభిప్రేత్య దేహోపాసనస్య లోకమోహహేతుత్వ మేవాహ (య ఏత దితి.) ఏత చ్ఛరీరం. యే ఉపాసీరన్ ఆత్మత్వేనానుసందధతే తత్సుఖార్థం ప్రయత న్తే చేత్యపి బోధ్యం, తే శుచా శోకేన, అర్పితాః సంగతాః, ముహ్యంతీతి శోకనివృత్త్యుపాయవిషయమోహం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. 33

నను ప్రతికూలదేశకాలస్వభావాదయ ఏవ భయహేతవో న త్వ మిత్యత ఆహ (కాల ఇతి.) కాలాదయోఽపి మదధీనా ఏవేతి భావః. తత్ర ఆత్మా శరీరం పుణ్యపాపానుష్ఠాతా వా ఆగమః మార్గ ఉపాయః, విధిప్రతిషేధాత్మకం శాస్త్రం వా, స్వభావః క్షురకణ్టకవిషాగ్నిచందనచంద్రికాదివస్తుస్వభావః. ఇత్యేతాన్, బహుధా బహుప్రకారాన్ గుణవ్యతికరే సృష్టిదశాయాం మాం, ప్రాహుః, మదధీనా న్ప్రాహుః, అతోఽహ మేవ భయాభయకృ దిత్యర్థః. 34

"విలక్షణః స్థూలసూక్ష్మా ద్దేహా దాత్మేక్షితా స్వదృ" గిత్యాత్మనో దేహా ద్వైధర్మ్య ముక్తం. తదనుప్రవేశకృతం గుణాదానాత్మకం బంధనం చ "వైశారదీ సాఽతివిశుద్ధబుద్ధి" రిత్యాదినా గుణకర్మబంధనివృత్త్యుపాయః పరమాత్మోపాసన మిత్యుక్తం, అత్రాపి "య ఏత త్సముపాసీరన్" ఇత్యనేన దేహోపాసనస్య బంధహేతుత్వోపపాదనేన పరమాత్మోపాసనస్య బంధనివృత్త్యుపాయత్వం సూచితం. "తస్మా జ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మస్థం కేవలం పర" మిత్యేకదేహస్థితయో రపి జీవపరయో ర్ధార్యత్వధారకత్వహేయాస్పదత్వతత్ప్రతిభటత్వాదివిలక్షణధర్మయోగిత్వేన భేద శ్చోక్త స్తదేతదఘటమాన మివ మత్వా పృచ్ఛతి (గుణేష్వితి.) గుణశబ్దోఽత్ర తత్కార్యదేవాదిదేహశబ్దాది

గుణై ర్నయుజ్యతే దేహీ వధ్యతే వా కథం ప్రభో. ౩౫

కథం వర్తేత విహరే త్తైర్వా జ్ఞాయేత లక్షణైః,
కిం భుఞ్జీతోత విసృజే చ్ఛయీతా సీతయాతి వా, ౩౬

ఏత మచ్యుత మే బ్రూహి ప్రశ్నం ప్రశ్నవిదాంవర,

విషయపరః, సత్వాదిగుణమూలకకర్మపరశ్చ. తత్ర దేహేషు అధిష్ఠాతృతయా, శబ్దాదిషు భోక్తృత్వేన, దేహజేషు గుణమూలకర్మసు కర్తృతయాఽవస్థితోఽపి దేహీ జీవః, కథ మిత్యప్రకృష్యతే, గుణై రనపావృతః కథం "అనృతేన హి ప్రత్యూఢా స్తేషాం సత్యానాం సతా మనృత మపి ధాన" మితి జీవానాం కర్మణా తిరోహితస్వభావత్వశ్రవణా త్త్రిగుణమయే శరీరే వర్తమానస్య బద్ధస్య కర్మణా తిరోహితస్వభావస్య చ జీవస్యానాదిసంసారిణో వైశారదీ బుద్ధి రపి న గుణకర్మ తిరోధిం దహతీతి గుణాతీతత్వ మసంభావిత మితి భావః. అత ఏవ గుణైః కర్మమూలైః సుఖదుఃఖాదిభిః కథం న యుజ్యతే, యుజ్యత ఏవేతి భావః, వస్తుతో దేహా ద్విలక్షణత్వేఽప్యావరణస్యోపాధికత్వే ప్యనాదిత్వా న్నిత్యత్వా జ్జీవస్య కర్మవశ్యత్వం తదావృతత్వం తత్ప్రియుక్తసుఖదుఃఖభాక్త్వం చ దుర్వారం న హి నిత్యస్యాంతవత్త్వసంభవ ఇతి భావః. నను కర్మవశ్యత్వాదిక మనాద్యంతవ చ్చేత్కుత ఆహ బధ్యతే వా కథ మితి. తర్హీశ్వరవ దాత్మనః స్వదృశ ఈశితు శ్చన బంధసంభవ ఇతి భావః. ౩౫

అన్యదపి పృచ్ఛతి (కథం వర్తేతేతి.) విద్వా నితి కర్తృపద మధ్యాహర్తవ్యం, వైశారద బుద్ధ్యుదయానుగుణావృత్తిః కీదృశీతి ప్రశ్నః, తా మేవ ప్రపఞ్చయన్ పృచ్ఛతి (విహరే దితి.) కథ మిత్యనుషజ్యతే. కై ర్వేతి కై ర్వా లక్షణైః జ్ఞాపకైః, ర్విద్వా నయ మితి జ్ఞాయతే, ప్రశ్నాంతరం. కిం భుఞ్జీతేతి, కింశబ్దః ప్రశ్నార్థకః అథ విసృజేత్ భోజనం విసృజేదేవ వేతి ప్రశ్నః, కిం శయీతైవ అథవా ఆసీతైవ అథవా యాతి వా సంచర న్నేవ వా వర్తేతేత్యర్థః. యద్వా కింశబ్దః కథ మర్థకః, కథం భుఞ్జీతేత్యర్థః. యద్వా, కింభుఞ్జీతేతి భోజ్యవస్తువిషయకః ప్రశ్నః. కిం విసృజే దిత్యభోజ్యవస్తు విషయకః, శయీతేత్యాదీనా మధ్యాహృతేన కథ మిత్యనేన సంబంధః. ౩౬

(ఏవ మితి.) హేఅచ్యుత, మే మమ ఏతం ప్రశ్నం, బ్రూహి ప్రతిబ్రూహి, నాహం ప్రభు రితి మావోచ ఇత్యాశయేన సంబోధయతి (ప్రశ్నవిదాంవరేతి.) ప్రశ్నశబ్దః ప్రతివచనపరః తస్య ప్రశ్నపూర్వకత్వాత్, ఏతదితి పాఠే ఏతస్మి న్ననపావరణాదౌ యః ప్రశ్నః తం ప్రతి బ్రూహీత్యర్థః. తర్హీత్థ మాక్షిపతా త్వయా కిమవధృత మిత్యత ఆహ (నిత్యబద్ధ ఇతి.) ఏకశబ్దోఽన్యార్థకః.

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి భక్తియోగోపదేశః)

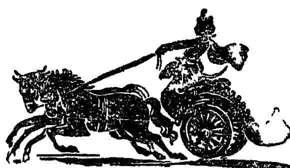
నిత్యముక్తో నిత్యబద్ధ ఏక ఏవేతి మే భ్రమః. ౩౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, దశమోఽధ్యాయః.

ఏకోఽన్యార్థే ప్రధానేచేత్యర్థపరిగణనానుశాసనాత్, నిత్యబద్ధో జీవోఽన్యః. నిత్యముక్తస్త్వన్యః. న కించి దప్యధృత మపి తు న బద్ధస్య కదాచి దపి ముక్తి స్సంభవిష్యతి న ముక్తస్య పూర్వం బంధ స్సమభవ దితి మే భ్రమః. యద్వా "తస్మాజ్జిజ్ఞాసయాఽఽత్మాన మాత్మస్థం కేవలం పర" మిత్యుక్త జీవేశ్వరభేదదృఢీకరణాయ తయోరైక్య మాశఙ్కతే నిత్యబద్ధ ఇతి, అస్మి న్పక్షే సంఖ్యాయా మేవైకశబ్దో వర్తతే, యోఽయం నిత్యముక్త ఈశ్వరః స ఏవ స్వావిద్యయా, నిత్యబద్ధ ఇతి మే భ్రమ ఇతి, అనేనైక్యప్రముఖికారణాభావా త్తదపి నిశ్చేతుం న ప్రభవామీతి సూచితమ్. ౩౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

బద్ధో ముక్త ఇతి వ్యాఖ్యా గుణతో మే న వస్తుతః,
గుణస్య మాయామూలత్వా న్న మే మోక్షోఽస్తి బంధనమ్. ౧

శోకమోహౌ సుఖం దుఃఖం దేహాపత్తిశ్చ మాయయా,
స్వప్నే యథాఽఽత్మనః ఖ్యాతి స్సంసృతి ర్న తు వాస్తవీ. ౨

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథ గుణేషు వర్తమానస్యైవ గుణాతీతత్వరూపప్రకారం వక్ష్యన్ తావ జ్జీవేశ్వరైక్యం ప్రతిక్షేప్తుం గుణమయప్రకృతౌ వర్తమానస్య పరమాత్మభూతస్య స్వస్య గుణకర్మబద్ధత్వశంకాం శమయితుం స్వస్వభావ మాహ (బద్ధో ముక్త ఇతి.) గుణతః త్రిగుణకర్మభిః బద్ధః తేభ్యో ముక్త ఇతి వ్యాఖ్యా నిర్దోషస్య మమ వస్తుత ఏవ నాస్తి గుణత ఇతి సార్వవిభక్తిక స్తసిః, మ ఇత్యనేన "ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః క్షరం ప్రధాన మమృతాక్షరం హరః క్షరాత్మానా వీశ తే దేవ ఏక" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్త విధం ప్రకృతిపురుషేశ్వరత్వ మభిప్రేతం, వస్తుతో మే నాస్తీత్యేత దేవోపపాదయతి (గుణస్యేతి.) గుణస్య సత్త్వాదిగుణమూలకకర్మణో మాయామూలత్వా న్మ న్నియామ్యప్రకృతిసంబంధమూలకత్వా న్మమ మాయానియంతు ర్న తద్గుణై ర్బంధః, అత ఏవ మోక్షోఽపి నాస్తి కింతు గుణకర్మవశ్యస్య జీవస్యైవైతా విత్యర్థః. న త్వనేన శ్లోకేన పరస్యైవాత్మనో గుణకర్మసంబంధ మభ్యుపేత్య తస్యాపారమార్థికత్వ ముచ్యతే "ఏకస్యైవ మమాంశస్య" త్యుత్తరశ్లోకేన జీవస్యైవ బంధ ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్. ౧

ఏవం స్వస్య గుణత్రయకర్మబంధాభావ ముక్త్వా జీవస్యాపి సంసారబంధ ఔపాధికత్వా దనిత్య ఇత్యాహ (శోకేతి.) మాయయా మన్నియామ్యయా ప్రకృత్యా జీవస్య శోకాదయో భవంతి అతో యథా స్వప్నే ఆత్మనః ఖ్యాతిః శరీరసంబంధసుఖదుఃఖాదిప్రతీతిః తద్వత్ సంసృతి ర్న తు వాస్తవీ అవాస్తవీ ఆత్మవస్తుస్వరూపప్రయుక్తా నిత్యా న భవతి కిం త్వౌపాధికీ అనిత్యేత్యర్థః. కథ మనాదే రనిత్యత్వ మితి న శఙ్కనీయం ఆద్యంతరహితస్యైవ నిత్యత్వాత్ కేవలానాదిత్వమాత్రస్య నిత్యత్వప్రయోజకత్వాభావా దితి భావః. ఏతేన "కథ మనపావృతః కథం వా గుణై ర్న యుజ్యతే" ఇతి ప్రశ్న స్యోత్తర ముక్తం భవతి దృష్టాన్తేఽపి స్వాప్నప్రపఞ్చస్యావాస్తవత్వం నామానిత్యత్వ మేవ న తు మిథ్యాత్వం తస్యాపి జాగ్రత్ప్రపఞ్చస్యేవ "న తత్ర రథా రథయోగా న పంథానో భవంతి, అథ రథా న్రథయోగాన్ పథః సృజతే, య ఏతేషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ" ఇతీశ్వరసృష్టత్వశ్రవణాత్. ౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

విద్యావిద్యే మమ తనూ విద్ధ్యుద్ధవ శరీరిణామ్,
మోక్షబన్ధకరీ ఆద్యే మాయయా మే వినిర్మితే. ౩

ఏకస్యైవ మమాంశస్య జీవస్యైవ మహామతే,
బన్ధోఽస్యా విద్యయాఽనాది ర్విద్యయా చ తథేతరః. ౪

అథ బద్ధస్య ముక్తస్య వైలక్షణ్యం వదామి తే,
విరుద్ధధర్మిణో స్తాత స్థితయో రేకధర్మిణి. ౫

కస్తర్హ్యౌపాధికస్యాపి సంసృతిబంధస్య కారణం కశ్చ తన్నివృత్తికారణ మిత్యత ఆహ (విద్యావిద్యే ఇతి.) విద్యా మదుపాసనా అవిద్యా స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాజ్ఞానం, తే మమ తనూ తనువ న్మదధీనే మాయయా సంకల్పరూపజ్ఞానేన "మాయావయునం జ్ఞాన మితి నైఘణ్టుకాః త్రిగుణాత్మకప్రకృతిసంబంధః స్వరూపాజ్ఞానరూపావిద్యయా తన్నివృత్తిస్తు విద్యయా విద్యావిద్యే చ మత్సంకల్పాయత్తే ఇత్యర్థః. ౩

"గుణస్య మాయామూలత్వా న్న మే మోక్షో న బంధన" మిత్యనేన సూచితం జీవస్యైవ బంధమోక్షభాక్త్వం విశదయతి (ఏకస్యైవేతి.) హే మహామతే ఏకస్య శరీరాపేక్షయా ప్రధానభూతస్య ఏవ కారేణ శరీరవ్యావృత్తిః జీవస్యైవే త్యేవకారేణేశ్వరవ్యావృత్తిః మమాంశస్య మచ్ఛరీరతయా మద్వి శేషణత్వేన మదంశస్య విశిష్టైకదేశో విశేషణం ఏకదేశ శ్చాంశః పరమాత్మా చ జీవవిశిష్టః "యస్యాత్మా శరీర" మితి జీవశరీరకత్వశ్రుతేః, తథా ఇతరో మోక్షః విద్యయా ఏవ మవిద్యాకృతప్రకృతివశ్యత్వరూపో బంధో జీవస్యైవ బంధ శ్చానాదిః అనాదే రపి తస్యాంతవత్త్వం విద్యయే త్యుక్తమ్. ౪

ఏత దేవ దృఢయితుం జీవపరయో స్స్వభావవైలక్షణ్యం వివక్షిత మాహ (అథ బద్ధస్యేతి.) ముక్తస్య నిత్యనిర్దోషస్య పరమాత్మనః న తు నిత్యముక్త ఇత్యనంతరోక్తేః, తే తుభ్యం వదామీతి కథంభూతయోః హే తాత ఏకధర్మిణి ఏకస్మిన్ శరీరే స్థితయోః, విరుద్ధధర్మిణోః ఏకస్మి న్నేవ కాలే భోక్తృత్వాభోక్తృత్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మాశ్రయయోః. ౫

సుపర్ణా వేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయా కృతనీడౌ చ వృక్షే,
ఏక స్తయోః ఖాదతి పిప్పలాన్న మన్యో నిరన్నోఽపి బలేన భూయాన్. ౬

ఆత్మాన మన్యం చ స వేద విద్వా నపిప్పలాదో న తు పిప్పలాదః,
యోవిద్యయా యు క్సతు నిత్యబద్ధో విద్వ న్మయోయ స్స తు నిత్యము క్తః. ౭

ప్రతిజ్ఞాత మేవ వైలక్షణ్యం "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వ త్త్యనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతీతి శ్రుతిప్రసిద్ధవృక్షపక్షిరూపకేణోపపాదయతి (సుపర్ణావితి.) శోభనౌ పర్ణౌ పక్షౌ యయో స్తౌ తత్ర జీవస్య పర్ణౌ ధర్మాధర్మౌ పరమాత్మన స్తు నిర స్తనిఖిలదోషత్వసమ స్తకల్యాణగుణాత్మకత్వరూపౌ ఏతౌ జీవేశ్వరరూపపక్షిణౌ సదృశౌ శోభనప్రయత్నాదిగుణకౌ అనేన సయుక్ఛబ్దార్థ ఉ క్తః, సమానగుణయోగో హి సయు క్త్వం సఖాయౌ ఉపకార్యోపకారకభావేన స్థితౌ యదృచ్ఛయా లోకదృష్టహేత్వంతరరహిత మితి భావః, వృక్ష శ్శరీరం నీడో హృదయకమలం కృతం హృదయకమలరూపం నివాసస్థానం యాభ్యాం తౌ "హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠిత" ఇతి జీవస్యాపి హృదయకమలావస్థితత్వం శ్రూయతే. తయో ర్జీవేశ్వరరూపయోః పక్షిణో రేకః జీవరూపః పక్షీ పిప్పలాన్నం పిప్పలం ప్రకృతిః "ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థ" మితి ప్రకృతేః పిప్పలత్వరూపణాత్, పిప్పలస్య అన్నం అద్యత ఇత్యన్నం భోగ్యం ఫలవ త్తద్వికారరూపం శబ్దాదివిషయం ఖాదతి అనుభవతి అన్యః ఈశ్వరరూపః పక్షీతు నిరన్నః పుణ్యాపుణ్యఫలసుఖదుఃఖాదిభోగరహితః బలేన సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదినా, భూయాన్ అపరిచ్ఛిన్నోఽపి అపరిచ్ఛిన్న శ్చ స్వరూపస్వభావసంకోచరహితః ప్రకాశత ఇత్యర్థః. అనేనా "నశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతి" త్యస్యార్థ ఉ క్తః. ౬

కించ "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా వజావీశనీశా అజో హ్యేకః భోగార్థయు క్తే" త్యాదిశ్రుత్యంతరసిద్ధజ్ఞత్వాజ్ఞత్వవైలక్షణ్య మాహ (ఆత్మాన మితి.) యో విద్వాన్ సర్వజ్ఞః అపిప్పలాదః అభోక్తా చ స ఆత్మాన మన్యం ప్రధానం పురుషం చ వేద యథావ త్సాక్షాత్కరోతి పిప్పలాదో భోక్తా జీవ స్తు ఆత్మాన మన్యం స్వసఖం పరమాత్మానం చ న వేద కింతు దేహ మేవాత్మతయాఽభిమన్యత ఇతి భావః, కించ యోఽవిద్యయా స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానేన యుజ్యతే ఇతి యుక్. స తు నిత్యబద్ధః య శ్చ విద్వన్మయః స్వాభావికజ్ఞానమయః విద్యామయ ఇతి పాఠే స ఏవార్థః. స తు నిత్యముక్తః నిత్యం హేయప్రతిభట ఈశ్వరః నిత్యము క్తశబ్దేన కదాచి న్ముక్తాజ్జీవా ద్వ్యావృ త్తిః. ౭

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

దేహస్థోఽపి న దేహస్థో విద్వా న్స్వప్నాద్యథోత్థితః,
అదేహస్థోఽపి దేహస్థః కుమతి స్స్వప్నదృగ్యథా. ౮

ఇంద్రియై రింద్రియార్థేషు గుణై రపి గుణేషు చ,
గృహ్యమాణేష్వహంకుర్యా న్న విద్వా న్యస్త్వవిక్రియః. ౯

దైవాధీనే శరీరేఽస్మి న్గుణభావ్యేన కర్మణా,
వర్తమానోఽబుధ స్తత్ర కర్తాస్మీతి నిబధ్యతే. ౧౦

ఏవం విరక్త శ్శయన అశనాటనమజ్జనే,

అథ కథం వర్తేతేత్యస్యోత్తరం వదన్ విద్వత్ప్రసంగా దవిదుషోఽపి వృత్తి మాహ (దేహస్థోఽపీతి.) న దేహస్థః అదేహస్థతుల్యః దేహాత్మాభిమాన మకుర్వన్ వర్తేతేత్యర్థః. యథా స్వప్నా దుత్థితః తద్వత్ స్వప్నోత్థితస్య హి స్వాప్నశరీరే ఆత్మాభిమానో నాస్తీతి స దృష్టాంతితః కుమతిః దేహాత్మాభిమానీ తు అదేహస్థోఽపి గర్భమహాప్రళయాదిదశాయాం అనిష్పన్నదేహోఽపి దేహస్థః బద్ధ ఏవేత్యర్థః, యథా స్వప్నదృక్ తద్వత్ స్వప్నద్రష్టుః స్వాప్నశరీరే ఆత్మాభిమానసద్భావాత్ స దృష్టాంతితః. ౮

అదేహస్థత్వ మేవ వివృణోతి (ఇంద్రియై రితి.) య స్తు విద్వాన్ సగుణైః ప్రకృతి పరిణామాత్మకై రింద్రియైః గుణేషు ఇంద్రియార్థేషు శబ్దాది ష్వనుకూలప్రతికూలేషు సత్సు అవిక్రియః హర్షవిషాదాదిరహితః. నాహంకుర్యాత్ ఆత్మని కర్తృత్వభోక్తృత్వాభిమానం న కుర్యా దిత్యర్థః. ౯

కుమతే ర్దేహస్థితిం వివృణోతి (దైవాధీన ఇతి.) గుణైః. ప్రాకృతై స్తత్కార్యభూతై రింద్రియై ర్వా భావ్యతే సంభావ్యత ఇతి తథా తేన కర్మణా హేతునా వర్తమానోఽపి అబుధః. దేహస్య దైవాధీనతాం ప్రాచీనకర్మనిమిత్తాం తత్ర స్థితిం చ తథా దేహవిలక్షణ మాత్మాన మజానన్ దేహ మేవాత్మానం మన్వాన ఇత్యర్థః. అత ఏవ కర్తాఽస్మీతి నిబధ్యతే, దేహాత్మాభిమానకర్తృత్వభోక్తృత్వాభి మానై ర్బద్ధో భవతీత్యర్థః. ౧౦

కథం విహరే దిత్యాదీనాం విశేషప్రశ్నానా ముత్తర మాహ (ఏవ మితి) ఇత్థం కుమతేః. వృత్త్యనుచింతనేన విరక్తః. దేహతదనుబంధిషు ఆసక్తిరహితః, అశనం వ్యాప్తిః. "అశూ వ్యాప్తౌ"

దర్శనస్పర్శనఘ్రాణభోజనశ్రవణాదిషు. ౧౧

న తథా బధ్యతే విద్వాం స్తత్ర తత్రాదయ న్గుణాన్.
ప్రకృతిస్థోఽప్యసంసక్తో యథా ఖం సవితాఽనిలః. ౧౨

వైశారద్యేక్షయాఽసంగశితయా చ్ఛిన్నసంశయః.
ప్రతిబుద్ధ ఇవ స్వప్నాన్నానాత్వా ద్వినివర్తతే. ౧౩

చిత్యనుశాసనాత్, శయనాదిషు కర్మసు యథోచితం వర్తమాన ఏవేతి శేషః. "యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా" ఇత్యన్యత్ర భగవతైవోక్తత్వాత్. ౧౧

తత్ర శబ్దాదివిషయేషు గుణాన్ గుణపరిణామాత్మకానీంద్రియాణి ఆదయన్ భక్షయన్ అనుభావయన్ ఈశ్వరాయత్తసత్తాప్రవృత్తిమ త్స్వింద్రియే ష్వేవకర్తృత్వభోక్తృత్వాదిక మనుచింతయ న్నిత్యర్థః. తదేవాహ (న తథేతి.) విద్వాన్ "తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః గుణాగుణేషు వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జతే" ఇత్యుక్తవిధమతిమాన్ తథా న బధ్యతే యథా కుమతి ర్బధ్యతే తథా న బధ్యత ఇత్యర్థః. గుణా నాదయ న్నిత్యనేనౌదాసీన్య మాత్మని కర్తృత్వభోక్తృత్వాదికం తు శరీరేఽనుసంధేయ మితి ఫలితం. ఈశ్వరే వా కర్తృత్వ మనుసంధేయ మితి వక్ష్యతే "సర్వాణి కర్మాణి నిరపేక్షస్సమాచరే" దితి కర్మాణి కుర్వత స్తత్ఫలభూతాని సుఖదుఃఖాదీ న్యనుభవతో దేహే వర్తమానస్య కథ మౌదాసీన్యరూప మవిక్రియత్వం సంభవే దత ఆహ (ప్రకృతిస్థోఽపీతి.) ప్రకృతి స్తత్పరిణామాత్మకో దేహ స్తస్థోఽపి అసంసక్త స్తదభినివేశరహితః, తత్ప్రయుక్తసుఖదుఃఖాది ష్వవిక్రియ ఇతి యావత్ తత్సత్త్వేఽపి తత్ప్రయుక్తై రవికృతత్వే దృష్టాంతత్రయం యథా ఖం సవితాఽనిల ఇతి, యథా ఖ మాకాశః. సర్వత్రావస్థిత మపి వ్యాప్యగతదోషై ర్న విక్రియతే యథా సవితా స్వప్రభయా వ్యాప్నువ న్నపి యథాఽనిలః సర్వత్ర సంచర న్నపి తద్వ త్ప్రకృతిస్థోఽపి ప్రకృత్యనభినివేశేనాతత్ప్రతుల్యో భవతీత్యర్థః. ౧౨

కించాయ మసఙ్గేన దేహాద్యనభినివేశేన నిశితయా వైశారద్యా ఈక్షయా బుద్ధ్యా ఛిన్నాః సంశయాః యస్య సః. స్వప్నా త్ప్రతిబుద్ధ ఇవ నానాత్వా ద్దేవత్వాదిభేదా ద్వినివర్తతే దేహోఽహ మిత్యాదభిమానం న కరోతీత్యర్థః. దేహా దహం విలక్షణో న వా కి మహం స్వతంత్రః ఉత ఈశ్వర పరతంత్రః, కిం వాఽహ మీశ్వర ఏవోత తస్మా ద్భిన్న ఇత్యాదయ స్సంశయాః. ౧౩

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

యస్య స్యుర్వీతసఙ్కల్పాః ప్రాణేంద్రియమనోధియామ్,
వృత్తయ స్స వినిర్ముక్తో దేహస్థోఽపి హి తద్గుణైః. ౧౪

యస్యాత్మా హింస్యతే హింస్రై ర్యేన కించి ద్యదృచ్ఛయా,
అర్చ్యతే వా క్వచి త్తత్ర న వ్యతిక్రియతే బుధః. ౧౫

న స్తువీత న నిన్దేత కుర్వత స్సాధ్వసాధు వా,
వదతో గుణదోషాభ్యాం వర్జిత స్సమదృ జ్మునిః. ౧౬

న కుర్యా న్న వదే త్కించి న్న ధ్యాయే త్సాధ్వసాధు వా.
ఆత్మారామోఽనయా వృత్త్యా విచరే జ్జడవ న్మునిః. ౧౭

"అథ కై ర్వా జ్ఞాయేత లక్షణై" రిత్యస్యోత్తర మాహ (యస్యేతి.) యస్య ప్రాణాదీనాం వృత్తయో వ్యాపారాః వీతసంకల్పాః స్యుః ఇద మదనీయ మిదం ద్రష్టవ్యం ఇదం సంపాద్య మిదం పరిహర్తవ్య మిత్యాద్యభిసంధిరహితాః స్యు రిత్యర్థః. స ఏవ దేహస్థోఽపి తద్గుణై ర్వినిర్ముక్తో జ్ఞేయః. ౧౪

(యస్యేతి.) ఆత్మా దేహః హింస్రైః, దుర్జనైః, హింస్యతే పీడ్యతే అథవా యేనకేన చి ద్యదృచ్ఛయా అర్చ్యతే సత్క్రియతే తథాఽపి తత్ర హననార్చనాదౌ న వ్యతిక్రియతే నాతీవ విక్రియతే స ఏవ బుధః. విద్వా నితి జ్ఞేయః. ౧౫

కించ యః సాధు అసాధు వా కుర్వతః వదతో వా జనాన్ న స్తువీత న నిందేత, తత్ర హేతుః గుణదోషాభ్యాం సాధ్వసాధుక్రియోక్త్యాదిప్రయుక్తమానావమానాభ్యాం రహితః. తత్రాపి హేతుః సమదృక్ మానావమానయో స్తుల్యదృష్టిః స మునిః జ్ఞేయః. ౧౬

కించాత్మారామః, స్వయ మపి కించి ల్లౌకికం కర్మ సాధ్వసాధు వా న కుర్యా న్న వదే న్న ధ్యాయే చ్చ కింతు మునిః మననశీలః, అనయా "దేహస్థోఽపి న దేహస్థ" ఇత్యాదినోక్తవిధయా వృత్త్యా జడవ ద్విచరేత్. ౧౭

శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతో ననిష్ణాయా త్పరే యది,
శ్రమ స్తస్య శ్రమఫలో హ్యధేను మివ రక్షతః. ౧౮

గాం దుగ్ధదోహా మసతీం చ భార్యాం దేహం పరాధీన మసత్ప్రజాం చ.
వి త్తం త్వతీర్థీకృత మంగ వాచం హీనాం మయా రక్షతి దుఃఖదుఃఖీ. ౧౯

యస్యాం న మే పావన మంగ కర్మ స్థిత్యుద్భవప్రాణనిరోధ మస్య.
లీలావతారేప్సితజన్మవా స్యా ద్వన్ధ్యాం గిరం తాం బిభృయా న్న ధీరః. ౨౦

ఉదేవం గుణేషు వర్తమాన స్యాగుణో త్తీర్ణత్వం నామ శయనాసనభోజనాదివిరహః, కిం త్వహంకారరాగద్వేషరాహిత్య ముపకారాపకారాదిషు తుల్యచి త్తత్వం, దర్శనస్పర్శనాదిషు కర్తృత్వాభిమాన శూన్యత్వం, సువర్ణలోష్టాది ష్విష్టానిష్టబుద్ధివిరహ శ్చేతి ప్రతివచన ము క్తం భవతి. అథై వంవిధస్య పురుషస్య శాస్త్రజన్య ముపాసనాత్మకం చేతి జ్ఞానద్వయ ముపాదేయ మిత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మణీతి.) నిష్ణాతః పారంగతోఽపి యది పరే బ్రహ్మణి పరబ్రహ్మవిషయసమాధిపర్యంతజ్ఞానే న నిష్ణాయాత్ పరినిష్ఠితో న భవేత్, తర్హి తస్య శ్రమః అధ్యయనాధ్యాపనాదిశ్రమః, శ్రమఫలః శ్రమ ఏవ ఫలం యస్య సః. నిరర్థక శ్శ్రమ ఇత్యర్థః, అధేను మివ రక్షతః, అధేనుం చిరప్రసూతాం నిఃక్షీరాం గా మిత్యర్థః, తాం రక్షతో యథా రక్షా శ్రమైకఫలా తద్వత్. ౧౮

ఏత దేవ దృష్టాంతాంతరై శ్చ ప్రపఞ్చయతి (గా మితి.) దుహ్యత ఇతి దోహః పయః దుగ్ధః దోహః నో త్తరత్ర దోహోఽ స్తి యస్యాః, తాం గాం అసతీం కామశూన్యాం దుష్టాం భార్యాం చ పరాధీనం ప్రతిక్షణం దుఃఖహేతుం దేహం అసత్ప్రజాం దృష్టాదృష్టశూన్యం దురాత్మానం పుత్రం చ అతీర్థీకృతం అగతే పాత్రేఽద త్తం వి త్తం, దుష్కీ ర్తిదురితాపాదకం అఙ్గ హేఉద్ధవ, మయా హీనాం మత్ప్రతిపాదనరహితాం వాచం చ యో రక్షతి స దుఃఖదుఃఖీ దుఃఖానంతర మేవ దుఃఖ మస్యా స్తీతి తథా. ౧౯

మయా హీనాం వాచ మిత్యేత దేవ వివృణోతి (యస్యా మితి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ అస్య జగతః స్థిత్యుత్ప త్తిసంహారాత్మకం పావనం శృణ్వతో వదత శ్చ పావనకరం మే మమ కర్మ చరిత్రం యస్యాం వాచి ప్రతిపాద్యం న స్యాత్. లీలయా యే అవతారా స్తే లీలాపదేన స్వావతారాణాం కర్మనిమి త్తత్వవ్యుదాసః, తేష్వీప్సితం జగతః ప్రేమాస్పదం. రామకృష్ణాదిజన్మ వా స్యాత్ తాం వంధ్యాం నిష్ఫలాం గిరం ధీమాన్ న ధారయేత్. పావన మిత్యనేన స్వజన్మకర్మప్రతిపాదనరహితాయాః ప్రత్యుతాపవిత్రతావహత్వం చ సూచితం. అథవా లీలావతారేప్సితజన్మేతి సమాహారద్వంద్వః తత్రేప్సితాః ప్రియతమాః భక్తా ఇత్యర్థః. జన్మగ్రహణం కర్మణోఽప్యుపలక్షణం, భగవద్భాగవతజన్మ కర్మాదిక మిత్యర్థః. ౨౦

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

ఏవం జిజ్ఞాసయా౽పోహ్య నానాత్వభ్రమ మాత్మని.
ఉపారమేత విరజం మనో మయ్యర్ప్య సర్వగే. ౨౧

యద్యనీశో ధారయితుం మనో బ్రహ్మణి నిశ్చలమ్.
మయి సర్వాణి కర్మాణి నిరపేక్ష స్సమాచర. ౨౨

శ్రద్ధాళు ర్మే కథా శ్శృణ్వ స్సుభగాలోకపావనీః,
గాయ న్ననుస్మర న్కర్మ జన్మ చాభినయ న్స్మరన్. ౨౩

మదర్థే ధర్మకామార్థా నాశ్రయ న్మదుపాశ్రయః.

ప్రశ్నస్యోత్తర ముపసంహర న్విధేయం విదధాతి (ఏవ మితి.) ఏవ మిత్థం జిజ్ఞాసయా విచారేణ, జీవాత్మని నానాత్వభ్రమం దేవమనుష్యాదినానాత్వభ్రమ, మపోహ్య దేహా జ్జీవాత్మానం వివిచ్యేత్యర్థః, కృత్స్నచిదచిదాత్మని మయి విరజం విగతరజోగుణం ఆహారాదిభిః సాత్త్వికైః సత్త్వైకప్రవణం మనః అర్ప్య నిధాయ మయి భక్తిం కృత్వేత్యర్థః. లౌకికకర్మణ ఉపర మేతేత్యర్థః. ౨౧

నైర్మల్య మేవ మనస స్సంపాదయితుం దుశ్శకం కుత స్త్వయి భక్తి రుదేష్యతీ త్యభిప్రాయ మాలక్ష్య భక్తియోగోత్పాదకా నుపాయా నుపదిశతి (యదీతి.) మయి బ్రహ్మణి నిశ్చలం యథా తథా మనో ధారయితుం యద్యశక్తః అసమర్థ స్తర్హి సర్వాణి వర్ణాశ్రమోచితాని కర్మాణి నిరపేక్షః సర్వాంతరాత్మప్రయోజకకర్తృభూతపరమాత్మప్రవర్తితదేహేంద్రియకర్తృకాణి. న తు మత్కర్తృకాణీ, త్యధ్యవసాయేన, తత్ఫలాపేక్షారహిత, స్సమాచర కురు. ౨౨

కించ (శ్రద్ధాళు ర్మే ఇతి.) సుభద్రాః జగన్మంగళావహాః, శృణ్వతో౽నువదత శ్చ లోకస్య పావనకరీ ర్మమ కథాః శృణ్వ న్గాయం శ్చ జన్మ రామకృష్ణాదిజన్మ, అనుస్మరన్. కర్మచేష్టిత మభినయన్ స్వయ మనుకుర్వన్. ౨౩

మదర్థం ధర్మకామార్థా, నాచరన్. సేవమానః ధర్మస్య చేశ్వరారాధనార్థతా నామ మత్ప్రీణనద్వారా౽పవర్గార్థతా కామానాం మదర్థత్వం మదుపభుక్తస్రగ్గంధవాసో౽లంకారచర్చనోచ్ఛిష్ట

లభతే నిశ్చలాం భక్తిం మయ్యుద్ధవ సనాతనే. ౨౪

సత్సంగలబ్ధయా భక్త్యా మయి మాం యో నిషేవతే,
స వై మే దర్శితం సద్భి రఞ్జసా విందతే పదమ్. ౨౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

సాధు స్త ఉత్తమశ్లోక మతః కీదృగ్విధః ప్రభో.
భక్తి స్త్వయ్యుపయుజ్యేత కీదృశీ సద్భి రాదృతా. ౨౬

ఏత న్మే పురుషాధ్యక్ష లోకాధ్యక్ష జగత్ప్రభో,
ప్రణతాయానురక్తాయ ప్రపన్నాయ చ కథ్యతామ్. ౨౭

భోజనత్వాదిరూపం అర్థానాం మదీయారాధనోపయోగిత్వం మదుపాశ్రయః ఆశ్రయత ఇత్యాశ్రయః ఆశ్రీయతే అనేనేత్యాశ్రయ ఇతి చ అహ మేవోపాశ్రయో యస్య సః ఈశ్వర ఏవ ప్రాప్యః ప్రాపక శ్చేత్యధ్యవస్య న్నిత్యర్థః. ఏవంభూత శ్చే త్సనాతనే సర్వకారణే మయి హేఉద్ధవ నిశ్చలాం భక్తిం లభతే. ౨౪

ఉక్తసర్వోపాయనిదానభూతం సత్సఙ్గాత్మకం కారణాంతరం వద న్నిత్థముపాయై రుపకృతస్య భక్తియోగస్య సాక్షా త్స్వపరప్రాప్త్యుపాయత్వ మాహ (సత్సఙ్గయేతి.) సతాం సాధూనాం సఙ్గేన లబ్ధయా మయి భక్త్యా మా మేవ యో నిషేవతే స మే మమ స్థాన మఞ్జసా సుఖేన విందతే లభతే, సద్భిర్దర్శితం వై ఇత్థం నిశ్చితం మిత్యర్థః. ౨౫

"సత్సఙ్గలబ్ధయా భక్త్యే" త్యుక్తం తత్ర సతాం భక్తేశ్చ విశేషం పృచ్ఛతి (సాధు స్త ఇతి.) హేప్రభో సాధుః, కీదృగ్విధః తే తవ మతః అభిమతః సద్భి రాదృతా ఆదరపూర్వ మనుష్ఠితా భక్తిః కీదృశీ త్వయ్యుపయుజ్యేత సాధవః స్వమతిపరికల్పితాః సంతి బహవః తవతు కీదృశ స్సమ్మతః తథా భక్తి రపి బహువిధా. లోకే కీదృశీ పున స్త్వయ్యుపయుజ్యేత, సద్భి శ్చ నారదాదిభి రాదృతా. ౨౬

ఏతత్తు ప్రపన్నాయ మే మహ్యం కథ్యతాం ఇదం చాతిగుహ్యం దుర్విజ్ఞేయం చ త్వయైవ వక్తవ్య మిత్యభిప్రాయేణ సంబోధయ న్విశినష్టి హేపురుషాధ్యక్ష "త్వం బ్రహ్మే" త్యాదినా పురుషగ్రహణం ప్రధానస్యాప్యుపలక్షణం ప్రధానపురుషయో ర్నియంతరిత్యర్థః. అనేన యత్కించి జ్జ్ఞానం కర్మ చ త్వదాయత్త మేవేతి కార్త్స్న్యేన జ్ఞానకర్మమార్గౌ త్వయైవ జ్ఞాయేతే న త్వదన్యః కశ్చి దుపదేష్టా విద్యత ఇతి భావః. ౨౭

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

త్వం బ్రహ్మ పరమవ్యోమ పురుషః ప్రకృతేః పరః,
అవతీర్ణోఽసి భగవ న్స్వేచ్ఛోపాత్తపృథగ్వపుః. ౨౮

శ్రీశుక ఉవాచ—

కృపాళు రకృతద్రోహ స్తితిక్షు స్సర్వదేహినామ్,
సత్యసారోఽనవద్యాత్మా సమ స్సర్వోపకారకః. ౨౯

కామై రహతధీ ర్దాన్తో మృదు శ్శుచి రకించనః,

పురుషాధ్యక్షత్వోపయోగిసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాదికల్యాణగుణానుగుణం బృహత్త్వ మాహ (త్వం బ్రహ్మేతి.) న కేవల ముక్తవిధః కింతు నిరస్తనిఖిలదోషోఽపీత్యాహ. పరమవ్యోమ వ్యోమవ న్నైర్మల్యపరో వ్యోమశబ్దః పరమశబ్దోమలప్రతిభటత్వపరః నిర్మలస్వరూప ఇత్యర్థః. పురుషాధ్యక్షత్వస్య భేదగర్భత్వా జ్జీవేశ్వరయో రభేదవ్యుదాసాయ విశినష్టి. (పురుషః ప్రకృతేఃపర ఇతి.) ప్రకృతిశబ్దోఽత్ర "భూమి రాపో నలో వాయుః అపరేయ మిత స్త్వన్యా" మితి శ్లోకద్వయోక్తచిదచిదాత్మకప్రకృతిద్వయ పరః. పరశబ్దేన అన్యత్వ ముత్కృష్టత్వం చ తస్త్రేణ వివక్షితం. పరిత్రాణాయ సాధూనా మవతీర్ణస్య తవైత త్కథన ముచిత మిత్యాశయేనాహ (అవతీర్ణోఽసీతి.) హేభగవన్ స్వేచ్ఛయా ఉపాత్తాని పరిగృహీతాని, పృథక్ నానావిధాని వపూంషి రామప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాదిరూపాణి యేన తథా భూతోఽవతీర్ణోఽసి స్వేచ్ఛాపదేన వపుషాం కర్మనిమిత్తత్వవ్యుదాసః. ౨౮

తావత్సాధు రేవంవిధో మమ మత ఇత్యాహ (కృపాళురితి పఞ్చభిః.) కృపాళు స్స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖాసహిష్ణుః, తన్నిరాచికీర్షు ర్వా. సర్వభూతానాం కుత్రాపి భూతే న కృతో ద్రోహో యేన సః. తితిక్షుః ద్వంద్వసహిష్ణుః. సత్యం సారం బలం స్థిరం వా యస్య సః. అనవద్యః ద్వేషాసూయాదిరహితః ఆత్మా మనో యస్య సః. సమః స్వపరసమదృష్టిః సర్వానుపకరోత్యేవేతి సర్వోపకారకః. ౨౯

కామై రహతా అక్షుభితా ధీ ర్యస్య సః. దాంతః నిగృహీతేంద్రియః. మృదుః మృదుచిత్తః. శుచిః బాహ్యాభ్యంతరశౌచవాన్ తత్ర బాహ్యం స్నానాదిజన్యం, ఆంతరం విష్ణుచింతనజం. అకించనః

అనీహో మితభు క్శాన్త స్థ్సిరో మచ్ఛరణో మునిః. ౩౦

అప్రమత్తో గభీరాత్మా ధృతిమా న్జితషడ్గుణః,
అమానీ మానదః కల్పో మైత్రః కారుణికః కవిః. ౩౧

ఆజ్ఞాయైవం గుణా న్దోషాన్మయాఽఽదిష్టా నపి స్వకాన్,
ధర్మా న్సంత్యజ్య య స్సర్వా న్మాం భజే త్స చ స త్తమః. ౩౨

జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వాఽథ యే వై మాం యావాన్య శ్చాస్మి యాదృశః,
భజ న్త్యనన్యభావేన తే మే యు క్తతమా మతాః. ౩౩

అనన్యప్రయోజనః అనీహః లౌకికవ్యాపారరహితః. **దృష్టాదృష్టఫలేచ్ఛారహితో వా. మితం యథా తథా భు** **జ్తే ఇతి తథా శాంతః** నిగృహీతాంతఃకరణః. స్థిరః స్థిరచిత్తః. అహ మేవ శరణం రక్షితా ప్రాప్త్యుపాయ శ్చ యస్య సః మునిః శుభాశ్రయసంశీలనశీలః. ౩౦

అప్రమ త్త స్సావధానః, గభీరాత్మా అనవగాహ్యాభిప్రాయః, ధృతిమా నాపత్సు ధైర్యసహితః, జితాః షడ్గుణాః అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యవో యేన మనోజయస్య ప్రాణజయపూర్వకత్వా జ్జితప్రాణ స్యాశనాయాదిజయ స్సుకర ఏవేతి భావః. అమానీ స్వదేహసత్కారానభిలాషీ, అన్యేభ్యో మానదః సత్కారకారకః, కల్యః హితోపదేశదక్షః, మైత్రః అవఞ్చకః, కారుణికః కరుణయైవ ప్రవర్తమానః న స్వార్థలాభేన. కవిః చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యజ్ఞః. ౩౧

కించ (ఆజ్ఞాయేతి) ఆదిష్టా నుపదిష్టాన్ వేదముఖేనోక్తాన్ గుణాన్ దోషాం శ్చ ఆజ్ఞాయ విరోధిస్వరూపస్యాపి జ్ఞేయత్వా ద్దోషా నిత్యుక్తం. సర్వా న్స్వకాన్ వర్ణాశ్రమోచితాన్ ధర్మాన్ సంత్యజ్య "సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్య" త్యత్రేవాత్రాపి యథాసంప్రదాయం త్యాగో వివక్షితః, యః మా ముపాయోపే యభావేన భజేత స చ స త్తమః సాధుతమః. ౩౨

(కించ జ్ఞాత్వేతి.) యః యత్స్వరూపః యాదృశః యత్స్వభావః యావా న్యావద్విభూతిక శ్చాస్మి తథా పునః పునర్విచార్య యే మా మేవానన్యభావేన నాన్యస్మి న్ప్రయోజనాంతరోపాయాంతర దేవతాంతరాదౌ భావ స్తేన భజంతీతి తే భ క్తతమాః, వై శబ్దో నిశ్చయద్యోతకః. ౩౩

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మల్లింగమద్భక్తజనదర్శనస్పర్శనార్చనమ్,
పరిచర్యా స్తుతిః ప్రహ్వో గుణకర్మానుకీర్తనమ్. ౩౪

మత్కథాశ్రవణే శ్రద్ధా మదనుధ్యాన ఏవ చ,
సర్వలాభోపహరణం దాస్యే నాత్మనివేదనమ్. ౩౫

మజ్జన్మకర్మకథనం మమ పర్వానుమోదనమ్,
గీతతాణ్డవవాదిత్రగోష్ఠీభి ర్మద్గృహోత్సవమ్. ౩౬

యాత్రాబలివిధానం చ సర్వవార్షికపర్వసు,
ఉత్తమా తాంత్రికీ దీక్షా మదీయవ్రతధారణమ్. ౩౭

మమార్చాస్థాపనే శ్రద్ధా స్వత స్సంహత్య వోద్యమః.

ఏవం సాధులక్షణ ముక్తం. అథైవంవిధానాం సతాం సంగా చ్ఛిక్షణీయాని భక్తియోగాను గ్రాహకాణి తల్లక్షణా న్యాహ (మల్లిఙ్గేత్యాదిభి రష్టభిః.) మల్లిఙ్గ మర్చారూపం మల్లిఙ్గమద్భక్తజన ప్రదర్శనాదీని భక్తియోగానుగ్రహకారీణి తల్లక్షణా నీత్యష్టమా న్తేష్వాహ ర్తవ్యం. పరిచర్యా పాదపీడనాది రూపా, ప్రహ్వశబ్దః ప్రణామపరః గుణకర్మానుకీర్తనమ్. ౩౪

మదనుధ్యానం మద్విషయకానుధ్యానం సర్వలాభోపహరణం సర్వస్య లబ్ధస్య సమర్పణం దాస్యేన స్వాభావికేన ఆత్మనః స్వస్య నివేదనం సమర్పణం మచ్ఛేషత్వాధ్యవసానమ్. ౩౫

మజ్జన్మకర్మకథనం శ్రోతృసన్నిధా వితి శేషః. మమ పర్వసు జయన్త్యాదిషు అనుమోదన ముత్సవకరణేనేతి శేషః. గీతాదిభి ర్మద్గృహేషు వదాలయేషూత్సవః. ౩౬

యాత్రా దివ్యదేశయాత్రా సర్వవార్షికపర్వసు చాతుర్మాస్యైకాదశ్యాదిషు బలివిధానం విశేషతః పూజావిధానం, ఉత్తమా తాంత్రికీ పఞ్చరాత్రోక్తా దీక్షా పంచసంస్కారసంపత్తిః, వైదికీతి పాఠే అధ్వర్యు ర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా యజమానం దీక్షయతీత్యుక్తవిధా యజ్ఞాదిదీక్షా మదీయవ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసా దీని తేషాం ధారణ మాచరణమ్. ౩౭

మమ యా అర్చా పూజా మూర్తి స్తస్యాః స్థాపనే శ్రద్ధా ఆదరః సత్యాం శక్తౌ స్వస్య తదభావే ఇతరైః సహ సంహత్య సంభూయ ఉద్యమ శ్చ ఉద్యానేత్యాదే ర్మమేత్యాదిః తత్రోద్యాన

ఉద్యానోపవనాక్రీడపురమందిరకర్మణి. ౩౮

సమ్మార్జనోపలేపాభ్యాం సేకమణ్డలవర్తనైః,
గృహశుశ్రూషణం మహ్యం దాసవ ద్యదమాయయా. ౩౯

అమానిత్వ మదమ్భిత్వం కృతస్యాపరికీర్తనమ్,
అపి దీపావలోకం మే నోపయుఞ్జ్యా న్నివేదితమ్. ౪౦

యద్యదిష్టతమం లోకే యచ్చాతిప్రియ మాత్మనః,
తత్తన్నివేదయే న్మహ్యం తదనన్త్యాయ కల్పతే ౪౧

సూర్యోఽగ్ని ర్బ్రాహ్మణో గావో వైష్ణవః ఖం మరు జ్జలమ్,
భూ రాత్మా సర్వభూతాని భద్రపూజాపదాని మే. ౪౨

మాయతనాంతర్గతం వనం ఉపవన మాయతనసమీపవనం ఆక్రీడాః పుష్పావచయాద్యాక్రీడనార్హాణి, స్థానాని, పురాణి ఆయతనస్య పరితః స్థితాని తత్రత్యాని మందిరాణి తేషాం కర్మాణి నిర్మాణే స్వత స్సంహత్య చోద్యమ ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. ౩౮

సమ్మార్జనం ధూళ్యపాకరణం ఉపలేపనం గోమయాదిభిః సేక స్తైరేవ ప్రోక్షణం మండల వర్తనం సర్వతోభద్రస్వస్తికచక్రాబ్జాదిమండలకరణం ఏభి రమాయయా దాసవ న్మహ్యం మమ గృహశుశ్రూణం గృహాలంకారః. ౩౯

అమానిత్వం దురహంకారరాహిత్యం, అదమ్భిత్వం అవఞ్చకత్వం, కృతస్య ధర్మస్యాపరికీర్తనం "ధర్మః క్షరతి కీర్తనా" దితి స్మృతే రితి భావః. మే మహ్యం స్వయా మన్యేన వా నివేదితం దీపావలోకం నోపయుఞ్జ్యాత్ స్వవ్యాపారోపయోగినం న కుర్యాత్, కిం త్వన్యదీపారోపణ మేవ కుర్యా దిత్యర్థః. దీపావలోకశబ్దః తాలవృంతపవనాదీనా మప్యనుపయోజ్యత్వప్రదర్శనపరః. ౪౦

కించ (యద్య దితి.) లోకే యద్య దిష్టతమం కమనీయం వస్తు, యచ్చాత్మనః స్వస్య ప్రియతమం తత్త న్మహ్యం నివేదయేత్. ఏవం చే త్తదానంత్యాయ మమాపరిమితప్రీతయే అక్షయ్య ఫలాయ వా కల్పతే. ౪౧

అథ భక్తిలక్షణా న్యేవ పూజావిధానాని వక్తుం తదధిష్ఠానా న్యాహ (సూర్య ఇతి.) హేభద్ర సూర్యాదీని సర్వభూతాంతాని ఏకాదశ మమ పూజాపదాని. ౪౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

సూర్యే తు విద్యయా త్రయ్యా హవిషాఽగ్నౌ యజేత మామ్,
ఆతిథ్యేన తు విప్రాగ్ర్యే గోష్వఙ్గయవసాదినా. ४३

వైష్ణవే బన్ధుసత్కృత్యా హృది ఖే ధ్యాననిష్ఠయా.
వాయౌ ముఖ్యధియా తోయే ద్రవ్యై స్తోయపురస్కృతైః. ४४

స్థణ్డిలే మంత్రహృదయై ర్భోగై రాత్మాన మాత్మని.
క్షేత్రజ్ఞం సర్వభూతేషు సమత్వేన యజేత మామ్. ४५

ధిష్ణ్యే ష్వేతేషు మద్రూపం శఙ్ఖచక్రగదామ్బుజైః.
యుక్తం చతుర్భుజం శాంతం ధ్యాయ న్నర్చే త్సమాహితః. ४६

ఇష్టాపూర్తేన మా మేవ యో యజేత సమాహితః.

తత్రోద్దేశక్రమేణ పూజాప్రకారా నాహ (సూర్యేత్విత్యాదినా.) త్రయ్యా విద్యయా "ఆసత్యేనే"త్యాదిమన్త్రైః, అగ్నౌ ఆహవనీయాదౌ తాంత్రికే చ, హవిషా చరుపురోడాశాజ్యాదిరూపేణ మాం యజేతేతి సంబంధః, విప్రాగ్ర్యే బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠే ఆతిథ్యేన విప్రాగ్నౌ పితిపాతే విప్రశరీరాంతర్గత జాఠరాగ్నౌ అఙ్గ హేఉద్ధవ గోషు యవసాదిభిః యవసం తృణం ఆదిశబ్దేన తిలపిష్టోదకాదిసంగ్రహః, ४३

వైష్ణవే విష్ణో ర్భక్తే బంధుసత్కృత్యా బంధావివ సత్కారేణ, ఆకాశే పూజా నామ హృదయాకాశాంతరే ధ్యాన మిత్యాహ (హృది ఖే ధ్యాననిష్ఠయేతి.) యజేత మా మిత్యుత్తరత్ర సంబంధః. ముఖ్యధియా ముఖ్యప్రాణధియా తోయే తు తోయపురస్కృతైః తోయాదిభి రిత్యర్థః. ద్రవ్యై ర్గంధ పుష్పదూర్వాక్షతాదిభిః. ४४

భూ రాత్మేత్యత్ర భూశబ్దేన చక్రాబ్జాదిమండలసంస్కృతో దేశో వివక్షిత స్తదాహ (స్థండిల ఇతి.) మంత్రహృదయై ర్మూలమంత్రహృదయాద్యఙ్గమంత్రన్యాసైః ఆత్మని స్వస్మిన్ ఆత్మానం మాం భోగైః, శాస్త్రావిరుద్ధకామై ర్యజేత. సర్వభూతేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు క్షేత్రజ్ఞం జీవశరీరకం మాం సమత్వేన రాగద్వేషాదిరాహిత్యేన యజేత. ४५

ఏతేషు సూర్యాదిషు ధిష్ణ్యేషు స్థానేష్వపి మద్రూప మేవ ధ్యాయన్ సమాహితోఽవహిత చిత్తః సమర్చయేత్. ४६

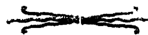
కించ (ఇష్టేతి.) ఇష్టం వైదికం కర్మ. పూర్తం స్మార్తం తయో స్సమాహార స్తేన య స్సమాహితో మా మేవ యజేత సోఽపి మల్లిఙ్గాదిదర్శనాదిభ్య దివ మయి సద్భక్తిం ప్రేమాత్మికా

లభతే మయి సద్భక్తిం మత్స్మృతిం సాధుసేవయా ౪౭

ప్రాయేణ భక్తియోగేన సత్సంగేన వినోద్ధవ,
నోపాయో విద్యతే సమ్యక్ప్రాయణం హి సతా మహమ్. ౪౮

అథైత త్పరమం గుహ్యం శృణు మే యదునన్దన,
సుగోప్య మపి వక్ష్యామి త్వం మే భృత్య స్సుహృ త్సఖా. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

మవిచ్ఛిన్నాం భక్తిం లభతే ఉక్తసర్వలక్షణోపకృతా సద్భక్తి స్సాధుసేవామూలై వేత్యుపసంహరతి (మత్స్మృతి స్సాధుసేవయేతి.) మత్స్మృతి ర్మద్భక్తిః, సత్సఙ్గమూలైవ. ౪౭

న తతోన్యః కశ్చి న్మత్ప్రాప్త్యుపాయో విద్యత ఇత్యాహ (ప్రాయేణేతి.) హేఉద్ధవ సత్సఙ్గేన సత్సఙ్గలబ్ధేన్ భక్తియోగేన వినా సమీచీనో మత్ప్రాప్త్యుపాయో న విద్యతే ప్రాయేణేత్యనేన క్వచి న్న్యాసయోగ స్యాప్యుపాయత్వం సత్సఙ్గలబ్ధత్వం చ వివక్షితం. సత్సఙ్గేనేత్యత్ర హేతు మాహ, హి యస్మా దహం సతాం ప్రాయణం ఉపాయ ఉపేయ శ్చ ఈయత ఇత్యయనం యంత్యనేనే త్యయన మితి వ్యుత్పత్తిద్వయస్య వివక్షితత్వాత్, ఉపాయోపేయభావేనాశ్రితోఽహం తదధీన ఇతి సత్సఙ్గా దేవ మద్వశీకార ఇతి భావః. ౪౮

అథేత్థం నిరూపితబహ్వఙ్గకభక్తియోగదుష్కరత్వాభిప్రాయమాలక్ష్య ప్రాయేణేత్యనేన సూచితం స్వవశీకరణోపాయం న్యాసయోగం వివక్షు స్తావ త్తస్య పరమగోప్యత్వ మధికారివిశేషాయైవోపదేశ్యత్వం చ ఖ్యాపయన్ శుశ్రూషా ముత్పాదయితుం శ్చ తత్కథనం ప్రతిజానీతే (అథైత దితి.) సుగోప్య స్యాప్యుక్తౌ హేతుతయోపాత్తం భృత్య స్సుహృ త్సఖేతి విశేషణత్రయమ్. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

నరోధయతి మాం యోగో న సాంఖ్యం ధర్మ ఉద్ధవ.
న స్వాధ్యాయ స్తప స్త్యాగో నేష్టాపూర్తం న దక్షిణాః. ౧

వ్రతాని యజ్ఞశ్ఛన్దాంసి తీర్థాని నియమాయమాః.
యథావరున్ధే సత్సంగ స్సర్వసంగాపహోహి మామ్. ౨

సత్సంగేన హి దైతేయా యాతుధానాః ఖగా మృగాః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

ఇత్థం బహ్వఙ్గకే బహువయఃకాలాదిసాధ్యే దుష్కరే భక్తియోగే ఉపదిష్టే తత్సాధ్యతల్లిప్సాఽశక్తిభ్యా మావిలమానస ముద్ధవ మాలక్ష్య సుకరోపాయ మాత్మనిక్షేపాపరపర్యాయం న్యాసయోగాత్మకం లక్షీమాంసం వివక్షు స్తాప త్తస్యానితరోపాయసాధ్యసాధనత్వఖ్యాపనాయ కైముత్యన్యాయేన తదుపాయ నిష్ఠసత్సంగతే రేవానితరసాధ్యసాధనతా మాహ (న రోధయతీతి,) మాం న రోధయతి న హృదిస్థం కరోతి న వశీకరోతీతి యావత్. యోగః వర్ణాశ్రమోచితకర్మయోగః ప్రాణాయామయోగో వా, సాంఖ్యం ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనం ధర్మః అహింసాదిరూపః, స్వాధ్యాయో వేదాధ్యయనం. తపోఽనశనాది ఇష్టం యాగాదివైదికం కర్మ, పూర్తం స్మార్తం తయో స్సమాహారః, త్యాగః సామాన్యతో దానం, దక్షిణాః క్రత్వాదిసాద్గుణ్యార్థదానమ్. ౧

వ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని, యజ్ఞాః పఞ్చమహాయజ్ఞాః, ఛందాంసి రహస్యమంత్రాః తీర్థాని గఙ్గాదీని, నియమాః శౌచాదమనాదయః, యమాః బాహ్యాభ్యంతరేంద్రియనియమనోపాయాః, యథా సత్సఙ్గో మా మవరుంధే వశీకరోతి, తథైతే మాం నావరుంధతే, కుతః? హి యస్మాత్ సత్సఙ్గః సర్వసంగాపహః, మనస స్సర్వేషు మద్వ్యతిరిక్తేషు సఙ్గ మపహంతీతి తథా మనస స్సర్వసఙ్గాపహారేణ మదేకసఙ్గావహః, యోగాదయ స్తు నైవంవిధా ఇతి భావః. ౨

యద్యపి యోగసాంఖ్యాదీనాం చిత్తనైర్మల్యైకాగ్రతాపాదనద్వారా భక్తియోగోత్పాదనేన తద్ద్వారా భగవద్వశీకారకారణత్వవత్ సత్సఙ్గతే రపి గురూపసత్త్యాపాదనాదిప్రణాడ్యైవ తద్వశీకారణత్వం

గన్ధర్వా స్సరసో నాగా స్సిద్ధచారణగుహ్యకాః. ౩

విద్యాధరా మనుష్యేషు వైశ్యా శ్శూద్రా స్స్త్రియోఽన్త్యజాః,

రజ స్తమఃప్రకృతయ స్తస్మిం స్తస్మి న్యుగే యుగే. ౪

బహవో మత్పదం ప్రాప్తా స్త్వాష్ట్రకాయాధవాదయః,

వృషపర్వా బలి ర్బాణో మయ శ్చాఽథ విభీషణః. ౫

సుగ్రీవో హనుమా నృక్షో గజో గృధ్రో వణిక్పథః,

వ్యాధః కుబ్జా వ్రజే గోప్యో యజ్ఞపత్న్య స్తథాఽపరే. ౬

న సాక్ష దితి న విశేష స్తథాఽపి సతా మాత్మనాం కథంచి త్స్వసంబంధినాం చ స్వవిద్యామాహాత్మ్య ప్రసన్నపరమపురుషసంకల్పేన మోచకత్వప్రతిపాదనాయ యథావరుంధే సత్సఙ్గ ఇత్యుక్తం తదాహ (సత్సఙ్గేనేత్యాది.) సఙ్గః సంబంధః స చ తద్విద్యాయోనివంశ్యత్వతదభిమానవిషయదేశప్రభవత్వతద్దర్శన స్పర్శనాదివిషయత్వాదిరూపేణ బహువిధః "నాస్యా బ్రహ్మవి త్కులే భవతీ" తి శ్రుతేః "యం యం స్పృశతి పాణిభ్యాం యం యం పశ్యతి చక్షుషా, స్థావరాణ్యపి ముచ్యంతే కింపున ర్బాంధవా జనాః" ఇత్యభియుక్తోక్తే శ్చ. యాతుధానాః రాక్షసాః, నాగాః గజాః, రజ స్తమఃప్రకృతయ ఇత్యనేన నాత్యంత మోక్షోపాయశూన్యత్వ మభిప్రేతమ్. ౩-౪

త్వాష్ట్రో వృత్రాసురః, కాయాధవః ప్రహ్లాదః తా వాదీ యేషాం బహవో మత్పదం ప్రాప్తా ఇతి సంబంధః, యద్వా దైతేయాదిషు కాంశ్చి త్ప్రధూ న్నిర్దిశతి (త్వాష్ట్రకాయాధవాదయ ఇత్యాదినా.) బాణో మయ శ్చ ప్రసిద్ధః. ౫

అథ మృగేషు సాధూనాహ (సుగ్రీవో హనుమా నృక్ష ఇతి.) ఋక్షో జామ్బవాన్. పశు ష్వాహ గజ ఇతి. గజేంద్రః అథ పక్షి ష్వాహ గృధ్ర ఇతి. గృధ్రో జటాయుః, తస్య తు ముముక్షుత్వం శ్రీమతి రామాయణే "యా గతి, ర్యజ్ఞశీలానా మాహితాగ్నే శ్చ యా గతిః అపరావర్తినాం యా చ యా చ భూమిప్రదాయినామ్. మయా త్వం సమనుజ్ఞాతో గచ్ఛ లోకా ననుత్తమా" నితి ప్రసిద్ధం అపరావర్తినాం యా గతి రనుత్తమాన్ లోకాన్ గచ్ఛేతి ముక్తివిషయత్వ ఏవ ఘటతే న తు యుద్ధాపరావర్తిగతిపరత్వే తత్ప్రాప్యలోకానా మనుత్తమత్వాసంభవాత్. అథ వైశ్యేష్వాహ (వణిక్పథ ఇతి.) వణిక్పథ స్తులాధారాఖ్యః వ్యాధో ధర్మవ్యాధాఖ్యః. స్త్రీష్వాహ - వ్రజే గోప్యో యజ్ఞపత్న్య ఇతి. యజ్ఞపత్న్యో బ్రాహ్మణ్యః కుబ్జాదీనాం కేనాపి భావేన భగవత్సంబంధసద్భావాత్ భాగవతత్వ మస్త్యేవ, తథాఽపరే ఇత్యేతదనుక్తసంగ్రాహకమ్. ౬

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

తేనాధీతశ్రుతిగణా నోపాసితమహత్తమాః,
అవ్రతా తప్తతపస స్సత్సంగా న్మా ముపాగతాః. ౭

కేవలేన హి భావేన గోప్యో గావో నగా మృగాః.
యేఽన్యే మూఢధియో నాగా స్సిద్ధా మా మాపు రఞ్జసా. ౮

(త ఇతి.) తే త్వాష్ట్రాదిసంబంధినః న అధీతాః శ్రుతిగణా యై స్తే న ఉపాసితాః మహత్తమాః సాధవో యై స్తేన సంతి వ్రతాని యేషాం న తప్తం తపో యై స్తే అత్ర సంధిరార్షః. కింతు సతాం త్వాష్ట్రాదీనాం సఙ్గా న్మా ముపాగతాః ప్రాప్తాః స్వసంకల్పస్య దృఢత్వఖ్యాపనాయ మా ముపాగతా ఇత్యుక్తం మోక్ష్యంత ఏవైత ఇత్యర్థః. నాధీతశ్రుతిగణా ఇత్యాదివిశేషణై రుపాయాంతరశూన్యత్వ మేవ ఖ్యాప్యతే, ౭

నను యుక్త మేతద్భగవద్యాథాత్మ్యాభిజ్ఞానాం సత్సంబంధినా మన్యేషాం చ ముక్తి రితి ఇదం త్వయుక్తం, యత్కేవలం కామనాదిభావేన త్వా మనువృత్తవతీనాం గోప్యాదీనా మితి, అతో న తాసాం ముక్తిః కుత స్తత్సంబంధినా మిత్యత ఆహ (కేవలేనేతి) భావోఽత్ర కామభయద్వేషాదిరూపాభిప్రాయవిశేషపరః భావనాపరపర్యాయదర్శనస్పర్శనాదిరూపధాత్వర్థపర శ్చ. తస్య కైవల్యం నామ పరత్వ ముత్కృష్టత్వ మితి యావత్. తద్యథాయోగ్యం యోజ్యం, తత్ర గోప్యః కేవలేన తీవ్రేణ భావేన కామాత్మకేన, గావో నగా మృగా శ్చ సాదరం మదీక్షణస్పర్శనాదిరూపేణ భావేన యే చాన్యే మూఢధియః తమోగుణావృతధియః కేవలతమోగుణప్రధానా ఇత్యర్థః. నగాః యమళార్జునాదయః నాగాః కాళియాదయః తేఽపి సిద్ధాః ముక్త్యర్హాః మదీక్షణస్పర్శనాదిభి ర్నిరస్తాఖిలముక్తిప్రతిబంధకాః అఞ్జసా అనాయాసేన మా మీయుః ప్రాపుః. నగా ఇతి మృగవిశేషణం వా. తత్ర నగాః నిశ్చలాః వంశస్వనాపకృష్టచిత్తతయేతి భావః, యద్వా "అపి వృక్షాః పరిమ్లానా" ఇతి న్యాయేనాంతస్సంజ్ఞానాం వృక్షాణా మపి తత్సన్నికర్షవిప్రకర్షాదికృతహర్షమ్లాన్యాదితయా కథంచి ద్భావసంభవాభిప్రాయేణ నగా ఇత్యుక్త మితి, సర్వతరుగుల్మలతాదిపర ఏవ నగశబ్దః, గవాదయ ఏవ కేనాపి భావేన మా మీయుః కింపున ర్గోప్యః, అత స్తా స్తత్సంబంధిన శ్చ మా మాపు రేవేతి భావః. ౮

యం న యోగేన సాంఖ్యేన దానవ్రతతపోఽధ్వరైః,
వ్యాఖ్యాస్వాధ్యాయసంన్యాసైః ప్రాప్నుయా ద్యత్నవా నపి. ౯

రామేణ సాకం మథురాం ప్రణీతే శ్వాఫల్కినా మయ్యనురక్తచిత్తాః,
విగాఢభావేన నమే వియోగతీవ్రాధయోఽన్యం దదృశు స్సుఖాయ. ౧౦

తా స్తాః క్షపాః ప్రేష్ఠతమేన నీతా మయైవ బృన్దావనగోచరేణ,
క్షణార్ధవత్తాః పున రఙ్గ తాసాం హీనా మయా కల్పసమా బభూవుః. ౧౧

తా నావిద న్మయ్యనుషఙ్గబద్ధధియ స్స్వ మాత్మాన మద స్తథేదమ్,
యథా సమాధౌ మునయోఽబ్ధితో యే నద్యః ప్రవిష్టా ఇవ నామరూపే ౧౨

మా మితి వివక్షిత మాత్మానం విశినష్టి యమితి.) యోగాదిభిః కృతప్రయత్నోఽపి యం న ప్రాప్నుయా త్తం దుర్లభం మా మాపు రితి సంబంధః. వ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని. తపః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిరూపం, వ్యాఖ్యా శాస్త్రాధ్యాపనం, స్వాధ్యాయోఽధ్యయనం, సంన్యాస స్తుర్యాశ్రమపరిగ్రహః. ౯

కేవలేన హి భావేనేతి వివక్షితం గోపీనాం భావం ప్రపఞ్చయతి (రామేణేతి చతుర్భిః) శ్వాఫల్కినా అక్రూరేణ మయి, రామేణ బలభద్రేణ సహ మథురాం ప్రణీతే ప్రాపితే సతి మే మత్తోఽన్యం, సుఖాయ న దదృశుః, కుతః వియోగేన తీవ్రో దుస్సహః ఆధి, ర్యాసాం తా స్తత్ర హేతుః మయి విగాఢేనాతిదృఢేన, భావేన ప్రేమ్ణా. అనురక్తాని. చిత్తాని యాసాం తాః ౧౦

తీవ్రాధిత్వం వ్యనక్తి (తా స్తా ఇతి.) యా మా ఇతి పాఠాంతరం. అఙ్గ హేఉద్ధవ బృందావనగోచరేణ ప్రియతమేన చ మయా సహ. యాభి ర్యా యాః క్షపాః రాత్రయః క్షణార్ధవ న్నీతాః యాపితాః తా ఏవ పున ర్మయా, హీనా స్తాసాం గోపీనాం కల్పసమా బభూవుః. ౧౧

కించేత్థం తీవ్రాధయో మోహవ్యాజేన సమాధిం గతాః కించి దపి న విదు రిత్యాహ (తా ఇతి.) మయ్యనుషఙ్గేణాసక్త్యా బద్ధా ధీ ర్యాభి స్తాః గోప్యః స్వ మాత్మానం స్వదేహం అదో దూరస్థం ఇదం సన్నిహితం చ నావిదన్, యథా మునయః సమాధౌ స్వాత్మానం న విదుః, యథా వా అబ్ధితోయే ప్రవిష్టా నద్యః, స్వనామరూపే న విదుః, తద్వత్ నదీనాం నామరూపావేదన ముచితత్వాత్ గోపీనాం తు భగవద్ధ్యానపారవశ్యాదివైషమ్యమ్. ౧౨

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మత్కామా రమణం జారం మత్స్వరూపా విదోஉబలాః,
బ్రహ్మ మాం పరమం ప్రాపు స్సఙ్గా చ్ఛతసహస్రశః. ౧౩
తస్మా త్త్వ ముద్ధవోత్సృజ్య చోదనాం ప్రతి చోదనామ్,
ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ శ్రోతవ్యం శ్రుత మేవ చ. ౧౪
మా మేక మేవ శరణ మాత్మానం సర్వదేహినామ్,

స్వాత్మాదికం నావిదన్, కింతు కేవల మబలా అజ్ఞాః మత్స్వరూపావిద స్తథాஉపి మత్కామాః మయ్యేవ కామో యాసాం తాః, జారం రమణం ప్రతీత్య చోరభర్తారం వస్తుతః పరబ్రహ్మభూతం మాం ప్రాపుః. "సత్సఙ్గేన హి దైతేయా" ఇత్యుప్రక్రాంత ముపసంహరతి సఙ్గాచ్ఛతసహస్రశః ప్రాపు రితి సంబంధః. ౧౩

ఇత్థ ముపదేక్ష్యమాణశరణాగత్యాఖ్యన్యాసయోగప్రభావఖ్యాపనాయ తద్యోగనిష్ఠసత్సఙ్గస్యైవావితరసాధ్యసాధన మభిధాయాథ తం యోగ ముపదిశతి (తస్మా దితి.) హేఉద్ధవ, తస్మాత్, శరణాగతియోగనిష్ఠసత్సఙ్గతే రేవంవిధత్వాత్, చోదనాం విధిం, ప్రతిచోదనాం నిషేధం, యద్వా చోదనా "న హింస్యాత్సర్వాభూతానీ" త్యాదిరూపాం సామాన్యచోదనాం, ప్రతిచోదనాం "అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేతే" త్యాదిరూపా మపవాదాత్మికాం విశేషచోదనాం ఉత్సృజ్యేత్యనేన విధినిషేధాత్మకశాస్త్రత్యాగ ఉక్తః. "ప్రవృత్తించ నివృత్తించే" త్యనేన విధినిషేధాత్మకశాస్త్రబోధ్యప్రవృత్తినివృత్తిత్యాగః. "శ్రోతవ్య" మిత్యనేనానన్యసాధ్యస్వాభీష్టోపాయాంతరశుశ్రూషాత్యాగః, "శ్రోతవ్యముత్సృజ్యే" త్యనేన తదుపాయతయా శ్రుతేషు కర్మజ్ఞానభక్తియోగేషూపాయత్వబుద్ధిత్యాగః. తత్ర విధ్యాత్మకశాస్త్రత్యాగో నామ, తస్మిన్ స్వాభీష్టసాధనతావబోధకత్వబుద్ధిత్యాగః, నిషేధాత్మకత్యాగ స్తు నిషిద్ధసేవానివృత్తే రుపాయత్వబోధకత్వబుద్ధిత్యాగరూపః. ప్రవృత్తినివృత్తిత్యాగ స్తు శాస్త్రబోధ్యయోః ప్రవృత్తినివృత్త్యో ర్దుష్కరత్వానుసంధానేనోపాయత్వబుద్ధిత శ్చికీర్షాప్రయత్నాదిత్యాగాత్మకః, అనేన కృత్యకరణాశక్తస్యాకృత్యాకరణా న్నివర్తితు మప్యశక్తస్యాపి మచ్ఛరణాగతి రభీష్టోపాయభూతేతి ధ్వనితమ్. ౧౪

మా మిత్యనేన సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్యాద్యాశ్రయణసౌకర్యాపాదకాశ్రితకార్యాపాదకవాత్సల్యసౌలభ్యసౌశీల్యస్వామిత్వజ్ఞానశక్తిపూర్త్యాదికల్యాణగుణయోగిత్వ మభిప్రేతం. ఏక మిత్యనేన ఫలోపాయయో రైక్యం వివక్షితం. ఏవకారేణ ప్రపదనే స్వస్య కర్తృత్వవ్యావృత్తిః. ఏకవచనేన స్వానుష్ఠితశరణాగతియోగేஉప్యుపాయత్వబుద్ధివ్యుదాసః. తత్ర హేతుత్వే నాత్మానం విశినష్టి (ఆత్మానం సర్వదేహినా మితి.) సర్వాంతరాత్మభూతేన వనఃపర్యంతసర్వేంద్రియప్రచోదయిత్రా మయైవ

యాహి సర్వాత్మభావేన యాస్యసి హ్యకుతోభయమ్. ౧౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

సంశయ శ్శృణ్వతో వాచం తవ యోగేశ్వరేశ్వర,
న నివర్తత ఆత్మస్థో యేన భ్రామ్యతి మే మనః. ౧౬

శ్రీభగవా నువాచ—

స ఏష జీవో వివరప్రసూతిః ప్రాణేన ఘోషేణ గుహాం ప్రవిష్టః,

ప్రకృతోపాయానుష్ఠానస్య కారితత్వా త్తత్రోపాయతాబుద్ధి ర్న కార్యేతి భావః. మా మేవేత్యేవకారోఽన్వే తవ్యః, తేనాసార్వజ్ఞ్యాదిగుణ యోగిచతుర్ముఖాదిజీవవ్యావృత్తిః. ఏవకారస్య స్వసమభివ్యాహృతపదార్థ విపరీతపదార్థవ్యావృత్తిపరత్వాత్ సర్వాత్మభావేన శరణం యాహి "ఉపాయే గృహరక్షిత్రో శ్శబ్ద శ్శరణ మిత్యయ" మిత్యుక్తే రత్రోచితత్వా దుపాయపర శ్శరణశబ్దః, యాహి "యా ప్రాపణే" ప్రాప్తే ర్గతిపూర్వకత్వాద్గత్యర్థాబుద్ధ్యర్థా ఇతి న్యాయా దధ్యవస్యేత్యర్థః. సర్వాత్మభావేన య స్సర్వః ఆత్మనః, స్వస్య భావః, ఉపేయత్వపితృత్వరక్షకత్వశేషిత్వాదినిరూపితోపేతృత్వపుత్రత్వరక్ష్యత్వ శేషత్వాదిసంబంధజ్ఞానం, తేన ఏవం చే, త్కుతోఽపి భయం నాస్తి యస్య సః, అకృత్యకరణకృత్యా కరణాదిమత్వాప్రాప్తిప్రతిబంధకభయరహితః, మాం ముక్తోపభోగ్యం, యాస్యసి ప్రాప్స్యసి. ౧౫

"ఆత్మానం సర్వదేహినా" మిత్యనేన స్వస్య సర్వాంతరాత్మతయా సర్వేంద్రియప్రచోదయి తృత్వ ముక్తం, తత్ప్రకారజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (సంశయ ఇతి.) హేయోగేశ్వరేశ్వర యోగనిర్వాహ కాధిపతే తవ వాచం శృణ్వతో, మమ ఉపాయవిషయః సంశయో నివృత్తః, ఆత్మస్థః ఆత్మవిషయ స్తు న నివర్తతే తతః కి మిత్యతో విశినష్టి, యేనాత్మస్థేన సంశయేన, మే మనో భ్రామ్యతి అత స్తం సంశయం నిరాకుర్వితి భావః. కిం సర్వేంద్రియప్రాణనియమనాదికం జీవకర్తృకం ఉత త్వత్కర్తృ కత్వేఽపి కస్య దేవమనుష్యాదిభావాత్మక స్సంసారః, కశ్చ ఇంద్రియాదీనా మాధారః కింజీవ ఉత శరీరం కింవా త్వం కశ్చ సుఖదుఃఖహేతుపుణ్యాపుణ్యారమ్భకః. కశ్చ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తా కశ్చ సంసారనివృత్త్యుపాయ ఇత్యేవంవిధ ఆత్మస్థ స్సంశయః. ౧౬

తత్ర సర్వేంద్రియవ్యాపారాణా మాత్మాయత్తతాం వివక్షు స్తావ ద్వాగింద్రియవ్యాపార స్యోత్పత్తిక్రమ మాత్మాయత్తతాం చాహ (స ఏష జీవ ఇతి.) వివరప్రసూతిః వివరే హృదయచ్ఛిద్రే ప్రసూతిః ప్రకాశో యస్య సః "గుహాం ప్రవిష్టః, హృది హ్యయ మాత్మా ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. స ఏష జీవః ప్రాణేన ఘోషేణ చోపలక్షితః, శరీరస్థితికాలే జీవః ప్రాణం తద్ఘోషం చ న జహాతీత్యర్థః. "దుదేత త్కర్ణౌ పిధాయ శృణోతి నైనం ఘోషం శృణోతి స యదోత్క్రమిష్యన్

(శ్రీకృష్ణేన ఉద్ధవం ప్రతి ఆత్మస్వభావకథనమ్)

మనోమయం సూక్ష్మ ముపేత్య రూపం మాత్రాస్వరోవర్ణ ఇతి స్థవిష్ఠః. ౧౭

యథాఽనలః ఖేనిలబన్ధురూష్మా బలేన దారు ణ్యధిమథ్యమానః,

అణుః ప్రజాతో హవిషా సమిధ్యతే తథైవ మే వ్యక్తి రియం హి వాణీ. ౧౮

ఏవం గతిః కర్మరతి ర్విసర్గో ఘ్రాణో రసో దృక్స్పర్శ శ్శ్రుతి శ్చ.

భవతీ"తి శ్రూయతే. మనోమయ మిత్యస్య సఘోష ఇత్యాదిః. ప్రాణవాయుసంఘటితశరీరచ్ఛిద్రప్రభవ స్సఘోష స్తావ న్మనోమయం మనోగ్రాహ్యం త ఏవ సూక్ష్మం పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానం, రూప ముపేత్య స్థితః. పశ్చా దుచ్చారణవేళాయాం "ఉరః కంఠ శ్శిర స్తథే"తి ప్రకారేణ తాల్వాదిస్థాన ప్రయత్నవశాత్ మాత్రాదిరూపేణ స్థవిష్ఠః. స్థూలతమో భవతి. తత్ర మాత్రా హ్రస్వాదిః. వర్ణః కకారాదిః. స్వర ఉదాత్తాదిః. ౧౭

పూర్వం సూక్ష్మతయాఽనభివ్యక్తస్య క్రమేణ స్థూలతయోపలభ్యమానత్వే దృష్టాంతమాహ (యథేత్యాదినా సమిధ్యత ఇత్యంతేన.) యథా అనలః కాష్ఠోదరస్థోఽగ్ని సూక్ష్మ స్స న్నాత్మమంథనా రమ్భదశాయాం ఉష్మాత్మక స్తతో దారు ణ్యధికం బలేన మథ్యమానః. ఖే ఆకాశే అనిలసహాయ స్సన్ అణు ర్విస్ఫులిఙ్గాదిరూపో భవతి. తతః క్రమేణ ప్రకృష్టో జాతో హవిషా సమిధ్యతే సమ్య గ్దీప్యతే తథేయం వాగింద్రియవ్యాపారరూపా వాణీమే వ్యక్తి రాకారః శరీరం మదదీనేత్యర్థః. ప్రాణేన ఘోషేణేత్యనేన జీవప్రాణయోః పరస్పరాయత్తాస్థితి రితి సూచ్యతే. వివరప్రసూతి రిత్యనేన జీవస్య శరీరావస్థితిదశాయాం సంకుచితప్రకాశత్వ ముచ్యతే, తేనాజ్ఞత్వం ఫలితం తేన చ వాగింద్రియవ్యాపారాను గుణతచ్చోదనాఽసమర్థత్వం చ వ్యజ్యతే. వాణీ చేతి చకారోఽన్వేతవ్యః. తేన దృష్టాంతభూతస్యాగ్నే రప్యాత్మవ్యక్తిత్వ మభిప్రేతమ్. ౧౮

వాగింద్రియవ్యాపారస్యాత్మాయత్తత్వ ముక్తం. అథాన్యేషాం కర్మజ్ఞానేంద్రియాణాం చాత్మాయత్తవ్యాపారవత్తా మాహ (ఏవ మితి.) గతిః పాదేంద్రియస్య వ్యాపారః. కర్మ పాణీంద్రియస్య రతి రుపస్థస్య విసర్గః. మూత్రపురీషోత్సర్గః. పాయోః. ఘ్రాణం గంధోపాదానం ఘ్రాణేంద్రియస్య రసః రసగ్రహః. రసనేంద్రియస్య దృక్ భావే క్విప్. దర్శనం చక్షురింద్రియస్య. స్పర్శః త్వగింద్రి యస్య శ్రుతిః. శ్రవణం శబ్దగ్రహణం శ్రోత్రేంద్రియస్య సంకల్పవిజ్ఞానం సఙ్కల్పరూపజ్ఞానం మనసో వ్యాపారః. అభిమానః. అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిరూపః. స చాహఙ్కారస్య వ్యాపారః సూత్రం మహత్తత్వం తస్య మణీనాం తంతో రివ బహుకార్యాధారత్వాత్ తేన చ తద్వ్యాపారోఽధ్యవసాయో లక్ష్యతే, తథా

సఙ్కల్పవిజ్ఞాన మథాభిమాన స్సూత్రం రజ స్సత్త్వతమోవికారః. ౧౯

అయం హి జీవ స్త్రివృ దబ్జయోఽని రవ్యక్త ఏకో వయసా స ఆద్యః,

విశ్లిష్టశక్తి ర్బహుధేవ భాతి బీజాని యోనిం ప్రతిపద్య యద్వత్. ౨౦

యస్మి న్నిదం ప్రోత మశేష మోతం పటో యథా తన్తువితానసంస్థః,

స ఏష సంసారతరుః పురాణః కర్మాత్మకః పుష్పఫలే ప్రసూతే. ౨౧

ద్వే అస్య బీజే శతమూల స్త్రినాళః పంచస్కన్ధః పంచరసప్రసూతిః,

అన్యశ్చ. యో గుణత్రయపరిణామాత్మకో దేహేంద్రియాదిగణః. స చ మే వ్యక్తి రితి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౯

కస్య తర్హి దేవమనుష్యాదిభావాత్మక స్సంసార ఇత్యత ఆహ (అయం హీతి.) సంసారస్యా హేతుత్వశఙ్కాం వారయితుం విశినష్టి (త్రివృ దితి.) గుణత్రయవస్య ఇత్యర్థః. త్రయాణాం గుణానాం వృత్ వర్తనం యస్మి న్నితి వ్యుత్పత్తేః. అబ్జయోనిః అప్సు జాతం బ్రహ్మాండం తద్యోని రుత్పత్తి స్థానం యస్య సః. గుణపారవశ్యా ద్బ్రహ్మాండాంతరుత్పత్తినిధనవా నిత్యర్థః, స్వరూపత స్త్వేకః, ఏకరూపః వృద్ధిపరిణామాదిరహితః. ఆద్యో నిత్య శ్చ వయసా కాలేన విశిష్టశక్తిః దేహతదను బంధ్యాదిషు అహఙ్కారమమకారరూపేణ ప్రకీర్ణచైతన్యశక్తిః. బహుధా దేవమనుష్యాదిరూపేణ భాతి యథా బీజాని యోని ముత్పత్తియోగ్యం క్షేత్రం ప్రాప్య బహుధా భాంతి తద్వత్. ఏకజాతీయానా మపి బీజానాం యోనిం ప్రతిపన్నానాం యోన్యనుగుణం వృద్ధిహ్రాసాదిరూపబహుధాభావం హి దృశ్యతే. ౨౦

క స్తర్హీంద్రియాద్యధిష్ఠాన మిత్యాదిసంశయం నిరాకరోతి (యస్మి న్నితి.) అశేష మిదం ఇంద్రియప్రాణజాలం యస్మి న్నోతం ప్రోతం చ స ఏష సంసారతరు రితి సంబంధః. సర్వేంద్రియ గణోతప్రోతస్య దృష్టాంతః. పటో యథా తంతువితానస్య తంతువితతే రోతప్రోతరూపా సంస్థా సమ్యక్ స్థితి ర్యస్మిన్ స పటో యథా తద్వత్ సంసారయతీతి సంసారః. సంసర త్యనేనేతి వా సంసారో దేహః. పురాణః ప్రవాహతోఽనాదిః, కర్మాత్మకః ప్రవృత్తిస్వభావః. పుష్పఫలే పుష్పస్థానీయం కర్మ ఫలస్థానీయం సుఖం దుఃఖం చ ప్రసూతే జనయతి. కర్మాత్మన ఇతి పాఠే కర్మశీలస్య జీవస్య భోగార్థం సుఖదుఃఖే జనయతీత్యర్థః. ౨౧

సంసారస్య తరురూపతాం ప్రపఞ్చయతి (ద్వే ఇతి.) అస్య సంసారతరోః. ద్వే పుణ్య పాపే బీజే శతం రాగద్వేషభయాదీని మూలాని యస్య సః, త్రినాళః నాళాః, ప్రకాండాని పఞ్చభూతాని స్కంధాః యస్య పఞ్చానాం రసానాం శబ్దాదివిషయాణాం ప్రసూతి ర్యస్మిన్ దశ జ్ఞానకర్మోభయేంద్రియాణి ఏకం మన స్తాన్యేవ శాఖాః యస్య సః. ద్విసుపర్ణనీడః. జీవపరమాత్మరూపపక్షియుగళాన్విత

దశైకశాఖో ద్విసుపర్ణనీడ స్త్రివల్కలో ద్విఫలోఽర్కప్రతిష్ఠః. ౨౨
అదంతి చైకం ఫల మస్య గృధ్రా గ్రామే చరా ఏక మరణ్యవాసాః,
హంసాయ మేకం బహురూప మిజ్యై ర్మాయామయం వేద సవేద వేదమ్. ౨౩
ఏవం గురూపాసనయైకభక్త్యా విద్యాకుఠారేణ శితేన ధీరః,
వివృశ్చ్య జీవాశయ మప్రమత్త స్సంపద్య చాత్మాన మథ త్యజాస్త్రమ్. ౨౪
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

హృత్పద్మరూపనీడయుక్తః. త్రివల్కలః త్రీణి వల్కలాని త్వచో వాతపిత్తశ్లేష్మాణో యస్య సః. ద్విఫలః భోగమోక్షఫలః. జీవరూపిణః పక్షిణః ప్రవృత్తికర్మసక్తత్వే భోగఫలకః. నివృత్తికర్మసక్తత్వే తు ముక్తిఫలక ఇత్యర్థః, అర్కప్రతిష్ఠః ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయాలవాలప్రతిష్ఠితః. ౨౨

ద్విఫలత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (అదంతీతి,) గ్రామే చరాః గృధ్రాః విషయాభిలాషిణో జీవాః, అస్య సంసారతరో రేకం సుఖదుఃఖాత్మకం ఫల మిదం భుఞ్జతే ఏకం మోక్షాఖ్యం ఫలం తు అరణ్యవాసాః హంసాః అదంతి జ్ఞానకర్మయోగయో రపి శరీరసాధ్యత్వం తత్ఫలయో ర్భోగమోక్షయో రపి తద్ద్వారా తత్సాధ్యత్వాభిప్రాయేణఫల మిత్యుక్తం, పుమా నేకం సంసారతరుం యః, మాయామయం ప్రకృతిపరిణామాత్మకం బహురూపం దేవత్వమనుష్యత్వాద్యనేకరూప మిజ్యైః, గురుభిః వేదస ఏవ వేదం వేద వేదవి దిత్యర్థః. బహురూప మితి పాఠాంతరం. తత్ర బహురూపాణి దేవమనుష్యత్వాదీని తాన్యేవ రూపం యస్య త మిత్యర్థః, ౨౩

తం చేత్థ మిమం జ్ఞాత్వా ఏకా ఏకరూపా స్థిరా భక్తి ర్యస్యాం తయా గురూపాసనయా లబ్ధేన శిక్షితేన విద్యాకుఠారేణ ఉపదిష్టన్యాసోపాసనాన్యతరవిద్యాత్మకకుఠారేణ పరశునా స్వశక్త్యనుగుణేన ధీరః అకుతోభయః. జీవాశయం జీవే వ్యవస్థితం వృక్షం ఛిత్వా నిశ్శేషం శరీరసంబంధ మపోహ్యేత్యర్థః, తత్ర న్యాసయోగపక్షే అప్రమత్తః మహావిశ్వాసవిషయకప్రమాదరహితః. ఆత్మానం మాం సంపద్య అథ అస్త్రం త్యజ మహావిశ్వాసాత్మకం శస్త్రం యావ న్మత్ప్రాప్త్యనువర్తస్వేత్యర్థః. ౨౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవా నువాచ—

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణా బుద్ధే ర్న చాత్మనః,
సత్త్వే నాన్యతమౌ హన్యా త్సత్త్వం సత్త్వేన చైవ హి. ౧

సత్త్వా ద్ధర్మో భవే ద్వృద్ధా త్పుంసో మద్భక్తిలక్షణః,
సాత్త్వికోపాసయా సత్త్వం తతో ధర్మః ప్రవర్తతే, ౨

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

“అయం హి జీవ స్త్రివృ” దిత్యనేన జీవస్య గుణత్రయపారవశ్యకృతో గుణత్రయ పరిణామాత్మకదేహసంబంధరూప స్సంసార స్తన్నివృత్తి శ్చ యథాఽఽత్మశక్త్యనుగుణన్యాయోపాస నాన్యతరయోగేనేత్యుక్తం. నను సత్త్వేవ గుణపారవశ్యే కథ మనుష్ఠితోపాయస్యాప్యపాయవిషయ ప్రమాదాదిరాహిత్య మతోఽవశ్యం గుణజయేన భవితవ్యం, తత్రాఽపి యది సత్త్వాదయో గుణాః జ్ఞానానందా మలత్వాదివ దాత్మన స్స్వాభావికా స్తర్హి న జేతుం శక్యా స్తతః కథం గుణజయః. కథంతరా మప్రమత్తత్వాదిక మిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (సత్త్వ మితి.) బుద్ధేః ప్రకృతిపరిణామాత్మకమనసో గుణాః సత్త్వాదయో, న త్వాత్మనః జీవస్య అతః. ప్రాకృతాంతఃకరణసంబంధనిమిత్తత్వాత్ సత్త్వాది గుణానా మౌపాధికత్వేన నిరసితుం శక్యంత ఏవేతి భావః. తన్నిరసనోపాయ మేవాహ (సత్త్వేనేతి.) ప్రవృద్ధే నేతి శేషః. అన్యతమౌ రజ స్తమోగుణౌ హన్యా న్నిరస్యే దిత్యర్థః. ఏవ మపి నిరాసకస్య సత్త్వస్యావస్థానా ద్గుణపారవశ్యం స్థిత మేవేత్యత ఆహ- సత్త్వం సత్త్వేన చైవహి సత్త్వేనైవ సత్త్వ మపి హన్యాత్ సత్త్వోత్పాదితేన జ్ఞానేన ముక్త్యాత్మకతై(?)గుణ్యనివృత్త్యా సత్త్వ మపి నివృత్తం భవతీత్యర్థః. ౧

సత్త్వప్రవృద్ధౌ పూర్వోదితభక్తియోగ స్సుకర ఏవేత్యాహ (సత్త్వా దితి.) మద్భక్తిలక్షణో ధర్మః. పుంస స్సత్త్వా ద్వివృద్ధా ద్వృద్ధ స్సమృద్ధః. భవేత్ వర్ధత ఇత్యర్థః. కుత స్తర్హి సత్త్వవృద్ధి రిత్యత ఆహ- స్వాతికోపాసయేతి సాత్త్వికానా మాహారాణాం జాత్యాశ్రయనిమిత్తాదుష్టానాం, ఉపాసయా సేవయా సత్త్వ మృద్ధం. భవే దితి లిఙ్గవిపరిణామేన సంబంధః, తతః, బుద్ధా త్సత్త్వాత్ ధర్మః, మద్భక్తిలక్షణః ప్రవర్తతే అహరహరభ్యాసాహితాతిశయయుక్తో భవతి. ౨

(హంసోపాఖ్యానమ్)

ధర్మో రజ స్తమో హన్యా త్సత్త్వవృద్ధే రనుత్తమః.
ఆశు నశ్యతి తన్మూలో హ్యధర్మ ఉభయే హతే. ౩

ఆగమోఽపః ప్రజా దేశః కాలః కర్మ చ జన్మ చ.

ప్రవృద్ధస్యాపి సత్వస్య న సాక్షాద్రజ స్తమ ఉపఘాతుకత్వ మపి తు మద్భక్త్యాదిలక్షణధర్మ ద్వారై వేత్యాహ (ధర్మ ఇతి.) సత్వా ద్వృద్ధో ధర్మః, రజ స్తమ శ్చ హన్యాత్ అత స్సత్వవృద్ధే రనుత్తమః, నాస్త్యు త్తమ ఉపాయో యస్మా త్తథావిధ మోక్షోపాయ ఇత్యర్థః, నను రజ స్తమసో రుపఘాతేఽపి తన్మూలయో రనాదిపుణ్యపాపయో ర్ముక్తిప్రతిబంధకయో స్సత్వా త్కథం సత్వవృద్ధే రనుత్తమత్వ మత ఆహ (ఆశు నశ్యతీతి.) ఉభయే రజసి తమసి చ హతే సతి తన్మూల ఉభయమూలః అధర్మః, పుణ్యపాపాత్మకః పాపవ త్పుణ్యస్యాపి స్వఫలజననద్వారా ముక్తిప్రతిబంధకత్వా న్ముముక్షో రిష్టఫలప్రతిబంధకత్వానిష్టఫలసాధనత్వాదిరూపాధర్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్. ౩

న కేవలం సాత్వికోపాసనైవ సత్వవివృద్ధిహేతుః, కిం త్వన్యేపీత్యాహ (ఆగమ ఇతి.) ఆగ మాదయో దశైతేఽపి గుణహేతవః సత్వగుణవృద్ధిహేతవః, తత్రాగమః వేదః ఇష్టాపూర్తాదిరూపః భగవ ద్వైభవప్రకాశకేతిహాసపురాణాదిరూప శ్చ సాత్వికాగమా నేవ సేవేత న తు రాజసతామససంకీర్ణా నితి భావః. "మహా న్ప్రభు ర్వై పురుష స్సత్వస్యైష ప్రవర్తక" ఇతి క్షేత్రజ్ఞానా మపి ప్రకృష్టసత్వగుణ సంపత్తే ర్భగవత్కటాక్షాధీనత్వశ్రవణా దప్రాకృతశుద్ధసత్వసమాశ్రయత్వా చ్చ భగవత స్తత్ప్రతిపాద కానాం సాత్వికత్వ మితరేషాం రాజసతామసత్వాదిక మవగంతవ్యం. తథా చ స్మరతి భగవా న్మను: "యా వేదబాహ్యాః స్మృతయో యా శ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః, సర్వా స్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతా" ఇతి. కుదృష్టయః కుత్సితదర్శనాని కుమతా నీత్యర్థః. తేషాం వేదవిరుద్ధత్వం వేదాంతసిద్ధ భగవద్వైభవాప్రతిపాదకత్వదేవతాంతరపారమ్యప్రతిపాదకత్వేన పురాణేషు సాత్వికాదివిభాగా శ్చాత్స్యే ప్రోక్తాః "సంకీర్ణా స్తామసా శ్చైవ రాజసా స్సాత్వికా స్తథా, కల్పా శ్చతుర్విధాః ప్రోక్తా బ్రహ్మణో దివసాత్యయే. యస్మి న్కల్పే తు యత్ప్రోక్తం పురాణం బ్రహ్మణా పురా, తస్య తస్య చ మాహాత్మ్యం తత్స్వరూపేణ వర్ణ్యతే అగ్నే శ్శివస్య మాహాత్మ్యం తామసేషు ప్రకీర్తితం, రాజసేషు చ మాహాత్మ్య మధికం బ్రహ్మణో విదుః, సంకీర్ణేషు సరస్వత్యాః పితౄణాం చ నిగద్యతే, సాత్వికే ష్వథ కల్పేషు మాహాత్మ్య మధికం హరేః, తేష్వేవ యోగసంసిద్ధా గమిష్యంతి పరాం గతి" మితి, తథా కౌర్మే చ "అసంఖ్యాతా స్తథా కల్పాః బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకాః, కథితా హి పురాణేషు మునిభిః కాలచింతకైః

ధ్యానం మంత్రోఽథ సంస్కారో దశైతే గుణహేతవః. ౪

తత్తత్సాత్త్విక మేవైషాం యద్యద్వృద్ధాః ప్రచక్షతే,

నిన్దన్తి తామసం తద్వ ద్రాజసం యదుపేక్షితమ్. ౫

సాత్త్వికా న్యేవ సేవేత పుమా న్సత్త్వవివృద్ధయే,

తతో ధర్మ స్తతో జ్ఞానం యావత్స్మృతి రపోహనమ్. ౬

సాత్త్వికే ష్వపి కల్పేషు మాహాత్మ్య మధికం హరేః. తామసేషు శివస్యోక్తం రాజసేషు ప్రజాపతే" రితి యచ్చేదం సాత్త్వికపురాణాదివిభాగప్రకరణం తత్సాత్త్విక మిత్యవగంతవ్యం. బాధకాభావాత్ పరస్పరవిరుద్ధార్థపురాణబలాబలవివేకాపేక్షాయాం తద్వ్యవస్థాపకతయైవ ప్రవృత్తత్వాత్ గుణస్వభావౌచిత్యా చ్చ ప్రజాస్వాదుజనాః తా న్యేవ సేవేత న తు విషయలంపటా నితి భావః. అపః అపః, గంగాదిపుణ్యజలాని న తు గంధోదకసురోదకాదీని, దేశో వివిక్తదేశః న తు యత్ర పానస్త్రీమ్యూతాదీని, స దేశః కాలః బ్రహ్మముహూర్తాదిరూపః న తు నిశీథాదిరూపః కర్మ ఫలాభిసంధిరహితం న త్వభిసంహితఫలం జన్మశౌక్లం సావిత్రం యాజ్ఞికం చ "స హి విద్యా త స్తం జనయతి తచ్ఛ్రేష్ఠం జన్మే" త్యుక్తవిధం వా, న తు శైవదీక్షాదిలక్షణం. ధ్యానం విష్ణువిషయకం న తు దేవతాంతరవిషయకం మంత్రో విష్ణుస్మారకః న తు దేవతాంతరస్మారకః. సంస్కారః "తాపః పుండ్ర స్తథా నామ మంత్రో యాగ శ్చ పఞ్చమ" ఇత్యుక్తపఞ్చవిధః, న తు "ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః భగాసనస్థ మాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణ మృచ్ఛతి" కంఠికా రుచకం చైవ కుండలం చ శిఖామణిః భస్మ యజ్ఞోపవీతం చ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే. ఆభి ర్ముద్రిత దేహ స్తు న భూయ ఇహ జాయతే. రుద్రాక్షకంకణం హస్తే జటా చైవ చ మస్తకే "కపాలం భస్మనా స్నాన" మిత్యాదిశైవాగమప్రసిద్ధముద్రాషట్కరుద్రాక్షకఙ్కణాదిధారణాత్మకః వివక్షితాగమాది విపరీతానా ముక్తాగమాదీనాం రజస్తమోవివృద్ధిద్వారా సత్త్వవిరోధిత్వా దితి భావః. ౪

సాత్త్వికాహారాగమాదీనాం విభాజకం లక్షణ మాహ (తత్త దితి.) యద్యత్ వృద్ధా భగవద్భక్తాః భగవద్భక్తి యోగ స్యైవ ప్రకృతత్వా త్తన్నిష్ఠా ఏవాత్ర వృద్ధశబ్దవివక్షితాః ప్రచక్షతే ప్రకృష్టం వదంతి తత్త దేవైషాం ఆహారాగమాదీనాం మధ్యే. సాత్త్వికం యద్య త్తే నిందంతి తత్త త్తామసం. యచ్చ తై రుపేక్షితం న స్తుతం న నిందితం చ తద్రాజసమ్. ౫

తతః కిమత ఆహ (సాత్త్వికా న్యేవేతి.) తతో వివృద్ధసత్త్వాత్ ధర్మః మద్భక్తిలక్షణః తతో ధర్మాత్ జ్ఞానం మత్స్వరూపస్వభావయాథాత్మ్యగోచరజ్ఞానం స్మృతిః తద్విషయకస్మృతిసంతతిః యావ త్కార్త్స్న్యేనాపోహనం శబ్దాదివిషయాంతరస్మృత్యభావనిశ్చయ శ్చ భవేత్. "పరమాత్మని యో రక్తో విరక్తోఽపరమాత్మనీ" తిన్యాయేన విషయాంతరవిముఖభగవదేకస్మృతిసంతతిరూపజ్ఞానం భవతీత్యర్థః. ౬

వేణుసఙ్ఘర్షజో వహ్ని ర్దగ్ధ్వా శామ్యతి తద్వనమ్,
ఏవం గుణవ్యత్యయజో దేహ శ్శామ్యతి తత్క్రియః. ౬

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విదంతి మర్త్యాః ప్రాయేణ విషయా న్పద మాపదామ్,
తథాఽపి భుఞ్జతే కృష్ణ తత్కథం శ్వఖరాజవత్. ౮

నను "ఆశు నశ్యతి తన్మూలో హ్యధర్మ ఉభయే హతే" ఇత్యనేన గుణత్రయపరిణామాత్మక దేహసాధ్యసాత్వికాహారాగమాదిసేవాప్రణాద్యుత్పాదితసత్వశుద్ధినిమిత్తభక్తియోగాత్మకవిద్యయా నిరవశేషం రజస్తమసో రుపహతయో ర్దేహసంబంధనిమిత్తపుణ్యపాపాత్మకా ధర్మోపహతి రుక్తా. తత్ర గుణత్రయోత్పాద్యదేహః కథం స్వోత్పాద్యసత్వవృద్ధ్యుపచితభక్తిద్వారా స్వమూలభూతగుణత్రయం నివర్తయన్ స్వయ మపి నివర్తత ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య ఉత్పాద్యస్య స్వోత్పాదకవినాశేన స్వనివృత్తౌ దృష్టాంత మాహ (వేణుసంఘర్షజ ఇతి.) యథా వేణూనాం సంఘర్షా జ్జాతో వహ్ని స్స్వస్మా దేవోత్పన్నాభి ర్జ్వాలాభి స్స్వహేతుభూతం వనం దగ్ధ్వా స్వయ మపి శామ్యతి. ఏవం గుణవ్యత్యయజః గుణవైషమ్యజో దేహోపి తత్క్రియః తద్వద్వేణువహ్నివ త్క్రియావ్యాపారో యస్య సః తద్వ దాత్మోత్పాదకయో రపి నివర్తక ఇత్యర్థః. అతత్క్రియ ఇతి పాఠాంతరం, తత్ర అతత్క్రియః స్వసజాతీయదేహాంతరసంబంధహేతుత త్తత్క్రియాశూన్య స్స్వయ మపి శామ్యతి స్వమూలభూతగుణత్రయం శమయన్ స్వయ మపి శామ్యతి ఉపరమతే స్మృతిరూప ముపాయభూతం జ్ఞానం హి మోక్షదశాయాం నివర్తతే అతో యావన్మోక్ష ముపాయనిష్పత్త్యనుగుణం వ్యాప్రియమాణో దేహః స్వమూలభూతగుణకర్మసంబంధాదిక మాత్మనో నివర్తయన్ స్వయ మపి నివర్తత ఇత్యర్థః. ౬

"సాత్వికా న్యేవ సేవేత పుమా న్సత్వవివృద్ధయే" ఇత్యనేనాసాత్వికసేవయా రజస్తమసో ర్వివృద్ధి స్తతః పుణ్యపాపాత్మకోఽధర్మః దేహాత్మాభిమానాద్యజ్ఞానం శబ్దాదివిషయస్మృతిసంతతి స్తతోఽంతతో దుఃఖావాప్తి శ్చేతి సూచితం. తత్ర పృచ్ఛతి విదంతీతి. యద్యపీత్థం, ప్రాయేణ కేచి న్మర్త్యా విషయా, నాపదాం దుఃఖానాం పదం స్థానం విదంతి జానంతి. అథాఽపి హేకృష్ణ భుఞ్జతే విషయా నేవానుభవంతి న తు తేభ్యో విరజ్య ముక్తయే యతంత ఇత్యర్థః. శ్వఖరాజవత్ శ్వవత్ ఖరవత్ అజవత్ శ్వానో యథా భర్త్స్యమానాఽపి ఖరా యథాపద్భ్యాం తాడ్యమానా అపి, శునీం ఖరీం చానుధావంతి అజా యథా నిర్లజ్జా హన్తు మానీతా అపి అజా మనుధావంతి తద్వత్. తతః కిమత ఆహ (తత్కథ మితి.) విషయాణా మాపత్పదత్వవిదః పున ర్విషయా నేవ భుఞ్జత ఇత్యేత త్కథం న హి కశ్చిత్ శ్వభ్రపతనస్యానర్థహేతుతాం జాన న్నపి తత్ర పతతి, అత స్తత్ర కింకారణ మితి ప్రశ్నః. ౮

శ్రీభగవానువాచ—

అహ మిత్యన్యథాబుద్ధిః ప్రమత్తస్య యథా హృది,
ఉత్సర్పతే రజో ఘోరం తతో వైకారికం మనః. ౯

రజోయుక్తస్య మనస స్సఙ్కల్ప స్సవికల్పకః,
తతః కామో గుణధ్యానా ద్దుస్సహ స్స్యా ద్ధి దుర్మతేః. ౧౦

కరోతి కామవశగః కర్మాణ్యవిజితేంద్రియః,
దుఃఖోదర్కాణి సంపశ్య న్రజోవేగేన మోహితః. ౧౧

సకృ దిత్థం విషయాణా మాపత్పదత్వజ్ఞానవతోఽపి దేహాత్మాభిమానరజస్తమోనిబద్ధం మన ఏవ ప్రసహ్య బోధయతీత్యాహ (అహ మితి.) యథా, ప్రమత్తస్యాత్మన్యనవహితస్య హృది అహ మిత్యన్యథాబుద్ధి ర్జాయతే ఉష్ణం జల మితివత్ దేహాత్మనో స్సంసర్గాత్ స్థూలోఽహం కృశోఽహ మిత్యహంకారో భవతీత్యర్థః. తతః అన్యథా బుద్ధే ర్హేతోః రజోవైకారికశబ్దౌ తత్కార్యయో ర్వర్తేతే వైకారికం సాత్త్వికాహంకారకార్యం "మనోవైకారికా జ్జజ్ఞే" ఇతి ద్వితీయేఽభిధానాత్. ఘోరం మహాశనం మహాపాప్మానం. రజః రజోగుణకార్యం కామం తద్విరోధే సతి క్రోధం చోపసర్పతి క్రోధావిష్టం భవతీత్యర్థః. కామక్రోధయో రజోగుణప్రభవత్వం భగవతైవ గీతం "కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః మహాశనో మహాపాప్మే"తి. ఉత్సర్పణం న సాక్షాత్ కింతు సఙ్కల్పద్వారేత్యాహ (రజోయుక్తస్యేతి.) మనసో, రజోగుణయోగ స్తు రాజసాహంకారసహకృతవైకారికాఖ్య సాత్త్వికాహంకారకార్యత్వా దవగంతవ్యం, అతః వికల్పసహితః సంకల్పో భవతి. రజోగుణస్యవిక్షేపాపాదకత్వాత్తద్యోగా చ్చ మనస స్సఙ్కల్పవికల్పరూపో వ్యాపారో భవత ఇత్యర్థః. రజః కర్మహేతుః తమస్తు తదనుబంధిదోషదర్శనవారకం. తత్ర సఙ్కల్పో నామ మనుష్యోఽహం పశు రహ మిత్యాత్మాభిమానానుగుణేషు ఓదనక్షీరాదిషు హేయేషు భోగ్యతాబుద్ధిః వికల్ప స్తు స్రక్చందనస్త్రీగతాకారవైవిధ్యప్రతిపత్తిరూపః తతః కామః భోగ్యతాబుద్ధిలక్షణా త్సంకల్పా త్కామః భోగేష్విచ్ఛా న చ కామః దుర్మతే ర్దేహాభిమానినో జీవస్య గుణధ్యానా ద్భోగ్యగతసౌందర్యమాధుర్యాదిగుణధ్యానాత్ దుస్సహ స్స్యాత్ అలబ్ధ్వాఽస్థాతు మశక్త స్స్యాదిత్యర్థః. ౯—౧౦

తతః కిమత ఆహ (కరోతీతి) కామస్య దుస్సహస్య వశం గతః ప్రాప్త స్సంపశ్యన్ జానన్నపి కర్మాణి భోగ్యఫలకత్వాభిమానవిషయాణి వస్తుత స్తు దుఃఖోత్తరఫలాని కరోతి. కుతః యతోఽజితేంద్రియః రజోవేగేన మోహిత శ్చ ఏవం జానంతోపి కథం భుఙ్క్త ఇత్యస్యోత్తర ముక్తమ్. ౧౧

(హంసోపాఖ్యానమ్)

రజస్తమోభ్యాం యదపి విద్వాన్విక్షిప్తమూఢధీః,
అతంద్రితో మనో రుంధన్ దోషదృష్టి ర్న సజ్జతే. ౧౨

అప్రమత్తో నియుఞ్జీత మనో మయ్యర్పయఞ్ఛనైః,
అనిర్విణ్ణో యథాకాలం జితశ్వాసో జితాసనః. ౧౩

ఏతావా న్యోగ ఆదిష్టో మచ్ఛిష్యై స్సనకాదిభిః,

ఏవం చే ద్విషయాణా మాపత్ప్రదత్వానుచింతనేఽపి తద్విరాగపూర్వకముక్త్యుపాయానుష్ఠానాధికారో న కస్యాపి స్యా దిత్యత్రాహ (రజస్తమోభ్యా మితి.) యదపి యద్యపి రజస్తమోభ్యాం విక్షిప్తధీ ర్మూఢధీ శ్చ తథాఽపి విద్వాన్వివేకీ పునః మనో రుంధన్ సంకల్పవికల్పాప్రవణం కుర్వన్ విషయేషు సదా దోషదృష్టిః తేషా మాపత్ప్రదత్వదర్శనస్వభావః అతంద్రితః తద్విషయప్రమాదరహితః న సజ్జతే విషయానుభవ ఇతి శేషః, ఏవంవిధేనాప్యేవ మద్క్రియా సంపాద్యేతి భావః. ౧౨

ఆత్మానుగుణేషు వస్తుషు భోగ్యతాబుద్ధిరూపా త్సంకల్పా ద్ధి కామః, భోగ్యతాబుద్ధి శ్చ గుణధ్యానాదినా సా తు దోషదర్శనా న్నివర్తతే. మధురేఽపి పయసి విషమిశ్రత్వజ్ఞానాత్ భోగ్యతాబుద్ధినివృత్తి ర్హి దృష్టా దోషదృష్ట్యా విషయాంతరేభ్యో నివృత్తస్య మనసో విషయం దర్శయ న్నధికారిణం విశింషన్ యోగం విదధాతి (అప్రమత్త ఇతి.) దోషదృష్ట్యేత్థం విషయభోగానాసక్తః. అప్రమత్తోఽతంద్రిత శ్చ యథాకాలం తత్తత్ప్రా ర్మాధ్యందినసాయంకాలానతిక్రమేణ జితాసనః. చిరముపవిష్టస్యాపి శ్రమరాహిత్యాపాదనాత్మకాభ్యాసవిశేషరూప ఆసనజయః, ప్రాణజయో నామ పూరణరేచన కుమ్భనాద్యుపాయైః ప్రాణవశీకారః. అనిర్విణ్ణః అనలసః. శనై ర్మనో మయి శుభాశ్రయభూతేఽర్పయన్ ధారయన్ నియుఞ్జీత "యుజ సమాధౌ" ధ్యానపూర్వకసమాధినిష్ఠో భవే దిత్యర్థః. అవిషణ్ణ ఇతి పాఠే అంతరాయై రవిషణ్ణచిత్త ఇత్యర్థః. అత్ర మనసో మయ్యర్పణేన సమాధి ర్యోగస్వరూపం ప్రాణాయామాదయ స్తు తస్యోపకారకా స్తే యమనియమాదీనా మపీతరాఙ్గానాముపలక్షకాః. ౧౩

ఏవం యోగస్య స్వరూప ముక్తం అథ నిష్కృష్య యోగస్వరూప మేవ దర్శయ న్నుక్తప్రశ్నోత్తరానుసంవాదిహంససనకాదిసంవాదం వక్తుం తత్ప్రవృత్తిపూర్వా ముత్పాదయతి (ఏతావా నితి)

సర్వతో మన ఆకృష్య మయ్యద్ధా వేశ్యతే యథా. ౧౪

ఉద్ధవ ఉవాచ —

యథా త్వం సనకాదిభ్యో యేన రూపేణ కేశవ,
యోగ మాదిష్టవా నేత ద్రూప మిచ్ఛామి వేదితుమ్. ౧౫

శ్రీభగవా నువాచ —

పుత్రా హిరణ్యగర్భస్య మానసా స్సనకాదయః,
పప్రచ్ఛుః పితరం సూక్ష్మాం యోగ స్యైకాంతికీం గతిమ్. ౧౬

సనకాదయ ఊచుః —

గుణే ష్వావిశతే చేతో గుణా శ్చేతసి చ ప్రభో,
కథ మన్యోన్యసన్త్యాగో ముముక్షో రితి సంశయః. ౧౭

మచ్ఛిష్యై ర్హంసరూపేణావతీర్ణస్య మే శిష్యతాం ప్రాప్తైః, సనకాదిభి రేతావా నేవ యోగ ఆదిష్టః ఉపదిష్టః. మదుపదేశలబ్ధో యోగః. అన్యేభ్యో ప్యుపదిష్ట ఇత్యర్థః. కియా నిత్యత ఆహ సర్వతః. సర్వేభ్యో విషయేభ్యో మన ఆకృష్య మయ్యద్ధా మయ్యేవ అద్ధేత్యవధారణార్థకో నిపాతః యథా, యథావ న్నివేశ్యతే ఇత్యేతావాన్. ౧౪

తత్ర లబ్ధావసరః పృచ్ఛతి (యథా త్వ మితి.) యేన రూపేణ కింప్రకృత శ్రీకృష్ణరూపేణ కింవా రూపాంతరేణ యథా యాదృశం యోగ మాదిష్టవాన్ ఉపదిష్టవాన్ ఏతద్రూపం తద్యోగోప దేష్టృరూపం తం యోగం చేత్యపి బోధ్యం వేదితు మిచ్ఛామి. ౧౫

వివక్షితం సంవాదం వక్తుం ప్రస్తౌతి (పుత్రా ఇతి.) పితరం హిరణ్యగర్భం సూక్ష్మాం దుర్జ్ఞేయాం ఐకాంతికీం అసాధారణీం యోగస్య గతిం ప్రకారం పప్రచ్ఛుః. ౧౬

ప్రశ్న మేవాహ (గుణేష్వితి.) గుణేషు శబ్దాదివిషయేషు చేతః ఆవిశతే తేషు భోగ్యత్వబుద్ధ్యా ఆవిష్టం భవతీత్యర్థః. తథా గుణాః స్మర్యమాణాః, చేత స్యావిశంతే తతో నాపగచ్ఛంతి తద్విషయతాం న త్యజ న్తీత్యర్థః. అనేనాహ "మిత్యన్యథా బుద్ధే" రిత్యాదే "ర్మోహిత" ఇత్యంత స్యోక్తస్యోత్తర స్యార్థో విష్కృష్య ప్రదర్శితః. అన్యోన్యసంత్యాగః చేతసా గుణత్యాగః, గుణై శ్చేతస స్త్యాగః, ముముక్షోః ప్రకృతిసంబంధ స్యానర్థహేతుత్వాధ్యవసాయేన తస్మా న్మోక్తు మిచ్ఛో రత ఏవాత్యంతం తితీరో ర్విషయా నతిక్రమితు మిచ్ఛోః. కథం స్యాదిత్యర్థః. ౧౭

(హంసోపాఖ్యానమ్)

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవం పృష్టో మహాదేవ స్స్వయంభూ ర్భూతభావనః,
ధ్యాయమానః ప్రశ్నబీజం నాభ్యపద్యత కర్మధీః. ౧౮

స మా మచిన్తయ ద్దేవః ప్రశ్నపారతితీర్షయా.
తస్యాహం హంసరూపేణ సకాశమగమం తదా. ౧౯

దృష్ట్వా మాం త ఉపవ్రజ్య కృత్వా పాదాభివందనమ్,
బ్రహ్మాణ మగ్రతః కృత్వా పప్రచ్ఛుః కో భవా నితి, ౨౦

ఇత్యహం మునిభిః పృష్ట స్తత్త్వజిజ్ఞాసుభి స్తదా

అనేన "రజస్తమోభ్యా" మిత్యాదినోక్తస్యోపాయభూతస్య యోగస్య ప్రశ్న ఉక్తః. సనకాదీనాం ప్రశ్నస్య బ్రహ్మణా ప్యవిజ్ఞాతప్రతివచనతా మాహ (ఏవ మితి.) భూతభావనః, భూతాని వ్యష్టిభూతాని భావయ త్యుత్పాదయతీతి తథా అనేన కృత్స్నబ్రహ్మాండాంతర్గతసృష్ట్యుపయుక్తజ్ఞానశక్త్యాది సంపన్నోఽపీత్యుక్తం, మహాదేవ ఇత్యనేన సృజ్యరుద్రేంద్రాదిభ్యోఽప్యతిశయితజ్ఞానాదిసంపత్త్యా దీప్య మానత్వం వివక్షితం, ప్రశ్నబీజం ప్రశ్నే బీజం కారణం యస్య త త్ప్రతివచనం సత్యేవ ప్రశ్నే ప్రతివచనోదయా త్తస్య తత్కారణత్వం ధ్యాయమానః, విచారయ న్నపి నాభ్యపద్యత నావిందత్ యత స్సోఽపి కర్మధీః కర్మణా సంకుచితజ్ఞానః అసర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. ౧౮

తర్హి స తేషాం ప్రశ్నః కిం ప్రతివచనరహిత ఏవాసీ దిత్యత ఆహ (స మా మితి.) సః అనభిపన్నప్రశ్నబీజో బ్రహ్మా, ప్రశ్నపారతితీర్షయా ప్రశ్నస్య పార ముత్తరం తస్య తావ దనువృత్తేః, తితీర్షా జిజ్ఞాసా, తయా హంసరూపేణేత్యనేన. యథా హంసః క్షీరం నీరం చ పృథక్కర్తుం శక్తః, ఏవ మహం గుణాం శ్చేత శ్చ సమీచీనోపాయోపదేశేన పృథక్కర్తు మవతీర్ణ ఇతి ద్యోత్యతే "మాం సర్వజ్ఞ మచింతయత్ (తస్యేతి.) తస్య చింతయతో బ్రహ్మణః, సకాశం సమీప మగమం గతవా నస్మి. తదా తే సనకాదయః బ్రహ్మాణ మగ్రతః కృత్వా మా ముపవ్రజ్య ప్రత్యుత్థానప్రణామాదిభి రుపచ్ఛంద్య ప్రష్టవ్య మపృష్ట్వైవ తావ త్కో భవా నితి పప్రచ్ఛు రిత్యర్థః. ౧౯-౨౦

తత్ర హేతుం వద న్నిత్థ మాపృష్టోఽహం యత్తావ దుక్తవానస్మి తద్బ్రవీమి శృణ్వేత్యాహ (ఇతీతి,) తావ త్తత్త్వజిజ్ఞాసుభిః కింపరిదృశ్యమానచిదచిత్సజాతీయ స్త్వ ముత తద్విలక్షణః. యది

యదవోచ మహం తేభ్య స్త దుద్ధవ నిబోధ మే. ౨౧

వస్తునో యద్యనానాత్వ మాత్మనః ప్రశ్న ఈదృశః.
కథం ఘటేత వో విప్రా వక్తు ర్వా మేక ఆశ్రయః. ౨౨

పంచాత్మకేషు భూతేషు సమానేషు చ వస్తుతః.
కో భవా నితి వః ప్రశ్నో వాచారమ్భో హ్యనర్థకః. ౨౩

విలక్షణ స్సర్వే కే తే వై లక్షణ్యావహా ధర్మా ఇత్యేవం పరమాత్మయాథాత్మ్యం జ్ఞాతు మిచ్ఛద్భిః కో భవా నితి పృష్టః. ౨౧

తత్ర సర్వజ్ఞోఽహం సరూపీ భగవా నపృష్ట మపి ప్రష్టవ్యం, తదభిప్రాయ మాలక్ష్య ప్రతివక్ష్యతి తావ త్ప్రశ్నం ఖండయ న్నివ జిజ్ఞాసితం తత్త్వం నిరూపయితుం ఆత్మన స్సమస్త చిదచిద్వ్యాప్తిం దర్శయతి (వస్తున ఇతి త్రిభిః.) తత్ర తావ త్సర్వాంతరాత్మాన మీశ్వరం జానతాం జ్ఞానినాం కేవల మచిన్మాత్ర మేవ పశ్యతా మజ్ఞానినాం చ నైవంవిధః ప్రశ్నో ఘటత ఇత్యభిప్రేత్య ప్రథమ మీశ్వరవ్యాప్తిం జానతాం ప్రశ్నానుపపత్తి మాహ (వస్తున ఇతి.) వస్తునః చిదచిద్వస్తునః అనానాత్వం మదపృథక్సిద్ధత్వం తేనాత్మాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తిత్వం శరీరత్వం చాభిప్రేతం యది యుష్మాభి ర్జ్ఞాత మిత్యర్థః, తర్హ్యాత్మనో మమ మద్విషయక ఇత్యర్థః. ఈదృశః కో భవా నిత్యేవం విధో వో యుష్మాకం ప్రశ్నః, హేవిప్రాః కథం ఘటేత, అయం భావః, యది కస్యచి దపి చిదచిద్వస్తునో మత్పృథక్త్వం తదైవం ప్రశ్నః స్యాత్. ప్రష్టారో భవంతోఽప్యస్మదవినాభూతాః, మమ సర్వజీవశారీరకత్వాత్ తదా యుష్మచ్ఛారీరకోఽహ మేవ పృష్టవా నస్మి. శరీరమాత్రస్య వక్తృత్వా దర్శనాత్ తత శ్చ ప్రతివక్తృతయాఽభిమతోఽహ మేవ ప్రష్టే త్యనుపపన్న మితి కించ వక్తు ర్వా వేక ఆశ్రయః విషయః వక్తవ్యస్య సర్వస్య మదాత్మకత్వాత్ అహ మేవ వక్తవ్య స్స్యాం. అతః ప్రష్టా ప్రతివక్తా చ వక్తవ్య శ్చైక ఏవేతి ప్రశ్నప్రతివచనే అనుపపన్నే ఇత్యర్థః. ౨౨

ఏవం ప్రష్టౄణాం యుష్మాక మప్యహ మంతరాత్మేత్యుక్తం భవతి. అచేతనం శరీర మేవ జానతా మప్యేవం ప్రశ్నోఽనుపపన్న ఇత్యాహ (పఞ్చాత్మకేష్వితి.) అహం తావ ద్దంసరూపేణ ప్రత్యక్షః. అతో న జాతిః ప్రష్టవ్యా. మత్సజాతీయానాం భూతానాం సర్వేషాం పాఞ్చభౌతికత్వేన సమానానాం సతాం న కారణ మపి ప్రష్టవ్యం. తస్మా ద్వాచారమ్భః ప్రతివచనరూపవాగ్వ్యవహారారమ్భకః వః, ప్రశ్నః ప్రతివచననిరపేక్షత్వా దనర్థక ఇత్యర్థః. ౨౩

(హంసోపాఖ్యానమ్)

మనసా వచసా దృష్ట్యా గృహ్యతేఽన్యై రపీంద్రియైః.
అహ మేవ న మత్తోఽన్య దితి బుధ్యధ్వ మఞ్జసా. ౨౪

గుణేష్వావిశతే చేతో గుణా శ్చేతసి చ ప్రజాః,
జీవస్య దేహ ఉభయం గుణా శ్చేతో మదాత్మనః. ౨౫

గుణేషు చావిశ చ్చిత్త మభీక్ష్ణం గుణసేవయా,
గుణాశ్చ చిత్తప్రభవా మద్రూప ఉభయం త్యజేత్. ౨౬

ఇత్థం ప్రశ్నఖండనవ్యాజేనోపదిష్టం యచ్చిదచిద్వస్తున స్స్వకాశాదాత్మనో వైలక్షణ్యావహం సమస్తచిదచిద్వస్తున స్స్వాంతరాత్మకత్వం తత్స్ఫుట మేవాహ (మనసేతి.) మనసా యోగపరిశుద్ధేనాపి మనసా తత్ర యోగపరిశుద్ధేన మనసా దేహాదివ్యావృత్తతయా గ్రాహ్యమాత్మస్వరూప మపరిశుద్ధేన తేన చక్షురాదిభి ర్గ్రాహ్య మచేతనం చ తదేత త్సర్వం అహ మేవ శరీరాత్మభావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం మచ్ఛరీరతయా మదాత్మకం న తు స్వనిష్ఠం అత స్సర్వాంతరాత్మా అహ మేవ సర్వశబ్దబుద్ధివిషయ ఇతి బుధ్యధ్వమ్. ౨౪

అథాభిప్రాయ మాలక్ష్య బ్రహ్మాణం ప్రతి పృష్టం ప్రతివక్తి (గుణేష్విత్యాదినా.) ప్రజాః హేపుత్రాః అహ మంతరాత్మా యస్య స మదాత్మా తస్య జీవస్య దేహే సతి దేహసంబంధే సతి చేతో గుణేష్వావిశతే తే చ తస్మి న్నావిశంతే అతో గుణా శ్చేత శ్చేత్యుభయం. మిథో న త్యజతీతి శేషః. ఇతి ప్రశ్నానువాదః, దేహ ఇత్యనేన పరస్పరాత్యాగో దేహసంబంధనిమిత్త ఇతి ద్యోతితమ్. ౨౫

అనూదితం ప్రశ్న మేవోపపాదయతి. (గుణేషు చేతి.) సతి దేహసంబంధే ఽభీక్ష్ణం పునః పున ర్గుణసేవయా చిత్తం గుణే ష్వావిశత్ ఆవిష్టం భవతి, చకారా ద్గుణా శ్చ తస్మి న్నావిశంతో భవంతి. కథం బాహ్యాభ్యంతరయో ర్గుణచేతసో ర్మిథ ఆవేశ ఇత్యత ఆహ (గుణా శ్చ చిత్తప్రభవా ఇతి.) ప్రభవత్వ మత్ర ప్రతీయమానత్వం పూర్వసంస్కారవశా చ్చిత్తే ప్రకాశమానా భవంతి. చిత్త మపి తత ఏవ తాన్ విషయీకుర్వ దేవావతిష్ఠత ఇత్యర్థః. గుణాః పునః చిత్తప్రభవాః చిత్తే ప్రకర్షేణ భవంతి తతో నాపగచ్ఛంతి. కశ్చ తర్హి పరస్పరత్యాగోపాయః యేన దేహసంబంధోఽపి నివర్తత ఇత్యత ఆహ మద్రూప ఇతి. మద్రూపే చింత్యమానే సతి ఉభయం గుణా శ్చేత శ్చేత్యుభయం కర్తృ త్యజేత్ అన్యోన్య మితి కర్మపదమధ్యాహర్తవ్యం. చిత్తం గుణాం స్త్యజతి గుణా శ్చ చిత్తం త్యజంతీత్యర్థః. శత మన్యోన్యసంగత్యాగ ఇత్యుపక్రమవశా దయమేవార్థః. ౨౬

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తం చ గుణతో బుద్ధివృత్తయః,
తాసాం విలక్షణో జీవ స్సాక్షిత్వేన నిగద్యతే. ౨౭

యర్హి సంసృతిబంధోఽయ మాత్మనో గుణవృత్తిదః,

ఏవ మాత్మరూపధ్యానం శబ్దాదిగుణపరిత్యాగోపాయ ఇత్యుక్తం. అథ జీవస్య దేహవిలక్షణత్వానుసంధానం చ గుణపరిత్యాగోపాయ ఇతి వివక్షు స్తావ జ్జీవస్య ప్రకృతివిలక్షణత్వజ్ఞాపనాయ తం తతో వివినక్తి (జాగ్ర దితి.) జాగ్రచ్ఛబ్దస్య కర్తరి శత్రంతతయా వ్యుత్పన్నత్వేఽపి తదాశ్రితజాగరావస్థాయా మత్ర లక్షణయా వృత్తిః. జాగరాదయ స్తిస్రోఽవస్థాః గుణతః ప్రకృతిగుణేభ్యః, సత్త్వాదిభ్యో హేతుభ్యః బుద్ధే రంతఃకరణస్య వృత్తయః తద్వ్యాపారనిమిత్తా ఇత్యర్థః. తథా చ వివిచ్య వక్ష్యతి "సత్త్వా జ్జాగరణం విద్యా ద్రజసా స్వప్న మాదిశేత్ ప్రస్వాపం తమసా జంతో స్తురీయం త్రిషు సంతత." మితి, యద్యపి సుషుప్తే స్వాంతఃకరణే ష్వింద్రియేషు నిర్వ్యాపారేషు సత్స్వహ మహ మిత్యవభాసమాత్రరూపత్వా న్న తస్యాబుద్ధివృత్తిత్వం తథాఽపి నిర్వ్యాపారే సత్యేవాంతఃకరణే మనుష్యత్వబ్రాహ్మణత్వసుఖిత్వదుఃఖిత్వాదిబాహ్యాభ్యంతరాద్యవభాసవిధురకేవలతథావిధావభాస ఇతి తావన్మాత్రేణ తస్యా స్తద్వృత్తిత్వవ్యవహార ఇతి బోధ్యం అనేన జీవస్య జాగరాద్యవస్థాత్రయాన్వయః ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తత్వేనౌపాధికో న స్వాభావిక ఇతి ప్రకృతితత్కార్యతత్సంబంధతత్ప్రయుక్తాదిభ్యోఽతిరిక్తం ప్రత్యగాత్మస్వరూప మిత్యుక్తం భవతి. తదాహ (తాసాం విలక్షణ ఇతి.) సాక్షివిలక్షణపదద్వయాన్వయాభిప్రాయేణ తాసా మిత్యపాదానస్య సంబంధవివక్షయా షష్ఠీ. తాభ్యో వృత్తిభ్యో విలక్షణ ఇత్యర్థః. కథం తాభ్యో విలక్షణస్య తదన్వయ ఇత్యత ఆహ. సాక్షిత్వేన వినిశ్చితః తాసాం సాక్షిత్వేనేతి సంబంధః. సాక్షిత్వం చ సాక్షా ద్ద్రష్టృత్వం తదేవావస్థాత్రయాన్వయాత్మక మితి విలక్షణస్యాస్యావస్థాత్రయాన్వయ ఉపపద్యత ఏవేతి భావః. ౨౭

తతః కిమత ఆహ (యర్హీతి.) యర్హి యతోఽయం సంసృతిసంబంధః దేహసంబంధరూపసంసారబంధః ఆత్మనో జీవస్య గుణవృత్తిదః గుణానాం శబ్దాదివిషయాణాం చేతస శ్చ పరస్పరావేశేన యా వృత్తయ స్సంకల్పవికల్పాత్మికాః తాః దదాతీతి తథా యద్వా ఆత్మనో మనసః గుణవృత్తిదః. గుణేషు శబ్దాదిషు వృత్తీః భోగ్యతాదిబుద్ధ్యాత్మికాః దదాతీతి తథా అత స్తుర్యే స్వతోఽవస్థాత్రయాతీతజీవశరీరకే మయి స్థితః మనఃపరస్యాత్మన ఇత్యస్య ప్రథమాంతతయా విపరిణామేన కర్తృతయాఽన్వయః. మయి స్థిత ఆత్మా మనః జహ్యాత్ గుణవృత్తీ స్త్యజే దిత్యర్థః. ప్రకృతివివిక్తే మదాత్మకే స్వభావతోఽవస్థాత్రయరహితే జీవస్వరూపే స్థిత స్తద్యాథాత్మ్యానుసంధానపర ఆత్మా గుణవృత్తీ ర్జహ్యా దిత్యర్థః. త త్తతః గుణవృత్తిత్యాగా ద్గుణచేతసాం త్యాగ స్స్యాత్ పరస్పరావేశత్యాగః స్యాత్.

మయి తుర్యే స్థితో జహ్యాత్త్యాగ స్తద్గుణచేతసామ్. ౨౮

అహంకారకృతం బంధ మాత్మనోఽర్థవిపర్యయమ్.
విద్వా న్నిర్విద్య సంసారచింతాం తుర్యే స్థిత స్త్యజేత్. ౨౯

యావ న్నానార్థధీః పుంసో న నివర్తేత యుక్తిభిః,
జాగ ర్త్యపి స్వప న్నజ్ఞ స్స్వప్నే జాగరణం యథా. ౩౦

ప్రకృతివిలక్షణమదాత్మకజీవస్వరూపయాథాత్మ్యానుసంధానేన చేతోవృత్తిత్యాగ స్తతో గుణచేతసాం త్యాగ స్తతో దేహసంబంధత్యాగః తతో నిరవశేషవైషయికసుఖదుఃఖనివృత్తి ర్నిరతిశయానందప్రాప్తి శ్చేత్యుక్తం భవతి, అవస్థాత్రయరహితజీవస్వరూపానుసంధానేఽప్యాత్మనో విశేష్యతయానుసంధాన మపి కార్య మితి ద్యోతనాయ మయీతి విశేష్యత్వనిర్దేశః. జీవస్య పరమాత్మానం ప్రతి నియత విశేషణతా హి తత్స్వరూపనిరూపణోపయుక్తా. ౨౮

మయి తుర్యే స్థిత ఇత్యనేన యథావస్థితస్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానవిధురస్యా నాదిదేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాత్మాభిమానప్రయుక్తో దేహసంబంధాత్మకో బంధ స్తత శ్చ గుణచేతసాం పరస్పరావేశ ఇతి సూచితం, తత్స్ఫుట మేవాహ (అహంకారకృత మితి.) అహంకారో జ్ఞానైకస్వరూపే ఆత్మని దేవమనుష్యత్వాదిభేదాభిమానరూపః స్వతంత్రత్వాభిమానరూప శ్చ తేనానాదినా కృతం ఆత్మనో బంధం అర్థవిపర్యయం అర్థస్య పరమపురుషార్థస్య విపర్యయో విఘాతో యస్మాత్ తథాభూతం విద్వాన్ జానన్ నిర్విద్య సంసారబంధనా దితి శేషః, తుర్యే స్థితః అస్య పూర్వవ దర్థః. సంసారచింతాం సంసృతిబంధా త్కథం ముచ్యేయేతి చింతాం త్యజేత్. ౨౯

అహంకారస్య సర్వానర్థనిదానతా మాహ (యావ దితి.) నానార్థధీః దేవమనుష్యత్వాద్యభిమాన బుద్ధిః యుక్తిభిః దేహాత్మభేదప్రతిపాదకయుక్తిభిః యావ న్నివర్తేత తావ జ్జాగ ర్త్యపి యద్యపి జాగర్తి తథాప్యజ్ఞః స్వపితి జాగ్రద్దశాయా మపి సుప్త ఇవాజ్ఞ ఇత్యర్థః. భ్రాంతిదశాయా మేవ జాగరాభిమానే దృష్టాంత మాహ-స్వప్నే జాగరణం యథేతి. న హి స్వప్నం పశ్యన్ తం స్వప్న మితి జానాతి కింతు జాగర మేవాభిమన్యతే. ఏవ మజ్ఞానేన దేహ మాత్మత్వేన పశ్య న్న తద్భ్రమాత్మక మితి జానాతి, కింతు యథార్థ మేవేతి అతో యావ ద్దేహవిలక్షణమాత్మానం యథావ న్న జానాతి తావ న్నిపుణోఽప్యజ్ఞ ఏవాతశ్చానర్థ ఇతి భావః. ౩౦

అసత్త్వా దాత్మనోఽన్యేషాం భావానాం తత్కృతా భిదా,
గతయో హేతవ శ్చాస్య మృషా స్వప్నదృశో యథా ౩౧

యో జాగరే బహి రనుక్షణధర్మిణోఽర్థా న్భుంక్తే సమస్తకరణై ర్హృది తత్సదృక్షాన్.

నను తుర్యస్థితిమాత్రేణ కథ మనాదికాలానువృత్తాహంకారాదిత్యాగ ఇత్యత ఆహ (అసత్త్వా దితి.) ఆత్మనః సతతం జ్ఞానైకరూప స్యాన్యేషాం భావానాం దేవమనుష్యాద్యాకారాణా మౌపాధికత్వేన నిత్య మసత్త్వాత్ అభావాత్" ముక్తాత్మస్వదర్శనా దితి భావః. తత్కృతాభిదా దేవాదిశరీరకృతో బాలత్వయువత్వబ్రాహ్మణత్వాదిభేదః, గతయ స్తద్బుద్ధయః తద్ధేతవోఽన్యే ఇతరే దోషా శ్చ కర్మవశ్యత్వాదయో మృషాభూత మివానిత్యా ఇత్యర్థః. మృషాభూతస్య హి శుక్తిరజతాదే రధిష్ఠానాసాధారణాకారాగ్రహణప్రయుక్తప్రతీతే స్తద్గ్రహణరూపనివృత్తిసామగ్రీసమవధానే సతి నివృత్తిదర్శనా దనిత్యత్వం తద్వదహంకారప్రయుక్తానాం దేవాద్యాకారతత్కృతభేదతద్బుద్ధితద్ధేతుభూతదోషాణా మనాదిత్వేఽపి ముక్తాత్మస్వదర్శనేనాంతవత్త్వనిశ్చయా దనిత్యత్వాత్. అనిత్యానాం వినాశసామగ్రీసమవధానే సతి వినాశదర్శనా త్తుర్యస్థితిమాత్రేణ తత్త్యాగ స్సంభవతీతి భావః. యద్వా దేవాద్యాకారాణా మాత్మనోఽసత్త్వా త్తేషాం ప్రకృతిపరిణామరూపత్వేనాతద్గతత్వా దాత్మస్వరూపేఽభావాత్ తత్కృతభేదాదయో మృషా ఆత్మస్వరూపే న సంతి అసతాం చ కథం చి దన్యత్ర ప్రతీయమానానాం ప్రతీతిమూలభూతదోషనివృత్తౌ నివృత్తి ర్దృష్టా యథా పరమార్థభూతాంగుళ్యవష్టమ్భజతిమిరాదినివృత్తౌ చంద్రే ద్విత్వనివృత్తిః యథా పిత్తోపహతచక్షుషః సమ్యక్చికిత్సయా పిత్తోపహతౌ తన్నిమిత్తస్య శంఖగతతయా ప్రతీతస్య పీతిమ్నో నివృత్తిః తద్వ త్తురీయస్థిత్యాత్మకసమీచీనోపాయేన నిరవశేష మహంకారనివృత్తౌ తత్ప్రయుక్త దేవాద్యాకారతత్కృతభేదాదినివృత్తిః, నిరవశేష మహంకారనివృత్తి శ్చ ముక్తిదశాయా మేవ బ్రహ్మవిదా మప్యపాయదశాయాం తిమిరపిత్తాదిసద్భావదశాయాం ద్విత్వపీతిమాదే రివాఽహంకారస్యానువృత్తిదర్శనాత్ దేవాద్యాకారతత్కృతభేదాదీనాం మిథ్యాత్వ మత్రోచ్యతే ఇతి న భ్రమితవ్యం, అన్యత్ర సతాం తతోఽన్యత్ర తేషాం మిథ్యాత్వేఽపి స్వాశ్రయే సత్యత్వాత్ యద్వా ఆత్మన ఇతి పఞ్చమ్యంతం జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావా దాత్మనోఽన్యేషాం భావానా మసత్త్వాత్ అనశ్వద్వావాద్యచేతనకార్యత్వాత్ తత్కృతభేదాదయః గతీనా మసత్త్వం ప్రకృతితత్పరిణామాత్మకాంతఃకరణవ్యాపారత్వేనేత్యవగంతవ్యం, మృషా ఆత్మస్వరూపే మిథ్యా న సంతీత్యర్థః. అతో నివర్తంత ఇతి భావః. యథా స్వప్నదృశః స్వప్నే దర్శనాని సమ్యక్ప్రబోధేన నివర్తన్తే, తద్వ ద్దేహాదయోఽప్యామోక్షానువృత్తతుర్యస్థిత్యా నివర్తంత ఇత్యర్థః. ౩౧

తదేవం సత్త్వరజస్తమోగుణనిమిత్తజాగరాద్యవస్థారూపబుద్ధివృత్తిసాక్షిత్వేఽపి వస్తుత స్తదన్వయరహితస్య జీవస్వరూపస్య బ్రహ్మైకత్వేనోపాసన మపి గుణచేతసాం మిథ స్త్యాగహేతు రి

స్వప్నే సుషుప్త ఉపసంహరతే స ఏక స్మృత్యన్వయా త్త్రిగుణవృత్తిదృగింద్రియేశః.
ఏవం విమృశ్య గుణతో మనస స్త్ర్యవస్థా మన్మాయయా మయి కృతా ఇతి నిశ్చితార్థాః.

సూచితం. తదేవ స్ఫుట మాహ (యో జాగర ఇతి త్రిభిః.) యో జీవః జాగరే సమస్తైః కరణై రింద్రియై రనుక్షణః ప్రతిక్షణపరిణామాత్మకో ధర్మః. స్వభావ ఏషా మ స్తీతి తథా తాన్ అర్థాన్ శబ్దాదివిషయాన్ భుజ్తే శబ్దాదివిషయాణాం హి "తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పున ర్దుఃఖాయ జాయతే తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయ చ జాయతే" ఇత్యుక్తరీత్యా సుఖదుఃఖాద్యాపాదనరూపానుక్షణధర్మిత్వం యత శ్చ స్వప్నే తత్సదక్షాన్ జాగరావస్థానుభుక్తవిషయసమానాన్. స్వప్నద్రష్ట్రైకానుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్వ వైధర్మ్యసద్భావా త్తత్సదృక్ష ఇత్యుక్తం. సాధర్మ్యస్య వైధర్మ్యగర్భత్వాత్ అన్యథా త త్తదేవ స్యాదితి న స్యామం, అర్థాన్ భుజ్త ఇత్యనుషజ్యతే అథ య స్స్వప్నే సుషుప్తౌ ఉపసంహరతే విషయభోగా నితి శేషః. స ఏకః ఏకరూపః. జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావ ఇత్యర్థః. యద్వా సః. అవస్థాత్రయాన్వయీ జీవః. ఏక ఏవ న తు ప్రత్యవస్థం భిన్నః. అనేన "స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య" ఇత్యధికరణ పూర్వపక్షనిరాసః. తత్ర హి కిం సుప్త ఏవ పున రాగరసమయే ఉత్తిష్ఠతి. ఉతాన్య ఇతి సంశయ్య తస్య సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సంపన్నస్య ముక్తా దవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేంద్రియసంబంధా భావాత్ అన్య ఏవే త్యాశజ్కితం. ఐక్యే హేతుః (స్మృత్యన్వయా దితి.) స్మృతిప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిగ్రహణం కర్మశబ్దవిధీనా మప్యుపలక్షణం. తత్ర స్మృతి ర్య ఏవాహం సుప్త స్స ఏవ ప్రతిబుద్ధోఽ స్మీత్యేవంరూపా కర్మ తు సుషుప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానా త్ప్రాక్ తేనైవ భోక్తవ్యం. శబ్దోఽపి సుప్తం ప్రతిబుద్ధం స ఏవేతి దర్శయతి "త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వే"త్యాదినా "యద్యద్భవంతి తథా భవంతీ"త్యంతేన విధయ శ్చ మోక్షార్థా స్సుషుప్తస్య ముక్తత్వేఽనర్థకా స్స్యు రితి తదధికరణసిద్ధాంతార్థహేతవః. త్రిగుణవృత్తిదృక్ త్రిగుణవృత్తీనాం జాగరాదీనాం దృక్ ద్రష్టా తత్ర హేతు రింద్రియేశః కర్మనిమిత్తప్రాకృతేంద్రియప్రవర్తనవాన్. ౩౨

మనస స్త్రిస్రోఽవస్థా శ్చ మన్మాయయా స్వస్వకర్మానుగుణమదీయసజ్కల్పరూపజ్ఞానేన గుణతః సత్త్వాదిమనోనిష్ఠగుణేభ్యః. నిమిత్తేభ్యః మయి కృతా ఇత్యేవం ఇత్థం విమృశ్య. విచార్యేతి సంబంధః. ఆత్మనః కృత్స్నచిదచిదుపాదానకారణత్వా చ్చిదచిద్గతావస్థానాం తద్ద్వారా స్వాత్మపర్యంతత్వాభి ప్రాయేణ మయీత్యుక్తం నిశ్చితః అర్థః. సకలానర్థనివారకమత్ప్రాప్తిసాధనమదుపాసన మేవ పరమ ప్రయోజనం యై స్తై హార్దం హృద్గత మఖిలసంశయాధిం అనుమానసదుక్తితీక్ష్ణజ్ఞానాసినా సంఛిద్య

సంఛిద్య హార్ద మనుమానసదుక్తితీక్ష్ణజ్ఞానాసినా భజత మాఽఖిలసంశయాధిమ్. ౩౩

ఈక్షేత విభ్రమ మిదం మనసో విలాసం దృష్టం వినష్ట మతిలోల మలాతచక్రమ్,
విజ్ఞాన మేక మురుదేవ విభాతి మాయాస్వప్న స్త్రిధా గుణవిసర్గకృతో వికల్పః. ౩౪

తతః ప్రతినివర్త్య నివృత్తతృష్ణ స్తూష్ణీం భవే న్నిజసుఖానుభావో నిరీహః,

---

మాం భజేతేత్యన్వయః. సంశయాః కి మహం దేహాకార ఉత తద్విలక్షణః. కిం స్వతంత్రః కింవా పరతంత్ర ఇత్యాదిరూపాః, త ఏవాధిః పీడా, జ్ఞాన మత్ర యథావస్థితాత్మపరమాత్మస్వరూపస్వభావానుసంధానాత్మకం అనుమానం దేహేంద్రియవిషయాణా మంతతో దుఃఖావహత్వానిత్యత్వహేయత్వాది వ్యాప్తిగ్రహణమ్. తేన తన్మూలం వైరాగ్యం వివక్షితం, సదుక్త్యా శ్శారీరకన్యాయాత్మికాః వేదాంతార్థ విచారవైరాగ్యాభ్యాం నిశితేన తీక్ష్ణేన జ్ఞానరూపేణాసినేత్యర్థః. ౩౩

అనుమాన మేవ దర్శయతి (ఈక్షేతేతి.) విశేషణభ్రమం ఆత్మత్వభోగ్యత్వాదిభ్రిమః, యస్మిన్మనసో విలాసో యస్మి న్సంకల్పవికల్పవిషయ మిత్యర్థః. ఇదం దేవాదిశరీరతదుపభోగ్యవిషయాదికం సర్వ మితి ధర్మిణో నిర్దేశః. వినష్ట మితి సాధ్యస్య దృష్ట మితి సాధనస్య అలాతచక్ర మితి దృష్టాంతస్య తద్విశేషణ మతిలోల మితి ఈక్షేత ఇత్థ మనుమినుయా దిత్యర్థః అథ సదుక్తివిచారాత్మకజ్ఞానాకారం దర్శయతి (విజ్ఞాన మితి.) విజ్ఞానం జీవస్వరూపం "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే యో విజ్ఞానే తిష్ఠ" న్నితి శ్రుతేః. తదేకం జ్ఞానైకస్వరూపస్వభావం ఉరుదేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుధేవ భాతి న తత్స్వరూపేఽస్తి దేవమనుష్యాదిభేద ఇతి భావః, స చ వికల్పో దేవమనుష్యాదిభేదః, త్రిధా త్రిప్రకారాః, యే గుణాః సత్వాదయ స్తేషాం విసర్గః పరిణామః, తేన కృతః, మాయాస్వప్నః, సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్మమ మాయయా ప్రకృత్యా సంకల్పరూపజ్ఞానేన వా నిమిత్తేన స్వప్నః స్వప్న ఇవ కృతః. యథా స్వప్న స్సంకల్పవికల్పప్రవణమనసః ప్రతీయమానః పునః, ప్రబోధేన నివర్తతే తద్వత్స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధాతు రాత్మగతత్వేన ప్రతీయమానః. పున రామోక్షానువృత్తాత్మోపాసనా న్నివర్తత ఇతి. ౩౪

(దృష్టి మితి,) తత శ్శబ్దాదిభ్యః. దృష్టిం, ప్రతినివర్త్య శబ్దాదిబాహ్యవిషయా నగృహ్ణా న్నిత్యర్థః. నివృత్తా తృష్ణా విషయాభిలాషో యస్య సః నిరీహః నిర్వ్యాపారః. తత్ర దృష్టిం ప్రతినివర్త్యేతి జ్ఞానేంద్రియాణాం చక్షురాదీనాం నియమముక్తం న్నివృత్తతృష్ణ ఇతి మనసః. నిరీహ ఇతి కర్మేంద్రియాణాం నిజసుఖానుభవ ఇతి సమాధి రుక్తం, తూష్ణీం భవే దితి దేహానుచింతననిషేధః,

సందృశ్యతే క్వ చ యదీద మవస్తుబుద్ధ్యా త్యక్తం భ్రమాయ న భవేత్స్మృతి రానిపాతాత్,

దేహం చ నశ్వర మవస్థిత ముత్థితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమ త్స్వరూపమ్,
దైవా దుపేత మథ దైవవశా దపేతం వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాంధః. ౩౬

దేహోఽపి దైవవశగః ఖలు కర్మ యావ త్స్వారమ్భకం ప్రతిసమీక్షత ఏవ సాసుః,

---

ఏవంవిధస్య పుంసః, పూర్వ మవస్తుబుద్ధ్యా అనాత్మబుద్ధ్యా "యత్తు కాలాంతరేణాపి నాన్యసంజ్ఞా ముపైతి వై పరిణామాదిసంభూతః, తద్వస్తునృపత చ్చకి" మిత్యాత్మ న్యేవ వస్తుశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తిత్వస్మరణాత్, త్యక్త మిదం దేహాదికం క్వచ సమాధివ్యతిరిక్తశయనాసనభోజనాదిదశాసు యది యద్యపి సందృశ్యతే అనుసంధీయతే తథాపి తత్ భ్రమాయ సమాధిత శ్చలనాయ న భవేత్ యద్వా పున ర్దేహాంతరసంబంధనిమిత్తదేహాత్మాభిమానాదిరూపభ్రమాయ న భవేత్. నను "తుర్యే స్థితః. అనుమానసదుక్తితీక్ష్ణజానాపినా నిజసుఖానుభవ" ఇతి తుర్యస్థితిజ్ఞానానుభవశబ్దవివక్షితం జ్ఞానం కిం తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యరూపం కింవా ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం ధ్యానాదిశబ్దవాచ్యత్వేఽపి కిం ద్విత్రిరావృత్తిరూపం కింవా యావ చ్ఛరీరపాతానువృత్తిరూప మిత్యత్రాహ (స్మృతి రానిపాతా దితి) స్మృతి ర్భగవద్ధ్యానం ఆశరీరపాతా త్కర్తవ్య మిత్యర్థః. అన్యథా మనఃకాలుష్యా త్సమాధి రేవ గళిత స్స్యాదితి భావః. ఆనిపాతా దిత్యనేన ద్విత్రిరావృత్తజ్ఞానవ్యుదాసః. స్మృతిశబ్దేన వాక్యజన్యస్య. ౩౫

తూష్ణీంభవే దిత్యుక్తం తూష్ణీంభావం వివృణోతి (దేహం చేతి.) సిద్ధః నిష్పన్నసమాధిః దేహ మవస్థితం ఆసీనం ఉత్థితం వా న పశ్యతి నానుసంధత్తే, తత్ర హేతుత్వేన దేహం విశినష్టి (నశ్వర మితి.) హేయత్వా దితి భావః. కించ యతః స్వరూపం నిష్కృష్టాత్మస్వరూపం అధ్యగమత్ సాక్షాత్కృతవాన్, అతః సమాధిదశాయాం దేహో న ప్రత్యేతవ్య ఇత్యర్థః. దైవా దుపేత మితి వాసోవిశేషణం యథా మదిరా మదేన మద్యపానజమదేనాంధో వివేకరహితః పుమాన్ పరికృతం పరిధృతం వాసో వస్త్రం, దైవా దుపేత మథ తస్మా దపేతం వా నానుసంధత్తే తద్వత్. ౩౬

నను యదా సమాధి ర్నిష్పద్యతే కిం తదైవ కృత్యాంతరాభావా ద్యోగినో దేహో నశ్యతి కింవా కంచి త్కాల మనువర్తత ఇతి సంశయానా న్ప్రత్యాహ (దేహోఽపీతి.) దైవవశగః దైవస్యాంతరాత్మనో మమ వశంగతః దైవాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తికః అనేన నిరంతరసమాధినిష్ఠస్య కథం దేహధారణ మిత్యాశఙ్కావ్యుదాసః, అపిశబ్దేన సమాధినిష్పత్తి రపి మత్సంకల్పాయత్తేతి వివక్షితం.

తం సప్రపంచ మధిరూఢసమాధియోగ స్స్వాప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిబుద్ధవస్తుః. ౩౭

మయైత దుక్తం వో విప్రా గుహ్యం తత్సాంఖ్యయోగయోః,
జానీత మాఽఽగతం యజ్ఞం యుష్మద్ధర్మవివక్షయా. ౩౮

అహం సాంఖ్యస్య యోగస్య సత్యస్యర్తస్య తేజసః,
పరాయణం ద్విజశ్రేష్ఠా శ్శ్రియః కీర్తే ర్దమస్య చ. ౩౯

యావ త్ప్రారబ్ధకం కర్మ తావ త్సాసుః సప్రాణః ప్రతి సమీక్షత ఏవావతిష్ఠత ఏవేత్యర్థః. స్వస్య దేహస్యారమ్భకం అభ్యుపగతప్రారబ్ధాత్మక మిత్యర్థః, తథా చ శ్రూయతే "తస్య తావదేవ చిరం యావ న్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే" ఇతి, నను జ్ఞానిన స్తదితరస్య చ దేహో యావ త్ప్రారబ్ధక కర్మావసాయ్యేవ తత్ర కో విశేష ఇత్యత ఆహ (త మితి.) సప్రపఞ్చం సానుబంధినం స్వాప్నం స్వప్నార్థవ దనిత్యం తం దేహం అధిరూఢసమాధియోగః, అధిరూఢః ప్రాప్తః సమాధ్యాత్మికో యోగో యేన సః, అత ఏవ ప్రతిబుద్ధవస్తు సాక్షాత్కృతాత్మవస్తుః పుమాన్ పున ర్న భజతే ఇతర స్తు పున ర్దేహాంతరం ప్రతిపద్యత ఇతి భావః. ౩౭

ఉపసంహరతి (మయేతి.) సాంఖ్యం తత్త్వత్రయవిభాగపూర్వకబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనం యోగో భగవదుపాసనం తయో స్సంబంధి య ద్గుహ్యం గోప్యం వక్తవ్యం తదేతత్ హేవిప్రాః మయా అభిహితం సత్య ముక్తం కిన్తు దుష్కరా విమౌ సాంఖ్యయోగా విత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య దుష్కరోఽపి మాం శరణం గతస్య మత్ప్రసాదా త్సుకర ఏవేత్యభిప్రేత్య తత్ర హేతుతయా మోక్షోపయుక్తానాం జ్ఞానవిశేషాణాం ధర్మవిశేషాణాం చ ప్రవర్తకోఽహ మేవేతి వివక్షు స్తావ దాత్మన స్సమాశ్రయణీయత్వోపయుక్తనిరతిశయవాత్సల్యాది గుణయోగితా మావిష్కరోతి (జానీతేతి.) యజ్ఞం యజ్ఞనిర్వాహకం శ్రీవిష్ణుం "యజ్ఞో వై విష్ణు" రితి శ్రుతేః యజ్ఞాయాచరతః కర్మ సమగ్రం ప్రవిలీయత" ఇతి స్మృతే శ్చ మాం హంసరూపిణం యుష్మాకం ధర్మః మోక్షధర్మ స్తద్వివక్షయా ఆగతం జానీత. ౩౮

(అహ మితి.) హేద్విజశ్రేష్ఠాః యోగాదీనా మహం పరాయణం ఆశ్రయః ప్రవర్తక ఇత్యర్థః. తత్ర సత్యం భూతహితాచరణం ఋతం పుణ్యం కర్మ తేజః బాహ్యకరణవశీకారప్రభావః శ్రీ ర్వైరాగ్యాదిసంపత్ కీర్తి స్తత్ప్రభవా ప్రథా శమోఽన్తఃకరణనియమః. ౩౯

మాం భజంతి గుణా స్సర్వే నిర్గుణం నిరపేక్షకమ్,
సుహృదం ప్రియ మాత్మానం సామ్యానందాదయో గుణాః. ४०

ఇతి మే ఛిన్నసందేహా మునయ స్సనకాదయః,
సభాజయిత్వా పరయా భక్త్యాఽగృణత సంస్తవైః. ४१

తై రహం పూజిత స్సమ్య క్సంస్తుతః పరమర్షిభిః,
ప్రతీయాయ స్వకం ధామ పశ్యతః పరమేష్ఠినః. ४२

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

కింబహు నేత్యాహ (మా మితి.) గుణాః కల్యాణగుణాః నిర్గుణం హేయగుణరహితం నిరపేక్షకం స్వార్థనిరపేక్షపరదుఃఖనిరాచికీర్షు మాత్మానం అత ఏవ ప్రియం సుహృదం హితైకావహం భజంతి ఆశ్రయంతి. కే పున స్తే కల్యాణగుణా ఇత్యత్రాహ (సామ్యేతి.) సామ్యం వైషమ్యరాహిత్యం ఆనంద శ్చ ఆది ర్యేషాం తే. ४०

హంససనకాదిసంవాద ముపసంహరతి (ఇతీతి.) ఇతీత్థం మే మత్తో హంసరూపాత్ ఛిన్నాః సందేహాః గుణచేతస్త్యాగాదివిషయాః, యేషాం తే సనకాదయః పరయా ఉత్కృష్టయా భక్త్యా మాం సభాజయిత్వా సమ్యగారాధ్య సంస్తవైః స్తోత్రై రగృణత తుష్టువుః. అదాదేశ ఆర్షః. ४१

తై స్సనకాదిభి రహం హంసరూపః, పరమేష్ఠినః పశ్యత స్సతః స్వకం ధామ స్థానం ప్రతీయాయ ప్రత్యాగతోఽస్మి, ప్రత్యయాయేతి పాఠస్తు చింత్యః. ४२

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచర్యాప్రపన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం.
త్రయోదశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్దశో ఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ —

వదన్తి కృష్ణ శ్రేయాంసి బహూని బ్రహ్మవాదినః,
తేషాం వికల్పః ప్రాధాన్య ముతాహో ఏకముఖ్యతా. ౧

భవతోదాహృత స్స్వామి న్భక్తియోగోఽనపేక్షితః.

అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః

"అధిరూఢ స్సమాధియోగ స్స్వప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిబుద్ధవస్తు" రితి పరబ్రహ్మో పాసన మేవ మోక్షాఖ్యశ్రేయస్సాధన మిత్యుక్తం, తత్ర మోక్షాఖ్యపురుషార్థస్య స్వేతరవ్యావృత్తత్వనిర్ధారయిషయా పృచ్ఛతి (వదంతీతి) బ్రహ్మ అధీయతే అధ్యాపయంతి చేతి బ్రహ్మవాదినః, అనేన సర్వేషాం వాదానాం వేదమూలకత్వం వేదస్యానాదిత్వం చ జ్ఞాపితం, శ్రేయాంసి ధర్మార్థకామనాదిరూపాణి ఇదం తత్సాధనానా మప్యుపలక్షణం. భవతా తు హేస్వామిన్ అనపేక్షితః ఫలాపేక్షారహితః, నిష్కామ ఇత్యర్థః. భక్తియోగః ఉదాహృతః మోక్షసాధనత్వేన కథితః. తత్ర తేషాం బ్రహ్మవాదిభి రుక్తానాం శ్రేయసాం తత్సాధనానాం చ త్వదభిహితమోక్షతత్సాధనాభ్యాం సహ కిం వికల్పః, మోక్షశబ్దాభిలప్యస్య శ్రేయసః బ్రహ్మవాద్యుక్తశ్రేయోఽంతరాఽంతర్భూతత్వే తదుక్తసాధనై స్సహ త్వదుక్తభక్తియోగస్య వికల్పే నానుష్ఠానప్రసఙ్గః, ఫలస్య ధర్మాద్యనతిరిక్తత్వాత్ వ్రీహియవయో ర్హ్యనతిరిక్తసాధ్యయోః, "వ్రీహిభి ర్యజేత" యవై ర్వేతి వికల్పః ప్రసిద్ధ ఇతి భావః, యది ధర్మాదిభ్యో విజాతీయో మోక్ష స్స్యాత్ తదా ధర్మాదీనాం మోక్షస్య చ తారతమ్యానిశ్చయా త్కిం సర్వేషాం శ్రేయస్సాధనానాం ప్రాధాన్యం పరస్పర మఙ్గాఙ్గిభావవైధుర్యేణ స్వస్వఫలం ప్రతి ప్రధానోపాయతయాఽనుష్ఠేయత్వ మితి ద్వితీయవికల్పార్థః యద్యేషాం మధ్యే కస్యచి దేవోత్కృష్టత్వం తదా సత్యుత్కృష్టే ఫలే నికృష్టతల్లిప్సానుదయా త్తస్యై వేప్సితతమత్వాత్ తల్లిప్సో స్తత్సాధనస్యైవానుష్ఠేయత్వా త్తస్యైవ ప్రాధాన్యాదితరేషా ముపయోగవిశేష వివేకేన సమీహితసాధనాఙ్గతయాఽనుష్ఠానం స్యాదిత్యాశయేన తృతీయకోట్యుదయః, తదుక్తం భక్తియోగం విశినష్టి (నిరపేక్షేతి.) యేన భక్తియోగేన సర్వతః సర్వేభ్యో విషయేభ్య స్సఙ్గం నిరస్యా పోహ్య మన స్త్వయ్యేవావిశే దితి యద్యపి; భగవత్యేవ మనస్స్థైర్యసాధనత్వకథనేన భక్తి యోగస్య ధర్మాదిభ్యో విలక్షణ శ్రేయస్సాధనత్వ జ్ఞానసద్భావావగమా ద్వికల్పాదివికల్పానుపపత్తిః

నిరస్య సర్వత స్సఙ్గం యేన త్వయ్యావిశే న్మనః. ౧

శ్రీభగవా నువాచ—

కాలేన నష్టా ప్రళయే వాణీయం వేదసంజ్ఞితా,
మయాఽఽదౌ బ్రహ్మణే ప్రోక్తా ధర్మో యస్యాం మదాత్మకః. ౩

తేన ప్రోక్తా చ పుత్రాయ మనవే పూర్వజాయసా,
తతో భృగ్వాదయోఽగృహ్ణ న్సప్త బ్రహ్మమహర్షయః ౪

తథాఽపి మనస స్త్వయ్యావేశేన సాధ్యో మోక్షః కిం ధర్మాద్యంతర్భూతః ఉత తద్వ్యతిరిక్తః, అతిరిక్తత్వేఽపి కింవా తత్సామ్య మస్త్యుత నేతి తారతమ్యేఽప్యఙ్గాఙ్గిభావోఽస్త్యుత నేతి సంశయేన తదుపపత్తిః. ౧-౨

తత్ర బ్రహ్మవాదినో వదంతీత్యనేన యజ్ఞాపితం వేదస్యానాదిత్వం తదఙ్గీకుర్వ న్నాహ (కాలేనేత్యాదినా.) ప్రలయే ప్రాకృతప్రలయే వేదసంజ్ఞితే యం మమ వాణీ కాలేనాధ్యేతృధ్యాపయితృ విరహితేన నష్టా విప్లుతయథావస్థితవర్ణపరంపరా బభూవ సైవ పున ర్మయా సర్వజ్ఞేన జగత్సిసృక్షుణా ఆదౌ కల్పాదౌ బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ ప్రోక్తా. అవిప్లుతానుపూర్వీవిశిష్టతయాఽఽవిష్క్రియమాణా ఉపదిష్టేత్యర్థః. తాం విశినష్టి - ధర్మో యస్యాం మదాత్మకః. అహ మాత్మా స్వరూపం యస్య స ధర్మః యస్యాం వాణ్యా మభివ్యక్తః "యే చ వేదవిదో విప్రా యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః. తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి శ్రీకృష్ణస్య ధర్మత్వం శ్రీమన్మహాభారతే ప్రసిద్ధం. వైధత్వే సత్యలౌకికశ్రేయస్సాధనత్వం హి ధర్మత్వం. తచ్చ భగవ త్యప్యస్తి "అమృత స్యైష సేతు" రితి శ్రవణాత్ అతో మదాత్మక ఇత్యుక్తం, అనేన మదాత్మకధర్మప్రాధాన్యపరైవేయం కృత్స్నా వేదసంజ్ఞితా వాణీ, యాగాదీనాం ధర్మత్వప్రతిపాదనపరః పూర్వభాగోఽప్యనభిసంహితఫలయజ్ఞాదిసాధ్య మత్ప్రీతిప్రయుక్తమత్ప్రాప్తిప్రతిపాదనపర ఏవేతి సోఽపి మదాత్మకధర్మప్రతిపాదనపర ఏవేతి ఫలితమ్, ౩

(తేనేతి.) తేన బ్రహ్మణా ప్రథ మజాయ పుత్రాయ మనవే స్వాయంభువాఖ్యాయ సా వాణీ ప్రోక్తా. (తత్రేతి.) తత్ర స్వాయంభువమన్వంతరే, తత ఇతి పాఠేఽపి స ఏవార్థః. భృగ్వాదయః భృగుమరీచ్యత్ర్యఙ్గిరఃపుల స్త్యపులహక్రతవః సప్త బ్రహ్మర్షయః ప్రతిమన్వంతరం సప్తర్షిభేదః ప్రతిపాదితోఽష్టమేఽవగంతవ్యః, తతో బ్రహ్మణ స్సకాశా దగృహ్ణన్ తాం వాణీ మితి శేషః. ౪

తేభ్యః పితృభ్య స్తత్పుత్రా దేవదానవగుహ్యకాః,
మనుష్యా స్సిద్ధగన్ధర్వా స్సవిద్యాధరచారణాః. ౫

కిం దేవాః కిన్నరా నాగా రక్షః కింపురుషాదయః,
బహ్వ్య స్తేషాం ప్రకృతయో రజస్సత్త్వతమోభువః. ౬

యాభి ర్భూతాని భిద్య న్తే భూతానాం మతయ స్తథా,
యథాప్రకృతి సర్వేషాం చిత్రా వాచ స్స్రవంతి హి. ౭

ఏవం ప్రకృతివైచిత్ర్యా ద్భిద్యంతే మతయో నృణామ్.

తేభ్యః ఋషిభ్యః పితృభ్య స్సకాశా త్తత్పుత్రా దేవాదయోఽగృహ్ణ న్నితి పూర్వేణ సంబంధః, గుహ్యకాః యక్షాః. ౫

కిం దేవకిన్నరకింపురుషా దేవాదివ జ్జాతివిశేషాః. ఏవం వేదస్యానాదినిధనత్వం ప్రతిపాదితం. అథ య త్సర్వేషాం వాదానాం వేదమూలకత్వ మితి తత్ప్రతిక్షేప్తుం "అధర్మం ధర్మమితి యా సర్వార్థా న్విపరీతాం శ్చ బుద్ధి స్సా పార్థ తామసీ" తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయమ్, సత్వా త్సంజాయతే జ్ఞాన" మిత్యాదిప్రమాణప్రతిపన్నరజస్సత్త్వతమోగుణానుగుణస్వభావత్వా ద్వాదినాం తత్ర సాత్వికస్వభావానాం యథావస్థితవేదార్థావగమే సత్యపీతరస్వభావానాం విపరీతబుద్ధిత్వా త్స్వస్వ బుద్ధ్యుత్ప్రేక్షితార్థమూలకా స్సర్వే వాదాః న తు వేదైకమూలకా ఇత్యాహ (బహ్వ్య ఇతి.) తేషాం బ్రహ్మాది కింపురుషాదిపర్యంతానాం ప్రకృతయః, రజస్సత్త్వతమోభువః రజస్సత్త్వతమాంసి జన్మస్థానాని యాసాం తాః. ౬

ప్రకృతీ ర్విశినష్టి (యాభి రితి.) యాభిః ప్రకృతిభిః, భూతాని భిద్యంత ఇతి జాత్యాదిభేదో వివక్షితః, తథాభూతానాం మతయ శ్చ భిద్యంతే, ప్రకృతి రత్ర స్వభావః, స చ కర్మానుగుణజ్ఞాన ప్రయత్నచికీర్షాక్రియాద్యుత్పత్తి రంతఃకరణగతః, సత్త్వాదిగుణకార్యవిశేషాత్మకః. యథాప్రకృతి యథా స్వభావం స్వస్వభావానతిక్రమేణ సర్వేషాం చిత్రా వాచః స్రవంతి ప్రవహంతే ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః. ౭

ఏవం యథా వాచ శ్చిత్రా స్స్రవంతి తథా తథా ప్రకృతివైచిత్ర్యా న్మతయో భిద్యంతే, నృణా మితి దేవాదీనా మపి ప్రదర్శనార్థం మతివైచిత్ర్యే నిదర్శనాభిప్రాయేణాహ (పారం పర్యేణేతి) తథాహి కేషాంచి త్తమస్స్వభావానాం అనాదినిధన మపి వేదం పౌరుషేయ మత ఏవ

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

పారంపర్యేణ కేషాంచి త్పాషణ్డమతయోఽపరే, ౮

మన్మాయామోహితధియః పురుషాః పురుషర్షభ,
శ్రేయో వద న్త్యనేకాంతం యథాకర్మ యథారుచి. ౯

ధర్మ మేకే యశ శ్చాన్యే కామం సత్యం దమ శ్శమమ్,
అన్యే వదంతి స్వార్థం వా ఐశ్వర్యం త్యాగభోజనమ్. ౧౦

తత్రాపి భ్రమవిప్రలమ్భాదిపౌరుషదోషసంభావనయాఽప్రమాణం మన్యమానానాం స్వస్వభావానుగుణబుద్ధ్యుత్ప్రేక్షితవేదార్థవిరుద్ధార్థస్వరూపాణాం మూలపురుషాణాం పారంపర్యేణోపదేశపరంపరయా అపరే తదనుయాయినః, కేచి దర్వాచీనాః పురుషాః. పురుషర్షభ పాషండమతయః. యథావస్థితవేదవిరుద్ధార్థమతయః. దృశ్యంత ఇతి శేషః. ౮

స్వతో వివేకశూన్యతాం వ్యఞ్జయితుం విశినష్టి (మన్మాయామోహితధియ ఇతి.) మన్మాయామోహితమతిత్వా త్తత్పారంపర్యానాదరేణ స్వతోఽపి యథావ త్తత్త్వం న జానంతీతి భావః, తే పునః, పాషండమతయస్సంతో న తూష్ణీ మవతిష్ఠంతే కింతు యథాకర్మ యథారుచి అనేకాంతం నానావిధం శ్రేయో వదంతి రుచే ర్నియామకం కర్మవైవిధ్య మిత్యభిప్రాయేణ యథాకర్మే త్యుక్తమ్. ౯

యథాప్రకృతి సర్వేషాం చిత్రా వాచ స్స్రవంతీత్యేత త్ప్రపఞ్చయతి (ధర్మ మేక ఇతి.) ఏకే పూర్వమీమాంసకాః. ధర్మం యాగదానహోమాదిరూపం శ్రేయస్సాధనం వదంతీతి సంబంధః. ఏవ ముత్తరత్రాపి, స్వరాది రేవ శ్రేయ స్తత్సాధనం ధర్మ ఏవేతి వదంతీత్యర్థః అన్యే కావ్యాలంకారాదికృతః యశః కీర్తి మేవ స్వర్గాదిరూపశ్రేయ స్సాధనం వదంతి, తథా చ తత్పరిపాటిః "యావత్కీర్తి ర్మనుష్యస్య పుణ్యా లోకేషు గీయతే, తావద్వర్షసహస్రాణి స్వర్గే లోకే మహీయతే" ఇతి. కామతంత్రప్రణేతార స్తు కామ మేవ పురుషార్థం వదంతి, తదుపాయా స్తు తై రేవోక్తా స్తత ఏవ ద్రష్టవ్యాః. యోగిన స్తు సత్యం దమం శమం చ కైవల్యాఖ్యశ్రేయస్సాధనం వదంతీత్యర్థః. అన్యే నీతిశాస్త్రవిద, ఐశ్వర్య మేవ స్వార్థం పురుషార్థం వదంతి తదుపాయా స్తు సామాదయ స్తై రేవోక్తా ఇతి భావః. లోకాయతికా స్తు త్యాగభోజనం విభవభోజనం వదంతి "భస్మీభూతస్య దేహస్య పునరాగమనం కుతః. తస్మా త్సర్వప్రయత్నేన ఋణం కృత్వా ఘృతం పిబేత్" ఇత్యాదిరూపా హి తేషాం పరిపాటిః. ౧౦

కేచి ద్ధర్మం చ కర్మాణి ఇష్టాపూర్తవ్రతాని వై,
అన్యే యజ్ఞం తపో దానం శ్రేయాంసి నియమా న్యమాన్. ౧౧

ఆద్యన్తవన్త ఏతేషాం లోకాః కర్మవినిర్మితాః,
దుఃఖోదర్కా స్తమోనిష్ఠాః క్షుద్రానన్దా శ్శుచాఽర్పితాః. ౧౨

మయ్యర్పితాత్మన స్సభ్య నిరపేక్షస్య సర్వతః,
మయాఽఽత్మనా సుఖం య త్త త్కుత స్స్యా ద్విషయాత్మనామ్. ౧౩

కేచి త్క్రియామతానుసారిణః యజ్ఞాదీ న్పురుషారోపాయా నాహుః, తత్ర వ్రతా న్యేకాదశ్యు పవాసాదీని నియమాః శౌచాచమనాదయః, యమాః ఇంద్రియనియమనాదయః. తై ర్హి యజ్ఞాదిప్రయుక్త చిత్తశుద్ధ్యుపజాతవివిదిషాధికృతశమదమాద్యజ్గత త్త్వమస్యాదివాక్యజన్యబ్రహ్మస్వరూపాభిన్నప్రత్యగాత్మాపరోక్షజ్ఞానం నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరూపముక్తిసాధన మిత్యుక్తమ్, ౧౧

ఏవం వాదానాం వై చిత్ర్యమభిధాయాథ వికల్పాది వికల్పప్రతిక్షేపాయ స్వాభిమతమోక్షాఖ్యశ్రేయ స్తత్సాధనభూతబ్రహ్మోపాసనయోరితరేభ్యో వ్యావృత్తత్వజ్ఞాపనాయ తేషాం స్వరూప మాహ (ఆద్యంతవంత ఇతి.) ఏతేషాం ధర్మాదీనాం లోకాః లోక్యంత ఇతి లోకాః ఫలాని ఆద్యంతవంతః అనిత్యా ఇత్యర్థః, తత్ర హేతుః - కర్మవినిర్మితాః, కర్మసంపాదితాః కృష్యాదికర్మఫలవదితి భావః. దుఃఖోదర్కాః దుఃఖోత్తరఫలాః, స్వర్గాదిసాధనధర్మాదిక్షయే సతి పున ర్దుఃఖావాప్తే రితి భావః, తమోనిష్ఠాః మోహావసానాః, క్షుద్ర ఆనన్దో యేభ్య స్తే అత ఏవ శుచా శోకేనార్పితాః. సంగతాః అనుభవదశాయా మపి పతనభయశఙ్కానిమిత్తదుఃఖగర్భా ఇత్యర్థః, ౧౨

అథ భక్తియోగసాధ్యం తు మోక్షసుఖ మనుభవాత్మకం నిత్యదుఃఖాసంభిన్నం నిరవధికం చేత్యభిప్రేత్య, త ద్విషయాసక్తమనసాం దుర్లభ మిత్యాహ (మయీతి.) హేసభ్య మయి నిత్యనిరతిశయానన్దైకస్వరూపే అర్పితః, ఆత్మా మనో యేన తస్యాత ఏవ, సర్వత స్సర్వేషు వైషయికేషు క్షుద్రసుఖేషు నిరపేక్షస్య. పుంసో య న్మయా ఆత్మనా నిమిత్తభూతేన సుఖం త ద్విషయాత్మనాం కుత స్స్యాత్. ఆత్మనేత్యనేన విషయవైలక్షణ్య మభిప్రేతం. ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః. సుఖాత్మకజ్ఞానం ప్రతివిషయభూతస్యైవాత్మనః తత్ప్రీతిహేతుత్వవివక్షయా ఆత్మనేతి తృతీయా. నిరతిశయానందరూపాత్మవిషయజ్ఞానస్య విషయవైలక్షణ్యేన నిరతిశయసుఖాత్మకత్వవిషయాత్మాలభ్యత్వోక్త్యా తదనుభావోక్తలోకవిపరీతాకారత్వలాభా న్నిత్యత్వసుఖోదర్కత్వసత్వనిష్ఠత్వప్రభూతానందత్వనిరంతరహర్షార్పితత్వాదయో లభ్యంతే. ౧౩

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

అకించనస్య దాన్తస్య శాన్తస్య సమచేతసః,
మయా సంతుష్టమనస స్సర్వా స్సుఖమయా దిశః. ౧౪

న పారమేష్ఠ్యం న మహేంద్రధిష్ణ్యం న సార్వభౌమం న రసాధిపత్యమ్,
న యోగసిద్ధీ రపునర్భవం వా మయ్యర్పితాత్మేచ్ఛతి మద్వినాన్యత్. ౧౫

న తథా మే ప్రియతమ ఆత్మయోని ర్న శంకరః,

తదేవం మోక్షాఖ్యపురుషార్థస్య తత్సాధనభూతభక్తియోగస్య చ నిరతిశయసుఖరూపస్య ధర్మాదితల్లోకేభ్యో నిరతిశయత్వఖ్యాపనా త్తారతమ్యాభావేన తస్యైవోత్కృష్టత్వావగమాదేకముఖత్వపక్షః స్థాపితః. అథ కిం వక్తవ్యం ఫలభూతమోక్షసుఖస్య నిరతిశయత్వమిత్యభిప్రేత్య తత్సాధనభూతభక్తియోగస్య స్వస్వరూపరూపగుణానుస్మృత్యాత్మకస్య నిరతిశయసుఖరూపతా మాహ (అకించన స్యేత్యాదినా.) మయా నిరతిశయానందరూపేణ విషయభూతేన చ మయా సంతుష్టం మనో యస్య తస్యాత ఏవ సమచేతసః సర్వత్ర మద్భావైకచేతసః నిరంతరం మయ్యేవ సక్తచిత్తత్వాదితి భావః. యద్వా వాకించనస్యాభిలషణీయాంతరరహితస్య తత్ర హేతుః-దాంతస్య జితబాహ్యకరణస్య శాంతస్య జితాంతఃకరణస్య సర్వా దిశః సుఖమయాః సుఖప్రచురాః దిగ్గ్రహణం కాలావస్థయో రప్యుపలక్షణమ్. ౧౪

సంతోషమేవ వివృణోతి (న పారమేష్ఠ్య మితి.) మయ్యర్పిత ఆత్మా మనో యేన సః మత్ మత్తో వినాఽన్య త్పారమేష్ఠ్యాదిక మపి నేచ్ఛతి పారమేష్ఠ్యం బ్రహ్మాధిపత్యం మహేంద్రధిష్ణ్యం ఇంద్రస్థానం సార్వభౌమం కృత్స్నభూమండలాధిపత్యం రసాధిపత్యం పాతాలైశ్వర్యం యోగసిద్ధయోఽణిమాదయః కింబహునా అపునర్భవం మోక్ష మపి నేచ్ఛతి. పారమేష్ఠ్యాదిభ్య స్సర్వేభ్యోప్యహ మేవ మయ్యర్పితాత్మనో నిరతిశయప్రీతివిషయ ఇతి స మదన్య త్తుచ్ఛత్వా న్నేచ్ఛతీత్యర్థః. ౧౫

న కేవల మహ మేవ తస్య నిరతిశయప్రియః కింతు సోఽపి మమ తథైవేత్యాహ (న తథేతి.) భవానితి జ్ఞానిమాత్రోపలక్షణం. యథా భవా న్మమ ప్రియతమః తథా ఆత్మా స్వీయా మూర్తిః ఆత్మయోనిప్రభృతయో, న ప్రియతమాః, పుత్రపౌత్రభ్రాతృభార్యాశరీరరూపా అపి అనేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ" ఇతిగీతావచనార్థ ఉక్తః, యద్యప్యాత్మ

న చ సంకర్షణో న శ్రీ ర్నైవాత్మా చ యథా భవాన్. ౧౫

నిరపేక్షం మునిం శాంతం నిర్వైరం సమదర్శనమ్,
అనువ్రజా మ్యహం నిత్యం పూయేత హ్యఙ్ఘ్రిరేణుభిః. ౧౬

నిష్కించనా మయ్యనురక్తచేతస శ్శాంతా మహాన్తోఽఖిలజీవవత్సలాః.
కామై రనాలబ్ధధియో జుషన్తి య న్నైరపేక్ష్యం న విదు స్సుఖం మమ. ౧౭

బాధ్యమానోఽపి మద్భక్తో విషయై రజితేంద్రియః,
ప్రాయః ప్రగల్భయా భక్త్యా విషయై ర్నాభిభూయతే. ౧౮

యోన్యాదీనా మపి జ్ఞానిత్వా న్నిరతిశయప్రియత్వా న్న తథా మే ప్రియతమ ఇత్యసంగతం, తథాఽపి తేషా మపి యది మయి భక్తి ర్న స్యా న్న తదా ప్రియా ఇత్యర్థపర్యవసానేన తథోక్త మితి బోధ్యమ్. ౧౫

ప్రేమాతిశయపారవశ్యప్రయుక్తా మాత్మనో వృత్తి మాహ (నిరపేక్ష మితి.) మదతిరిక్త విషయనిరపేక్షం మునిం మత్స్వరూపగుణాదిమననైకశీలం అత ఏవ సమదర్శనం సర్వత్ర మద్భావయుక్తచేతసం అత ఏవ నిర్వైరం క్వాపి వైరరహితం, అహం, నిత్య మనువ్రజామి, అనువ్రజనస్య ప్రయోజన మాహ (పూయతే హ్యఙ్ఘ్రిరేణుభి రితి.) తదీక్షితం తత్స్పృష్టం చ సర్వ మపి వస్తు మదఙ్ఘ్రిరేణుభిః పూతం భవే దితి బుద్ధ్యా త మనుగచ్ఛామీత్యర్థః. పూయేయేత్యుత్తమపురుష పాఠే, మదంతర్వర్తిబ్రహ్మాండ మపి పవిత్రీకుర్యా మితి భావేనేతి తన్మాహాత్మ్యాతిశయస్తుతిః. ౧౬

అపునర్భవ మపి నేచ్ఛతీత్యుక్తం తత్రానాదర ఏవ కారణ మిత్యభిప్రేత్యాహ (నిష్కించనా ఇతి) నిష్కించనాః మద్వ్యతిరిక్తాఖిలషణీయాంతరరహితాః, తత్ర హేతుః - మయ్యేవానురక్తం చేతో యేషాం తే తత్ర హేతుః శాంతాః జితాంతఃకరణాః, అఖిలేషు జీవేషు మదాత్మకత్వభావేన వత్సలాః దయాళవః మహాంత స్సాధవః కామై రనాలబ్ధా అస్పృష్టా ధీ ర్యేషాం. తథాభూతా స్సంతో, యన్మదనుభవజం సుఖం జుషన్తే అనుభవంతి నైరపేక్ష్యం నిరపేక్షాః నిష్కామా స్తై ర్లభ్యం మోక్షసుఖం నైరపేక్ష్యం తదపి తన్న విదుః తత్సమం న విదుః, అతో నైరపేక్ష్యం నాద్రియంత ఇతి భావః. ౧౭

అస్త్వేవంవిధం సుఖ మేవ యః పున రుపక్రాంతమద్భక్తియోగోఽవిజితేంద్రియ శ్చే న కిం విషయాభిభూత స్సంసరే దేవేత్యత్రాహ (బాధ్యమానోఽపీతి.) మద్భక్తః ప్రారబ్ధమద్భక్తియోగః ప్రాయః ప్రగల్భయా అహరహ ర్వేధమానయా భక్త్యా హేతుభూతయా విషయై, ర్నాభిభూయతే, మద్భక్తి రహరహ ర్వేధమానా సర్వవిషయవిస్మృతికరీతి భావః. ౧౮

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

యథాఽగ్ని స్సుసమిద్ధార్చిః కరో త్యేధాంసి భస్మసాత్,
తథా మద్విషయా భక్తి రుద్ధవైనాంసి కృత్స్నశః. ౨౦

న సాధయతి మాం ధర్మో న సాంఖ్యం యోగ ఉద్ధవ,
న స్వాధ్యాయ స్తప స్త్యాగో యథా భక్తి ర్మమోర్జితా. ౨౧

భక్త్యాఽహ మేకయా గ్రాహ్య శ్శ్రద్ధయాఽఽత్మా ప్రియ స్సతామ్,
భక్తిః పునాతి మన్నిష్ఠా శ్శ్వపాకా నపి సంభవాత్. ౨౨

నను సా ప్రగల్భా చే ద్విషయాభిభవాభిభావుకా స్యాత్ తత్ప్రాగల్భ్యప్రతిబంధకే పాపే సతి కథం సా ప్రగల్భా స్యా దిత్యత ఆహ (యథాగ్ని రితి.) యథాఽల్పోఽప్యగ్ని స్తావ త్కాష్ఠేషు నిహితః క్రమేణ సుసమిద్ధార్చి రేధాంసి దారూణి భస్మసా త్కురుతే తథా మద్విషయా భక్తి రపి హేఉద్ధవ తావ దుపక్రాన్తా అహరహరభ్యాసాహితోత్కర్షా కార్త్స్న్యేనైనాంసి పాపాని స్వప్రాగల్భ్యప్రతిబంధకాని నాశయతీత్యర్థః, యద్యపి "ధర్మేణ పాప మపనుదతీ"తి ధర్మస్యైవ భక్త్యుత్పత్తిప్రతిబంధకాపనోదకత్వం శ్రుతం తథాఽపి ఆరబ్ధభక్తియోగసహచరితస్యైవ ధర్మస్య తదపనోదకత్వ మితి భగవదాశయః. ౨౦

"అనువ్రజా మ్యహం నిత్య" మితి నిరతిశయప్రీతిరూపాత్మవిషయకభక్తియోగ స్యైవాత్మ వశీకారకారణత్వం సూచితం, తత్స్ఫుట మేవాహ (న సాధయతీతి.) ఊర్జితా ఏధితా మమ భక్తి ర్యథా మాం సాధయతి వశీకరోతి తథా యోగాది ర్న సాధయతి. ౨౧

న కేవలం మద్భక్తి ర్మద్వశీకారమాత్రహేతు రపి తు, యథాఽవస్థితమత్స్వరూపస్వభావాది జ్ఞానహేతు రపీత్యాహ (భక్త్యేతి.) యథాఽవస్థితస్వరూపస్వభావోఽహం, శ్రద్ధయా నిష్కామయా ఏకయా ఏకరూపయా అవిచ్ఛిన్నయేతి యావత్, గ్రాహ్యః గ్రహీతుం శక్యః "భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవం విధోఽర్జున జ్ఞాతు" మితి వచనార్థ ఉక్తః, తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (సతాం ప్రియ ఇతి) సతాం భక్తానా మహం ప్రియః నిరతిశయప్రీత్యాత్మకభక్తివిషయః, అతోఽహ మపి సద్భిః ప్రియై ర్భక్త్యా గ్రాహ్యో భవేయ మితి భావః. ప్రియత్వే హేతు రాత్మేతి. ఆత్మా హి నిరతిశయప్రియ ఇతి భావః, "పూయతే త్వఙ్ఘ్రిరేణుభి" రితి భక్తియోగస్య నితరాం పావనకరత్వం సూచితం, తదుపపాదయతి (భక్తి రితి.) మన్నిష్ఠా మద్విషయా శ్వపాకా నపి సమ్భవా జ్జాతిదోషా త్పునాతి యద్యప్యుక్తబహ్వఙ్గకభక్తియోగేన శ్వపాకస్యాధికారోఽస్తి తథాఽప్యస్మి న్ప్రకరణే భక్తిశబ్దేన ప్రపత్తిశ్చ వివక్షితేతి తస్యాం సర్వాధికారో బహుప్రమాణప్రతిపన్నః. ౨౨

ధర్మసత్యదయోపేతో విద్యయా తపసాన్వితః,
మద్భక్త్యాఽపేత మాత్మానం సమ్యక్ప్రపునాతి హి. ౨౩

కథం వినా రోమహర్షం ద్రవతా చేతసా వినా,
వినాఽనన్దాశ్రుకలయా శుధ్యే ద్భక్త్యా వినాఽఽశయః. ౨౪

వాగ్గద్గదా ద్రవతే యస్య చిత్తం రుద త్యభీక్ష్ణం హసతి క్వచి చ్చ,
విలజ్జ ఉద్గాయతి నృత్యతే చ మద్భక్తియుక్తో భువనం పునాతి, ౨౫

యథాఽగ్నినా హేమ మలం జహాతి ధ్మాతం పున స్స్వం భజతే చ రూపమ్,
ఆత్మా చ కర్మానుశయం విధూయ మద్భక్తియోగేన భజ త్యథో మామ్. ౨౬

యథా భక్తిః పునాతి న తథేతర ఇత్యాహ (ధర్మేతి.) ధర్మాదిభి రుపేతః వినయేనాన్వితః విద్యయా చాన్వితోఽపి మద్భక్త్యా అపేతం రహితం ఆత్మానం సమ్యక్ న పునాతి. ౨౩

రోమహర్షాది మంతరేణ కథం భక్తియోగనిష్పత్తి రవగమ్యతే భక్త్యా చ వినా కథం శుద్ధ్యేది త్యాహ (కథ మితి.) ఆనందాశ్రుకలయేత్యనంతరం భక్తినిష్పత్తిః, కథ మవగమ్యత ఇతి వాక్యశేషః. భక్త్యా వినా కథ మాశయోఽంతఃకరణం శుధ్యే దితి, తత్ర రోమహర్షో రోమాఞ్చః చేతసో ద్రవో నామ శుభాశ్రయానుధ్యానకృతో మనోవికారవిశేషః. ఆనందాశ్రుకళా ఆనందాశ్రుబిన్దుసంతతిః. ౨౪

కించ భక్తిః స్వాశ్రయం పునాతీతి కిము వక్తవ్యం, గద్గదవాగాదిమద్భక్తినిష్పత్తిలక్షణ యుక్తః కృత్స్నం జగ త్పునాతీత్యాహ (వాగ్గదేతి.) యస్య వాగ్గద్గదా, యస్య చిత్తం, ద్రవతే. యశ్చ కదాచి ద్రోదితి అభీక్ష్ణం పునః పునః హసతి క్వచిచ్చ విలజ్జ స్స న్నుచ్చైర్గాయతి క్వచిచ్చ నృత్యతే చ, స ఏవ మద్భక్తియుక్తః, భువన మీక్షణస్పర్శనాదిభిః పునాతి. ౨౫

కించ భక్త్యైవాత్మశుద్ధి ర్నాన్యత ఇతి సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) ధ్మాతం ధమనీముఖేన ధ్మాతం హేమ సువర్ణం కర్తృ మలం జహాతి, స్వం స్వాసాధారణం రూప మౌజ్జ్వల్యం చ భజతే, తథా ఆత్మా జీవోఽపి మద్భక్తియోగేన కర్మ అనుశయ మితి పదద్వయం వ్యస్తం, అనుశయం భుక్తావశిష్టం జ్ఞానావరకం కర్మ విధూయాథో తతః మాం భజతి ప్రాప్నోతి మాం ప్రాప్య స్వస్వరూపం భజత ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః "పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత" ఇతి.

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

యథా యథాఽఽత్మా పరిమృజ్యతేఽసౌ మత్పుణ్యగాథాశ్రవణాభిధానైః,
తథా తథా పశ్యతి సూక్ష్మతత్త్వం చక్షు ర్యథైవాఞ్జనసంప్రయుక్తమ్. ౨౬

విషయా న్ధ్యాయత శ్చిత్తం విషయేషు విషజ్జతే,
మా మనుస్మరత శ్చిత్తం మయ్యేవ ప్రవిలీయతే. ౨౭

తస్మా దసదభిధ్యానం యథా స్వప్నమనోరథమ్,
హిత్వా మయి సమాధత్స్వ మనో మద్భావభావితమ్. ౨౮

నను భక్త్యుత్పత్తిప్రతిబంధనకే కర్మణి విధూతే సతి భక్తి స్తయా చ కర్మవిధూతి రితీతరేతరాశ్రయ మేతత్, ఏవం చ కదా యథావస్థితతత్త్వత్రయవివేకః, యేన తత్పూర్వకభక్తియోగ స్స్యా దిత్యత ఆహ (యథా యథేతి.) మత్పుణ్యగాథాశ్రవణై స్తదభిధానై శ్చ అసా వాత్మా పరిమృజ్యతే విశోధ్యతే కర్మవిధూననేతి భావః. తథా తథా సూక్ష్మతత్వం తత్వ మిహానారోపితాకారః ప్రకృతే స్సూక్ష్మో జీవః జీవా త్సూక్ష్మః పరమాత్మా తదంతరాత్మా. తయా వ్యాపనస్వభావత్వాత్ యథా రోగాదిదుష్టం చక్షు స్తావద్రూపగ్రహణాసమర్థం సదఞ్జనసంప్రయుక్తం నివృత్తదోషం సద్రూపం గృహ్ణాతి తద్వత్ తావన్మత్పుణ్యగాథాశ్రవణాభిధానేనాత్మశుద్ధిః తతః తత్వత్రయవివేకః తతో భక్తి రిత్యర్థః. ౨౬

శ్రవణాదిభి రేవ చిత్తం మత్ప్రవణం స్యాదితి సదృష్టాంత మాహ (విషయా నితి.) అస్య యథేత్యాదిః మా మిత్యస్య తథేతి, అనుస్మరతః శ్రవణాభిధ్యానాదిభిః మాం స్మరతః పుంసః ప్రవిలీయతే ప్రకర్షేణ శ్లిష్యతి. ౨౭

దృష్టాంతత్వే నోక్తస్య విషయధ్యానస్య త్యాజ్యత్వ మభిప్రేతం వివృణ్వన్ దార్ష్టాన్తికత్వేనోక్త మాత్మానుస్మరణం విధత్తే (తస్మా దితి.) తస్మా చ్ఛ్రవణాభిధానాదిక్రమేణైవ మద్భక్త్యుదయాత్ స్వప్నమనోరథం తత్తుల్యం తద్వ దస్థిరవిషయ మిత్యర్థః. అసదభిధ్యానం శబ్దాదివిషయధ్యానం త్యక్త్వా మద్భావభావితం యథా మద్విషయభావబంధేన భక్త్యోపాసితం భవతి తథేతి సమాధివిశేషణం మనో మయ్యేవ సమాధత్స్వ శ్రవణాభిధానాదిక్రమేణ సమాహితం కురు. ౨౮

స్త్రీణాం తత్సఙ్గినాం సంగం త్యక్త్వా దూరత ఆత్మవాన్,
క్షేమే వివిక్త ఆసీన శ్చిన్తయే న్మా మతన్ద్రితః. ౨౦

న తథాఽస్య భవే త్క్లేశో బంధ శ్చాన్యప్రసఙ్గతః,
యోషిత్సంగా ద్యథా పుంస స్తథా తత్సఙ్గిసఙ్గతః. ౨౧

ఉద్ధవ ఉవాచ —

యథా త్వా మరవిన్దాక్ష యాదృశం వా యదాత్మకమ్,
ధ్యాయే న్ముముక్షు రేత న్మే ధ్యానం తద్వక్తు మర్హసి. ౨౨

శ్రీభగవా నువాచ—

సమ ఆసీన స్సమకాయో యథా సుఖమ్,
హస్తా వుత్సఙ్గ ఆధాయ స్వనాసాగ్రకృతేక్షణః. ౨౩

న కేవలమసదభిధ్యాన మేవ హేయ మపి త్వభిధ్యాతృసఙ్గోఽపీత్యాహ (స్త్రీణా మితి.) స్త్రీసఙ్గినాం చేతి చశబ్దోఽధ్యాహ ర్తవ్యః. త్యాగో దుష్కర ఇత్యతో విశినష్టి. ఆత్మవాన్ వశీకృతేంద్రియః క్షేమే నిర్భయే వివిక్తే నిర్జనే చ దేశే ఆసీనః అతంద్రితః అనలసః మాం చింతయేత్. ౨౦

స్త్రీసఙ్గాదే స్త్యాజ్యత్వే కారణ మాహ (న తథేతి.) యథాఽస్య పుంసః యోషిత్సఙ్గా త్తత్సఙ్గిసఙ్గతః యోషిత్సంగినాం సఙ్గాచ్చ, బన్ధ స్తాదధీన్యం తత్ప్రియుక్తః క్లేశ శ్చ భవే త్తథా ఽన్యప్రసఙ్గత స్తౌ న భవతః, అతో యోషి త్తత్సఙ్గిసఙ్గౌ త్యాజ్యా వితి భావః. ౨౧

చింతయే న్మా మతంద్రిత ఇత్యుక్త చింతా తద్విషయప్రకారజిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి (యథేతి.) యథా ధ్యాయే దితి సంబన్ధః. యథేతి ధ్యానాఙ్గప్రశ్నః యాదృశ మితి విగ్రహసంస్థానప్రశ్నః, యదాత్మక మితి దివ్యాత్మస్వరూపప్రశ్నః ఏతత్సవిషయం ధ్యానం తత్ప్రకారం చ వక్తుం అర్హసి త్వదభిమతం త్వమేవ వక్తుం శక్త ఇతి భావః. ౨౨

తావ ద్ధ్యానాంగా న్యాహ (సమ ఇతి చతుర్భిః.) సమే దేశే ఆ స్తీర్ణే ఆసనే "చేలాజినకుశోత్తర" మిత్యుక్త విధే యథాసుఖం ఆసీనః స్వస్తికకమలాద్యన్యతమాసనోపవిష్టః సమకాయః ఋజుకాయః. హస్తౌ ఉత్సంగే ఆధాయ స్వస్య నాసాగ్రే కృతం నిహిత మీక్షణం దృష్టి ర్యేన సః. ౨౩

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

ప్రాణస్య శోధయే న్మార్గం పూరరేచకకుమ్భకైః.
విపర్యయేణాపి శనై రభ్యసే న్నియతేన్ద్రియః. ౩౪

హృద్యవస్థిత మోంకారం ఘణ్టానాదం బిసోర్ణవత్,
ప్రాణేనోదీర్య తత్రాయం పున స్సంవేశయే త్స్వరమ్. ౩౫

ఏవం ప్రణవసంయుక్తం ప్రాణసంధాన మభ్యసేత్,
దశకృత్వ స్త్రిషవణం మాసా దర్వా గ్జితానిలః. ౩౬

పూరకాదిభిః ప్రాణస్య మార్గ మిడాపిఙ్గళాఖ్యనాడీవిశేషరన్ధ్రరూపం ప్రాణవాయుసంచార మార్గం శోధయేత్ విపర్యయేణ రేచకపూరకకుమ్భకక్రమేణ వా శనకై రభ్యసేత్ ప్రాణమార్గశోధన మితి శేషః. ౩౪

జితప్రాణస్య హి మనోజయః "ప్రాణబంధనం హి సోమ్యమన" ఇతి శ్రుతేః, మనసి జిత ఏవ సతి ధ్యానం సుకర మత స్తస్య తదఙ్గత్వం మార్గశోధనం త్వప్రతిబంధేన ప్రాణవాయుసంచారార్థం మార్గో హి శ్లేష్మాదిభి రాపూరితోఽవతిష్ఠతే, అత స్తదర్థం శోధనం స్వనాసాగ్రకృతేక్షణత్వ మపి చిత్తస్థైర్యహేతుత్వాభిప్రాయేణోక్తం నియతేంద్రియ ఇతి యమ ఉక్తః నియమ స్త్వర్థతో ద్రష్టవ్యః ప్రాణస్యేత్యాదినా ప్రాణాయామ ఉక్తః, స చ ప్రణవాఖ్యమంత్రానుసన్ధానయుక్త ఏవ కర్తవ్య ఇతి వక్తుం తదనుసన్ధానప్రకార మేవాహ (హృదీతి.) ఘణ్టానాద మివ హృది అవిచ్ఛిన్నం అవిచ్ఛిన్ననాద మిత్యర్థః, బిసోర్ణవత్ కమలనాళతన్తువత్ త మిమం సూక్ష్మేణ నాదేన యుక్త మిత్యర్థః. తావ దోంకార మేవంవిధ మనుసన్ధాయేత్యర్థః, తతః ప్రాణేన ప్రాణాఖ్యవాయునా ఉదీర్య ఉత్థాప్య తేనోత్థితం ధ్యాత్వేత్యర్థః. పున స్తత్ర హృది స్వర మోఙ్కారం సంవేశయేత్, సంప్రవిష్టం ధ్యాయే దిత్యర్థః. ౩౫

ఏవ మిత్థం ప్రణవసంయుక్తం ప్రణవానుసంధానసంయుక్తం యథా భవతి తథా త్రిషవణం త్రిసంధ్యం దశకృత్వః దశవారాన్ ప్రాణసంయమ మభ్యసేత్, ఏవం చే న్మాసా దర్వాగేవ జితః అనిలః ప్రాణో యేన తథాభూతో భవతి. ౩౬

హృత్పుణ్డరీక మంతస్థ మూర్ధ్వనాళ మధోముఖమ్,
ధ్యాత్వోర్ధ్వముఖ మున్నిద్ర మష్టపత్రం సకర్ణికమ్. ౩౬

కర్ణికాయాం న్యసే త్సూర్యసోమాగ్నీను త్తరో త్తరమ్,
వహ్నిమధ్యే స్మరే ద్రూపం మమైత ద్ధ్యానమఙ్గళమ్. ౩౭

శ్యామం ప్రశాన్తం సుముఖం దీర్ఘచారుచతుర్భుజమ్,
సుచారుసున్దరగ్రీవం సుకపోలం శుచిస్మితమ్. ౩౮

సమానకర్ణవిన్యస్తస్ఫురన్మకరకుణ్డలమ్,
హేమామ్బరం ఘనశ్యామం శ్రీవత్సశ్రీనికేతనమ్. ౪౦

శఙ్ఖచక్రగదాపద్మవనమాలావిభూషితమ్,
నూపురై ర్విలసత్పాదం కౌస్తుభప్రభయా యుతమ్. ౪౧

ద్యుమత్కిరీటకటకకటిసూత్రాఙ్గదాయుతమ్,

ఏవం ధ్యానాంగా న్యుక్త్వా అథాపృష్టమపి ధ్యేయస్థానధ్యానప్రకార మాహ (హృత్పుండరీక మితి సార్ధేన.) అన్తస్థం శరీరాన్తర్వర్తి హృదయకమల మూర్ధ్వనాళ మధోముఖం ముకుళితం చ కదళీపుష్పసంకాశ మవలంబితే తదూర్ధ్వముఖ మధోనాళ మున్నిద్ర మష్టపత్రం సకర్ణికం చ ధ్యాత్వా. ౩౬

తత్ర సూర్యసోమాగ్నీన్ తన్మండలా న్యుత్తరో త్తరం న్యసేత్ చింతయే దిత్యర్థః. "తస్య మధ్యే మహానగ్ని" రిత్యగ్నిః ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధః, సూర్యసోమౌ తు శ్రుత్యన్తరసిద్ధత్వా దిహ స్మృతా విత్యాచార్యాః. అథ ధ్యేయ మాత్మనో రూపం వదన్ ధ్యానం విధత్తే (వహ్నిమధ్యే ఇత్యాదినా) వహ్నిమండలమధ్యే మమైతద్వక్ష్యమాణవిధం ధ్యానమంగళం ధ్యానస్య శుభాశ్రయం రూపం స్మరేత్. ౩౭

రూపం విశినష్టి (శ్యామ మితి.) ప్రశాన్తం శోభనం ముఖ యస్య దీర్ఘాః సుందరా శ్చత్వారో భుజా యస్య సుచారుభ్యోఽపి సుందరా గ్రీవా యస్య శోభనౌ కపోలౌ యస్య శుచి శుభ్రం స్మితం మందహాసో యస్య. ౩౮

సమానయోః కర్ణయోః విన్యస్తే స్ఫురంతీ మకరాకారే కుండలే యస్య శ్యామ మిత్యుక్తం, కిమివ శ్యామ మిత్యత ఆహ (ఘనశ్యామ మితి.) హేమవ త్పీత మమ్బరం యస్య తత్ శ్రీవత్స శ్రీమహాలక్ష్మ్యో ర్నికేతనమ్. ౪౦

శఙ్ఖాదిభి ర్విభూషితం నూపురై ర్విలసన్తౌ పాదౌ యస్య ద్యుమద్భిః ద్యుతిమద్భిః కిరీటాదీభిః సమంతాత్ యుత మలంకృతం తత్ర సూత్రం బ్రహ్మసూత్రం కటిసూత్రం చ సర్వే ష్వంగేషు అవయవేషు

(భక్తిధ్యానయోగయో రభివర్ణనఘట్టః)

సర్వాఙ్గసున్దరం హృద్యం ప్రసాదసుముఖేక్షణమ్,
సుకుమార మభిధ్యాయే త్సర్వాంగేషు మనో దధత్. ౪౨

ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యో మనసాఽఽకృష్య తన్మనః,
బుద్ధ్యా సారథినా ధీరః ప్రణయే న్మయి సర్వతః. ౪౩

తత్సర్వవ్యాపకం చిత్త మాకృష్యైకత్ర ధారయేత్,
నాన్యాని చిన్తయే ద్భూయ స్సుస్మితం భావయే న్ముఖమ్. ౪౪

తత్ర లబ్ధపదం చిత్త మాకృష్య వ్యోమ్ని ధారయేత్,

సుందరం హృద్యం మనోహరం. ప్రసాదసుముఖేక్షణం అనుగ్రహసూచకశోభనముఖేక్షణయుక్తం సుకుమార మతికోమలం త దేవంభూతం మమ రూపం సర్వేషు పాదాదిమూర్ధాంతే ష్వంగేషు మనో దధత్ ధారయన్ ధ్యాయే దితి ధారణాధ్యానే ఉక్తే. ౪౧-౪౨

ఇంద్రియేభ్యః శబ్దాదివిషయేభ్యో మనసా కరణభూతేన ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీ న్యాకృష్య ప్రత్యాహృత్య సారథినా సారథిభూతయా భగవద్రూప మేవ ధ్యేయం నాన్యచ్చింతయితవ్య మిత్యధ్యవసాయాత్మికయా బుద్ధ్యా తన్మనోఽప్యాకృష్య సంకల్పవికల్పాత్మకవ్యాపారా దుపరతం కృత్వా ఏవం ప్రత్యాహార ఉక్తః. తన్మానసం ఆకృష్టం మానసం మయి నిరతిశయానన్దావహే మయి ప్రణయే త్సమాదధ్యా దితి సమాధిః. ౪౩

ఏవం యాదృశో వేతి ప్రశ్నస్యోత్తర ముక్తం భవతి, ధారణాం ప్రపంచయతి (త దితి.) తత్తతః సర్వవ్యాపకం సర్వం కృత్స్నం విగ్రహం వ్యాప్నోతీతి తథా కృత్స్నదివ్యవిగ్రహగోచరం చిత్తం ఆకృష్య ఏకత్ర ఏకస్మి న్నంగే ధారయేత్, అన్యాన్యంగాని చింతయేత్. కింతదేక మఙ్గం యత్ర ధార్యం మన ఇత్యత ఆహ భూయ స్సుస్మితం భావయే న్ముఖ మితి విశేషతో మనోహారిత్వా-దితి భావః. ఆకృష్యేత్యస్య విషయాంతరేభ్య ఇతి శేషః. ౪౪

తత్ర సుస్మితే ముఖే లబ్ధపదం లబ్ధం చిర మనుభూతం పదం ముఖరూపం విభయః యేన తచ్చిత్తం తత ఆకృష్య వ్యోమ్ని వ్యోమవ న్నిర్మలే అపరిచ్ఛిన్నే చ నిరస్తనిఖిలదోషే సమస్తకల్యాణానన్తత్వాదిగుణగణయుక్తే చ దివ్యాత్మస్వరూపే ధారయేత్, దివ్యాత్మస్వరూపస్య వ్యోమోపమత్వం

తచ్చ త్యక్త్వా మదారోహో న కించి దపి చింతయేత్. ౪౫

ఏవం సమాహితమతి ర్మా మేవాత్మాన మాత్మని.

విచష్టే మయి సర్వాత్మ జ్యోతి ర్జ్యోతిషి సంయుతమ్. ౪౬

ధ్యానేనేత్థం సుతీవ్రేణ యుఞ్జతో యోగినో మనః,

స యాస్యత్యాశు నిర్వాణం ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః. ౪౭

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, చతుర్దశో౽ధ్యాయః.

కం బ్రహ్మేతి శ్రుతిప్రసిద్ధం, వ్యోమ్ని ధారయే దిత్యనేన యదాత్మక మిత్యస్యోత్తర ముక్తం భవతి. సమాధిస్వరూప మాహ (తచ్చేతి.) మదారోహః మత్స్వరూపపరూపానుసంధాననిష్ఠః తచ్చ ధారణ మపి త్యక్త్వా న కంచి దపి చింతయేత్ సమాధి ర్హి ధ్యేయైకదర్శనరూపః అతో ధ్యాతృధ్యానక్రియాదిక మపి నానుచింతయే దిత్యర్థః. ౪౫

సమాధిదశాయాం పరిశుద్ధే జీవాత్మ న్యంతరాత్మతయా౽వస్థిత ఏవ భగవా ననుసంధేయః న తు కేవల ఇత్యాహ (ఏవం సమాహితమతి రితి.) సర్వాత్మ న్నిత్యార్షత్వా త్సప్తమ్యాలుక్. సర్వేషా మాత్మ న్యంతఃప్రవిశ్య ధారకే మయ్యాత్మానం ఆత్మని ప్రత్యగాత్మని చ మాం చష్టే పశ్యతి జ్యోతిః సూర్యాదిప్రభా జ్యోతిషి దీపాదౌ సంయుత మివేత్యన్వయః. ౪౬

ఏవంభూతసమాధిపర్యంతధ్యానస్య ఫల మాహ (ధ్యానేనేతి.) సుతీవ్రేణాంతరాయాను పహతేన ధ్యానేనేత్థం మనో యుఞ్జతః సమాదధతః యోగినః ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమః భూతపంచక జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియాణి ద్రవ్యజ్ఞానక్రియాశబ్దై ర్వివక్షితాని. తై ర్యో భ్రమః భూతేంద్రియసంఘా తాత్మకదేహసంబంధప్రయుక్తో దేహాత్మభ్రమః స్వతంత్రాత్మభ్రమ శ్చ సః ఆశు నిర్వాణం లయం యాస్యతి, భ్రమ మితి పాఠే ద్రవ్యం తమః జ్ఞానం సత్త్వం క్రియా రజః తత్కృతభ్రమాన్వితం మనః ఉక్తలక్షణేన ధ్యానేన నిర్వాణ మరతిం విషయాంతరావగాహనాక్షమత్వం యాస్యతీత్యర్థః. ౪౭

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్దశో౽ధ్యాయః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

జితేంద్రియస్య యుక్తస్య జితశ్వాసస్య యోగినః,
మయి ధారయత శ్చిత్త ముపతిష్ఠంతి సిద్ధయః. ౧

ఉద్ధవ ఉవాచ—

కయా ధారణయా కింస్వి త్కథం వా సిద్ధి రచ్యుత,
కతి వా సిద్ధయో బ్రూహి యోగినాం సిద్ధిదో భవాన్. ౨

శ్రీభగవానువాచ—

సిద్ధయోఽష్టాదశ ప్రోక్తా ధారణాయోగపారగైః.

అథ పంచదశోఽధ్యాయః.

న కేవల మస్య సమాధిపర్యంతస్య పరినిష్పన్నధ్యానయోగస్య నిరవశేషద్రవ్యజ్ఞానక్రియాభ్రమలయాత్మకముక్తి రేవ ఫలమపి త్వణిమాదిసిద్ధయోపీత్యాహ (జితేంద్రియస్యేతి.) యుక్తస్య స్థిరచిత్తస్య తత్ర హేతు ర్జితబాహ్యేంద్రియస్య జితప్రాణస్య చ మయ్యేవ చేతో ధారయతో యోగినః సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతి ఉపస్థితా భవంతి కేవల ముపతిష్ఠంతే న త్వంతరాయభూతాసు తాసు సక్తో భవే దిత్యనేన సూచ్యతే. తదేత దగ్రే స్పష్ట మేవ వక్ష్యతి "అంతరాయా న్వదంత్యేతా" నితి. ౧

ధారయత స్సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతీత్యుక్తం. తత్ర ధారణప్రకారతత్ప్రియుక్తసిద్ధ్యుపస్థితివిశేష బుభుత్సయా పృచ్ఛతి (కయేతి) కయా కథం ప్రకారయేతి ధారణాప్రకారప్రశ్నః, కింస్వి దితి వితర్కే, కింస్వి త్కిం కామాః కథంవా సిద్ధి రితి సిద్ధిప్రకారప్రశ్నః కతి వేతి తత్సంఖ్యాప్రశ్నః బ్రూహీత్యత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి (సిద్ధిద ఇతి) తత్తద్ధారణానుగుణసిద్ధిరూపఫలప్రదః అత స్తత్స్వరూప ప్రకారజ్ఞ స్త్వ మేవేతి భావః. ౨

తావ త్కతి వేతి ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ (సిద్ధయ ఇతి.) ధారణాత్మకో యో, యోగ స్తస్య పారం సాకల్యేన స్వరూపప్రకారాదికం గచ్ఛంతి జానంతీతి తథా తైః ప్రోక్తాః తత్రావాంతరవిభాగ

తాసా మష్టౌ మత్ప్రధానా దశైవ గుణహేతవః. ౩

అణిమా మహిమా మూర్తే ర్లఘిమా ప్రాప్తి రింద్రియైః.
ప్రాకామ్యం శ్రుతదృష్టేషు శక్తిప్రేరణ మీశతా. ౪

గుణే ష్వసజ్గో వశితా యత్కామ స్తదవస్యతి,
ఏతా మే సిద్ధయ స్సౌమ్య అష్టా వౌత్పత్తికా మతాః. ౫

మాహ (తాసా మితి.) తాసా మష్టాదశసంఖ్యానాం సిద్ధీనాం మధ్యే అష్ట సిద్ధయః. మత్ప్రధానాః అహ మేవ ప్రధానం ముఖ్యప్రయోజనభూతో యాసాం తాః మత్ప్రాప్త్యేకప్రయోజనా ఇత్యర్థః. అన్యా స్తు దశగుణహేతవ ఏవ పున స్సంసారహేతవ ఇతి యావత్. ౩

తాః స్వరూపకథనపూర్వక ముద్దిశతి (అణిమేతి సార్ధైః పంచభిః) మూర్తే ర్దేహస్య అణిమా అణుత్వం, సూక్ష్మత్వ మితి యావత్, మహిమా మహత్త్వం మూర్తే స్సూక్ష్మతాపత్త్యా సూక్ష్మవస్తుషు ప్రవేశసామర్థ్య మణిమా, తథా మహద్భ్యోఽపి తస్యా మూర్తేః మహత్త్వాపత్తి ర్మహిమేత్యర్థః. లఘిమా లఘుభ్యోపి తస్యా లఘుత్వాపత్తిః ప్రాప్తి ర్నామ సిద్ధి స్సర్వప్రాణినా మింద్రియై స్సహ తత్తద్విషయ సంబన్ధరూపా తత్తదధిష్ఠాతృదేవతారూపేణ సంబంధరూపేతి కేచిత్, ప్రాకామ్య మితి శ్రుతేషు పార లౌకికేషు దృష్టేషు దర్శనయోగ్యేష్వపి దృష్టాదృష్టార్థవ్యాపారే ష్వన్యేభ్యోఽతిశయితత్వరూపం ప్రాకామ్యం పంచమీసిద్ధి రిత్యర్థః. ఈశత్వం శక్తిప్రేరణం సర్వవిషయకస్వపరసామర్థ్యాపాదన మీశత్వం నామ షష్ఠిసిద్ధి రిత్యర్థః. ౪

విషయభోగేఽప్యసంగో వశిత్వం సప్తమీసిద్ధి రిత్యర్థః, యత్కామ స్తదవస్యతీ యద్యత్ర సుఖే కామః అవస్యతి అవసానం లయం ప్రాప్నోతి, సముద్రే విప్రుడివ తత్సుఖ మష్టమీసిద్ధి రిత్యర్థః. యద్యప్యమరేణ "అణిమా మహిమా చైవ గరిమా లఘిమే" తి గరిమా తృతీయా సిద్ధిరుక్తా, భగవతా తు గరిమాణ మనుక్త్వా నిరతిశయసుఖ మష్టమీ సిద్ధి రుక్తా. తథాఽపి వక్తు ర్వైలక్షణ్యా ద్భగవదుక్త మేవ గ్రాహ్యం, హేసౌమ్య ఏతా అష్టౌ సిద్ధయః ఔత్పత్తికాః అగ్నే రూర్ధ్వజ్వలన మివ వాయో స్తిర్యగ్గ మన మివ నిష్పన్నసమాధియోగస్య స్వభావత స్సిద్ధా ఇత్యర్థః. అనేనాసాం వక్ష్యమాణ ముక్త్యన్త రాయత్వమితి సూచితం, తేన తాసా మష్టౌ మత్ప్రధానా ఇత్యుక్త మాత్మప్రాధాన్యం స్పష్టీకృతమ్. ౫

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తేర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

అనూర్మిమత్త్వం దేహేఽస్మి న్దూరశ్రవణదర్శనమ్,
మనోజవః కామరూపం పరకాయప్రవేశనమ్. ౬

స్వచ్ఛన్దమృత్యు ర్దేవానాం సహ క్రీడార్థదర్శనమ్,
యథాసఙ్కల్పసంసిద్ధి రాజ్ఞాఽప్రతిహతా గతిః. ౭

త్రికాలజ్ఞత్వ మద్వంద్వం పరచిత్తాద్యభిజ్ఞతా,
అగ్న్యర్కామ్బువిషాదీనాం ప్రవిష్టమ్భోఽపరాజయః. ౮

ఏతా శ్చోద్దేశతః ప్రోక్తా యోగధారణసిద్ధయః,
యయా ధారణయా యా స్యా ద్యథా వా స్యా న్నిబోధ మే. ౯

అథ గుణహేతూ న్దశ సిద్ధీ రాహ (అనూర్మిమత్త్వ మితి.) అస్మి న్యోగిన శ్శరీరే అనూర్మిమత్త్వం వలీపలితాదిరాహిత్యం అశనాయాత్యతీతత్వం వా, దూరశ్రవణం నామ దూరస్థసర్వభూత శబ్దజ్ఞానం. దూరదర్శనం నామ దూరస్థసర్వవస్తుసాక్షాత్కారః. మనోజవః యత్ర మన స్తత్ర దేహస్య వేగేన గతిః. కామరూపం యథాభిమతాకారాపత్తిః. పరకాయప్రవేశనం మృతరాజాదిశరీరానుప్రవేశః. తత్ర కామరూపతా నామ తస్యైవ శరీరస్యాభిమతాకారాపత్తిః. పరకాయప్రవేశనం నామ తం దేహం త్యక్త్వేంద్రియై స్సహ పరశరీరానుప్రవేశ ఇతి విభాగః. ౬

అప్సరోభి స్సహ దేవానాం యాః క్రీడా స్తాసా మనుదర్శనం ప్రాప్తిః. యథా సంకల్పం సంసిద్ధిః సంకల్పానుసారిణీ సిద్ధిః. అప్రతిహతా ఆజ్ఞాగతి శ్చేతి దశ. ౭

త్రికాలజ్ఞత్వం భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలగత్యభిజ్ఞత్వం అద్వంద్వం శీతోష్ణాదిభి రనభిభవః. పరచిత్తాదీత్యాదిశబ్దేన తచ్చేష్టాదిసంగ్రహః. అగ్న్యాదీనాం స్తమ్భనం అపరాజయః కుతశ్చి దపి పరాజయరాహిత్యమ్. ౮

స్వరూపకథనగర్భ ముద్దేశం నిగమయతి (ఏతా శ్చేతి.) అథ తా ఏవ సిద్ధే స్తత్సాధనభూత ధారణాభి స్సహ, విశేషతో నిరూపయితుం తచ్ఛుశ్రూషా ముత్పాదయతి యయేతి. ౯

భూతసూక్ష్మాత్మని మయి తన్మాత్రం ధారయే న్మనః,
అణిమాన మవాప్నోతి తన్మాత్రోపాసకో మమ. ౧౦

మహ త్యాత్మ న్మయి పరే యథా సంస్థం మనో దధత్,
మహిమాన మవాప్నోతి భూతానాం చ పృథ క్పృథక్. ౧౧

పరిమాణుమయే చిత్తం భూతానాం మయి రఞ్జయన్,
కాలసూక్ష్మార్థతాం యోగీ లఘిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౨

ధారయే న్మయ్యహంతత్త్వే మనో వైకారికేఽఖిలమ్,
సర్వేంద్రియాణా మాత్మత్వం ప్రాప్తిం ప్రాప్నోతి మన్మనాః. ౧౩

నిరూపయతి- (భూతసూక్ష్మాత్మనీత్యాదినా ఉపాసకస్య మా మేవ మిత్యతః ప్రాక్తనేన.) యః భూతసూక్ష్మాత్మని భూతసూక్ష్మశరీరకే మయి తన్మాత్రం తావన్మాత్రవిషయం, విషయాంతరనివృత్త మిత్యర్థః, మనో ధారయేత్ సః మమ తన్మాత్రోపాసకః మచ్ఛరీరభూతసూక్ష్మమాత్రోపాసకః, అణిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౦

(మహతీతి.) మహతి మహత్తత్త్వశరీరకే పరే ఆత్మని పరమాత్మని మయి యథాసంస్థం విషయాంతరేభ్యో నివృత్తం సమ్యక్ స్థితం యథా స్యా త్తథా మనో దధత్ ధారయన్, భూతానా మాకాశాదీనాం పృథ క్పృథక్ యథాస్వం యో మహిమా తం మహిమానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౧౧

(పరమాణుమయ ఇతి.) భూతానాం పరమాణుమయే సూక్ష్మావయవవ్యాపిని మయి చిత్తం రఞ్జయన్ ఆసఞ్జయన్ కాలసూక్ష్మార్థతాం "స కాలః పరమాణు ర్వై యో భుఙ్క్తే పరమాణుతా" మిత్యుక్తవిధ స్సూక్ష్మకాలః స ఏవార్థో వస్తు తస్య భావ స్తత్తా తాం సూక్ష్మకాలావస్థితత్త్వం చ ధ్యాయ న్నితి శేషః, లఘిమాన మవాప్నుయాత్. ౧౨

(ధారయే దితి.) వైకారికాహంతత్త్వే వైకారికాహంకారశరీరకే మయి అఖిల మేకాగ్రం యథా తథా మనో ధారయేత్ ఏవం మయ్యేవ మనః, యస్య స మన్మనాః. సర్వేంద్రియాణాం సర్వేషాం ప్రాణినాం యానీంద్రియాణి తేషాం ఆత్మా స్వభావః, తత్తద్విషయప్రాప్తిస్వభావ స్తత్త్వం అధిష్ఠాతృత్వం వా ప్రాప్నోతి. ౧౩

(శ్రీమన్నారాయమూర్తే ర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

మహ త్యాత్మని య స్సూత్రే ధారయ న్మయి మానసమ్,
ప్రాకాశ్యం పారమేష్ఠ్యం మే విన్దతేఽవ్యక్తజన్మనః. ౧౪

విష్ణౌ త్ర్యధీశ్వరే చిత్తం ధారయే త్కాలవిగ్రహే,
స ఈశత్వ మవాప్నోతి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞచోదనామ్. ౧౫

నారాయణే తురీయాఖ్యే భగవచ్ఛబ్దశబ్దితే,
మనో మయ్యాదధ ద్యోగీ మద్ధర్మా వశితా మియాత్. ౧౬

(మహతీతి.) సూత్రే బహూమణీనాం సూత్ర ఇవ స్వకార్యాణాం బహూనా మాధారభూతే మహతి మహత్తత్త్వశరీరకే మయి యః మానసం ధారయేత్ సః ప్రాకాశ్యం దృష్టాదృష్టార్థవ్యాపారోప యుక్తజ్ఞానాతిశయం పారమేష్ఠ్యం వా పరమేష్ఠినో భావః. పారమేష్ఠ్యం పరమేష్ఠిన ఇవాన్యేభ్యోఽతి శయితవ్యాపారక్షమత్వం వేత్యర్థః. అవ్యక్తాత్ ప్రధానా జ్జన్మ యస్య తస్మాత్ మహత్తత్త్వా న్తద్విశేషణత్వే నోపాస్యమానాత్ హేతో ర్విందత ఇత్యర్థః. కేవలమహత్తత్త్వశరీరకభగవద్విషయధారణయా ఽణిమత్వప్రాప్తి రుక్తా. అత్ర సూత్రత్వావ్యక్తజన్మత్వాదిగుణవిశేషయుక్తమహత్తత్త్వశరీరకభగవ ద్విషయకధారణయా ప్రాకాశ్య లాభ ఉచ్యతే. తతశ్చ గుణవిశేషయోగతదభావకృతధారణాభేదా త్సిద్ధిభేద ఇత్యవగంతవ్యమ్. ౧౪

(విష్ణా వితి.) విష్ణౌ సర్వవ్యాపకే త్ర్యధీశ్వరే సృష్ట్యాదివ్యాపారత్రయనిర్వాహకే కాలశరీరకే మయి య శ్చిత్తం ధారయేత్ స ఈశత్వ మవాప్నోతి. ఈశత్వం వివృణోతి (క్షేత్రే క్షేత్రజ్ఞచోదనా మితి శక్తిప్రేరణ మీశతేత్యుక్తం. సర్వేషాం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞానాం దేహానా మాత్మనాం చ చోదనాం ప్రేరణం సర్వవిషయకసామర్థ్యాపాదన మిత్యర్థః. ౧౫

(నారాయణ ఇతి.) తురీయాఖ్యే జాగరస్వప్నసుషుప్త్యవస్థాత్రయరహితతురీయశబ్దవాచ్య పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపశరీరకే నారాయణే జీవానాం ప్రాప్యే ప్రాపకే ఆధారభూతే చ భగవచ్ఛబ్దవాచ్యే జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యతేజోరూపషాడ్గుణ్యపూర్ణే మయి మన ఆదధ ద్ధారయన్. యోగీ మద్ధర్మా మమేవ ధర్మో యస్య సః వశితాం గుణే ష్వసఙ్గరూపాం ఇయాత్ ప్రాప్నుయాత్. యథాఽహం గుణే ష్వసఙ్గ ఏవ తథైవ మయి చేతో ధారయ న్నపి యాతీత్యర్థః. ౧౬

నిర్గుణే బ్రహ్మణి మయి ధారయ న్విశదం మనః,
పరమానన్ద మాప్నోతి యత్ర కామోవసీయతే. ౧౭

శ్వేతద్వీపపతౌ చిత్తం శుద్ధే ధర్మమయే మయి,
ధారయఞ్ శ్వేతతాం యాతి షడూర్మిరహితో నరః. ౧౮

మయ్యాకాశాత్మని ప్రాణే మనసా ఘోష ముద్వహన్,
తత్రోపలబ్ధ్వా భూతానాం హంసో వాచ శ్శృణో త్యసౌ. ౧౯

చక్షు స్త్వష్టరి సంయోజ్య త్వష్టార మపి చక్షుషి,
మాం తత్ర మనసా ధ్యాయ న్విశ్వం పశ్యతి సూక్ష్మదృక్. ౨౦

మనో వై మయి సంయోజ్య దేహం తదను వాయునా,
మద్ధారణానుభావేన తత్రాత్మా యత్ర వై మనః. ౨౧

(నిర్గుణ ఇతి.) నిర్గుణే హేయగుణరహితే బ్రహ్మణి కల్యాణగుణబృహత్త్వశాలిని మయి విశదం యోగపరిశుద్ధం మనో ధారయ న్పరమానందం ప్రాప్నోతి, యత్రానందే కామస్సర్వోప్య వసీయతే సమాప్యతే. ౧౭

అథ గుణహేతూః సిద్ధీస్తత్సాధనభూతాధారణా శ్చ విశేషతో నిరూపయతి (శ్వేతద్వీప పతావితి) శుద్ధే శుద్ధసత్వాత్మకే ధర్మనిర్వాహకే తన్నిర్వాహకత్వేన తత్ప్రచురత్వా త్తత్రమయట్ మయి చిత్తం ధారయః షడూర్మిరహితః అశనాయాద్యతీతః, శ్వేతతాం శ్వేతరూపతాం యాతి. ౧౮

(మయీతి.) ఆకాశాత్మని ఆకాశవన్నిర్మలం సర్వవ్యాపక మాత్మా స్వరూపం యస్య తస్మిః ప్రాణే ప్రాణశరీరకే మయి మనసా ఘోషం ప్రాణఘోషం ఉద్వహః చింతయః తత్ర ధారణాయాం యా ఉపలబ్ధిః, తయోపలక్షిత ఇత్యర్థః. ఉపలబ్ధా ఇతి పాఠే వాగ్విశేషణం అసౌ హంసః, యోగీ దూరస్థానా మపి భూతానాం ఉపలబ్ధాః, అభివ్యక్తాః వాచః శృణోతీతి దూరశ్రవణ ముక్తమ్, ౧౯

అథాసాధారణం దూరదర్శనం నిరూపయతి (చక్షు రితి.) త్వష్టా ఆదిత్య శ్చక్షురింద్రియాధిష్ఠాతా తస్మిన్ చక్షు స్సంయోజ్య తం చ చక్షుషి సంయోజ్య సంయుక్తం ధ్యాత్వేత్యర్థః. తత్రోభయసంయోగే మాం మనసా ధ్యాయః సూక్ష్మ దృ గ్యస్య తథాభూత స్సః విశ్వం దూరస్థ మపి సర్వం పశ్యతి. ౨౦

అథ సాధారణం మనోజవం నిరూపయతి (మన ఇతి.) మయి తావన్మనః తదను తతః వాయునా ప్రాణవాయునా సహ దేహం చ సంయోజ్య సంయుక్తం ధ్యాత్వా యత్ర మన స్తత్ర ఆత్మా దేహోఽపి మద్ధారణానుభావేన మద్విషయకధారణాప్రభావేన ఉపతిష్ఠత ఇతి శేషః. ౨౧

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తే ర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

యదా మన ఉపాధాయ యద్యద్రూపం బుభూషతి,
తత్తద్భవే న్మనోరూపం మద్యోగబల మాశ్రితః. ౨౨

పరకాయం విశ న్సిద్ధ ఆత్మానం తత్ర భావయేత్,
పిణ్డం హిత్వా విశే త్ప్రాణో వాయుభూతష్షడఙ్ఘ్రివత్. ౨౩

పార్ష్ణ్యాఽఽపీడ్య గుదం ప్రాణం హృదురఃకణ్ఠమూర్ధసు,
ఆరోప్య బ్రహ్మరన్ధ్రేణ బ్రహ్మనీత్వోత్సృజే త్తనుమ్. ౨౪

విహరిష్యన్ సురాక్రీడే మత్స్థం సత్వం విభావయేత్,
విమానేనోపతిష్ఠంతి సత్వవృత్తిం సురస్త్రియః. ౨౫

అథ కామరూప మాహ (యదేతి.) మనః, ఉపాధాయ మయి నిధాయేత్యర్థః. యద్య ద్దేవాదిరూపం బుభూషతి భవితు మిచ్ఛతి, యాదృగ్రూపయుక్తో భవితు మిచ్ఛతీత్యర్థః. తత్త న్మనోరూపం మనసోఽభీష్టం రూపం ప్రాప్నుయా దితి శేషః. తత్ర హేతుః మద్యోగబలం మద్విషయకధారణాత్మక యోగబల మాశ్రితః. ౨౨

(పరకాయ మితి.) పరశరీరం విశ న్ప్రవివిక్షు న్తత్ర పరకాయే ఆత్మానం ధారయేత్ స్థితం చింతయేత్. తతః పిండం స్వదేహం హిత్వా ప్రాణః ప్రాణసహితః ప్రాణశబ్దేనేంద్రియాణి ముఖ్యప్రాణ శ్చోచ్యంతే. తతో మత్వర్థీయోఽచ్. వాయుభూతః. వాయుసదృశో భూత్వా వాయు ర్యథా బాహ్యో నాసికాసంధ్రేణాంతఃప్రవిశతి తద్వత్ ప్రవిశే త్పరకాయ మిత్యనుషజ్యతే. షడఙ్ఘ్రివత్ భృఙ్గో యథా పుష్పా త్పుష్పాంతర మనాయాసేనైవ ప్రవిశతి తద్వత్. ౨౩

అథ స్వచ్ఛందమృత్యు మాహ (పార్ష్ణ్యేతి.) పార్ష్ణ్యా పాదమూలేన గుదం మూలాధార మాపీడ్య ప్రాణం క్రమేణ హృదురఃకంఠమూర్ధస్వారోప్య బ్రహ్మరంధ్రేణ ప్రవిభిన్నశీర్షకపాలరంధ్రేణ బ్రహ్మ నీత్వా ప్రాప్య తనుం దేహ ముత్సృజేత్ స్వచ్ఛందత స్త్యజేత్. ౨౪

క్రీడానుదర్శనం నిరూపయతి (విహరిష్య న్నితి.) సురా ఆక్రీడంతి యస్మిం స్తత్సురాక్రీడం దేవోద్యానాదికం తత్ర విహరిష్య న్విహర్తు మిచ్ఛుః, మత్స్థంమూర్తిరూపం శుద్ధసత్వం చింతయేత్. తథాభూతం సత్వవృత్తిం సత్వే మచ్ఛరీరభూతే శుద్ధసత్వే వృత్తి ర్మనో యస్య తం సురస్త్రియో విమానేన సహోపతిష్ఠంతి తత్సమీపే స్థితా భవంతీత్యర్థః. ౨౫

యదా సఙ్కల్పయే ద్బుద్ధ్యా యథా వా మత్పరః పుమాన్,
మయి సత్యే మనో యుఞ్జం స్తదా త త్సముపాశ్నుతే. ౨౬

యో వై మద్భావసంపన్న ఈశితు ర్వశితుః పుమాన్,
న కుత శ్చి ద్విపద్యేత తస్య చాజ్ఞా యథా మమ. ౨౭

మద్భక్త్యా శుద్ధసత్త్వస్య యోగినో ధారణావిదః,
తత స్త్రైకాలికీ బుద్ధి ర్జన్మమృత్యుపబృంహితా. ౨౮

యథా సఙ్కల్పసంసిద్ధి మాహ (యదేతి.) యదా యస్మిన్కాలే యథావా యేన ప్రకారేణ వా బుద్ధ్యా సఙ్కల్పయేత్ తదా మత్పరః మదాసక్తచిత్తః. సత్యే సత్యసఙ్కల్పే మయి మనో యుఞ్జన్ త త్స్వసఙ్కల్పానురూపం ఉపాశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౨౬

అప్రతిహతా మాజ్ఞాం గతిం చాహ (య ఇతి.) మదితి పృథక్పదం, వ్యత్యయేన పఞ్చమీ, మమేత్యర్థః, ఈశితుః సర్వనియన్తుః. వశితుశ్చ స్వతంత్రస్య మమ భావం వశిత్వాదికం ప్రాప్తః. స్వయ మీశిత్వవశిత్వయుక్తః మా మపీశత్వవశిత్వగుణయుక్తం ధ్యాయ న్నిత్యర్థః. న కుతశ్చి దపి న విపద్యేత న ప్రతిహన్యేత. కింతు తస్యాజ్ఞా యథా మమాజ్ఞా మమాజ్ఞా యథా న విపద్యేత తత్ప్రతిహతిరహితా స్యా దిత్యర్థః. ఆజ్ఞాగ్రహణం గతే రప్యుపలక్షణం. ధారణా త్వేకైవ సఙ్కల్పభేదా త్వాజ్ఞాగతిరూపఫలభేదః, అత్రేద మవగంతవ్యమ్ - సిద్ధయో౽ష్టాదశేత్యుపక్రమ్య "తాసా మష్టౌ మత్ప్రధానా దశైవ గుణహేతవ" ఇత్యవాంతరవిభాగమభిధాయాణిమాదీ నష్టా వుద్దిశ్య "ఏతా మే సిద్ధయ స్సౌమ్య అష్టావౌత్పత్తికా మతా" ఇతి తదుద్దేశం నిగమయ్య "అనూర్మిమత్త్వ" మిత్యాదినా సిద్ధయస్స ప్తదశోక్తాః. అత్ర "సిద్ధయో౽ష్టాదశే" త్యుపక్రమవశా దాజ్ఞాగత్యాదిషు పిశిష్య ధారణావిశేషాణా మనుక్తే శ్చాజ్ఞాగతియో యథా సఙ్కల్పసంసిద్ధే రేవ ప్రపఞ్చతయోక్తా ఇతి యద్యప్యాశఙ్కయా మీశితు ర్వశితు రితి ధార్మ్యగుణా వుక్తౌ తథా అపరాజయే౽పి "మద్విభూతీ రనుధ్యాయ" న్నితి విభూతిధ్యానాత్మికా ధారణాసాధనతయోక్తేశ్చ తయో స్తత్ప్రపఞ్చతారూపత్వం, తథా౽ప్యుపక్రమోక్తసఙ్కల్పోపలక్షణ ర్థేతి వా, ప్రధానసిద్ధయో౽ష్టాదశేతి వా భగవతో౽భిప్రాయ ఇత్యవగంతవ్యమ్. ౨౭

త్రికాలజ్ఞత్వమాహ (మద్భక్త్యేతి) శుద్ధం సత్త్వమంతఃకరణం, యస్యాత ఏవ ధారణావిదో యోగినః. తతో మద్భక్తిప్రభావాదేవ త్రైకాలికీ కాలత్రయగోచరవస్తువిషయకజ్ఞానరూపా, తా మేవ వివృణోతి - జన్మమృత్యుపబృంహితా కాలత్రయగోచరవస్తు జన్మమరణాదిగోచరజ్ఞానఘటితా సిద్ధి స్స్యాదిత్యర్థః. తత ఇత్యనేనై వాద్వంద్వపరచిత్తాద్యభిజ్ఞత్వయో రపి సాధనోక్తి రితి తే పృథఙ్నోక్తే రితి ద్రష్టవ్యమ్. ౨౮

అగ్న్యాదిభి ర్న హన్యేత మునే ర్యోగమయం వపుః,
మద్యోగశాంతచిత్తస్య యాదసా ముదకం యథా. ౨౯

మద్విభూతీ రనుధ్యాయఞ్ శ్రీవత్సాస్త్రవిభూషితాః,

అగ్న్యాదిప్రతిష్టమ్భ మాహ (అగ్న్యాదిభి రితి.) యోగమయం యోగప్రచురం మునే ర్వపుః అగ్న్యాదిభి ర్హ న్యేత నాభిభూయేత. కింతు త ఏవ ప్రతిష్టబ్ధా స్స్యు రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన మునిం విశినష్టి మద్యోగశాంతచిత్తస్యేతి. అప్రతిహతౌ దృష్టాంతః. యాదసాం జలజన్తూనాం ఉదకం యథా ప్రతిఘాతకం న భవతి తద్వ దిత్యర్థః. ౨౯

అపరాజయమాహ (మద్విభూతీ రితి.) విభూతిశబ్దేనావతారాః ప్రాధాన్యతో నియామ్యాశ్చ వివక్షితాః, తత్రావతారరూపవిభూతీర్విశినష్టి శ్రీవత్సాస్త్రవిభూషితా ఇతి. ధ్వజాతపత్రవ్యజనశబ్దద్వం ద్వాన్మత్వర్థీయోఽర్శ ఆద్యచ్ ధ్వజాదిభి ర్యుక్తా ఇత్యర్థః, విభూతిత్వం నామ నియామ్యత్వం తథా హి భగవద్భి ర్భాష్యకారైః "హంత తే కథయిష్యామి దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః, ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠే" త్యత్రాభాషి "హేకురుశ్రేష్ఠ" మదీయాః కల్యాణీ ర్విభూతీః. ప్రాధాన్యత స్తే కథయిష్యామి ప్రాధాన్యశబ్దే నోత్కర్షో వివక్షితః. "పురోధసం చ ముఖ్యం మా"మితి వక్ష్యతే. జగత్యుత్కృష్టాః కాశ్చన విభూతీ ర్వక్ష్యామి. విస్తరేణ వక్తుం శ్రోతుం చ న శక్యతే తాసా మానంత్యాత్, విభూతిత్వం నామ నియామ్యత్వం సర్వేషాం భూతానాం బుద్ధ్యాదయః. పృథగ్విధా భావా మత్త ఏవ భవంతీ త్యుక్త్వా "ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి తత్త్వత" ఇతి ప్రతిపాదనాత్, తథా "తత్ర యోగశబ్దనిర్దిష్టం స్రష్టృత్వాదికం, విభూతిశబ్దనిర్దిష్టం తత్ప్రవర్తకత్వ" మితి పునశ్చ "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే ఇతి మత్వా భజంతే మాం బుధా భావసమన్వితా" ఇతిహ్యుక్తం "తత్ర సర్వభూతానాం ప్రవర్తనరూపం నియమనం ఆత్మతయావస్థానా" మితి అనయా శ్రీసూక్త్యా జగత్యుత్కృష్టా యే పదార్థా భగవన్నియామ్యా స్తేతద్విభూతయ ఇత్యుక్తం భవతి. ఉత్కృష్టానా మనుత్కృష్టానాం చ సర్వేషాం నియామ్యత్వే ప్యుత్కృష్టేష్వేవ తద్విభూతిత్వవ్యవహార ఇతి భగవద్భాష్య కారాభిప్రాయః. అనేన సర్వేషామీశ్వర నియామ్యత్వావిశేషాత్ కథం కేషాంచిదేవ విభూతిత్వ మిత్యాశఙ్కా నిరస్తా "ఏతాం విభూతిం యోగం చే" త్యత్రాప్యేవ మభాషి. విభూతి రైశ్వర్యం. ఏతాం సర్వస్య మదాయత్తోత్పత్తిరూపాం విభూతిం మమ హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణగణాఖ్య యోగం చ య స్తత్వతో వేత్తీతి. నన్వేవమప్యవతారాణాం స్వాభిన్నత్వేన తత్ర నియంతృ

ధ్వజాతపత్రవ్యజనా స్స భవే దపరాజితః. ౩౭

ఉపాసీనస్య మా మేవం యోగధారణయా పునః.
సిద్ధయః పూర్వకథితా ఉపతిష్ఠ న్త్యశేషతః. ౩౧

జితేంద్రియస్య దాన్తస్య జితశ్వాసాత్మనో మునేః.
మద్ధారణాం ధారయతః కాను సిద్ధి స్సుదుర్లభా. ౩౨

అంతరాయా న్వద న్త్యేతా న్యుఞ్జతో యోగ ముత్తమమ్.

నియామ్యాభావాత్ కథం తేషా మపి కేషాంచి ద్విభూతిషు పాఠ ఇతి చేత్ తత్రాపి త్రైరేవ "రామ శ్శస్త్రభృతా మహమ్ వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మీ"తి స్థలద్వయే ఉత్తర మభాషి "శస్త్రభృతాం రామోఽహం" న తు మేఽసౌ విభూతి రిత్యర్థః. అర్థాంతరాభావాత్ అనిత్యాదేః క్షేత్రజ్ఞత్వేనావస్థితస్య భగవత శ్శరీరతయా ధర్మత్వ మితి శస్త్రభృత్త్వమాత్రస్యాత్ర తత్స్థానీయత్వ మితి వృష్ణీనాం వసుదేవ సూను రహ మేవ న తత్ర విభూతి రర్థాంతరాభావా దేవ వసుదేవసూనుత్వాద్యాకారేణావిర్భావానుగుణం యత్సామర్థ్యం త న్మదవినాభూత మిత్యర్థ ఇతి వ సిద్ధమ్. ౩౦

సాధారణీ సిద్ధీ ర్నిరూప్యాథ పరినిష్పన్నయోగస్య తా స్సర్వా స్సులభా ఇత్యాహ (ఉపాసీన స్యేతి ద్వాభ్యాం) ఏవం పూర్వోక్తవిధయా మా ముపాసీనస్య యోగిన స్సర్వాః పూర్వ ముద్దిష్టా స్సిద్ధయ ఉపతిష్ఠంతి. ౩౧

(జితేంద్రియ స్యేతి.) జితాంతఃకరణస్య. దాంతస్య జితబాహ్యేంద్రియస్య జితప్రాణస్య చ మద్ధారణాం ధారయత ఇతి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః కుర్వత ఇత్యర్థః. కాను సిద్ధిః. సుదుర్లభా సర్వాఽపి సులభై వేత్యర్థః. ౩౨

యద్యపి సులభా స్తథాఽపి న తాస్వాసక్తో భవే దంతరాయభూతత్వా దిత్యభిప్రేత్యాహ (అంతరాయా నితి.) ఉత్తమం యోగం మదుపాసనాత్మకం యుఞ్జతః కుర్వతో యోగినః. ఏతా నూర్మిమత్త్వాదీ నంతరాయాన్ యోగావస్కందనద్వారా పున స్సంసృతిహేతుత్వేన విఘ్నభూతా

(శ్రీమన్నారాయణమూర్తే ర్విభూత్యభివర్ణనఘట్టః)

యయా సంపద్యమానస్య కాలక్షేపణహేతవః. ౩౩

జన్మౌషధితపోమన్త్రై ర్యావతీ రిహ సిద్ధయః,
యోగేనాప్నోతి తా స్సర్వా నాన్యై ర్యోగగతిం త్యజేత్. ౩౪

సర్వాసా మపి సిద్ధీనాం హేతుః పతి రహం ప్రభుః.
అహం సాంఖ్యస్య యోగస్య ధర్మస్య బ్రహ్మవాదినామ్. ౩౫

న్వదంతి యోగవిద ఇతి శేషః. నన్వేషా మంతరాయత్వేఽపి "ఔత్పత్తికా మత్ప్రధానా" ఇతి చోక్తా అణిమాదయోఽష్టా నాంతరాయా ఇత్యత ఆహ. యయా మదుపాసనయా సంపద్యమానస్య మయీతి శేషః. నిరతిశయపురుషార్థరూపం మాం ప్రారబ్ధాన్తే ప్రాప్స్యమానస్య కాలక్షేపహేతవః కాలక్షేపహేతవ ఇత్యర్థః. ౩౩

న కేవల మణిమాదయ ఏవాస్య సులభాః అపి త్వన్యసాధ్యా అప్యస్య సులభా ఇత్యాహ (జన్మేతి.) జన్మనైవ కాశ్చిత్ సిద్ధయో భవంతి యథా దేవానాం యథా చ యాదసాం ఉదకస్తమ్భః పక్ష్యాదీనాం ఖేచరత్వాది కాశ్చి దోషధ్యాదిభి రపి తదుక్తం పాతఞ్జలే "జన్మౌషధితపోమంత్రయోగజా స్సిద్ధయః" ఇతి యావతీ ర్యావత్యః తా స్సర్వా స్సిద్ధయః సిద్ధీః యోగేన మదుపాసనాత్మకేన ప్రాప్నోతి అన్యైః జన్మౌషధితపోమంత్రాదిభిః యోగగతిం మత్సాలోక్యాదిరూపం న త్యజేత్ నోపేక్షేతేత్యర్థః అనేన యదా దేవాదిజన్మాదయ స్తదా తా స్తా స్సిద్ధయ స్సులభా ఏవేతి న తదర్థతయా యోగో ఽవినియోజ్య ఇత్యుక్తం భవతి. ౩౪

"యోగేనాప్నోతి తా స్సర్వా" ఇత్యుక్తం తత్ర హేతు మాహ (సర్వాసా మితి.) యతోఽహ ముపాస్యమానః సర్వాసా మపి సిద్ధీనాం హేతుః ప్రాపకః పతిః. పాలయితా నిర్వాహక శ్చ న కేవల మహం సిద్ధీనా మేవోక్తవిధః అపి తు కైవల్యసాధనస్య ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాఖ్యసాంఖ్యస్య మత్ప్రాప్తిసాధనస్య మదుపాసనాత్మకయోగస్య చ బ్రహ్మవాదినాం స్వర్గాదిప్రాపకయజ్ఞాదిరూపధర్మస్య చ అహం హేతుః పతిః ప్రవర్తకః శేషీ చ. ౩౫

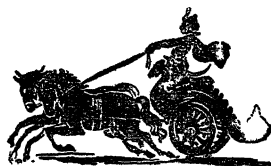
అహ మాత్మాంతరో బాహ్యోఽనావృత స్సర్వదేహినామ్,
యథాభూతాని భూతేషు బహిర న్త స్స్వయం యథా. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే. మహాపురాణే. పారమహంస్యాం. సంహితాయాం. ఏకాదశస్కంధే.
పంచదశోఽధ్యాయః.

కుత ఇత్యత్రాహ (అహ మితి.) సర్వదేహినాం జీవానాం ఆత్మా యతః ఆంతరః అంతర్యామీ "ఏష త ఆత్మాంతర్యామీ" తిశ్రుతేః. నను సర్వదేహ్యంతరాత్మత్వమాత్రేణ కింత్వం పరిచ్ఛిన్నః నేత్యాహ బాహ్యః బహి రపి వ్యాప్య వ ర్తమానః అత ఏవానావృతః ఆవరణరహితః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. అంతర్బహి శ్చ వ్యాప్తౌ దృష్టాంతః యథా భూతేషు దేవమనుష్యాదిషు భూతా న్యాకాశాదీ న్యంతర్బహి శ్చ వ ర్త న్తే స్వయ మహ మపి తథా వ ర్తే ఇత్యర్థః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
పఞ్చదశోఽధ్యాయః.

అథ షోడశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

త్వం బ్రహ్మ పరమం సాక్షా దనాద్యన్త మపావృతమ్,
సర్వేషా మపి భావానాం త్రాణస్థిత్యప్యయోద్భవః. ౧

ఉచ్చావచేషు భూతేషు దుర్జ్ఞేయ మకృతాత్మభిః,
ఉపాసతే త్వాం భగవ న్యాథాతథ్యేన బ్రాహ్మణాః. ౨

అథ షోడశోఽధ్యాయః

మద్విభూతీ రనుధ్యాయ న్నితి విభూత్యనుధ్యానం విహితం. తత్ర స్వవిభూతిత్వం స్వాయత్తోత్పత్తిస్థితిప్రవృత్తిమత్త్వ మిత్యుక్తం. తత్ర విభూతిభూతిమ త్తత్తద్వస్తుబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (త్వం బ్రహ్మేతి షడ్భిః.) తత్ర ప్రష్టృత్వాద్యుపయుక్తగుణపౌష్కల్య మావిష్కరోతి త్వం బ్రహ్మేతి. తస్మా దేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ" మిత్యాదిషు చిదచితో రపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగా త్తత్తత్సజాతీయత్వశఙ్కావ్యుదాసాయ పరమ మిత్యుక్తం పరో మా యస్మా త్త త్పరమం. బ్రహ్మ పరమబ్రహ్మత్వం నామ స్వరూపతో గుణత శ్చ నిరతిశయబృహత్త్వం. తస్య లాక్షణికార్థత్వవ్యుదాసాయ సాక్షా దిత్యుక్తం సాక్షాద్బ్రహ్మత్వం నామ బ్రహ్మశబ్దాభిధేయత్వం. సాక్షా దితి విశేషణేన బ్రహ్మశబ్దస్యాన్యత్రాముఖ్యతాం వ్యనక్తి. సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాదికల్యాణగుణగణపౌష్కల్యశాలిత్వ మిత్యర్థః. అథాపి జగదుత్పాదనాద్యుపయుక్తసార్వజ్ఞాది విశిష్టః కశ్చి దన్య స్స్యా దిత్యాశఙ్కావ్యుదాసాయ విశినష్టి (అనాద్యంత మితి.) ఉత్పత్తివినాశరహితం, సర్వకారణ మిత్యర్థః. బృహత్త్వ స్యానౌపాధికత్వజ్ఞాపనాయానావృత మిత్యుక్తం, కర్మరూపావరణ రహితం. యద్వా అంతర్బహి శ్చ వ్యాప్య వర్తమానం, యత ఏవ మతః సర్వేషాం, భావానాం అర్థానాం త్రాణం మోక్షోపయుక్తజ్ఞానప్రదానేనాత్మోజ్జీవనం స్థితిః పాలనం, అప్యయః ప్రళయః. ఉద్భవః ఉత్పత్తిః, త్రాణస్థితిసహితావప్యయోద్భవౌ యస్మా త్తథా భూత స్త్వ మిత్యర్థః. ౧

(ఉచ్చావచే ష్వితి.) అకృతాత్మభి రజితేంద్రియైః దుర్జ్ఞేయ మపి త్వాం, బ్రాహ్మణాః వేదాంతవిదః, ఉచ్చావచేషు తరతమేషు భూతేషు యాథాతథ్యేన యథావస్థితాకారేణ. సర్వభూతోత్పత్తిస్థితి ప్రవృత్తిహేతుత్వేన. ఉపాసతే తత్తద్భూతేషు తత్తద్విభూతివిశిష్టం త్వా ముపాసత ఇత్యర్థః. భక్తి వివృద్ధయే ఇతి భావః. ౨

యేషు యేషు చ భావేషు భక్త్యా త్వాం పరమర్షయః,
ఉపాసీనాః ప్రపద్యన్తే సంసిద్ధిం త ద్వదస్వ మే, 3

గూఢ శ్చరతి భూతేషు భూతాత్మా భూతభావనః,
న త్వాం పశ్యన్తి భూతాని పశ్యంతం మోహితాని తే, ४

యాః కాశ్చ భూమౌ దివి వై రసాయాం విభూతయో దిక్షు మహావిభూతే,
తా మహ్య మాఖ్యాహ్యనుభావితా స్తే నమామి తే తీర్థపదాఙ్ఘ్రిపద్మమ్. ೫

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవ మేత దహం పృష్టః ప్రశ్నం ప్రశ్నవిదాం వర,

తదేవ వివృణ్వన్ పృచ్ఛతి (యేషు యేష్వితి.) భక్త్యేత్యత్యధ్యయనేన వసతీతివ త్ఫలస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా, భక్త్యర్థం తద్వివృద్ధ్యర్థ మితి యావత్. యేషు యేషు భావేషు త్వాం యద్వా ద్విభూతిరూపభావవిశిష్టం త్వా మిత్యర్థః, సంసిద్ధిం భక్తియోగనిష్పత్తిం, ప్రపద్యన్తే ప్రాప్నువంతి తద్విభూతిరూపం వస్తు మే మహ్యం వదస్వ. 3

దుర్జ్ఞేయమకృతాత్మభి రిత్యత్ర హేతుం వదన్ తం ప్రపఞ్చయతి (గూఢ ఇతి.) భూతాని భావయతి సత్తావంతి కరోతీతి తథా భవా నిత్యధ్యాహారః, భూతాత్మా సర్వభూతాంతరాత్మా సన్, భూతేషు గూఢ శ్చరతి అస్ఫుటో వర్తతే తథాఽపి పశ్యంతం యుగప త్సర్వం సాక్షా త్కుర్వంతం త్వాం, తవ మాయయా, మోహితాని భూతాని, న పశ్యంతి న జానంతి, యద్వా నిత్యం విభూతివిశిష్టం పరమాత్మాన ముపాసీనా స్సంసిద్ధిం ప్రపద్యన్తే నాహం తు పరమాత్మేత్యత్రాహ (గూఢ ఇతి) భూతేషు మనుష్యేషు, గూఢః మనుష్య ఇవ చరతి, అత స్తవ మాయామోహితాః, కేచిన్న జానంతి న హ్యేతావతా త్వయి పరమాత్మత్వం విహన్యత ఇతి భావః. ४

విభూతీ రేవ సాకల్యేన పృచ్ఛతి (యా ఇతి.) హేమహావిభూతే యాః కాశ్చ ద్యుభూమ్యాదిషు విభూతయః రసాయాం పాతాళే, కథంభూతాః ? తే త్వయా, అనుభావితాః ఉత్కృష్టీకృతాః తాసా ముత్కర్ష స్త్వదధీన ఇతి భావః, సర్వాః, మహ్య, మాఖ్యాహి, తీర్థానాం, పదం స్థానం చ తదఙ్ఘ్రిపద్మం, నమామి. ೫

అధునా న త్వయైవాయం ప్రశ్నః కృతః, కిం త్వర్జునేనాప్యత స్తత్రోత్తరం సిద్ధ మేవేత్యభి ప్రేత్యాహ (ఏవ మితి.) అహ మిత్యస్య పృష్ట ఇత్యంతః, ప్రశ్నం ప్రష్టవ్యం ప్రతి హే ప్రశ్నవిదాం,

(విభూతివర్ణనమ్)

యుయుత్సునా వినశనే సపత్నై రర్జునేన వై. ౬

జ్ఞాత్వా జ్ఞాతివధం గర్హ్య మధర్మ్యం రాజ్యహేతుకమ్,
తతో నివృత్తో హన్తాఽహం హతోఽయ మితి లౌకికః. ౭

స తదా పురుషవ్యాఘ్రో యుక్త్యా మే ప్రతిబోధితః,
అభ్యభాషత మా మేవం యథా త్వం రణమూర్ధని, ౮

అహ మాత్మోద్ధవామీషాం భూతానాం సుహృ దీశ్వరః,

వర శ్రేష్ఠ. కుత్ర కేనేత్యత ఆహ యుయుత్సునేతి. వినశనే కురుక్షేత్రే, అర్జునేనాహం పృష్ట ఇతి సంబంధః, యువయో ర్వినశనే కిం సంగతికారణ మిత్యతోఽర్జునం విశినష్టి. సపత్నై స్సహ, యోద్ధు మిచ్ఛతా. ౬

యుయుత్సో ర్విభూతిప్రశ్నే కః ప్రసఙ్గ స్తత్రాహ (జ్ఞాత్వేతి.) రాజ్యహేతుకం రాజ్యప్రాప్తి మాత్రహేతుకం. అత ఏవాధర్మ్యం, మత ఏవ చ గర్హ్యం జ్ఞాతీనాం వధం జ్ఞాత్వా, అయం, హంతా అయం, హత ఇతి లౌకికః ప్రాకృతమతి స్సన్, తతో యుద్ధా న్నివృత్త, ఆసీ దితి శేషః. ౭

తతః కి మిత ఆహ (స ఇతి.) సోఽర్జునః, మే మయా కర్త్రా, యుక్త్యా ఉపాయభూతయా ప్రతిబోధితః, "అశోచ్యానన్వశోచ స్త్వ" మిత్యాదినా ప్రజ్ఞాపితచిదచిద్యాథాత్మ్య స్సన్, యథా త్వం, తథా రణమూర్ధని సంగ్రామముఖే, మా మభ్యభాషత విభూతీ రపృచ్ఛ దిత్యర్థః. ౮

అథ తా విభూతీః కథయతి (అహ మితి.) అమీషాం భూతానాం భూతసంఘాత్మకానాం దేవమనుష్యాదిశరీరాణాం ... ఆత్మా అంతఃప్రవిశ్య ధారకో జీవః ఆత్మేత్యేకవచన మేకో వ్రీహి రితివ జ్ఞాత్యభిప్రాయకం. యద్వా సర్వభూతానాం దేహినాం అహ మాత్మా స్వస్యాత్మత్వకథనేన స్వవిభూతిత్వం సిద్ధం ఆత్మా హి నామ శరీరస్య సర్వాత్మనా ఆధారో నియంతా శేషీ చ తస్య చ సర్వభూతాత్మత్వం శ్రూయతే "య స్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్ సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽంతరోయం సర్వాణి భూతాని న విదు ర్యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం య స్సర్వాణి భూతా న్యంతరో యమయతి ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్య మృత ఇతి "స ఆత్మంతర్యామ్యమృత" ఇతి చ ఆత్మశబ్దాభిప్రేతం, నియంతృత్వం సుస్పష్ట మాహ

అహం సర్వాణి భూతాని తేషాం స్థిత్యుద్భవాప్యయః. ౯

అహం గతి ర్గతిమతాం కాలః కలయతా మహమ్,
గుణానాం చాప్యహం సామ్యం గుణిన్యౌత్పత్తికో గుణః. ౧౦

గుణినా మప్యహం సూత్రం మహతాం చ మహానహమ్,
సూక్ష్మాణా మప్యహం జీవో దుర్జయానా మహం మనః. ౧౧

(ఈశ్వర ఇతి.) అనేనే"శ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీ"తి వచనార్థ స్స్మారితః. యత ఏవాత్మా అత ఏవ సుహృత్. ఆత్మా హి శరీరస్య సర్వాత్మనా హితాచరణైకశీలః ఏవం స్వవిభూతిభూతేషు సర్వేషు స్వస్యాత్మతయాఽవస్థాన మేవ తత్తచ్ఛబ్దార్థసామానాధికరణ్యనిర్దేశహేతు రిత్యభిప్రేత్య విభూతివిశేషాన్ స్వసామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశతి అహం సర్వాణి భూతానీతి. భగవత్యాత్మతయాఽవస్థితే హి సర్వే శబ్దా స్తస్మి న్నేవ పర్యవస్యంతి, యథా దేవమనుష్యపశువృక్షాదయ శ్శబ్దా శ్శరీరాణి ప్రతిపాదయంత స్తత్తదాత్మని పర్యవసంతి, తథా భగవత స్తత్తదాత్మతయాఽవస్థాన మేవ తత్తచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యనిబంధన మిత్యవగంతవ్యం. యత్సామానాధికరణ్యకారణ మంతరాత్మత్వరూపం అంతఃప్రవిశ్య నియమనం "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ అంతఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మే"తి శ్రుతం తత్సృష్టిస్థితిసంహారహేతుత్వముఖేనేత్యభిప్రేత్యాహ (తేషాం స్థిత్యుద్భవాప్యయ ఇతి.) స్థిత్యాది ర్మదాయత్త ఇత్యర్థః. ౯

గతిమతా మిత్యత్ర ప్రశంసాయాం మతుప్. ప్రశస్తగతిమతాం యా గతి స్తైషా మాత్మప్రాప్త్యవహా సాఽహం. కలయతా మనర్థప్రాపకతయా గణనీయానాం మధ్యే కాలోఽస్మి గుణానాం సత్త్వాదీనాం యత్సామ్యం తదహం గుణానాం మధ్యే గుణిని ధర్మిణి ఔత్పత్తికః, స్వాభావికో యో గుణః సోఽహమ్. ౧౦

గుణినాం ఉద్భూతసత్త్వాదిగుణత్రయవతాం య త్సూత్రం ప్రథమం కార్యం మహత్తత్త్వం తదహం మహతాం బృహతాం యో మహాన్ మహత్త్వాఖ్యగుణః. సోఽహం స మదధీన ఇత్యర్థః. సూక్ష్మాణాం మధ్యే యో నిరతిశయసూక్ష్మో జీవః, సోఽహం తత్సూక్ష్మత్వం మదధీన మిత్యర్థః. దుఃఖేనాపి జేతు మశక్యానాం మధ్యే యన్మన స్తదహం ప్రాయశోఽత్ర ప్రకరణే నిర్ధారణే షష్ఠీ. ౧౧

(విభూతివర్ణనమ్)

హిరణ్యగర్భో దేవానాం మంత్రాణాం ప్రణవ స్త్రివృత్.
అక్షరాణా మకారోఽస్మి గాయత్రీ ఛన్దసా మహమ్. ౧౨

ఇంద్రోఽహం సర్వదేవానాం వసూనా మస్మి హవ్యవాట్,
ఆదిత్యానా మహం విష్ణూ రుద్రాణాం నీలలోహితః. ౧౩

బ్రహ్మర్షీణాం భృగు రహం రాజర్షీణా మహం మనుః,
దేవర్షీణాం నారదోఽహం హవిర్ధా న్యస్మి ధేనుషు. ౧౪

సిద్ధేశ్వరాణాం కపిల స్సుపర్ణోఽహం పతత్రిణామ్,
ప్రజాపతీనాం దక్షోఽహం పితౄణా మహ మర్యమా. ౧౫

మాం విద్ధ్యుద్ధవ దైత్యానాం ప్రహ్లాద మసురేశ్వరమ్,
సోమం నక్షత్రౌషధీనాం ధనేశం యక్షరక్షసామ్. ౧౬

త్రివృత్ త్రయాణా మక్షరాణాం అకారోకారమకారాణాం వృత్ వర్తనం యస్మిన్ సః ప్రణవః ఓంకారః. సోఽహం ఛందసాం వేదానాం త్రిపదా గాయత్ర్యహ మిత్యర్థః. ౧౨

వసూనాం మధ్యే హవ్యవాట్ పావక శ్చాస్మి ద్వాదశసంఖ్యాకానా మాదిత్యానాం ద్వాదశో య ఉత్కృష్టో విష్ణునామాఽఽదిత్యః సోఽహం, రుద్రాణా మేకాదశసంఖ్యానాం నీలలోహితో నామ రుద్రోఽహ మస్మి. ౧౩

బ్రహ్మర్షీణాం మరీచ్యాదీనాం మధ్యే భృగు రహం మను స్స్వాయంభువః, ధేనుషు హవిర్ధు మాసు నిర్ధారణార్థేయం సప్తమీ, హవిర్ధానీ దివ్యా సురభిః, కామధేను రహ మస్మి. ౧౪

సిద్ధేశ్వరాణాం యోగనిష్ఠానాం పరమోపాస్యః కపిలోఽహం పతత్రిణాం పక్షిణాం య స్సుపర్ణో గరుడ స్సోఽహం ప్రజాపతీనాం నవానాం బ్రహ్మణాం దక్షో నామ ప్రజాపతి రహమ్. ౧౫

దైత్యానాం మధ్యే అసురశ్రేష్ఠం ప్రహ్లాదం మాం విద్ధి, నక్షత్రౌషధీనా మితి స్వస్వామి భావసంబంధే షష్ఠీ. నక్షత్రాణాం ఓషధీనా మధిపతిం సోమం చంద్రం మాం విద్ధీత్యనుషజ్యతే. ఏవం యక్షరక్షసా మిత్యత్రాపి. ధనేశం కుబేరమ్. ౧౬

ఐరావతం గజేంద్రాణాం యాదసాం వరుణం ప్రభుమ్,
తపతాం ద్యుమతాం సూర్యం మనుష్యాణాం చ భూమిపం. ౧౭

ఉచ్చైశ్శ్రవా స్తురంగాణాం ధాతూనా మస్మి కాంచనమ్,
యమ స్సంయమతాం చాహం సర్పాణా మస్మి వాసుకిః. ౧౮

నాగేంద్రాణా మనన్తోఽహం మృగేంద్ర శ్శృఙ్గిదంష్ట్రిణామ్.
ఆశ్రమాణా మహం తుర్యో వర్ణానాం ప్రథమోఽనఘ. ౧౯

తీర్థానాం స్రోతసాం గంగాసముద్ర స్సరసా మహమ్,
ఆయుధానాం ధను రహం త్రిపురఘ్నో ధనుష్మతామ్. ౨౦

ధిష్ణ్యానా మస్మ్యహం మేరు ర్గహనానాం హిమాలయః.
వనస్పతీనా మశ్వత్థ మోషధీనా మహం యవః. ౨౧

గజేంద్రాణాం గజశ్రేష్ఠానాం మధ్యే ఐరావతం మాం విద్ధి, యాదాంసి జలజంతవః, తేషాం ప్రభుం మాం విద్ధి, ద్యుమతాం ద్యుతిమతాం తపతాం మధ్యే సూర్యం మాం విద్ధి, భూపతిం ధరాధిపమ్. ౧౭

తురఙ్గమాణాం మధ్యే ఉచ్చైశ్శ్రవా నామాశ్వోఽహ మస్మి, సంయమతాం దండయతాం మధ్యే యమోఽహ మస్మి. సర్పాణా మేకశిరసాం వాసుకి రస్మి. ౧౮

నాగాః అనేకశిరసః, తేషాం మధ్యే అనంతోఽస్మి శృఙ్గిణాం చ మృగాణాం మధ్యే మృగేంద్రః ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం చతుర్ణాం మధ్యే య స్తుర్య శ్చతుర్థ స్సన్న్యాసః, సోఽహం వర్ణానాం బ్రహ్మక్షత్రియవిట్ఛూద్రాణాం మధ్యే యః ప్రథమో బ్రహ్మవర్ణః సోఽహమ్. ౧౯

స్రోతసాం ప్రవాహరూపాణాం తీర్థానాం గఙ్గా జాహ్నవ్యహ మస్మి సరసాం స్థిరోదకాశయానాం సముద్రః ధనుష్మతాం ధనుర్ధరాణాం మధ్యే త్రిపురఘ్నో రుద్రోఽస్మి. ౨౦

ధిష్ణ్యానాం గహనానాం దుర్గమానాం వనస్పతీనాం వృక్షాణామ్. ౨౧

(విభూతివర్ణనమ్)

పురోధసాం వసిష్ఠోఽహం బ్రహ్మిష్ఠానాం బృహస్పతిః,
స్కన్దోఽహం సర్వసేనాన్యా మగ్రణ్యాం భగవా నజః,

యజ్ఞానాం బ్రహ్మయజ్ఞోఽహం వ్రతానా మవిహింసనమ్,
వాయ్వగ్న్యర్కామ్బువాగ్యమాత్మా శుచీనా మప్యహం శుచిః. ౨౩

యోగానా మాత్మసంరోధో మన్త్రోఽస్మి విజిగీషతామ్,
ఆన్వీక్షికీ కౌశలానాం వికల్పః ఖ్యాతివాదినామ్. ౨౪

స్త్రీణాం తు శతరూపాఽహం పుంసాం స్వాయంభువో మనుః,
నారాయణో మునీనాం చ కుమారో బ్రహ్మచారిణామ్. ౨౫

ధర్మాణా మస్మి సంన్యాసః క్షేమాణా మబహి ర్మతిః.

పురోధసాం పురోహితానాం బ్రహ్మిష్ఠానాం వేదార్థనిష్ఠానాం పురోధసాం బృహస్పతిః. బ్రహ్మిష్ఠానాం వసిష్ఠోఽహ మితి సంబంధః. సేనాన్యాం చమూపతీనాం అగ్రణ్యాం సన్మార్గప్రవర్తకానాం భగవా నజో బ్రహ్మాఽహమ్. ౨౨

శుచీనాం శోధకానాం మధ్యే వాయ్వాదిపదార్థరూపో నితరాం శోధకోఽహ మిత్యర్థః. ౨౩

యోగానా మష్టానాం మధ్యే ఆత్మసంరోధః సమాధి రహం విజిగీషతాం సంబంధీ మంత్రో జయోపాయో నీతి రహ మస్మి. కౌశలానాం వివేకాదినైపుణ్యానాం మధ్యే ఆన్వీక్షికీ ఆత్మానాత్మవివేకవిద్యా ఖ్యాతివాదినాం అన్యథాఖ్యాతివాదినాం తార్కికాదీనాం సంబంధీ యో వికల్పః, త్వయా కి మేవ ముచ్యతే ఉతాన్యథేతి యో వికల్పః సోఽహమ్, ౨౪

శతరూపా స్వాయంభువమనో ర్భార్యా మునీనాం మధ్యే యః శ్రేష్ఠో బదర్యాశ్రమవాసీ నారాయణః సోఽహ మేవ న త్వసౌ మద్విభూతి రిత్యర్థః. అర్థాంతరాభావాత్ నారాయణనిష్ఠనిరతిశయమానోపయుక్తం యత్సామర్థ్యం తన్మదవినాభూత మిత్యర్థః. బ్రహ్మచారిణాం జితేంద్రియాణాం మధ్యే కుమారః సనత్కుమారః, ౨౫

ధర్మాణాం అలౌకికశ్రేయస్సాధనానాం మధ్యే సంన్యాసః అనభిసంహితఫలో ధర్మః ఆత్మనిక్షేపాపరపర్యాయో వా క్షేమాణాం భయరాహిత్యావహానాం మధ్యే అబహిర్మతిః. ప్రత్యగాత్మ

గుహ్యానాం సూనృతం మౌనం మిథునానా మజ స్త్వహం. ౨౬

సంవత్సరో౽స్మ్యనిమిషా మృతూనాం మధుమాధవౌ.
మాసానాం మార్గశీర్షో౽హం నక్షత్రాణాం తథా౽భిజిత్. ౨౭

అహం యుగానాం చ కృతం ధీరాణాం దేవలో౽సితః,
ద్వైపాయనో౽స్మి వ్యాసానాం కవీనాం కావ్య ఆత్మవాన్. ౨౮

వాసుదేవో భగవతాం త్వ న్తు భాగవతేష్వహం.
కిం పురుషాణాం హనుమా న్విద్యాధ్రాణాం సుదర్శనః. ౨౯

రత్నానాం పద్మరాగో౽స్మి పద్మకోశ స్సుపేశసామ్,
కుశో౽స్మి తృణజాతీనాం గవ్య మాజ్యం హవి ష్ష్వహమ్. ౩౦

స్వరూపానుసంధానం గుహ్యానాం మధ్యే సూనృతం ప్రియవచనం మౌనం చాహం న హి ప్రియభాషణే మౌనే చ పురుషాభిప్రాయో జ్ఞాయత ఇతి తయో ర్గుహ్యతమత్వం, మిథునానాం మధ్యే అజః ప్రజాపతిః యస్య దేహార్ధాభ్యాం మిథున మభూ త్స ఏవ ముఖ్యం మిథునం "అర్ధో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ" తి శ్రుతేః. ౨౬

అనిమిషాం అప్రమత్తానాం మధ్యే సంవత్సరో౽హం మధుమాధవౌ చైత్రవైశాఖౌ వసంత ఇత్యర్థః. అభిజి దుత్తరాషాఢాచతుర్థపాద ఇత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః. "అభిజి న్నామ నక్షత్ర ముపరిష్టా దాషాఢానా మవస్తాచ్ఛ్రోణాయా ఇతి. ౨౭

కృతం కృతయుగ మిత్యర్థః, ధీరాణాం ద్వంద్వసహానాం మధ్యే అసితో దేవల శ్చాహం వ్యాసానాం వేదవిభాగకర్తౄణాం ద్వైపాయనః పారాశర్యః కవీనాం దీర్ఘదర్శినాం కావ్యః శుక్రః, తం విశినష్టి - ఆత్మవాన్ సూక్ష్మబుద్ధిమాన్, ౨౮

భగవతాం జ్ఞానైశ్వర్యాదిమతాం వాసుదేవః జ్ఞానాదికం మదాయత్త మిత్యర్థః, భాగవతేషు భగవద్భక్తేషు మధ్యే త్వ ముద్ధవో౽హ మస్మి. ౨౯

పేశసాం సుందరాణాం మధ్యే పద్మకోశః హవిషాం పురోడాశాదీనాం గవ్య మాజ్య మహమ్. ౩౦

(విభూతివర్ణనమ్)

వ్యవసాయినా మహం లక్ష్మీః కితవానాం ఛలగ్రహః.
తితిక్షాస్మి తితిక్షూణాం సత్త్వం సత్త్వవతా మహమ్. ౩౧

ఓజ స్సహో బలవతాం కర్మాహం విద్ధి సాత్త్వతామ్,
సాత్త్వతం నవమూర్తీనా మాదిమూర్తి రహం పరా. ౩౨

విశ్వావసుః పూర్వచిత్తి ర్గన్ధర్వాప్సరసా మహమ్.
భూధరాణా మహం స్థైర్యం గన్ధమాత్ర మహం భువః. ౩౩

అపాం రస శ్చ పరమ స్తేజిష్ఠానాం విభావసుః.

వ్యవసాయినాం అర్థార్జనశీలానాం సంబంధినీ యా లక్ష్మీః ధనాదిసంప త్సోఽహం కితవానాం ఛలయతాం సంబంధీ ఛలగ్రహః. ఛలేన గ్రహః ఆగ్రహః అహ మేవ ద్యూతాదినా జేష్యామీత్యాదిరూపః సోఽహం తితిక్షూణా మిత్యాదిషు ఆశ్రయాశ్రయిభావసంబంధార్థా షష్ఠీ. తితిక్షా క్షమా సా చ మనోవికార హేతౌ సత్యవికృతమన స్త్వం సత్త్వవతా మిత్యత్రాతిశాయనే మతుప్, సత్త్వగుణప్రచురాణా మిత్యర్థః. తేషాం య త్సత్త్వం త దహమ్. ౩౧

తథా ఓజస్వినా మోజ స్సహస్వినాం సహః బలినాం బలం, అత్ర ఓజ ఇంద్రియపటుత్వం సహో ధారణసామర్థ్యం బలం శారీరం సాత్త్వతాం భాగవతానాం సాత్త్వతం పఞ్చరాత్రోక్తం కర్మ పఞ్చకాలానుషేయం తదహం నవమూర్తీనాం మత్స్యాద్యాత్మాంతానాం నవానాం యా ఆదిమూర్తి ర్మూలభూతా మూర్తిః, పరా సర్వకారణభూతా సాఽహం మత్స్యాదిమూర్తిరూపేణావిర్భావానుగుణం యత్సామర్థ్యం తత్ మదవినాభూత మిత్యర్థః. అర్థాంతరాభావాత్ భావిన్యాః కల్కిమూర్తే రవివక్షయా నవమూర్తీనా మిత్యుక్తమ్. ౩౨

గంధర్వాణాం మధ్యే విశ్వావసుః, అప్సరసాం మధ్యే పూర్వచిత్తి రహ మితి సంబంధః. భూధరాణాం పర్వతానాం యత్ స్థైర్యం తదసాధారణం తదహం తథా భువః. పృథివ్యాః, యదసాధారణం గంధమాత్రం. ౩౩

యశ్చాపాం పరమః సర్వరసకారణం రసః, స చాహమ్ తేజిష్ఠానాం అతితేజసాం విభావసు రహం విభావసో ర్య త్తేజోరూపం త దహ మిత్యర్థః. "వసూనా మస్మి హవ్యవా డి"తి విభావసో

ప్రభా సూర్యేన్దుతారాణాం శబ్దోఽహం నభసః పరః. ౹౪

బ్రహ్మణ్యానాం బలి రహం వీరాణా మహ మర్జునః.
భూతానాం స్థితి రుత్పత్తి రహం వై ప్రతిసంక్రమః. ౹౫

గత్యుత్సర్గోపాదాన మానన్దః స్పర్శలక్షణమ్.
ఆస్వాదశ్రుత్యవఘ్రాణ మహం సర్వేంద్రియేంద్రియమ్. ౹౬

పృథివీ వాయు రాకాశ మాపో జ్యోతి రహం మహాన్,
వికారః పురుషోఽవ్యక్తం రజస్సత్త్వం తమః పరమ్,
అహ మేత త్ప్రసంఖ్యానం జ్ఞానం తత్త్వవినిశ్చయః. ౹౭

ర్విభూతిత్వస్య పూర్వ మేవోక్తత్వాత్, పృథివ్యా భూతా సాధారణగంధాదే ర్విభూతిత్వవర్ణనప్రకరణాను గుణ్యా చ్చ సూర్యాదీనాం యా ప్రభా సాఽహం శబ్దః, ఆకాశాసాధారణగుణః సోఽహం కిం బహునా పరోఽపీంద్రియాణాం యో విషయః పరః ఉత్కృష్టః సోహం స్పర్శాభిప్రాయక మిదమ్. ౹౪

బ్రహ్మణ్యానాం, బ్రహ్మకులే సాధవో బ్రహ్మణ్యాః తేషాం మధ్యే, బలి ర్వైరోచనిః అర్జునః పార్థః భూతానాం, స్థిత్యాది రహం మదధీన ఇత్యర్థః, ప్రతిసంక్రమః ప్రళయః. ౹౫

గత్యాదయః పఞ్చకర్మేంద్రియవ్యాపారాః, స్పర్శాదయో జ్ఞానేంద్రియాణాం, తే చాహ మిత్యర్థః. తత్ర గతిః పాదేంద్రియస్య ఉక్తి ర్వాగింద్రియస్య, ఉత్సర్గః పాయోః, ఉపాదానం పాణేః, గత్యాదీనాం సమాహారద్వంద్వః. ఆనంద ఉపస్థస్య స్పర్శశ్చ లక్షణం చ తయో స్సమాహారః తత్ర స్పర్శః త్వగింద్రియస్య, లక్షణం దర్శనం ఆస్వాద శ్చ శ్రుతిశ్చ అవఘ్రాణం చ తేషాం సమాహార స్తద్వత్ తత్ర స్పర్శః త్వగిన్ద్రియస్య, లక్షణం చక్షుషః ఆస్వాదో రసనేంద్రియస్య, శ్రుతిః శ్రోత్రస్య, అవఘ్రాణం ఘ్రాణేంద్రియస్య న కేవలం విషయవ్యాపారా ఏవ మద్విభూతయః అపి త్వింద్రియా ణ్యపీత్యాహ. సర్వేంద్రియం, సర్వేషా మింద్రియాణాం, ఇంద్రియ మహం సర్వేంద్రియప్రవర్తకోఽహ మిత్యర్థః. ౹౬

పృథివ్యాద్యసాధారణానాం గంధాదీనా మాత్మవిభూతిత్వముక్తం, అథాశ్రయాణా మపి తద్విభూతిత్వ మాహ (పృథివీతి.) న కేవలం పృథివ్యాదీనా మేవ కింతు, తత్కారణానా మపీత్యాహ (అహం మహా నితి.) అహ మహంకారః మహాన్ మహత్తత్త్వం వికారః అహఙ్కారవికారరూపా ణ్యేకాదశేంద్రియాణి, దృష్టాంతార్థమిదం. తేషాం సర్వేంద్రియేంద్రియ మిత్యనేనై వాత్మవిభూతిత్వోక్తేః అవ్యక్త మచిత్సమష్టిః పురుష శ్చిత్సమష్టిః, రజ స్సత్త్వం తమ శ్చాచిత్సమష్టే ర్గుణాః పరం ముక్తాత్మస్వరూపమ్. ౹౭

(విభూతివర్ణనమ్)

మయేశ్వరేణ జీవేన గుణేన గుణినా వినా,
సర్వాత్మనాఽపి సర్వేణ న భావో విద్యతే క్వచిత్. ౩౮

సంఖ్యానం పరమాణూనాం కాలేన క్రియతే మయా,
న తథా మే విభూతీనాం సృజతోఽణ్డాని కోటిశః. ౩౯

తేజశ్శ్రీ ర్ధృతి రైశ్వర్యం హ్రీ స్త్యాగ స్సౌభగం యశః.

న కేవల మేతాని తత్త్వాన్యేవాహ మపి త్వేషాం గణనం లక్షణతో జ్ఞానం తత్ఫలభూతం యథావస్థితతత్తద్వస్తుస్వరూపస్వభావనిశ్చయాత్మకజ్ఞానం చాహ మేవేత్యాహ (అహ మితి.) అనుక్త సంగ్రహాభిప్రాయేణాహ (మయేతి.) ఈశ్వరే ణాంతఃప్రవిశ్య నియంత్రా మయా. అత ఏవ మచ్ఛరీరభూతేన జీవేన గుణేన సత్త్వాదినా గుణినా తదాశ్రయభూతచిద్ద్రవ్యేణ వినా. గుణినం విశినష్టి. సర్వాత్మనా సమష్టివ్యష్టిరూపేణాత ఏవ సర్వేణ సర్వకార్యాత్మనాఽవస్థితేన క్వచి దపి వస్తుని భావో న విద్యతే భావశబ్దోఽత్ర సత్తాపరః సర్వ మపి చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయాత్మకం వస్తు మదవినాభూతం మన్నియామ్య మేవేత్యర్థః. "న తద స్తి వినా యత్స్యా న్మయా భూతం చరాచర" మిత్యస్యార్థోఽత్రాభిహితః. ౩౮

నను విశేషతః పూర్వవత్ సర్వా విభూతయః కిం నోచ్యంత ఇత్యత ఆహ (సఙ్ఖ్యాన మితి.) మయా సర్వజ్ఞేన కాలేన పరమాణూనాం పార్థివానాం సఙ్ఖ్యానం వా క్రియేత న తు మమ విభూతీనాం. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి. కోటిశోఽండాని సృజత ఇతి అండా న్యేవానంత్యా న్న గణయితుం శక్యాని కిం పున స్త్వండాంతర్గతాని వస్తూ న్యతో న విశేషతో నిరూపయితుం శక్య న్తే "నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతపే" త్యర్థ ఉక్తః. ౩౯

నను విశేషతో నిరూపణాభావే తత్తద్విభూతిభూతవస్తు న జ్ఞాత మేవ స్యా దిత్యాశఙ్కాయాం లక్షణ స్తజ్జ్ఞాపయతి (తేజ ఇతి.) యత్ర పదార్థే తేజ ఆదయ స్తదన్యతమో వా స మే మమాంశకః అంశభూతః మమాచింత్యశక్తే ర్నియామ్యైకదేశో మద్విభూతిభూత ఇతి యావత్. యద్వా శరీరభూత ఇత్యర్థః. "విశిష్టైకదేశోఽప్యంశః" శరీర మప్యంశ ఇతి "అంశో నానావ్యపదేశా" దిత్యత్రాభాషి భాష్యకారైః తత్ర తేజః వర్చః శ్రీః కాంతిః కీర్తిః ప్రథా ఐశ్వర్యం సంపత్ హ్రీ ర్లజ్జా త్యాగః సత్పాత్రే విత్తాదిత్యాగః సౌభగం సౌందర్యం భగో భాగ్యం వీర్యం సత్యప్యభిభవహేతా వనభిభూతత్వం

వీర్యం తితిక్షా విజ్ఞానం మంత్రో యత్ర స మేఽంశకః. ౪౦

ఏతా స్తే కీర్తితా స్సర్వా స్సంక్షేపేణ విభూతయః,
మనోవికారా ఏవైతే యథా వాచాఽభిధీయతే. ౪౧

వాచం యచ్ఛ మనో యచ్ఛ యచ్ఛ ప్రాణేంద్రియాణి చ,
ఆత్మాన మాత్మనా యచ్ఛ న భూయః కల్పసేధ్వనే. ౪౨

యో వై వాఙ్మనసీ సమ్య గసంయచ్ఛ న్ధియా యతిః,
తస్య వ్రతం తపోదానం స్రవ త్యామఘటామ్బువత్. ౪౩

తితిక్షా క్షమా విజ్ఞానం యథావస్థితత త్తద్వస్తువిజ్ఞానం మంత్రః శ్రీమదష్టాక్షరమంత్రః "మంత్రాణాం ప్రణవ స్త్రివృ" దిత్యుక్తో వా మంత్రః, ఆలోచనం హితాహితపర్యాలోచనం వా, అనేన యద్యద్విభూతిమ త్సత్వం శ్రీమ దూర్జిత మేవ వేత్యాద్యర్థ ఉక్తః. ౪౦

విభూతినిరూపణం నిగమయతి (ఏతా ఇతి.) సంక్షేపేణ సంగ్రహేణ యద్వా సంక్షిప్యతే సంగృహ్యతే అనేనేతి సంగ్రహః సగ్రాహకం లక్షణం తేన సర్వా విభూతయ స్తే తుభ్యం కీర్తితాః, ఏతే సర్వే పదార్థాః మనోవికారాః మత్సంకల్పమాత్రజన్యా ఇతి యథా యథావత్ వాచా వేదేనాభిధీయతే "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత" త్యాదిరూపయా వాచా అభిధీయత ఇత్యర్థః, అనేన విభూతిత్వం నిరుక్తమ్. ౪౧

ఏవంవిధానంతవిభూతివిశిష్టం మాం సర్వేంద్రియాదినియమనేనోపాస్స్వేత్యాహ. (వాచం యచ్ఛేతి.) నాగాదీనాం నియమనం నామానర్థాపహేభ్యో వ్యాపారేభ్యో నివర్తనం ప్రాణం చ ఇంద్రియాణి చ తాని ద్వంద్వత్వా త్సరవల్లిఙ్గత్వం, తత్ర వాఙ్నియమో నామాసదాలాపవర్జనం మనోనియమనం అసదభిధ్యానవర్జనం " జాత్యాశ్రయనిమిత్తదుష్టాన్నాదినా ప్రాణవృత్తివర్జనం ప్రాణనియమనం" పూరకకుమ్భకరేచకాద్యుపాయేన స్వవశీకరణం వా, ఆత్మాన మాత్మనా యచ్ఛ అపాయేషు న ప్రవర్తేయ మితి స్వాత్మానం స్వయ మేవ యచ్ఛ సవిభూతికం మామేవోపాస్స్వేతి భావః, ఏవం చేద్భూయోఽధ్వనే సంసారాధ్వపరిశ్రమాయ న కల్పతే. ౪౨

ఉక్తాకరణే క్షతి మాహ (యో వా ఇతి.) అసంయచ్ఛన్ న సంయచ్ఛేత్ తర్హి తస్య వ్రతాదిక మామఘటస్యామ్బువత్ ఆమఘటోఽపక్వఘటః స్రవతి గళితం భవతి. ౪౩

(విభూతివర్ణనమ్)

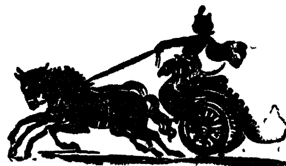
తస్మా న్మనో వచః ప్రాణా న్నియచ్ఛే న్మత్పరాయణః,
మద్భావయుక్తయా బుద్ధ్యా తతః పరిసమాప్యతే. ౪౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
షోడశోఽధ్యాయః.

యత ఏవం తస్మా ద్వాఙ్మనఃప్రాణా, న్మద్భక్తియుక్తయా బుద్ధ్యా నియచ్ఛేత్. తతో నియమనా త్పరిసమాప్యతే మోక్షోపాయ స్సంపూర్ణో భవతి. ౪౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
షోడశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యస్త్వయాఽభిహితః పూర్వం ధర్మ స్త్వద్భక్తిలక్షణః,
వర్ణాశ్రమాచారవతాం సర్వేషాం ద్విపదా మపి. ౧

యథానుష్ఠీయమానేన త్వయి భక్తి ర్నృణాం భవేత్,
స్వధర్మేణారవిన్దాక్ష తత్సమాఖ్యాతు మర్హసి. ౨

పురా కిల మహాబాహో ధర్మం పరమకం ప్రభో.
యత్తేన హంసరూపేణ బ్రహ్మణేఽభ్యాత్థ మాధవ. ౩

స ఇదానీం సుమహతా కాలేనామిత్రకర్శన,
న ప్రాయో భవితా మర్త్యలోకే ప్రా గనుశాసితః ౪

అథ సప్తదశోఽధ్యాయః

ఏకాదశాధ్యాయాదౌ "వర్ణాశ్రమకులాచార మకామాత్మా సమాచరే" దితి వర్ణాశ్రమానుగుణానా మాచారాణాం భగవద్భక్తియోగానుగ్రాహకతయాఽనుష్ఠేయత్వ ముక్తం. తత్ప్రకార ముక్తానువాద పూర్వకం పృచ్ఛతి (య స్త్వయేతి.) వర్ణాశ్రమాచారవతాం వర్ణానుగుణాచారయుక్తానాం ఆశ్రమానుగుణాచారయుక్తానాం చ సర్వేషాం ద్విపదాం త్వద్భక్తిలక్షణో ధర్మ స్త్వత్ప్రాప్తిసాధన స్త్వయా అభిహిత ఇత్యుక్తానువాదః. ౧

తత్ర పృచ్ఛతి (యథేతి.) యథాఽనుష్ఠితేన స్వధర్మేణ స్వస్వవర్ణాశ్రమానుగుణేన ధర్మేణ త్వయి భక్తి ర్భవేత్ తదనుష్ఠానప్రకారాత్మకం వస్తు మహ్యం మాఖ్యాతు మర్హసి. ౨

ననూపదేష్టృపరంపరైవ తజ్జ్ఞాయతే కి మితి మాం పృచ్ఛసీత్యత్రాహ (పురేతి.) యత్ పరమకం పరమ శ్చాసౌ కం సుఖరూప శ్చ తం ధర్మం హంసరూపేణ బ్రహ్మణే అపిశబ్దా త్సనకాదిభ్యోఽపి ఆత్థ ఉపదిష్టవా నసి. ౩

స ధర్మః హే అమిత్రకర్శన ప్రాక్ త్వయా అనుశాసితో వివిచ్య జ్ఞాపితః ఇదానీ మతిమహతా కాలేన మర్త్యలోకే ప్రాయశో న భవితా విచ్ఛిన్నో బభూవేత్యర్థః. ౪

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

వక్తా కర్తాఽవితా నాన్యో ధర్మస్యాచ్యుత తే భువి,
సభాయా మపి వైరించ్యాం యత్ర మూర్తిధరాః కళాః. ౨

కర్త్రాఽవిత్రా ప్రవక్త్రా చ భవతా మధుసూదన,
త్యక్తే మహీతలే దేవ వినష్టం కః ప్రవక్ష్యతి. ౩

స త్వం నస్సర్వధర్మజ్ఞ ధర్మ స్త్వద్భక్తిలక్షణః,
యథా యస్య విధీయేత తథా వర్ణయ మే ప్రభో. ౪

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్థం స్వభృత్యముఖ్యేన పృష్టస్స భగవాన్ హరిః,
ప్రీతః క్షేమాయ మర్త్యానాం ధర్మా నాహ సనాతనాన్. ౫

శ్రీభగవా నువాచ—

ధర్మ్య ఏష తవ ప్రశ్నో నిశ్శ్రేయసకరో నృణామ్,

అత ఏవ తస్య ధర్మస్య వక్తా ఉపదేష్టా. కర్తా అవితా రక్షితా హేఅచ్యుత త్వత్తో అన్యో భువి నాస్తి న దృశ్యత ఇత్యర్థః. మాస్తు భువ్యూర్ధ్వలోకేషు తు స్యా దత ఆహ (సభాయా మపీతి) సభాం విశినష్టి. యత్ర మూర్తిధరాః కలా ఇతి. కళాః విద్యాః మూర్తిధరాః విగ్రహధారిణ్యః. సంతి వైరిఞ్చ్యాం సభాయా మపి వక్తా కర్తాఽవితా వా నాస్తీతి సంబంధః. ౨

యద్యధునా త్వం న కథయసి తర్హి. కర్త్రా వక్త్రా అవిత్రా చ త్వయా త్యక్తేఽస్మి న్మహీతలే వినష్టం విచ్ఛిన్నం కః, ప్రవక్ష్యతి న కోఽపి అత స్త్వమేవోపదిశేతి భావః. ౩

త మేవాహ (స త్వ మితి.) హేసర్వధర్మజ్ఞ సః కర్తా వక్తా అవితా చ త్వం నోఽస్మభ్యం. త్వద్భక్తిలక్షణోపయుక్తః, యథా యదఙ్గకలాపయుక్తో, యస్య వర్ణినః ఆశ్రమిణ శ్చ విధీయతే తథా వర్ణయ మే ప్రభో మమ స్వామిన్. ౪-౫

పృష్ట మనువర్ణయితుకామః స్తువ న్ప్రశ్నమభినందతి (ధర్మ్య ఇతి.) తవ లోకహితైకకారిణః ఏష ప్రశ్నః. ధర్మ్యః హితాచరణరూపాద్ధర్మా దనపేతః. తత్ర హేతుత్వేన ప్రశ్నం విశినష్టి.

వర్ణాశ్రమాచారవతాం త ముద్ధవ నిబోధ మే. ౯

ఆదౌ కృతయుగే వర్ణో నృణాం హంస ఇతి స్మృతః
కృతకృత్యాః ప్రజా జాత్యా తస్మా త్కృతయుగం విదుః. ౧౦

వేదః ప్రణవ ఏవాగ్రే ధర్మోఽహం వృషరూపధృక్,
ఉపాసతే తపోనిష్ఠా హంసం మాం త్యక్తకిల్బిషాః. ౧౧

త్రేతాముఖే మహాభాగ ప్రాణా న్మే హృదయా త్త్రయీ.

వర్ణాశ్రమాచారవతాం నృణాం. నిశ్శ్రేయసకరః ముక్తిసాధనః, ప్రశ్నస్య నిశ్శ్రేయసకరత్వం ఉత్తర జ్ఞానానుష్ఠానాదిపరంపరయేత్యవగంతవ్యః, హేఉద్ధవ తం భక్తి యోగానుగ్రాహకం, వర్ణాశ్రమానుగుణం ధర్మం మే మత్తో నిబోధ జానీహి. ౯

వర్ణానా ముత్పత్తిం తద్ధర్మభేదం చ వివక్షు స్తావ త్కృతయుగే వర్ణ స్తద్ధర్మ శ్చైక ఏవేత్యాహ (ఆదా వితి,) ఆదౌ కృతయుగే చతుర్యుగసహస్రారమ్భకృతయుగే నృణాం వర్ణో హంస ఇతి స్మృతః. హంస ఇతి బ్రాహ్మణవర్ణసంజ్ఞా న ఏక ఏవ న తు క్షత్రియాదయ స్సంతీత్యర్థః, కృత మితి నామ నిర్వక్తి (కృతకృత్యా ఇతి.) జాత్యాహం సత్వజాత్యైవ యస్మా త్కృతకృత్యా స్తస్మా త్తద్యుగం కృత మితి విదుః. హంసజాత్యుత్పత్తిమాత్రేణైవ కృతకృత్యతావహత్వం తస్మి న్కృతశబ్ద ప్రవృత్తౌ నిమిత్త మిత్యర్థః, అనేన తద్యుగసంభవానాం హంసానాం న కర్తవ్యాంశోఽస్తీతి సూచితమ్. ౧౦

కించ విధాయకాభావా దపి తదానీం నాన్య త్కర్మాస్తీత్యాహ (వేద ఇతి.) తదా ప్రణవ ఏవ వేదః. న తు త్రయీతి భావః, ధర్మ శ్చ మనోవిషయోఽహ మేవ వృషరూపధృక్ చతుష్పాత్ న క్రియావిశేషో యజ్ఞాదిః. అత స్తే కేవలం తపోనిష్ఠాః ధ్యానయోగనిష్ఠాః. హంసం విశుద్ధం నిర స్త నిఖిలదోషం మా ముపాసతే అత స్తేఽపి ముక్తకిల్బిషాః, అహ మివ తేఽపి హంసా ఇతి భావః, ౧౧

పశ్చా త్త్రేతాయుగప్రవేశేతు హేమహాభాగ మమ హృది యః, ప్రణవః. తస్మా త్త్రయీ ఋగ్యజుస్సామరూపా త్రయోఽవయవా యస్యా స్సా విద్యా వేదవిద్యా ప్రాదుర్బభూవ, తస్యానిత్యత్వా త్ప్రాదురభూవేత్యుక్తం. తస్యా స్త్రయ్యా విద్యాయా స్సకాశాత్ హౌత్రాధ్వర్యవౌద్గాత్రై స్త్రిరూప

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

విద్యా ప్రాదురభూ త్తస్యా అహ మాసం త్రివృన్మఖః. ౧౨

విప్రక్షత్రియవిట్ఛూద్రా ముఖబాహూరుపాదజాః,
వైరాజా త్పురుషా జ్జాతా య ఆత్మాచారలక్షణాః. ౧౩

గృహాశ్రమో జఘనతో బ్రహ్మచర్యం హృదో మమ.
వక్షస్స్థలా ద్వనే వాసో న్యాస శ్శీర్షణి సంస్థితః. ౧౪

వర్ణానా మాశ్రమాణాం చ జన్మభూ మ్యనుసారిణీః,
ఆస న్ప్రకృతయో నౄణాం నీచై ర్నీచో త్తమో త్తమైః. ౧౫

త్రయాణాం ఋగ్యజుస్సామమంత్రాణాం వృత్ వర్తనం కరణతయా యస్మి న్నితి వా త్రివృత్ న మఖో యజ్ఞోఽహ మిత్యాత్మమఖయో స్సామానాధికరణ్య మాత్మాయత్తసత్తాప్రవృత్తిమత్త్వనిబంధనం, త్రేతాప్రభృతియజ్ఞాదిరూపో ధర్మ స్తద్విధాయకో వేద శ్చాసీ దిత్యర్థః, ౧౨

యత ఏవ మత ఏవ విప్రాదయ శ్చత్వారో వర్ణాః ఆత్మాచారః స్వధర్మో లక్షణం జ్ఞాపకో యేషాం తే వైరాజాత్ విరాట్ఛబ్దవాచ్యానిరుద్ధప్రసూతా చ్చతుర్ముఖాదే ర్జాతాః ఆస న్నితి శేషః, బ్రాహ్మణాదీనాం వైరాజముఖాదిభ్యః ప్రసూతత్వం నామ వేదప్రవచనాదిరూపముఖాదివ్యవహారావలమ్బిత్వమ్, ౧౩

అథాశ్రమాణా ముత్పత్తి మాహ (గృహాశ్రమ ఇతి.) మమ చతుర్ముఖశరీరకస్య జఘనతః, గృహాశ్రమః హృదో బ్రహ్మచర్యం న్యాసః సంన్యాసః శీర్షణి శిరసి స్థితః ఆశ్రిత ఇత్యర్థః, వర్ణానాం జాతిరూపత్వా దాశ్రమాణాం చ క్రియాత్మకత్వా త్తేషా మాశ్రమై ర్వినా పృథ గుత్పత్త్యనుపపత్తే రాశ్రమాణాం నృణా ముత్పత్తే స్సృష్టిప్రకరణే ష్వన్యథైవోక్తత్వా న్ముఖోత్పత్త్యసంభవాత్ ముఖజఘనాద్యవయవగతవేదవాదాదినీచోత్తమభావాదిరూపధర్మావలమ్బిత్వరూపై వోత్పత్తి రవగంతవ్యా. అత ఏవ జాతా ఇత్యుక్తమ్. ౧౪

తేషాం స్వభావవిశేషా నాహ (వర్ణానా మితి.) జన్మభూమయో జన్మదేశాః తత్ర వర్ణానాం జన్మదేశా ముఖబాహూరుపాదాః, జఘనహృద్వక్ష శ్శిరాంసీద్యాశ్రమాణాం. తదనుసారిణ్యః తద్గతధర్మానుసారిణ్యః. హేతుగర్భ మిదం, అతః నీచైః అధమైః జన్మదేశై ర్నీచాః ఉత్తమై రుత్తమాః ప్రకృతయ స్స్వభావా ఆసన్, ౧౫

శమో దమ స్తప శ్శౌచం సంతోషః క్షాన్తి రార్జవమ్,
మద్భక్తి శ్చ దయా సత్యం బ్రహ్మ ప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౬

తేజో బలం ధృతి శ్శౌర్యం తితిక్షౌదార్య ముద్యమః,
స్థైర్యం బ్రహ్మణ్య మైశ్వర్యం క్షత్రప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౭

తత్తత్స్వభావప్రయుక్తాన్ ధర్మా నాహ (శ్రమ ఇతి.) ఇమా శ్శమాదయః. బ్రహ్మప్రకృతయః, బ్రహ్మవర్ణస్వభావప్రయుక్తాః. అత ఏవ "బ్రహ్మకర్మస్వభావజ" మితి గీతం. బ్రాహ్మణాదీనాం స్వభావో నామ బ్రాహ్మణాదిజన్మహేతుభూతప్రాచీనకర్మవిశేష స్తదనుసారిబుద్ధివిశేషో వా. తస్య శమాదీన్ప్రతి హేతుత్వం సత్వాదిగుణోద్రేకాపాదనతత్ప్రయుక్తశమాదివిషయరుచిజననద్వారైవ బ్రాహ్మణస్య స్వభావప్రభవో రజ స్తమోఽభిభవేన ఉద్భూతసత్వగుణః క్షత్రియస్య స్వభావప్రభవ స్తు సత్వతమోఽభిభవే నాత్యుద్రిక్తరజోగుణః వైశ్యస్యతు సత్వరజోఽభిభవేనాల్పోద్రిక్తతమోగుణః శూద్రస్య స్వభావప్రభవ స్తు రజస్సత్వాభిభవేనాత్యుద్రిక్తతమోగుణః ఏభిః స్వభావప్రభవైః గుణై శ్శమాదిరుచిః యద్యపి శమాదయో ముముక్షూణాం వర్ణానాం సాధారణా స్తథాఽపి బ్రాహ్మణస్య సత్వోద్రేకస్య స్వాభావికత్వేన శమదమాదయః సుఖోపాదానా ఇతి కృత్వా తస్య శమాదయః ప్రకృతయ ఇత్యుక్తం, క్షత్రియవైశ్యయో స్తు స్వతో రజ స్తమః ప్రధానత్వేన శమాదయో దుఃఖోపాదానా ఇతి కృత్వా న తత్ప్రకృతయ ఇత్యుక్త మిత్యవగంతవ్యం. తత్ర శమో నామానర్థావహేభ్యో విషయేభ్యో బాహ్యేంద్రియనియమనం దమోఽంతఃకరణనియమనం తపో భోగనియమనరూపః శాస్త్రప్రసిద్ధః. కాయక్లేశః శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా సంతోషో దైవాల్లబ్ధేనాన్నాదినా అలంబుద్ధిః. క్షాంతిః పరైః పీడ్యమానస్యాప్యవికృతచిత్తతా ఆర్జవం పరేషు మనోఽనురూపం బాహ్యచేష్టాప్రకాశనం దయా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా సత్యం యథాదృష్టవిషయం భూతహితరూపవచనమ్. ౧౬

తేజః పరై రనభిభవనీయత్వం బలం పరాభిభవనసామర్థ్యం ధృతి రారబ్ధే కర్మణి విఘ్నోపనిపాతేఽపి తత్సమాపనసామర్థ్యం శౌర్యం యుద్ధే నిర్భయప్రవేశసామర్ధ్యం తితిక్షా శస్త్రఘాతాదిప్రయుక్తవ్యథాసహనం ఔదార్య మాత్మీయద్రవ్యస్య పరస్వత్వాపాదనపర్యంతత్యాగబుద్ధిః. ఉద్యమం ఉత్తరోత్తర మైశ్వర్యాధిక్యాపాదనానుగుణవ్యాపారః. స్థైర్య ముపాశ్రితే సంగ్రామే ఆత్మమరణనిశ్చయేఽపి పలాయనాదిరాహిత్యం బ్రహ్మణ్యం బ్రహ్మకులహితకరత్వం ఐశ్వర్యం స్వవ్యతిరిక్తసకలజననియమన సామర్థ్యమ్.
౧౭

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

ఆస్తిక్యం ధ్యాననిష్ఠా చ అదమ్భో విప్రసేవనమ్,
అతుష్టి రర్థోపచయే వైశ్యప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౮

శుశ్రూషణం ద్విజగవాం దేవానాం చాప్యమాయయా,
తత్ర లబ్ధేన సంతోష శ్శూద్రప్రకృతయ స్త్విమాః. ౧౯

అశౌచ మనృతం స్తేయం నాస్తిక్యం శుష్కవిగ్రహః,
కామః క్రోధ శ్చ తర్ష శ్చ స్వభావోఽన్తేవసాయినామ్. ౨౦

అహింసా సత్య మస్తేయ మకామక్రోధలోభతా,
భూతప్రియహితేహా చ ధర్మోఽయం సార్వవర్ణికః. ౨౧

ద్వితీయం ప్రాప్యానుపూర్వ్యా జ్జన్మోపనయనం ద్విజః,
వస న్గురుకులే దాన్తో బ్రహ్మచారీ యతవ్రతః. ౨౨

ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థే సత్యతానిశ్చయః. దాననిష్ఠా దానశీలత్వం అదమ్భోఽవఞ్చనం అర్థోపచయే విత్తవృద్ధౌ సత్యా మప్యతుష్టి రనలంబుద్ధిః. ౧౮

ద్విజానాం గవాం దేవానాం చామాయయా శుశ్రూషణం దైవా ల్లబ్ధేన సంతోష శ్చ. ౧౯

స్తేయం చౌర్యం నాస్తిక్య మవిశ్వాసః. శుష్కవిగ్రహః నిర్హేతుకవిరోధః. కామస్సన్నిహితేషు విషయేషు అననుభూత్వా నవస్థితిః. క్రోధః సతి కామవిరోధే తదసహిష్ణుతారూప శ్చిత్తవికారః, తర్షః అర్థకామతృష్ణా అంతేఽవసాయినాం చండాలాదీనాం అవర్ణినా మనాశ్రమిణాం చ స్వభావ ఇత్యర్థః. ౨౦

అథ సర్వవర్ణానాం సాధారణా న్ధర్మా నాహ (అహింసేతి.) సార్వవర్ణికః. సార్వాశ్రమిక శ్చేత్యపి బోధ్యమ్. ౨౧

అథాశ్రమధర్మవిశేషా న్వివక్షు స్తావ ద్బ్రహ్మచారిణో ధర్మా నాహ (ద్వితీయ మిత్యాది.) ద్విజ స్త్రైవర్ణికః అనుపూర్వ్యా గ్గర్భాధానాదిసంస్కారక్రమేణ ద్వితీయ ముపనయనాఖ్యం జన్మ ప్రాప్య గురుకులే వసన్, దాంతః జితాంతఃకరణః. బ్రహ్మ వేదం చరతి గచ్ఛతి అధ్యయనేన ప్రాప్నోతీతి తథా. యతవ్రతః స్వాశ్రమోక్తేషు వ్రతేషు నియతః. ౨౨

మేఖలాజినదణ్డాక్షబ్రహ్మసూత్రకమణ్డలూన్,
జటిలోఽధౌతదద్వాసోఽరక్తపీతః కుశాన్దధత్. ౨౩

స్నానభోజనహోమేషు జపోచ్చారే చ వాగ్యతః,
న చ్ఛిన్ద్యాన్నఖరోమాణి కక్షోపస్థగతాన్యపి. ౨౪

రేతో నావకిరేజ్జాతు బ్రహ్మవ్రతధరస్స్వయమ్,
అవకీర్ణే విగాహ్యాప్సు యతాసు స్త్రిపదీం జపేత్. ౨౫

అగ్న్యర్కాచార్యగోవిప్రగురువృద్ధసురాన్ శుచిః,
సమాహిత ఉపాసీత సంధ్యే చ యతవాగ్జపన్. ౨౬

మేఖలాదీన్ కుశాంశ్చ దధత్ బిభ్రాణః. తత్రాక్షశబ్దేనాక్షమాలా వివక్షితా. బ్రహ్మసూత్రం యజ్ఞోపవీతం జటిలః అసంస్కృతజ్జాదినా బద్ధజటః, అధౌతదద్వాసః, అధౌతాః దతోదంతాః వాసాంసి వస్త్రాణి చ యస్య సః, న చాసావరక్తోఽపీతశ్చ తథా కౌతుకాదినా రక్తాని పీతాని చ వాసాంసి న ధారయే దిత్యర్థః, ౨౩

ఉచ్చారో మూత్రపురీషోత్సర్జనం జపశ్చోచ్చారశ్చ అనయో స్సమాహారో జపోచ్చారం, తస్మిన్ స్నానాదిసమయేషు, వాగ్యతః. మౌనీ భవే దిత్యర్థః, కక్షగతా న్యుపస్థగతా న్యపి రోమాణి నఖాంశ్చ న చ్ఛింద్యాత్ నఖానాం కక్షోపస్థగతత్వాసంభవాత్ తత్సామర్థ్యాత్ సమస్తానా మపి రోమ్ణాం విశేషణమ్, ౨౪

జాతు కదాచి దపి బుద్ధిపూర్వకం రేతో నావకిరేత్ యత స్స్వయం బ్రహ్మవ్రతధర బ్రహ్మచర్యవ్రతధరః అగృహస్థ ఇతి యావత్ యది కథంచి దవకీర్ణే స్యా త్తర్హి అప్స్వవగాహ్య స్నాత్వా యతాసుః నియమితప్రాణః. కృతప్రాణాయామ ఇత్యర్థః. త్రిపదీం సావిత్రీం అష్టోత్తర సహస్రం జపేత్ తావతా త్రిపదీజపేన శుద్ధి రిష్యతే, ౨౫

(అగ్నీతి.) ద్వే చ సంధ్యే శుచి రగ్న్యాదీ నుపాసీత సమాహితచిత్తో, యతవాక్ మౌనీ భూత్వా జపన్ సావిత్రీ మితి శేషః. తత్రాగ్న్యుపాసన మగ్నిహోత్రహోమేనార్కోపాసనం సూర్య మండలాంతర్వర్తిపరమపురుషధ్యానాత్మకం గవా ముపాసనం తృణప్రదానకండూయనాదిభి స్సేవా, గుర్వాదీనా ముపాసనం ప్రణామపాదసంవాహనాదిసేవా. ౨౬

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

ఆచార్యం మాం విజానీయా న్నావమన్యేత కర్హిచిత్,
న మర్త్యబుద్ధ్యాఽసూయేత సర్వదేవమయో గురుః. ౨౭

సాయం ప్రాత రుపానీత భైక్షం తస్మై నివేదయేత్,
యచ్చాన్య దప్యనుజ్ఞాత ముపయుఞ్జీత వాగ్యతః. ౨౮

శుశ్రూషమాణ ఆచార్యం సదోపాసీత నీచవత్,
యానశయ్యాసనస్థానై ర్నాతిదూరే కృతాఞ్జలిః. ౨౯

ఏవం వ్రతో గురుకులే వసే ద్భోగవివర్జితః,
విద్యా సమాప్యతే యావ ద్బిభ్రి ద్వ్రత మఖణ్డితమ్. ౩౦

(ఆచార్య మితి.) మాం విజానీయాత్ మద్దృష్ట్యా ఉపాసీత కర్హిచి దపి నావమన్యేత నావజానీయాత్ మర్త్యబుద్ధ్యా నాసూయేత న దోషా నావిష్కుర్వీత చ యతో గురుః సర్వదేవమయః, సర్వదేవతాప్రచురదృష్ట్యోపాస్యమానః. ఆత్మన స్సర్వదేవతాపారిచర్యం సర్వదేవతాశరీరకత్వేన తథా చ శ్రుతిః "స ఆత్మా అఙ్గాన్యన్యా దేవతా" ఇతి. ౨౭

కిం చ (సాయ మితి.) భైక్షం భిక్షాలబ్ధ మన్నాదికం య చ్చాన్య దపి స్వోపభోగ్య మనిషిద్ధం తత్సమాదాయ తస్మై ఆచార్యాయ, నివేదయేత్ తత్పురతో నిదధ్యా దిత్యర్థః. తత స్తేనాచార్యేణాను జ్ఞాతం స్వయ ముపయుఞ్జీత ఉపయుక్తం కుర్యాత్. ౨౮

(శుశ్రూషమాణ ఇతి.) నీచవత్ దాసవత్ యాంతం పృష్ఠతః యానేన విశ్రమ మప్రమత్తతయా సమీపశయనేన విశ్రాంతం పాదసంవాహనాదిభిః సమీపాసనే నాసీనం కృతాఞ్జలి ర్నియోగప్రతీక్షయా నాతిదూరావస్థానేనేత్యర్థః. ౨౯

ఏవంభూతం వ్రతం వృత్తి ర్యస్య సః భోగైః రహితః యావ ద్విద్యాధ్యయనం సమాప్యతే తావ దఖండిత మవిచ్ఛిన్నం వ్రత ముక్తవిధం బిభ్రత్ ధారయ స్గురుకులే వసేత్. ౩౦

యద్యసౌ ఛన్దసాం లోక మారోక్ష్య న్బ్రహ్మవిష్టపమ్.
గురవే విన్యసే ద్దేహం స్వాధ్యాయార్థం బృహద్వ్రతః. ౩౧

అగ్నౌ గురా వాత్మని చ సర్వభూతేషు మాం పరమ్,
అపృథగ్ధీ రుపాసీత బ్రహ్మవర్చ స్వ్యకల్మషః. ౩౨

స్త్రీణాం నిరీక్షణం స్పర్శం సల్లాపక్ష్వేళనాదికమ్,
ప్రాణినో మిథునీభూతా నగృహస్థోఽగ్రత స్త్యజేత్. ౩౩

శౌచ మాచమనం స్నానం సన్ధ్యోపాసన మార్జవమ్,
తీర్థసేవా జపోఽస్పృశ్యాభక్ష్యాసంభాష్యవర్జనమ్. ౩౪

తస్యైవానుష్ఠేయాంతర మాహ (య ద్యసా వితి.) అసౌ బ్రహ్మచారీ యది ఛందసాం వేదాధ్యయనాదికర్మణాం ఫలభూతం బ్రహ్మవిష్టపం బ్రహ్మలోక మారోక్ష్యః ప్రేప్సు స్స్యా దిత్యర్థః. తర్హి స్వాధ్యాయార్థే బృహద్వ్రతః బ్రహ్మచర్యవ్రతధర ఏవ సః గురవే దేహం న్యసేత్ గుర్వధీనం కృత్వా యావజ్జీవం బ్రహ్మవ్రతధర ఏవ స్యా దిత్యర్థః, ఏవం చేదయం నైష్ఠిక ఇత్యుచ్యతే. అన్యథా తూపకుర్వాణ ఇతి వివేకః. ౩౧

అస్య నైష్ఠికస్య వృత్త్యంతరా ణ్యాహ (అగ్నా వితి ద్వాభ్యాం.) అపృథగ్ధీః స్వనిష్ఠభేద రహితః, అగ్న్యాది ష్వంతరాత్మతయాఽవస్థిత మగ్న్యాదిశరీరకం మాం బ్రహ్మవర్చస్వీ బ్రహ్మచర్యవ్రత చర్యాహితతేజస్సంపన్నః అకల్మష స్స న్నుపాసీత. ౩౨

కిం చ (స్త్రీణా మితి.) క్ష్వేళనం పరిహాసః మిథునీభూతాన్ ప్రాణినః పశుపక్ష్యాదీ నపి అగ్రత స్త్యజేత్ న పశ్యే దిత్యర్థః. యతోఽయం న గృహస్థః బ్రహ్మవ్రతధరః. ౩౩

ప్రసంగా త్సర్వాశ్రమసాధారణాః ధర్మా నాహ (శౌచ మితి.) శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా ఆర్జవం పరేషు మనోఽనురూపం బాహ్యచేష్టాప్రకాశనం మనోవాక్కాయానా మైకరూప్యంవా జపః గాయిత్ర్యాదిమంత్రజపః, అస్పృశ్యాదీనాం స్పర్శాదివర్జనమ్. ౩౪

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

సర్వాశ్రమప్రయుక్తో హి నియమః కులనన్దన,
మద్భావ స్సర్వభూతేషు మనోవాక్కాయసంయమః. ३२

ఏవం బృహద్వ్రతధరో బ్రాహ్మణోఽగ్ని రివ జ్వలన్.
మద్భక్త స్తీవ్రతపసా దగ్ధకర్మాశయోఽమలః. ३६

అథానంతర మావేక్ష్య న్యథాజిజ్ఞాసితాగమః,
గురవే దక్షిణాం దత్త్వా స్నాయాద్గుర్వనుమోదితః. ३४

గృహం వనం వోపవిశే త్ప్రవ్రజే ద్వా ద్విజోత్తమః.

హేకులనందన! సర్వాశ్రమ పయుక్తః సర్వాశ్రమావస్థానప్రయుక్తః సర్వభూతేషు. మద్భావః మదాత్మకత్వబుద్ధిః మనోవాక్కాయానాం సంయమ శ్చ సర్వాశ్రమప్రయుక్త ఇతి సంబంధః, తత్ర మనస్సంయమో నామ అసదనభిధ్యానం వాక్సంయమ స్తు అనృతాహితవృథాలాపాదివర్జనం కాయసంయమో విషిద్ధభోగరాహిత్యమ్. ३२

ఉక్తబ్రహ్మచర్యవ్రతచర్యాయాః ఫల మాహ (ఏవ మితి.) బృహద్వ్రతధరః బ్రహ్మచర్య వ్రతధరః, బ్రాహ్మణః అధిగతవేదతదర్థః, తీవ్రేణావిచ్ఛిన్నేన తపసా చ అగ్ని రివ జ్వల న్మద్భక్తః లబ్ధమద్భక్తియోగః తత ఏవ దగ్ధకర్మాశయః విరక్తమత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకకర్మతద్వాసనః, అమలః దేహాన్తే ప్రకృతిసంబంధరూపమాలిన్యరహితః ముక్తో భవే దిత్యర్థః. ३६

ఏవం సమాప్తవిద్యస్యాపి ఛందోలోకప్రేప్సో ర్వృత్తి రుక్తా. తావ ద్బ్రహ్మలోకప్రాప్తి స్తతో ముక్తి శ్చేతి సూచితం. అథ నైష్ఠికాశ్రమాశక్తస్య సమాప్తవిద్య స్యానంతరకృత్య మాహ (అథేతి.) అథ విద్యాసమాప్త్యనంతరం జిజ్ఞాసితాగమః అపగతవేదతదర్థః, అనంతరం ఆశ్రమాత్ర యాన్యతమం యదా ఆరోక్ష్యన్ విపక్షు ర్భవతి తదా గురవే, దక్షిణాం, దత్త్వా తేనానుమోదితః అభ్యనుజ్ఞాతః, స్నాయాత్ అభిసమావర్తనాఖ్యం స్నానం కుర్యాత్. ३४

తతో గృహం వనం వా ఉపవిశేత్, గృహశబ్దో గృహస్థాశ్రమపరః, వనశబ్దో వానప్రస్థాశ్రమపరః. యది ద్విజోత్తమః బ్రాహ్మణః తర్హి ప్రవ్రజేత్ సంన్యసే ద్వా, ద్విజశబ్దస్య త్రైవర్ణిక

ఆశ్రమా దాశ్రమం గచ్ఛే న్నాన్యథా మత్పర శ్చరేత్. ౩౮

గృహార్థీ సదృశీం భార్యా ముద్వహే దజుగుప్సితామ్,
యవీయసీం చ వయసా సమవర్ణా మనుక్రమాత్. ౩౯

ఇజ్యాధ్యయనదానాని సర్వేషాం చ ద్విజన్మనామ్,
ప్రతిగ్రహోఽధ్యాపనం చ బ్రాహ్మణస్యైవ యాజనమ్. ౪౦

ప్రతిగ్రహం మన్యమాన స్తప స్తేజోయశోనుదమ్,
అన్యాభ్యా మేవ జీవేత శిలై ర్వా దోషదృ క్తయోః. ౪౧

బ్రాహ్మణస్య హి దేహోఽయం క్షుద్రకామాయ నేష్యతే.
కృచ్ఛ్రాయ తపసే చేహ ప్రేత్యానంతసుఖాయ చ. ౪౨

సాధారణత్వా ద్విప్రపలాశాయో త్తమశబ్దప్రయోగః. అనేన బ్రహ్మచారిణోఽపి తృతీయతురీయాశ్రమ ప్రవేశాధికార ఉక్తః (ఆశ్రమా దితి.) మత్పరః మద్భక్తో ద్విజః ఆశ్రమా, దాశ్రమాంతరం ప్రవిశే, న్నత్వనాశ్ర మ్యవతిష్ఠేత "అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత క్షణమేక మపి ద్విజ" ఇతి చ స్మర్యతే, ౩౮

తత్ర యది గృహార్థీ స్యా త్తదా సదృశీ మనురూపాం అజుగుప్సితాం అనిందితా మదుష్టా మిత్యర్థః. వయసా యవీయసీ మాత్మనో న్యూనవయస్కాం. సమవర్ణాం స్వసజాతీయాం. భార్యా ముద్వహేత్, అనుక్రమాత్, ఆదౌ సవర్ణాం, పశ్చా దితరా, ముద్వహే దిత్యర్థః. ౩౯

తత్ర గృహస్థస్య త్రైవర్ణికస్య సాధారణా న్ధర్మా నాహ (ఇజ్యేతి.) బ్రాహ్మణస్య విశేష మాహ (ప్రతిగ్రహ ఇతి.) యాజనం చ బ్రాహ్మణస్యైవేతి సంబంధః. ప్రతిగ్రహాదిభి ర్జీవేదిత్యర్థః. ఏవ కారేణ ప్రతిగ్రహయాజనాధ్యాపనేషు ద్వితీయతృతీయవర్ణయో ర్నాధికార ఇత్యు క్తం భవతి. ౪౦

తత్ర యది, ప్రతిగ్రహం, తపఆదివిఘాతకం మన్యమానః, స్యాత్ తదా అన్యాభ్యాం యాజనాధ్యాపనాభ్యా మేవ జీవేత. యది తయో రపి దోషదృక్ స్యాత్, తదా శిలైః స్వామిత్య క్తక్షేత్రస్థ కణికాద్యర్జనై ర్జీవేత్. ౪౧

నను శిలవృత్త్యా జీవనం క్లేశావహం ఖల్విత్యత ఆహ (బ్రాహ్మణస్యేతి.) క్షుద్రకామాయ నేష్యతే కిం త్విహ జీవద్దశాయాం మహతే కృచ్ఛ్రాయ కాయక్లేశాత్మకతపసే ప్రేత్య మృత్వా అనంత సుఖాయ చేష్యతే, ౪౨

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

శిలోఞ్ఛవృత్త్యా పరితుష్టచిత్తో ధర్మం మహాంతం విరజం జుషాణః.
మయ్యర్పితాత్మా గృహ ఏవ తిష్ఠ న్నాతిప్రసక్త స్సముపైతి శాంతిమ్. ౪౩

సముద్ధరన్తి యే విప్రం సీదన్తం మత్పరాయణమ్,
తా నుద్ధరిష్యే న చిరా దాపద్భ్యో నౌ రివార్ణవాత్. ౪౪

సర్వా స్సముద్ధరే ద్రాజా పితేవ వ్యసనా త్ప్రజాః.
ఆత్మానం చాత్మనా ధీరో యథా గజపతి ర్గజాన్, ౪౫

ఏవంవిధో నరపతి ర్విమానేనార్కవర్చసా.
విధూయేహాఽశుభం కృత్స్న మింద్రేణ సహ మోదతే. ౪౬

ఏత దేవ ప్రపఞ్చయం స్తన్నిష్ఠస్య ఫల మాహ (శిలేతి.) ఉఞ్ఛః కణశ ఆదానం విరజం నైర్మల్యావహం ధర్మం స్వవర్ణాశ్రమోచితం మహాంతం మహాఫలం జుషాణః, అనుతిష్ఠన్ మయి అర్పితః సమాహితః ఆత్మా మనో యేన సః గృహ ఏవ తిష్ఠన్ నివస న్నప్యతీవ భోగా నాసక్తః, శాంతిం సంసారక్లేశశాంతిం ముక్తి మితి యావత్ ఉపైతి ప్రాప్నోతి. ౪౩

ఏవ మపి శిలోఞ్ఛాభ్యాం కథం సకుటుమ్బస్య జీవనం స్యా దిత్యాశఙ్కాం శమయన్ వృత్త్యంతర మాహ (సముద్ధరంతీతి.) సీదంతం శిలాదిభిః క్లిశ్యంతం మత్పరాయణం విప్రం యే సముద్ధరంతి జీవయంతి తా నహ మాపద్భ్యః నచిరా దాశు సముద్ధరిష్యే అనేన యః కశ్చి ద్రాజాదిః స్వధర్మాపేక్షణేన కృపయా జీవికాం కల్పయే త్తమోపజీవే దిత్యుక్తం భవతి. తత్సముద్ధరణఫలం సర్వాపత్పరిహార ఇతి భావః. యథా అర్ణవా త్తరితు మిష్యమాణా త్తితీర్షూ ర్నౌ స్తారయతి తద్వ దహ ముద్ధరిష్య ఇతి సంబంధః. ౪౪

రాజ్ఞాం సీదద్విప్రసముద్ధరణం పరమధర్మ ఇత్యాహ (సర్వా ఇతి.) పితేవ కృపయా యుక్తః శక్తస్సన్ రాజాన ముద్ధరే దిత్యత ఆహ. ఆత్మాన మాత్మనా స్వయ మేవ సముద్ధరే దిత్యర్థః. తదుపయుక్తేన గుణేన భవితవ్య మిత్యాశయేన విశినష్టి ధీర ఇతి, స్వపరోద్ధరణే దృష్టాంతః యథా గజపతి ర్గజానితి. ౪౫

ఏవం సముద్ధరణస్య ఫల మాహ (ఏవంవిధ ఇతి.) ఇహ కృత్స్న మశుభం పాప మపోహ్యార్కస్యేవ వర్ణో యస్య తేన విమానేన సహితః. ౪౬

సీద న్విప్రో వణిగ్వృత్త్యా పణ్యై రేవాపదం తరేత్.
ఖడ్గేన వాపదాక్రాన్తో న శ్వవృత్త్యా కథంచన. ౧౭

వైశ్యవృత్త్యా తు రాజన్యో జీవే న్మృగయయాఽఽపది,
చరే ద్వా విప్రరూపేణ న శ్వవృత్త్యా కథంచన. ౧౮

శూద్రవృత్తిం చరే ద్వైశ్య శ్శూద్ర స్తన్తుకటక్రియామ్,
కృచ్ఛ్రా న్ముక్తో న గర్హ్యేణ వృత్తిం లిప్సేత కర్మణా. ౧౯

వేదాధ్యాయస్వధాస్వాహాబల్యన్నాద్యై ర్యథోదయమ్,

రాజాదిపరికల్పితజీవికాఽలాభే వృత్త్యంతరం విదధాతి (సీద న్నితి.) శ్లోకాభ్యాం సీద న్ క్లిశ్యన్ తాభ్యాం అకృతజీవన శ్చేత్యర్థః, వణిగ్వృత్త్యా తత్రాపి పణ్యైః స్వవ్యవహారార్హతృణకాష్ఠాదివిక్రయైః, న తు నిషిద్ధలవణమాంసాదివిక్రయైః ఆపదం జీవనాలాభరూపాం తరేత్. తత్రాప్యాపదాక్రాంత శ్చేత్ ఖడ్గేన క్షత్రియవృత్త్యా వా యద్యపి గౌతమో "నంతరాం పాపీయసీం వృత్తిమాతిష్ఠే" దితి స్మరన్ ఖడ్గధారణం పణ్యవిక్రయాత్ శ్రేష్ఠం మన్యతే తథాఽపి హింసాతో వణిగ్వృత్తిరేవ శ్రేష్ఠేతి భగవతో మతం న తు కదాచి దపి శ్వవృత్త్యా నీచవర్ణసేవయా ఆపదం తరే దిత్యర్థః. ౧౭

ఏవం విప్రాణా మాపది వృత్తి రుక్తా. అథ రాజన్యానాం తా మాహ (వైశ్యవృత్త్యేతి.) పథి వనమార్గే మృగయయాపి వా చరేత్. అథవా విప్రరూపేణ విప్రవృత్త్యా వా న తు కంథంచి దపి శ్వవృత్త్యా జీవేత్. ౧౮

అథ వైశ్యస్యాపది వృత్తి మాహ (శూద్రవృత్తి మితి.) శూద్రస్య తా మాహ శూద్ర ఇతి. తన్తుకటక్రియాం తన్తుకటనిర్మాణాదిక్రియాం భజేత్. ఏతేషాం ఆపదపగమే పరవృత్తిం ప్రతిషేధతి కృచ్ఛ్రాదితి. కృచ్ఛ్రా జ్జీవనాలాభరూపాపదః ముక్త శ్చేత్, తర్హి గర్హ్యేణ కర్మణా వర్ణాంతరస్య విహితం కర్మ వర్ణాంతరస్య గర్హ్యం తేన సీద న్విప్రో వణిగ్వృత్త్యేత్యాదినోక్తేన కర్మణా వృత్తిం న లబ్ధు మిచ్ఛేత్. ౧౯

ఏవం త్రైవర్ణికస్య గృహస్థస్య జీవనార్థం ధర్మానుక్త్వాఽథ పరలోకసాధనధర్మా నాహ (వేదాధ్యాయేతి.) వేదానాం అధ్యాయోఽధ్యయనం స్వధాస్వాహాశబ్దౌ పితృదేవతోద్దేశ్యకహవిరాది ద్రవ్య

(బ్రహ్మచారిగృహస్థధర్మయోః ప్రతిపాదనఘట్టః)

దేవర్షిపితృభూతాని మద్రూపో హ్యన్వహం యజేత్. ౫౦
యదృచ్ఛయోపపన్నేన శుక్లేనోపార్జితేన వా,
ధనేనాపీడయ న్భృత్యా న్మాం యజేతాహరే త్క్రతూన్. ౫౧
కుటుమ్బేషు న సజ్జేత న ప్రమాద్యే త్కుటుమ్బ్యపి.
విపశ్చి న్నశ్వరం పశ్యే దదృష్ట మపి దృష్టవత్. ౫౨
పుత్రదారాప్తబన్ధూనాం సంగమః పాన్థసంగమః,
అనుదేహం వియన్త్యేతే స్వప్నో నిద్రాగమే యథా. ౫౩
ఇత్థం పరిమృశ న్ముక్తో గృహే ష్వతిథివ ద్వసన్,
న గృహై రనుబధ్యేత నిర్మమో నిరహంకృతిః. ౫౪

త్యాగద్యోతకౌ. యథోదయం విభవానుసారతః మద్రూపాణి మచ్ఛరీరభూతాని దేవాదీ న్యన్వహం యజేత్. దేవాదిశరీరకం మా మారాధయే దిత్యర్థః. తత్ర స్వాహాశబ్దోపలక్షితయాగహోమాదిభి ర్దేవాన్ వేదాధ్యయనోపలక్షితబ్రహ్మయజ్ఞాదినా ఋషీన్ స్వధాశబ్దోపలక్షితాష్టకాదిశ్రాద్ధైః పితౄన్, బల్యన్నాద్యైః భూతానీతి విభాగః. ౫౦

(యదృచ్ఛయేతి.) యదృచ్ఛయోపపన్నే నోద్యమం వినా దైవా ల్లబ్ధేన శుక్లేన శుద్ధేన ఉపార్జితేన స్వవృత్త్యా లబ్ధేన వా ధనేన భృత్యా న్పోష్యా నపీడయన్, మాం యజేత్. తదేవాహ క్రతూన్ ఆహరేత్ అనుతిష్ఠేత్. ౫౧

గృహస్థస్యాపి నివృత్తిధర్మనిష్ఠతా మాహ (కుటుమ్బే ష్వితి త్రిభిః.) కుటుమ్బేషు జాయాపత్యాదిషు న సజ్జేత న మమతాం కుర్యాత్ న ప్రమాద్యేత దేహే నాహంభావం కుర్యాత్. కింతు విపశ్చిత్ చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయయాథాత్మ్యవిత్ దృష్టవ దదృష్టం స్వర్గాదిక మపి, నశ్వరం పశ్యేత్. ౫౨

తత్ర దృష్టే ష్వాసక్తే రధికత్వా న్నశ్వరతాం ప్రపఞ్చయతి (పుత్రేతి. పుత్రాదీనా మేకత్ర సంగమః పాంథానాం, ప్రపాయాం సంగమ ఇవానిత్యః. తథాహి అనుదేహం ప్రతిదేహ మేతే పుత్రాదయః వియంతి విగతా భవంతి యథా నిద్రాగమే సతి స్వప్నః నిద్రాపాయే వ్యేతి తద్వత్ నిద్రాగమ ఇతి ప్రథమాంత పాఠే నిద్రానువర్తీ స్వప్నసదపాయే నివర్తత ఇత్యర్థః. ౫౩

ఇత్థం దృష్టాదృష్టయో రనిత్యతాం పరిమృశన్, యుక్తః సమాహితః అతిథివ దుదాసీనః అహం మమాభిమానరహితః గృహై ర్నానుబధ్యేత న తేష్వాసక్తో భవే దిత్యర్థః. ౫౪

కర్మభి ర్గృహమైధీయై రిష్ట్వా మా మేవ భ క్తిమా౯,
తిష్ఠ న్వనం వో ప్రవిశే త్ప్రజావా న్వా పరి వ్రజేత్. ౫౫

య స్త్వాస క్తమతి ర్గేహే పుత్రవి త్తేషణాతురః,
స్త్రైణః కృపణధీ ర్మూఢో మమాహ మితి బధ్యతే. ౫౬

అహో మే పితరౌ వృద్ధౌ భార్యా బాలాఽఽత్మజాఽఽత్మజాః,
అనాథా మా మృతే దీనాః కథం జీవంతి దుఃఖితాః. ౫౭

ఏవం గృహాశయాక్షి ప్తహృదయో మూఢధీ రయమ్,
అతృ ప్త స్తానను ధ్యాయ న్మృతోఽన్ధం విశతే తమః. ౫౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
స ప్తదశోఽధ్యాయః.

గృహమేధీయైః గృహస్థవిహితైః, కర్మభి ర్యజ్ఞాదిభిః, మా మిష్ట్వా ఆరాధ్య భక్తిమాన్ యావజ్జీవం గృహాశ్రమే తిష్ఠేత్ ప్రజావా౯ పుత్రవాం శ్చే ద్వనం వా ఉపవిశేత్, వనస్థో వా భవేత్, పరివ్రజే త్సంన్యసే ద్వా. ౫౫

గృహాద్యాసక్తే దోష మాహ (య స్త్వితి.) తత్ర వి త్తగ్రహణం దారాణా మప్యుపలక్షణం. పుత్రవి త్తదారై షణాదిభి రాతురః, స్త్రైణః స్త్రీవశ్యః మమాహ మితి మూఢః బధ్యతే. ౫౬

బంధ మేవాభినయేన దర్శయతి (అహో ఇతి.) బాలా ఆత్మజా యస్యాః సా భార్యా ఆత్మజా శ్చ మా మృతే మాం వినా అనాథాః రక్షకరహితాః, అత ఏవ దీనాః దుఃఖితా శ్చ కథం జీవంతి. ౫౭

ఇతీత్థం గృహాదిషు ఆశయేనాభిప్రాయవిశేషేణాక్షి ప్తం విక్షి ప్తం హృదయం చి త్తం యస్య సః అత ఏవ మూఢధీః, అతృ ప్తః విషయేషు తృ ప్తిరహితః, తా౯ గృహాదీ నేవా ను ధ్యాయ౯ మృతః అంధం తమో విశతే అతితామసీం యోనిం ప్రాప్నోతి. ౫౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూ క్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధవ్యాఖ్యాయాం,
స ప్తదశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

వనం వివిక్షుః పుత్రేషు భార్యాం న్యస్య సహైవ వా,
వన ఏవ వసే చ్ఛాన్త స్తృతీయం భాగ మాయుషః. ౧

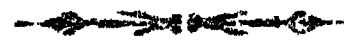
కన్దమూలఫలై ర్వన్యై ర్మేధ్యై ర్వృత్తిం ప్రకల్పయేత్,
వసీత వల్కలం వాస స్తృణపర్ణాజినాని వా. ౨

కేశరోమనఖశ్మశ్రుమలాని బిభృయా ద్దతః,
న ధావే దప్సు మజ్జేత త్రికాలం స్థణ్డిలేశయః. ౩

గ్రీష్మే తప్యేత పఞ్చాగ్నీ న్వర్షా స్వాసారషా డ్జలే,

అథ అష్టాదశోఽధ్యాయః

ఏవం గృహస్థధర్మా ఉక్తాః. అథ వనస్థధర్మా నాహ (వన మిత్యాది.) వివిక్షుః ప్రవేష్టు మిచ్ఛుః పుత్రేషు భార్యాం న్యస్య భార్యారక్షణం పుత్రాధీనం కృత్వేత్యర్థః. భార్యయా సహైవ వా వన ఏవ వసేత్, ఏవకారేణ కదాచి దపి పున ర్గృహా న్ప్రత్యాగమనస్య వ్యుదాసః. శాన్తో జితేన్ద్రియః ఆయుష స్తృతీయభాగం పఞ్చసప్తతివర్షపర్యన్తం వన ఏవ వసే దితి సంబన్ధః. తతః పరిక్షీణేన్ద్రియ స్యైషద్విరాగేఽపి సన్న్యాసాధికార స్స్యాదితి భావః. ౧

(కన్దేతి.) వన్యైః వనసమ్భవైః మేధ్యై ర్వ్రీహితైః, కన్దై ర్మూలైః, ఫలై శ్చ వృత్తిం జీవనం కల్పయేత్, వల్కలం వాసో వసీత పరిదధీత తదలాభే తృణాని పర్ణాని అజినాని వా వసీత. ౨

కేశాదిరూపాణి మలాని బిభృయా న్న తు ఛిన్ద్యాత్. దతః దన్తా న్న ధావేత్. త్రికాల మప్యప్సు మజ్జేత్. స్థణ్డిలేశయః తృణాదిభి రాస్తీర్ణభూశాయీ. ౩

గ్రీష్మే ఋతౌ తప్యేత ఉపరి సూర్యేణ చతుర్దిక్ష్వారోపితై రగ్నిభి శ్చ ఆత్మానం తాపయే

ఆకణ్ఠమగ్న శ్శిశిర ఏవంవృత్తి స్తప శ్చరేత్. ४

అగ్నిపక్వం సమశ్నీయా త్కాలపక్వ మథాపి వా,
ఉలూఖలాశ్మకుట్టో వా దంతోలూఖల ఏవ వా. ५

స్వయం సంచినుయా త్సర్వ మాత్మనో వృత్తికారణమ్,
దేశకాలబలాభిజ్ఞో నాదదీ తాన్యదాహృతమ్. ६

వన్యై శ్చరుపురోడాశా న్నిర్వపే త్కాలచోదితాన్,
న తు శ్రౌతేన పశునా మాం యజేత వనాశ్రమీ. ७

అగ్నిహోత్రం చ దర్శ శ్చ పౌర్ణమాసం చ పూర్వవత్,
చాతుర్మాస్యాని చ మునే రామ్నాతాని చ నైగమైః. ८

దిత్యర్థః, వర్షాసు వర్షర్తౌ ఆసారం ధారాసమ్పాతం సహేత ఇతి తథా శిశిరఋతౌ జలే ఆకంఠమగ్నః, ఏవంవిధా వృత్తి ర్యస్య సః తపః స్వవర్ణాశ్రమోచితం చరే దనుతిష్ఠేత్. ४

(అగ్నిపక్వ మితి.) కందం మూలం చాగ్నిపక్వం అశ్నీయాత్ ఫలాని తు కాలపక్వానీతి విభాగః ఉలూఖలేనాశ్మనా వా కుట్టయతి వీవారా నవహంతీతి తథా అథవా దన్తా ఏవ ఉలూఖలం యస్య సః. ५

ఆత్మనః స్వస్య వృత్తికారణం జీవనసాధనం కందమూలాదికం స్వయ మేవాహరేత్ న త్వన్యేనానయే దిత్యర్థః. కిం చ, దేశేతి. అన్యదా కాలాంతరే, ఆహృతం నాదదీత నోపాదదీత నాశ్నీయా దిత్యర్థః, తత్ర హేతుః దేశకాలప్రయుక్తం యద్బలం తదభిజ్ఞః "కాలాంతరే హ్యాహృతం తు నాదదీత వనాశ్రమీ. లబ్ధే నవే నవేఽన్నాద్యే పూరణ స్తు పరిత్యజే, దితి నారదోక్తేః. ६

(వన్యై రితి.) వన్యై ర్వనసమ్భవై ర్నీవారాదిభిః కాలచోదితా నాగ్రయణాదీన్ చరుపురోడాశాదీ న్నిర్వపేత్ శ్రౌతేన "ఛాగస్య వపాయా మేదస" శ్రుతేన పశునా ఛాగాదినా మాం న తు యజేత. ७

(కించాగ్నిహోత్ర మితి.) నైగమై ర్వైదికవాక్యై ర్యాని మునే రపి కర్తవ్యతయాఽఽమ్నాతాని అగ్నిహోత్రాదీని తై రపి మాం యజేతేతి సంబంధః, అగ్నిహోత్రాదిశబ్దాః కర్మనామధేయాని. ८

(వానప్రస్థాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

ఏవం చీర్ణేన తపసా ముని ర్ధమనిసంతతః,
మాం తపోమయ మారాధ్య ఋషిలోకా దుపైతి మామ్. ౯

య స్త్వేత త్కృచ్ఛ్రత శ్చీర్ణం తపో నిశ్శ్రేయసం మహత్,
కామాయాల్పీయసే యుఞ్జ్యా ద్బాలిశః కోఽపర స్తతః. ౧౦

యదాఽసౌ నియమేఽకల్పో జరయా జాతవేపథుః,
ఆత్మ న్యగ్నీ న్సమారోప్య మచ్చిత్తోఽగ్నిం సమావిశేత్. ౧౧

యదా కర్మవిపాకేషు లోకేషు నిరయాత్మసు,

ఉక్తవిధానభిసంహితఫలధర్మనిష్ఠస్య వినాశ్రమిణో గతి మాహ (ఏవ మితి.) ధమనీభి స్సిరాభి స్సంతతః వ్యాప్తః యావజ్జీవం చీర్ణేన తపసా శుష్కమాంసవ త్కేవలవిస్పష్టనాడీవ్యాప్తదేహ ఇత్యర్థః. తపోమయం తన్నిర్వాహకత్వేన తత్ప్రచురం మా మారాధ్య ఋషిలోకా దుపైతి మాం, ఋషిలోకో మహర్లోకః ఇయం ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ, యావజ్జీవ మనభిసంహితఫలస్వధర్మనిష్ఠో మద్భక్తియుక్తో వనస్థః ఋషిలోకం విహాయ దేహాన్తే మా ముపైతీత్యర్థః, మా మారాధ్యే త్యనేన తపస స్స్వారాధనరూపత్వావగమాత్ ఫలాభిసంధ్యభావః ఫలితః, ఏవం చాభిసంహితఫలస్య తు ఋషిలోకప్రాప్తిః ఫల మితి ఫలితమ్. ౯

అభిసంహితఫలనిష్ఠం నిందతి (య స్త్వితి.) కృచ్ఛ్రతః క్లేశేన చీర్ణం సమ్పాదితం నిశ్శ్రేయససాధన మేత న్మహ త్తపః కేవల మల్పీయసే కామాయ యుఞ్జ్యా దుపయుక్తం కుర్యాత్ తతోఽన్యః. కో వా బాలిశః మూర్ఖః, అజ్ఞో వా న కోపీత్యర్థః. ౧౦

ఏవం చీర్ణే నేత్యాదినా యావజ్జీవ మనుష్ఠితస్య స్వధర్మరూపతపసః స్వప్రాప్తిసాధనత్వ ముక్తం తదశక్తౌ కృత్య మాహ (యదేతి.) అసౌ వనాశ్రమీ నియమే స్వధర్మరూపే అకల్పః యదా చ జరయా జాతకమ్పః తదా అగ్నీన్ ఆహవనీయాదీన్, ఆత్మని హృదయే సమావేశ్యారోప్య, మయ్యేవ చిత్తం యస్య సః, అగ్నిం, సమావిశేత్. ౧౧

"గృహం వనం వోపవిశేత్ప్రవ్రజే ద్వా ద్విజోత్తమ" ఇతి బ్రహ్మచారిణ స్సంన్యాసాధికార ఉక్తః, "తిష్ఠే ద్వనం వోపవిశేత్ప్రజావా న్వా పరివ్రజే" దితి గృహస్థస్యాప్యవనాశ్రమిణః. తద్ధర్మాన్

విరాగో జాయతే సమ్య న్న్యస్తాగ్నిః ప్రవ్రజే త్తతః. ౧౨

ఇష్ట్వా యథోపదేశం మాం దత్వా సర్వస్వ మృత్విజే,
అగ్నీ న్స్వప్రాణ ఆవేశ్య నిరపేక్షః పరివ్రజేత్. ౧౩

విప్రస్య వై సన్న్యసతో దేవా దారాదిరూపిణః,
విఘ్నం కుర్వ న్త్యయం త్వస్మా నాక్రమ్య సమియా త్పరమ్. ౧౪

బిభృయా చ్చే న్ముని ర్వాసః కౌపీనాచ్ఛాదనం పరమ్,

వక్తుం తదధికారిగుణా నాహ (కర్మేతి.) కర్మవిపాకేషు నిరయాత్మసు నిరయరూపేషు లోకేషు స్వర్గాదిషు విరాగో యదా జాయతే తత స్తదా న్యస్తాగ్నిః ప్రవ్రజే దితి సమ్బన్ధః. "ఆబ్రహ్మ భువనా ల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున" ఇత్యాదిభిః "ఆక్రీడా వివిధా రాజ న్పద్మిన్య శ్చామలోదకాః, ఏతే వై నిరయా స్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః. వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు, తస్యాంతరాయో మైత్రేయ దేవేంద్రత్వాదికం ఫల" మితి స్వరాదీనాం ముక్తి ప్రతిబంధకత్వేన ముముక్షో ర్నిరయవ దత్యంతహేయత్వం మహర్షిభి రప్యభిహితమ్, ౧౨

తత్రాదౌ కృత్య మాహ (ఇష్ట్వేతి,) యథోపదేశం యథావిధి శ్రాద్ధాష్టకపూర్వకం ప్రాజాపత్యేష్ట్యా మా మిష్ట్వారాధ్య సర్వస్వ మృత్విజే దత్వా అగ్నీ న్ప్రాణే ఆత్మ న్యావేశ్య నిరపేక్షః మదతిరిక్తే ష్వపేక్షారహితః ప్రవ్రజేత్. ౧౩

దుర్లభోఽయం తుర్యాశ్రమ ఇత్యభిప్రాయేణాహ (విప్రస్యేతి,) దారాదీత్యాదిశబ్దేనాత్మజబంధ్వాదిసంగ్రహః, దారాదిముఖేన విఘ్నం కుర్వంతీత్యర్థః, క స్తర్హి తేషా మంతరాయాచరణేఽభిప్రాయ ఇత్యత స్త మాహ (అయ మితి,) అయం పరిగృహీతతుర్యాశ్రమః అస్మా నాక్రమ్యోల్లఙ్ఘ్య పరం పరమపదం సమియాత్ గమిష్యతీతి. ౧౪

అథ పరివ్రాజో ధర్మానాహ (బిభృయా దిత్యాదినా) ముని శ్చేదితి సంబంధః. యతి శ్చే దిత్యర్థః, అనేన కుటీచకబహూదకహంసపరమహంసానాం చతుర్ణా మపి యతీనాం సాధారణా వక్ష్యమాణా ధర్మా ఇత్యభిప్రేతం, కూపపతన మర్హతీతి కౌపీనం పాపం తత్సాధనత్వా త్పురుషలిఙ్గ మపి కౌపీనం తదాచ్ఛాదనమపి కౌపీనం అంతరీయం చ వాసో బిభృయా దిత్యర్థః, పరం కేవల మేతావదేవ న త్వన్య ద్వాసః శిరః ప్రావరణకఞ్చుకాదిక మిత్యర్థః, అసౌ యతిః యత్కించి దాశ్రమపరిగ్రహదశాయాం త్యక్తం దండపాత్రాభ్యాం అన్య త్త్యక్తం కించి దపి న బిభృయాత్ దండపాత్రాభ్యా మిత్యేత

త్యక్తం న దణ్డపాత్రాభ్యా మన్య త్కించి దనాపది. ౧౫

దావశ్యకజలపవిత్రాదే రప్యుపలక్షణం. అత్ర దండశబ్దేన త్రిదండో వివక్షితః, తస్యైవ విహితత్వాత్ తథాహి స్మర్యతే దక్షబృహస్పతిభ్యాం "మేఖలాజినదండేన బ్రహ్మచారీతి లక్ష్యతే, గృహస్థో యష్టి వేదాద్యై ర్నఖరోమై ర్వనాశ్రమీ। త్రిదండేన యతి శ్చేతి లక్షణాని పృథక్పృథ" గితి శాండిల్యః, "దండాని త్రీణి సంభృత్య ధారయే ద్విధిపూర్వకమ్" అత్రిః "లిఙ్గ స్తు వైష్ణవం తేషాం త్రిదండం సపవిత్రకమ్। త్రిదండేన యతి శ్చేతి లక్షణం వై శ్రుతం శ్రుతౌ" దత్తాత్రేయః "త్రిదండరూపధృ గ్విప్ర స్సాక్షా న్నారాయణ స్స్మృతః, త్రిదండీ పూజ్యతే యేన విష్ణు స్తేన ప్రపూజితః. అష్టాక్షరేణ మంత్రేణ నిత్యం నారాయణాత్మనా, నమస్యో భక్తిభావేన విష్ణురూపీ త్రిదండధృత్। త్రిదండం లిఙ్గమాశ్రిత్య జీవంతి బహవో ద్విజాః. యో హి బ్రహ్మ న జానాతి త్రిదండార్హో న స స్మృతః" అత్రిదత్తాత్రేయౌ "కాణాదశాక్య పాషండై స్త్రయీధర్మో విలోడితః, త్రిదండధారిణా పూర్వం విష్ణునా రక్షితా త్రయీ, హారీతః విష్ణురూపం త్రిదండాఖ్యం సర్వదా ధారయే ద్యతిః, కుర్యా త్త్రిదండగ్రహణం కాలక్షేపం న కారయేత్, వృద్ధదక్షః. కేశమాత్రాన్ సమగ్రంథీం స్త్రిదండా న్వైణవా న్యతిః, ధారయే దితి శేషః. ఇత్థం పరశ్శతాః స్మృతయో విస్తరభయా న్నలిఖ్యంతే. అత్రాపి సూచయిష్యతి "వేణుభి ర్న భవే ద్యతి" రితి బహువచనేన "జ్ఞానవైరాగ్యరహిత స్త్రిదండ ముపజీవతీత్యనేన చ" నను "నాత ఊర్ధ్వం శుక్ల మమ్బరం బిభృయా దేకదండీ త్రిదండీ వే" తి బోధాయనాదివచనా త్త్రిదండైకదండధారణయో ర్వికల్ప ఇతి చే న్న గురులఘునో స్తుల్యవికల్పాసంభవాత్. బోధాయనాదిసామాన్యవచనవికల్పితైకదండధారణస్య త్రిదండా లాభరూపాపద్విషయతాం హారీతమేధాతిథీ వ్యవస్థాపయతః. "త్రిదండ వైణవం సౌమ్యం సత్వచం సమపర్వకమ్, వేష్టితం కృష్ణగోవాలరజ్జ్వా తు చతురఙ్గుళమ్, నష్టే జలపవిత్రే వా త్రిదండే వా ప్రమాదతః. ఏకం తు వైణవం దండం పాలాశం బైల్వ మేవ వా గృహీత్వా విచరే త్తావ ద్యావన్నస్యా త్త్రిదండకమ్" మేధాతిథి స్తు "యావ న్నస్యు స్త్రయో దండా స్తావ దేకేన పర్యటే" దితి. యేవం చ యావంత్యేకదండధారణవిధాయకవచనాని తాన్యాపద్విషయైకదండకారణపరాణీతి వ్యవస్థాప్యం శాట్యా యనకోపనిషది "అథ హాయద్బ్రహ్మ పరమం సనాతన" మిత్యుపక్రమ్య "పరమహంస మాశ్రమం సంప్రవిశ్య యథోపపత్తి పఞ్చమాత్రా దధానః అత్ర శ్లోకౌ భవతః త్రిదండ ముపవీతం చ వాసః కౌపీనవేష్టనమ్, శిక్యం కవచ మిత్యేత ద్బిభృయా ద్యావ దాయుషమ్. త్రిదండం వైష్ణవం లిఙ్గం విప్రాణాం ముక్తిసాధనమ్ నిర్వాణం సర్వధర్మాణా మితి వేదానుశాసనమ్" ఇత్యామ్నాయతే తదేవం త్రిదండ ధారణస్య ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వా దాప్తతమబహుస్మృత్యుపబృంహితత్వా త్త్రిదండధారణ మేవ

చతుర్ణాం పరివ్రాజకానా మవిశేషేణ ముఖ్య మేకదండధారణం త్వముఖ్య మాపద్విషయం చేతి సిద్ధం ఏవ ముపవీతధారణ మపి తత్రైవ శ్రుత్యా సిద్ధం స్మృతం చ యథా హ వసిష్ఠః "యజ్ఞోపవీ త్యుదక కమండలుహస్త" ఇతి అఙ్గిరా శ్చ "యతీనాం త్రీణి శుక్లాని భవ న్త్యేతాని నిత్యశః. యజ్ఞోపవీతం దండా శ్చ తథా జంతునివారణ" మితి శౌనకోఽపి "యువాసువాసా ఇతి కాషాయం వాసః సఖా మే గోపాయేతి త్రిదండం గృహ్ణీతచ్ఛంయో రావృణీ మహ ఇతి యజ్ఞోపవీత" మితి మోక్షాశ్రమే స్మృతం వస్త్రం రక్తం యద్ధాతురఞ్జితమ్ కార్యం యజ్ఞోపవీతం తు సితం నవగుణాన్విత" మితి సామాన్యత స్తు యజ్ఞోపవీతత్యాగం నిషేధంతి. యదాహ మేధాతిథిః. "గృహీతం యత్త్రిదండాది అవినష్టం తు న త్యజేత్, సముద్రం గచ్ఛ స్వాహేతి వినష్టం ప్రక్షిపే జ్జలే। ప్రక్షిప్య చాన్య దాదద్యా ద్గాయత్ర్యా ప్రణవేన వా, తచ్ఛంయో రిత్యుపవీత మబ్లిఙ్గా ద్వై కమండలు" మితి. అఙ్గిరా శ్చ "యతే ర్లిఙ్గం ప్రవక్ష్యామి యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః, బ్రహ్మసూత్రం త్రిదండం చ వస్త్రం జంతునివారణ" మితి. ఉపవీతపరిత్యాగే ప్రత్యవాయం స్మరంతి చ యథాహాత్రిః. "బ్రహ్మసూత్రం త్రిదైవత్యం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్. పరిత్యజంతి యే విప్రా మోహా త్తర్కోపజీవినః, స్వర్గాపవర్గరూపాఖ్యాం ప్రచ్యుతా స్తే న సంశయః. పరివ్రాజ మధికృత్యాస్య ప్రవృత్తత్వా త్సామాన్యవచనోఽపి విప్రశబ్దః పరివ్రా డ్విప్రపరః. సామాన్యతో నిర్దేశ స్తు సర్వేషాం ప్రత్యవాయసామాన్యాత్ తథాహ్యాశనా తత్పరిత్యాగే సర్వేషా మాశ్రమిణాం పతన మేవాహ "బ్రహ్మసూత్రపరిత్యాగా ద్బ్రహ్మచారీ గృహీ వనీ, పరివ్రా డ్వాఽపి పతిత స్తస్మా త్సూత్రం తు న త్యజేత్" ఇతి తత్పరిత్యాగే ప్రాయశ్చిత్తాని బహూని సస్మరుః, యథాత్రిః "త్యక్త్వా యజ్ఞోపవీతం తు షట్కృచ్ఛ్రాణి సమాచరే" దితి నను "నఖాని నికృత్య యజ్ఞోపవీతం విసృజే" దితి తత్త్యాగో దృశ్యత ఇతి చే న్న "నఖాని నికృత్య పురాణవస్త్రయజ్ఞోపవీతదండకమండలూ న్సంత్యజ్య నవాన్ సంగృహ్యాశ్రమం ప్రవిశే" దితి శ్రుత్యైవత్యాగగ్రహణయోః, పురాతననూతనవిషయత్వస్య న్యాయనిరపేక్ష మేవ వ్యవస్థాపనేన విరోధాభావాత్. సామాన్యయజ్ఞోపవీతశబ్దస్య పురాణత్వవిశేషితే పర్యవసితు ముచితత్వాత్ సామాన్యనిషేధస్య నూతనవిశేషవిధినా స్పర్ధితు మశక్తేః. "న హింస్యా" దిత్యాదివత్. ఏవం చ యావంతి బ్రహ్మసూత్రత్యాగవిధిపరాణి వచాంసి తాని పురాణబ్రహ్మసూత్రత్యాగపరాణీతి వ్యవస్థాప్యం యత్తు విజ్ఞానేశ్వరరే ణోక్తం "యజ్ఞోపవీతధారణం వైకల్పికం "యజ్ఞోపవీతం విసృజే" దితి శ్రుతే రితి తదపి త్యాగే ప్రాయశ్చిత్తస్మరణా ద్వికల్పాసంభవాత్ స్వపక్షరక్షణాభినివేశకారితమిత్యనాదరణీమ్ అనేన న్యాయేన శిఖావర్జన మప్యనుపపన్నం తద్వపననిషేధస్మరణాత్ యథాహ లిఖితః ఋతుసంధిషు సర్వత్ర చాతుర్మాస్యాంతరం వినా పౌర్ణమాస్యాం శిఖావర్జం ముండయేత శిరో యతి రితి. మేధాతిథిః. కక్షోపస్థశిఖావర్జం ముండయేత శిరో యతిః. అత్రిః. "న ప్రయాయా చ్చతుర్మాసా న్వపనం కారయే న్న చ, ఆరద్వాద్వాసదినయో ర్వాపయే ద్వపనేఽపితు అధఃకర్ణశిఖాశ్మశ్రూరోమాణి న హిజాతుచి దితి శిఖావపనే ప్రాయశ్చిత్తం స్మరతి గాలవః "త్రిస్థానలోమవపనం కృత్వా ప్రాజాపత్యం కృత్వా ప్రాణాయామశతం కుర్యా" దితి. నను "ముండ శ్శిఖీవే"తి వికల్పస్మరణాత్ "సశిఖం వపనం కృత్వే"తి విశేషస్మరణా చ్చ

దృష్టిపూతం న్యసేత్పాదం వస్త్రపూతం జలం పిబేత్,
సత్యపూతాం వదే ద్వాచం మనఃపూతం సమాచరేత్. ౧౬

మౌనానీహానిలాయామా దణ్డా వాగ్దేహచేతసామ్.
న హ్యేతే యస్య స న్త్యఙ్గ వేణుభి ర్న భవే ద్యతిః. ౧౭

శిఖావర్జనసిద్ధి రితి చేత్, మైవం "ముండ శ్శిఖీవే" త్యాదివికల్పస్యాపి త్రిదండైకదండధారణవికల్పవత్ ముఖ్యాముఖ్యవిషయతయేవ నిర్వాహ్యత్వాత్ సంభవతి హి కేషాంచి ద్వ్యాధ్యాదినా శిరసి కేశానుత్పత్తిః అన్యథోదాహృతబహుస్మృతివచనవిరోధాపత్తేః, శిఖావపనే గాలవేన ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాచ్చ తథా చ వికల్పవాక్యస్యాయ మర్థః, వాశబ్ద శ్చార్థః. ముండో భవే చ్ఛిఖీ చ భవేత్ శిఖావర్జం లుప్తకేశో భవే దిత్యర్థః, శిఖావపన మంతరేణాపి వపనే ముండశబ్దః. స్మృతికారై రేవ ప్రయుక్తః, "పౌర్ణమాస్యాం శిఖావర్జం ముండయేత శిరో యతి" రితి "కక్షోపస్థశిఖావర్జ మృతుసంధిషు వాపయేత్, న త్రైముండ్య మతిక్రామే ద్విభిః స్సంవత్సరే క్వచి" దిత్యాదిషు శిఖావ్యతిరిక్తాంశవపనేఽపి ముండశబ్దప్రయోగాత్ ముండవపనశబ్దయోః పర్యాయతదవిశేషత్వోపపాదనా చ్చ సామాన్యో ముండశబ్దః, శిఖావ్యతిరిక్త విషయ ఇతి వ్యవస్థాప్యం సశిఖం వపనం కృత్వేత్యేత దపి సవిష్టర మన్నం భుఙ్క్తేత్యాదివత్ కర్తవ్య సాహిత్యే నాన్వయః. పున స్సఘృత మన్నం భుఙ్క్తేత్యాదివత్ తథాచాయ మర్థః, యథా సశిఖం శిరో భవతి తథా వపనం కుర్యా దితి అత శ్చతుర్వి ధపరివ్రాజకై రేక ముపవీత మవశ్యం ధార్యం త్రిదండ శిఖే చ ముఖ్యతయా పరిగ్రాహ్యే ఇతి సిద్ధ మితి దిక్ విస్తరస్తు ప్రమేయమా శతదూషణ్యా దిషు ద్రష్టవ్యః. ౧౫

(దృష్టిపూత మితి.) దృష్ట్వా సమ్యక్ విశుద్ధే దేశే పాదం న్యసే దిత్యర్థః. వస్త్రేణ పూతం శోధితం జంతుమాలిన్యాదిరహితం జలం పిబేత్, సత్యేన భూతహితేన పూతాం శుద్ధాం అనృతాది రహితాం వాచం వదేత్ మనఃపూతం మనసా సమ్యక్ హేయోపాదేయవిభాగం కృత్వా తత్ర యదుపా దేయం త దాచరేత్. ౧౬

మౌనేతి "మౌనం వాచో దండః అనీహా కామ్యకర్మత్యాగో దేహస్య అనిలాయామః ప్రాణాయామ శ్చేతసః, త్రయో గుణా యస్య తురీయాశ్రమిణో, న సంతి అఙ్గ హేఉద్ధవ అఙ్గీకృతై ర్వేణుభి ర్యతి ర్న భవేత్. ౧౭

భిక్షాం చతుర్షు వర్ణేషు విగర్హ్యా న్వర్జయం శ్చరేత్,
సప్తాగారా నసంక్లృప్తాం స్తుష్యేల్లబ్ధేన తావతా. ౧౮

బహి ర్జలాశయం గత్వా తత్రోపస్పృశ్య వాగ్యతః,
విభజ్య యాచితం శేషం భుఞ్జీతాశేష మాహృతమ్. ౧౯

(భిక్షామితి.) గర్హ్యానభిశ స్తపతాదీ, న్వర్జయిత్వా, చతుర్షు వర్ణేషు. అసంక్లృప్తాన్ అత్రాయం లాభో భవిష్యతీతి పూర్వ మనుద్దిష్టాన్, సప్తాగారాన్ గృహాన్ ప్రతి భిక్షాం చరే త్తావతైవ లబ్ధేన, తుష్యే చ్చ పూర్వపూర్వవర్ణేషు భిక్షయా అలాభే ఉత్తరోత్తరవర్ణానుమతి రితి కేచి ద్వ్యాచక్షతే ప్రాణాత్యయదశాయా మేవ వర్ణాంతరభిక్షానుమతి రితి తు యుక్తం తథా చ సూత్రం "సర్వా న్నానుమతి శ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనా" దితి చతుర్ణా మపి పరివ్రాజకానాం విప్రకులభిక్షా మేవ భగవా న్పరాశర స్స్మరతి "తత్ర పరివ్రాజకా శ్చతుర్విధా భవంతి కుటీచకా బహూదకా హంసాః పరమహంసా "శ్చేతి," తత్ర కుటీచకా నామ పుత్రాదిభిః కుటీం కారయిత్వా కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యాదీ న్పరిత్యజ్య విధివ త్సన్న్యాసం కృత్వా త్రిదండజలపవిత్రకాషాయవస్త్రధారిణః స్నానశౌచాచమనజపస్వా ధ్యాయబ్రహ్మచర్యధ్యానతత్పరాః పుత్రాదేరేవ భిక్షాకాలేఽన్నం యాత్రామాత్ర ముపయుఞ్జానా స్తస్యాం కుట్యాం నిత్యం వసంత ఆత్మానం మోక్షయన్తే. బహూదకా నామ త్రిదండకమండలుజలపవిత్ర శిఖాయజ్ఞోపవీతినో వేదాంతార్థబోధకాః సాధువృత్తేషు బ్రాహ్మణకులేషు భైక్ష్యచర్యాం చరంత ఆత్మానం మోక్షయన్తే. హంసా నామ త్రిదండజలపవిత్రశిఖాయజ్ఞోపవీతరక్తకాషాయవాససో గోమూత్రగోమయా హారా ఏకరాత్రద్విరాత్రత్రిరాత్రషడ్రాత్రమాసోపవాసకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రచాంద్రాయణసాంతపనపరాక తులాపురుషాదీని చరన్తో గోద్విజాద్యేషు దేశేషు వసంత ఆత్మానం మోక్షయన్తే. పరమహంసా నామ త్రిదండజలపవిత్రశిఖాయజ్ఞోపవీతినోఽంతర్వసనబహిర్వసనవిధారిణో గ్రామైకరాత్రవాసినో నగరతీర్థావ సథేషు పఞ్చరాత్రం క్షారలవణవర్జం భిక్షాకాలే శీర్ణఃర్ణపుటీం కృత్వా బ్రాహ్మణకులా దేవ భైక్షం గృహీత్వాఽష్టౌ గ్రాసా నేవ భుఞ్జానా స్సంధ్యోపాసనతత్పరా నిత్యం వృక్షమూలే వసంత ఆత్మానం మోక్షయంత ఇతి. ౧౮

(బహి రితి) బహి రిత్యస్య గ్రామా దిత్యాదిః ఉపస్పృశ్యాచమ్య వాగ్యతః మౌనీ భూత్వా తథా, కేనచి ద్యాచితం చే త్తస్మై ఆహృతం భైక్ష మన్నం విభజ్య దత్వా శేష మశేషం భుఞ్జీత, అశేష మిత్యధికాహరణం నిరస్తమ్. ౧౯

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

ఏక శ్చరే న్మహీ మేతాం నిస్సఙ్గ స్సంయతేంద్రియః,
ఆత్మక్రీడ ఆత్మరత ఆత్మవా న్సమదర్శనః. ౨౦

వివిక్తక్షేమశరణో మద్భావవిమలాశయః,
ఆత్మానం చింతయే దేక మభేదేన మయా మునిః. ౨౧

అన్వీక్షే తాత్మనో బంధం మోక్షం చ జ్ఞాననిష్ఠయా,
బంధ ఇంద్రియవిక్షేపో మోక్ష ఏషాం చ సంయమః. ౨౨

తస్మా న్నియమ్య షడ్వర్గం మద్భావేన చరే న్మునిః,
విరక్తః క్షుల్లకామేభ్యో లబ్ధ్వాఽఽత్మని సుఖం మహత్. ౨౩

(ఏక ఇతి.) ఏకః అసహాయః నిస్సఙ్గః క్వాప్యనాసక్తః నియమితబాహ్యాంతరింద్రియః, ఆత్మ న్యేవ క్రీడా కౌతుకం యస్య సః ఆత్మని పరస్మి న్నేవ రతః సంతుష్టః ఆత్మవాన్ ధీరః సమదర్శనః సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం పశ్యన్. ౨౦

వివిక్తః నిర్జనః క్షేమో నిర్భయ శ్చ దేశః శరణం వాసస్థానం, యస్య సః మద్భావేన మద్భక్త్యా విమల ఆశయో యస్య సః మయా అభేదేనాత్మాన మేకం, జ్ఞానైకరూపం చింతయేత్ మయా అభేదేనేత్యనేన అబ్రహ్మాత్మకస్వనిష్ఠాత్మభేదవ్యుదాసః తేన సాంఖ్యమతవ్యావృత్తిః. ౨౧

(అన్వీక్షేతేతి.) బంధమోక్షశబ్దౌ తత్కారణపరౌ. ఆత్మనః స్వస్య బంధహేతుం మోక్షహేతుం చ జ్ఞాననిష్ఠయా తత్త్వత్రయయాథాత్మ్యజ్ఞాననిష్ఠయా అన్వీక్షేత పర్యాలోచేత. తావేవ దర్శయతి-బంధ ఇతి ఏషా మింద్రియాణామ్. ౨౨

(తస్మా దితి.) యత ఇంద్రియవిక్షేపసంయమౌ బంధమోక్షహేతూ తస్మాత్ షణ్ణాం పమనస్కానాం జ్ఞానేంద్రియాణాం, వర్గం నియమ్య మయ్యేవ యో భావోఽభిప్రాయవిశేషో భక్త్యాత్మక స్తేన యుక్తః క్షుల్లకామేభ్యః క్షుద్రకామేభ్యః శబ్దాదివిషయేభ్యో విరక్తః. మహ దపారం, ఆత్మని సుఖం లబ్ధ్వా చరే దితి సంబంధః. ౨౩

పురగ్రామవ్రజా న్సార్థా న్భిక్షార్థం ప్రవిశం శ్చరేత్,
పుణ్యదేశసరిచ్ఛైలవనాశ్రమవతీం మహీమ్. ౨౪

వానప్రస్థాశ్రమపదే ష్వభీక్ష్ణం భైక్ష మాచరేత్,
సంసిధ్య త్యాశ్వసమ్మోహ శ్శుద్ధసత్వ శ్శిలాంధసా. ౨౫

నైతద్వస్తు తయా పశ్యే ద్దృశ్యమానం వినశ్వరమ్,
అసక్తచిత్తో విరమే దిహాముత్ర చికీర్షితాత్. ౨౬

యదేత దాత్మని జగన్మనోవాక్ప్రాణసంహతమ్,
సర్వం మాయేతి తర్కేణ స్వస్థ స్త్యక్త్వా న సంస్మరేత్. ౨౭

(పురేతి.) పురాణి వీథీమంతి గ్రామాః తద్రహితాః వ్రజాః గోష్ఠాః సార్థాః సాత్వికజన సమూహాః తాన్ భిక్షార్థం ప్రవిశ న్నేవ పుణ్యదేశాదిమతీం మహీం చరే దితి సంబంధః. ౨౪

(వానప్రస్థేతి.) అభీక్ష్ణం పునః పునః, తత్ర హేతుః సిధ్యతీత్యాది. శిలాంధసా శిలవృత్త్యా ప్రాప్తేన తదీయేనాన్ధసా అన్నేనాపి శుద్ధసత్వ స్సన్ నివృత్తమోహః సంసిధ్యతి ముచ్యతే, అత స్తేష్వభీక్ష్ణం భైక్ష మాచరేత్. ౨౫

నను కామేభ్యః కథం విరక్త స్స్యా దిత్యత ఉపాయ మాహ, (నైత దితి.) ఏత త్పరిదృశ్యమానం శబ్దాదివిషయజాలం, వస్తుతయా, న పశ్యేత్, కుతః, యత స్త ద్వినశ్యతి ఏత ద్దృష్టాన్తేన పారలౌకికవిషయే ష్వపి. అసక్తచిత్తః ఇహాముత్ర చికీర్షితాత్ ఐహలౌకికపారలౌకికకామసాధనతయా కర్తు మిష్టా త్కృత్యాత్, ద్విరమేత్, ఇత్థం సమ్య గ్వివేకేన విరక్తో భవే దిత్యర్థః. ౨౬

కించ (యదేత దితి.) మనోవాక్ప్రాణసంహతం, వాగ్గ్రహణం కర్మేంద్రియాణా ముపలక్షణం, మనోగ్రహణం జ్ఞానేంద్రియాణాం, ప్రాణగ్రహణం భూతపఞ్చకస్య బుద్ధీంద్రియ మనఃప్రాణభూతసంఘాతాత్మక మేత జ్జగ జ్జఙ్గమం శరీరం మాయా ప్రకృతిపరిణామాత్మక మిత్యేవం విధేన. తర్కేణ నశ్వరత్వాదిభిః ప్రకృతికార్యత్వానుమానే నేత్యర్థః. స్వస్థ స్స్వస్మి న్నేవ బ్రహ్మాత్మకే స్థితః. బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మస్వరూపసంశీలనపరః. త్యక్త్వా ఉక్తవిధే శరీరే ఆత్మాభిమానం త్యక్త్వా పున స్తచ్ఛరీర మాత్మతయా నాభిమన్యేత. ౨౭

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

జ్ఞాననిష్ఠో విరక్తో వా మద్భక్తో వాఽనపేక్షకః,
సలింగా నాశ్రమాం స్త్యక్త్వా చరే దవిధిగోచరః. ౨౮
బుధో బాలకవ త్క్రీడే త్కుశలో జడవ చ్చరేత్,

ఇత్థం వర్ణాశ్రమధర్మా నభిధాయాథేత్థ మాశ్రమధర్మా ననుతిష్ఠత స్సంజాతజ్ఞానవైరాగ్య భగవద్భక్తియోగస్యాచారభేదం విదధాతి. (జ్ఞాననిష్ఠ ఇతి సార్ధైకాదశభిః.) విరక్త ఇతి జ్ఞాననిష్ఠస్య విశేషణం అనపేక్షక ఇతి మద్భక్త ఇత్యస్య విరక్తో జ్ఞాననిష్ఠో వా అనపేక్షకో మద్భక్తో వా స్యా దితి సంబంధః. వైరాగ్యయుక్తం జ్ఞానం చాత్ర భగవచ్ఛేషతైకరసోఽహం తదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి శ్చ స చాసంఖ్యేయైః కల్యాణగుణైః పరతరః. అతో మమ భగవా నేవ పరమప్రాప్యం ప్రాపకం చాన్య దపి మన్మనోరథవర్తి స ఏవ మమ తత్సర్వ మిత్యధ్యవసాయాత్మకం ఏతచ్చ సమనంతరాధ్యాయే "జ్ఞానిన స్త్వహ మేవేష్ట" ఇత్యాదినా స్వయ మేవ స్ఫుటీకరిష్యతి. భక్తియోగ స్యానపేక్షత్వం నామానభి సంహితఫలత్వం భక్తిప్రపత్త్యన్యతరనిష్ఠ శ్చే దిత్యర్థః. న చతురాశ్రమనిష్ఠ ఏవేతి న సంకోచః. కిం తు చత్వారోఽప్యాశ్రమిణః "సలిఙ్గా నాశ్రమా నితి బహువచనదర్శనాత్ సలిఙ్గాన్ గృహస్థాదిలిఙ్గో పేతా నాశ్రమా న్త్యక్త్వా అవిధిగోచర శ్చరేత్ విధిగ్రహణం ప్రతిషేధస్యాప్యుపలక్షణం. అవిధి గోచరః విధినిషేధానియోజ్యః. విధిర్మాం ప్రవర్తయతి నిషేధ స్తు నివర్తయతీతి బుద్ధిం త్యక్త్వా భగవచ్ఛేషతైకరసస్య మమ తత్కైంకర్యం మత్స్వరూపానుబంధీతి బుద్ధ్వా చరేత్ యథాశక్తి వర్ణాశ్రమ ధర్మా న్భగవత్కైంకర్యవేషేణాచరేత్ సలిఙ్గానామాశ్రమాణాం త్యాగో నామ నిష్పన్నోపాయత్వేన తేషూపాయానుగ్రాహకత్వబుద్ధ్యభావాత్మకః. అనేన యావదుపాయనిష్పత్తి స్తావత్తదనుగ్రాహకత్వ బుద్ధ్యాఽనుతిష్ఠే దితి సూచితం. స్వీకృతసిద్ధోపాయస్య నిష్పన్నోపాయస్య చ వర్ణాశ్రమధర్మానుష్ఠానస్యో పాయోపకారకత్వాభావా త్తద్బుద్ధ్యాననుష్ఠేయత్వం న తు స్వరూపేణాననుష్ఠేయత్వం నిష్పన్న స్యాప్యుపాయ స్యాప్రయాణా దనువర్తనీయత్వా త్ప్రీతిబంధవశా త్తత్ప్రచ్యుతిసంభావనయా స్వరూపాను బంధితయా వా లోకజిఘృక్షయా వాఽనుష్ఠేయత్వ మాస్థేయ మేవ అన్యథా "నావిరతో దుశ్చరితా న్నాశాంతో నాసమాహితః, నాశాంతమానసో వాఽపి ప్రజ్ఞానేనైవ మాప్నుయాత్" ఇతి శ్రుత్యుక్త రీత్యాఽయం స్వరూపతో వర్ణాశ్రమధర్మత్యాగః ప్రత్యవాయే దేన ముపాయాదపి కైంకర్యాకరణా చ్ఛేషతాఽపి న సిద్ధ్యే ల్లోక శ్చోత్సీదేత్, అతో యథోక్త ఏవార్థః. ఆశ్రమలిఙ్గాని "మేఖలాజినదండేన బ్రహ్మచారీతి లక్ష్యతే గృహస్థో యష్టివేదాద్యై ర్నఖలోమై ర్వనాశ్రమీ త్రిదండేన యతి శ్చే" త్యాద్యుక్తాని ద్రష్టవ్యాని. ౨౮

కించ (బుధ ఇత్యాది.) బుధో వివేకవా నపి బాలకవ న్మానావమానరహితః, క్రీడేత్ చరేత్

వదే దున్మత్తవ ద్విద్వా న్గోచర్యాం నైగమ శ్చరేత్. ౨౯

వేదవాదరతో న స్యా న్న పాషండీ నహైతుకః.
శుష్కవాదవివాదై శ్చ న కించి త్పక్ష మాశ్రయేత్. ౩౦

నోద్విజేత జనాద్ధీరో జనం చోద్వేజయే న్న తు,
అతివాదం స్తితిక్షేత నావమన్యేత కించన. ౩౧

దేహ ముద్దిశ్య పశువ ద్వైరం కుర్యా న్న కేనచిత్,
ఏక ఏవ పరో హ్యాత్మా భూతే ష్వాత్మ న్యవస్థితః.
యథేందురుదపాత్రేషు భూతా న్యేకాత్మకాని హి. ౩౨

అలబ్ధ్వా నవిషీదేత కాలే కాలేఽశనం క్వచిత్,
లబ్ధ్వా న హృష్యే ద్ధృతిమా నుభయం దైవయంత్రితమ్. ౩౩

కుశలో నిపుణోఽపి జడవత్ విద్వా నప్యున్మత్తవత్ వదేత్. నైగమః వేదార్థనిష్ఠోఽపి గోచర్యాం పశుచర్యా చరేత్ అజ్ఞ ఇవ వర్తేత, దేహాభిమానవిషయానుసంధానపరరజ్ఞనస్వమాహాత్మ్యవిష్కారాణా సంభావా దితి భావః. ౨౯

వేదవాదరతః వేదపూర్వభాగరతో న స్యాత్ పాషండీ వేదవిరుద్ధాచారరతః, హైతుకః కేవలతర్కనిష్ఠ శ్చ న స్యాత్ శుష్కవాదేన నిష్ప్రయోజనగోష్ఠ్యా యో వివాద స్తేన తన్మూలకం కంచి త్పక్షం చ న సంశ్రయేత్. ౩౦

జనా న్నోద్విజేత నాపి జనం చోద్వేజయేత్ అతివాదా న్దురుక్తాని తితిక్షేత. ౩౧

(దేహ మితి.) వైరాకరణే హేతు మాహ (ఏక ఏవేతి.) భూతేషు భూతసంఘాతపరిణామ భూతేషు దేవమనుష్యాదిదేహేషు య ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా తస్మి న్నాత్మనీత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం. తస్మి న్నవస్థితః పరః ఆత్మా ఏక ఏవ యథేందు రుదపాత్రే ష్వితి వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శే దృష్టాంతః, తతః కిమత ఆహ భూతాన్యేకాత్మకానీతి ఏకః పరమపురుషః ఆత్మా యేషాం తాని హి యస్మా దేవం తస్మా ద్వైరం న కుర్యా దితి సంబంధః. సర్వభూతానాం భగవచ్ఛరీరత్వా త్క్వాపి భూతే కృతం వైరం తదాత్మభూతపరమపురుషపర్యంతగామీతి న తత్కుర్యా దిత్యర్థః. ౩౨

(అలబ్ధ్వేతి) కాలే కాలే అశనాయాదశాయా మశన మలబ్ధ్వా ధృతిమా న్న విషీదేత న విషాదం కుర్యాత్, క్వచి దశనం లబ్ధ్వా న హృష్యే చ్చ కుతః యత స్తదుభయం లాభోఽలాభ శ్చేత్యుభయం దైవయంత్రితం దైవాధీనమ్. ౩౩

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

ఆహారార్థం సమీహేత యుక్తం తత్ప్రాణధారణమ్,
తత్త్వం విమృశ్యతే యేన తద్విజ్ఞాయ విముచ్యతే. ౩౪

యదృచ్ఛయోపపన్నాన్న మద్యా చ్ఛ్రేష్ఠ ముతాపరమ్,
తథావాస స్తథా శయ్యాం ప్రాప్తం ప్రాప్తం భజే న్మునిః. ౩౫

శౌచ మాచమనం స్నానం న తు చోదనయాఽఽచరేత్.
అన్యాం శ్చ నియమా జ్ఞానీ యథాఽహం లీలయాఽఽచరేత్. ౩౬

న హి తస్య వికల్పాఖ్యా యాసా మద్వీక్షయా హతా,

అలం తర్హి భిక్షాప్రయాసేనాపి తత్రాహ (ఆహారార్థ మితి.) సమీహేత యతేత యత స్తస్య ప్రాణధారణం యుక్తం కిం తస్య ప్రయోజనం తత్రాహ. తత్త్వం విమృశ్యతే యేనేతి. యేన ప్రాణధారణేన తత్త్వం విమృశ్యతే తత్త్వవిమర్శనార్థం ప్రాణధారణ మిత్యర్థః. తస్యాపి కిం ప్రయోజన మిత్యత ఆహ యద్విజ్ఞాయ విముచ్యత ఇతి. యత్ యస్మాత్ విజ్ఞాయైవ విముచ్యతే న త్వజ్ఞాత్వా తస్మా త్తత్త్వవిమర్శనాత్మకజ్ఞానోపయుక్తప్రాణధారణార్థ మాహారార్థం సమీహేతేత్యర్థః, తత్త్వ మత్ర చిదచిదీశ్వరాణాం యథావస్థితాకారః ౩౪

సమీహా మంతరేణాపి కదాచిత్ యదృచ్ఛయా దైవా దుపపన్నం ప్రాప్త మన్నం శ్రేష్ఠం. మృష్ట మపర మపకృష్టం వా త దద్యాత్. ఆశ్నీత తథా వాసో వస్త్రం శయ్యాం చ యదృచ్ఛయా ప్రాప్తం భజేత్. ౩౫

ఉక్త మవిధిగోచరత్వ మేవ సింహావలోకితన్యాయేన ప్రపఞ్చయతి (శౌచ మితి.) లీలయా కుర్వన్ అహ మీశ్వరో యథా న చోదనయా కరోమి, తథా జ్ఞానీ చ శౌచాదీ నన్యాం శ్చ నియయాన్ చోదనయా నాచరేత్ కిన్తు కైఙ్కర్యస్య స్వరూపానుగుణత్వబుద్ధ్యేతి భావః. యథేశ్వరస్య పరిపూర్ణస్య లీలాహ్యనురూపా తథేశితవ్యస్యేశకైఙ్కర్యకరణం స్వరూపానురూప మిత్యభిప్రాయః. భూతా న్యేకాత్మకాని చేత్యనేన, అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుభేదభ్రమో న కార్య ఇతి సూచితమ్. ౩౬

అథ కథ మనాదికాలానువృత్త స్స నివర్తతే కదా వా నిశ్శేషనివృత్తి రిత్యత ఆహ (న హీతి.) తస్యోక్తవిధాచారయుక్తస్య యా వికల్పాఖ్యా వికల్పో భేదః ఆఖ్యా ఖ్యాతిః ప్రతీతి రితి

ఆ దేహాంతా త్క్వచి త్ఖ్యాతి _స్తత స్సంపద్యతే మయా. ౩౬

దుఃఖోదర్కేషు కామేషు జాతనిర్వేద ఆత్మవాన్,
అజిజ్ఞాసితమద్ధర్మో గురుం ముని ముపవ్రజేత్. ౩౭

తావ త్పరిచరే ద్భక్త్యా శ్రద్ధావా ననసూయకః,
యావ ద్బ్రహ్మ విజానీయా న్మా మేవ గురు మాదృతః. ౩౮

యావత్, అబ్రహ్మాత్మకస్వతంత్రవస్తుభేదభ్రాంతిః న హి కుత ఇత్యత ఆహ పేతి. సా మద్వీక్షయా సర్వస్య శశ్వ న్మదాత్మకత్వబుద్ధ్యా హతా భవతి యద్యప్యాదేహాంతాత్ క్వచిత్ కదాచిత్ సా ఖ్యాతి, ర్భవేత్ తథాఽపి తతః దేహాన్తే మద్వీక్షయైవ సాధనభూతయా మయా సంపద్యతే సంయుక్తో భవతి. మాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. దేహాన్తే నిరవశేషం ఖ్యాతి ర్నివర్తతే జీవదశాయాం కదాచి త్క్వాపి న మత్ప్రాప్తివిరోధినీతి భావః. యద్వా మయా ఉపాయభూతేన సంపద్యతే ప్రాప్యతే. స్వేన రూపేణాభిని ష్పన్నో భవతి "పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత" ఇతి శ్రుతేః. ౩౬

తదేవం నిష్పన్నోపాయస్యాదేహాంతా దనువర్తనీయావృత్తి రభిహితా. అథ స్వధర్మనిష్ఠ స్యోపేయోపాయాదిజిజ్ఞాసోః కృత్య మాహ (దుఃఖోదర్కే ష్వితి.) దుఃఖోదర్కేషు దుఃఖోత్తరఫలేషు జాతః నిర్వేదః అతీవ హేయతాధ్యవసాయో యస్య సః, అత్ర హేతుః దుఃఖోదర్కే ష్వితి విశేషణం. ఆత్మవాన్ కామానా మంతతోఽనర్థావహత్వబుద్ధిః యద్వా. విధిత్సితగురూపసత్త్యుపయుక్తచిత్తసమా ధానయుక్తం న జిజ్ఞాసితః మద్ధర్మం మత్ప్రాప్తిసాధనధర్మో యేన సః మునిం మననశీలం బ్రహ్మనిష్ఠం గురుముపవ్రజేత్ అభిగచ్ఛేత్, అత్ర "పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితా" నిత్యాదిశ్రుత్యర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ౩౭

తావదితి.) బ్రహ్మశబ్దేన తత్ప్రాప్తిసాధనాదిస్వరూప మపి వివక్షితం. భక్త్యేతి గురుభక్తి ర్వివక్షితా. అనసూయక ఇత్యనేన నరబుద్ధిప్రయుక్తదోషావిష్కారరాహిత్యం. శ్రద్ధావా నిత్యనేన గురూపదిష్టార్థాస్తికత్వం. మా మేవ గురుం పరిచరే దితి సమ్బంధః. తత్రాదృతః ఆదరయుక్తః ఏవకారేణ కథంచి దపి భేదదృష్టివ్యుదాసః, గురుం మా మిత్యనేన వివక్షితం సామానాధికరణ్యం న తావ చ్ఛరీరాత్మభావనిబంధనం భగవదాత్మకత్వస్య సర్వాత్మసాధారణత్వేన తస్య గురౌ విశిష్యోపదేశాయోగాత్ నాప్యవతారత్వనిబంధనం ఆచార్యస్యాపి కంచి త్ప్రతి శిష్యత్వాత్ శిష్యస్యాపి కాంశ్చి త్ప్రత్యాచార్యత్వా చ్చ స్వస్వశిష్యా న్ప్రతీశ్వరావతారత్వేఽపి స్వస్య స్వాచార్యం ప్రతి తత్త్వాసంభవాత్, న హి రామకృష్ణాదే, సర్వా న్ప్రతీశ్వరత్వవ త్కంచి త్ప్రత్యాచార్యస్య సర్వా న్ప్రతీశ్వరత్వం యుక్తం తస్మా దేవంవిధా అభేదోపదేశా "మనో బ్రహ్మేత్యాదివత్ దృష్ట్యుపాసనోపదేశపరాః." ౩౮

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

య స్త్వసంయతషడ్వర్గః ప్రచండేంద్రియసారథిః,
జ్ఞానవైరాగ్యరహిత స్త్రిదండ ముపజీవతి. ౪౦

స వా ఆత్మాన మాత్మస్థం నిహ్నుతే మాం చ ధర్మహా,
అవిపక్వకషాయోఽస్మా దముష్మా చ్చ విహీయతే. ౪౧

భిక్షో ర్ధర్మ శ్శమోఽహింసా తప ఈక్షా వనౌకసః,
గృహిణో భూతరక్షేజ్యా ద్విజస్యాచార్యసేవనమ్. ౪౨

ఇత్థం సదాచార్యపరిచర్యాలబ్ధవైరాగ్యభగవద్భక్తిభ్యాం భవితవ్య మన్యథా కేవలాశ్రమలిఙ్గ ధర్మా విఫలా ఇత్యభిప్రేత్యాహ (య స్త్వితి.) అసంయతషడ్వర్గః అనియమితషడింద్రియవర్గః ప్రచణ్డో విషయే ష్వత్యాసక్తః, ఇంద్రియసారథి ర్బుద్ధి ర్యస్య సః, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం, విజ్ఞానం యోగాభ్యాసజన్యం తాభ్యాం రహిత శ్చ య స్స కేవలం, త్రిదండ ముపజీవతి త్రిదండగ్రహణ మాత్రమాంతరలిఙ్గానా ముపలక్షణం. ఆశ్రమలిఙ్గాని తద్ధర్మా శ్చాజితేంద్రియస్య కేవలజీవనోపాయమాత్రపర్యవసన్నా భవంతీతి. త్రిదండ ముపజీవతీత్యుక్తం "యతి శ్చ బ్రహ్మచారీ చ పక్వాన్నస్వామినా వుభౌ" ఇత్యాదిశాస్త్రాద్భిక్షా యతిం బ్రహ్మచారిణం చాగ్రే భోజయంతి హి ౪౦

జ్ఞానరహితస్య గత్యభావం వద న్నిందతి (స వా ఇతి.) సః పూర్వశ్లోకోక్తవిధః సురా నితి పాఠే, ఇజ్యాః దేవాః, ఆత్మానం నిహ్నుతే మచ్ఛేషత్వజ్ఞానరహితత్వా దితి భావః. "యోఽన్యథా సంత మాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే. కి న్తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా" త్యుక్తత్వాత్. ఆత్మస్థం మాం చ నిహ్నుతే ప్రతారయతి స్వతంత్రాభిమానాత్ అత ఏవాయం ధర్మహా సర్వేషా మాశ్రమిణాం స్వస్వాశ్రమధర్మానుగృహీతభగవద్భక్తిలక్షణో హి ధర్మో విహిత స్తదభావా దయం ధర్మహా అత ఏవ చావిపక్వకషాయః "ధర్మేణ పాప మపనుదతి. కషాయపక్తిః కర్మాణి" త్యాద్యుక్తరీత్యాఽనభిసంహితఫలవర్ణాశ్రమధర్మై ర్హి పాపాపనుత్తి స్తదభావా దవిపక్వకషాయః. కషాయవ ద్దుర్మోచత్వా త్పాప మిహ కషాయశబ్దవివక్షితం. అత ఏవ చాస్మా దముష్మా చ్చ లోకా ద్విహీయతే భ్రష్టో భవతి, నోభయత్ర సుఖ మస్తీత్యర్థః. ౪౧

చతుర్ణా మాశ్రమిణాం ప్రధానధర్మా నాహ (భిక్షో రితి.) తుర్యాశ్రమిణః శమః, ఇంద్రియ జయః అహింసా అభూతద్రోహచింతా వనౌకసో వనాశ్రమిణః, తపః శాస్త్రీయకాయక్లేశః ఈక్షా స్వాత్మ పరమాత్మయాథాత్మ్యావమర్శః. ధర్మః గృహిణో భూతరక్షా ఇజ్యా పఞ్చమహాయజ్ఞా శ్చ ధర్మః ద్విజస్యో పనీతస్య బ్రహ్మచారిణ ఇత్యర్థః. ఆచార్యసేవనం ధర్మః. ౪౨

బ్రహ్మచర్యం తప శ్శౌచం సంతోషో భూతసౌహృదమ్,
గృహస్థ స్యాప్యృతౌ గంతు స్సర్వేషాం మదుపాసనమ్. ४३

ఇతి మాం య స్స్వధర్మేణ భజే న్నిత్య మనన్యభాక్,
సర్వభూతేషు మద్భావో మద్భక్తిం విందతేఽచిరాత్. ४४

భక్త్యోద్ధవానపాయిన్యా సర్వలోకమహేశ్వరమ్.
సర్వోత్పత్త్యప్యయం బ్రహ్మకారణం మోపయాతి సః. ४५

ఇతి స్వధర్మనిర్ణిక్తసత్త్వో విజ్ఞాతమద్గతిః,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో విరక్తో మా ముపైతి సః. ४६

ఆశ్రమాంతరధర్మాన్ కాంశ్చిత్ గృహస్థ స్యాప్యతిదిశతి (బ్రహ్మచర్య మితి.) ఋతౌ గంతుః గృహస్థస్యాపి బ్రహ్మచర్యం సమ్భవతీతి తదసమ్భావనావ్యుదాసః. ఏభ్యోఽపి ప్రధానం సర్వేషాం ధర్మ మాహ సర్వేషాం మదుపాసన మితి ధర్మ ఇత్యనుషజ్యతే, ४३

సంక్షేపతో ధర్మాన్ విశేషసామాన్యరూపేణోక్త్వా తత్ఫల మాహ (ఇతీతి.) నాన్యం భజతీత్యనన్యభాక్ దేవతాంతరభక్తిరహితః. యద్వా నాన్యస్మై ప్రయోజనాయ భజతీత్యనన్యభా గనన్య ప్రయోజన ఇత్యర్థః, సర్వభూతేషు మద్భావః. మదాత్మకత్వబుద్ధియాన్ య ఇత్థం స్వధర్మేణ మాం భజేత్, సోఽచిరాదేవ మద్భక్తిం విందతే లభతే, ४४

భక్తేః ఫల మాహ (భక్త్యేతి ద్వాభ్యాం.) హేఉద్ధవ మహేశ్వరం మహేశ్వరత్వే హేతుః, సర్వోత్పత్త్యప్యయం సర్వస్యోత్పత్త్యప్యయౌ యస్మా త్తం అత ఏవ సర్వకారణం పరబ్రహ్మభూతం మా ముపయాతి ప్రాప్నోతి. బ్రహ్మశబ్దేన కారణత్వోపయుక్తసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్త్వాదికల్యాణగుణగణ బృహత్త్వం వివక్షితమ్. ४५

ఇతి ఏవం భూతేన స్వవర్ణాశ్రమధర్మేణ నిర్ణిక్తం శుద్ధం సత్త్వం యస్య సః. విజ్ఞాతా మద్గతిః మత్ప్రకారః. మద్యాథాత్మ్యం యేన సః జ్ఞానం శాస్త్రజన్యం విజ్ఞాన ముపాసనాత్మకం య ఏవం విధః, స మా ముపైతి, వర్ణాశ్రమధర్మాద్యనుగృహీతయాఽనపాయిన్యా భక్త్యా మా ముపైతీతి శ్లోకద్వయ స్యావశితోఽర్థః. ४६

(యత్యాశ్రమధర్మప్రవచనఘట్టః)

వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మ ఏష ఆచారలక్షణః,
స ఏష మద్భక్తియుతో నిశ్శ్రేయసకరః పరః. ४८

ఏత త్తేఽభిహితం సాధో భవా న్పృచ్ఛతి య చ్చ మామ్,
యథా స్వధర్మసంయుక్తో భక్తో మాం సమియా త్పరమ్. ४९

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

పృష్టార్థప్రతివచనం నిగమయతి (వర్ణాశ్రమవతా మితి ద్వాభ్యామ్.) ఏష ఆచారలక్షణః, ఆచారాత్మకో ధర్మః. నిరూపిత ఇతి శేషః, స ఏష ధర్మః మద్భక్తియుక్త శ్చేత్ యోగశ్చాత్రాఙ్గాఙ్గీభావః. నిశ్రేయసకరః ముక్తిసాధనభూతః పర ఉత్కృష్టః నాతఃపర ఉపాయో విద్యత ఇత్యర్థః. ४८

(ఏత దితి.) హేసాధో భవాన్ య న్మాం పృచ్ఛతి కింతత్ యథా స్వధర్మసంయుక్తో భక్తో మాం పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం సమీయాత్ సమవాప్నుయా దిత్యేత త్తే తుభ్య మభిహిత మితి సంబంధః. ४९

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టాదశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ —

> యో విద్యాశ్రుతసంపన్న ఆత్మవా నానుమానికః,
> మాయామాత్ర మిదం జ్ఞాత్వా జ్ఞానం చ మయి సంన్యసేత్. ౧

అథ ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

దుఃఖోదర్కే ష్విత్యాదిశ్లోకద్వయేన స్వవర్ణాశ్రమధర్మనిష్ఠస్య జిజ్ఞాసో ర్గురూపసత్తిమూలక తదుపదేశసమధిగతబ్రహ్మస్వరూపతత్ప్రాప్తిసాధనాదిస్వరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మాఙ్గకభగవద్భక్తియోగ సాధ్యా ముక్తి రిత్యుక్తం. అథ భక్తియోగశక్తస్య న్యాసాఖ్యం స్వప్రాప్తిసాధన ముపాయాన్తర ముపదిశతి (యో విద్యాశ్రుతసమ్పన్న ఇత్యాదినా.) విద్యాశ్రుతసమ్పన్నః విద్యాశాస్త్రజన్యం జ్ఞానం శ్రుతం శాస్త్రాధికారాభావే కేవలసదుపశ్రవణలభ్యం తాభ్యాం సమ్పన్నః శ్రుతశబ్దేన స్వప్రాప్తి సాధనతయోపదేక్ష్యమాణస్య న్యాసస్య సర్వాధికారత్వం సూచితం. విద్యాశ్రుతసమ్పన్న ఇత్యనేన "పరీక్ష్య లోకా న్కర్మచితా" నిత్యాదిశ్రుత్యుక్తా గురూపదేశపర్యంతా ప్రణాడీ న్యాసయోగ మధిచికీర్షో రపి సమానేతి సూచితం. ఆనుమానికః శాస్త్రావిరుద్ధతర్కాభిజ్ఞః. "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే" ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే ఇత్యుక్తరీత్యా కృష్యాదిఫలానా మివ యజ్ఞాదికర్మఫలానా మప్యనిత్యత్వానుమానకుశలో వా ఆత్మవాన్ సమాహితచిత్తః. ఇదం శరీరం మాయామాత్రం ప్రకృతి పరిణామాత్మకం జ్ఞాత్వా భగవచ్ఛేషతైకరసే ఆత్మని భగవన్మాయయా విరచిత మితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః. జ్ఞానం జ్ఞానాత్మక మాత్మస్వరూపం మయి సర్వశేషిణి సర్వాన్తరాత్మని ఉపాయోపేయభూతే సత్యసంకల్పే పరమ కారుణికేఽనాలోచితవిశేషాశేషలోకశరణ్యే మయి మదధీనం అనుసందధ్యా దిత్యర్థః మాయామాత్ర మిత్యస్య మిథ్యామాత్ర మితి నార్థః. ప్రకృతే ర్మాయాశబ్దవాచ్యత్వే నిమిత్త మాసురరాక్షసశస్త్రాదీనా మివ విచిత్రకార్యకరత్వం తథా చ "తతో భగవతా తస్య రక్షార్థం చక్ర ముత్తమమ్. ఆజగామ సమాజ్ఞప్తం జ్వాలామాలిసుదర్శనమ్। తేన మాయాసహస్రం తచ్ఛమ్బరస్యాశుగామినా. బాలస్య రక్షతా దేహ మేకైకశ్యేన సూదిత" మిత్యాదౌ న మాయాశబ్దో మిథ్యావాచీ. ఐంద్రజాలికాది ష్వపి కేనచి న్మంత్రౌషధా దినా మిథ్యార్థవిషయాయాః పారమార్థిక్యా బుద్ధే రుత్పాదకత్వేన మాయావీతి ప్రయోగః. తథా మంత్రౌష ధాదిభేదేన తత్ర మాయాశబ్దప్రయోగే ష్వనుగత స్యైవ శబ్దార్థత్వాత్ తత్ర మిథ్యార్థేషు మాయాశబ్ద ప్రయోగో మాయాకార్యబుద్ధివిషయత్వే నౌపచారికో మఞ్చాః క్రోశంతీతి వత్. అతోఽత్ర "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా" దిత్యాది ష్వభిధీయమానా త్రిగుణమయీ పరమార్థకీ ప్రకృతి రేవ మాయాశబ్దేనాభి ధీయతే తస్యాః కార్యం భగవత్స్వరూపతిరోధానం. స్వస్వరూప భోగ్యత్వబుద్ధి శ్చ. ౧

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

జ్ఞానిన _స్త్వహ మేవేష్ట స్స్వార్థో హేతు శ్చ సమ్మతః,
స్వర్గ శ్చైవాపవర్గ శ్చ నాన్యోఽర్థో మదృతే ప్రియః. ౨

జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నాః పరం శ్రేష్ఠం విదు ర్మమ,
జ్ఞానీ ప్రియతమోఽతో మే జ్ఞానేనాసౌ బిభర్తి మామ్. ౩

"జ్ఞానం చ మయి సన్న్యసే" దిత్యనేన "ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతే"త్యుక్తార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే సంన్యాస శ్చాత్రాత్మరక్షాభరనిక్షేపః, తమేవ వివృణోతి (జ్ఞానిన ఇతి.) జ్ఞానీ చాత్ర భగవచ్ఛేషతైకరసః ప్రకృతివియుక్తే కేవలాత్మ న్యపర్యవస్య న్భగవంతం ప్రేప్సు ర్భగవంత మేవ పరమప్రాప్యం మన్వానః తస్యాహ మేవ స్వార్థః ప్రాప్య ఇతి యావత్ తత్త్వేనేష్టః. తథా హేతుః. ప్రాప్త్యుపాయ శ్చాహ మేవ సమ్మతః. మ్మదతే మాం వినా స్వర్గో మోక్షః కైవల్యం చ తథా యః కశ్చి, దన్యోఽపి న ప్రియః, అనేన "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మిత్యుక్తార్థః, ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే." ౨

ఇత్థం మయి సంన్యస్తాత్మస్వరూపా ఏవ మద్యాథాత్మ్యం విదు రిత్యభిప్రేత్యాహ (జ్ఞానవిజ్ఞాన సమ్పన్నా ఇతి.) జ్ఞానం శరీరస్య మాయామాత్రత్వజ్ఞానం ఆత్మస్వరూపస్య ప్రకృతివివిక్తస్య భగవచ్ఛేషతైకరసత్వజ్ఞానం చ వివక్షితం. విజ్ఞానం భగవత ఏవోపాయోపేయత్వాధ్యవసాయాత్మకం తాభ్యాం సమ్పన్నాః, పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం అత ఏవ శ్రేష్ఠం సర్వోత్తమం మమ స్వరూపం విదుః. అనేన "దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతి తే" ఇత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. మే మమ జ్ఞానీ ప్రియతమః. ఆత్మవ న్నిరతిశయప్రియః ప్రియతమ ఇత్యనేన "స చ మమ ప్రియ" ఇత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః, అసౌ జ్ఞానీ జ్ఞానేన మాం వినాఽఽత్మధారణం న సంభవతీతి జ్ఞానేన హేతుభూతేన మాం బిభర్తి ధారయతి తదాయత్తధారణోఽహ మిత్యర్థః. అనేన "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్ ఆస్థిత స్స హి యుక్తాత్మా మా మేవానుత్తమాం గతి" మిత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. తథాహి తత్రాభాషి భగవద్భాష్యకారైః "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతం తదాయత్తధారణోఽహ మితి మన్యే కస్మా దేవం యస్మా న్మయా వినాఽఽత్మధారణాసమ్భావనయా మా మేవానుత్తమం ప్రాప్య మాస్థితః. అత స్తేన వినా "యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజా మ్యహ" మిత్యుక్తవిధ స్వభావస్య మమాప్యాత్మధారణం న సంభవతి "తతో మమాప్యాత్మా హి స ఇతీ"తి. ౩

తప స్తీర్థం జపో దానం పవిత్రాణీతరాణి చ,
నాలంకుర్వంతి తాం సిద్ధిం యా జ్ఞానకలయా కృతా. ౪

తస్మా జ్జ్ఞానేన సహితం జ్ఞాత్వా స్వాత్మాన ముద్ధవ,
జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో భజ మాం భక్తిభావితః. ౫

జ్ఞానవిజ్ఞానయజ్ఞేన మా మిష్ట్వాఽఽత్మాన మాత్మని,
సర్వయజ్ఞపతిం మాం వై సంసిద్ధిం మునయోఽన్వగుః. ౬

త్వయ్యుద్ధవా శ్రయతి య స్త్రివిధో వికారో మాయాంతరాపతతి నాద్యపవర్గయో ర్యత్,

---

"మాయామాత్ర మిదం జ్ఞాత్వా జ్ఞానం చ మయి సంన్యసే" దిత్యాత్మసంన్యాసస్య మాయామాత్రజ్ఞానపూర్వకత్వ ముక్తం, తస్యావశ్యకత్వజ్ఞాపనాయ నిరతిశయశుద్ధ్యావహత్వమాహ (తప ఇతి.) యా శుద్ధిః. జ్ఞానకలయా జ్ఞానలేశేన కృతా తాం శుద్ధిం తప ఆదీని నాలంకుర్వంతీతి న కర్తుం శక్నువంత్యర్థః. శక్తిద్యోతకోఽత్రాలంశబ్దః. "అలం భూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచక" మిత్యనుశాసనాత్, ఇతరాణి పవిత్రాణి శౌచాచమనాదీని, ౪

యో విద్యేత్యాదినోక్త మర్థ ముపసంహరతి (తస్మా దితి.) తస్మాత్ జ్ఞానస్య నిరతిశయశుద్ధ్యావహత్వా త్తేన సహితం యథా తథా స్వస్యాంతరాత్మానం మాం జ్ఞాత్వా ప్రాప్యత్వేన ప్రాపకత్వేన చ జ్ఞాత్వేత్యర్థః. హేఉద్ధవ జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్న స్త్వం జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్పన్న ఇత్యనేనాత్మసన్న్యాసస్య సకృత్కర్తవ్యత్వేఽపి విశ్వాసాత్మకస్య విజ్ఞానాంతర్గతస్య యావజ్జీవానువర్తనీయత్వం సూచ్యతే. మద్భక్త్యా మద్విషయకప్రేమ్ణా భావితః సంజాతాభిప్రాయవిశేషస్సన్ మాం భజ ఆరాధయ మత్కైంకర్యం కుర్విత్యర్థః. ౫

ఉపదిష్టార్థే విశ్వాసజననాయ పూర్వేషాం వృత్తి మాహ (జ్ఞానవిజ్ఞానయజ్ఞేనేతి.) జ్ఞానవిజ్ఞానే ఏవ యజ్ఞస్తేన తయో ర్దేవతాప్రసాదహేతుత్వేన యజ్ఞత్వారోపణం ఆత్మని జీవే ఆత్మాన మంతః ప్రవిశ్య ధారకం సర్వయజ్ఞనిర్వాహకం మా మిష్ట్వా ఆరాధ్య మాం వై మా మేవ సంసిద్ధిం ముక్తి మగుః ప్రాపుః. ౬

విస్తరేణ జ్ఞానస్వరూపబుభుత్సాజననాయ సంగ్రహేణ దర్శయతి (త్వయీతి.) హేఉద్ధవ మాయాంతః ప్రకృత్యంతః మాయాపరిణామాత్మకశరీరం తదాశ్రయతి అధిష్ఠాయ వర్తమానే సంసారిణి

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

జన్మాదయోఽస్య యదమీ తవ తస్య కింస్యు రాద్యంతయో ర్యద సదోఽస్తి తదేవ మధ్యే

ఉద్ధవ ఉవాచ—

జ్ఞానం విశుద్ధం విపులం యదేత ద్వైరాగ్యవిజ్ఞానయుతం పురాణమ్,
ఆఖ్యాహి విశ్వేశ్వర విశ్వమూర్తే త్వద్భక్తియోగం చ మహద్విమృగ్యమ్. ౧

తాపత్రయేణాభిహతస్య ఘోరే సంతప్యమానస్య భవాధ్వనీశ,
పశ్యామి నాన్యచ్ఛరణం తవాఙ్ఘ్రిద్వంద్వాతపత్రా దమృతాభివర్షాత్. ౨

త్వయి య త్రివిధః ఆదిమధ్యాంతరూపః ఉత్పత్తిస్థితిప్రళయరూప ఇతి యావత్ ఆపతతి న వికారః, యత్ యతః, ఆద్యపవర్గయోః శరీరసంబంధా త్పూర్వకాలే తదవసానే చ నాస్తీతి యత శ్చామీ జన్మాదయః, అస్య శరీరస్యైవ యేఽమీ జన్మాదయ, స్తే తస్య తవ కిం స్యుః దేహసంబంధినో జన్మాదయ స్తవ న స్యు రిత్యర్థః. అనత శ్శరీరస్యాద్యంతయో రపి యథాఽఽత్మస్వరూప మస్తి తన్మధ్యేఽప్యస్త్యేవ న తు వృద్ధిక్షయాదిమద్భవతీత్యర్థః. అచేతన పరిణామరూపో జన్మాదివికారత్రయ భాగనిత్య శ్చ దేహః, ఆత్మా తు తద్రహితో నిత్య ఇత్యేత దేవ మాయామాత్ర మిదం జాత్వే త్యనేనోక్త ఇత్యభిప్రాయః. ౧

తద్విస్తరబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (జ్ఞాన మితి.) పురాణ ముపదేశపరంపరాప్రాప్తం జ్ఞానకార్యం వైరాగ్యం తత్ప్రియుక్తం విజ్ఞానం తాభ్యాం యుతం విశుద్ధం విశుద్ధత్వావహం యదేత జ్జ్ఞానం త ద్విపులం యథా తథా మహద్విమృగ్యం మహద్భి రన్వేషణీయం పరమగోప్య మిత్యర్థః. త్వద్భక్తియోగం చాఖ్యాహి. ౧

బుభుత్సోపయుక్తాం దశా మావిష్కుర్వన్ తన్నివృత్త్యై త్వచ్చరణారవింద మేవ శరణ మిత్యధ్యవస్యామీత్యాహ (తాపత్రయేణేతి.) హే ఈశ్వర ఘోరే దుస్సహే, సంసారాధ్వని తాపత్రయే ణాభిహతస్య పీడితస్య అత ఏవ సంతప్యమానస్య పుంసః శరణం సాధనం తవాఙ్ఘ్రిద్వంద్వ మేవా తపత్రం తస్మా దన్యం న పశ్యామి కథంభూతాత్ అమృతాభివర్షాత్ అమృతం మోక్షసుఖం తదభివర్షతీతి తథా అమృతోపాయభూతా దిత్యర్థః. ౨

దష్టం జనం సంపతితం బిలేఽస్మి కాలాహినా క్షుల్లసుఖోరుతర్షమ్.
సముద్ధరైనం కృపయాఽఽపవర్గ్యై ర్వచోభి రాసిఞ్చ మహానుభావ. ౧౦

శ్రీభగవా నువాచ—

ఇత్థ మేత త్పురా రాజా భీష్మం ధర్మభృతాం వరమ్,
అజాతశత్రుః పప్రచ్ఛ సర్వేషాం నోఽనుశృణ్వతామ్, ౧౧

నివృత్తే భారతే యుద్ధే సుహృన్నిధనవిహ్వలః,
శ్రుత్వా ధర్మా న్బహూ న్పశ్చా న్మోక్షధర్మా నపృచ్ఛత. ౧౨

తా నహం తేఽభిధాస్యామి దేవవ్రతముఖా చ్ఛ్రుతాన్,
జ్ఞానవిజ్ఞానవైరాగ్యశ్రద్ధాభక్త్యుపబృంహితాన్. ౧౩

నన్వేవ మద్యవస్యత స్తవ కిం తచ్ఛ్రవణే నేత్యత ఆహ (దష్ట మితి.) బిలే సంసారగర్తే పతితం కాల ఏవాహి స్తేన దష్టం క్షుద్రసుఖేష్వేవ ఉరు స్తర్షః తృష్ణా యస్య త మేనం తాపత్రయాభిత ప్తం జనం కృపయా సముద్ధర. కథం సముద్ధరణీయ స్తత్రాహ. ఆపవర్గ్యై రపవర్గబోధకై ర్వాగమృతై రాసిఞ్చేతి. ౧౦

వివక్షిత స్యోత్తరస్య సాంప్రదాయికత్వ మాహ (ఇత్థ మితి.) ధర్మభృతాం భగవద్భక్తిలక్షణధర్మపరాణాం మధ్యే వరం శ్రేష్ఠం భీష్మం రాజాఽజాతశత్రు ర్యుధిష్ఠిరః నోఽస్మాకం, సర్వేషాం శృణ్వతాం సతా మేత త్త్వత్పృష్ట మిత్థం త్వ మివ పప్రచ్ఛ. ౧౧

క స్తస్య పిపృచ్ఛిషాహేతు రిత్యత ఆహ (నివృత్త ఇతి.) సుహృదాం బన్ధూనాం నిధనా ద్విహ్వలః విక్షిప్తచిత్తః తత్ప్రశాంతయేఽపృచ్ఛదేత్యర్థః. ౧౨

ప్రశ్నస్యోత్తరం వక్తుం ప్రతిజానీతే (తా నితి.) తా న్మోక్షధర్మాన్, దేవవ్రతస్య భీష్మస్య. ముఖాత్ శ్రుతాన్. తే తుభ్య మభిదాస్యామి. నను జ్ఞానవైరాగ్యభక్తియోగబుభుత్సోః కిం మోక్షధర్మోపదేశే నేత్యత స్తా న్విశినష్టి (జ్ఞానేతి.) జ్ఞానాదిభి, రుపబృంహితాన్ తత్సహితా నిత్యర్థః. ౧౩

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

న వైకాదశపంచత్రీ న్భావా న్భూతేషు యేన వై,
ఈక్షేతాథైక మప్యేషు తజ్జ్ఞానం మమ నిశ్చితమ్. ౧౪

ఏతదేవ హి విజ్ఞానం న తథైకేన యేన యత్,
స్థిత్యుత్పత్త్యప్యయా న్పశ్యే ద్భావానాం త్రిగుణాత్మనామ్. ౧౫

ఆదావంతే చ మధ్యే చ సృజ్యా త్సృజ్యం యదన్వియాత్,
పున స్తత్ప్రతిసంక్రామే యచ్ఛిష్యేత తదేవ సత్. ౧౬

శ్రుతిః ప్రత్యక్ష మైతిహ్య మనుమానం చతుష్టయమ్,

తావత్ జ్ఞాన ముపదిశతి (న వేతి.) నవభావాః శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః విసర్గశిల్పగత్యుక్తయ శ్చరేత ఉత్సర్గో మూత్రపురీషోత్సర్గ శ్చేత్యుత్సర్గద్వయస్యైకకోటిత్వప్రాపణేన నవేతి నిర్దేశః అన్యథా దశేతి స్యాత్. ఏకాదశేన్ద్రియాణి పఞ్చమహాభూతాని, త్రయః సత్త్వాదయో గుణాః ఏషు పరిదృశ్యమానేషు భూతేషు దేవమనుష్యాదిశరీరేషు ఏతాన్, భావాన్ అథైకం జ్ఞానైకాకార, మాత్మవస్తు చ జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం. యేన మయా సహితం మద్ధార్యం మచ్ఛేషతైకరసం జీవస్వరూపం చేత్యర్థః. అన్వీక్షేత ఉదేత దన్వీక్షణాత్మకం జ్ఞాన మితి మమ మయా నిశ్చితం ప్రకృతిపురుషయాథాత్మ్యవివేచన మేవ జ్ఞాన మిత్యర్థః. ౧౪

అథవిజ్ఞాన ముపదిశతి (ఏతదేవేతి.) యథాశబ్దేన పూర్వగ్రంథస్థప్రకృతిపురుషాకారః పరామృశ్యతే న తథా అతథా ప్రకృతిపురుషవిలక్షణేనేత్యర్థః. ఏకేన యేన మయైవోపాయభూతేన యదేకం మత్స్వరూపం ప్రాప్య మితి శేషః. ఏత దేవ హి విజ్ఞాన మిత్యర్థః. విజ్ఞాన మేవ ప్రపఞ్చయతి స్థితీతి. త్రిగుణాత్మనాం త్రిగుణాత్మకప్రకృతిపరిణామాత్మకానాం, భావానాం దేహానా మేవ జన్మస్థితి వినాశాన్ పశ్యేత్. ౧౫

సృజ్యా త్సృజ్యం శరీరా చ్ఛరీరాంతరం ప్రతి తస్యాదౌ అన్తే మధ్యే చ య దన్వియాత్. పున శ్చ ప్రతిసంక్రామే శరీరప్రళయే యత్ శిష్యేత ఏకరూప మవతిష్ఠతే తదేవ సత్ అవికృత, మాత్మస్వరూప మిత్యేత దపి విమర్శనం జ్ఞాన మిత్యర్థః. ౧౬

అథ వైరాగ్యముపదిశతి (శ్రుతి రితి.) చతుష్టయ మిత్యనంతరం తేనేతి శేషః. ప్రమాణశబ్దః కర్మణి ల్యుడంతః. తేన చతుష్టయేన ప్రమాణేషు ప్రమితేషు కర్మఫలేషు సః ఉక్తవిధజ్ఞానసంపన్నః విరజ్యతే ఇత్యేత ద్వైరాగ్య మిత్యర్థః. ఐతిహ్యశబ్దః శ్రుతిమూలకస్మృతిపురాణాదీనా ముపలక్షణార్థః.

ప్రమాణే ష్వనవస్థానా ద్వికల్పా త్సవిరజ్యతే. ౧౬

కర్మణాం పరిణామిత్వా దావిరించా దమంగళమ్.
విపశ్చి న్నశ్వరం పశ్యే దదృష్ట మపి దృష్టవత్. ౧౮

భక్తియోగః పురైవోక్తః ప్రీయమాణాయ తేఽనఘ.
పున శ్చ కథయిష్యామి మద్భక్తేః కారణం పరమ్. ౧౯

తత్ర శ్రుత్యాదిప్రమితం కర్మఫలం స్వర్గాదిప్రత్యక్షసిద్ధం కృష్యాదికర్మఫల మన్నాది అనుమానసిద్ధం త్వారోగ్యాది తస్యౌషధాదినాఽఽరోగ్యజనకత్వానుమానసిద్ధత్వాత్ యద్వా అనుమానం వైరాగ్య హేతుతయోక్తం తచ్చ శ్రుత్యైవ ప్రదర్శితం "తద్యథేత్యకర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" ఇతి ఇదం హి కృష్యాదికర్మఫలదృష్టాన్తేన కర్మఫలత్వహేతునా పుణ్యఫలస్య నశ్వరత్వం హ్యనుమాపయతి. అస్మి న్పక్షే చతుష్టయ మిత్యనంతరం తత్ర తేనేతి చ శేషః, తత్ర శ్రుత్యాదిప్రమితేషు ఫలేషు తేనేత్యనే నానుమానం పరామృశ్యతే ప్రత్యక్షగ్రహణం దృష్టాంతార్థం, ఏతచ్చ స్వయ మేవ స్ఫుటీకరిష్యతి "అదృష్ట మపి దృష్టవ" దితి అత్రానుమాన స్యానుమేయద్వారా విరక్తిహేతుత్వం పుణ్యచితో లోకః క్షీయత ఇతి క్షయగ్రహణ మన్యేషా ముపలక్షణార్థ మిత్యభిప్రాయః సాధ్య ధర్మాన్వీరక్తౌ హేతుతయా నిర్దిశతి. అనవసానాత్ వికల్పాత్ పరిణామిత్వా దితి కర్మణా మిత్యేతత్ఫలపరం కర్మణాం ఫలానాం అనవస్థానాత్ ఏకరూపతయావస్థిత్యభావాత్ వికల్పా త్తారతమ్యాత్ పరిణామిత్వా ద్వికారిత్వా ద్వినాశిత్వా చ్చ విరజ్యత ఇతి సంబంధః. విరక్తి మేవాభినయేన దర్శయతి (ఆవిరిఞ్చా దిత్యాదినా.) దృష్టవత్ అదృష్టం బ్రహ్మాదిపత్యపర్యంతం సర్వ మపి శ్రుత్యాదిప్రతిపన్నం కర్మఫలం, నశ్వర మత ఏవామఙ్గళం దుఃఖగర్భం చేతి విపశ్చిత్ జ్ఞానీ, పశ్యేత్. ౧౮

"త్వద్భక్తియోగం చ మహ ద్విమృగ్య" మితి భక్తియోగః పృష్టః తత్ర తస్య విస్తరేణోపపాదితత్వాత్ న తత్స్వరూపబుభుత్సాప్రయుక్తః ప్రశ్నః కిం తు తదంతరఙ్గవివిత్సా ప్రయుక్త ఇత్యభిప్రయః తదంతరఙ్గసాధనాని వక్తుం ప్రతిజానీతే (భక్తియోగ ఇతి.) ప్రీయమాణాయ భక్తియోగశ్రవణార్థం ప్రీతియుక్తాయ యద్వా మద్వి షయప్రీతియుక్తాయ అనేన పాత్రతా వ్యజ్యతే పురైవోక్తః సపరికర ఉక్త ఇత్యర్థః, అతః సోఽధునా నోపదేష్టవ్య ఇతి భావః, ఇదానీం తూక్తే ష్వేవ భక్తియోగకారణేషు యత్పర ముత్కృష్టం అంతరఙ్గకారణం తత్పునః కథయిష్యా మీత్యర్థః, కారణ మిత్యేకవచనం సామాన్యాభిప్రాయకమ్. ౧౯

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

శ్రద్ధాఽమృతకథాయాం మే శశ్వన్మద్గుణకీర్తనమ్,
పరినిష్ఠా తు పూజాయాం స్తుతిభిః స్తవనం మమ. ౨౦

ఆదరః పరిచర్యాయాం సర్వాఙ్గై రపి వందనమ్,
మద్భక్తపూజాఽభ్యధికా సర్వభూతేషు మన్మతిః. ౨౧

మదర్థే ష్వఙ్గ చేష్టా చ వచసా మద్గుణేరణమ్,
మయ్యర్పణం చ మనస స్సర్వకామవివర్జనమ్. ౨౨

మదర్థేఽర్థపరిత్యాగో భోగస్య చ సుఖస్య చ,
ఇష్టం దత్తం హుతం భుక్తం మదర్థం యద్వ్రతం తపః. ౨౩

కాని పున స్తానీత్యత ఆహ (శ్రద్ధేత్యాదినా.) మే మమామృతతుల్యా యా కథా తస్యాం తచ్ఛ్రవణాదా విత్యర్థః. శ్రద్ధా ఆదరః మదనుకీర్తనం, శశ్వదితి సర్వత్రానుషజ్యతే. మద్గుణకీర్తనం, పరినిష్ఠా ఆసక్తిః స్తుతిభిః జన్మకర్మప్రతిపాదకవచనైః. ౨౦

పరిచర్యా భగవన్మందిరసమ్మార్జనోపలేపక్రియా. పూజా త్వావాహనాదిషోడశోపచారాత్మికేతి న పౌనరుక్త్యం. సర్వాఙ్గైః "పాదాఙ్గుళిభ్యాం జానుభ్యాం శిరసా చావనీం స్పృశన్, బద్ధాఞ్జలి ర్నమస్కుర్యా త్పఞ్చాఙ్గ స్స ఉదీర్యతే. నిధాయ దండవ ద్దేహం ప్రసార్య చరణౌ కరౌ, బద్ధ్వా ముకుళవ త్పాణీ ప్రణామో దండసంజ్ఞితః, పాదౌ శిర స్తథా హస్తౌ నికుఞ్చ్య ముకుళాకృతి. మనోబుద్ధ్యభిమానై శ్చ ప్రణామోఽష్టాఙ్గసంజ్ఞితః" ఇతి విహితై స్సర్వై రఙ్గైః అభ్యధికా మద్భక్తానాం పూజా చ మన్మతి ర్మదాత్మకత్వబుద్ధిః. ౨౧

మదర్థేషు మదారాధనోపకరణతులసీపుష్పాద్యార్జనేషు కర్మసు నిమిత్తభూతేషు అఙ్గచేష్టాకాయవ్యాపారః వచసా లౌకికేనాపి మద్గుణానా మీరణం కథనం. అతః స్తుతిభి స్తవన మిత్యనేన పౌనరుక్త్యం, అర్పణం సమాధానం కామవివర్జనం ప్రయోజనాంతరానభిసంధిః. ౨౨

మదర్థే మత్ప్రీత్యర్థే అర్థపరిత్యాగః విత్తవ్యయః. భోగస్య తత్సాధనస్య చందనాదేః సుఖస్య పుత్రోపలాలనాదే శ్చ పరిత్యాగః. ఇష్టం యాగాదివైదికం కర్మ దత్తం దానం హుతం హోమః భుక్తం అతిథిభోజనం వ్రత మేకాదశ్యుపవాసాది తపః అన్యదపి శాస్త్రీయకాయక్లేశాదికం ఏత త్సర్వం మత్ప్రీత్యర్థం కృతం మద్భక్తేః కారణ మిత్యర్థః ౨౩

ఏవం ధర్మై ర్మనుష్యాణా ముద్ధవాత్మనివేదనామ్,
మయి సంజాయతే భక్తిః కోఽన్యోఽర్థోఽస్యావశిష్యతే. ౨౪

యదాఽఽత్మ న్యర్పితం శాంతం చిత్తం సత్త్వోపబృంహితమ్,
ధర్మం జ్ఞానం స వైరాగ్య మైశ్వర్యం చాభిపద్యతే. ౨౫

యదర్పితం తద్వికల్పే ఇంద్రియైః పరిధావతి,
రజస్వలం చాసన్నిష్ఠం చిత్తం విద్ధి విపర్యయమ్. ౨౬

ధర్మో మద్భక్తికృత్ప్రోక్తో జ్ఞానం చైకాత్మ్యదర్శనమ్,
గుణే ష్వసఙ్గో వైరాగ్య మైశ్వర్యం చాణిమాదయః. ౨౭

ఏవం ధర్మ ఇత్యనుక్తసంగ్రాహకం తత్ర ప్రదర్శనార్థ మాహ- ఆత్మనివేదనం, ఆత్మశబ్ద స్తదనుబంధినా మప్యుపలక్షణార్థః, నివేదనం భగవదాయత్తత్వానుసంధానం, మయీ త్యస్యైభ్య ఇత్యాదిః. ఏభ్యో ధర్మేభ్యో మయి భక్తిః ప్రీతి రుపజాయతే, కిం తత ఇత్యత ఆహ. అస్య సంజాత భక్తియోగస్య, కో ను పురుషార్థోఽవశిష్యతే సర్వోఽపి సులభ ఏవేతి భావః ౨౪

తదేవ స్పష్టీకరోతి (యదేతి) యదా సత్త్వోపబృంహితం సత్త్వేనాధరీకృతరజస్తమస్కేనోప బృంహితం సహితం, అత ఏవ శాంతం రాగా ద్యకలుషితం చిత్తం అంతరాత్మని మయి అర్పితం తదా స పుమాన్. ధర్మాదీ న్యభిపద్యతే ౨౫

ఉక్తాకారవిపరీతాకారం చిత్తం తు అధర్మాజ్ఞానావైరాగ్యానైశ్వర్యోపాదక మిత్యాహ (యదర్పిత మితి.) రజస్వలం రజశ్శబ్ద స్తమసోఽప్యుపలక్షణార్థః. రజస్తమఃప్రచురం అసన్నిష్ఠం దేహాసక్తం యచ్చిత్త. మింద్రియై, రర్పితం వికల్పం శబ్దాదికం, పరిధావతి వికల్ప ఇతి సప్తమ్యంతపాఠే శబ్దాదివిషయేఽర్పిత మిత్యర్థః. తచ్చిత్తం విపర్యయ మధర్మాదికారణం, విద్ధి. ౨౬

అన్యథా వ్యాఖ్యాననిరాసాయ ధర్మాదిచతుష్టయం వివృణోతి (ధర్మ ఇతి.) మద్భక్తికృత్ మద్భక్తికారణం ఐకాత్మ్యదర్శనం ఏకాత్మశబ్దో బహువ్రీహి, స్తస్య భావ ఐకాత్మ్యం, సర్వేషా మాత్మనా మేకపరమాత్మాత్మకత్వం తద్దర్శన మిత్యర్థః. గుణేషు శబ్దాదివిషయే ష్వసఙ్గః అనర్థహేతుత్వపర్యాలోచన పూర్వకానాసక్తిః ౨౭

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యమః కతివిధః ప్రోక్తో నియమో వాఽరికర్శన,
క శ్శమః కో దమః కృష్ణ కా తితిక్షా ధృతిః ప్రభో. ౨౮

కిం దానం కిం తప శ్శౌర్యం కిం సత్య మృత ముచ్యతే,
క స్త్యాగః కిం ధనం చేష్టం కో యజ్ఞః కా చ దక్షిణా. ౨౯

పుంసః కింస్వి ద్బలం శ్రీమ న్దయా లాభ శ్చ కేశవ.
కా విద్యా హ్రీః పరా కా శ్రీః కిం సుఖం దుఃఖ మేవ చ. ౩౦

కః పండితః క శ్చ మూర్ఖః కః పన్థా ఉత్పథ శ్చ కః.
క స్స్వర్గో నరకః కశ్చి త్కో బన్ధు రుత కిం గృహమ్. ౩౧

క ఆఢ్యః కో దరిద్రో వా కృపణః కః క ఈశ్వరః.
ఏతా న్ప్రశ్నా న్మమ బ్రూహి విపరీతాం శ్చ సత్పతే. ౩౨

శ్రీభగవా నువాచ—

అహింసా సత్య మస్తేయ మసఙ్గో హ్రీ రసంచయః.

ఏవం ధర్మాదిషు ప్రవృత్తేషు ప్రసఙ్గా న్ముక్తిసాధనతయోక్తయమనియమాద్యవాంతరభేద శమదమాదిస్వరూపబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (యమః కతివిధ ఇత్యాదినా.) హేఅరికర్శన కా ధృతిః ౨౮

ఋత ముచ్యతే యదృత ముచ్యతే తత్కి మితి ప్రశ్నః ఇష్టం సుఖసాధనం కి మిత్యర్థః. ౨౯

హేశ్రీమన్ కా దయా కో లాభః హ్రీ రిత్యత్ర కా హ్రీరిత్యన్వయః. ౩౦-౩౧

కృపణః కః క శ్చేశ్వరః ఏతాన్ ప్రశ్నాన్ పృష్టాన్ భక్త్యుపయుక్తాన్ మమ మహ్యం బ్రూహి, విపరీతాన్ అశమాదీ న్ముక్తివిరోధిన శ్చ బ్రూహీతి సంబంధః. హే సతాం పతే. ౩౨

యమా న్నియమాం శ్చ పరిగణయ్య దర్శయతి సార్ధద్వయేన. తత్రాద్యశ్లోకోక్తాః యమాః శౌచాదయ స్తు నియమా ఇతి వివేకః. ఉభయోః శ్లోకయోః ద్వాదశస్మృతాః, తత్ర శౌచ మాంతరం బాహ్యం చేతి శౌచాదీనాం ద్వాదశసంఖ్యా గంతవ్యా. అహింసా అభూతద్రోహచింతా. సత్యం భూతహితావహం వచః, అస్తేయం మనసాపి పరస్వాగ్రహణం, అసఙ్గః క్వాప్యనాసక్తిః హ్రీస్స్వరూపం

ఆ స్తిక్యం బ్రహ్మచర్యం చ మౌనం స్థైర్యం క్షమా భయమ్. ౩౩

శౌచం జప స్తపో హోమ శ్శ్రద్ధాఽఽతిథ్యం మదర్చనమ్,
తీర్థాటనం పరార్థేహా తుష్టి రాచార్యసేవనమ్. ౩౪

యేతే యమా స్సనియమా ఉభయో ర్ద్వాదశ స్మృతాః,
ఏషా ముపాసితా స్తాత యథాకామం దుహంతి హి. ౩౫

శమో మన్నిష్ఠతాబుద్ధే ర్దమ ఇంద్రియసంయమః,
తితిక్షా దుఃఖసమ్మర్షో జిహ్వోపస్థజయో ధృతిః. ౩౬

దండత్యాగః పరం దానం కామత్యాగ స్తప స్స్మృతమ్,
స్వభావవిజయ శ్శౌర్యం సత్యం చ సమదర్శనమ్. ౩౭

స్వయ మేవ వక్ష్యతి అసంచయః అపరిగ్రహః ఆస్తిక్యం శాస్త్రార్థవిశ్వాసః బ్రహ్మచర్యం స్త్రీసఙ్గరాహిత్యం మౌనం వృథాఽఽలాపవర్జనం స్థైర్యం అచాంచల్యం క్షమా తితిక్షా తస్యాః స్వరూపం వక్ష్యతి. ౩౩

శౌచం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా జపో మంత్రావృత్తిః తపః శాస్త్రీయకాయక్లేశః శ్రద్ధా చికీర్షితవిషయత్వరా ఆతిథ్యం అతిథిభోజనం తీర్థాటనం తీర్థయాత్రా పరార్థేహా పరోపక్రియా తుష్టి ర్యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టిః. ౩౪

కి మేభ్య ఇత్యత ఆహ (పుంసా మితి.) ఉపాసితా అనుష్ఠితాః ఏతే హే తాత యథాకామం ఇచ్ఛానుసారం దుహంతి ఫలంతి. ౩౫

అథ శమాదీనాం స్వరూపం వివృణోతి (శమ ఇత్యాదినా యావదధ్యాయం) ఏతేనైవ విపరీతా అశమాదయోఽప్యున్నేయాః. బుద్ధే ర్మన్నిష్ఠతా యా సా శమః. న తు శాంతిమాత్ర మిత్యర్థః. ఇంద్రియసంయమః బాహ్యేంద్రియనియమనం న చోరాదే ర్దమనమాత్రం దుఃఖసమ్మర్షః దుఃఖస్య సహనం న భారాదేః. జిహ్వోపస్థయో ర్వేగధారణం ధృతిః. న త్వనుద్వేగమాత్రమ్. ౩౬

దండః భూతద్రోహః తస్య త్యాగో దానం న ధనార్పణం కామత్యాగో భోగానపేక్షా తపః న కృచ్ఛ్రాదిః. స్వభావవిజయః, క్షుత్పిపాసాద్యనభిభూతత్వం శౌర్యం న తు శత్రువిజయమాత్రం సమదర్శనం తారతమ్యాపోహేన సర్వస్య బ్రహ్మాత్మకత్వదర్శనం, సత్యం న యథార్థభాషణమాత్రమ్. ౩౭

(జ్ఞానస్వరూపాదివర్ణనఘట్టః)

ఋతం చ సూనృతా వాణీ కవిభిః పరికీర్తితా,
కర్మ స్వసఙ్గమ శ్శౌచం త్యాగ స్సన్న్యాస ఉచ్యతే. ౩౮

ధర్మ ఇష్టం ధనం నౄణాం యజ్ఞోఽహం భగవత్తమః,
దక్షిణా జ్ఞానసందేశః-ప్రాణాయామః పరం బలమ్. ౩౯

భగో మ ఐశ్వరో భావో లాభో మద్భక్తి రుత్తమా,
విద్యాఽఽత్మని భిదాభావో జుగుప్సా హ్రీ రకర్మసు. ౪౦

శ్రీర్గుణా నైరపేక్ష్యాద్యా స్సుఖం దుఃఖసుఖాత్యయః.
దుఃఖం కామసుఖాపేక్షా పండితో బంధమోక్షవిత్ ౪౧

సూనృతా యథా దృష్టార్థవిషయా వాణీ ఋతం న తు ప్రియభాషణమాత్రం కర్మస్వసఙ్గమః కర్తృత్వాభిమానాభావః. శౌచం న తు స్నానాదిజన్యమాత్రం శౌచ మస్పృష్ట మప్యభిప్రేతత్వా ద్వ్యాఖ్యాతం సన్న్యాసః, ఫలత్యాగః త్యాగ ఉచ్యతే న తు కర్మత్యాగః, ౩౮

నౄణాం ధర్మః మద్భక్తిరూప ధర్మః ఇష్టం ధనం న తు విత్తమాత్రం భగవత్తమః అతిశయితజ్ఞానశక్త్యాదిమానహం యజ్ఞః స్వర్గాపవర్గసాధనభూతో హి యజ్ఞః. స చాహ మేవేత్యర్థః. జ్ఞానసందేశః, జ్ఞానం సందిశ్యతే సమ్య గుపదిశ్యతే యేన "తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయే" త్యాద్యుక్తేన ప్రణిపాతసేవాదినా స జ్ఞానసందేశో దక్షిణా న తు హిరణ్యాదిదానమాత్రం ప్రాణాయామః పరం బలం న తు దుర్మదబలమ్. ౩౯

యజ్ఞోహం భగవత్తమ ఇత్యుక్తం క స్తర్హి భగ ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య తం వ్యాచష్టే భగో మే ఐశ్వరో భావః ఈశ్వరసమ్బంధీ స్వభావః, ఐశ్వర్యవీర్యయశః ప్రభృతిః పరదుఃఖనిరాచికీర్షా దయా లోకప్రసిద్ధై వేతి న వ్యాఖ్యాతం. ఉత్తమా ఉత్కృష్టా మద్భక్తి రేవ లాభః న తు పుత్రాదిః. ఆత్మని భిదాభావః దేవమనుష్యత్వాద్యభిమానవృత్తి ర్విద్యా న తు జ్ఞానమాత్రం అకర్మసు నిషిద్ధకర్మసు, జుగుప్సా, హేయత్వదర్శనం, హ్రీః న తు లజ్జామాత్రమ్. ౪౦

నైరపేక్ష్యాద్యా ఇత్యాద్యశబ్దేన యదృచ్ఛాలాభసంతోషాదిపరిగ్రహః. నైరపేక్ష్యాది గుణసముదాయః. శ్రీ ర్మండనమ్ న తు కిరీటాదిః శ్రీ రిత్యర్థః. దుఃఖసుఖాత్యయ దుఃఖమిశ్రసుఖాపాయః సుఖం న తు భోగః. కామసుఖాపేక్షా శబ్దాదివిషయసుఖాపేక్షా దుఃఖం బంధమోక్షవిత్ బంధమోక్షకారణవిత్ న తు విద్వన్మాత్రమ్. ౪౧

మూర్ఖో దేహాద్యహంబుద్ధిః పన్థా మన్నిగమ స్స్మృతః.
ఉత్పథ శ్చిత్తవిక్షేప స్స్వర్గ స్సత్వగుణోదయః. ౪౨

నరక స్తమ ఉన్నాహో బన్ధు ర్గురు రహం సఖే,
గృహం శరీరం మానుష్యం గుణాఢ్యో హ్యాఢ్య ఉచ్యతే. ౪౩

దరిద్రో య స్త్వసంతుష్టః కృపణో యోఽజితేంద్రియః,
గుణే ష్వసక్తధీ రీశో గుణసంగో విపర్యయః. ౪౪

ఏవ ముద్ధవ తే ప్రశ్నా స్సర్వే సాధు నిరూపితాః,

దేహాది ష్వహంబుద్ధి రాత్మాభిమానో యస్య స మూర్ఖః. అహంబుద్ధిశబ్దో మమతాబుద్ధే రప్యుపలక్షణార్థః. దేహాదీత్యాదిశబ్దేన తదనుబంధిసంగ్రహః, మన్నిగమః మాం నితరాం గమయతి ప్రాపయతీతి మన్నిగమః మద్విషయజ్ఞానం పంథాః మార్గః. న తు కంటకాదిశూన్యో మార్గః చిత్తస్య విక్షేపః, శబ్దాదివిషయప్రావణ్యం ఉత్పథః కుమార్గః, న తు చోరాద్యాకులః సత్వగుణ స్యోదయోఽభి వృద్ధిః. స్వర్గః న త్వింద్రాదిలోకః, ౪౨

తమసః ఉన్నాహోఽభివృద్ధి ర్నరకః న తు తామిస్రాదిః. గురు రేవ బంధుః స చ గురు రహ మేవేత్యర్థః. న తు పితృభ్రాత్రాదిః. మానుష్యం శరీరం గృహం న తు హర్మ్యాదిభోగస్థానం గుణాఢ్యః, సద్గుణశాలీ ఆఢ్యః న తు ధనికః. ౪౩

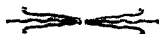
అసంతుష్టః యదృచ్ఛాలాభసంతోషరహితః యః సః, దరిద్రః "ఉపర్యుపరి పశ్యంత స్సర్వ ఏవ దరిద్రతీ" తిన్యాయా దితి భావః| అజితేంద్రియః కృపణః శోచ్యః న తు దీనః గుణేషు శబ్దాదిషు అసక్తా ధీ ర్యస్య స ఈశః, న రాజాదిః. గుణేషు సఙ్గో యస్య స తు విపర్యయః అనీశః ఇద మప్యభిప్రేతత్వా దుక్తమ్. ౪౪

వ్యాఖ్యాన ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) ప్రశ్నాః పృష్టార్థాః, సర్వే సాధు యథాతథా నిరూపితాః ఇత్థం మోక్షోపయుక్తా యమాదయో నిరూపితాః, అథైవం విపరీతా నపి నిరూపయేత్యభి ప్రాయ మాలక్ష్య కిం ప్రాతిస్వికతత్స్వరూపనిరూపణప్రయాసేన తేషాం లక్షణతః సంగ్రహీతుం శక్యత్వా దిత్యభిప్రాయ న్నాహ (కిం వర్ణితేనేతి.) కథం తర్హి మోక్షోపయుక్తతద్విరోధినో వివేక్త ఇత్యత ఆహ (లక్షణం గుణదోషయో రితి.) గుణదోషయో ర్ముక్త్యుపయుక్తతద్విరోధినో ర్లక్షణ

(జ్ఞానస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

కిం వర్ణితేన బహునా లక్షణం గుణదోషయోః,
గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జనమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

మ స్తీత్యర్థః. కిం త దిత్యత ఆహ గుణదోషదృశి రితి. ఇహ సంసారిణాం వైషయికదృష్టదృష్టసుఖేషు తత్సాధనేషు చ గుణబుద్ధిః. దుఃఖతత్సాధనేషు తు దోషబుద్ధిః. సైషా ఉభయీ బుద్ధిః దోషః గుణ స్తూభయవర్జనం ఉభయోః సంసారిణాం గుణవత్తయా దోషవత్తయా చాభిమతయో స్సుఖదుఃఖయో ర్వర్జనం గుణః తయో రుభయో రపి దోషదృష్టి ర్గుణ ఇత్యర్థః. స్వేస్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః. "విపర్యయ స్తు దోష స్స్యా దుభయో రేష నిశ్చయః" ఇతి గుణదోషయో స్స్వరూపం స్వయ మేవోత్తరాధ్యాయే వక్ష్యతి. తత్ర స్వస్వాధికారో నామ స్వస్వవర్ణాశ్రమానురూపం స్వస్య సమీహిత సాధనేషు ధర్మేషు నిష్ఠా గుణః. తద్విపర్యయనిష్ఠా దోష ఇత్యర్థః. ఏవం చ ముముక్షో రనభిసంహిత ఫలస్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మశమదమాద్యంగభక్తియోగనిష్ఠా గుణః దృష్టాదృష్టసుఖసాధనే నిష్ఠా తు దోషః. స్వాధికారనిష్ఠావిపర్యయ శ్చేతి గుణదోషదృశి ర్దోష ఇత్యుక్తం. తథా దుఃఖతత్సాధనేషు దోషదృష్టి రపి ముముక్ష్వపేక్షయా దోష ఏవ దుఃఖేషు దృష్టి ర్హి తన్నివృత్త్యుపాయేషు ప్రవర్తయతి, ముముక్షోః ప్రారబ్ధకర్మఫలభూతదుఃఖస్యావశ్యానుభావ్యత్వేన తన్నివృత్త్యుపాయేషు ప్రవృత్త్యభావా ద్దుఃఖార్థకర్మ సూస్మత్తస్యాపి ప్రవృత్త్యభావా చ్చ, అతః స్వాధికారనిష్ఠావిపర్యయస్వరూపత్వా ద్దోషదృష్టి రపి దోష ఏవేత్యుక్తం. ఏవం చ ముముక్షో ర్యా బుభుక్ష్వధికారనిష్ఠా సుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్త్యుపాయాభినివే శాత్మికా సైవ విపరీతేత్యన్యాధికారనిష్ఠాత్వం విపరీతత్వ మితి లక్షణం ఫలితం అన్యాధికారాభినివేశ శ్చాశ్రమాదిస్వరూప ఇతి తస్య తద్విపర్యయత్వమ్. ౪౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

అథ వింశో ఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విధి శ్చ ప్రతిషేధశ్చ నిగమో హీశ్వరస్య తే.
అపేక్షతేఽరవిందాక్ష గుణం దోషం చ కర్మణామ్. ౧

వర్ణాశ్రమవికల్పం చ ప్రతిలోమానులోమజమ్,
ద్రవ్యదేశవయఃకాలా న్స్వర్గం నరక మేవ చ. ౨

అథ వింశోఽధ్యాయః

"గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన" మితి గుణదోషదృశే ర్దోషత్వేన తదుభయ వర్జనాత్మకగుణేన భవితవ్య మిత్యుక్తం, నను దృష్టసుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్త్యుపాయదృశేః ప్రత్యక్షాది మూలకత్వేప్యదృష్టసుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్తిసాధనదృశే ర్వేదాఖ్యశాస్త్రైకమూలకత్వా ద్వేదస్య చ విధినిషేధాత్మకస్య త్వదాజ్ఞారూపత్వా త్త్వ మేవ వేదముఖేనైవం కురు మైవ మిత్యాజ్ఞాప్య కథ మధునా ఉభయం వర్జయే దితి నిషిద్ధం బ్రూష ఇత్యాశిపతి (విధిశ్చేతి పఞ్చభిః.) తే తవ నిగమః శాసనరూపః విధినిషేధాత్మకో వేదః స చ విధేయానాం ప్రతిషేధ్యానాం చ కర్మణాం గుణం దోషం చేతి భావ ప్రధానో నిర్దేశః, గుణరూపతాం దోషరూపతాం చాపేక్షతే అత్ర విధేయేషు కర్మసు ప్రవర్తనార్థం గుణరూపతాం నిషేధేషు త్యాజనార్థం దోషరూపతాం అపేక్షత ఇతి విభాగః. అపేక్షణ మత్ర బోధనం, తథా వర్ణాశ్రమవికల్పాదీం శ్చాపేక్షత ఇతి సంబంధః ౧

తత్ర వర్ణాశ్రమవికల్పో వర్ణాశ్రమభేదః ప్రతిలోమమనులోమం చ జాతా యస్మిన్ తం వర్ణాశ్రమవికల్ప మితి సంబంధః. తత్ర ప్రతిలోమజాః ఉత్తమవర్ణాసు స్త్రీషు హీనవర్ణేభ్యః పురుషేభ్యో జాతాః సూతవైదేహకాదయః అనులోమజా స్తూత్తమవర్ణేభ్యో హీనవర్ణాసు స్త్రీషు జాతాః మూర్ధావ సిక్తామ్బష్ఠాదయః తత్ర వర్ణాశ్రమభేద మధికారిత్వేనాపేక్షతే, ద్రవ్యం కరణత్వేన దేశకాలా నాధారత్వేన వయ స్త్వధికారివిశేషణత్వేన స్వర్గం నరకం చ ఫలత్వేన తత్ర నరకస్య ఫలత్వం నిషేధాతివృత్తౌ ద్రవ్యం చరుపురోడాశాదికం దేశః. "స మే యజేతే" త్యాద్యుక్తవిధః. వయ స్తు జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీ నాదధీతే" త్యాద్యుక్తవిధం కాలస్తు "వసంతే వసంతే జ్యోతిషా" యజేతేత్యా ద్యుక్తవిధః. ౨

గుణదోషభిదాదృష్టి మంతరేణ వచ స్తవ,
నిశ్శ్రేయసం కథం నృణాం నిషేధవిధిలక్షణమ్. ౩

పితృదేవమనుష్యాణాం వేద శ్చక్షు స్తవేశ్వర,
శ్రేయ స్త్వనుపలబ్ధేఽర్థే సాధ్యసాధనయో రపి. ౪

గుణదోషభిదాదృష్టి ర్నిగమా త్తేన హి స్వతః,
నిగమే నాపవాద శ్చ భిదాయా ఇతి మే భ్రమః. ౫

అపేక్షితాం తతః కి మత ఆహ (గుణదోషభిదాదృష్టి మితి.) గుణదోషభేదదర్శన మంతరేణ విధినిషేధాత్మకం తవ వచః కథం నృణాం నిశ్శ్రేయసప్రతిపాదకం స్యాత్ గుణదోషభిదాదృష్టిం తతః ప్రవృత్తిం నివృత్తిం చోపజనయ్య త్వద్వచః పురుషార్థపర్యవసాయి స్యా దిత్యర్థః. నిశ్శ్రేయసశబ్దః పురుషార్థమాత్రపరః, అతో గుణదోషాదిభేదదర్శన స్యావశ్యకత్వా న్న తద్వర్జనం యుక్త మితి భావః. ౩

అలౌకికశ్రేయ స్తత్సాధనాదిజ్ఞానం చ శాస్త్రైరేవోపజనయితవ్య మిత్యాహ (పిత్రితి.) అర్థే అలౌకికశ్రేయసి తత్సాధనరూపే చార్థే అనుపలబ్ధే ప్రత్యక్షాదిభి రనవగతే సతి సాధ్యసాధనయోః స్వర్గాది యజ్ఞాద్యో రనుపలబ్ధయో స్సతోః హేఈశ్వర శ్రేయః శ్రేష్ఠం చక్షు స్తద్వత్ జ్ఞాపక స్త్వన్నిగమరూపో వేద ఏవ చక్షుః చక్షుషి శ్రేయ స్త్వం చ కామలాదిదోషరాహిత్యం, వేదే తు పురుషదోషాస్పర్శః పితృదేవమనుష్యాణా మిత్యనేనార్వాచీనానా మలౌకికశ్రేయ స్తత్సాధనాదిజ్ఞానం వేదం వినా నాస్తీతి కిం వక్తవ్యం, యతః పూర్వేషా మపి నాస్తీతి సూచ్యతే. ౪

అతో గుణదోషభిదాదృష్టి స్తే తవ నిగమా దాజ్ఞారూపా ద్వేదా-దేవ న తు స్వతః ఏవంస్థితే అధునా నిగమేన "గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన" మిత్యనేనానుశాసనేన భిదాయా గుణదోషదృశిభేదస్యాపవాద శ్చ కుతః కృత ఇతి శేషః. అతో మే భ్రమః మమ చిత్తం భ్రామ్యతీత్యర్థః. ౫

శ్రీభగవా నువాచ—

యోగా స్త్రయో మయా ప్రోక్తా నృణాం శ్రేయో విధిత్సయా,
జ్ఞానం కర్మ చ భక్తి శ్చ నోపాయోఽన్యోఽస్తి కర్హిచిత్. ౬

నిర్విణ్ణానాం జ్ఞానయోగో న్యాసినా మిహ కర్మసు,
తేష్వనిర్విణ్ణచిత్తానాం కర్మయోగ స్తు కామినామ్. ౭

యదృచ్ఛయా మత్కథాదౌ జాతశ్రద్ధ స్తు యః పుమాన్,
న నిర్విణ్ణో నాతిసక్తో భక్తియోగోఽస్య సిద్ధిదః. ౮

న హి సర్వస్య వేదబోధితం వర్జయితవ్య మిత్యుచ్యతే యేన తవ భ్రమ స్స్యాత్ కిం తు నిరూపకభేదేన సర్వం వ్యవస్థిత మిత్యుచ్యతే. నరకాపేక్షయా హి స్వర్గో గుణః అత ఆపేక్షికగుణదోష విభాగమాత్రం క్రియతే, అతో విధినిషేధశాస్త్రనిరూపకస్య స్వర్గో నరక శ్చేత్యుభయ మపి దుష్ట మితి గుణదోషభేదాపవాదః కృతః, మోక్షోపాయ స్తు నిరూపకస్యాపి గుణవ త్తర ఇతి గుణదోషభేదాప వాదవచనం న తద్గోచర మపి తు సంకుచితవిషయ మితి పరిహారం వివక్షు స్తావ దధికారిభేదేన పురుషార్థసాధనాని వ్యవస్థితానీత్యాహ (యోగా స్త్రయ ఇత్యాదినా స్వే స్వేఽధికార ఇత్యతః ప్రాక్తనేన.) నృణాం శ్రేయోవిధిత్సయా శ్రేయ ఆధాతు మిచ్ఛయా కైవల్యస్వర్గాపవర్గరూపశ్రేయఃప్రాపణేచ్ఛయా మయా ప్రోక్తాః, కే పున స్తే ఇత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞాన మత్ర ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాత్మకం కర్మ అభిసంహితఫలకర్మయోగః భక్తిః భక్తియోగః ఏభ్యోఽన్య ఉపాయః పురుషార్థసాధనం కుతశ్చి దపి నాస్తి కృత్స్నోఽపి వేద స్తన్మూలస్మృతీతిహాసపురాణాదిశ్చైతత్ప్రతిపాదనపర ఇత్యర్థః. ౬

ఇహ తత్ర కర్మసు నిర్విణ్ణానాం తత్ఫలేషు దుఃఖబుద్ధ్యా విరక్తానా మత ఏవ న్యాసినాం తత్సాధనభూతకర్మత్యాగినాం జ్ఞానయోగః తత్ర తేషా మధికార ఇత్యర్థః. కామినాం స్వర్గకామానాం అనిర్విణ్ణచిత్తానాం ఉత్సాహినాం కర్మయోగః. ౭

(యదృచ్ఛయేతి.) యదృచ్ఛయా కేనాపి భాగ్యోదయేన మత్కథాదౌ మత్కథాశ్రవణాదౌ యో జాతశ్రద్ధః సంజాతాదరః న నిర్విణ్ణ ఇత్యనేనేదానీం కర్మఫలకామిత్వం న వివక్షితం, కిం తు పూర్వకామనాప్రయుక్తకర్మానుష్ఠానవాసనయా ఇదానీ మపి ఫలే ష్వవశేషితవాసనామాత్రత్వం అత ఏవ నాతిసక్తః దోషావేక్షణేనాతివాసక్తిరహితః తస్య భక్తియోగః అనుష్ఠిత ఇతి శేషః, సిద్ధిదః అపవర్గదః. ౮

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణన ఘట్టః)

తావ త్కర్మాణి కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావతా.
మత్కథాశ్రవణాదౌ యావ చ్ఛ్రద్ధా న జాయతే. ౯

స్వధర్మస్థో యజ న్యజ్ఞై రనాశీః కామ ఉద్ధవ.
న యాతి స్వర్గనరకౌ య దన్య న్న సమాచరేత్. ౧౦

అస్మి న్లోకే వర్తమాన స్స్వధర్మస్థోఽనఘ శ్శుచిః.
జ్ఞానం విశుద్ధ మాప్నోతి మద్భక్తిం వా యదృచ్ఛయా. ౧౧

నను, సతి వాసనామాత్రావశేషే తతః కామ్యకర్మస్వేవ ప్రవర్తేత న త్వత్కథాశ్రవణాదావితి కథం తస్య భక్తియోగ స్స్యాదిత్యత స్తత్రోపాయ మాహ (తావ దితి.) యావతా యావత్ న నిర్విద్యేత అతీవ నిర్విణ్ణో న స్స్యాత్ యావచ్చ మత్కథాశ్రవణాదౌ వా శ్రద్ధా చ న జాయతే తావ త్కర్మాణి అనభిసంహితఫలాని వర్ణాశ్రమోచితాని కుర్వీత న నిర్విద్యేత యావతేత్యనేనామోక్షం వాసనామాత్రానువృత్తే స్తావ త్కర్మానభిసంహితఫల మనుష్ఠేయ మేవేతి సూచితమ్. ౯

ఏవ మామోక్షం. స్వధర్మస్థః సంధ్యోపాసనాద్యాచారనిష్ఠః యజ్ఞైః పఞ్చభి ర్మహాయజ్ఞై ర్మాం యజన్, కామే ఫలే అనాశీః ఆశారహితః స్వర్గనరకౌ న యాతి కిం తు జాతమద్భక్తియోగో మా మేవ యాతీత్యర్థః. అతో. యత్ అన్యత్ అభిసంధిసహితఫలం కర్మ నాచరేత్ నానుతిష్ఠేత్. ౧౦

స్వర్గనరకౌ న యాతి చేత్ కిం తర్హి యాతీత్యత ఆహ (అస్మి న్నితి.) అస్మిన్ లోకే దేహే వర్తమానః అనఘః నిషిద్ధా న్నివృత్తః స్వధర్మస్థః అత ఏవ శుచిః, మత్కథాశ్రవణాదౌ వేతి వాశబ్దేన జ్ఞానయోగేఽపి యావ న్న శ్రద్ధా జాయతే తావ జ్జ్ఞానయోగాధికృత స్యాప్యనభిసంహితఫలవర్ణాశ్రమోచిత కర్మానుష్ఠేయ మేవేతి సూచితం. తదధునా స్పష్ట మేవోక్తం (జ్ఞానం విశుద్ధ మితి.) యదృచ్ఛయా మద్భక్తియోగం వా తత్ర తత్ర భక్తియోగానుగ్రాహకతయో క్తస్య జ్ఞానస్య విపాక మనపేక్ష్య ప్రథమ మత ఏవ కేనచి ద్భాగ్యవిశేషేణ భక్తియోగ మాప్నోతీత్యర్థః. ౧౧

స్వర్గిణోఽప్యేన మిచ్ఛన్తి లోకం నిరయిణ స్తథా.
సాధనం జ్ఞానభక్తిభ్యా ముభయం తదసాధకమ్. ౧౨

న నర స్స్వర్గతిం కాంక్షే న్నారకీం న విచక్షణః.
నేమం లోకం చ కాఙ్క్షేత దేహావేశాత్ప్రమాద్యతి. ౧౩

ఏత ద్విద్వా న్పురా మృత్యో రభవాయ ఘటేత సః,
అప్రమత్త ఇదం జ్ఞాత్వా మర్త్య మప్యర్థసిద్ధిదమ్. ౧౪

వివక్షితపరిహారోపయోగితయా నరకస్వర్గకైవల్యమోక్షాణా ముత్తరోత్తరం గుణవత్తమత్వం ద్యోతయ న్నిరతిశయపురుషార్థసాధనక్షమం నృదేహం నిహీనపురుషార్థసాధనోపయుక్తం న కుర్యా దిత్యాహ (స్వర్గిణ ఇతి ద్వాభ్యాం.) స్వర్గిణః స్వర్గస్థాః నిరయిణః నిరయస్థాః ఏనం మానుష్యం దేహ మిచ్ఛంతి, ఇచ్ఛాయాం హేతుత్వేన దేహం విశినష్టి సాధనం జ్ఞానభక్తిభ్యా మితి. జ్ఞానభక్తిభ్యాం కైవల్యమోక్షయో స్సాధక మిత్యర్థః. నృదేహస్య తత్సాధకత్వకీర్తనేన స్వర్గినిరయిదేహయో రసాధకత్వం సూచితం. తత్స్పష్ట మాహ ఉభయం తదసాధక మితి. ఉభయం స్వర్గినరకశరీరం శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారిత్వా త్తద్విహిత స్సైవపురుషార్థసాధనత్వా దితి భావః. ౧౨

స్వర్గిణోఽపీచ్ఛంతీత్యనేన స్వర్గిశరీరాపేక్షయాఽపి స్వదేహస్యోత్తమత్వం సూచితం. తత్ర హేతుతయా నిరతిశయపురుషార్థసాధనత్వ ముక్తం. అతో దృష్టాదృష్టవైషయికసుఖసాధనోపయుక్తం న కుర్యా దిత్యాహ (నేతి.) విచక్షణః కుశలః, నారకీం గతి మితి దృష్టాంతార్థం. యథా నారకీం గతిం న కాఙ్క్షేత్ తథా స్వర్గతి మపీత్యర్థః. గతి రుపాయః పున రిమం లోకం నృదేహం చ దృష్టాదృష్టసుఖ సాధనోపయుక్తం న కాఙ్క్షే దిత్యర్థః. కాఙ్క్షాయా మనర్థ మాహ దేహావేశా త్ప్రమాద్యతీతి. దృష్టాదృష్టదేహసుఖాభినివేశాత్ ప్రమాద్యతి ప్రమాదం ప్రాప్నోతి. ప్రమాదో మోహః అంతస్థావరతాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౧౩

నన్వపృష్ట మన్య దిద ముచ్యత ఇత్యసాంగత్యం పరిహర్తు మాహ (ఏత దితి.) యో మృత్యోః పురా మరణా త్పూర్వ మేవ శరీరదార్ఢ్యావస్థాయా మేవేత్యర్థః. మర్త్యం మరణశీల మప్యేత న్నరశరీర మర్థసిద్ధిదం నిరతిశయపురుషార్థసిద్ధ్యుపయుక్తం జ్ఞాత్వా అప్రమత్తః అవహితచిత్తో భవతి, స విద్వా నమృతత్వాయ మోక్షాయ ఘటేత యతేత, అత ఉపయుక్తమేవేదం జ్ఞాన మితి నాసంగత ముక్త మితి భావః. ౧౪

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

ఛిద్యమానం యమై రేతైః కృతనీడం వనస్పతిమ్,
ఖగ స్స్వకేత ముత్సృజ్య క్షేమం యాతి హ్యలమ్పటః. ౧౫

అహోరాత్రై శ్ఛిద్యమానం బుధ్వాఽఽయు ర్భయవేపథుః,
ముక్తసఙ్గః పరం బుధ్వా నిరీహ ఉపశామ్యతి. ౧౬

నృదేహ మాద్యం సులభం సుదుర్లభం ప్లవం సుకల్పం గురుకర్ణధారమ్,
మాయాఽనుకూలేన నభస్వతేరితం పుమా న్భవాబ్ధిం న తరే త్స ఆత్మహా. ౧౭

మృత్యోః పురైవ యతేతేత్యేత దేవ రూపకవిశేషాభిప్రాయేణాహ (ఛిద్యమాన మితి.) యమైః యమవ న్నిర్దయైః ఏతైః పురుషైః కృతం నీడం కులాయం, యస్మిన్ తథాభూత మపి వనస్పతిం యమైః ఛిద్యమానం, జ్ఞాత్వా ఖగః స్వకేతం స్వాశ్రయం విహాయ అలమ్పటః అనాశః క్షేమం సుఖం యాతి తథా కృతహృదాఖ్యనీడం వనస్పతితుల్యం శరీరం ఛిద్యమానం జ్ఞాత్వా ఖగః స్వకేతం స్వాశ్రయం విహాయ అలమ్పటః అనాశః క్షేమం సుఖం యాతి తథా కృతహృదాఖ్యనీడం వనస్పతితుల్యం శరీరం ఛిద్యమానం జ్ఞాత్వా పక్షితుల్యో జీవః అలమ్పటో నిష్కామః స్వకేత ముత్సృజ్య నశ్వర శరీరసంబంధనివృత్త్యుపాయం జ్ఞాత్వా క్షేమం యాతీత్యర్థః. ౧౫

ఏతదేవ వివృణోతి (అహోరాత్రై రితి.) అహోరాత్రమాత్రైః కాలావయవై రాయుః ఛిద్యమానం జ్ఞాత్వా భయేన వేపథుః కమ్పో యస్య సః ముక్తసఙ్గః ఇహాముత్ర చ సఙ్గరహితః నిరీహః నిర్వ్యాపారః వైషయికసుఖార్థవ్యాపారరహితః పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం మాం జ్ఞాత్వా ఉపాస్య ఉపశామ్యతి ప్రకృతిసంబంధా ద్విరతో భవతి. ౧౬

ఇత్థం నిరతిశయశ్రేయస్సాధనోపయుక్తనృదేహం లబ్ధ్వాప్యమృతాయాయతమానం నిందతి (నృదేహ మితి.) ప్లవ మిత్యస్య లబ్ధ్వేతి శేషః. యో భవాబ్ధిం సంసారసాగరం న తరేత్ స ఆత్మహా. తత్ర హేతుత్వేన నృదేహం విశినష్టి- ఆద్యం సర్వఫలమూలం ఏకదుపార్జితసాధనై స్సర్వఫలప్రాప్తేః సుదుర్లభం ఉద్యమకోటిభి రపి ప్రాప్తు మశక్యం. తథాఽపి సులభం యదృచ్ఛాలబ్ధత్వాత్. సుకల్పం సర్వసాధనక్షమం గురుః సంశ్రితమాత్ర ఏవ కర్ణధారో నేతా, యస్య తం మయా స్మృతమాత్రేణా నుకూలమారుతేన ప్రేరితమ్. ౧౭

యదాఽఽరమ్భేషు నిర్విణ్ణో విర_క్త స్సంయతేంద్రియః,
అభ్యాసేనాత్మనో యోగీ ధారయే దచలం మనః. ౧౮

ధార్యమాణం మనో యర్హి భ్రామ్యదాశ్వనవస్థితమ్,
అతంద్రితోఽనురోధేన మార్గేణాత్మవశం నయేత్. ౧౯

మనోగతిం న విసృజే జ్జితప్రాణో జితేంద్రియః,
సత్వసమ్పన్నయా బుద్ధ్యా మన ఆత్మవశం నయేత్. ౨౦

ఏష వై పరమో యోగో మనస స్సంగ్రహ స్స్మృతః,

ఇత్థం తావ త్కర్మాణి కుర్వీతేత్యాదినా నాతినిర్విణ్ణస్య కృత్య ము_క్తం. అథ కస్యచి ద్దైవా దతినిర్విణ్ణస్య కృత్య మాహ (యదేత్యష్టభిః.) యదా ఆరమ్భేషు కామ్యకర్మసు నిర్విణ్ణః దుఃఖదర్శనేన నితరా ముద్విగ్నః అత ఏవ తత్ఫలేషు నితరాం విర_క్త శ్చ తదాఽయం సంయతేంద్రియః నియమితబాహ్యాభ్యంతరేంద్రియః అభ్యాసేనాత్మనః స్వస్య మనః అచలం యథాతథా ధారయేత్, మయీతి శేషః. ౧౮

అచాఞ్చల్య మేవ దుష్కరం మన్వానం ప్రత్యుపాయ మాహ (ధార్యమాణ మితి) ధార్యమాణ మపి, భ్రామ్యద్విషయాంతరే ష్వితి శేషః, ఆశ్వనవస్థితం, స్యాత్ తదా అతన్ద్రితోఽప్రమ_త్తః అనురోధేన మానస మనుసరతేవ మార్గేణోపాయే నాత్మవశం నయేత్. ౧౯

కోఽసా వనురోధ ఇత్యత_స్తం దర్శయ న్నాహ (మనోగతి మితి.) గతి ర్నియమనం తాం న విసృజేత్ నియమ్యమాన మపి మనో న నియతం భవతి, అతః కిం విధేయ మితి తూష్ణీం తావ న్న తిష్ఠే దిత్యర్థః. కింతు జితప్రాణో జితేంద్రియ శ్చ సత్వేన సాత్వికాహారాదిభి రుపచితేన సత్వేన సంశుద్ధయా బుద్ధ్యా అధ్యవసాయాత్మికయా శనై శ్శనై స్స్వవశం నయేత్. ౨౦

ఇమ మనురోధమార్గం సదృష్టాంతం స్తౌతి (ఏష ఇతి.) ఏషః అనువ_ర్తమానేనేవ మార్గేణ మనస స్సంయమః. పరమో యోగః ఆత్మవశీకరణసాధనత్వా దితి భావః. యథా అదాంతస్య అదమనీయ స్యార్వతోఽశ్వస్య హృదయజ్ఞత్వం స్వమనోఽభిప్రాయానుసారం గతి మన్విచ్ఛా శనై

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

హృదయజ్ఞత్వ మన్విచ్ఛ న్దాంతస్యార్వతో యథా. ౨౧

సాంఖ్యేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానులోమతః,
భవాప్యయా వనుధ్యాయే న్మనో యావత్ప్రసీదతి. ౨౨

నిర్విణ్ణస్య విరక్తస్య పురుష స్యోక్త వేదినః,
మన స్త్యజతి దౌరాత్మ్యం చింతిత స్యానుచింతయా. ౨౩

యమాదిభి ర్యోగపథై రాన్వీక్షిక్యా చ విద్యయా,
మమార్చోపాసనాభి ర్వా నాన్యై ర్యోగ్యం స్మరే న్మనః. ౨౪

శనైః పునః పున స్త మనుసర న్నేవ శిక్షయతి యథాఽశ్వధారకః. ప్రథమం కించి త్తద్గతి మనువర్తతే తథా చ తం ధృత్వైవ గచ్ఛతి న తూపేక్షతే తద్వత్ మనః క్రుధ్యతి అసూయతే ఉత్పథం గంతు మిచ్ఛతి శామ్యతీత్యేవ మాలోచయన్. ౨౧

సాంఖ్యేనేతి సాంఖ్యేన తత్త్వవివేకేన సర్వభావానాం మహదాదిపృథివ్యంతానాం అనులోమతః ప్రకృత్యాదిక్రమేణ భవం ప్రతిలోమతః పృథివ్యాదిక్రమేణ అప్యయం యావదాత్మనో మనః ప్రసీదతి తావ దనుధ్యాయేత్. ౨౨

ఏవం సాంఖ్యేన తత్త్వవిచారేణ చింతితస్య సృష్టిప్రళయాదేః అనుచింతయా భూయో భూయ శ్చింతయా నిర్విణ్ణస్య సంసారా దుద్విగ్న స్యాత ఏవ విరక్తస్య ఉక్తవేదినః సాంఖ్యవేదినో వా మనో దౌరాత్మ్యం శబ్దాదివిషయప్రావణ్యం, త్యజతి. ౨౩

కించ (యమాదిభి రితి.) యోగమార్గైః. ఆన్వీక్షిక్యా తత్త్వవిమర్శనాత్మికయా విద్యయా చ మమార్చనధ్యానాదిభి ర్వా వాశబ్దేనాస్య పక్షస్య స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి. ఏతై రుపాయై ర్యోగ్యం పరమాత్మానం మామనుస్మరేత్, ఏవం చే ద్దౌరాత్మ్యం త్యజతీతి భావః. అన్యై రుపాయాంతరై స్తు న త్యజతీతి సంబంధః. ౨౪

యది కుర్యా త్ప్రమాదేన యోగీ కర్మ విగర్హితమ్,
యోగేనైవ దహే దంహో నాన్య త్తత్ర కదాచన. ౨౫

స్వే స్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః,
విపర్యయ స్తు దోష స్స్యా దుభయో రేష నిశ్చయః. ౨౬

కర్మణాం జాత్యశుద్ధానా మనేన నియమః కృతః,
గుణదోషవిధానేన సఙ్గానాం త్యాజనేచ్ఛయా. ౨౭

నను దౌరాత్మ్యస్య దురితమూలత్వా ద్యోగినోఽపి కథంచి ద్దురితాపత్తేః తదపాకరణాయ ప్రాయశ్చిత్తాదిరూపయత్నాంతరం కార్య మేవేతి కథం నాన్యై రిత్యుచ్యత ఇత్యత్రాహ (యదీతి.) విగర్హితం నిషిద్ధం కర్మ యది కుర్యాత్ తర్హి తదంహో దురితం యోగేనైవ దహేత్ తదనుధ్యానాత్మక యోగాఖ్యోపేనైవాపాకుర్యా దిత్యర్థః. న త్వన్యైః కృఛ్రాదిభి రిత్యర్థః. ప్రామాదిక స్యోత్తరాఘస్య విద్యయా వినాశః. ప్రామాదికం చోత్తరం న్యాపేన క్షపయే" న్నిత్యాచార్యై రభిహితః. ౨౫

ఇత్థ మధికారిభేదేన సాధనవ్యవస్థా మభిధాయ ప్రకృతాక్షేపస్య పరిహారం వివక్షు స్తావ ద్గుణదోషయోః స్వరూప మాహ (స్వే స్వేఽధికార ఇతి.) స్వే స్వే స్వస్వవర్ణాశ్రమానురూపే సమీహిత ఫలసాధనేచ్ఛాధికారే ధర్మే యా నిష్ఠా స గుణః. తద్విపర్యయ స్తు దోషః. అధికారాననుగుణనిష్ఠా విపర్యయః. యథా శూద్రస్య బ్రాహ్మణధర్మః. అవిరక్తస్య సంన్యాసధర్మ శ్చ విరక్తస్య తు బ్రాహ్మణస్య గుణః. ఉభయో ర్గుణదోషయో రేష నిశ్చయః. స్వరూపనిర్ణయః. ౨౬

తతః కి మత ఆహ (కర్మణా మితి.) కర్మణా మిత్యేత ద్దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రాణా మప్యుపలక్షణం. జాత్యా స్వభావేన అశుద్ధానాం కర్మణాం కామ్యకర్మణాం సుఖదుఃఖప్రాప్తినివృత్తిసాధన భూతానా మిత్యర్థః. సఙ్గానాం అశుద్ధ్యావహానాం సంసర్గాణాం చ త్యాజనేచ్ఛయా అనేన గుణదోష విధానేన "గుణదోషదృశి ర్దోషో గుణ స్తూభయవర్జన" మిత్యనేన ముముక్ష్వపేక్షయోభయవర్జనస్య గుణవిధానే నోభయదృశే ర్దోషత్వవిధానేన నియమ స్సంకోచః కృతః. అతో గుణదోషదృశే ర్దోషత్వ ముభయవర్జనస్య గుణత్వం చ న బుభుక్ష్వపేక్షయాఽపి తు ముముక్ష్వపేక్షయేతి న విరోధ ఇత్యర్థః. ఏవం చ ముముక్షుః కామ్యకర్మసు గుణబుద్ధ్యా దుఃఖేషు దోషబుద్ధ్యా తన్నివృత్త్యుపాయేషు న ప్రవర్తేతేతి బోధ్యమ్. ౨౭

(భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకయోగస్వరూపాభివర్ణనఘట్టః)

జాతశ్రద్ధో మత్కథాసు నిర్విణ్ణ స్సర్వకర్మసు,
వేద దుఃఖాత్మకా న్కామా న్పరిత్యాగే ప్యనీశ్వరః. ౨౭

తతో భజేత మాం ప్రీత్యా శ్రద్ధాళు ర్దృఢనిశ్చయః,
జుషమాణ శ్చ తా న్కామా న్దుఃఖోదర్కాం శ్చ గర్హయన్. ౨౮

ప్రోక్తేన భక్తియోగేన భజతే మాఽసకృ న్మునిః,
కామా హృదయ్యా నశ్యంతి సర్వే మయి హృది స్థితే. ౩౦

తదేవం "పున శ్చ కథయిష్యామి మద్భక్తేః కారణం పర" మిత్యాదినా భక్తియోగా న్తరఙ్గనిరూపణానుప్రసక్తం నిరూప్యోక్తస్యాంతరఙ్గసాధనజాతస్య దిఙ్మాత్రం స్మారయన్ ఇంద్రియ నియమాద్యసమర్థ స్యాప్యుక్తాంతరఙ్గసాధనజాలేనేంద్రియజద్వారా భక్తియోగనిష్పత్తిం తత స్సర్వా నర్థనివృత్తిం చాహ (జాతశ్రద్ధ ఇత్యాదినా) యావదధ్యాయసమాప్తి. మత్కథాసు జాతశ్రద్ధ ఇత్యనేనో క్తాంతరఙ్గసాధనజాలస్య దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శితం, జాతశ్రదో మాం భజేతేతి సంబంధః, కథంభూతః? కామ్యకర్మసు నిర్విణ్ణః ఉద్విగ్నః న తు తత్త్వత స్తేషు విరక్తః, తదాహ (వేదేతి) కామాన్ దుఃఖాత్మ కాన్ యద్యపి వేద తథాఽపి తత్పరిత్యాగే అనీశ్వరః అసమర్థః. ౨౭

తతః భక్త్యైవ సర్వం సంపత్స్యతే ఇతి దృఢనిశ్చయ స్సన్ తత్ర నిశ్చయే శ్రద్ధాళుః. ఇత్థం భజన్ విషయాన్ సేవమానోఽపి న తా న్ప్రియాన్ మన్యేతేత్యాహ (జుషమాణ ఇతి.) గర్హాయాం హేతుత్వేన విషయా న్విశినష్టి- (దుఃఖోదర్కానితి.) దుఃఖోత్తరఫలాన్ గర్హయం శ్చ భజతేతి పూర్వేణ సంబంధః. ౨౮

తస్యేత్థం భజతో యథానిశ్చయం సర్వం సంపద్యత ఇత్యాహ (ప్రోక్తేనేతి ద్వాభ్యాం.) భక్తియోగశబ్ద స్తదఙ్గసాధనసమూహపరః, అసకృ న్నిత్యం, మాం భజతో మునేః హృదయః. హృదయస్థాః సర్వే కామా విషయాభిలాషాః నశ్యంతి, తత్ర హేతు ర్మయి హృది స్థిత ఇతి. నిరతిశయ సుఖస్వరూపే సత్యసంకల్పే సర్వశక్తా వాశ్రితవాత్సల్యజలధౌ మయి హృది స్థితే భక్త్యా సన్నిధాపితే సతి అహం తస్య కామా న్నాశయామీతి భావః. ౩౦

భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః,
క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మి న్దృష్టేఽఖిలాత్మని. ౩౧

తస్మా న్మద్భక్తియుక్తస్య యోగినో వై మదాత్మనః,
న జ్ఞానం న చ వైరాగ్యం ప్రాయ శ్శ్రేయో భవే దిహ. ౩౨

యత్కర్మభి ర్యత్తపసా జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చ యత్,
యోగేన దానధర్మేణ శ్రేయోభిరితరై రపి ౩౩

సర్వం మద్భక్తియోగేన మద్భక్తో లభతేఽఞ్జసా,

కిం చ (ఛిద్యత ఇతి.) తస్మిన్ హృది స్థితే మయి అఖిలాన్తరాత్మని దృష్టే సతి దర్శన సమానాకారభక్త్యా విషయీకృతే సతి అన్య భజతో హృదయగ్రంథిః, దేహాత్మాభిమానస్వతంత్రాభిమాన రూపః, తస్య గ్రంథివ ద్దుర్మోచత్వా ద్గ్రంథిత్వరూపణం స భిద్యతే భిన్నో భవతి వివర్తత ఇత్యర్థః. అత ఏవ సర్వే సంశయాః, కి మహం దేహా ద్భిన్నః, ఉతాభిన్నః కిమహం పరతంత్రః ఉత స్వతంత్రః ఇత్యేవం రూపాః. ఛిద్యంతే, కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకాని ౩౧

యస్మా ద్భక్తియోగ స్సర్వసిద్ధిదః. తస్మా త్స ఏవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుపసంహరతి (తస్మా దితి త్రిభిః.) మద్భక్తియుక్తస్యాత ఏవ మయి నిరతిశయప్రీతివిషయే ఆత్మా చిత్తం యస్య యోగినః జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాత్మకం తదుపయుక్తం వైరాగ్యం చ న శ్రేయః న తత్సాధనం భవేత్ కిముత కర్మయోగో న భవేదితి భావః. ౩౨

నను సమీహిత మేవ శ్రేయ ఐశ్వర్యకైవల్యాపేక్షయా న తస్య భక్తియోగోఽపి సాధన మిత్యత ఆహ (య దితి.) య త్కర్మాదిభి రవాప్యతే తత్సర్వం మద్భక్తియోగేనాఞ్జసా సుఖేన లభతే, తత్ర కర్మయజ్ఞాదిరూపం తపఃశాస్త్రీయకాయక్లేశః జ్ఞానం ప్రకృతివివిక్తాత్మోపాసనాత్మకం వైరాగ్యం తదుపయుక్తం విషయేషు వైరాగ్యం యోగః యోగస్మృత్యుక్తః. దాన మాత్మీయద్రవ్యస్య పరస్వత్వా పాదనం, ధర్మో వాపీకూపతటాకవనాదినిర్మాణాత్మకః ఇతరాణి శ్రేయస్సాధనాని తీర్థయాత్రావ్రతాదీని సర్వ మిత్యనేన వివక్షితం వివృణోతి, ౩౩

(స్వర్గాపవర్గ మితి.) అపవర్గశబ్దోఽత్ర కైవల్యపరః, తస్య ప్రకృతిసంబంధావసానరూపత్వా న్మద్ధామేతి మోక్షస్య పృథ జ్నిర్దేశాత్ ఏవం భక్తియోగస్య సర్వఫలసాధనత్వ ముక్త్వా అతావితర

స్వర్గాపవర్గం మద్ధామ కథంచి ద్యది వాంఛతి. ౩౪

న కించి త్సాధవో ధీరా భక్తా హ్యేకాన్తినో మమ.
వాఞ్ఛ న్త్యపి మయా దత్తం కైవల్య మపునర్భవమ్. ౩౫

నైరపేక్ష్యం పరం ప్రాహు ర్నిశ్శ్రేయస మనల్పకమ్.
తస్మా న్నిరాశిషో భక్తి ర్నిరపేక్షస్య మే భవేత్. ౩౬

న మయ్యేకాంతభక్తానాం గుణదోషోద్భవా గుణాః.

సాధ్యసాధనతా మాహ మద్ధామ కథంచి ద్యది వాఞ్ఛతీతి లభతే ఇత్యనుషజ్యతే. యదీతి సంభావనద్యోతకో నిపాతః. ౩౪

వాఞ్ఛా తు నాస్తీ త్యభిప్రేతం. తద్వివృణోతి (న కించి దితి.) మమ భక్తాః నాస్తి. పునర్భవః. జన్మ యస్మా త్త మపవర్గం మోక్షం కైవల్యం చ మయా దత్తమపి న వాఞ్ఛంతి యద్వా కైవల్యం నిరవశేషహేయసంబంధాభావావహపునర్భవం మద్ధామ న వాఞ్ఛంతీత్యర్థః. న వాఞ్ఛతీత్య పవర్గేచ్ఛావిరహే భక్తేస్స్వాదుతమత్వకాష్ఠా దర్శితా. న త్వపవర్గేచ్ఛాయాః అనర్థక్యహేతుత్వం "రక్షాపేక్షాం ప్రతీక్షత" ఇతి వచనాంతరానుగుణ్యాత్ అవాఞ్ఛాయాం హేతుతయా భక్తా న్విశినష్టి (ఏకాంతిన ఇతి.) ఏకాంతినః మదనుభవైకప్రయోజనపరాః అతో మోక్షోఽపి మదనుభవ ఏవ తేషాం ప్రయోజనం తదత్రైవ సిద్ధ మితి న వాఞ్ఛంతీతి భావః. ౩౫

యది న వాఞ్ఛంతి తర్హి తేషాం ముక్తి ర్న స్యా దేవ కి మిత్యత ఆహ (నైరపేక్ష్యమితి.) పరం కేవలం అనల్పకం నైరపేక్ష్యం నిశ్శ్రేయసకరం ఏకాంతభక్తి రేవ నిశ్శ్రేయససాధనభూతేత్య వాఞ్ఛతాఽపి ముక్తి స్తేషా మేవేతి భావః. భక్తియోగోఽపి నితరాం నిరపేక్షస్యైవ ప్రతిష్ఠిత స్స్యా దిత్యాహ (తస్మా దితి.) తస్మా దనల్పనైరపేక్ష్యస్య నిశ్శ్రేయసకరత్వాత్ నిరాశిషః దృష్టాదృష్టఫలే ష్వాశారహితస్య నిరపేక్షస్యాపవర్గేప్యపేక్షారహితస్య మద్భక్తి ర్భవేత్, అంతరాయాప్రతిహతా భవే దిత్యర్థః. ౩౬

తదాహ (నేతి.) గుణదోషోద్భవాః గుణదోషజ్ఞానమాత్రోద్భవాః గుణా రాగద్వేషాదయః న భవేయుః. రాగద్వేషాదయో హి భక్తియోగవిఘాతుకాః తే చ నస్యు రిత్యర్థః. తదభావే హేతుత్వేన

సాధూనాం సమచిత్తానాం బుద్ధేః పర ముపేయుషామ్. ३ ३

ఏవ మేతా న్మయాఽఽదిష్టా ననుతిష్ఠన్తి యే పథః.
క్షేమం విదంతి మత్స్థానం యద్బ్రహ్మపరమం విదుః. ३ ४

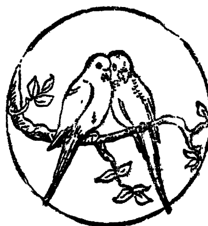
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే.
వింశోఽధ్యాయః.

విశినష్టి. మయ్యేకాంతభక్తానాం అనన్యప్రయోజనభక్తియుక్తానాం సమచిత్తానాం గుణదోషవివర్జితచిత్తానాం బుద్ధేః గుణదోషబుద్ధేః పరం అతీతం ధర్మం ఉపేయుషాం ఉభయసర్గనాత్మకధర్మపరాణామిత్యర్థః. ३ ३

"శ్రుత్వా ధర్మా న్బహూన్ పశ్చా న్మోక్షధర్మా నపృచ్ఛత తా నహం తేఽభిధాస్యామి"తి ప్రతిజ్ఞాతమోక్షధర్మనిరూపణ ముపసంహరన్ తదనుష్ఠానఫల మాహ (ఏవ మితి.) ఆదిష్టా నుపదిష్టాన్ పథః మోక్షమార్గాన్ యేఽనుతిష్ఠంతి తే యత్పరం బ్రహ్మ విదు స్తస్య పరబ్రహ్మభూతస్య మమ స్థానం క్షేమం సుఖం యథాతథా విందంతి లభంతే, మదితి పృథక్పదం మమేత్యర్థః. యద్వా వృత్తస్యాపి తస్య సామర్థ్యా ద్విశేషణయోగః. ३ ४

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
వింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవా నువాచ —

య ఏతా న్మత్పథో హిత్వా భక్తిజ్ఞానక్రియాత్మకాన్,
క్షుద్రా న్కామాం శ్చలైః ప్రాణై ర్జుషన్త స్సంసరన్తి తే. ౧

స్వే స్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః,
విపర్యయ స్తు దోష స్స్యా దుభయో రేష నిశ్చయః. ౨

శుద్ధ్యశుద్ధీ విధీయేతే సమానే ష్వపి వస్తుషు,

అథ ఏకవింశోఽధ్యాయః.

"కర్మణాం జాత్యశుద్ధానా మనేన నియమః కృతః, గుణదోషవిధానేన సఙ్గానాం త్యాజనేచ్ఛయే" త్యశుద్ధానాం కర్మణాం సఙ్గానాం చ త్యాజ్యత్వోక్త్యా శుద్ధానాం తేషాం ముముక్షో రప్యుపాదేయత్వం సూచితం. తత్ర కే పున స్తే కర్మాదయః శుద్ధా అశుద్ధా శ్చేత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య తా న్వివక్షు స్తావ త్స్వాధికారనిష్ఠావిపరీతనిష్ఠైవ దోషః స ఏవాశుద్ధ్యావహ స్తత్ఫలం తు సంసార ఇత్యాహ (య ఇతి ద్వాభ్యాం.) మత్పథః మమ గర్భజన్మజరామరణాద్యనేకసాంసారికదుఃఖసాగరనిమగ్నాన్ జీవా నవలోక్యానుజిఘృక్షయా మదారాధనోపయుక్తకరణకళేబరశాస్త్రాదికం ప్రయచ్ఛతో మమేత్యభిప్రేతోఽర్థః, పథో మార్గాన్ మత్ప్రాప్త్యుపాయాన్ కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగాత్మకాన్ హిత్వా యే చలైః ప్రాణై రిన్ద్రియైః క్షుద్రాన్కామాన్ శబ్దాదివిషయాన్ జుషంత స్సేవమానా భవంతి తే సంసరంతి సాంసారికదుఃఖతరణోపాయార్థం హి కరణకళేబరాదీన్ ప్రయచ్ఛతో మత్తో జాతస్య మనుష్యమాత్రస్య మదుపదిష్టః స్వస్వవర్ణాశ్రమోచితేషు సాక్షా త్పరంపరయా వా మత్ప్రాప్తిసాధనే ష్వధికారః త మిమ మధికారం త్యక్త్వా యే కేవలం క్షుద్రకామపరా స్తే పున స్సంసరన్తోఽంతతః స్థావరతాం ప్రాప్నువంతీతి భావః. ౧

మనుష్యమాత్రస్య క్షుద్రకామాభినివేశః సంసారావహత్వా ద్దోష ఏవేత్యభిప్రేత్యోక్తం వచః పునః పఠతి (స్వే స్వే ఇతి.) ౨

వివక్షితస్య శుద్ధ్యశుద్ధివిభాగస్య తావత్ప్రయోజనం వదన్ తం ప్రతిజానాతి (శుద్ధ్యశుద్ధీ ఇతి.) ద్రవ్యస్య విచికిత్సార్థం ఇదం యోగ్య మిద మయోగ్యం వేతి సందేహద్వారా స్వాభావికప్రవృత్తి

ద్రవ్యస్య విచికిత్సార్థం గుణదోషౌ శుభాశుభౌ. ౩

ధర్మార్థం వ్యవహారార్థం యాత్రార్థ మపి చానఘ,
దర్శితోఽయం మయాఽఽచారో ధర్మ ముద్వహతాం ధురమ్. ౪

భూమ్యమ్బ్వగ్న్యనిలాకాశాభూతానాం పంచధాతవః,
ఆబ్రహ్మస్థావరాదీనాం శరీరా ఆత్మసంయుతాః. ౫

వేదేన నామరూపాణి విషమాణి సమేష్వపి.

ప్రతిబంధార్థ మిత్యర్థః, శుద్ధ్యశుద్ధీ యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రకర్మరూపేషు పదార్థేషు సమానేష్వపి పఞ్చభూతాద్యాత్మకత్వేన సమానాకారేష్వపి, అపీత్యనేన వ్యర్థోఽయం శుద్ధ్యశుద్ధి విభాగ ఇత్యాశఙ్కా నిరస్తా. కిం తత ఇత్యత ఆహ (గుణదోషౌ శుభాశుభా వితి.) సత్యా మేవ విచికిత్సాయాం శుభాశుభావహౌ స్వాధికారతద్విపర్యయరూపౌ గుణదోషౌ విజ్ఞాతౌ భవత ఇత్యర్థః. గుణదోషా విత్యస్య పత ఇత్యాదిః విధీయతే ఇత్యస్య విభజ్య జ్ఞాప్యత ఇత్యర్థః. ౩

కించ ధర్మార్థం వ్యవహారార్థం ఇద ముపాదేయ మిద మనుపాదేయమితి వ్యవహారార్థం చ యాత్రార్థం ధర్మావిరోధేన తదుపయుక్తశరీరసంరక్షణార్థం ఏతత్సర్వం శుద్ధ్యశుద్ధివివేకేన సంభవతీతి భావః. తదాహ (దర్శిత ఇతి.) ధర్మం స్వాధికారాత్మకధర్మరూపం ధురం భార ముద్వహతా ముద్వోఢు మిచ్ఛతా మయ మాచారః శుద్ధ్యశుద్ధివిభాగపూర్వకప్రవృత్తిరూపః దర్శితః జ్ఞాపితః. ౪

"శుద్ధ్యశుద్ధీ విధీయేతే సమానేష్వపి వస్తుష్వితి ప్రతిజ్ఞాత మేవ ప్రపఞ్చయతి (భూమీతి త్రిభిః.) ఆబ్రహ్మస్థావరాదీనాం భూతానాం ప్రాణినాం శరీరారమ్భకాః భూమ్యాదయః పఞ్చ ధాతవః తే చాత్మనా అంతరాత్మభూతేన మయా సంయుతాః సర్వే భావా శ్చిదచిదీశ్వరతత్త్వత్రయాత్మకా ఇత్యర్థః. అనేన సమానేష్వితి వివక్షితం సామ్యం స్పష్టీకృతమ్. ౫

సమానేష్వ పీత్యపి శబ్దేనాంతరవైషమ్య మపి శుద్ధ్యశుద్ధివిభాగజ్ఞాపనప్రయోజక మస్తీతి సూచితం. తద్వివృణోతి (వేదేనేతి.) సమేష్వపి ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తేషు భావేషు సమానాకారేషు విషమాణి వివిధాని నామరూపాణి చ వేదేన కల్ప్యన్తే విధాత్రేతి శేషః. విధాతా హి మనసి వివరివర్తమానా ద్దేవమనుష్యాదివైదికశబ్దా దవగతతద్వాచ్యభూతదేవాద్యాకార స్తదాకారాన్ దేవమనుష్యాదీన్ సృజతి. తథా చ శ్రుతిః "వేదేనరూపే వ్యాకరోత్ సతాసతీ ప్రజాపతి" రితి స్మృతి రపి "నామరూప ఞ్చ

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

ధాతుషూద్ధవ కల్ప్యన్త ఏతేషాం స్వార్థసిద్ధయే. ౬
దేశకాలాదిభావానాం వస్తూనాం మమ సత్తమ,
గుణదోషౌ విధీయేతే నియమార్థం హి కర్మణామ్. ౭
అకృష్ణసారో దేశానా మబ్రహ్మణ్యోఽశుచి ర్భవేత్,
కృష్ణసారోఽప్యసౌ వీర కీకటాసంస్కృతేరిణమ్. ౮
కర్మణ్యో గుణవా న్కాలో ద్రవ్యత స్స్వత ఏవ వా,
యతో నివర్తతే కర్మ స దోషోఽకర్మక స్స్మృతః. ౯

భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపంచనమ్. వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార స ఇతి. కల్పనాయాః ప్రయోజన మాహ. ఏతేషాం సంసారిణాం జీవానాం స్వార్థసిద్ధయే స్వార్థసిద్ధ్యుపయుక్తాధికారనిష్ఠార్థ మిత్యర్థః. ౬

తతః కి మత ఆహ (దేశేతి.) భవంతీతి భావాః దేశకాలాదిరూపేణ సతా మిత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన ద్రవ్యకర్తృమంత్రసంగ్రహ వస్తూనాం గుణదోషౌ యోగ్యత్వాయోగ్యత్వే శుద్ధ్యశుద్ధీ ఇతి యావత్ "శుద్ధ్యశుద్ధీ విధీయేతే" ఇత్యుపక్రమాత్ మమ మయా విధీయేతే వివిచ్య జ్ఞాప్యేతే, కి మర్థం కర్మణాం దేశకాలాదినిష్ఠానాం నియమార్థం సంకోచార్థం విపరీతాధికారవర్జనేన స్వస్వాధికారాణా మనుష్ఠానార్థ మిత్యర్థః. ౭

ప్రతిజ్ఞాతే శుద్ధ్యశుదీ విదధాతి (అకృష్ణసార ఇత్యాదినా.) అకృష్ణసారః కృష్ణమృగప్రచార రహితో దేశః తథా అబ్రహ్మణ్యః బ్రాహ్మణభక్తిశూన్య శ్చాశుచి ర్భవేత్ స కృష్ణమృగప్రచారో బ్రహ్మణ్య శ్చ శుచి రిత్యర్థః. స కృష్ణసారోఽపి న సర్వో దేశశ్శుచిః కింతు సౌవీరాదివ్యతిరిక్తో దేశః. తత్ర సౌవీరః సౌరాష్ట్రదేశః కీకటదేశో మగధకళింగాదిః "అంగవంగకళింగేషు సౌరాష్ట్రమగధేషు చ, తీర్థయాత్రాం వినా గత్వా పున స్సంస్కార మర్హతీ"తి స్మర్యతే. అసంస్కృతో మ్లేచ్ఛభూయిష్ఠదేశః ఇరిణ మూషరదేశః ౮

అథ కాలస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ విదధాతి (కర్మణ్య ఇతి.) కర్మణి సాధు కర్మణ్యః శుచి రిత్యర్థః. కోఽసౌ? యో ద్రవ్యతః ద్రవ్యసంపత్త్యా స్వతః పూర్వాహ్ణత్వాదినా, యో గుణవాన్ యతః యత్ర తు కాలే ద్రవ్యాలాభేన వా రాష్ట్రవిప్లవాదినా వా ఆరబ్ధం, కర్మ నివర్తతే నివృత్తం భవతి న సమాప్యత ఇతి యావత్ య శ్చ సూతకాదౌ దశాహాదిలక్షణః స కాలోఽకర్మకః కర్మానర్హః. అత ఏవ దోషః అశుచిః ఇదం దేశస్యాప్యుపలక్షణం. దేశకాలయోః కర్మణ్యతా చ ద్రవ్యాంతరసంబంధాద్వా స్వతో వా భవతి. మధురాదిదేశస్య జయంత్యాదికాలస్య చ భగవత్సంబంధయోగా ద్గుణవత్త్వమ్. ౯

ద్రవ్యస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ చ ద్రవ్యేణ వచనేన చ,
సంస్కారేణాథ కాలేన మహత్త్వాల్పతయాఽథవా. ౧౦

శక్త్యాఽశక్త్యాఽథ వా బుద్ధ్యా సమృద్ధ్యా వా యథాఽఽత్మనః
అలంకుర్వంతి హి తథా దేశావస్థానుసారతః. ౧౧

ధాన్యదార్వస్థితన్తూనాం రసతైజసచర్మణామ్,
కాలవాయ్వగ్నిమృత్తోయైః పార్థివానాం యుతాయుతైః. ౧౨

అథ ద్రవ్యస్య శుద్ధ్యశుద్ధీ దర్శయతి (ద్రవ్యస్యేతి చతుర్భిః.) ద్రవ్యేణ మృజ్జలాతపాగ్న్యాదినా ద్రవ్యస్య వస్త్రాదేః శుద్ధిః మూత్రాదినా త్వశుద్ధిః వచనేన శాస్త్రబలేన చ శుద్ధమశుద్ధం వేతి సందేహే శుద్ధ మేవేతి బ్రాహ్మణవచనేన వా శుద్ధిః సంస్కారేణ ప్రోక్షణాదినా చ పుష్పాదే శ్శుద్ధిః న పర్యుషితాన్నాదేః అవఘ్రాణాదినా త్వశుద్ధిః అల్పకాలేన అనతివిప్రకృష్టకాలేన యథా నవోదకాదే ర్దశాహాదినా శుద్ధిః విపరీతేన త్వశుద్ధిః, మహత్త్వాల్పతయా యథా నదీజలస్య మహత్త్వా ద్రథ్యాదిజలస్యా ల్పత్వాత్ చణ్డాలాదిసంస్పర్శేఽపి నద్యాదిజలస్య శుద్ధిః, రథ్యాదిజలస్య త్వశుద్ధిః. ౧౦

శక్త్యాఽశక్త్యా యథా ఉపరాగాదిషు స్నాతుం శక్తస్య స్నానాదినైవ శుద్ధిః ఆతురస్య త్వశక్త్యా శుద్ధిః కస్యచి ద్బుద్ధ్యా. శుద్ధి రశుద్ధి శ్చ. యథా పుత్రజన్మాదౌ దశాహాతిక్రమజ్ఞానేన శుద్ధిః, అనతిక్రమజ్ఞానేన త్వశుద్ధిః, సమృద్ధ్యా ఉత్సవేన యథా భగవదుత్సవాదిషు అస్పృశ్యస్పర్శేఽపి ఉత్సవేనైవ శుద్ధిః. తత్ర విశేష మాహ (యదేతి.) "దేశం కాలం వయ శ్శక్తిం ద్రవ్యం ద్రవ్య ప్రయోజనమ్। ఉపపత్తి మవస్థాం చ జ్ఞాత్వాశౌచం ప్రకల్పయే" దితి స్మృత్యుక్తరీత్యా ఏతే ద్రవ్యవచనా దయః, శోధకాః దేశావస్థాద్యనుసారతః ఆత్మనః అశుద్ధాత్మకస్య ద్రవ్యస్య యథా అలంకుర్వంతి అలం పర్యాప్తం యథాతథా శుద్ధిం కుర్వంతీత్యర్థః. యద్వా, అలంశబ్దోఽత్ర వారణార్థకః. అలంకుర్వంతి యథావ దశుద్ధిం వారయంతీత్యర్థః, అఘం కుర్వంతీతి పాఠాంతరం. తత్ర యథాత్మనః యథావస్థితద్ర వ్యస్వరూపస్య స్వతశ్శుద్ధస్యైవ అఘం కుర్వంతి, స్వభావత శ్శుచి వస్తుని అశుచిత్వ మాపాదయంతి తథా దేశావస్థాద్యనుసారత శ్శుద్ధి రితి స్వతశ్శుద్ధస్యై వోచ్ఛిష్టాద్యశుచివస్తుసంస్పర్శే శుద్ధి రుచ్యత ఇతి.

తాం ప్రపఞ్చయతి (ధాన్యేతి) ధాన్యాదీనాం కాలాదిభి, శ్శుద్ధిః. తత్ర ధాన్యస్య వాయ్వాత పాదినా శుద్ధిః. దారుణాం దారుపాత్రాదీనాం మృత్తోయాభ్యాం అత్యంతోపహతౌ తక్షణా ద్వా అస్థ్నాం గజదంతాదీనా మపి వాయ్వాతపాదినా శోషణా చ్ఛుద్ధిః. తంతుశుద్ధి స్తోయైః, రసస్య క్షీరాదేః కేశాది సంస్పర్శేఽపి క్వాథేన శుద్ధిః, తైజసస్య కాంస్యాదేః అగ్నినా శుద్ధిః. చర్మణాం తైలేన పార్థివానాం ద్రవ్యాణాం యుతాయుతైః. సంయోగాసంయోగైః, శుద్ధిః, యథా ఓదనస్య కేశాద్యపనయనాజ్య సంయోగాదినా శుద్ధిః. ౧౨

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణాదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

అమేధ్యలిప్తం యద్యేవగన్ధం లేపం వ్యపోహతి,
భజతే ప్రకృతిం తస్య తచ్ఛౌచం తావ దిష్యతే. ౧౩

స్నానదానతపోఽవస్థావీర్యసంస్కారకర్మభిః,
మత్స్మృత్యా చాత్మన శ్శౌచం శుద్ధః కర్మాచరే ద్ద్విజః. ౧౪

మంత్రస్య చ పరిజ్ఞానం కర్మశుద్ధి ర్మదర్పణమ్,
ధర్మ స్సంపద్యతే షడ్భి రధర్మ స్తు విపర్యయైః. ౧౫

క్వచి ద్గుణోఽపి దోష స్స్యా ద్దోషోఽపి విధినా గుణః,

యచ్చ తామ్రమవస్త్రాదిక మమేధ్యలిప్తం, భవతి తత్ యేనామ్లోదకాదినా, యావ ద్గంధం దుర్గంధం, లేపం అమేధ్యలేపం చ వ్యపోహతి త్యజతి స్వగతమలం త్యక్త్వా ప్రకృతిం స్వమేవ రూపం భజతే తావ త్తస్య శౌచ మావృత్తితః. ఇష్యతే. ౧౩

అథ కర్తృశుద్ధి మాహ (స్నానేతి.) అవస్థాకర్మానుష్ఠానోపయుక్తం వయః, వీర్యం శక్తిః తీర్థేతి పాఠాంతరమ్. సంస్కార ఉపనయనాదిః. కర్మ సంధ్యోపాసనాదిరూపం మత్స్మృతి ర్విష్ణుచింతనం ఏభి రాత్మనః శౌచం శుద్ధిః, ద్విజః ఇత్థం శుద్ధ స్స న్నేవ స్వాధికారాత్మక మాచరేత్. ౧౪

అథ మంత్రశుద్ధి మాహ (మంత్రస్యేతి) పరిజ్ఞానం ప్రయోగజ్ఞానం ఆచార్యముఖా ద్యథావ త్పరిజ్ఞానం వా మంత్రస్య శుద్ధిః, అథ కర్మశుద్ధి మాహ (కర్మశుద్ధి ర్మదర్పణ మితి.) కర్మణాం మయ్యర్పణ మేవ శుద్ధి రిత్యర్థః. అర్పణం నామ భగవదారాధనరూపత్వానుసంధానం. ఇత్థం శుద్ధ్యశుద్ధీ ప్రపఞ్చ్యోపసంహరతి (ధర్మ ఇతి షడ్భిః,) దేశకాలద్రవ్యకర్తృమంత్రకర్మభి ర్విశుద్ధై రేవ ధర్మః స్వాధికారలక్షణః సంపద్యతే విపర్యయై రశుద్ధై స్తు అధర్మః. విపర్యయ ఇతి పాఠే విశుద్ధానాం షణ్ణాం యో విపర్యయః అశుద్ధిః సోఽధర్మః తద్ధేతు రిత్యర్థః. ౧౫

ఇమే చ శుద్ధ్యశుద్ధీ విషయభేదేన వ్యతికరతా మాపాద్యేతే ఇత్యాహ (క్వచి దితి.) క్వచిద్గుణోఽపి శుద్ధి రపి విశేషవిధిబలాత్ దోష స్స్యా దశుద్ధి స్స్యాత్, యథా ఆతురస్య నిషిద్ధం

గుణదోషార్థనియమ స్తద్భిదా మేవ బాధతే. ౧౬

సమానకర్మాచరణం పతితానాం న పాతకమ్,
ఔత్పత్తికో గుణః స్సఙ్గో న శయానః పత త్యధః. ౧౭

యతో యతో నివర్తేత విముచ్యేత తత స్తతః,
ఏష ధర్మో నృణాం క్షేమ శ్శోకమోహభయాపహః. ౧౮

స్నానాదికం. తథా దోషోఽపి గుణః స్యాత్ యథా హింసాది ర్యష్టు మిచ్ఛతః. అతో గుణదోషార్థ నియమః, విశేషశాస్త్రేణ గుణదోషవిషయనియమ ఇత్యర్థః, సః తద్భిదాం సామాన్యశాస్త్రప్రాప్తగుణ దోషవిభాగం బాధతే అపవదతి సామాన్యశాస్త్రస్య విశేషవిధివిషయే సంకోచమాత్రం క్రియతే న త్వత్యంతబాధ ఇతి న తస్య వైయర్థ్య మిత్యేవకారాభిప్రాయః. ౧౬

దోషస్య క్వచి ద్దోషత్వాభావే ఉదాహరణ మాహ (సమానేతి.) సమానకర్మాచరణం ఏక కర్మాచరణం సహ సంభాషణాదిక మిత్యర్థః. తత్పతితానాం న పాతకం కిం త్వపతితానా మేవ పతితై స్సహ సంభాషణం పాతకం క్వచి ద్గుణస్యాన్యత్ర దోషత్వేపి ఉదాహరణ మాహ (ఔత్పత్తికో గుణై స్సఙ్గ ఇతి.) గుణై శ్శబ్దాదివిషయై స్సహ సఙ్గో గృహస్థస్య ఔత్పత్తికః స్వాభావికః పూర్వ మేవ స్వీకృతత్వాత్ అత స్తస్య న దోషః. కిం తు గుణః "ఋతా వుపేయా" దిత్యాదిశాస్త్రానుమతత్వాత్ స ఏవ తు సఙ్గో యతే ర్దోషః తత్ర దృష్టాంతః పూర్వ మేవ అధశ్శయానో, న పతతీతి "ఔత్పత్తికో గుణై స్స గో నాశాయాతః పత త్యధః" ఇతి పాఠాంతరం. తత్రాయ మర్థః, సఙ్గానాం త్యాజనేచ్ఛయేతి జాత్యశుద్ధానాం సఙ్గానాం చ త్యాజ్యత్వ ముక్తం. తత్ర కోఽసౌ సఙ్గః య స్త్యాజ్యతయోక్తః కశ్చ త్యాజ్యత్వే హేతుః కుత శ్చ సఙ్గ ఉపజాయతే సఙ్గప్రభవా శ్చ కే పున ర్దోషా ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (ఔత్పత్తిక ఇత్యాదినా.) గుణై శ్శబ్దాదివిషయై స్సహ సఙ్గః ఔత్పత్తికః, సర్వప్రాణినాం జన్మసిద్ధః. స నాశాయ భవతి నాశోత్రా స్తస్యావరతాప్రాప్త్యైఽచై తన్యావిర్భావాత్మకభూన్యతాకల్పత్తైవ అతో జంతు రధః పతతి నిరయం ప్రవిశ తీత్యయ మేవ త్యాజ్యతాహేతు రితి భావః. ౧౭

త్యాగప్రకార మాహ (యతో యత ఇతి.) యతో యతో విషయా న్నివర్తేత విశ్లిష్యేత్ తత స్తతో విముచ్యేత విశేషేణ ముచ్యేత న తం తం విషయం పున రనుధ్యాయే దిత్యర్థః. విపర్యయేఽనర్థపరంపరాం వివక్షు స్తావ త్సఙ్గపరిహారస్య పురుషార్థహేతుతా మాహ (ఏష ఇతి) ఏషః, అసఙ్గ ఏవ నృణాం పరమో ధర్మః. నిరతిశయశ్రేయస్సాధనం తదాహ క్షేమ స్సుఖావహః. శోకాద్యనర్థ పరిహారక శ్చ. ౧౮

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాదికారిణాం గుణాదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

విషయేషు గుణధ్యానా త్పుంస స్సఙ్గ స్తతో భవేత్.
సఙ్గా త్తత్ర భవేత్కామః కామా దేవ కలిర్నృణామ్. ౧౯

కలే ర్దుర్విషహః క్రోధ స్తమ స్తదనువర్తతే,
తమసా గ్రస్యతే పుంస శ్చేతనావ్యాపినీద్రుతమ్. ౨౦

తయా చ రహిత స్సాధో జన్తు శ్శూన్యాయ కల్పతే,
తతోఽస్య స్వార్థవిభ్రంశో మూర్ఛితస్య మృతస్య చ. ౨౧

విషయాభినివేశేన నాత్మానం వేదనాపరమ్,
వృక్షజీవికయా జీవ న్వ్యర్థం భస్త్రేవ నిశ్వసన్. ౨౨

(విషయేష్వితి.) విషయేషు శబ్దాదిషు గుణధ్యానాత్ ఉపాదేయత్వాభినివేశాత్ తత స్తత్ర విషయేషు, పునః పునః పుంసః సఙ్గో భవేత్ సఙ్గాచ్చ తత్ర విషయేషు కామః, అనుపభుజ్యావస్థానాశక్త్యాత్మక శ్చిత్తవికారః కామో భవేత్, కామాచ్చ కలి: కలహ:. ౧౯

తతశ్చ దుస్సహ: క్రోధ: తం క్రోధం తమోఽనువర్తతే క్రోధా త్తమో భవే దిత్యర్థః. తమశ్చాత్ర సమ్మోహః స చ కార్యాకార్యవివేకాభావాత్మకః, తమసా చ యా పుంసో వ్యాపినీ చేతనా సాద్రుతమాశు, గ్రస్యతే గ్రస్తా భవతి. ధర్మభూతజ్ఞానస్య విభుత్వా ద్వ్యాపినీత్యుక్తం తదతిసంకుచితం భవతీత్యర్థః. ౨౦

హేసాధో తయా చేతనయా రహిత స్తు జంతు ర్జీవః శూన్యాయ కల్పతే అసత్ప్రాయతాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. న హి స్థావరాదిషు చైతన్యం సదివ భాతీతి భావః, తత శ్శూన్యతాసక్తేః. మూర్ఛితస్యేవ మృతస్యేవ చాస్య విషయసఙ్గినః, విషయాభినివేశేన స్వార్థవిభ్రంశో భవేత్. ౨౧

కోఽసా ఆత్మాన మపరం చ న వేదేత్యేషః. స్వపరజ్ఞానాభావః న హి తరుపాషాణాదీనాం స్వపరవివేకో దృశ్యతే అయ మేవ మహాన్ స్వార్థభ్రంశ ఇత్యర్థః. త మేనం స్వార్థవిభ్రష్టం వింధతి (వృక్షజీవికయేతి.) యః స్వార్థవిభ్రంశాయోద్యుక్తః, స వృక్షజీవికయా వృక్షస్యేవ స్వపరవివేకరహితతయా జీవికయా జీవన్ వర్తతే భస్త్రేవ వ్యర్థం శ్వసన్ శ్వాసం ముఞ్చన్ వర్తత ఇత్యర్థః. ౨౨

ఫలశ్రుతి రియం నృణాం న శ్రేయో రోచనం పరమ్,
శ్రేయోవివక్షయా ప్రోక్తా యథా భైషజ్యరోచనమ్. ౨౩

ఉత్పత్త్యైవ హి కామేషు ప్రాణేషు స్వజనేషు చ.
ఆసక్తమనసో మర్త్యా నాత్మనోఽనర్థహేతుషు. ౨౪

నతా న విదుష స్స్వార్థం భ్రామ్యతో వృజినాధ్వని,
కథం యుఞ్జ్యా త్పున స్తేషు తాం స్తమోవిశతో బుధః. ౨౫

యది విషయసఙ్గస్యైత్థ మనర్థకారిత్వం తర్హి మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽప్యతివత్సలో వేదః కి మితి స్వర్గాదివైషయికసుఖసాధనాని యజ్ఞాదీని విధత్త ఇత్యత ఆహ (ఫలశ్రుతి రితి.) ఇయం "యజేత స్వర్గకామ" ఇత్యాదిరూపా ఫలశ్రుతిః, న శ్రేయః, బోధయతీతి శేషః, శ్రూయమాణం స్వర్గాది ఫలం న పురుషార్థత్వేన ప్రతిపిపాదయిషిత మిత్యర్థః. పరం కేవలం రోచనం గుడజిహ్వికాన్యాయేన మోక్షసాధనేషు రుచిజననార్థం ఫలకీర్తన మిత్యర్థః, ఏత దేవ స్పష్టయతి- శ్రేయోవివక్షయా దృష్ట సుఖాపేక్షయా స్వర్గాదిక మతిశయితం తతోప్యాపవర్గికం సుఖ మతిశయిత మిత్యేవం మోక్షసుఖస్య నిరతిశయపురుషార్థత్వవివక్షయా ప్రోక్తా స్వర్గాదిఫల ముక్త మిత్యర్థః, యథా భైషజ్యరోచనం భైషజ్య మౌషధం ప్రతి రోచనం రుచిజనకం గుడశర్కరాది యథా తద్వత్ "పిబ నిమ్బం ప్రదాస్యామి ఖలు తే ఖండలడ్డుకాన్ పిత్రైవ ముక్తః పిబతి న ఫలం తావ దేవ తు" ఇత్యుక్తప్రకారపురస్కారేణ భైషజ్యే యథా ప్రీత్యుత్పాదనం తద్వ దిత్యర్థః. ౨౩

అన్యథా హితబోధనార్థం ప్రవృత్తో వేదః కథ మహితే ష్వేవ లోకం ప్రవర్తయే దిత్యాహ (ఉత్పత్త్యైవ హీతి ద్వాభ్యాం) ఉత్పత్త్యైవ జన్మప్రభృత్యేవ ఆత్మనః స్వస్య బంధహేతుషు కామాదిషు ఆసక్తమానసాన్ అత ఏవ తేషు నతాన్ నమ్రాన్ స్వార్థం స్వశ్రేయః, అవిదుషో జనాన్ వృజినాధ్వవి దుఃఖావహే సంసృతిమార్గే భ్రామ్యమాణాన్ అంతత, స్తమో విశతః స్థావరతా మాపత్స్యమానాన్ తాన్ మర్త్యాన్ పున స్తేష్వేవ కామాదిషు అనర్థావహేషు బుధో వేదః కథం యుఞ్జ్యాత్ యుక్తాన్ కుర్యాత్, ప్రవర్తయే దిత్యర్థః. తత్ర ప్రాణశబ్దేనాయురింద్రియబలాదీని వివక్షితాని. స్వజనశబ్దేన పుత్రమిత్రకళత్రాదయః బుధ ఇతి ద్వితీయాంతం వా వేద ఇతి శేషః. వేదో బుధః వేదబోధిత మేవ శ్రేయ ఇతి మన్యమానాన్ కథం యుఞ్జ్యా దిత్యర్థః. తథా న త్యవాప్త స్యాదిత్యర్థః. ౨౪-౨౫

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

ఫలశ్రుతిం కుసుమితాం న వేదజ్ఞా వదంతి హి.
కామినః కృపణా లుబ్ధాః పుష్పేషు ఫలబుద్ధయః,
అగ్నిముగ్ధా ధూమతాంతా స్స్వం లోకం న విదంతి తే. ౨౭

న తే మా మజ్గ జానన్తి హృదిస్థం య ఇదం యతః,
ఉక్థశాసోహ్యసుతృపో యథా నీహారచక్షుషః. ౨౮

తే మే మత మవిజ్ఞాయ పరోక్షం విషయాత్మకాః.
వృథా పశూ న్విహింసన్తే హింస్యన్తే ప్రేత్య తై స్తుతే.

హి యతః ఫలశ్రవణం రోచనమాత్రం అతఏవ వేదతాత్పర్యాభిజ్ఞాః. కుసుమితాం ఫలశ్రుతిం న వదంతి కుసుమితాం కుసుమమాత్రఫలప్రదాం శ్రోత్రప్రీతిమాత్రా మాపాతరమణీయా మితి యావత్ తాం ఫలశ్రుతిం నోపదిశంతీత్యర్థః. యద్వా న వేదజ్ఞా అవేదజ్ఞాః, వేదతాత్పర్యానభిజ్ఞాః కుసుమితాం కుసుమమాత్రఫలప్రదా మపి ఫలశ్రుతిం స్వర్గాదిఫలాభిప్రాయికాం వదంతి న తు వేదజ్ఞా ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః, కామినః శబ్దాదివిషయాభిలాషిణః. అతఏవ కృపణాః. అతో లుబ్ధాః తృష్ణాకులాః. అతఏవ పుష్పేషు పుష్పస్థానీయేషు కర్మజన్యేషు స్వర్గాదిషు ఫలబుద్ధి మంతః, అతఏవాగ్నిముగ్ధాః. అగ్నిసాధ్యకర్మాభినివేశేన లుప్తవివేకాః. ధూమతాంతాః నిరంతరం హోమధూమేన తాంతాః గ్లానాః. యే చైవంవిధః, తే స్వం లోకం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం న జానంతి. ౨౭

ఈశ్వర మపి న జానంతీత్యాహ (నేతి.) అజ్గ హేఉద్ధవ యతః ఉపాదాననిమిత్తకారణా దిదం జగ, దుత్పద్యతే అత ఏవేదం జగత్, యః, యేన వినా నాస్తీత్యర్థః. తం, హృదిస్థం, మా మపి తే న జానంతి హి యస్మా దుక్థశాసః కర్మవిధిప్రేరితాః అసుతృపః ఇంద్రియతర్పణపరాః, హృదిస్థ మపి న జానన్తీత్యత్ర దృష్టాంతః యథా, నీహార స్తమ స్తేన వ్యాప్తాని చక్షూంషి, యేషాం, తే సన్నిహిత మపి న జానంతి తద్వత్. ౨౮

కించ (త ఇతి.) మే మమ, పరోక్ష మస్ఫుటం దురవగాహ మితి భావః, మత మవిజ్ఞాయ, కేవలం విషయాత్మకాః విషయప్రవణచిత్తా స్సంతః వృథా, పశూన్, హింసంతే యాగ మపదిశ్య మాంసభక్షణాయ పశూ న్వృథా హింసంతీత్యర్థః, అత స్తే నాస్తికా ఇతి భావః. తే తు, ప్రేత్య మృత్వా, తైః హింసితై రేవ పశుభిః అముత్ర సాలావృకాదిరూపతా మాపన్నైః, హింస్యంతే వృథా పశూన్

హింసాయాం యది రాగ స్స్యా ద్యజ్ఞ ఏవ హి చోదనా. ౨౮

హింసావిహారా హ్యాలబ్ధైః పశుభి స్స్వసుఖేచ్ఛయా.
యజన్తే దేవతాయజ్ఞైః పితౄ న్భూతపతీ న్ఖలాః. ౨౯

స్వప్నోపమ మముం లోక మసంతం శ్రవణప్రియమ్,
ఆశిషో హృది సఙ్కల్ప్య త్యజన్త్యర్థా న్యథా వణిక్. ౩౦

రజస్సత్త్వతమోనిష్ఠా రజస్సత్త్వతమోజుషః,

హింసంత ఇత్యత్ర హేతుతయా నాస్తికానా మభిప్రాయవిశేషం ప్రకాశయన్ తద్వివృణోతి (హింసాయా మితి.) హింసాయా మిత్యనేన తత్పూర్వకం మాంసభక్షణ ముపలక్ష్యతే. తత్ర యది రాగః ఇచ్ఛా స్యాత్ తర్హి యజ్ఞ ఏవ చోదనావిధిః అనుమతి రితి యావత్. ఇతి హింసంత ఇతి సంబంధః. ౨౮

హింసైవ విహారః క్రీడా యేషాం తే స్వసుఖేచ్ఛయా మాంసభక్షణసుఖేచ్ఛయా ఆలబ్ధైః పశుభి ర్యే యజ్ఞాః, తైః, పిత్రాదిరూపాః దేవతాః యజంతి అత స్తే ఖలాః స్వసుఖేచ్ఛయా యాగో వ్యాజీకృత ఇత్యత స్తే ఖలా ఇత్యర్థః. ౨౯

ఏవం నాస్తికానాం ఫల ముక్తం అథాస్తికే ష్వపి ఫలకామానాం ప్రవృత్తిం తత్ఫలం చ దర్శయతి (స్వప్నోపమ మితి.) అసంతం ప్రకృతిపరిణామాత్మకం అత ఏవ స్వప్నవ దనిత్యం అత ఏవ శ్రవణప్రియం శ్రోత్రమాత్రప్రియం అముం పరలోకం తథా అన్యా ఆశిషః కామాం శ్చ హృది సంకల్ప్యాభిసంధాయ అర్థాన్ ధనాని త్యజంతి కామసాధకేషు కర్మసు వినియోజయంతి యథా వణిక్ యథా కశ్చి ద్వణిక్ బహుధనార్జనేచ్ఛయా తావ త్సిద్ధం ధనం త్యజన్ సముద్రాం లిలఙ్ఘయిషు రుభయభ్రష్టో భవతి తద్వ దిత్యర్థః. ౩౦

రజస్సత్త్వతమోనిష్ఠాః రజఆదిగుణమూలకర్మనిష్ఠాః రజస్సత్త్వతమోజుషః రాజసాహారాదిసేవమానాః. తేషు ప్రీతియుక్తా వా అత్ర రజస్తమోభ్యాం మిశ్రితం సత్త్వం వివక్షితం. ఇంద్రః ముఖ్యో యేషాం తాన్ దేవాదీ నుపాసతే స్వగుణానురూపా నింద్రాదీ నేవారాధయంతి న యథా ఇంద్రాద్యుపాసన

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

ఉపాసతే చేన్ద్రముఖ్యా న్దేవాదీ న్న యథైవ మామ్. ౬౧

ఇష్ట్వేహ దేవతాయజ్ఞై ర్గత్వా రంస్యామహే దివి.
తస్యా న్త ఇహ భూయాస్మ మహాశాలామహాకులాః. ౩౨

ఏవం పుష్పితయా వాచా వ్యాక్షిప్తమనసాం నృణామ్,
మానినాం చాతిస్తబ్ధానాం మద్వార్తాపి న రోచతే. ౩౩

వేదాబ్రహ్మాత్మవిషయా స్త్రికాణ్డవిషయా అపి,

మపి న యథావ త్కుర్వంతి యథావత్త్వం నామ భగవదాత్మకత్వబుద్ధియుక్తత్వ మేవ యథైవేతి మా మిత్యనేనాపి సమ్బధ్యతే సాక్షా న్మా మపి న యథావ దుపాసతే ఇత్యర్థః. ౩౧

హృది సఙ్కల్ప్యేత్యుక్తం. త మేవ సఙ్కల్పం దర్శయతి (ఇష్ట్వేతి.) ఇహ లోకే దేవతాః, యజ్ఞైః ఇష్ట్వా ఆరాధ్య గత్వా స్వర్లోకం ప్రాప్య దివి స్వర్గే రంస్యామహే తత స్తస్య భోగ స్యాంతే అవసానే పున రిహ లోకేషు మహాశాలాః మహాగృహపతయః మహాకులా శ్చ భూయాస్మ భవిష్యామః. ౩౨

తతః కి మిత్యత ఆహ (ఏవ మితి.) వాచా వేదపూర్వభాగాత్మికయా వ్యాక్షిప్తం మనో యేషాం తేషాం మానినాం దురహఙ్కారిణాం అతీవ స్తబ్ధానాం పరిపూర్ణ మాత్మానం మన్యమానానాం నృణాం మద్వార్తాఽపి న రోచతే అత స్తే నిత్యం సంసారిణోఽపి భవంతీతి భావః. ౩౩

తదేవం వేదతాత్పర్యానభిజ్ఞానాం ప్రవృత్తిఫలే ఉక్తే కిం తర్హి వేదతాత్పర్య మిత్యత ఆహ (వేదా ఇతి.) త్రికాండవిషయాః కర్మకాండదేవతాకాండజ్ఞానకాండరూపావచ్ఛేదవంత స్సర్వే ఇమే వేదాః బ్రహ్మాత్మవిషయాః బ్రహ్మైవాత్మా సర్వేషా మంతరాత్మా తద్విషయాః సర్వాంతరాత్మభూత పరబ్రహ్మ విషయా ఇత్యర్థః. పరబ్రహ్మతద్గుణతద్విభూతితత్ప్రాప్త్యుపాయోపేయోపేతృస్వరూప తాత్పర్యకా ఇత్యర్థః. తర్హి సర్వై రప్యేత ద్వేదతాత్పర్యం కిం న గృహ్యత ఇత్యత్రాహ (పరోక్షేతి.) ఋషయో వేదాః పరోక్షవాదాః పరోక్షమస్ఫుటం స్వాభిప్రాయం వదంతీతి తథా. దురవగమవాక్య

పరోక్షవాదా ఋషయః పరోక్షం మమ చ ప్రియమ్. ౩౫

శబ్దబ్రహ్మ సుదుర్బోధం ప్రాణేంద్రియమనోమయమ్.
అనన్తపారం గమ్భీరం దుర్విగాహ్యం సముద్రవత్. ౩౬

మయోపబృంహితం భూమ్నా బ్రహ్మణానన్తశక్తినా.
భూతేషు ఘోషరూపేణ బిసేషూర్ణేవ లక్ష్యతే. ౩౭

యథోర్ణనాభి ర్హృదయా దూర్ణా ముద్వమతే ముఖాత్.
ఆకాశా ద్ఘోషవా న్ప్రాణో మనసా స్పర్శరూపిణా. ౩౮

వృత్తయః అత స్తత్తాత్పర్యం న సర్వే విదంతీతి భావః. నను లోకోజ్జీవయిషయా వేదరూపాం వాచ ముత్సృజతా త్వయా కిమితి పరోక్షవాదః కృత ఇత్యత్రాహ (పరోక్షం మమ చ ప్రియ మితి.) పరోక్ష భాషణ మేవ మమాపి ప్రియ మిత్యర్థః. అయం భావః. శుద్ధాంతఃకరణై రేవ హ్యేత ద్వేదతాత్పర్యం బోద్ధవ్యం నాన్యైరనధికారిభిః శుతః అనధికారిణాం వృథాకర్మత్యాగేన భ్రంశప్రసఙ్గా దితి. ౩౫

న కేవలం ఋషయః పరోక్షవాదా ఏవ అపి తు అన్యేఽపి తేషాం లౌకికశబ్దవిలక్షణా ధర్మా స్సంతీత్యభిప్రేత్యాహ (శబ్దబ్రహ్మేతి.) శబ్దః శబ్దాత్మకో వేదః స ఏవ బ్రహ్మప్రపఞ్చతయా బృహత్త్వ యోగాత్ బ్రహ్మేత్యుక్తం దుర్బోధం దురవగాహస్వరూపం ప్రాణేంద్రియమనోమయం సంబంధమాత్రే మయట్ ప్రాణసహకృతవాగింద్రియోచ్చార్యం ఇదం లౌకికవైదికశబ్దసాధారణం అనంతోఽపరిచ్ఛేద్యః పారోఽవధి ర్యస్య తత్ గమ్భీరం దురవగమార్థం దుర్విగాహ్యం యుక్తిభి రపి నిరూపయితు మశక్యార్థం గామ్భీర్యదుర్విగాహ్యత్వయోః దృష్టాంత స్సముద్రవ దితి. ౩౬

అనంతాః శక్తయో జ్ఞానవీర్యతేజఃప్రభృతయో యస్య తేన పరబ్రహ్మభూతేన భూమ్నా మయా ఉపబృంహితం విస్తారితం ప్రాణేంద్రియమనోమయ మిత్యేతత్సదృష్టాంత ముపపాదయతి (భూతేష్వితి.) బిసేషు పద్మనాళేషూర్ణేవ తన్తు రివ భూతేషు మనుష్యేషు ఘోషరూపేణ యః కర్ణా పిధాయ శ్రూయమాణః ప్రాణఘోషః తద్రూపేణ లక్ష్యతే తావ దుచ్చిచారయిషుప్రాణఘోషాభివ్యఙ్గ్యతా మాపద్యత ఇత్యర్థః. ౩౭

తతో యథా ఊర్ణనాభిః హృదయా త్సకాశాత్ ముఖద్వారా ఊర్ణా ముద్వమతే బహి శ్నిస్సారయతి తథా ఘోషవా న్ప్రాణః ఉచ్చిచారయిషోః పురుషస్య ప్రాణవాయుః, ఆకాశాత్ నాభ్యా ఉరః పర్యంతా న్తర్వివరద్వారా స్పర్శరూపిణా మనసా స్వసంయోగవిశిష్టేన మనసా స్పర్శరూపిణా స్పర్శో హృదురఃకంఠాదిస్థానసంస్పర్శః సరూప మాకృతిః ప్రకార ఇతి యావత్ సోఽస్యాస్తీతి తథా తేన ఘోషేణ చ సహకృత ఇత్యర్థః. ౩౮

(భక్త్యాదిపూర్వోక్తయోగత్రయాధికారిణాం గుణదోషస్వరూపప్రతిపాదనఘట్టః)

ఛందోమయోఽమృతమయ స్సహస్రపదవీం ప్రభుః,
ఓంకారా ద్వ్యఞ్జితస్పర్శస్స్వరోష్మాన్తస్థభూషితామ్. ౩౮

విచిత్రభాషావితతాం ఛందోభి శ్చతురుత్తరైః,
అనన్తపారాం బృహతీం సృజ త్యాక్షిపతే స్వయమ్. ౩౯

గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీ పఙ్క్తి రేవ చ,
త్రిష్టు బ్జగ త్యతిచ్ఛందా హ్యత్యష్ట్యతి జగద్విరాట్. ౪౦

ఛందోమయః ఛందఃప్రచురః ఛందశ్శబ్దాభిధేయవేదావిష్కారకత్వేన తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితం. అమృతమయః స్థాయీ. ప్రభుః దేహేంద్రియాదిధారణసమర్థః బృహతీం శబ్దబ్రహ్మాత్మికాం వాచం. సృజతీ త్యుపరిష్టా త్సంబంధః. ఏవంభూతః ప్రాణో వాగింద్రియం ప్రాప్య బృహతీం వాచ మావిష్కరో తీత్యర్థః. బృహతీశబ్దవ్యాఖ్యానాయ తాం విశినష్టి. సహస్రపదవీం సహస్రం పదవ్యః శ్రేయోమార్గాః, అవబోధ్యాః. యస్యా స్తాం "సహస్రాక్షరాపరమే వ్యోమ" న్నిత్యుక్తవిధాం వా కాదయో మావసానా వర్ణాః స్పర్శాః, అచ స్స్వరాః శషసహా ఊష్మాణః యరలవా అంతిస్థాః ఓంకారా ద్వ్యఞ్జితాః యే స్పర్శాదయ, స్తైః, ర్విభూషితాం "ఓంకారప్రభవా వేద ఓంకారప్రభవా స్వరాః ఓంకార ప్రభవం సర్వం వాఙ్మయ" మిత్యాదిశాస్త్రార్థోఽనేన స్మారితః. ౩౮

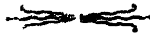
విచిత్రాభి ర్భాషాభి ర్వితతాం భాష్యంత ఇతి భాషాః శబ్దాః శ్రుతయః తాభి ర్వితతాం విస్తృతా మిత్యర్థః. అనంతపారా మపరిచ్ఛిన్నావధిం చతురుత్తరైః, ఛందోభిః గాయత్ర్యాదిభిః ఉపలక్షితా మితి శేషః. చతురుత్తరై శ్చతుశ్చతు రక్షరాధికైః, ర్గాయత్ర్యాదిచ్ఛందస్సు పూర్వపూర్వచ్ఛందోఽపేక్షయా ఉత్తరోత్తరచ్ఛంద ఏకైకస్మి న్పాదే ఏకైకాక్షరవృద్ధ్యా చతురక్షరాధికం భవతి, తై శ్ఛందోభి ర్యుక్తా మిత్యర్థః. ఇత్థంభూతాం బృహత్త్వవతీం వాచం ప్రాణః స్వయం సృజతి, ఆక్షిపతే స్వవ్యాపారో పరమే జ్ఞానభివ్యక్తాం చ కరోతీత్యర్థః. ౩౯

ఛందాం స్యేవ కానిచి ద్దర్శయతి (గాయత్రీతి.) అత్యష్టిః. అతిజగతీ విరాట్ చేతి విభాగః. అయం చ శబ్దావిర్భావక్రమో లౌకికవైదికశబ్దసాధారణః. ౪౦

కిం విధత్తే కి మాచష్టే కి మనూద్య వికల్పయేత్,
ఇత్యస్య హృదయం లోకే నాన్యో మద్వేద కశ్చన. ౪౨

మాం విధత్తేఽభిధత్తే మాం వికల్ప్యాపోహ్యతే హ్యహమ్,
ఏతావా న్సర్వవేదార్థ శ్శబ్ద ఆస్థాయ మాం భిదామ్,
మాయామాత్రా మనూద్యాన్తే ప్రతిషిధ్య ప్రశామ్యతి. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకవింశోఽధ్యాయః.

గమ్భీరం దుర్విగాహ్య మితి చోక్తం, తదేవ ప్రపఞ్చయతి (కిం విధత్త ఇతి.) కి మాచష్టే కిం తత్త్వ మాచష్ట ఇత్యర్థః, కిం వికల్పయే దిత్యుపలక్షణం, కిం వికల్పేన విధత్తే, కిం సముచ్చిత్య విధత్తే, కిం సామాన్యతో విధత్తే, కిం బాధవదతీతి చార్థః, ఇతీత్థం, అస్య వేదస్య హృదయం తాత్పర్యం, మత్ మత్తోఽన్యః, కశ్చి దపి న వేద. ౪౨

తర్హి తస్య హృదయం ప్రకాశయేత్యత ఆహ (మా మితి.) మాం విధత్తే మదారాధన రూపం ధర్మం విధత్తే మా మేవ సర్వశరీరక మభిధత్తే అభిధయా వృత్త్యా ప్రతిపాదయతి య ద్వికల్ప్యాపోహ్యతే తద ప్యహ మితి సంబంధః, వ్రీహియవాదిరూపోఽహ మేవ వికల్పేన ప్రతిపాదితః అపోహ్యమాన మపి వస్తు మదాత్మకం కిం బహు నేత్యాహ (ఏతావా నితి.) సర్వోఽపి వేదతాత్పర్య విషయీభూతార్థః. ఏతావా నేవ కియానిత్య యశ్శబ్దః, వేదః, మా మాస్థాయాశ్రిత్య తాత్పర్యతో విషయీ కృత్య భిదాం దేవమనుష్యాదిభిదాం మాయామాత్రాం ప్రకృతిమాత్రగతా మనూద్య తాం జీవస్వరూపే ప్రతిషిధ్య జీవగతం చాకార మంతే కాష్ఠాభూతే మయి ప్రతిషిధ్య ప్రశామ్యతి సర్వతత్త్వవిలక్షణ మత్ప్రతిపాదనేన పర్యవసితవ్యాపారో భవతీత్యేతావా నేవేత్యర్థః. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకవింశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

కతి తత్త్వాని విశ్వేశ సఙ్ఖ్యాతా న్యృషిభిః ప్రభో,
స వైకాదశపంచత్రీణ్యాత్థ త్వ మిహ శుశ్రుమ. ౧

కేచి త్షడ్వింశతిం ప్రాహు రితరే పంచవింశతిమ్,
స ప్తైకేన వషట్కేచి చ్చత్వార్యేకాదశాఽపరే. ౨

కేచి త్సప్తదశ ప్రాహు ష్షోడశైకే త్రయోదశ,
ఏతావ త్త్వం హి సంఖ్యాన మృషయో యద్వివక్షయా,
గాయంతి పృథ గాయుష్మ న్నిదం నో వక్తు మర్హసి. ౩

అథ ద్వావింశోఽధ్యాయః

సాంఖ్యేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానులోమతః. భవాప్యయా వనుధ్యాయే న్మనో యావ త్ప్రసీదతీ" తి మహదాదితత్త్వవిమర్శనతదుత్పత్త్యప్యయానుధ్యానయో ర్మనఃప్రసాదహేతుత్వ ముక్తం. తత్ర తత్త్వానాం న్యూనాధికభావేన పరిగణనా త్తదియత్తా నిర్ధిధారయిషయా పృచ్ఛతి (కతీత్యాదిభి స్సార్ధై స్త్రిభిః.) హేవిశ్వేశ తత్త్వాని కతీతి ప్రశ్నః. తత్త్వపలాపోఽస్తి వా న వేతి ప్రశ్నాభిప్రాయః తత్ర హేతుతయా వాదివిప్రతిపత్తి మాహ (సఙ్ఖ్యాతానీతి) కైశ్చి దృషిభి స్తత్త్వాని నవ సఙ్ఖ్యాతాని కైశ్చి త్త్వేకాదశ కైశ్చి త్పఞ్చత్వం తు "మామాయామాత్రా మనుధ్యాంతే ప్రతిషిధ్య ప్రకాశ్యతీ" తి త్రీణి తత్త్వా న్యాత్థ ఉక్తనా నపి, ఇహ తత్త్వవిషయే శుశ్రుమ ఇత్థం బహూ న్వాదా శ్శుశ్రుమేత్యర్థః. ౧

ఉక్తై ర్వాదై స్సముచ్చిత్య తా నపి వాదా దర్శయతి (కేచి దితి.) సప్త నవ షట్ చత్వార్యేకాదశే త్యాదీని ద్వితీయాంతాని ఏకే ఋషయః, ఏతావదితి, ఆయుష్మ న్నితి మఙ్గళాశాసన వివక్షయా సంబోధనం, శిష్టా హి భగవతే మఙ్గళ మాశాసతే పృథ గేతా వత్సంఖ్యానం గణనం యద్వివక్షయా యత్ప్రయోజన మభిప్రేత్య, గాయంతి వదంతి తదిదం నోఽస్మభ్యం త్వం హి వక్తు మర్హసి సర్వజ్ఞ స్త్వ మేవ జానాసీతి వక్తు మర్హసీత్యర్థః. త్వం హీతి హిశబ్దేన సార్వజ్ఞ్యాదికల్యాణగుణగణ ప్రసిద్ధి శ్శ్రుతి ర్ద్యోత్యతే. ౨-౩

శ్రీభగవా నువాచ—

యుక్తయ స్సన్తి సర్వత్ర భాషంతే బ్రాహ్మణా యథా.
మాయాం మదీయా ముద్గృహ్య వదతాం కిం ను దుర్ఘటమ్. ౪

నైత దేవం యదాత్థ త్వం యదహం వచ్మి త త్తథా,
ఏవంవిధకథాహేతు శ్శక్తయో మే దురత్యయాః ౫

యాసాం వ్యతికరా దాసీ ద్వికల్పో వదతాం పదమ్.
ప్రాప్తే శమదమేఽప్యేతివాద స్త ముపశామ్యతి. ౬

న్యూనసఙ్ఖ్యావాదినా మపి తత్త్వాభిలాపోఽభిప్రేత ఇత్యవిరోధ ఇతి పరిహరతి (యుక్తయ ఇతి.) యథా బ్రాహ్మణా ఋషయో భాషంతే తత్ర సర్వత్ర సర్వేష్వపి పక్షేషు యుక్తయ స్సంతి సర్వేఽపి పక్షా యుక్తా ఏవేత్యర్థః, మదీయాం మాయాం ప్రకృతి ముద్గృహ్య స్వీకృత్య న్యూనాధిక తత్త్వకారజాతయాఽభ్యుపగమ్యేత్యర్థః. వదతాం కింను దుర్ఘటం సర్వముపపన్నం అవిరుద్ధ మేవేత్యర్థః. ౪

అతో యత్సఙ్ఖ్యాన మాత్థ విరుద్ధ మిత్యుక్తవానసి త దేవం న విరుద్ధం భవతి యత్సం ఖ్యానం త త్తథా అవిరుద్ధం యథా భవతి తథాఽహం వచ్మి వక్ష్యామి. క స్తర్హి ఉక్తనానావిధవాదహేతు రిత్యత అహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధకథాహేతుః అనేకవిధవాదహేతుః, దురత్యయాః. మమ శక్తయ ఏవ దురత్యయాః దురతిక్రమణీయాః, సర్వైరభ్యుపగంతవ్యా ఇత్యర్థః. శక్తయోఽత్ర ప్రకృతిపురుష మహదహఙ్కారాదయః ప్రకృత్యాదీనా మాత్మశక్తిత్వం కార్యోపయుక్తత్వేన సత్యాత్మా పృథక్సిద్ధ విశేషణత్వేనేత్యవగంతవ్యాః. తదేవ హి శక్తిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్. ౫

శక్తీనాం హేతుత్వ మేవోపపాదయతి (యాసా మితి.) యాసాం శక్తీనాం వ్యతికరాత్ వివదతాం వాదినాం పదం విషయః. వికల్పః పక్షభేదః, ఆసీత్ వ్యతికరోఽన్యోన్యస్మి న్నంతర్భావః, అయ మవ్యతికర స్యాప్యుపలక్షణం, అంతర్భావానంతర్భావాభ్యాం న్యూనాధికత త్త్వప్రసఙ్ఖ్యానే వాదభేదః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. స తర్హి కదా నివర్తత ఇత్యత్రాహ (ప్రాప్త ఇతి.) శమదమయోః ద్వంద్వైక్యం. తస్మి న్ప్రాప్తే సతి వికల్పోఽప్యేతి విలీయతే తం అపి యంతం వికల్ప మనువాదః ప్రశామ్యతి శమద మాదిసమ్పన్నస్య సర్వం చిదచిదాత్మకం జగ న్మచ్ఛరీరత్వేన పశ్యతో న వికల్పవాదా స్త ఇత్యర్థః ౬

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

పరస్పరానుప్రవేశా త్తత్త్వానాం పురుషర్షభ,
పౌర్వాపర్యప్రసంఖ్యానం యథా వక్తు ర్వివక్షితమ్. ౩

ఏకస్మి న్నపి దృశ్యంతే ప్రవిష్టా నీతరాణి చ,
పూర్వస్మి న్వా పరస్మి న్వా త త్త్వే త త్త్వాని సర్వశః. ౮

పౌర్వాపర్య మతోఽమీషాం ప్రసఙ్ఖ్యాన మభీప్సతామ్.
యథా వివక్షం యద్వ క్త్రం గృహ్ణీమో యుక్తిసమ్భవాత్. ౯

అనాద్యవిద్యాయు క్తస్య పురుషస్యాత్మవేదనమ్.

యాసాం వ్యతికరాదాసీ ద్వికల్ప ఇత్యేతదేవ ప్రపఞ్చయతి (పరస్పరేతి.) హేపురుషర్షభ తత్త్వానాం పరస్పరానుప్రవేశా దితి వ్యతికరశబ్దార్థ ఉక్తః. వక్తు ర్వాదినో యథా వివక్షితం తథా పౌర్వాపర్యప్రసఙ్ఖ్యానం పూర్వా అల్పసఙ్ఖ్యా అపరా అధికసఙ్ఖ్యా తయో ర్భావః పౌర్వాపర్యం తేన గణనం భవతి. ౩

నన్వన్యస్మి న్నన్య స్యాంతర్భావః కిం క్వచి ద్దృష్టచర స్తత్రాహ (ఏకస్మిన్నితి.) ఏకస్మి న్కాష్ఠాదౌ ఇతరా ణ్యగ్నిజలాదీని ప్రవిష్టాని దృశ్యంతే అత స్తత్త్వాంతర్భావో యుక్త ఇత్యాహ పూర్వస్మి న్కారణభూతే పరస్మిన్ కార్యభూతే వా త త్త్వే సర్వశః సర్వతత్త్వాని ప్రవిష్టాని యథా మృది కారణభూతాయాం ఘటాదయః సూక్ష్మరూపేణ ప్రవిష్టాః యథా చ ఘటాదౌ కార్యభూతే మృదాదికం కారణభూత మనుగతత్వేన ప్రవిష్టం తద్వదితి భావః. ౮

ఉపపాదిత మవిరోధ ముపసంహరతి (పౌర్వాపర్య మితి.) అతోఽమీషాం తత్త్వానాం పౌర్వాపర్యం న్యూనాధికసంఖ్యాత్వం యథా తథా ప్రసంఖ్యానం గణన మభీప్సతాం వాదినాం మధ్యే యస్య వక్త్రం ముఖం యథా వివక్షం వివక్షానుసారం ప్రవర్తతే తత్సర్వం గృహ్ణీమః అనుమన్యామహే కుతః. యుక్తిసమ్భవాత్ అంతర్భావానంతర్భావాత్మకయు క్తే స్సంభవాత్. వివిక్తమితి పాఠే యస్య వక్త్రం యథా వదతి, తద్వివిక్తం నిశ్చితం గృహ్ణీమ ఇత్యర్థః. ౯

తత్ర పరస్పరానుప్రవేశపక్షే కతి కతత్త్వా నీత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య ప్రాకృతాని తత్త్వాని చతుర్వింశతిసఙ్ఖ్యాని జీవాత్మపరమాత్మానౌ ద్వావితి సమ్భూయ షడ్వింశతి రిత్యభిప్రేత్య

స్వతో న సమ్భవే దన్య స్స్వతోజ్ఞో జ్ఞానదో భవేత్. ౧౦

పురుషేశ్వరయో ర(త్ర న వై లక్షణ్య మణ్వపి,
తదన్యకల్పనాఽపార్థా జ్ఞాన ఞ్చ (ప్రకృతే ర్గుణః. ౧౧

(ప్రకృతి ర్గుణసామ్యం వై (ప్రకృతే ర్నాత్మనో గుణాః.

జీవపరయోః, స్వరూపాభేదం తావ త్ప్రతిక్షిపతి (అనాద్యవిద్యాయుక్త స్యేతి.) యా అనాది రవిద్యా అజ్ఞానం దేహాత్మభ్రమస్వతం(త్రాత్మభ్రమమూలం తద్యుక్తస్య పురుషస్య జీవస్య స్వత ఏవాత్మ వేదనం స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానం న సమ్భవేత్ కిం త్వన్యః పురుషా దన్యో యః, స్వతః, జ్ఞః స్వత ఏవ సర్వజ్ఞః, స ఏవ పురుషస్య జ్ఞానదః స్వపరయాథాత్మ్యజ్ఞానదో భవేత్, అయం భావః వైధర్మ్య మేవ హి స్వరూపభేదావహం తత్ర జీవ స్యానాద్యవిద్యాయోగ స్తత్ప్రయుక్త స్సంసార శ్చ పరమాత్మన స్తు స్వత స్సార్వజ్ఞ్యం సార్వజ్ఞ్యాఽవహత్వం చేతీదం వైధర్మ్యం తయో స్స్వరూపాభేదం వారయతి తౌ భిన్నా వేవేతి "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వా వజా వీశనీశా" వితి (శ్రుతే రితి భావః, ౧౦

కథం తర్హి పఞ్చవింశతితత్త్వ(ప్రసఙ్ఖ్యానపక్ష(ప్రవృత్తి రిత్యభి(ప్రాయ మాలక్ష్యాహ (పురుషే శ్వరయో రితి) అత్ర ఏవం వైధర్మ్యే సతి పురుషేశ్వరయోః. అణు ఈష దపి వైధర్మ్యం నా స్తి నిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ స్వరూపత స్స్వభావత శ్చ వైలక్షణ్యం నా స్తి, ఉభయో రపి జ్ఞానస్వరూప త్వాత్ జ్ఞానగుణకత్వా చ్చేతి భావః. జ్ఞత్వాజ్ఞత్వాణుత్వవిభుత్వాదిరూపవైధర్మ్యేఽపి జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞాన గుణకత్వాదిసాధర్మ్యాన్ముక్త్యవస్థాయాం పరమసామ్యా చ్చ జీవస్య పరమాత్మాంశత్వేన తదపృథక్సిద్ధత్వ వివక్షయా జీవపరయో రేకతత్వవివక్షయా చ పఞ్చవింశతితత్త్వప్రసఙ్ఖ్యానపక్ష(ప్రవృత్తిరితి భావః. ఏతదేవ స్పష్టయతి (తదన్యేతి) తదన్యకల్పనా జీవపరయో రజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వకల్పనారూపవైషమ్యకల్పనా యద్వా స్వనిష్ఠభేదకల్పనా అపార్థా అర్థశూన్యా స్వనిష్ఠాత్మభేదో నా స్తీత్యర్థః. న వైలక్షణ్య మణ్వపీతి నిషేధ్యః స్వనిష్ఠాత్మభేద ఏవేతి భావః. జీవస్య స్వాతన్త్ర్యగ్రహహేతు రజ్ఞానం చ (ప్రకృతిసంసర్గో పాధికం అత స్తన్నివృత్తావజ్ఞానం వివర్తత ఇత్యభి(ప్రాయేణాహ అజ్ఞానం చ (ప్రకృతే ర్గుణః (ప్రకృతేః కార్యభూత మిత్యర్థః. జ్ఞానం చేతి చ్ఛేదే భ్రాన్తిజ్ఞాన మిత్యర్థః. పరమాత్మ(ప్రసాదా త్ప్రకృతికార్యాజ్ఞాననివృత్తౌ ముక్త్యవస్థాయా మజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వరూపవైలక్షణ్యాభావాత్ జ్ఞానస్వరూప స్వభావత్వరూప సామ్యా జ్జీవపరయో రేకత త్త్వతేతి పఞ్చవింశతితత్త్వవాద్యభి(ప్రాయ ఇతి భావః, ౧౧

నన్వేవ మపి సత్త్వాదిగుణకృతవైలక్షణ్య మస్త్యే వేత్యత ఆహ ((ప్రకృతి రితి.) గుణసామ్యావస్థ మచిద్ద్రవ్య మేవ (ప్రకృతిః. అతః సత్త్వాదయో జగత్స్థిత్యాదిహేతవః, (ప్రకృతే రేవ

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనావినిర్ణయఘట్టః)

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి స్థిత్యుత్పత్త్యంతహేతవః. ౧౨

సత్త్వం జ్ఞానం రజః కర్మ తమోఽజ్ఞాన మిహేష్యతే.
గుణవ్యతికరః కాల స్స్వభావ స్సూత్రమేవ చ. ౧౩

పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మహఙ్కారో నభోఽనిలః,
జ్యోతి రాపః క్షితి రితి తత్త్వా న్యుక్తాని మే నవ. ౧౪

గుణాః సత్త్వాత్మనః. సత్త్వాదీనాం ప్రకృతిగుణత్వకథనేన తేషాం తదంతర్భావా న్న పఞ్చవింశతితత్త్వవాదే త్రై స్సహాధికతత్త్వప్రసఙ్గ ఇతి ద్యోతితమ్. ౧౨

పున స్సత్త్వాదిగుణా ఇత్యత స్తా న్కార్యముఖేన లక్షయతి (సత్త్వమితి.) జ్ఞానజనకత్వం సత్త్వం త్వ మిత్యర్థః ఏవం రజఃకర్మతమోఽజ్ఞాన మిత్యత్రాప్యవగంతవ్యం. అజ్ఞాన మితి చ్ఛేదః. జ్ఞానం చాత్ర యథావస్థితతత్త్వస్సుజ్ఞానం తద్విపరీత మజ్ఞానం, అథ న్యూనసంఖ్యావాదే తత్త్వానాం పరస్పరాంతర్భావం వద న్ సాకల్యేన తత్త్వాన్యాహ (గుణవ్యతికర ఇతి.) గుణవ్యత్యయజనకః. కాలః. స ఏవ స్వభావః సూత్ర మితి చోచ్యతే, సర్వపదార్థానాం కాలసంబంధస్య నియతత్వాత్ స్థితిహేతుత్వా చ్చ కాలస్వభావసూత్రశబ్దవాచ్యత్వం స ప్తవింశ మథాపరే" ఇతి శ్రుత్యనురోధా త్కాలేన సహ స ప్తవింశతితత్త్వానీతి భావః. ౧౩

పురుషో జీవః తస్య స్వాత్మా ద్భేదః పూర్వ మేవ ప్రతిపాదిత ఇతి స్వస్యాపి తత్త్వాంతరత్వ ముక్తప్రాయ మేవ. ప్రకృతిః గుణసామ్యావస్థ మచిద్ద్రవ్యం, వ్యక్తం మహాన్ పురుషాదీని నవ తత్త్వాని మే మయా ఉక్తానీతి సాకల్యేన తత్త్వప్రసంఖ్యానప్రసఙ్గా న్నవతత్త్వసంఖ్యానపక్ష ఉక్తః. అస్మి న్పక్షే పురుష ఇతి జాత్యభిప్రాయ మేకవచనం. పురుషాదిశబ్దై ర్జీవాదిశరీరకః పరమాత్మా చ వివక్షితః. ఆకృత్యధికరణన్యాయేన సర్వబుద్ధిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యంతత్వాత్ అహంకారే తత్కార్యాణా మింద్రియాణా మంతర్భావః, ఆకాశాదిషు శబ్దాదీనాం ఏవం తత్త్వానాం నవత్వ మవగంతవ్యమ్. ౧౪

శ్రోత్రం త్వగ్దర్శనం ఘ్రాణో జిహ్వేతి జ్ఞానశక్తయః,
వాక్పాణ్యుపస్థపాయ్వఙ్ఘ్రిః కర్మాణ్యఙ్గోభయం మనః. ౧౪

శబ్దః స్పర్శో రసో గన్ధో రూపం చేత్యర్థజాతయః,
గత్యుక్త్యుత్సర్గశిల్పాని కర్మాయతనసిద్ధయః. ౧౫

సర్గాదౌ ప్రకృతి ర్హ్యస్య కార్యకారణరూపిణీ,
సత్త్వాదిభి ర్గుణై ర్ధత్తే పురుషోఽవ్యక్త ఈక్షతే. ౧౬

శ్రోత్ర మితి దృశ్యతేఽనేనేతి దర్శనం చక్షుః శ్రోత్రాదయః పఞ్చ జ్ఞానశక్తయః జ్ఞానశక్తిని జ్ఞానే కారణాని జ్ఞానేంద్రియాణీతి యావత్ వాగాదిపాయ్వంతాని ద్వంద్వైక్యేనోక్తాని చత్వారి అఙ్ఘ్రిశ్చేతి పఞ్చ కర్మాణి కర్మేంద్రియాణి ఉభయం జ్ఞానకర్మేంద్రియానుగ్రాహకం మనః అఙ్గ హేఉద్ధవ. ౧౪

శబ్దాదయః పఞ్చ అర్థజాతయః శ్రోత్రాదీనాం విషయజాతయః, శబ్దాదీనా మవాంతరభేదేన బహువిధత్వా త్సర్వేషాం సంగ్రహాయ జాతిపదం ప్రయుక్తం క్రమ స్త్వవివక్షితః. దర్శనస్య రూపం విషయః ఘ్రాణస్య గంధః జిహ్వాయా రస ఇతి విభాగః, గత్యాదీని కర్మాయతనసిద్ధయః కర్మాయతనానాం కర్మేంద్రియాణాం సిద్ధయః కార్యభూతాని, తత్రోత్సర్గశబ్దేన మూత్రరేతసో రుత్సర్గః పురీషస్య చ వివక్షితః. తత్రాద్య ఉపస్థస్య ద్వితీయ స్తు పాయో స్సిద్ధి రితి విభాగః. అత్రాపి న క్రమో వివక్షితః. తేన గతి రఙ్ఘ్రి స్సిద్ధిః ఉక్తిర్వాచః పాణే శ్శిల్ప ముత్సర్గః పాయూపస్థయో రితి విభాగః. ౧౫

ఏభ్య ఏవ తత్త్వేభ్యో బ్రహ్మాండతదంతర్గతవ్యష్టిప్రపఞ్చోత్పత్తి రిత్యాహ (సర్గాదావితి. ద్వాభ్యామ్.) అస్య వ్యష్టిప్రపఞ్చస్య సర్గాదౌ సృష్టేః ప్రాక్. కార్యాణి నభ ఆదీని మనఃపర్యంతాని షోడశ కారణాని ప్రకృతివ్యక్తాహంకారా స్తదుభయరూపిణీ వ్యక్తిః సత్త్వాదిభి ర్గుణై ర్యుక్తా ధత్తే విధత్తే వ్యష్టిప్రపఞ్చం విధత్త ఇత్యర్థః. తదేవోపపాదయతి (పురుష ఇత్యాదినా.) అవ్యక్తః వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తః ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరాగోచరః కేవలవేదాన్తైకసమధిగమ్యః సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వాదిగుణాశ్రయః పరమపురుషః ఈక్షతే "బహుస్యాం ప్రజాయేయే" త్యైక్షతే త్యర్థః. ౧౬

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయషట్కః)

వ్యక్తాదయో వికుర్వాణా ధాతవః పురుషేక్షయా,
లబ్ధవీర్యాః సృజన్త్యణ్డం సంహతాః ప్రకృతేర్బలాత్. ౧౮

సప్తైవ ధాతవ ఇతి తత్రార్థాః పఞ్చ ఖాదయః,
జ్ఞానమాత్మోభయాధారస్తతో దేహేంద్రియాసవః. ౧౯

నైక మన్యతమం క్వాపి విహాయేహోపలభ్యతే,
షడిత్యత్రాపి భూతాని పఞ్చ షష్ఠః పరః పుమాన్. ౨౦

ఏవంవిధాత్తదీక్షణాత్, జాతాః వ్యక్తాదయః ధాతవః తత్త్వాని తస్య పురుషస్యేక్షయా లబ్ధం వీర్యం సృష్టిసామర్థ్యం, యైస్తైః అత ఏవ సంహతాః వికుర్వాణాః ప్రకృతేః స్వకారణభూతాయాః బలాత్ అండం బ్రహ్మాండం సృజతి పురుషేక్షయా లబ్ధవీర్యాః సంహతాస్సృజంతీత్యనేన "నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతిం వినా, నాశక్నువన్ప్రజాః స్రష్టు మసమాగమ్య కృత్స్నశః. సమేత్యాన్యోన్యసంయోగ" మిత్యాదివచనార్థస్స్మారితః. ౧౮

అథ తత్త్వసంఖ్యాతారతమ్యాదిపక్షాన్ దర్శయతి (సప్తైవేతి.) ధాతవః తత్త్వాని సప్తైవేతి ప్రతిజ్ఞాతం తథేత్యాదినా తదుపపాదనం, తథాతథాహీత్యర్థః. ఖాదయః ఆకాశాదయః పఞ్చ జ్ఞానం జ్ఞానస్వరూపో జీవః ఉభయాధారః ఖాదీనాం జ్ఞానస్య చాధారోఽంతఃప్రవిశ్య ధారకః ఆత్మా పరమాత్మా చేతి సప్తైవ తత్త్వానీత్యర్థః. తతస్తేభ్య ఏవ సప్తభ్యస్తత్త్వేభ్యః దేహేంద్రియాసవః భవంతీతి శేషః. ఇంద్రియాణి దేహాంతర్భూతాని తథా ప్రాణా అపి దేహస్య స్వకారణభూతధాతుష్వంతర్భావః ప్రకృత్యాదీనాం కారణానాం కార్యేషు ఖాదిష్వేవాంతర్భావః అతస్సప్తతోక్తి రితి భావః. ౧౯

అతోఽంతర్భావ ఏవ వివక్షితో నాపలాప ఇత్యాహ (నైక మితి.) అన్యతమం దేహేంద్రియాదీనా మన్యతమ మపి తత్త్వం ఖాదీనాం మధ్యే ఏక మపి విహాయ నోపలభ్యతే (షడిత్యత్రాపీతి.) షడేవ తత్త్వానీతి పక్షేఽపి భూతాని ఖాదీని పఞ్చ పరః పుమాన్ పరమపురుషః షష్ఠః జీవస్య శరీరత్వాత్పరమాత్మన్యంతర్భావో వివక్షితః. దేహేంద్రియాదీనాం సప్తతత్త్వపక్ష ఇవ ఖాదిష్వంతర్భావ ఇతి భావః. ౨౦

తై ర్వ్యక్త ఆత్మసమ్భూతై స్సృష్ట్వేదం సముపావిశత్. ౨౧

చత్వా ర్యేవేతి తత్రాపి తేజ ఆపోఽన్న మాత్మనః.
జాతాని తై రిదం జాతం జన్మావయవినః ఖలు.
ఏకాదశత్వ ఆత్మాఽసౌ మహాభూతేంద్రియాణి చ. ౨౨

సంఖ్యానే సప్తదశకే భూతమాత్రేంద్రియాణి చ.
పఞ్చ పఞ్చైవ మనసా ఆత్మా సప్తదశః స్మృతః. ౨౩

తద్వ త్షోడశ సంఖ్యాన ఆత్మైవ మన ఉచ్యతే.
భూతేంద్రియాణి ప్రాణ శ్చ మన శ్చాత్మా త్రయోదశ. ౨౪

స చ పరమపురుషః ఆత్మన స్సకాశా త్సంభూతై ర్భూతై ర్వ్యక్తః యోగోఽత్ర శరీరాత్మభావ సంబంధరూపః ఇదం వ్యష్టి జగత్ సృష్ట్వా ఉపావిశత్ స్థిత్యర్థ మంతరాత్మతయా ప్రవిష్టవాన్ సృష్ట్యర్థానుప్రవేశస్య సృష్టేః పూర్వత్వాత్ "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ" దిత్యత్రాప్యేవ మేవార్థః. ౨౧

(చత్వారీతి.) య శ్చత్వారి తత్త్వానీతి పక్ష స్తత్రాపి ఆత్మనః పరమాత్మన స్సకాశా త్తేజ ఆదీని త్రీణి జాతాని. తత్రాన్నం పృథివీ ఆత్మనా సహ చత్వార్యేవ తత్త్వానీతి భావః. అంతర్భావ వివక్షయాఽఽహ (తై రితి.) తేజోఽబన్నైః పరమాత్మసహకృతై రిదం జగజ్జాతం తత్రాకాశవాయ్వో స్తేజఆది ష్వంతర్భావః ఇతరేషాం తు పూర్వవత్ ఇదం జాత మిత్యేత దుపపాదయతి (జన్మావయవినః ఖలు.) అవయవిన శ్చాక్షుషావయవినః స్థూలకార్యస్యేత్యర్థః. సూక్ష్మే జ్జన్మావశ్యంభావీత్యర్థః (ఏకాదశత్వ ఇతి.) తత్రైకాదశత్వపక్షేఽపి అసౌ వాత్మా పరమాత్మా మహాభూతాని ఖాదీని 'పఞ్చ ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని పఞ్చ సంభూయైకాదశేతి భావః. అత్రాపి పూర్వవ దితరేషా మంతర్భావోఽవగంతవ్యః. ౨౨

(సంఖ్యాన ఇతి.) సప్తదశకే సంఖ్యానే భూతాని ఖాదీని మాత్రాణి శబ్దాదీని జ్ఞానేంద్రియాణి పఞ్చ పఞ్చేతి పఞ్చదశ మనసా సహ షోడశ ఆత్మా పరమాత్మా తు సప్తదశః ఇతరేషా మంతర్భావ స్తు పూర్వవత్. ౨౩

తద్వత్ సప్తదశత్వపక్షే ఇవ షోడశసంఖ్యానేఽపి ఆత్మనా సహ భూతమాత్రేంద్రియాణి షోడశేతి సమానం అయం తు విశేష ఇత్యాహ (ఆత్మైవ మన ఉచ్యత ఇతి.) ఆత్మ న్యంతఃకరణ స్యాంతర్భావ ఇత్యర్థః. త్రయోదశత్వపక్షమాహ (భూతేతి.) భూతాని ఖాదీని ఇంద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి ప్రాణః పఞ్చవృత్తిః మనః ఆత్మా పరమాత్మా చేతి త్రయోదశ. ౨౪

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

ఇతి నానాప్రసంఖ్యానం తత్త్వానా మృషిభిః కృతమ్,
సర్వం న్యాయ్యం యుక్తిమత్త్వా ద్విదుషాం కి మశోభనమ్. ౨౫

ఉద్ధవ ఉవాచ—

ప్రకృతిః పురుష శ్చోభౌ య ద్యప్యాత్మవిలక్షణౌ,
అన్యోన్యాపాశ్రయా త్కృష్ణ దృశ్యతే న భిదా తయోః. ౨౬

ప్రకృతౌ లక్ష్యతే హ్యాత్మా ప్రకృతి శ్చ తథాఽఽత్మని,
ఏవ మ్మే పుణ్డరీకాక్ష మహా న్తం సంశయం హృది,
ఛేత్తు మర్హసి సర్వజ్ఞ వచోభి ర్నయనైపుణైః. ౨౭

ఇత్థ ముపపాదితాన్ పక్షా నుపసంహరతి (ఇతీతి.) ఇతిశబ్దః ప్రదర్శనాభిప్రాయకః. ఏవం త్రిత్వపఞ్చత్వే అప్యవగంతవ్యే ఇత్యర్థః. తత్ర త్రిత్వపక్షే ప్రకృతిపురుషేశ్వరరూపాణి తత్త్వాని పఞ్చత్వపక్షే చతు స్తత్త్వపక్షోక్తాని తత్త్వాని చత్వారి వాయు రేక ఇతి పఞ్చేత్యూహ్యం. ఋషిభిః కృతం సర్వం ప్రసంఖ్యానం న్యాయ్యం న్యాయా దనపేతం కుతః యుక్తిమత్త్వాత్ అంతర్భావానంతర్భావాత్మకయుక్తియుక్తత్వాత్ అతః కిం విదుషా మశోభనం కిం దుర్ఘటమిత్యర్థః. న కించి దితి భావః. ౨౫

కార్త్స్న్యేన తత్త్వగణనాయాం పురుషః ప్రకృతి ర్వ్యక్త మితి ప్రకృతిపురుషౌ పృథక్కీర్తితౌ తత్ర యద్యపి ప్రకృతిపురుషౌ విలక్షణస్వరూపస్వభావౌ తథాఽపి దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మితి తాదాత్మ్యప్రతీతేః కిం కారణం యది తద్దుర్నిరూపం తర్హి తయో ర్న భేదః ప్రతిష్ఠితో భవతీతి పృచ్ఛతి. ప్రకృతిః పురుష శ్చోభావితి. ఆత్మవిలక్షణౌ విలక్షణాత్మానౌ విలక్షణస్వరూపౌ స్వతో విలక్షణా వితి వా అన్యోన్యేత్యస్య తథాఽపీత్యాదిః హేకృష్ణ అన్యోన్యాపాశ్రయాత్ పరస్పరపరిహారేణాప్రతీతేత్యర్థః. తయోః ప్రకృతిపురుషయోః భిదా న దృశ్యతే. ౨౬

తదేవ వ్యనక్తి (ప్రకృతా వితి.) ప్రకృతౌ తత్కార్యే దేహే, ఆత్మా తథా ప్రకృతి శ్చాత్మని లక్ష్యతే పరస్పరపరిహారేణాప్రతీతేః దేవోఽహ మిత్యభేదప్రతీతే శ్చ న దేహాత్మనో ర్భేదో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఏవ మిత్థం భూతం హృదిస్థం మహాంతం, సంశయం నయే యుక్తౌ నైపుణం ప్రావీణ్యం యేషాం తై ర్వచోభిః ఛేత్తు మర్హసి. అర్హత్వే హేతుతయా సంబోధయతి (సర్వజ్ఞేతి.) ౨౭

త్వత్తో జ్ఞానం హి జీవానాం ప్రమోష స్తేఽత్ర శక్తితః,
త్వమేవ హ్యాత్మమాయాయా గతిం వేత్థ న చాపరే. ౨౮

శ్రీభగవా నువాచ—

ప్రకృతిః పురుష శ్చేతి వికల్పః పురుషర్షభ,
ఏష వైకారిక స్సర్గో గుణవ్యతికరాత్మకః. ౨౯

మమాఙ్గమాయాగుణమయ్యనేకధా వికల్పబుద్ధీ స్స్వగుణై ర్విధత్తే,
వైకారిక స్త్రివిధోధ్యాత్మ మేక మథాధిదైవ మధిభూత మన్యత్. ౩౦

సర్వజ్ఞత్వ మేవాన్వయవ్యతిరేకాభ్యా ముపపాదయతి (త్వత్త ఇతి.) జీవానా మస్మాకం. జ్ఞానం యథావస్థితత త్తదర్థవిషయం జ్ఞానం త్వత్త స్త్వత్ప్రసాదా దేవేత్యర్థః, స్వభావత స్తు తేషాం అత్ర జ్ఞానే తే తవ శక్తితః "అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాఽన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే" ఇత్యుక్తాయా శ్శక్తే ర్హేతోః, ప్రమోషః సంకోచః త్వత్తోఽన్యే సర్వే సంకుచితజ్ఞానా ఏవేతి త్వ మేవ సర్వజ్ఞ ఇతి భావః. ఆత్మ మాయాయాః, గతిం మార్గం యాథాత్మ్య మితి యావత్ త్వ మేవ వేత్థ జానాసి. ఇతరే తు సర్వే త్వన్మాయామోహితా న జానంతీతి భావః. తదేవాహ న చాపర ఇతి. ౨౮

యే యం మమ సర్వజ్ఞత్వోపపాదనాయ దుర్విజ్ఞేయగతి ర్మాయా త్వయాఽభిహితా తత్కార్యభూతోఽహఙ్కార ఏవ దేహాత్మనో స్తాదాత్మ్యప్రతీతికారణ మిత్యుత్తర మాహ (ప్రకృతిపురుష శ్చేతి) వికల్పః భేద ఏవేత్యర్థః. తత్ర తావత్, ఏష సర్గః, సృజ్యతే ఇతి సర్గః. అధిభూతాధ్యాత్మాదిదైవ ప్రపఞ్చః. వైకారికః ప్రకృతివికారాత్మకాహఙ్కారారబ్ధః. గుణవ్యతికరాత్మకః. ఇచ్ఛామి ద్వేష్మీత్యాత్మ గుణానా మిచ్ఛాదీనాం స్థౌల్యాదీనాం దేహగుణానాం చ వ్యతికరః ఏకధర్మినిష్ఠతయా సఙ్కీర్ణతయా చ ప్రతీతి ర్యస్మా త్స ఆత్మా స్వరూపం యస్య తథాభూతః. ౨౯

న కేవలం మదీయా మాయా స్వవికారాహఙ్కారద్వారా గుణవ్యతికరకరీ అపి త్వాత్మవి దేవత్వమనుష్యత్వస్వతంత్రత్వాదిభేదబుద్ధికరీ చేత్యాహ (మమేతి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ గుణైః సత్త్వాదిభిః. కోఽసౌ వైకారిక ఇత్యత ఆహ (వైకారిక ఇతి.) అధ్యాత్మ మేక మధిభూతం ద్వితీయ మధిదైవం తృతీయ మిత్యేవం త్రయ స్త్రివిధ స్స వైకారిక ఇతి సమ్బన్ధః. ౩౦

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనావినిర్ణయఘట్టః)

దృగ్రూప మార్కం వపు రత్ర రంధ్రే పరస్పరం సిధ్యతి య స్స్వతః ఖే,
ఆత్మా యదేషా మపరోఽయ మాద్య స్స్వయాఽనుభూత్యాఖిలసిద్ధసిద్ధిః. ౩౧

ఏవం త్వగాదిశ్రవణం చ చక్షు ర్జిహ్వాదినాసాది చ చిత్తయుక్తమ్. ౩౨

యోఽసౌ గుణక్షోభకృతో వికారః ప్రధానమూలా న్మహతః ప్రసూతః,

అధ్యాత్మాదికం వివృణోతి దృ-క్చక్షు రధ్యాత్మం రూపం అధిభూతం అర్కం అర్కస్య సన్నిధి, యద్వపు శ్శరీరం త దధిదైవం రాజసాహంకారసహకృతతామసా త్సాత్త్వికా చ్చాహంకారా ద్దృగాదీనా మింద్రియాణాం రూపాదీనా అధిష్ఠాతౄణాం దేవానాం చ సృష్టిప్రకరణేషు సృష్టి స్తత్ర తత్రాభిహితేత్యహఙ్కారస్యాధ్యాత్మాదిప్రకారతా స్మారితా. ఏతేషాం త్రయాణాం పరస్పరోపకార్యోపకారకభావేనైవ జ్ఞానజననరూపకార్యకరత్వ మిత్యాహ (అత్రేతి.) అత్ర శారీరే రంధ్రే చక్షుర్గోళే పరస్పరా త్సిధ్యతి పరస్పరోపకార్యోపకారకభావా త్సిధ్యతి కార్యకరం భవతి. అర్కవపుషా రశ్మిద్వారాఽధిష్ఠితయో రేవ చక్షు స్తద్విషయయో ర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః. అత స్తయో రధిదైవోప కార్యత్వం అనతివిప్రకృష్టస్యావ్యవహితస్య చ రూపస్యైవ గ్రాహ్యత్వా త్తదుపకార్యత్వం చక్షుషః ఏవం త్రయాణా మన్యతమం వినాఽన్యతమస్య జ్ఞానజనకత్వాసమ్భవా త్పరస్పరోపకారకత్వ మవగంతవ్యం. అధ్యాత్మాదిశబ్దానాం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావానా మధికరణశక్తిప్రధానత్వేఽపి తచ్ఛక్తే రాధేయ నిరూప్యత్వా దాధేయపరత్వం ఇంద్రియాణాం దేహేఽవస్థానా దధ్యాత్మత్వం విషయాణాం తు రూపాదీనాం తేజఃప్రభృతిభూతనిష్ఠత్వా దధిభూతత్వం అధిష్ఠాతు ర్దేవతావపుషోఽర్కాఖ్యక్షేత్రజ్ఞరూపదేవతారూపత్వా దధిదైవత్వం యద్యధ్యాత్మాదీనాం పరస్పరా ద్రూపాదిప్రకాశో భవతి కుత స్తర్హ్యాత్మప్రకాశ ఇత్యత ఆహ-యః స్వతః, ఖే హృదయకాశే యః ఆత్మా "హృది హ్యయమాత్మా ప్రతిష్ఠిత" ఇతి శ్రుతేః. సః స్వతః. సిధ్యతి స్వయంప్రకాశత ఇత్యర్థః, కుతః యత్ యస్మాత్ ఆత్మా ఏతేషాం దృగాదీనాం త్రయాణా మాద్యః ప్రకాశకత్వే హేతుతయా వర్తమానః, దృగాద్యుపరమేఽప్యవస్థిత శ్చాతఏవై భ్యోఽపరః, భిన్నః అత్యంతవిలక్షణః. తదేవాహ-స్వయా స్వాసాధారణయా అనుభూత్యా జ్ఞానేన అఖి సిద్ధసిద్ధిః అఖిలప్రకాశ్యప్రకాశకః. ౩౧-౩౨

ఏవం చక్షుష్యుక్తం పరస్పరోపకార్యోపకారకభావ మింద్రియాంతరే ష్వప్యతిదిశతి (ఏవ మితి) చక్షు ర్యథా పరస్పరా త్సిధ్యతి ఏవం త్వగాదీత్యర్థః. ఆదిశబ్దై రధిభూతాధిదైవే

అహం త్రివృన్మోహవికల్పహేతు ర్వైకారిక స్తామన ఐంద్రియ శ్చ. ३३

ఆత్మా పరిజ్ఞానమయోఽవివాదో హ్యస్తీతి నాస్తీతి భిదాఽర్థనిష్ఠః,

వివక్షితే తత్ర త్వగింద్రియ స్యాధిభూతం స్పర్శః అధిదైవం వాయుః శ్రోత్రస్యాధిభూతం శబ్దః అధిదైవం దిశః, జిహ్వాయా అధిభూతం రసః. ప్రచేతా అధిదైవం నాసాయా అధిభూతం గంధః. అధిదైవ మశ్వినా విత్యూహ్యం, చక్షురాదీనాం మన స్సహకృతానా మేవకార్యకరత్వ మిత్యభిప్రేత్య విశినష్టి (చిత్తయుక్త మితి.) అత్ర మనసోఽధిభూతం అనుధ్యేయో విషయః. చంద్రమా అధిదైవం. అస్త్వేవం తతః కి మిత్యతోఽహఙ్కారస్య దేహాత్మతాదాత్మ్యప్రతీతి హేతుత్వం వదః ప్రశ్నోత్తరం నిగమయతి (యోఽసా వితి) యోఽసా వహ మహంకారః. స మోహవికల్పహేతు రితి సంబంధః. మోహో దేహాత్మనో రభేదభ్రమః. వికల్పః ఆత్మని దేవత్వ మనుష్యత్వాద్యభేదారోపః. తయోః హేతుః, అహంకారం విశినష్టి-గుణానాం సత్వరజ స్తమసాం క్షోభః. వైషమ్యం తేన కృతో యో వికార స్తదాత్మకః. ప్రధానం ప్రకృతి ర్మూలకారణం యస్య తస్మా న్మహతో మహ త్తత్వాత్ ప్రసూతః. వైకారిక స్తామస ఐంద్రియ శ్చేతి త్రివృత్ త్రిప్రకారః వైకారిక స్సాత్వికః ఐంద్రియ స్తైజసః రాజసాహంకార స్యేంద్రియోత్పత్త్యా వనుగ్రాహకత్వాభిప్రాయేణైంద్రియ ఇత్యుక్తమ్. ३३

ఏవక దేహాత్మనో రభేదప్రతీతౌ కారణ ముక్తం యత ఏవ మితో దేహాదత్యంతవిలక్షణ ఏవాత్మేత్యాహ (ఆత్మేతి.) పరిజ్ఞానమయః. పరితః కార్త్స్న్యేన జ్ఞానస్వరూపః. పరిశబ్దేన ప్రదేశభేదేనాపి జడత్వవ్యావృత్తిః. దేహ స్తు పరితో జడ ఇతి భావః. అవివాదః, అహంప్రత్యయేన సర్వసం ప్రతిపన్నః. పరితో జ్ఞానమయ ఇత్యనేనైకరూప్యలాభా త్తస్య వికారాభావప్రయుక్తత్వా త్తత్ప్రయుక్తం సదాఽస్తిశబ్దవ్యపదేశ్యత్వం. దేహస్య త్వచేతపరిణామాన్మకత్య పూర్వపూర్వవికారాణా ముత్తరోత్తరే ష్వభావా న్నాస్తిశబ్దవ్యపదేశ్యత్వం తథా తత్తదవస్థావిషయాస్తిశబ్దవ్యపదేశ్యత్వం చ ధ్వనితం. తదాహ అస్తీతి నాస్తీతి భిదాఽర్థనిష్ఠః. నాస్తీత్యస్య వ్యపదేశ ఇతి శేషః, ఉభయవిధో వ్యపదేశః, భిదార్థనిష్ఠః భిదయా భేదేనావస్థితో యోఽర్థః, దేవమనుష్యాదిశరీరరూప స్తన్నిష్ఠః తద్విషయ ఇత్యర్థః. అస్తీతి నాస్తీతి భిదా ఏవంరూపో భేదవ్యపదేశః. భిదార్థనిష్ఠః దేవమనుష్యాదిదేహరూపాదినిష్ఠ ఇతి వాఽర్థః. యద్వా పరిజ్ఞానమయ ఆత్మా దేహవిలక్షణోఽస్తి నాస్తీతి వివాదమాత్రం అస్త్యేవేత్యర్థః. భిదా త్వర్థనిష్ఠః. లిఙ్గవ్యత్యయ ఆర్షః, అర్థనిష్ఠ ఇత్యనేన నాత్మస్వరూపనిష్ఠః తన్నిష్ఠతయా ప్రతీతి స్తు భ్రమ ఇతి సూచితం. స చ స్వాత్మయాథాత్మ్యసాక్షాత్కారా దేవ నివర్తతే అన్యథా తు న నివర్తత

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదివిర్ణయఘట్టః)

వ్యర్థోఽపి నైవోపరమేత పుంసాం మత్తః పరావృత్తధియాం స్వలోకాత్. 34

ఉద్ధవ ఉవాచ —

పరావృత్తధియ స్త్వత్త స్స్వకృతైః కర్మభిః ప్రభో,
ఉచ్చావచాన్యథా దేహా న్గృహ్ణంతి విసృజంతి చ. 35

త న్మమాఖ్యాహి గోవింద దుర్విభావ్య మనాత్మభిః,
న హ్యేత త్ప్రాయశో లోకే విద్వాంస స్సన్తి వంచితాః. 36

శ్రీభగవా నువాచ –

మనః కర్మమయం నృణా మింద్రియైః పంచభి ర్యుతమ్.
లోకా ల్లోకం ప్రయాత్యన్య ఆత్మా తదనువర్తతే. 37

ఇత్యాహ (వ్యర్థోపీతి.) అర్థభూతోఽపి ఆత్మ న్యవిద్యమానోఽపి స్వస్య లోకః సాక్షాత్కారః. యస్మా త్సః తస్మా న్మత్తః పరావృత్తా విముఖా ధీ ర్యేషాం తేషాం పుంసాం నైవోపరమేత కిం త్వనువర్తత ఏవేతి భావః. 34

ఏవం భగవద్విముఖానాం దేవమనుష్యాదిదేహసంబంధవియోగరూపసంసారానువృత్తి రుక్తా. తత్ర పృచ్ఛతి త్వత్తః పరావృత్తధియః, ఉచ్చావచాన్ ఉత్కృష్టాపకృష్టాన్ దేహాన్ యథా గృహ్ణంతి యథా చ విసృజంతి కిం పూర్వదేహేనేవేంద్రియై రపి విముక్తో దేహాంతర మివేంద్రియా ణ్యపి గృహ్ణాతి ఉత తై రేవేంద్రియైః సంపరిష్వక్తో దేహాంతరం గృహ్ణాతి విసృజతి చేతి ప్రశ్నార్థః. 35

తత్ర నిశ్చితం మహ్య మాఖ్యాహి. త్వయైవ కథనీయ మిత్యభిప్రేత్య విశినష్టి. అనాత్మభిః తదల్పార్థకోఽత్ర నఞ్ అల్పబుద్ధిభిః దుర్విభావ్యం దురధ్యవసేయం కిం చైతత్ విద్వాంసః ప్రాయశో లోకే న సన్త్యేవ కుతః సర్వే వఞ్చితాః త్వన్మాయయేతి శేషః. 36

మన షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః గృహీత్వైతాని సంయాతీ"తి గీతోక్తం పరిహార మాహ (మన ఇతి.) కర్మమయం కర్మవాసనాప్రచురం పఞ్చభిః జ్ఞానేంద్రియైః యుక్త మేవ మనః, లోకా ల్లోకం శరీరా చ్ఛరీరాంతరం, ప్రయాతి తతోఽన్య ఏవాత్మా తన్మనోఽనువర్తతే అనుయాతీత్యర్థః. ఇంద్రియై రితి భూతసూక్ష్మాణా మప్యుపలక్షణం. పఞ్చభి రిత్యనేన కర్మేంద్రియాణాం. తత్ర దేహే సులభత్వం సూచితమ్. 37

ధ్యాయమానోఽనువిషయాన్దృష్ట్వా న్వాఽథ శ్రుతా నను,
ఉద్యత్సీదత్కర్మతన్త్రం స్మృతి స్తదను శామ్యతి. ౩౮

విషయాభినివేశేన నాత్మానం యన్మన స్స్మరేత్,
జంతో ర్వై కస్యచి ద్ధేతో ర్మృతి రత్యంతవిస్మృతిః. ౩౯

జన్మ త్వాత్మతయా పుంస స్సర్వభావేన భూ రిద,
విషయస్వీకృతిం ప్రాహు ర్యథా స్వప్నమనోరథా. ౪౦

యది పౌర్వదైహికా న్యేవ జ్ఞానేంద్రియాణి దేహాంతరేఽనువర్తన్తే కథం తర్హి పూర్వజన్మ విస్మృతి రిత్యత్రాహ (ధ్యాయతీతి.) కర్మతంత్రం కర్మవాసనావశం, మనః దృష్ట్వాన్, శ్రుతా న్వా విషయాన్, ధ్యాయతి అథానంతరం ఉద్యత్ విషయసాన్నిధ్యే సతి హృష్యత్, సీదత్ తదసాన్నిధ్యే క్లిశ్యచ్చ భవతి, తదను తత్ప్రభృతి, పూర్వపూర్వస్మృతిః, శామ్యతి అపైతి ఏకస్మి న్నేవ జన్మనీత్థం కిముత నితరాం విస్మృతికరదేహవిగమా దితి భావః. ౩౮

(విషయాభినివేశేనేతి.) యన్మనః యస్య మనః విషయాభినివేశేనాత్మానం న స్మరేత్ దేహవిలక్షణ మాత్మానం నానుసందధ్యాత్ తస్య జన్తోః, కస్యచి ద్ధేతోః కస్మాచ్చి త్కారణాత్ మృతిః అత్యంతవిస్మృతిః, మరణకాలేఽత్యంతజ్ఞానలోపో భవతీత్యర్థః. కస్యచి ద్ధేతో రిత్యనేన జీవనావసాన నిమిత్తం కర్మ వివక్షితమ్. ౩౯

నను మృతావత్యంతజ్ఞానలోపేఽపి పున ర్దేహాంతరసంబంధరూపజన్మాంతరే తేషా మేవ మనష్షష్ఠానా మింద్రియాణా మనువృత్తేః పూర్వజన్మస్మృతి స్స్యాదేవేత్యత ఆహ (జన్మేతి.) హేభూరిద పుంసః సర్వభావేన సర్వవిధమనోవృత్త్యా, విషయస్వీకృతిం దేహస్వీకారం జన్మ ప్రాహుః, జన్మకాల ప్రభృతిదేహాత్మాభిమాన స్స్యా దిత్యర్థః. దేహ మేవాత్మాన మభిమన్యమానస్య దేహవిలక్షణాత్మనః పూర్వోత్తరజన్మానుసంధాతు రప్రతీయమానత్వా న్నమృతివిషయస్వీకృత్యోః స్మృతి రితి భావః. దేహాత్మాభిమానస్య భ్రాంతిత్వే దృష్టాంత మాహ యథా స్వప్నమనోరథా వితి. యద్వా మృతివిషయ స్వీకృత్యోః పూర్వస్మృతితిరస్కారకత్వే దృష్టాంతః యథా స్వప్నః మనోరథ శ్చ మోహమాన మిత్యేవం విధాం స్మృతిం తిరస్కరోతి మృతివిషయస్వీకృతిహేతుభూతయో స్తత్సామానాధికరణ్యనిర్దేశ స్తత్త్వారోపాత్. ౪౦

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

స్వప్నం మనోరథం చేత్థం ప్రాక్తనం న స్మరత్యసౌ,
తత్ర పూర్వ మివాత్మాన మపూర్వం చానుపశ్యతి. ౪౧

ఇంద్రియాయనసృష్ట్యేదం త్రైవిధ్యం భాతి వస్తుని,
బహిరంతర్భిదా హేతు ర్జనోఽసజ్జనకృ ద్యథా. ౪౨

నిత్యదా హ్యఙ్గ భూతాని భవంతి న భవంతి చ,
కాలేనాలక్ష్యవేగేన సూక్ష్మత్వా త్త న్న దృశ్యతే. ౪౩

దృష్టాన్తౌ వివృణోతి (స్వప్న మితి.) మనోరథం చేత్యస్య కుర్వ న్నితి శేషః. అపౌ పుమాన్ పాక్తనం బ్రాహ్మణత్వాద్యాకారం న స్మరతి, యద్వా స్వప్నం పశ్యన్ ప్రాక్తనం స్వప్నం, న స్మరతి తథా మనోరథం కుర్వన్, ప్రాక్తనం న స్మరతి, తద్వత్ "తస్మా న్మనోరథం చేత్థ" మితి పాఠాంతరం. తత్ర తస్మాత్ మృతివిషయస్వీకృత్యోః రత్యంతజ్ఞానలోపహేతుత్వా. త్ప్రాక్తనం, మనోరథం. మనోవృత్తిం, తద్దేహాభిమాన, మిహజన్మని, న స్మరతీత్యర్థః. కిం తర్హి స్మరతీత్యత ఆహ (తత్రేతి.) ఇవశబ్దోఽపూర్వ మిత్యనేనా న్వేతి, తత్ర సతి జన్మాంతరే పూర్వం పూర్వస్మిన్ జన్మని సంత మాత్మాన మపూర్వ మివ పూర్వ మసంత మిదానీం సంజాత మివ, పశ్యతీత్యర్థః. ౪౧

న కేవలం మృతివిషయస్వీకృతిహేత్వో ర్జన్మస్మృతివిఘాతకత్వ మేవాపి త్వనర్థహేతుత్వం చేత్యాహ (ఇంద్రియాయనసృష్ట్యేతి.) వన త్యేకరూపతయాఽవతిష్ఠత ఇతి వస్తు ఆత్మస్వరూపం. తస్మి న్నింద్రియాయ న సృష్ట్యా ఇంద్రియాయన మింద్రియాశ్రయం శరీరం, తస్య సృష్ట్యా ఉత్పత్త్యా యదిదం త్రైవిధ్యం, శరీర మింద్రియా ణ్యంతఃకరణం చేతి త్రైవిధ్యం, భాతి త ద్బహిరంత ర్భిదా హేతుః దేవత్వమనుష్యత్వబాలత్వయువత్వలోభభయాదిభేదరూపానర్థహేతుః, జనోఽసజ్జనకృ ద్యథా అసజ్జనకృత్ అసత్పుత్రోత్పాదకః అసత్పుత్రో హి అనర్థహేతుః. ఏవం బాహ్యాభ్యంతరభేదకృత్త్రైవిధ్య మప్యనర్థహేతుః, అత స్తదుత్పాదకతుల్యం దేహసంబంధప్రయుక్తం త్రైవిధ్య మిత్యర్థః. ౪౨

వస్తునీత్యనేన శరీరస్య సతతపరిణామిత్వం సూచితం. తత్స్పష్ట మేవాహ (నిత్యదేతి.) అఙ్గ హేఉద్ధవ భూతాని భూతసంఘాతపరిణామాత్మకాని శరీరాణి నిత్యం, భవంతి పరిణామాంతరం యాంతి న భవంతి పూర్వావస్థాం త్యజంతి తత్పూర్వావస్థాత్యాగ ఉత్తరావస్థాస్వీకార శ్చేత్యుభయం కాలస్య సూక్ష్మత్వా న్న దృశ్యతే. ౪౩

యథార్చిషాం స్రోతసాం చ ఫలానాం చ వనస్పతేః,
తథైవ సర్వభూతానాం వయోఽవస్థాదయః కృతాః. ౪౪

సోఽయం దీపోఽర్చిషాం యద్వ త్స్రోతసాం తదిదం జలమ్,
సోఽయం పుమా నితి నృణాం మృషాధీ ర్గీ ర్మృషాయుషామ్. ౪౫

మా స్వస్య కర్మబీజేన జాయతే సోఽప్యజః పుమాన్,

సూక్ష్మతయా దుర్దర్శత్వే దృష్టాంత మాహ (యథేతి.) అర్చిషాం యథా పూర్వపూర్వ వర్త్యవయవజ్వాలాసంయోగజానా మపాయ, ఉత్తరోత్తరవర్త్యవయవజ్వాలాసంయోగజానా మాగమ శ్చ సూక్ష్మత్వా న్న గృహ్యతే యథా, స్రోతసాం ప్రవాహానాం, పూర్వపూర్వజలాపాయ, ఉత్తరోత్తర జలాగమ శ్చ న గృహ్యతే. యథావా వనస్పతేః ఫలానాం ప్రతిక్షణపరిణామో న గృహ్యతే తథా. సర్వభూతానాం కాలకృతాః వయోవస్థాదయ శ్చ సూక్ష్మత్వా న్న గృహ్యంత ఇత్యర్థః. ఏత్యదేత్యనేన ఏకస్యామపి బాల్యా ద్యవస్థాయాం ప్రతిక్షణపరిణామిత్వం సూచితమ్. ౪౪

కుత స్తర్హి స ఏవాయం బాలః స ఏవాయం యువేత్యాద్యవస్థాస్థైర్యగోచరబుద్ధిరితి విశ్వ[illegible] సాదృశ్యయోగవశాత్తా [illegible] మార్థా స్త ఇతి సదృష్టాంత మాహ (సోఽయమితి.) యథాఽర్చిషాం పూర్వ పూర్వజ్వాలానాం తత్సదృశానా, ముత్తరోత్తరజ్వాలానాం చ భేద మగృహీతవతః పుంసః, కేవలం. భ్రమాత్మకప్రత్యక్షమూలో స ఏవాయం దీప ఇత్యర్చిస్సముదాయగోచరో బుద్ధిశబ్దౌ. తత్ర జ్వాలాభేదాను మానేన జ్వాలైక్యప్రత్యక్షోపమర్దో భాస్యత్రశుత వకారిక యోః [illegible] యథా చ స్రోతసాం సమృధి జలం తదేవేద మితి బుద్ధిశబ్దౌ, స్త త్థాఽయం పుమాన్ స ఏవ బాల ఇత్యాదిబుద్ధిః శబ్ద శ్చ మృషాయుషాం అస్థిరాయుషాం నృణాం మృషా భ్రాంతిమూలా విత్యర్థః. ౪౫

ఏవం శరీరస్య సతతపరిణామిత్వ మవస్థాస్థైర్యగోచరబుద్ధిశబ్దయో ర్భ్రాంతిమూలత్వం చోక్తం. అథాత్మనో జన్మాద్యవస్థాన్వయం తదన్వయప్రతీతే ర్భ్రాంతిమూలత్వం చాహ (మా స్త్వితి.) అన్య దేహస్య కర్మబీజేన దేహోత్పత్తినిమిత్తకర్మాఖ్యబీజేన సోఽపి దేహాభిమాన్యపి పుమాన్ జీవః, మాస్తు దేహవ త్సతతపరిణామస్వభావో న భవతు, తథాఽపి, భ్రాన్త్యా జాయతే, మ్రియతే చ ఆత్మన ఉత్పత్తిమరణే భ్రాంతిసిద్ధే ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన పుమాంసం విశినష్టి. అజః, అమర శ్చ న హ్యజస్య జని రమరస్య మృతి శ్చ విద్యత ఇత్యర్థః. దేహోత్పత్తేః పూర్వం తద్వినాశా త్పశ్చా

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

మ్రియతే చామరో భ్రాన్త్యా యథాఽగ్ని ర్దారుసంయుతః. ౪౭

నిషేకగర్భజన్మాని బాల్యకౌమారయౌవనమ్,
వయోమధ్యం జరా మృత్యు రిత్యవస్థా తనో ర్నవ. ౪౮

ఏతా మనోరథమయీ ర్హాన్యస్యోచ్చావచా స్తథా,
గుణసఙ్గా దుపాదత్తే క్వచి త్కశ్చి జ్జహాతి చ. ౪౯

ఆత్మనః పితృపుత్రాభ్యా మనుమేయౌ భవాప్యయౌ,

చ్చాత్మనో విద్యమానత్వా దితి భావః (యథాఽగ్ని రితి.) యథా మహాభూతతృతీయపరిణామాత్మకస్యాగ్నేః. దారుసంయుక్తస్య. మథనేనోపలబ్ధిమాత్రం, న తు దారుణా సహోత్పత్తివినాశౌ. తత్ప్రతీతి స్తు భ్రాంతిమూలా తద్వత్. ౪౭

వయోఽవస్థాదయ ఇత్యుక్తా అవస్థా దర్శయతి (నిషేకేతి.) నిషేకః రేతోద్వారా పఞ్చమాహుత్యమప్రవేశః, గర్భ స్తత్రోపచయః, బాల్య మాపఞ్చమా దబ్దాత్, కౌమార మాషోడశా దబ్దాత్ తతో యౌవన మా చతుర్త్రింశతేః, తతో మధ్య మాషష్టివర్షాత్. ౪౮

కిం తర్హ్యేవంవిధనానావస్థాదేహసంబంధతద్వియోగాత్మకసంసృతికారణ మిత్యత్రాహ (ఏతా ఇతి.) మనోరథో మనోవృత్తిః, తత ఆగతా మనోరథమయీ "తత ఆగత" ఇత్యధికారో "మయట్చే"తి మయటి టిత్త్వాత్ జీప్ "యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యన్తే కళేబరమ్ తం తమేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావిత" ఇతి న్యాయా దంతిమప్రత్యయప్రయుక్తా ఇత్యర్థః. ఏతాః పరిదృశ్యమానాః ఉచ్చావచాః యద్వా ఏతాః నిషేకాద్యవస్థాః అన్యాశ్చాసనశయనాద్యవస్థాః, తనూశ్చ. క్వచి త్కదాచిత్ తత్తత్సంబంధనిమిత్తకర్మపరిపాకదశాయా ముపాదత్తే. క్వచిజ్జహాతి చ, కశ్చి దిత్యనేన తదుపాదానపరిత్యాగౌ బద్ధస్యైవ నతు ముక్తనిత్యసిద్ధయో రిత్యభిప్రేతం, గుణసఙ్గా దిత్యనేన మనోరథమయీ రిత్యనేన చ "యం యం వాఽపీ"తి పూర్వోక్తన్యాయేన గుణపరిణామాత్మకశబ్దాది విషయానుధ్యానం త్యాగోపాదానకారణ మిత్యుక్తం భవతి. ౪౯

కేవల ముపాదత్తే జహాతి చ, న తు తా వుపాదానత్యాగౌ సాక్షా త్కరోతి వివేకీ తు కేవల మనుమినోతీత్యాహ (ఆత్మన ఇతి.) ఆత్మనః స్వస్య భవాప్యయౌ దేహసంబంధతద్వియోగాత్మక

న భవాప్యయవస్తూనా మభిజ్ఞో ద్వయలక్షణః. ౧౯

తరో ర్బీజవిపాకాభ్యాం యో విద్వా ఞ్జన్మసంయమౌ,
తరో ర్విలక్షణో ద్రష్టా ఏవం ద్రష్టా తనోః పృథక్. ౨౦

ప్రకృతే రేవ మాత్మాన మవివిచ్యాబుధః పుమాఞ్,
త త్త్వేన స్పర్శసమ్మూఢ స్సంసారం ప్రతిపద్యతే. ౨౧

సత్త్వసఙ్గా దృషీ న్దేవా న్రజసాఽసురమానుషాఞ్,

జన్మమరణే, పితృపుత్రాభ్యాం దృష్టాంతాభ్యా మనుమేయౌ, పుత్రోత్పత్తిదర్శనాత్ స్వోత్పత్తి రనుమేయా పితృమరణదర్శనాత్ స్వమరణ మనుమేయం, న తు జన్మమరణే సాక్షాత్కరోతి, తదానీం మోహగ్రస్తత్వా దితి భావః, తదేవాహ (న భవాప్యయవస్తూనా మభిజ్ఞ ఇతి.) భవాప్యయవస్తూనాం స్వజన్మమరణాదివస్తూనాం నాభిజ్ఞః తదా మోహావిష్టత్వా దనభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. తదాఽపి న ద్వయలక్షణః స్వయం జన్మమరణభా క్త్వరూప శ్చ న భవతి జన్మమరణయోర్దేహగతత్వా దితి భావః. ౧౯

అత ఏవాత్మా దేహా ద్భిన్న స్సిధ్యతీతి సదృష్టాంత మాహ (తరో రితి.) విపాకః కాలపరిణామః యథా యః పుమాఞ్ బీజవిపాకాభ్యాం తరోః జన్మసంయమా వుత్పత్తివినాశౌ బీజా జ్జన్మవిపాకా త్సంయమం విద్వాఞ్ స తరో ర్విలక్షణో భిన్నో దృష్టః. ఏవం తనో ర్దేహస్య పఞ్చభూతసంఘాతాత్మకా ద్బీజా దుత్పత్తిం విపాకా న్నాశం చ ద్రష్టా పశ్య న్నాత్మా తనోః పృథ గ్భిన్నః. ౨౦

ఇత్థం దేహాద్భిన్న మాత్మానం యో న వివినక్తి స సంసరేదేవేత్యాహ (ప్రకృతే రితి.) ప్రకృతే ర్దేహాదాత్మానం త త్త్వేన యథావస్థితాకారేణావివిచ్యాత ఏవాబుధః అత ఏవ స్పర్శేన శబ్దాది విషయానుభవేన సమ్మూఢః సమిత్యేకీకారే, దేహాత్మనో రైక్యాభిమానాత్మకమోహాయుక్త స్సంసారం ప్రతిపద్యతే. ౨౧

సంసారప్రతిపత్తి మేవ ప్రపఞ్చయతి (సత్త్వసఙ్గా దితి.) సత్త్వసఙ్గః "శమో దమ స్తితిక్షే తవ స్సత్త్వ" మితి వక్ష్యమాణసత్త్వకార్యశమదమాద్యభినివేశ స్తస్మా త్కర్మభిః తదనురూపకర్మభిః దేవాఞ్ ఋషీం శ్చ యాతి దేవత్వ మృషిత్వం వా ప్రాప్నోతి, రజసా రజఃకార్యకామాద్యభినివేశేన తదనురూపకర్మభి రసురమానుషాఞ్ యాతి అసురయోనిం మనుష్యయోనిం వా ప్రాప్నోతి. తమసా

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

తమసా భూతతిర్యక్త్వం భ్రామితో యాతి కర్మభిః. ౫౨

నృత్యతో గాయతః పశ్యం స్తథైవానుకరోతి తాన్,
ఏవం బుద్ధిగుణా న్పశ్య న్ననీహోఽప్యనుకార్యతే. ౫౩

యథాఽమ్భసా ప్రచలతా తరవోఽపి చలా ఇవ,
చక్షుషా భ్రామ్యమాణేన దృశ్యతే చలతీవ భూః. ౫౪

యథా మనోరథధియో విషయానుభవో మృషా.
స్వప్నదృష్టశ్చ దాశార్హ తథా సంసార ఆత్మనః. ౫౫

తమఃకార్యశోకమోహాదినా తత్ప్రయుక్తైః కర్మభిశ్చ భూతతిర్యక్త్వం పిశాచత్వం పశుపక్ష్యాదిత్వం వా ప్రాప్నోతి. ఇత్థం భ్రామితో భవతి యద్వా కర్మభిః పుణ్యపాపాత్మకైః భ్రామితః ప్రకృతిమండలే సంచారితో జీవః సత్వాదిసఙ్గా దృషిత్వాదికం ప్రాప్నోతీతి సంబంధః. ౫౨

కథం నిశ్చేష్టస్యాత్మనో భ్రమణ మిత్యత్రాహ (నృత్యత ఇతి.) యథా నృత్యతో గాయతశ్చ జనా న్పశ్యన్ పుమాన్ తాననుకరోతి స్వయమపి బుద్ధ్యా నృత్య న్నివ భవతి తథా అనీహః నిష్క్రియోఽప్యాత్మా బుద్ధిః, గుణాన్ స్వస్మి న్బుద్ధ్యుపస్థాపితాన్ గుణాన్ చేష్టాదిధర్మా నిత్యర్థః, పశ్యన్ స్వగతత్వేనాధ్యవస్యన్ అనుకార్యతే చేష్టమాన ఇవ వర్తతే. ౫౩

అన్యధర్మస్యాన్యత్రాభాసే దృష్టాంత మాహ (యథాఽమ్భసేతి.) ప్రచలతా అమ్భసా హేతునా తీరస్థా స్తరవోఽపి ప్రచలంత ఇవ దృశ్యన్తే యథా భ్రామ్యమాణేన చక్షుషా హేతునా పృథ్వీ భ్రామ్యతీవ దృశ్యతే తథా దేహాత్మతాదాత్మ్యమధ్యవస్యమానయా బుద్ధ్యా హేతునా దేహధర్మాః ఆత్మని ప్రతీయంత ఇత్యర్థః. ౫౪

(యథేతి.) యథా మనోరథధియః, స్వప్నదృష్టో విషయానుభవశ్చ మృషా మిథ్యార్థవిషయాః. అనిత్యా ఇత్యర్థః. తథా హే దాశార్హ ఆత్మనః, సంసారః దేహధర్మాధ్యాసాత్మకః. మృషా అధ్యాసహేతునివృత్త్యా నివర్తత ఇత్యర్థః. ౫౫

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే.
ధ్యాయతో విషయా నస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౫౬

తస్మా దుద్ధవ మా భుఙ్క్ష్వ విషయా నసదిన్ద్రియైః.
ఆత్మాగ్రహణనిర్భాతం పశ్య వైకల్పికం భ్రమమ్. ౫౭

క్షిప్తోఽథ నిందితోఽసద్భిః ప్రలబ్ధోఽసూయితోఽపి వా.
తాడిత స్సంనిరుద్ధో వా వృత్త్యా వా పరిహాపితః. ౫౮

క స్తర్హ్యధ్యాసహేతు రిత్యపేక్షాయాం దేహాత్మతాదాత్మ్యశబ్దాదివిషయానుధ్యాతృమనస్సంబంధ ఏవేతి వదన్ తదనివృత్తౌ నాధ్యాసాత్మకసంసారనివృత్తి రితి దృష్టాంత మాహ (అర్థ ఇతి.) అర్థే శబ్దాదివిషయే అవిద్యమానే అసన్నిహితేఽపి విషయాన్ శబ్దాదీన్ ధ్యాయతః అస్య జీవస్య సంసృతి ర్న నివర్తతే, అపి తు "ధ్యాయతో విషయా న్పుంస స్సఙ్గ స్తేషూపజాయతే సఙ్గా త్సంజాయతే కామ" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా బలవత్తర స్సన్ననువర్తత ఏవేతి భావః. (స్వప్న ఇతి.) న హ్యనువర్తమానే సతి స్వప్నే దేశాంతరగమనశిరశ్ఛేదాద్యనర్థపరంపరా నివర్తతే అపి త్వనువర్తత ఏవ తద్వ దిత్యర్థః. ౫౬

అస త్యపి విషయే తదనుధ్యానస్వభావే మనస్సంధే సతి నాధ్యాసో నివర్తత ఇత్యభి ప్రాయేణార్థే హ్యవిద్యమాన ఇత్యుక్తం. కిం తర్హి విషయా నేవానుధ్యాయతి మనో న తు సంసృతి నివృత్తికారణ మిత్యపేక్షాయాం విషయానుభవ ఏవేతి వదన్ తదభినివేశం చ వారయతి (తస్మా దితి.) తస్మా ద్విషయధ్యానస్య సంసృతివర్ధకత్వాత్ అసదింద్రియై రసద్విషయప్రవణై ర్విషయా న్మా భుఙ్క్ష్వ. తదనుభవస్య తదనుధ్యానకారణత్వా దితి భావః. "మా స్త్వస్య కర్మబీజేన జాయత" ఇత్యాదినోప పాదిత మాత్మని జన్మమరణాద్యవస్థాస్వయథార్థ్యంతిమూలత్వ ముపసంహరన్ తత్ర కారణం చ వదన్ తథా నిశ్చి న్విత్యాహ (ఆత్మేతి.) వైకల్పికం ఆత్మని జన్మమరణాద్యవస్థాకల్పననిమిత్తం భ్రమం ఆత్మా గ్రహణనిర్భాతం, ఆత్మా గ్రహణేన దేహవిలక్షణాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యాగ్రహణేన నిర్భాత ముదితం పశ్య న్నిశ్చిను, యద్వా ఆత్మాగ్రహణేన నిర్భాత మవభాసమానం వైకల్పికం పాక్షికం భేదం భ్రమం భ్రమమూలకం పశ్య. భేదస్యాత్మాగ్రహణదశాయా మప్రతీతేః పాక్షికత్వా ద్వైకల్పిక మిత్యుక్తమ్. ౫౭

ఆత్మాగ్రహణనిర్భాత మిత్యనేన భ్రమనివృత్తయే సదాఽఽత్మయాథాత్మ్యావలోకనేన భవితవ్య మితి సూచితం. విఘ్నోపనిపాతేఽప్యాత్మగ్రహణేన స్వాత్మాన ముద్ధరే దిత్యాహ ద్వాభ్యామ్ (క్షిప్త ఇతి.) అసద్భిః దుర్జనైః, క్షిప్తః ఆక్షిప్తః నిందితః అధిక్షిప్తః ప్రలబ్ధః ఉపహసితః, అసూయితః, గుణేష్వారోపితదోషభావః వృత్త్యా జీవికేన పరిహాపితః త్యాజితో వా, ౫౮

(తత్త్వానాం సంఖ్యాస్వరూపప్రకటనాదినిర్ణయఘట్టః)

నిష్ఠ్యూతో మూత్రితో వాఽజ్ఞై ర్బహుధైవం ప్రకమ్పితః,
శ్రేయస్కామః కృచ్ఛ్రగత ఆత్మనాఽఽత్మాన ముద్ధరేత్. ౫౯

ఉద్ధవ ఉవాచ—

యథైవ మనుబుధ్యేయం వద నో వదతాం వర,
సుదుస్సహ మిమం మన్య ఆత్మ న్యసదతిక్రమమ్. ౬౦

విదుషా మపి విశ్వాత్మ న్ప్రకృతి ర్హి బలీయసీ,
ఋతే స్వధర్మనిరతాన్ శాంతాం స్త్వచ్చరణాలయాన్. ౬౧

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ద్వావింశోఽధ్యాయః.

నిష్ఠ్యూతః విక్షిప్తనిష్ఠీవనవిషయీకృతః. మూత్రితః మూత్రేణార్ద్రీకృతః, అజ్ఞైః ఏవం బహుధా ప్రకమ్పిత శ్చాలితోఽపి శ్రేయస్కామ శ్చేత్ కృచ్ఛ్రగతః, ఉక్తవిధా మాపదం ప్రాప్తోఽపి ఆత్మయాథాత్మ్యావలోకనవిషయభూతేనాత్మనా హేతునా స్వాత్మాన ముద్ధరేత్. ౫౯

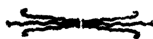
క్షేపాదీనాం దుస్సహతాం మన్యమాన స్తత్క్షమోపాయం పృచ్ఛతి (యథైవేతి.) హే వదతాం వర యథా క్షేపాదీన్ సోఢ్వా బుధ్యేయం స్వాత్మానం పరమాత్మానం చ యథావ జ్జానీయాం తథా నః అస్మా న్ప్రతి వద తముపాయ ముపదిశేత్యర్థః. కి మిత క్షేపాదిక్షమోపాయం పృచ్ఛసీత్యత ఆహ (సుదుస్సహ మితి.) ఆత్మని స్వస్మిన్ అసద్భిః కృతం అతిక్రమం క్షేపాదిరూపం సుదుస్సహం సుతరాం దుస్సహం మన్యే. ౬౦

కుతః హి యస్మాత్ హేవిశ్వాత్మన్ విదుషా మపి ప్రకృతి ర్బలీయసీ ప్రకృతిసంబంధప్రయుక్తా దేహాత్మాభిమానరాగద్వేషాదయో బలీయాంస ఇత్యర్థః. కిం సర్వేషా మపి విదుషాం నేత్యాహ (ఋత ఇతి.) త్వద్ధర్మా భగవద్ధర్మా స్తేషు నితరాం రతాన్ త్వచ్చరణా వేవాలయ ఆశ్రయో యేషాం తత ఏవ శాంతాన్ జితాంతఃకరణాన్ ఋతే వినా ఇతరేషాం విదుషా మపి ప్రకృతి ర్బలీయసీతి సంబంధః. ౬౧

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వావింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

స ఏవ మాశంసిత ఉద్ధవేన తద్భృత్తముఖ్యేన దశార్హవర్యః.
సభాజయ న్భృత్యవచో ముకుంద స్త మాబభాషే శ్రవణీయవీర్యః. ౧

శ్రీభగవా నువాచ—

బార్హస్పత్య న సోఽస్త్యేవ సాధు ర్వై దుర్జనేరితైః,
దురుక్తై ర్భిన్న మాత్మానం యః సమాధాతు మీశ్వరః. ౨

న తథా తప్యతే విద్ధః పుమా న్బాణై స్తి మర్మగైః,
యథా తుద న్తి మర్మస్థా హ్యసతాం పురుషేషవః. ౩

అథ త్రయోవింశోఽధ్యాయః

ఇత్థ మాపృష్ట స్త మభినందన్ ప్రత్యాహేత్యాహ మునిః (స ఇతి) ఇత్థం భాగవతముఖ్యేనోద్ధవేన ఆశంసితః పృష్టః, శ్రవణీయం, వీర్యం విశ్వప్రకాశకం చేష్టితం యస్య స ముకుందః. భృత్య స్యోద్ధవస్య వచ స్సభాజయన్ సమ్మానయన్ త ముద్ధవ మాబభాషే. ౧

భాషణ మేవాహ (బార్హస్పత్యేత్యాదినా.) యదుక్తం "సుదుస్సహ మిమం మన్య ఆత్మ న్యసదతిక్రమ" మితి, తత్రావ త్సత్య మేవేత్యాహ బార్హస్పత్యేతి ద్వాభ్యామ్, హేబార్హస్పత్య బృహస్పతే శ్శిష్య స సాధు ర్విద్వాన్ నాస్త్యేవ. కోఽసౌ? యో దుర్జనేరితైః దురుక్తై ర్భిన్న మాత్మానం మన స్సమాధాతుం ఈశ్వర స్సమర్థః. అనేన సమాహితే సత్యాత్మని సుఖదుఃఖేన స్త ఇతి సూచితత్వా న్నిజకర్మానువర్తి మన ఏవ సుఖదుఃఖకారణ మితి ఫలితమ్, ౨

కుత ఇత్యత ఆహ (నేతి) మర్మగై ర్మర్మస్థానప్రాపితై ర్బాణై ర్విద్ధోఽపి న తథా తప్యతే కథం యథా అసతాం దుర్జనానాం సంబంధినః, పరుషవాక్యరూపాః ఇషవః మర్మస్థా స్సంతః తుదంతి వ్యథయంతి దుఃఖయ న్తీత్యర్థః, కేవలేషుభ్యః పరుషేషుభి ర్నితరాం తప్యత ఇతి వివక్షితోఽర్థః. ౩

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

కథయంతి మహత్పుణ్య మితిహాస మిహోద్ధవ,
త మహం వర్ణయిష్యామి నిబోధ సుసమాహితః. ౧

కేనచి ద్భిక్షుణా గీతం పరిభూతేన దుర్జనైః,
స్మరతా ధృతియుక్తేన విపాకం నిజకర్మణామ్. ౨

అవన్తీషు ద్విజః కశ్చి దాసీ దాఢ్యతమ శ్శ్రియా,
వార్తా వృత్తిః కదర్య స్తు కామీ లుబ్ధోఽతికోపనః. ౬

యదప్యేతం తథాపి శనై స్సుఖదుఃఖయో రసాధారణకారణవిమర్శేనాత్మానం సమాధాతుం ప్రభవత్యేవేతి వక్తు మితిహాసం ప్రస్తౌతి (కథయంతీతి) మహ త్పుణ్యం శృణ్వతాం మహాపుణ్యావహం ఇతిహాసం కథయంతి స ఏవ త్వత్ప్రశ్నస్యోత్తర మితి భావః. అత స్త మితిహాసం వర్ణయిష్యామి సమాహిత స్స న్నిబోధ శృణు, ౧

ఇతిహాసం విశినష్టి (కేనచి దితి,) దుర్జనైః, పరిభూతేన కేనచి ద్భిక్షుణా తుర్యాశ్రమిణా గీతం త మితిహాస మితి పూర్వేణ సంబంధః. భిక్షుం విశినష్టి (ధృతియుక్తేన) విఘ్నోపనిపాతేఽపి కృత్యసమాపనసామర్థ్యం ధృతిః, తయా యుక్తేన నిజకర్మణాం విపాకం స్మరతా విపచ్యంతే విష్పాద్యంతే ఫలా న్యనేనేతి విపాక స్తం అహంమమాభిమానకారితానా మీశ్వరనిగ్రహానుగ్రహమూలానాం నిజకర్మణాం వశం గత మంతఃకరణ మేవ పారిశేష్యన్యాయేన సుఖదుఃఖసాధన మితి స్మరతేత్యర్థః. ౨

కోఽసా వితిహాస ఇత్యత ఆహ (అవంతీష్విత్యాదినా.) అవంతీషు దేశేషు శ్రియా ధనాది సంపత్త్యా, ఆఢ్యతమ స్సమృద్ధతమః. కశ్చిత్ ద్విజ ఆసీత్. తం విశినష్టి-వార్తా కృషివాణిజ్యాదిరూపా వృత్తి, ర్యస్య సః. కదర్యః కేవలం స్వోదరమాత్రపోషణపరః యద్వా "ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాం శ్చ పీడయన్, దేవతాతిథిభృత్యాం శ్చ న కదర్య ఇతి స్మృతః" ఇత్యుక్తవిధో వా, తత్ర హేతుః. కామీ కేవలవిత్తకామీ లుబ్ధశ్చేతి కించాతికోపనః. ౬

జ్ఞాతయోఽతిథయ స్తస్య వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చితాః,
శూన్యావసథ ఆత్మాఽపి కాలే కామై రనర్చితః. ౭

దుశ్శీలస్య కదర్యస్య ద్రుహ్యంతే పుత్రబాంధవాః,
దారాదుహితరో భృత్యా విషణ్ణా నాచర న్ప్రియమ్. ౮

తస్యైవం యక్షవిత్తస్య చ్యుతస్యోభయలోకతః
ధర్మకామవిహీనస్య చుక్రుధుః పంచభాగినః. ౯

తదవధ్యానవిధ్వస్తపుణ్యస్కన్ధస్య భూరిద.
అర్థోఽప్యగచ్ఛ న్నిధనం బహ్వాయాసపరిశ్రమః, ౧౦

జ్ఞాతయో జగృహుః కించి దస్యు దస్యవ ఉద్ధవ.
దైవతః కాలతః కించి ద్బ్రహ్మబందో ర్నృపార్థినాత్. ౧౧

అత ఏవాస్య సంబంధినో జ్ఞాతయోఽతిథయ శ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చితాః, శూన్యావసథే అతిథిపూజారహితే గృహే అస్యాత్మా దేహోఽపి కామై ర్భోగై ర్నార్చితః న లాలితః. ౭

(దుశ్శీలస్యేతి.) ఏవం విధస్య తస్య పుత్రాదయః. ద్రుహ్యంతే అద్రుహ్యంత అపచక్రు రిత్యర్థః. దారాదయో విషణ్ణా స్సంతోఽస్య ప్రియం నావరన్ న చక్రుః. ౮

యక్షాణాం విత్త మివ కేవలం రక్షణీయం విత్తం యస్యోభయలోకతః. అస్మా దముష్మా చ్చ లోకా చ్చ్యుతస్య ఉభయత్రాప్యసంభావితసుఖస్య తత్ర హేతుః ధర్మకామవిహీనస్య పఞ్చభాగినః. దేవర్షిపితృభూతమనుష్యబ్రహ్మర్షయః. పఞ్చమహాయజ్ఞదేవతాః చుక్రుధుః ఆర్జితస్య హి విత్తస్య పఞ్చమహాయజ్ఞై స్తద్దేవతారాధనం హి ప్రయోజనం తదభావా త్తే చుక్రుధు రిత్యర్థః. ౯

తతోఽనిధఫల మాహ (త ఓతి.) భాగినాం అవధ్యాన మనాదరః, తేన విధ్వస్తః. పుణ్యస్కంధః. అర్థలాభమాత్రహేతుభూతపుణ్యస్కంధవ త్ప్రాకాశ్యం యస్య తస్య హేభూరిద బహ్వాయాసగర్భైః కృష్యాదిభిః పరిశ్రమో యస్మిన్ సోఽర్థో ధన మపి నిధనం నాశ మగమత్. ౧౦

నిధనప్రాప్తిప్రకార మేవాహ (జ్ఞాతయ ఇతి.) దస్యవః చోరా, దైవతః గృహదాహాదినా కాలతః నిఖాతధనాదినా తథా నృపార్థినాత్ నరాణాం పార్థివానాం చ ద్వంద్వైక్యం. తత్ర పార్థివా రాజానః నరా స్తత్సంబంధినః, బ్రహ్మబంధో రర్థః. కించి త్కించి న్నిధన మగచ్ఛ దితి పూర్వేణ సంబంధః, దైవాదిభ్య ఇత్యేవం బ్రహ్మబంధో ర్ద్రవిణే నష్టే సతీత్యుత్తరేణ సంబంధః. ౧౧

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

స ఏవం ద్రవిణే నష్టే ధర్మకామవివర్జితః,
ఉపేక్షిత శ్చ స్వజనై శ్చింతా మాప దురత్యయామ్. ౧౩

తస్యైవం ధ్యాయతో దీర్ఘం నష్టరాయ స్తపస్వినః,
ఖిద్యతో బాష్పకణ్ఠస్య నిర్వేద స్సుమహా నభూత్. ౧౪

స చాహేద మహో కష్టం వృథాఽఽత్మా మేఽనుతాపితః,
న ధర్మాయ న కామాయ యస్యార్థాయాస ఈదృశః. ౧౫

ప్రాయేణార్థాః కదర్యాణాం న సుఖాయ కదాచన,
ఇహ చాత్మోపతాపాయ మృతస్య నరకాయ చ. ౧౬

యశో యశస్వినాం శుభ్రశ్లాఘ్యా యే గుణినాం గుణాః,
లోభ స్స్వల్పోఽపి తాన్ హన్తి శ్విత్రం రూప మివోర్జితమ్. ౧౭

పూర్వమేవ ధర్మకామాభ్యాం వివర్జితః స్వజనై రుపేక్షిత శ్చ తతోఽర్థక్షయా చ్చ దురత్యయా మపారాం చింతాం ప్రాప్తవాన్. ౧౩

నష్టో రాః ధనం యస్య తస్యాత ఏవ దీర్ఘం విలమ్బితం యథాతథా చింతయతః అత ఏవ తపస్వినః తప్తస్యాత ఏవ ఖిద్యతః, అత ఏవాశ్రుపూర్ణకంఠస్య సుమహాన్ శుభావహో నిర్వేదః సమభూత్. ౧౪

న చ జాతనిర్వేదో విప్ర ఇద మాహ (అహో ఇత్యాదినా "ఖట్వాఙ్గ స్సమసాధయ" దిత్యన్తేన.) అహో మమేదం కష్టం మే మయా ఆత్మా దేహః వృథైవానుతాపితః. అనుతాప మేవ ప్రపఞ్చయతి ।(న ధర్మాయేతి.) యస్య మమ ఈదృశః అర్థార్జనాయాసః ధర్మాయ కామాయ చ నాభూత్. ౧౫

యదుక్తం చైత దిత్యభిప్రాయేణాహ (ప్రాయేణేతి.) కదర్యాణాం మాదృశానాం అర్థో ధనం ప్రాయేణ కదాచిత్కిదపి సుఖాయ న భవతి నాపి స్వోపభోగాయ అపి తు మృతస్య నరకాయ, భవతి. ౧౬

యశస్వినాం యచ్ఛ్విర్మలం యశః యే చ గుణినాం శ్లాఘ్యా గుణా స్తాన్ స్వల్పోఽపి లోభో హంతి యథా, శ్విత్రం శ్వేతకుష్ఠరోగః ఊర్జితం శ్లాఘ్యం రూపం సౌందర్యం, హంతి తద్వత్. ౧౭

అర్థస్య సాధనే సిద్ధ ఉత్కర్షే రక్షణే వ్యయే,
నాశోపభోగ ఆయాస స్త్రాస శ్చింతా భ్రమో నృణామ్. ౧౭

స్తేయం హింసాఽనృతం దమ్భః కామః క్రోధః స్మయో మదః,
భేదో వైర మవిశ్వాస స్సంస్పర్ధా వ్యసనాని చ. ౧౮

ఏతే పంచదశా నర్థా హ్యర్థమూలా మతా నృణామ్,
తస్మా దనర్థ మర్థాఖ్యం శ్రేయోఽర్థీ దూరత స్త్యజేత్. ౧౯

భిద్యంతే భ్రాతరో దారాః పితర స్సుహృద స్తథా,
ఏకాః స్నిగ్ధాః కాకణినా సద్య స్సర్వేఽరయః కృతాః. ౨౦

అర్థాయాస ఈదృశ ఇత్యుక్తం, ఆయాసప్రకారం వివృణ్వ న్నర్థస్యానర్థాంతరహేతుతా మప్యాహ (అర్థస్యేతి.) సాధనే ఆర్జనే సిద్ధే ఆర్జితేఽప్యర్థే తస్యోత్కర్షే వృద్ధ్యాద్యుపాయై ర్వర్ధనే వ్యయే వినియోగే నాశోపభోగే నాశే ఉపభోగే చేత్యర్థః. తత్ర సాధనోత్కర్షయో రాయాసః తత స్తద్రక్షణే త్రాసః వ్యయోపభోగయో శ్చింతా వినాశే భ్రమః హా హతోస్మీతి మృతిః. భ్రమ శ్చ భవతి. ౧౭

సాధనదశాయా మనర్థాన్ప్రపఞ్చయతి (స్తేయ మితి.) స్తేయం చౌర్యం స్తేయాదయ షడనర్థాః విత్తప్రాప్త్యర్థాః ప్రాప్తేఽర్థే స్మయాదయో నవానర్థాః దమ్భో వఞ్చనానురూపవేషః కామః పరకీయవిత్తసంజిఘృక్షా క్రోధః కామవిరోధే సతి తదసహిష్ణుతారూప శ్చిత్తవికారః, స్మయః గర్వః, మహద్విషయే నికృష్టబుద్ధిః మదః విహితావిహితవివేకశూన్యతా, భేదః దేహానుబంధి ష్వప్రియాపాదనం వైరం అకారణవిరోధః సంస్పర్ధా కలహః వ్యసనాని స్త్రీద్యూతమద్యవిషయాణి త్రీణి. ౧౮

ఏతే స్మయాదయః అర్థమూలాః అర్థం ప్రతి మూలభూతాః అర్థో మూలం యేషాం తథా భూతా శ్చ పఞ్చదశానర్థాః (తస్మా దితి.) యతోఽర్థోఽనర్థావహ స్తస్మాత్ అర్థాఖ్యం అర్థ ఇతి నామమాత్రవ్యపదేశ్యం వస్తుత స్త్వనర్థావహం విత్తం, శ్రేయోఽర్థీ దూరత స్త్యజేత్. ౧౯

భేదవైరస్పర్ధాః ప్రపఞ్చయతి (భిద్యంత ఇతి.) భ్రాత్రాదయో భిద్యన్తే స్నేహం త్యజంతి, కథంభూతాః ఏకాః తుల్యాపత్సంపదః, అత ఏవ స్నిగ్ధాః అన్యోన్యప్రీతియుక్తా అపి కుతః, కాకణికాత్ తుచ్ఛా త్స్వ మాత్రం, వింశతివరాటికా కాకణికా తన్మాత్రవ్యత్యాసా దపి సర్వే భ్రాత్రాదయః శత్రవః కృతాః. ౨౦

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అర్థేనాఽల్పీయసా హ్యేతే సంరబ్ధా దీప్తమన్యవః,
త్యజన్త్యసూ౯ స్పృధో ఘ్నన్తి సహసోత్సృజ్య సౌహృదమ్. ౨౧

లబ్ధ్వా జన్మామరప్రార్థ్యం మానుష్యం తద్ద్విజాగ్ర్యతామ్,
తదనాదృత్య యే స్వార్థం ఘ్నన్తి యాన్త్యశుభాం గతిమ్. ౨౨

స్వర్గాపవర్గయో ర్ద్వారం ప్రాప్య లోక మిమం పుమా౯,
ద్రవిణే కో ను సజ్యేత మర్త్యోఽనర్థస్య ధామని. ౨౩

దేవర్షిపితృభూతాని జ్ఞాతీ న్బన్ధూ న్స్వభాగినః
అసంవిభజ్య చాత్మానం యక్షవిత్తః పత త్యధః. ౨౪

ఏతత్ప్రపఞ్చయతి (అర్థేనేతి.) అల్పీయసా కాకణికాదిపరిమితేన, అర్థేన వ్యత్యస్తైనైతే భ్రాత్రాదయః సంరబ్ధాః క్రుద్ధాః దీర్ఘో యావజ్జీవానువృత్తో మన్యు. ర్యేషాం తే స్పృధః స్పర్ధమానాః సహసా ఆశు సౌహృద ముత్సృజ్యాశు ఘ్నంతి పరస్పరమసూ౯ ప్రాణా౯, త్యజంతి చ. ౨౧

ఇత్థ మర్థాసక్తస్యైహలౌకికా అనర్థాః ప్రపఞ్చితాః, అథ పారలౌకిక మనర్థ మాహ (లబ్ధ్వేతి.) అమరై రపి ప్రార్థ్యం మానుష్యం జన్మ తత్రాపి ద్విజాగ్ర్యతాం లబ్ధ్వా. తదనాదృత్య తాభ్యాం సాధ్యం శ్రేయోఽనాదృత్య యే కేవల మర్థమాత్రాసక్తాః. తే స్వార్థం స్వాత్మహితం, వినాశయంతి. తదాహ యాంత్యశుభాం గతిం నరకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః. ౨౨

అమరప్రార్థ్యత్వే హేతుత్వేన మానుష్యం జన్మ విశింష౯ వివేకీ చే న్న కోఽపి విత్తే సజ్జేతేత్యాహ (స్వర్గ ఇతి.) స్వర్గాపవర్గయోః ద్వారం సాధనం ఇమం లోకం మనుష్యదేహం, ప్రాప్య అనర్థస్య ధామని ఆశ్రయే. ద్రవిణే కోను సజ్యేత న కోఽపీత్యర్థః. ౨౩

నను పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యుపయుక్తం ద్రవిణం కి మిత్యనర్థావహం వదసీత్యత ఆహ (దేవేతి.) ఆత్మా దేహః దేవాదీ న్ప్రతి విత్త, మవిభజ్య, యజ్ఞాదిభి స్తా ననంతర్ప్య. యః కేవలం యక్షవిత్తః రక్షణీయమాత్రవిత్తః, సోఽధఃపతతి నిరయం గచ్ఛతి. ౨౪

వ్యర్థయాఽర్థేహయా విత్తం ప్రమత్తస్య వయో బలమ్,
కుశలా యేన సిధ్యన్తి జరఠః కిన్ను సాధయే. ౨౫

తస్మా త్సంక్లిశ్యతే విద్వా న్వ్యర్థయాఽర్థేహయాఽసకృత్,
కస్యచి న్మాయయా నూనం లోకోఽయం సంవిమోహితః. ౨౬

కిం ధనై ర్ధనదై ర్వాఽపి కామైః కామప్రదై రుత,
మృత్యునా గ్రస్యమానస్య కర్మభి ర్వోత జన్మదైః. ౨౭

ఏవం విమృశ్య నిర్విద్యతే (వ్యర్థయేతి.) వ్యర్థయా అర్థేహయా ప్రమత్తస్య విత్తం వయో బలం చ గత మితి శేషః, విత్తాదీ న్విశినష్టి - యేనేత్యేకవచనం ప్రత్యేకాభిప్రాయకం. యేన విత్తాదినా కుశలాః ధర్మకామమోక్షాః సిధ్యంతి తద్గత మిత్యర్థః. అతోఽధునా జరఠః వృద్ధః కి న్ను సాధయే న కిమపీత్యర్థః. సాధయే దితి పాఠే యస్య విత్తాదీని గతాని స జరఠః కిం సాధయే న కిమపి సాధయే దితి లోకపరిపాటీ మాత్మని పర్యవసాయయతి. ౨౫

స్వసదృశం జన మనుశోచతి (తస్మా దితి.) తస్మా దర్థస్యానర్థావహత్వాత్ ఏవ మనర్థం విద్వా నపి కేవల మనర్థయాఽర్థేహయా అర్థార్జనానుకూలచేష్టయా, అసకృ దహో అయం జనః క్లిశ్యతే, విదుషోఽపి క్లేశే కారణ ముద్ఘాటయతి (కస్యచి దితి.) ఈశ్వరస్యేత్యర్థః, నూనం సంవిమోహితః, అతోఽర్థేహయా క్లిశ్యతే సర్వేషా మేకస్య మాయామోహితత్వజ్ఞాపనాయ కస్యచి దిత్యనిర్ధారణ నిర్దేశః. ౨౬

వ్యర్థయేత్యనేన దానభోగోపయుక్తస్య విత్తస్య పురుషార్థత్వం సూచితం. తదపి నిరస్యతి (కిం ధనై రితి.) కిం కామదై ర్ధనై రితి భోగోపయుక్తస్యాపి ధనస్య పురుషార్థత్వనిరాసః. ధనదై రితి దానోపయుక్తస్య విత్తస్య పురుషార్థత్వనిరాసః, ధనదానశీలై రపి కః పురుషార్థః ప్రాప్యత ఇత్యర్థః, కామ ఏవైషాం పురుషార్థ ఇత్యత ఆహ (కామై ర్వేతి.) అనేన కామస్య పురుషార్థత్వం నిరస్తం. అభిసంహితఫలదానాదికర్మణాం పురుషార్థసాధనత్వం నిరస్యతి (కర్మభి ర్వా కి మితి.) తత్ర హేతుత్వేన తాని విశినష్టి (ఉత జన్మదై రితి.) తథాత్వేఽప్యత్ర తత్ర జన్మని భోగసిద్ధిః ప్రయోజన మిత్యపేక్షాయాం న కస్మి న్నపి జన్మని యావదపేక్షితభోగసిద్ధి రిత్యాశయేనార్థకామాదిపరం విశినష్టి (మృత్యునా గ్రస్యమానస్యేతి.) గ్రస్యమానస్య కిం వా ధనాదిభి రితి సంబంధః. ౨౭

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

నూనం మే భగవాం స్తుష్ట స్సర్వదేవమయో హరిః,
యేన నీతో దశామేతాం నిర్వేద శ్చాత్మనః ప్లవః. ౨౮

సోఽహం కాలావశేషేణ శోషయిష్యేఽఙ్గ మాత్మనః,
అప్రమత్తోఽఖిలస్వార్థే యది స్యాం సిద్ధ ఆత్మని. ౨౯

తత్ర మా మనుమోదేర న్దేవా స్త్రిభువనేశ్వరాః,
ముహూర్తేన బ్రహ్మలోకం ఖట్వాఙ్గ స్సమసాధయేత్. ౩౦

కోఽసౌ యః కస్యచి దిత్యుక్త ఇతి వితర్క్య నిశ్చిత్యాత్మన స్తదనుగ్రహవిషయతా మాలక్షయతి (నూన మితి.) యస్య మాయయా. మోహితః స న బ్రహ్మరుద్రాది ష్వన్యతమః కిం తు హరి రేవ. తత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి (సర్వదేవమయ ఇతి.) ప్రాచుర్యే మయట్. తచ్ఛరీరకత్వేన తత్ప్రాచుర్యం వివక్షితం. తథా చ శ్రూయతే "స ఆత్మా అఙ్గా న్యన్యా దేవతా" ఇతి. అనేన బ్రహ్మాదీనా మపి తద్వశ్యత్వ సిద్ధిః శరీర స్యాత్మాయత్తసత్తాదిమత్వాత్ స చ హరి ర్భగవా న్మే మమ, తుష్టః మా మనుజగ్రాహేత్యర్థః. అన్యథేయం దశా తత్ప్రయుక్తనిర్వేద శ్చ న స్యా దితి భావః. తదాహ (యేనేతి.) యేన తుష్టేనాహం, మేతాం దశాం నీతః ప్రాపితః. చోహేతౌ యతశ్చాత్మనో మమ ప్లవః తద్వ త్సంసారసాగరోత్తరణోపాయరూపః నిర్వేద, ఆసీత్. ౨౮

ఇత్థం విమృశ్యాత్మనః కృత్యం నిశ్చినోతి (సోఽహ మితి.) సోఽహ మేవం జాతనిర్వేదోఽహం కాలావశేషేణ అవశిష్టాయుషేత్యర్థః. ఆత్మనో మమాఙ్గం శరీరం శోషయిష్యే తపసేతి శేషః. ఏవం చే త్సర్వేఽపి మా మనుమోదేర న్నిత్యాహ (అప్రమత్త ఇతి.) అఖిలానాం, స్వార్థే నిరతిశయ పురుషార్థభూతే ఆత్మని, యద్యహం స్నిగ్ధః స్నేహయుక్తః, ప్రీతిరూపభక్తియుక్తః తత్రాప్రమత్త శ్చ స్యాం తత్ర తదా త్రిభువనేశ్వరాః దేవాః మా మనుమోదేరన్ మత్పూర్వవృత్తాభిజ్ఞా అనుమోదేర న్న వా దేవా స్తు మదభిప్రాయజ్ఞా అనుమోదేర న్నేవేత్యభిప్రాయః. స్యా త్సిద్ధ ఇతి పాఠే అప్రమత్త ఇత్యస్యాత్మేతి శేషః. మమాత్మా మనః అవహితః. స్యా దిత్యర్థః. నన్వవశిష్టే నాల్పకాలేన కథ మప్రమత్త స్స్యాదిత్యత ఆహ (ముహూర్తేనేతి.) బ్రహ్మలోకం భగవల్లోకమ్. ౨౯-౩౦

శ్రీభగవా నువాచ—

ఇత్యభిప్రేత్య మనసా హ్యావన్త్యో ద్విజసత్తమః,
ఉన్ముచ్య హృదయగ్రన్థీన్ శాంతో భిక్షు రభూ న్మునిః. ౩౧

స చచార మహీ మేతాం సంయతాత్మేన్ద్రియానిలః,
భిక్షార్థం నగరగ్రామా నసఙ్గోఽలక్షితోఽవిశత్. ౩౨

తం వై ప్రవయసం భిక్షు మవధూత మసజ్జనాః,
దృష్ట్వా పర్యభవ న్భద్ర బహ్వీభిః పరిభూతిభిః. ౩౩

కేచి త్త్రివేణుం జగృహుః కేచి త్పాత్రకమణ్డలూ,
పీఠం చైకేఽక్షసూత్రం చ కంథా చీరాణి కేచన. ౩౪

ప్రదాయ చ పున స్తాని దర్శితా న్యాదదు ర్మునేః,

(ఇతీతి.) ఆవంత్యః అవంతిషు భవో ద్విజసత్తమః, ఇత్థ మభిప్రేత్య నిశ్చిత్య హృదయ గ్రంథీన్ హృదయే గ్రంథివద్దుర్మోచాన్ రాగద్వేషాదీన్. ఉన్ముచ్య పరిహృత్యాత, ఏవ శాన్తోఽకలుష చిత్తో భిక్షు రభూత్ తుర్యాశ్రమో బభూవేత్యర్థః. ౩౧

(స ఇతి.) సంయతః, నియమితః ఆత్మా మనః ఇంద్రియాణి ప్రాణా శ్చ యేన సః ఏతాం మహీం చచార నగరాణి గ్రామాం శ్చ క్వా ప్యనాసక్తః, అలక్షితః, అసా వయ మితి విశిష్యా జ్ఞాతః భిక్షార్థ మావిశత్. ౩౨

(తం వా ఇతి.) ప్రవయసం వృద్ధం అవధూతం అభ్యఙ్గోద్వర్తనాదిదేహసంస్కారరహితం. దృష్ట్వా లక్షణై స్స చాయ మితి జ్ఞాత్వా హేభద్ర బహ్వీభిః, పరిభూతిభిః పరిభవైః. పర్యభవన్ పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః, పరిభవం చక్రు రిత్యర్థః. ౩౩

పరిభవా నేవ ప్రపఞ్చయతి (కేచి దితి స_ప్తభిః.) త్రివేణుం త్రిదండం పాత్రం జలపాత్రం కమండలు శ్చ తౌ, ౩౪

(ప్రదాయేతి) భోభిక్షో గృహాణేతి ప్రదాయ ప్రయచ్ఛంత ఇవాభినయమాత్రం కృత్వా కేవలం దర్శితాని మునేః. తాని త్రిదండాదీ న్యాదదు జగృహుః. (అన్నమితి) భైక్షసంపన్నం భిక్షోః

అన్నం చ భైక్షసమ్పన్నం భుఞ్జతోఽస్య సరిత్తటే. ౩౫

మూత్రయన్తి చ పాపిష్ఠా నిష్ఠీవన్త్యస్య మూర్ధని,
యతవాచం వాచయంతి తాడయంతి న వక్తి చేత్. ౩౬

తర్జయ న్త్యపరే వాగ్భిః స్తేనోఽయ మితి వాదినః.
బధ్నంతి రజ్వా తం కేచి ద్బధ్యతాం బధ్యతా మితి. ౩౭

క్షిప న్త్యేకేఽవజానంతి ఏష ధర్మధ్వజ శ్శఠః,
క్షీణవిత్త ఇమాం వృత్తి మగ్రహీ త్స్వజనోజ్ఝితః, ౩౮

అహో ఏష మహాసారో ధృతిమా న్గిరిరా డివ,
మౌనేన సాధయత్యర్థం బకవ ద్దృఢనిశ్చయః. ౩౯

కర్మ భైక్షం భిక్షేత్యర్థః. తేన సంపన్నం లబ్ధ మన్నం భుఞ్జానస్య సతః. తస్మి న్నన్నే. మూత్రయంతి మూత్ర ముత్సృజుః కేచి. దస్య మూర్ధని నిష్ఠీవం నిష్ఠీవనం పూత్కారేణ శ్లేష్మవిక్షేపో నిష్ఠీవనం వర్తమానవిర్దేశస్యాధునాఽపి దుర్జనా స్సాధూ నేవ మభిభవంతి తథాపి న తతో దుఃఖితై ర్భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. యతవాచం ధృతమౌన మపి బలా ద్వాచయంతి న వక్తి చే త్తాడయంతి, ౩౫—౩౬

స్తేనోఽయం చోరోఽయ మితి వదంతో వాగ్భి స్తర్జయంతి భర్త్సయంతి, బధ్యతా మిత్యనంతరం వాదిన ఇత్యనుషజ్యతే. ౩౭

క్షిపంతి ధిగము మితి నిందంతి, అవజానంతి అవహేళయంతి, అవజ్ఞాన మేవ విశిష్య దర్శయతి (ఏష ఇత్యాదినా దృఢనిశ్చయ ఇత్యంతేన.) ఏష శఠః అంతర్మూర్ఖః. బహి స్తు. ధర్మధ్వజః ధర్మ స్తుర్యాశ్రమసూచకః. ధ్వజ స్తత్తుల్యం త్రిదండం యస్య సః, అతోఽయం వఞ్చక ఇతి భావః. తదేవాహుః (క్షీణవిత్త ఇతి.) స్వజనై రుజ్ఝిత శ్చేమాం వృత్తి మగ్రహీత్. ౩౮

మహా న్సారః బలం యస్య సః అశ్మసారతుల్యహృదయ ఇత్యర్థః. గిరిరా డివ ధృతిమా న్క్షమావాన్. అర్థం ప్రయోజన మన్నాదికం సాధయతి సంపాదయతి. ౩౯

ఇత్యేకే విహసంత్యేన మేకే దుర్వాతయంతి చ.
తం బబన్ధు ర్నిరరుధు ర్యథా క్రీడనకం ద్విజమ్ ४०

ఏవం సభౌతికం దుఃఖం దైవికం దైహికం చ యత్,
భోక్తవ్య మాత్మనో దిష్టం ప్రాప్తం ప్రాప్త మబుధ్యత. ४१

పరిభూత ఇమాం గాథా మగాయత నరాధమైః.
పాతయద్భి స్స్వధర్మస్థో ధృతి మాస్థాయ సాత్వికీమ్. ४२

భిక్షు రువాచ—

నాయం జనో మే సుఖదుఃఖహేతు ర్న దేవతాత్మాగ్రహకర్మకాలాః,
మనః పరం కారణ మామనంతి సంసారచక్రం పరివర్తయే ద్యత్. ४३

(ఇతీతి.) దుర్వాతయంతి తదుపర్యధో వాయుం విముఞ్చంతి (త మితి.) తం ద్విజం బబంధుః. రజ్జ్వాదిభి రితి శేషః. యథా క్రీడనకం క్రీడ్యతే అనేనేతి క్రీడనకం క్రీడాసాధనం వానరాదికం యథా బధ్నంతి రుంధంతి తద్వత్. ४०

ఇత్థం పరిభూతోఽపి తన్నిమిత్తనిదానానుసంధానేనావికృతో బభూవేత్యాహ (ఏవ మితి.) భౌతికం దుర్జనైః కృతం దైవికం శీతోష్ణాదిప్రభవం దైహికం జరాదినిమిత్తం చ యద్దుఃఖం ప్రాప్తం ప్రాప్తం, అసకృత్ ప్రాప్తం తత్సర్వం దిష్టం నిజకర్మనిమిత్తం అత ఆత్మనో భోక్తవ్య మేవే త్యబుధ్యత విచిత్యావికృతోఽవతస్థ ఇత్యర్థః. ४१

తదవబోధసూచికాం తద్గీతగాథాం ప్రస్తౌతి (పరిభూత ఇతి.) పాతయద్భి ర్నరాధమై రిత్థం పరిభూతః. సాత్వికీం సత్వగుణకారితాం ధృతి మాస్థాయేమాం గాథా మగాయత, ४२

గాథా మేవాష్టాదశశ్లోకీ మాహ (నాయ మిత్యాదినా.) తావ దయం జనో, న సుఖదుఃఖహేతుః, నాపి దేవతాదయః, తత్ర దేవతా ఈశ్వరః. గ్రహాః సూర్యాదయః కిం త్వంతఃకరణ మేవ కారణ మామనంతి సుఖదుఃఖకారణవిద ఇతి శేషః. తత్ర హేతుత్వేన మనో విశినష్టి య న్మన స్సంసారచక్రం పరివర్తయేత్ భ్రామయేత్. తన్మనః కారణ మితి సంబంధః. ४३

మనో గుణాన్వై సృజతే బలీయ స్తతశ్చ కర్మాణి విలక్షణాని,
శుక్లాని కృష్ణా న్యథ లోహితాని తేభ్య స్సవర్ణా స్సృతయో భవన్తి. ౪౪

అనీహ ఆత్మా మనసా సమీహతా హిరణ్మయో మత్సఖ ఉద్విచష్టే,
మన స్స్వలిఙ్గం పరిగృహ్య కామాన్జుష న్నిబద్ధో గుణసఙ్గతోఽసౌ. ౪౫

దానం స్వధర్మో నియమో యమ శ్చ శ్రుతాని కర్మాణి చ సద్వ్రతాని.

ఏతదేవోపపాదయతి మనోగుణా నితి) బలీయ ఇత్యనేన మనసో దుర్నిగ్రహత్వ మభిప్రేతం. గుణాన్ తావ ద్రాగద్వేషాదీన్ సృజతి తత శ్చ గుణేభ్యః. శుక్లాని సాత్త్వికాని పుణ్యానీత్యర్థః. కృష్ణాని తామసాని పాపాని,లోహితాని రాజసాని పుణ్యాపుణ్యాత్మకానీత్యర్థః. ఏవం విలక్షణాని కర్మాణి తేభ్యః కర్మభ్యః. సవర్ణా స్తదనురూపాః సృతయః గతయో భవంతి. జీవస్య దేవతిర్యఙ్నరజన్మాని భవంతి. తత్ర సాత్త్వికకర్మభ్యో దైవీ సృతిః. తామసేభ్య స్తిరశ్చీ రాజసేభ్య స్తు మానుషీతి విభాగః. తాసు చ పున ర్మనసా గుణసృష్టిః. తేభ్యః కర్మాణి తతః సృతయ ఇత్యేషాం చక్రవ త్పరివృత్తే శ్చక్రత్వ రూపణమ్. ౪౪

నను మనఃపరివర్త్యేన సంసారచక్రేణ కథం జీవస్య సుఖదుఃఖే స్తః. యది దేహసంబంధా త్తే తర్హి తదవిశేషా త్పరమాత్మన స్స్యాతా మిత్యత ఆహ (అనీహ ఇతి.) సమీహతా సమీహమానేన సంకల్పయతా వికల్పయత చేత్యర్థః. తేన మనసా హేతుభూతేనానీహః, అహంమమాభిమానానురూప చేష్టారహితః ఆత్మా అంతఃప్రవిశ్యశాసనేన ధారకః. హిరణ్మయః హిరణ్యవ త్ప్రకాశబహులః మత్సఖః మదనపాయీ పరమపురుషః మన ఉద్విచష్టే పశ్యతి బుద్ధిసాక్షితయాఽవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. అసౌ జీవ స్తు స్వలిఙ్గంఆత్మతయాఽభిమతం పరిగృహ్య కామాన్ విషయాన్ జుషన్ గుణసఙ్గతః శబ్దాదివిషయసఙ్గాత్ బద్ధో భవతి, అత స్తస్యైవ సుఖదుఃఖే న తు పరమాత్మనః, న హి శరీరసంబంధమాత్ర మేవ సుఖదుఃఖ హేతుః, అపి తు గుణకర్మవశ్యత్వ మేవ పరమాత్మన స్తదభావా త్సుఖదుఃఖేన, జీవస్య తు తత్ వశ్యత్వా త్తే స్త ఇతి భావః. అత్ర "ద్వా సుపర్ణే"త్యాది శ్రుత్యర్థోనుసంహితః. ౪౫

ఇత్థం మనస ఏవ సుఖదుఃఖనిదానత్వా త్తన్నిగ్రహ స్యైవ తన్నివృత్త్యుపాయత్వా త్తస్యైవ ప్రధానసాధనత్వా దితరే తదర్థా ఇతి నిర్ణయతి (దాన మితి.) దానాదయ స్సర్వే మనోనిగ్రహ

సర్వే మనోనిగ్రహలక్షణాంతాః పరో హి యోగో మనసస్సమాధిః. ४८

సమాహితం యస్య మనః ప్రశాన్తం దానాదిభిః కిం వద తస్య కృత్యమ్,
అసంయతం యస్య మనో వినశ్య ద్దానాదిభి శ్చే దపరం కి మేభిః. ४९

మనోవశేఽన్యే హ్యభవం శ్చ దేవా మన శ్చ నాన్యస్య వశం సమేతి,

లక్షణాంతాః. మనోనిగ్రహరూపః. అంతో నిష్ఠా ఫలం యేషాం తే నను "బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేనే"తి దానాదీనాం వేదనాపరపర్యాయయోగాఙ్గత్వశ్రవణా త్కథం మనోనిగ్రహాఙ్గత్వ మిత్యత ఆహ (పర ఇతి.) విషయాంతరేభ్య ఆకృష్య పరమాత్మన్యేవ మనస స్సమ్య గాధానం సమాధిః. స ఏవ మనోనిగ్రహః, స ఏవ పరో యోగో "యజ్ఞేన దానేనే" త్యాది ష్వభిధీయమాన ఇత్యర్థః. తత్ర స్వధర్మః స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మః, యమా నియమా శ్చ "అహింసా సత్య మస్తేయ" మిత్యైకోనవింశే ఽభిహితాః. శ్రుత మధ్యయనం కర్మాణి ఉపాత్తవ్యతిరిక్తాని సద్వ్రతా న్యేకాదశ్యుపవాసాదీని. ४८

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తేషాం తదఙ్గత్వం నిర్ణయతి (సమాహితమితి.) యస్య ముముక్షోః మన స్సమాహితం శాంతం రాగాద్యకలుషితం చ భవతి తస్య దానాదిభిః, కిం కృత్యం దానాదిభి స్సాధ్యం కి మస్తి వదేతి పరం ప్రత్యుపదిశ న్నివ స్వయ మేవ వదతి యస్య ముముక్షోః మనః, అసంయతం చేత్ యద్వా వినశ్యత్ ఆలస్యాదినా లీయమానం చే ద్భవేత్ తర్హి ఏభి ర్దానాదిభిః కి మపరం ప్రయోజనం స్యాత్ న కించి దిత్యర్థః. సమాధే రేవ ముముక్షో రపేక్షితఫలసాధనత్వా త్సృతినియతఫలసాధనత్వే నానుష్ఠితానాం దానాదీనా మనిష్టఫలప్రదానేనాంతతో నాశహేతుత్వా చ్చ దానాదీనాం సమాధ్యఙ్గత్వ మేవేతి, నత్వత్ర దానాదీనా ముభయథాఽపి వైయర్థ్యా దకర్తవ్య త్వ్యతే ప్రతినియతఫలసాధనతయాఽశక్త్యేపి వేదనాఙ్గతయా తత్కర్తవ్యత్వశ్రవణాత్. ४९

నాపీతరేంద్రియనిగ్రహాయ దానాదీనాం కర్తవ్య తేత్యాహ (మనోవశ ఇతి.) అన్యే దేవాః ఇంద్రియాణి తదధిష్ఠాతారో వా మనో వశే అభవన్ స్మ. మన శ్చేతి చ స్త్వర్థః. మన స్తు అన్యస్య వశం న సమేతి తర్హి కస్యాప్యవశగం దానాదిభి ర్వా కథం సమాహితం స్యాదిత్యత ఆహ (భీష్మ ఇతి.) దేవః స్వతేజసా దీప్యమానః, "అనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతి" త్యుక్తవిధః. పరమపురుషః దానాదిభి రారాధిత స్తద్దుర్నిగ్రహ మపి మనః వశే యుఞ్జ్యాత్ స్వస్మి న్సమాహితం కుర్యాత్. తత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి- స హి దేవః సహస స్సహీయాన్ బలినోపి బలవత్తరః. తత్ర హేతుః దేవదేవః దేవానాం

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

భీష్మో హి దేవ స్సహస స్సహీయా న్యుఞ్జ్యా ద్వశే తం స హి దేవదేవః. ౪౮

తం దుర్జయం శత్రు మసహ్యవేగ మరుంతుదం తం హ్యవిజిత్య కేచిత్,
కుర్వ న్త్యసద్విగ్రహ మత్ర మర్త్యై ర్మిత్రా ణ్యుదాసీనరిపూ న్విమూఢాః. ౪౯

దేహం మనోమాత్ర మిమం గృహీత్వా మమాహ మిత్యన్ధధియో మనుష్యాః,
ఏషోఽహ మన్యోఽయ మితి భ్రమేణ దురన్తపారే తమసి భ్రమన్తి. ౫౦

జన స్తు హేతు స్సుఖదుఃఖయో శ్చే త్కి మాత్మన శ్చాత్ర హి భౌమయో స్తత్,

---

మనఃప్రభృతికరణానా మధిష్ఠాతౄణాం చన్ద్రాదీనా మపి దేవః అతఏవ తేషాం భీష్మః భయఙ్కరః. అత్ర "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం భీషా దస్మా ద్వాతః పవతే" ఇత్యాదిశ్రుతియుగళార్థోఽభిప్రేతః. ౪౮

ఇత్థం మన ఏవ సుఖనిదాన మిత్యజానన్త స్తత్సమాధానం చానుకుర్వన్తః కేవలం విరోధం మిత్రోదాసీనరిపూం శ్చ కల్పయన్తీత్యాహ (త దితి.) దుర్జయం దానాద్యారాధితపరమపురుషప్రసాదేతరోపాయై ర్జేతు మశక్యం న కేవలం దుర్జయం, అపి తు శత్రుం తద్వద్దుఃఖప్రదం అసహ్యో వేగో రాగాదిరూపో యస్య తం, అత ఏవారుంతుదం హృదయవ్యథాజనకం యన్మన స్తదవిజిత్య మర్త్యై స్సహాసద్విగ్రహం నిష్ఫలవైరం మిత్రాదీం శ్చ కుర్వన్తి అత స్తే విశేషేణ మూఢాః శత్రు మితి పుంస్త్వనిర్దేశ స్తత్త్వారోపప్రయుక్తః. తచ్ఛబ్దయోః పుంస్త్వపాఠే తం ప్రసిద్ధం మనోరూప శత్రుం అవిజిత్యేతి సంబన్ధః. అన్యతరస్య నపుంసకపాఠే తు త త్తస్మా దిత్యుక్తార్థనిగమనమ్. ౪౯

కుర్వన్తు తతః కి మత ఆహ (దేహ మితి.) మనోమాత్రం మనోమాత్రనిదానకం మనోగుణా న్వా ఇత్యాదినా తన్మాత్రనిదానకత్వోక్తేః, ఇదం పరిదృశ్యమానం దేవమనుష్యాద్యన్యతమం గృహీత్వా దేహే తదనుబన్ధిని చాత్మాభిమానాత్మీయాభిమానాభ్యాం. అన్ధా స్వయాథాత్మ్యాగోచరా ధీ ర్యేషాం తే ఏషోఽహం బ్రాహ్మణోఽహం అన్యోఽయం శూద్రోఽయ మిత్యాదిభ్రమేణ దురన్తపారే అగాధే తమసి సంసారే భ్రమన్తి. ౫౦

తావత్కారణత్వసమ్భావనాపూర్వక ముపపాదయతి (జన స్త్విత్యాదిభి ష్షడ్భిః.) తత్ర నను సుఖదుఃఖహేతుభూతచన్దనలేపనఖడ్గప్రహారాదికర్తా జన స్తన్నిదానం స్యాదితి సంభావ్య నిరాకరోతి

జిహ్వాం క్వచి త్సందశతి స్వదద్భి స్త ద్వేదనాయాం కతమాయ కుప్యేత్. ౫౧

దుఃఖస్య హేతు ర్యది దేవతా స్తు కి మాత్మన స్తత్ర వికారయో స్తత్.

యదఙ్గ మఙ్గేన నిహన్యతే క్వచి త్క్రుధ్యేత కస్మై పురుష స్స్వదేహే. ౫౨

(జన ఇతి.) సర్వత్ర కి మిత్యతః పూర్వేణ సంభావనా కి మిత్యాదినా తన్నిరాస ఇతి వివేకః, తత్ర జనస్య హేతుత్వం వదతా తుల్యన్యాయా త్సుఖిత్వం దుఃఖిత్వం చ జనాంతర స్యైవేతి వక్తవ్యం, అత్ర జనశబ్దేన కి మాత్మా వివక్షితః, కిం వా దేహః, కి ముభయం తత్రాద్యః, కల్పః కరిష్యమాణే నాత్మహేతుత్వనిరాసేన నిరస్తో భవతీత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం నిరస్యతి (కి మాత్మన శ్చాత్ర హి భౌమయో స్తదితి.) తచ్ఛబ్దేన హేతుత్వం సుఖిత్వం దుఃఖిత్వం చ వివక్షితం. ఏవ ముత్తరత్రాపి, కి మాత్మనః అన్యగతేన సుఖదుఃఖకర్తృత్వకర్మత్వాదినా ఆత్మనో న కించిత్ స్పర్శన మస్తీత్యర్థః. తదుపపాదయతి (భౌమయో స్త దితి,) భౌమయోః పార్థివయో ర్దేహయో స్తత్సుఖదుఃఖకర్తృకర్మత్వం, భౌమయో రిత్యనేన తయో రపి తదసంభవోఽభిప్రేతః, కర్తృత్వస్య యత్నాశ్రయత్వరూపత్వాత్ యత్నస్య సుఖదుఃఖయో శ్చ జ్ఞానరూపత్వా దచేతనయోః పార్థివయో ర్యత్నాద్యాశ్రయత్వాసంభవాత్ ప్రతివారం కి మాత్మన ఇత్యుక్తే రయ మభిప్రాయః. సర్వోఽప్యాత్మన స్సుఖావాప్తయే దుఃఖహత్యై చ యతతే. తత్ర యద్యాత్మనో న సుఖదుఃఖాన్వయ స్తర్హి నయతేతేతి తృతీయం కల్పం నిరాహ (జిహ్వా మితి,) క్వచి త్కదాచిత్ స్వదద్భిః స్వదన్తైః, జిహ్వాం స్వాం ఖాదతి తద్వేదనాయాం ఖాదనజనవ్యథాయాం కతమాయ కస్మై కుప్యేత్ ఆత్మాధిష్ఠితైకశరీరావయవయో రేకం కర్తృ కర్మ చ దృశ్యతే. తత్ర జనాంతరా జ్జనాంతరస్య సుఖదుఃఖాన్వయవ్యాప్తి ర్నాస్తీత్యర్థః. నన్వనవహితమనసో జనస్య స్వస్య పరస్య వా సుఖదుఃఖ హేతుత్వ మితి చేత్ తర్హ్యసమాహితస్య మనస ఏవ తద్ధేతుత్వ మిత్యాస్థేయ మితి భావః. ౫౧

న దేహః నాప్యాత్మా సుఖదుఃఖహేతుః. కింతు తదుభయా స్తదాత్మేశ్వర ఏవ తద్ధేతు రిత్యాశఙ్క్యాహ (దుఃఖస్యేతి,) దుఃఖగ్రహణం సుఖస్యాప్యుపలక్షణం. దేవతా ఈశ్వరః, స ఏవ తత్తన్ని యంతృభేదభిన్నః సుఖయతి దుఃఖయతి సుఖ్యతి దుఃఖ్యతీత్యస్తు నైతిద్యుక్త మిత్యాహ, కి మాత్మన స్తత్రేత్యస్య పూర్వవదేవార్థః, వికారశబ్దో మత్వర్థీయార్శ ఆద్యజంతః. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యసుఖదుఃఖ శీలత్వాదివికారవతో రేవ తద్ధేతుత్వాదికం న తు నిర్వికారయో రంతరాత్మనో రిత్యర్థః. నన్వన్యాంతరాత్మా అన్యాంతరాత్మనో న సుఖదుఃఖాదిహేతుః. కింతు స్వయ మేవ స్వస్య తదుపజనయ్య సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి చేత్యత్రాహ (యద దితి.) కదాచిత్ యతః, ఈశ్వరా త్ప్రేరితేనాఙ్గేనాఙ్గాంతరం నిహన్యతే తద్వేదనాయాం స్వదేహే స్వవియామ్యే ప్రకృతిపురుషౌ దేహౌ యస్య స్త ఇతి తథా స పురుషః పరమపురుషః, కస్మై క్రుధ్యేత న కస్మైచిత్ కింతు స్వస్మా ఏవ న హ్యేత ద్యుక్తం న హ్యనుస్మత్తః. స్వస్మా ఏవ దుఃఖహేతు ర్భూత్వా ఆత్మనే కృధ్యతి నవా నిత్యనిర్వికారిణో వికారాశ్రయత్వం చేతి భావః.

౫౨

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఆత్మా యది స్యా త్సుఖదుఃఖహేతుః కి మన్యత స్తత్ర నిజస్వభావః,
న హ్యాత్మనోఽన్య ద్యది తన్మృషా స్యా త్కుధ్యేత కస్మై న సుఖం న దుఃఖమ్. ౫౩

గ్రహా నిమిత్తం సుఖదుఃఖయో శ్చే త్కిమాత్మనోఽజస్య జనస్య యే వై,
గ్రహై ర్గ్రహస్యైవ వదన్తి పీడాం క్రుధ్యేత కస్మై పురుష స్తతోన్యః. ౫౪

మాస్తు నిర్వికారిణ్యా దేవతాయా హేతుత్వాదికం వికారిణః ప్రత్యగాత్మన స్తద స్త్వితాశంక్య ప్రతివదతి (ఆత్మేతి) ఆత్మా దేహీ యది సుఖదుఃఖహేతుః స్యాత్ ఆత్మా న్తరం సుఖయతి దుఃఖయతి తతోఽన్య ఆత్మా సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి స్వయ మేవ వా తదుపజనయ్య సుఖ్యతి దుఃఖ్యతి చేత్యర్థః. తర్హి కి మన్యతః అన్యస్మా దాత్మనః ఆత్మాంతరాత్ స్వస్య సుఖదుఃఖే అభూతా మితి వ్యర్థోఽభిమాన ఇత్యర్థః. కుతః యతో నిజస్వభావః యతో వికారాశ్రయత్వం నిజస్వభావః ఆత్మనో వికారశీలత్వా త్స్వరూప స్వభావయో ర్నిత్యత్వాత్ వస్తుస్వభావప్రయుక్తేఽర్థే న కోపః కార్య ఇత్యర్థః. కి మాత్మన ఇతి పాఠే పూర్వవ దేవార్థః, కించ యద్యాత్మైవ హేతు ర్నాన్య స్తర్హ్యాత్మాఽపి న హేతు స్స్యా దిత్యాహ (న హీతి) యద్యాత్మనోఽన్య న్న హేతు రిత్యర్థః. తర్హి తదాత్మహేతుత్వ మపి మృషా స్యాత్ అనున్మత్త స్యాత్మనః సుఖదుఃఖహేతుకత్వవిరోధా దితి భావః, క్రుధ్యేత కస్మా ఇత్యేత న్నిజస్వభావ ఇత్యస్యా నంతర మన్వేతవ్యః. న సుఖం న దుఃఖ మిత్యస్యాత్మన ఇత్యనుషక్తేన సంబంధః, సుఖదుఃఖాన్వయవిరహ మాత్మస్వరూపం కేవలజ్ఞానానన్దైకరసం నిర్వికార మితి న తస్య వికారాశ్రయత్వసంభావనాపీతి భావః.

నను ద్వాదశాష్టమజన్మస్థానస్థానాం సూర్యాదీనాం నవానాం గ్రహాణాం హేతుత్వం స్యా దితి సంభావ్య ప్రతివక్తి (గ్రహా ఇతి.) అజస్య జన్మరహిత స్యాత్మనః కిం న సుఖం నాపి దుఃఖ మిత్యర్థః. ఆత్మనో జన్మరహితత్వా త్కథం తజ్జన్మాష్టమాదిస్థానస్థిత్యా హేతుత్వం గ్రహాణాం అత స్తదయుక్త మితి భావః. నను దేహస్య తత్స్థానస్థిత్యా తద్ధేతుత్వ మిత్యత ఆహ (జనస్య యే వా ఇతి) జనస్య ఉత్పత్త్యాశ్రయస్య దేహస్య జన్మాదిస్థానస్థిత్యా యే హేతవో గ్రహా స్తత్ర కైశ్చి ద్గ్రహై ర్గ్రహాన్తరాణా మపి పీడాం వదంతి దైవజ్ఞా ఇతి శేషః, గ్రహాణా మపి పరస్పరపీడాం పాదార్ధాదిభేదదృష్టి కృతాం దైవజ్ఞా వదంతీత్యర్థః. అత స్తతో గ్రహేభ్యో, దేహా చ్చాన్యః పురుషః కస్మై క్రుధ్యేత ఉక్తేషు న కస్మైచి త్కుధ్యే దిత్యర్థః. ౫౪

కర్మాస్తు హేతుస్సుఖదుఃఖయో ర్వై కి మాత్మాన స్తద్ధి జడాజడత్వే,
దేహ స్త్వచి త్పురుషోఽయం సుపర్ణః క్రుధ్యేత కస్మై న హి కర్మమూలమ్.

కాల స్తు హేతు స్సుఖదుఃఖయో శ్చే త్కి మాత్మన స్తత్ర తదాత్మకోఽసౌ,
నాగ్నే ర్హి తాపో న హిమస్య తత్స్యా త్క్రుధ్యేత కస్మై న పరస్య ద్వంద్వమ్.

యది గ్రహాణాం మిథః పీడా తర్హి సర్వేషాం నిజకర్మైవ హేతు స్స్యా దిత్యాశంక్యాహ (కర్మా స్త్వితి.) కి మాత్మనః ఆత్మనో నిర్వికారస్య స్వయం ప్రకాశస్వరూపస్య కిం తస్య సుఖదుఃఖే తన్మూలశుభాశుభకర్మణీ చ న స్త ఇత్యర్థః. తథా దేహస్యాప్యచేతనస్య ప్రవృత్త్యక్షమస్యేతి భావః. జడాజడత్వే జడత్వాజడత్వే. జడస్య దేహస్యాత్మత్వే సతి హి తత్స్యాత్ సుఖదుఃఖాదికం స్యాత్ జడాజడయో రైక్య మనుపపన్నం మిథోవిరుద్ధస్వరూపస్వభావత్వా దిత్యర్థః (దేహ స్త్వితి) అచిత్ జడః. పురుషో జీవః సుపర్ణః తద్వత్ప్రకాశస్వరూపః. అతః కర్మ న మూలం న హేతుః. అతః కస్మై క్రుధ్యేత జనాదిషు న కస్మైచిదిత్యర్థః, యద్యపి "తత శ్చ కర్మాణి విలక్షణానీ" తి కర్మణాం స్వానురూపసృత్యాపాదనద్వారా హేతుత్వ ముక్తం. ఏవం కర్మణః అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథ క్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమ" మిత్యుక్తరీత్యా దేహాదిపంచకనిష్పాద్యత్వ మితి దేహాత్మదీనా మపి హేతుత్వం లభ్యత ఇతి తన్నిరాకరణం విరుద్ధం, తథాఽపి కర్మణో నిదాన మసమాహితం మన ఏవేతి నిర్ణయాయ తన్నిరాస ఇత్యవగంతవ్యమ్.

తర్హి వశీకృతసర్వప్రపంచః కాల ఏవ హేతు స్స్యా దిత్యాశఙ్క్య ప్రతివక్తి (కాల స్త్వితి). ఆత్మనః కిం స్వరూపత స్సుఖదుఃఖాన్వయరహితస్య జ్ఞానైకస్వరూప స్యాత్మనః సుఖదుఃఖక్రియాయాం కర్తృత్వకర్మత్వాదికం న కించి దస్తీత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (తదాత్మకోఽసావితి.) అసౌ ఆత్మా తదాత్మకః తదుక్తవిధం ఆత్మా స్వరూపం యస్య సః తావ ద్భూమయో రిత్యనేనాత్మా జడ ఇతి సూచితం. వికారయో స్తదిత్యనేన వికారరాహిత్య ముక్తం, అజస్యేత్యనేన ఉత్పత్తినాశరహితత్వం పురుషోఽయం సుపర్ణ ఇత్యనేన స్వప్రకాశస్వరూపత్వం యది స్వరూపత స్సుఖదుఃఖాన్వయరహితో ఽప్యాత్మా కాలవశ్యత్వేన సుఖదుఃఖసంబంధం భజతే తర్హి తత ఏవ హేతో రగ్నే స్తాపో న స్యాత్ హిమస్య తత్ప్రసిద్ధం శైత్యం న స్యాత్ శీతోష్ణస్వభావయో ర్హిమాగ్న్యో స్తౌ స్వభావౌ న స్యాతా మిత్యనేన తద్విపరీతస్వభావౌ స్యాతా మితి చ వివక్షితం. నహి కదాచి త్కాలవశా దేవం దృష్టం అతో న హేతుః కాల ఇతి భావః. జనాదీనా మహేతుత్వం నిగమయతి (న పరస్య ద్వంద్వ మితి) అత్ర పరత ఇత్యధ్యాహ ర్తవ్యం, తథా అగ్రే దర్శనాత్ పరతః జనాదిషు షట్సు అన్యతమాత్ న ద్వంద్వం న సుఖదుఃఖే భవత ఇత్యర్థః.

(యమనియమాద్యభివర్ణనఘట్టః)

న కేనచిత్క్వాపి కథంచ నాస్య ద్వంద్వోపరాగః పరతః పరస్య,
యథాఽహమత్సంసృతిరూపిణ స్స్వ్య దేవం ప్రబుద్ధో న బిభేతి భూతైః. ౫౭

ఏతాం సమాస్థాయ పరాత్మనిష్ఠా మధ్యాసితాం పూర్వతమై ర్మహర్షిభిః,
అహం తరిష్యామి దురన్తపారం తమో ముకుందాఙ్ఘ్రినిషేవయైవ. ౫౮

నిర్విద్యనష్టద్రవిణో గతక్లమః ప్రవ్రజ్య గాం పర్యటమాన ఇత్థమ్,
నిరాకృతోఽసద్భి రపి స్వధర్మా దకమ్పితోమూం ముని రాహ గాథామ్. ౫౯

సుఖదుఃఖప్రదో నాన్యః పురుష స్యాత్మవిభ్రమః.

తర్హ్యసమాహితస్య మనసః కారణత్వపక్షేఽప్యాత్మనః న స్వభావాపగమ స్తద్విపరీతభావాగమ శ్చ కథ మిత్యాశఙ్క్య న స్వభావాపగమః కిన్తు స్తమ్భనాదిభి ర్జలాగ్న్యో రివ తదాగమాపాయా వౌపాధికౌ న తు స్వాభావికా విత్యభిప్రేత్యైవం విద్వా న్న బిభేతీత్యాహ (న కేనచి దితి) యదా పరస్య దేహవిలక్షణస్యాత్మనః పరతః జనాది ష్వన్యతమా త్తేభ్యోఽప్యన్యతమా ద్వా స ద్వంద్వోపరాగః న సుఖదుఃఖాన్వయః తదా సంసృతిం రూపయతి నిరూపయతి ఆపాదయతీతి యావత్ తత్సంసృతి రూపం మన స్తద స్యాస్తీతి తథా తస్యాత్మనః అహమః అహమభిమానాత్ అనాత్మ న్యాత్మాభిమానా దుపాధే స్స్యాత్ ద్వంద్వోపతాపస్స్య దిత్యర్థః. సఙ్కల్పవికల్పాత్మకమనసోఽసమాహితా దహం మమాధ్యభిమాన స్తతో ద్వేషాది స్తతః కర్మాణి తతో జన్మాని తత శ్చ సుఖదుఃఖే ఇత్యర్థః. ఇత్థం విద్వాన్ భూతైః ఉపద్రుతోఽపీతి శేషః. న బిభేతి. ౫౭

ఇత్థం వర్ణనముఖేనోపదేష్టవ్య మర్థం నిష్కృష్యోపదిదిక్షు స్తస్య నిర్వేదప్రభృతివృత్తం సంగృహ్ణాతి ద్వాభ్యామ్. తావ న్నష్టద్రవిణః అత ఏవ నిర్విద్య ప్రవ్రజ్య. గాం పర్యటమానో విగతక్లమః. పూర్వతమై ర్మహర్షిభి రధ్యాసితాం పరిగృహీతాం ఏతాం సుఖదుఃఖనిదానపరిష్కారయుక్తాం, పరస్య పరమాత్మనో నిష్ఠాం, ఆస్థాయాహ మసద్భి, ర్నిరాకృతోఽపి స్వధర్మా, దవికమ్పితః ముకున్దాఙ్ఘ్రి నిషేవయైవోపాయభూతయా, అపార మపి తమఃకార్యం సంసారం తరిష్యామీత్యధ్యవస్య, స ముని ర్విప్ర, ఇమాం గాథా మాహేతి సంబంధక్రమః. ౫౮-౫౯

ఉపదేష్టవ్య ముపదిశతి (సుఖేతి,) సుఖదుఃఖప్రదః తయో ర్హేతుః ఆత్మవిభ్రమ ఏవ న

మిత్రోదాసీనరిపవ స్సంసార స్తన్నిబన్ధనః ౬౦

తస్మా త్సర్వాత్మనా తాత నిగృహాణ మనోధియా,
మయ్యావేశితయా యుక్త ఏతావా న్యోగసంగ్రహః. ౬౧

య ఏతాం భిక్షుణా గీతాం బ్రహ్మనిష్ఠాం సమాహితః.
ధారయఞ్ శ్రావయ న్యస్తు స ద్వన్ద్వైర్నాభిభూయతే. ౬౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

త్వన్యః ఆత్మనా మనసా యో విభ్రమః దేహాత్మాభిమానస్వతన్త్రాత్మాభిమానాత్మకః న కేవల మయం తయో రేవ హేతుః కింతు మిత్రాదివిషయవిభాగః సంసార శ్చ, తన్నిబంధనః ఆత్మవిభ్రమబంధనః. ౬౦

తతః కిమత ఆహ (తస్మాదితి.) తాత హే ఉద్ధవ తస్మా దాత్మవిభ్రమస్య సుఖదుఃఖాది హేతుత్వాత్ మయ్యావేశితధియా, యుక్తః త్వం సర్వాత్మనా మనో నిగృహాణ విషయాంతరేభ్యో నిగృహ్య మయి సమాహితం కురు, ఏతావాన్ యోగసంగ్రహః శాస్త్రేషు ప్రాధాన్యతః ప్రతిపాద్య యోగసంగ్రహః ఏతవా నేవ మయ్యావేశితధియా మనోనిగ్రహ ఇతీయానేవేత్యర్థః. ౬౧

ప్రకృతభిక్షుగీతాధారణాదిఫల మాహ (య ఇతి,) ధారయన్, శ్రద్ధయా శృణ్వ న్వా. సమాహితో, భవతి, తత శ్చ, బ్రహ్మనిష్ఠః తతో ద్వంద్వేన సుఖదుఃఖాదినా, నాభిభూతో భవతి ముక్తో భవతీతి భావః. ౬౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
త్రయోవింశోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

అథ తే సంప్రవక్ష్యామి సాంఖ్యం పూర్వైర్వినిశ్చితమ్,
యద్విజ్ఞాయ పుమా న్సద్యో జహ్యా ద్వైకల్పికం భ్రమమ్. ౧

ఆసీ ద్జ్ఞాన మథో హ్యర్థ ఏక మేవావికల్పితమ్,
యదా వివేకనిపుణా ఆదౌ కృతయుగేఽయుగే. ౨

అథ చతుర్వింశోఽధ్యాయః

ఏవ మధ్యాయద్వయేన తత్త్వానాం న్యూనాధికసంఖ్యావాదోపపత్తితన్నిరూపణానుప్రసక్త ముపపాదితం. అథ "సాంఖ్యేన సర్వతత్త్వానాం ప్రతిలోమానులోమతః భవాప్యయా" విత్యుక్తమనః ప్రసాదహేతువిజ్ఞానవిషయభవాప్యయౌ నిరూపయితుం ప్రతిజానీతే (అథ త ఇతి.) యద్వా ఆత్మ విభ్రమ ఏవ సుఖదుఃఖహేతు రితి సమనన్తర మేవోక్తం, క స్తర్హి తన్నివృత్త్యుపాయ ఇత్యత స్తం వక్తుం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) అథవా "ఏతావా న్యోగసంగ్రహ" ఇత్యుక్తం. తర్హి కియాన్ సాఙ్ఖ్యసంగ్రహ ఇత్యత స్తం వక్తుం ప్రతిజానీతే (అథేతి.) సాంఖ్యం ప్రకృతిప్రాకృతపురుషేశ్వరాణాం యథావస్థితాకారవిభాగం పూర్వై ర్మునిభి ర్నిశ్చితం తే తుభ్యం, వక్ష్యామి. కిం తత్కథనేనేత్యత ఆహ (య దితి.) యత్సాంఖ్యం విజ్ఞాయ, వైకల్పికం, భ్రమం జహ్యాత్ త్యజేత్ ఏషోఽహ మన్యోఽయ మితి భేదబుద్ధికల్పకం దేహాత్మభ్రమం స్వతన్త్రాత్మభ్రమం చ జహ్యా దిత్యర్థః. ౧

తత్ర సృష్టిలయక్రమకథనేన సాంఖ్యం నిరూపయితుకామః సృష్టేః ప్రళయపూర్వకత్వా త్తావత్ప్రళయావస్థాం సంగ్రహేణాహ (ఆసీ దితి.) జ్ఞానం పరమాత్మస్వరూపం, ఆదౌ కార్త్స్న్యేన అవికల్పితం నామరూపవిభాగరహితం సత్ ఏక మేవాసీత్, వికల్పపరిహారేణ నిరతిశయైకత్వవ్యపదేశ్యం జ్ఞానం, అర్థః జ్ఞానరూపోఽర్థ శ్చ, ఆసీ దితి సంబంధః. "సదేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవే" త్యస్యార్థోఽత్రోపక్షిప్తః. యద్వా, జ్ఞానం జీవస్వరూపం, అర్థః ప్రకృతి శ్చేత్యుభయం అవికల్పితం నామరూపవిభాగరహితం సత్, ఏక మేవాసీత్ వికల్పపరిహారేణ నిరతిశయసూక్ష్మావస్థాపత్త్యా "తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ" త్యుక్తరీత్యా పరమాత్మైకతాపన్న మభూ దిత్యర్థః. జ్ఞానం విశినష్టి (యదేతి) యదా ఆదౌ జగదాదౌ అయుగే అద్వితీయే, అనుపమ ఇతి యావత్ కృతయుగే తదా యదా చ వివేకనిపుణాః యత్కారణం, బ్రహ్మోపాసత ఇతి శేషః. యద్వా వివేకనిపుణాః చిదచిదీశ్వర తత్త్వత్రయవిభాగనిపుణాః. ౨

తన్మాయాఫలరూపేణ కేవలం నిర్వికల్పితమ్.
వాఙ్మనోఽగోచరం సత్యం ద్విధా సమభవ ద్బృహత్.

తయో రేకతరో హ్యర్థః ప్రకృతి స్సోభయాత్మికా,
జ్ఞానం త్వన్యతమో భావః పురుష శ్చాభిధీయతే.

తమోరజస్సత్త్వ మితి ప్రకృతే రభవ న్గుణాః,
మయా ప్రక్షోభ్యమాణాయాః పురుషానుమతే న చ.

తేభ్య స్సమభవ త్సూత్రం మహా న్సూత్రేణ సంవృతః,

యత్కేవలం గుణవైషమ్యరహితం జాత్యాదివికల్పరహితం వాఙ్మనసాభ్యా మపరిచ్ఛేద్య స్వరూపస్వభావం నిత్యం కాలాద్యపరిచ్ఛేద్యం, సత్య మితి పాఠే నిర్వికారం బృహత్ బ్రహ్మ వక్షతే తన్మాయాఫలరూపేణ ద్విధా సమభవ దితి సంబంధః, ద్విధా ద్విప్రకారకం మాయాఫలరూపవస్తుద్వయ విశేషణక మేవ, ప్రళయదశాయా మప్యభూ దిత్యర్థః.

కాఽసౌ మాయా కిం చ తత్ఫల మిత్యత ఆహ (తయో రితి.) తయో ర్మాయాఫలయో, రేకతరః మాయాశబ్దవివక్షితోఽర్థః, ప్రకృతిః సా చోభయాత్మికా కార్యకారణాత్మికా సమష్టివ్యష్ట్యాత్మికా వా జీవపరయో ర్భోగ్యస్వరూపా వా, అన్యతమః ఫలశబ్దవివక్షితో భావః. అర్థః జ్ఞానం జీవస్వరూపం "విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత" ఇతి ప్రయోగాత్ స చ పురుషః చకారా జ్జీవః ప్రత్యగితి చాభిధీయతే ఇత్యర్థః. విచిత్రకార్యకరత్వయోగాత్ ప్రకృతి ర్మాయాశబ్దేనోచ్యతే జీవ స్త్వనుకూలజ్ఞానాత్మకానంద స్వరూపత్వా దానంద స్యైవ పురుషార్థత్వా త్ఫలశబ్దేనో క్త ఇత్యవగ న్తవ్యమ్.

ఉభయాత్మికేత్యుక్తా ముభయాత్మకతా ముపపాదయతి (తమోరజస్సత్త్వ మిత్యాదినా) ప్రకృతే ర్యే గుణా స్తమఆదయః సామ్యాపన్నా స్తే మయా కాలరూపిణా సంక్షోభ్యమాణాయాః ప్రకృతే రభవన్ అభివ్యక్తా బభూవు రిత్యర్థః. విషమా బభూవురితి వివక్షితోఽర్థః. సంక్షోభయితృత్వహేతు మాత్మానం విశినష్టి (పురుషానుమతేనేతి) "మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చే" తి క ర్తరి వ ర్తమానే క్తః. పురుషా జ్జీవా దనుమతేనాభిప్రేతేత్యర్థః. మదారాధనోపయు క్తకరణకళేబరాదిప్రదానేనానుగృహీతు మితి భావః.

అథ తేభ్యో గుణేభ్యః సూత్రం సమభవత్ కిం తత్సూత్ర మిత్యత ఆహ (మహా నితి.) తస్మి న్సూత్రశబ్దప్రవృత్తౌ నిమి త్త మాహ- సూత్రేణ బహూనాం మణీనాం సూత్ర మివ బహూనాం కార్యాణాం ధార

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

తతో వికుర్వతో జాతో యోఽహంకారో విమోహనః. ౬

వైకారిక స్తైజస శ్చ తామస శ్చేత్యహంత్రివృత్.
తన్మాత్రేన్ద్రియమనసాం కారణం చిదచిన్మయమ్. ౭

అర్థ స్తన్మాత్రికా జ్జజ్ఞే తమసా నీన్ద్రియాణి చ,
తైజసా ద్దేవతా ఆస న్నేకాదశ చ వైకృతాత్. ౮

మయా సంచోదితా భావా స్సర్వే సంహత్య కారిణః,
అండ ముత్పాదయామాసు ర్మమాయతన ముత్తమమ్. ౯

శత్వేన సంవృతః యుక్తః తతో, మహత్తత్త్వా. ద్వికుర్వతో విక్రియమాణాత్, యోఽహంకార ఇతి ప్రసిద్ధః, సోఽభూత్. తం విశినష్టి- విమోహనః దేహాత్మభ్రమాదిహేతుః. ౬

స చాహంకారో వైకారికాదిరూపేణ త్రివృత్ త్రిధా వర్తత ఇతి తథా తన్మాత్రాణాం శబ్దాదీనాం సాశ్రయాణా మింద్రియాణాం మనస శ్చ. కారణభూతః చిదచిన్మయః అచిత్తత్త్వానాం తిలతైలన్యాయేన చిద్గర్భత్వప్రదర్శనార్థ మహంకారస్య చిదచిన్మయత్వ ముక్తమ్. ౭

తన్మాత్రికా చ్ఛబ్దా దేతన్మాత్రకారణా త్తామసాహంకారా, దర్థః ఆకాశాదిమహాభూతపంచకరూపోఽర్థః జజ్ఞే ఇంద్రియాణి చేతి చ స్త్వర్థః, దేవతాః దేవతానా మధిష్ఠేయత్వా ద్దేవతాశబ్దవాచ్యానీంద్రియాణ్యేకాదశ తైజసా ద్రాజసాహంకారాత్ వైకృతా త్సాత్వికాహంకారాత్, ఆసన్ జజ్ఞిరే. ౮

(మయేతి.) సర్వే, భావాః మహదాదయః, మయా, సంచోదితాః అంతరాత్మతయా ప్రవిష్టేన మయా ప్రేరితాః సంహత్య మిళిత్వా కారిణః కార్యోత్పాదనక్షమాః, అనేనాత్మసంచోదనా త్ప్రాగసంహత్యకారిత్వం సూచితం. తథా చోక్తం "నానావీర్యాః పృథ గ్భూతా స్తత స్తే సంహతిం వినే" తి. అండం విశినష్టి మమోత్తమాయతనం స్థానమ్. ౯

తస్మి న్నహం సమభవ మణ్డే సలిలసమ్భవే.
మమ నాభ్యా మభూ త్పద్మం విశ్వాఖ్యం తత్ర చాత్మభూః. ౧౦

సోఽసృజ త్తపసా యుక్తో రజసా మదనుగ్రహాత్,
లోకా న్సపాలా న్విశ్వాత్మా భూర్భువ స్స్వరితి త్రిధా ౧౧

దేవానాం లోక ఆసీ త్స్వర్భూతానాం భువః పదమ్,
మర్త్యాదీనాం చ భూర్లోక స్సిద్ధానాం త్రితయా త్పరమ్. ౧౨

అధోఽసురాణాం నాగానాం భూమే రేకోఽసృజ త్ప్రభుః,
త్రిలోక్యాం గతయ స్సర్వాః కర్మణాం త్రిగుణాత్మనామ్. ౧౩

సలిలసంభవే తస్మి న్నణ్డే అహం సమభవం చతుర్ముఖరూపేణ సమభవం. తత్ప్రకారం వివృణోతి (మమేతి.) విశ్వాఖ్యం జగదాఖ్యం పద్మ మభూత్ తత్ర పద్మే ఆత్మభూ శ్చతుర్ముఖ స్సమభూత్. ౧౦

సః ఆత్మభూః రజసా యుక్తః తపసా చ అతో మదనుగ్రహాత్ సపాలా న్లోకా నసృజత్, లోకా నేవాహ- (భూర్భువస్స్వరితి త్రిధా.) భూర్భువః స్వరితి పదత్రయ మవ్యయమ్. ౧౧

తత్ర స్వః స్వర్లోకో దేవానా మోకః స్థాన మభూత్, భువః అంతరిక్షం భూతానాం పదం స్థాన మాసీత్ మర్త్యాదీనాం భూర్లోకః పద మాసీత్ సిద్ధానాం భృగ్వాదీనాం బ్రహ్మర్షీణాం త్రితయా ల్లోకత్రయా త్పరం మహర్జనాదికం పద మాసీత్. ౧౨

అసురాణాం నాగానాం చ ఓకః స్థానం భూమే రధస్తాత్ అతలాదిక మసృజత్ అతలాదీనాం భూవివరరూపత్వేన భూమ్యా మేవాంతర్భావాత్ మహరాదీనాం సుఖప్రధానత్వేన స్వర్శబ్దేన సంగ్రహా త్త్రిలోకత్వవ్యవహారః అవాంతరలోకవివక్షయా తు లోకానాం చతుర్దశత్వవ్యవహారః ఏవం చ సర్వేఽపి లోకాః కర్మణా ప్రాప్యాః త్రిలోక్యంతర్గతా ఏవేత్యాహ (త్రిలోక్య మితి) త్రిగుణాత్మనాం త్రయో గుణాః సత్వాదయో యేషాం తేషాం ఆత్మనాం క్షేత్రజ్ఞానాం కర్మణాం సాత్వికరాజసతామసకర్మణాం గతయః ఫలభూతలోకప్రాప్తయః త్రిలోక్యామేవ బ్రహ్మాండాంతర ఏవేత్యర్థః. ౧౩

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

యోగస్య తపసశ్చైవ న్యాసస్య గతయోఽమలాః,
మహర్జన స్తప స్సత్యం భక్తియోగస్య మద్గతిః. ౧౪

మయా కాలాత్మనా ధాత్రా కర్మయుక్త మిదం జగత్,
గుణప్రవాహ ఏతస్మి న్నున్మజ్జతి నిమజ్జతి. ౧౫

అణు ర్బృహ త్కృశ స్స్థూలో యో యో భావః ప్రసిధ్యతి.

తదుపపాదయతి (యోగస్యేతి.) యోగస్య ప్రాణాయామాదిరూపస్య న్యాసస్య సంన్యాసాశ్రమస్య చ గతయః అమలాః నిర్మలా స్సాత్త్విక్యః. తా ఏవాహ మహర్జన స్తపస్సత్య మితి. యది కర్మణా మేతా గతయ స్తర్హి త్వద్భక్తేః కా గతి రిత్యత ఆహ (భక్తియోగస్య మద్గతి రితి.) మదిత్యేతత్పూర్వోత్తరాభ్యాం సంబధ్యతే. మద్భక్తియోగస్య మద్గతిః పరమపదప్రాప్తిః ఫల మిత్యర్థః. ౧౪

ఇత్థం మహదాదిసమష్టివ్యష్టిరూపే ణోభయాత్మనా ప్రకృతి రుపపాదితా "ద్విధా సమభవ ద్బృహ" దితి ప్రకృతిపురుషశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వ ముక్తం. నను ప్రకృతే రేవ కృత్స్న సమష్టివ్యష్టితత్త్వాత్మనా పరిణామే సతి కథం విశిష్టస్యోపాదానత్వసిద్ధిః న యుజ్యతే చ విశిష్టోపాదానత్వం అన్యథా విశేష్యాంశేఽపి వికారాశ్రయాపత్తే రిత్యాశఙ్కాయాం విశిష్టోపాదానత్వం సాధయితుం తావ ద్విశేష్యాంశ స్యోపాదానత్వం నామ సద్వారకావస్థాశ్రయత్వం ప్రకృతిపురుషనియమనభేదరూప మేవేత్యభిప్రేత్యాహ (మయేతి.) మయా ధాత్రా అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన భర్త్రా కాలాత్మనా కాలశరీరకేణ చరతా చ గుణపరిణామాత్మకే ప్రకృతిమండలే ఉన్మజ్జతి ఉత్పద్యతే నిమజ్జతి వినశ్యతి ధాత్రేత్యనేనాత్మనో ధార్యగతావస్థానిర్వాహకత్వప్రతీతే ర్నియమనభేదప్రతీతే శ్చ సద్వారకాద్వారకోభయవిధావస్థాశ్రయత్వసిద్ధిః నియంతృత్వప్రతీతే శ్చ నిమిత్తకారణత్వసిద్ధిః తత్ర సద్వారకావస్థాశ్రయత్వేన స్వరూపతః స్వభావత శ్చ న వికారః సర్వావస్థచేతనాచేతననియమనభేద స్యాద్వారకత్వేఽపి న తస్య స్వరూపస్వభావ వికారాత్మకత్వం, యద్యపి తన్నియమనం తద్గతావస్థానుకూలసంకల్పరూపజ్ఞానావస్థారూప మేవేతి స్వభావతో వికారరూప మేవ తథాపి సంకోచవికాసాత్మకజీవధర్మభూతజ్ఞానవికారవ న్న హేయవికారాత్మకః కింతు నిరతిశయోత్కర్షావహకల్యాణగుణాత్మకత్వ మేవేతి తాత్పర్యం. కర్మయుక్త మిత్యనేన నియమనస్య కర్మానురూపత్వప్రతీతే రాత్మనో వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాద్యభావః ఫలితః. ౧౫

ఇదం జగ దిత్యనేన కి మచేతనం వివక్షితం కింవా చేతన మిత్యతోఽభయ మపీత్యభిప్రేత్య

సర్వోఽప్యుభయసంయుక్తః ప్రకృత్యా పురుషేణ చ. ౧౬

య స్తు యస్యాది ర న్త శ్చ స వై మధ్యం చ తస్య సన్,
వికారో వ్యవహారార్థో యథా తైజసపార్థివాః. ౧౭

యదుపాదాయ పూర్వ స్తు భావో వికురుతే పరమ్,
ఆది రన్తో యస్య యస్మిం స్తత్సత్య మభిధీయతే. ౧౮

తత్ర హేతుత్వేన చేతనాచేతనయో ర్మిథోఽనపాయిత్వ మాహ (అణు రితి.) యో యో భావః. అర్థః ప్రసిద్ధ్యతి ప్రమితో భవతి స సర్వోఽపి భావః ప్రకృత్యా పురుషేణ చేత్యుభయేన సంయు క్తః ౧౬

ఇదం జగ దున్మజ్జతి నిమజ్జతీత్యనేన ప్రకృతిపురుషయో స్స్వాశ్రి దున్మజ్జనాద్యవస్థాశ్రయత్వ ము క్తం, తయో రపి వా కథం నిత్యయో స్త త్త్వం స్థాయిత్వవిరోధా దిత్యాశఙ్క్యావస్థానా మాగమాపాయిత్వేఽప్యవస్థావతః స్థాయిత్వ మాహ (య స్త్వితి.) యస్య కార్యస్య య ఆది రంత శ్చ య ఆదా వ న్తే చా స్తీత్యర్థః. స తస్య మధ్యం మధ్యే సోఽ స్త్యేవేత్యర్థః, యద్వా. యస్యావస్థాపర పర్యాయకార్యరూపస్య వస్తునః, య ఆదిః తదవస్థాభజనార్హతయా పూర్వ మవస్థితః స ఏవ తస్యాంతః తదవస్థావినిర్ముక్తోఽవశిష్యతే మధ్యం చ త త్తదవస్థాసు త త్తదవస్థాభా క్త్వేనావతిష్ఠతే. తత్ర దృష్టాంతః యథా తై జసపార్థివాః తై జసాః కటకమకుటాదయః పార్థివాః ఘటశరావాదయః కటకాద్యవస్థాపూర్వో త్తరమధ్యకాలే ష్వనువృ త్తం మృత్సువర్ణాదిద్రవ్యం యథా స్థాయి తద్వదిత్యర్థః. ద్రవ్యస్థాయిత్వకథనేన కార్యకరణయో రభేదః ఫలితః సత్కార్యవాద శ్చ తర్హి ఘటాదివికారః కిమర్థ ఇత్యత ఆహ వికారో వ్యవహారార్థ ఇతి. వికార ఇతి నామధేయ స్యాప్యుపలక్షణం. వికారః అవస్థా నామధేయప్రా ప్తి స్తు ఘటేన జల మాహరేతి వ్యవహారః జలాహరణాదిప్రయోజనార్థ శ్చేత్యర్థః. అత్ర "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృ త్తికేత్యేవ సత్య" మితిశ్రుత్యర్థోఽనుసంహితః. ౧౭

ఉపపాదితం స్థాయిత్వ మేవ భఙ్గ్యంతరేణోపపాదయతి (యదుపాదాయేతి.) భావః స్వావస్థావ స్థితః పదార్థః యదుపాదాయ యదుపాదానం కృత్వా వికురుతే స్వావస్థాం భజతే సః పూర్వః తుశబ్దోఽవధారణార్థకః, స్వావస్థాయాః పూర్వ ముపాదానతయాఽవస్థిత స్తదాత్మక ఏవేత్యర్థః. పరం స్వావస్థాయాః పరస్తా దపి తాదాత్మక ఏవ అతో యస్మిన్ ద్రవ్యే యస్య వికారస్యాది రంత శ్చ దృశ్యతే తద్ద్రవ్యం, సత్యం స్థాయి త్వేనాభిధీయతే, న త్వవస్థాప దాగమాపాయీతి భావః. ౧౮

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

ప్రకృతి ర్హ్యస్యోపాదాన మాధారః పురుషః పరః,
సతోఽభివ్యఞ్జకః కాలో బ్రహ్మ తత్త్రితయం త్వహమ్. ౧౯

సర్గః ప్రవర్తతే తావ త్పౌర్వాపర్యేణ నిత్యశః,
మహాన్ గుణవిసర్గార్థస్థిత్యన్తో యావ దీక్షణమ్. ౨౦

ఇత్థ మచిద్ద్రవ్యస్య స్వరూపతః స్థాయిత్వం అవస్థానాం తద్విపరీతత్వం చోక్తం. అథ ప్రకృతివిలక్షణస్వరూపస్య పురుషస్య సద్వారకాద్వారకోభయావస్థాశ్రయత్వం స్థాయిత్వం చ వదన్ బ్రహ్మణోఽపి సద్వారకావస్థాశ్రయస్థిరీకరణాయ చిదచిచ్ఛరీరకత్వనిబంధనేన తత్సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశతి (ప్రకృతి రితి.) అస్య దేవమనుష్యాదివివిధదేహజాలస్య ప్రకృతి రుపాదానం పరః ప్రకృతేః పరః, పురుషః జీవః ఆధారః పురుష ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయకం యద్వా ఏకస్మి న్జీవే కథితం తుల్యన్యాయా జ్జీవాంతరేఽప్యూహితం భవ త్యేవేత్యేకవచనం, ఏవ మన్యత్రాపి. ఆధారః దేవాదిశరీరాంతః ప్రవేశేన ధారకః, అనేన సద్వారకావస్థాశ్రయిత్వ ముక్తం, ప్రకృతిగతావస్థానాంతరద్వారా తద్ధారక పర్యంతత్వాత్, ఏవం చ న జీవస్వరూపస్వభావయో స్థాయిత్వవిరోధః సతః ఏవం స్వరూపతః స్వభావత శ్చ నిత్యస్యాత్మనః అభివ్యఞ్జకః కాలః ధర్మభూతజ్ఞానాభివ్యక్తినిమిత్తభూతః సృష్టిదశాయాం హి జ్ఞానవికాసో జీవానాం అనేకసంకోచవికాసరూపవికారవద్ధర్మభూతజ్ఞాన మితి ఫలితం. తత ఏవాద్వారకావస్థాశ్రయత్వం చ తత్త్రితయం బ్రహ్మప్రకృతిపురుషకాలరూపపదార్థత్రయం బ్రహ్మశరీరాత్మ భావనిబంధన మిదం సామానాధికరణ్యం. యద్వా. తే ప్రకృతిపురుషకాలా స్త్రయోఽపి అవయవా యస్య తత్త్రితయం సంఖ్యాయా అవయవే తయప్ తస్య "ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వే"త్యయజాదేశః. అనేన బ్రహ్మణ స్స్వావయవభూతచిదచిద్ద్వారా తద్గతావస్థాశ్రయత్వం ఫలితం. బ్రహ్మశబ్దస్య దేవతాంత రగతత్వవ్యుదాసాయాహ బ్రహ్మత్వహ మితి. ౧౯

ఇత్థం చిదచితోః స్వరూపతః స్థాయిత్వ ముక్తం. అథ కార్యస్య జగతోఽపి ప్రవాహనిత్యత్వ మాహ (సర్గ ఇతి.) యావదీక్షణం యత్సంకల్పో యావ త్తావ త్పౌర్వాపర్యేణ మహా నిత్యుపలక్షణం మహదాదిః, సర్గః, ప్రపఞ్చః గుణవిసర్గార్థస్థిత్యంతః. గుణై స్సత్వాదిభిః విసర్గః. సృష్టి ర్యస్య సః అర్థ శ్చిదచిద్రూపః. తస్య స్థితి రంతః, సంహార శ్చ యస్య తథాభూతః, నిత్యశః. ప్రవర్తతే. ౨౦

విరాణ్మయాఽఽసాద్యమానో లోకకల్పవికల్పకః,
పంచత్వాయ విశేషాయ కల్పతే భువనైః సహ. ౨౧

అన్నే ప్రలీయతే మర్త్య మన్నం ధానాసు లీయతే,
ధానా భూమౌ ప్రలీయన్తే భూమి ర్గన్ధే ప్రలీయతే. ౨౨

అప్సు ప్రలీయతే గన్ధ ఆప శ్చ స్వగుణే రసే.
లీయతే జ్యోతిషి రసో జ్యోతీ రూపే ప్రలీయతే. ౨౩

రూపం వాయౌ స చ స్పర్శే లీయతే సోఽపి చామ్బరే.

ఏవం సృష్టిం నిరూప్యాథ ప్రళయం నిరూపయతి (విరాడిత్యాదినా) మయా కాలశరీరకేణ విరాట్ బ్రహ్మాండం ఆసాద్యమానః లయం నీయమాన ఇత్యర్థః. కథంభూతః. లోకకల్పవికల్పకః, లోకానాం జనానాం కల్పః, సర్గప్రళయాదిక్లృప్తిః స యస్మి న్కల్పత ఇతి తథా యద్వా లోకానాం పృథివ్యాదిలోకానాం కల్పస్య కల్పనాయాః. వికల్పో భేదో యస్మిన్ సః భువనైః. స్వాంతర్వర్తిభి స్సహ పఞ్చత్వాయ విశేషాయ పఞ్చత్వరూపావస్థావిశేషాయ కల్పతే పఞ్చత్వం నాశ స్త మాపన్నో భవతీత్యర్థః. ౨౧

త దేవోపపాదయతి (అన్న ఇత్యాదినా.) మర్త్యశబ్ద శ్శరీరపరః శరీరం అన్నే ప్రలీయతే అన్నాభావే శరీరం విలీయత ఇత్యర్థః. "స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ" ఇత్యన్నరసపరిణామత్వ శ్రవణాత్ తదభావే తల్లయదర్శనాత్ ఘటస్య మృత్త్వాపత్తి రివ శరీరస్యాన్నత్వాపత్తే రదర్శనా చ్చ అన్నం ధానాసు లీయతే ధానా ధాన్యాని తేషు లీనేషు సత్స్వన్న మపి లీనం భవతీత్యర్థః. ధానా ఉప్తా న ప్రరోహంతీతి భావః. గంధే స్వగుణే గంధతన్మాత్ర ఇత్యర్థః. శబ్దతన్మాత్ర ఇత్యగ్రే దర్శనాత్. ౨౨

(అప్స్వితి.) స్పష్టోఽర్థః. ౨౩

(రూప మితి.) రూపం వాయౌ లీయతే స చ వాయుః స్పర్శే సోఽపి స్పర్శోఽపి ఇంద్రియాణీత్యాది నను యోనయ ఇతి న కాశ్చిత్సంతి న చ తాసాం కారణం మనః. సమనస్కానా మింద్రియాణాం వైకారికాహంకారకార్యత్వాత్ అతో మనసి లయశ్చానుపపన్నః. సత్యం ఏవ మస్య గ్రంథస్య యోజనా త త్తదింద్రియకారణభూతా వైకారికాహంకారద్రవ్యైకదేశాః యోనిశబ్దేనోచ్యంతే

(సాంఖ్యయోగాభివర్ణనద్వారా మనోమోహనివర్తనప్రతిపాదనఘట్టః)

అమ్బరం శబ్దతన్మాత్రే ఇంద్రియాణి స్వయోనిషు. ౨౪

యోని ర్వైకారికే సౌమ్య లీయతే మనసీశ్వరే,
శబ్దో భూతాది మప్యేతి భూతాది ర్మహతి ప్రభుః. ౨౫

స లీయతే మహా న్స్వేషు గుణేషు గుణవత్తమః,
తేఽవ్యక్తే సంప్రలీయన్తే తత్కాలే లీయతేఽవ్యయే. ౨౬

కాలో మాయామయే జీవే జీవ ఆత్మని మయ్యజే,
ఆత్మా కేవల ఆత్మస్థోఽవికల్పాపాయలక్షణః. ౨౭

మనసి స్వకారణే లీయమానే సతి తేన సహ సర్వేంద్రియారమ్భకాంశా వైకారికే సాత్త్వికాహంకారే లీయంత ఇతి ఈశ్వరశబ్దః కారణమాత్రపరః. వైకారికశరీరకే ఈశ్వరే లీయతే ఇతి వా ఏవం శబ్దోఽపి శబ్దతన్మాత్ర మపి భూతాదిం స్వకారణం తామసాహంకారం అప్యేతి. తం ప్రతి లయ మేతీత్యర్థః. భూతాది ర్మహతీత్యత్ర భూతాదిశబ్దః. తైజసవైకారికయో రప్యుపలక్షణార్థః త్రివిధోఽప్యహంకారో మహత్తత్త్వే లీయతే ఇత్యర్థః. తం విశినష్టి ప్రభుః దేహాత్మాభిమానాదిరూపమోహజనకత్వాత్. ౨౪-౨౫

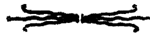
(స లీయత ఇతి.) స్వేషు స్వకారణభూతేషు గుణేషు సత్త్వాదిషు, త్రిషు. తం విశినష్టి (గుణవత్తమ ఇతి.) అధ్యవసాయహేతుత్వాత్ మహా న్స్వై బుద్ధిలక్షణ ఇత్యుక్తేః. నను మహత్తత్త్వం ద్రవ్యం గుణేషు కథం తస్య లయః. ఉచ్యతే- గుణేషూపరతేషు మహాన్ లీయతే గుణా శ్చోపరత వైషమ్యాః, అవ్యక్తే వర్తంత ఇత్యర్థః. తదవ్యక్తం కాలే లీయతే కాలేన సహ సంసృష్టం భవతీత్యర్థః లీయత ఇత్యనేన సంసర్గవిశేషమాత్ర మేవోచ్యతే న తు లయః. కాలస్యావ్యక్తప్రకృతిత్వాభావాత్ అవ్యయ ఇత్యనేన స్వరూపతః కాలస్య నిత్యత్వ ముచ్యతే. ౨౬

మాయామయే ప్రకృతిప్రచురే తత్సంసృష్ట ఇత్యర్థః. తస్మి న్జీవే కాలో లీయతే జీవేన సహ సంసృష్టో భవతీత్యర్థః జీవః ఆత్మని అంతరాత్మని అజే కర్మాయత్తోత్పత్తిరహితే మయి లీయతే ఇత్యర్థః. అజ ఇత్యనేనాత్మన ఉత్పత్తిప్రతిసంబంధిలయోఽపి నాస్తీతి సూచ్యతే. తదుపపాదయతి (ఆత్మేతి.) సర్వాంతరాత్మభూతోఽహం ఆత్మ న్యేవ తిష్ఠతీతి తథా న కస్మి న్నస్యేమీతి భావః. తతోఽవికల్పాపాయలక్షణః. వికల్పో దేవాదిశరీరభేదః, అపాయ స్తదపగమ స్తాభ్యాం న లక్ష్యత ఇతి తథా అస్పృష్టోత్పత్తివినాశావస్థ ఇత్యర్థః, కేవలః మహదాదికార్యసమష్టిరహితః. ౨౭

ఏవ మన్వీక్షమాణస్య కథం వై కల్పికో భ్రమః.
మానసో హృది తిష్ఠేత వ్యోమ్నీవార్కోదయే తమః. ౨౭

ఏష సాంఖ్యవిధిః ప్రోక్త స్సంశయగ్రన్థిభేదకః.
ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం పరావరదృశా మయా. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కన్ధే, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

ఇత్థం సాంఖ్యం నిరూప్య తస్య "జహ్యా ద్వైకల్పికం భ్రమ" మిత్యుక్తవైకల్పికభ్రమహాని కరత్వం సదృష్టాంత మాహ (ఏవ మితి.) ప్రకృతిపురుషకాలేశ్వరవివేక మిత్థ మన్వీక్షమాణస్య పుంసః. వైకల్పికః స్థూలోఽహ మిత్యాదివికల్పవిషయః, భ్రమః, న చ మానసః మనఃకరణకః, హృది కథం తిష్ఠేత న తిష్ఠేదేవేత్యర్థః, అర్కోదయే సతి తమ ఇవ. ౨౭

అనేన సాంఖ్యవర్ణనేన సర్వభావానాం ప్రతిలోమానుమతో భవాప్యయౌ విజానీయా దిత్యుత్థాపితా జిజ్ఞాసాఽపి శాంతా బభూవేత్యుపసంహరతి (ఏష ఇతి) సాంఖ్యస్య ప్రకృతిపురుషకాలేశ్వర విభాగస్య విధిః, జ్ఞాపనం అజ్ఞాతజ్ఞాపకో హి విధిః, అత స్తేన తద్వివక్షితం సంశయః దేహాత్మ జీవేశ్వరభేదాభేదసంశయ స్స ఏవ గ్రంథిః, తద్వద్దుర్మోచత్వాత్ తం ఛినత్తీతి తథాభూతః, ఏష సాంఖ్యవిధిః. పరావరదృశా సమష్టివ్యష్టితత్త్వయాథాత్మ్యద్రష్ట్రా మయా ప్రతిలోమానులోమాభ్యాం సర్గసంహారక్రమాభ్యాం ప్రోక్తః కృత ఇత్యర్థః. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, చతుర్వింశోఽధ్యాయః.

అథ పంచవింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ –

గుణానాం సహమిశ్రాణాం పుమాన్యేన యథా భవేత్,
తన్మే పురుషవర్యేద ముపధారయ శంసతః. ౧

శమో దమ స్తితిక్షేక్షా తప స్సత్యం దయా స్మృతిః,
తుష్టి స్త్యాగోఽస్పృహా శ్రద్ధా హ్రీర్దయాదిస్స్వనిర్వృతిః. ౨

కామ ఈహా మద స్తృష్ణా స్తమ్భ ఆశీ ర్భిదా సుఖమ్,
మదోత్సాహో యశః ప్రీతి ర్హాస్యవీర్యం బలోద్యమః. ౩

అథ పఞ్చవింశోఽధ్యాయః.

"త్రిలోక్యాం గతయ స్సర్వాః కర్మణాం త్రిగుణాత్మనామ్. భక్తియోగస్య మద్గతి" రితి సత్త్వాదిగుణానుగుణకర్మప్రయుక్తో గతిభేద ఇత్యుక్తం, తత్ర యేన గుణేన యదభినివేశ స్స్యా దితి జిజ్ఞాసా మాలక్ష్యాహ (గుణానా మితి.) గుణానాం సత్త్వాదీనాం ప్రత్యేకం మిథో మిశ్రాణాం చ మధ్యే యేన గుణేన పుమాన్ యథా భవేత్ యాదృశో భవేత్ యదభినివేశో భవే దిత్యర్థః. త దేతత్ హేపురుషవర్య శంసతః కథయతో మే మత్తః. ఉపధారయ శృణు. ౧

ఇత్థం శ్రోతుం ప్రచోద్య జిజ్ఞాసిత ముపపాదయితుం తావ త్ప్రత్యేక మసాధారణ కార్యాణ్యాహ (శమ ఇత్యాదినా) శమాదయః, సత్త్వస్య వృత్తయః కార్యభూతాః, కామాదయో రజసః క్రోధాదయ స్తమసః, తత్ర శమోఽంతఃకరణావధానం దమో బాహ్యేంద్రియావధానం తితిక్షా ద్వంద్వ సహిష్ణుతా ఈక్షా తత్త్వవిమర్శః స్మృతి రనుభూతా విస్మరణం అస్పృహేతి ఛేదః వైరాగ్యం శ్రద్ధా ఆస్తిక్యం హ్రీ రనుచితే కర్మణి లజ్జా దయా దానం "దయదానగతిరక్షణేష్వి" త్యనుశాసనాత్ అన్యథా పౌనరుక్త్యాత్ ఆదిశబ్దేనార్జవవినయాదిః స్వనిర్వృతిః ఆత్మానుభవజం సుఖమ్. ౨

కామో విషయా నభుక్త్వావస్థాతు మశక్తిః, ఈహా చేష్టా మదో దర్పః తృష్ణా అసంతోషః స్తమ్భో గర్వః, ఆశీః ధనాదిలిప్సా భిదా వైషమ్యం సుఖం విషయభోగః, మదోత్సాహః సాహస కర్మాభినివేశః, యశసి ప్రీతిః స్తుతిప్రియతా హాస్యం అపహాసః. వీర్యం ప్రభావావిష్కారః బలోద్యమః బలేన ఉద్యోగః, రాజసః. న్యాయేనోద్యమ స్తు సాత్త్విక ఏవ. ౩

క్రోధో లోభోఽనృతం హింసా యాచ్ఞా దమ్భః క్లమః కలిః.
శోకమోహౌ విషాదార్తీ నిద్రాశాఽఽ రనుద్యమః.

సత్వస్య రజస శ్చైతా స్తమస శ్చానుపూర్వశః,
వృత్తయో వర్ణితప్రాయా స్సన్నిపాత మథో శృణు.

సన్నిపాత స్త్వహ మితి మమేత్యుద్ధవ యా మతిః,
వ్యవహార స్సన్నిపాతో మనోమాత్రేన్ద్రియాసుభిః.

అర్థే ధర్మే చ కామే చ యదాఽసౌ పరినిష్ఠితః,

క్రోధః అసహిష్ణుతా లోభః వ్యయపరాఙ్ముఖతా, అనృతం అశాస్త్రీయం ప్రమాణ మితి భాషణం హింసా నామ ద్రోహః. యాచ్ఞా ప్రార్థనా దమ్భో వఞ్చనం క్లమః శ్రమః కలిః కలహః. శోకమోహౌ వనుశోచనం భ్రమ శ్చ విషాదార్తీ దుఃఖం దైన్యం చ ఆశా ఇదం మమ భవిష్య తీత్యపేక్షాభి ర్భయం, అనుద్యమో జాడ్యమ్. ౪

పుంసః, సత్వాదిగుణత్రయాభివృద్ధ్యా క్రమే ణైతే భవంతి. ఏభి శ్చాయం సాత్వికో రాజస స్తామస శ్చేత్యనుమీయతే. ఏతాః అనుపూర్వశః క్రమేణ శ్లోకత్రయోక్తాః వర్ణితప్రాయాః అన్యా అప్యూహ్యా ఇతి భావః. అథ మిశ్రాణాం గుణానాం వృత్తీ ర్వివక్షుః శ్రవణాయ ప్రచోదయతి (సన్నిపాత మథో శృణ్వితి.) సన్నిపాతం గుణానాం మిథ స్సమ్మేళనప్రయుక్తం కార్య మిత్యర్థః. ౫

హేఽుద్ధవ, అహం మమేతి యా మతిః స సన్నిపాతః. అహంకారమమకారౌ మిశ్రితగుణ కార్యభూతా విత్యర్థః, అహంమమమతిమూలక స్సర్వోఽపి మనోమాత్రేంద్రియకారణకో వ్యవహార శ్చ గుణసన్నిపాతప్రభవః, మనోమాత్రేతి మాత్రాశబ్దేన శబ్దాదితన్మాత్రకార్యాకాశాదిభూతకార్యదేహో వివక్షితః. ౬

కించ (అర్థ ఇతి) అర్థాదిషు త్రిష్వసౌ పుమాన్ యదా యది పరినిష్ఠితః తదాయం త్రైవర్ణిక జనానుకూలః వ్యాపారః గుణానాం సన్నికర్షః సన్నిపాతప్రయుక్తః. స చ శ్రద్ధారతిధనావహః శ్రద్ధా చికీర్షితవిషయా త్వరా రతిః ప్రీతిః ధనం చ తా న్యావహతీతి తథా తత్ర ధర్మపరినిష్ఠాత్మకో వ్యాపారోఽ కామయోః శ్రద్ధా రత్యావహః. పున ర్ధర్మపరినిష్ఠాద్వారా ధనావహ శ్చ యద్వా పుమాన్ సంనికర్షః.

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

గుణానాం సంనికర్షోఽయం శ్రద్ధారతిధనావహః, ౭

ప్రవృత్తిలక్షణే నిష్ఠా పుంసో యర్హి గృహాశ్రమే,
స్వధర్మే చానుతిష్ఠేత గుణానాం సమితి ర్హి సా. ౮

పురుషం సత్వసంయుక్త మనుమీయా చ్ఛమాదిభిః,
కామాదిభీ రజోయుక్తం క్రోధాద్యై స్తమసా యుతమ్. ౯

యదా భజతి మాం భక్త్యా నిరపేక్ష స్స్వకర్మభిః,
తం సత్వప్రకృతిం విద్యా త్పురుషం స్త్రియ మేవ చ. ౧౦

సమిత్యేకీకారే నికర్షో నిపాతో యస్మిం స్తథాభూతోఽయం పరినిష్ఠితః. పుమాఞ్ శ్రద్ధాద్యావహాశీల ఇత్యర్థః. ధర్మాదినిష్ఠాశ్రద్ధాద్యావహత్వస్వభావాభ్యాం గుణసంనిపాతప్రచురత్వ మున్నేయ మితి భావః. ౭

కిం చ యర్హి యదా యస్య పుంసః ప్రవృత్తిలక్షణే త్రైవర్గికార్జనానుకూలవ్యాపారే పరినిష్ఠా స్యా త్తదా అయం పుమాఞ్ గృహాశ్రమధర్మే స్వవర్ణధర్మే చానుతిష్ఠేత పరినిష్ఠితో భవేత్ సా ప్రవృత్తిలక్షణే నిష్ఠా గుణానాం సమితిః సన్నిపత్తి ర్హి ప్రవృత్తిధర్మనిష్ఠాసమితిప్రయుక్తా అత స్తయా గుణసమితిమానిత్యున్నేయ మితి భావః. గృహాశ్రమస్వధర్మనిష్ఠారూపకార్యాంతరం వక్తుం పున రుపాదాన మిత్యవగంతవ్యమ్. ౮

ఏవం గుణసన్నిపత్తిసూచకాని తత్కార్యాణి అహంమమాభిమానవ్యవహారార్థాదినిష్ఠాఽతిత్ప్రియుక్తశ్రద్ధాద్యావహస్వభావత్వగృహాశ్రమస్వధర్మనిష్ఠారూపా ణ్యుక్తాని, ప్రత్యేకసత్వాదిగుణకార్యప్రదర్శనేన తై స్సత్వాదిప్రచురత్వ మున్నేయ మితి సూచితం, తత త్స్పష్ట మేవాహ (పురుష మితి.) శమాదిభి స్సత్వసంయుక్త మనుమీయా దితి సంబంధః, ఏవ ముత్తరత్రాపి. ౯

గృహాశ్రమస్వధర్మనిష్ఠయో ర్గుణసమితిమత్త్వానురూపత్వ ముక్తం, తయో రేవాకారాంతరేణ సత్వస్వభావత్వానురూపత్వ మాహ (యదేతి.) నిరపేక్షః ఫలాభిసంధిరహితః, స్వకర్మభిః స్వవర్ణాశ్రమోచితకర్మభిః, భక్త్యై తై రనుగృహీతయా భక్త్యా యో మాం భజతే భక్త్యా భజత ఇతి పాకం పచతీతివ న్నిర్దేశః, మయి భక్తిం కరోతీత్యర్థః, పురుషం తథా మాం భజంతీం స్త్రియం వా సత్వప్రకృతిం సత్వప్రచురస్వభావం విద్యా జ్జానీయాత్. ౧౦

యదాహ్యాశిష ఆశాస్య మాం భజేత స్వకర్మభిః,
తం రజఃప్రకృతిం విద్ధి హింసా మాశాస్య తామసమ్. ౧౧

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణా జీవస్య నైవ మే,
చిత్తజా యైస్తు భూతానాం సజ్జమానో నిబధ్యతే. ౧౨

యదేతరౌ జయే త్సత్త్వం భాస్వరం విశదం శివమ్,
తదా సుఖేన యుజ్యేత ధర్మజ్ఞానాదిభిః పుమాన్. ౧౩

స్వకర్మణా మేవ పునరాకారాంతరాఖ్యాం రజస్తమప్రకృతిత్వానుమాపకత్వ మాహ (యదేతి.) ఆశిషః ఐహలౌకికాః ఆశాస్యాభిసంధాయ స్వకర్మభిర్మాం భజేత తం రజఃప్రకృతిం విద్యాత్, హింసాం శత్రుక్షయాదిరూపాం ఆశాస్య యో మాం భజేత తం తామసం విద్యాత్ యద్వాఽత్ర స్వకర్మభి రిత్యస్య శత్రుకర్మభి రిత్యర్థః. ౧౧

నను సత్యం త్వాం భజత ఇతి. కిం భజనానుగుణం ఫలం దాస్యసి న వా యది న ప్రయచ్ఛసి తర్హి తవ ఫలప్రదత్వభంగః అథ ప్రయచ్ఛసి తర్హి తత్ఫలభోక్తు ర్జీవస్యేవ సత్త్వాదిగుణసంబంధావిశేషా త్క స్తర్హి జీవా త్ఫలదస్య విశేష, ఇత్యాశఙ్కా మాలక్ష్యాహ (సత్త్వ మితి.) జీవస్యైవ బంధకాః సత్త్వాదయ ఇత్యధ్యాహారేణాన్వయః, న మే న మమ బంధకా ఇత్యర్థః. ఇవశబ్దపాఠే యథా జీవస్య బంధకా స్తథా న మమేత్యర్థః. ఏత దేవ సహేతుక ముపపాదయతి (చిత్తజా ఇతి.) జీవ స్యేత్యనుషజ్య తే. సత్త్వాదయో, జీవస్యైవ చిత్తజాః చిత్తే స్వస్వకార్యరూపేణ జాయంత ఇతి తథా, అతో యో జీవః, స ఏవ భూతానాం, సజ్జమానః భూతపరిణామాత్మకదేహతదనుబంధివిషయాణాం మధ్యే అన్యతమే సజ్జమానః. నిబధ్యతే యైస్త్వితిపాఠే యైశ్చిత్తజై ర్బధ్యతే తస్యైవ తే సత్త్వాదయః స్వకార్యకరా ఇత్యధ్యాహృతేన సంబంధః. ౧౨

ఏవం మిశ్రామిశ్రగుణకార్యాణి ప్రదర్శ్యేదానీ మేకైకగుణోద్రేకకార్యాణి దర్శయతి సప్తభిః (యదేతరావితి.) శివ మిత్యస్య చిత్త మితి శేషః. యదా చిత్తమిత్యగ్రే దర్శనాత్ సత్త్వ మితరౌ రజస్తమోగుణా యదా జయేత్ అధఃకుర్యాత్ తదా చిత్తం భాస్వరం సూక్ష్మార్థగ్రాహకం విశదం నిర్మలం తత్ప్రతిబంధకమలరహితం, శివం శాంతం, రాగాద్యకలుషితం చ భవేదిత్యర్థః. భాస్వరత్వాదీనాం ఫలమాహ (తదేతి.) అధరీకృతేతరగుణసత్త్వయుక్తః పుమాన్ సుఖేన జ్ఞానాదిభి రిత్యాదిశబ్దేన ప్రాగుక్తశమాదిసంగ్రహః తైశ్చ యుజ్యత ఇత్యర్థః. అనేన శమాదయః ప్రాగుక్తా స్సత్త్వస్యోద్రిక్తస్య గుణా ఇతి విశేషపర్యవసానం బోధ్య మిత్యభిప్రేతం, ధర్మ స్సాత్త్వికదైవతారాధనాత్మకః జ్ఞానం తదుపాసనాత్మకమ్. ౧౩

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

యదా జయే త్తమ స్సత్వం రజ స్సఙ్గం భిదాచలమ్.
తదా దుఃఖేన యుజ్యేత కర్మణా యశసా శ్రియా. ౧౪

యదా జయే ద్రజ స్సత్వం తమోమూఢం లయం జడమ్.
యుజ్యేత శోకమోహాభ్యాం నిద్రయా హింసయాఽఽశయా. ౧౫

యదా చిత్తం ప్రసీదేత ఇంద్రియాణాం చ నిర్వృతిః,
దేహే భయం మనోఽసఙ్గం తత్సత్వం విద్ధి మత్పదమ్. ౧౬

(యదా జయేదితి.) రజః కర్తృ, సత్వం తమశ్చ గుణం జయేత్ తదా, చిత్తం సఙ్గం, సజ్జత ఇతి సఙ్గం విషయాసక్తం భిదాచలం భిదాశబ్దాదివిషయభేదేన, చలం తల్లబ్ధ్యనుగుణప్రవృత్తి స్వభావం చ భవేదిత్యర్థః. తత్ఫలమాహ (తదా దుఃఖేనేతి.) కర్మణా రాజసదైవతారాధనాత్మకేన తతః శ్రియా ధనాదిసంపదా తత్ప్రియుక్తయశసా చ యుజ్యేత. ౧౪

(యదా జయే ద్రజ ఇతి.) తమః కర్తృ, రజస్సత్వం చ గుణం జయే త్తదా చిత్తం మూఢం వివేకరహితం లయం ప్రసరరహితం, అత ఏవ జడం ఉద్యమరహితం చ భవేత్. తత్ఫల మాహ (యుజ్యేతేతి.) శోకాదిభి ర్యుజ్యేత. శోకోఽతీవపుత్రాదిమరణాదిస్మృతిజన్యః మోహ స్తత్ప్రియుక్తం పారవశ్యం, ఆశయేతి చ్ఛేదః, ఆశా విషయతృష్ణా. ౧౫

విశదం శివమితి సత్వవృద్ధే శ్శాంతిహేతుత్వ ముక్తం. అథ తస్యా ఏవావశ్యసంపాద్యత్వాభి ప్రాయే శాన్తేః ఫల మాహ. యద్వా. క్రమేణ సత్వాదీనా ముద్రేకానుమాపకాని, తత్కార్యాణ్యాహ (యదేతి) ప్రసీదేత శాంతం భవేత్, తదేంద్రియాణాం నిర్వృతిః విషయాభినివేశజ్వరవిరహాత్మకం సుఖం భవేత్. స్వనిర్వృతి రితి పాఠే స్వస్వవిషయాభినివేశజ్వరవిరహో భవేదిత్యర్థః, కిం చాభయం రోగాదిభ్యో భయా భావం, మనోఽసఙ్గం భయనిమిత్తరోగాద్యవహవస్తుషు మనసోభిలాషాభావం విషయసఙ్గాభావం వా సత్వం విద్ధి చిత్తప్రసాదాదిభిః సత్వ ముద్రిక్త మాలక్ష్యత ఇత్యర్థః. మత్పదం అహం పద్యతే ఉపలభ్యతే యస్మిన్నితి మత్పదం మదుపలబ్ధిస్థాన ముద్రిక్తసత్వం విద్ధి అనేన సత్వస్య. వృద్ధ్యభావే నిర్వృత్యాది విపరీతాన్యుద్రిక్తరజ స్తమఃకార్యాణి భవ న్తీతి సూచితమ్. ౧౬

వికుర్వ న్క్రియయా చాధీ రనిర్వృత్తిశ్చ చేతసామ్.
గాత్రా స్వాస్థ్యం మనోభ్రాన్తం రజ ఏతై ర్నిశామయ. ౧౭

సీదచ్చిత్తం విలీయేత చేతసో గ్రహణేఽక్షమమ్.
మనో నష్టం తమో గ్లాని స్తమ స్తదుపధారయ. ౧౮

ఏధమానే గుణే సత్త్వే దేవానాం బల మేధతే.
అసురాణాం చ రజసి తమస్యుద్ధవరక్షసామ్. ౧౯

సత్త్వా జ్జాగరణం విద్యా ద్రజసా స్వప్న మాదిశేత్.
ప్రస్వాపం తమసా జన్తో స్తురీయం త్రిషు సంతతమ్. ౨౦

తత్స్పష్టమేవాహ (వికుర్వన్నితి.) యదా, పురుషః క్రియయా వికుర్వన్ సాధ్వసాధు వా యత్కించి త్కుర్వన్ తత్ఫలభూతహర్షశోకాదిరూపవికారయుక్తో భవతి. తత శ్చాధి శ్చిత్తవిక్షేపః, చేతసాం జ్ఞానేంద్రియాణాం, అనిర్వృత్తిః మనోవిషయాభినివేశరూపజ్వరః గాత్రాణాం కర్మేంద్రియాధిష్ఠానానాం పాణిపాదాదీనాం అస్వాస్థ్యం పీడా తథా, భ్రాంతం చఞ్చలం భవే త్తదా ఏతైః క్రియావికారాధ్య నిర్వృత్త్యస్వాస్థ్యభ్రమైః, రజో విశామయ ఉద్రిక్తం జానీహి క్రియాభీ రజఉద్రేక మనుమాయాదితి భావః. యద్వా చేతసా మిత్యేతన్నిరూపకపరం జ్ఞానక్రియయో ర్నిరూపకాణా ముభయేంద్రియాణా మిత్యర్థః. గాత్రశబ్దోఽఙ్గమాత్రపరః. ౧౭

(సీదదితి.) యదా సీదత్ తిరోభవేత్ చేతసః జ్ఞానేంద్రియవిషయస్య రూపాదేః గ్రహణే అక్షమం సత్ చిత్తం విలీయేత తదా మనోఽపి సఙ్కల్పవికల్పాత్మకం నష్టం లీనం తమః, అజ్ఞానం గ్లానిః విషాదశ్చ, భవతి తత్ తదా తమః, ఉత్కటం, ఉపధారయ. ౧౮

కి చ (ఏధమాన ఇతి.) స్పష్టోఽర్థః. ౧౯

గుణోత్కర్షతోఽవస్థాభేదం దర్శయతి (సత్త్వా దితి.) అస్య జంతో ర్జననమరణాదిస్వభావదేహసంసృష్టస్య జీవస్య సత్త్వా దుల్లాసితా జ్జాగరణం జాగరాద్యవస్థాం విద్యాత్, తథో త్తరత్రాపి జాగరాద్యవస్థాత్రయభాక్త్వం జీవస్య గుణపరిణామాత్మకదేహసంబంధప్రయుక్తం న స్వభావత స్తద స్తీ త్యాహ. తురీయం త్రిషు సంతత మితి యత్ త్రిషు జాగరాదిషు సంతతం వ్యాప్తం అవస్థాత్రయాన్వితత్వేన ప్రతీయమాన మాత్మస్వరూపం తత్తురీయం స్వభావతోఽవస్థాత్రయవినిర్ముక్తమ్. ౨౦

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

ఉపర్యుపరి గచ్ఛన్తి సత్త్వేనాబ్రహ్మణో జనాః,
తమసాఽధోఽధ ఆముఖ్యా ద్రజసాన్తరచారిణః. ౨౧

సత్త్వే ప్రలీనా స్స్వర్యాన్తి నరలోకం రజోలయాత్,
తమోలయాస్తు నిరయం యాన్తి మామేవ నిర్గుణాః. ౨౨

మదర్పణం నిష్ఫలం వా సాత్త్వికం నిజకర్మతత్,
రాజసం ఫలసఙ్కల్పం హింసా ప్రాయాది తామసమ్. ౨౩

గుణానా ముల్లాసతారతమ్యేన గతిభేదానాహ (ఉపర్యుపరీతి.) ఉపర్యుపరి. ఆబ్రహ్మణః బ్రహ్మలోక మభివ్యాప్య సత్త్వేన తరతమోల్లాసవతా హేతుభూతేన గచ్ఛంతి సత్త్వస్యేషద్వృద్ధౌ స్వర్లోకం తతోఽధికవృద్ధౌ మహరాదిలోకం తతోఽపివృద్ధౌ సత్యలోక మిత్యేవ ముపర్యుపరి గచ్ఛంతీత్యర్థః. ఏవం తమసా అధోఽధో గచ్ఛంతీతి తత్రాభివిధి మాహ (ఆముఖ్యాదితి.) ఆముఖ్యోఽతివిహీనో లోకః ఆ సమంతా త్కార్త్స్న్యేన ఆముఖ్యః తమభివ్యాప్తః. ఆముఖ్యాదితి నఞాజౌ ప్రశ్లేషాత్ ఆముఖ్యాత్ స్థావరా నభివ్యాప్యేతి కేచి ద్వ్యాచక్షతే రాజసాస్తుక్తేనాంతరచారిణః. ౨౧

తత్తద్గుణోద్రేకదశాసు మరణాదీనాం గతిభేదహేతుతా మాహ (సత్త్వ ఇతి.) సత్త్వే ప్రకృష్టే సతి ప్రలీనాః స్వఃస్వర్గం గచ్ఛంతి రజోలయాః రజసి ప్రవృద్ధే సతి లయో యేషాం తే తథా ఏవం తమోలయా ఇత్యత్రాప్యర్థః ఉపర్యుపరి గచ్ఛంతీత్యనేన సత్త్వోల్లాసానుసార మూర్ధ్వగమన మిత్యుక్తం నిరతిశయోల్లాసే తు క్వ యాంతీత్యత్రాహ (యాంతి మామేవ నిర్గుణా ఇతి.) అస్మి న్ప్రకరణే నిర్గుణ శబ్దేనాతివృద్ధం సత్త్వ ముచ్యతే. అతీవోల్లాసితం సత్త్వం గుణసంబంధవిఘాతకం "సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణా బుద్ధే ర్నచాత్మనః. సత్త్వేనాన్యతమౌ హన్యా త్సత్త్వం సత్త్వేన చైవహి" త్యుక్తత్వాత్. అతోఽత్ర నిర్గుణశబ్దేన నైర్గుణ్యావహనిరతిశయసత్త్వోల్లాసదశాప్రలీనా ఉచ్యన్తే. తే మామేవ యాంతీత్యర్థః. ౨౨

ఏవం సత్త్వాదిగుణానుసారిణో గతిభేదా ఉక్తాః. అథ తదనుసారిణః కర్మజ్ఞానోపాసనకర్తృ శ్రద్ధాహారసుఖభేదా నాహ (మదర్పణ మితి.) మయ్యర్పణం యస్య తన్మదర్పణం యథా మదారాధన రూపత్వేన కృత మిత్యర్థః. నిష్ఫలం ఫలాభిసంధిరహితం వా య న్నిజకర్మ తత్సాత్త్వికం య త్ఫలసఙ్కల్ప మభ్యుదయఫలసఙ్కల్పవత్ తత్ రాజసం యు ద్ధింసాప్రాయాది శత్రుహింసాద్యభిసంధి ప్రయుక్తం ఆదిశబ్దేన మాత్సర్యాదిసంగ్రహః తత్తామసమ్. ౨౩

కైవల్యం సాత్త్వికం జ్ఞానం రజో వైకల్పికం చ యత్,
ప్రాకృతం తామసం జ్ఞానం మన్నిష్ఠం నిర్గుణం స్మృతమ్. ౨౪

వనం తు సాత్త్వికో వాసో గ్రామో రాజస ఉచ్యతే
తామసం ద్యూతసదనం మన్నికేతం తు నిర్గుణమ్. ౨౫

సాత్త్వికః కారకోఽసఙ్గీ రాగాన్ధో రాజస స్స్మృతః.
తామసః స్మృతివిభ్రష్టో నిర్గుణో మదుపాశ్రయః. ౨౬

సాత్త్విక్యాధ్యాత్మికీ శ్రద్ధా కర్మశ్రద్ధా తు రాజసీ,
తామ స్యధర్మే యా శ్రద్ధా మత్సేవాయాం తు నిర్గుణా. ౨౭

(కైవల్య మితి.) కేవల మేవ కైవల్యం ఆరోపితాకారవిధురం, యథావస్థితాకారగోచర మిత్యర్థః. త జ్జ్ఞానం సాత్వికం వైకల్పికం ఆరోపితాకారవిషయం, య త్త ద్రజః తత్ప్రయుక్త మిత్యర్థః. యత్తు ప్రాకృతం కించి దిత్యవిభక్తవిషయం, త త్తామసం మన్నిష్ఠం మయ్యేవ నిష్ఠాత్మకం మద్గోచరం నిర్గుణం ఉద్రిక్తసత్వప్రచురమ్. ౨౪

(వనంత్వితి.) సాత్వికం సత్వోద్రేకజన్యరుచిప్రయుక్తః వాసః ఆధార ఇత్యర్థః. వసంత్య స్మిన్నితి వాసః అధికరణేఘఞ్ యద్వా వనం సాత్వికోవాసః సత్వోదయహేతు రావాసః ద్యూతసదనం ద్యూతపానాదిసదనావాస, స్తామసః మన్నికేతం మమ నికేతనం యస్మిన్ త చ్ఛ్రీరఙ్గాదిదివ్యస్థానం తు నిర్గుణం గుణత్రయవిఘాతకసత్వవృద్ధ్యతిశయహేతు రిత్యర్థః. ౨౫

(సాత్విక ఇతి,) కారకః కర్తా స యద్యసఙ్గః న సఙ్గోఽర్థకామయో ర్యస్య, తథాభూత స్తదా సాత్వికః రాగాంధోఽత్యభినివేశవాం స్తు కారకః రాజసః స్మృతివిభ్రష్టః విషయాణా మనర్థావహత్వం పశ్యన్నపి తత్స్మృతివిభ్రంశయుక్తః కారక స్తామసః, మదుపాశ్రయః మద్ధ్యానాదిగోచరః. యద్వా అహ ముపాశ్రయః శరణం యస్య స కారకః నిర్గుణః నిరతిశయోల్లాససత్వగుణయుక్తః. ౨౬

(సాత్వికేతి.) ఆధ్యాత్మికీ అధ్యాత్మశాస్త్రవిషయా మత్సేవాయాం తు నిర్గుణా సత్వోద్రేకాతిశయజన్యా. ౨౭

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

పథ్యం పూత మనాయాస మాహార్యం సాత్త్వికం స్మృతమ్,
రాజసం చేంద్రియప్రేష్ఠం తామసం చార్తిదాశుచి. ౨౮

సాత్త్వికం సుఖ మాత్మోత్థం విషయోత్థం తు రాజసమ్,
తామసం మోహదైన్యోత్థం నిర్గుణం మదుపాశ్రయమ్. ౨౯

ద్రవ్యం దేశః ఫలం కాలో జ్ఞానం కర్మ చ కారణమ్.

(పథ్యమితి.) పథ్యం హితం పూతం, జాత్యాశ్రయనిమిత్తదోషై రస్పృష్టం, అనాయాసతః ప్రాప్తం య దాహార్యం అభ్యవహార్య మన్నాది త త్సాత్త్వికం సత్త్వవృద్ధికరం ప్రవృద్ధసత్త్వగుణరుచి విషయం వా ఏవ ము త్తరత్రాపి. ఇంద్రియప్రేష్ఠం ఇంద్రియసుఖావహం ఆయాసతః ప్రాప్త మిత్యర్థః. త ద్రాజసం ఆర్తిదాశుచి ఆర్తిదం దేహేంద్రియపీడావహ మశుచ్యశుద్ధం శాస్త్రప్రతిషిద్ధం చ త త్తామసమ్. ౨౮

(సాత్త్వికమితి.) ఆత్మోత్థం ఆత్మనైవోత్థం, న బాహ్యార్థవిషయం కింత్వాత్మానుభవజసంతోష రూపం, త త్సాత్త్వికం, సుఖం, విషయేభ్యః శబ్దాదిభ్య స్సుఖస్పర్శేభ్యః ఉత్థితం రాజసం మోహదైన్యాభ్యా ముత్థిత స్తు తామసం, తత్ర మోహకవస్త్వనుభవచిత్తపారవశ్యం మోహః దైన్యోత్థం పుత్రకళత్రాద్య పచ్ఛందనప్రభవం సుఖం తామసం మదుపాశ్రయం మద్ధ్యానాదిప్రభవం నిర్గుణం నైర్గుణ్యావహసత్త్వో ద్రేకాతిశయప్రయుక్తం తాదృశాతిశయవ త్పురుషాభినివేశవిషయం వా. ౨౯

ఇత్థం సత్త్వాదిగుణోద్రేకతదతిశయానుగుణాని కర్మప్రభృతీని సుఖాంతాన్యుపపాదితాని అథైషా మనుక్తానా మన్యేషాం చ త్రిగుణోల్లాసతదతిశయానుగుణత్వం ప్రకృతిసంసృష్టచేతనగతత్వ ముక్త ముల్లాసకార్యాణా మనుపాదేయత్వజ్ఞాపనాయ సంసృతిహేతుత్వం తదతిశయకార్యాణాం ప్రకృతిసంబంధ త్యాగహేతుత్వం చాహ (ద్రవ్యమిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) తత్ర ద్రవ్యశబ్దోఽభ్యవహార్య ద్రవ్యపరః, దేశో వనగ్రామద్యూతసదనభగవన్నికేతరూపః, ఫలం సుఖం జ్ఞానం కైవల్యమిత్యాదినోక్తం శ్రద్ధా సాత్త్విక్యధ్యాత్మికీత్యాదినోక్తా నిష్ఠా లయః, సత్త్వే ప్రలీనా ఇత్యాదినోక్తః అవస్థాసత్త్వా జ్జాగరణ మిత్యాదినోక్తా, కాలకారణాకృతయస్త్వనుక్తాః తత్ర సాత్త్వికః కాలః ప్రాతర్మధ్యందినసాయంత నాత్మకః. తద్వ్యతిరిక్తో రాత్రౌ ప్రహరపర్యంతో రాజసః నిశీథాది స్తామసః, కారణం సమీహా

श्रद्धाऽवसाकृतिर्निष्ठा त्रैगुण्याः स्सर्व एव हि. ३०

सर्वे गुणमया भावाः पुरुषाव्यक्त्यधिष्ठिताः,
दृष्टं श्रुत मनुध्यातं बुद्ध्या वा पुरुषर्षभ. ३१

एता स्संसृतयः पुंसो गुणकर्मनिबन्धनाः,
येनेमे निर्जिता स्सौम्य गुणा जीवेन चित्तजाः.

तत्तत्साधनाविज्ञानकारणं तत्रोर्ध्वगमनसाधनावबोधकं शास्त्रं सात्विकं दैहिकसुखसाधनाव बोधकं राजसं अभिचाराद्यवबोधकं तु तामसं, भगवत्प्राप्तिसाधनावबोधकंतु निर्गुणं आकृति राकारो वेषः. स च वैदिकः सात्विकः. अर्थकामार्जनानुकूलो राजसः पाशुपताद्यागमोक्त स्तामसः, भगवद्भाग्योक्तो निर्गुणः इत्यूह्यं एते सर्वे त्रैगुण्याः त्रिगुणकार्यभूताः, तदुल्लासकरा वा. ३०

सर्वे चैते भावाः पदार्थाः गुणमयाः गुणेभ्यः आगताः, "तत आगत, इत्यधिकारे. मयच्च" इति मयट् पुरुषाव्यक्त्यधिष्ठिताः मिथस्संसृष्टप्रकृतिपुरुषोभयगताः. अचित्संसृष्ट पुरुषविषया इत्यर्थः. द्रव्यादयो गुणमया इत्युक्तं. किंबहुनेत्याह (दृष्टमिति.) दृष्ट मैहिकादिकं श्रुतं पारलौकिकं यच्च बुद्ध्या ध्यातं मनोरथमात्रविषयं, सुखमिति विशेष्याध्याहारः, तत्सर्वं गुणमयं सर्वस्यापि दर्शनादिविषयस्य सुखस्य गुणमयत्वोक्त्या तदर्थानां देशादीना मपि तन्निष्ठरुचिविषयत्वं ख्यापितम्. ३१

यतो गुणमयत्वं अत एवैते गुणत्रयसंबंधरूपसंसृतिवर्धका इत्याह (एता इति.) एता द्रव्यादयः स्त्रीलिङ्गनिर्देशो विधेयसंसृतिसापेक्षः. सर्वनाम्नां पर्यायेणोद्देश्य विधेयलिङ्गभाक्त्वात्. गुणकर्मनिबंधनाः गुणकर्ममूलकाः, तद्गुणानुगुणप्राचीनपुण्यपापात्मक कर्मप्रयुक्तरुचिविषया इत्यर्थः, संसृतयः, तद्धेतव स्तद्वर्धका इति यावत् यद्वा संसृति र्नामैतद्रुचिभ्यो न काचि दन्या स्तीत्यभिप्रायेण संसृतय इत्युक्तं. क स्तर्हि तन्निस्तार पूर्वकभगवत्प्राप्त्युपाय इत्यत आह (येनेति.) जीवेन कर्त्रा येन निरतिशयसत्वोल्लासापरपर्याये ण निर्गुणेन साधनेन चित्तजाः, चित्ते जायन्ते उल्लसन्तीति तथा गुणाः सत्वादयो जिताः, स एव जीवः, भक्तियोगेन गुणजयसाधनभूतात्युल्लसितसत्वसंवर्धितेन भक्तियोगेन मन्निष्ठः,

(నైర్గుణ్యప్రతిపాదనచిత్తవృత్త్యాదీనామభివర్ణనఘట్టః)

భక్తియోగేన మన్నిష్ఠో మద్భావా యోపపద్యతే. ౩౨

తస్మాద్దేహ మిమం లబ్ధ్వా జ్ఞానవిజ్ఞానసమ్భవమ్,
గుణసఙ్గం వినిర్ధూయ మాం భజన్తి విచక్షణాః. ౩౩

నిస్సఙ్గో మాం భజే ద్విద్వా నప్రమత్తో జితేంద్రియః,
రజస్తమ శ్చాభిజయే త్సత్త్వసంసేవయా మునిః. ౩౪

సత్త్వం చాభిజయే ద్యుక్తో నైరపేక్ష్యేణ శాన్తధీః,

మయ్యేవ నిష్ఠా భక్తియోగావిచ్ఛేదో యస్య సః మద్భావాయ మమ భావః ప్రకారః, సాధర్మ్యమితి యావత్, తస్మై ఉపపద్యతే సాధనభూతస్య భక్తియోగస్యావిచ్ఛేదద్యోతనాయ మన్నిష్ఠ ఇత్యుక్తం అతో న పౌనరుక్త్యమ్. ౩౨

యతో నిర్గుణమూలకభక్తియోగస్య మద్భావోపపత్తిసాధనత్వ మత ఏవ విచక్షణా మాం భజంతీత్యాహ (తస్మాదితి.) జ్ఞానవిజ్ఞానసంభవం శాస్త్రయోగజన్యజ్ఞానోదయహేతు మిమం మానుష్యం దేహం లబ్ధ్వా గుణసఙ్గం శబ్దాదివిషయసఙ్గం అపోహ్య మాం భజంతి. ౩౩

నను విషయసఙ్గపరిహారమాత్రేణ కథం తన్మూలజయ స్స్యాదిత్యత ఆహ (నిస్సఙ్గ ఇతి.) జితాని విషయేభ్యః స్వవశీకృతాని ఇంద్రియాణి యేన సః తథాప్యప్రమత్తః అవిశ్వస్తేంద్రియః తత్ర హేతు ర్విద్వాన్ వశీకృతానా మపి విశ్వస్తానా మింద్రియాణాం పున ర్విషయాభినివేశజననద్వారాఽనర్థావహత్వం జానన్ యో మాం భజేత స సత్త్వసంసేవయా విరతిశయోల్లాసకరద్రవ్యాదిసంసేవయా రజస్తమశ్చా భిజయేత్ చకారా దుద్రిక్తం సత్త్వం వివక్షితమ్. ౩౪

నన్వేవ మప్యత్యుల్లసితం సత్త్వ మపి ప్రాకృత మవశిష్యత ఇతి కథం ప్రకృతిసంబంధ వినిర్ముక్తి రిత్యత ఆహ (సత్త్వంచేతి.) నైరపేక్ష్యేణ నిర్గతా అపేక్షా యస్మా త్త న్నిరపేక్షం అనన్య ప్రయోజన మత్యుల్లసితసత్త్వప్రభవ ముపాసనాత్మకం జ్ఞానం తదేవ నైరపేక్ష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ తేన సత్త్వం చాభిజయేత్ అతిశయితసక్త్యోత్పాదితేన జ్ఞానేన త్రైగుణ్యనివృత్తౌ తదపి నివృత్తం భవతీతి భావః.

సంపద్యతే గుణై ర్ముక్తో జీవో జీవం విహాయ మామ్ ౩౫

జీవో జీవేన నిర్ముక్తో గుణై శ్చాశయసమ్భవైః,
మయైవ బ్రహ్మణా పూర్ణో న బహి ర్నాన్తరం చరేత్. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, పంచవింశోఽధ్యాయః.

శాంతధీః అత్యుద్రిక్తసత్వత్వా ద్రాగాద్యకలుషితచిత్తః ఇత్థం గుణై ర్విముక్తో జీవః దేహం విహాయ మాం సంపద్యతే ప్రాప్నోతి. ౩౫

యశ్చేత్థం మాం సంపన్న స్తస్య న కృత్య మస్తీత్యాహ (జీవ ఇతి.) ఆశయే మనసి సంభవంత్యుల్లసంతీతి తథా, తై ర్గుణై రజీవేన దేహేన చ వినిర్ముక్తః జీవః మయా బ్రహ్మణా పూర్ణః వ్యాప్తః మదంతర్యామికత్వం సాక్షాత్కుర్వన్ బహి ర్న చరేత్ సంసారనిమిత్తం కర్మ న కరోతి నాంతరం చరేత్ మోక్షసాధనం జ్ఞానయోగమపి నాచరతి ముక్తిదశాయాం శాస్త్రవశ్యో న భవతీత్యర్థః. ౩౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్ప్రాప్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, పఞ్చవింశోఽధ్యాయః.

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

మల్లక్షణ మిమం కాయం లబ్ధ్వా మద్ధర్మ ఆస్థితః,
ఆనన్దం పరమాత్మాన మాత్మస్థం సముపైతి మామ్ ౧

గుణమయ్యాఽజీవయోన్యా విముక్తో జ్ఞాననిష్ఠయా,
గుణేషు మాయామాత్రేషు దృశ్యమానే ష్వవస్తుతః,
వర్తమానోఽపి న పుమా న్యుజ్యతే వస్తుభి ర్గుణైః. ౨

అథ షడ్వింశోఽధ్యాయః.

"తస్మా ద్దేహ మిమం లబ్ధ్వే" త్యాదినా తావ న్నృదేహ స్తత్ర శనై ర్గుణసఙ్గాపోహ స్తతో భగవద్భక్తి స్తతో గుణజయ స్తతో భగవత్ప్రాప్తిరితి ప్రణాడీ వివక్షితా. సా క్వచిత్కింప్రసిద్ధే తత్రోదాహరణ మైలవృత్తాంతం ప్రస్తోష్యం స్తన్ముఖేనోపదేష్టవ్య మర్థం నిష్కృష్యాహ (మల్లక్షణ మితి సార్ధై స్త్రిభిః.) మల్లక్షణం మద్దర్శనసాధనభూతం. ఇమం మానుష్యం కాయం లబ్ధ్వా మద్ధర్మం మదారాధనాత్మకం నివృత్తిధర్మ మాస్థితః. న తు ప్రవృత్తిధర్మమితి భావః. ఆనంద మానందమయ్యం అనేన నిరతిశయపురుషార్థరూపత్వ మావేదితం. తచ్చ ప్రాప్యత్వోపయోగితయోక్తం ఆత్మస్థం జీవాత్మని స్థితం పరమాత్మానం మా ముపైతి. ఉపనిష్పత్త్యనంతరం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౧

ఏవంభూతస్య జీవద్దశాయాం విషయాననుభవతోఽపి న తత్రాభినివేశోఽస్త్యతో న బద్ధో భవతీత్యాహ (గుణమయ్యేతి.) అజీవయోన్యేతి చ్ఛేదః. అజీవస్య దేవమనుష్యాదిశరీరస్య యోన్యా ప్రకృతిభూతయా గుణమయ్యా మాయయా విముక్తః గుణత్రయాత్మకమాయాకార్యదేవాదిశరీరేష్వహంమమాభిమానరహిత ఇత్యర్థః. విమోకే సాధనమాహ (జ్ఞాననిష్ఠయేతి) స్వాత్మపరమాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానాత్మకజ్ఞానయోగనిష్ఠయా చిదచిల్లక్షణధియా హి ప్రకృత్యాత్మభ్రాంతినివృత్తిః. మాయామాత్రేషు ప్రకృతికార్యేషు శబ్దాదిషు అవిహితాప్రతిషిద్ధకామ్యవిషయవ్యతిరిక్తేషు వర్తమానోఽపి తా ననుభవన్నపీత్యర్థః. దృశ్యమానేషు దేహానుబంధిషు చ వర్తమానః తానాత్మీయత్వేన మన్యమానోఽపీతి పృథక్పదబంధః, తై ర్వస్తుభి ర్గుణైశ్చ న యుజ్యతే తద్వృత్త్యా। న బధ్యత ఇత్యర్థః. ౨

సఙ్గం న కుర్యా దసతాం శిశ్నోదరతృషాం క్వచిత్,
యస్యానుగ స్తమస్యన్ధే పతత్యన్ధానుగోన్ధవత్. ౩

ఐల స్సమ్రా డిమాం గాథా మగాయత బృహచ్ఛ్రవాః,
ఊర్వశీవిరహాన్ముహ్యన్నిర్విణ్ణ శ్శోకసంయమే. ౪

త్యక్త్వాఽఽత్మానం వ్రజ న్తీం తాం నగ్న ఉన్మ త్తవ న్నృపః,
విలప న్నన్వగా జ్జాయే ఘోరే తిష్ఠేతి విక్లబః. ౫

కామా నతృప్తోఽనుజుషన్ క్షుల్లకా న్వర్షయామినీః.

ఏవం భూతస్యావశ్యత్యాజ్యత్వ మాహ (సఙ్గ మితి.) శిశ్నోదరతృషాం శిశ్నోదరసుఖయో స్తృట్ తృష్ణా యేషాం తేషాం తృపామితిపాఠే తర్పయంతీతి తథా, తేషా మసతాం సఙ్గం న కుర్యాత్. విపర్యయేఽనర్థమాహ (తస్యేతి.) తస్యాసతః అనుగః విధేయః ఆస్తాం బహూనా మసతాం సఙ్గోఽనర్థ హేతు రేకస్యాపి సోనర్థహేతురేవేత్యభిప్రాయేణ తస్యేత్యేకవచననిర్దేశః, అంధే తమసి నరకే పతతి యథాఽంధ మనుసృత్య గచ్ఛన్ స్వయ మప్యంధః, పతతి తద్వత్ అత స్తత్సఙ్గం పరిహృత్య భగవద్ధర్మ మాస్థితో ముక్తో భవేదిత్యర్థః. ౩

నిదర్శనతయా ఐలవృత్తాంతం ప్రస్తౌతి (ఐల స్సమ్రాడిత్యాదినా) ఐలః పురూరవాః సమ్రాట్ సార్వభౌమః బృహ ద్విపులం. శ్రవః కీర్తిర్యస్య సః తావదూర్వశీవిరహా దితీదం కథాక్రమానురోధా ద్యోజ్యమ్. తావదూర్వశ్యా ఆకృష్టా వశీకృతా చేతనా చైతన్యం యస్య సః అనేన తస్యామత్యంతమోహ ప్రాప్త్యా జాడ్యాతిశయో వ్యజ్యతే, అత ఏవ వర్షాణాం యామినీః రాత్రీః యా స్తీః గచ్ఛన్తీః. భూతా ఇతి యావత్ ఆయాంతీ రాగమిష్యంతీ శ్చ న వేద కింతు క్షుల్లకాన్ కామాన్ విషయా నత్రాతృప్తోఽనుజుష న్నాసేతి శేషః. ఏవం స్థితః నృపః ఐలః, కదాచి దాత్మానం త్యక్త్వా వ్రజంతీం తా మూర్వశీ మన్వగాదితి సంబంధః. కథంభూతః ఉన్మ త్తవ న్నగ్నః అయే జాయే తిష్ఠ తిష్ఠేతి విలప న్నత ఏవ విహ్వలః తద్విరహాప్రసహః ఊర్వశీవిరహా న్ముహ్యన్ అత్ర పశ్చాత్కురుక్షేత్రే తాం సమాగమ్య గంధర్వద త్తే నాగ్నినా దేవా నిష్ట్వా పున రూర్వశీలోకం ప్రాప్య బహుకాల మూర్వశీభోగానంతర మితి నవమస్కంధో క్త కథానుగుణ్యాయార్థతో ద్రష్టవ్యం. తత శ్శోకసంయమే శోకాపగమే సతి నిర్విణ్ణః విషయాణామనర్థహేతుత్వా లోచనేన జాతవై రాగ్యః ఇమాం వక్ష్యమాణాం గాథాం అగాయతేతి సంబంధః. జాయే ఘోరే తిష్ఠేత్

(సాధుసంగప్రభావోపష్టంభకతయాభివర్ణితైళగీతాద్యభివర్ణనఘట్టః)

న వేద యాన్తీ ర్నాయాన్తీ రూర్వశ్యాకృష్టచేతనః. ౬

ఐల ఉవాచ—

అహో యే మోహవిస్తారః కామకశ్మలచేతసః.
దేవ్యా గృహీతకణ్ఠస్య నాయుః ఖణ్డా ఇమే స్మృతాః. ౭

నాహం వేదాభినిర్ముక్త స్సూర్యోవాఽభ్యుదితోఽముయా.
ముషితో వర్షపూగానాం బతాహాని గతాన్యుత. ౮

అహో మే ఆత్మసమ్మోహో యేనాత్మా యోషితాం కృతః.
క్రీడామృగ శ్చక్రవర్తీ నరదేవశిఖామణిః. ౯

పాఠాంతరం తదా ఘోరే ఇత్యస్య మనసేతి శేషః. "అయే జాయే మనసా తిష్ఠ ఘోరే" ఇతి శ్రుత్యను రోధాత్ హే మనసా ఘోరే కఠినచిత్తే ఇత్యర్థః. ౪-౫-౬

గాధామేవాష్టాదశశ్లోకీరూపా మాహ (అహో ఇత్యాది.) మే మమ ‑ కథంభూతస్య: కామేన కశ్మలం కలుషితం చేతో యస్యాఽత ఏవ దేవ్యా దేవస్త్రియా ఉర్వశ్యా గృహీతః కణ్ఠో యస్య నిత్యం తదాలిఙ్గితదేహస్యేత్యర్థః. ఆయుషః ఖండా ఇమే అహోరాత్రరూపాః న స్మృతాః. ౭

విస్మృతి మేవ ప్రపఞ్చయతి (నాహ మితి.) అముయా ఉర్వశ్యా. ముషితః అపహృత వివేకస్స న్నహ. మధునా నిర్ముక్తః మయి రమమాణే అస్తంగతః అభ్యుదితో వా సూర్య ఇతి న వేద న జ్ఞాతవానస్మి. ఉత అపి చ వర్షపూగానా, మహాన్యపి, గతాని న వేద బతేతి ఖేదే. ౮

(అహో ఇతి.) యేన మోహేనాత్మా అహం యోషితాం, క్రీడామృగః, కృతః. యోషితాహృత ఇతి పాఠే క్రీడామృగ ఇవ వశీకృత ఇత్యర్థః. తదనౌచిత్యజ్ఞాపనాయాత్మానం విశినష్టి. చక్రవర్తీ నరదేవశిఖామణిః. ౯

సపరిచ్ఛద మాత్మానం హిత్వా తృణ మివేశ్వరమ్,
యాన్తీం స్త్రియం చాన్వగమం నగ్న ఉన్మత్తవ ద్రుదన్. ౧౦

కుత స్తస్యానుభావ స్స్యా త్తేజ ఈశత్వమేవ చ
యోఽనుగచ్ఛేత్ స్త్రియం యాన్తీం ఖరవ త్పాదతాడితః. ౧౧

కిం విద్యయా కిం తపసా కిం త్యాగేన శ్రుతేన చ,
కిం వివిక్తేన మౌనేన స్త్రీభి ర్యస్య హృతం మనః. ౧౨

స్వార్థస్యాకోవిదం ధిఙ్మాం మూర్ఖం పణ్డితమానినమ్,
యోఽహ మీశ్వరతాం ప్రాప్య స్త్రీభి ర్గోఖరవ జ్జితః. ౧౩

సేవతో వర్ష పూగా న్మ ఉర్వశ్యా అధరాసవమ్,
నాతృప్య దాత్మభూః కామై ర్వహ్నిరాహుతిభి ర్యథా. ౧౪

ఇత్థంభూతం సపరిచ్ఛదం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానాదిసహిత మాత్మానం మా మీశ్వరం సార్వభౌమం తృణమివ హిత్వా అనాదృత్య యాన్తీం స్త్రియం అన్వగమం అన్వగచ్ఛమ్. ౧౦

(కుత ఇతి.) యోఽహమివ యాన్తీం స్త్రియం ఖరవత్ ఖర్యా పద్భ్యాం తాడితోఽపి అనుగచ్ఛే త్తస్య పుంసః అనుభావాదికం కుతః స్యాత్, అనుభావో మాహాత్మ్యం తేజః పరాభిభవసామర్థ్యమ్. ౧౧

కించ (కిమితి.) యస్య మనః స్త్రీభిః హృతం తస్య విద్యాదిభిః కిం సర్వం సాధనం వ్యర్థమిత్యర్థః, తత్ర విద్యావివేకః త్యాగో దానం శ్రుత మధ్యయనం వివిక్త మేకాన్తావస్థానమ్. ౧౨

ఏవ మనుత ప్త స్స న్నాత్మానం నిందతి (స్వార్థస్యేతి ద్వాభ్యామ్.) స్వార్థస్య స్వశ్రేయసోఽకోవిద మనభిజ్ఞం ధిఙ్మాం ఏవంభూతోఽహం నింద్య ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి. ఈశ్వరతాం సమ్రాట్త్వం ప్రాప్యాపి గోవత్ ఖరవచ్చ స్త్రీభి ర్జితః. ౧౩

ఉర్వశ్యా అధరాసవం సేవమానస్య మమాత్మభూ ర్మనఃప్రభవః కామః. న తృప్యతి న శామ్యతి యథా వహ్ని రాజ్యాహుతిభి ర్న శామ్యతి ప్రత్యు తైధత ఏవ తద్వత్. ౧౪

(సాధుసంగప్రశంసోపష్టంభకతయాఽభివర్ణితైళగీతాద్యభివర్ణనపట్టః)

పుంశ్చల్యాఽపహృతం చిత్తం కోన్వన్యో మోచితుం ప్రభుః,
ఆత్మారామేశ్వర మృతే భగవన్త మధోక్షజమ్, ౧౫

బోధితస్యాపి దేవ్యా మే సూక్తవాక్యేన దుర్మతేః,
మనోగతో మహామోహో నాపయాత్యజితాత్మనః. ౧౬

కి మేతయా మేఽపకృతం రజ్జ్వా వా సర్పచేతసః,
ద్రష్టు స్స్వరూపావిదుషో యోఽహం యదజితేంద్రియః. ౧౭

అహో స్త్రీపారవశ్యం దుస్త్యజ మిత్యాహ (పుంశ్చల్యేతి.) పుంశ్చలీ స్వైరిణీ కాంతా తయా అపహృతం చిత్తం మోచితుం తత్సఙ్గాత్త్యాజయితుం భగవంతం వినా, తత్ప్రసాదమంతరేణేతి భావః కో ప్రభుః సమర్థః న కోఽపీత్యర్థః. ప్రభుత్వనిర్ధిధారయిషయా భగవంతం విశినష్టి. అధఃకృతా, అక్షజా ఇంద్రియవృత్తయో యస్య తం అకరణాయత్తజ్ఞాన మిత్యర్థః. ఆత్మారామాణాం విషయవైముఖ్యేనాత్మన్యేవ రమమాణానాం ఈశ్వరం ఆత్మరతినిర్వాహకమ్. ౧౫

భగవద్వ్యతిరిక్తానాం సర్వేషా మాత్మతుల్యతాఖ్యాపనాయాత్మని మోహదార్ఢ్య మాహ (బోధితస్యాపీతి.) దేవ్యా సూక్తవాక్యేన సూనృతవాక్యేన "న వై స్త్రైణాని సఖ్యాని సంతి సాలావృకాణాం హృదయాన్యేతా" ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధేన ప్రతిబోధితస్యాపి దుర్మతేః కామాసక్తమనసః, తత్ర హేతు రజితాత్మనః అజితేంద్రియస్య మమ మనోగతో మోహః కాంతాయాం భోగ్యతాబుద్ధిరూపో నాపగచ్ఛతి.౧౬

యత స్సా ప్రతిబోధితవతీ తథాఽప్యహ మనపగతమోహ స్తత, స్సా నాపకారిణీ, ప్రత్యుత ప్రతిబోధనోపకర్త్రీ కింతు, మయ్యేవ మహ్యపరాద్ధ మిత్యాహ. (కి మేతయేతి.) మే మహ్య మనయా ఊర్వశ్యా నాపకృతం వాశబ్దోఽత్రేవశబ్దార్థకః యథా సర్పచేతసః రజ్జ్వా, నాపకృతం తద్వదిత్యర్థః. సర్పభ్రాంతిమనసః కిం రజ్జ్వాఽపకృతం స్వరూపావిదుషః స్వదోష ఏవాపకారీతి భావః. తదాహ, స్వరూపం దృష్టాన్తే రజ్జుస్వరూపం, దార్ష్టాంతికే తు దేహాత్మనో ర్యాథాత్మ్యం అవిదుషః అజానతః ద్రష్టుః దృష్టాన్తే రజ్జుం సర్పత్వేన పశ్యతః దార్ష్టాంతికే దేహ మాత్మత్వేన పశ్యతః, స్వరూపజ్ఞానే హేతు మాహ యత్ యస్మా దహ మజితేంద్రియః ఇంద్రియపరవశః ౧౭

క్వాయం మలీమసః కాయో దౌర్గంధ్యాద్యాత్మకోఽశుచిః,
క్వ గుణాః సౌమనస్యాద్యా హ్యధ్యాసేఽవిద్యయా కృతాః. ౧౮

పిత్రోః కిం స్వం ను భార్యాయాః స్వామినోఽగ్నేః శ్వగృధ్రయోః,
కి మాత్మనః కిం సుహృదా మితి యో నావసీదతి. ౧౯

తస్మి న్కళేబరేఽమేధ్యే తుచ్ఛనిష్ఠే విషజ్జతే,
అహో సుభద్రం సునసం సస్మితం చ ముఖం స్త్రియాః. ౨౦

అన్యథైవంమోహో న స్యా దిత్యసంభావనయోపపాదయతి (క్వేతి.) అయం కాయః కాంతా దేహః మలీమసః అతిమలినః యద్వా అత్ర కాయశబ్దేన స్వదేహోఽపి తన్త్రేణ వివక్షితః దౌర్గంధ్యాశ్రయః అశుచిశ్చ ఏవంవిధస్య దేహస్య క్వ సౌమనస్యాద్యాః గుణాః అన్యే చ హృద్యాః హృదయంగమాశ్చ, గుణాః క్వ సౌమనస్యం సౌగంధ్యం అతిహేయే కాయే భోగ్యతాబుద్ధి రత్యంతాసంభావినీతి భావః, అతోఽస్మి న్నేతే సౌమనస్యాద్యాః అవిద్యయా స్వరూపావేదనాత్మకయా కృతాః. ౧౮

సర్వరూపవి త్తు దేహయాథాత్మ్య మవలోకయ న్న ముహ్యతీత్యాహ (పిత్రో రితి.) కాయ ఇత్యనుషజ్యతే పిత్రో రిత్యాదిషు స్వస్వామిభావసంబంధలక్షణా షష్ఠీ అయం కాయః పిత్రోః కిన్ను తయోః స్వం కింను భవతీత్యర్థః. ఏవ మగ్రేఽపి నుశబ్దో వితర్కే తాభ్యాం జాతత్వా దితి భావః. భార్యాయాః తస్యా భోగ్యత్వాత్, స్వామినః తదధీనత్వాత్ అగ్నే ర్వా అన్త్యేష్ట్యాం తదాహుతిత్వాత్ శ్వగృధ్రయో ర్వా తయో ర్భక్ష్యత్వాత్, కింవా ఆత్మనః, తస్య సుఖదుఃఖభోగాయతనత్వాత్ తన్మూలపుణ్యాపుణ్యకర్మసాధనత్వా చ్చ సుహృదాం, తదుపకార్యత్వాత్ ఇతి య ఇత్యనంతర మాలోచయతీతి శేషః. స నావసీదతి, తన్మోహే న క్లిశ్యత ఇత్యర్థః. ఇత్థం ఇదం శరీరం పారక్య మిత్యాలోచయన్, న తస్మి న్సజ్యతే, నావసీదతీతి వివక్షితార్థః. ౧౯

అస్వరూపవి త్తు దేహ మాత్మతయాఽభిమన్యమానః కాంతాశరీరే భోగ్యతాబుద్ధ్యా విషజ్జమానోఽవసీదతీత్యాహ (తస్మిన్నితి.) తస్మి న్మలీమసే దౌర్గంధ్యాద్యాత్మకే, అశుచౌ చ, తుచ్ఛే అభావే, నిష్ఠా చరమావస్థా యస్య తస్మి న్కళేబరే విశేషతః. సక్తో, భవతి. సఙ్గ మేవాభినయేన దర్శయతి (అహో ఇతి.) అహో యస్యాః స్త్రియాః, ముఖం, సుభద్రం సుఖావహం, సునసం శోభననాసికం, మితి విషజ్జతే, ఇతి సంబంధః. తతోఽవసీదతీతి భావః. ౨౦

(సాధుసంగప్రభావోపష్టంభకతయాభివర్ణితైళగీతాద్యభివర్ణనఘట్టః)

త్వఙ్మాంసరుధిరస్నాయుమేదోమజ్జాస్థిసంహతౌ,
విణ్మూత్రపూయే రమతాం క్రిమీణాం కియ దంతరమ్. ౨౧

అథాపి నోపసజ్జేత స్త్రీషు స్త్రైణేషు చాత్మవిత్,
విషయేంద్రియసంయోగా న్మనః క్షుభ్యతి నాన్యథా. ౨౨

అదృష్టా దశ్రుతా ద్భావా న్న భావ ఉపజాయతే,
అసంప్రయుఞ్జతః ప్రాణాన్ శామ్యతి స్తిమితం మనః. ౨౩

తస్మా త్సఙ్గో న కర్తవ్యః స్త్రీషు స్త్రైణేషు చేంద్రియైః.

ఇత్థం విషజ్జమానం నిందతి (త్వఙ్మాంసేతి.) త్వగాదిసప్తధాతుసంఘాతాత్మకే శరీరే రమతాం, విణ్మూత్రాభ్యాం పూర్ణే దుర్గంధే కళేబరే రమతాం క్రిమీణాం చ మిథః కియ దంతర మిత్యర్థః. ౨౧

ఏవం నిర్విద్య కృత్యం విశ్చినోతి. అథాపీత్యస్య ఇతోఽపీత్యర్థః. అర్థవిత్ ఆత్మహితవిత్ స్త్రీషు స్త్రైణేషు స్త్రీవశ్యేషు చ నోపసజ్జేత, తథాపీత్యనేన వివక్షితం హేతుం వివృణ్వన్ తస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం మనఃక్షోభహేతుతా మప్యాహ (విషయేంద్రియేతి.) విషయేంద్రియయోః, సంయోగా త్సంబంధాత్, అన్యథా తదభావే, న క్షుభ్యతీత్యర్థః. విషయేంద్రియసంబంధస్య మనఃక్షోభహేతుత్వా చ్చ స్త్రీషు తద్వశ్యేషు చ నోపసజ్జేతేత్యర్థః. ౨౨

నాన్యథేత్యేతదేవ ప్రపఞ్చయతి (అదృష్టా దితి.) భావా ద్విషయాత్, భావః మనఃక్షోభః, నోపజాయతే ఇదం దృష్టాంతాభిప్రాయకం, యథా తాభ్యాం, భావో, నోపజాయతే తథా ప్రాణా నింద్రియాణి, అసంప్రయుఞ్జతః పుంసః మనః, స్తిమితం నిశ్చలం సత్, శామ్యతి రాగాద్యకలుషితం భవతి. ౨౩

ఇత్థం నిర్విద్య విచార్య చ నిశ్చితం కృత్య మర్థ ముపసంహరతి (తస్మాదితి.) ఇంద్రియైః సఙ్గో న కర్తవ్యః, తత్ర హేతుత్వేన సఙ్గస్యానర్థహేతుతాం కైముత్యన్యాయేనాహ (విదుషా మపీతి) షడ్వర్గః షడింద్రియవర్గః విదుషా మపి, అవిస్రబ్ధః అవిస్రమ్భణీయః, మద్విధోఽయం షడ్వర్గః మహ్యం

విదుషా మప్యవిస్రబ్ధ షడ్వర్గః కిము మాదృశామ్, ౨౪

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏవం ప్రగాయ న్నరదేవదేవ స ఊర్వశీలోక మథో విహాయ.
ఆత్మాన మాత్మన్యవగమ్య మాం వా ఉపారమ జ్జ్ఞానవిధూతమోహః, ౨౫

తతో దుస్సఙ్గ ముత్సృజ్య సత్సు సజ్జేత బుద్ధిమాన్,
స న్త ఏతస్య ఛిన్దన్తి మనోవ్యాసఙ్గముక్తిభిః. ౨౬

సన్తోఽనపేక్షా మచ్చిత్తాః ప్రశాన్తా స్సమదర్శినః,
నిర్మమా నిరహంకారా నిర్ద్వన్ద్వా నిష్పరిగ్రహాః. ౨౭

కిమపరాధ్యతీతి విశ్వాసేన విషయై ర్న యోజనీయ ఇత్యర్థః. "న కుర్యా త్కర్హిచి త్సఙ్గం మనసి హ్యనవస్థితే, యద్విస్రమ్భా చ్చిరా చ్చీర్ణం చస్కంద తప ఐశ్వరమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా విశ్వస్తస్య తస్యానర్థావహత్వా దితి భావః, విదుషా మేవై వం కింపున, ర్మాదృశా మవిదుషామ్. ౨౪

న కేవల మేవ మైలో నిశ్చికాయైవాపితు నిశ్చితమర్థ మన్వతిష్ఠ దపీత్యాహ (ఏవ మితి.) నరదేవానాం దేవః, నృపదేవదేవ ఇతి పాఠేప్యయమేవార్థః. దీవ్యతీతి దేవ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రాజపర్యాయోఽత్ర దేవశబ్దః. స ఐలః ఆత్మని ఆత్మానం, మాం ప్రవిశ్య ప్రకాశనేన ధారకం మాముపాగమ్య ప్రాప్య ఉపవాసనేన సాక్షాత్కృత్యేత్యర్థః. తతో జ్ఞానేన ఉపాసనాత్మకేన, విధూతః నిరవశేషం నిరస్తో, మోహో దేహాత్మాభిమానాదిరూపో, యేన తథాభూతః ముక్తో బభూవేతి యావత్. ౨౫

ఇతిహాసముఖేనోపదిష్ట మర్థ ముపసంహరతి (తత ఇతి.) బుద్ధిమాంశ్చేత్ సత్సు సజ్జేత కిమత స్తత ఆహ (సన్త ఇతి.) ఏతస్య శ్రేయస్కామస్య పుంసః, మనోవ్యాసఙ్గం మనసో విషయేషు సఙ్గం ఉక్తిభి రనర్థహేతుత్వోపపాదకై ర్వచోభిః ఛిందంతి, ౨౬

కీదృశా స్తే సంత ఇత్యత స్తాన్ విశినష్టి (సంతోఽనపేక్షా ఇతి.) మయ్యేవ నిరతిశయపురుషార్థరూపే చిత్తం యేషాం తే అత ఏవాఽనపేక్షాః మదతిరిక్తవిషయాభిలాషరహితాః. అత ఏవ ప్రశాంతాః రాగాద్యకలుషితచిత్తాః సమదర్శినః. సర్వం చిదచిదాత్మకం జగద్బ్రహ్మాత్మకత్వేన సమం పశ్యంతీతి తథా దేహతదనుబంధిష్వహంమమాభిమానరహితాః. నిర్ద్వంద్వాః ద్వంద్వేభ్యో నిర్గతాః. శీతోష్ణాదిద్వంద్వప్రభవవికారరహితాః, పరిగృహ్యంత ఇతి పరిగ్రహాః, అనుకూలా విషయా స్తేభ్యో నిర్గతా స్తద్రహితా ఇత్యర్థః. ౨౭

(సాధుసంగప్రశంసోపష్టంభకతయాభివర్ణితైళగీతాద్యభివర్ణనఘట్టః)

తేషు నిత్యం మహాభాగ మహాభాగేషు మత్కథాః,
సమ్భవన్తి హి తా నృణాం జుషతాం ప్రపునన్త్యఘమ్. ౨౮

తా యే శృణ్వన్తి గాయన్తి హ్యనుమోదన్తి చాదృతాః.
మత్పరాః శ్రద్దధానాశ్చ భక్తిం విన్దన్తి తే మయి. ౨౯

భక్తిం లబ్ధవతః సాధోః కిమన్య దవశిష్యతే.
మయ్యనన్తగుణే బ్రహ్మ ణ్యానందానుభవాత్మని. ౩౦

యథోపశ్రయమాణస్య భగవంతం విభావసుమ్,
శీతం భయం తమోఽప్యేతి సాధూ న్సంసేవత స్తథా. ౩౧

నిమజ్యోన్మజ్జతాం ఘోరే భవాబ్ధౌ వా పరాయణమ్,

నను మనోవ్యాసఙ్గహేతావఘే సతి కేవల ముక్తిభిశ్ఛిన్నేఽపి పునః ప్రరోహే దిత్యత ఆహ (తేష్వితి.) హే మహాభాగ సంభవంతి ప్రవర్తంతే. తతః కిమత ఆహ (మత్కథా ఇతి.) తాః మమ కథాః జుషతాం శృణ్వతాం నృణా మఘం ప్రపునంతి శోధయంతీ యావత్. ౨౮

తతః కిమత ఆహ (తా య ఇతి.) ఆదృతా ఇతి కర్తరి క్తః, ఆదృతవంతశ్చ భవంతి యద్వా యై రాదృతా భవంతి తే శ్రద్ధధానాః. మత్పరా మదారాధనపరాశ్చ సంతో మయి భక్తిం విందంతి లభంతే వ్యాసఙ్గనిమిత్తదురితక్షపణద్వారా మయి భక్తియోగం నిష్పాదయంతీత్యర్థః. ౨౯

తతోఽపి కిమత ఆహ (భక్తిమితి.) మయి భక్తిమితి సంబంధః కిమన్య దవశిష్యతే న దుర్లభం కించిదస్తీత్యర్థః. భక్తే స్సర్వసాధనహేతుతయా తద్విషయభూత మాత్మానం విశినష్టి (అనంతగుణ ఇతి.) అనంతా అసంఖ్యేయాః గుణా ఆశ్రితకార్యాపాదకాః యస్మి న్బ్రహ్మణి స్వతో నిరతిశయబృహత్త్వశాలిని నిరతిశయానందజ్ఞానరూపే. ౩౦

ఏవం సత్సఙ్గస్య ప్రణాడ్యా అఖిలశ్రేయస్సాధనత్వ ముక్తం, అథ తస్మిన్ రుచిం జనయితుం ప్రస్తౌతి (యథేతి) భగవంతం ఆహవనీయాదిరూపేణ పూజ్యం విభావసు మగ్నిం ఉపశ్రయమాణస్య పుంస శ్శీతం తమోఽంధకారశ్చ తజ్జన్యం భయం చ అప్యేతి తథా సాధూన్ సంసేవతః పురుషస్యాపి తమోఽజ్ఞానం తత్ప్రయుక్తం సంసృతిభయం చాపగచ్ఛతి. ౩౧

నిమజ్యేతి ల్యబంతం. ఉన్మజ్జతాం పుంసాం పరమయనం పరమం శరణం సంత ఏవ సాధవ

సన్తో బ్రహ్మవిద శ్శాంతా నౌ ర్దృఢే వాప్సు మజ్జతామ్. ౩౨
అన్నం హి ప్రాణినాం ప్రాణా ఆర్తానాం శరణం త్వహమ్,
ధర్మో వి త్తం నృణాం ప్రేత్య సంసారా ద్బిభ్యతోఽరణమ్. ౩౩
సన్తో దిశ న్తి చక్షూంషి బహి రర్క స్సముత్థితః,
దేవతా బాన్ధవా స్స న్త స్స న్త ఆత్మాఽహ మేవ చ. ౩౪
వైతసేన స్స్వతోఽప్యేవ మూర్వశ్యాలోకనిస్పృహః,
ము క్తసఙ్గో మహీ మేతా మాత్మారామ శ్చచార హ. ౩౫

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

ఏవోత్తారకా ఇత్యర్థః. కథంభూతాః, బ్రహ్మవిదః శాంతాః రాగాదిభి రకలుషితచిత్తా శ్చ యథా అప్సు మజ్జతాం దృఢా నౌ శ్శరణం తద్వత్. ౩౨

కించ (అన్నమితి.) ప్రాణినాం జిజీవిషూణాం అన్నం ప్రాణాః జీవయితృ ఆర్తానాం తాపత్రయ పీడితానాం అహ మీశ్వరః శరణం రక్షితా ప్రేత్య పరలోకే ధర్మః. శరణం రక్షితా నృణాం ఐహ లౌకికానాం వి త్తం ధనం శరణం తథా అస్మాత్సంసారా ద్బిభ్యతః పురుషస్య సంతః సాధవః అరణం శరణమ్. ౩౩

తే చ న సాక్షాదరణం కింతు జ్ఞానోపదేశద్వారే త్యభిప్రేత్యాహ (సంతో దిశంతీతి.) చక్షూంషి చిదచిదీశ్వరయాథాత్మ్యజ్ఞానాత్మకాని దిశంతి ప్రయచ్ఛంతి అర్క స్తు సముత్థితః అభ్యుదిత ఏవ సన్ బహి రేవ చక్షు ర్దిశతి తద్దర్శనసాధనం కరోతీత్యర్థః. అత స్సంతో దేవతాః, బాంధవాశ్చ తద్వత్పూజ్యా ఉపకార్యాశ్చేత్యర్థః. కిం బహునా సంత ఆత్మా మమాత్మభూతా ఇత్యర్థః. "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మత" మితి మదభిప్రాయాదితి భావః. అతోఽహమేవ సంతః. మద్దృష్ట్యై సేవనీయా ఇత్యర్థః. ౩౪

ఇతిహాస ముపసంహరతి (వైతసేన ఇతి.) సుద్యుమ్నభావేనోమావనం ప్రవిశ్య స్త్రీభావం ప్రా ప్తస్య వీతసేనస్య పుత్రో వైతసేనః పురూరవాః సఙ్గాత్ స్త్రీణాం స్త్రైణానాం చ సఙ్గాన్ము క్తః. ఆత్మారామో మహీ మేతాం చచార హేత్యాశ్చర్యే. ఏవ మతిస క్తస్యాసఙ్గ స్తతో ము క్తిశ్చ భూదితి విస్మయతే హేతి. ౩౫

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూ క్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, షడ్వింశోఽధ్యాయః.

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం ప్రభో,
యస్మాత్త్వాం యే యథార్చన్తి సాత్వతాః పురుషర్షభ. ౧

ఏత ద్వదన్తి మునయః పరం నిశ్శ్రేయసం నృణామ్,
నారదో భగవా న్వ్యాస ఆచార్యోఽఙ్గిరస స్సుతః. ౨

నిస్సృతం తే ముఖామ్భోజా ద్యదాహ భగవా నజః,
పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్యో దేవ్యై చ భగవా న్భవః. ౩

అథ సప్తవింశోఽధ్యాయః

మత్పరా శ్శ్రద్దధానా శ్చ భక్తిం విందంతీతి స్వారాధనాత్మకక్రియాయోగస్య భక్తియోగాను గ్రాహకత్వముక్తం. తత్ప్రకారబుభుత్సయా పృచ్ఛతి (క్రియేతి.) భవదారాధనం క్రియాయోగం సమాచక్ష్వేతి సంబంధః. యస్మాదితి కరణాధిష్ఠానాదిప్రశ్నః. యైః కరణైః యేష్వధికరణేషు త్వాం యథా సాత్వతా. అర్చంతి, తచ్చాచక్ష్వేతి సంబంధః. ౧

కిం తత్ప్రశ్నశ్రవణాభ్యామిత్యత ఆహ (ఏతదితి.) ఏతద్భగవదారాధనం ముహుర్ముహు, రనుష్ఠితం, నృణాం. నిశ్శ్రేయసకరం ముక్తిసాధనం, వదంతి కే పున స్తే మునయ ఇత్యత ఆహ (నారద ఇతి.) ఆచార్యో బృహస్పతిః, తస్య విశేషణం అఙ్గిరస స్సుత ఇతి. ౨

న కేవలం మునయ ఏవ వదంతి అపి తు భగవా నజో బ్రహ్మాపి యద్భగవదారాధనం నిశ్శ్రేయస మాహ, కేభ్య ఆహేత్యత ఆహ. పుత్రేభ్యో భృగుముఖ్యేభ్య ఇతి తథా, భగవాన్భవో రుద్రశ్చాహ కస్యై దేవ్యై భార్యాయై, తావద్బ్రహ్మణ ఉపదేష్టా త్వమేవేత్యభిప్రాయేణారాధనం విశినష్టి. నిస్సృతం తే ముఖాంభోజా దితి. తదుపదేశస్య త్వన్ముఖనిస్సృతత్వా దుపదేశ్యజ్ఞానస్యోపదేశాయత్తత్వా త్త్వన్ముఖనిస్సృతత్వోపచారః. ౩

ఏతద్వై సర్వవర్ణానా మాశ్రమాణాం చ సత్తమమ్,
శ్రేయసా ముత్తమం మన్యే స్త్రీశూద్రాణాం చ మానద. ४

ఏతత్కమలపత్రాక్ష కర్మబన్ధవిమోచనమ్,
భక్తాయ చానురక్తాయ బ్రూహి విశ్వేశ్వరేశ్వర. ३

శ్రీభగవా నువాచ—

నహ్యంతోఽనంతపారస్య కర్మకాణ్డస్య చోద్ధవ.
సంక్షిప్య వర్ణయిష్యామి యథావ దనుపూర్వశః. ६

వైదిక స్తాన్త్రికో మిశ్ర ఇతి మే త్రివిధో మఖః,
త్రయాణా మీప్సితేనైవ విధినా మాం సమర్చయేత్. ७

యత ఏవ మత స్త్వదారాధనమేవ నిరతిశయశ్రేయస్సాధన మిత్యధ్యవస్యామీత్యాహ (ఏతద్వా ఇతి.) హే మానద ఏత త్పత్సంప్రదాయోపదేశానుష్ఠానపరంపరాప్రాప్తం, త్వదారాధనం, సర్వేషాం, వర్ణినా, మాశ్రమిణాం చ కింబహునా, స్త్రీణాం, శూద్రాణాం చ శ్రేయసా, ముత్తమం, శ్రేయ, స్తత్సాధనం మన్యే. ४

అత స్తదుపదిశేత్యాహ (ఏత దితి.) హేకమలపత్రాక్ష కర్మబంధనం విశేషతో మోచయతీతి తథా తదేత త్త్వదారాధనం బ్రూహి. నను బ్రహ్మాద్యుపదేశపరంపరయైవ ప్రాప్తం తత్ కిం మాం పృచ్ఛసీత్యత స్సంబోధయతి (విశ్వేశ్వరేశ్వరేతి.) విశ్వేశ్వరా బ్రహ్మాదయః. తేషా మీశ్వర స్త్వ మేవ సర్వజ్ఞ ఇతి త్వమేవ బ్రూహీతి భావః. ३

కర్మకాండస్య మదారాధనాత్మకకర్మావబోధాత్మకశాస్త్రభాగస్యానంతపారస్య గ్రంథతోఽనుష్ఠానతశ్చ పారరహితస్య, ఇదం హేతుగర్భం, అతః అంతః, నహ్యస్తి అత స్సంక్షిప్య యథావ దనుపూర్వశః, క్రమేణ వర్ణయిష్యామి. ६

తత్ర తావత్స్వారాధనాత్మకయోగస్య త్రైవిధ్యమాహ (వైదిక ఇతి.) మిశ్రః వైదికః తాంత్రికః ఇతి త్రివిధో మఖో యాగః. తత్ర తాంత్రికః, పఞ్చరాత్రతంత్రోక్తః యద్యపి పాఞ్చరాత్రకో ధర్మః, ఏకాయనశాఖామూలతయా పరమవైదిక స్తథాపి, వైదికశబ్దో గోబలీవర్దన్యాయా త్త్రయీసిద్ధ ధర్మే వర్తతే, తత్ర త్రయాణాం మధ్యే అన్యతమేనే ప్సితేనేష్టేనైవ విధినా మాం సమ్యగర్చయేత్. ७

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

యదా స్వనిగమేనోక్తం ద్విజత్వం ప్రాప్య పూరుషః,
యథా యజేత మాం భక్త్యా శ్రద్ధయా తన్నిబోధ మే. ౮

అర్చాయాం స్థణ్డిలే వాఽగ్నౌ సూర్యే వాఽప్సు హృది ద్విజే,
ద్రవ్యేణ భక్తియుక్తోఽర్చే త్స్వగురుం మా మమాయయా. ౯

పూర్వం స్నానం ప్రకుర్వీత ధౌతదన్తోఽఙ్గ శుద్ధయే,
ఉభయై రపి చ స్నానం మన్త్రై ర్మృద్గ్రహణాదినా. ౧౦

సన్ధ్యోపాసాదికర్మాణి విధినా చోదితాని మే.
పూజాం తైః కల్పయే త్సమ్య క్సంకల్పః కర్మపావనీ. ౧౧

(యదేతి) యదా గర్భాష్టమైకాదశద్వాదశకాలే స్వనిగమేన స్వాధికారప్రవృత్తేన వేదేనోక్తం ద్విజత్వ ముపనయనం ప్రాప్య పురుష స్త్రైవర్ణికః. శ్రద్ధయా మాం యథా యజేత్ ఆరాధయేత్ తథా విబోధ తం ప్రకారం శృణ్వీత్యర్థః. ౮

(అర్చాయా మితి.) అర్చాయాం ప్రతిమాయాం స్థండిలే చక్రాబ్జమండలాదౌ ద్రవ్యేణ పూజాసాధనేన గంధకుసుమాదినా స్వగురుం మామితి గురుదేవతయోరైక్యభావనా విధీయతే. అమాయయా నిష్కపటభావేన అఫలాభిసంధినా, ౯

ఆరాధనా త్ప్రాక్కృత్య మాహ (పూర్వమితి) తావ ద్ధౌతాః శోధితాః దంతా యేన సః అఙ్గశుద్ధయే దేహశుద్ధయే స్నానం ప్రకుర్వీత. తతో మృద్గ్రహణాదినా మృద్గోమయాదిలేపేనోభయై ర్వైదికై స్తాంత్రికై శ్చ మన్త్రై రభ్యంగైః స్నానం ప్రకుర్వీత. ౧౦

తత స్సంధ్యోపాసనం ఆది ర్యేషాం, తాని కర్మాణి మే మయా వేదముఖేన చోదితాని కుర్వీతేత్యనుషజ్యతే, (పూజా మితి.) సమ్య క్కల్పః సంకల్పః ఫలానభిసంధిరూపో యస్య సః, కర్మపావనీం కర్మశోధినీం, ప్రాప్యప్రాపకవిరోధిప్రాచీనకర్మక్షపణకరీం పూజాం తై స్సంధ్యోపాసనాదిభిః సహిత ఏవ కల్పయేత్, న తాని త్యజే దిత్యర్థః. ౧౧

శైలీ దారుమయీ లౌహీ లేప్యాలేఖ్యా చ సైకతీ,
మనోమయీ మణిమయీ ప్రతిమాఽష్టవిధా స్మృతా,
చలాచలేతి ద్వివిధా ప్రతిష్ఠా జీవమందిరమ్. ౧౨

ఉద్వాసావాహనే న స్తః స్థిరాయా ముద్ధవార్చనే,
అస్థిరాయాం వికల్ప స్స్యాత్ స్థణ్డిలే తు భవద్ద్వయమ్,
స్నపనం తు విలేప్యాయా మన్యత్ర పరిమార్జనమ్. ౧౩

ద్రవ్యైః ప్రసిద్ధై ర్మద్యాగః ప్రతిమాది ష్వమాయయా,
భక్తస్య చ యథాలబ్ధైః హృది భావేన చైవ హి. ౧౪

అర్చాయాం స్థండిలేఽగ్నౌ వేత్యుక్తం, తత్రార్చాభేదాం తేషు కృత్యాకృత్యాని చాహ (శైలీ త్యాదినా.) శైలీ శిలామయీ లౌహీ స్వర్ణరజతతామ్రాద్యన్యతమమయీ, లేప్యామృచ్చందనాదిమయీ హృది పూజాయాం మనోమయీ త్యష్టవిధా ప్రతిమా ప్రతిష్ఠ త్యస్యా మితి ప్రతిష్ఠా ప్రతిమా సా చలా అచలేతి ద్వివిధా, జీవస్య భగవతో మందిరం స్థానం యద్వా, ప్రతిష్ఠయా మంత్రన్యాసాధ్యాత్మికయా భగవదావాసస్థానం భవతీత్యర్థః. ౧౨

(ఉద్వాసేతి.) హే ఉద్ధవ స్థిరాయా మచలాయాం అర్చనే పూజాయాం ఉద్వాసావాహనే న స్తః న కార్యే ఇత్యర్థః. ఉద్వాసో విసర్జనం అస్థిరాయాం తు, వికల్పః స్యాత్ ఉద్వాసావాహనయో రితి విభక్తివిపరిణామేనానుషజ్యతే, తయో ర్వికల్ప ఇత్యర్థః, స్థండిలే చేతి చ స్త్వర్థః, స్థండిలే తు ద్వయం ఉద్వాస ఆవాహనం చేత్యుభయం భవేదేవేత్యర్థః. (స్నపన మితి) అవిలేప్యాయాం విలేప్యాతి రిక్తాయాం స్నపనం కర్తవ్యం విలేప్యాగ్రహణం లేఖ్యాసైకతయో రప్యుపలక్షణం, అన్యత్ర లేప్యా లేఖ్యాసైకతాసు తు పరిమార్జనమాత్రమ్. ౧౩

ఇదానీం ఫలాభిసంధ్యనభిసంధిభేదేన పూజోపకరణేషు విశేషణ మాహ (ద్రవ్యై రితి.) అమాయిన ఇత్యగ్రే దర్శనాత్ ద్రవ్యై రిత్యస్యాభిసంహితఫలస్యేత్యాదిః ప్రసిద్ధై ర్విధాయకశాస్త్రప్రసిద్ధైః సర్వై రేవ ద్రవ్యై ర్మద్యాగో మదారాధనం కార్యం, అమాయినోఽనభిసంహితఫలస్య మద్భక్తస్య తు యథాలబ్ధై స్సంభావితైః ద్రవ్యైః హృది భావేన లబ్ధద్రవ్యాణాం మనసా సమర్పణేనేత్యర్థః. యద్వా హృది భావేన చైవహీత్యాదినాప్యుత్క్రమేణ హృదాద్యర్చాయాం కర్తవ్యవిశేషా నాహ హృది పూజాయా స్తు భావేన మానసోపచారేణ మద్యాగః కార్య ఇత్యర్థః. ౧౪

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

స్నానాలఙ్కరణం ప్రేష్ఠ మర్చాయా ముద్ధవార్చనమ్,
స్థండలే తత్త్వవిన్యాసో వహ్నా వాజ్యప్లుతం హవిః. ౧౫

సూర్యే చాభ్యర్హణం శ్రేష్ఠం సలిలే సలిలాదిభిః,
శ్రద్ధయోపహృతం శ్రేష్ఠ భక్తేన మమ వార్యపి. ౧౬

గంధో ధూప స్సుమనసో దీపోఽన్నాద్యం తు కిం పునః,
భూర్య ప్యభక్తోపహృతం న మే తోషాయ కల్పతే. ౧౭

శుచి స్సంభృతసంభారః ప్రాగ్దర్భైః కల్పితాసనః,
ఆసీనః ప్రా గుద గ్వాఽర్చే దర్చాయా మథ సమ్ముఖమ్. ౧౮

అర్చాయాం తు స్నాన మలంకరణం చ మమ, ప్రేష్ఠం ప్రియతమం అత స్తదుభయ మవశ్యం కార్య మిత్యభిప్రాయః. తత్ర స్నానం యథానుగుణం స్నపనమార్జనాన్యతరద్వివక్షితం (స్థండిలే ఇతి.) తత్త్వానాం యథాస్థాన మంగప్రధానదేవతానాం న్యాస స్తత్తన్మన్త్రైః స్థాపనం యద్వా తత్త్వానాం కాదిమావసానవర్ణబోధ్యానాం పంచవింశతితత్త్వానాం తత్తద్వర్ణోచ్చారణేన విన్యాసః మమ ప్రేష్ఠతమ ఇత్యర్థః. ౧౫

(సూర్యేచేతి.) అభ్యర్హణం ఉపస్థానే నార్హణం స్తుతిభి రారాధన మిత్యర్థః. సలిలే తు సలిలాదిభిః ఆదిశబ్దేన గంధపుష్పాక్షతాదిసంగ్రహః తర్పణాదిభి రితి కేచిత్, సర్వత్ర సాధారణ మాహ శ్రద్ధయేతి. భక్తియుక్తేన శ్రద్ధయా సమర్పితం వారి జల మపి మమ, ప్రేష్ఠం కిం పున ర్గంధాద్యన్య తమం సుమనసః పుష్పాణి అన్నాద్య మిత్యాద్యశబ్దేన పేయతాంబూలాదిసంగ్రహః యద్వా అన్నం తతో ప్యన్య దద్యం భక్ష్యం తచ్చేత్యర్థః. ౧౬—౧౭

అథ పూజాక్రమం ప్రపంచయతి (శుచి రిత్యాదినా.) సంభృతాః సంపాదితాః సంభారాః పూజోపకరణాని యేన సః ప్రాగగ్రై ర్దర్భైః, కల్పిత మాసనం యస్య సః, ప్రాగుద గ్వా ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా అథవా, అర్చాయాః సమ్ముఖం అభిముఖం, ఆసీనో వారం వార మనుతిష్ఠ న్నర్చేత్. ౧౮

కృతన్యాసః కృతన్యాసాం మదర్చాం పాణినా మృజేత్,
కలశం ప్రోక్షణీయం చ యథావ దుపసాదయేత్. ౧౯

తదద్భి ర్దేవయజనం ద్రవ్యా ణ్యాత్మాన మేవ చ,
ప్రోక్ష్య పాత్రాణి త్రీణ్యద్భి స్తై స్తై ర్ద్రవ్యై శ్చ సాధయేత్. ౨౦

పాద్యార్ఘ్యాచమనీయార్థం త్రీణి పాత్రాణి దేశికః,
హృదా శీర్ష్ణా చ శిఖయా గాయత్ర్యా చాభిమంత్రయేత్. ౨౧

పిణ్డే వాయ్వగ్నిసంశుద్ధే హృత్పద్మస్థాం పరాం మమ,
అణ్వీం జీవకలాం ధ్యాయే న్నాదాన్తే సిద్ధభావితామ్. ౨౨

ప్రథమం స్వాంగేషు కృతః న్యాసః మాతృకాప్రణవమూలమంత్రన్యాసో యేన సః కృతః న్యాసః స ఏవ యస్యాం తాం, మదర్చాం మత్ప్రతిమాం పాణినా మృజేత్ పరిమృజేత్, ప్రోక్షణీయ మితి కలశవిశేషణం పృథక్ప్రోక్షణకలశపరం వా యథావ దాత్మనో వామపార్శ్వే ఉపసాదయేత్ విదధ్యాత్. ౧౯

తదద్భిః కలశోదకైః దేవయజనం యాగభూమిం ద్రవ్యాణి సాధనాని ఆత్మానం స్వదేహం పాద్యాదీని త్రీణి పాత్రాణి చ ప్రోక్ష్య, తతోఽద్భిః కలశోదకై స్తై స్తై ర్ద్రవ్యై స్తులసీదూర్వాంకుర విష్ణుక్రాంతాసిద్ధార్థకహ్లారాదిభి శ్చ సాధయేత్ పూజయే దిత్యర్థః. పాత్రాణాం చ త్రిత్వోక్తి రావశ్యకత్వ ద్యోతనార్థా శుద్ధోదకసర్వార్థోదకస్నానీయోదకాదిపాత్రాణా మపి తత్ర తత్రోక్తత్వాత్. ౨౦

కాని పున స్తాని పాత్రాణీత్యత స్తద్వివృణ్వన్ సంస్కారాంతర మాహ (పాద్యేతి.) దేశికః ఆరాధకః పాద్యాద్యర్థే యాని త్రీణి పాత్రాణి తాని హృదాదిభిః అభిమంత్రయేత్ తత్ర హృత్ హృదయ మంత్రః శిఖా శిఖామంత్రః గాయత్రీ విష్ణుగాయత్రీ. ౨౧

అథ దేహసంస్కార మాహ (పిండ ఇతి.) వాయ్వగ్నిశబ్దౌ శోషణదాహనపరౌ తౌ ప్లావనస్యాప్యుపలక్షణార్థౌ, శోషణదాహనప్లావనై శ్శోధితశరీర ఇత్యర్థః. తస్మి న్యత్ హృదయ పద్మం తత్స్థాం మదీయాం మదాత్మికా మితి యావత్ పరాం దేహేంద్రియాదిలక్షణాం అణు స్వరూపాం, నాద ఉదాత్తస్వరయుక్తః ప్రణవ స్తస్యాంతో మకారః తస్మి న్ప్రతిపాద్యతయా సిద్ధై ర్యోగిభి ర్భావితాం అనుభావితాం జీవకలాం జీవస్వరూపాత్మికాం కలాం ధ్యాయేత్, కలాశబ్దోఽత్ర విద్యాశబ్దపర్యాయః, స చ జ్ఞాన మాహ జ్ఞానస్వరూపా మిత్యర్థః. న త్వంశభూతా మితి మమేత్య నేనైవ తల్లాభాత్. ౨౨

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

తయాఽఽత్మభూతయా పిణ్డే వ్యాప్తే సంపూజ్య తన్మయః.
ఆవాహ్యార్చాదిషు స్థాప్య న్యస్తాఙ్గం మాం ప్రపూజయేత్. ౧౩

పాద్యోపస్పర్శార్హణాదీ నుపచారా న్ప్రకల్పయేత్.
ధర్మాదిభి శ్చ నవభిః కల్పయిత్వాఽఽసనం మమ. ౧౪

పద్మ మష్టదళం తత్ర కర్ణికాకేసరోజ్జ్వలమ్,
ఉభాభ్యాం వేదతంత్రాభ్యాం మహ్యం తూభయసిద్ధయే. ౧౫

సుదర్శనం పాఞ్చజన్యం గదాఽసీషుధనుర్హలాన్,
ముసలం కౌస్తుభం మాలాం శ్రీవత్సం చానుపూజయేత్. ౧౬

ఆత్మభూతయా స్వస్వరూపభూతయా తయా జీవకలయా పిండే శరీరే వ్యాప్తే దీపప్రభయా గేహ ఇవ ధర్మభూతజ్ఞానద్వారా వ్యాప్తే సతి వ్యాప్తం శరీరం ధ్యాత్వేత్యర్థః. సంపూజ్యేత్యస్య మా మిత్యపకృష్టేన సంబంధః. ఇత్థం సంస్కృతశరీరహృత్పద్మే తావ న్మానసోపచారై ర్మా మభ్యర్చ్యే త్యర్థః. తతోఽర్చాదిషు ఆవాహ్య ఆదిశబ్దేన స్థండిలాదిసంగ్రహః, అర్చాద్యన్యతమే ఆవాహ్య, స్థాప్య చ ఇదం సన్నిధాపనాదీనా మప్యుపలక్షణం, ఆవాహనాదిషణ్ముద్రాప్రదర్శనేనావాహనాదికం కృత్వేత్యర్థః. న్యస్తాని ఆహితాని అంగాని హృదయాద్యంగమంత్రదేవతాః యస్య తం మాం ప్రపూజయేత్. ౧౩

కథ మిత్యత ఆహ (పాద్యోపస్పర్శేతి.) ఇదం వ్యుత్క్రమేణ యోజ్యం. ధర్మాదిభి రిత్యాదిశబ్దేన జ్ఞానవైరాగ్యైశ్వర్యాధర్మాజ్ఞానావైరాగ్యానైశ్వర్యసంగ్రహః, ఏతే పీఠస్య పాదాః ఏభి స్సహితే పీఠే నవభిః "విమలోత్కర్షిణీ జ్ఞానాక్రియాయోగా తతః పరమ్, ప్రహ్వీ సత్యా తథేశానాఽను గ్రహా నవ మూర్తయః" ఇత్యుక్తాభి ర్మూర్తిభి ర్యుక్తం కర్ణికయా కేసరై శ్చోజ్జ్వలం అష్టాదళాని యస్య తత్ పద్మం మమ ఆసనం కల్పయిత్వా తస్మి న్మహ్యం పాద్యాదీ నుపచారా న్కల్పయేత్, తతోపస్పర్శనం ఆచమనం. అర్హణం అర్ఘ్యం ఉభాభ్యాం వేదపంచరాత్రోక్తాభ్యాం విధిభ్యాం మంత్రాభ్యాం వా ఉభయసిద్ధయే స్వర్గాపవర్గసిద్ధయే మహ్యం ప్రకల్పయే దితి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౪—౧౫

అథాయుధాదిపూజా మాహ (సుదర్శన మితి.) ౧౬

నందం సునందం గరుడం ప్రచండం చండ మేవ చ,
మహాబలం బలం చైవ కుముదం కుముదేక్షణమ్. ౨౭

దుర్గాం వినాయకం వ్యాసం విష్వక్సేనం గురూన్ త్సురాన్,
స్వే స్వే స్థానే త్వభిముఖా న్పూజయే త్ప్రోక్షణాదిభిః. ౨౮

చందనోశీరకర్పూరకుంకు మాగరువాసితైః,
సలిలైః స్నాపయే న్మన్త్రై ర్నిత్యదా విభవే సతి. ౨౯

స్వర్ణఘర్మానువాకేన మహాపురుషవిద్యయా,
పౌరుషేణాపి సూక్తేన సామనీరాజనాదిభిః. ౩౦

అథ పార్షదార్చన మాహ (నంద మితి.) ఏతే భగవతః పార్షదాః. ౨౭

సురా ఇంద్రాదయః తాం శ్చ స్వస్వస్థానేషు మమాభిముఖా న్ప్రోక్షణాదిభిః పూజయేత్ ఆది శబ్దేన పాద్యాదిసంగ్రహః తత్ర న్యస్తాంగ మిత్యంగావరణపూజా సూచితా ధర్మాదిభి శ్చ నవభి రితి, పీఠ దేవతాపూజా సుదర్శనాదీని ముసలాంతా న్యాయుధా న్యష్టదిక్షు కౌస్తుభవనమాలాశ్రీవత్సా నురసి నందాదీ నష్టదిక్షు గరుడం పురతః దుర్గాదీ న్కోణేషు గురూ న్భగవతో దక్షిణపార్శ్వే ఇంద్రాదీ న్ప్రాగాద్యష్టదిక్షు దుర్గాయాః భగవన్మాయాభిమానిదేవతాత్వాత్ వినాయకస్య విష్వక్సేనపార్షదత్వా ద్వ్యాసస్య వేదశాఖావిభజనేన తత్ప్రవర్తకత్వోపకారయోగా త్సురాణాం భగవద్విభూతిత్వా చ్చ పరివారేషు పూజా విహితా. ౨౮

అథ చందనాదిభి ర్వాసితైః పరిమేశితై ర్మన్త్రై స్సువర్ణఘర్మానువాకాదిమంత్రపాఠ సహితైః స్నాపయేత్, విభవే సతి నిత్య మిత్థం స్నాపయేత్ అన్యథా యథా సంభవై శ్చ నందాదివాసితై రిత్యర్థః. ౨౯

మంత్రా నాహ (స్వర్ణేతి.) తత్ర స్వర్ణఘర్మానువాకః. "సువర్ణం ఘర్మం పరివేదవేన" మిత్యాది మహాపురుషవిద్యా "జిత న్తే పుండరీకాక్ష నమ స్తే విశ్వభావన, నమస్తేఽస్తు హృషీకేశ మహాపురుషపూర్వజే" త్యయం మంత్రః పౌరుషం సూక్తం ప్రసిద్ధం. సామనీరాజనాదిభిః, "ఇంద్రం మహోనే మథితావంత" ఇత్యాద్యా ఋచో నీరాజనాదయః, ఆదిశబ్దేన రౌహిణాదయః, సామాశ్రయాభి శ్చైతైర్భి ర్మన్త్రైః, స్నాపయే దితి సంబంధః, ౩౦

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

వస్త్రోపవీతాభరణపత్రస్రగ్గన్ధలేపనైః,
అలంకుర్వీత సప్రేమ మద్భక్తో మాం యథోచితమ్. ౩౧

పాద్య మాచమనీయం చ గన్ధం సుమనసోఽక్షతాన్,
ధూపదీపోపహారాణి దద్యా న్మే శ్రద్ధయాఽర్చకః. ౩౨

గుడపాయససర్పీంషి శష్కుల్యాపూపమోదకాన్,
సంయావదధిసూపాం శ్చ నైవేద్యం సతి కల్పయేత్. ౩౩

అభ్యంగోన్మర్దనాదర్శద న్తధావాభిషేచనమ్,
అన్నాద్యం గీతనృత్యాది పర్వణి స్యు స్తథాఽన్వహమ్. ౩౪

విధినా విహితే కుండే మేఖలాగర్తవేదిభిః,
అగ్ని మాధాయ పరిత స్సమూహే త్పాణినోదితమ్. ౩౫

(వస్త్రేతి.) పత్రాణి తులసీదళాని. సప్రేమ ప్రేమ్ణా సహితం యథా తథా మాం యథోచితం అలంకుర్వీత. ౩౧

తతోఽర్చకో మే మహ్యం శ్రద్ధయా పాద్యాదీని దద్యాత్ తత స్సుమనసః పుష్పాణి, ఉపహారం నైవేద్యమ్. ౩౨

తత్ప్రపఞ్చయతి (గుడేతి.) తత్ర శష్కుల్యః ఘృతపక్వవిశేషాః, అపూపాః సంయావాః. గోధూమపిష్టమయా భక్ష్యాః, సూపా శ్చేత్యేవంవిధం నైవేద్యం పరికల్పయే దితి సంబంధః. ౩౩

కాలభేదే నోపచారవిశేషా న్విధత్తే (అభ్యఙ్గేతి.) అభిషేచనం పఞ్చామృతైః స్నాపనం, పర్వ ణ్యేకాదశ్యాదౌ విభవే సత్యన్వహం స్యు రిత్యర్థః. ౩౪

అథాగ్నా వపి పూజాప్రకార మాహ (విధినేతి.) విధినా తంత్రోక్తవిధినా విహితే నిర్మితే కుండే అథవా స్థండిలే అగ్ని మాధాయ విధాయ, ఉదితం ప్రజ్వలితం అగ్నిం పరితః పాణినా సమూహే దేకత్ర నయేత్. ౩౫

పరిస్తీర్యాథ పర్యుక్షే దత్వాఽఽధాయ యథావిధి,
ప్రోక్షణ్యాఽఽసాద్య ద్రవ్యాణి ప్రోక్ష్యాగ్నౌ భావయేత మామ్. ౩౬

తప్తజామ్బూనదప్రఖ్యం శఙ్ఖచక్రగదామ్బుజైః,
లసచ్చతుర్భుజం శాన్తం పద్మకిఞ్జల్కవాససమ్. ౩౭

స్ఫురత్కిరీటకటకకటిసూత్రవరాఙ్గదమ్,
శ్రీవత్సవక్షసం భ్రాజత్కౌస్తుభం వనమాలినమ్. ౩౮

ధ్యాయ న్నభ్యర్చ్య దారూణి హవీంష్యభిఘృతాని చ,
ప్రాస్యాజ్యభాగా వాఘారౌ దత్వా చాజ్యప్లుతం హవిః. ౩౯

జుహుయా న్మూలమన్త్రేణ షోడశర్చావదానతః.
ధర్మాదిభ్యో యథాన్యాయం మన్త్రై స్స్విష్టకృతం బుధః. ౪౦

దర్భైః పరిస్తీర్య పర్యుక్షేత్ పరిషిఞ్చేత్ తతో యథావిధి అన్వాధాయ స్వగృహోక్తవిధినా ఆధాయ. సర్వస్యాగ్నిముఖాఖ్యస్య కర్మణ స్సంకల్పం కృత్వా ప్రోక్షణ్యా ప్రోక్షణపాత్రోదకేన, ద్రవ్యాణి ఆజ్యస్థాలీ ప్రభృతీని కరణాని ప్రోక్ష్యాగ్నౌ, మాం భావయేత, ౩౬

కథంభూతం తప్తహేమాభం చక్రాదిభి ర్లసంత శ్చత్వారో భుజా యస్య తం శాంతం సత్వ్రరూపమ్. ౩౭

స్ఫురంతి కిరీటాదీని యస్య తం శ్రీవత్సో వక్షసి యస్య భ్రాజన్ దీప్యమానః కౌస్తుభో యస్య తం వనమాలాఽస్యాస్తీతి తథా తం ప్రీహ్యాదిత్వా న్మత్వర్థీయ ఇనిః ౩౮

(ధ్యాయ న్నితి.) ఇత్థంభూతం ధ్యాయన్ అభ్యర్చ్య దారూణి ఇధ్మదారూణి అభిఘృతాని హవీంషి దేవతోద్దేశ్యాని ప్రాశ్యాగ్నావాధాయ ఆఘారౌ తత్సంజ్ఞకా వాజ్యభాగా వాజ్యాహుతీ దత్వా హుత్వా. ౩౯

తతో మూలమంత్రేణ శ్రీమదష్టాక్షరస్వాహాంతేన షోడశర్చావదానతః పురుషసూక్తస్య షోడశభిః ఋగ్భిః. యా న్యవదానాని తై శ్చైవ. అష్టోత్తరశతం హవి ర్జుహుయాత్. తతో యథాన్యాయం ధర్మాదిభ్యో జుహుయాత్. ఆదిశబ్దేన విమలాదయోఽఙ్గదేవతా ఆవరణదేవతాః. అస్త్రాణి భూషణాని పార్షదా శ్చ సంగృహ్యంతే, తత స్స్విష్టకృతం జుహుయాత్. ౪౦

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

అభ్యర్చ్యాథ నమస్కృత్య పార్షదేభ్యో బలిం హరేత్,
మూలమంత్రం జపే ద్బ్రహ్మ స్మర నారాయణాత్మకమ్. ౪౧

దత్త్వాఽఽచమన ముచ్ఛేషం విష్వక్సేనాయ కల్పయేత్,
ముఖవాసం సురభిమ త్తామ్బూలాద్య మథార్హయేత్. ౪౨

ఉపగాయ న్గృణ న్నృత్య న్కర్మాణ్యభినయ న్మమ,
మత్కథాః శ్రావయ ఞ్ఛృణ్వ న్ముహూర్తం క్షణికో భవేత్. ౪౩

స్తవై రుచ్చావచై స్స్తోత్రైః పౌరాణైః ప్రాకృతై రపి,
స్తుత్వా ప్రసీద భగవ న్నితి వన్దేత దండవత్. ౪౪

శిరో మత్పాదయోః కృత్వా బాహుభ్యాం చ పరస్పరమ్,

తతో వహ్నౌ. ఆవాహితం భగవన్త మభ్యర్చ్య పార్షదేభ్యో నందాదిభ్యో బలిం హరేత్ అష్టసు దిక్షు దద్యాత్ నారాయణాత్మక మితి మంత్రతంత్రదేవతయో రైక్యభావనా విధీయతే. బ్రహ్మ స్మరన్ మా మనుధ్యాయన్. ౪౧

తతో విష్వక్సేనాయ ఆచమనం సమర్ప్య ఉచ్ఛేషం భగవన్నివేదితం కల్పయేత్ సమర్పయేత్. తత స్సురభిమత్ కర్పూరాదియుక్తం తామ్బూలాదికం ముఖవాసం సమర్పయేత్ అథార్హయేత్ పునః పుష్పాఞ్జలినా పూజయేత్. ౪౨

(ఉపగాయన్నితి.) మమ కర్మాణి చేష్టితాని ముహూర్తం క్షణోఽస్యాస్తీతి తథా మత్వర్థీయష్ఠన్, వైయగ్ర్యం పరిత్యజ్య లబ్ధావసరో భవేదిత్యర్థః. ౪౩

(స్తవై రితి.) ఉచ్చావచై ర్నానావిధైః శ్రౌతైః శ్రుత్యుక్తైః, పౌరాణైః పురాణోక్తైః ప్రాకృతైః. ద్రవిడాంధ్రాదిభాషాత్మకైః. ౪౪

(శిర ఇతి.) కృత్వా నిధాయ బాహుభ్యాం దక్షిణోత్తరాభ్యాం పరస్పరం. మమ దక్షిణోత్తరా

ప్రపన్నం పాహి మా మీశ భీతం మృత్యుగ్రహార్ణవాత్, ౪౫

ఇతి శేషాం మయా దత్తాం శిరస్యాధాయ సాదరమ్.
ఉద్వాసయే చ్చే దుద్వాస్యాం జ్యోతి ర్జ్యోతిషి తత్పునః. ౪౬

అర్చాదిషు యదా యత్ర శ్రద్ధా మాం తత్ర చార్చయేత్,
సర్వభూతే ష్వాత్మని చ సర్వాత్మాఽహ మవస్థితః. ౪౭

ఏవం క్రియాయోగపథైః పుమా న్వైదికతాన్త్రికైః,
అర్చ న్నుభయత స్సిద్ధిం మత్తో విన్ద త్యభీప్సితామ్. ౪౮

మదర్చాం సంప్రతిష్ఠాప్య మన్దిరం కారయే ద్దృఢమ్,
పుష్పోద్యానాని రమ్యాణి పూజాయాత్రోత్సవాశ్రితాః. ౪౯

పూజాదీనాం ప్రవాహార్థం మహాపర్వస్వథాన్వహమ్,

పాదౌ గృహీత్వేతి శేషః. మృత్యుగ్రహార్ణవాత్ మృత్య్వాదితుల్యా త్సంసారా ద్భీతం తత్ర గ్రహః పిశాచః. గృహేతి పాఠే తేన సంసారో లక్ష్యతే మృత్యుతుల్యా దర్ణవతుల్యా చ్చ గృహా దిత్యర్థః. ౪౫

(ఇతీతి.) మయా దత్తాం దత్తా మివ భావితాం శేషాం మదుపభుక్తం తులస్యాదికం శేషాశబ్దోఽయత స్త్రీలిఙ్గః. సాదరం యథా తథా శిరస్యాధాయ ధృత్వా. ఉద్వాస్యం చేత్ జ్యోతి ర్మత్స్వరూపం ఉద్వాసయేత్, క్వేత్యత ఆహ-తజ్జ్యోతిః, పున ర్జ్యోతిషి అంతరాత్మని ఉద్వాసయేత్. ౪౬

ఇత్థమర్చాద్యన్యతమే శ్రద్ధానుసారం తత్ర తత్ర మా మర్చయేత్. ఇత్థం భావయే చ్చేత్యాహ (సర్వభూతేష్వితి.) ఆత్మని స్వస్మిం శ్చ అహ మవస్థితః అంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వేన స్థితః. అత ఏవ సర్వాత్మా సర్వశరీరకః. ౪౭

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి.) క్రియాయోగానాం పథై ర్మార్గైః ప్రకారై రితి యావత్. ఉభయత ఇహాముత్ర చాభీప్సితాం సిద్ధిం ఫలం విందతి లభతే. ౪౮

శక్తం ప్రత్యాహ (మదర్చా మితి.) తావ ద్దృఢం మందిరం కారయేత్ తత్ర మదర్చాం మత్ప్రతిమాం ప్రతిష్ఠాప్య పుష్పోద్యానాని చ కారయేత్ మహాపర్వ స్వన్వహం చ పూజాదీనాం

(చిత్తప్రసాదనహేతుకక్రియాయోగాభివర్ణనఘట్టః)

క్షేత్రాపణపురగ్రామా న్దత్త్వా మత్సార్ష్టితా మియాత్. ౫౦

ప్రతిష్ఠయా సార్వభౌమం సద్మనా భువనత్రయమ్,
పూజాదినా బ్రహ్మలోకం త్రిభి ర్మత్సామ్యతా మియాత్. ౫౧

మా మేవం నిరపేక్షేణ భక్తియోగేన విన్దతి,
భక్తియోగం స లభత ఏవం యః పూజయేత మామ్. ౫౨

య స్స్వదత్తాం పరై ర్దత్తాం హరేత సురవిప్రయోః,
వృత్తిం స జాయతే విడ్భు గ్వర్షాణా మయుతాయుతమ్. ౫౩

కర్తు శ్చ సారథే ర్హేతో రనుమోదితు రేవ చ,

ప్రవాహార్థం సంతతానువృత్త్యర్థం పూజాద్యాశ్రితాన్ క్షేత్రాదీన్ దత్త్వా ఆరాధకేభ్య ఇతి శేషః. మహ్య మితి వా మత్సార్ష్టితాం మత్సమానైశ్వర్యం ప్రాప్నుయాత్. తత్ర యాత్రావిశేషేషు పర్వసు మహాజనసమాగమ ఉత్సవః వసంతాదిమహోత్సవః. తై రాశ్రితాన్ తద్యుక్తా నిత్యర్థః. తాన్ క్షేత్రాదీ నితి సంబంధః. ౪౯-౫౦

సార్వభౌమం సర్వపృథ్వీపతిత్వం, సద్మనా మందిరనిర్మాపణేన త్రిభిః. ప్రతిష్ఠా సద్మపూజనైః మత్సామ్యతాం మత్సాధర్మ్య మితి యావత్. ౫౧

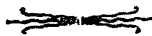
యస్తు నిరపేక్షేణ ఫలాభిసంధివిరహేణ మా మిత్థం పూజయే త్సభక్తియోగం లభతే న చ భక్తియోగేన మా మేవ విందతే ప్రాప్నోతి. ౫౨

దత్త్వా మత్సార్ష్టితా మియా దితి దానఫల ముక్తం కిం తద్ద్రవ్యాపహారఫల మిత్యత ఆహ (య ఇతి.) సురవిప్రయోః దేవబ్రాహ్మణయోః విడ్భుక్ అమేధ్యభోజీ. ౫౩

న కేవల మిదం ఫలం దాత్రపహర్త్రో రేవ అపి త్వన్యేషా మపి కేషాంచి దిత్యాహ

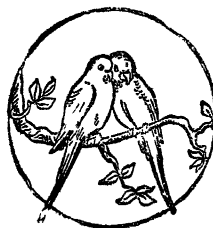
కర్మణాం భాగినః ప్రేత్య భూయో భూయోస్తి తత్ఫలమ్ ॥ ५४ ॥

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే, సప్తవింశోఽధ్యాయః.

(కర్తు రితి,) కర్తుః ప్రయోజ్యస్య సారథేః సహకారిణః హేతోః ప్రయోజకస్యానుమోదితుశ్చైతత్ఫలం తుల్యం యతః కర్మణాం దానాపహారరూపాణాం భాగినః, భోగిన ఇతి పాఠే తత్ఫలభోగినః. తత్రాపి విశేష మాహ తత్ఫలం దానాహారాదిఫలం ప్రేత్య పరలోకే భూయో భూయః ఉత్తరోత్తరం భూయిష్ఠ మిత్యర్థః. ॥ ५४ ॥

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రపన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తవింశోఽధ్యాయః.

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః

శ్రీభగవానువాచ—

పరస్వభావకర్మాణి న ప్రశంసేన్న గర్హయేత్,
విశ్వ మేకాత్మకం పశ్య న్ప్రకృత్యా పురుషేణ చ. ౧

పరస్వభావకర్మాణి యః ప్రశంసతి నిన్దతి,
స ఆశు భ్రశ్యతే స్వార్థా దసత్యభినివేశతః. ౨

తైజసే నిద్రయాఽఽపన్నే పిండస్థో నష్టచేతనః,
మాయాం ప్రాప్నోతి మృత్యుం వా తద్వన్నానార్థదృ క్పుమాన్. ౩

అథ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

యద్యప్యేవం దాతా తత్సారథ్యాదయ శ్చ ప్రశస్యాః అపహర్త్రాదయ స్తు విందా, స్తథాఽపి ప్రశంసానిందే న కుర్యా దిత్యాహ (పరస్వభావకర్మాణీతి.) పరస్య అన్యస్య స్వభావ కర్మాణి స్వభావానుగుణాని దానాపహారసహక్రియాద్యాత్మకాని కర్మాణి, న ప్రశంసేత్ నాపి గర్హయేత్ కింతు విశ్వ మేకాత్మకం మదంతర్యామికం మచ్ఛరీరభూతం పశ్యే దిత్యర్థః. ౧

అన్యథా త్వనర్థ ఇత్యాహ (పరస్వభావేతి.) యః ప్రశంసతి నిందతి చ సః, అసతి దేహే, అభినివేశతః ఆత్మాభిమానాత్ స్వార్థా దాశు భ్రశ్యతే. స్వార్థోఽత్ర స్వాధికృతో జ్ఞానయోగః. ౨

అసత్యభినివేశస్య స్వార్థభ్రంశహేతుత్వ ముపపాదయతి (తైజస ఇతి.) తైజసశబ్దోఽత్రాహంకారకార్యే దేహాత్మాభిమానే లక్షణయా వర్తతే తస్మిం, న్నిద్రయా తత్తుల్యయా అవిద్యయా దేహవిలక్షణాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానేనాపన్నే ప్రాప్తే సతి పిండస్థో దేహస్థోఽపి జీవః నష్టచేతనః సుప్తసంజ్ఞానః, మృత్యుం వాశబ్ద ఇవార్థః, మృత్యుతుల్యాం మాయాం సూక్ష్మరూపాం ప్రకృతిం ప్రాప్నోతి, ప్రకృత్యా తిరోహితో భవతి, నానార్థదృక్ నానావిధదేహాభిమానీ పురుషః ప్రబుద్ధోఽపి తద్వత్ తత్త్వజ్ఞానవిరహా త్సుప్తకల్ప ఇత్యర్థః ౩

కిం భద్రం కిమభద్రం వా ద్వైతస్యావస్తునః కియత్,
వాచోదితం తదనృతం మనసా ధ్యాతమేవ చ. ౪

ఛాయాప్రత్యాహ్వయా భాసా అసంతోఽప్యర్థకారిణః,
ఏవం దేహాదయో భావా యచ్ఛంత్యా మృత్యుతో భయమ్. ౫

ఆత్మైవ తదిదం విశ్వం సృజ్యతే సృజతి ప్రభుః.

నను దేహధర్మాణా మాత్మ న్యారోపేణ స్తుతినిందయో రిత్థ మనర్థహేతుత్వేఽపి తేషాం తద్గతత్వం పశ్యతో నిందతః స్తువత శ్చ న కోఽప్యనర్థ ఇత్యత ఆహ (కిం భద్ర మితి.) న వసత్యే కరూపతయేత్యవస్తు, తస్య ద్వైతస్య భిన్నస్య, నానావిధస్య దేహ స్యాత్మవస్తువ్యతిరిక్తత్వావిశేషా త్కియత్ కిం భద్రం కిం మంగళం, కిం వా అభద్రం దేవాదిశరీరస్య క్రిమ్యాదిశరీరస్య చ ప్రకృతిపరి ణామరూపత్వావిశేషాత్ నిషేకగర్భాదికాలకృతావస్థాద్యవిశేషా చ్చాభద్రత్వా దభద్రైకరూపేషు కి మభ ద్రత్వాదిచింతేత్యర్థః. వాచోదితం దేవాదిశబ్దోదితం మనసా ధ్యాతం అహ మభిమానాస్పదం, య ద్దేవాదిశరీరం త దనృతం, దేహగతదేవత్వాదిక మాత్మ న్యసత్య మిత్యర్థః. అతో దేహదృష్ట్యా చ న స్తుతినిందే యుక్తే ఇత్యర్థః. ౪

నన్వాత్మని దేహగతాకారస్యాసత్యత్వే కథం తర్హి తదభినివేశమాత్రేణానర్థ ఇత్యపేక్షాయా మయథావద్గృహ్యమాణానా మనర్థహేతుత్వం దృష్టాంతముఖే నోపపాదయతి (ఛాయేతి.) యథా ఛాయా రాక్షసత్వేన ప్రతీయమానా భయహేతుః నత్వాత్మచ్ఛాయేతి ప్రతీయమానా యథా చ ప్రత్యా హ్వాయః ప్రతిశబ్దః స చ గిరిగుహాగతసత్వాంతరశబ్దత్వేన ప్రతీయమానో భయహేతుః, న త్వాత్మీయ త్వేన ప్రతీయమానః ఆభాసః స్వాప్నో బాధకవర్గః స చ, జాగ్రదవస్థాప్రతిపన్నతుల్యతయా ప్రతీతో భయహేతుః న తు స్వాప్నతయా అసంతో హ్యర్థకారిణః స్వయ మకార్యకరస్వరూపా అపి అయథావ ద్గృహ్యమాణాః కార్యకరా భవంతి, ఏవం దేహాదయో, భావా అర్థా ఆత్మతయా ప్రతీయమానాః అమృత్యుతః, మృత్యు రత్ర ప్రాకృతప్రళయః ఆప్రళయాదిత్యర్థః. భయం సంసృతిభయం యచ్ఛంతి. ౫

ఏవం స్తుతినిందాహేతుభూతరాగద్వేషాభావాయ చిదచిదాత్మకప్రపంచే చిదచిద్భేదముక్త్వాఽథ కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మోపాదానకత్వేన తదనన్యత్వా చ్చ న స్తుత్యాదీత్యాహ (ఆత్మైవేతి సార్ధ త్రిభిః) ఆత్మా పరమపురుషః త దేకాత్మకం ద్వ్యాత్మకం చ ఇదం విశ్వం, ఆత్మైవ పరమాత్మై

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

త్రాయతేఽత్తి విశ్వాత్మా హ్రియతే హరతీశ్వరః. ౬

తస్మాన్నహ్యాత్మనోఽన్యస్మాదన్యో భావో నిరూపితః,
నిరూపితేయం త్రివిధా నిర్మూలా భాతి రాత్మని ౭

వేత్యర్థః. తదుపపాదయతి (సృజ్యత ఇతి.) స్వయం చిదచిద్విశిష్టాకారేణ సృజ్యతే, త్రాయతే హ్రియతే, ఇత్యేతైః పదై రుపాదానత్వ ముక్తం, సృజతీత్యాభి ర్నిమిత్తత్వం తచ్చ విశేషాకారే ణేత్యవ గంతవ్యం. తత్ర ప్రభు రిత్యనేనోపాదానత్వోపయుక్తం సర్వశక్తిమత్త్వం వివక్షితం. ప్రభుః సమర్థః. సర్వశక్తి రితి యావత్, రక్ష్యత్వరక్షకత్వయో రేకస్మి న్నుపపత్తిద్యోతనాయ విశ్వాత్మేత్యుక్తం. ఆత్మాహ్యంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన ధారకః కర్మానుగుణం తత్త్వ మేవ హీశ్వరస్య రక్షకత్వం నామ విశ్వస్య శరీరత్వోక్త్యా తస్య సాక్షా ద్రక్ష్యత్వం తద్ద్వారా త్వాత్మన ఇతి ఫలితం, శరీరగతధర్మాణాం తద్ద్వారా శరీరిపర్యంతత్వాత్ తేషాం తత్పర్యంతత్వం నామతన్నిర్వాహకత్వ మేవ, ఈశ్వర ఇత్యనేన కృత్స్నస్య జగత స్సంహార్యస్య తద్విభూతిత్వావగమా త్తదిచ్ఛాప్రతిఘాతకాభావః ఫలితః. ౬

(తస్మా దితి.) తస్మా త్స్వనిష్ఠస్యాబ్రహ్మాత్మకస్య వస్తునోఽభావాత్ యద్వా, బ్రహ్మణ ఏవ కృత్స్నప్రపఞ్చోపాదానత్వా ద్విశ్వాకారేణ తస్యైవావస్థితత్వాత్ అన్యస్మాత్ పృథక్సిద్ధాత్ ఆత్మనో బ్రహ్మణ స్సకాశాత్ అన్యః పృథ క్సిద్ధో భావః న హి నిరూపితః అస్మాత్ ఆత్మా పృథక్సిద్ధః తచ్చాత్మనః పృథక్సిద్ధ మిత్యేవం న నిరూపయితుం శక్య మిత్యర్థః. నను వైశేషికాదయ ఈశ్వరస్య నిమిత్తత్వ మేవ మన్యంత ఇతి కథం తస్యోపాదనత్వ మపీత్యత స్తా న్నిరాహ (నిరూపితేతి.) త్రివిధా సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తరూపమిథఃకారణభేదవిషయా ఆత్మని వైశేషికాద్యాత్మని భాతి రాభాతిః ప్రతీతి రితి యావత్, నిర్మూలా ప్రమాణశూన్యేతి నిరూపితా యద్వా, జగత్కార్యం చే త్కారణేన మిథో భిన్నేన భవితవ్య మిత్యేవం నిరూపితా భాతి నిర్మూలేత్యర్థః, ప్రమాణాభావోఽపి యుక్తే రేవ మూల మితి న వాచ్యం కాలఘటసంయోగం ప్రతి కాలస్యైకస్యైవ నిమిత్తోపాదానత్వోభయవిధకారణత్వస్య తై రవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వా దితి భావః. యద్వా యతోఽన్యో భావో న నిరూప్య స్తతో నిందాప్రశంసాపేక్షారూపేణ త్రివిధవిషయప్రతీతి ర్భ్రమాత్మికేత్యాహ (నిరూపితేతి.) నిర్మూలా ప్రమాణశూన్యా కేవలం భ్రమరూపేతి యావత్ నిరూపితా నిశ్చితా. ౭

ఇదం గుణమయం విద్ధి త్రివిధం మాయయా కృతమ్.
ఏత ద్విద్వా న్మదుదితం జ్ఞానవిజ్ఞాననైపుణమ్,
నానిన్దతి న చ స్తౌతి లోకే చరతి సూర్యవత్. ౮

ప్రత్యక్షేణానుమానేన నిగమే నాత్మసంవిదా,
ఆద్యన్తవ దసద్ జ్ఞాత్వా నిస్సంగో విచరే దిహ. ౯

ఉద్ధవ ఉవాచ—

నైవాత్మనో న దేహస్య సంసృతి ర్ద్రష్టృదృశ్యయోః,
అనాత్మస్వదృశో రీశ కస్యేద ముపలభ్యతే. ౧౦

నను పరమాత్మన ఉపాదానత్వే వికారాశ్రయత్వాపత్తి రిత్యత ఆహ (ఇద మితి.) ఇదం పరిదృశ్యమానం త్రివిధం విందాప్రశంసోపేక్షావిషయత్వేన ప్రతీయమానం యద్వా సర్గస్థితిలయరూపావస్థాయుక్తం, జగ ద్గుణమయం సత్వాదిప్రకృతిగుణవికారరూపం విద్ధి, అతో వికారాః పరిణామాదయో గుణగతా ఏవేతి భావః. గుణమయస్య కథం పరమాత్మోపాదానకత్వ మిత్యత స్తద్విశినష్టి. మాయయా కృతం మాయయా సంకల్పరూపేణ జ్ఞానేన గుణేషు ప్రవిశ్య కృతం అత ఉపాదానత్వ మప్యవిరుద్ధం తస్య సర్వాత్మకత్వా దితి భావః. ఏత దితి. జ్ఞానవిజ్ఞాననైపుణం జ్ఞానం ప్రకృతిపురుషయోః పరస్పరం వైలక్షణ్యజ్ఞానం విజ్ఞానం తాభ్యాం పరమపురుషస్య విలక్షణత్వజ్ఞానం తత్ర నైపుణం కౌశలం విద్వాన్న నిందతి నాపి చ స్తౌతి కింతు, సూర్యవ ద్గుణదోషాభినివేశరహిత శ్చరతి చరే దిత్యర్థః. ౮

సూర్యవ చ్చరే దితి దృష్టాంతముఖేనాభిమత మర్థం దార్ష్టాంతికే స్పష్టయతి (ప్రత్యక్షేణేతి.) ప్రత్యక్షాదిభిః కృత్స్నం మాబ్రహ్మకీటం శరీరజాల మాద్యంతవత్ ఉత్పత్తినిధనవత్ అసత్ సత ఆత్మనోఽన్యచ్చేతి చ జ్ఞాత్వా నిస్సఙ్గః క్వాప్యనాసక్తః ఇహలోకే చరేత్. ౯

అఙ్గుళ్యాద్యవయవవిచ్ఛేదేఽప్యాత్మన స్తదదర్శనాత్ భిన్నానాం దేహావయవానా మనాత్మత్వం ప్రత్యక్షం ఏవ మేవానుమానా దవయవాంతరాణా మనాత్మత్వసిద్ధిః యది దేహాత్మానౌ మిథోఽత్యంత విలక్షణౌ కస్య తర్హి సుఖదుఃఖానుభవాత్మక స్సంసార ఇతి పృచ్ఛతి (నైవేతి.) హేఈశ కస్య స్యాత్, సంసృతి, రిత్యనుషజ్యతే, న కస్యాపీత్యత ఆహ (ఉపలభ్యత ఇతి.) సుఖదుఃఖానుభవో దృశ్యతే హి అతః ప్రత్యక్షవిరోధా న్న సంసృతి రపహ్నోతుం శక్యేతి భావః. ౧౦

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

ఆత్మాఽవ్యయోఽగుణ శ్శుద్ధ స్స్వయంజ్యోతి రనావృతః,
అగ్నివ ద్దారువ ద్దేహ స్త్వచిత్క స్యేహ సంసృతిః. ౧౧

శ్రీభగవా నువాచ—

యావ ద్దేహేంద్రియప్రాణై రాత్మన స్సన్నికర్షణమ్.
సంసారః ఫలవాం స్తావ దపార్థోఽప్యవివేకతః. ౧౨

అర్థే హ్యవిద్యమానేఽపి సంసృతి ర్న నివర్తతే,

సంసృత్యసంభావనాయాం హేతుత్వేనాత్మానం విశినష్టి (ఆత్మాఽవ్యయ ఇతి.) ఆత్మా స్వయం శబ్దః పూర్వోత్తరాభ్యాం సంబధ్యతే స్వయ మాత్మనా శుద్ధః స్వభావత శ్శుద్ధ ఇత్యర్థః. స్వయం జ్యోతిః స్వయం ప్రకాశః అసమానప్రకాశః అనావృతః కర్మరూపావరణరహితః, అగుణః సత్త్వాది గుణానాశ్రయః అవ్యయః జన్మమరణాదివికారరహితః దేహ స్త్వచి జ్జడః విజాతీయయో రపి దేహాత్మనో రవిభాగే నావస్థితౌ దృష్టాంతోఽగ్నివ ద్దారువ దితి, కస్యేహ సంసృతిః అజడస్యాప్యాత్మనః స్వత శ్శుద్ధత్వాత్ అశుద్ధస్యాపి దేహస్య జడత్వా న్న సంసృతిః స్యా దితి ప్రశ్నార్థః. ౧౧

స్వత శ్శుద్ధస్యాప్యాత్మనః ప్రకృతిసంబంధే నాశుద్ధత్వా త్సంసార ఇతి పరిహరతి(యావ దితి.) యావ దాత్మనో, దేహాదిభిః సన్నికర్షణం సంబంధః తావ దపార్థోఽప్యాత్మని స్వత ఏవాఽవిద్యమానోఽపి సంసారః తదావహో దేవాద్యాకారః ఫలవా న్విద్యమానకల్పః సుఖదుఃఖజనకః కుతః అవివేకతః దేహవిలక్షణస్వస్వరూపాజ్ఞానాత్ అవివేకకృతసంబంధాదేవ తస్యాశుద్ధి రితి భావః, అవివేకిన ఇతి పాఠే తదాత్మనో విశేషణం, అవివేకా ద్దేహాదిభిః, సన్నికర్షణం తత స్సంసారః ఫలవాన్, "అవిద్యాసంచితం కర్మే"తి వచనా దవివేకస్య ప్రకృతిసంబంధహేతుత్వం కర్మద్వారావగంతవ్యం, ఏవం చాహంకారమమకారకృతపుణ్యపాపాధీనప్రకృతిసంబంధా త్సంసార ఇత్యభిప్రాయః. ౧౨

ఆత్మ న్యవిద్య మానా దపి దేవమనుష్యాద్యాకారా త్సంసృతి రిత్యేతదేవ దృష్టాంత ముఖేనోపపాదయతి (అర్థ ఇతి.) దేవమనుష్యాద్యాకారే, అవిద్యమానేఽపి ఆత్మ న్యసత్యపి విషయాన్ ధ్యాయత స్తస్య సంసృతి, ర్న నివర్తతే స్థూలోఽహం కృశోఽహం మమైతే కళత్రాదయః మమైతే ప్రతికూలా శ్శబ్దాదయ ఇమే త్వనుకూలా ఇత్యేవం ధ్యాయత ఇత్యర్థః, యథా స్వప్నే అనర్థాగమః

ధ్యాయతో విషయా నస్య స్వప్నేఽనర్థాగమో యథా. ౧౩

యథా హ్యప్రతిబుద్ధస్య ప్రస్వాపో బహ్వనర్థకృత్,
స ఏవ ప్రతిబుద్ధ్యస్య న వై మోహాయ కల్పతే. ౧౪

శోకహర్షభయక్రోధలోభమోహస్పృహాదయః,
అహంకారస్య దృశ్యన్తే జన్మమృత్యూ చ నాత్మనః. ౧౫

దేహేంద్రియప్రాణమనోఽభిమానో జీవోఽన్తరాత్మా గుణకర్మమూర్తిః,

స్వాప్నదేహ స్యానాత్మత్వం సంప్రతిపన్నం, తథాఽపి తస్యాత్మన్యధ్యాసాదనర్థాగమ స్తాదాత్వికదుఃఖాను భవో భవతి తద్వ దిత్యర్థః. ౧౩

స్వాప్నదేహస్యానాత్మత్వసంప్రతిపత్తిం, తద్దేహాపగమే తు తదభిమానప్రయుక్తదుఃఖాభావం చ దర్శయతి (యథా హీతి.) ప్రస్వాపశబ్దః స్వప్నపరః, తస్య దేహాత్మాభిమానద్వారా బహ్వనర్థ కృత్త్వం వివక్షితం, స ఏవ ప్రస్వాప ఏవ ప్రతిబుద్ధస్య తస్మా దుత్థితస్య మోహాయ న కల్పతే తద్దేహాభిమానరూపమోహజననద్వారా సుఖదుఃఖకృ న్న భవతీత్యర్థః. ౧౪

దృష్టాంతేఽభిప్రేత మర్థం దార్ష్టాంతికే దర్శయతి (శోకేతి.) శోకాదయో జన్మమృత్యూ చాహంకారస్యాహంకారయుక్తస్యాత్మనః, న తు తద్వియుక్తస్య ముక్తస్యేత్యర్థః ఆద్యజంతోఽ త్రాహంకారశబ్దః. అనాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతుః. ప్రకృతిపరిణామవిశేషోఽహంకారః, తత్ప్రయుక్తా శ్శోకాదయో న త్వాత్మన స్స్వాభావికా ఇత్యర్థః. దుఃఖాజ్ఞానమలా ధర్మాః. "ప్రకృతే స్తేన చాత్మన" ఇత్యాదివ దయ మేవార్థః. ౧౫

అహంకారస్య దృశ్యంత ఇత్యహంకారస్య సంసృతిహేతుత్వేన ప్రాధాన్య ముక్తం. అథ సంసృతిహేతూన్ సర్వాన్ సంకలయ్య దర్శయతి (దేహేంద్రియేతి.) అభిమానః అనాత్మ న్యాత్మబుద్ధిః. జీవస్య సంసృతిహేతుత్వం కర్మానుష్ఠాతృతయా అంతరాత్మపరమాత్మా తస్య సంసృతిహేతుత్వం కర్మఫలప్రదత్వేన గుణా శ్చ కర్మాణి చ మూర్తివ ద్యస్య విధేయాని స ఇత్యంతరాత్మవిశేషణం, గుణకర్మమూర్తీతి పాఠాంతరే తు గుణాః సత్త్వాదయః కర్మాణి పుణ్యాపుణ్యాత్మకాని చ మూర్తయశ్చ, గుణకర్మమూర్తిసమాహారైకవద్భావః, మూర్తిశబ్దో దేవమనుష్యత్వాదిజాతిపరః. దేహస్య పృథగుక్తత్వాత్

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

సూత్రం మహా నిత్యురుధేవనీత స్సంసార ఆధావతి కాలతంత్రః. ౧౬

అమూల మేత ద్బహురూపరూపితం మనో వచః ప్రాణశరీరకర్మ,
జ్ఞానాసినోపాసనయా శితేన చ్ఛిత్వా ముని ర్గాం విచరే దతృష్ణః. ౧౭

జ్ఞానం వివేకో నిగమ స్తపశ్చ ప్రత్యక్ష మైతిహ్య మథానుమానమ్,
ఆద్య న్తయో రస్య యదేవ కేవలం కాల శ్చ హేతు శ్చ తదేవ మధ్యే. ౧౮

సూత్రం మహాన్ సూత్రభూతోఽహంకారాదికార్యతత్త్వాధారభూతో మహా నిత్యర్థః. ఉరుధా బహుధా- ఇతిశబ్దో హేత్వర్థః. ఉరుభ్య ఏతేభ్య ఇత్యర్థః. సంసారః కాలతంత్రః, కాలవశః కాలో హి హేతు రితి భావః. ఆధావతి ప్రవర్తతే. ౧౬

క స్తర్హి తన్నివృత్త్యుపాయ ఇత్యత ఆహ (అమూల మితి.) బహుభిః. దేహాదిరూపై ర్హేతుభిః, రూప్యత ఇతి తథా తత్ మన ఆదీనాం కర్మ మన ఆదిభిః కృతం కర్మేత్యర్థః తదేత త్సంసృతిమూలం అమూలం యథాతథా జ్ఞానాసినా ఛిత్త్వా కథంభూతేన ఉపాసనయా మమోపాసనయా శితేన సంతతానువృత్తేన ఛిత్త్వేత్యస్య ఛేదనాయోపక్రమ్యేత్యర్థః. జీవద్దశాయాం నిర్మూలచ్ఛేదనా సంభవాత్ న తృష్ణా శబ్దాదిషు యస్య సః మునిః శుభాశ్రయసంశీలనశీలః, గాం భూమిం విచరే దిత్యర్థః. జ్ఞానోపాసనే తన్నివృత్తిహేతు రితి భావః. ౧౭

కీదృశం తజ్జ్ఞానం, కాని పున స్తత్సాధనా నీత్యత ఆహ (జ్ఞాన మితి.) జ్ఞానం వివేకో నిగమ ఇతి కార్యకారణయో రభేదాభిప్రాయకం సామానాధికరణ్యం, వివేకాదినా జ్ఞానం నిష్పాద్యత ఇత్యర్థః. తత్ర నిత్యత్వానిత్యత్వాదిభి రాత్మానాత్మనోః, పరస్పరవ్యావర్తకధర్మేణ నిరూపణం వివేకః. తపః కర్మయోగః నిగమః శాస్త్రాధ్యయనజం జ్ఞానం ఆత్మానాత్మనో రహంతయేదంతయా చానుభవః. ప్రత్యక్షం ఐతిహ్య ముపదేశః, అనుమానం కృష్యాదిదృష్టాంతేన కర్మఫలానిత్యత్వానుమానం. ఏవం సాధనా న్యుక్త్వా అథ జ్ఞానాకార మభినయేన నిరూపతి (ఆద్యంతయో రిత్యాదిభిః సార్ధై శ్చతుర్భిః.) అస్య దేహస్యా ద్యంతయోః, యత్కేవలం శరీరరహితం, మధ్యేఽపి తదేవాత్మస్వరూపం న తు శరీర మాత్మాత్మే త్యేవం విధం జ్ఞాన మిత్యర్థః, కాల శ్చేతి చ స్త్వర్థః, హేతు శ్చేతి చోపచారణార్థకః, కాల ఏవ హేతుః. "బహూస్యా" మితి భగవత్సంకల్పకాల ఏవై వంవిధ స్యాత్మనో దేహసంబంధనిమిత్త మిత్యర్థః. ౧౮

యథా హిరణ్యం సుకృతం పురస్తా త్పశ్చా చ్చ సర్వస్య హిరణ్మయస్య.
తదేవ మధ్యే వ్యవహార్యమాణో నానాపదేశై రహ మస్య తద్వత్. ౧౯
విజ్ఞాన మేత త్త్రియవస్థ మంగ గుణత్రయం కారణకార్యక ర్తృ.
సమన్వయేన వ్యతిరేకత శ్చ యే నైవ తుర్యేణ తదేవ సత్యమ్. ౨౦
న య త్పురస్తా దుత య న్న పశ్చా న్మధ్యే చ త న్న వ్యపదేశమాత్రమ్.
భూతం ప్రసిద్ధం చ పరేణ యద్య త్తదేవ సత్స్యా దితి మే మనీషా. ౨౧

తదేవ జ్ఞానం దృష్టాంతే దర్శయతి (యథేతి.) సుకృతం సుష్ఠు కృతం సమ్య క్పుటపాక శోధిత మిత్యర్థః. త త్సర్వస్య హిరణ్మయస్య కటకమకుటాదేః, పురస్తా త్పశ్చా చ్చ అతో మధ్యేఽపి తదేవ నానాపదేశై ర్నానానామభిః రజతాదిమిశ్రణనిబంధనై ర్వ్యవహార్యం భవతి. విశుద్ధం హిరణ్యం కటకమకుటాదినిర్మాణదశాయాం రజతాదిమిశ్రం క్రియతే. తన్మిశ్ర మపి భూషణావస్థహిరణ్య మితి వ్యవహ్రియతే. స చ వ్యవహారో భ్రాంతిమూలః, నిరూపకై స్తు రజతాదిమిశ్రణా త్పూర్వం అగ్నిశోధనా త్పశ్చా చ్చ యత్కేవలం హిరణ్యం తదేవ మధ్యేఽపి హిరణ్యశబ్దవాచ్యం న తు రజతాద్యంశోఽపీతి వ్యవహ్రియతే స చ న భ్రాంతిమూలః. తద్వత్ ఏవం అహమర్థోఽప్యాత్మా దేహసంబంధా త్పూర్వా పరకాలయో రివ మధ్యేఽపి దేహవిలక్షణ ఏవ దేహసంమేళనేనాహ మితి ప్రతిపత్తి స్తు భ్రాంతి రేవేత్యర్థః. దార్ష్టాంతికసామర్థ్యా ద్దృష్టాంతే లోహాంతరమిశ్రత్వ మవగమ్యతే. ౧౯

కించ (విజ్ఞాన మితి.) కారణ మింద్రియవర్గః, కార్యం శరీరం కర్తృ మహత్తత్త్వకార్య మనాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతు రహంకారతత్త్వ మితి త్రియవస్థం త్రిధాఽవస్థితం యకారస్య పృథ క్ప్రాతశ్ఛందోఽనురోధాత్, అఙ్గ హేఉద్ధవ త్రిగుణం త్రిగుణపరిణామాత్మకం అచేతనం సమన్వయేన వ్యతిరేకత శ్చ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యేన తుర్యేణోక్తావస్థాత్రయరహితేనాత్మతత్త్వేన ప్రవర్తత ఇతి శేషః. తదేవాత్మతత్త్వం సత్యం అపరిణామీ త్యేవంవిధ మప్యేతజ్జ్ఞానాపి నోపాసనయేత్యుక్తం విజ్ఞాన మిత్యర్థః. త్రియవస్థ ఇత్యస్యోత్పత్తిస్థితినిధనాత్మకావస్థాత్రయభా గిత్యర్థః. తత్రాత్మని దేహాంతరవస్థితే సతీంద్రియాదీనాం ప్రవృత్తి రిత్యన్వయః. తదపగమే తు న ప్రవృత్తి రితి వ్యతిరేకః. ౨౦

(న య దితి.) యత్ శరీరం పురస్తాత్ ఉత్పత్తేః పూర్వకాలే నాత్మా భవతి ఉతాపి చ పశ్చా న్నాశానంతర మపి నాత్మా తన్మధ్యేఽపి నాత్మా భవతి స్థూలోఽహ మితి వ్యవహారమాత్రం న ఏష వ్యవహారో భ్రాంతిమూలక ఇత్యర్థః. భూతం దేహస్య పూర్వాపరకాలయో రపి విద్యమానం యదాత్మ తత్త్వం పరేణ ప్రమాణేన ప్రసిద్ధం తదేవ స్యాత్ సదైకరూపం స్యా దితి చ తత్ జ్ఞానాపినేత్యుక్తం జ్ఞాన మితి మే మనీషా మతిః. మే మత మిత్యర్థః. ౨౧

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

అవిద్యమానోఽప్యవభాతి యో వై వైకారికో రాజస ఏష సర్గః,
బ్రహ్మ స్వయంజ్యోతి రతో విభాతి బ్రహ్మేంద్రియార్థాత్మవికారచిత్రమ్. ౨౨

ఏవం స్ఫుటబ్రహ్మవివేకహేతుభిః పరాపవాదేన విశారదేన,

కిం చ (అవిద్యమాన ఇతి.) వైకారికః, ప్రకృతివికారభూతః, రాజసః రజోగుణోద్రిక్తతయా ప్రవృత్తిస్వభావః. ఏష సర్గః శరీరరూపసృజ్యపదార్థః. అవిద్యమానోఽపి ఆత్మని స్వత ఏవావిద్యమానోఽపి అవభాతి స్వాభిమానవిషయతయా ప్రతీయతే, బ్రహ్మ పరిశుద్ధం జీవాత్మస్వరూపం తు స్వయం జ్యోతిః అతో విభాతి. అత ఇతి ల్యబ్లోపే కర్మణి పఞ్చమీ. ఇమం సర్గ మపోహ్యాపునరావృత్తం యథా తథా నిర్ధూయేత్యర్థః. స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశం అవభాతి బ్రహ్మ ప్రకృతిస్తు ఇంద్రియార్థాత్మకవికారచిత్రం ఇంద్రియాణి, అర్థాః శబ్దాదివిషయాః. తదాత్మాన స్తద్రూపాః, యే వికారా స్తై శ్చిత్రం భాతీత్యేవంవిధ మపి తద్విజ్ఞాన మిత్యర్థః. అత్రాద్యో బ్రహ్మశబ్దో ముక్తాత్మస్వరూపపరః. "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ మమృతస్యావ్యయస్య చే"తి పరిశుద్ధాత్మని తత్ప్రయోగదర్శనాత్ ద్వితీయ స్తు ప్రకృతిపరః, "తస్మా దేతద్బ్రహ్మనామరూప మన్నం చ జాయతే మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహే"తి ప్రకృతా వపి తత్ప్రయోగదర్శనాత్ బద్ధాత్మస్వరూపం దేహసంసరా త్తన్మిశ్రతయావభాతి న తు వ్యావృత్తతయా శుద్ధాత్మస్వరూపం తు తదభావాత్ పృథగేవావభాసత ఇత్యర్థః. ౨౨

తత్రాద్యంతయో రస్యే" త్యర్థేన సంసృతినివృత్త్యుపాయతయోక్తస్య జ్ఞానస్య దేహపూర్వోత్తరమధ్యకాలత్రయానువృత్తదేహవిలక్షణాత్మకస్వరూపవిచారాత్మకత్వాకార ఉక్తః. "యథా హిరణ్య" మిత్యనేన దేహసమ్మేళనేనాహ మితి ప్రతీతే ర్భ్రాంతిరూపత్వనిర్ణయాత్మకత్వాకారః "విజ్ఞాన మేత" దిత్యనేన త్వన్వయవ్యతిరేకాభ్యా మాత్మనో దేహాదిప్రవర్తకత్వవిచారాకారః. "న య త్పురస్తా దిత్యాదినా దేహస్యానాత్మత్వనిశ్చయాకారః, "అవిద్యమాన" ఇత్యనేన తు పరిశుద్ధాత్మస్వరూపస్య వ్యావృత్తతయాఽవభాసవిచారాత్మకత్వాకారః, తదేవ ముక్తవిధస్య జ్ఞానస్య సంసృతినిదానభూత దేహాత్మాభిమానచ్ఛేదకత్వ ముక్తం అథాన్యాన్యపి తదుచ్ఛేదకాని వదన్ తదుపసంహరతి (ఏవ మితి.) ఇత్థం స్ఫుటం యథాతథా బ్రహ్మవివేకహేతుభిః. బ్రహ్మణః పరమాత్మనో వివేకః ఉక్తవిధాభ్యాం ప్రకృతిపురుషాభ్యాం వైలక్షణ్యనిర్ణయః. తద్ధేతుభి ర్విచారాత్మకైః. జ్ఞానై ర్విశారదేన నిపుణేన పరాపవాదేన చాత్మని సమ్మోహం దేహబుద్ధిస్వాతంత్ర్యబుద్ధ్యాత్మకమోహం, ఛిత్వా అస్య పూర్వవదర్థః.

ఛిత్త్వాత్మసంమోహ ముపారమేత స్వానన్దతుష్టోఽఖిలకాముకేభ్యః. ౨౩

నాత్మా వపుః పార్థివ మిన్ద్రియాణి దేవా హ్యసు ర్వాయుజలం హుతాశః,
మనోఽన్నమాత్రం ధిషణా చ సత్త్వ మహంకృతిః ఖం క్షితి రర్థసామ్యమ్. ౨౪

సమాహితైః కః కరణై ర్గుణాత్మభి ర్గుణో భవే న్మత్సువివిక్తధామ్నః.
విక్షిప్యమాణై రుత కిం ను దూషణం ఘనై రుపేతై ర్విగతై రవేః కిమ్ ౨౫

స్వానందతుష్టః, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుభవానందతుష్టః. అఖిలకాముకేభ్యః ఉపారమేత అఖిలైః కర్మభి స్సఙ్గం న కుర్యాత్, పరాపవాదో నామ పరేషాం దేహేన్ద్రియప్రాణాదీనాం అపవాదః. ఆత్మత్వాపనోదః. ౨౩

త మేవ వివృణోతి (నాత్మేతి.) పార్థివం వపుః, నాత్మా, దేవశబ్దవాచ్యానీన్ద్రియాణి నాత్మేత్యేవం యోజనీయం, అసుః ప్రాణః, వాయుజల మితి సమాహారద్వన్ద్వః, వాయు ర్జలం చ నాత్మేతి సంబంధః. అన్నమాత్రం అన్నాప్యాయితస్య మనసోఽన్నమాత్రత్వవ్యపదేశః. అన్నమయం హి సోమ్యమనః" ఇతి శ్రుతేః. ధిషణా బుద్ధిః, సత్త్వ మంతఃకరణం అహంకృతి రనాత్మ న్యాత్మాభిమానహేతు రహంకారః, ఖం ఆకాశః, వపురాదయో నాత్మేత్యత్ర హేతుః. అర్థసామ్య మితి అర్థానాం వపురాదీనాం సామ్యం ప్రకృతిపరిణామాత్మకత్వేన సామ్యం యత స్తత ఇతి య త్తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ సంబంధః, ప్రకృతి రేవాత్మనోఽన్యాయత స్తత్పరిణామాత్మకా వపురాదయ ఆత్మా భవితు మర్హన్తీత్యర్థః. ౨౪

ఉపారమేత స్వానందతుష్టోఽఖిలకాముకేభ్య, ఇతి పరాపవాదేన చ్ఛిన్నాత్మమోహస్య స్వానందతుష్టస్యాఖిలకామిసఙ్గస్యాపరిహార్యత్వ ముక్తం న న్వేవంభూతస్య తత్సఙ్గేఽపి న కోపి దోష ఇత్యాశఙ్కతే ద్వాభ్యామ్ (సమాహితై రితి.) అస్య యచ్ఛ్రీక్ష్యాదిః మత్సువివిక్తధామ్నః సుమ సుష్ఠు వివిక్తం ధామ స్వరూపం యేన తస్య సత్త్వాదిగుణపరిణామాత్మకైః కరణై రిన్ద్రియైః సమాహితైః కో గుణో భవేత్, ఇంద్రియసమాధానే నాత్మ న్యపూర్వః కోఽపి గుణో న భవేదిత్యర్థః. విక్షిప్యమాణై రపి కరణైః కి న్ను దూషణం న కోపి దోష శ్చ భవే దిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః ఘనై ర్మేఘై రుపేతై ర్విగతై ర్వా రవేః, కిం న తు దోషో నాపి గుణ శ్చ యథా తద్వ దిత్యర్థః. ౨౫

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనఘట్టః)

యథా నభో వాయ్వనలామ్బుభూగుణై ర్గతాగతై ర్వర్తుగుణై ర్న సజ్జతే.
తథాఽక్షరం సత్త్వరజ స్తమోమలై రహంమతై స్సంసృతిహేతుభిః పరమ్. ౨౬

తథాఽపి సంగః పరివర్జనీయో గుణేషు మాయారచితేషు తావత్.
మద్భక్తియోగేన దృఢేన యావ ద్రజో నిరస్యేత మనఃకషాయః. ౨౭

యథామయోఽసాధు చికిత్సితో నృణాం పునః పున స్సంతుదతి ప్రరోహన్,
ఏవం మనోఽపక్వకషాయకర్మ కుయోగినం విధ్యతి సర్వసంగమ్. ౨౮

నను పరమార్థతో రవే ర్ఘనానాం చ న సఙ్గోఽస్తి, అత స్తై ర్న తస్య దోష ఇత్యుక్తం దార్ష్టాంతికే తు సోఽస్త్యేవేతి తదభావభావాభ్యాం గుణదోషా స్త ఏవేత్యతో నభోదృష్టాన్తేన తా విషేధతి (యథేతి.) వాయ్వాదీనాం గుణైః శోషణదహనక్లేదనరజోధూసరత్వాదిభిః ఋతుగుణైః శీతోష్ణాదిభి ర్వా యథా నభో న సజ్జతే నిర్లేపస్వభావత్వా దితి భావః. తథా పరం ప్రకృతివిలక్షణం అక్షరం సదైకరూపం, అహం అహంశబ్దవాచ్యం ఆత్మస్వరూప మపి సంసృతిహేతుభిః ధర్మైః, సంసృతిహేతుత్వేన మతైః సత్వాదిభి స్తత్కార్యైః న సంబధ్యత ఇత్యర్థః. అతః కాముకై స్సఙ్గో న దోషాయేతి భావః. ౨౬

ఏవ మప్యుపాయనిష్పత్తిదశాయాం తద్విరోధిత్వా త్సఙ్గః పరిహార్య ఇతి పరిహరతి (తథాఽపీతి.) మాయారచితేషు ప్రకృత్యుత్పాదితేషు, గుణేషు శబ్దాదిషు సఙ్గః, పరివర్జనీయః తావ దిత్యభిప్రేత మవధి మాహ (మదితి.) యావ న్మద్భక్తియోగేన మనఃకషాయః కషాయరాగవ ద్దుర్మోచ రజః తత్కార్యభూతకామక్రోధాదిః నిరస్యేత రజోనిరసనా దృతేన వృద్ధో భక్తియోగో నిష్పద్యతే అత స్తన్నిష్పత్తయే తద్విరోధిరజోనిబర్హణోపాయత్వేనాసఙ్గేన భవితవ్య మిత్యర్థః. ౨౭

ఏత దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయతి (యథేతి.) నృణా మామయో రోగః అసాధు, అసమ్య గ్యథా తథా చికిత్సితః ప్రతికృతః పునః పున ప్రరోహన్ దేహాత్ సంతుదతి వ్యథయతి తథా అపక్వకషాయవ ద్దుర్మోచం కర్మ పుణ్యాపుణ్యాత్మక ముపాయవిరోధి ప్రాచీనం కర్మ యస్య స చాసౌ కుయోగీ తం మనః, సర్వసఙ్గం విషయే సక్తం సత్ విధ్యతి యోగా ద్భ్రంశయతీత్యర్థః. ౨౮

కుయోగినో విహతా అంతరాయై ర్మనుష్యభూతై స్త్రిదశోపసృష్టైః,
తే ప్రాక్తనాభ్యాసబలేన భూయో యుఞ్జన్తి యోగం న తు కర్మతంత్రమ్. ౨౯

కరోతి కర్మ క్రియతే చ జన్తుః కేనాప్యసౌ చోదిత ఆనిపాతాత్,
న తత్ర విద్వాన్ప్రకృతౌ స్థితోఽపి నివృత్తతృష్ణ స్స్వసుఖాని భూత్యా. ౩౦

తిష్ఠన్త మాసీన ముత వ్రజంతం శయాన ముక్షంత మదన్త మన్నమ్.
స్వభావ మన్య త్కిమపీహ మాన మాత్మాన మాత్మస్థ మతి ర్న వేద ౩౧

కుయోగిసంయోగస్య యోగివిరోధిత్వ ముపపాదయతి (కుయోగిన ఇతి.) త్రిదశైః పరసమృద్ధి మసహిష్ణుభి ర్దేవై, రుపసృష్టై శ్చోదితై, ర్మనుష్యభూతై ర్మనుష్యరూపైః, కామిభి స్సృజ్యమానై, ర్విహతాః కారితా, అంతరాయా యేషాం తే కుయోగినః, ప్రాక్తనాభ్యాసవిషయవాసనా బలేన భూయో యోగం న యుంజంతి అపి తు కర్మతంత్ర మేవ యుంజంతి తత స్సంసరంతీతి భావః. ౨౯

కర్మతంత్రం యుంజంతీత్యేత దేవోపపాదయతి (కరోతీతి.) ఆనిపాతాత్ శరీరపాతావధి జన్తుః, స్వయ మపి కర్మ కరోతి కేనాపి జంత్వంతరేణ చోదితః అసౌ జంతుః. క్రియతే కార్యతే చ స్వేచ్ఛయా పరేచ్ఛయా వా కుర్వ న్నేవాస్త ఇత్యర్థః. నను సఙ్గం పరిహరతోఽపి యత్కించి త్కర్మతంత్రం దుష్పరిహర మేవేతి సోఽపి తత స్సంసరే దిత్యత ఆహ (న తత్రేతి.) విద్వాన్ సఙ్గస్యోక్తవిధానర్థావహత్వం జాన, న్నత ఏవ సుఖానుభూత్యా స్వానందానుభవేన నివృత్తవిషయాభిలాషతత్సఙ్గః ప్రకృతౌ దేహే స్థితోఽపి, న తత్ర స్థితః కుర్వ న్నప్యకుర్వత్కల్ప ఇత్యర్థః ౩౦

నను శయనాసనాదిషు క్రియమాణేష్వపి కథం కర్తృత్వాభావ ఇత్యత ఆహ (తిష్ఠంత మితి.) ఉక్షంతం రేతోమూత్రే సిఞ్చంతం అన్న మదంతం భుఞ్జానం స్వభావప్రాప్త, మన్యదపి దర్శనస్పర్శనాది యత్కించి దీహమానం కుర్వాణ మప్యాత్మానం ఆత్మస్థమతి ర్న వేద, ఆత్మస్థా ఆత్మవిషయైవ మతి ర్యస్య సః హేతుగర్భ మిదం. అతో న వేదనాభిమన్యతే స్వదేహస్థం స్థితిగమనాదివ్యాపార మాత్మస్థత్వేన నాభిమన్యతే తథాఽభిమానరాహిత్య మేవాకర్తృత్వ మిత్యర్థః. ౩౧

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణాభివర్ణనమ్)

యది స్మ పశ్య న్నసదింద్రియార్థం నానానుమానేన విరుద్ధ మన్యత్,
న మన్యతే వస్తుతయా మనీషీ స్వాప్నం యథోత్థాయ తిరోదధానమ్. ౩౨

పూర్వం గృహీతం గుణకర్మచిత్ర మజ్ఞాన మాత్మ న్యవివిక్త మంగ,
నివర్తతే తత్పున రీక్షయైవ న గృహ్యతే నాపి విసృజ్య ఆత్మా. ౩౩

యథా హి భానో రుదయో నృచక్షుషాం తమో విహన్యా న్న తు సంవిధత్తే,
ఏవం సమీక్షానిపుణా సతీ మే హన్యా త్తమిస్రం పురుషస్య బుద్ధేః. ౩౪

ఏష స్వయం జ్యోతి రజోఽప్రమేయో మహానుభూతి స్సకలానుభూతిః,

కించ (యది స్మేతి.) మనీషీ విద్వాన్ విరుద్ధం ప్రతికూలం ఇంద్రియార్థం శబ్దాదివిషయం అన్య దసచ్ఛరీర మనుకూల మింద్రియార్థజాతం వా యది యద్యపి నానా పశ్యతి తథాఽప్యనుమానేన అనిత్యత్వానుమానేన వస్తుతయా నిత్యతయా న మన్యతే యథా స్వప్నా దుత్థాయ తిరోదధానం స్వాప్నార్థ జాతం స్థాయితయా నాభిమన్యతే తద్వత్. ౩౨

కిం చ (పూర్వమితి.) గుణకర్మచిత్రం సత్త్వాదిగుణానుగుణైః కర్మభిః పుణ్యాపుణ్యాత్మకై శ్చిత్రం నానావిధ మఙ్గం దేవమనుష్యాదిశరీర మజ్ఞానం చ దేహాత్మాభిమానరూపం పూర్వం జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగాత్మని, అవివిక్తం యథాతథా గృహీతం తత పునః జ్ఞానోదయానంతర మీక్షయా మద్విషయజ్ఞానేన నివర్తతే నివృత్తిపర్యన్తేక్షయా నివర్తత ఇత్యర్థః. ఆత్మా న గృహ్యతే పూర్వ మివ స్థూలోఽహ మిత్యాదిదేహాకారేణ న గృహ్యతే, నాపి విసృజ్యః స చ సంహారాదిభాక్ స్యాత్ "న చ పునరావర్తత" ఇతి శ్రుతే రితి భావః ౩౩

ఈక్షయాఽజ్ఞాననివర్తకత్వం దృష్టాన్తేన ప్రపఞ్చయతి (యథా హీతి.) తమోఽంధకారం హన్యా దేవ న తు సంవిధత్తే సన్నిధాపయతి నావస్థాపయతి, ఏవం సతి విద్యమానా మే సమీక్షా మద్విషయం జ్ఞానం పురుషస్య బుద్ధే స్తమిస్రం స్థూలోఽహ మిత్యాదిబుద్ధి మిత్యర్థః. తన్మూలాం సంసృతిం చ హన్యా దితి భావః. ౩౪

తద్విఘాతే కథంభూతోఽవతిష్ఠత ఆత్మేత్యత్రాహ (ఏష ఇతి.) ఏషః పరిశుద్ధో జీవాత్మా స్వయంజ్యోతిః స్వయం ప్రకాశః, అతః జన్మాదివికారరహితః, అప్రమేయః ప్రత్యక్షాదిభిః ప్రమాతు

ఏకోఽద్వితీయో వచసాం విరామో యేనేషితా వాగసవ శ్చర న్తి. ౬౫

ఏతావా నాత్మసంయోగో యద్వికల్పస్తు కేవలమ్,
ఆత్మ న్నృతే స్వమాత్మాన మవలమ్బో న యస్య హి. ౬౬

యన్నామాకృతిభి ర్గ్రాహ్యం పంచవర్ణ మబాధితమ్,
వ్యర్థేనాప్యర్థవాదోఽయం ద్వయం పండితమానినామ్. ౬౭

యోగేనాపక్వయోగస్య యుఞ్జతః కాయ ఉత్థితై ః.
ఉపసర్గై ర్విహన్యేత తత్రాయం విహితో విధిః. ౬౮

మహక్యః మహానుభూతిః అపరిచ్ఛిన్నధర్మభూతజ్ఞానః, సకలానుభూతిః సర్వార్థగోచరజ్ఞానవాన్ ఏకః అనేకద్రవ్యాత్మకత్వాభావా దేకః, అద్వితీయః ప్రాకృతదేహరహితః, అత ఏవ వచసాం విరామః దేవమనుష్యాదిశబ్దానా మవిషయతయా తద్విరతిహేతుభూతః, యేనైషితాః ప్రేషితా శ్చోదితాః వాగసవ శ్చరంతి వ్యాప్రియ న్తే స ఏష ఇతి పూర్వావస్థాప్రదర్శనమ్. ౬౪

భిత్వాఽఽత్మసమ్మోహం, అజ్ఞాన మాత్మని తమిస్రం పురుషస్య బుద్ధే, రిత్యాదేః సంసృతి నిదానతయా త్యాజ్యఃయో క్త ఆత్మసమ్మోహః కియా నిత్యత స్తన్నిష్కృష్య దర్శయతి (ఏతావా నితి.) అవలమ్బః ప్రకృత్యవలమ్బః దేహగతః వికల్పః దేవాద్యాకారః యస్యాత్మనో నా స్తి తం స్వమాత్మాన మృతే వినా విహాయ, విస్మృత్యేతి యావత్ కేవలే జ్ఞానైకస్వరూపే తస్మి న్నాత్మని వికల్పః దేవోఽహం మనుష్యోఽహం కృశోఽహ మిత్యాదిరూపోఽభిమానభేద, ఇతి యత్. ౬౬

తథా దేవమనుష్యాదినామరూపైః గ్రాహ్యం పఞ్చవర్ణం పఞ్చభూతారబ్ధత్వాత్ పఞ్చవిధం శరీరం వ్యర్థేనాపి వ్యర్థేన సహ బాధితం నిత్య మితి య త్తచ్చే త్యేతావా నేవాత్మా సంమోహ ఇతి సంబంధః, వివిధోఽర్థో వ్యర్థః. స్వర్గాదిపురుషార్థః భోగ్యవిషయై స్సహ శరీరం నిత్య మితి తథా దేవోఽహం కృశోఽహ మిత్యేతద్ద్వయం పండిత మాత్మానం మన్యమానానాం అర్థవాదః, తన్మాత్రం వస్తుత ఉభయ మపి భ్రాంతిరూప మిత్యర్థః. ౬౭

"నివర్తతే తత్పునరీక్షయైవే" తి నివృత్తిపర్య న్తేక్షయా నాపి విసృజ్య ఇత్యుక్తం. తత్రాధివ్యాధ్యాదిభి ర్విఘ్నై ర్యోగానివృత్తి మాశఙ్క్య తత్ప్రతిక్రియా ముపదిశతి (యోగేన ఇతి.) న పక్వః పరినిష్పన్నో యోగో యస్య తస్య యోగినః యోగం యుఞ్జతః కుర్వత స్సతః కాయో దేహః ఉదితై రుపసర్గై రుపద్రవైః రోగాదిభి ర్విహన్యేత, తత్రాయం విధిః ప్రతీకారో విహితః. ౬౮

(జ్ఞానయోగస్య పునస్సంగ్రహరూపేణవివర్ణనఘట్టః)

యోగధారణయా కాంశ్చి దాసనైర్ధారణాన్వితైః,
తపోమన్త్రౌషధైః కాంశ్చి దుపసర్గా న్వినిర్దహేత్. ౩౯

కాంశ్చి న్మమానుధ్యానేన మమ సంకీర్తనాదిభిః,
యోగేశ్వరానువృత్త్యా వా హన్యా దశుభదాన్ శుభైః. ౪౦

కేచి దేహ మిమం ధీరా స్సుకల్పం వయసి స్థిరమ్,
విధాయ వివిధోపాయై రథ యుఞ్జన్తి సిద్ధయే. ౪౧

న హి తత్కుశలాదృత్యం తదాయాసో హ్యపార్థకః,
అన్తవత్త్వా చ్ఛరీరస్య ఫలస్యేవ వనస్పతేః. ౪౨

యోగధారణయా సోమసూర్యాగ్నిధారణయా కాంశ్చి త్సంతాపశైత్యాదీన్ ఆసనైః, ర్వాయుధారణాన్వితై ర్వాతాదిరోగాన్, తపోమన్త్రౌషధైః పాపగ్రహసర్పాదికృతాన్. ౩౯

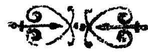
మమానుధ్యానాదిభిః, కామాదీన్ యోగేశ్వరానువృత్త్యా యోగనిష్ఠసదాచార్యానువృత్త్యా దమ్భాదీన్ ఇత్థం శుభై రూపాయై రశుభదా నుపసర్గాన్ హన్యాత్, ఏవ ముపసర్గా న్నిహత్య యోగం నిష్పాదయే దితి భావః. ౪౦

అన్యే తు దేహస్థిత్యర్థ మేవ కుర్వంతి, తద్దూషయతి (కేచి దితి.) వయసి స్థితం వృద్ధశరీర మపి మన్త్రౌషధాదివివిధోపాయై స్సుకల్పం పటుతరం విధాయ సిద్ధయే కాయసిద్ధయే అద్వంద్వపరకాయ ప్రవేశాదిసిద్ధయే యోగం యుఞ్జంతీతి యత్ తత్ కుశలైః ప్రాజ్ఞైః నాదృత్యం నాదరణీయం. కుతః యత స్తదాయాసః దేహస్థిరకరణాయాసః, అపార్థకః నిష్ఫలః. కుతః అంతవత్త్వా చ్ఛరీరస్య కరణ పాటవసత్త్వేప్యాయుషాం మన్త్రౌషధాదిభిః సంపాద్యత్వాభావాత్ అతో దేహదృఢీకరణకాలక్షేప మపహాయ తస్మి న్నపి కాలే యోగః కర్తవ్య ఇతి భావః, ఫలస్యేవ వనస్పతే రితి ఫల మాత్ర దృష్టాంతః, వనస్పతే రిత్యేతద్దార్ష్టాంతికే ఆత్మనో నిత్యత్వసూచనార్థమ్. ౪౧-౪౨

యోగం నిషేవతో నిత్యం కాయ శ్చే త్కల్పతా మియాత్,
తచ్ఛ్రద్దధ్యాన్న మతిమా న్యోగ ముత్సృజ్య మత్పరః. ४३

యోగచర్యా మిమాం యోగీ విచర న్మదపాశ్రయః.
నా న్తరాయై ర్విహన్యేత నిస్స్పృహ స్స్వసుఖానుభూః. ४४

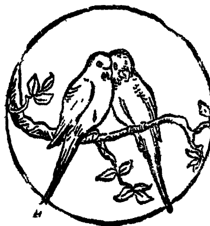
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
అష్టావింశోఽధ్యాయః.

క్వచి త్సమాధ్యఙ్గత్వేనాపి ప్రాణాయామాదిషు జరారోగాద్యభావో దృశ్యతే సత్యం తథాఽపి సమాధి ముత్సృజ్య న తత్ర సజ్జేతేత్యాహ (యోగ మితి.) కల్పతాం పటుతరత్వ మియాత్ ప్రాప్నుయాత్, తాం దేహస్థితిం న శ్రద్దధ్యాత్ న విశ్వసేత్. ४३

మత్ప్రపన్నస్య విఘ్నశఙ్కైవ నాస్తీత్యాహ (యోగచర్యా మితి.) విచరణ కుర్వణ మదపాశ్రయః, అహ మేవాపాశ్రయః శరణం యస్య సః అత ఏవాణిమాదిషు నిస్పృహః. స్వసుఖం మచ్ఛేషతైకరసస్వాత్మసుఖ మనుభవతీతి తథా అంతరాయై ర్న విహన్యతే. ४४

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యావిదః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం.
అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః

ఉద్ధవ ఉవాచ—

[illegible] మిమాం మన్యే యోగచర్యా మనాత్మనః,
[illegible] పుమా న్సిద్ధ్యే త్త న్మే బ్రూహ్యఞ్జసాఽచ్యుత. ౧

[illegible] పుణ్డరీకాక్ష యుఞ్జన్తో యోగినో మనః,
[illegible] ధానా న్మనోనిగ్రహకర్శితాః. ౨

అథాత [illegible] దామ్బుజం హంసాః శ్శ్రీయేర న్నరవిన్దలోచన,
సుఖం తు [illegible] యోగకర్మభి స్త్వన్మాయయాఽమీ విహతా న మానినః. ౩

కిం చిత్ర మచ్యుత [illegible] శేషబన్ధో దాసే ష్వనన్యశరణేషు యదాత్మసా త్త్వమ్,

---

అథ ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

సర్వం త్వదు[illegible] మన్య యోగచర్యానంతరాయై ర్విహన్యత ఇతి తథాఽపి, దుష్కరేయ మత స్సులభం [illegible] సాధన ముపదిశేత్యాహ (సుదుష్కరా మితి.) అనాత్మనః అజితేంద్రియస్య ఇమాం యోగచర్యాం [illegible] మన్యే అతో యథాఽఞ్జసా అనాయాసేన పుమాన్ సిద్ధ్యేత్ ముచ్యేత తత్సాధన మఞ్జసా [illegible] బ్రూహి. ౧

సుదుష్కరత్వం [illegible] కరోతి (ప్రాయశ ఇతి.) మనో యుఞ్జంతః స్వవశీకుర్వాణాః అత ఏవ మనోనిగ్రహర్థం, [illegible] కర్శితాః అత ఏవ మనసోఽసమాధానా చ్చ ప్రాయశః సీదంతి. ౨

అథాత [illegible] సారాః కేచి త్సారాసారవివేకినః. అనందదుఘం అనందావహం తవ పదామ్బుజం సుఖం [illegible] శ్రయేరన్ ప్రపద్యంతే హేవిశ్వేశ్వర అమీ తే త్వన్మాయయా విహతాః పరిభ్రాంతాః [illegible] భావః. కుతః? యత స్తే యోగైః, కర్మభి శ్చ న మానినః యోగాది ప్రయుక్తి [illegible] మానినో విహతా భవంతీతి భావః. ౩

[illegible] మత్సంశ్రయమాత్రేణ మన్మాయయా న విహతా ఇత్యత్ర మైవ మిత్యాహ (కిం [illegible] శ్రితా న్న చ్యావయతీతి తథాభూత. ఏతత్ త్వదాశ్రయణ

యో రోచయ త్సహ మృగై స్స్వయ మీశ్వరాణాం శ్రీమత్కిరీటతటపీడితపాదపీఠః. ౯

తం త్వాఖిలాత్మ దయితేశ్వర మాశ్రితానాం సర్వార్థదం స్వకృతవి ద్విసృజేత కో ను.
కో వా భజేత కి మపివిస్మృతయే ఽనుభూత్యై కిం వా భవే న్న తవ పాదరజోజుషాం నః. ౧౦

నైవోపయ న్త్యపచితిం కవయ స్తవేశ బ్రహ్మాయుషాఽపి కృతమిద్ధముద స్స్మరన్తః,

---

మాత్రేణ స్వమాయాయా స్తారయసీత్యేతత్ న అన్య చ్ఛరణం యేషాం తేషు ఆత్మసాత్త్వం తదధీనత్వం చ తవ కిం చిత్రం న కించి చ్చిత్ర మిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి స్వయ మీశ్వరాణాం బ్రహ్మాదీనాం శ్రీమద్భిః. కిరీటానాం తటైః కోటిభిః పీడితం సంఘృష్టం. పాదపీఠం యస్య తథా భూతోఽపి మృగై స్సహ సాహిత్యం సాహాయ్య మితి యావత్ యో భవా నరోచయేత్ బృందావనే వంశస్వనేనాకృష్టా మృగా స్సహావస న్నితి భావః. యద్వా శ్రీరామావతారే వానరై స్సహ సఖ్య మరోచయ దితి భావః. అనేనాశ్రయణోపయుక్తం సౌశీల్య మావేదితం, స్వయ మిత్యాదినా పరత్వం అశేషబంధో ఇత్యనేన వాత్సల్యం చ. ౯

అథాన్యై రప్యాశ్రయణోపయుక్తై ర్గుణై ర్విశింషన్ సమాశ్రయణీయత్వాతిశయ మావిష్కరోతి (త మితి.) తం పరత్వవాత్సల్యసౌలభ్యసౌశీల్యయుక్తం అఖిలానా మాత్మనాం అత ఏవ దయితం ప్రియతమం ఈశ్వరం స్వామినం ఆశ్రితానాం సర్వార్థదం అభిలషితపురుషార్థదం అనేన జ్ఞానశక్తిపూర్త్యాఖ్యగుణత్రయవత్త్వం సూచితం, తేన వినా తదసమ్భావాత్ స్వకృతవిత్ త్వదుపకారజ్ఞః పుమాన్ కో వా విసృజేత్ కృతజ్ఞానాం త్వ మేవ సేవ్య ఇతి భావః. ఉపకార స్త్వగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి కోవా క శ్చ పుమాన్ కి మపి త్వత్తోఽన్య ద్దైవం భజేత్ కిం కిమర్థం విస్మృతయే విగతా స్మృతి ర్యస్య తస్మై విభూతయే ఐశ్వర్యాయ ఆత్మవిస్మృత్యాపాదకాయైశ్వర్యాయేత్యర్థః, నన్వారోగ్యభాగ్యాదిశ్రేయసే భాస్కరహుతాశనాదిదేవతాంతరం సేవ్య మేవేత్యత ఆహ (కిం వేతి.) తవ పాదరజోజుషాం చరణపరాగం సేవమానానాం నోఽస్మాకం కిం వా శ్రేయో న భవేత్ అభిలషితం చే త్సర్వ మపి సులభ మేవేతి భావః, అనేన సర్వార్థద మిత్యేతద్వివృతమ్. ౧౦

కోసా ఉపకార స్స్వకృతవి దిత్యత్రాభిప్రేత ఇత్యత్ర త మప్రత్యుపకార్యత్వం వద న్వివృణోతి (నైవేతి.) హే ఈశ కవయో బ్రహ్మవిదః, కృతం త్వత్కృత ముపకారం స్మరంతః. ఇద్ధముదః ఉత్కటహర్షాః, ఋద్ధముద ఇతి పాఠే ఉపచితానందాః, అపచితిం ప్రత్యుపకృతిం బ్రహ్మాయుషాఽపి నైవోపయంతి నైవ ప్రాప్నువంతి, ఉపకారం దర్శయతి - యో భవాన్ బహిః, ఆచార్య

(మనస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

యోఽన్తర్బహి స్తనుభృతా మశుభం నిధున్వ న్నాచార్యచైత్యవపుషా స్వగతిం వ్యనక్తి. ౬

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇత్యుద్ధవే నాత్యనురక్తచేతసా పృష్టో జగత్క్రీడనక స్స్వశక్తిభిః.
గృహీతమూర్తిత్రయ ఈశ్వరేశ్వరో జగాద సప్రేమ మనోహరస్మితః.

శ్రీభగవా నువాచ—

హన్త తే వర్ణయిష్యామి మమ ధర్మా న్సుమంగళాన్.
యాఞ్ శ్రద్ధయాఽఽచర న్మర్త్యో మృత్యుం జయతి దుర్జయమ్. ౮

కుర్యా త్సర్వాణి కర్మాణి మదర్థం శనకైః స్మరన్,

వపుషా అంతశ్చైత్యవపుషా చిత్తే భవం చైత్యం హార్దం తేన వపుషా హృది చింత్యమానేన రూపేణేత్యర్థః. తనుభృతాం అశుభ మశివం విధున్వన్ దూరీకుర్వన్ స్వగతిం స్వయాథాత్మ్యం, వ్యనక్తి వ్యక్తం కరోతీతి. ౬

జగత్క్రీడనకం క్రీడోపకరణం యస్య సః స్వశక్తిభిః స్వాసాధారణాభిః, సృష్టిస్థితిసంహార సామర్థ్యాత్మికాభి శ్శక్తిభిః గృహీతం మూర్తిత్రయం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకం యేన సః స్వాత్మకం బ్రహ్మరుద్రం మూర్తిద్వయం స్వావతారరూపశ్రీవిష్ణుమూర్తి శ్చేతి మూర్తిత్రయం పరిగృహీతవా నిత్యర్థః. అత ఏవేశ్వరాణాం బ్రహ్మాదీనా మపీశ్వరో భగవాన్ ప్రేమ్ణా సహితం మనోహరం స్మితం యస్య సః జగాద. ౭

త్వయోక్తం మత్సంశ్రయణ మేవ సిద్ధిసాధన మిత్యభిప్రయన్ సమాశ్రితానా మావశ్యకాన్ ధర్మాన్ వక్తుం ప్రతిజానీతే (హంతేతి.) సహర్షసంబోధనద్యోతకం హంతేతి పదం. తే తుభ్యం వర్ణ యిష్యామి మమ ధర్మాన్ భగవద్ధర్మాన్ సుమఙ్గళాన్ బహూన్, మఙ్గళత్వ మేవావిష్కరోతి మాహ (యా నితి) యాన్ ధర్మా నాచరన్ అనుతిష్ఠన్ దుర్జయ మపి మృత్యుం మృత్యూపలక్షితం సంసారం జయతి. ౮

కే పున స్త ఇత్యాహ (కుర్యా దిత్యాదినా) మదర్థ మితి భావప్రధానో నిర్దేశః. మదారాధన రూపతాం స్మరన్ అభిసంధధత్ కర్మాణి వర్ణాశ్రమోచితాని కుర్యాత్ మయ్యర్పితే మనశ్చిత్తే యేన స

మయ్యర్పితమన శ్చిత్తో మద్ధర్మాత్మమనోరతిః. ౯

దేశా న్పుణ్యా న్పూజయేత మద్భక్తై స్సాధుభి
దేవాసురమనుష్యేషు మద్భక్తాచరితాని ౧౦

పృథ క్సత్రేణ వా మహ్యం సర్వయాత్రామహోత్సవాన్,
కారయే న్నృత్యగీతాద్యై ర్మహారాజవిభూతిభిః. ౧౧

మా మేవ సర్వభూతేషు బహిరంత రపావృతం,
ఈక్షేతాత్మని చాత్మానం యథాఖ మమలాశయః ౧౨

ఇతి సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మహామతే,
సభాజయ న్మన్యమానో జ్ఞానం కేవల మాశ్రితః. ౧౩

అంతఃకరణావాంతరభేదవివక్షయా మనశ్చిత్తయో రుభయో రుపాదానం [illegible] సంకల్పవికల్పాత్మకం మనః స్వచ్ఛత్వావికారిత్వశాంతత్వాని చిత్తవృత్తయః, తత్ర మనసః [illegible] విస్మరణోతి మద్ధర్మార్థే మనోరతిః మనోవృత్తిః సంకల్పవికల్పాత్మికా యస్య సః. ౯

(దేశా నితి.) పూజయేత బహుమన్యేత సేవేతేతి యావత్, [illegible]దేశలక్షణ మాహ మద్భక్తై శ్శ్రితా నితి దేవాదిషు యే మద్భక్తాః తేషాం ఆచరితాని సేవేత ౧౦

(పృథగితి.) పృథక్ సత్రేణ సంభూయ వా [illegible] ర్గీతాదిభి శ్చ ఆదిశబ్దేన వాదిత్రాదిసంగ్రహః యాత్రామహోత్సవాం శ్చ కారయేత్ [illegible]. ౧౧

(మా మేవేతి.) సర్వభూతే ష్వాత్మని చ అంత [illegible] ఆవరణరహితం వ్యాప్త మిత్యర్థః, ఆత్మానం ప్రకాశనేవ ధారకం మా మీక్షేత యథా [illegible] తథా అమలాశయః నిర్మలాంతఃకరణః ఈక్షతేతి సంబంధః. ౧౨

(ఇతీతి.) ఇతిశబ్దో హేత్వర్థః, అతో మమ సర్వా[illegible]వర్తమానత్వాత్ హేమహాద్యుతే సర్వాణి భూతాని మద్భావేన మదపృథక్సిద్ధతయా [illegible] మన్యమానో౽త ఏవ సభాజయా బహుమానయన్ కేవలం వైషమ్యరహితం జ్ఞాన [illegible] ౧౩

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

బ్రాహ్మణే పుల్కసే స్తేనే బ్రహ్మణ్యేఽర్కే స్ఫులిఙ్గకే,
అక్రూరే క్రూరకే చైవ సమదృక్పండితో మతః. ౧౪

నరేష్వభీక్ష్ణం మద్భావం పుంసో భావయతోఽచిరాత్,
స్పర్ధాసూయాతిరస్కారాస్సాహంకారాః వియన్తి హి. ౧౫

విసృజ్య స్మయమానాన్స్వాన్దృశం వ్రీడాం చ దైహికీమ్,
ప్రణమేద్దణ్డవద్భూమావాశ్వచణ్డాలగోఖరమ్. ౧౬

జ్ఞానస్య కైవల్యం విసృజ్య న్నిత్థంభూతం జ్ఞాన మాశ్రిత ఏవ పండిత ఇత్యాహ (బ్రాహ్మణ ఇతి.) పుల్కసోఽత్యంతజాతివిశేషః. స్తేనో బ్రహ్మస్వాపహర్తా బ్రహ్మణ్యః బ్రహ్మకులే సాధుః అక్రూరః అనృశంసః. సర్వభూతహితాచరణైకశీలః క్రూరః సర్వభూతద్రోగ్ధా బ్రాహ్మణత్వాది తరతమగోచరబుద్ధిః, సమదృక్ సర్వత్ర శరీరాణాం ప్రకృతిపరిణామరూపతయాఽఽత్మనాం జ్ఞానైకాకారతయా ఉభయేషాం పరమాత్మశరీరతయా చేత్యేవం సమా దృక్ బుద్ధిర్యస్య స ఏవ పండితః ౧౪

కిమత స్సమదర్శనా దిత్యత ఆహ (నరేష్వితి.) అభీక్ష్ణ మసకృత్ మద్భావం మదాత్మకత్వం భావయతః, పురుషస్య సాహంకారాః, స్పర్ధాదయః వియంతీతి అపియంతి తిరోహితా భవంతి నివర్తంత ఇతి యావత్. స్పర్ధా కలహః, అసూయా సత్స్వపి గుణేషు దోషావిష్కృతిః తిరస్కారోఽవమానః, అహంకారో దేహాత్మాభిమానః, ఏతే స్వపరవిషయాః నివర్తంత ఇత్యర్థః. ౧౫

నను దృఢాయాం హి త్వద్భావభావనాయాం స్పర్ధాద్యపగమః, స్తదాభ్యాస మేవ తు దుర్లభమిత్యత స్తదుపాయ ముపదిశతి (విసృజ్యేతి.) గ్రామమృగేషు శునః, న్యషు [illegible] పశుషు ఖరాన్ అభివ్యాప్య ఏవ మన్యేష్వపి జాత్యంతరేషు తత్ర తత్ర విహీనా నభివ్యాప్యేత్ [illegible] భావః. దండవ త్ప్రణమేత్ తర్హి బాంధవాః పరిహసేయు రిత్యత ఆహ విసృజ్య స్మయమానాన్ స్వానితి నను నీచోత్తమభావభావనాశీలాః, కథ మేవం ప్రణమేయు స్తత్రాహ (దృశ మితి.) సృజ్యేతి [illegible]. అహ ముత్తమః అమీ నికృష్టాః ఇత్యేవంవిధం గర్వం విసృజ్యేత్యర్థః. తథాఽపి తరతమదేహానుసంధానేన లజ్జితాః కథం ప్రణమేయు స్తత్రాహ-వ్రీడాం చ దైహికీం సంత్యజ్య ప్రణమేత్ [illegible] విదధాతి (ఈశ్వర ఇతి.) కలా అవయవః, శరీర మితి యావత్. జీవహాపశరీ[illegible]త్మకతయా భగవా న్ప్రవిష్టః తత స్సర్వ మీశ్వరశరీర మేవేతి భావయన్ ప్రణమే దిత్యర్థః. ౧౬

యావ త్సర్వేషు భూతేషు మద్భావో నోపజాయతే,
తావ దేవ ముపాసీత వాఙ్మనఃకాయవృత్తిభిః. ౧౭

సర్వం బ్రహ్మాత్మకం తస్య విద్యయాఽఽత్మమనీషయా.
పరిపశ్య న్నుపరమే త్సర్వతో ముక్తసంశయః. ౧౮

అయం హి సర్వకల్పానాం సధ్రీచీనో మతో మమ.
మద్భావ స్సర్వభూతేషు మనోవాక్కాయవృత్తిభిః. ౧౯

న హ్యఙ్గోపక్రమధ్వంసో మద్ధర్మస్యోద్ధవాణ్వపి,
మయా వ్యవసితం సమ్య జ్నిర్గుణత్వా దనాశిషః. ౨౦

ఇత్థ మనుష్ఠాన స్యావధి మాహ (యావ దితి.) నోపజాయతే దృఢతరో న జాయతే తావత్ తత్ర వాగ్వృత్తిః సర్వభూతా న్యుద్దిశ్య భగవతే నమ ఇత్యుచ్చారణం మనోవృత్తి రీశ్వరో జీవకళయేత్యుక్తా కాయవృత్తిః దండవ త్ప్రణమే ద్భువీతి. ౧౭

(సర్వ మితి.) తస్యేత్థ ముపాసీనస్య సర్వం బ్రహ్మాత్మక మేవ దృఢతరాధ్యవసాయ విషయం భవతి, తతోఽపి కి మత ఆహ (విద్యయేతి.) ఆత్మమనీషయా సర్వస్య పరమాత్మాత్మకత్వ బుద్ధిరూపయా విద్యయా పరిపశ్య న్నయం పుమాన్ ముక్తః సంశయో యేన సః. కి మాత్మైవ దేహః కిం వా తతోఽన్యః, జీవస్స్వతంత్రః కిం వా పరమాత్మపరతంత్ర ఇత్యేవంవిధ స్సంశయోఽత్ర వివక్షితః. సర్వతః సర్వస్మా త్సంసృతినిమిత్తా దుపారమేత ముక్తో భవే దిత్యర్థః. ౧౮

ఏష ఏవో త్తమోపాయ ఇత్యాహ కల్ప్యత ఏభిః ఫల మితి కల్పాః ఉపాయాః తేషాం మధ్యేఽయ మేవ సధ్రీచీనః సమీచీన ఇతి మమ మతః. కోఽసౌ? యో మన ఆదీనాం వృత్తిభిః. సర్వభూతేషు మద్భావః. ౧౯

సధ్రీచీనత్వ మేవోపపాదయతి (న హీతి.) మద్ధర్మస్య సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనాఖ్య ధర్మస్య ఉపక్రమే సతి హేఉద్ధవ ఈష దపి న ప్రధ్వంసః న ఫలేన వినాభావః, మయా వ్యవసితః నిశ్చితః, తథోక్తం గీతాసు "న హి కల్యాణకృ త్కశ్చి ద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి" ఇత్యాదినా "నేహాభి క్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే" ఇత్యనేన చ, కుతః అనాశిషః నిష్కామస్య మద్ధర్మస్య నిర్గుణత్వా ద్గుణబంధహేతుత్వాభావాత్ మద్ధర్మస్యోపక్రాంతమాత్రస్య సద్యః కాలాంతరే వా గుణత్రయ సంబంధరాహిత్యావహస్వభావత్వా దితి భావః. కిం పున ర్వక్తవ్యం నిరాశిషో మద్ధర్మస్య న ధ్వంస ఇతి. ౨౦

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

యో యో మయి పరే ధర్మః కల్ప్యతే నిష్ఫలాయ చేత్,
తదాయాసో నిరర్థస్స్యా ద్భయాదే రివ సత్తమ. ౨౧

ఏషా బుద్ధిమతాం బుద్ధి ర్మనీషా చ మనీషిణామ్,
యత్సత్య మనృతే నేహ మర్త్యేనాప్నోతి మామృతమ్. ౨౨

ఏష తేఽభిహితః కృత్స్నో బ్రహ్మవాదస్య సంగ్రహః,
సమాసవ్యాసవిధినా దేవానా మపి దుర్గమః. ౨౩

అభీక్ష్ణం తే నిగదితం జ్ఞానం విస్పష్టయుక్తిమత్,

యతః లోకే యో యో వ్యాపారో నిరర్థకః నిష్ప్రయోజనః చింతితనిమిషితాదిరూపః. తథా కేవల మాయాసాత్మక శ్చ స్యా త్సోఽపి మయి పరస్మి న్పరమపురుషే నిష్ఫలాయ కల్ప్యతే చేత్ ఫలాభిసంధిం విహాయ మదర్థతయా "కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యాను సంహిత శ్చేదితి యావత్ ధర్మ ఏవ ఫలావినాభూత ఏవ భవతీత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః-భయాదే రివ సత్తమ హేసత్తమ యథా భయాదేః కంసాదిగతస్య ధర్మత్వం తథేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన గోపీచైద్యాది కృతరాగద్వేషాదిసంగ్రహః. ౨౧

యత ఏవ మతః కేనాపి భావేన మత్ప్రాప్తి రేవ నృజన్మనః ఫల మిత్యాహ (ఏషేతి.) బుద్ధి రధ్యవసాయః మనీషా హితాహితవిభాగః మనీషిణాం బుద్ధిమతాం బుద్ధి శ్చైషైవ. కాఽసౌ య దనృతేనా నిత్యేన మర్త్యేన మనుష్యశరీరేణ ఋతం నిత్యం సత్యం స్వభావతో నిర్వికారం మాం ప్రాప్నోతి మత్ప్రాప్తిసాధనం సాధయతీతి యదేషా. ౨౨

మహాప్రకరణార్థ ముపసంహరతి (ఏష ఇతి సార్ధేన) బ్రహ్మవాదస్య వేదాంతసిద్ధాంతకథనస్య సంగ్రహః. సమాసవ్యాసవిధినా సంగ్రహవిస్తరప్రదర్శనేన సంక్షేపతో విస్తరత శ్చ హేసాధో తే తుభ్య మభిహితః. ౨౩

తత్రాపి ప్రధానాంశస్య దార్ఢ్యాయాసకృత్కథితత్వ మాహ (అభీక్ష్ణ ఇతి.) విస్పష్ట యుక్తిమచ్చ యథా తథా అభీక్ష్ణం పునః పునః జ్ఞానం చ కథితం. జ్ఞానం చాత్ర చిదచిదీశ్వరతత్త్వ

ఏత ద్విజ్ఞాయ ముచ్యేత పురుషో నష్టసంశయః. ౨౪

సువివిక్తం తవ ప్రశ్నం మయైత దవధారితమ్.
పురాతనం బ్రహ్మగుహ్యం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి. ౨౫

య ఏత న్మమ భక్తేషు సంప్రదద్యా త్సుపుష్కలమ్,
తస్యాహం బ్రహ్మదాయస్య దాస్యా మ్యాత్మాన మాత్మనా. ౨౬

య ఏత త్సమధీయీత పవిత్రం పరమం శుచి,
స పూయే తాహరహ ర్మాం జ్ఞానదీపేన దర్శయన్. ౨౭

త్రయవివేచనాత్మకం ఈశ్వరోపాసనాత్మకం చ తస్య కథితత్వం నామ తత్ప్రకారకథనం. తస్య ఫల మాహ (ఏతదితి) ఏతజ్జ్ఞానయాథాత్మ్యం విజ్ఞాయ నష్టః సంశయః ఉక్తవిధో యస్య సః పురుషో ముచ్యేత. ౨౪

త మేవాహ (సువివిక్త మితి.) తవ ప్రశ్నం పృష్టం మయా సువివిక్తం సుష్ఠు వివిచ్యోప పాదిత మేవ తద్యేనావధారితం ధృతం స్యాత్ సః సనాతనం బ్రహ్మ గుహ్యం వేదాంతరహస్యం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౨౫

కిం చ (య ఇతి.) ఏతన్మయా సువివిక్తం యో మద్భక్తేషు ప్రదద్యాత్ తేభ్య ఉపదిశే దిత్యర్థః. భక్తి రిహానుకూల్యం తస్య బ్రహ్మదాయస్య బ్రహ్మోపదేష్టు రాత్మనో ప్యాత్మానం మాం దదామి తద్వశీకరో, మీత్యర్థః. ౨౬

(య ఏతత్సమధీయీతేతి) పవిత్రం ఆత్మశుద్ధ్యావహంశుచి శృణ్వతా మపి శుద్ధ్యావహం ఏత ద్య స్సమధీయీత పఠే త్సోఽహరహర్జ్ఞానదీపేన అహరహః ప్రవృద్ధం జ్ఞాన మేవ దీపః. తేన మాం దర్శయన్ నివృత్తప్రేషణాత్ ణ్యంతా ద్దృశేః కర్తరి శతా పశ్య న్నిత్యర్థః, యోగపరిశుద్ధేన మనసా సాక్షాత్కుర్వ న్నితి భావః. పూయేత మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకై ర్విరహిత శ్శుద్ధో భవే దిత్యర్థః. ౨౭

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

య ఏత చ్ఛ్రద్ధయా నిత్య మవ్యగ్ర శ్శృణుయా న్నరః,
మయి భక్తిం పరాం కుర్వ న్కర్మభి ర్న స బధ్యతే. ౨౮

అప్యుద్ధవ త్వయా బ్రహ్మ సఖే సముపధారితమ్,
అపి తే విగతో మోహ శ్శోక శ్చాసౌ మనోభవః. ౨౯

నైత త్త్వయా దామ్భికాయ నాస్తికాయ శఠాయ చ.
అశుశ్రూషో రభక్తాయ దుర్వినీతాయ దీయతామ్ ౩౦

ఏతై ర్దోషై ర్విహీనాయ బ్రహ్మణ్యాయ ప్రియాయ చ,
సాధవే శుచయే బ్రూయా ద్భక్తి స్స్యా చ్ఛూద్రయోషితామ్. ౩౧

(య ఏతచ్ఛ్రద్ధయేతి.) అవ్యగ్రః సమాహితః. కుర్వన్ జనయన్ కరోతి రుత్పాదనార్థః. కర్మభి ర్మత్ప్రాప్తిప్రతిబంధకైః న బధ్యతే. ౨౮

ఇత్థం బహుధోపదేశేన సమ్యగ్జ్ఞానానుత్పత్తౌ పున రుపదేక్ష్యామీత్యభిప్రేత్య పృచ్ఛతి (అపీతి.) హేఉద్ధవ హేసఖే బ్రహ్మశబ్ద స్తత్ప్రాపనాదీనా మప్యుపలక్షకః. అవధారితం సమ్యగవధృతం కిం అపిశబ్దః ప్రశ్నద్యోతకః నావధారిత శ్చే త్పున రుపదేక్ష్యామీతి భావః. మోహః దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమాదిరూపః మనోభవః. శోక స్తాపత్రయజన్యః జ్ఞానాభావప్రయుక్త శ్చ. ౨౯

మద్భక్తేషు సంప్రదద్యా దిత్యుక్తే రభక్తేభ్యో నోపదిశే దిత్యవగమ్యతే. తత్స్పష్ట మేవాహ (నైత దితి.) నాస్తికాయ శాస్త్రార్థవిశ్వాసరహితాయ శఠాయ మూర్ఖాయ నైత ద్దీయతాం నోపదిశ్యతామ్. ౩౦

కిం త్వేతై ర్దోషై ర్విహీనాయ బ్రహ్మణ్యాయ బ్రాహ్మణేషు సాధవే ప్రియాయ స్వస్మి న్ప్రీతియుక్తాయ సాధవే పరోపకర్త్రే యది శూద్రస్య యోషిత శ్చ భక్తిః శ్రద్ధా స్యా త్తర్హి తాభ్యా మపి బ్రూయాత్, ౩౧

నైతద్విజ్ఞాయ జిజ్ఞాసో ర్జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే,
పీత్వా పీయూష మమృతం పాతవ్యం నావశిష్యతే. ౩౨

జ్ఞానే కర్మణి యోగే చ వార్తాయాం దణ్డధారణే,
యావా నర్థో నృణాం తాత తావాం స్తేఽహం చతుర్విధః. ౩౩

మర్త్యో యదా త్యక్తసమస్తకర్మా నివేదితాత్మా విచికీర్షితో మే,
తదాఽమృతత్వం ప్రతిపద్యమానో మయాఽఽత్మభూయాయ చ కల్పతే వై ౩౪

శ్రీశుక ఉవాచ —

స ఏవ మాదర్శితయోగమార్గ స్తదుత్తమశ్లోకవచో నిశమ్య,

ఏతజ్జ్ఞానేన పుమా న్కృతార్థో భవతీత్యాహ (నేతి) అత్ర దృష్టాంత మాహ (పీత్వేతి) పీయూషం స్వాదు. ౩౨

సర్వమోక్షశాస్త్రార్థసారసంగ్రహోఽయమేవేత్యాహ (జ్ఞాన ఇతి.) వార్తాయాం కృష్యాం దండధారణశబ్దేన సామాద్యుపాయా లక్ష్యన్తే. జ్ఞాన మాత్మోపాసనం నృణాం జ్ఞానాదిషు క్రియమాణేషు యావాన్పురుషార్థః క్రియాణాం చతుర్విధః ధర్మార్థకామమోక్షరూపః తావాన్ సర్వోఽపి తే త్వాదృశస్య భక్తస్యాహ మేవ తత్ర జ్ఞానే మోక్షః కర్మణి ధర్మః యోగేఽణిమాదయః వార్తాయాం దండధారణే చార్థః. తతః కామః అణిమాదయోఽపి కామాంతర్భూతాః, ఏవం చ చతుర్విధః పురుషార్థోఽహ మేవ మామృతేన కం చ వాఞ్ఛతీతి భావః. ౩౩

ఇత్థ మనన్యప్రయోజనో మత్ప్రపన్నో మత్సాధర్మ్య ముపైతీత్యాహ (మర్త్య ఇతి.) విచికీర్షితః విలక్షణం కర్తు మిచ్ఛతః అనుజిఘృక్షో రితి యావత్, మే మహ్యం యథా నివేదితః, "ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీతే" త్యుక్తరీత్యా సమర్పితః ఆత్మా యేన సః, న్యస్తాత్మరక్షాభర ఇత్యర్థః. త్యక్తాని అమదారాధనాత్మకాని కర్మాణి యేన తథాభూతో భవతి, తదా మయా హేతుభూతేన అమృతత్వం ముక్తిం ప్రతిపద్యమానః ఆత్మభావాయ కల్పతే, భావశ్చ స్వభావః స్వాభావికాయాపహతపాప్మత్వాది స్వభావావిర్భావాయ కల్పత ఇత్యర్థః. (యద్వా) ఆత్మనో మమ భావాయ ప్రకారాయ మత్సాధర్మ్యా యేత్యర్థః. ౩౪

(స ఇతి.) స ఉద్ధవః, ఆదర్శితః, యోగమార్గః న్యాసోపాసనాత్మకజ్ఞానయోగమార్గో. యస్య సః, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో, వచో "మర్త్యో యదే" త్యాది సమనంతరవచో నిశమ్య చ ప్రీతా

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనఘట్టః)

కృతాఞ్జలిః ప్రత్యవరుద్ధకణ్ఠో న కించిదూచేఽశ్రుపరిప్లుతాక్షః,

విష్టభ్య చిత్తం ప్రణయావఘూర్ణం ధైర్యేణ రాజన్బహుమన్యమానః.
కృతాఞ్జలిః ప్రాహ యదుప్రవీరం శీర్ష్ణా స్పృశం స్తచ్చరణారవిన్దమ్ ౩౬

ఉద్ధవ ఉవాచ—

విద్రావితో మోహమహాన్ధకారో య ఆశ్రితో మే తవ సన్నిధానాత్,
విభావసోః కిన్ను సమీపగస్య శీతం తమోభీః ప్రభవ న్త్యజాద్య. ౩౭

ప్రత్యర్పితో మే భవతాఽనుకమ్పినా భృత్యాయ విజ్ఞానమయః ప్రదీపః,
హిత్వా కృతజ్ఞ స్తవ పాదమూలం కోఽన్య త్సమీయా చ్ఛరణం త్వదీయః, ౩౮

అవరుద్ధః కణ్ఠో యస్య సః, ఆనందాశ్రునిరుద్ధకంఠ ఇత్యర్థః. అత ఏవాశ్రుభిః పరిప్లుతే, అక్షిణీ యస్య సః, తావ త్కించిదపి నోచే. ౩౫

తతః ప్రణయేనావఘూర్ణం క్షుభితం చిత్తం శనైః, ధైర్యేణ విష్టభ్య స్వవశీకృత్య, హే రాజన్ బహుమన్యమానః, ఆత్మానం కృతకృత్యం మన్యమానః యదుప్రవీరం శ్రీకృష్ణం, ప్రాహ కథంభూతస్సన్. శీర్ష్ణా శిరసా తస్య యదుప్రవీరస్య, చరణారవిందం స్పృశన్. ౩౬

ఉక్తిమేవాహ (విద్రావిత ఇత్యాదినా.) తావత్ "అప్యుద్ధవ త్వయా బ్రహ్మే"తి ప్రశ్నస్యోత్తర మాహ (విద్రావిత ఇతి.) యో, మే మయా ఆశ్రితః మోహ ఏవ మహా నంధకారః సః తవ సన్నిధానాదేవ విద్రావితః, హే అజాద్యబ్రహ్మణో జనక, విభావసోః సూర్యస్య, సమీపం ప్రాప్తస్య, పుంసః శీతం. తమోఽంధకారః భీ స్తత్ప్రియుక్త మంధకారే కిమాగమిష్యతీతి భయం చేత్యర్థః. కిం ప్రభవంతి స్వకార్యకరా భవంతి కి మిత్యర్థః. ౩౭

యద్యపి సన్నిధానాదేవ విద్రావిత స్తదపి, అనుకమ్పినా, హేతుగర్భమిదం. అతో, భవతా, విజ్ఞానమయః ప్రదీపో భృత్యాయ మే మహ్యం, ప్రత్యర్పితః, అనేన జీవానాం స్వభావత స్స్వాత్మార్థ దర్శిత్వం భగవన్మాయయా తత్తిరోధానం చ సూచ్యతే, అత ఇత్థ ముపకుర్వంతం త్వాం జానన్, కో వా పుమాన్ త్వదీయం పాదమూలం హిత్వా అన్యచ్ఛరణం ప్రాప్నుయాత్. ౩౮

వృక్ణ శ్చ మే సుదృఢస్స్నేహపాశో దాశార్హవృష్ణ్యన్ధకసాత్వతేషు,
ప్రసారిత స్సృష్టివివృద్ధయే త్వయా స్వమాయయా హ్యాత్మసుబోధహేతినా. ౩౯

నమ స్తేఽస్తు మహాయోగి న్ప్రపన్న మనుశాధి మామ్,
యథా త్వచ్చరణామ్భోజే రతి స్స్యా దనపాయినీ. ౪౦

శ్రీభగవా నువాచ—

గచ్ఛోద్ధవ మయాఽఽదిష్టో బదర్యాఖ్యం మమాశ్రమమ్,
తత్ర మత్పాదతీర్థోదే స్నానోపస్పర్శనై శ్శుచిః. ౪౧

ఈక్షయాఽలకనన్దాయా విధూతాశేషకల్మషః,
వసానో వల్కలా న్యఙ్గ వన్యభు క్సుఖనిస్పృహః. ౪౨

తితిక్షు ర్ద్వంద్వమాత్రాణాం సుశీల స్సంయతేన్ద్రియః,

కించ (వృక్ణ ఇతి.) దాశార్హాదిషు సృష్టివివృద్ధయే సంసృతివృద్ధయే, య స్త్వయా కర్త్రా మాయయా మే దృఢః స్నేహపాశః ప్రసారితః, స భవతైవ, ఆత్మసుబోధహేతినా వృక్ణశ్ఛిన్నశ్చ. ౩౯

ఇదఞ్చ తు మమాభిలషిత మితి నమస్కుర్వన్నాహ (నమ ఇతి.) త్వచ్చరణామ్భోజే, రతి ర్భక్తిరనురాగాత్మికా, యథా "స్యా" త్తథా, మాం ప్రపన్న, మనుశాధి శిక్షయ, అనుగృహాణేతి భావః. ౪౦

తథానుగృహ్య యావత్ప్రారబ్ధం కృత్య ముపదిశతి (గచ్ఛేతి.) ఆదిష్టోఽనుజ్ఞాతః, తత్ర బదర్యాశ్రమే, మత్పాదతీర్థోదే, మత్పాదప్రభవగఙ్గాఖ్యతీర్థవిశేషే, స్నానై రుపస్పర్శనై రాచమనైశ్చ, శుచిః. ౪౧

అలకనన్దాయా గఙ్గాయాః, ఈక్షయా దర్శనేన, విధూత, మశేషకల్మషం, యస్య సః. వల్కలాని, వసానః పరిదధానః, అఙ్గ హే ఉద్ధవ, వన్యాని వనప్రభవాని కందమూలఫలాదీని భుఙ్క్త ఇతి తథా, సుఖేనాత్మానుభవసుఖేన, నిస్పృహః విషయాభిలాషరహితః. ౪౨

ద్వంద్వమాత్రాణాం శీతోష్ణాదివిషయాణాం, తితిక్షు స్సహమాన ఇత్యర్థః. ఆర్జవాన్వి

(పునస్సంగ్రహరూపేణ భక్తియోగాభివర్ణనమ్)

శాన్త స్సమాహితధియా జ్ఞానవిజ్ఞానసంయుతః. ౪౩
మత్తోఽనుశిక్షితం య త్తే వివి క్త మనుభావయన్,
మయ్యావేశితవాక్చిత్తో మద్ధర్మనిరతో భవాన్.
అతివ్రజ్య గతీ స్తిస్రో మా మేష్యతి తతః పరమ్. ౪౪

స ఏవ ముక్తో హరిమేధసోద్ధవః ప్రదక్షిణం తం పరివృత్య పాదయోః,
శిరోనిధాయాశ్రుకలాభి రార్ద్రధీ ర్న్యషిఞ్చ దద్వంద్వపరో వ్యపక్రమే ౪౫
సుదు స్త్యజస్నేహవియోగకాతరో న శక్నువం స్తం పరిహాతు మాతురః.
కృచ్ఛ్రం యయౌ మూర్ధని భర్తృపాదుకే బిభ్ర న్నమస్కృత్య యయౌ పునః పునః. ౪౬

స్వభావయుక్తః సంయతేంద్రియః జితబాహ్యేంద్రియః. శాంతః జితాంతరింద్రియః జ్ఞానం తత్త్వత్రయ యాథాత్మ్యవివేచనాత్మకం. విజ్ఞానం బ్రహ్మోపాసనాత్మకం, తాభ్యాం, సంయుతః. ౪౩

తే తుభ్యం, య న్మత్తో మత్సకాశా, దనుశిక్షితం వివిచ్య జ్ఞాపితం చ త దనుభావయన్ చిత్తే దృఢీకుర్వన్, మయ్యావేశితా వాక్ చిత్తం చ యేన సః. తత్ర వాచస్స్వావేశో నామ స్వగుణనామ కీర్తనం, మద్ధర్మనిరతః కాయేన మదారాధనం కుర్వన్నిత్యర్థః. ఏవం మనోవాక్కాయవృత్తయోఽభి హితాః, ఏవంభూతో భవాన్, పారిరబ్ధాన్తే తిస్రః "ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా" ఇత్యాదినోక్తాః, సాత్త్వికరాజసతామసగతీః రతిక్రమ్య, తతఃపరం ప్రకృతిమండలా త్పరత స్థితం, నిత్యముక్తోపభోగ్యం మా మేష్యతి ప్రాప్స్యతి. ౪౪

(స ఇతి.) హరిమేధసా హరతి యద్విషయా మేధా బుద్ధి స్సంసార మితి తథా తేన భగవతేత్థ ముక్తః, స ఉద్ధవః తం భగవంతం, ప్రదక్షిణం యథా తథా, పరివృత్య పరిక్రమ్య, పాదయోః శిరో విధాయ, అద్వంద్వపరః ప్రియసంయోగవియోగప్రయుక్తహర్షశోకరహితోఽపి, వ్యపక్రమే నిర్గమసమయే అశ్రుకలాభిః అశ్రుబిన్దుభిః న్యషించత్, తత్ర హేతు రార్ద్రధీః, భగవదనురాగాతిశయశ్లథ హృదయః. ౪౫

సుదు స్త్యజః స్నేహో యస్మిన్, తస్య భగవతో, వియోగేన సమనంతరభావినా, కాతరో భీతః, అత ఏవాతురో దీనం, అత ఏవ తం భగవంతం, పరిహాతుం త్యక్తుం, తావ దశక్నువన్ కృచ్ఛ్రం సంకటం యయౌ ప్రాప. తతశ్చ భర్తుః, పాదుకే, పునః పునః, మూర్ధ్ని, బిభ్రత్ నమస్కృత్య యయౌ. ౪౬

తత స్తమ న్తర్హృది సన్నివేశ్య గతో మహాభాగవతో విశాలామ్,
యథోపదిష్టం జగదేకబన్ధునా తప స్సమాస్థాయ హరే రగా ద్గతిమ్. ౪౭

య ఏతదానన్దసముద్రసంభృతం జ్ఞానామృతం భాగవతాయ భాషితమ్,
కృష్ణేన యోగేశ్వరసేవితాఙ్ఘ్రిణా సచ్ఛ్రద్ధయాఽఽసేవ్య జగ ద్విముచ్యతే. ౪౮

భవభయ మపహర్తుం జ్ఞానవిజ్ఞానసారం నిగమకృ దుపజహ్రే భృఙ్గవ ద్వేదసారమ్,
అమృత ముదధిత శ్చాపాయయ ద్భృత్యవర్గా న్పురమపురుష మాద్యం కృష్ణసంజ్ఞం నతోస్మి

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

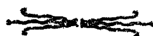

(తత ఇతి.) తం భగవంతం. హృది సన్నివేశ్య, ధ్యానేన హృదిస్థం కృత్వా, విశాలా మ్బదర్యాశ్రమం, గతః, తత్ర జగదేకబన్ధునా, యథోపదిష్టం, తప స్సమాస్థాయ, హరేర్గతి, మగాత్ "అతిక్రమ్యతి సోఽగ్రతీర్మామేష్యతి తతః పర" మితి భగవత్సంకల్పస్య దృఢతరత్వజ్ఞాపనాయాగాదితి భూతనిర్దేశః. అన్యథా "నోద్ధవోఽణ్వపి మన్న్యూనో యద్గుణై ర్నార్దితఃప్రభుః అతో మద్వయునం జ్ఞానం గ్రాహయన్నిహ తిష్ఠతు" ఇతి శార్తీయేన సహ విరోధాపత్తేః. ౪౭

భగవదుద్ధవసంవాదశ్రవణఫలమాహ (య ఏతదితి.) యోగేశ్వరైః, సేవితా నఙ్ఘ్రి యస్య. తేన భగవతా, ఆనందసముద్రాత్సంభృతం, నిరతిశయానందపరబ్రహ్మస్వరూపావేదకనిగమాంత సముద్రాత్సముద్ధృతం, జ్ఞానామృతం జ్ఞానామృతవర్షుకం, భాగవతాయోద్ధవాయ, భాషిత మేత ద్యః పుమానాసేవ్య వర్తతే తత్సంబంధ్యపి జగద్విముచ్యతే కింపున స్స విముచ్యత ఇత్యర్థః. ౪౮

ఇత్థ ముపదేశేన మహోపకర్తారం భగవంతం ప్రణమతి మునిః (భవభయ మితి.) యో నిగమకృత్, వేదకృత్ "తస్యా హవా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేత ద్యదృగ్వేద" ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా నిశ్వసితముఖేన నిఖిలనిగమావిష్కర్తా భగవాన్ జ్ఞానవిజ్ఞానే ఏవ సారః ప్రధాన ప్రతిపాద్యో యస్మిన్, తం అమృతతుల్యం, వేదసార ముదధితః వేదాంతోదధే రుపజహ్రే ఉద్ధృతవాన్ భృత్యవర్గ, మపాయయచ్చ, త మాద్యం జగత్కారణం, విష్ణుసంజ్ఞం, పరమపురుషం నతోస్మి. ౪౯

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

పరీక్షి దువాచ—

తతో మహాభాగవత ఉద్ధవే నిర్గతే వనమ్,
ద్వారవత్యాం కి మకరో ద్భగవా న్భూతభావనః ౧

బ్రహ్మశాపోపసంసృష్టే స్వకులే యాదవర్షభః,
ప్రేయసీం సర్వనేత్రాణాం తనుం స కథ మత్యజత్. ౨

ప్రత్యాక్రష్టుం నయనమబలా యత్ర లగ్నం న శేకుః
కర్ణావిష్టం న సరతి తతో యత్సతా మాత్మలగ్నం,
యచ్ఛ్రీ ర్వాచాం జనయతి రతిం కీర్త్యమానా కవీనాం
దృష్ట్వా జిష్ణో ర్యుధి రథగతం యచ్చ తత్సామ్య మీయుః ౩

అథ త్రింశోఽధ్యాయః

"నమస్కృత్య యయా" విత్యుక్తం తదనంతరవృత్తాంతబుభుత్సయా రాజా పృచ్ఛతి (తత ఇతి.) వనం బదరికావనం ప్రతి నిర్గతే సతి తత స్తదంతరం భగవాన్ భూతాని భావయతి ఉత్పాదయతీతి తథా జగత్కారణభూతః అనేన స్వకుల ముత్పాద్య కథం తత్సంహృతవా నితి ప్రశ్నాశయః. ౧

(బ్రహ్మేతి.) స్వకులే బ్రహ్మశాపేన విప్రశాపేన ఉపసంసృష్టే ఉపద్రుతే సత్యపి సర్వనేత్రాణాం ప్రేయసీం ప్రియతమాం స్వతనుం కథ మత్యజత్ కి మత్ర తత్యాజ కిం వా తయా యుక్త ఏవ స్వపద మధిజగామేతి ప్రశ్నాశయః, సర్వనేత్రాణా మితీంద్రియమాత్రోపలక్షణమ్. ౨

తత్ప్రపఞ్చయతి (ప్రత్యాక్రష్టు మితి.) అబలాః స్త్రియః యత్ర వపుషి లగ్నం నయనం ప్రత్యాక్రష్టుం ప్రత్యాహర్తుం న శేకుః న ప్రబభూవుః, య చ్చ శ్రవణద్వారా కర్ణరంధ్రే ప్రవిష్టం సత్ సతా మాత్మని హృదయే లగ్నం లిఖిత మివ తిష్ఠ త్తతో న సరతి న నిర్గచ్ఛతి, యచ్ఛ్రీః యస్య వపుష శ్శోభా కీర్త్యమానా కవీనాం, వాచాం రతిం జనయతి యచ్చ యుద్ధే జిష్ణో రర్జునస్య రథగతం దృష్ట్వా హతా స్తత్సామ్యం తత్సాదృశ్యం ప్రాపుః. ౩

శ్రీశుక ఉవాచ—

దివి భువ్యన్తరిక్షే చ మహోత్పాతాం త్సముత్థితాన్.
దృష్ట్వాసీనాం త్సుధర్మాయాం కృష్ణః ప్రాహ యదూ నిదమ్. ౪

శ్రీభగవా నువాచ—

ఏతే ఘోరా మహోత్పాతా ద్వార్వత్యాం నాశహేతవః,
ముహూర్త మపి న స్థేయ మత్రాహో యదునన్దనాః. ౫

స్త్రియో బాలా శ్చ వృద్ధాశ్చ శంఖోద్ధారం వ్రజ న్త్వితః,
వయం ప్రభాసం యాస్యామో యత్ర ప్రత్య క్సరస్వతీ. ౬

తత్రాభిషిచ్య శుచయ ఉపోష్య సుసమాహితాః,
దేవతాః పూజయిష్యామ స్స్నపనాలేపనార్హణైః. ౭

బ్రాహ్మణాం స్తు మహాభాగా న్కృతస్వస్త్యయనా వయమ్
గోభూహిరణ్యావాసోభి ర్గజాశ్వరథవేశ్మభిః. ౮

తావ త్స్వకులసంహారప్రకారం వక్తుం ప్రస్తౌతి (దివీత్యాదినా.) సుధర్మాయాం సభాయాం ఆసీనాన్ యదూ నిదం వక్ష్యమాణ మాహ. ౪

(ఏత ఇతి.) నాశహేతవః కులనాశహేతవః, అతోఽత్ర పుర్యాం హే యదుపుఙ్గవాః ముహూర్త మపి న స్థేయమ్. ౫

తర్హి కిం విధేయ మిత్యత ఆహ (స్త్రియ ఇతి.) వృద్ధా బాలా శ్చ స్త్రియః పుర్యాః శంఖోద్ధారనామక్షేత్రవిశేషం వ్రజన్తు, వయం తు ప్రభాసం నామ క్షేత్రం యాస్యామః యత్ర ప్రత్యగ్వాహినీ సరస్వతీ నదీ సముద్రం ప్రవిశతీతి శేషః. ౬

తత్ర గత్వా కిం విధేయ మిత్యత్రాహ (తత్రేతి.) అభిషిచ్య స్నాత్వా శుచయః పరిశుద్ధాః స్నపన మభిషేచనం ఆలేపనం చందనం అర్హణ మన్యాని పూజోపకరణాని కుసుమాక్షతాదీని. ౭

తు శ్చార్థః బ్రాహ్మణాం శ్చ పూజయిష్యామ ఇతి సంబంధః. తాన్విశినష్టి- మహాభాగా న్విద్యాపైదుష్యాదిభాగ్యయుక్తాన్ తత స్తైః కృతం స్వస్త్యయనశాంతికర్మ యేషాం తే వయం గవాదిభి స్తా న్పూజయిష్యామః గవాదిదానై స్సత్కరిష్యామ ఇత్యర్థః. ౮

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

విధి రేష హ్యరిష్టఘ్నో మఙ్గళాయన ముత్తమమ్,
దేవద్విజగవాంపూజా భూతేషు పరమోదయా. ౯

శ్రీశుక ఉవాచ—

ఇతి సర్వే సమాకర్ణ్య యదువృద్ధా మధుద్విషః,
తథేతి నౌభి రుత్తీర్య ప్రభాసం ప్రయయూ రథైః. ౧౦

తస్మి న్భగవతాఽఽదిష్టం యదుదేవేన యాదవాః.
చక్రుః పరమయా భక్త్యా సర్వశ్రేయోపబృంహితమ్. ౧౧

తత స్తస్మి న్మహాపానం పపు ర్మైరేయకం మధు,
దిష్టవిభ్రంశితధియో యద్ద్రవై ర్భ్రశ్యతే మతిః. ౧౨

ఏషః తత్రాభిషిచ్యేత్యాదినోక్తః విధిః ఉత్తమం మఙ్గళావహః, తథాహి. దేవాదీనాం పూజా భూతేషు ఆరాధకేషు పరమోదయా అతిశయితాభ్యుదయా. ౯

(ఇతీతి.) మధుద్విషో భగవతో వచ ఇతి శేషః. తథేత్యభినంద్య రథైః ప్రభాసం ప్రయయుః౹౹౧౦

(తస్మి న్నితి.) యదుదేవేన భగవతా ఆదిష్ట మాజ్ఞాతం సర్వశ్రేయోపబృంహిత మిత్యత్ర సంధి రార్షః. భగవతాఽనురక్తై రపి శ్రేయోభి రభిమతై రుపబృంహితం యుక్తం చక్రు రితి సంబంధః. ౧౧

(తత ఇతి.) పానం పీయత ఇతి పానం స్వాదుతమ మితి భావః. తన్మైరేయకం మదిరావిశేషం మధు పపుః అపిబన్ దిష్టేన దైవేన విభ్రంశితా ధీ ర్యేషాం తథాభూతాః. పపు రితి పూర్వేణ సంబంధః. దైవవిభ్రంశితమతిత్వా త్పపుః. అన్యథా తత్ర తదనుచిత మితి భావః. మతి ర్హి దైవేన హృతా సతీ భ్రశ్యత ఇతి లోకపరిపాటీప్రదర్శనమ్. యస్య ద్రవైః రసైః మతిః భ్రశ్యతే. ౧౨

మహాపానాభిమత్తానాం వీరాణాం దృప్తచేతసామ్,
కృష్ణమాయావిమూఢానాం సంఘర్ష స్సుమహా నభూత్. ౧౩

యుయుధుః క్రోధసంరబ్ధా వేలాయా మాతతాయినః,
ధనుర్భి రసిభి ర్భల్లై ర్గదాభి స్తోమరర్ష్టిభిః. ౧౪

పతత్పతాకై రథకుఞ్జరాదిభిః ఖరోష్ట్రగోభి ర్మహిషై ర్నరై రపి,
మిథ స్సమేత్యాశ్వతరై స్సుదుర్మదా న్యహన్ శరై ర్దద్భి రివ ద్విపా వనమ్. ౧౫

ప్రద్యుమ్నసామ్బా వధిరూఢమత్సరా వక్రూరభోజా వనిరుద్ధసాత్యకీ.
సుభద్రసంగ్రామజితౌ సుచారు గదౌ సుమిత్రాసురథౌ సమీయతుః. ౧౬

అన్యే చ యే వై నిశఠోల్ముకాదయ స్సహస్రజి చ్ఛతజిద్భానుముఖ్యాః,
అన్యోన్య మాసాద్య మదాన్ధకారితా జఘ్ను ర్ముకున్దేన విమోహితా భృశమ్. ౧౭

దాశార్హవృష్ణ్యన్ధకభోజసాత్వతా మధ్వర్బుదా మాథురశూరసేనాః,
వితర్జనాః కుకురాః కున్తయ శ్చ జఘ్ను ర్మిథ స్తేషు విసృజ్య సౌహృదమ్. ౧౮

వీరాణా మపి కృష్ణస్య భగవతో మాయయా విమూఢానా, మత ఏవ మహాపానేనాభితో మత్తానాం అత ఏవ దృప్తచేతసాం మిథో మహాన్ సంఘర్షః కలహో బభూవ. ౧౩

తతో వేలాయాం సముద్రతీరే ధనురాదిభిః, యుయుధు శ్చ. ౧౪

పతంత్యః ఇత స్తతః చలంత్యః. పతాకా, ఏషు తైః రథాదిభి, ర్మిథః సమేత్య. దుర్మదాః శస్త్రైః, న్యఘ్నన్ ద్విపాః గజాః దన్తై ర్వన మివ. ౧౫

మిథో యుద్ధ మేవ ప్రపఞ్చయతి (ప్రద్యుమ్నసామ్బా వితి.) సమీయతు రన్యోన్యం సమితిం చక్రతుః, సుమిత్రాసురథా విత్యత్ర దీర్ఘ ఆర్షః. ౧౬

యే చాన్యే నిశఠాదయ స్తేఽపి, ముకుందమాయయా మోహితాః. అత ఏవ మదాంధేన మదతమసా బలాత్కారితాః, అన్యోన్య మాసాద్య జఘ్నుః. ౧౭

తదా దాశార్హాదయోఽపి దుర్వారరోషాః సౌహృదం పరిత్యజ్య మిథో జఘ్నుః. ౧౮

పుత్రా శ్చ యుధ్యన్పితృభ్రాతృభి శ్చ స్వస్రీయదౌహిత్రపితృవ్యమాతులైః,
మిత్రాణి మిత్రై స్సుహృద స్సుహృద్భి ర్జ్ఞాతీం స్త్వహన్ జ్ఞాతయ ఏవ మూఢాః. ౧౯

శరేషు క్షీయమాణేషు భజ్యమానేషు ధన్వసు,
శస్త్రేషు క్షీయమాణేషు ముష్టిభి ర్జగృహు రేరకాః. ౨౦

తా వజ్రకల్పా అభవ న్పరిఘా ముష్టినా భృతాః,
జఘ్ను ర్మిథ స్తై కృష్ణేన వార్యమాణా శ్చ తం చ తే. ౨౧

ప్రత్యనీకం మన్యమానా బలభద్రం చ మోహితాః,
హన్తుం కృతధియో రాజ న్నాపత న్నాతతాయినః. ౨౨

అథ తా వపి సంక్రుద్ధా వుద్యమ్య భరతర్షభ,
ఏరకా ముష్టిపరిఘౌ చరన్తౌ జఘ్నతు ర్యుధి ౨౩

సౌహృదం పరిత్యజ్యేత్యేతదేవ విశదయతి (పుత్రా ఇతి.) భ్రాత్రాదిభిః తత్ప్రీతిసంబంధినః. యుయుధు రిత్యధ్యాహారః. తథా జ్ఞాతయో జ్ఞాతీన్ జఘ్నుః. సతి వయస్సామ్యే పరస్పరహితైషిత్వం మిత్రత్వం తదభావే త త్త్వం సుహృ త్త్వమితి భేదః. ౧౯

(శరేష్వితి.) హీయమానే ష్వపగతేషు సత్సు, ముష్టిభి రేరకాః. విప్రశాపపతితలోహచూర్ణ ప్రభవాన్ తృణవిశేషాన్, జగృహుః ధృతవంతః. ౨౦

తా ఏరకాః ముష్టినా భృతాః, గ్రహణమాత్రేణేవేత్యర్థః. వజ్రకల్పా అభవన్ తత స్తాభి, స్తే కృష్ణేన వార్యమాణా అపి తం కృష్ణం చశబ్దా దన్యోన్యం చ జఘ్నుః. ౨౧

బలభద్రం చ తథా కృష్ణం చ ప్రత్యనీకం ప్రతిపక్షం మన్యమానాః. తత్ర హేతు ర్మోహితాః హంతుం కృతనిశ్చయాః హేరాజన్ ఆతతాయినో జిఘాంసంత ఆపతన్. ౨౨

(అథేతి.) తౌ రామకృష్ణౌ వపి హేకురునందన ఏరకా ముష్టిరూపాః పరిఘా యయో స్తౌ యుద్ధే చరన్తౌ జఘ్నతుః. ౨౩

విప్రశాపాభిసృష్టానాం కృష్ణమాయాహృతాత్మనామ్,
స్పర్ధా క్రోధః క్షయం నిన్యే వైణవోఽగ్ని ర్యథా వనమ్. ౨౪

ఏవం నష్టేషు సర్వేషు స్వకులేషు చ కేశవః,
అవతారితో భువో భార ఇతి మేనేఽవశేషితః. ౨౫

రామ స్సముద్రవేలాయాం యోగ మాస్థాయ పౌరుషమ్,
తత్యాజ మానుషం లోకం సంయోజ్యాఽఽత్మాన మాత్మని. ౨౬

రామనిర్యాణ మాలోక్య భగవా న్దేవకీసుతః.
నిషసాద ధరోపస్థే తూష్ణీ మాసాద్య పిప్పలమ్. ౨౭

బిభ్రచ్చతుర్భుజం రూపం భ్రాజిష్ణుం ప్రభయా స్వయా.
దిశో వితిమిరాః కుర్వ న్నిర్ధూమ ఇవ పావకః. ౨౮

కృష్ణమాయామోహితమనసాం. అత ఏవ బ్రహ్మశాపేనోపద్రుతానాం స్పరానిమిత్తః క్రోధః కులం క్షయం నిన్యే ప్రాపయామాస. యథా వైణవః వేణుసంఘర్షజో వహ్నిః, వనం క్షయం నయతి తద్వత్. ౨౪

(ఏవ మితి.) సర్వేషు దాశార్హాదిషు నష్టేషు సత్సు అవశేషితో భువో భారః. అవతారిత. అపనీత ఇతి మేనే. ౨౫

(రామ ఇతి.) పౌరుషం పరమపురుషధ్యానలక్షణం యోగ మాస్థాయ. తదేవాహ సంయోజ్యాత్మాన మాత్మనీతి ఆత్మని సంకర్షణే ఆత్మానం సంయోజ్య సంకర్షణం స్వాత్మానం అంశేనైకతా మాపన్నం ధ్యాత్వేత్యర్థః. మానుషం లోకం మనుష్యరూపతాం అత్యజత్. ౨౬

(రామనిర్యాణ మితి.) రామస్య నిర్యాణం స్వాసాధారణరూపేణావస్థానం ఆలోక్య జ్ఞాత్వా ధరోపస్థే భూతలే పిప్పలం అశ్వత్థతరుం ప్రాప్య తన్మూల ఇత్యర్థః. తూష్ణీం మౌనీభూత్వా. నిషసాద ఉపవిష్టవాన్. ౨౭

కథంభూతః. చత్వారో భుజాః యస్మిన్ త ద్రూపం బిభ్రత్ బిభ్రాణః స్వయా ప్రభయా భ్రాజిష్ణుః దీప్యమానః అత ఏవ దిశో వితిమిరాః కుర్వన్ యథా నిర్ధూమః పావక స్తద్వత్.. ౨౮

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యఖివర్ణనఘట్టః)

శ్రీవత్సాఙ్కం ఘనశ్యామం తప్తహాటకవర్చసా,
కౌశేయామ్బరయుగ్మేన పరివీతం సుమంగళమ్. ౨౯

సున్దరస్మితవక్త్రాబ్జం నీలకున్తలమణ్డితమ్,
పుండరీకాభిరామాక్షం స్ఫురన్మకరకుండలమ్. ౩౦

కటిసూత్రబ్రహ్మసూత్రకిరీటకటకాఙ్గదైః,
హారనూపురముద్రాభిః కౌస్తుభేన విరాజితమ్. ౩౧

వనమాలాపరీతాఙ్గం మూర్తిమద్భి ర్నిజాయుధైః,
కృత్వోరౌ దక్షిణే పాద మాసీనం పఙ్కజారుణమ్. ౩౨

ముసలావశేషాయఃఖణ్డకృతేషు ర్లుబ్ధకో జరా,
మృగాకారం తచ్చరణం వివ్యాధ మృగశఙ్కయా. ౩౩

రూపం విశినష్టి (శ్రీవత్సాఙ్క మితి.) శ్రీవత్సః అఙ్కః చిహ్నం ఉరసి యస్య తత్ ఘనో నీలమేఘ స్తద్వత్ శ్యామం తప్తసువర్ణస్యేవ వర్చో యస్య తేన కౌశేయామ్బరయుగ్మేన పరీతం పరితః కటిదేశే ఉపరి చావృతం సుమఙ్గళమ్. ౨౯

నిరతిశయసుందరం వక్త్రామ్బుజం యస్మి న్పుండరీకవ దభిరామే సుందరే అక్షిణీ యస్మిన్ తత్, ౩౦

కటిసూత్రాదిభి ర్విరాజితం తత్ర ముద్రా అఙ్గుళీయకం యోగముద్రా వా. ౩౧

వనమాలయా పరీతాని అఙ్గాని యస్మిన్ తత్ మూర్తిమద్భిః స్వాసాధారణరూపధరై ర్నిజాయుధై శ్చక్రశంఖాదిభి ర్విరాజితం. దక్షిణే, ఊరౌ పఙ్కజవ, దరుణం పాదం వామం కృత్వా నిధాయాసీనం రూపం బిభ్ర దితి పూర్వేణ సంబంధః. ౩౨

తత్ర జరానామ లుబ్ధకః మృగస్యేవాకారో యస్య తం తస్య భగవత శ్చరణం మృగోఽయ మితి శఙ్కయా వివ్యాధ. ముసలావశేషాయఃఖండకృతేషుణా తాడితవా నిత్యర్థః. ౩౩

చతుర్భుజం తం పురుషం దృష్ట్వాస్మి న్కృతకిల్బిషః,
భీతః పపాత శిరసా పాదయో రసురద్విషః. ౩౪

అజానతా కృత మిదం పాపేన మధుసూదన,
క్ష న్తు మర్హసి పాపస్య ఉ త్తమశ్లోక మేఽనఘ. ౩౫

యస్యానుస్మరణం పుంసా మజ్ఞానధ్వా న్తనాశనమ్,
వద న్తి తస్య తే విష్ణో మయాఽసాధు కృతం ప్రభో. ౩౬

తన్మాఽఽశు జహి వై కుణ్ఠ పాప్మానం మృగలుబ్ధకమ్,
యథా పున రహం త్వేవం న కుర్యాం సదతిక్రమమ్. ౩౭

యస్యాత్మయోగరచితం న విదు ర్విరిఞ్చిరుద్రాదయోఽస్య తనయాః పతయో గిరాం యే,

---

తత శ్చతుర్భుజం తం కృష్ణం పరమపురుషం జ్ఞాత్వా కృతకిల్బిషః కృతాపరాధః హేతుగర్భ మిదం, అతో భీతః, అసురద్విషః భగవతః పాదయోః శిరసా, స్పృశ న్నితి శేషః పపాత. ౩౪

ఉక్తి మేవాహ (అజానతేతి.) హేమధుసూదన అజానతా తత్ర హేతుః పాపేన పాపాత్మనా ఇద మాగః కృతం హేఉ త్తమశోక, అనఘ పాపస్య మే మయా కృతం క్ష న్తు మర్హసి. ౩౫

యస్య తవానుస్మరణమాత్ర మేవాజ్ఞాన మేవాంధకార స్తస్య నాశకం వదంతి వృద్ధా తస్య తవ హేవిష్ణో మయా అసాధు కృతం, హేప్రభో. ౩౬

త త్తస్మాత్ హేవై కుంఠ, పాప్మానం మృగలుబ్ధకం శశ్వత్ప్రలోభనేన మృగఘాతకం మా మముం జహి హన్యాః. కిం తత ఇత్యత ఆహ (యథేతి.) పున, రేవంవిధం సత్స్వపరాధం, యథా న కుర్యామ్. ౩౭

"పాప్మానం మృగలుబ్ధక" మిత్యాత్మనో నిహీనత్వ మావేద్య తవ పారమ్యం వాచామగోచర మిత్యాహ (యస్యేతి.) బ్రహ్మరుద్రాదయః యే చాస్య బ్రహ్మణ స్తనయాః కథంభూతాః గిరాంపతయః వేదార్థద్రష్టారః తేఽపి, యస్య తవ ఆత్మయోగరచితం ఆత్మసంకల్పేనోపా త్తం ఇదం రూపం న

త్వన్మాయయా పిహితదృష్టయ ఏతదజ్ఞాః కిం తస్య తే వయ మసద్గతయో గృణీమః. ३౮

శ్రీభగవా నువాచ—

మా భైషీ ర్జర ఉత్తిష్ఠ కామ ఏష కృతో హి మే,
యాహి త్వం మదనుజ్ఞాత స్స్వర్గం సుకృతినాం పదమ్. ३౯

ఇత్యాదిష్టో భగవతా కృష్ణే నేచ్ఛాశరీరిణా,
త్రిః పరిక్రమ్య తం నత్వా విమానేన దివం యయౌ. ४०

దారుకః కృష్ణపదవీ మన్విచ్ఛ న్నధిగమ్య తమ్,
వాయుం తులసికామోద మాఘ్రాయాభిముఖం యయౌ. ४౧

విదుః ఏతదవతారరహస్యం న విదు రిత్యర్థః. తత్ర హేతుత్వేన తా న్విశినష్టి. యస్య తవ మాయయా పిహితదృష్టయః ఛాదితదృష్టయః ప్రలుప్తజ్ఞానాః, అజ్ఞాః అజ్ఞసా సుష్ఠు కిం గృణీమః కథం వర్ణయామః. ३౮

(మాభైషీ రితి.) హేజరే, ఏష త్వయా కృత శ్శరభూతః మే కామః కామ్యత ఇతి కామః మదిచ్ఛాప్రయుక్త ఇత్యర్థః. త్వం తు మయాఽనుజ్ఞాతః సుకృతినాం పదం గమ్యం స్వర్గం. యాహి. ३౯

(ఇతీతి.) ఇచ్ఛాశరీరిణా స్వచ్ఛందోపాత్తదివ్యవిగ్రహేణ న తు కర్మాయత్తశరీరిణా భగవతేత్థ మాదిష్టః, తం కృష్ణం త్రిః పరిక్రమ్య నత్వా చ విమానేన తదైవ దేవప్రేషితేన దివం స్వర్గం యయౌ. ४०

(దారుక ఇతి.) అన్విచ్ఛన్ అన్వేషయన్ తులసికాయాః ఆమోదో యస్మిన్ తం వాయు మాఘ్రాయ తం కృష్ణ మధిగమ్య యతో నిస్సరతి వాయు స్తత్ర సా దిశ్యాలోచ్య తదభిముఖం యయౌ. ४౧

తం తత్ర తిగ్మద్యుతి మాయుధై ర్వృతం హ్యశ్వత్థమూలే కృతకేతనం పతిమ్.
స్నేహప్లుతాత్మా నిపపాత పాదయో రథా దవప్లుత్య సబాష్పలోచనః. ४२

అపశ్యత స్త్వచ్చరణామ్బుజం ప్రభో దృష్టిః ప్రణష్టా తమసి ప్రవిష్టా.
దిశో న జానే న లభే చ శాన్తిం యథా నిశాయా ముడుపే ప్రణష్టే. ४३

ఇతి బ్రువతి సూతే వై రథో గరుడలాఞ్ఛనః,
ఖ ముత్పపాత రాజేన్ద్ర సాశ్వధ్వజ ఉదీక్షతః. ४४

త మన్వగచ్ఛ న్నస్త్రాణి విష్ణోః ప్రహరణాని చ,
తేనాతివిస్మితాత్మానం సూత మాహ జనార్దనః. ४५

శ్రీభగవా నువాచ—

గచ్ఛ ద్వారవతీం సూత జ్ఞాతీనాం నిధనం మిథః.
సంకర్షణస్య నిర్యాణం బన్ధుభ్యో బ్రూహి మద్దశామ్. ४६

తిగ్మా తీక్ష్ణ అతిశయితా ద్యుతి ర్యస్య కృతం కేతన మాశ్రయో యేన తం నిజాయుధైః వృతం, తం పతిం శ్రీకృష్ణ మవలోక్యేతి శేషః. స్నేహేన పరిప్లుతః వ్యాప్తః ఆత్మా మనో యస్య సః బాష్పసహితే లోచనే యస్య సః రథా, దవప్లుత్య పాదయో ర్నిపపాత ఆహ చేతి శేషః. ४२

(అపశ్యత ఇతి.) హేప్రభో తవ చరణామ్బుజ మపశ్యతో మమ దృష్టిః ప్రణష్టా తమసి ప్రవిష్టా అతో దిశోఽపి న జానే నాపి చ శాంతిం చిత్తప్రసాదం చ లభే లబ్ధవా నస్మి, ఉడుపే చంద్రే ప్రణష్టే సతి దృష్టిః ప్రణష్టా తమసి ప్రవిష్టా చ భవతి తద్వత్ ప్రణష్టేత్యస్యైవ వివరణం తమసి ప్రవిష్టేతి. ४३

(ఇతీతి.) గరుడలాఞ్ఛనః గరుడధ్వజః సాశ్వ స్సధ్వజ శ్చ రథో హేరాజేంద్ర ఖ మాకాశ ముత్పపాత ఊర్ధ్వ మగా దిత్యర్థః. ఉదీక్షతః దారుకస్య పశ్యతః. ४४

తతః విష్ణుప్రహరణాని భగవదాయుధా న్యపి తం రథం అన్వగచ్ఛన్ తేనాయుధానా మూర్ధ్వగమనే నాతీవ విస్మిత ఆత్మా మనో యస్య తం సూతమ్. ४५

ఉక్తి మేవాహ (గచ్ఛేతి) హేసూత మిథో యుద్ధేన జ్ఞాతీనాం యదూనాం నిధనం సంకర్షణస్య నిర్యాణం మమ దశాం మే అవస్థితిం చ బన్ధుభ్యో బ్రూహి. ४६

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ద్వారకాయాం చ న స్థేయం భవద్భి శ్చ స్వబన్ధుభిః,
మయా త్యక్తాం యదుపురీం సముద్రః ప్లావ ఇష్యతి. ४७

స్వం స్వం పరిగ్రహం సర్వ ఆదాయ పితరౌ చ నః.
అర్జునే నావితా స్సర్వ ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథ ४८

త్వం తు మద్ధర్మ మాస్థాయ జ్ఞాననిష్ఠ ఉపేక్షకః,
మన్మాయారచనా మేతాం విజ్ఞాయోపశమం వ్రజ. ४९

శ్రీశుక ఉవాచ —

ఇత్యుక్త స్తం పరిక్రమ్య నమస్కృత్య పునః పునః.
తత్పాదౌ శీర్ష్ణ్యుపాధాయ దుర్మనాః ప్రయయౌ పురీమ్. ५०

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
త్రింశోఽధ్యాయః.

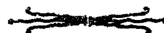
ద్వారకాయాం చేతి చ స్త్వర్థః ४७

తర్హి కిం విధేయం క్వ గంతవ్య మత ఆహ (స్వం స్వ మితి.) పరిగ్రహం దేహాను బంధినః అస్మాకం పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ చాదాయ సర్వే యూయం అర్జునేన రక్షితా స్సంతః ఇంద్రప్రస్థం గమిష్యథ. ४८

త్వం తు మద్ధర్మం భాగవతధర్మ మాస్థాయానుష్ఠాయ జ్ఞాననిష్ఠః మద్భక్తియోగనిష్ఠ ఉపేక్షకః ఉపేక్షితశబ్దాదివిషయః ఏతాం జగతీం మన్మాయారచనాం మన్మాయయా రచితాం విజ్ఞాయ ఉపశమం రాగాద్యకలుషతాం వ్రజ ప్రాప్నుహి. ४९

(ఇతీతి.) తం కృష్ణం తస్య పాదౌ శిర స్యాధాయ దుర్మనాః దుఃఖితమనాః పురీం ద్వారకాం యయౌ. ५०

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, త్రింశోఽధ్యాయః.

అథ ఏకత్రింశో௨ధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అథ తత్రాగమ ద్బ్రహ్మా భవాన్యా చ సమం భవః.
మహేంద్రప్రముఖా దేవా మునయ స్సప్రజేశ్వరాః. ౧
పితర స్సిద్ధగన్ధర్వా విద్యాధరమహోరగాః,
చారణా యక్షరక్షాంసి కిన్నరాప్సరసో ద్విజాః. ౨
ద్రష్టుకామా భగవతో నిర్యాణం పరమోత్సుకాః.
గాయన్త శ్చ గృణన్త శ్చ శౌరేః కర్మాణి జన్మ చ. ౩
వవృషుః పుష్పవర్షాణి విమానావళిభి ర్నభః,
కుర్వన్త స్సంకులం రాజ న్భక్త్యా పరమయా యుతాః. ౪
భగవా నపి తాన్ వీక్ష్య విభూతీ రాత్మనో విభుః.
సంయోజ్యాత్మని చాత్మానం పద్మనేత్రే న్యమీలయత్. ౫
లోకాభిరామాం స్వతనుం ధారణాధ్యానమఙ్గళమ్,

అథ ఏకత్రింశో௨ధ్యాయః.

తతః కి మకరో దిత్యత్రాహ (అథేతి.) అథ దారుకగమనానంతరం తత్ర భగవత్సన్నిధౌ బ్రహ్మా చతుర్ముఖః భవాన్యా సమం సహ భవో రుద్ర శ్చ మహేంద్రాదయ శ్చ ప్రజేశ్వరైః మరీచ్యాదిభి స్సహితాః మునయ స్సిద్ధా శ్చ గన్ధర్వా శ్చ తే ద్విజాః గరుడలోకవాసినః పక్షిణః మైత్రేయాదయో వా భగవతో నిర్యాణం ద్రష్టుకామా స్సంతః పరమోత్సుకా ఆగమన్. ౧-౨

తేషా మౌత్సుక్యకృతం మహోత్సవ మాహ సార్ధేన (గాయంత శ్చేతి.) విమానావళిభి ర్నభః, సంకులం. కుర్వంతః. ౩-౪

(భగవా నితి.) ఆత్మనో విభూతీః విభూతిభూతా న్బ్రహ్మాదీ న్వీక్ష్య ఆత్మ న్యాత్మానం సంయోజ్య యతో௨వతారః తస్మి న్నాత్మ న్యాత్మాన మేకీభూతం ధ్యాత్వేత్యర్థః. పద్మదళసదృశే నేత్రే న్యమీలయత్. ౫

(లోకాభిరామా మితి.) ధారణాధ్యానయోః శుభాశ్రయభూతాం, తనుం ఆగ్నేయ్యా అగ్ని

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

యోగధారణయాఽగ్నేయ్యా దగ్ధ్వా ధామావిశ త్స్వకమ్. ౬

దివి దున్దుభయో నేదుః పేతు స్సుమనస శ్చ ఖాత్,
సత్యం ధర్మో ధృతి ర్భూమేః కీర్తి శ్శ్రీ శ్చాను తాం యయుః. ౭

దేవాదయో బ్రహ్మముఖ్యా నప్రవిశ న్తం స్వధామని.
అవిజ్ఞాతగతిం కృష్ణం దదృశు శ్చాతివిస్మితాః. ౮

సౌదామన్యా యథాకాశే యాంత్యా హిత్వాఽభ్రమండలమ్,
గతి ర్న లక్ష్యతే మర్త్యై స్తథా కృష్ణస్య దైవతైః. ౯

సంధుక్షణకారిణ్యా యోగధారణయా అదగ్ధ్వేతి చ్ఛేదః. స్వకం ధామావిశత్ యథా యోగినః స్వచ్ఛంద మృత్యవః స్వతను మాగ్నేయ్యాధారణయా దగ్ధ్వా లోకాంతరం ప్రవిశంతి భగవాం స్తు న తథా కింతు అదగ్ధ్వైవ స్వతనుసహిత ఏవ స్వకం ధామ వైకుంఠాఖ్య మావిశ దిత్యర్థః. తత్ర హేతుః లోకాభిరామాం ఇహ తన్మూర్తి ముపాస్య ముక్తానాం జీవానా మభిరామా మిత్యర్థః. "యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీ"తి తత్క్రతున్యాయేనోపాస్యయా మూర్తే రేవ ముక్తై రప్యను భావ్యత్వాత్ తద్దాహే తదలంభావా దితి భావః. ఇహ తన్మూర్తే ర్ధారణాధ్యానయో రపి విషయతయా సాన్నిధ్యస్యావశ్యకత్వా చ్చ దగ్ధ్వేతి చ్ఛేదే అపి దహనం జగన్మోహనమాత్ర మిత్యవగంతవ్యం తదగ్రే వివరిష్యతే. రాజ న్పరస్యేత్యాదినా. ౬

(దివీతి.) ఖా దాకాశా త్సుమనసః పుష్పాణి పేతుః పతితవత్యః భూమే స్సకాశా త్సత్యాదయ స్తాం తనుం, అనుసృత్య యయుః తస్మి న్గతే సతి ఇహలోకే సత్యాదయో నాస న్నిత్యర్థః. ౭

తథా భగవతి తిరోహితే సతి క్వగత ఇతి తర్కయన్తోఽపి బ్రహ్మా ముఖ్యో యేషాం తే దేవాదయః స్వధామని, విశంతః, భగవంతం న దదృశుః తత్ర హేతుః (అవిజ్ఞాతగతి మితి.) అవిజ్ఞాతా ఇతరై రలక్ష్యమాణా గతి ర్యస్య తం అత ఏవాతివిస్మితా బభూవుః. ౮

అవిజ్ఞాతగతిత్వే దృష్టాంత స్సౌదామన్యా ఇతి కాలే వర్షాసు ఆకాశ ఇతి పాఠాంతరం. మేఘ మండలం హిత్వా యాంత్యాః సౌదామన్యాః విద్యుతః పున ర్గతీ ర్మర్త్యై ర్నలక్ష్యతే తథా కృష్ణస్య గతి రపి దైవతై ర్న లక్ష్యతే కిన్తు తత్పార్షదై రేవ లక్ష్యత ఇతి భావః. ౯

బ్రహ్మరుద్రాదయ స్తే తు దృష్ట్వా యోగగతిం హరేః
విస్మితా స్తాం ప్రశంస న్తః స్వం స్వం ధామాగమ న్నృప. ౧౦

రాజ న్పరస్య తనుభృజ్జననాప్యయేహా మాయావిడమ్బన మవేహి యథా నటస్య.
సృష్ట్వాత్మనేద మనువిశ్య విహృత్య చా న్తే సంహృత్య చాత్మమహిమోపరత స్స ఆ స్తే౧౧

మ ర్త్యేన యో గురుసుతం యమలోకనీతం త్వాం చానయ చ్ఛరణదః పరమాస్త్రదగ్ధమ్.
జిగ్యేఽ న్తకా న్తక మపీశ మసా వనీశః కిం స్వావనే స్వరనయ న్మృగయుం సదేహం౧౨

(బ్రహ్మేతి.) యోగగతిం సమాధిపూర్వకగతిం దృష్ట్వా హేనృప స్వం స్వం ధామ నివాసస్థానం, అగమన్ జగ్ముః. ౧౦

స్వధామని విశన్తం భగవంతం న దదృశు రిత్యనేన జగన్మోహనం సూచితం తద్వివృణోతి. (రాజ న్నితి.) హేరాజ న్పరస్య పరమపురుషస్య తనుభృజ్జననాప్యయేహాః తనుభృత్సు యాదవాదిషు జననాప్యయేహాః ఉత్పత్తిమరణరూపాః చేష్టాః మాయావిడమ్బన మనుకరణమాత్ర మిత్యవేహి. యద్వా ఇతరతనుభృత్తుల్యజననాప్యయేహాః జన్మనో గర్భసంబంధప్రదర్శనం అప్యయస్య దేహత్యాగరూపత్వప్రదర్శనం ఇత్యేవంవిధాః చేష్టాః మాయయా విడమ్బనం మోహనమాత్ర మిత్యర్థః. ఈహాశబ్దోఽపేక్షావాచీ వా ఇతరతనుభృదాత్మనో జన్మమరణయోః గర్భదేహసంబంధత్యాగాపేక్షావిడమ్బన మాత్రం యథా నటస్య తస్య నానాభూమికాపరిగ్రహోఽన్యేషా మాత్మని నానారూపతా మోహనమాత్రం వస్తుతః తాస్వవికృతత్వేనావస్థితిః తద్వత్ కియదేత దితరై రలక్ష్యం తస్య గమన మిత్యాహ. స పరమపురుషః ఇదం చిదచిదాత్మకం జగత్సృష్ట్వాఽనుప్రవిశ్య బహిరవతారై ర్విహృత్య చ అ న్తే ద్విపరార్ధావసానే కృత్స్నం జగ త్సంహృత్య చాత్మమహిమ్నా స్వానుభవవిషయభూతేన ఉపరతః నివృత్తజగద్వ్యాపారః ఆ స్తే ఏవంవిధాపారమహిమ్నః కియదేత దిత్యర్థః. ౧౧

అదైవోఽమానుష శ్చ మహిమాఽస్మి న్నేవావతారే దృష్ట ఇత్యభిప్రేత్యాహ (మ ర్త్యేనేతి.) యమలోకం ప్రతి నీతం గురో స్సుతం మ ర్త్యేన తేనైవ శరీరేణ యు క్తం పున రానయత్ పరమాస్త్రదగ్ధం బ్రహ్మాస్త్రదగ్ధం త్వాం పరీక్షితం శరణదః త్వన్మాతు రితి శేషః. యో రక్షితవాన్ తథా మృత్యో రపి మృత్యుం ఈశం రుద్రం బాణాసురయుద్ధే యో జిగ్యే జితవాన్ య శ్చ మృగయుం సదేహం సశరీర మేవ స్వర్గ మనయత్ సోఽసౌ భగవాన్ స్వావనే. అవన మత్రాలక్ష్యగమనం అవ-రక్షణగత్యాదా విత్యనుశాసనాత్ అనీశః కిం అసమర్థః కి మిత్యర్థః. ౧౨

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

తథాప్యశేషస్థితిసంభవాప్యయేష్వనన్యహేతు ర్యదశేషశక్తిధృత్.
నైచ్ఛత్ప్రణేతుం వపు రత్ర శేషితం మర్త్యేన కిం స్వస్థగతిం ప్రదర్శయన్. ౧౩

య ఏతాం ప్రాత రుత్థాయ కృష్ణస్య పదవీం పరామ్.
ప్రయతః కీర్తయే ద్భక్త్యా త మేవాప్నో త్యనుత్తమమ్. ౧౪

దారుకో ద్వారకా మేత్య వసుదేవోగ్రసేనయోః.
పతిత్వా చరణా వస్రై ర్న్యషిఞ్చ త్కృష్ణవిచ్యుతః. ౧౫

కథయామాస నిధనం వృష్ణీనాం కృత్స్నశో నృప.
తచ్ఛ్రుత్వోద్విగ్నహృదయా స్తత్రస్థా శ్శోకమూర్ఛితాః. ౧౬

తత్ర స్మ త్వరితా జగ్ముః కృష్ణవిశ్లేషవిహ్వలా .
వ్యసవ శ్శేరతే యత్ర జ్ఞాతయో ఘ్నన్త ఆననమ్. ౧౭

తర్హ్యేవంవిధవివిధవిచిత్రశక్తి ర్భగవా నత్రైవ కిమితి తనుం నావాస్థాపయ దిత్యత ఆహ (తథాపీతి.) యత్ యద్యపి అశేషశక్తిధృత్. అత ఏవాశేషస్య జగతః స్థిత్యాదిషు అనన్యహేతు రనన్యాపేక్షకారణభూతః తథాఽపి వపు రత్ర శేషితం యథాతథా నైచ్ఛత్ కింతు ప్రణేతు మేవైచ్ఛత్ ప్రదర్శయ న్నితి "లక్షణహేత్వో" రితి శత్రంతం. స్వస్థః ఆత్మని స్థితః యోగీత్యర్థః, తస్య గతిం గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థాః బుద్ధిం ప్రదర్శయితు మిత్యర్థః. ప్రదర్శన మేవాభినీయ దర్శయతి (మర్త్యేన కిమితి.) మర్త్యేన మరణశీలేన శరీరేణ కిం న కశ్చిదపి పురుషార్థః. ఉత్పత్తిమత్త్వా దవశ్యం కాలాంతరేఽపి మృత్యుమత్ అతోఽనేన కిమితీతి. ౧౩

భగవద్గతికీర్తనఫల మాహ (య ఇతి.) తా ముక్తప్రకారాం విలక్షణాం గతిం భక్త్యా సంకీర్తయేత్ తత స్సంకీర్తనా త్తా మేవ గతిం తాదృశీం గతిం వైకుంఠగతి మితి యావత్ ౧౪

(దారుక ఇతి.) ఏత్య గత్వా వసుదేవోగ్రసేనయోః పురత ఇతి శేషః. పతిత్వా తయో శ్చరణా వస్రై రశ్రుభి ర్న్యషిఞ్చత్ తత్ర హేతుః కృష్ణవిచ్యుతః కృష్ణేన విరహితః. ౧౫

(కథయామాసేతి.) తత్రస్థాః ద్వారకాస్థాః తద్వృష్ణినిధనాదికం శ్రుత్వా ఉద్విగ్నహృదయాః భీతమానసాః, జగ్ము రితి సంబంధః. ౧౬

క్వ యత్ర జ్ఞాతయః ఆననం ఘ్నంత ఇత స్తత స్తాడయంతః వ్యసవః గతప్రాణా శ్శేరతే. ౧౭

దేవకీరోహిణీ చైవ వసుదేవ స్తథాఽహుకః,
కృష్ణరామా వపశ్యన్త్యౌ శోకార్తా జహతు స్స్మృతిమ్. ౧౮

ప్రాణా స్స్వా న్విజహు స్తత్ర భగవద్విరహాతురాః.
ఉపగూహ్య పతిం స్తాస్తా శ్చితా మారురుహు స్త్రియః. ౧౯

రామపత్న్య శ్చ తద్దేహ ముపగుహ్యాగ్ని మావిశన్,
వసుదేవపత్న్య స్తద్గాత్రం ప్రద్యుమ్నాదీ న్హరే స్స్నుషాః. ౨౦

కృష్ణపత్న్యోఽవిశ న్నగ్నిం రుక్మిణ్యాద్యా స్తదాత్మికాః,
అర్జునః ప్రేయస స్సఖ్యుః కృష్ణస్య విరహాతురః,
ఆత్మానం సాంత్వయామాస కృష్ణగీతై స్సదుక్తిభిః. ౨౧

బన్ధూనాం నష్టగోత్రాణా మర్జున స్సాంపరాయికమ్,
హతానాం కారయామాస యథావ దనుపూర్వశః. ౨౨

(దేవకీతి.) కృష్ణరామా వపశ్యంతః స్మృతిం చేతనాం. జహతుః తత్యజుః, దేవకీరోహిణ్యో రేకకోటిత్వాభిప్రాయేణ జహతు రితి ద్వివచనమ్. ౧౮

పృథగ్వివక్షయా విజహు రితి బహువచనం. తాస్తాః స్త్రియః దేవకీరోహిణీభ్యా మన్యాః స్త్రియః పతిం వసుదేవ, ముపగూహ్యాలిఙ్గ్య చితా మారురుహుః, పతీ నితి పాఠే వసుదేవా దన్యేషాం స్త్రియః తా నుపగూహేత్యర్థః. ౧౯

(రామపత్న్య ఇతి.) రామపత్న్యశ్ స్త ద్దేహం తస్య రామస్య దేహం స్నుషాః పుత్రభార్యాః ప్రద్యుమ్నాదీ నుపగూహ్య అగ్ని మావిశ న్నితి సంబంధః. ౨౦

రుక్మిణ్యాద్యాః కృష్ణస్య పత్న్యః తస్మిన్ కృష్ణే ఆత్మా చిత్తం యాసాం తాః అగ్ని మవిశన్, తత్ర రుక్మిణ్యా అగ్నిసంబన్ధేన తిరోధానమాత్రం న త్వితరతుల్యదేహప్రహాణం. (అర్జున ఇతి.) ప్రేయసః ప్రియతమస్య విరహేణాతురః తావ ద్దుఃఖితః తతః కృష్ణగీతైః అన్యేషాం సతాం ఉక్తిభి శ్చ ఆత్మానం మానసం సాంత్వయామాస సమాహితవాన్. ౨౧

(బన్ధూనా మితి.) నష్టగోత్రాణాం నష్టసంతతీనాం సాంపరాయికం పిండోదకదానాదికర్మ. ౨౨

(యదువంశనాశశ్రీకృష్ణనిర్యాణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ద్వారకాం హరిణా త్యక్తాం సముద్రోఽప్లావయ త్క్షణాత్,
వర్జయిత్వా మహాభాగ శ్రీమద్భగవదాలయమ్ ౨౩

నిత్యం సన్నిహిత స్తత్ర భగవా న్మధుసూదనః,
స్మృత్యాశేషాశుభహర స్సర్వమఙ్గళమఙ్గళమ్. ౨౪

స్త్రీబాలవృద్ధా నాదాయ హతశేషా న్ధనంజయః,
ఇంద్రప్రస్థం సమావిశ్య వజ్రం తత్రాభ్యషేచయత్. ౨౫

శ్రుత్వా సుహృద్వధం రాజ న్నర్జునా త్తే పితామహాః.
త్వాం తు వంశధరం కృత్వా జగ్ము స్సర్వే మహాపథమ్. ౨౬

(ద్వారకా మితి.) క్షణమాత్రేణాప్లావయత్. ౨౩

భగవదాలయం వర్జయిత్వేత్యత్ర హేతుత్వేన తద్విశినష్టి (నిత్య మితి.) యత్రాలయే సన్నిహితః అత స్తత్ప్రభావా త్తద్వర్జయిత్వేతి భావః. కించ యదాలయం స్మృతిమాత్రేణాశేష మశుభం హరతీతి తథా సర్వమఙ్గళమంగళం సర్వమఙ్గళావహం స్వయం మఙ్గళరూపం చ. విరతిశయమఙ్గళావహం వా. ౨౪

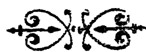
(స్త్రీబాలేతి.) స్త్రీరూపాన్ బాలాన్ వృద్ధాం శ్చ జనాన్ హతశేషాన్ అగ్నిప్రవిష్టాభ్యోఽవశిష్టా నాదాయేత్యర్థః. న తు స్త్రీః బాలాన్ వృద్ధాం శ్చ పురుషా నిత్యర్థః "జనయిష్యతి వో మందా ముసలం కులనాశన" మితి కృత్స్నకులనాశకత్వాభిధానాత్ పుంమాత్రస్యావశేషానవగతేః తత్ర వజ్రనామానం యాదవం అభ్యషేచయత్ స తు భగవత్సంకల్పేనావశేషిత ఇతి భావః. ౨౫

(శ్రుత్వేతి.) తవేతి రాజానం ప్రతి శుకోక్తిః, పితామహో యుధిష్ఠిరః వంశధరం వంశప్రవర్తకమ్. ౨౬

య ఏతద్దేవదేవస్య విష్ణోః కర్మాణి జన్మ చ,
కీర్తయే చ్ఛ్రద్ధయా మర్త్య స్సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౨౭

ఇత్థం హరేర్భగవతో రుచిరావతారవీర్యాణి బాలచరితాని చ శంతమాని.
అన్యత్ర చేహ చ శ్రుతాని గృణ న్మనుష్యో భక్తిం పరాం పరమహంసగతౌ లభేత. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ఏకాదశస్కంధే,
ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

దశమైకాదశస్కంధద్వయార్థకీర్తనాదిఫల మాహ (య ఇతి ద్వాభ్యామ్.) పాపై ర్భక్తి యోగోత్పత్తిప్రతిబంధకైః. ౨౭

(ఇత్థ మితి.) భగవతో యో రుచిరోఽవతార, స్తస్య వీర్యాణి వీర్యప్రకాశకాని చేష్టితాని బాల్యరచితాని చేతి చశబ్దా త్పౌగండయౌవనరచితాని శంతమాని పరమమఙ్గళావహాని అన్యత్ర పురాణాంతరేషు ఇహచాస్మి న్నపి పురాణే, శ్రుతాని గృణన్ కీర్తయన్ పరమహంసానాం గతౌ స్వప్రాప్త్యుపాయభూతే భగవతి పరాం భక్తిం లభేత ప్రాప్నుయాత్. ౨౮

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ఏకత్రింశోఽధ్యాయః,

ఏకాదశస్కంధః సమాప్తః.

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవీరరాఘవీయవ్యాఖ్యాసహితే, శ్రీమద్భాగవతే,

ద్వాదశస్కంధః

అథ ప్రథమోఽధ్యాయః

పరీక్షిదువాచ—

స్వధామానుగతే కృష్ణే యదువంశవిభూషణే.
కస్య వంశోఽభవత్పృథ్వ్యా మేతదాచక్ష్వ మే మునే. ౧

శ్రీమద్వీరరాఘవవ్యాఖ్యా

తదేవం నవమస్కన్ధే నోపక్రాంతసూర్యవంశావలిం తదనంతరాపతితసోమవంశావలిం చ శ్రీకృష్ణావతారపర్యంతాం నిరూప్య భగవతోఽవతారప్రభృతీని స్వధామానుగమనాంతాని దశమైకాదశాభ్యాం నిరూపితాని. అథ భావిసోమవంశపరంపరోత్తరావధిబుభుత్సయా పృచ్ఛతి రాజా (స్వధామానుగత ఇతి.) యదువంశస్య, భూషణే వచ్ఛోభావహే, శ్రీకృష్ణే స్వధామ స్వస్థానమనుగతే సతి, తతః యదువంశానాం సోమవంశ్యానాం ఉక్తానాం మధ్యే కస్య వంశోఽభవత్ వంశపరంపరా ప్రావర్తత తదేతద్ధే మునే మహ్యమాచక్ష్వ. ౧

శ్రీశుక ఉవాచ—

యోఽన్త్యః పురంజయో నామ భవిష్యో బార్హద్రథో నృప.
తస్యామాత్య స్తు శునకో హత్వా స్వామిన మాత్మనః. ౧

ప్రద్యోతసంజ్ఞం రాజానం కర్తా యస్యాలక స్సుతః.
విశాఖయూప స్తత్పుత్రో భవితా రాజక స్తతః. ౨

నన్దివర్ధన స్తత్పుత్రః పంచప్రద్యోతనా ఇమే.
అష్టత్రింశోత్తరశతం భోక్ష్యన్తి పృథివీం నృపాః. ౩

శిశునాగ స్తతో భావ్యః కాకవర్ణ స్తు తత్సుతః,
క్షేమధర్మా తస్య సుతః క్షేత్రజ్ఞః క్షేమధర్మతః. ౪

బార్హద్రథవంశోఽభవ దిత్యభిప్రేత్య భావినం త మనువర్ణయితు మారభతే (యోంత్యః పురంజయో నామేత్యాదినా.) పూర్వం శే ఉపరిచరో వసు స్తస్య బృహద్రథ స్తత్సుతో జరాసంధ స్తస్య సహదేవ స్తస్య మార్జారిః తస్య శ్రుతశ్రవః ప్రభృతయః పురంజయాంతా స్సుతాః వింశతిసంఖ్యా భావినో నవమస్కంధ ఏవోక్తాః. యోఽంత్యః కనీయాన్ పురంజయో నామ బార్హద్రథవంశ్యో భవితా తస్య పురంజయ స్యామాత్యః య శ్శునకో నామ స స్వామినం పురంజయం హత్వా. ౧

తస్యాత్మజం ప్రద్యోతననామానం రాజానం కర్తా కరిష్యతి, యస్య ప్రద్యోతన స్యాలక, స్సుత స్తం రాజానం కర్తేతి పూర్వేణ సంబంధః. తత్పుత్రః అలకపుత్రః విశాఖయూపః తతో రాజకో భవిష్యతి. ౨

తత్పుత్రో నంద్రివర్ధనః తస్య పుత్రాః పఞ్చ ప్రద్యోతనసంజ్ఞాః త ఇమే నృపాః అష్టావింశోత్తరశత మిత్యస్య సమా ఇతి శేషః. అయం కాలావధిః. ఏవ మగ్రేఽపి భోక్ష్యంతి పాలయిష్యంతి. ౩

తతః ప్రద్యోతనేభ్యః శిశునాగో భవితా తత్సుత శ్శిశునాగసుతః కాకవర్ణః తస్య కాకవర్ణస్య సుతః క్షేత్రధర్మా తస్మా జ్జాత స్తు క్షేత్రజ్ఞః. ౪

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

విధిసార స్సుత స్తస్యాజాతశత్రు ర్భవిష్యతి,
దర్భక స్తత్సుతో భావీ దర్భకస్యాజయ స్స్మృతః, ౬

నన్దివర్ధన ఆజేయో మహానన్ది స్తు తత్సుతః,
శిశునాగాదయ స్త్వేతే షష్ట్యుత్తరశతత్రయమ్.
సమా భోక్ష్యన్తి పృథివీం కురుశ్రేష్ఠ కలౌ నృపాః. ౭

మహానన్దిసుతో రాజన్ శూద్రాగర్భోద్భవో బలీ,
మహాపద్మపతిః ఖ్యాతో నన్దః క్షత్రవినాశకృత్. ౮

తతో నృపా భవిష్యన్తి శూద్రప్రాయా అధార్మికాః. ౯

స ఏకచ్ఛత్రాం పృథివీ మనుల్లఙ్ఘితశాసనః,
శాసిష్యతి మహాపద్మో ద్వితీయ ఇవ భార్గవః. ౧౦

(విధిసార ఇతి.) తస్య క్షేత్రజ్ఞస్య అజాతశత్రు రిత్యస్య విధిసారా దిత్యాదిః తత్సుతః అజాతశత్రుసుతః. ౬

(నందివర్ధన ఇతి.) ఆజేయః అజయస్యాత్మజః తత్సుతః నందివర్ధనసుతః కురుశ్రేష్ఠేతి సంబోధనమ్. ౭

(మహానందిసుత ఇతి.) హేరాజన్ మహాపద్మపతి రిత్యన్వర్థం నామ, మహాపద్మసంఖ్యయా స్సేనాయా ధనస్య వా పతి రితి స చ శూద్రాగర్భోద్భవః బలీ అధికబలయుక్త శ్చ క్షత్రకులవినాశకృ చ్చ నంద ఇతి తస్యైవ నామాంతరమ్. ౮

యతోఽయం శూద్రాగర్భోద్భవోఽత ఏవ తత ఆరభ్య నృపాః శూద్రప్రాయా అధార్మికా శ్చ భవిష్యంతి. ౯

స మహాపద్మ ఇతి నామైకదేశగ్రహణం. మహాపద్మపతిః అనుల్లఙ్ఘితశాసనః ప్రజాభి రనుల్లఙ్ఘితం శాసనం యస్య సః ఏక మేవ ఛత్రం యస్యాం తథాభూతాం పృథ్వీం శాసిష్యతి పాలయిష్యతి ద్వితీయో భార్గవః పరశురామ ఇవ. ౧౦

తస్య చాష్టౌ భవిష్యన్తి సుమాల్యప్రముఖా స్సుతాః.
య ఇమాం భోక్ష్యన్తి మహీం రాజాన స్తు శతం సమాః. ౧౧

నవనన్దా న్ద్విజః కశ్చి త్ప్రపన్నా నుద్ధరిష్యతి,
తేషా మభావే జగతీం మౌర్యా భోక్ష్యన్తి వై కలౌ. ౧౨

స ఏవ చన్ద్రగుప్తం వై ద్విజో రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి.
తత్సుతో వారిసార స్తు తత శ్చాశోకవర్ధనః. ౧౩

సుయశా భవితా యస్య సఙ్గత స్సుయశ స్సుతః,
శాలిశూక స్తత స్తస్య సోమశర్మా భవిష్యతి. ౧౪

శతధన్వా తత స్తస్య భవితా తద్బృహద్రథః,
మౌర్యా హ్యేతే దశ నృపా స్సప్తత్రింశచ్ఛతా త్పరమ్,

(తస్యేతి.) మహాపద్మపతేః సుతా న్వింశనష్టి (య ఇతి.) సహస్రం వత్సరాః. ౧౧

(నవనందా నితి.) నందశబ్ద స్తత్సుతపరః "ఆత్మా వై పుత్ర" ఇతి శ్రుత్యనురోధాత్ అత ఏవ నందానితి బహువచనం నవేతి విశేషణం చ తా న్ప్రపన్నాః విశ్వస్తాః కశ్చి ద్విశ్వస్తఘాతుకః కౌటిల్యవాత్స్యాయనాఖ్యః ద్విజః ఉద్ధరిష్యతి ఉన్మూలయిష్యతి నాశయిష్యతీతి యావత్, తత స్తేషాం సపితృకాణాం సుమాల్యప్రముఖానాం అభావే తేష్వతిక్రాన్తే ష్విత్యర్థః. ఏవం సోమవంశే సమాప్తే మౌర్యసంజ్ఞాః భోక్ష్యంతి. ౧౨

తే పున స్తే మౌర్యాః కథం చ భోక్ష్యంతి త దాహ (స ఏవేతి త్రిభిః.) య స్తేషాం నవానా ముద్ధర్తా ద్విజః స ఏవ మౌర్యసంజ్ఞం ప్రథమం చంద్రగుప్తం నామ స్వసుతం రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి తత్సుత శ్చంద్రగుప్తసుతః తతః వారిసారానంతరం తత్సుతోఽశోకవర్ధనసుతః. ౧౩

తస్యాశోకవర్ధనస్య. ౧౪

(తత్ తతః మౌర్యా ఇతి.) యద్యపి చంద్రగుప్తాదయో నవైవ తథాఽపి పరాశరాదిభి శ్చంద్రగుప్తాదిషు దశరథ ఏక ఉక్తః, తదభిప్రాయేణైతే దశేత్యుక్తం యద్వా య శ్చంద్రగుప్తస్య

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

సమా భోక్ష్యన్తి పృథివీం కలౌ కురుకులోద్వహ. ౧౫
అగ్నిమిత్ర స్తత స్తస్మా త్సుజ్యేష్ఠో భవితా తతః. ౧౬
వసుమిత్రో భద్రక శ్చ పులిన్దో భవితా తతః,
తతో ఘోష స్సుత స్తస్మా ద్వజ్రమిత్రో భవిష్యతి. ౧౭
తతో భాగవత స్తస్మా ద్దేవభూతిః కురూద్వహ.
శుఙ్గా దశైతే భోక్ష్యన్తి భూమిం వర్షశతాధికమ్. ౧౮
తతః కాణ్వా నియం భూమి ర్యాస్య త్యల్పగుణా న్నృప,
శుఙ్గం హత్వా దేవభూతిం కణ్వోఽమాత్య స్తు కామినమ్. ౧౯
స్వయం కరిష్యతే రాజ్యం వసుదేవో మహామతిః,
తస్య పుత్ర స్తు భూమిత్ర స్తస్య నారాయణ స్సుతః. ౨౦
కాణ్వాయనా ఇమే భూమిం చత్వారింశ చ్చ పంచ చ,
శతాని త్రీణి భోక్ష్యన్తి వర్షాణాం చ కలౌ యుగే ౨౧

పితా తేన సహ దశైత ఇత్యుక్తం సప్తత్రింశచ్ఛతా త్పరం సప్తత్రింశదుత్తరశతం సమా ఇత్యర్థః. కురుకులోద్వహేతి సంబోధనమ్. ౧౫

(అగ్నిమిత్ర ఇతి.) మౌర్యసంజ్ఞకస్య బృహద్రథస్య సేనానీః పుష్యమిత్రో నామ స్వామినం హత్వా రాజ్యం కరిష్యతి. అగ్నిమిత్రాదయో నవ తద్వంశ్యాః, దశైతే శుఙ్గసంజ్ఞాః వర్షశతాధికం ద్వాదశాధికం వర్షశతం భోక్ష్యన్తీతి సంబంధః. ౧౬-౧౭-౧౮

(తతః కాణ్వా నితి) హేన్నృప అల్పగుణాః గుణహీనాః, కాణ్వసంజ్ఞాః యాస్యతి తదధీనా భవిష్యతి. తైః పాలితా భవిష్యతీతి యావత్, కే పున స్తే కాణ్వాః, కథం చ తా న్యాస్యతీత్యత్రాహ (శుఙ్గ మితి సార్ధద్వయేన.) య శ్శుఙ్గసంజ్ఞో దేవభూతి, స్తం కామినం స్త్రీలాలసం, హత్వా, తదమాత్యః కాణ్వః వసుదేవో నామ స్వయ మేవ కరిష్యతి, మహామత ఇతి పాఠే సంబోధనం. (తస్యేతి.) ఇమే వసుదేవాదయః కాణ్వాయనసంజ్ఞాః పఞ్చచత్వారింశదధికశతత్రయం సమాః భోక్ష్యంతీత్యర్థః, అత్ర నారాయణస్య సుత స్సుశర్మా నామ ద్రష్టవ్యః "హత్వా కాణ్వం సుశర్మాణ" మిత్యుత్తరగ్రంథానురోధాత్. ౧౯-౨౦-౨౧

హత్వా కాణ్వం సుశర్మాణం తద్భృత్యో వృషభో బలీ,
క్ష్మాం భోక్ష్య త్యన్ధ్రజాతీయః కంచి త్కాల మసత్తమః. ౨౨

కృష్ణనామాథ తద్భ్రాతా భవితా పృథివీపతిః,
శ్రీశాన్తకర్ణ స్తత్పుత్రః పౌర్ణమాస స్తు తత్సుతః. ౨౩

లమ్బోదరస్తు తత్పుత్ర స్తస్మా చ్చివిలకో నృప,
మేఘస్వాతి శ్చివిలకా దటమానస్తు తత్సుతః. ౨౪

అనిష్టకర్మా హాలేయ స్తలక స్తస్య చాత్మజః,
పురీషభాను స్తత్పుత్ర స్తతో రాజా సునన్దనః. ౨౫

చకోర శ్చరమో యత్ర శివస్వాతి రరిందమ,
తస్యాపి గోమతిః పుత్రః పురీమాన్ భవితా తతః. ౨౬

మేదశిరా శ్శివస్కన్ధో యజ్ఞశ్రీ స్తత్సుత స్తతః,
విజయ స్తత్సుతో భావ్య శ్చన్ద్రవిజ్ఞ స్సలోమధీః. ౨౭

ఏతే త్రింశ న్నృపతయ శ్చత్వా ర్యబ్దశతాని చ,
షట్పఞ్చాశ చ్చ పృథివీం భోక్ష్యన్తి కురునన్దన. ౨౮

తద్భృత్యః సుశర్మణో భృత్యః బలీ బలికనామా గాం పృథివీం కంచి త్కాల మితి. అత్యల్పత్వా త్తద్భోగకాలస్యానాదరేణ సంఖ్యా న కృతా. ౨౨

(కృష్ణనామేతి.) తద్భ్రాతా బలికభ్రాతా. ౨౩-౨౪

(అనిష్టకర్మేతి.) తస్యాటమాన స్యానిష్టకర్మా. సుత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః, హాలేయో నిష్టకర్మణ స్సుత ఇతి. ౨౫

(చకోర ఇతి.) యత్ర ఏషు వలీకసంజ్ఞేషు శివస్వాతి ర్నామ దశమో భవితేత్యర్థః. అరిందమేతి సంబోధనం సవిసర్గపాఠే శివస్వాతే ర్విశేషణమ్. ౨౬-౨౭

(ఏత ఇతి.) ఏతే వలీకనామానః షట్పంచవింశతినృపతయః పృథివీం భోక్ష్యంతీతి సంబంధః. వర్షసంఖ్యా మాహ-త్రింశచ్చత్వార్యబ్దశతాని షట్పఞ్చాశచ్చేతి షడశీత్యుత్తరచతుశ్శతం వర్షాణీత్యర్థః. ౨౮

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

సప్తాభీరా ఆవభృత్యా దశ గర్దభినో నృపాః,
కఙ్కాః షోడశభూపాలా భవిష్యన్తి చ లోలుపాః. ౨౯

తతోఽష్టౌ యవనా భావ్యా శ్చతుర్దశ తురుష్కకాః,
త్రయోదశ మురుణ్డా శ్చ మౌనా ఏకాదశైవ తు. ౩౦

ఏతే భోక్ష్యన్తి పృథివీం దశవర్షశతాని చ,
నవాధికాం చ నవతిం మౌనా ఏకాదశ క్షితిమ్. ౩౧

భోక్ష్య న్త్యబ్దశతా న్యఙ్గ త్రీణి తైః సంస్థితే తతః,
కిలింకిలాయాం నృపతయో భూతనన్దో యవం హరః. ౩౨

శిశునన్ద శ్చ తద్భ్రాతా యశోనన్దిః ప్రవీరకః,
ఇత్యేతే వర్షశతం భవిష్య న్త్యధికాని షట్. ౩౩

(సప్తేతి.) తత స్సప్తాభీరసంజ్ఞాః, భావ్యా ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. తా న్విశినష్టి. ఆవభృత్యా అవభృతి ర్నగరీ, తద్రాజానః, యద్వా అవభృత్యసంజ్ఞాః సప్త, భావ్యాః (తా న్విశినష్టి.) ఆభీరాః ఆభీరజాతీయాః తతో దశ గర్దభినః తత్సంజ్ఞాః, ఏవ మగ్రేఽపి యోజ్యం. లోలుపాః కామినః. ౨౯-౩౦

(ఏతే భోక్ష్యంతీతి.) మౌనా ఏకాదశక్షితి మితి మౌనానాం కాలావధేః పృథగేవ వక్ష్యమాణత్వా దేత ఇత్యనేన శేషో్యఽన్యే పరామృశ్యన్తే, దశవర్షశతాని నవాధికాం చ నవతి మితి ఏకోనైకాదశశత వర్షాణీత్యర్థః. ౩౧

అఙ్గ హేరాజన్. సంస్థిత ఇతి భావే క్తః, తైః మౌనైః సంస్థితే తత్కర్తృకే మరణే తేషు మృతే ష్వితి యావత్ (కిలింకిలాయా మితి.) కిలింకిలాఖ్యా పురీ తత్ర భూతనన్ద ఇత్యాదయో నృపతయః భూతనందాఖ్యాః షడుత్తరశతం వర్షాణి భోక్ష్యమాణా భవిష్య న్తీత్యర్థః. ౩౨-౩౩

తేషాం త్రయోదశ సుతా భవితార శ్చ బాహ్లికాః.
పుష్యమిత్రోఽథ రాజన్యో దుర్మిత్రోఽస్య తథైవ చ. ౩౪

ఏకకాలా ఇమే భూపా స్సప్తాన్ధ్రా స్సప్త కోసలాః,
వైదూరపతయో భావ్యా నిషధా స్తత ఏవ హి. ౩౫

మాగధానాం తు భవితా విశ్వస్ఫూర్జిః పురఞ్జయాత్,
కరిష్యతి పరో వర్ణా న్పులిన్దయదుమద్రకాన్. ౩౬

ప్రజా శ్చాబ్రహ్మభూయిష్ఠా స్స్థాపయిష్యతి దుర్మతిః,
వీర్యవాన్ క్షత్ర ముత్సాద్య పద్మవత్యాం స వై పురి. ౩౭

అనుగఙ్గా మాప్రయాగం గుప్తాం భోక్ష్యతి మేదినీమ్,
సౌరాష్ట్రావ న్త్యభీరా శ్చ శూద్రా అర్బుదమాలవాః.
వ్రాత్యా ద్విజా భవిష్య న్తి శూద్రప్రాయా జనాధిపాః. ౩౮

(తేషా మితి.) తేషాం భూతనందాదీనాం బాహ్లికసంజ్ఞా స్త్రయోదశ సుతా భవితారో భవిష్యన్తి తథా పుష్యమిత్రో నామాన్యో రాజన్యః అస్య దుర్మిత్రనామా పుత్రః. ౩౪

తథా ఆంధ్రాః కోసలాః వైదూరపతయః నిషధా శ్చ తత్తద్దేశనామభిః ప్రఖ్యాతాః ఖండమండలేషు భూపాః తత ఏవ బాహ్లికేభ్య ఏవ భవిష్యంతి తేభ్యో జనిష్యంత ఇత్యర్థః. ౩౫

(మాగధానా మితి.) తత స్తు మాగధానాం రాజా విశ్వస్ఫూర్జి ర్నామ భవితా స చ పూర్వోక్తాత్పురంజయాత్పరః పురంజయా దతిప్రసిద్ధస్సన్ వర్ణాన్ బ్రాహ్మణాదీన్ పులిందయదుమద్రకసంజ్ఞాన్ మ్లేచ్ఛప్రాయాన్ కరిష్యతి. అపరా నితి పాఠే అన్యాన్ పులిందసంజ్ఞాన్ కరిష్యతీత్యర్థః. ౩౬

స చైవంకృత్వా ప్రజా అబ్రహ్మభూయిష్ఠాః అత్రైవర్ణ్యప్రచురాన్ స్థాపయిష్యతి పాలయిష్యతి, కించ (వీర్యవా నితి.) స వై విశ్వస్ఫూర్జిః క్షత్రం ఉత్సాద్య నిర్మూల్య పద్మవత్యాం పురి వసన్నితి శేషః. ౩౭

అనుగఙ్గాం గఙ్గాద్వార మారభ్య ప్రయాగపర్యంతాం గుప్తాం మేదినీం భోక్ష్యంతి, తదనంతరం చ సౌరాష్ట్రాదిదేశవర్తినో ద్విజా వ్రాత్యాః ఉపనయనాదిసంస్కారరహితాః. అత ఏవ శూద్రప్రాయా భవిష్యంతి. జనాధిపేతి సంబోధనం. జనాధిపా ఇతి పాఠే తే శూద్రప్రాయాః శూద్రప్రచురాః భవిష్యంతీత్యర్థః. ౩౮

(భవిష్యన్నరపాలాదీనా మభివర్ణనఘట్టః)

సిన్ధో స్తటం చన్ద్రభాగాం కౌన్తీన్ కాశ్మీరమండలమ్,
భోక్ష్యన్తి శూద్రా వ్రాత్యాద్యా మ్లేచ్ఛా శ్చాబ్రహ్మవర్చసః. ౩౯

తుల్యకాలా ఇమే రాజ న్మ్లేచ్ఛప్రాయా శ్చ భూభృతః,
ఏతేఽధర్మానృతపరాః ఫల్గుదా స్తీవ్రమన్యవః. ౪౦

స్త్రీబాలగోద్విజఘ్నా శ్చ పరదారధనాదృతాః,
ఉదితా స్తమితప్రాయా అల్పసత్త్వాల్పకాయుషః. ౪౧

అసంస్కృతాః క్రియాహీనా రజసా తమసా వృతాః,
ప్రజా స్తే భక్షయిష్యన్తి మ్లేచ్ఛా రాజన్యరూపిణః. ౪౨

తన్నాథా స్తే జనపదా స్తచ్ఛీలాచారవాదినః,
అన్యోఽన్యతో రాజభి శ్చ క్షయం యాస్యన్తి పీడితాః. ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, ప్రథమోఽధ్యాయః.

(సిన్ధో రితి,) వ్రాత్యాద్యాః. వ్రాత్యా బ్రాహ్మణా యేషాం తే శూద్రాః మ్లేచ్ఛా శ్చ అబ్రహ్మవర్చస ఇత్యసామర్థ్యే ప్యుచితత్వా ద్వ్రీత్యవిశేషణం చంద్రభాగానదీ తయా తత్తీరం అక్ష్యతే కౌంతీకదేశాః కౌంతీ మితి పాఠే కుంతిదేశేషు భవాం కౌంతీ మితి చంద్రభాగావిశేషణమ్. ౩౯

(తుల్యకాలా ఇతి.) ఏతే మ్లేచ్ఛప్రాయాః భూభృత స్తుల్యకాలా-భవిష్యంతి. కింభూతా ఇతి అధర్మే అనృతే చ పరినిష్ఠితాః, ఫల్గుదాః అల్పదాతారః పరదారధనయో రాదృతాః ఆదరయుక్తాః తద్గ్రహణశీలా ఇత్యర్థః, ఉదితా స్తమితప్రాయా ఉదితప్రాయా అస్తమితప్రాయా శ్చ క్షణే తుష్టాః క్షణే రుష్టా శ్చేత్యర్థః అల్పసత్త్వాః అల్పబలాః అల్పాయుష శ్చ అసంస్కృతాః గర్భాధానాదిసంస్కారరహితాః. (ప్రజా ఇతి.) ఏవంవిధాః ప్రజాః, భక్షయిష్యంతి పీడయిష్యంతి. ౪౦-౪౧-౪౨

(తన్నాథా ఇతి.) తే మ్లేచ్ఛాః. నాథా యేషాం తే జనపదాః దేశవర్తినః తేషా మేవ శీలం స్వభావః ఆచారో వాద శ్చ ఏషాం సంతీతి తథా అన్యోఽన్యతః రాజతః రాజభి శ్చ పీడితాః, నాశం యాస్యంతి. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

తత శ్చానుదినం ధర్మ స్సత్యం శౌచం క్షమా దయా.
కాలేన బలినా రాజ న్నఙ్క్ష్య న్త్యాయు ర్బలం స్మృతిః. ౧

వి_త్త మేవ కలౌ నౄణాం జన్మాచారగుణావహమ్,
ధర్మన్యాయవ్యవస్థాయాం కారణం బల మేవ హి. ౨

దాంపత్యేఽభిరుచి ర్హేతు ర్మాయైవ వ్యావహారికే,
స్త్రీ_త్వే పుం_స్త్వే చ హి రతి ర్విప్రత్వే సూత్ర మేవ హి. ౩

లిఙ్గ మేవాశ్రమఖ్యాతా వన్యోన్యాప_త్తికారణమ్,

అథ ద్వితీయోఽధ్యాయః

"తచ్ఛీలాచారవాదిన" ఇత్యేత దేవ ప్రపఞ్చయన్ కృతయుగప్రవృ_త్తిసమీపకాలం లక్షయన్ తత్ప్రవృ_త్తిప్రకారం కలియుగప్రాదుర్భావలక్షణం చ వదన్ రాజవంశానుకీ_ర్తన ముపసంహరతి ద్వితీయేన (తత శ్చేత్యాదినా) హేరాజన్ బలినా బలీయసా కాలేన నిమి_త్తేనానుదినం ధర్మాదయో నఙ్క్ష్యంతి. ౧

(వి_త్త మేవేతి.) జన్మాభిజాత్యం గుణః సద్గుణః, తదావహం వి_త్త మేవేత్యర్థః. తథా ధర్మన్యాయయోః వ్యవస్థాయాం బలం ధనబల మేవ కారణం హేతుః. ౨

దాంపత్యే భర్తృభార్యాత్వే అభిరుచి రేవ కారణం న త్వాభిజాత్యాదిః. వ్యావహారికే క్రయవిక్రయాదివ్యాపారే మాయా వఞ్చన మేవ న తు నిష్కాపట్యం. వ్యావహారికీతి పాఠే లోకవ్యవహారసిద్ధా మాయైవ వివేకప్రతిబంధినీత్యర్థః. స్త్రీత్వే పుం_స్త్వే చ తయోః ప్రాశస్త్యే రతికౌశల మేవ హేతుః న తు స్త్రీత్వపుంస్త్వైకాంతగుణవృ_త్తయః సూత్ర మేవ న తూపనయనాది. ౩

(లిఙ్గ మేవేతి.) ఆశ్రమాణాం ఖ్యాతౌ జ్ఞానే లిఙ్గ మేవ దండాజినాదిక మేవ హేతుః న త్వాచారవిశేషః. అన్యోన్యాప_త్తికారణం ఆశ్రమా దాశ్రమాంతరప్రాప్తౌ చ కారణం వర్ణాంతరాత్

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

అవృత్త్యా న్యాయదౌర్బల్యం పాణ్డిత్యే చాపలం వచః. ౪

అనాఢ్యతైవాఽసాధుత్వే సాధుత్వే దంభ ఏవ తు,
స్వీకార ఏవ చోద్వాహే స్నాన మేవ ప్రసాధనమ్. ౫

దూరేవార్యయనం తీర్థం లావణ్యే కేశధారణమ్,
ఉదరాభరణం స్వార్థ స్సత్యే ధార్ష్ట్య మేవ హి,
దాక్ష్యే కుటుమ్బభరణం యశోఽర్థే ధర్మసేవనమ్. ౬

ఏవం ప్రజాభి ర్దుష్టాభి రాకీర్ణే క్షితిమణ్డలే,
బ్రహ్మవిట్క్షత్రశూద్రాణాం యో బలీ భవితా నృపః. ౭

వర్ణాంతరప్రాప్తౌ నీచోత్తమభావప్రాప్తౌ వా కారణ మిత్యర్థః. అవృత్తిః దరిద్రతా తయా న్యాయదౌర్బల్యం పరాజయః సప్తమ్యంతపాఠే తస్యాం సత్యాం న్యాయదౌర్బల్యం సా న్యాయదౌర్బల్యే హేతు రిత్యర్థః. పాండిత్యే చాపలం వచః బహుభాషణం హేతుః. ౪

(అనాఢ్య తైవేతి.) అసాధుత్వే నికృష్టత్వే అనాఢ్యతా హేతుః న తు కులహీనతా, సాధుత్వే ఉత్కృష్టత్వే దమ్భః దేహాలంకారః ఉద్వాహే వివాహే స్వీకార ఏవ న తు శాస్త్రీయవిధిః. ప్రసాధనం శరీరమలాపనయన మేవ స్నానం న తు విశుద్ధతీర్థావగాహనమ్. ౫

(దూర ఇతి.) యద్దూరే వర్తమానం వార్యయనం జలాశయ స్తత్తీర్థం న తు గఙ్గాదిః, న తు గుర్వాది ర్వా. లావణ్యే నిమిత్తే కేశధారణం న తు శాస్త్రవిహితాఙ్గక్షౌరం ఉదరభరణ మేవ సర్వపురుషార్థః. సత్యత్వే సత్యవాదిత్వే ధార్ష్ట్యం ప్రసహిష్ణుత్వం న త్వనన్యృతవాదిత్వదాక్ష్యే సమర్థత్వే కుటుమ్బభరణం న తు ధర్మాదిపురుషార్థసమ్పాదనం యశోఽర్థే న తు పరలోకార్థే. ౬

(ఏవం ప్రజాభి రితి.) ఇత్థంభూతాభిః ప్రజాభి రాకీర్ణే క్షితిమండలే యే బ్రాహ్మణాదయః తేషాం మధ్యే యో బలీ స ఏవ నృపో భవితా. ౭

ప్రజా హి లుబ్ధై రాజన్యై ర్నిర్ఘృణై ర్దస్యుధర్మిభిః,
ఆచ్ఛిన్నదారద్రవిణా యాస్యన్తి గిరికాననమ్. ౮

శాకమూలామిషక్షౌద్రఫలపుష్పాష్టిభోజనాః
అనావృష్ట్యా వినఙ్క్ష్యన్తి దుర్భిక్షకరపీడితాః ౯

శీతవాతాతపప్రావృడ్ఢిమై రన్యోన్యతః ప్రజాః.
క్షుత్తృడ్భ్యాం వ్యాధిభి శ్చైవ సంతాపేన చ చిన్తయా,
త్రింశద్వింశతివర్షాణి పరమాయుః కలౌ యుగే. ౧౦

క్షీయమాణేషు దేహేషు దేహినాం కలిదోషతః.
వర్ణాశ్రమవతాం ధర్మే నష్టే వేదపథే నృణామ్, ౧౧

పాషండప్రచురే ధర్మే దస్యుప్రాయేషు రాజసు,
చౌర్యానృతవృథాహింసానానావృత్తిషు వై నృషు. ౧౨

(ప్రజా ఇతి.) లుబ్ధై రర్థకామపరైః. అత ఏవ నిర్ఘృణైః నిష్కృపై ర్దస్యుధర్మిభిః చోరవ్యాఘ్రవృత్తిభిః. రాజన్యైః, ఆచ్ఛిన్నా అపహృతాః దారాః ద్రవిణనిచయాః యాసాం తాః ప్రజాః గిరికాననం యాస్యంతి. ౮

తత్ర శాకాదిభోజనాః, తత్ర క్షౌద్రం మధు అష్టి ర్బీజం తత్రాప్యనావృష్ట్యా యో దుర్భిక్షకరః శాకాద్యభావకరః, కాల స్తేన యద్వా దుర్భిక్షే యః కరః స్వామిగ్రాహ్యో భాగః తేన పీడితాః శీతాదిభి రన్యోన్యత శ్చ పీడితాః నఙ్క్ష్యంతి తృతీయాంశానా మసామర్థ్యేఽపి సామర్థ్యా త్పీడితా ఇత్యనేన సంబంధః, తత్ర సంతాప స్త్రివిధ స్తాపః ఇత్థం పీడితానాం నృణాం పరమాయు ర్వింశతిత్రింశ ద్వర్షాణి. ౯-౧౦

(క్షీయమాణే ష్వితి.) సప్తమ్యంతానాం "ఇత్థం కలౌ గతప్రాయే సతీతి పఞ్చమేన సంబంధః. వర్ణాశ్రమాచారార్హాణా మపి వేదపథే వేదమార్గే తదుక్తే ధర్మే చ నష్టే సతి. ౧౧

రాజసు దస్యుప్రాయేషు చోరధర్మసు సత్సు తదేవ వివృణోతి (చౌర్యేతి.) చౌర్యాది నానావృత్తయో యేషు, ౧౨

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

శూద్రప్రాయేషు వర్ణేషు ఛాగప్రాయాసు ధేనుషు,
గృహప్రాయే ష్వాశ్రమేషు యౌనప్రాయేషు బన్ధుషు. ౧౩

అణుప్రాయా స్వోషధీషు శమీప్రాయేషు స్థాస్నుషు,
విద్యుత్ప్రియేషు మేఘేషు శూన్యప్రాయేషు సద్మసు. ౧౪

ఇత్థం కలౌ గతప్రాయే జనేషు ఖరధర్మిణి,
ధర్మత్రాణాయ సత్త్వేన భగవా నవతరిష్యతి. ౧౫

పరావరగురో ర్విష్ణో రీశ్వరస్యాఖిలాత్మనః,
ధర్మత్రాణాయ సాధూనాం జన్మకర్మాపనుత్తయే. ౧౬

ధేనుషు ఛాగప్రాయాసు ప్రమాణతః క్షీరత శ్చాజాతుల్యాసు ఆశ్రమేషు గృహప్రాయేషు తద్వన్మైథున్యధర్మపరేషు సత్సు బన్ధుషు యౌనప్రాయేషు యోనిసంబంధమాత్రప్రధానేషు. ౧౩

ఓషధీషు ధాన్యేషు అణుప్రాయాసు అతిసూక్ష్మాసు స్థాస్నుషు వృక్షేషు శమీప్రాయేషు పరిమాణత శ్చామాతః ఫలత శ్చ తుల్యే ష్విత్యర్థః మేఘేషు విద్యుత్ప్రియేషు తటిద్బహులేషు సద్మసు గృహేషు శూన్యప్రాయేషు అతిథిభోజనాదిధర్మరహితేషు సత్సు. ౧౪

ఇతీత్థం ఖరధర్మిణి దుస్పృహచేష్టితే కలౌ సత్త్వేన శుద్ధసత్త్వమయేన దేహేన. ౧౫

ధర్మత్రాణాయేత్యనేన ధర్మత్రాణ మేవావతారప్రయోజన మిత్యుక్తం తదేవ సహేతుక ముపపాదయతి. విశేషణాని హేతుగర్భాణి గురుశబ్దేన హితప్రవర్తకత్వ మభిప్రేతం తస్య సర్వవిషయక త్వస్ఫోరణాయాఖిలాత్మన ఇత్యుక్తం. ఆత్మత్వం న కేవల మంతఃప్రవిశ్య ధారకత్వ మేవ అపి తు తత్ప్రశాసనగర్భక్షమితి ద్యోతనాయేశ్వరస్యేత్యుక్తం. ఏవంభూతస్య విష్ణో ర్జన్మావతారః సాధూనాం ధర్మత్రాణాయ తత్ప్రయోజన మాహ కర్మాపనుత్తయ ఇతి. నిశ్శ్రేయసప్రతిబంధికర్మనివర్తనాయ యద్వా దుష్కర్మనివర్తనాయ "వినాశాయ చ దుష్కృతా" మిత్యుక్తేః. ౧౬

శమ్బలగ్రామముఖ్యస్య బ్రాహ్మణస్య మహాత్మనః,
భవనే విష్ణుయశసః కల్కిః ప్రాదుర్భవిష్యతి. ౧౭

అశ్వ మాశుగ మారుహ్య దేవదత్తం జగత్పతిః.
అసినాఽసాధుదమన మష్టైశ్వర్యగుణాన్వితః. ౧౮

విచర న్నాశునా క్షోణ్యాం హయేనాప్రతిమద్యుతిః,
నృపలిఙ్గచ్ఛదో దస్యూ న్కోటిశో నిహనిష్యతి. ౧౯

అథై తేషాం భవిష్యన్తి మనాంసి విశదాని వై.
వాసుదేవాఙ్గరాగాతిపుణ్యగన్ధానిలస్పృశామ్,
పౌరజానపదానాం వై హతే ష్వఖిలదస్యుషు. ౨౦

తేషాం ప్రజావిసర్గ శ్చ స్థవిష్ఠ స్సంభవిష్యతి,
వాసుదేవే భగవతి సత్త్వమూర్తౌ హృది స్థితే. ౨౧

క్వావతరిష్యతి కిం తస్య నామేత్యత ఆహ (శమ్బలేతి.) శమ్బలాఖ్యగ్రామే ముఖ్యస్య శ్రేష్ఠస్య విష్ణుయశసః భవనే గృహే, కల్కి స్తన్నామా అవతరిష్యతి. ౧౭

తస్య చేష్టిత మనువర్ణయతి ద్వాభ్యామ్ (అశ్వ మితి.) దేవదత్తనామాన మాశు గచ్ఛతీతి తథా త మశ్వ మారుహ్య, అసినా అసాధూ న్దమయతీతి తథా దస్యూ న్, కోటిశో హనిష్యతీ త్యుత్తరేణ సంబంధః అష్టైశ్వర్యాణి అణిమాదీని, గుణాః శౌర్యవీర్యాదయః తై రన్వితః, ఆశునా ఆశుగతినా అశ్వేన క్షోణ్యాం, విచర న్ నృపలిఙ్గచ్ఛదః రాజవేషచ్ఛన్నా న్. ౧౮-౧౯

(అథేతి.) అఖిలేషు దస్యుషు హతేషు సత్సు అథ తేషాం పౌరజానపదానాం, వాసుదేవస్య కల్కే రఙ్గేఽఙ్గరాగః, తస్య యోఽతిశయితః, పుణ్యగంధవాయుః, తం స్పృశంతీతి తథా తేషాం, హేతుగర్భ మిదం, అతః మనాంసి విశదాని నిర్మలాని భవిష్యంతి. ౨౦

తేషాం విశదమానసానాం, ప్రజావిసర్గః పుత్రాదిరూపః ప్రపఞ్చః, స్థవిష్ఠః స్థూలః సంభవిష్యతి (వాసుదేవ ఇతి.) హృది స్థిత ఇత్యస్య మన శ్చ సాత్త్వికం భవిష్యతీతి శేషః. ౨౧

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

యదాఽవతీర్ణో భగవా న్కల్కి ర్ధర్మపతి ర్హరిః.
కృతం భవిష్యతి తదా ప్రజాసూతి శ్చ సాత్త్వికీ. ౨౨

యదా చన్ద్ర శ్చ సూర్య శ్చ తథా తిష్యే బృహస్పతిః,
ఏకరాశౌ సమేష్యన్తి తదా భవతి తత్కృతమ్. ౨౩

యేఽతీతా వర్తమానా యే యే భవిష్యన్తి పార్థివాః,
తే త ఉద్దేశతః ప్రోక్తా వంశీయా స్సోమసూర్యయోః. ౨౪

ఆరభ్య భవతో జన్మ యావ న్నన్దాభిషేచనమ్,

తదా పునః కృతయుగప్రవృత్తి మాహ (యదేతి.) ధర్మపతి ధర్మగోప్తా. కల్కి ర్యదా అవతీర్ణ స్తదా. కృతయుగం భవిష్యతి, తదా ప్రజానాం సూతిః ప్రసూతిః సాత్త్వికీ సత్త్వగుణప్రధానా. ౨౨

కృతప్రవృత్తికాలోపలక్షణ మాహ (యదా చన్ద్ర శ్చేతి.) తిష్యః పుష్యః యదా సూర్యాదయః ఏకరాశౌ సంగతా భవంతి తదా, తత్తతః కృతయుగం ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రతిద్వాదశాబ్దం కటకరాశౌ బృహస్పతౌ వర్తమానే ద్విత్రి ష్వమావాస్యాసు తేషాం త్రయాణా మపి పుష్యయోగ స్సంభవతి, తథాఽపి తేషాం సహ ప్రవేశోఽత్ర వివక్షితః "సమేష్యంతీ"తి వచనాత్. అతో నాతి ప్రసఙ్గః. ౨౩

స్కంధత్రయార్థ ముపసంహరతి (యేఽతీతా ఇతి.) సోమసూర్యయో, ర్వంశీయాః వంశప్రభవాః తే తుభ్య ముద్దేశతః ఉత్పత్తిక్రమతః, సంక్షేపతో వా ప్రోక్తాః. ౨౪

మజ్జన్మప్రభృతి, యావత్సోమవంశసమాప్తి కియా న్కాలో భవిష్యతీ త్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (ఆరభ్యేతి.) నందాభిషేచనపర్యన్తైవ సోమవంశస్యానువృత్తి, రతో యావ న్నందాభిషేచన మిత్యుక్తం ఏతదంతరం వర్షాణాం పఞ్చదశోత్తరశతం సహస్రం చేత్యర్థః. వర్షసహస్రం పఞ్చదశోత్తరం శతం కయాపి వివక్షయాఽవాంతరసంఖ్యేయం వస్తుతః పరీక్షిన్నందయో రంతరం ద్వాభ్యాం న్యూనం వర్షాణాం సార్ధసహస్రం భవతి. యతః పరీక్షిత్సమకాలం మాగధం మార్జారి మారభ్య రిపుంజయాంతా వింశతిరాజాన స్సహస్రం వత్సరాః భోక్ష్యంతీత్యుక్తం నవమస్కన్ధే "యే బార్హద్రథభూపాలా భావ్యా

ఏతద్వర్షసహస్రం తు శతం పంచదశోత్తరమ్. ౨౫

సప్తర్షీణాం తు యౌ పూర్వౌ దృశ్యేతే ఉదితౌ దివి,
తయోస్తు మధ్యే నక్షత్రం దృశ్యతే యత్సమం నిశి. ౨౬

తేనైవ ఋషయో యుక్తా స్తిష్ఠ న్త్యబ్దశతం నృణామ్,
తే త్వదీయే ద్విజాః కాలే హ్యధునా చాశ్రితా మఘామ్. ౨౭

విష్ణో ర్భగవతో భానుః కృష్ణాఖ్యోఽసౌ దివం గతః,
తదాఽవిశ త్కలి ర్లోకం పాపే యద్రమతే జనః. ౨౮

స్తే సహస్రవత్సర" మితి తతః పరం చ "ప్రద్యోతనా అష్టత్రింశోత్తరం శతం" ఇత్యనాగా శ్చ షష్ట్యు త్తరశతత్రయం భోక్ష్యంతి పృథివీ" మిత్యత్రైవోక్తత్వాత్. ౨౫

కదా తర్హి కలియుగారమ్భ ఇత్యాభిప్రాయ మాలక్ష్య తద్వృద్ధికాలం చ వివక్షు స్తావదారమ్భ కాల ముపలక్షణేనాహ (సప్తర్షీణా మితి ద్వాభ్యామ్) అయ మర్థః, ప్రాగగ్రశకటాకారం తారాసప్తకం సప్తర్షిమండలం తత్ర కించి దున్నతేషాగ్రసానీయో మరీచిః తతః పశ్చా దానమ్రయుగకంధరాకారో వసిష్ఠ స్సభార్యః తతః పశ్చా దీషదున్నతేషా మూలస్థానీయోఽఙ్గిరాః, తతః పశ్చా చ్చతుష్రతారా చతుష్కే ఈశాన్యేఽత్రిః, తతో దక్షిణతః పులస్త్యః, పులస్త్యా త్పశ్చిమతః పులహ స్తతః ఉత్తరతః క్రతుః, ఏవం స్థితే తేషాం మధ్యే యౌ పూర్వౌ ఉదయసమయే ప్రథమ ముదితౌ పులహక్రతుసంజ్ఞౌ తయో స్తు మధ్యే తయోః పూర్వయో స్తు మధ్యే, య త్సమం దక్షిణతః సమదేశావస్థితం అశ్విన్యాదిషు యదన్యతమం నక్షత్రం దృశ్యతే తేన తత్రైవ యుక్తా ఋషయః, నృణా మబ్దశతం. తిష్ఠంతి తే చ ద్విజా ఋషయః త్వదీయే కాలే అధునా మఘా మాశ్రిత్య వర్తంతే పూర్వయోః మఘానాం చ సామ్యావ స్థిత్యుపక్రమకాలః కలియుగారమ్భకాల ఇతి సూచితం. తదగ్రే స్పష్ట మేవ వదిష్యతి, ౨౬-౨౭

కదా తర్హి యుగాభిమానిపురుషప్రవేశ ఇత్యత స్త ముపలక్షణేనాహ (విష్ణో రితి,) భానుః భాతీతి భానుః, ప్రకాశదేహః, కృష్ణాఖ్యో భగవతో దేహః యదా దివం వైకుంఠం గత స్తదా కలి రిమం లోక మవిశత్ య దస్మా ద్యుగాభిమానిపురుషా ద్ధేతోః జనః పాపే రమతే యుగసంధౌ హి భగవదవతారః ప్రవృత్తేఽపి కలౌ యుగే భగవత స్స్వధామానుగమనా త్పూర్వం కలిపురుషో న ప్రబభూవేత్యేవేన సూచ్యతే. ౨౮

యావ త్స పాదపద్మాభ్యాం స్పృశ న్నాస్తే రమాపతిః,
తావ త్కలి ర్వై పృథివీం పరాక్రాన్తుం న చాశకత్. ౨౯

యదా దేవర్షయ స్సప్త మఘాసు విచర న్తి హి,
తదా ప్రవృ త్త స్తు కలి ర్ద్వాదశాబ్దశతాత్మకః. ౩౦

యదా మఘాభ్యో యాస్య న్తి పూర్వాషాఢాం మహర్షయః,
తదానన్దా త్ప్రభృత్యేష కలి ర్వృద్ధిం గమిష్యతి. ౩౧

యస్మి న్కృష్ణో దివం యాత స్తస్మి న్నేవ తదాహని,
ప్రతిపన్నం కలియుగ మితి ప్రాహుః పురావిదః. ౩౨

దివ్యాబ్దానాం సహస్రా న్తే చతుర్థే తు పునః కృతమ్,

తత్స్పష్ట మేవాహ (యావ దితి.) సః శ్రీకృష్ణః కలిపురుషః, పృథివీం పరాక్రాంతుం, అభిభవితుం, నాశకత్ న స్వకార్యక్షమో బభూవేత్యర్థః. ౨౯

సూచిత మర్థం స్పష్ట మాహ (యదా దేవర్షయ ఇతి.) మఘాసు, విచరంతి తాసాం సమజవే చరితు మారబ్ధవంత ఇత్యర్థః. తదా కలియుగం తస్య పరిమాణం ద్వాదశాబ్దశతాత్మక ఇతి దివ్యేన మానేన సంధ్యా సంధ్యాంశాఖ్యాం సహ యో ద్వాదశాబ్దశతాత్మక స్స కలిః ప్రవృ త్త ఇతి సంబంధః. ౩౦

కదా తర్హి కలిధర్మాభివృద్ధి రిత్యత స్తా ముపలక్షణేనాహ (యదా మఘాభ్య ఇతి.) మఘాభ్య ఇతి పఞ్చమీ, తత్సమం దేశం విహాయ పూర్వాషాఢానాం సమదేశం యాస్యంతి తదా. ౩౧

"పరాక్రాంతుం న చాశక" దిత్యనేన ప్రవిష్టస్యాపి కలిపురుషస్య భగవత్పాదపద్మస్పర్శ ప్రభావా త్స్వకార్యాక్షమత్వ ము క్తం. తత్రాభిజ్ఞా న్సంవాదయతి (యస్మి న్నితి.) యస్మి న్నహని, జాత స్తస్మి న్నహని స్వకార్యకరణే ప్రా ప్తం ప్రాహుః పురావిదః కాలాభిజ్ఞాః. ౩౨

కలే రనంతరం కృతయుగప్రవేశ మాహ (దివ్యాబ్దానా మితి.) చతుర్థే కలౌ యుగే

భవిష్యతి యదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశకమ్. ౩౩

ఇత్యేష మానవో వంశో యథా సంఖ్యాయతే భువి.
తథా విట్ఛూద్రవిప్రాణాం తాస్తా బోధ్యా యుగే యుగే. ౩౪

ఏతేషాం నామలిఙ్గానాం పురుషాణాం మహాత్మనామ్,
కథామాత్రావశిష్టానాం కీర్తి రేవ స్థితా భువి. ౩౫

దేవాపి శ్శన్తనో ర్భ్రాతా మరు శ్చేక్ష్వాకువంశజః,
కలాపగ్రామ ఆసాతే మహాయోగబలాన్వితౌ. ౩౬

దివ్యాబ్దానాం యత్సహస్రం తస్యాంతే దివ్యేన మానేన సహస్రాబ్దపరిమితే చతుర్థే యుగేఽతిక్రాంతే సతీత్యర్థః. ద్వాదశాబ్దశతాత్మక ఇతి సంధిభ్యాం సంకల య్యోక్తం అత్ర తు తౌ వినా మధ్యకాల పరిమాణ ముక్త మిత్యతో న విరోధః, కృతయుగారమ్భకాల ముపలక్షణే నాహ (యదా నృణాం మన ఆత్మప్రకాశక మితి.) ఆత్మస్వరూపగోచరక్షమం భవిష్యతి తదా కృతయుగం భవిష్యతీత్యర్థః. ౩౩

తత్ర ప్రజాః కీదృశ్య ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (ఇత్యేష ఇతి.) ఇత్థంభూత, ఏష మానవః వైవస్వతమనువంశః, యథాసంఖ్యాయతే యాభి రుత్పత్త్యవస్థాభి స్సమ్యక్ ఖ్యాయతే కథ్యతే తథా విట్ఛూద్రవిప్రాణాం తా స్తా అవస్థా యుగే యుగే బోధ్యా ఇత్యర్థః. ౩౪

కిం బహునా వంశానుకీర్తనేనేతి తటస్థశఙ్కాం వారయతి (ఏతేషా మితి.) నామలిఙ్గశబ్దో మత్వర్థీయాశ్చ ఆద్యన్తతః, ఏవంవిధనామరూపవతా మిత్యర్థః. మహాత్మనా మిత్యనేన తత్ర కేషాంచి ద్భాగవతత్వం తత ఏవ తచ్చరిత్రస్యావశ్యశ్రోతవ్యత్వాదికం చ సూచ్యతే. కథామాత్రే ణైవావశిష్టానాం న తు నామరూపాభ్యా మనేన తయో రనిత్యత్వం సూచ్యతే, తేన చ తత్పర్యాలోచనయా వైరాగ్య హేతుత్వం ఫలితం కీర్తి రేవ స్థితా భువీత్యనేనావశ్యం రాజభిః కీర్తి రుద్భా వ్యవితవ్యా మితి వ్యజ్యతే. ౩౫

నను కలా వుత్పన్నరాజవంశతద్ధర్మాణాం కుతః నృపః కృతే ప్రవృత్తి రిత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (దేవాపి రితి.) శన్తనో ర్భ్రాతా దేవాపి ర్నామ సోమవంశ్యః మరు ర్నామేక్ష్వాకువంశజః సూర్యవంశ్య ఇత్యర్థః. తా వుభౌ నమునా కలాపగ్రామే ఆసాతే కలాపగ్రామో బదర్యాశ్రమస్థో యోగినా మావాసః ప్రసిద్ధః. మహాత్మానౌ మహతా యోగబలేన అన్వితౌ. ౩౬

(కలియుగధర్మకల్క్యవతారాదిప్రతిపాదనఘట్టః)

తా విహైత్య కలే రన్తే వాసుదేవానుశిక్షితా
వర్ణాశ్రమయుతం ధర్మం పూర్వవ త్ప్రథయిష్యతః. ౩౭

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలి శ్చేతి చతుష్టయమ్,
అనేన క్రమయోగేన భువి ప్రాణిషు వర్తతే. ౩౮

రాజ న్నేతే మయా ప్రోక్తా నరదేవా స్తథాపరే,
భూమౌ మమత్వం కృత్వాన్తే హిత్వే మాం నిధనం గతాః. ౩౯

క్రిమివిడ్భస్మసంజ్ఞాఽన్తే రాజనామ్నోఽపి యస్య చ,
భూతధ్రు క్తత్కృతే స్వార్థం కిం వేద నిరయో యతః. ౪౦

తతః కి మత ఆహ (తా వితి.) కలేరంతః కృతయుగాదిః. తదా భగవతా, అనుశిక్షితౌ ఉపదిష్టవర్ణాశ్రమధర్మా వాదిష్టౌ చేహ లోకే ఏత్యాగత్య వర్ణాశ్రమధర్మం పూర్వవ త్ప్రథయిష్యతః. ౩౭

ప్రతిచతుర్యుగరీతిః కీదృశీత్యభిప్రాయ మాలక్ష్యాహ (కృత మితి.) అనేన క్రమయోగేన నిరూపితచతుర్యుగక్రమయోగరీత్యైవ ప్రతిచతుర్యుగం ప్రాణిషు వర్తతే నిమిత్తతయా ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. ఇయ మేవ రీతిః ప్రతిచతుర్యుగ మితి భావః. యద్యప్యత్ర త్రేతాద్వాపరయోః ప్రకారో నోక్త ఇత్యనేన క్రమయోగేనేత్యసంగతం, తథాప్యాద్యంతయుగనిరూపణే మధ్యయో రపి నిరూపితప్రాయత్వే వేత్యభిప్రాయేణ తథోక్తమ్. ౩౮

కథామాత్రావశిష్టానా మిత్యనేన సూచితం వివృణోతి (రాజ న్నితి.) హేరాజ న్నేతే మయాఽధునా నిరూపితా వైవస్వతమన్వంతరావస్థా శ్చ రాజాన స్తథా పరే భూమౌ సమత్వం మమతాబుద్ధిం కృత్వా అంతే తద్భోగనిమిత్తపుణ్యావసానే నిధనం గతాః. తేనైవ హేతుత్వేన యమతః నిరయం ప్రాప్తా ఇతి భావః. ౩౯

ఏతదేవ విశదయతి (క్రిమీతి.) యస్య రాజనామ్నోఽపి శరీరస్యాంతే క్రిమయో విశిష్టా భస్మేతి వా సంజ్ఞా భవిష్యతి తత్కృతే తదర్థం భూతేభ్యో ద్రుహ్యతి తథా స కిం స్వార్థం స్వహితం వేద. తత్ర హేతుత్వేన భూతద్రోహం విశినష్టి యతో భూతద్రోహా న్నిరయో భవతి. ౪౦

కథం సేయ మఖణ్డాభూః పూర్వై ర్మే పురుషై ర్ధృతా,
మత్పుత్రస్య చ పౌత్రస్య మత్పూర్వా వంశజస్య చ. ౪౧

తేజోఽబన్నమయం కాయం గృహీత్వాఽఽత్మతయాఽబుధాః,
మహీం మమతయా చోభౌ హిత్వా తేఽదర్శనం గతాః. ౪౨

యే యే భూపతయో రాజ న్భుఞ్జన్తి భువ మోజసా,
తే కాలేన కృతా స్సర్వే కథామాత్రాః కథాసు చ, ౪౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే,
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

మమతాం కృత్వేత్యుక్తం మమతాప్రకారం ప్రపఞ్చయతి (కథ మితి) సేయ మఖండా భూమి ర్మమ పూర్వజైః ధృతా సతీ మదనంతరం మత్పూర్వం అహ మేవ పూర్వో ధర్తా యస్యా స్తథాభూతా సతీ మత్పుత్రాదేః కథం స్యా దిత్యేవమ్. ౪౧

కించ (తేజ ఇతి.) అబుధా దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానవిధురాః. అత ఏవ తేజోఽబన్నపరిణామరూపం కాయం శరీర మాత్మతయా గృహీత్వా అభిమత్య మహీం తు మమతయా గృహీత్వా ఉభౌ పృథ్వీకాయౌ హిత్వా అంతే ప్రారబ్ధాంతే అదర్శనం లయం గతాః ప్రాప్తాః. ౪౨

కథామాత్రావశిష్టానా మిత్యస్య ప్రపఞ్చ ముపసంహరతి (యే య ఇతి.) హేరాజన్ యే యే రాజానో భువ మోజసా పౌరుషేణ భుఞ్జంతి తే సర్వే కాలేన కృతాః సమాప్తాః. కథాసు క్రియమాణాసు కథామాత్రరూపాః. కృతాశ్చ. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

దృష్ట్వాఽత్మవిజయే వ్యగ్రా న్నృపా న్హసతి భూ రియమ్,
అహో మాం విజిగీషన్తి మృత్యోః క్రీడనకా నృపాః. ౧

కామ ఏష నరేంద్రాణాం మోఘ స్స్యా ద్విదుషా మపి,
యేన ఫేనోపమే పిణ్డే యేఽతివిస్రమ్భితా నృపాః ౨

పూర్వం నిర్జిత్య షడ్వర్గం జేష్యామో రాజమన్త్రిణః.
తత స్సచివపౌరాప్తకరీన్ద్రా న్నథ కణ్టకాన్. ౩

అథ తృతీయోఽధ్యాయః.

ప్రపఞ్చితాం మమతాం మహీ హాసేన సంవాదయన్ వైరాగ్య ముత్పాదయన్ కలిదోషాన్ ప్రపఞ్చయం స్తన్నిరసనోపాయ ముపదిశతి తృతీయేన (దృష్ట్వాఽఽత్మవిజయ ఇత్యాదినా) ఆత్మని భూమౌ నిమిత్తే, యో విజయ స్తస్మిన్ వ్యగ్రాన్ ఉద్యుక్తాన్ దృష్ట్వా హసతి. హాస మేవ ప్రపఞ్చయతి (అహో ఇత్యాదిభి స్సార్ధై ర్ద్వాదశభిః.) మృత్యోః, క్రీడనకా స్తదధీనాః. ఇమే నృపాః మాం జిగీషంతి విజయేన మాం భోక్తు మిచ్ఛంతీత్యర్థః. ౧

(కామ ఇతి.) విదుషా మపి పిత్రాదిదృష్టాంతేన మృత్యువశ్యతాం పశ్యతా మప్యయం కామః. విజిగీషాత్మకేచ్ఛావిశేషః. మోఘః వ్యర్థః. మోఘత్వే హేతుతయా కామం విశినష్టి-యేన కామేన ఫేనోపమే జలబుద్బుదతుల్యే పిండే శరీరే యే నృపాః అతీవ విస్రమ్భితాః విశ్వాసం నీతాః. తేషాం నరేంద్రాణా మితి పూర్వేణ సంబంధః. ౨

విజిగీషుతాం ప్రపఞ్చయతి (పార్ధద్వాభ్యామ్ పూర్వ మితి.) ఇంద్రియలమ్పటస్య న రాజ్య ప్రాప్తి స్స్యాదితి తావత్ షడ్వర్గం ఇంద్రియషట్కం జిత్వా తద్వారా దేవతాప్రసాద మధిగత్యేతి భావః. క్రమేణ రాజమంత్రిప్రభృతీన్ అస్య భూమండలస్య కంటకతుల్యాన్ జేష్యామః తత్ర సచివా అమాత్యాః అవాంతరవ్యాపారిణః. పౌరాః పురే భవా స్తేషా మాప్తాః కరీంద్రా హస్తిపా శ్చ తాన్. ౩

ఏవం క్రమేణ జేష్యామః పృథ్వీం సాగరమేఖలామ్,
ఇత్యాశాబద్ధహృదయా న పశ్యం త్యన్తికేఽన్తకమ్. ౪

సముద్రావరణాం జిత్వా మాం విశ న్త్యబ్ధి మోజసా,
కియ దాత్మజయ స్యైత న్ముక్తి రాత్మజయే ఫలమ్. ౫

యాం విసృజ్యైవ మనవ స్తత్సుతా శ్చ కురూద్వహ.
గతా యథాగతం యుద్ధే తాం మాం జేష్య న్త్యబుద్ధయః. ౬

మత్కృతే పితృపుత్రాణాం భ్రాతౄణాం వాపి విగ్రహః,
జాయతే హ్యసతాం రాజ్యే మమతాబద్ధచేతసామ్. ౭

తత స్సాగరా మేఖలా యస్యాః. తాం మేఖలయేవ సాగరేణ పరివృతా మిత్యర్థః. పృథ్వీం, జేష్యామః స్వాధీనాం కరిష్యామః. ఇతీత్థం భూతాశయా బద్ధం హృదయం యేషాం తే అంతికే సమీపే వర్తమాన మంతకం మృత్యుం న పశ్యంతి నాలోచయంతి. ౪

కిం తు సముద్రావరణాం మాం జిత్వా తతోఽబ్ధిం విశంతి ద్వీపాంతరాణి ప్రవిశంతి తాశ్చ విజిగీషంతీత్యర్థః. ఏవ త్కృతస్యేంద్రియజయస్య నేదం ఫల మిత్యాహ (కియ దితి.) ఏత త్కృత్స్న భూమండలస్య సద్వీపస్యాత్మాధీనతాప్రాపణ మిత్యేత త్కియ త్తత్ఫలం న కించి దేవ ఇత్యర్థః, తత్ఫలస్య నశ్వరత్వా దితి భావః. కిం తర్హి ఫల మిత్యత ఆహ ముక్తి రాత్మజయే ఫల మితి. ౫

ఏతదే వోపపాదయతి (యాం విసృజ్యేత్యాదినా) కురూద్వహేతి సంబోధనం. కులోద్వహ ఇతి తు పాఠ స్సుగమః. తత్సుతా మనుపుత్రా శ్చ యాం మాం విసృజ్యైవ గతాః మృతాః. తథా తాం విజిత్య విసృష్టా మపి అబుద్ధయో బుద్ధిరహితాః. యుద్ధే జేష్యంతి యుద్ధేన వశీకరిష్యంతీత్యర్థః. గత మిత్యస్య తై రితి శేషః, తేఽప్యేవ మేవ గమిష్యంతీత్యర్థః, అత్యంతసాదృశ్యేనాభేద మారోప్య గత మితి భూతనిర్దేశః. ౬

అబుద్ధితాం ప్రపఞ్చయతి (మత్కృత ఇతి.) మత్కృతే మదర్థం విగ్రహః విరోధః, జాయతే, తత్ర హేతుత్వేన తాశ్చ విశినష్టి రాజ్యే మమతాభిమానేన బద్ధం చేతో యేషాం అత ఏవాసతాం దురాత్మనామ్. ౭

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

మమైవేయం మహీ కృత్స్నా న తే మూఢేతి వాదినః,
స్పర్ధమానా మిథో ఘ్నన్తి మ్రియన్తే మత్కృతే నృపాః. ౮

పృథుః పురూరవా గాధి ర్నహుషో భరతో௨ర్జునః,
మాంధాతా సగరో రామః ఖట్వాఙ్గో ధున్ధుహా రఘుః. ౯

తృణబిన్దు ర్యయాతి శ్చ శర్యాతి శ్శంతను ర్గయః.
భగీరథః కువలయాశ్వః కకుత్స్థో నైషధో నృగః. ౧౦

హిరణ్యకశిపు ర్వృత్రో రావణో లోకరావణః.
నముచి శ్శమ్బరో భౌమో హిరణ్యాక్షో௨థ తారకః. ౧౧

అన్యే చ బహవో దైత్యా రాజానో యే జనేశ్వరాః
సర్వే సర్వవిద శ్శూరా స్సర్వే సర్వజితో௨జితాః. ౧౨

మమతాం మయ్యవర్తన్త కృత్వోచ్చై ర్మర్త్యధర్మిణః.
కథావశేషాః కాలేన హ్యకృతార్థాః కృతా విభో. ౧౩

మమతాబద్ధచేతస్త్వ మేవాభినయేన దర్శయంతీ తత్ప్రియుక్త మసత్కర్మ దర్శయతి (మమై వేతి.) హేమూఢ తే తవేయం భూ ర్న భవతి కిన్తు మమైవేతి వాదినః. ౮

ఇతరై రజితా శ్చ కే పున స్తే నృపా ఇత్యత స్తాన్ కాంశ్చి ద్దర్శయతి (పృథు రితి.) అర్జునః కార్తవీర్యః. రామో నామ కశ్చి ద్రాజా న తు దాశరథిః ధుంధుమారః. ౯-౧౦

లోకం రావయతి రోదయతీతి వా లోకరావణో రావణః. భౌమో నరకః. ౧౧

ఉక్తేభ్యో௨న్యే దైత్యా రాజాన శ్చ మహీశ్వరాః, పృథ్వీపతయః తే సర్వే యద్యపి సర్వజితః. ఇతరై రజితా శ్చ. ౧౨

మయ్యుచ్చై రధికాం మమతాం కృత్వా అవర్తంత కంచి త్కాల మితి శేషః. మర్త్యధర్మిణ ఇతి హేతుగర్భం. అతః కాలేనాకృతార్థాః, అసమాపితభోగాభిలాషాః, కృతాః విభో ఇతి సంబోధనం. కురూద్వహేతివ ద్యోజ్యమ్. ౧౩

కథా ఇమా స్తే కథితా మహీయసాం వితాయ లోకేషు యశః పరేయుషామ్.
విజ్ఞానవైరాగ్యవివక్షయా విభో వచో విభూతి ర్న తు పారమార్థ్యమ్. ౧౪

య స్తూత్తమశ్లోకగుణానువాద స్సంగీయతేఽభీక్ష్ణ మమఙ్గలఘ్నః,
త మేవ నిత్యం శృణుయా దభీక్ష్ణం కృష్ణేఽమలాం భక్తి మభీప్సమానః. ౧౫

రాజోవాచ—

కేనోపాయేన భగవ న్కలే ర్దోషా న్కలౌ జనః.
విధమిష్య న్త్యుపచితాం స్త న్మే బ్రూహి యథా మునే. ౧౬

రాజవంశానుకీర్తనస్య తాత్పర్య మాహ (కథా ఇతి.) లోకేషు యశో వితాయ విస్తృత్య పరేయుషాం పరలోకం ప్రాప్తానాం మహీయసాం మాహాత్మ్యయుక్తానాం ఇమాః. కథా స్తే తుభ్యం కథితాః. విజ్ఞానవైరాగ్యవివక్షయా విజ్ఞానం విషయాణా మపారత్వజ్ఞానం తతో వైరాగ్యం తయో ర్వివక్షయా కథితా ఇతి సంబంధః. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి- వచోవిభూతీః వ్యత్యయేన ప్రథమార్థే ద్వితీయా వాగ్వైభవవిషయాః అనేన విశేషణేనాభిప్రేతం విశదయతి న తు పారమార్థ్య మితి. పరమోఽర్థః, పురుషార్థః తస్య భావః పారమార్థ్యం త న్న తు న హీత్యర్థః. నహ్యాభి ర్ప్రుక్తేషు భోగ్యేషు పారమార్థ్య మస్తీతి భావః. ౧౪

క స్తర్హి పారమార్థ్యోపాయ ఇత్యత అహ (య స్త్వితి.) సంగీయతే ఇత్యస్య సద్భి రిత్యాదిః, ఉత్తమశ్లోకస్య భగవతో గుణానా మనువాదః స చ అమఙ్గలం సంసృత్యాపాదక మశుభం కర్మ హంతీతి తథా త మేవ అన్వహం, తత్రాప్యభీక్ష్ణం, శృణుయాత్, శ్రవణప్రయోజనం దర్శయ న్నధికారిణం విశినష్టి. కృష్ణేఽమలాం భక్తి మభీప్సమానః. అమలాం అనన్యప్రయోజనాం భక్తి మభీప్సమానః కామయమానః శ్రవణపరంపరయా భగవతి దృఢా భక్తి ర్భవిష్యతీతి భావః. ౧౫

"తదానందా త్ప్రభృత్యేష కలి ర్వృద్ధిం గమిష్యతీ" త్యుక్తం తత్రావసరప్రాప్తనిరూపణా నంతరం కే పున స్తే కలివృద్ధిప్రయుక్తదోషాః క శ్చ తన్నిస్తారోపాయః కే పున స్తద్యుగాసాధారణ గుణాః యావ జ్జేతచ్చతుర్యుగప్రవృత్తి స్తతః కథం వా ప్రలయః స చ కతివిధ ఇతి పృచ్ఛతి (కేనోపాయేనేతి ద్వాభ్యామ్.) హేభగవన్ కలౌ యుగే, ఉపచితాన్ కలేః, ర్దోషాన్ కేనోపాయేన సాధనేన విధమిష్యంతి నాశయిష్యంతి తత్సాధనం యథావ న్మే మహ్యం, బ్రూహి. ౧౬

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

యుగాని యుగధర్మాంశ్చ మానం ప్రలయకల్పయోః,
కాల స్యేశ్వరరూపస్య గతిం విష్ణో ర్మహాత్మనః. ౧౭

శ్రీశుక ఉవాచ—
కృతే ప్రవర్తతే ధర్మ శ్చతుష్పా త్తజ్జనై ర్ధృతః.
సత్యం దయా తపో దాన మితి పాదా విభో ర్నృప. ౧౮

సంతుష్టాః కరుణా మైత్రాః శాన్తా దాన్తా స్తితిక్షవః,
ఆత్మారామా స్సమదృశః ప్రాయశ శ్శ్రమణా జనాః. ౧౯

త్రేతాయాం ధర్మపాదానాం తుర్యాంశో హీయతే శనైః.
అధర్మపాదై రనృతహింసాఽసంతోషవిగ్రహైః. ౨౦

ప్రలయస్య మానం ద్వైవిధ్యం, మానం విశినష్టి (కాలస్యేతి.) ఈశ్వరస్య రూపం శరీరం తస్య కాలస్య గతిం ప్రవృత్తిం, బ్రూహీతి సంబంధః. మహాత్మన ఇత్యసామర్థ్యేఽపి సామర్థ్యా దీశ్వరవిశేషణమ్. ౧౭

తత్ర తావ ద్యుగధర్మా నాహ (కృత ఇత్యాదినా యన్నామ ధ్యేయ మిత్యతః ప్రాక్తనేన.) చత్వారః పాదా యస్య స చతుష్పాత్, ధర్మః తజ్జనైః కృతయుగజనైః ధృతః, ప్రవర్తతే. కే పున స్తే పాదా ఇత్యత ఆహ (సత్య మితి.) హేనృప విభోః పూర్ణస్య ధర్మస్య. ౧౮

కార్తయుగా న్జనా న్వర్ణయతి (సంతుష్టా ఇతి.) అస్య దైవా ల్లబ్ధేనేత్యాదిః. కరుణాః పరదుఃఖనిరాచికీర్షవః భూతమైత్రీయుక్తాః, తితిక్షవః ద్వంద్వసహిష్ణవః సమదృశః జాతిగుణాదితారతమ్యా నాదరేణ సర్వస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనాః, శ్రమణాః తపశ్చర్యాదిప్రయుక్తకాయక్లేశయుక్తాః, నను సర్వే ప్యేవంవిధా శ్చే న్ముక్తాః ఏవ స్యు రితి న యుగాంతరప్రవృత్తి రిత్యాశఙ్కావ్యావృత్త్యయే ప్రాయశ ఇత్యుక్తం. ఏవంవిధా ఇత్యర్థః. ౧౯

(త్రేతాయా మితి.) అధర్మస్య, పాదై రనృతాదిభిః ధర్మస్య పాదానాం తుర్యాంశః. శనైః, హీయతే ప్రతిపాదం చతుర్థాంశః క్షీయతే, అసంతోషేతి చ్ఛేదః. విగ్రహః భూతవిరోధః, క్రమేణై తైః సత్యాదీనాం తురీయాంశా హీయంత ఇత్యర్థః. ౨౦

తదా క్రియాతపోనిష్ఠా నాతిహింస్రా న లమ్పటాః,
త్రైవర్గికా స్త్రయీవృద్ధా వర్ణా బ్రహ్మోత్తరా నృప. ౨౧

తపస్సత్యదయాదానే ష్వర్ధం హ్రసతి ద్వాపరే,
హింసాఽతుష్ట్యనృతద్వేషై ర్ధర్మస్యాధర్మలక్షణైః. ౨౨

యశస్వినో మహాశీలా స్స్వాధ్యాయాధ్యయనే రతాః.
ఆఢ్యాః కుటుమ్బినో దృష్టా వర్ణాః క్షత్రద్విజోత్తమాః. ౨౩

కలౌ తు ధర్మహేతూనాం తుర్యాంశోఽధర్మహేతుభిః.
ఏధమానైః క్షీయమాణో హ్యన్తే సోఽపి వినఙ్క్ష్యతి. ౨౪

తస్మి న్లుబ్ధా దురాచారా నిర్దయా శ్శుష్కవైరిణః,
దుర్భగా భూరితర్షా శ్చ శూద్రదాసోత్తరా జనాః. ౨౫

తాత్కాలికా న్జనా నాహ (తదేతి.) న లమ్పటాః నాతీవ విషయలోలుపాః బ్రహ్మోత్తరాః బ్రాహ్మణాధికాః, త్రయీవృద్ధాః వైదికకర్మవృద్ధాః. ౨౧

ద్వాపరే యుగే అధర్మస్య లక్షణై శ్చిహ్నైః. పాదై రితి యావత్ హింసాదిభి శ్చతుర్భిః. ధర్మస్య. పాదేషు అర్ధ మర్ధం, హ్రసతి. హింసాఽతుష్ట్యనృతద్వేషై రితి క్రమో న వివక్షితః, అనృతేన సత్యం. హింసయా దయా. అసంతోషేణ తపః. విగ్రహేణ దాన మితి యథార్హం యోజ్యమ్. ౨౨

తాదాత్మికజనా నాహ (యశస్విన ఇతి.) మహాశీలాః మహాయజ్ఞానుష్ఠానశీలాః మహోత్రోత్రియాః క్షత్రద్విజోత్తమాః క్షత్రియబ్రాహ్మణప్రధానాః. ౨౩

(కలా వితి.) ఏవ మగ్రేప్యనుక్త మప్యవగంతవ్యం. ధర్మహేతూనాం ధర్మపాదానాం తుర్యాంశః కలా వవశిష్యతే, సోప్యేధమానై ర్వర్ధమానై, రధర్మస్య హేతుభిః పాదైః. అహరహః, క్షీయమాణః, అన్తే సావశేషం వినఙ్క్ష్యతి. ౨౪

జనా నాహ (తస్మి న్నిత్యాదినా.) శుష్కవైరిణః నిర్హేతుకవైరిణః, దుర్భగా భాగ్యహీనాః, భూరిః తర్షా అర్థకామతృష్ణా యేషాం తే శూద్రదాసోత్తరా జనాః శూద్రాః, దాసాః కైవర్తాదయ శ్చ తే. ప్రధానా యేషాం తే ప్రజా ఇత్యపపాఠః, యద్వా శుష్కవైరిణ ఇతి లిఙ్గవ్యత్యయ ఆర్షః. ౨౫

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

సత్వం రజ స్తమ ఇతి దృశ్యన్తే పురుషే గుణాః.
కాలసంచోదితా స్తే వై పరివర్తన్త ఆత్మని. ౨౬

ప్రభవన్తి యదా సత్వే మనోబుద్ధీన్ద్రియాణి చ.
తదా కృతయుగం విద్యాత్ జ్ఞానే తపసి యద్రుచిః. ౨౭

యదా కర్మసు కామ్యేషు భక్తి ర్భవతి దేహినః.
తదా త్రేతా రజోవృత్తి రితి జానీహి బుద్ధిమన్. ౨౮

యదా లోభ స్త్వసంతోషో మానో దమ్భోఽథ మత్సరః.
కర్మణాం చాపి కామ్యానాం ద్వాపరం తద్రజ స్తమః. ౨౯

కిం తర్హి యుగేష్వేవంవిధవైషమ్యే కారణ మిత్యపేక్షాయాం "కలౌ కృతయుగం తస్య కలి స్తస్య కృతే యుగే. యస్య చేతసి గోవిందో హృది యస్య న కేశవ" ఇత్యుక్తరీత్యా కాలానుగుణసత్వాదిగుణోల్లాసహ్రాసప్రయుక్తకార్యవైవిధ్య మేవేత్యాహ సత్వ మితి పఞ్చభిః. దృశ్యంతాం తతః కి మత ఆహ (కాలసంచోదితా ఇతి.) తే వై సత్వాదయో గుణాః కాలేన సంచోదితాః, ఆత్మని పరివర్తన్తే హ్రాసోల్లాసాభ్యాం మనసి స్వకార్యకరాః ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః. ౨౬

తత్ర, మన శ్చ తద్వశ్యాని బుద్ధీంద్రియాణి చ యదా సత్వే ప్రభవంతి ఆవిశయేన వర్తన్తే ఉద్రిక్తసత్వప్రధానా భవంతీత్యర్థః, తదా కృతయుగం విద్యా జ్జానీయాత్, యత్ యతః, సత్వోల్లాసకార్యే జ్ఞానే, తపసి చ కార్తయుగధర్మే, రుచిః కార్యవిశేషేణైవ కాలవిశేషానుమాన మితి భావః. ౨౭

(యదా కర్మస్వితి.) భక్తి రభిరుచిః తదా రజోవృత్తిప్రధానం, త్రేతాయుగ మితి జానీహి బుద్ధిమ న్నితి సంబోధనమ్. ౨౮

(యదా లోభ ఇతి.) మానో గర్వః, స చోత్తమే ష్వవమతిహేతు శ్చిత్తవికారః, కర్మణా మితి విషయవిషయిభావసంబంధే షష్ఠీ. అనుషక్తేన భక్తిపదేన సంబంధః కామ్యకర్మ స్వభిరుచి రిత్యర్థః. తత్తదా రజస్తమోవృత్తిప్రధానం ద్వాపరయుగం జానీహీతి పూర్వేణ సంబంధః. ౨౯

యదా మాయాఽనృతం తన్ద్రా నిద్రా హింసా విషాదనమ్.
శోకమోహౌ భయం దైన్యం స కలి స్తామసః స్మృతః. ౩౦

యస్మా త్క్షుద్రదృశో మర్త్యాః క్షుద్రభాగ్యా మహాశనాః,
కామినో విత్తహీనా శ్చ సై్వరిణ్య శ్చ స్త్రియోఽసతీః. ౩౧

దస్యూత్కృష్టా జనపదా వేదాః పాషండదూషితాః,
రాజాన శ్చ ప్రజాభక్షాః శిశ్నోదరపరా ద్విజాః. ౩౨

అవ్రతా వటవోఽశౌచా భిక్షవ శ్చ కుటుమ్బినః
తపస్వినో గ్రామవాసా న్యాసినో హ్యర్థలోలుపాః. ౩౩

హ్రస్వకాయా మహాహారా భూర్యపత్యాగతహ్రియః,
శశ్వ త్కటుకభాషిణ్య శ్చౌర్యమాయోరుసాహసాః. ౩౪

(యదేతి.) మాయా కాపట్యం విషాదన మాంతరం దుఃఖం, శోకో బాహ్యం అశ్రువిమోచనాది రూపం, దైన్యం కార్పణ్యం, తదా తామసః కేవలతమోగుణవృత్తిప్రధానః కలిః స్మృతః. ౩౦

అథ కలిం విశింషం స్తద్దోషా న్ప్రపఞ్చయతి (యస్మా దిత్యాదినా.) యస్మాత్ మర్త్యా వక్ష్యమాణవిధాః స కలి రితి పూర్వేణ సంబంధః, క్షుద్రదృశః మందమతయః. క్షుద్రభాగ్యా అల్పభాగ్యాః అసతీ రసత్యః "దుశ్శీలా కర్కశా చండీ నిత్యం కలహకారిణీ" త్యుక్తవిధాః ౩౧

జనపదా దేశవాసినః దస్యుభి శ్చోరాదిభి రుత్కృష్టాః ఉపద్రుతాః ప్రజాభక్షాః ప్రజాపీడనపరాః ద్విజాను శిశ్నోదరపోషణపరాః. ౩౨

వటవో బ్రహ్మచర్యాశ్రమిణః అవ్రతాః, స్వాశ్రమోచితవ్రతహీనాః అశౌచాః శౌచహీనా శ్చ భవిష్యంతి కుటుమ్బినో గృహస్థాః భిక్షవః భిక్షాటనపరాః, తపస్వినో వానప్రస్థాః, గ్రామో వాసో యేషాం తే, వాసశబ్దోఽధికరణఘఞంతః న్యాసిన స్తుర్యాశ్రమిణః. అర్థలోలుపాః విత్తాభిలాషిణః. ౩౩

పున రపి స్త్రీణాం స్వభావ మాహ - హ్రస్వకాయాః. అల్పపరిమాణాః, భూరీ ణ్యపత్యాని యాసాం తాః త్యక్తలజ్జాః. కటుకభాషిణ్యః అప్రియవాదిన్యః చౌర్యం చ మాయా కాపట్యం చ ఉరుసాహసం చేతి ద్వంద్వః, తతో మత్వర్థీయోఽచ్. ౩౪

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనపట్టః)

పణయిష్యన్తి వై క్షుద్రాః కిరాటాః కూటకారిణః.
అనాపద్యపి మన్యన్తే వార్తాం సాధుజుగుప్సితామ్. ౩౫

పతిం త్యక్ష్యన్తి నిర్ద్రవ్యం భృత్యా అప్యఖిలోత్తమమ్.
భృత్యం విపన్నం పతయః కౌలంగాశ్చాపయస్వినీః. ౩౬

పితృభ్రాతృసుహృజ్జ్ఞాతీన్ హిత్వా సౌరతసౌహృదాః.
ననందాస్యాలసంవాదా దీనాః స్త్రైణాః కలౌ నరాః. ౩౭

శూద్రాః ప్రతిగృహీష్యన్తి తపోవేషోపజీవినః.
ధర్మం వక్ష్యన్త్యధర్మజ్ఞా అధిరుహ్యోత్తమాసనమ్. ౩౮

కిరాటాః వణిజః సంహత్య వ్యాపారిణః పణయిష్యంతి క్రయవిక్రయాదివ్యాపారం ప్రవర్తయంతి క్షుద్రాః సతివ్యత్యాసే శూద్రచేష్టా భవంతి కిం చ అనాపద్యపి జుగుప్సితాం నిందితాం వృత్తిం, సాధు మన్యంతే. ౩౫

అఖిలోత్తమం సర్వోత్తమ మపి పతిం స్వామినం భృత్యాస్త్యక్ష్యంతి, తథా పతయోఽపి భృత్యం విపన్నం. రోగాదిభి ర్వ్యాపారాక్షమం త్యక్ష్యంతి, కౌలం కులపరంపరాగతం భాగవతం ధర్మం, గాశ్చ అపయస్వినీః దుగ్ధదోహాః, త్యక్ష్యంతీతి సంబంధః. ౩౬

(పిత్రితి.) సౌరతం సురతనిమిత్తం, సౌహృదం యేషాం తే అత ఏవ ననందరోఽత్ర భార్యాభగిన్యః స్యాలాభార్యా భ్రాతరః, తైః సంవాదో మంత్రాలోచనం, యేషాం తే స్త్రైణాః స్త్రీవశ్యాః. ౩౭

(శూద్రా ఇతి.) తపోవేషేణ జీవంతి తథా ప్రతిగృహీష్యంతి తథా స్వయ మధర్మజ్ఞా అప్యుత్తమాసన మధిరుహ్య ధర్మం వక్ష్యంతి ఉపదేక్ష్యంతి. అత్రావతావటవ ఇత్యనేనాక్రమికాం కలికృతదోషకీర్తనం సింహావలోకనన్యాయేన హ్రస్వకాయా ఇతి తత్కృతస్త్రీదోషకథనం, తత ఏకేన తత్కృతవణిగ్దోషకీర్తనం, తతో ద్వాభ్యాం చాతుర్వర్ణ్యతద్దోషకథనం తత ఏకేన శూద్రదోషకీర్తన, మితి విభాగః. ౩౮

నిత్య ముద్విగ్నమనసో దుర్భిక్షకరకర్శితాః.
నిరన్నే భూతలే రాజ న్ననావృష్టిభయాతురాః. ౩౯

వాసోఽన్నపానశయనవ్యవాయస్నానభూషణైః.
హీనాః పిశాచసందర్శా భవిష్యన్తి కలౌ ప్రజాః. ౪౦

కలౌ కాకణికేఽప్యర్థే విగృహ్య త్యక్తసౌహృదాః.
త్యక్ష్యన్తి హి ప్రియా న్ప్రాణా న్హనిష్యన్తి స్వకా నపి. ౪౧

న రక్షిష్యన్తి మనుజాః స్థవిరౌ పితరా వపి.
పుత్రా న్భార్యాం చ కులజాః క్షుద్రా శ్శిశ్నోదరంభరాః. ౪౨

కలౌ న రాజ న్జగతాం పరం గురుం త్రైలోక్యనాథా నతపాదపఙ్కజమ్,
ప్రాయేణ మర్త్యా భగవన్త మచ్యుతం యక్ష్యన్తి పాషండవిభిన్నచేతసః. ౪౩

అథ చాతుర్వర్ణ్యసాధారణా న్తత్కృతదోషా నాహ (నిత్య మితి.) షడ్భిః ఉద్విగ్న మనసః చంచలమానసాః భీతమానసా వా. నిరన్నేఽన్నరహితే దుర్భిక్షేణ కరేణ స్వామిగ్రాహ్యభాగేన చ కర్శితాః పీడితాః అనావృష్టిభయేనాప్యాతురాః దుఃఖితాః. ౩౯

(వాస ఇతి.) వ్యవాయో మైథునం. పిశాచసందర్శాః పిశాచసదృశాః. ౪౦

(కలా వితి.) కాకణికే వరాటికామాత్రేఽప్యర్థే విషయే విగృహ్య విరోధం కృత్వా అత స్త్యక్తం సౌహృదం యై స్తే. ౪౧

(న రక్షిష్యంతీతి.) స్థవిరౌ వృద్ధౌ అనేన "వృద్ధౌ చ మాతాపితరా" విత్యాదిశాస్త్రార్థో ల్లంఘనం సూచితం. సర్వార్థేషు కులజా నపి పుత్రా న్న రక్షిష్యంతి అపి తు తేభ్యో విభజ్య వర్తిష్యంత ఇతి భావః. ౪౨

మహాంత మనర్థ మాహ (కలౌ నేతి ద్వాభ్యాం.) హేరాజన్ త్రైలోక్యనాథేన బ్రహ్మణా ఆనతం నమస్కృతం పాదపంకజం యస్య త మచ్యుతం న యక్ష్యంతి నారాధయిష్యంతి. తత్ర హేతుః పాషండై ర్విభిన్న మన్యథాకృతం చేతో యేషాం తే. ౪౩

(చతుర్విధలయస్వరూపాభిధర్శనపూర్వకం సంసారని స్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

యన్నామధేయం మ్రియమాణ ఆతురః పతన్ స్ఖల న్వా వివశో గృణ న్పుమాన్,
విము_క్తకర్మార్గల ఉ_త్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి యక్ష్య న్తి నతం కలౌ నరాః. ౪౪

పుంసాం కలికృతా న్దోషా న్ద్రవ్యదేశాత్మసమ్భవాన్,
సర్వా న్హరతి చి_త్తస్థో భగవా న్పురుషో_త్తమః. ౪౫

శ్రుత స్సంకీ_ర్తితో ధ్యాతః పూజిత శ్చాదృతోఽపి వా,
నృణాం ధునోతి భగవాన్ హృత్స్థో జన్మాయుతాశుభమ్. ౪౬

యథా హేమ్ని స్థితో వహ్ని ర్దుర్వర్ణం హ_న్తి ధాతుజమ్,
ఏవ మాత్మగతో విష్ణు ర్యోగినా మశుభాశయమ్. ౪౭

(యన్నామధేయ మితి.) మ్రియమాణాదన్యతమః పుమాన్ యస్య భగవతో నామధేయం గృణన్ కీ_ర్తయన్ విము_క్తాః కర్మరూపాః అర్గలాః ప్రతిబంధా యస్య సః ఉ_త్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి. తం భగవంతం న యక్ష్యంతి. అత్ర ఆతురో రోగాదిపీడితః పతచ్ఛబ్దేన పతితో వివ క్షితః స్ఖలచ్ఛబ్దేన స్వవర్ణాశ్రమాచారవిధురః తత్ర మ్రియమాణో మరణాంతర మేవో_త్తమాం గతిం ప్రాప్నోతి. ఇతరే తు అప్రయాణానువృ_త్తేనేతి భావః. యద్వా ఆతురాద్యన్యతమోఽపి మ్రియమాణో గృణన్ ప్రాప్నోతీతి సంబంధః. ౪౪

తదేవం కలిదోషా న్ప్రపంచ్య తన్నిస్తారోపాయ మాహ (పుంసా మితి షడ్భిః.) ద్రవ్య దేశాత్మభిః సంభవో యేషాం తాన్ తత్ర ద్రవ్యదేశౌ నిషిద్ధౌ ఆత్మా విషయప్రవణం మనః చి_త్తస్థః ధ్యానేన చి_త్తే స్థిరీకృతః హరతి క్షపయతి. ౪౫

కథం చి_త్తస్థో భవతీత్యత ఆహ (శ్రుత ఇతి.) శ్రవణాదివిషయ స్సన్ హృత్స్థో భవతి తతో జన్మాయుతస్యాపి అశుభం జన్మాయుతార్జిత మపి పాప మిత్యర్థః. ౪౬

తదేవ దృష్టాంతే నోపపాదయతి (యథేతి.) ధాతుజం తామ్రాదిసంశ్లేషజాతం హేమ్నో దుర్వర్ణం తత్ర స్థితో వహ్నిః, హరతి ఏవం యోగినా మాత్మగతో మనస్థో విష్ణు రశుభాశయం హంతి ఆశయో మనః తత్స్థం మాలిన్యం హంతీత్యర్థః. ౪౭

విద్యాతపఃప్రాణనిరోధమైత్రీ తీర్థాభిషేకవ్రతదానజప్యైః,
నాత్యన్తశుద్ధిం లభతేఽన్తరాత్మా యథా హృదిస్థే భగవ త్యనన్తే ౪౮

తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజన్ హృదిస్థం కురు కేశవమ్,
మ్రియమాణో హ్యవహిత స్తతో యాతి పరాంగతిమ్. ౪౯

మ్రియమాణై రభిధ్యేయో భగవా న్పరమేశ్వరః,
ఆత్మభావం నయ త్యఙ్గ సర్వాత్మా సర్వసంశ్రయః. ౫౦

ఇతోన్య ఉపాయో నా స్తీత్యాహ (విద్యేతి.) యథా త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితేఽప్యుపాసకాను గ్రహార్థం హృదిస్థే సతి అంతరాత్మా మనోఽత్యంతశుద్ధిం లభతే తథా విద్యాదిభి ర్న లభతే. తత్ర విద్యా శాస్త్రాధ్యయనం. తపః అనశనాది. వర్ణాశ్రమధర్మో వా ప్రాణనిరోధః. ప్రాణజయః. మైత్రీ అహింసా వ్రత మేకాదశీవ్రతాది జప్యం మంత్రజపః. ౪౮

ఉపాయోపదేశ ముపసంహరతి - హి యస్మాత్ తతః హృద్యవస్థాపనాత్ అవహితచిత్తో మ్రియమాణః పరాం గతిం యాతి తస్మా త్త్వం హృదిస్థం కుర్వి త్యర్థః. ౪౯

ఇమ మేవార్థం దృఢీకర్తుం పున రప్యాహ (మ్రియమాణై రితి.) ఆత్మభావం ఆత్మ స్వభావం సామ్యాపత్తి మిత్యర్థః. తద్భావభావ మాపన్న ఇత్యాదిశాస్త్రైకార్థ్యాత్ తత్ర హి ప్రథమభావ శబ్దః స్వభావవాచీ అన్యథా ద్వితీయభావశబ్దానన్వయాత్ అంగేతి సంబోధనద్యోతకం. బ్రహ్మభావం నయతీ త్యత్ర హేతుత్వేన తం విశినష్టి. సర్వాత్మా సర్వేషా మాత్మనా మాత్మా ఆత్మనో హి శరీరం నిరతిశయప్రియం అత స్తద్గత మనర్థం దూరీకరోతీతి భావః. అనేన ప్రాప్యత్వోపయుక్తనిరతిశయ పురుషార్థరూపత్వం చోక్తం ఆత్మా హి నిరతిశయప్రీతివిషయః ప్రాపకత్వోపయుక్తం సౌలభ్య మాహ (సర్వసంశ్రయ ఇతి.) ఆత్మత్వా దేవ సర్వై స్సంశ్రీయత ఇతి సంశ్రయః స్వాత్మా హి స్వస్మి న్నేవ సులభ ఇతి భావః. ౫౦

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

కలే ర్దోషనిధే రాజ న్నస్తి హ్యేకో మహా న్గుణః.
కీర్తనా దేవ కృష్ణస్య ముక్తబన్ధః పరం వ్రజేత్. ౫౧

కృతేఽనుధ్యాయతో విష్ణుం త్రేతాయాం యజతో మఖైః,
ద్వాపరే పరిచర్యాయాం కలౌ తద్ధరికీర్తనాత్. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ బహుదోషకరోఽయం కలిః సర్వథా భగవత్ప్రాప్తిం నిరుంధ్యా దిత్యభిప్రాయ మాల క్ష్యాహ (కలే రితి.) దోషనిధే రపి కలేః కశ్చి దవితరసాధారణో మహా౯ గుణోఽస్తి కోసౌ భగవతః కీర్తనా దేవ ముక్తబంధః నిరస్తప్రాప్తిప్రతిబంధకః పరం పరమపురుషం వ్రజే దిత్యేషః. ౫౧

కృతాదిషు ధ్యానయాగార్చనానాం యత్ఫలం తత్సర్వం కలౌ, హరికీర్తనా దేవ భవతి కీర్తనం త్వత్రాప్రయాణానువృత్త మిత్యవగంతవ్యమ్. ౫౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ —

కాల స్తే పరమాణ్వాది ర్ద్విపరార్ధావధి ర్నృప,
కథితో యుగమానం చ శృణు కల్పలయా వపి. ౧

చతుర్యుగసహస్రం తు బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే,
సకల్పో యత్ర మనవ శ్చతుర్దశ విశాంపతే. ౨

తద న్తే ప్రలయ స్తావా న్బ్రాహ్మీ రాత్రి రుదాహృతా,

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

అథ యత్పృష్టం ప్రలయకల్పయో ర్మానం బ్రూహీతి త త్తృతీయస్కంధోక్తకాలస్వరూపానువాదపూర్వకం నిరూపయితు మారభతే (కాల ఇతి.) తే తుభ్యం కథిత ఇతి సంబంధః. పరమాణు రాది ర్యస్య ద్విపరార్ధ మవధి రు త్తరావధి ర్యస్య స కాలః కథితః "స కాలః పరమాణు ర్వై యో భుంక్తే పరమాణుతా" మిత్యాదినా కథితః "తథా చత్వారి త్రీణి ద్వే చైకం కృతాదిషు యథాక్రమం సంఖ్యాతాని సహస్రాణి ద్విగుణాని శతాని చే''తి యుగమానం చ కథిత మిత్యర్థః. ఇదానీం కల్పలయా వపి శృణు తయో ర్మానం శృణ్వీత్యర్థః. ౧

అత్ర తావ త్కల్పమాన మాహ (చతుర్యుగసహస్ర మితి.) కల్పో ద్వివిధః దైనందినో మహాం శ్చేతి. తత్రాద్యో బ్రహ్మణో దినాత్మక ఏవ కల్ప ఇత్యభిధీయతే. తం విశినష్టి- హేవిశాంపతే యత్ర కల్పే చతుర్దశమనవః క్రమేణ భవంతి మన్వంతరమానం తు "స్వం స్వం కాలం మనుర్భుంక్తే యుగానా మేకసప్తతి'' మితి తృతీయ ఏవోక్త మనుసంధేయమ్. ౨

ప్రలయ స్తు చతుర్విధః నైమిత్తికః ప్రాకృతికః ఆత్యంతికో నిత్యశ్చేతి. తత్ర నైమిత్తికం ప్రలయం నిరూపయతి (తదంద ఇతి ద్వాభ్యామ్.) తదంతే చతుర్యుగసహస్రాంతే ప్రలయః తావాన్ చతుర్యుగసహస్రపరిమాణః సైవ బ్రాహ్మీ రాత్రిః దివాంతే చతుర్యుగసహస్రాంతే, నివృత్తజన

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

త్రయో లోకా ఇమే యత్ర కల్పన్తే ప్రలయాయ హి. ౩

ఏష నైమిత్తికః ప్రోక్తః ప్రలయో యత్ర విశ్వసృక్,
శేతేఽనన్తాసనో విశ్వ మాత్మసాత్కృత్య చాత్మభూః. ౪

ద్విపరార్ధే త్వతిక్రాన్తే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః,
తదా ప్రకృతయ స్సప్త కల్పన్తే ప్రలయాయ హి. ౫

ఏష ప్రాకృతికో రాజ న్ప్రళయో యత్ర లీయతే,
అండకోశ స్తు సంఘాతో విఘాత ఉపసాదితే. ౬

ద్వ్యాపార శ్చతుర్ముఖ శ్శేతే స నైమిత్తికః ప్రలయ- ఇత్యర్థః. తదేత దాహ త్రయ ఇతి. యత్ర రాత్రౌ ఇమే భూరాదయ స్త్రయో లోకాః ప్రలయాయ కల్పంతే ప్రలీనా భవంతీత్యర్థః. ౩

ఏష నైమిత్తికః ప్రలయః ప్రోక్తః తత్ర నైమిత్తికశబ్దస్య ప్రవృత్తౌ నిమిత్త మాహ (యత్ర విశ్వసృ గితి.) విశ్వసృజః శయననిమిత్తకత్వా దస్య ప్రలయస్య నైమిత్తికత్వం, కథంభూత ఇత్యత్రాహ. అనంత శ్శేష ఆసనం శయ్యా యస్య సః విశ్వ మాత్మసాత్కృత్యాత్మగతం కృత్వా, స్వస్మి న్నుపసంహృత్యేతి యావత్, అత్ర విశ్వసృగాత్మభూశబ్దయో శ్చతుర్ముఖపరత్వేఽపి తస్యానంత శయత్వం ప్రాసాదఖట్వాపర్యంకన్యాయా దుపపద్యతే "కృష్ణనాభిహ్రదోద్భూతకమలోదరశాయిన ఇత్య నంతశయనభగవన్నాభీపద్మశాయిత్వం బ్రహ్మణః స్మర్యతే ౪

ఏవం దైనందినకల్పే నైమిత్తికప్రలయ శ్చ నిరూపితః. అథ మహాకల్పం ప్రాకృత ప్రలయం చ నిరూపయతి (ద్విపరార్ధ ఇతి.) ద్విపరార్ధ ఇత్యనేనాయ మేవ మహాకల్ప ఇతి సూచితం. సప్త ప్రకృతయః, మహదహంకారౌ, భూతపంచకం చేతి సప్త అయం చ సప్త ప్రకృతీనాం లయాత్మ కత్వా త్ప్రాకృతికో లయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ప్రకృతయః సప్త కథం లీయంత ఇత్యత్ర తత్ప్రకారం వక్తుం ప్రస్తౌతి (యత్ర లీయత ఇత్యాదినా.) విఘాతే వినాశనిమిత్తే ఉపసాదితే ఉపగతే సతి సంఘాతః ప్రకృతిసప్తకసంఘాతపరిణామరూపోఽండకోశః యత్ర ప్రాకృతికే ప్రలయే లీయతే. ౫-౬

పర్జన్యే శతవర్షాణి భూమౌ రాజ న్న వర్షతి,
తదా నిరన్నే హ్యన్యోన్యం భక్ష్యమాణాః క్షుధాఽర్దితాః,
క్షయం యాస్యంతి శనకైః కాలే నోపద్రుతాః ప్రజాః. ౭

సాముద్రం దైహికం భౌమం రసం సాంవర్తకో రవిః,
రశ్మిభిః పిబతే ఘోరైః స్సర్వం నైవ విముఞ్చతి. ౮

తత స్సాంవర్తకో వహ్ని స్సంకర్షణ ముఖోత్థితః,
దహ త్యనిలవేగో వై శూన్యా న్భూవివరా నథ. ౯

ఉప ర్యధస్సమంతా చ్చ శిఖాభి ర్వహ్నిసూర్యయోః,
దహ్యమానం విభా త్యండం దగ్ధగోమయపిండవత్. ౧౦

తతః ప్రచండపవనో వర్షాణా మధికం శతమ్,
పర స్సాంవర్తకో వాతి ధూమ్రం ఖం రజసా వృతమ్. ౧౧

కోఽసౌ విఘాత ఇత్యత ఆహ (పర్జన్య ఇతి) అవర్షతీతి సప్తమ్యన్తం శతవర్షాణి, పర్జన్యే అవర్షతి సతీత్యర్థః. నిరన్నా రితి లింగవ్యత్యయ ఆర్షః అన్యోన్యం భక్ష్యమాణాః ప్రజాః ఏవ ముపద్రుతాః కాలేన, శనైః క్షయం యాస్యంతీతి సంబంధః. ౭

(సాముద్ర మితి.) సముద్రాదిషు భవం రసం జలం, సాంవర్తకో రవిః ప్రలయాదిత్యో దుస్సహై రశ్మిభిః పిబతే న త్వధునేవ పీత్వా విముంచతి. ౮

(తత ఇతి.) అనిలవేగోత్థః వాయువేగోత్థః ప్రలయాగ్నిః అనిలవేగో వారితి పాఠే వార్జలం రవిణా పీతావశిష్టోదకం చ దహతీత్యర్థః. వై శబ్దపాఠ స్తు సుగమః అనిలేన. వేగో యస్య స ఇతి పాఠద్వయేప్యర్థః. తత శ్శూన్యా న్నిర్లోకాన్, భూవివరాన్ పాతాలాదీని చ దహతీతి సంబంధః ౯

ఇత్థ ముప ర్యధ స్సమంతా చ్చ వహ్నిసూర్యయోః శిఖాభిః దహ్యమానం బ్రహ్మాండం దగ్ధగోమయపిండవ ద్భాతి వర్తిష్యతే. ౧౦

(తత ఇతి.) వర్షాణా మధికం శతం కించి దధికం వర్షాణాం శత మిత్యర్థః. ప్రచండో విష్ఠురః పరః బలీయాన్, సాంవర్తకో వాయుః వాతి తదా, రజసా వృతం ఖం ఆకాశం ధూమ్రం భవిష్యతి. ౧౧

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

తతో మేఘకులా న్యఙ్గ చిత్రవర్ణా న్యనేకశః.
శతవర్షాణి వర్షన్తి నదన్తి రభసస్వనైః. ౧౨

తత ఏకోదకం విశ్వం బ్రహ్మాండవివరాన్తరమ్,
తదా భూమే ర్గన్ధగుణం గ్రస న్త్యాప ఉదప్లవే. ౧౩

గ్రస్తగంధా తు పృథివీ ప్రలయత్వాయ కల్పతే,
అపాం రస మథో తేజ స్తా లీయన్తేఽథ నీరసాః. ౧౪

గ్రసతే తేజసోరూపం వాయు స్తద్రహితం తదా,
లీయతే చానిలే తేజో వాయోః ఖం గ్రసతే గుణమ్. ౧౫

స వై విశతి ఖం రాజం స్తత శ్చ నభసో గుణమ్.
శబ్దం గ్రసతి భూతాది ర్నభ స్త మనులీయతే. ౧౬

అంగ హేరాజన్, రభసస్వనైః నదంతి గర్జితాని కరిష్యంతి చేత్యర్థః. వ్యత్యయేన తృతీయా. ౧౨

తతో బ్రహ్మాండవివరమధ్యగతం విశ్వ మేకోదకం ఏకార్ణవోదకవ్యాప్తం భవిష్యతి తదేత్థ ముదప్లవే ఉదకప్లవరూపే సతి జగతి భూమే ర్గంధగుణ మాపో గ్రసంతి సోఽప్సు లీయతే ఇత్యర్థః. ౧౩

గ్రస్తః గంధో యస్యాః సా పృథివీ ప్రలయత్వాయ అభావాయ కల్పతే. అపా మితి అథో నంతరం అపాం రసగుణం తేజో, గ్రసతీతి వచనవిపరిణామేనానుషక్తేన సంబంధః అథ. నీరసా స్తా ఆపః లీయంతే తేజసీతి విభక్తివిపరిణామేనావృత్తేన సంబంధః. ౧౪

తత స్తేజసో రూపం వాయు ర్గ్రసతే తదా తద్రహితం రూపరహితం తేజః వాయౌ లీయతే ఇత్యుత్తరేణ సంబంధః వాయో ర్గుణం స్పర్శం ఖ మాకాశో గ్రసతే. ౧౫

స వై స్పర్శరహితో వాయుః హేరాజన్ ఖ మాకాశం విశతి తత్ర లీయత ఇత్యర్థః. తత శ్చ నభసో గుణం శబ్దం భూతాది స్తామసాహంకారో గ్రసతి తదను స్వగుణగ్రసనానంతరం తస్మి న్భూతాదౌ లీయత ఇత్యర్థః. ౧౬

తైజస శ్చేన్ద్రియా ణ్యజ్గ దేవా న్వైకారికో గుణైః,
మహా న్గ్రస త్యహఙ్కారం గుణా స్సత్త్వాదయ శ్చ తమ్.
గ్రసతేఽవ్యాకృతం రాజ న్గుణా న్కాలేన చోదితమ్ ౧౪

న తస్య కాలావయవైః పరిణామాదయో గుణాః.
అనాద్యన న్త మవ్య క్తం నిత్యం కారణ మవ్యయమ్. ౧౮

న యత్ర వాచో న మనో న సత్త్వం తమో రజో వా మహదాదయోఽమీ,

(తైజస శ్చేతి.) చశబ్ద స్సాహిత్యద్యోతకః, రాజసాహంకారసహితః వైకారిక స్సాత్త్వికాహంకారః గుణై ర్వృత్తిభి స్సహ దేవా నింద్రియాణి జ్ఞానేంద్రియాణి గ్రసతే తతోఽహంకారత్రివిధం మహా న్గ్రసతే తత, స్సత్త్వాదయో గుణాః తం మహాంతం గ్రసంతి గుణాః గ్రసంతీత్యుపచారః గుణమయీ ప్రకృతి రేవ మహాంతం గ్రసతీత్యర్థః (గ్రసతే ఇతి.) హేరాజ న్కాలేన చోదిత మవ్యాకృతం ప్రధానం గుణా న్గ్రసతి, విషమా న్గుణా న్సమీకరోతి సమీకృతగుణం భవతీతి యావత్ తన్మహదాదినామరూపవిభాగరహితం గుణసామ్యావస్థం ప్రధాన మవ్యాకృతశబ్దేనాభిధీయతే. ౧౪

నను త త్క్వ లీయత ఇత్యభిప్రాయ మాలక్ష్య పరస్మి న్దేవ ఏవేతి వద న్తస్యాపి క్వచి ల్లయశంకాం వారయితుం పరమాత్మస్వరూపం శోధయతి (న యస్యేతి త్రిభిః.) యచ్ఛబ్దస్య "తన్మూలభూతం పద మామనంతీ"తి తృతీయేన సంబంధః. పదశబ్దేనావ్యాకృతలయస్థానం వివక్షితం, అవ్యక్తస్య లయో నామావిభక్తతమోఽవస్థాప త్తిః యస్య పరమాత్మస్వరూపస్య కాలావయవై రహోరాత్రాదిభిః పరిణామాదయో గుణాః న సంతి పరిణామశబ్దో వృద్ధేః పూర్వావస్థాపరః తత్ర హేతు రనాద్యంతం అత ఏవావ్యక్తం వ్యక్తై రింద్రియై ర్న వ్యజ్యతే ఇతి తథా నిత్య మిత్యనాద్యంతత్వ స్యైవ వివరణం యద్వా స్వరూపతః స్వభావత శ్చ నిత్యం కారణ మవ్యక్తాదిప్వథివ్యంతజగత్కారణం అనేనావ్యక్తలయస్థానత్వయోగ్యత్వం సూచ్యతే, తథాఽప్యవ్యయం కార్యగతై ర్దోషై ర్న వ్యేతి న వైవిధ్యం గచ్ఛతీతి తథా. ౧౮

(న యత్రేతి.) జాయతే వర్ధతే ఇత్యాదివాచః తద్గోచరం మన శ్చ యత్ర న వర్తంతే యత్ర స్వరూపే సత్త్వాదయో న సంతి సత్త్వాదిశబ్దై స్సామ్యవైషమ్యావస్థం గుణత్రయం వివక్షితం. అనేన గుణత్రయవశ్యత్వవ్యుదాసః దేవతాశబ్దో జ్ఞానేంద్రియపరః ఇంద్రియశబ్దః కర్మేంద్రియపరః

(చతుర్విధలయస్వరూపాదివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

న ప్రాణబుద్ధీన్ద్రియదేవతా వా న సన్నివేశః ఖలు లోకకల్పః. ౧౯

న స్వప్నజాగ్రన్న చ తత్సుషుప్తం న ఖం జలం భూ రనిలోఽగ్ని రర్కః.
సంసుప్తవచ్ఛూన్యవదప్రతర్క్యం తన్మూలభూతం పద మామనన్తి. ౨౦

లయః ప్రాకృతికో హ్యేష పురుషావ్యక్తయో ర్యదా.

మహదాదయో న సంతీత్యనేన కర్మాయత్తమహదాదిసంఘాతాత్మకదేహసంబంధవ్యుదాసః కరణాయత్తజ్ఞాన వత్త్వావ్యుదాసో వా లోకాః కల్ప్యంతే యత్ర స లోకకల్పః సంనివేశః బ్రహ్మాండాత్మకః యత్ర నేత్య నేన సంనివేశస్య పరమాత్మస్వరూపగతత్వవ్యుదాసః తస్య ప్రకృతిస్వరూపగతత్వాత్. ౧౯

(నేతి.) న స్వప్నజాగ్రత్ జీవవ త్స్వప్నజాగరాదిరూపసంకోచవికాసార్హధర్మభూతజ్ఞానా నాశ్రయం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానాశ్రయ మితి యావత్ న చ తత్సుషుప్తం సుషుప్త్యవస్థారహితం స్వాప్నా దపి సుషుప్తా వత్యంతజ్ఞానసంకోచ స్తద్రహితం చేత్యర్థః. న ఖ మిత్యాదినా ఆకాశజలాగ్నివాయ్వ ర్కవిజాతీయత్వం వివక్షితం. న యత్ర వాచో న మన శ్చేత్యాదినా న చ తత్సుషుప్త మిత్యంతేన జీవ వైజాత్య ముక్తం, ఇత్థం జీవజడాభ్యాం విలక్షణం పరమాత్మస్వరూపం శోధితం, కిం బహునేత్యభి ప్రేత్యాహ సంసుప్తవచ్ఛూన్యవదప్రతర్క్యం యథా సంసుప్త స్తద్వత్ శూన్యశబ్దేనాకాశో వివక్షితః తద్వ చ్చ సంసుప్తే హి జీవే దేహాంతరసంస్థితేఽపి బాహ్యాభ్యంతరబ్రాహ్మణత్వసుఖదుఃఖాదివికారానవ భాసః ఆకాశస్య సర్వగతత్వేఽపి వ్యాప్యగతదోషాస్పర్శ శ్చ దృష్టః ఏవం పరమాత్మస్వరూప మపి చిద చిదాత్మకజగదంతరాత్మతయాఽవస్థిత మపి బాహ్యాభ్యంతరవికారవిధుర మాకాశవ న్నిర్మలం చేత్యర్థః. అప్రతర్క్యం జడజీవసజాతీయత్వేన తర్కయితు మశక్యం తదేతన్మూలం సర్వకారణం పరమాత్మ స్వరూపం పదం అవ్యక్తలయస్థాన మామనంతి వేదాంతా ఇతి శేషః "మహా నవ్యక్తే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ"త్యాద్యా వేదాంతాః ఉపపాదితజడజీవవైజాత్య స్యాప్రతర్క్య మిత్యుపసంహార ఇత్యతో న పౌనరుక్త్యమ్. ౨౦

ప్రాకృతికప్రలయనిరూపణ ముపసంహరతి (లయ ఇతి.) యదా పురుషావ్యక్తయో ర్లయః యదా చ శక్తయః పృథివ్యాదిమహదంతాః కాలేన విద్రుతాః చోదితాః స్వస్వకారణేషు ప్రలీ యంతే, స ఏష ప్రాకృతికో లయ ఇత్యర్థః. తత్ర పురుషస్య లయో నామాత్యంతజ్ఞానసంకోచేన పర

శక్తయః సంప్రలీయన్తే వివశాః కాలవిద్రుతాః. ౨౧

బుద్ధీన్ద్రియార్థరూపేణ జ్ఞానం భాతి తదాశ్రయమ్,
దృశ్యత్వావ్యతిరేకాభ్యా మాద్యంతవ దవస్తువత్, ౨౨

దీప శ్చక్షు శ్చ రూపం చ జ్యోతిషో న పృథ గ్భవేత్.
ఏవం ధీః ఖాని మాత్రా శ్చ న స్యు రన్యతమా దృతే. ౨౩

మాత్మసంశ్లేషవిశేషః అవ్యక్తస్య లయ స్తు అవిభక్తతమోఽవస్థాపత్తిరూప ఇత్యుక్త ఏవ శక్తిశబ్దేన పృథివ్యాదిసర్వపదార్థానాం పరమాత్మానం ప్రత్యపృథక్సిద్ధవిశేషణత్వం సూచితం. కార్యోపయుక్త మపృథక్సిద్ధవిశేషణం శక్తిః. ౨౧

ఏతదేవ సుస్పష్టం ప్రపంచయతి (బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణేతి) జ్ఞానశబ్దః పరమాత్మవాచీ "సత్యం జ్ఞాన మనంత" మితి ప్రయోగాత్ బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణ బుద్ధ్యాదిసర్వవస్తుశరీరకతయేత్యర్థః. తదాశ్రయం బుద్ధ్యాదిసర్వవస్త్వాశ్రయం అనేన ధారకత్వ ముక్తం పూర్వేణ తు నియంతృత్వం నియామ్యం హి శరీరం భాతి ప్రామాణికానా మితి శేషః. ప్రామాణికై స్తథా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. అత్ర హేతు మాహ. దృశ్యత్వావ్యతిరేకాభ్యా మితి "యస్య చక్షు శ్శరీర" మిత్యాదిప్రమాణైః పరమాత్మశరీరత్వేన జ్ఞాయమానత్వాత్, అత ఏవ పరమాత్మానం వినావస్థాయోగా చ్చ స ఏవ తచ్ఛరీరకో భాతీత్యర్థః. పరశరీరత్వేఽపి శరీరశరీరిణోః స్వభావభేద మాహ ఆద్యంతవ దవస్తువ దితి. బుద్ధీంద్రియాదికం న పరమాత్మస్వరూపవ న్నిత్యం అపి త్వాద్యంతవత్ అత ఏవ తదవస్తు, న వసత్యేకరూపేణేత్యవస్తు సతతపరిణామి. ౨౨

ఏవం సర్వవస్తుశరీరకత్వా దపృథగ్భావ ఉక్తః, అథ విశ్వశరీరకస్య తస్య కారణత్వా దుపకారకత్వా ద్ధారకత్వా చ్చావ్యతిరేక మాహ (దీప ఇతి.) తేజః కార్యం హి దీపః తేజోఽనుగ్రాహ్యం చక్షుః ఇంద్రియాణి తేజఃకారణభూతాహంకారకార్యాణి తేజస్యాశ్రితం రూపం తద్ధర్మః అతో దీపాదే ర్న తేజో హిత్వాఽవస్థానం దీపశబ్దోపలక్షితం బుద్ధిరూపాంతఃకరణం బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణేతి పూర్వ ముక్తత్వాత్ ఏవ మింద్రియాంతఃకరణవిషయాణాం పరమాత్మసృష్టత్వా త్తదనుగ్రాహ్యత్వా త్తదాశ్రితత్వా చ్చ అన్యతమాత్ బుద్ధ్యాదిభ్యోఽపి విలక్షణతమాత్ జ్ఞానశబ్దవాచ్యా త్పరమాత్మన ఋతే తేషాం నావస్థాన మిత్యర్థః. ౨౩

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

బుద్ధే ర్జాగరణం స్వప్న స్సుషుప్తి రితి చోచ్యతే
మాయామాత్ర మిదం రాజ న్నానాత్వం ప్రత్యగాత్మని. ౨౪

యథా జలధరా వ్యోమ్ని భవన్తి న భవన్తి చ.
బ్రహ్మణీదం తథా విశ్వ మవయ వ్యుదయాప్యయాత్. ౨౫

సత్యం హ్యవయవాః ప్రోక్తా స్సర్వావయవినా మిహ,
వినాఽర్థేన ప్రతీయేర న్పటస్యేవాఙ్గ తన్తవః. ౨౬

ఏవం సర్వస్య పరమాత్మాయత్తసత్తాస్థితిప్రవృత్తికత్వే స్థితే సతి జీవగతావస్థానా మపి తథాత్వం సిద్ధం తత్రాధికం విశేష మాహ (బుద్ధిరితి.) అత్ర బుద్ధిశబ్దో జీవాత్మధర్మభూతజ్ఞానపరః జీవస్య జ్ఞానవికాససంకోచవిశేషరూపజాగరణాదిక మవస్థానానాత్వం ప్రత్యగాత్మని జీవే మాయామాత్రం ప్రకృతిసంబంధమాత్రకృత మిత్యర్థః. ౨౪

ఏవం విధా దోషా స్సర్వాధార మపి పరమాత్మానం న స్పృశన్తీత్యాహ (యథా జలధరా ఇతి.) ఇదంతయా భాసమానం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగమ్యం విశ్వమవయవివి బ్రహ్మ ణ్యుదయాద్భవతి తస్మి న్నేవ లయా న్న భవతి చ శరీరభూతచిదచిద్గతా వికారాః. స్వరూపం త్వాకాశవ న్నిర్మల మితి భావః. ౨౫

ఇత్థం జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాభిధానా త్సత్కార్యవాదః ఫలిత స్తద్విరుద్ధ మసత్కార్యవాదం విరస్యతి (సత్య మితి,) అవయవినా మవయవా స్తావ త్సత్యం ప్రోక్తాః అబాధితా వ్యవహ్రియంత ఇత్యర్థః. అవయవీ తు న తేభ్యోఽతిరిక్తః, అతిరిక్తత్వేతు పటావయవినః పృథగవయవా ఉపలభ్యేరన్ న చ తథోపలభ్యంతే న హి పటద్రవ్యాతిరేకేణ తంతవ ఉపలభ్యంత ఇత్యర్థః. తథా సచ్ఛబ్దవాచ్యా ద్బ్రహ్మణో న పృథగ్భూతం జగద్రూపం కార్య మితి సత్కారణ మేవ జగదిత్యర్థః. అంగేతి సంబోధనం. అబాధితతంత్వాత్మకావయవసముదాయ ఏవ వ్యతిషంగవిశేషం గతః పట ఇత్యుచ్యతే, ప్రతీయతే చ తత్ర పటరూపం కార్యం న తన్తుభ్యోఽతిరిక్తం తథా ప్రమాణప్రతిపన్నం చిదచిదీశ్వరసముదాయాత్మకం "సదేవేదసోమ్యేద" మిత్యాదిషు సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగద్రూపపరిణామవిశేష మాపన్నం కార్య మిత్యుచ్యతే ప్రామాణికై స్తథా తేషాం ప్రతీయతే చాతోఽనాసత్కార్యత్వ మితి భావః, అత్ర "పటవ చ్చేతి" సూత్రార్థ స్స్మారితః. ౨౬

యత్సామాన్యవిశేషాభ్యా ముపలభ్యేత న భ్రమః.
అన్యోన్యాపాశ్రయా త్సర్వ మాద్యన్తవ దవస్తు యత్. ౨౪

వికారః ఖ్యాయమానోఽపి ప్రత్యగాత్మాన మన్తరా.
న నిరూప్యోఽస్త్యణు రపి స్యాచ్చే (త్త) చిత్సమ ఆత్మ (వాన్) వత్. ౨౫

న హి సత్యస్య నానాత్వ మవిద్వా న్యది మన్యతే.

నను బుద్ధిశబ్దాంతరాదిభిః, కార్యకారణయో ర్భేద ఏవేత్యసత్కార్యత్వ మేవోచిత మిత్యత ఆహ (య దితి.) ఘటశరావాదిషు మృదయం ఘట ఇతి సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతివిషయం యత్ సామాన్యశబ్దేన మృదాదికం కారణం వివక్షితం. విశేషశబ్దేన ఘటశరావాదివిశేషాకారో వివక్షితః. స చ మృద్గతో వికారః తాభ్యాం. యదన్యబుద్ధిశబ్దాంతరాదిభి ర్ద్రవ్యాంతర ముపలభ్యతే, అసత్కార్యవాదినాం న భ్రమః. కార్యస్య ద్రవ్యాంతరత్వోపలమ్భో భ్రమాత్మకః. కుతః. అన్యోన్యాపాశ్రయత్వాత్ సామాన్య విశేషయో రేవ పరస్పర మాధారాధేయభావేనాశ్రితత్వాత్ సామాన్యత స్తద్గతవికారాపేక్షయా ద్రవ్యాంతరస్యానుపలమ్భా ద్బుద్ధిశబ్దాంతరాదీనాం వికారనిబంధనత్వే నాప్యుపపత్తే రితి భావః. ఏవం చిదచిదీశ్వరసంఘాతస్య కార్యకారణోభయావస్థత్వం తయో రభేద శ్చేత్యుపపాదిత మసత్కార్యవాద శ్చ ప్రతిక్షిప్తః. అథ కార్యావస్థానా మపి చిదచిదీశ్వరాణాం మిథో వ్యావృత్తాకారతాం వివక్షు స్తావ దాత్మ స్వరూపా ద్దేహస్య వ్యావృత్తాకార మాహ (సర్వ మితి.) యత్ సర్వం శరీరం ఆద్యంతవత్. హేతుగర్భ మిదం. అతః అవస్తు నాత్మవ స్త్విత్యర్థః. ౨౪

కించ, న దేహాకారా ఆత్మని సంతీత్యాహ (వికార ఇతి.) వికారః. జాతిగుణక్రియా జన్యవృద్ధ్యాదివికారః. ఖ్యాయమానః ఆత్మని దేహాభిమానినాం ప్రతీయమానోఽపి ప్రత్యగాత్మాన మంతరా తం వినైవ భవతి న తస్మి న్నస్తీత్యర్థః. తదాహ (ననిరూప్యోఽస్తీతి.) న తస్మిన్ వికారో నిరూప్యోఽస్తీత్యర్థః. విపర్యయేఽనిష్ట మాపాదయతి (స్యా దిత్యాదినా.) చేద్యది అణు రల్పోఽపి వికారః ఆత్మని స్యా త్తర్హి ఆత్మవాన్ ప్రాశస్త్యే మతుప్ ముక్తాత్మాఽపి తత్సమః దేహసమః అచిజ్జాతీయ ఏవ స్యా దిత్యర్థః. చిత్సమ ఆత్మవ దితి పాఠాంతరం. తదా వికారోఽప్యాత్మస్వరూపవ త్సదైకరూపః, చిత్సమః జ్ఞానాత్మకాత్మస్వరూపతుల్యః, తద్వత్స్వయంప్రకాశ శ్చ స్యాత్ ముక్తావప్యేకరూపతయా స్వప్రకాశతయా చ ప్రతీయే తేత్యర్థః. న హి తథా ప్రతీతిః ప్రమితేతి భావః. ౨౫

నను ఖ్యాయమానోఽపి వికారః కుత ఆత్మని నేత్యుచ్యతే ఇత్యత్రౌపాధికత్వా దిత్యాహ (న హీతి.) సత్యశబ్దోఽత్ర జీవపరః. "తదనుప్రవిశ్య సచ్చ త్యచ్చాభవత్, విజ్ఞానం చ సత్యానృతం

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారవిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

నానాత్వం ఛిద్రయో ర్యద్వ జ్జ్యోతిషో ర్వా తయో రివ.

యథా హిరణ్యం బహుధా సమీయతే నృభిః క్రియాభి ర్వ్యవహారవర్త్మసు,
ఏవం వచోభి ర్భగవా నధోఽక్షజో వ్యాఖ్యాయతే లౌకికవైదికై ర్జనైః. ౩౦

చేతి "ప్రాణా వై సత్య" మితి చ ప్రయోగాత్ న హి పరిశుద్ధజీవాత్మస్వరూపస్య దేవమనుష్యాది నానాత్వ మస్తి యస్తు యద్యేవం నానాత్వం మన్యేత తర్హి న స విద్వా న్న దేహవిలక్షణాత్మ యాథాత్మ్యవిత్, అపి తు దేహాత్మాభిమానీతి భావః. ఔపాధికభేదస్య జీవస్వరూపాస్పర్శిత్వే నభస్తేజో వాయవో దృష్టాంతా ఇత్యభిప్రాయేణాహ (ఛిద్రయోరితి.) యద్వత్ యథా ఛిద్రయో రాకాశయోః. జ్యోతిషో ర్వాతయో ర్వాయ్వో శ్చ యథా న నానాత్వం తద్వ దాత్మనోః పూర్వాపర దేహవర్తితయా భిన్నత్వేన ప్రతీయమానయో రాత్మనో రభేదే దృష్టాంతత్వాభిప్రాయేణ ఛిద్రయో రిత్యాదిద్వివచననిర్దేశః ఇయా న్విశేషః, భిన్నకాలోపాధిభేదరాహిత్యే తుల్యకాలోపాధికృతభేదరహితం వస్తు దృష్టాంతిత మితి. ఛిద్రయో రితి ద్వివచనాంతేన మేఘాద్యుపహితా వాకాశప్రదేశౌ వివక్షితౌ. ఘటాకాశమహాకాశౌ వా జ్యోతిఃశబ్దేన సూర్యాదిబిమ్బప్రతిబిమ్బౌ వాతశబ్దేన బాహ్యశారీరౌ.

ఏవ మాత్మనో దేహా ద్వ్యావృత్తాకారత్వప్రతిపాదనేనైవ దేహస్యాపి తతో వ్యావృత్తాకారత్వ మర్థసిద్ధం తాభ్యాం పరమాత్మనో వ్యావృత్తాకారతా తు "న తస్య కాలావయవై" రిత్యాదిభి ర్శ్రుతిభిః ప్రతిపాదితైవ. అథోపపాదితం చిదచిద్విశిష్టస్య విచిత్రజగద్రూపేణ పరిణామం కార్యకారణయో రనన్యత్వం చోపసంహర న్కార్యమిథ్యాత్వపక్షప్రతిక్షేపాయ తత్సత్యతాం చ సదృష్టాంత మాహ (యథేతి.) వ్యవహారవర్త్మసు వ్యవహారమార్గేషు నిమిత్తభూతేషు వ్యవహారశబ్దః ప్రయోజన స్యాప్యుప లక్షణార్థః. కుండల మానయ కట మానయ బిభృహీత్యాదివ్యవహారార్థం, ధారణాదిప్రయోజనార్థం చేత్యర్థః. క్రియాభిః రచనావిశేషైః. ఏక మేవ సువర్ణం బహుధా కుండలాదిరూపేణ నృభిః. సమీయతే ప్రమీయతే రచనావిశేషాదిక్రియార్హత్వా ద్ధారణాదిప్రయోజనార్హత్వా చ్చ కటకాది సత్య మేవ కారణా త్సువర్ణా దనన్య చ్చ. న హి శుక్తిరజతాదిక మర్థక్రియార్హ మితి భావః. ఏవం సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టో భగవా నేక ఏవ లౌకికై, ర్వైదికై శ్చ వచోభి ర్జనై ర్విశిష్టాద్వైతవాదిభి శ్చ వ్యాఖ్యాయతే వివిధ మాఖ్యాయతే జగద్రూపేణ పరిణతః. ఖ్యాయతే "కటకమకుటకర్ణికాదిభేదైః, కనక మభేద మపీష్యతే యథైకం సురనరపశుపాదపాదిభేదై ర్హరి రజితోపి ఉదీర్యతే తథైక" ఇత్యాదీని లౌకికవచాంసి "యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం లోహమణి రిత్యేవ సత్య" మిత్యాదీని వైదికాని భగవా నిత్యనేన కారణత్వాశఙ్కిత హేయాస్పదత్వవ్యావృత్తి స్సూచ్యతే. ౩౦

యథా ఘనోఽర్కప్రభవోఽర్కదర్శితో హ్యర్కాంశభూతస్య చ చక్షుష స్తమః.
ఏవం త్వహం బ్రహ్మ గుణ స్తదీక్షితో బ్రహ్మాంశక స్యాత్మన ఆత్మబన్ధనః. ౩౧

ఘనో యదాఽర్కప్రభవో విదీర్యతే చక్షుస్స్వరూపం రవి మీక్షతే తదా.
యదా త్వహంకార ఉపాధి రాత్మనో జిజ్ఞాసయా నశ్యతి తర్హ్యనుస్మరేత్. ౩౨

యదేవ మేతే న వివేకహేతినా మాయామయాహంకరణాత్మబన్ధనమ్,
ఛిత్వాఽచ్యుతాత్మానుభవోఽవతిష్ఠతే త మాహు రాత్యన్తిక మఙ్గ సంప్లవమ్. ౩౩

అథ మోక్షపరపర్యాయసంసృతిబంధనివృత్తి రేవాత్యంతికః ప్రలయ ఇతి వివక్షు స్తావ శ్లోకఽసౌ దేహా ద్వ్యావృత్త స్యాత్మనో బంధ ఇత్యత్రాహ (యథేతి) మేఘ స్యార్కప్రభవత్వ మర్కరశ్మిమిశ్రితభూమాదిత మోద్రవ్యారబ్ధత్వా దవగంతవ్యం. ఆదిత్యాధిష్ఠితత్వా చ్చక్షుషోఽర్కాంశత్వం యథా అర్కప్రభవోఽర్కేణై వ ప్రకాశిత శ్చ మేఘోఽర్కాంశభూతస్య చక్షుష స్తమః తమోవ దర్కదర్శనప్రతిబంధక, స్తిరోధాయక ఇతి యావత్, అహంశబ్దోఽత్ర దేహాత్మాభిమానినా మహమభి మానవిషయత్వా ద్దేహపరః. బ్రహ్మగుణః పరమాత్మవిశేషణభూతః. ఉదీక్షిత స్తేన పరమాత్మనా ప్రకాశితః బ్రహ్మాంశక స్యాత్మనః. జీవస్యాత్మబంధనః జ్ఞానప్రతిబంధకః. యథాఽర్కాంశస్య చక్షుషోర్కదర్శనే తత్ప్రభవో మేఘః ప్రతిబంధకః. ఏవం పరమాత్మశరీరభూతస్య జీవస్య పరమాత్మ దర్శనం తద్గుణభూతో దేహః, ప్రతిబధ్నాతీత్యర్థః. తత్ప్రతిబంధ ఏవ సంసృతిప్రతిబంధో నామేతి భావః ౩౧

మేఘవినాశే చక్షుషో రవిదర్శనవ ద్దేహతిరోధానవిగమే జీవస్య పరమాత్మావలోకన మిత్యాహ (ఘనో యదేతి.) విదీర్యతే వాయునా విశీర్యతే తదా చక్షుస్స్వరూపం రవిం పశ్యతి. ఏవం యదా అహంకారః. అహఙ్కారపరిణామాత్మకః అహమభిమానవిషయో వా దేహః. స ఏవోపాధిః. ఆత్మనో జిజ్ఞాసయా విచారపూర్వకోపాసనయా నశ్యతి తదా అనుస్మరేత్ పరమాత్మానం సాక్షాత్కుర్యాదిత్యర్థః యద్వా ఆత్మనో జిజ్ఞాసయా విచారేణా నుస్మరే దాత్మాన ముపాసీత తదా ఉపాధి ర్నశ్యతి తత శ్చ పరమాత్మాన మీక్షత ఇత్యర్థః. "తత స్తుతం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమాన" ఇతి శ్రుతే రితి భావః. ౩౨

ఏవ ముపాధివిలయ ఏవాత్యంతికః ప్రలయ ఇత్యాహ (యదేవేతి.) ఏతేన వివేకహేతినా వివేకాదిసాధనస ప్తకానుగృహీతభగవదుపాసనరూపేణ ఖడ్గేన మాయావికారాహంకారపరిణామరూప దేహసంబంధ ఏవాత్మనో బంధ స్తం ఛిత్వా అచ్యుతే స్వాంతరాత్మని అనుభవో యస్య సః అవతిష్ఠత ఇతి యు త్త మేవ అఙ్గ హేరాజన్ ఆత్యంతికం సంప్లవం ప్రలయ మాహుః తద్యాథాత్మ్యవిద ఇతి కర్తృపదాధ్యాహారః. ౩౩

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

నిత్యదా సర్వభూతానాం బ్రహ్మాదీనాం పరంతప,
ఉత్పత్తిప్రలయావేకే సూక్ష్మజ్ఞాః సంప్రచక్షతే. ౩౪

కాలస్రోతోజవేనాశు హ్రియమాణస్య నిత్యదా,
పరిణామినా మవస్థా స్తా జన్మప్రలయహేతవః. ౩౫

అనాద్యన్తవతాఽనేన కాలేనేశ్వరమూర్తినా,
అవస్థా నైవ దృశ్యన్తే వియతి జ్యోతిషా మివ. ౩౬

నిత్యో నైమిత్తిక శ్చైవ తథా ప్రాకృతికో లయః,
ఆత్యన్తిక శ్చ కథితః కాలస్య గతి రీదృశీ. ౩౭

అథ నిత్యం ప్రలయం నిరూపయతి (నిత్యదేతి.) హేపరంతప బ్రహ్మాదీనాం సర్వభూతానాం నిత్యదా ప్రతిక్షణ ముత్పత్తిప్రలయౌ ప్రచక్షతే బ్రహ్మాదిసర్వక్షేత్రజ్ఞశరీరాణాం సతతపరిణామస్వభావత్వా త్తత్రోత్తరావస్థాప్రాప్తి రుత్పత్తిః పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగః ప్రలయ ఇత్యాచక్షతే, ఇమా వేవ నిత్యోత్పత్తిప్రలయా వితి భావః. స్థూలదృష్టిభి స్తౌ న జ్ఞాయేతే ఇత్యభిప్రాయేణ సూక్ష్మజ్ఞా ఇత్యుక్తమ్. ౩౪

ఏత దేవోపపాదయతి (కాలస్రోతోజవేనేతి.) కాల ఏవ స్రోతః ప్రవాహ స్తస్య జవేన వేగేన హ్రియమాణస్యేతీవార్థగర్భో వివక్షితః. నదీప్రవాహవేగేన హ్రియమాణస్య తృణకాష్ఠాదే రుచ్చనీచాద్యవస్థా ఇవేత్యర్థః, పరిణామినాం దేహానాం నిత్యం యాయా అవస్థా స్తా జన్మప్రలయహేతవః సంయోగవియోగవిషయతయా హేతవ ఇత్యర్థః. ౩౫

యది ప్రతిక్షణ మవస్థా భవంతి తర్హి కిం న లక్ష్యంత ఇత్యత్రాహ (అనాద్యంతవతేతి.) నిత్యేన ఈశ్వరమూర్తినా, పుంస్త్వ మార్షం. ఈశ్వరమూర్తినా కాలేన యాయా నిత్యం, అవస్థా స్తా నైవ దృశ్యన్తే. దుర్దర్శత్వే దృష్టాంత మాహ (వియతి జ్యోతిషా మివేతి.) యథా వియ త్యాకాశే చరతాం, జ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం, ప్రతిక్షణం, దేశాంతరప్రాప్తి, ర్న దృశ్యతే తద్వత్. ౩౬

చతుర్విధప్రలయనిరూపణం నిగమయతి (నిత్య ఇత్యాది.) ౩౭

ఏతాః కురుశ్రేష్ఠ జగద్విధాతు ర్నారాయణస్యాఖిలసత్త్వధామ్నః
లీలాకథా స్తే కథితా స్సమాసతః కార్త్స్న్యేన నాజోఽప్యభిధాతు మీశః. ౩౮

సంసారసిన్ధు మతిదు స్తర ము త్తితీర్షో ర్నాన్యః ప్లవో భగవతః పురుషోత్తమస్య,
లీలాకథారసనిషేవణ మన్తరేణ పుంసో భవే ద్వివిధదుఃఖదవార్దితస్య. ౩౯

పురాణసంహితా మేతా మృషి ర్నారాయణోఽవ్యయః,
నారదాయ పురా ప్రాహ కృష్ణద్వైపాయనాయ సః. ౪౦

స వై మహ్యం మహారాజ భగవా న్బాదరాయణః.
ఇమాం భాగవతీం ప్రీత స్సంహితాంవేదసమ్మితామ్. ౪౧

"తస్మా త్సర్వాత్మనా రాజ౯ హరి స్సర్వత్ర సర్వదా. శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్య శ్చ స్మర్తవ్య శ్చేచ్ఛతాభయ" మితి ద్వితీయే ముముక్షో రవశ్యశ్రోతవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాతభగవత్కథానిరూపణం నిగమయతి (ఏతా ఇతి.) జగద్విధాతు ర్జగత్స్రష్టుః అత ఏవ నారాయణస్య నరాణాం ప్రాప్యస్య ప్రాపకస్యాఖిలసత్త్వధామ్నః అఖిలాధారస్య భగవతః, ఏతాః లీలారూపాణాం చేష్టితానాం కథా స్తే తుభ్యం సమాసతః సంక్షేపతః కథితాః, తర్హి వి స్తరతః కథయేత్యత్రాహ (కార్త్స్న్యేనేతి.) అజో బ్రహ్మాఽపి, కార్త్స్న్యేనాభిధాతుం నేశ్వరః. ౩౮

సత్యం కథితాః కి మత ఇత్యత్రాహ (సంసారసిన్ధు మితి.) ద్వివిధం దుఃఖ మేవ దవో దావానలః తేనార్దితస్య పీడిత స్యాత ఏవాతిదు స్తరం సంసారసాగర ము త్తితీర్షోః పుంసో, యాః భగవతో లీలా కథా స్తాసాం రస స్తన్నిషేవణ మంతరేణాన్యః ప్లవః ఉత్తారణోపాయః న భవేత్. ౩౯

శ్రోతు రాదరదార్ఢ్యాయ సంప్రదాయప్రవృత్తి మాహ (పురాణసంహితా మితి.) ఏతాం భాగవతీం ఋషిః సర్వజ్ఞో నారాయణోఽనిరుద్ధరూపీ నారదాయ ప్రాహ చతుర్ముఖద్వారా చతుశ్శ్లోకీరూపేణ ప్రాహేత్యర్థః, యద్వా ఋషి శ్చతుర్ముఖశరీరకః అథవా పూర్వం చతుర్ముఖేనోపదిష్టాం చతుశ్శ్లోకీం బదర్యాశ్రమవాసీ నారాయణోఽపి ప్రాహేత్యర్థః అన్యథా ద్వితీయస్కంధాంతసందర్భవిరోధాత్ స నారదః కృష్ణద్వైపాయనాయ. ౪౦

కృష్ణద్వైపాయనః ఇమా మష్టాదశసహస్రగ్రంథసంఖ్యాం నిర్మాయేతి శేషః, వేదసమ్మితాం వేదతుల్యాం, మహ్యం ప్రాహ. ౪౧

(చతుర్విధలయస్వరూపాభివర్ణనపూర్వకం సంసారనిస్తరణోపాయప్రతిపాదనఘట్టః)

ఏతాం వక్ష్యత్యసౌ సూత ఋషిభ్యో నైమిశాలయే,
దీర్ఘసత్రే కురుశ్రేష్ఠ సంపృష్టః శౌనకాదిభిః. ౪౩

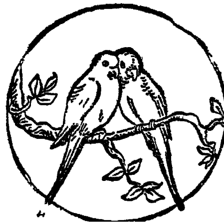
ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ భావినీం ప్రవృత్తి మాహ (ఏతా మితి.) అసౌ సూత ఇతి పురతః స్థితస్యాఙ్గుల్యా నిర్దేశః. నైమిశాలయే నైమిశారణ్యస్థానే. ౪౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పంచమోఽధ్యాయః

శ్రీశుక ఉవాచ—

అత్రానువర్ణ్యతేఽభీక్ష్ణం విశ్వాత్మా భగవాన్ హరిః,
యస్య ప్రసాదజో బ్రహ్మా రుద్రః క్రోధసముద్భవః. ౧

త్వం తు రాజ న్మరిష్యేతి పశుబుద్ధి మిమాం జహి.
న జాతః ప్రాగభూతోఽద్య దేహవ త్త్వం న నఙ్క్ష్యసి. ౨

భవిష్యసి భూత్వా త్వం పుత్రపౌత్రాదిరూపవాన్,
బీజాఙ్కురవ ద్దేహాదే ర్వ్యతిరిక్తో యథాఽనలః. ౩

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః.

ఏవం భాగవతీం సంహితాం సంశ్రావ్య స్మర్తవ్యం ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యం నిష్కృష్య దర్శయన్ దేహాత్మయాథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకం స్వశరీరకపరబ్రహ్మానుసంధాననిష్ఠోఽస్పృష్టలౌకికదుఃఖో ముక్తో భవిష్యసీత్యాహ పఞ్చమేన (అత్రేత్యాదినా.) అత్రాస్యాం సంహితాయాం హరి రాశ్రితబంధహరో భగవాన్, అనువర్ణ్యతే. తతః కిమత ఇత్యత్ర తస్యైవ "కారణం తు ధ్యేయ" ఇత్యుక్తరీత్యాఽవశ్య ధ్యేయత్వఖ్యాపనాయ సర్వకారణత్వ మాహ (యస్యేతి.) యస్య హరేః సోఽనువర్ణ్యత ఇతి సంబంధః. ౧

నిష్కృష్య త్యాజ్యోపాదేయవిభాగ మాహ (త్వం త్వితి.) అనాసన్నమరణానాం తు సన్త్యుపాయాః, ఆసన్నమరణ స్త్వ మితి తు శబ్దాభిప్రాయః. మరిష్య ఇత్యేవం విధాం పశుబుద్ధి మవివేకం జహి అహంప్రత్యయవేద్యస్యాత్మనో నిత్యత్వా న్మరణాభావా దితి భావః. తదాహ న జాత ఇతి. త్వం, దేహవ త్ప్రాగభూతోఽవిద్యమానః, అద్య న జాతః నోత్పన్నః నాపి నఙ్క్ష్యసి మరిష్యసి. ౨

భూత్వా ఉత్పద్య పునః బీజాఙ్కురవత్ పుత్రపౌత్రాదిరూపవా న్న భవిష్యసి. తత్ర హేతుత్వేన విశినష్టి. (దేహాద్వ్యతిరిక్త ఇతి.) తత్ర దృష్టాంతః యథాఽనల ఇతి. కాష్ఠాదిశేషః. యథాఽగ్నిః కాష్ఠా ద్వ్యతిరిక్తః తథేత్యర్థః. ౩

(దేహాత్మ్యయాథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకముక్తికథనం)

స్వప్నే యథా శిరశ్ఛేదం పంచత్వాద్యాత్మన స్స్వయమ్,
యస్మాత్పశ్యతి దేహస్య తత ఆత్మా హ్యజోఽమరః. ౪

ఘటే భిన్నే యథాకాశ ఆకాశ స్స్యాద్యథా పురా,
ఏవం దేహే మృతే జీవో బ్రహ్మ సంపద్యతే పునః. ౫

మన స్సృజతి వై దేహాన్ గుణాన్ కర్మాణి చాత్మనః,
తన్మనః సృజతే మాయా తతో జీవస్య సంసృతిః. ౬

స్నేహాధిష్ఠానవర్త్యగ్నిసంయోగో యావదీయతే,

స్వాప్నదేహాదివ జాగ్రద్దేహాదప్యాత్మా విలక్షణ ఇత్యాహ (స్వప్న ఇతి.) స్వప్నే యథా ఆత్మనః శిరశ్ఛేదం స్వయం పశ్యతి ఏవం జాగరణేఽపి తత్ర యథా ద్రష్టా ఛిద్యమానాద్దేహాద్విలక్షణః ఏవం జాగరేఽపీతి భావః. యస్మాత్తు, దేహస్య పఞ్చత్వాదికం మరణాదికం పశ్యతి తత ఆత్మా దేహాద్వ్యతిరిక్తః అతో న జాయత ఇతి తథా, అమరః మరణరహితశ్చ. ౪

అస్త్వేవం తతః కిమిత్యత్రైవంవిధవివేకయుక్తస్య ముక్తిరేవ స్యాదిత్యాహ (ఘట ఇతి.) యథా ఆకాశః ఘటోపహితాకాశః ఘటే భిన్నే సతి యథా పురా, ఆకాశ స్స్యాత్ పూర్వవన్నిరుపాధిక ఆకాశ స్స్యాత్ ఏవం జీవోఽపి దేహే మృతే పరమాత్మోపాసనయా నిరవశేషం ప్రకృతిసంబంధవిగమే సతి బ్రహ్మ సంపద్యతే సంశుద్ధావస్థో భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దోఽత్ర ముక్తాత్మవాచీ "బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే" బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహమితి ప్రయోగాత్. ౫

కథమనాదేర్బంధస్య నివృత్తిరిత్యత్రౌపాధికత్వాదిత్యభిప్రేత్య తదుపపాదయతి (మన ఇతి.) గుణాన్ సత్త్వాదిగుణమయాన్, ఆత్మనో జీవస్య, దేహాన్ సృజతి మనసో దేహసృష్టిహేతుత్వం పుణ్యపాపద్వారేత్యాహ (కర్మాణి చేతి.) తన్మనః, కర్మ మాయా సృజతి తతో మాయామనోదేహకర్మభ్యః జీవస్య సంసృతిర్భవతి. ౬

ఏవ దేవ సదృష్టాంత ముపపాదయతి సార్ధేన (స్నేహేతి.) దీపస్య జ్యోతిషః దీపత్వం జ్వాలారూపపరిణామః తత్ర తైలస్థానీయం కర్మ తదధిష్ఠానస్థానీయం మనః వర్తిస్థానీయో దేహః,

తతో దీపస్య దీపత్వ మేవం దేహకృతో భవః. ౮

రజస్సత్వతమోవృత్త్యా జాయతేఽథ వినశ్యతి.
న తత్రాత్మా స్వయంజ్యోతి ర్యో వ్యక్తావ్యక్తయోః పరః. ౯

ఆకాశ ఇవ చాధారో ధ్రువోఽనంతోఽవ్యయస్థితః,
ఏవ మాత్మాన మాత్మస్థ మాత్మనైవామృశ ప్రభో ౧

బుద్ధ్యాఽనుమానగర్భిణ్యా వాసుదేవానుచింతయా.
చోదితో విప్రవాక్యేన న త్వాం ధక్ష్యతి తక్షకః.
మృత్యవో నోపధక్ష్యతి మృత్యూనాం మృత్యు మీశ్వరమ్. ౧౦

అగ్నిసంయోగస్థానీయో దేహాత్మాభిమానః దీపస్థానీయ స్సంసార ఇతి యోజ్యం. ఏవం భవః సంసారః దేహకృతః కర్మారబ్ధదేహేంద్రియావధిభోగ ఇత్యర్థః. అతో రజస్సత్వతమోవృత్త్యా గుణత్రయసంసర్గాదుపాధే రాత్మనో, జన్మమరణాది స్వత స్తు తద్రహితోఽసీత్యర్థః. త దేవాహ (నేతి.) తత్ర దేహే జాయమానే నశ్యతి చ సతి ఆత్మా న జాయతే న నశ్యతి చ. తత్ర హేతుః- వ్యక్తావ్యక్తయోః పరః వ్యక్తం శరీరం అవ్యక్తం మూలప్రకృతిః తాభ్యా. మన్యః తత్ర హేతుః స్వయంజ్యోతిః స్వయంప్రకాశః విజాతీయత్వా దితి భావః. ౭-౯

తత్ర దృష్టాంతః (ఆకాశ ఇవేతి.) యథా ఘటాద్యుపాధే రాకాశః పర స్తద్వత్, ఆధారః దేహస్య ధారకః అనంతః స్వభావతోఽపరిచ్ఛిన్న , అవ్యయః స్వరూపతో వికారరహితః. తతః కిమత ఆహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధ మాత్మస్థం పరమాత్మస్థం దేహస్థం వా ఆత్మాన మాత్మనైవామృశ విచారయ, ప్రత్యక్త్వా దాత్మనైవేత్యుక్తిః. ౯

(బుద్ధ్యేతి.) అనుమానగర్భిణ్యా అనుమీయతేఽనేన సూక్ష్మోర్థం ఇత్యనుమానం శాస్త్రం తద్గర్భిణ్యా శాస్త్రజన్యజ్ఞానయుక్తయేత్యర్థః, బుద్ధ్యా ఆత్మవిమర్శనాత్మికయా వాసుదేవానుచింతయా చ వాసుదేవానుచింతారూపయా బుద్ధ్యా వా ఉపలక్షితం. త్వాం విప్రవాక్యేన ప్రచోదితోఽపి తక్షకః న ధక్ష్యతి తవ వేదనాం న జనయిష్యతీత్యర్థః. మృత్యవ ఇతి. ఈశ్వరో హి మృత్యూనాం మృత్యు రత స్తం మృత్యవః మృత్యుహేతవః న ధక్ష్యంతి ఏవం తద్భావ మపీత్యభిప్రాయః. ౧౦

(దేహాత్మయాథాత్మ్యవిమర్శనపూర్వకముక్తికథనం)

అహం బ్రహ్మ పరం ధామ బ్రహ్మాహం పరమం పదమ్,
ఏవం సమీక్ష న్నాత్మాన మాత్మ న్యాధాయ నిష్కలే. ౧౧

దంశంతం తక్షకం పాదే లేలిహానం విషాననైః,
న ద్రక్ష్యసి శరీరం చ విశ్వం చ పృథగాత్మనః. ౧౨

ఏత త్తే కథితం తాత యథాఽఽత్మా పృష్టవా న్నృప,
హరే ర్విశ్వాత్మన శ్చేష్టాం కిం భూయ శ్శ్రోతు మిచ్ఛసి. ౧౩

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, పంచమోఽధ్యాయః.

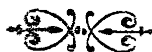

(అహమితి.) అహం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మాఽహ మితి చ తాత్పర్యభేదేన విశేషణప్రధానో విశేష్యప్రధాన శ్చ నిర్దేశభేదః, పరంధామ పరమం పద మితి చ బ్రహ్మ విశేషణం పరమం పదం పరమం ప్రాప్యం ఏవ మిత్థం సమీక్షా సందధానః నిష్కలే ప్రాకృతశరీరరహితే ఆత్మని పరమాత్మని ఆత్మానం ప్రత్యగాత్మానం ఆధాయ పరమాత్మశేషతైకరసం ధ్యాత్వేత్యర్థః. ౧౧

విషయుక్తై రాననై ర్ముఖై ర్లేలిహాన మాస్వాదయమానం దశంతం చ తక్షకం ఆత్మనః పరమాత్మనః పృథ క్సిద్ధం శరీరం విశ్వం చ న ద్రక్ష్యసి భగవత్స్మృత్యాహ్లాదే మగ్నతయా దుఃఖాదిహేతుభూత మన్య న్న వేత్స్యసీత్యర్థః. ౧౨

అఖిలప్రశ్నోత్తరం నిగమయతి (ఏత దితి.) హేతాత హేనృప, హరే శ్చేష్టాం ప్రతి యద్య దాత్మా త్వం పృష్టవాన్ తత్సర్వం తే తుభ్యం కథితం. కృతార్థతాపరీక్షాయై పృచ్ఛతి (కిం భూయః శ్రోతు మిచ్ఛసీతి.) భూయః పునః. ౧౩

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, పఞ్చమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః

ఏత న్నిశమ్య మునినాఽభిహితం పరీక్షి ద్వ్యాసాత్మజేన నిఖిలాత్మదృశా సమేన,
తత్పాదపద్మ ముపసృత్య నతేన మూర్ధ్నా బద్ధాంజలి స్త మిద మాహ స విష్ణురాతః. ౧

రాజోవాచ—

సిద్ధోఽస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి భవతా కరుణాత్మనా,
శ్రావితో యచ్చ మే సాక్షా దనాదినిధనో హరిః. ౨

నాత్యద్భుత మహం మన్యే మహతా మచ్యుతాత్మనామ్.
అజ్ఞేషు తాపత ప్తేషు భూతేషు యదనుగ్రహః. ౩

పురాణసంహితా మేతా మశ్రౌష్మ భవతో వయమ్,
యస్యాం ఖలూ త్తమశ్లోకో భగవా ననువర్ణ్యతే. ౪

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః.

ఆత్మన స్సిద్ధార్థతాం కృతజ్ఞతాం చావిష్కుర్వ న్నాహ రాజేత్యాహ సూతః (ఏవ మితి.) మునినా శుకేన అభిహిత మేత "త్కిం భూయ శ్శ్రోతు మిచ్ఛసీ" త్యేత న్నిశమ్య కథం భూతేన సమేనేతి భావప్రధానో నిర్దేశః. సామ్యేన నిఖిలాత్మనః పశ్యతీతి తథా తేన నతేన నమ్రేణ మూర్ధ్నా తస్య పాదపద్మ ముపసృత్య సంస్పృశ్య స విష్ణురాతః పరీక్షిత్ తం మునిం ప్రతీదం వక్ష్యమాణ మాహ. ౧

(సిద్ధ ఇతి.) సిద్ధోస్మి సిద్ధార్థోఽస్మి, కుతః, యతః భవతాఽనుగృహీతోఽస్మి. కోసా వనుగ్రహః, మే మహ్య మనాదినిధనో హరిః చశబ్దా త్తత్ప్రాప్త్యుపాయ శ్చ శ్రావిత ఇతి య దేషః. ౨

కరుణాత్మతా మావిష్కరోతి (నాత్యద్భుత మితి.) అచ్యుతే ఆత్మా మనో యేషాం తేషా మత ఏవ మహతాం వాత్సల్యసౌశీల్యాదిగుణోత్కృష్టానాం భవతా మిదం నాత్యద్భుతం కిం తత్ య దజ్ఞేష్వత ఏవ తాపత్రయత ప్తేషు భూతే ష్వనుగ్రహ ఇత్యేతత్. ౩

(పురాణసంహితా మితి) భవత స్సకాశా దశ్రౌష్మ శ్రుతవంతః. కథంభూతాం? యస్యాం సంహితాయామ్. ౪

(తక్షకదష్టపరీక్షిన్ముక్తిః)

భగవం స్తక్షకాదిభ్యో మృత్యుభ్యో న బిభే మ్యహమ్,
ప్రవిష్టో బ్రహ్మనిర్వాణ మభయం దర్శితం త్వయా. ౫

అనుజానీహి మాం బ్రహ్మ న్వాచం యచ్ఛామ్యధోఽక్షజే,
ముక్తకామాశయం చేతః ప్రవేశ్య విసృజా మ్యసూన్. ౬

అజ్ఞానం చ నిరస్తం మే జ్ఞానవిజ్ఞాననిష్ఠయా,
భవతా దర్శితం క్షేమం పరం భగవతః పదమ్. ౭

సూత ఉవాచ—

ఇత్యుక్త స్త మనుజ్ఞాయ భగవా న్బాదరాయణిః,
జగామ భిక్షుభి స్సాకం నరదేవేన పూజితః. ౮

సిద్ధోఽస్మీత్యేత దుపపాదయతి (భగవ న్నితి.) అభయహేతుత్వానాత్మానం విశినష్టి- త్వయా దర్శితం అభయం నిర్వాణం ఆనందరూపం బ్రహ్మ ప్రవిష్టః. తదనుభవన్మగ్న ఇత్యర్థః. ౫

యదుక్తం "కిం భూయః శ్రోతు మిచ్ఛసీతి" తత్ర సిద్ధోఽహం న కించి చ్ఛ్రోతు మిచ్ఛామి, కిం త్వనుజ్ఞాం దేహీత్యాహ (అనుజానీహీతి.) హే బ్రహ్మన్ వాచం యచ్ఛామి మౌనం బిభర్మి. ముక్తాః కామా ఆశయా స్తద్వాసనా శ్చ యస్మాత్ తచ్చేతః. అధోఽక్షజే నివేశ్యాసూన్ ప్రాణాన్ విసృజామి తదర్థం మా మనుజానీహి. ౬

పున స్సిద్ధార్థతా మేవావిష్కరోతి (అజ్ఞాన మితి.) జ్ఞానం ఉపదేశజన్యం విజానం భగవదనుభవాత్మకం తన్నిష్ఠయా అజ్ఞానం దేహాత్మభ్రమస్వతంత్రాత్మభ్రమమూలం నిరస్తం భవతా క్షేమం కేవలసుఖరూపం భగవతః పదం స్వరూపం యతో దర్శితమ్. ౭

(ఇతీతి.) తం రాజాన మనుజ్ఞాయ అనుజ్ఞాప్య నరదేవేన రాజ్ఞా పూజితః భిక్షుభి ర్మునిభి స్సహ జగామ. ౮

పరీక్షి దపి రాజర్షి రాత్మ న్యాత్మాన మాత్మనా,
సమాధాయ పరం దధ్యా వస్పందాసు ర్యథా తరుః. ౯

ప్రాక్కూలే బర్హి ష్యాసీనో గంగాకూల ఉదఙ్ముఖః,
బ్రహ్మభూతో మహాయోగీ నిస్సంగ శ్ఛిన్నసంశయః. ౧౦

తక్షకః ప్రహితో విప్రాః క్రుద్ధేన ద్విజసూనునా,
హంతుకామో నృపం గచ్ఛ న్దదర్శ పథి కాశ్యపమ్. ౧౧

తం తర్పయిత్వా ద్రవిణై ర్నివర్త్య విషహారిణమ్,
ద్విజరూపప్రతిచ్ఛన్నః కామరూపోఽదశ న్నృపమ్.

బ్రహ్మభూతస్య రాజర్షే ర్దేహోఽహిగరళాగ్నినా,
బభూవ భస్మసా త్సద్యః పశ్యతాం సర్వదేహినామ్. ౧౩

(పరీక్షి దపీతి.) ఆత్మని పరమాత్మని ఆత్మానం ఆత్మనైవ సమ్య గాధాయ పరమాత్మ శేషతైకరసం స్వాత్మాన మేవ ధ్యాతేత్యర్థః. ౯

గఙ్గాతీరే ప్రాగగ్రదర్భేషు ఉదఙ్ముఖ ఆసీనః యథా తరుః, తద్వ దస్పందాసుః తిరోహిత సర్వేంద్రియవ్యాపారః నిస్సఙ్గః దేహతదనుబంధాద్యభిమానరహితః. ఛిన్నాః సంశయాః దేహాత్మజీవ పరమాత్మభేదాభేదాదిసంశయాః యేన సః మహాయోగీ మహాసమాధియుక్తః బ్రహ్మభూతః సంశుద్ధావస్థః బ్రహ్మశబ్దో ముక్తావస్థజీవపరః ముక్తోఽభవ దితి యావత్. ౧౦

తదా హేవిప్రాః క్రుద్ధేన ద్విజసూనునా ప్రచోదిత స్తక్షకః నృపం హంతుకామో గచ్ఛ న్పథి కాశ్యపం దదర్శ. ౧౧

తం విషచికిత్సయా పరీక్షిద్రక్షణేన ద్రవ్యార్జనాయ గచ్ఛంతం. స్వాలీఢస్య వృక్షస్య భస్మీభూతస్య పున రఙ్కురాదిక్రమేణోత్పాదనా ద్విషహారిణం, తదపేక్షితద్రవిణైః సంతర్ప్య నివర్త్య ద్విజరూపేణ తిరోహిత స్సన్ అదశత్. ౧౨

నిర్జీవస్య శరీరస్య దంశనేన భస్మీకరణం పుత్రకృత్య మివ జాత మిత్యాహ (బ్రహ్మభూత స్యేతి) ముక్తావస్థాం ప్రాప్తస్య రాజర్షేః దేహః, సర్వదేహినాం పశ్యతాం సతాం సద్య అహి గరలాగ్నినా, భస్మసా దభవత్. ౧౩

(జనమేజయకృతసర్పయాగః)

హాహాకారో మహా నాసీ ద్భువి ఖే దిక్షు సర్వతః,
విస్మితా హ్యభవ న్సర్వే దేవాసురనరాదయః. ౧౪

దేవదుందుభయో నేదు ర్గంధర్వాప్సరసో జగుః,
వవృషుః పుష్పవర్షాణి విబుధా స్సాధువాదినః. ౧౫

జనమేజయ స్స్వపితరం శ్రుత్వా తక్షకభక్షితమ్,
తదాఽఽజుహావ సంక్రుద్ధో నాగా న్సత్రే మహాద్విజైః. ౧౬

సర్పసత్రే సమిద్ధేఽగ్నౌ దహ్యమానా న్మహోరగాన్,
దృష్ట్వేంద్రం భయసంవిగ్న స్తక్షక శ్శరణం యయౌ. ౧౭

అపశ్యం స్తక్షకం తత్ర రాజా పారీక్షితో ద్విజాన్,
ఉవాచ తక్షకః కస్మా న్న దహ్యేతోరగాధమః. ౧౮

తత్క్షణం సర్వేషాం దుఃఖం తతః పర ముత్సవం చాహ (హాహాకార ఇతి.) భువి ఖే ఆకాశే సర్వతః, సర్వాసు దిక్షు. ౧౪-౧౫

ప్రాసఙ్గిక మాహ (జనమేజయ ఇత్యాదినా.) తదా సత్రే క్రోధేన ప్రారబ్ధే సర్వసర్పాభిచార యాగే సర్పా నాజుహావ మన్త్రై రాచకర్ష. సర్వసర్పాహ్వానే కారణం (క్రుద్ధ ఇతి.) ౧౬

(సర్పసత్ర ఇతి.) సమిద్ధే ప్రజ్వలితే దహ్యమానా న్దృష్ట్వా తక్షకాఖ్యసర్పః, ఇన్ద్రం శరణం యయౌ. ౧౭

(అపశ్య న్నితి.) పారీక్షితః పరీక్షితః పుత్రః తక్షక మపశ్యన్ ఉవాచ ఉక్త మేవాహ (తక్షకః కస్మా దితి..) ౧౮

తం గోపాయతి రాజేంద్ర శక్ర శ్శరణ మాగతమ్,
తేన సంస్తంభిత స్సర్ప స్తస్మా న్నాగ్నౌ పత త్యసౌ. ౧౯

పారీక్షిత ఇతి శ్రుత్వా ప్రాహ ర్త్విజ ఉదారధీః,
సహేంద్ర స్తక్షకో విప్రా నాగ్నౌ కి మితి పాత్యతే. ౨౦

తచ్ఛ్రుత్వాఽఽజుహువు ర్విప్రా స్సహేంద్రం తక్షకం మఖే,
తక్షకాశుపతస్వేహ సహేంద్రేణ మరుత్వతా. ౨౧

ఇతి బ్రహ్మోదితాక్షేపైః స్థానా దింద్రః ప్రచాలితః,
బభూవ సంభ్రాంతమతి స్సవిమాన స్సతక్షకః. ౨౨

తం పతంతం విమానేన సహతక్షక మంబరాత్,
విలోక్యాంగిరసః ప్రాహ రాజానం తం బృహస్పతిః. ౨౩

ఇత్థం పృష్టాః ప్రాహు ర్విప్రాః (కి మితి.) హేరాజేంద్ర తం తక్షకం శరణం గతం ఇంద్రో గోపాయతి. తస్మా త్తేన శక్రేణ సంస్తమ్భితః నివారితోఽసౌ తక్షక స్సర్పః అగ్నౌ న పతతి. ౧౯

ఇతి విప్రవచ శ్శ్రుత్వా పారీక్షిత ఉదారధీః విపులబుద్ధిః, పునః ఋత్విజః ప్రాహ (సహేంద్ర ఇతి.) హేవిప్రాః ఇంద్రసహిత, స్తక్షకః కి మితి న పాత్యతే, ౨౦

తత్పారీక్షితోక్తం శ్రుత్వా విప్రాః ఋత్విజః మఖే యాగే సహేంద్రం తక్షక, మాజుహావుః ఆహ్వానప్రకారం దర్శయతి (తక్షకేతి.) హేతక్షక మరుద్గణావృతేనేంద్రేణ సహాగ్నౌ, పతస్వేతి. ౨౧

ఇత్థంభూతైః బ్రాహ్మణోదితాక్షేపైః, బ్రాహ్మణోక్తపరుషవాక్యైః సవిమాన స్సతక్షక, స్థానా చ్చ్యావితః సంభ్రాంతమతి ర్భీతచిత్తో బభూవ, ౨౨

(త మితి.) త మింద్ర, మమ్బరా త్పతంతం అవలోక్య అఙ్గిరసః పుత్రో బృహస్పతిః రాజానం జనమేజయం ప్రాహ. ౨౩

(బృహస్పతినా జనమేజయాయ వేదాంతోపదేశ:)

నైష త్వయా మనుష్యేంద్ర వధ మర్హతి సర్పరాట్,
అనేన పీత మమృత మతోఽయ మజరామరః. ౨౪

జీవితం మరణం జంతో ర్గతి స్స్వేనైవ కర్మణా,
రాజం స్తతోఽన్యో నాన్యస్య ప్రదాతా సుఖదుఃఖయోః. ౨౫

సర్పచోరారివహ్న్యంబుక్షుత్తృడ్వ్యాధ్యాదిభి ర్నృప,
పంచత్వ మృచ్ఛతే జంతు ర్భుంక్తే ప్రారబ్ధకర్మ తత్. ౨౬

తస్మా త్సత్ర మిదం రాజ స్సంస్థీయేతాభిచారికమ్,
సర్పా అనాగసో దగ్ధా జనై ర్దిష్టం హి భుజ్యతే. ౨౭

ఇత్యుక్త స్స తథేత్యాహ మహర్షే ర్మానయ న్వచః,
సర్పసత్రా దుపరతః పూజయామాస వాక్పతిమ్. ౨౮

తదాహ (నైష ఇతి.) హేమనుష్యేంద్ర ఏష సర్పరాట్ తక్షకః. త్వయా వధం నార్హతి న వధ్య ఇత్యర్థః. తత్ర హేతుః. అనేన తక్షకేణ. ౨౪

పితృఘాతుకతక్షకవిషయక్రోధశాంతయే తత్త్వ ముపదిశతి (జీవిత మితి.) జన్తోః ప్రాణినః, గతిః స్వర్గనరకాదిగతి శ్చ అతో హేరాజన్ తేన స్వకర్మణా వినా సుఖదుఃఖప్రదః నాన్యోఽస్తి. ౨౫

నన్వపరోక్షం తక్షకేణ పితా దగ్ధో దృష్టః. న తు కర్మణేత్యత ఆహ (సర్పేతి.) సర్పాదిభిః జంతుః మరణ మృచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి యత్ త దారబ్ధం కర్మైవ భుఙ్క్తే స్వకృతకర్మప్రయుక్తా స్సర్పాదయో న స్వతంత్రా ఇతి భావః. ౨౬

(తస్మా దితి.) యత ఏవం తస్మాత్ హేరాజన్ ఇద మాభిచారికం సత్రం సంస్థీయేత సమాప్యతాం వృథా నిరపరాధాః, సర్పా దగ్ధాః. కుతః హి యస్మా జ్జనై ర్దిష్టం ప్రారబ్ధ మేవ భుజ్యతే. ౨౭

(ఇతీతి.) స జనమేజయః, మహర్షేః బృహస్పతే ర్వచో మానయన్, తథేత్యాహ సత్రం సమాప్యతా మిత్యాహ (సర్పసత్రా దితి.) వాక్పతిం బృహస్పతిమ్. ౨౮

సైషా విష్ణో ర్మహామాయా బాధ్యబాధకలక్షణా,
యయా ముహ్య త్యసా వాత్మా భూతేషు గుణవృత్తిభిః ౨౯

న యత్ర దుర్భావ్యతయా విభావ్యతే మాయాఽఽత్మవాదే సకృ దాత్మవాదిభిః,
న యద్వికారో వివిధ స్తదాశ్రయో మన శ్చ సంకల్పవికల్పవృత్తి యత్. ౩౦

న యత్ర సృజ్యం సృజతోభయోః పరం వచ శ్చ జీవ స్త్రిభి రన్విత స్స్వయమ్,

---

నను కథం విదుషా మప్యేవం సమ్మోహనం యతో బ్రాహ్మణకోపా త్పరీక్షితో మృత్యు ర్జన మేజయకోపా చ్చ సర్పాణా మిత్యాది తత్రాహ (సైషేతి.) బాధ్యబాధకేతిభావప్రధానో నిర్దేశః బాధ్యత్వ బాధకత్వే లక్షయ త్యాపాదయతి తథా తత్త్వం న సాక్షా త్కింతు జీవమోహనద్వారే త్యభిప్రేత్యాహ (యయేతి.) యయా మాయయా నిదానభూతయా భూతేషు విషయేషు గుణవృత్తిభిః. అసౌ ఆత్మా ముహ్యతి. ౨౯

విష్ణో ర్మాయేతి సంబంధోక్త్యా తస్యాపి తయా మోహాదిశఙ్కాం వారయ న్సమాధిదశాయా మనుసంధేయం పరమాత్మస్వరూప మాహ (న యత్రేతి.) ఆత్మవాదిభిః పరమాత్మస్వరూపనిరూపకైః సకృదప్యాత్మవాదే పరమాత్మస్వరూపనిరూపణే క్రియమాణే దుర్భావ్యతయా దుర్విభావ్యత్వేన న విభావ్యతే స్వకార్యకరణే నావతిష్ఠతే సా మాయా యత్ర పరమాత్మస్వరూపే న స్వకార్యక్షమేతి కిం పున ర్వక్తవ్య మిత్యర్థః. కించ యత్ యత్ర పరమాత్మని తదాశ్రయః మాయాశ్రయః, మాయాప్రయుక్తమోహమూలకః వివిధోవికారః కుతర్కరూపో, నాస్తి తస్య తదవిషయత్వా దితి భావః. యత్ యత్ర సంకల్పవికల్పాభ్యాం వర్తత ఇతి తథా. త న్మన శ్చ నాస్తి న తద్విషయీకరోతి నివృత్తసంకల్పవికల్పయోగపరిశుద్ధ మనోవిషయత్వా దితి భావః. ౩౦

కిం చ (న యత్రేతి.) సృజ్యం శరీరం సృజతీతి సృజత్ కర్మ తేన సహ సృజ్యం యత్ర నాస్తి కర్మ తదాయత్తం శరీరం చ యత్ర నాస్తీత్యర్థః. ఉభయోః కర్మతత్కల్పితదేహయోః పరం తాభ్యాం సాధ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం ఫలం చ యత్ర నాస్తీత్యర్థః. వచ శ్చ దేవమనుష్యాదిశబ్దజాతం చ యత్ర న వర్తతే తదిత్థంభూతం పరమాత్మస్వరూపమిత్యర్థ, తతః కిమత ఆహ జీవః, స్వయం త్రిభి రన్వితోఽపి గుణత్రయవశ్యోఽపి తన్మునిః తాదృశపరమాత్మస్వరూపమననపరః ఏతత్పృథివ్యాద్య చిత్తత్వం నిషిధ్య పరిహృత్య ఊర్మీ న్ అశనాయాపిపాసాశోకమోహజరామృత్యూం శ్చ నిషిధ్య విరమేత్ సమాహితమనస్కతయా నివృత్తవ్యాపారో భవేత్. ఉత్పాదితబాధ్యబాధక మితి క్రియావిశేషణం

(బృహస్పతినా జనమేజయాయ వేదాంతోపదేశః)

తదేత దుత్పాదితబాధ్యబాధకం నిషిధ్య చోర్మీన్ విరమేత తన్మునిః. ౩౧

పరం పదం వైష్ణవ మామనన్తి త ద్యన్నేతి నేతీ త్యత దుత్సిసృక్షవః,
విసృజ్య దౌరాత్మ్య మనన్యసౌహృదా హృదోపగుహ్యావసితం సమాహితైః. ౩౨

త ఏత దధిగచ్ఛన్తి విష్ణో ర్యత్పరమం పదమ్,
అహంమమేతి దౌర్జన్యం న యేషాం దేహగేహజమ్. ౩౩

అతివాదాం స్తితిక్షేత నావమన్యేత కంచన,
న చేమం మర్త్య మాశ్రిత్య వైరం కుర్వీత కేనచిత్. ౩౪

పరస్పరం ఉద్భవాభిభవహేతుభూతం గుణత్రయం యథా. ఉత్పాదితం స్యా త్తథా నిషిధ్యేత్యర్థః. ౩౧

కిం చ తదేవ వైష్ణవం పదం పరం, మామనంతి వైష్ణవ మిత్యభేదసంబంధే విశేషణం, పరం ప్రకృతిపురుషవిలక్షణం పరం సర్వోత్కృష్టం వా పద్యత ఇతి పదం స్వరూపం కిం తత్ యన్నేతి నేతి ప్రకృతిప్రాకృతజడాజడవస్తు యాదృశం తాదృశం న భవతీ త్యత ఉత్సిసృక్షవః తద్వ్యతిరిక్త చేతనాచేతనం వ్యావర్తయితు మిచ్ఛవః దౌరాత్మ్యం రాగద్వేషాదికం, అహంమమాభిమానం వా విసృజ్య అనన్యసౌహృదాః నాన్యస్మిన్ భగవద్వ్యతిరిక్తే సౌహృదం యేషాం తే హృదోపగుహ్య ధ్యానాదినా సంశ్లిష్య సమాహితైః సమాధినిష్ఠైః అవసితం నిశ్చితమ్. ౩౨

దౌరాత్మ్యం విసృజ్యేత్యుక్త్యా తత్త్యాగస్య సాధనవిష్పాదనద్వారా భగవత్ప్రాప్తిసాధనత్వం సూచితం. తత్స్పష్ట మేవాహ (ఏత దితి.) యేషాం గేహదేహజం దేహగేహవిషయం అహంమమేతి దౌర్జన్యం నాస్తి త ఏతే త ద్విష్ణోః పరమం పద మధిగచ్ఛంతి ఉపాసనయా సాక్షాత్కుర్వంతి. గత్యర్థా బుధ్యర్థాః యద్వా ప్రాప్నువంతి. ౩౩

తదేవం బాధ్యబాధకభావస్య భగవన్మాయాప్రయుక్తత్వ మభిధాయ తదనుప్రసక్తం చ పరిహృతం తన్మాయాతితీర్షూణాం వృత్తి మాహ (అతివాదా నితి.) అతిక్రాంతవాదాన్ విరుద్ధవాదాన్, పరుషవచాంసీతి యావత్. ఇమం మర్త్యం దేహ, మాశ్రిత్యాత్మత్వేనాభిసంధాయ కేనచి దపి వైరం, న కుర్యాత్. ౩౪

నమో భగవతే తస్మై కృష్ణాయాకుంఠమేధసే,
యత్పాదామ్బురుహధ్యానా త్సంహితా మధ్యగా మిమామ్. ౩౫

శౌనక ఉవాచ—

పైలాదిభి ర్వ్యాసశిష్యై ర్వేదాచార్యై ర్మహాత్మభిః,
వేదా శ్చ కథితావ్యస్తా ఏతత్సౌమ్యాభిధేహి నః. ౩౬

సూత ఉవాచ—

సమాహితాత్మనో బ్రహ్మ న్బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః,
హృద్యాకాశా దభూ న్నాదో వృత్తిరోధా ద్విభావ్యతే. ౩౭

యదుపాసనయా బ్రహ్మ న్యోగినో మల మాత్మనః,
ద్రవ్యక్రియాకారకాఖ్యం ధూత్వా యా న్త్యపునర్భవమ్. ౩౮

శాస్త్రసమాప్తౌ గురునమస్కారాత్మకం మఙ్గళ మాచరతి (నమ ఇతి.) కృష్ణాయ కృష్ణద్వైపాయనాయ అకుంఠమేధసే అసంకుచితబుద్ధయే, అధ్యగాం అధిగతవా నస్మి. ౩౫

ఇమాం సంహితా మధ్యగా మిత్యుక్తం. తత్ర పురాణసంహితావిభాగం విశేషతో బుభుత్సు స్తావ త్తన్మూలభూతవేదవిభాగం పృచ్ఛతి (పైలాదిభి రితి.) వేదాచార్యైః వేదాచారనిరతైః తత్ప్రవర్తకై శ్చ కథితా, వ్యస్తాః విభక్తాః ఏతద్విభాగవైవిధ్యం నోఽస్మభ్యం అభిధేహి. ౩౬

ఇత్థ మాపృష్ట స్తం విభాగం వివక్షు స్తావ, ద్బాదరాయణజన్మా విభాగేనైవ ప్రవృత్త ఇతి వక్తుం తావ ద్వేదావిర్భావక్రమ మాహాష్టభిః (సమాహితాత్మన ఇతి.) హే బ్రహ్మన్ శౌనక. భగవతి సమాహితః ఆత్మా మనో యేన తస్య పరమేష్ఠిన శ్చతుర్ముఖస్య హృది య ఆకాశ స్తస్మా న్నాదః అభూత్, ఆకాశసంస్పృష్టవాయుపరిణామాత్మకప్రాణఘోష ఆవిర్బభూవ, నాదం విశినష్టి- యో, వృత్తిరోధాత్ శ్రోత్రవృత్తినిరోధాత్ విభావ్యతే శ్రోత్రపిధానా చ్ఛ్రూయత ఇత్యర్థః. ౩౭

కిం చ. యస్య నాదస్యోపాసనయా, యోగినః, ద్రవ్యక్రియాకారకాఖ్యం ఆత్మనో మలం విధూయాపునర్భవం మోక్షం ప్రాప్నువంతి, జ్ఞానోత్పాదకత్వా త్తదుపాసనాయా ఇతి భావః. ద్రవ్యం శరీరం, క్రియా పుణ్యాపుణ్యాత్మకం కర్మ కారక మింద్రియం, ఏవం త్రిధా ఖ్యాయతే ఇతి. తథా దేహేంద్రియతదుభయవిషాద్యకర్మాఖ్యం మల మిత్యర్థః. ౩౮

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

తతోఽభూ త్త్రివృదోంకారో యోఽవ్యక్తప్రభవ స్స్వరాట్,
య త్త ల్లిఙ్గం భగవతో బ్రహ్మణః పరమాత్మనః. ౩౯

శృణోతి య ఇమం స్ఫోటం సుప్తశ్రోత్రేణ శూన్యదృక్.
యేన వా గ్వ్యజ్యతే యస్య వ్యక్తి రాకాశ ఆత్మనః. ౪౦

స్వధామ్నో బ్రహ్మణ స్సాక్షా ద్వాచకః పరమాత్మనః,
స సర్వమన్త్రోపనిష ద్వేదబీజం సనాతనమ్. ౪౧

(తత ఇతి.) తతో నాదా త్త్రివృదోంకారోఽభవత్, ప్రథమం సాధారణరూపేణ ప్రతిపన్న శ్శబ్దః ప్రణవరూపేణ వ్యక్తో బభూవేత్యర్థః. త్రివృత్ త్రయాణా మకారోకారమకారాణాం వృత్ వర్తనం యస్మి న్సః, త్రిమాత్రో వా, త మేవ విశినష్టి. అవ్యక్తప్రభవః అయోగిభి ర్జ్ఞాతు మశక్యప్రభవః స్వయ మేవ రాజత ఇతి స్వరాట్ య త్తత్, బ్రహ్మణః పరమాత్మనో, లిఙ్గం జ్ఞాపకం వాచకం య త్తదితి నపుంసకత్వం లిఙ్గవిశేషణత్వాత్. ౩౯

కోఽసౌ పరమాత్మేత్యత స్తం వద న్ప్రణవస్య తద్వాచకతా మాహ (శృణోతీతి సార్ధేన.) సుప్తశ్రోత్రేణేతి సమ స్తం పదం. య ఇమం స్ఫోటం ప్రణవరూపం శబ్దం సుప్తశ్రోత్రేణాపి శృణోతి శ్రోత్రే పిహితే సత్యపి శృణోతీత్యర్థః. యః శ్రోత్రయోః దృఢపిహితయో స్సతో రిమం స్ఫోటం శృణోతి స పరమాత్మైవ న తు జీవ స్తస్య కరణాయత్తజ్ఞానత్వా దితి భావః. పరమాత్మత్వకరణాయ త్త జ్ఞాన ఇత్యాహ (శూన్యదృ గితి.) శూన్యేపీంద్రియవర్గే పశ్యతీతి శూన్యదృక్ జీవస్య నాదోపలబ్ధి స్తు పరమాత్మద్వారికేతి భావః. యద్వా ప్రణవ మేవ విశినష్టి. శృణోతీతి శూన్యదృక్ అర్థాంతజ్ఞానరహితః పిహితకర్ణేన విషయాంతరాగోచరతయా శ్రూయమాణ ఇత్యర్థః. యేన వాగ్వ్యజ్యతే ప్రచోదితా సత్యభివ్యజ్యతే యస్యాత్మన ఆకాశో వ్యక్తిః శరీరం యద్వా యేన ప్రణవేన వా గ్వ్యజ్యతే లౌకిక వైదికశబ్దరాశి రభివ్యజ్యతే, యస్యాత్మనః ప్రణవస్వరూప స్యాకాశః హృదయాకాశః వ్యక్తి రభివ్యక్తి స్థానమ్ ౪౦

స్వధామ్నః స్వమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనో వాచకః కించ (స ఇతి.) సర్వేషాం మంత్రాణా ముపనిషదాం వేదానాం చ బీజం కారణం, సనాతన మిత్యనేన తస్య హృదయా కాశేఽభివ్యక్తిమాత్రం నతూత్పత్తి రిత్యభిప్రేతమ్. ౪౧

తస్య హ్యాసం స్త్రయో వర్ణా అకారాద్యా భృగూద్వహ,
ధార్య న్తే యై స్త్రయో భావా గుణనామార్థవృ త్తయః. ४२

తతో౽క్షరసమామ్నాయ మసృజ ద్భగవా నజః,
అ న్తస్థోష్మస్వరస్పర్శం హ్రస్వదీర్ఘాదిలక్షణమ్. ४३

తే నైవాసౌ చతుర్వేదాం శ్చతుర్భి ర్వదనై ర్విభుః,
సవ్యాహృతికా న్సోంకారాం శ్చాతుర్హోత్రవివక్షయా. ४४

పుత్రా నధ్యాపయ త్తాం స్తు బ్రహ్మర్షీ న్బ్రహ్మకోవిదాన్,
తే తు ధర్మోపదేష్టారః స్వపుత్రేభ్య స్సమాదిశన్. ४५

(తస్యేతి.) హేభృగూద్వహ తస్య ప్రణవస్యావయవా స్త్రయః అకారాద్యాః అకారోకార మకారవర్ణాః ఆసన్ ఆవిర్బభూవుః, యద్వా తస్య ప్రణవస్య ప్రకృతిభూతా స్త్రయో వర్ణాః తా న్విశినష్టి (ధార్యత ఇతి.) యై రకారాదిభి, స్త్రయో భావా అర్థాః అనన్యార్హ శేషత్వానన్యశరణత్వానన్యభోగ్యత్వ రూపాః, గుణనామ్నాం ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వాదిగుణప్రతిపాదకానాం నారాయణాదినామ్నాం స్వార్థేషు యా వృ త్తయః అభిధా శ్చ ధార్య న్తే ప్రకాశకతయా కారణతయా వేతి భావః. ४२

తతః ప్రణవాత్ అక్షరసమామ్నాయం అక్షరసమాహార మసృజత్, అజ శ్చతుర్ముఖశరీరకః పరమపురుషః, అక్షరసమామ్నాయ మేవ విభజ్య విశినష్టి (అంతస్థేతి.) యరలవా అంతస్థాః, శషసహా ఊష్మాణః, అచ స్స్వరాః, కాదయో మావసానాః స్పర్శాః, హ్రస్వదీర్ఘ శబ్దౌ భావప్రధానౌ, ఆదిశబ్దేన ప్లుతత్వోదా త్తత్వస్వరితత్వాదిస్వధర్మసంగ్రహః జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయసంగ్రహ శ్చ అంతస్థాదయో లక్షణం స్వరూపం యస్య త మక్షరసమామ్నాయ మితి సంబంధః. ४३

(తేనేతి.) తేనాక్షరసమామ్నాయేనాసౌ చతుర్ముఖశరీరకో విభుః చతురో వేదా నావిష్కృతవా నితి శేషః, తత శ్చాతుర్హోత్రవివక్షయా చత్వారో హోతారః అధ్వర్యూపలక్షితా ఋత్విజః తై రనుష్ఠేయం కర్మ చాతుర్హోత్రం తద్వివక్షయా యజ్ఞప్రకాశనేచ్ఛయేత్యర్థః. సవ్యాహృతికాన్ సప్రణవాన్ చతురో వేదాన్ పుత్రాన్ మరీచ్యాదీన్, అధ్యాపయత్, పుత్రానితి "గతిబుద్ధి" త్యాదినా కర్మత్వే ద్వితీయా. పుత్రాన్విశినష్టి- బ్రహ్మకోవిదాన్ వేదోచ్చారణాదినిపుణాన్. తే తు మరీచ్యాదయో, వై దికధర్మో పదేష్టారః స్వపుత్రేభ్యః కశ్యపాదిభ్యః, సమాదిశన్ ఉపదిదిశుః. ४४-४५

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

తే పరంపరయా ప్రాప్తా స్త త్తచ్ఛిష్యై ర్ధృతవ్రతైః,
చతుర్యుగే ష్వథవ్యస్తా ద్వాపరాదౌ మహర్షిభిః. ౪౭

క్షీణాయుషః క్షీణసత్వా న్దుర్మేధా న్వీక్ష్య కాలతః,
వేదా న్బ్రహ్మర్షయో వ్యస్య న్హృదిస్థాచ్యుతచోదితాః. ౪౮

అస్మి న్నప్య న్తరే బ్రహ్మ న్భగవా న్లోకభావనః,
బ్రహ్మేశాద్యై ర్లోకపాలై ర్యాచితో ధర్మగు ప్తయే. ౪౯

పరాశరా త్సత్యవత్యా మంశాంశకలయా విభుః,
అవతీర్ణో మహాభాగ వేదం చక్రే చతుర్విధమ్. ౫౦

ఏవం పరంపరయా త త్తచ్ఛిష్యై స్తేషాం తేషాం శిష్యైః, ధృతవ్రతై ర్మహర్షిభి, శ్చతుర్షు యుగేషు. ప్రతిచతుర్యుగపర్యాయం ప్రాప్తాః, తత్ర ప్రతిద్వాపరాదౌ ప్రతిద్వాపర మాది ర్యస్య తత్సంబంధి లక్షణకాలస్య తస్మిన్ ద్వాపరాంతే వేదవిభాగప్రసిద్ధేః, శంతనుసమకాలం వ్యాసావతారప్రసిద్ధే శ్చ కాలతః యుగధర్మతః, క్షీణాయుషః అల్పాయుష్కా న్ క్షీణసత్వాన్ అల్పబలాన్, అల్పబుద్ధీం శ్చ జనా, నవలోక్య వ్యస్తా విభక్తా ఇత్యన్వయః. వ్యసనం నామాపరేభ్య శ్చతుర్భ్య వేదరాశిభ్య ఉద్ధృత్య సంహితాకరణేన ప్రవ ర్తనం తర్హి పురుషబుద్ధిప్రభవత్వానాదరణీయత్వం స్యా దిత్యాశఙ్క్యాహ (వేదా నితి.) హృదిస్థేనాచ్యుతేన చోదితాః వేదాన్ వ్యస్యన్ విభ క్తవంతః న తు స్వబుద్ధ్యేతి భావః. ౪౬-౪౮

తత్ర వైవస్వతమన్వంతరద్వాపరాదౌ వేదవిభాగక్రమం విశేషతో నిరూపయతి (ఏతస్మి న్నిత్యాదినా.) ఏతస్మి న్నంతరే వైవస్వతమన్వంతరే అష్టావింశతిచతుర్యుగద్వాపరాదా విత్యర్థః. లోకభావనః లోకా న్భావయతి అభ్యుదితా న్కరోతీతి తథా హేతుగర్భ మిదమ్. అతః. సత్యవత్యాం అంశాంశకలయా, అవతీర్ణః. హేమహాభాగ. ౪౯-౫౦

ఋగథర్వయజుస్సామ్నాం రాశీ నుద్ధృత్య వర్గశః,
చతస్ర స్సంహితా శ్చక్రే మాలామణిగణా దివ. ౨౦

తాసాం స చతుర శ్శిష్యా నుపాహూయ మహామతిః,
ఏకైకాం సంహితాం బ్రహ్మ న్నేకైకస్మై దదౌ విభుః. ౨౧

పైలాయ సంహితా మాద్యాం బహ్వృచాఖ్యా మువాచ హ,
వైశంపాయనసంజ్ఞాయ నిగదాఖ్యం యజుర్గణమ్. ౨౨

సామ్నాం జైమినయే ప్రాహ తథా ఛన్దోగసంహితామ్,
అథర్వాఙ్గిరసం నామ స్వశిష్యాయ సుమన్తవే. ౨౩

చాతుర్విధ్య మేవాహ (ఋగితి.) ఋగాదీనాం రాశిః స్వయం సాక్షాత్కృత్యేతి శేషః. వర్గశః ప్రకరణభేదేన రాశిభ్యః. ఉద్ధృత్య చతస్రః సంహితా శ్చక్రే. రాశే రుద్ధృత్యేతి పాఠ స్సుగమః దృష్టాంతే తథాదర్శనాత్. యథాఽనేకవిధమణిరాశే ర్మణిగణా నుద్ధృత్య మాలాః కుర్వంతి తద్వత్. ౨౦

అథ తాసాం సంహితానాం చతసృణాం మధ్యే ఏకైకాం సంహితాం చతురః శిష్యా నుపహూయ తత్రైకైకస్మై ఏకైకాం సంహితాం మహామతిః. పారాశర్యః దదౌ ఉపదిష్టవాన్. ౨౧

కస్మై కాం దదా విత్యత్రాహ (పైలాయేతి ద్వాభ్యామ్.) అనేకఋక్సముదాయరూపత్వా ద్బహ్వృచాఖ్యాం "తేషా మృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి" ఋగ్లక్షణం, తేషాం మంత్రబ్రాహ్మణాత్మక వేదైకదేశరూపాణాం మధ్యే యత్ర యేషు అర్థభేదేన విశిష్టైకార్థప్రతిపాదకత్వే వృవాంతరార్థభేదవశా త్పాదవ్యవస్థా సా ఋగితి తదర్థః. యజుర్గణస్య నితరాం గద్యమానత్వా న్నిగదాఖ్యత్వం యద్యపి ఋక్సామాఖ్యా మన్య ద్యత్ప్రశ్లిష్టపఠితం మంత్రజాతం తదేవ యజుః, తథా చ సూత్రితం "శేషే యజుః శబ్దః" ఇతి "ఉచ్చై రృచా క్రియతే ఉపాంశుయజుషేతి" యజుష ఉపాంశుపాఠస్యైవ శ్రవణా న్నిగదాఖ్య సంజ్ఞావిరోధ శ్చ తథాఽపి నిగదత్వ మత్ర న యజుషో లక్షణ ముచ్యతే కింతు యజుస్సంజ్ఞేష్వేవ కేషుచి న్మంత్రేషు పరసంబోధనరూపేషు ప్రోక్షణీ రాసాదయే" త్యేవ మాదిషు పరసంబోధనాయ నితరాం గద్యంత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వాచనికోపాంశుత్వబాధేన కార్యబలా దుచ్చైర్ధర్మయోగ ఉక్తః. ౨౨

(సామ్నా మితి.) అత్ర గీతాద్యాభూతా ఋచ స్సామశబ్దవివక్షితాః. "గీతిషు సామేతి" గీతిమాత్రస్య సామత్వసూత్రణాత్ సామ్నాం సంబంధినీం ఛందోగసంహితాం జైమినయే ప్రాహ అథర్వాఙ్గిరసం నామ శాఖాం సుమంతవే. ౨౩

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

పైల స్స్వాం సంహితా మూచే ఇన్ద్రప్రమితయే మునిః.
బాష్కలాయ చ సోఽప్యాహ శిష్యేభ్య స్సంహితాం స్వికామ్. ౫౪

చతుర్ధా వ్యస్య బోధ్యాయ యాజ్ఞవల్క్యాయ భార్గవ,
పరాశరాయాగ్నిమిత్రే ఇంద్రప్రమితి రాత్మవాన్. ౫౫

అధ్యాపయ త్సంహితాం స్వాం మాణ్డూకేయ మృషిం కవిమ్,
తస్య శిష్యో వేదమిత్ర స్సౌభర్యాదిభ్య ఊచివాన్. ౫౬

శాకల్య స్తత్సుత స్స్వాం తు పంచధా వ్యస్య సంహితామ్,
వాత్స్యముద్గలశాలీయగౌఖల్యశిశిరే ష్వధాత్. ౫౭

జాతుకర్ణశ్చ తచ్ఛిష్య స్సనిరుక్తాం స్వసంహితామ్,
బాలాకపైఙ్గవైతాలవిరజేభ్యో దదౌ మునిః. ౫౮

బాష్కలిః ప్రతిశాఖాభ్యో వాలఖిల్యాఖ్యసంహితామ్,
చక్రే పైలాయని ర్గార్గిః కాసార శ్చైవ తాం దధుః. ౫౯

పైలాదయ స్స్వస్వశాఖాం స్వశిష్యేభ్య ఊచు రిత్యాహ (పైల ఇతి.) స్వసంహితాం బహ్వృచాఖ్యాం ద్వేధా విభజ్య స్వపుత్రాయ ఇంద్రప్రమితయే శిష్యాయ బాష్కలాయ చ ఊచే. స చ బాష్కలోఽపి స్వికాం సంహితాం చతురా వ్యస్య విభజ్య హేభార్గవ బోధ్యాదిభ్య శ్చతుర్భ్య ఆహ ఆత్మవాన్ ధీమా నింద్రప్రమితి రపి స్వాం సంహితాః. స్వసుతం కవిం విద్వాంసం మండూకేయ మృషి మధ్యాపయామాస. తస్య మండూకేయస్య శిష్యో వేదమిత్రః. సౌభార్యాదిభ్య శ్శిష్యేభ్యః. ౫౪-౫౫-౫౬

తత్సుతః మండూకేయసుతః శాకల్య స్తు. స్వాం సంహితాం పఞ్చధా విభజ్య వాత్స్యాదిషు పఞ్చ స్వధాత్ తా నధ్యాపయామాసేత్యర్థః. ౫౭

తచ్ఛిష్యః శాకల్యశిష్యో జాతుకర్ణ స్తు సనిరుక్తాం సంహితాం విభజ్య నిరుక్తం నామ వైదిక పదవ్యాఖ్యానం తేన సాకం చతుర్ధా విభజ్యేత్యర్థః. బాలాకాదిభ్య. శ్చతుర్భ్యో దదౌ. ౫౮

బాష్కలిః పూర్వోక్తబాష్కలస్య పుత్రః. ప్రతిశాఖాభ్యః. ఉక్తసర్వశాఖాభ్యః. ఉద్ధృత్యేతి శేషః, వాలఖిల్యాఖ్యాం శాఖాం చక్రే తాం చ పైలాయన్యాదయ స్త్రయ అదదుః. ౫౯

బహ్వృచా స్సంహితా హ్యేతా ఏభి ర్బ్రహ్మర్షిభి ర్ధృతాః,
శ్రుత్వైతచ్ఛన్దసాం వ్యాసం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౦

వైశంపాయనశిష్యా వై చరకాధ్వర్యవోఽభవన్,
యే చేరు ర్బ్రహ్మహత్యాంహః క్షపణం స్వగురో ర్వ్రతమ్. ౬౧

యాజ్ఞవల్క్య శ్చ తచ్ఛిష్య ఆహాహో భగవ న్కియత్,
చరితే నాల్పసారాణాం చరిష్యేఽహం సుదుశ్చరమ్. ౬౨

ఇత్యుక్తో గురు రప్యాహ కుపితో యాహ్యలం త్వయా,
విప్రావమన్త్రా శిష్యేణ మదధీతం త్యజాస్వితి. ౬౩

దేవరాతసుత స్సోఽపి చ్ఛర్దిత్వా యజుషాం గణమ్,
తతో గతోఽథ మునయో దదృశు స్తా న్యజు ర్గణాన్. ౬౪

ఏవ మృక్శాఖావిభాగప్రకార మభిధాయ తచ్ఛ్రవణఫల మాహ (బహ్వృచ ఇతి) ఏతచ్ఛందసాం ఏతేషాం ఛందసాం వ్యాసం విభాగం శ్రుత్వా. సర్వైః పాపైః ప్రముచ్యతే. ౬౦

అథ తైత్తిరీయశాఖోత్పత్తిం ప్రస్తౌతి (వైశంపాయనశిష్యా ఇతి,) చరకాధ్వర్యవః అధ్వర్యుశాఖాధ్యయనా దధ్వర్యవ శ్చరకా శ్చాభవన్. తత్ర చరకశబ్దం నిర్వక్తి (యే చేరు రితి.) బ్రహ్మహత్యారూపమంహః. పాపం క్షపయతీతి తథా తత్స్వగురో రనుష్ఠేయం వ్రతం యే చేరుః, వ్రతచరణాచ్చరకసంజ్ఞా శ్చాభవన్, ౬౧

(యాజ్ఞవల్క్య ఇతి,) తచ్ఛిష్యః వైశంపాయనశిష్యః. యాజ్ఞవల్క్యః అయం పూర్వోక్తాదన్యః. ఆహ గురు మితి శేషః. ఉక్తి మేవాహ (అహో ఇత్యాదినా సుదుష్కర మిత్యంతేన.) హేభగవన్ అహో అల్పసారాణాం అల్పతపసా మేతేషాం చరితేన కియత్ అహం తు సుదుష్కరం వ్రతం చరిష్యామీతి. ౬౨

(ఇత్యుక్త ఇతి.) విప్రావమంత్రా విప్రావమానకర్త్రా, హేతుగర్భ మిదం. శిష్యేణ యాజ్ఞవల్క్యేన ఇతీత్థ ముక్తః కుపితో గురు రప్యాహ (కి మితి.) త్వయా అలం యాహి మదధీతం మత్తోఽధీత మాశు త్యజేతి, ౬౩

అథ దేవరాతసుతో యాజ్ఞవల్క్యః. యజుషాం గణం ఛర్దిత్వా ఉద్గీర్య గతః. ౬౪

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

యజూంషి తిత్తిరా భూత్వా తల్లోలుపతయాఽఽదదుః.
తైత్తిరీయా ఇతి యజుశ్శాఖా ఆస న్సుపేశలాః. ౬౫

యాజ్ఞవల్క్య స్తతో బ్రహ్మం శ్ఛన్దాం స్యధిగవేషయన్.
గురో రధీతా న్యపశ్య న్సూపతస్థేఽర్క మీశ్వరమ్. ౬౬

యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ—

ఓం నమో భగవతే ఆదిత్యాయాఖిలజగతా మాత్మస్వరూపేణ కాలస్వరూపేణ చతుర్విధభూతనికాయానాం బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తానా మన్తర్హృదయేషు బహి రపి చాకాశ ఇవో పాధినాఽవ్యవధీయమానో భగవా నేక ఏవ క్షణలవనిమేషాద్యవయవోప చితసంవత్సరగణేన తోయాదానవిసర్గాభ్యా మిమాం లోకయాత్రా మనువహతి, ౬౭

అథ మునయః ఛర్దితానా మాదానం విప్రరూపేణానుచిత మితి మత్వా తిత్తిరాఖ్యపక్షివిశేషా భూత్వా లోలుపతయా ఆదదుః జగృహుః. అతో యజుశ్శాఖాః, తైత్తిరీయసంజ్ఞా ఆసన్, సుపేశలా అతిరమ్యాః. బహువచన మవాంతరభేదవివక్షయా. ౬౫

కాణ్వమాధ్యందినశాఖాప్రవృత్తిం ప్రస్తౌతి (యాజ్ఞవల్క్య ఇత్యాదినా.) హేబ్రహ్మన్ గురో రధీతాని ఛందాం స్యధిగవేషయన్ అన్వేషయ న్నపశ్యన్ ఛర్దితత్వా దితి భావః. అర్క మాదిత్య మండలాంతర్వర్తిన మీశ్వరం సుప్తు, ఉపతస్థే తుష్టావ. ౬౬

స్తుతి మేవాహ (ఓం నమ ఇత్యాదినా) యో లోకయాత్రా మనువహతి తస్మై భగవతే ఆదిత్యాయ తుభ్యం నమ ఇతి సంబంధః, తదేవ దర్శయతి అఖిలేత్యాదినా. అఖిలజగదాత్మత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి చతుర్విధనికాయానాం దేవమనుష్యపశుపాదపభేదేన జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపేణ వా చతుర్విధానాం భూతసముదాయానాం, కింబహునా బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యన్తానాం అన్తర్హృదయేషు ఆకాశ ఇవ వ్యాప్యావ్యుపాధినా బ్రహ్మాది స్తమ్బపర్యంతేన వ్యవధీయమానః. అస్పృష్టవ్యాప్యగతదోష ఇత్యర్థః, కాలానురూపతాం ప్రపఞ్చయతి బహిః క్షణాదిభి రవయవై రుపచితేన సంవత్సరగణేన తోయాదానవిసర్గాభ్యాం లోకయాత్రాం లోకవృత్తిం, అనువహతి నిర్వహతి. ౬౭

యదుహవావ విబుధర్షభ సవితరదస్తప త్యనుసవన మహరహ రామ్నాయ విధినోపతిష్ఠమానానా మఖిలదురితవృజినబీజావభర్జనం భగవత స్స్వధీమహితపనమణ్డలమ్.

య ఉహవావ స్థిరచరనికరాణాం నిజనికేతనానా మింద్రియాసుగణా నాత్మనః స్స్వయ మాత్మా న్తర్యామీ ప్రచోదయతి. ౨౮

య ఏవేమం లోక మతికరాలవదనాన్ధకారసంజ్ఞాజగరగ్రహగృహీతం మృతక మివాచేతన మవలోక్యానుకమ్పయా పరమకారుణిక ఈక్ష యైవోత్థాప్యాహరహ రనుసవనం శ్రేయసి స్వధర్మాఖ్యాత్మావస్థానే ప్రవర్తయ త్యవనిపతి రివాసాధూనాం భయ ముదీరయ న్నటతి పరిత ఆశాపాలై స్తత్ర తత్ర కమలకోశాఞ్జలిభి రుపహృతార్హ ణః ౨౯

అఖిలజగదాత్మస్వరూపేణేత్యనేనాంతఃప్రవిశ్య ప్రేరకత్వరూపో గాయత్రీ ప్రథమపాదస్థ సవితృశబ్దార్థ ఉక్తః, అథ ద్వితీయపాదస్థభర్గశబ్దార్థవర్ణనేన స్తౌతి (యదుహేతి.) ఉహవా వేతి ప్రసిద్ధి ద్యోతకో నిపాతసముదాయః, భగవతః తవ యన్మండల, మథ స్తపతి, త త్స్వధీమహీతి సంబంధః, స్వధీమహి సుష్ఠు ధ్యాయేమేత్యర్థః. హేవిబుధర్షభ, హేసవితః, హేతపనేతి త్రీణి సంబోధనాని. మండలం విశినష్టి. అహరహః, అనుసవనం త్రిసంధ్యం ఆమ్నాయవిధినా వైదికమార్గేణ, ఉపతిష్ఠమానానాం జనానాం, యా న్యఖిలాని దురితాని, పాపాని వృజినాని తత్ఫలాని దుఃఖాని చ తాన్యేవ చ బీజాని యద్వా దురితాని వృజినానాం బీజ మజ్ఞానం చ భర్జయతీతి భర్జనం, త ద్భర్గ స్తేజో యస్య తత్. ౨౮

అథ తృతీయపాదార్థపర్వధీప్రచోదయితృత్వకథనేన స్తౌతి (యదుహ వావేతి.) ఉహవా వేతి పూర్వవత్, యో భవాన్, నిజనికేతనానాం స్వశరీరాణాం, స్థావరజఙ్గమసమూహానాం, మనఇంద్రియ ప్రాణగణా. నాత్మనో జీవాం శ్చ స్వయ మాత్మా. ధారకోఽంతర్యామీ చ సన్, ప్రచోదయతి, ౨౯

చతుర్విధపురుషార్థ ప్రదత్వ మావిష్కుర్వన్ స్వాభిప్రేతం నివేదయతి (య ఏవేతి.) అతి కరాలవదనో యోఽంధకారసంజ్ఞోఽజగరగ్రహ స్తేన గృహీతం గిలితం అత ఏవ మృతక మివ అచేతనం నిస్సంజ్ఞ మిమం లోకం అవలోక్యానితరసాధారణ్యా కృపాదృష్ట్యా ఉత్థాప్యాహరహ స్త్రిసంధ్యం స్వధర్మాఖ్యాత్మావస్థానే స్వధర్మాఖ్యం స్వారాధనధర్మాఖ్యం యదాత్మావస్థానం చిత్తసమాధానం తస్మిన్ శ్రేయసి ప్రవర్తతి య శ్చ భవా నవనీపతి రివానిమిషాధిపతిః దేవానా మధిపతి రసాధూనాం దుష్టసత్వానాం భయ ముదీరయన్ ఉత్థాపయ న్నటతి. య శ్చ పరిత, ఆశాపాలైః దిక్పాలైః కర్తృభిః కమల కోశాఞ్జలిభిః కమలకోశాకారై రంజలిభి రుపహృతం సమర్పిత మర్హణం యస్య సః అటతీతి పూర్వేణాన్వయః. ౩౦

(వేదవ్యాసేన వేదవిభాగకరణం)

అథ హ భగవం స్తవ చరణనలినయుగలం త్రిభువనగురుభి ర్వన్దితమహ మయాతయామయజుఃకామ ఉపసరామీతి. ౭౧

ఏవం స్తుత స్స భగవా న్వాజిరూపధరో హరిః.
యజూంష్యయాతయామాని మునయేఽదా త్ప్రసాదితః. ౭౨

యజుర్భి రకరో చ్ఛాఖాదశపంచశతై ర్విభుః.
జగృహే వాజిసంన్యస్తాః కాణ్వమాధ్యందినాదయః. ౭౩

జైమినే స్సామగ స్యాసీ త్సుమన్తు స్తనయో మునిః,
సుతన్వాం స్తత్సుత స్తాభ్యా మేకైకాం ప్రాహ సంహితామ్ ౭౪

సుకర్మా చాపి తచ్ఛిష్య స్సామవేదతరో ర్మహాన్,
సహస్రం సంహితాభేదం చక్రే సామ్నాం తతో ద్విజాః ౭౫

అథ హ నను హేభగవన్, త్రిభువనగురుభి ర్బ్రహ్మాదిభి రభివందిత ముక్తవిధస్య తవ పదకిషలయుగళ మహ మయాతయామయజుఃకామః అయాతయామాని అన్యై ర్యథావ దవిజ్ఞాతాని, అగతసారాణి వా యజూంషి కామయమానః ఉపసరామి భజామీత్యుపతస్థ ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౭౧

(ఏవ మితి.) స్తుతః ప్రసాదిత శ్చ హరి రాదిత్యశరీరకో భగవాన్ వాజిరూపధరః మునయే యాజ్ఞవల్క్యాయాదాత్ ఉపదిదేశ. ౭౨

(యజుర్భి రితి.) విభు ర్యాజ్ఞవల్క్యః, శతై రపరిమితైః, యజుర్భిః దశపఞ్చ పఞ్చదశ శాఖాః అకరోత్, స తై రితి పాఠే స విభు స్తై ర్వాజిరూపేణ హరిణా దత్తై ర్యజుర్భి రకరోత్. తతో వాజినా సంన్యస్తాః సమ్యక్ యాజ్ఞవల్క్యే నిహితాః శాఖా స్తతః కాణ్వా మాధ్యందినా శ్చ జగృహుః అధీతవంతః. ౭౩

జైమినేః సామ్నాం విభాగ మాహ (జైమినే రితి.) సామగస్య జైమినే ర్మునేః తనయః సుమన్తు ర్నామాసీత్. తత్సుత స్సుమన్తుసుతః సుతన్వాన్ తాభ్యాం పుత్రపౌత్రాభ్యాం చతుర్థ్యంత మిదం ద్వేధా విభజ్యైకైకాం ప్రాహేత్యర్థః. ౭౪

హిరణ్యనాభః కౌసల్యః పౌష్పిఞ్జి శ్చ సుకర్మణః,
శిష్యౌ జగృహతు శ్చాన్య ఆవన్త్యో బ్రహ్మవిత్తమః. ౭౭
ఉదీచ్యా స్సామగా శ్శిష్యా ఆస న్పఞ్చశతాని వై,
పౌష్పిఞ్జ్యావన్త్యయో శ్చాపి తాం శ్చోదీచ్యా న్ప్రచక్షతే. ౭౮
లోకాక్షి ర్లాఙ్గలిః కల్యః కుసీదః కుక్షిరేవ చ,
పౌష్పిఞ్జిశిష్యా జగృహు స్సంహితా స్తే శతం శతమ్. ౭౯
కృతో హిరణ్యనాభస్య చతుర్వింశతిసంహితాః
శిష్య ఊచే స్వశిష్యేభ్య శ్శేషా ఆవన్త్య ఆత్మవాన్. ౮౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కన్ధే, షష్ఠోఽధ్యాయః.

తచ్ఛిష్యః జైమినే శ్శిష్యః. మహాన్ మాహాత్మ్యయుక్తః. సుకర్మా నామ సామవేద ఏవ తరు స్తస్మా త్సామ్నాం సహస్రం సంహితానాం శాఖానాం భేదం చక్రే హేద్విజ. ౭౬

(హిరణ్యనాభ ఇతి.) కౌసల్య ఇతి హిరణ్యనాభవిశేషణం. పౌష్పిఞ్జి ర్నామైక స్తౌ సుకర్మణ శ్శిష్యౌ జగృహతుః తథా. (ఆవన్త్య) శ్చాన్య స్తస్యైవ శిష్యః. స చ. బ్రహ్మవిత్తమః సోఽపి జగ్రాహేత్యర్థః. ౭౭

(ఉదీచ్యా ఇతి.) పౌష్పిఞ్జ్యావన్త్యయో శ్చాపి. అపిశబ్దా ద్ధిరణ్యనాభ స్యాపి పఞ్చశతాని శిష్యా ఆసన్, తాం శ్చోదీచ్యాన్ సతః, కాంశ్చిత్ ప్రాచ్యాం శ్చ ప్రచక్షత ఇత్యర్థః. యథోక్తం వైష్ణవే "ఉదీచ్యా స్సామగా శ్శిష్యా స్తస్య పఞ్చశతం స్మృతాః, హిరణ్యనాభ శ్చావన్త్య స్సంహితా యై ర్ద్విజోత్తమైః. గృహీత స్తేఽపి చోచ్య న్తే పణ్డితైః ప్రాచ్యసామగా ఇతి. ౭౮

పున రప్యేతేషాం త్రయాణాం సుకర్మణ శ్శిష్యాణాం శిష్యాన్తరై శ్శాఖాబాహుల్యం దర్శయతి (లోకాక్షీతి ద్వాభ్యాం.) లోకాక్ష్యాదయ. శ్చత్వారః పౌష్పిఞ్జిశిష్యాః శతం శతం సంహితాః. జగృహుః. ౭౯

కృతో నామ హిరణ్యనాభస్య శిష్యః స చ స్వశిష్యేభ్య. శ్చతుర్వింశతిసంహితాః ఊచే. శేషాః అన్యా అపి యాః ప్రసిద్ధా శ్శాఖాః తాః, ఆవన్త్యః, స్వశిష్యేభ్య ఊచే. ౮౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చన్ద్రికాయాం, ద్వాదశస్కన్ధసమాఖ్యాయాం, షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ స ప్త మో ఽ ధ్యా యః

సూత ఉవాచ—

అధర్వవి త్సుమ న్తశ్చ శిష్యమధ్యాపయ త్స్వకామ్,
సంహితాం సోఽపి పథ్యాయ వేదదర్శాయ చో క్తవాన్. 1

శౌల్కాయని ర్బ్రహ్మ బలి ర్మోదగ్లః పిప్పలాయనిః,
వేదదర్శస్య శిష్యా స్తే పథ్యశిష్యా నథో శృణు. 2

కుముద శ్శునకో బ్రహ్మ న్జాజలి శ్చా ప్యథర్వవిత్. 3

బభ్రుశిష్యోఽప్యాఙ్గిరసై స్సైన్ధవాయన ఏవ చ.
అధీయేతాం సంహితే ద్వే సావర్ణ్యాద్యా స్తథాపరే. 4

అథ స ప్తమోఽధ్యాయః.

అథ క్రమప్రా ప్త మధర్వవేదవిభాగ మాహ (అధర్వవి దిత్యాదినా.) శిష్యం కబంధనామానం స్వీకాం సంహితాం అధ్యాపయత్ సోఽపి శిష్యోఽపి తాం ద్విధా విభజ్య తదు క్తం వై ష్ణవే "అథర్వవేదం స ముని స్సుమన్తు రమితద్యుతిః, శిష్య మధ్యాపయామాస కబంధం సోఽపి చ ద్విధా, కృత్వా తు వేదదర్శాయ తథా పథ్యాయ ద త్తవా" నితి. 1

స్వసంహితాం చతుర్ధా విభజ్య శౌల్కాయన్యాదీం శ్చతుర్థోఽధ్యాపయామాస, పథ్య స్తు త్రిధా విభజ్య త్రీ నిత్యాహ సారేన (శౌల్కాయని రితి.) హేబ్రహ్మన్. 2-3

తత్ర శునకేన ద్విధా విభక్తాం స్వసంహితాం తతో బభ్రుసైంధవాయనా వధీతవంతా విత్యాహ (బభ్రు రితి.) బభ్రుః సైంధవాయన శ్చాఙ్గిరసగోత్రప్రభవః శౌనకశిష్యా విత్యర్థః. సావర్ణ్యాద్యాః సైంధవాయనబభ్రో శ్శిష్యాః. 4

నక్షత్రకల్పశ్శాన్తిశ్చ కాశ్యపాఙ్గిరసాదయః.
ఏతే చాథర్వణాచార్యా శ్శృణు పౌరాణికా న్మునే. ౫

త్రైయ్యారుణిః కశ్యపశ్చ సావర్ణి రకృతవ్రణః,
వైశమ్పాయనహారీతౌ షడ్వై పౌరాణికా ఇమే. ౬

అధీయన్త వ్యాసశిష్యా త్సంహితాం మత్పితు ర్ముఖాత్,
ఏకైకా మహ మేతేషాం శిష్య స్సర్వాష్ష డధ్యగామ్. ౭

కాశ్యపోఽహం చ సావర్ణీ రామశిష్యోఽకృతవ్రణః,
అధీమహి వ్యాసశిష్యా చ్చతస్రో మూలసంహితాః. ౮

పురాణలక్షణం బ్రహ్మ న్బ్రహ్మర్షిభి నిరూపితమ్,
శృణుష్వ బుద్ధిమాశ్రిత్య వేదశాస్త్రానుసారతః. ౯

ఆద్యశబ్దవివక్షితా నాహ (నక్షత్రకల్ప ఇతి.) నక్షత్రకల్పః శాంతి శ్చ నక్షత్రకల్పః శాంతికల్ప శ్చేతి ద్వౌ. తదుక్తం "నక్షత్రకల్పో వేదానాం శాంతికల్ప స్తథైవ చే"తి కాశ్యపాః కశ్యపగోత్రోద్భవాః ఆఙ్గిరసాః తద్గోత్రోద్భవాః ఏతే నక్షత్రకల్పాదీనాం కర్తృత్వా త్తత్తన్నామభి రుచ్యన్తే. తే అథర్వణాచార్యాః అథర్వవేదశాఖావిభజననేన తత్ప్రవర్తకా ఇత్యర్థః. ఇత్థం వేదసంహితావిభాగ మభిధాయాథ పురాణసంహితా ప్రసఙ్గశుశ్రూషా మాలక్ష్య తావ త్తత్ప్రవర్తకా న్శ్రోతుం చోదయతి. శృణు పౌరాణికా న్మున ఇతి. హేమునే. ౫

కే పున స్త ఇత్యత్రాహ (త్రయ్యారుణి రితి.) త్రయ్యారుణ్యాదయ ఇమే షట్ మత్పితు ర్ముఖా దేకైకాం సంహితాం పురాణసంహితా మధీయంత మత్పితుర్ముఖా దిత్యనేన తావ ద్బాదరాయణః. షట్సంహితాః రోమహర్షణాయ ప్రోవాచ తస్మా దేతే షడధ్యైషతేతి సూచ్యతే. అహం తు ఏతేషాం షణ్ణాం శిష్యో భూత్వా సర్వా షడపి సంహితా అధ్యగా మధీతవా నస్మి. ౬-౭

(కిం చ కాశ్యప ఇతి.) రామస్య భార్గవస్య. శిష్యో యోఽకృతవ్రణ స్త ఏతే చత్వారో వయం వ్యాసపుత్రా చ్ఛ్రీశుకా చ్చతస్రో మూలసంహితా, అధీమహి. ౮

అధీమహి మూలసంహితా ఇత్యనేన పురాణసంహితాబాహుల్యం సూచ్యతే, తదగ్రే స్పష్టీకరిష్య న్తావ చ్ఛుకపరీక్షిత్సంవాదనిరూపిత మపి పురాణలక్షణం తద్భేదకథనాయ దర్శయతి (పురాణేతి.) వేదశాస్త్రానుసారేణ నిరూపితం పురాణలక్షణం బుద్ధి మాశ్రిత్య శృణు అవహితమనా శ్శృణ్విత్యర్థః. ౯

(పురాణానాం దశవిధలక్షణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

సర్గశ్చాథ విసర్గశ్చ వృత్తిరక్షాన్తరాణి చ,
వంశో వంశానుచరితం సంస్థా హేతు రపాశ్రయః. ౧౦

దశభి ర్లక్షణై ర్యుక్తం పురాణం తద్విదో విదుః.
క్వచి త్పఞ్చవిధం బ్రహ్మ న్మహదల్పవ్యవస్థయా. ౧౧

అవ్యాకృతగుణక్షోభా న్మహత స్త్రివిధోఽహమః,
భూతసూక్ష్మేంద్రియార్థానాం సంభవ స్సర్గ ఉచ్యతే. ౧౨

పురుషానుగృహీతానా మేతేషాం వాసనామయః,
విసర్గోఽయం సమాహారో బీజా ద్బీజం చరాచరమ్. ౧౩

కిం త దిత్యత్రాహ (సర్గశ్చైవేతి దశభిః.) సర్గాదిభి ర్లక్షణై ర్యుక్తం తదేవ పురాణ మితి తద్విదః పురాణలక్షణవిదః విదుః. అత్ర స్థానపోషణే వృత్తిరక్షాశబ్దాభ్యా ముచ్యేతే అంతరాణి మన్వంతరాణి. వంశో వంశ్యానుచరితం చ సంస్థానిరోధః. అనేనై వాత్యంతికప్రలయరూపా ముక్తి రప్యుక్తా. హేతుశబ్దేనోతయః పృథగ్గృహీతాః క్వచి దితి. హే బ్రహ్మన్ మహదల్పవ్యవస్థయా క్వచి త్పఞ్చవిధం చ లక్షణం మహాపురాణ ప్యోక్తాని దశలక్షణాని. అల్పపురాణం తు సర్గ శ్చ ప్రతిసర్గ శ్చ వంశో మన్వంతరాణి చ వంశ్యానుచరితం చైవ పురాణం పఞ్చలక్షణ, మిత్యుక్తవిధ మిత్యర్థః. ౧౦-౧౧

క్రమేణ సర్గాదీనాం స్వరూపం నిరూపయతి (అవ్యాకృతేత్యాదినా.) అవ్యాకృతస్య మూలప్రకృతే ర్గుణానాం సత్వరజస్తమసాం క్షోభాత్ యో మహాన్ గుణత్రయపరిణామరూపః తస్మా దహంకార స్త్రిధాభూత స్తస్మా చ్చ భూతానాం ఆకాశాదీనాం తత్సూక్ష్మాణాం శబ్దాదీనాం ఇంద్రియాణాం చేత్యర్థానాం వస్తూనాం య స్సంభవః స, సర్గ ఇత్యుచ్యతే. ౧౨

విసర్గం నిరూపయతి (పురుషానుగృహీతానా మితి.) పురుషేణ పరమపురుషేణానుగృహీతానా మాహితసృష్టిసామర్థ్యానాం ఏతేషాం మహదాదితత్త్వానాం య స్సమాహారః సంఘాతపరిణామః స విసర్గ ఇత్యర్థః. కోఽసౌ సమాహర స్తం దర్శయతి (చరాచర మితి.) చరాచరాత్మకం జగదేవ, తత్సమాహార ఇత్యర్థః. తత్ర దృష్టాంతః బీజా ద్బీజ మితి. కారణబీజా త్కార్యబీజ మివ కారణా దవ్యాకృతా న్మహదాదిక్రమేణ చరాచరాత్మకం యత్కార్యజాతం స విసర్గ ఇత్యర్థః. విసర్గస్య జీవకర్మవాసనాశ్రయుక్తత్వా ద్వాసనామయత్వమ్. ౧౩

వృత్తి ర్భూతాని భూతానాం చరాణా మచరాణి చ.
కృతా స్వేన నృణాం తత్ర కామా చ్చోదనయాఽపి వా. ౧౩

రక్షాఽచ్యుతావతారేహా విశ్వ స్యానుయుగే యుగే,
తిర్యఙ్మర్త్యర్షి దేవేషు హన్యన్తే యై స్త్రయీద్విషః. ౧౪

మన్వన్తరం మను ర్దేవా మనుపుత్రా సురేశ్వరాః.
ఋషయోఽంశావతారా శ్చ హరే ష్షడ్విధ ముచ్యతే, ౧౫

రాజ్ఞాం బ్రహ్మప్రసూతానాం వంశ స్త్రైకాలికోఽన్వయః.
వంశానుచరితం తేషాం వృత్తం వంశధరా శ్చ యే, ౧౬

నైమిత్తికః ప్రాకృతికో నిత్య ఆత్యన్తికో లయః,
సంస్థేతి కవిభిః ప్రోక్తా చతుర్ధాఽస్య స్వభావతః, ౧౭

వృత్తిం నిరూపయతి (వృత్తి రితి.) చరాణాం భూతానాం అచరాణి భూతాని వృత్తి ర్జీవనోపాయ ఇత్యర్థః. సా చేశేనేశ్వరేణ కృతా సా చ నృణాం కామా ద్రాగాత్ తత్రాపి చోదనయా విధినా న కేవలం రాగప్రాప్తా శాస్త్రవిరుద్ధా చేత్యర్థః. కృతా స్వేనేతి పాఠే స్వేన ఈశ్వరేణైవ కృతే త్యర్థః. ౧౩

రక్షా మాహ- ప్రతియుగం తిర్యగాదిషు అచ్యుత స్యావతార స్తచ్చేష్టా విశ్వస్య రక్షేత్యర్థః. అవతారతచ్చేష్టితానాం విశ్వరక్షారూపత్వం దర్శయతి (హన్యంత ఇతి.) యై రవతారైః తచ్చేష్టితైః త్రయీద్విషః వైదికధర్మవిరోధినః హన్యంతే. ౧౪

అంతరాణి లక్షయతి (మన్వంతర మితి.) షడ్విధం మన్వంతర ముచ్యత ఇతి సంబంధః, మన్వాదయః షడేతే యత్ర తన్మన్వంతర ముచ్యత ఇత్యర్థః. షడ్విధత్వ మేవాహ (మను రితి.) హరే రంశావతారా శ్చేతి సంబంధః, సురేశ్వరా ఇంద్రాః. ౧౫

వంశ మాహ (రాజ్ఞా మిత్యర్ధేన.) మనోః ప్రసూతానాం రాజ్ఞాం యః త్రైకాలికః కాలత్రయగోచరోఽన్వయః స వంశ ఇత్యర్థః. తదనుచరిత మేవాహ (వంశానుచరిత మితి.) యే చ వంశధరాః వంశనిర్వాహకాః తేషాం వృత్తం వంశానుచరిత ముచ్యత ఇత్యర్థః. ౧౬

సంస్థా మాహ (నైమిత్తిక ఇతి.) స్వభావతః కాలకర్మస్వభావాత్ అస్య విశ్వస్య చతుర్ధా చతుర్విధః నైమిత్తికాదిరూపో లయః సంస్థేతి కవిభిః ప్రోక్తః. ౧౭

(పురాణానాం దశవిధలక్షణాద్యభివర్ణనఘట్టః)

హేతు ర్జీవో౽స్య సర్గాదే రవిద్యాకర్మకారకః.
యం చానుశాయినం ప్రాహు రవ్యాకృత ముతాపరే. ౧౮
వ్యతిరేకాన్వయౌ యస్య జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు.
మాయామయేషు తద్బ్రహ్మ జీవవృత్తి ష్వపాశ్రయః. ౧౯
పదార్థేషు యథా ద్రవ్యం తన్మాత్రం రూపనామసు.
బీజాదిపంచతా న్తాసు హ్యవస్థాసు యుతాయుతమ్. ౨౦
విరమేత యదా చిత్తం హిత్వా వృత్తిత్రయాశ్రయమ్,

హేతుం నిరూపయతి (హేతు రితి.) అవిద్యాకర్మకారకః అజ్ఞానమూలకం పుణ్యా పుణ్యాత్మకం కర్మ కరోతీతి తథా స జీవః ఏకత్వం జాత్యభిప్రాయకం అస్య విశ్వస్య సర్గాదేః హేతుః జీవస్య కర్మఫలానుభవార్థత్వా త్సర్గాదే స్తన్నిమిత్తత్వం తస్య అతః స హేతు రిత్యర్థః. హేతుత్వ ఖ్యాపనాయ జీవం విశినష్టి య మితి. అనుశయో భుక్తఫలకర్మావశేషః, సో౽స్యాస్తీత్యనుశయీ తథా భూతం యం జీవం ప్రాహుః. భుక్తావశేషకర్మవాసనాయుక్తం ప్రాహుః. ఉత అపి చ అపరే యం అవ్యాకృతం దేవాదినామరూపరహితం ప్రాహుః, సృష్టేః పూర్వం దేవాదినామరూపరహితం ప్రాహుః సృష్టేః పూర్వం దేవాదినామరూపరహితా వాసనాయుక్తా జీవా అస్య సర్గాదే ర్నిమిత్త మితి స హేతు రిత్యర్థః. ౧౮

అథా పాశ్రయ మాహ ద్వాభ్యామ్, (వ్యతిరేకాన్వయా వితి.) మాయామయేషు ప్రకృతికా ర్యేషు శరీరేషు జాగ్రదాదిషు జీవస్య వృత్తిషు యస్యాన్వయవ్యతిరేకౌ తద్బ్రహ్మ అపాశ్రయః, సర్వాధారత్వా దపాశ్రయ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణో జీవవృత్తినిర్వాహకతయా౽వస్థానా త్తాస్వన్వయః, అవస్థాభి రస్పృష్టత్వా ద్వ్యతిరేక శ్చ భవతి. బ్రహ్మణ స్తత్త చ్చిదచిద్విశిష్టతారూపేణ సర్వావస్థాన్వయః, స్వేన రూపేణ తాభి ర్వ్యతిరేక శ్చేత్యుక్తం భవతి. ౧౯

అత్ర దృష్టాంత మాహ (పదార్థే ష్వితి.) బీజాదిపఞ్చత్వాంతా స్వవస్థాసు రూపనామసు నామ రూపవత్సు పదార్థేషు ఘటపటాదిషు, యద్ద్రవ్యం తన్మాత్రం తద్ద్రవ్యమాత్రం జన్మాద్యవస్థాభి ర్యుతా యుతం తత్త్వాదివిశిష్టతారూపేణ జన్మాదియుతం తత్ప్రహాణదశాయాం విశేష్యమాత్రరూపేణ జన్మాది రహితం చ తద్వ దిత్యర్థః, ౨౦

యదుక్తం "దశమస్య విశుద్ధ్యర్థే నవానా మిహ లక్షణ" మితి తదాహ (విరమేతేతి.) వృత్తి త్రయాశ్రయ మితి భావప్రధానో నిర్దేశః. యదా చిత్తం జాగ్రదాదివృత్తిత్రయాశ్రయత్వం హిత్వా

యోగేన వా తదాత్మానాం వై దేహాయ నివర్తతే. ౨౨

ఏవం లక్షణలక్ష్యాణి పురాణాని పురావిదః,
మునయోఽష్టాదశ ప్రాహుః క్షుల్లకాని మహాన్తి చ. ౨౩

బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ శైవం లైఙ్గం సగారుడమ్.
నారదీయం భాగవత మాగ్నేయం స్కాన్దసంజ్ఞితమ్. ౨౪

భవిష్యం బ్రహ్మవైవర్తం మార్కణ్డేయం చ వామనమ్,
వారాహం మాత్స్యకౌర్మ్యం చ బ్రహ్మాణ్డాఖ్య మితి త్రిషట్. ౨౫

బ్రహ్మ న్నిదం సమాఖ్యాతం శాఖాప్రణయనం మునేః,
శిష్యాణాం చ ప్రశిష్యాణాం బ్రహ్మతేజోవివర్ధనమ్. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కన్ధే, సప్తమో ఽధ్యాయః.

వ్యయ మయత్నతః. యోగేన యోగాభ్యాసయత్నేన వా విరమేత విషయేభ్య ఇతి శేషః, తదా ఆత్మాన మాశ్రయాఖ్యం వేద ఆత్మా చిత్తం తత్ తతః నివర్తతే. వేదేహాయా నివర్తతే ఇతి పాఠాంతరం. తదా ఆత్మానం వేద తతః ఈహాయాః సంసారరూపాయాః నివర్తత ఇత్యర్థః, వై దేహాయ నివర్తత ఇతి పాఠాంతరం తదా యస్య చిత్తం విరమేత స ఆత్మానం వేదేతి శేషః. తతః, వై దేహాయ విదేహభావాయ ప్రాకృతదేహాభావాయేతి యావత్, నివర్తతే సంసారబంధా న్నివర్తతే ముచ్యత ఇత్యర్థః. ౨౨

తదేవం పురాణసంహితావిభాగప్రసఙ్గేన తల్లక్షణా న్యభిధాయ ప్రస్తుత మాహ (ఏవ మితి.) ఏవంవిధైః దశభిః పఞ్చభి ర్వా లక్షణై ర్లక్ష్యాణి మహాంతి క్షుల్లకా న్యల్పాని చాష్టాదశపురాణాని పురావిదః, పూర్వకాలాభిజ్ఞా మునయో విదుః. ౨౩

కాని పున స్తా న్యష్టాదశే త్యత్రాహ (బ్రాహ్మ మితి) మాత్స్యకౌర్మ్య మితి సమాహారద్వంద్వః. మాత్స్యం కౌర్మ్యం చేత్యర్థః. ఇతీత్థం త్రిషట్ అష్టాదశ. ౨౪-౨౫

వేదపురాణసంహితావిభాగోపపాదనం నిగమయతి (బ్రహ్మ న్నితి.) హేబ్రహ్మన్ మునే ర్బాదరాయణస్య శిష్యాణాం ప్రశిష్యాణాం శాఖాప్రణయనం వేదపురాణసంహితాప్రవర్తనం తచ్ఛ్రోతౄణాం బ్రహ్మతేజసః బ్రహ్మవర్చసస్య వివర్ధన ముద్దీపన మితి ఫలకీర్తనమ్. ౨౬

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ఏకాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమోఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ —

సూత జీవ చిరం సాధో వద నో వదతాం వర.
తమ స్యపారే భ్రమతాం నృణాం త్వం పారదర్శనః. ౧

ఆహు శ్చిరాయుష మృషిం మృకణ్డుతనయం జనాః,
యః కల్పాన్తేఽప్యుర్వరితో యేన గ్రస్త మిదం జగత్. ౨

సవా ఆత్మకులోత్పన్నః కల్పేఽస్మి న్భార్గవర్షభ.
నైవాధునాఽపి భూతానాం సంప్లవః కోఽపి జాయతే. ౩

అథ అష్టమోఽధ్యాయః.

పురాణగణనాయాం మార్కండేయ మిత్యుక్తం తత్ర తత్పురాణకర్తు ర్మార్కండేయస్య చరిత్రం బుభుత్సు స్తత్కృతనాయ సూతం స్తౌతి శౌనకః (సూతేతి.) హేసూత హేసాధో హేవదతాం వర చిరం జీవ నః. అస్మభ్యం వద యదన్య చ్ఛుశ్రూషితం తద్వదేత్యర్థః. యత స్త్వ మపారే తమ స్యజ్ఞానే, తత్కార్యే నంసారే వా భ్రమతాం నృణాం తత్పారం దర్శయతీతి తథాభూత, స్త్వ మేవాతో వదేత్యర్థః, ౧

కిం త చ్ఛుశ్రూషిత మిత్యత్రాహ (ఆహు రితి.) చిరాయుష్య మేవ దర్శయితుం విశినష్టి. యః కల్పాంతేఽప్యుర్వరితః. అవశిష్టః. యేన భగవతేదం జగ ద్గ్రస్తం తం చ దదర్శేతి శేషః, యద్వా యేనేదం జగ త్కల్పాంతే గ్రస్తం తేన ఉర్వరితో అవశేషితో య ఇతి సంబంధః. మార్కండేయస్య ఏతత్కల్పప్రసూతత్వే శాస్త్రాంతరవిరోధపరిహారో ద్రష్టవ్యః. ఏతత్కల్పప్రసూతో మార్కండేయోఽన్యో వా స్యా దిత్యవిరోధః. ౨

తత్రాత్మన స్సంశయ ముద్ఘాటయతి (స వా ఇతి.) హేభార్గవర్షభ స వై మార్కండేయః. అస్మి న్నేవ కల్పే స్వకులోత్పన్నః, తతః కి మత ఆహ (నై వేతి.) అధునాఽపి భూతానాం సంప్లవః, ప్రలయః కోఽపి నైవ జాయతే అస్మి న్నేవ కల్పే జాతః. కథ మసంజాతం సంప్లవ మద్రాక్షీ దితి సంశయ ఇత్యర్థః. ౩

ఏక ఏవార్ణవే భ్రామ్యన్ దదర్శ పురుషం కిల,
వటపత్రపుటే తోకం శయానం త్వేక మర్భకమ్. ౪

ఏష న స్సంశయో భూయా న్సూత కౌతూహలం యతః,
తన్న శ్ఛిన్ధి మహాయోగి న్పురాణే ష్వపి సమ్మతః. ౫

సూత ఉవాచ—

ప్రశ్న స్త్వయా మహర్షేఽయం కృతో లోకమలాపహః,
నారాయణకథా యత్ర గీతా కలిమలాపహా ౬

ప్రాప్తద్విజాతిసంస్కారో మార్కణ్డేయః పితుః క్రమాత్,
ఛన్దాం స్యధీత్య ధర్మేణ తపస్స్వాధ్యాయసంయుతః ౭

ఉర్వరితత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి (ఏక ఏవేతి) అర్ణవే ప్రళయార్ణవే భ్రామ్యన్ వటపత్రస్య పుటే తలే శయానం తోకం అర్భకం బాలకం పురుషం దదర్శ. బాల్య స్యాల్పత్వసూచనాయ తోక మిత్యుక్త మతో న పౌనరుక్త్యమ్. ౪

ఇత్థం సంశయ మావిష్కృత్య తన్నిరాసాయ చోదయతి (ఏష ఇతి.) ఏషః "సవా ఆత్మతులోత్పన్న" ఇత్యాదినోక్తః. యత స్సంశయా. న్మహ త్కౌతూహలం యద్వృత్తాంత శ్రవణౌత్సుక్యం, భవతి. త న్నోఽస్మాకం, సంశయం ఛింధి. న కేవలం త్వం యోగీ కిం తు, పురాణే ష్వపి జ్ఞాతృత్వేన, సమ్మతః. ౫

ఇత్థ మాపృష్ట స్తచ్చరిత్రం విస్తరతో వివక్షు స్తావ త్ప్రశ్న మభినందతి సూతః (ప్రశ్న ఇతి.) హేమహర్షే త్వయా కృతోఽయం ప్రశ్నః, లోకస్య మల మపహంతీతి తథా, కుత్ర హేతుః, యత్ర యత్ప్రశ్నోత్తరే, కలిమలం కలియుగప్రయుక్తం మల మపహంతీతి తథాభూతా నారాయణకథా గీతా భవిష్యతి. ౬

ఆదిత స్తచ్చరిత్రం వర్ణయతి (ప్రాప్తద్విజాతిసంస్కార ఇత్యాదినా, యావ ద్దశమాధ్యాయ సమాప్తి) మార్కండేయో మృత్యుం జిగ్య ఇతి పఞ్చమే నాన్వయః. క్రమాత్ గర్భాధానాది సంస్కార క్రమాత్ ప్రాప్తః ద్విజాతిసంస్కారః ఉపనయనసంస్కారో. యేన సః ధర్మేణ శాస్త్రోక్తవిధినా, ఛందాంసి వేదా, నధీత్య తపసా స్వవర్ణాశ్రమోచితేన స్వాధ్యాయేన వేదేన చ సంయుక్తః. ౭

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

బృహద్వ్రతధర శ్శాన్తో జటిలో వల్కలామ్బరః,
బిభ్రత్కమణ్డలుం దణ్డ ముపవీతం సమేఖలమ్. ౮

కృష్ణాజినం సాక్షసూత్రం కుశాం శ్చ నియమర్ధయే,
అగ్న్యర్కగురువిప్రాత్మ స్వర్చయ న్సంధ్యయో ర్హరిమ్. ౯

సాయం ప్రాత స్స గురవే భైక్ష మాహృత్య వాగ్యతః,
బుభుజే గుర్వనుజ్ఞాత స్సకృ న్నో చే దుపోషితః ౧౦

ఏవం తపస్స్వాధ్యాయపరో వర్షాణా మయుతాయుతమ్.
ఆరాధయ న్హృషీకేశం మృత్యుం జిగ్యే సుదుర్జయమ్. ౧౧

ఇత్థం బృహద్వ్రతధర స్తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః.
దధ్యా వధోఽక్షజం యోగీ ధ్వస్తక్లేశాంతరాత్మనా. ౧౨

తస్యైవం యుంజత శ్చిత్తం మహాయోగేన యోగినా,
వ్యతీయాయ మహా న్కాలో మన్వంతరషడాత్మకః. ౧౩

బృహద్వ్రతధరః నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యవ్రతధరః, నియమర్ధయే నియమస్య స్వధర్మస్య బుద్ధిః వృద్ధిః తస్యై కమండల్వాదికం బిభ్రాణః, సంధ్యయోః సాయంప్రాతస్సంధ్యయోః అగ్న్యాదిషు హరి మర్చయన్, తత్రాత్మా స్వహృదయం. గుర్వర్థం భైక్ష మాహృత్య తేనానుజ్ఞాత శ్చే త్తర్హి బుభుజే, సకృత్, నో చే దననుజ్ఞాత శ్చే దుపోషితో. భవతి. ౮-౯-౧౦

(ఏవ మితి.) సుదుర్జయం సుతరాం దుఃఖేనాపి జేతు మశక్యం మృత్యుం జిగ్యే జితవాన్,౧౧

(ఇత్థ మితి.) యోగేన ధ్వస్తాః క్లేశా రాగాదయో యస్య తేనాంతరాత్మనా ప్రత్యాహృతేన మనసా అధోఽక్షజం దధ్యౌ ధ్యాతవాన్. ౧౨

(తస్యేతి.) యుఞ్జతః సమాదధత స్సతః, మహాన్ భూయాన్, తదేవాహ. మన్వంతర షడాత్మకః వ్యతీయాయ వ్యతిక్రాంతోఽభూత్. ౧౩

ఏతత్పురందరో జ్ఞాత్వా సప్తమేఽస్మి న్కిలాంతరే,
తపోవిశంకితో బ్రహ్మ న్నారేభే తద్వ్యఘాతనమ్. ౧౪

గంధర్వాప్సరసః కామం వసంతమలయానిలౌ,
మునయే ప్రేషయామాస రజస్తోకమదౌ తథా ౧౫

తే వై తదాశ్రమం జగ్ము ర్హిమాద్రేః పార్శ్వ ఉత్తరే,
పుష్పభద్రా నదీ యత్ర చిత్రాఖ్యా చ శిలా విభో. ౧౬

గత్వాఽఽశ్రమపదం పుణ్యం పుణ్యద్రుమలతాంచితమ్,
పుణ్యద్విజకులాకీర్ణం పుణ్యామలజలాశయమ్. ౧౭

మత్తభ్రమరసంగీతం మత్తకోకిలకూజితమ్,
మత్తబర్హినటాటోపం మత్తద్విజకులాకులమ్. ౧౮

తస్య తపోనిష్ఠాదార్ఢ్య మితిహాసేన వర్ణయతి (త దిత్యాదినా.) పురందరః ఇంద్రః, ఏతత్తపశ్చరణం జ్ఞాత్వా సప్తమేఽస్మి న్నంతరే వైవస్వతమన్వంతరే హేబ్రహ్మన్ తపసా, విశఙ్కితః కింవాఽయం మత్పదం జిఘృక్షే దితి సంజాతశఙ్కః తద్వ్యఘాతనం తస్య విఘాత మారబ్ధవాన్. ౧౪

గంధర్వాం శ్చ అప్సరస శ్చ తాః మునయే మునిం భ్రంశయితుం, గంధర్వాదీ న్ప్రేషయామాస స్వయం రజస్తోకమదౌ రజస్తోకో లోభ స్తస్య రజోగుణప్రభవత్వాత్ తం చ మదం చ తౌ ప్రేషయామాస. ౧౫

(తేవై ఇతి.) గంధర్వాదయః హిమాచలస్యోత్తరే పార్శ్వే తత్రాపి యత్ర పుష్పభద్రాఖ్యా నదీ తత్రాపి యత్ర చిత్రాఖ్యా శిలా తత్ర తదాశ్రమం మార్కణ్డేయాశ్రమం జగ్ముః విభవితి సంబోధనమ్. ౧౬

(గత్వేతి.) ఆశ్రమపదం ప్రవిష్టో వాయు ర్వవా వితి తృతీ యేనాన్వయః. పుణ్యం పుణ్యావహం పుణ్యైః ద్రుమైః లతాభి శ్చాఞ్చితం పూజితం ఆకుల మితి పాఠాంతరం పుణ్యానాం ద్విజానాం ఋషీణాం కులైః సమూహై రాకీర్ణం పుణ్యా అమలా శ్చ జలాశయా యస్మిన్ మధుపానమత్తానాం భ్రమరాణాం, సంగీతం యస్మిన్ మత్తకోకిలానాం కూజితం యస్మిన్ మత్తా బర్హిణా మయూరా ఏవ నటా స్తేషాం

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనపట్టః)

వాయుః ప్రవిష్ట ఆదాయ హిమనిర్ఝరశీకరమ్,
సుమనోభిః పరిష్వక్తో వవా వుత్తంభయ న్స్మరమ్. ౧౯

ఉద్యచ్చంద్రనిశావక్త్రః ప్రవాల స్తబకాలిభిః,
గోపద్రుమలతాజాలై స్తత్రాసీ త్కుసుమాకరః. ౨౦

అన్వీయమానో గంధర్వై ర్గీతవాదిత్రయూథకైః,
అదృశ్యతాత్తచాపేషుః స్వః స్త్రీయూథపతిః స్మరః. ౨౧

హుత్వాఽగ్నిం సముపాసీనం దదృశుః శక్రకింకరాః,
మీలితాక్షం దురాధర్షం మూర్తిమంత మివానలమ్. ౨౨

మాటోపః సంభ్రమో యస్మిన్ మత్తానాం ద్విజానాం పక్షిణాం కులై రాకులం ఇత్థంభూతం తదాశ్రమపదం మలయానిలః శీతలగిరినదీశీకరా నాదాయ సుమనోభిః కుసుమైః పరిష్వక్తః స్మరం కామ, ముత్తమ్భయన్ ఉద్దీపయన్ వవౌ ప్రససార. ౧౭-౧౮-౧౯

ఏవం మలయానిలస్య వ్యాపార ఉక్తః. అథ వసంతస్య కృత్య మాహ (ఉద్యదితి.) ఉద్యన్ చంద్రో యస్మిన్. తన్నిశావక్త్రం రజనీముఖం. యస్మిన్ సః ప్రవాలానాం పల్లవానాం స్తబకానాం గుచ్ఛానాం చ ఆలయః శ్రేణయో. యేషు తైః గోపద్రుమలతాజాలైః గుప్యన్తే విటపై స్సంశ్లిష్యంత ఇతి గోపాః ద్రుమా లతా శ్చేతి తేషాం, జాలైః సమూహై రుపలక్షితః, కుసుమాకరో వసంతః, తత్ర ప్రాదుర్బభూవ. ౨౦

అథ కామస్య కృత్య మాహ (అన్వీయమాన ఇతి.) గీతవాదిత్రాణాం మృదఙ్గాదీనాం, యూథమేషా మస్తీతి తథా తైః, మత్వర్థీయష్ఠన్, గంధర్వైః రన్వీయమానః, యుజ్యమానః గృహీతధనుర్బాణః స్వస్త్రీణాం అప్సరసాం యూథస్య, పతిః స్మరః, అదృశ్యత అలక్ష్యత. ౨౧

(హుత్వేతి.) ఉపాసీనం, తం మార్కండేయం, మూర్తిమంతం పుంవిగ్రహధారిణం, అనల మివ స్థితం, దదృశుః. ౨౨

ననృతు స్తస్య పురత స్స్త్రియోఽథో గాయకా జగుః,
మృదంగవీణాపణవై ర్వాద్యం చక్రు ర్మనోరమమ్. ౨౨

సందధేఽస్త్రం స్వధనుషి కామః పంచముఖం తదా.
మధు ర్మదో రజస్తోక ఇంద్రభృత్యా వ్యకంపయన్. ౨౪

క్రీడన్త్యాః పుంచికస్థల్యాః కందుకైః స్తనగౌరవాత్,
భృశ ముద్విగ్నమధ్యాయాః కేశవిస్రంసితస్రజః. ౨౫

ఇత స్తతో భ్రమద్దృష్టే శ్చలంత్యా అనుకందకమ్.
వాయు ర్జహార తద్వాస స్సూక్ష్మం త్రుటితమేఖలమ్. ౨౬

విససర్జ తదా బాణం మత్వా తం స్వజితం స్మరః,
సర్వం తత్రాభవ న్మోఘ మనీశస్య యథోద్యమః, ౨౭

త ఇత్థ మపకుర్వంతో మునే స్తత్తేజసా మునే,
దహ్యమానా నివవృతుః ప్రబోధ్యాహి మివార్భకా . ౨౮

(ననృతు రితి.) తస్య మార్కండేయస్య అథో అథ. వాద్యం స్తుతిసూచకం ధ్వనిం చక్రుః ౨౩

(సందధ ఇతి.) పఞ్చారవిందాదీని ముఖాని యస్య తదస్త్రం, స్వే ధనుషి, సందధే. మధు శ్వసంతః, రజస్తోకో లోభో మద శ్చేత్యేతే, ఇంద్రభృత్యాః అకమ్పయన్ అక్షోభయన్. ౨౪

(క్రీడంత్యా ఇతి.) పుఞ్జికస్థలీ నామాప్సరా, స్తస్యాః కన్దుకైః క్రీడన్త్యాః స్తనభారా ద్భృశ ముద్విగ్నమధ్యయా శ్చలన్మధ్యాయాః, కేశేభ్యో, విస్రంసితా స్రక్, యస్యాః తస్యాః. 'కన్దుక మనుసృత్య ఇత స్తతో, భ్రమన్త్యౌ, దృష్టీ యస్యాః, తస్యా శ్చలంత్యాః అత ఏవ త్రుటితా మేఖలా యస్మిన్, త త్సూక్ష్మం. వాసో వస్త్రం వాయు ర్జహార. ౨౫-౨౬.

(విససర్జేతి.) తదా పుఞ్జికస్థల్యాః. నగ్నతావశాయాం, తత్ర తస్మి న్మునౌ సర్వ మేత త్కృత్యం, మోఘం వ్యర్థ మభవత్, యథాఽనీశస్య నిర్ధన స్యోద్యమ స్తద్వత్. ౨౭

(త ఇతి.) హేమునే, మునే ర్మునయే, ఇత్థ మపకుర్వంతః, తస్య మునే స్తేజసా, దహ్యమానా, నివవృతుః నివృత్తా బభూవుః. యథా అర్భకౌ అహిం సర్పం, ప్రబోధ్య, తతో నివర్తన్తే తద్వత్. ౨౮

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

ఇతీంద్రానుచరై ర్బ్రహ్మ న్ధర్షితోఽపి మహామునిః,
య న్నాగా దహమోభావం న తచ్చిత్రం మహత్సు హి. ౨౯

దృష్ట్వా నిస్తేజసం కామం సగణం భగవా న్స్వరాట్,
శ్రుత్వాఽనుభావం బ్రహ్మర్షే ర్విస్మయం సమగా త్పరమ్. ౩౦

తస్యైవం యుంజత శ్చిత్తం తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః,
అనుగ్రహా యావిరాసీ న్నరనారాయణో హరిః. ౩౧

తౌ శుక్లకృష్ణౌ నవకంజలోచనౌ చతుర్భుజౌ రౌరవవల్కలాంబరౌ.
పవిత్రపాణీ ఉపవీతకం త్రివృ త్కమండలుం దండ మృజుం చ వైణవమ్. ౩౨

పద్మాక్షమాలా ముత జంతుమార్జనం వేదం చ సాక్షా త్తప ఏకరూపిణౌ,

చిత్ర మేత దహో తస్య జితేంద్రియత్వ మితి విస్మయమాన మాలక్ష్యాహ (ఇతీతి.) హేబ్రహ్మన్, ధర్షితః ప్రలోభితోఽపియదహమోఽహంకారస్య, భావం వికారం మోహం, నాగా దితి న ప్రాపేత్యేత న్మహత్సు న చిత్రమ్. ౨౯

(దృష్ట్వేతి.) స్వరా డింద్రః నిస్తేజసం పరిమ్లానవదనం, కామం, దృష్ట్వా, బ్రహ్మర్షే ర్మార్కండేయస్య ప్రభావం, శ్రుత్వా చ పరం భృశం, విస్మయ మగాత్. ౩౦

(తస్యేతి.) నరనారాయణః నరసహితో నారాయణః. ౩౧

(తా వితి.) తౌ నరనారాయణౌ, వీక్ష్యోత్థాయే త్యుపరిష్టా త్సంబంధః శుక్లకృష్ణౌ తత్ర నరః శుక్లః, నారాయణః కృష్ణవర్ణః, రౌరవం కృష్ణాజినం వల్కలం చ తే అమ్బరే యయో స్తౌ పవిత్రే పాణ్యోః, యయో స్తౌ త్రివృ త్త్రిగుణం నవతన్తుక మితి వా తదుపవీతం ద్వితీయాంతానాం దధానా విత్యుపరిష్టా త్సంబంధః, ఋజు మవక్రం, వైణవం దండమ్. ౩౨

పద్మాక్షాణాం, మాలాం ఉతాపి చ జన్తుమార్జనం మశకాదిజంత్వపనోదనవస్త్రం, వేదం దర్భముష్టిం సాక్షా త్తప ఏవ ఏకం రూపం మూర్తి రనయో ర స్తీతి తథా తప స్తటిద్వర్ణం

తప్తతటిద్వర్ణపిశఙ్గరోచిషా ప్రాంశూ దధానౌ విబుధర్షభార్చితౌ. ౩౩

తే వై భగవతో రూపే నరనారాయణావృషీ
వీక్ష్యోత్థాయాదరే ణోచ్చై ర్నానామాంగేన దండవత్. ౩౪

స తత్సందర్శనానందనిర్వృతాత్మేంద్రియాశయః,
హృష్టరోమాఽశ్రుపూర్ణాక్షో న సేహే తా వుదీక్షితుమ్. ౩౫

ఉత్థాయ ప్రాంజలిః ప్రహ్వ ఔత్సుక్యా దాశిష న్నివ,
నమో నమ ఇతీశానౌ బభాషే గద్గదాక్షరమ్ ౩౬

తయో రాసన మాధాయ పాదయో రవనిజ్య చ,
అర్హణే నానులేపేన ధూపమాల్యై రపూజయత్. ౩౭

సుఖ మాసన ఆసీనౌ ప్రసాదాభిముఖౌ మునిః,
పున రానమ్య పాదాభ్యాం గరిష్ఠా విద మబ్రవీత్. ౩౮

దీప్యమానతటిద్వర్ణసదృశం య త్పిశఙ్గరోచి స్తేన ప్రాంశూ ప్రగతా అంశవో యయో స్తౌ విబుధశ్రేష్ఠై రర్చితౌ. ౩౩

(తే ఇతి.) రూపాపేక్షయా నపుంసకనిర్దేశః. (వీక్ష్యేతి.) ఉచ్చై ర్మహతా అఙ్గేన, ౩౪

స మార్కండేయః. తయో స్సందర్శనేన య ఆనంద స్తేన నిర్వృతః సుఖితాః, శాంతా వా ఆత్మేంద్రియాశయాః దేహేంద్రియమనాంసి యస్య సః హృష్టా న్యుత్పులకితాని రోమాణి యస్య సః తావ త్తౌ ద్రష్టు మపి న సేహే న శశాక. ౩౫

(ఉత్థాయేతి.) ప్రహ్వః నమ్రః ఆశ్లిషన్నివ పరిరమ్భమాణ ఇవ కేవలం గద్గదాక్షరం నమో నమ ఇతి వాక్య మీశ్వరౌ ప్రత్యాబభాషే. గద్గదాక్షర మితి క్రియావిశేషణం వా. ౩౬

(తయో రితి.) ఆధాయ విధాయ పాదయో రవనిజ్య పాదౌ ప్రక్షాల్య అర్హణేన యోగ్యేనానులేపేన చందనేన ధూపై ర్మాల్యైః కుసుమై శ్చ అపూజయత్. ౩౭

సుఖం యథా తథా. ఆసీనౌ గరిష్ఠౌ పూజ్యతమౌ ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణమ్. ౩౮

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

మార్కండేయ ఉవాచ —

కిం వర్ణయే తవ విభో యదుదీరితాసు స్సంస్పందతే త మను వాఙ్మనఇంద్రియాణి,
స్పందంతి వై తనుభృతా మజశర్వయో శ్చ స్వస్యాప్యథాపి భజతా మసి భావబంధుః. ౩౯

మూర్తీ ఇమే భగవతో భగవం స్త్రిలోక్యాః క్షేమాయ తాపవిరమాయ చ మృత్యుజిత్యై,
నానా బిభ ర్ష్యవితు మన్యతనూ ర్యథేదం సృష్ట్వా పున ర్గ్రససి సర్వ మివోర్ణనాభిః. ౪౦

ఉక్తి మేవాహ (కి మిత్యాదినా యావదధ్యాయసమాప్తి.) యువయో ర్దర్శనం న మే తపః ఫలం తస్యాపి సర్వేంద్రియప్రాణప్రచోదయిత్రా త్వయైవ కారితత్వా దతః కేవలం త్వత్కృపాఫల మేవేత్యభిప్రేత్యాహ (కి మితి.) హేవిభో తవ త్వాం కిం వర్ణయే కథం స్తౌమి యతః, స్వస్య మమ తనుభృతాం కింబహునా అజశర్వయో ర్బ్రహ్మరుద్రయో శ్చ అసుః ప్రాణః, యతో యేన త్వయా, ఉదీరితః ప్రేరితః, సంస్పందతే చలతి స వ్యాపారక్షమో భవతి. తం స్పందమానం ప్రాణం అనుసృత్య వాగాదీని స్పందంతి అనుదాత్తేత్త్వలక్షణ స్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వా త్పరస్మైపదం. యద్యేవం తర్హి సర్వేఽపి త్వ మివ కిం న మా ముపాసత ఇత్యత్రాహ (అథాపీతి.) ప్రాణిమాత్రస్య ప్రాణాదిప్రచోద యితృత్వేఽపి భజతాం పుంసా మేవ భావబంధుః, భావ స్త్వదుపాసనారూపోఽభిప్రాయవిశేషః, తం బధ్నాతి స్థిరీకరోతీతి తథా త్వయి కించిదానుకూల్యయుక్తా నా మేవ భావబంధు స్త్వమితి భావః. ౩౯

నను ప్రాణాదీనా ముద్దీపయితేశ్వరః, నాహ మిత్యత్ర భగవదవతారభూతావేవ యువా మిత్యభిప్రయన్నవతారప్రయోజన మాహ (మూర్తీ ఇతి.) హేభగవన్ భగవతః షాడ్గుణ్యపూర్ణస్యైవ తే మే మూర్తీ అవతారౌ కిమర్థం త్రిలోక్యాః క్షేమాయ సుఖాయ తాపవిరమాయ జ్ఞానోపదేశేనాధ్యాత్మికాది తాపవిఘాతాయ మృత్యుజిత్యై మృత్యుజయాయ మోక్షాయేతి యావత్. అత్ర దృష్టాంతాంతరాలాభా త్తదవతారానేవ దృష్టాంతయతి (నానాబిభర్ష్యవితు మన్యతనూర్యథేతి) యథా, నానావిధా అన్యతనూః. రామకృష్ణాదితనూః, ఇదం జగ దవితుం రక్షితుం బిభర్షి తద్వత్ న కేవలం జగద్రక్షైవ త్వద్వ్యాపారః, కింతు సృష్టిసంహారావపీత్యాహ సర్వ మిదం జగ త్సృష్ట్వా పున ర్గ్రససి నను. కిం త్వయైకస్యైవ స్రష్టృత్వం పునర త్తృత్వం చ క్వచి ద్దృష్ట మతో దృష్టాంత మాహ ఇవోర్ణనాభిరితి. ఊర్ణనాభి రివేత్యర్థః. ౪౦

తస్యావితు స్థ్సిరచరేశితు రంఘ్రిమూలం యస్మా న్న కర్మగుణకాల రజ స్స్పృశంతి,
యద్వై స్తువంతి వినమంతి యజ న్త్యభీక్ష్ణం ధ్యాయంతి వేదహృదయా మునయ స్తదాప్త్యై.

నాన్యం తవాంఘ్ర్యుపనయా దపవర్గమూర్తేః క్షేమం జనస్య పరితోఽభియ ఈశ విద్మః,
బ్రహ్మా బిభే త్యల మతో ద్విపరార్ధధిష్ణ్యః కాలస్య తే కిముత తత్కృత భౌతికానామ్. ౪౩

తద్వై భజా మ్యృతధియ స్తవ పాదమూలం హిత్వేతదాత్మహిత మాత్మగురోః పరస్య

యత స్సర్వజగత్కారణభూతోఽత స్త్వామేవ "కారణం తు ధ్యేయః" ఇత్యాదివేదార్థతాత్పర్యజ్ఞా ధ్యాయంతీత్యాహ (తస్యేతి.) తస్య సృష్టిసంహారకర్తుః. అవితుః, స్వావతారై రక్షితుః, చరాచరాణా మంతః ప్రవిశ్య ధారణేన నియంతు శ్చ తవ య త్పాదమూలం, తద్వై భజామీత్యుపరిష్టా త్సంబంధః. కథంభూతం యస్మాత్ యదుపాసనా దిత్యర్థః, న కర్మగుణకాలరజః స్పృశంతి కర్మగుణకాలానాం రజోమలం యదుపాసకా న స్పృశంతి. రుజ ఇతి పాఠాంతరం. తదా కర్మాదయో యదుపాసకం న స్పృశంతి, యదుపాసకాః కర్మాదీ న్న స్పృశంతీతి వా. తత్ర కర్మ పుణ్యపాపాత్మకం తస్య, రజః, రజోవత్ జ్ఞానావారకత్వా త్సుఖదుఃఖే గుణరజశ్శబ్దేన రజఆదిగుణకార్యం కామక్రోధాదికం కాలశబ్దేన తత్ప్రయుక్తశీతాతపవర్షాదయో వివక్షితాః, రుజ ఇతి పాఠే రుజో రోగాః. కిం చ వేదహృదయా మునయః, వేదా హృదయే యేషాం తే వేదతాత్పర్యవిద ఇత్యర్థః, యజంతి ఆరాధయంతి చ కిమర్థం తదాప్త్యై తత్పాదమూలప్రాప్త్యై. ౪౨

కిం తదాప్త్యే త్యత స్తస్యా ఏవ నిరతిశయపురుషార్థరూపతా మాహ (నాన్య మితి.) అభియ ఇతి చ్ఛేదః, హేఅపవర్గమూర్తే నిరతిశయపురుషార్థరూప, హేఈశ పరితో న భీ ర్భయం యస్మా త్త్వదఙ్ఘ్ర్యుపనయా త్త్వదఙ్ఘ్రిప్రాప్తేరన్యం క్షేమం శ్రేయో న విద్మః, భియ ఇతి చ్ఛేదే పరితో భియ ఇతి సమస్తం పదం జనస్య విశేషణం. నను చతుర్ముఖలోకప్రాప్తి రపి క్షేమ ఏవేత్యత ఆహ (బ్రహ్మేతి.) అలం నితరాం కాలస్య కాలరూపస్య తే త్వత్తః బిభేతి కుతః. ద్విపరార్ధధిష్ణ్యః ద్విపరార్ధకాలావస్థాయిలోకః, అతో బిభేతీతి సంబంధః, యతో బ్రహ్మణ ఏవ భయం కిముత తత్కృతానాం తత్సృష్టానాం భౌతికానాం భూతపరిణామాత్మకదేహభాజామ్. ౪౩

యత స్త్వదఙ్ఘ్ర్యుపనయ ఏవ క్షేమ స్తత స్తవ పాదమూల మేవ తత్ప్రాప్తయే భజామీ త్యాహ (తద్వా ఇతి.) ఋతధియః, సత్యసఙ్కల్పస్య పరమాత్మనో గురో శ్చ పరస్య సర్వస్మాత్పరస్య చ తవ ఆత్మహితం తదేత త్పాదమూలం భజామి, ఋతధియ ఇత్యనేన "శేషా మహం సముద్ధర్తా

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

దేహాద్యపార్థ మసదన్త్యమభిజ్ఞమాత్రం విందేత తే తర్హి సర్వమనీషితార్థమ్. ४३

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతీశ తవాత్మబంధో మాయామయాః స్థితిలయోద్భవహేతవోఽస్య.

మృత్యుసంసారసాగరా" దిత్యుక్తవిధసత్యసఙ్కల్పత్వం వివక్షితం ఆత్మగురో రిత్యనే నాంతఃప్రవిశ్య నియమనేన సాధుకర్మకారయితృత్వం జ్ఞానోపదేశే నోపకర్తృత్వం చ ప్రాప్యత్వోపయుక్తతయోక్తం "హిత్వేత దాత్మహిత మాత్మగురోః పరస్య, దేహాద్యపార్థ మసదన్త్యమభిజ్ఞమాత్ర" మితి పాఠః. అత్య మత్యంతం, అస దుష్టం అపార్థం విఫలం చ దేహాది హిత్వా అపాస్యాత్మహితం పాదమూలం భజామీతి సంబంధః. "హిత్వేద మాత్మభది మాత్మగురో" రితి పాఠే తు ఆత్మభదిం జ్ఞానావారకం దేహాది హిత్వా భజామీత్యర్థః "దేహాద్యపార్థ మస దిత్యనభిజ్ఞమాత్ర" మితి చ క్వచి త్పాఠః. తదా అపార్థ, మస దితి చ న భవ త్యభిజ్ఞామాత్రం యస్మా త్తద్దేహాది హిత్వేత్యర్థః. జ్ఞానశబ్ద స్త్వార్షో హ్రస్వః. యద్యేవం తే త్వాం యో భజే దితి శేషః. తర్హి, స ఏవ సర్వమనీషితార్థం. అభిమతం సర్వం పురుషార్థం విందేత లభేత. ఆద్యపాఠే యస్యేతి శేషః. యస్య, తే అభిజ్ఞామాత్రం త్వత్పాద మూలవిషయకజ్ఞానమాత్ర మస్తి తర్హి స ఏవ సర్వమనీషితార్థం విందేత "విందంతి తే సర్వమనీషితార్థ" మితి చ పాఠో దృశ్యతే తదా అభిజ్ఞమాత్ర మిత్యస్య యే మిత్యాదిః తే విందంతి లభంత ఇతి సంబంధః. ४३

నను బ్రహ్మరుద్రావపి మమైవ మూర్తీ అత స్తౌ హిత్వా మా మేవ కి మితి భజస ఇత్యత్ర ఆహ (సత్త్వమితి.) హే ఈశ హే ఆత్మబంధో జీవసఖ యదపి యద్యపి అస్య జగతః, స్థితిలయోదయ హేతవః. తవ విద్మః రుద్రబ్రహ్మతనవ ఇతి విశేష్య మధ్యాహర్తవ్యం శుక్లాం తను మిత్యగ్రే దర్శనాత్ తా శ్చ సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి యా తవ మాయా తయైవ కృతాః. లీలాధృతాః లీలయాధృతాః. లీలాపదేన విష్ణ్వాద్యాఖ్యతనుసంబంధస్య కర్మమూలత్వవ్యావృత్తిః. తథాపి తత్ర సత్త్వమయీ యా తనూః. సైవ నృణా ముపాస్యమానా శాన్త్యై మోక్షోపయుక్తశాంతయే భవతి నాన్యే అన్యే బ్రహ్మ రుద్రాఖ్యే తన్వౌ న ప్రశాంత్యై భవతః ప్రత్యుత తాభ్యా ముపాస్యమానాభ్యాం వ్యసనమోహభియో. భవేయుః, వ్యసనం దుఃఖం, భీ ర్భయం యద్య ప్యత్ర స్థితిహేతుభూతాయా విష్ణ్వాఖ్యతనో రపి మాయాకృతత్వోక్త్యా ప్రాకృతసత్త్వగుణపరిణామరూపత్వ మవగమ్యతే త చ్చ "సత్త్వాదయో నసంతీశే స యత్ర ప్రాకృతగుణా" ఇతి భగవద్విగ్రహే ప్రతిషిద్ధం తథాప్యత్ర సత్త్వ మితి యా మాయా రజ స్తమ శ్చేతి చ యామా యా తాభ్యాం మాయాభ్యాం కృతా ఇతి యోజ్యం. తత్ర సత్త్వశబ్దేన "స్వసత్తాభాసకం

లీలా ధృతా యదపి సత్త్వమయీ ప్రశాన్త్యై నాన్యే నృణాం వ్యసనమోహభియశ్చ తాభ్యామ్‌

తస్మాత్త్వమేహ భగవన్నథ తావకానాం శుక్లాం తనుం స్వదయితాం కుశలా భజన్తి
యత్సాత్వతాః పురుషరూప ముశన్తి సత్త్వం లోకా యతోఽభయ ముతాత్మసుఖం చ నాన్యత్.

తస్మై నమో భగవతే పురుషాయ భూమ్నే విశ్వాయ విశ్వగురవే పరదేవతాయై,
నారాయణాయ ఋషయే చ నరోత్తమాయ హంసాయ సంయతగిరే నిగమేశ్వరాయ. ౪౭

సత్త్వం గుణసత్త్వాద్విలక్షణ" మిత్యుక్తం. శుద్ధసత్త్వం త్రిగుణాత్మకప్రకృతిద్రవ్యవిలక్షణం వివక్షితం. ఇత్థం యోజనార్థ మేవ సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి వ్యస్తనిర్దేశః కృతః. ప్రబన్ధోపక్రమేఽపి "సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి ప్రకృతే ర్గుణా స్తై" రిత్యత్రాప్య యమేవార్థః. రజస్తమశ్శబ్దాభ్యాం సత్త్వమిశ్రౌ తౌ వివక్షితౌ. ౪౪

యతః స్వత్త్వమయ్యేవ ప్రశాన్త్యై న త్వన్యే అతో నిపుణబుద్ధయ స్తామేవోపాసత ఇత్యాహ (తస్మా దితి.) అథ నను భగవన్ తావకానాం త్వద్భక్తానాం స్వదయితాం స్వస్య తవ చ దయితాం ప్రియాం శుక్లాం శుద్ధసత్త్వమయీం తనుం కుశలాః భజన్తి. కాఽసౌ శుక్లా తను రిత్యత్రాహ యత్సాత్వతాః. పురుషరూప ముశన్తి సత్త్వం లోకా ఇతి సాత్వతాః పఞ్చరాత్రసిద్ధాన్తత్వాభిజ్ఞాః లోకా జనాః య త్పురుషరూపం పురుషాకృత్యాఽవస్థితం రూపం పురుషస్య తవ రూపం వా, సత్త్వం విశుద్ధం సత్త్వ ముశన్తి ఉపాస్యత్వేనేచ్ఛన్తి సైవ శుక్లా తను రిత్యర్థః. త ద్విశినష్టి యతః పురుషరూపాత్సత్త్వా దుపాస్యమానా దభయం సంసృతిభయాభావః. ఉతాపి చ ఆత్మసుఖం న చాన్యత్ అన్య ద్వ్యయ మిశ్రసుఖం నాస్తి. ౪౬

ఇత్థ మనన్తకల్యాణగుణగణం త్వాం స్తోతు మహం న శక్నోమీత్యభిప్రేత్యోపస్థితై ర్గుణై ర్విశింషన్ ప్రణమతి (తస్మా ఇతి.) పురుషాయ పురు షిణోతి దదాతీతి తథా చతుర్విధపురుషార్థ ప్రదాయేత్యర్థః. భూమ్నే సర్వాన్తరాత్మత్వేన భూమగుణవిశిష్టాయ అత ఏవ విశ్వాయ విశ్వరూపేణా వస్థితాయాత ఏవ విశ్వగురవే విశ్వస్య హితకరాయ ఆత్మన శ్శరీరహితాచరణశీలత్వా దితి భావః, పరదేవతాయై ఇత్యనేన తతోఽధికదేవతాన్తరవ్యావృత్తిః నారాయణాయేత్యనేన ప్రాప్యత్వం ప్రాపకత్వం చ వివక్షితం. ఋషయ ఇత్యనేన సర్వజ్ఞత్వం నారాయణపదసమభివ్యాహృతనరోత్తమశబ్దేన శిష్యాచార్య రూపేణాఖిలాధ్యాత్మవిద్యాప్రవర్తనద్వారా జగదుజ్జీవయితృత్వం హంసాయేత్యనేనాశ్రితదోషనిరా కర్తృత్వం సంయతగిర ఇత్యనేన "సర్వ మిద మహ్మోఽత్తోఽవాక్యనారద" ఇత్యత్రేవ పరిపూర్ణతా ప్రయుక్తవ జ్జల్పాకత్వం నిగమేశ్వరాయేత్యనేన వేదాచార్యత్వమ్. ౪౭

(కల్పాంతే మార్కండేయావస్థితిప్రతిపాదనఘట్టః)

యం వై న వేద వితథాక్షపథై ర్భ్రమద్ధీ స్సంతం స్వకే ష్వసుషు హృద్యపి దృక్పథేషు,
త్వన్మాయయాఽఽవృతమతి స్స ఉ ఏవ సాక్షా దాద్య స్తవాఖిలగురో రుపసాద్య వేదమ్.
యద్దర్శనం నిగమ ఆత్మరహః ప్రకాశో ముహ్యంతి యత్ర కవయోఽజపరా యతంతః,
తం సర్వవాదవిషయప్రతిరూపశీలం వందే మహాపురుష ఆత్మనిగూఢబోధమ్, ४८

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, అష్టమోఽధ్యాయః.

నను త్వ మివ మా మిత్థం భూతం సర్వేఽపి కిం న విదంత్యత ఆహ (యం వా ఇతి.) త్వన్మాయయా, ఆవృతా మతి ర్యస్యా త ఏవ వితథై ర్మిథ్యార్థకై, రక్షపథై రింద్రియమార్గైః భ్రమంతీ ధీ ర్యస్య సః దేహాత్మాభిమానీత్యర్థః, భ్రమద్భి రితి పాఠే విషయప్రావణ్యేన చలద్భిః. వితథాక్షపథై ర్యం త్వాం న వేద కథంభూత మపి స్వకే ష్వసుషు ప్రాణేషు హృది హృదయదృక్పథేషు విషయేషు నియంతృతయా సంత మపి. తర్హి న కోఽపి వేదేత్యత్రాహ. య స్తవాఖిలగురోః ఆద్యః ప్రథమం త్వత్ప్రవర్తితః యః. తం వేద ముపసాద్య. స్థిత ఇతి శేషః. స ఉ ఏవ సహ్యేవ త్వాం సాక్షా ద్వేద వేదాంతవిహితోపాసనావిశుద్ధమనసా వేదేత్యర్థః. ४७

వేదేనైవ జ్ఞాన మిత్యుపపాదయ& ప్రణమతి (యద్దర్శన మితి.) యస్య దర్శనోపాయభూతో నిగమో వేదః, ఆత్మరహస్యప్రకాశః, అన్యథా దుర్జ్ఞేయతా మాహ. అజపరాః అజో బ్రహ్మా పరః ఉత్కృష్టః, ప్రధానో యేషాం తే బ్రహ్మముఖ్యాః, కవయః యతంతః సాంఖ్యయోగాదిభి ర్యతమానా అపి యద్వా హిరణ్యగర్భకపిలాదయః యోగసాంఖ్యాదితంత్రప్రణయనేన తత్స్వరూపవిమర్శనాయ యతమానా అపి యత్ర త్వయి విషయభూతే ముహ్యంతి త మిత్థంభూతం, సర్వవాదవిషయ ప్రతిరూపశీలం, సర్వేషాం వాదాః యోగసాంఖ్యాదివాదాః, ప్రకృత్యుపాదానత్వపురుషనిమిత్తత్వాదివాదాః తేషాం, ప్రతిక్షేపకం, ప్రతిక్షేపకం, రూపం స్వరూపం, శీలం స్వభావః, సార్వజ్ఞ్య సర్వశక్తిత్వాదిః ప్రకృతిపురుషాది ష్వసంభావితో, యస్య తం, ఆత్మని స్వస్మి& గూఢ స్తై రవిజ్ఞాతః, బోధః అపరిచ్ఛేద్యజ్ఞానవైభవో, యస్య తం మహాపురుషం వందే. ४८

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

సంస్తుతో భగవా నిత్థం మార్కండేయేన ధీమతా,
నారాయణో నరసఖః ప్రీత ఆహ భృగూద్వహ. ౧

శ్రీభగవా నువాచ—

భో భో బ్రహ్మర్షివర్యోఽసి సిద్ధ శ్చాత్మసమాధినా,
మయి భక్త్యాఽనపాయిన్యా తపస్స్వాధ్యాయసంయమైః. ౨

వయం తే పరితుష్టా స్మ స్త్వద్బృహద్వ్రతచర్యయా,
వరం ప్రతీచ్ఛ భద్రం తే వరదేశా దభీప్సితమ్. ౩

ఋషి రువాచ—

జితం తే దేవదేవేశ ప్రపన్నార్తిహరాచ్యుత,
వరేణైతావతాఽలం మే యద్భవా న్సమదృశ్యత. ౪

అథ నవమోఽధ్యాయః

ఇత్థం సంస్తుత స్తదభిమతం ప్రాయచ్ఛ దిత్యాహ (సంస్తుత ఇత్యాదినా.) హేభృగూద్వహ. ౧

ఉక్తి మేవాహ (భో భో ఇతి ద్వాభ్యామ్.) ఆత్మసమాధినా చిత్తైకాగ్రేణానపాయిన్యా అవిచ్ఛిన్నయా మయి భక్త్యా చ తప ఆదిభి శ్చ సిద్ధోబ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠ శ్చాసి తవ బృహద్వ్రతచర్యయా నైష్ఠికాకామధర్మచర్యయా వయం పరితుష్టాః స్మః వయ మితి బహువచనం సర్వదేవాభిప్రాయకం వరదానా మీశా న్మత్తః వరం, ప్రతీచ్ఛ వృణీహి తే తుభ్యం. భద్రం శుభ మస్తు, ౨-౩

ఇత్థం వరాయ ప్రచోదితః ప్రాహ (జితం త ఇతి.) దేవదేవో బ్రహ్మా తస్యాపీశ ప్రపన్నానా మార్తిం క్లేశం హరతీతి తథాభూత అశ్రితా న్న చ్యావయతీతి తథా నోఽస్మభ్యం భవా న్సమ్య గదృశ్యతేతి య దేతావతైవ వరేణాలమ్. ౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

వాంఛ న్త్యజాదయో యస్య శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనమ్.
మనసా యోగయు క్తేన స భవా న్మేఽక్షిగోచరః. ౫

అథా ప్యంబుజపత్రాక్ష పుణ్యశ్లోకశిఖామణే,
ద్రక్ష్యే మాయాం యయా లోక స్సపాలో వేద సద్భిదామ్. ౬

సూత ఉవాచ—

ఇతీడితోఽర్చితః కామ మృషిణా భగవా న్మునే,
తథేతి సస్మయం ప్రాగా ద్బదర్యాశ్రమ మీశ్వరః. ౭

త మేవ చింతయ న్నర్థ మృషి స్స్వాశ్రమ ఏవ సః,
వస న్నగ్న్యర్కసోమాంబుభూవాయువియదాత్మసు. ౮

ధ్యాయ న్సర్వత్ర చ హరిం భావద్రవ్యై రపూజయత్,
క్వచి త్పూజాం విసస్మార భ క్తిప్రసరసంప్లుతః. ౯

తత్ర హేతుతయా తద్దర్శనస్య దుర్లభతా మాహ (వాఞ్ఛంతీతి.) అజాదయో బ్రహ్మాదయః యోగయు క్తేన యోగవిశుద్ధేన మనసా యస్య శ్రీమత్పాదాబ్జదర్శనం కేవలం, వాఞ్ఛంతి నతు పశ్యంతి. స భవాన్మమాక్షిగోచరోఽసి. ౫

(అథాపీతి.) యద్యపి త్వద్దర్శన మేవ వర, స్తథాఽపి తవ మాయాం ఆశ్చర్యశ క్తిం, ద్రక్ష్యే ద్రష్టు మిచ్ఛామీత్యర్థః, తాం విశినష్టి. యయా మాయయా లోకపాలైః బ్రహ్మాదిభి స్సహితో, లోకో జనః సద్భిదాం సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వేఽపి భిదాం భేదం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరభేదం వేద యయా కృతాం భిదాం వేద తాం మాయా మిత్యర్థః. ౬

(ఇతీతి.) ఈడితః ఉ క్తః, అర్చిత శ్చ భగవాన్ హేమునే స్మయే మందహాస స్తేన సహితం యథా తథేతి ద్రక్ష్యసీ త్యనుగృహ్య బదర్యాశ్రమం ప్రతి ప్రాగాత్. ౭

(త మేవేతి.) త మేవార్థం మాయాదర్శనరూప మర్థం చింతయన్ కదా ద్రక్ష్యామీతి చింతయ న్నిత్యర్థః అగ్న్యాదిషు ష్వష్టసు, తత్రాత్మా హృదయం సర్వత్ర గోవిప్రాదిషు హరిం ధ్యాయన్ భావద్రవ్యై ర్మనోమయై ర్ద్రవ్యై రపూజయత్ మానసోపచారై రపూజయ దిత్యర్థః. (క్వచి దితి.) భ క్తిప్రసరేణ ప్రీత్యాత్మకభ క్తిపరీవాహేణ సంప్లుతః వ్యా ప్తః తాం పూజా మపి విస్మృతవాన్. ౮-౯

తస్యైకదా భృగుశ్రేష్ఠ పుష్పభద్రాతటే మునే,
ఉపాసీనస్య సంధ్యాయాం బ్రహ్మ న్వాయు రభూ న్మహాన్. ౧౦

తం చణ్డశబ్దం సముదీరయ న్తం బలాహకా అన్వభవ న్కరాలాః,
అక్షస్థవిష్ఠా ముముచు స్తటిద్భి స్స్వన న్త ఉచ్చై రభివర్షధారాః. ౧౧

తతో వ్యదృశ్య న్త చతుస్సముద్రా స్సమ న్తతః క్ష్మాతల మాగ్రస న్తః,
సమీరవేగోర్మిభి రుగ్రనక్రా మహాభయావ ర్తగభీరఘోషాః. ౧౨

అ న్త ర్బహి శ్చాద్భి రతిద్యుభిః ఖరై శ్శతహ్రదాభి రుపతాపితం జగత్,
చతుర్విధం వీక్ష్య సహాత్మనా ముని ర్జలాప్లుతాం క్ష్మాం విమనా స్సమత్రసత్. ౧౩

తస్యైవ ముద్వీక్షత ఊర్మిభీషణః ప్రభఞ్జనాఘూర్ణితవార్మహార్ణవః.
ఆపూర్యమాణో వర్షద్భి రమ్బుదైః క్ష్మా మప్యధా ద్ద్వీపవర్షాద్రిభి స్సమమ్. ౧౪

మాయాదర్శన ముపవర్ణయతి (తస్యేత్యాదినా.) హేభృగుశ్రేష్ఠ తస్య మునే ర్మార్కండేయ స్యోపాసీనస్య సతః హే బ్రహ్మన్ మహాన్ వాయు రభూత్. ౧౦

(త మితి.) తం వాయు మను బలాహకా మేఘాః కరాలా భయంకరా అభవన్ ఆవిర్బభూవుః, తే చ తటిద్భి స్సహితా ఉచ్చైః, ధ్వనంతో గర్జంతః అక్షః శకటాక్షః తద్వత్, స్థవిష్ఠాః అతిస్థూలాః అభితో వర్షధారా ముముచుః. ౧౧

(తత ఇతి.) చతుర్దిక్షు వ ర్తమానాః సముద్రాః పరితః క్ష్మాతలం భూమండలం, ఉగ్రా నక్రా యేషు తైః సమీరవేగోద్ధితైః, రూర్మిభిః గ్రసంతః భయానకా ఆవర్తా యేషు గభీరో ఘోషో యేషు తే చ వ్యదృశ్యంత. ౧౨

(అంతర్బహి రితి) ఖరై రిత్యస్య సూర్యరశ్మిభి రితి శేషః. శతహ్రదాదిభి ర్విద్యుద్భిః ఛందోఽనుసారేణ దీర్ఘత్వ మార్షం. అతిద్యుభిః అతిక్రాంతా ద్యౌ ర్యాభి స్తాభి రద్భిః జలై శ్చ అంత ర్బహి రుపతాపితం చతుర్విధం దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మకం జగ జ్జలాప్లుతాం, క్ష్మాం భూమిం వీక్ష్య ముని ర్విమనాః సమత్రసత్, దభై షీత్. ౧౩

(తస్యేతి.) తస్య మునే రిత్థ, ముద్వీక్షత స్సతః, వర్షద్భి రమ్బుదై రాపూర్యమాణః ప్రభంజనేన వాయునా ఆఘూర్ణితం భ్రామితం, వాః ఉదకం యస్మిన్ ఊర్మిభి ర్భీషణ శ్చార్ణవః ద్వీపవర్షాద్రిభిః సమం సహ సహితా మిత్యర్థః, క్ష్మా మప్యధాత్ ఛాదయామాస. ౧౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

సూక్ష్మాన్తరిక్షం సదివం సభాగణం త్రైలోక్య మాసీ త్సహ దిగ్భి రాప్లుతమ్,
స ఏక ఏవోర్వరితో మహాముని ర్బభ్రామ విక్షిప్తజటో జడాన్ధవత్. ౧౫

క్షుత్తృట్పరీతో మకరై స్తిమిఙ్గిలై రుపద్రుతో వీచినభస్వతా హతః,
తమ స్యపారే పతితో భ్రమ న్దిశో న వేద ఖం గాం చ పరిశ్రమేషితః. ౧౬

క్వచి ద్గతో మహాగర్తే తరలై స్తాడితః క్వచిత్,
యాదోభి ర్భక్షితః క్వాపి స్వయ మన్యోన్యఘాతిభిః ౧౭

క్వచి న్మోహం క్వచి చ్ఛోకం క్వచి ద్దుఃఖం క్వచి ద్భయమ్,
క్వచి న్మృత్యు మవాప్నోతి వ్యాధ్యాదిభి రుతార్దితః. ౧౮

అయుతాయుతవర్షాణాం సహస్రాణి శతాని చ,
వ్యతీయు ర్భ్రమత స్తస్మి న్విష్ణుమాయావృతాత్మనః. ౧౯

(సూక్ష్మాంతరిక్ష మితి.) భూమ్యంతరిక్షసహితం సదివం స్వర్గసహితం సభాగణం నక్షత్రగణసహితం త్రైలోక్య మద్భి రాప్లుతం ఆసీత్. తదా స ముని రేక ఏవ ఉర్వరితః అవశేషితః విక్షిప్తాః జటా యేన సః, జడవ దంధవ చ్చ విచచాల. ౧౫

(క్షుత్తృ డితి.) క్షుత్తృడ్భ్యాం వ్యాప్తః. తృతీయాంతపాఠే మకరాదీనాం విశేషణం. వీచిభి స్తరఙ్గై ర్నభస్వతా చ హతః తాడితః అత ఏవ పరిశ్రమే ణోషితో వ్యాప్తః దివ మంతరిక్షం గాం భూమిం చ న వేద. ౧౬

(క్వచి దితి.) తరలై స్తరఙ్గై రన్యోన్యఘాతిభి రన్యోన్యం యుధ్యమానైః యాదోభి ర్జలజంతుభిః. స్వయం భక్షిత శ్చ. ౧౭

(క్వచి న్మోహ మితి.) మృత్యుం మృత్యు మివ. ౧౮

(అయుతాయుతవర్షాణా మితి) విష్ణో ర్మాయయా హృతః ఆత్మా మనో యస్య తస్య మునే స్తస్మిన్ జలే భ్రమత స్సతః మహాన్ కాలో వ్యతీయాయేత్యర్థః. ౧౯

స కదాచి ద్భ్రమం స్తస్మిన్ పృథివ్యాః కకుది ద్విజః,
న్యగ్రోధపోతం దదృశే ఫలపల్లవశోభితమ్. ౨౦

ప్రాగుత్తరస్యాం శాఖాయాం తస్యాపి దదృశే శిశుమ్,
శయానం పర్ణపుటకే గ్రసంతం ప్రభయా తమః. ౨౧

మహామరకతశ్యామం శ్రీమద్వదనపంకజమ్,
కంబుగ్రీవం మహోరస్కం సునాసం సుందరభ్రువమ్. ౨౨

శ్వాసైజదలకాభాతం కంబుశ్రీకర్ణదాడిమమ్,
విద్రుమాధరభాసేషచ్ఛోణాయితశుచిస్మితమ్. ౨౩

పద్మగర్భారుణాపాంగహృద్యహాసావలోకనమ్,
శ్వాసైజద్వలిసంవిగ్ననిమ్ననాభిదలోదరమ్. ౨౪

(స ఇతి,) పృథివ్యాః కకుది తద్వదున్నతస్థలే ఫలైః పల్లవైశ్చ శోభితం న్యగ్రోధపోతం కోమలవటవృక్షం దదృశే పశ్యతి స్మ. ౨౦

(ప్రాగుత్తరస్యా మితి.) తస్య న్యగ్రోధపోతస్య ప్రాగుత్తరస్యామీశాన్యాం దిశి యా శాఖా తస్యాం శిశు మపి దదృశే. తం విశినష్టి - శయాన మిత్యాదినా. తమః అంధకారం గ్రసంతం నిరాకుర్వంతమ్. ౨౧

ఇంద్రనీలవత్ శ్యామం శ్రీమత్ రమ్యం వదనపఙ్కజం యస్య తం కమ్బువత్ శఙ్ఖవ త్త్రిరేఖావృతా గ్రీవా యస్య తం, మహోరస్కం విశాలవక్షసం, శోభనా నాసా యస్య తం, సుందరే భ్రువౌ యస్య తమ్. ౨౨

నిశ్వాసై రేజంతః కమ్పమానా యే అలకా స్తై రాభాతం శోభితం కమ్బువ దంతర్వలయేన శ్రీర్యయో స్తౌ కమ్బుశ్రియౌ తయోః కర్ణయోః. దాడిమపుష్పసదృశ మాభరణం యస్య తం విద్రుమవత్ యః. అధర స్తస్య భాసా ఈష చ్ఛోణాయితం, శుచి శుభ్రం స్మితం యస్య తమ్. ౨౩

పద్మగర్భౌ వివారుణా వపాంగౌ నేత్రాన్తౌ యస్య తం హృద్యం హాసయుక్త మవలోకనం యస్య శ్వాసై రేజంత్య శ్చలంత్యః, వలయ స్తిర్యఙ్నిమ్నరేఖా యా స్తాభి స్సంవిగ్నా చఞ్చలా నిమ్నా చ నాభి ర్యస్మిన్ తదశ్వత్థపత్రసంకాశ ముదరం యస్య తమ్. ౨౪

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

చార్వంగులిభ్యాం పాణిభ్యా మున్నీయచరణాంబుజమ్,
ముఖే నిధాయ విప్రేంద్ర ధయంతం వీక్ష్య విస్మితః. ౨౫

తద్దర్శనా ద్వీతపరిశ్రమో ముదా ప్రోత్ఫుల్లహృత్పద్మవిలోచనాంబుజః।
ప్రహృష్టరోమాఽద్భుతభావశంకితో ద్రష్టుం పుర స్తం ప్రససార బాలకమ్. ౨౬

తావ చ్ఛిశో ర్వై శ్వసితేన భార్గవ స్సోఽంతశ్శరీరం మశకో యథాఽఽవిశత్,
తత్రాప్యదోఽన్యం త మచష్ట కృత్స్నశో యథా పురాఽముహ్య దతీవ విస్మితః. ౨౭

ఖం రోదసీ భగణా నద్రిసాగరా న్ద్వీపా న్సవర్షా న్కకుభ స్సురాసురాన్,
వనాని దేశాన్ సరితః పురాఽఽకరా న్ఖేటా న్వ్రజా నాశ్రమవర్ణవృత్తయః. ౨౮

చారవః సుందర్యః అఙ్గుళయో యయో స్తాభ్యాం చరణామ్బుజ మున్నీయ ఉద్ధృత్య ముఖే నిధాయ తదఙ్గుష్ఠం ధయంతం పిబంత మిత్థంభూతం శిశుం విలోక్య విస్మితో బభూవ. ౨౫

(తద్దర్శనా దితి.) తస్య శిశోః దర్శనాత్ వీతో గతః పరిశ్రమో యస్య సః ప్రోత్ఫుల్లాని హృత్పద్మం లోచనామ్బుజే చ యస్య అద్భుతభావేన అత్యాశ్చర్యరూపేణ శఙ్కితోఽపి తం బాలకం ద్రష్టుం పురః. ప్రససార సమీపం గత ఇత్యర్థః. ౨౬

(తావ దితి.) తావ త్తదా హేభార్గవ స మునిః శిశోః శ్వసితేన, మశకవ దంతశ్శరీర మావిశత్ శిశో శ్శ్వాసవాతేన తచ్ఛరీరాంతః ప్రావిశదిత్యర్థః. తత్రాపి తద్గర్భే ప్యదోన్యం అముష్మా దన్యం తం తథావిధం శిశు మచష్ట యథా పురా తచ్ఛరీరాంతః ప్రవేశా త్పూర్వం యథా కృత్స్నశః కృత్స్న మాచష్ట తద్వత్ ఏవం దృష్ట్వాఽతీవ విస్మితః, అముహ్యత్. ౨౭

కృత్స్నశో దర్శనం ప్రపఞ్చయతి (ఖ మితి.) ఖ మంతరిక్షం రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ భగణా న్నక్షత్రగణాన్ అద్రీం శ్చ సాగరాంశ్చ కకుభో దిశః సురాం శ్చ అసురాం శ్చ పురాణి హష్టాదిమంతి ఆకరాన్ రత్నాద్యుత్పత్తిస్థానాని ఖేటాన్ కర్షకగ్రామాన్ వ్రజాన్ గోష్ఠాని ఆశ్రమాన్ చతురో వర్ణాన్ తేషాం వృత్తీ శ్చేత్యర్థః. ౨౮

మహాంతి భూతా న్యథ భౌతికా న్యసౌ కాల శ్చ నానాయుగకల్పకల్పనమ్,
యత్కించి దన్యద్వ్యవహారకారణం దదర్శ విశ్వం స దివావభాసితమ్. ౨౯

హిమాలయం పుష్పవహాం చ తాం నదీం నిజాశ్రమం యత్ర ఋషీ అపశ్యత్,
విశ్వం విపశ్య ఞ్ఛ్వసితా చ్ఛిశో ర్వై బహి ర్నిరస్తో న్యపత ల్లయాబ్ధౌ. ౩౦

పశ్య న్పృథివ్యాః కకుది ప్రరూఢం వటం చ తత్పర్ణపుటే శయానమ్,
తోకం చ తత్ప్రేమసుధాస్మితేన నిరీక్షితోఽపాంగనిరీక్షణేన. ౩౧

అథ తం బాలకం దృష్ట్వా నేత్రాభ్యాం వేష్టితం హృది,
అభయా దతిసంహృష్టః పరిష్వక్తు మధోఽక్షజమ్. ౩౨

తావ త్స భగవా న్సాక్షా ద్యోగాధీశో గుహాశయః,
అంతర్దధ ఋషే స్సద్యో యథేహాఽనీశనిర్మితా. ౩౩

మహాంతి భూతా న్యాకాశాదీని పఞ్చ భౌతికా న్దేవమనుష్యాదీ న్ అసౌ మునిః నానాయుగాని కల్పాం శ్చ కల్పయతీతి తథా కాలం చ కిం బహునా యత్కించిత్ వ్యవహారకారణం వ్యవహార విషయం విషయస్యాపి వ్యవహారం ప్రతి కారణత్వా త్కారణ మిత్యుక్తం సదివావభాసితం అజ్ఞానాం నిత్య మివ ప్రతీయమానం విశ్వం తత్సర్వం దదర్శ. ౨౯

కించ (హిమాలయ మితి) ఋషీ నరనారాయణౌ ఇత్థం విశ్వం విపశ్య న్ శిశోః, శ్వసితాత్ శ్వాసా ద్బహి ర్నిర స్తః నిష్కాసితః, ప్రలయాబ్ధౌ న్యపతత్. ౩౦

(పశ్య న్నితి.) తత్పర్ణపుటే వటపత్రపుటే శయానం తోకం శిశుం చ పశ్యన్ తస్య శిశోః, ప్రేమ్ణా, సుధాస్మితేన చ యుక్తేనాపాఙ్గనిరీక్షణేన నిరీక్షితో బభూవ. ౩౧

(అథేతి.) నేత్రాభ్యాం హృది వేష్టితం ఆలిఙ్గితం, బాలక మధోక్షజం పున ర్బహిః, పరిష్వక్తుం అభ్యయా దభిముఖం జగామ. ౩౨

(తావ దితి.) తావ ద్భగవా నచింత్యవివిధవిచిత్రశక్త్యాదిగుణగణపూర్ణః యోగాధీశః ఆశ్చర్యశక్తియోగనిర్వాహకః గుహాశయః సర్వాంతరాత్మా అంతర్హితవాన్ తదా ఋషేః, రీహా ఆలిఙ్గనేచ్ఛా యథా అనీశవిరి ఙా నిర్ధనేన కృతా తద్వ దాసీ దిత్యర్థః. ౩౩

(విష్ణునా మార్కండేయాయ వరప్రదానం)

త మన్వథ వటో బ్రహ్మ న్సలిలం లోకసంప్లవమ్,
తిరోధాయ క్షణాత్సోఽపి స్వాశ్రమే పూర్వవ త్థ్సితః. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే, నవమోఽధ్యాయః.

(త మితి.) తం తిరోదదతం శిశుం అను లోకసంప్లవం సలిలం తిరోధాయ తత్క్షణా త్తస్య మునే స్సకాశా ద్వటోఽప్యంతర్దధే, ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. యద్వా భగవా న్సలిలం తిరోధాయాంతర్దధే, తమను వటోఽపి అంతర్దధ ఇతి సంబంధః. ముని స్తు స్వాశ్రమే పూర్వవత్, స్థితః అల్పదేశే విపులదేశాంతర్భావః అల్పకాలే బహుకాలాంతర్భావ స్తదితరజనాదృశ్యతద్వ్యతిరిక్తమూర్తామూర్తపదార్థవ్రాతహేతుతత్కాలావసాయిసలిలాదిసృష్టి శ్చేతి సర్వ మీశ్వరస్య సర్వశక్తిత్వా దుపపన్నమ్. ౩౪

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవతచంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, నవమోఽధ్యాయః.

అథ దశమోఽధ్యాయః

శ్రీసూత ఉవాచ—

స ఏవ మనుభూయేనం నారాయణవినిర్మితమ్,
వైభవం యోగమాయాయా స్త మేవ శరణం యయౌ. ౧

మార్కండేయ ఉవాచ—

ప్రపన్నోఽస్మ్యంఘ్రిమూలం తే ప్రపన్నాభయదం హరే,
యన్మాయయాఽపి విబుధా ముహ్యంతి జ్ఞానకాతరాః. ౨

సూత ఉవాచ—

త మేవం నిభృతాత్మానం వృషేణ దివి పర్యటన్,
రుద్రాణ్యా భగవా న్రుద్రో దదర్శ స్వగణై ర్వృతః. ౩
అథోమా త మృషిం వీక్ష్య గిరిశం సమభాషత,

అథ దశమోఽధ్యాయః.

ఇత్థం భగవతా దత్తం తద్యోగమాయాదర్శనాత్మకం వరం ప్రాప్య తతో రుద్రా ద్భగవద్భక్తిస్థైర్య మాకల్పాంత మాయు స్త్రైకాలికం జ్ఞానం విరక్తం బ్రహ్మవర్చస్వినాం పురాణాచార్యత్వం చ లేభ ఇతి. వక్తుం ప్రస్తౌతి (స ఏవ మిత్యాదినా.) నారాయణేన వినిర్మితం ఆశ్చర్యశక్తే ర్వైభవ మనుభూయ త మేవ నారాయణ మేవ తన్మాయోత్తరణాయ శరణం యయౌ. ౧

తదేవాహ (ప్రపన్నోఽస్మీతి.) ప్రపన్నానా మభయం సంసృతిభయాభావం ప్రయచ్ఛతీతి తథా యస్య తవ, మాయయా, హేతుభూతయా, య దజ్ఞానం తేన కాతరాః విక్షిప్తచిత్తా స్సంతో ముహ్యంతి తాం తర్తుం ప్రపన్నోఽస్మీతి భావః. ౨

(తమితి.) ఇత్థం నిభృతాత్మానం సమాహితచిత్తం మునిం రుద్రో దదర్శేతి సంబంధః. ౩

(అథేతి.) ఉమా రుద్రాణీ, ఉక్తిమేవాహ (పశ్యేమేతి.) యథా నిభృతం నిశ్చల, ముదకం, ఝషవ్రాత శ్చ యస్మిన్, పారావారః అపారోఽర్ణవః సముద్రః, తథా నిభృతాత్మేంద్రియాశయం

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

పశ్యేమ భగవ న్విప్రం నిభృతాత్మేంద్రియాశయమ్. ౪

నిభృతోదఝషవ్రాతో వాతాపాయే యథార్ణవః,
కుర్వస్య తపస స్సాక్షా త్సంసిద్ధిం సిద్ధిదో భవాన్. ౫

రుద్ర ఉవాచ —

నైవేచ్ఛ త్యాశిషః క్వాపి బ్రహ్మర్షి ర్మోక్ష మప్యుత,
భక్తిం పరాం భగవతి లబ్ధవా న్పురుషేఽవ్యయే. ౬

తథాఽపి సంవదిష్యామో భవా న్యేతేన సాధునా,
అయం హి పరమో లాభో నృణాం సాధుసమాగమః. ౭

ఇత్యుక్త్వా త ముపేయాయ భగవా న్స సతాం గతిః,
ఈశాన స్సర్వవిద్యానా మీశ్వర స్సర్వదేహినామ్. ౮

నిశ్చలదేహేంద్రియమానసం, మునిం, పశ్యేమ, అస్య మునేః తపసః, సంసిద్ధిం ఫలం, కురు యతో భవాన్, సిద్ధిదః ౪-౫

ఏవ ముక్తః ప్రాహ రుద్రః (నైవేచ్ఛతీతి.) ఆశిషః కామాన్ ఉతాపి చ మోక్ష మప్య, యం బ్రహ్మర్షిః నైవేచ్ఛతి తత్ర హేతుః, పరాం అనన్యప్రయోజనాం, భగవతి భక్తిం లబ్ధవాన్. న హి భగవదేకాంతభక్తాః కించి దపి వాఞ్ఛంతీతి భావః. ౬

తథాఽపి యద్యప్యేవం తథాఽపి, హే భవాని, సాధునా అనేన మునినా సంవదిష్యామః సంవాదం కరిష్యామః, కిం తావన్మాత్రేణ తస్యేత్యత్రాహ (అయం హీతి.) నృణా మయం అయమేవ, పరమో లాభః, కోఽసౌ, య స్సాధుసమాగమః, న తస్య లాభః కిం త్వస్మాక మేవేతి భావః. యద్వా అన్యోన్యస్య సమాగమోఽన్యోన్యస్య లాభ ఇతి భావః. నృణా మితి పారోక్ష్యనిర్దేశో లోకపరిపాటీప్రదర్శనాభిప్రాయకః. ౭

(ఇతీతి.) స భగవాన్ రుద్రః, సతాం గతిత్వసర్వవిద్యానిర్వాహకత్వసర్వదేహీశ్వరత్వజగదాత్మకత్వాన్యాత్మభూతపరమపురుషద్వారకాణి వివక్షితాని "శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవ వ" దితి న్యాయాత్ భగవదావేశావతారత్వా ద్వా తాని వివక్షితాని. ౮

తయో రాగమనం సాక్షా దీశయో ర్జగదాత్మనోః,
న వేద రుద్ధధీవృత్తి రాత్మానం విశ్వ మేవ చ. ౯

భగవాం స్తదభిజ్ఞాయ గిరిశో యోగమాయయా,
ఆవిశ త్తద్గుహాకాశం వాయు శ్ఛిద్ర మివేశ్వరః, ౧౦

ఆత్మ న్యపి శివం ప్రాప్తం తటిత్పిఙ్గజటాధరమ్,
త్ర్యక్షం దశభుజం ప్రాంశు ముద్యన్త మివ భాస్కరమ్. ౧౧

వ్యాఘ్రచర్మామ్బరం శూలం ధనురిష్వసిచర్మభిః
అక్షమాలాం డమరుకం కపాలపరశుం సహ. ౧౨

బిభ్రాణం సహసా భాతం వ్యచష్ట హృది విస్మితః,
కి మిదం కుత ఏవేతి సమాధే ర్విరతో మునిః. ౧౩

(తయో రితి.) తయో శ్శర్వశర్వాణ్యోః రాగమనం ఆత్మానం దేహం విశ్వం చ న వేద మార్కండేయ ఇతి కర్తృపదాధ్యాహారః. అవేదనే హేతుత్వేన విశినష్టి, రుద్ధధీవృత్తిః రుద్ధాః ధీవృత్తయ అంతఃకరణవృత్తయో యేన సః. ౯

యోగమాయయా భగవదుపాసనప్రభవయా పరకాయప్రవేశసామర్థ్యాత్మికయాఽఽశ్చర్యశక్త్యా తస్య మునే ర్గుహాకాశం, ఆవిశత్ యథా వాయుః ఛిద్ర మావిశతి తద్వత్. ౧౦

(ఆత్మ న్యపీతి.) అపి స్త్వర్థః. ఆత్మశబ్దో హృదయపరః నిరుద్ధధీవృత్తిత్వాత్ బహి స్తు న వేద ఆత్మని త్వచష్టేతి సంబంధః. కథంభూతం తటిత ఇవ పిఙ్గాః జటాః ధారయతీతి తథా తం. త్రీణ్యక్షీణి యస్య అష్టౌ భుజా యస్య. ఉద్యంతం భాస్కర మివ స్థితం ప్రాంశుం ప్రకృష్టరశ్మిం వ్యాఘ్రచర్మై వామ్బరం శూలం బాణఖడ్గఖేటై శ్చ సహ. ధను శ్చ అక్షమాలాదీం శ్చ బిభ్రాణం సహసా అకస్మా దేవ హృద్యవభాతం, స మునిః వ్యచష్టేతి సంబంధః, తతః కి మిదం కుత ఏవేతి. విస్మితః సమాధే, రుపరతః. ౧౧-౧౨-౧౩

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

నేత్రే ఉన్మీల్య దదృశే సగణం సోమయాన్వితమ్.
రుద్రం త్రిలోకైకగురుం ననామ శిరసా మునిః. ౧౪

తస్మై సపర్యాం వ్యదధా త్సగణాయ సహోమయా.
స్వాగతాసనపాద్యార్ఘ్యగన్ధస్రగ్ధూపదీపకైః. ౧౫

ఆహ చాత్మానుభావేన పూర్ణకామస్య తే విభో.
కరవామ కిమీశాన యేనేదం నిర్వృతం జగత్. ౧౬

నమశ్శివాయ శాన్తాయ సత్త్వాయ ప్రమృడాయ చ,
రజోజుషేఽథ ఘోరాయ నమ స్తుభ్యం తమోజుషే. ౧౭

సూత ఉవాచ—

ఏవం స్తుత స్స భగవా నాదిదేవ స్సతాం గతిః,

(నేత్రే ఇతి.) స మునిః ఉమయా శివాన్యా అన్వితం సోమయేతి సంధిరార్షః. సగణం రుద్రం దదృశే, శిరసా ననామ చ. ౧౪

(తస్మై ఇతి.) స్వాగతాదిభిః సపర్యాం, వ్యదధా దకరోత్. స్వాగతం కుశలాగమప్రశ్నః ౧౫

ఆహ చాత్మేతి ఉక్తి మేవాహ, (ఆత్మానుభావేనేత్యాదినా) ఆత్మానుభావేన స్వప్రభావేన పూర్ణాః సమగ్రాః కామా, యస్య తస్య తవ హేఈశాన కింకరవామ కిమిష్టం కరవామ న కించి దిత్యర్థః. కర్తవ్య మిష్టం హి సుఖం, సర్వస్య జగత స్సుఖ మాపాదయితుః కి మస్మాభిః కర్తవ్య మస్తీత్యాహ. యేనేదం నిర్వృతం జగత్, యేన త్వయా నిర్వృతం సుఖితం పూర్వవ "చ్ఛాత్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవ"దితి న్యాయే నాంతరాత్మభూతపరమపురుషదృష్ట్యా పూర్ణకామత్వజగదానందకరత్వే వివక్షితే ఏవ మ్మగేపి. ౧౬

యతో న కించిత్కరవామాతః కేవల మఞ్జలిమాత్రం కరవామే త్యభిప్రేత్య ప్రణమతి (నమ ఇతి.) శివాయ లోకమఙ్గళకరాయ శాంతాయ ఊర్మిషట్కరహితాయ ప్రమృడాయ, ప్రకర్షేణ

పరితుష్టః ప్రసన్నాత్మా ప్రహసం స్త మభాషత. ౧౮

శ్రీరుద్ర ఉవాచ—

వరం వృణీష్వ మత్కామం వరదేశా వయం త్రయః,
అమోఘం దర్శనం యేషాం మర్త్యో యద్విన్దతేఽమృతమ్. ౧౯

బ్రాహ్మణా స్సాధవ శ్శాన్తా నిస్సఙ్గా భూతవత్సలాః,
ఏకాన్తభక్తా అస్మాసు నిర్వైరా స్సమదర్శినః. ౨౦

మృడయతి సుఖయతీతి ప్రమృడ స్తస్మై సత్త్వాయ శుద్ధసత్త్వమయశరీరవిష్ణురూపాయేత్యర్థః, రజోజుషే బ్రహ్మరూపాయ తమోజుషే ప్రకృతరుద్రరూపాయ అత ఏవ ఘోరాయ, ఘోరరూపాయ. ౧౭

(ఏవ మితి.) ప్రసన్నాత్మా ప్రసన్నచిత్తః. ౧౮

భాషణ మేవాహ (వర మితి.) మత్ మత్తః కామం యథేష్టం వరం వృణీష్వ, యతో వయం త్రయః బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః వరదేశా వరదశ్రేష్ఠాః, నమే కించి దపేక్షిత మిత్యత్రాహ (అమోఘ మితి.) యేషాం త్రయాణా మస్మాకం దర్శన మమోఘం అవ్యర్థం అతో యత్కించి ద్వృణీష్వేతి భావః, తర్హ్యమృతత్వం దాతుం ప్రభవసి కిమి త్యత్రాహ. మర్త్యో యద్విందతేఽమృత మితి యత్ యేభ్య స్త్రిభ్యః, అమృతం మోక్షం విందతే సద్వారకాద్వారకోపాసనాభ్యా మితి. భావః. సాక్షాద్భగవదుపాసకస్యాపి బ్రహ్మరుద్రయో ర్భగవద్విభూతిత్వానుసంధాన స్యావశ్యకత్వాత్. ౧౯

యథా ముని శ్శత్రుదృష్ట్యాఽఽత్మానం తుష్టావ తథా స్వయ మపి తద్దృష్ట్యా బ్రాహ్మణాన్ స్తౌతి (బ్రాహ్మణా ఇత్యాది) యే సాధవః బ్రాహ్మణా స్తాన్ స లోకా లోకపాలా వంద న్త్యర్చ న్త్యుపాసత ఇతి సంబంధః. సాధులక్షణవివక్షయా బ్రాహ్మణాన్ విశినష్టి. శాంతాః రాగాద్యకలుషితచిత్తాః నిస్సఙ్గాః విషయసఙ్గరహితాః ఏకాంతభక్తా ఇత్యస్య భగవతీత్యాదిః అస్మాసు రుద్రాదిషు నిర్వైరాః భగవద్విభూతిత్వానుసంధానేన వైరరహితాః కింబహునా సమదర్శనాః కృత్స్నస్యాపి జగతో భగవద్విభూతిత్వానుసంధానేన సమబుద్ధయః. ౨౦

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

సలోకలోకపాలా స్తా న్వన్ద న్త్యర్చ న్త్యుపాసతే,
అహం చ భగవా న్బ్రహ్మా స్వయం చ హరి రీశ్వరః. ౨౧

(నైతే) న తే మయ్యచ్యుతేఽజే చ భిదా మణ్వపి చక్షతే,
నాత్మన శ్చ జనస్యాపి త ద్యుష్మా న్వయ మీమహి. ౨౨

న హ్యమ్మయాని తీర్థాని న దేవా శ్చేతనోజ్ఝితాః.

సలోకాః దేవమనుష్యాదిజననసహితాః లోకపాలా ఇంద్రాదయః కిం బహునేత్యాహ (అహ మితి.) వయ మపి త్రయః తాన్ వందామహే అర్చయామహే ఉపాస్మహే చేత్యర్థః. ౨౧

తత్ర హేతు మాహ (నైత ఇతి.) ఏతే సాధవో బ్రాహ్మణాః న తే ఇతి పాఠే తే బ్రాహ్మణాః అజే అచ్యుతే, మయి చాచ్యుతే చేత్యన్వయః. బ్రహ్మశరీరకే మచ్ఛరీరకే చాచ్యుత ఇత్యర్థః అణ్వపి ఈషదపి యథా తథా భిదాం భేదం న చక్షతే న పశ్యంతి అజం మాం చాచ్యుతా త్పృథక్సిద్ధం న పశ్యంతీతి వివక్షితార్థః "స బ్రహ్మా సశివ స్సేంద్ర" ఇత్యాదిశ్రుత్యా భగవతో బ్రహ్మాదిశరీరకత్వేన శరీరాత్మభావనిబంధనసామానాధికరణ్యావగమా త్స్వతంత్రభేద స్యానిషేధ్యత్వా త్స్వతంత్రభేదదర్శన మేవాత్ర నిషిధ్యతే. ఇమ మర్థం స్వయ మేవ స్ఫుటీకుర్వ న్నాహ. నాత్మన శ్చ జనస్యాపి ఆత్మనః స్వస్య జనస్య స్వేతరజనస్య చ అచ్యుతే భిదాం న చక్షత ఇత్యన్వయః. ఆత్మజనశబ్దాభ్యా మచిత్సం సృష్టజీవా ఉచ్యన్తే. నహి తైస్సహ బ్రహ్మణః స్వరూపాభేదోఽభేదవాదినోఽపి సంమతః అచిదంశేన తాదాత్మ్యస్య తన్మతే ప్యనిష్టత్వాత్ నహి జనశబ్ద శ్చేతనమాత్రే స్వారసికః యేన తత్స్వరూపాభేద స్సిధ్యేత అతోఽత్రాచిదంశేన యాదృశో భేదనిషేధ స్స్వాతంత్ర్యవిషయ స్తాదృశ ఏవ చిదంశేనాపీతి దిక్ యతో భిదాం న చక్షతే తస్మా ద్వయ మపి యుష్మాన్ ఈమహి భజామః, తత సలోకా లోకపాలా అహం బ్రహ్మేతి వయం భగవద్విశేషాధిష్ఠానత్వబుద్ధ్యా యుష్మా న్భజామ అచ్యుత స్తు "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మత" మితి యే యథా మాం ప్రపద్యన్తే తాం స్తథైవ భజా మ్యహ" మిత్యుక్తాభిసంధి విశేషేణ భజతీతి విశేష ఇతి భావః. ౨౨

తద్దర్శనేనాత్మనః కృతజ్ఞతా మభిప్రేత్య స్తౌతి (న హీతి.) అమ్మయాని, తీర్థాని న దర్శన మాత్రతః పునంతి, కిం తు చిరం స్నానాదిభి స్తాని పునంతి. తథా మృచ్ఛిలామయాః దేవతాప్రతికృతయశ్చ

తే పున న్త్యురుకాలేన యూయం దర్శనమాత్రతః. ౨౩

బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్యామో యేఽస్మద్రూపం త్రయీమయమ్,
బిభ్ర త్యాత్మసమాధానతపస్స్వాధ్యాయసంయమైః. ౨౪

దర్శనశ్రవణా ద్వాఽపి మహాపాతకినోఽపి వా,
శుద్ధ్యేర న్నన్త్యజా శ్చాపి కిము సంభాషణాదిభిః, ౨౫

సూత ఉవాచ—

ఇతి చన్ద్రలలామస్య ధర్మగుహ్యోపబృంహితమ్.
వచోఽమృతాయన మృషి ర్నాతృప్యత్కర్ణయోః పిబన్. ౨౬

స చిరం మాయయా విష్ణో ర్భ్రామితః కర్శితో భృశమ్
శివవాగమృతధ్వస్తక్లేశపుఞ్జ స్త మబ్రవీత్. ౨౭

న దర్శనమాత్రతః పునన్తి, కిం తు చిర మావాహనాదిషోడశోపచారపూజాదిభి రితి భావః. యూయం తు దర్శనమాత్రా దేవ పునీథ. ౨౩

యథా తేన "నమ శ్శివాయే" త్యాదినా నమస్కృతం తథా స్వయ మేవ ప్రణమతి (బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి.) నమస్యామః నమస్కుర్మః తాన్ విశినష్టి, యే బ్రాహ్మణాః త్రయీమయం వేదమయం వేదప్రచురం ఆత్మసమాధ్యాదిభి స్సహితం రూపం బిభ్రతి స్మేతి విస్మయే. ౨౪

యేషాం చ దర్శనశ్రవణాత్ దర్శనాత్ శ్రవణా చ్చ మహాపాతకినః అంత్యజా శ్చ విశుద్ధ్యేరన్. సంభాషణాదిభి ర్విశుద్ధ్యేర న్నితి కిము వక్తవ్యం. తేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్యామ ఇతి సంబంధః ౨౫

(ఇతీతి.) చంద్రో లలామం భూషణం యస్య తస్య రుద్ర స్యేత్థంభూతం ధర్మగుహ్యోపబృంహితం సత్సేవాత్మకధర్మరహస్యయుక్తం కర్ణయో, రమృతాయమానం వచః పిబ న్నాతృప్యత్ కర్ణాభ్యాం పిబ న్వా. ౨౬

(స ఇతి.) స మునిః విష్ణో ర్మాయయా ఆశ్చర్యశక్త్యా చిరం భ్రామితః అత ఏవ నితరాం కర్శిత శ్చ శివస్య, వాగేవామృతం, తేన ధ్వస్తః క్లేశపుఞ్జః భ్రమణప్రయుక్తక్లేశసముదాయో యస్య సః, తం శివ మిదం వక్ష్యమాణ మబ్రవీత్. ౨౭

(మార్కణ్డేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఋషి ఋవాచ—

అహో ఈశ్వరచర్యేయం దుర్విభావ్యా శరీరిణామ్,
యన్నమ న్తీశితవ్యాని స్తువ న్తి జగదీశ్వరాః. ౨౮

ధర్మం గ్రాహయితుం ప్రాయః ప్రవక్తార శ్చ దేహినామ్,
ఆచర న్త్యనుమోద న్తే క్రియమాణం స్తువ న్తి చ. ౨౯

నైతావతా భగవత స్స్వమాయామయవృత్తిభిః,
న దుష్యేతానుభావ స్తై ర్మాయినః కుహకై ర్యథా. ౩౦

సృష్ట్వేదం మనసా విశ్వ మాత్మనాఽను ప్రవిశ్య యః,

తదేవాహ (అహో ఇతి.) యదుక్తం "వరం వృణీష్వ, అమోఘం దర్శనం యేషా" మితి తత్ర తద్బహుమానాయ కించి త్ప్రార్థయితు మిచ్ఛ న్ప్రస్తావ ద్యథోక్తం "బ్రాహ్మణా స్సాధవ" ఇత్యాదినా తథా "పరస్పరం భావయంత శ్శ్రేయఃపర మవాప్స్యథే" త్యుక్తరీత్యా స్వయ మప్యాహ (అహో ఇతి పఞ్చభిః.) ఇయ మీశ్వరాణా మీశ్వరవిభూతిభూతానాం చర్యా చేష్టా శరీరిణాం దుర్విభావ్యా దుర్విజ్ఞేయాభిప్రాయాః, దుర్విభావ్యతా మేవ ప్రకటయతి - య ద్యతః స్వయం జగదీశ్వరాః జగత్యుత్కృష్టా అపి ఈశితవ్యాని అపకృష్టాని భూతాని నమంతి స్తువంతి చేత్యాత్మనో నైచ్య మనుసంహితం, ఇత్థంభూతైవ హి భాగవతానాం పరిపాటీ. ౨౮

క స్తర్హీశితవ్యప్రణామాదా వభిప్రాయ ఇతి విచార్య విశ్చిన్వ న్నాహ (ధర్మా వితి.) దేహినాం ప్రవక్తారః ధర్మోపదేష్టారోఽపి ధర్మా న్గ్రాహయితుం స్వయం ప్రాయశోఽనుతిష్ఠంతే ౨౯

(నైతావతేతి) య ద్యప్యేవ మథా ప్యేతావతా ఆచారానుమోదనస్తుతిమాత్రేణ, తై రీశితవ్య ప్రణామస్తుత్యాదిభి శ్చ, కథంభూతైః భగవతః పూజ్యస్య స్వమాయామయీ, వృత్తి రాశ్చర్యమయీ చేష్టా యేషు, తైః ప్రభావో న దుష్యేత న విహన్యేత యథా, మాయినః లోకప్రసిద్ధమాయావినః కుహకైః ధర్మవ్యాపారై స్తస్య ప్రభావో న దుష్యేత ప్రత్యుత స్వమాయావిస్వరూపప్రభావావిష్కార స్తద్వత్. ౩౦

తత్త్వదృష్ట్యా భగవదాత్మకత్వం మన్వానః సర్వకారణత్వాదిభి ర్విశింషన్ ప్రణమతి (సృష్ట్వేతి ద్వాభ్యాం.) యో మనసా సంకల్పమాత్రే ణేదం జగత్సృష్ట్వా, ఆత్మనా స్వేనాంతః ప్రవిశ్య

గుణైః కుర్వద్భి రాభాతి కర్తృత్వ స్వప్నదృ గ్యథా. ౩౧

తస్మై నమో భగవతే త్రిగుణాయ మహాత్మనే
కేవలాయాద్వితీయాయ గురవే బ్రహ్మమూర్తయే. ౩౨

కం వృణేఽతః పరం భూమ న్వరం త్వద్వరదర్శనాత్.
యదీశానః పూర్ణకామ స్సత్యకామః పుమా న్భవేత్. ౩౩

వర మేతం వృణేఽథాపి పూర్ణకామాభివర్షుకాత్.

కుర్వద్భిః పూర్వకర్మవాసనానుగుణపరిణామిభిః ఉత్తరోత్తరపుణ్యాపుణ్యాత్మకవిషమసృష్టిం కుర్వద్భిః గుణైః స్వయం కర్తేవాభాతి ఇవ శబ్దేన పరమార్థతః పుణ్యాపుణ్యాత్మకకర్మకర్తృత్వాభావః పరమాత్మని సూచ్యతే, జీవస్యైవ తత్ర కర్తృత్వాత్. అకర్తృ రపి కర్తృత్వావభాసే దృష్టాంతః (స్వప్నదృ గ్యథేతి.) న హి స్వాప్నార్థసృష్టికర్తా స్వప్నదర్శీ అపి తు తత్కర్మానుగుణతత్తదేకానుభావ్యతత్కాల మాత్రావస్థాయిస్వాప్నప్రపంచస్రష్టా పరమపురుషః "న తత్ర రథానరథయోగా'' ఇత్యారభ్య "సృజతే స హి కర్తే''తి "య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ స్తద్బ్రహ్మే''తి చ శ్రవణాత్. యథా స్వాప్నార్థసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వేఽపి తదనభిజ్ఞానాం తస్యాఃజీవకర్తృకత్వాభిమాన స్తథా పుణ్యాపుణ్యకర్తృత్వాదే ర్జీవగతత్వ మజానతాం బ్రాహ్మణ ఏవ జీవభావేన తత్కర్తృత్వాభిమాన మాత్ర మితి వివక్షితార్థః. ౩౧

త్రిగుణాయ త్రైగుణ్యనియంత్రే మహాత్మనే అప్రతిహతసంకల్పాయ, కేవలాయ నిరస్తనిఖిలదోషాయ, అద్వితీయస్వతుల్యవస్త్వంతరరహితాయ బ్రహ్మమూర్తయే వేదనిర్వాహకాయ రూపతోఽపి విభవే వా. ౩౨

యదుక్తం వరం వృణీష్వేతి తత్రోత్తర మాహ (క మితి.) హేభూమన్ వరదర్షభాత్ త్వత్ త్వత్తః అతః పర మన్యం కం వరం వృణే వరిష్యమాణం వరం బుద్ధ్వా సంనిధాప్యాత ఇతి నిర్దేశః కృతః, వరదర్శనా దితి పాఠే, వరం శ్రేష్ఠం దర్శనం యస్య తస్మాత్ త్వత్తః అత శ్శబ్దవివక్షితం విశినష్టి (యదీశానః పూర్ణకామ ఇతి.) యత్ యతః, పుమాన్ ఈశానః ఈశ్వరః స్వతంత్రః అకర్మవశ్య ఇతి యావత్ పూర్ణకామః సత్యకామ శ్చ భవే త్తస్మా దత ఇతి సంబంధః. ౩౩

యద్యప్యతః పరో వరణీయో వరో నాస్తి తథాపి పూర్ణకామాభివర్షుకాత్ త్వత్త ఏతం

(మార్కండేయస్య పరమశివేన దత్తవరప్రదానాద్యభివర్ణనఘట్టః)

భగవ త్యచ్యుతాం భక్తిం తత్పరేషు తథా త్వయి. ౩౪

సూత ఉవాచ—

ఇత్యచ్యుతోఽభిష్టుత శ్చ మునినా సూక్తయా గిరా,
త మాహ భగవాఞ్ శర్వ శ్శర్వయా చాభినన్దితః, ౩౫

ఈశ్వర ఉవాచ—

కామం తేఽయం మహర్షేఽస్తు భక్తిమాం స్త్వ మధోక్షజే,
ఆకల్పాంతా ద్యశః పుణ్య మజరామరతా తథా. ౩౬

జ్ఞానం త్రైకాలికం బ్రహ్మ న్విజ్ఞానం చ విరక్తిమత్.
బ్రహ్మవర్చస్వినో భూయా త్పురాణాచార్యతాస్తు తే, ౩౭

సూత ఉవాచ—

ఏవం వరా న్స మునయే దత్త్వాఽగా త్త్ర్యక్ష ఈశ్వరః,
దేవ్యై తత్కర్మ కథయ న్ననుభూతం పురాఽమునా. ౩౮

వరం వృణే ఏనాదేశాభావ ఆర్షః, కోఽసౌ భగ వత్యచ్యుతే తత్పరేషు తద్భక్తేషు తథా త్వయి చ భక్తి మిత్యేవం వర మితి సంబంధః. తత్పరే ష్విత్యనేన గతార్థత్వేఽపి పున స్త్వయీత్యుక్తి స్తత్త్వాధాన్య వివక్షయా గోబలీవర్దన్యాయాత్ తత్ర భగవద్భక్తేషు భక్తి ర్నామ భగవద్విభూతిత్వానుసంధానాత్మికా. ౩౪

(ఇతీతి.) సూక్తయా మధురయా శర్వయా శర్వాణ్యా, అభినందిత స్తం ముని మాహ. ౩౫

ఉక్తి మేవాహ ద్వాభ్యాం (కామ మితి.) విభౌ భగవతి, కామం నితరాం శ్రోతౄణాం పుణ్యావహం యశః త్రైకాలికం భూతాదికాలత్రయగోచరవస్తుజ్ఞానం బ్రహ్మవిజ్ఞానం బ్రహ్మస్వరూప రూపాదిగోచరం విజ్ఞానం, విరక్తిమత్ విరక్తియుక్తమ్. ౩౬—౩౭

(ఏవ మితి.) స త్ర్యక్ష స్త్రిలోచన ఈశ్వరః రుద్రః మునయే వరా న్దత్త్వా అమునా మునినా య త్పురా అనుభూతం త త్కర్మ భగవన్మాయాదర్శనాత్మకం కర్మ, దేవ్యై శర్వాణ్యై కథయ న్నగాత్ జగామ. ౩౮

సోఽప్యవాప్త మహాయోగమహిమా భార్గవోత్తమః,
విచర త్యధునా ప్యద్ధా హరా వేకాంతతాం గతః. ౯౯

అనువర్ణిత మేత త్తే మార్కండేయస్య ధీమతః,
అనుభూతం భగవతో మాయావైభవ మద్భుతమ్. ౪౦

ఏత త్కేచి దవిద్వాంసో మాయాసంసృతి మాత్మనః
అనాద్యావర్తితం నృణాం కాదాచిత్కం ప్రచక్షతే. ౪౧

య ఏవ మేత ద్భృగువర్య వర్ణితం రథాఙ్గపాణే రనుభావభావితమ్,
సంశ్రావయే త్సంశృణుయా దుతావుభౌ తయో ర్న కర్మాశ్రయసంసృతి ర్భవేత్.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.
దశమోఽధ్యాయః.

(సోఽపీతి.) భార్గవోత్తమో మార్కండేయః అవాప్తః మహాయోగవైభవో, యేన స, హరౌ భగవ త్యేకాంతితాం అనన్యప్రయోజనభక్తిమత్త్వం గతోఽధునాఽపి చరతి అద్ధా స్ఫుటం నాత్ర సంశయ ఇతి భావః. ౩౯

ఉపసంహరతి (అనువర్ణిత మితి.) యత్ మార్కండేయస్య తేనానుభూత మద్భుతం భగవతో మాయాయా ఆశ్చర్యశక్తే, ర్వైభవం త త్తే తుభ్య మనువర్ణితమ్. ౪౦

ప్రసంగా న్మార్కండేయస్య కాదాచిత్కమాయావైభవదర్శనవ జ్జీవస్యాపి సంసారః పూర్వ మవిద్యమాన ఏవ కదాచి ద్భగవన్మాయయా భవతీతి కేషాంచి న్మతం ప్రతిక్షిపతి. కేచి దవిద్వాంసః సంసారానాదిత్వానభిజ్ఞాః నృణాం జీవానా మాత్మనో భగవతో మాయయా సంసృతిం కాదాచిత్కం యథా తథా ప్రచక్షత ఇత్యనువాదః, తద్దర్శయతి ఏతదనాద్యావర్తిత మితి సంసరణ మిత్యధ్యాహార్యం ఏతత్సంసరణం అనాదితయా ఆవర్తితం పరివర్తితం భవతి అన్యథా "న కర్మావిభాగా దిత్యాద్యధికరణ విరోధా దితి." ౪౧

ప్రకృతమార్కండేయచరిత్రశ్రావణఫల మాహ (య ఇతి.) భృగువర్యస్య మార్కండేయస్య వర్ణితం వృత్త మిత్యర్థః. కథంభూతం రథాంగపాణే ర్భగవతః అనుభావేన భావితం యః సంశ్రావయే ద్యశ్చ శృణుయా త్తయో రుభయోః కర్మాశ్రయా కర్మనిమిత్తా సంసృతి ర్న భవేత్. ౪౨

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం, దశమోఽధ్యాయః.

అథ ఏకాదశో ఽధ్యాయః

శౌనక ఉవాచ—

అథేమ మర్థం పృచ్ఛామో భవంతం బహువిత్తమమ్.
సమస్తతంత్రరాద్ధాన్తే భవా న్భాగవత తత్త్వవిత్. ౧

తాంత్రికాః పరిచర్యాయాం కేవలస్య శ్రియః పతేః,
అఙ్గోపాఙ్గాయుధాకల్పం కల్పయంతి యథైవ యైః ౨

తన్నో వర్ణయ భద్రం తే క్రియాయోగం బుభుత్సతామ్,
యేన క్రియానైపుణేన మర్త్యో యాయా దమర్త్యతామ్. ౩

అథ ఏకాదశో ఽధ్యాయః

ఇత్థం పరిపృష్టం మార్కండేయవృత్తాంత మనువర్ణ్య కృత్స్నప్రబంధార్థ ముపసంజిహీర్షుం సూత మాలక్ష్య నిమిజాయన్తేయభగవదుద్ధవసంవాదాదిముఖే నోక్తే భగవత్పూజాత్మకకర్మయోగే సమారాధ్య భగవదంగోపాంగాస్త్రభూషణాద్యభిమంతవ్యాని తత్త్వాని బుభుత్సుః పృచ్ఛతి (అథేతి.) ఇమం వక్ష్యమాణ మర్థం వస్తు బహువిత్తమత్వ మేవ ప్రపంచయతి (సమస్తేతి.) హేభాగవత భవాన్ సమస్తతంత్రాణాం పురాణపంచరాత్రాదీనాం యో రాద్ధాంత స్తస్మిన్ తత్త్వవిత్. ౧

కోఽసావర్థ ఇత్యత స్త మాహ (తాంత్రికా ఇతి.) కేవలస్య కేవలశుద్ధసత్వమయదివ్యవిగ్రహస్య శ్రియఃపతేః పరిచర్యాయాం తాంత్రికాః భగవదారాధనాత్మతంత్రపరినిష్ఠాః యథైవ యైస్తత్త్వైః అంగోపాంగా యథాకల్పం, అంగాని పాణిపాదాదీని ఉపాంగాని హృదయాదీని ఆయుధాని సుదర్శనాదీని ఆకల్పాః భూషణా తేషాం ద్వంద్వైక్యం త త్కల్పయంతి యత్తత్త్వాభిమానిదేవతాత్వేన ధ్యాయంతీతి యత్ తదేత న్నోఽస్మాకం వర్ణయ కథంభూతానాం క్రియాయోగం భగవదారాధనాత్మకక్రియాయోగాపేక్షితం బోద్ధు మిచ్ఛతాం కిం తత ఇత్యత్రాహ (యేనేతి.) యేన క్రియానైపుణ్యేన తత్త్వాత్మకాంగాదికల్పనోపేతరూపేణ క్రియాకౌశలేన అమర్త్యతాం జరామరణాద్యతీతతాం ముక్తిం యాయా త్ప్రాప్నుయాత్. ౨—౩

సూత ఉవాచ —

నమస్కృత్య గురూ న్వక్ష్యే విభూతీ ర్వైష్ణవీ రపి,
యా వేదాగమతంత్రాఖ్యా మాచార్యైః పద్మజాదిభిః. ౧

మాయాద్యై ర్నవభి స్తత్త్వై స్సవికారై శ్చ యో విరాట్,
నిర్మితో దృశ్యతే యత్ర సచిత్కే భువనత్రయమ్. ౨

ఏతద్వై పౌరుషం రూపం భూః పాదౌ ద్యౌ శ్శిరో నభః,
నాభి స్సూర్యోఽక్షిణీ నాసే వాయుః కరౌ దిశః ప్రభో. ౩

ప్రజాపతిః ప్రజనన మపానం మృత్యు రీశితుః,
తద్బాహవో లోకపాలా మన శ్చన్ద్రో భ్రువౌ యమః. ౪

తద్వర్ణయితుం ప్రతిజానీతే (నమస్కృత్యేతి.) వైష్ణవీః విష్ణ్వంగాదిభి రభిమంతవ్యాః విభూతీ స్తద్విభూతీ రహం వక్ష్యే తా విశినష్టి పద్మజాదిభిః బ్రహ్మనారదాదిభి రాచార్యైః వేదరూప ఆగమః తంత్రం పంచరాత్రం తాఖ్యం పంచమ్యంత మిదం యాః విభూతయో విజ్ఞాతా ఇతి శేషః. ౧

తావద్బ్రహ్మాండం భగవద్విగ్రహాభిమంతవ్య మిత్యాహ (మాయాద్యై రితి.) మాయాసంజ్ఞా ప్రకృతిః, మహాన్ అహంకారః భూతాని పంచ కాల శ్చేతి నవభి స్సవికారైః ఏతద్వికారసహితైః తత్త్వైః వికారశబ్దే నైకాదశేంద్రియాణి పంచతన్మాత్రాణి చ వివక్షితాని నిర్మితో యో విరాట్ బ్రహ్మాండం దృశ్యతే శాస్త్రేణ జ్ఞాయతే యత్ర యస్మిన్ విరాజి సచిత్కే సజీవే భువనత్రయం దృశ్యతే. ౨

ఏతత్ బ్రహ్మాండం పౌరుషం పరమపురుషసంబంధిరూపం, సర్వత్ర సామానాధికరణ్య మభిమాన్యాభిమంతవ్యయో రభేదవివక్షానిబంధనం భగవద్దివ్యవిగ్రహాభిమంతవ్యం బ్రహ్మాండ మిత్యర్థః. ఏవ మగ్రేఽపి ఏత దేవ విభజ్య దర్శయతి (భూరిత్యాదినా) భూశబ్దేన తలాదిభి స్సహ సప్తలోకా వివక్షితాః నభో నాభిః. ౩

ప్రజాపతిః ప్రజననం మేఢ్రం ఈశితుః పరమపురుషస్య మృత్యు రపానం గుదం యమో, భ్రువౌ భ్రూలతే. ౪

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

లజ్జోత్తరోఽధరో లోభో దన్తా జ్యోత్స్నా స్మయో భ్రమః.
రోమాణి భూరుహా భూమ్నో మోఘాః పురుషమూర్ధజాః. ౮

యావా నయం వై పురుషో యావత్యా సంస్థయా మితః.
తావా నసా వపి మహా న్పురుషో లోకసంస్థయా. ౯

కౌస్తుభవ్యపదేశేన స్వాత్మజ్యోతి ర్బిభ ర్త్యజః.
తత్ప్రభావ్యాపినీ సాక్షా చ్ఛ్రీవత్స మురసా ప్రభుః. ౧౦

స్వమాయాం వనమాలాఖ్యాం నానాగుణమయీం దధత్.

ఉత్తరః ఉత్తరోష్ఠః లోభ స్త్వధరోష్ఠః జ్యోత్స్నా. దంతాః భ్రమః భూమ్నః పరమాత్మన స్మయః స్మితం భూరుహా వృక్షాః, రోమాణి మేఘాః, పురుషస్య పరమపురుషస్య మూర్ధజాః కేశాః. ౮

అనుక్త మస్య దప్యేవ మూహ్య మిత్యాహ (యావా నితి.) అయం వ్యష్టిపురుషః, యావా న్యావదవయవా న్యావత్యా స్వమానతః సప్తవిత స్తిపరిమాణయా సంస్థయా అవయవసంస్థా నేన మితః అసౌ మహా న్పురుషః పరమపురుషోఽపి లోకసంస్థాయా లోకాభిమానిదేవతాత్మకవాదా ద్యవయవసంస్థానేన తావదవయవా న్మానం త్వారాధకబుద్ధ్యనుగుణ మితి భావః. ౯

తదేవ మంగోపాంగాద్యభిమంతవ్యాని తత్త్వానీత్యుక్త్వా, అథ భూషణాద్యభిమంత వ్యాన్యాహ (కౌస్తుభవ్యపదేశేనేత్యాదినా.) అజః పరమపురుషః కౌస్తుభవ్యాజేన స్వాత్మజ్యోతి ర్బిభర్తి స్వాత్మజ్యోతిః స్వశేషభూతం జ్ఞానాకారం చిదాత్మస్వరూపం, కౌస్తుభో జీవవర్గాభిమానీ దేవతేత్యర్థః. తత్ప్రభా జీవస్య ప్రభా ధర్మభూతజ్ఞాన మిత్యర్థః. వ్యాపినీ విభ్వీ తాం ప్రభు ర్భగవా న్ ఉరసా శ్రీవత్సం బిభర్తి శ్రీవత్స స్తత్ప్రభాభిమానిదేవతేత్యర్థః. పురాణాంతరవిరోధ స్తు శ్రుతివైవిధ్య సంభావనయా తన్మూలతయా పరిహర్తవ్యః. ౧౦

నానాగుణమయీం పంచభూతాఖ్యకార్యావస్థాం భూతపంచకమయీం స్వమాయాం వైషమ్యా వస్థవత్త్వాదిగుణత్రయమయీం వా ప్రకృతిం వనమాలాఖ్యాం దధత్ బిభ్రాణః అఖ్యాశబ్దః పూర్వవ దభేద

వాస శ్ఛన్దోమయం పీతం బ్రహ్మసూత్రం త్రివృ త్స్వరమ్. ౧౧
బిభ ర్తి సాంఖ్యయోగం చ వేదో మకరకుణ్డలే.
మౌలిం పదం పారమేష్ఠ్యం సర్వలోకాభయంకరమ్ ౧౨

అవ్యాకృత మన న్తాఖ్య మాసనం యదధిష్ఠితమ్,
ధర్మజ్ఞానాదిభి ర్యు క్తం సత్త్వం పద్మ మిహోచ్యతే. ౧౩

ఓజస్సహోబలయుతం ముఖ్యత త్త్వం గదాం దధత్
అపాం త త్త్వం దరవరం తేజ స్తత్త్వం సుదర్శనమ్. ౧౪

నభోనిభో నభ స్త త్త్వ మసిం చర్మతమోమయమ్,
కాలరూపం ధను శ్శార్ఙ్గం తథా కర్మమయేషుధిః. ౧౫

వివక్షాభిప్రాయకః. పీతం పిశంగం వాసో వస్త్రం ఛందోమయం గాయత్ర్యాదిచ్ఛందోమయం వాసః ఛందోభిమానినీ దేవతేత్యర్థః. త్రివృత్ త్రిమాత్రం అకారోకారమకారాత్మకం వా స్వరం ప్రణవం బ్రహ్మసూత్రం బిభ ర్తి. ౧౧

సాంఖ్యం చ యోగ శ్చేతి ద్వంద్వైక్యం తద్వేద శ్చేత్యుభే మకరకుండలే సర్వలోకో త్తరం పారమేష్ఠ్యం పదం బ్రహ్మలోకం మౌలిం కిరీటం బిభ ర్తి. ౧౨

య ద్యేన పరమపురుషే ణాధిష్ఠిత మనంతాఖ్యం శేషాఖ్య మాసనం అవ్యాకృతం మూలప్రకృతిః య త్సత్త్వం విశుద్ధం సత్త్వం తద్ధర్మజ్ఞానాదిభి ర్యు క్తం పద్మ ముచ్యతే. ఆదిశబ్దేన వైరాగ్యై శ్వర్యా ధర్మాజ్ఞానా వైరాగ్యానైశ్వర్యవిమలోత్కర్షిణీ జ్ఞానాక్రియాయోగా ప్రహ్వీ సత్యేశానానుగ్రహా స్సంగృహ్యంతే. ౧౩

ఓజః ఇంద్రియశ క్తిః సహో మనశ్శ క్తిః బలం దైహికం తై ర్యుతం ముఖ్యం త త్త్వం ముఖ్యప్రాణః, ప్రాణో వై ముఖ్య ఇతి శ్రుతేః ఓజ ఆదీనాం ప్రాణాయ త్తత్వా త్తస్య తద్యు క్తత్వం తదేవ గదాం దధత్ యద్వా, ముఖ్యత త్త్వం ప్రథమోత్పన్నత త్త్వం మహ త్తత్వం బుద్ధి రితి యావత్ "మహా నైవ బుద్ధిలక్షణ" ఇత్యాదిస్మృతేః తస్యాం ప్రసృతాయా మే వౌజఃప్రభృతీని భవంతీతి తస్యా స్తద్యు క్తత్వం అపాం త త్త్వం జలతత్వం దరవరః, శంఖః. ౧౪

నభోనిభో నభోవ న్నీలతను ర్భగవాన్ నభ స్త త్త్వ మసిం ఖడ్గం, తమోమయం ఖేటం దధ దిత్యనుష క్తేనాన్వయః. శార్ఙ్గం నామ ధనుః కాలరూపం కాలాభిమానిధను రిత్యర్థః. తథా కర్మమయః ఇషుధి ర్బాణకోశో యస్య సః. ౧౫

ఇంద్రియాణి శరా నాహు రాకూతి రస్య స్యందనమ్,
తన్మాత్రా ణ్యస్యాభివ్యక్తి రింద్రియార్థాః క్రియామతాః ౧౬

మండలం దేవయజనం దీక్షా సంస్కార ఆత్మనః,
పరిచర్యా భగవత ఆత్మనో దురితక్షయః. ౧౭

భగవచ్ఛబ్దశబ్దార్థం లీలాకమల ముద్వహన్,
ధర్మం యశ శ్చ భగ(వ)వాం శ్చామరవ్యజనే భజన్. ౧౮

ఆతపత్రం తు వైకుంఠం ద్విజా (జ) ధామాకుతోభయమ్,

(ఇంద్రియాణీతి.) హయా నశ్వాన్ ఆకూతి ర్మనః. అస్య పరమపురుషస్య స్యందనం రథః యద్వా, ఆకూతి ర్దేహాత్మాభిమానో భగవద్రథ ఇత్యర్థః. అస్యాభివ్యక్తి రర్చావతారే ష్వాహితాంశ స్తన్మాత్రాణి ఇంద్రియార్థాః ఇంద్రియప్రయోజనాని ఇంద్రియవ్యాపారా ఇతి యావత్ తన్మాత్రా ణ్యస్యాభివ్యక్తి రితి శబ్దాదీనా ముక్తత్వాత్ తేఽస్య క్రియాః తత్క్రియాభిమంతవ్యా ఇత్యర్థః. "ముద్రా త్వర్థక్రియాత్మతే"తి పాఠే ముద్రావరదాభయాదిముద్రాభిమానిదేవతా అర్థక్రియాత్మతాప్రయోజనతత్క్రియా స్వరూపతా త్వభిమంతవ్యా "ముద్రయాఽర్థక్రియాత్మతా" మితి పాఠే తయా తాం బిభర్తీతి శేషః. ౧౬

మండలం తస్యాసనస్థం పద్మాకారం మండలం దేవయజనం యజ్ఞభూమ్యభిమానిదేవతా ఆత్మనః యజమానస్య యాగదీక్షాసంస్కారః ప్రోక్షణావఘాతాది శ్చ భగవతః పరిచర్యా తయో రభిమానిదేవతాపరిచర్యేత్యర్థః. సైవ దురితక్షయాభిమానినీ. ౧౭

భగవచ్ఛబ్దస్య య శ్శబ్దో భగవచ్ఛబ్ద స్తదవయవభూత స్తస్యార్థం జ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యం తల్లీలార్థం కమలం తదభిమంతవ్యం లీలాకమల మిత్యర్థః. లీలాకమలాభిమంతవ్యం షాడ్గుణ్యం వా ఉద్వహన్ బిభ్రాణః భగవః హేభగవన్ ధర్మో యశ శ్చేత్యేతే చామరవ్యజనే అభజత్ ప్రాప్తవాన్ భగవాం శ్చేతి పాఠాంతరమ్. ౧౮

(ఆతపత్ర మితి.) ద్విజా ఇతి సంబోధనం ద్విజేత్యపి క్వచి జ్జ్వరః నిజధామేత్యపి పాఠః.

త్రివృ ద్వేద స్సుపర్ణాఖ్యో యజ్ఞం వహతి పూరుషం. ౧౯

అనపాయి న్యాత్మభూతా శ్రీ స్సాక్షా దాత్మనః ప్రభా,
విష్వక్సేన స్తస్య భూతి ర్విదితః పార్షదాధిపః. ౨౦

నందాదయోఽష్టౌ ద్వాస్థా శ్చ తేఽణిమాద్యా హరే ర్గుణాః,
వాసుదేవ స్సంకర్షణః ప్రద్యుమ్నః పురుష స్స్వయమ్. ౨౧

అనిరుద్ధ ఇతి బ్రహ్మ న్మూర్తివ్యూహోఽభిధీయతే,
సవిశ్వ స్తైజసః ప్రాజ్ఞ స్తురీయ ఇతి వృత్తిభిః.

నాస్తి కుతోఽపి భయం యస్మిన్ తద్వైకుంఠం నామ య నిజధామ తదాతపత్ర మభజ దితి సంబంధః. వైకుంఠాభిమానినీ దేవతా ఆతపత్ర మిత్యర్థః. యో యజ్ఞం యాజ్ఞారాధ్యం పరమపురుషం వహతి తద్వాహనభూత ఇత్యర్థః. కోఽసౌ సుపర్ణాఖ్యో గరుడః స త్రివృ ద్వేదః ఋగ్యజుస్సామత్రయాత్మక వేదః వేదాభిమానినీ దేవతా గరుడ ఇత్యర్థః. ౧౯

శ్రీ ర్లక్ష్మీః హరే రనపాయినీ శక్తిః తత్ర హేతుః సాక్షా త్పరమాత్మనః ఆత్మభూతా స్వభావః ధర్మభూతేతి యావత్. ప్రభేత్యస్య భాస్కరస్య యథేత్యాదిః యః పార్షదాధిపః సేనానీ ర్విష్వ క్సేనః స తస్య మూర్తి ర్విగ్రహవిశేష ఇత్యర్థః. ౨౦

నందాదయోఽష్టౌ హరేః ద్వారపాలాః అణిమాద్యా గుణాః అణిమాద్యష్టైశ్వర్యాభిమానిన్యో దేవతా ఇత్యర్థః (వాసుదేవ ఇతి.) యో వాసుదేవఇత్యాది ర్మూర్తివ్యూహః మూర్తిసమూహః స పరమపురుషః స్వయ మేవాభిధీయతే న తత్రాభిమాన్యభిమంతవ్యభావోఽస్తీత్యర్థః. బ్రహ్మ న్నితి సంబో ధనం స ఇతి వాసుదేవాదిచతుర్మూర్తివ్యూహః వృత్తిభిః జాగరస్వప్నసుషుప్తిముక్త్యవస్థాభి ర్యో విశ్వ స్తైజసః ప్రాజ్ఞ స్తురీయః ముక్త ఇతి కథ్యతే. జీవ స్తదభిమానీ విశ్వాదిశబ్దై ర్జాగరాద్యవస్థావస్థితా జీవా ఉచ్యంతే. యద్యప్యేకైకస్యైవ జీవస్యావస్థా చతుష్టయాన్వయ స్తథాప్యేకైకస్యైవ తత్తదవస్థాయాం విశ్వాదిశబ్దై ర్వ్యవహారః జాగరాద్యవస్థాప్రయుక్తవిశ్వాదిసంజ్ఞకజీవాభిమానిన్యో వాసుదేవాదయ ఇత్యర్థః. క్రమ స్త్వవివక్షితః తత్ర ముక్త్యవస్థాభిమానినీ దేవతా వాసుదేవః, సంకర్షణ స్తు స్వప్నావస్థస్య, ఇతరా వితరయో రిత్యూహ్యం తదేవాహ (అర్థేంద్రియే ఇతి.) అర్థశబ్దో బాహ్యేంద్రియై రర్థావభాసలక్షణ

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

అర్థేంద్రియాశయజ్ఞానై ర్భగవా న్పరిభాష్యతే. ౨౨

అఙ్గోపాఙ్గాయుధాకల్పై ర్భగవాం స్తచ్చతుష్టయమ్,
బిభర్తి స చతుర్మూర్తి ర్భగవా న్హరి రీశ్వరః. ౨౩

ద్విజఋషభ స ఏవ బ్రహ్మయోనిః స్వయందృక్
స్వమహిపరిపూర్ణో మాయయా చ స్వయైతత్,
సృజతి హరతి పాతీత్యాఖ్యయాఽనావృతాక్షో
వివృత ఇవ నిరుక్త స్తత్పరై రాత్మలభ్యః. ౨౪

జాగరావస్థాపరః. ఇంద్రియశబ్దేన మనోవిషయేణ స్వప్నహేతునా స్వప్నావస్థా ద్యోత్యతే. మనస్యుపరతే వాసనామాత్రావశేషా సుషుప్త్యవస్థా ఆశయశబ్దేన జ్ఞాప్యతే. పరిశుద్ధానవచ్ఛిన్నజ్ఞానముక్త్యవస్థా జ్ఞానశబ్దేన ప్రదర్శ్యతే తత్తదభిమానీ భగవాన్ పరిభాష్యత ఇత్యర్థః. ౨౧—౨౨

తదేవం తత్త్వాభిమానితయా నిరూపితై రంగాదిభి ర్వైశిష్ట్య మాహ (అంగేతి.) అంగోపాంగాయుధాకల్పై ర్విశిష్టో భగవాన్ వాసుదేవాదిచతుర్మూర్తిధరః తత్ప్రసిద్ధం చతుష్టయం సృష్టిస్థితి సంహారమోక్షాత్మకం బిభర్తి నిర్వహతి. తత్రానిరుద్ధ స్సృజతి, ప్రద్యుమ్నః పాలయతి, సంకర్షణ స్సంహరతి, వాసుదేవో మోక్షయతీత్యర్థః. ౨౩

తస్యైతస్యైవ బ్రహ్మరుద్రాంతర్యామితయా స్రష్టృత్వసంహర్తృత్వే స్వావతారరూపేణ రక్షితృత్వం చాహ (ద్విజఋషభేతి.) హేద్విజఋషభ ఏష భగవాన్ కోఽసౌ య స్స్వమాయయా సృష్ట్యాదికం కరోతీతి హేతోః, ఆఖ్యయా బ్రహ్మరుద్రాదిసంజ్ఞయా ఉపలక్షితః బ్రహ్మ స్వరూపేణ గుణై శ్చ నిరతిశయబృహత్త్వయుక్తః యోనిః సర్వకారణభూతః స్వయందృక్ స్వయం సర్వం యుగప త్సాక్షా త్పశ్యతీతి తథా స్వయంప్రకాశో వా అనేనాచేతనవ్యావృత్తిః స్వమహిమ్నైవం పూర్ణః అవాప్తసమస్తకామః అనేన ముక్తనిత్యశుద్ధజీవవ్యావృత్తిః తయోః పరిపూర్ణతాయా భగవత్సంకల్పాయత్తత్వేన స్వమహిమాయత్తత్వాభావాత్. అనావృతాక్షః అసంకుచితజ్ఞానః అనేన బద్ధజీవవ్యావృత్తిః. ఇత్థంభూతం కిం సర్వై ర్న జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ వివృత ఇవ గూఢ ఇవ నిరుక్తః "తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గూఢాత్మా న ప్రకాశతే'' ఇత్యాదిభి శ్శాస్త్రై ర్గూఢత్వేనోక్త ఇత్యర్థః. తర్హి కై రపి దుర్దర్శ స్స్యా దిత్యత్రాహ తత్పరై స్తదుపాసకై రాత్మనా యోగపరిశుద్ధమనసా లభ్యః. ౨౪

శ్రీకృష్ణ కృష్ణసఖ వృష్ణ్యృషభావనిధ్రు గ్రాజన్యవంశ దహనానపవర్గవీర్య.
గోవింద గోద్విజసురార్తిహరావతార తీర్థశ్రవ శ్రవణమఙ్గళ పాహి భృత్యాన్. ౨౫

య ఇదం కల్య ఉత్థాయ మహాపురుషలక్షణమ్,
తచ్చిత్తః ప్రయతో జప్త్వా బ్రహ్మ వేద గుహాశయమ్. ౨౬

శౌనక ఉవాచ—

శుకో యదాహ భగవా న్విష్ణురాతాయ పృచ్ఛతే,
సౌర్యో గణో మాసి మాసి నానావసతి సప్తకః. ౨౭

తదేవం తత్తత్త్వాత్మకభగవదఙ్గాదీని నిరూప్య కృత్స్నప్రబంధార్థ ముపసంహర్తుం తావ త్స్వేష్టదేవతాం స్వరక్షార్థం ప్రార్థయతే (శ్రీకృష్ణేతి.) ఇమాని నవ సంబోధనాని, తత్రాద్యేన సర్వానందయితృత్వం ద్వితీయేన సౌశీల్యం తృతీయే సౌలభ్యం తురీయేన దుష్కృద్వినాశకత్వం పఞ్చమేనాపారవీర్యత్వం, షష్ఠేన సర్వాధారత్వం సప్తమేన సాధుపరిత్రాతృత్వం అష్టమేన పావనకీర్తిమత్త్వం నవమేనాత్యాదరేణ శ్రోతవ్యత్వం వివక్షితం. కృష్ణోఽర్జున స్తస్య సఖే తథా అవన్యై ద్రుహ్యంతీతి తథా తే రాజన్యా ఏవ వంశా వేణవ స్తేషాం దహన యద్వా అవనిధ్రుగ్రాజన్యానాం వంశః. సంతాన స్తస్య దహన అనపవర్గవీర్యేతి పాఠః. అమరవంద్యవీర్యేతి పాఠే పరత్వం వివక్షితం. గవాం ద్విజానాం సురాణాం చార్తిం హరతీతి తథా అవతారో యస్య. ౨౫

ప్రకృతభగవదఙ్గాదినిరూపణప్రకరణకీర్తనఫల మాహ (య ఇతి.) కల్యే ప్రాత రుత్థాయ య ఇదం మహాపురుషస్య లక్షణం చిహ్నభూతాఙ్గోపాఙ్గాదినిరూపణపరం ప్రకరణం తస్మి న్పరమపురుషే చిత్తం యస్య సః సమాహితేంద్రియ శ్చ య స్స జప్త్వా గుహాశయం హృదయగుహాశయస్థితం బ్రహ్మ వేద యథావ ద్విద్యాత్. ౨౬

అత్ర క్వచి దిత్యాధ్యాయసమాప్తి ర్దృశ్యతే క్వచిన్నేతి ద్రష్టవ్యం. పున రుపసంజిహీర్షా మాలక్ష్య వాసుదేవాదివ్యూహప్రసఙ్గాత్ స్మారితాన్ సూర్యోపాసకాన్ వ్యూహా న్పఞ్చమే దిఙ్మాత్రేణ ప్రదర్శితాన్ విస్తరతో బుభుత్సుః పృచ్ఛతి (శుక ఇతి.) శృణ్వతే విష్ణురాతాయ పరిక్షితే య దాహ కిం తత్ సౌర్యః. సూర్యారాధకో గణః సప్తకః, సప్తానా మాదిత్యానాం సమూహాత్మకః మాసి మాసి నానావసతి నానావిధం కర్మ వహతీతి యత్ తథా హ్యేవ ముక్తం పఞ్చమే "తథాఽన్యే చ ఋషయో గంధర్వా అప్సరసో నాగా గ్రామణ్యో యాతుధానా దేవా ఇత్యేకైకశో గణాః సప్తచతుర్దశ మాసి భగవంతం సూర్య మాత్మానం నానానామానం పృథఙ్నామానః పృథక్కర్మభి ర్ద్వంద్వశ ఉపాసత ఇతి." ౨౭

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

తేషాం నామాని కర్మాణి సంయుక్తానా మధీశ్వరైః,
బ్రూహి న శ్శ్రద్దధానానాం వ్యూహం సూర్యాత్మనో హరేః. ౨౮

సూత ఉవాచ —

అనాద్యవిద్యయా విష్ణో రాత్మన స్సర్వదేహినామ్,
నిర్మితో లోకతంత్రోఽయం లోకేషు పరివర్తతే. ౨౯

ఏక ఏవ హి లోకానాం సూర్య ఆత్మాఽఽదికృ ద్ధరిః,
సర్వవేదక్రియామూల మృషిభి ర్బహుధోదితః. ౩౦

(తేషా మితి.) సప్తానాం సౌరగణానా మధీశ్వరై ర్నియుక్తానాం తత్తత్పతిభి స్తత్తన్మా సాధికృతసూర్యై ర్నియుక్తానా మిత్యర్థః. ప్రతిమాసం సూర్యస్య నామభేదాభిప్రాయక మధీశ్వరై రితి బహువచనం. స్వాంతరాత్మభూతపరమాత్మోపాసనార్థం సూర్యస్యాపి తేషాం నామాంతరేణ గణమధ్యే ప్రవిష్టత్వా త్తదభిప్రాయకం వా అత ఏవ స్తైన సహైవ సప్త వక్ష్యంతే సూర్యాత్మనః సూర్యశరీరస్య హరే రుపాసకం తేషాం గణానాం వ్యూహం తన్నామాని కర్మాణి చ శ్రద్దధానానాం నోఽస్మాకం బ్రూహీతి సంబంధః. ౨౮

తత్ర వ్యూహా న్నిరూపయితుం తావ త్సూర్యస్య తత్త్వ మాహ (అనాద్యవిద్యయేతి.) సర్వ దేహినా మంతరాత్మనో విష్ణో ర్నియామ్యయా అనాద్యవిద్యయా ఆవిరహితయా జ్ఞానవిరోధిన్యా ప్రకృత్యా నిర్మితోఽయం సూర్యః లోకతంత్రః లోకయాత్రాప్రవర్తకః అత ఏవ లోకేషు పరివర్తతే పరిభ్రమతి అనాద్యవిద్యయా నిర్మిత ఇత్యనేన సూర్యబిమ్బస్య ప్రకృతిపరిణామవిశేషాత్మకత్వ ముచ్యతే. ౨౯

తస్య భగవదాత్మకత్వం వద౯ లోకతంత్రా ముపపాదయతి యో లోకానా మాదికృత్ సృష్టికర్తా ఏకః అద్వితీయః స్వతుల్యవ స్త్వంతరరహితః సర్వాంతరాత్మా హరిః స ఏవ సూర్యః హరి రేవ సూర్యశరీరకత్వేనావస్థిత ఇత్యర్థః. సర్వాసాం వేదక్రియాణాం మూలభూతః. వైదికక్రియా మూలత్వం కాలావచ్ఛేదకతయాఽవగంతవ్యం. ఋషిభిః పరాశరాదిభిః బహుధా ద్వాదశధా ఉక్తః. ౩౦

కాలో దేశః క్రియా కర్తా కరణం కార్య మాగమః
ద్రవ్యం ఫల మితి బ్రహ్మ న్నవధోక్తో యథా హరిః. ౩౧

మధ్వాదిషు ద్వాదశసు భగవా న్కాలరూపధృత్,
లోకతంత్రాయ చరతి పృథ గ్ద్వాదశభి ర్గణైః. ౩౨

ధాతా కృతస్థలీ హేతి ర్వాసుకీ రథకృ న్మునే,
పుల స్త్యస్తుం బురు రితి మధుమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౩

అర్యమా పులహో రథౌజాః ప్రహేతిః పుంజికస్థలీ,
నారదః కచ్ఛనీర శ్చ నయ న్త్యేతే స్మ మాధవమ్. ౩౪

తత్ర దృష్టాంత మాహ (కాల ఇతి.) హే బ్రహ్మన్ యథా హరి రేక ఏవ కాలాది శరీరకత్వేన నవధా ఉక్తః, తద్వత్ తత్ర కాలో వసంతాదిః దేశః సమే యజేతే" త్యాద్యుక్తః. క్రియా యాగాదిరూపాకరణంసాధనం కార్యం స్థాయికార్య మపూర్వాఖ్యం ఆగమః ప్రమాణభూతో వేదః ద్రవ్యం చరుపురోడాశాది ఫలం స్వరాది "యయోక్తో బహుధా హరి" రితి పాఠాంతరం. దేశకాలాది ఫలపర్యంత మిదం సర్వం సాధనత్వేన చ సాధ్యత్వేన క్రియాంతర్భూతం ఏభి ర్విశిష్టా క్రియేత్యర్థః. యయా క్రియయా హరి ర్బహుధోక్తః. ద్రవ్యాదిశరీరకత్వా దితి భావః. ౩౧

వివక్షిత మర్థం తావ త్సంగ్రహేణాహ (మధ్వాది ష్వితి.) మధ్వాదిషు చైత్రాదిషు ద్వాదశ మాసేషు కాలరూపధృత్ కాలావచ్ఛేదకరూపధృత్ భగవా న్సూర్యః లోకతంత్రాయ లోకయాత్రానిర్వాహాయ పృథ గ్ద్వాదశభి ర్గణై స్సహ చరతి. ఏకైకస్మి న్మాసే ఏకైకో గణః ప్రతిగణం గణిన స్తు సప్తసప్త యద్యపి షష్ఠేమే చతుర్దశోక్తాః తథాఽపి తత్ర ప్రధానా స్సప్త సప్తైవేతి త ఏవాత్రోచ్యంతే, ౩౨

కే పున స్తే ప్రతిగణం సప్తగణిన ఇత్యత్రాహ (ధాతేత్యాదినా,) ధాతా ఆదిత్యః, కృతస్థలీ అప్సరాః హేతిః రాక్షసః వాసుకి ర్భుజంగః, రథకృత్ యక్షః హేమునే పులస్త్య ఋషిః, తుంబు రుర్గంధర్వః. త ఇత్యేవం సప్త మధుమాసం నయంతి స్వస్వకర్మభి స్సూర్యం గమయంతీత్యర్థః. మధుమాస మిత్యత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. ౩౩

(అర్యమేతి.) అర్యమా సూర్యః పులహః ఋషిః రథౌజా యక్షః ప్రహేతీ రాక్షసః పుంజికస్థలీ అప్సరాః నారదో యక్షః కచ్ఛనీరో నాగః మాధవం వైశాఖమ్. ౩౪

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మిత్రో௽త్రిః పౌరుషేయో௽థ తక్షకో మేనకా హాహాః
రథస్వన ఇతి హ్యేతే శుక్రమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౫

వసిష్ఠో వరుణో రమ్భా సహజన్య స్తథా హూహూః,
శుక శ్చిత్రస్వన శ్చైవ శుచిమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౬

ఇన్ద్రో విశ్వావసు శ్శ్రోతా ఏలాపుత్ర స్తథా௽ఙ్గిరాః,
ప్రమ్లోచా రాక్షస శ్చర్యో నభోమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౭

వివస్వా నుగ్రసేన శ్చ వ్యాఘ్రి ఆసారణో భృగుః,
అనుమ్లోచా శంఖపాలో నభస్యాఖ్యం నయ న్త్యమీ. ౩౮

పూషా ధనంజయో వాత స్సుషేణ స్సురుచి స్తథా,

మిత్రః సూర్యః అత్రిః ఋషిః పౌరుషేయో రాక్షసః తక్షకో నాగః మేనకా అప్సరాః హాహాః గన్ధర్వః రథస్వనో యక్షః శుక్రమాసం జ్యేష్ఠం మాసమ్. ౩౫

వసిష్ఠః ఋషిః వరుణ స్సూర్యః రమ్భా అప్సరా సహజన్యో యక్షః హూహూః గన్ధర్వః శుకో నాగః చిత్రస్వనో రాక్షసః శుచిమాసం ఆషాఢమాసమ్. ౩౬

ఇన్ద్ర స్సూర్యః విశ్వావసు ర్గన్ధర్వః శ్రోతా యక్షః ఏలాపుత్రో నాగః అఙ్గిరా ఋషిః ప్రమ్లోచా అప్సరాః చర్యో రాక్షసః నభోమాసం శ్రావణమాసమ్. ౩౭

వివస్వాన్ సూర్యః ఉగ్రసేనో గన్ధర్వః వ్యాఘ్రో రాక్షసః ఆసారణో యక్షః భృగుః ఋషిః అనుమ్లోచా అప్సరాః. శంఖపాలో నాగః నభస్యాఖ్యం భాద్రపదం మాసమ్. ౩౮

పూషా సూర్యః, ధనంజయో నాగః వాతో రాక్షసః సుషేణో గన్ధర్వః సురుచిః ర్యక్షః, ఘృతాచీ అప్సరాః గౌతమ ఋషిః తపోమాసం మాఘమాసం మాసక్రమవిలఙ్ఘనం తు కూర్మోక్తాదిత్యక్రమానుసారేణ. యద్వా మాసక్రమో న వివక్షితః యథా గణనాం అథవా అర్ధక్రమానురోధేన

ఘృతాచీ గౌతమ శ్చేతి తపోమాసం నయ న్త్యమీ. ౩౯

ఋతువర్చా భరద్వాజః పర్జన్య స్సేనజి త్తథా,
విశ్వ ఐరావత శ్చైవ తపస్యాఖ్యం నయ న్త్యమీ. ౪౦

అంశుమాన్ కశ్యప స్తార్క్ష్య ఋతసేన స్తథోర్వశీ,
విద్యుచ్ఛత్రు ర్మహాశంఖ స్సహోమాసం నయ న్త్యమీ. ౪౧

భగ స్స్ఫూర్జోఽరిష్టనేమి రూర్ణ ఆయు శ్చ పఞ్చమః,
కర్కోటకః పూర్వచిత్తిః పౌషమాసం నయ న్త్యమీ. ౪౨

త్వష్టా ఋచీకతనయః కమ్బళాశ్వ స్తిలో త్తమా,
బ్రహ్మాపేతోథ శతజి ద్ధృతరాష్ట్ర ఇషంభరాః. ౪౩

పూషేత్యాదిశ్లోకద్వయం తదనంతరశ్లోకద్వయా త్పరతో యోజ్యం, త్వష్టేత్యాదిశ్లోకద్వయం తు తత్పూర్వశ్లోకద్వయా త్పూర్వం యోజ్యమ్. ౩౯

ఋతువర్చా రాక్షసః, భరద్వాజ ఋషిః. పర్జన్య స్సూర్యః సేనజి దప్సరాః, విశ్వో గంధర్వః ఐరావతో నాగః తపస్యాఖ్యం ఫాల్గునమ్. ౪౦

అంశుమాన్ సూర్యః కశ్యపఋషిః తార్క్ష్యో యక్షః ఋతుసేనో గంధర్వః ఊర్వశీ అప్సరాః విద్యుచ్ఛత్రుః రాక్షసః మహాశంఖో నాగః మార్గశీర్షం నయంతి. ౪౧

భగః సూర్యః స్ఫూర్జో రాక్షసః అరిష్టనేమిః గంధర్వః. ఊర్ణో యక్షః ఆయుః ఋషిః కర్కోటకో నాగః పూర్వచిత్తి రప్సరాః పౌషమాసమ్. ౪౨

త్వష్టా సూర్యః ఋచీకతనయో జమదగ్నిః ఋషిః కమ్బలాశ్వో నాగః, తిలోత్తమా అప్సరాః బ్రహ్మాపేతో రాక్షసః ఋతజి ద్యక్షః. ధృతరాష్ట్రో గంధర్వః ఇషంభరాః ఏతే ఆశ్వినమాస నిర్వాహకాః. ౪౩

(మహాపురుషవర్ణనపూర్వకద్వాదశాదిత్యవ్యూహాద్యభివర్ణనఘట్టః)

విష్ణు రశ్వతరో రమ్భా సూర్యవర్చా శ్చ సత్యజిత్,
విశ్వామిత్రో మఖాపేత ఊర్జమాసం నయ న్త్యమీ ౪౪

ఏతా భగవతో విష్ణో రాదిత్యస్య విభూతయః,
స్మరతాం సంధ్యయో ర్నౄణాం హర న్త్యంహాంసి దినేదినే. ౪౫

ద్వాదశ స్వపి మాసేషు దేవోఽసౌ షడ్భి రస్య వై,
చర న్సమంతా త్తనుతే పరత్రేహ చ సన్మతిమ్. ౪౬

సామర్గ్యజుర్భి స్తల్లింగై ర్ఋషయ స్సంస్తువ న్త్యముమ్,
గంధర్వా సం ప్రగాయంతి నృత్య న్త్యప్సరసోఽగ్రతః, ౪౭

విష్ణు రాదిత్యః అశ్వతరో నాగః రమ్భా అప్సరాః, సూర్యవర్చా గంధర్వః సత్యజి ద్యక్షః విశ్వామిత్రఋషిః మఖాపేతో రాక్షసః ఊర్జమాసం కార్తికమాసమ్. ౪౪

వ్యూహసమూహ ముపసంహర న్తత్స్మరణఫల మాహ (ఏతా ఇతి.) హేవిప్ర ఆదిత్యస్య ఏతాః సమాఖ్యాతాః, విభూతయః సంధ్యయోః స్మరతాం నృణాం అంహః పాపం హరంతి. ౪౫

అథైషాం పృథక్కర్మా ణ్యాహ త్రిభిః, (ద్వాదశ స్వపీతి.) అసా వాదిత్యరూపో దేవః ద్వాదశ స్వపి మాసేషు ఏభి రుక్తైః షడ్భిః, ప్రతిగణ మాదిత్యేన వినా షడ్భవంతీతి షడ్భి రిత్యుక్తం. తేన సహ స ప్త భవంతీతి తదభిప్రాయేణ "నానా వహతి స ప్తక" ఇత్యుక్తం పురస్తాత్ యద్వా వాలఖిల్యగణేన సహ స ప్తత్వ మితి తేన వినాఽత్ర షడ్భి రిత్యుక్తం. ప్రతిగణ మాదిత్యకీర్తనం తు నామభేదవివక్షయా ప్రాధాన్యవివక్షయాస్త్వివా విగ్రహాంతరేణ స్వాంతరాత్మభూతభగవదుపాసకత్వవివక్షయా వేతి విభావనీయం. సమంతా త్సరిత శ్చరన్ అస్య జనస్య ఇహ లోకే పరత్ర చ లోకే సద్గతిం శుభాం గతిం, తనుతే సన్మతి మితి పాఠే ఇహాముత్ర శ్రేయోవిషయాం మతిం తనుత ఇత్యర్థః. ౪౬

సామభిః, ఋగ్భి ర్యజుర్భి శ్చ తల్లిజ్గైః సూర్యప్రకాశకైః రముం సూర్య మృషయః స్తువంతి. ౪౭

ఉన్నహ్యంతి రథం నాగా గ్రామణ్యో రథయోజకాః
చోదయంతి రథం పృష్ఠే నైరృతా బలశాలినః ౪౭

వాలఖిల్యా స్సహస్రాణి షష్టి ర్బ్రహ్మర్షయోఽమలాః,
పురతోఽభిముఖా యాంతి స్తువంతి స్తుతిభి ర్విభుమ్. ౪౮

ఏవం హ్యనాదినిధనో భగవా న్హరి రీశ్వరః,
కల్పే కల్పే స్వ మాత్మానం వ్యూహ్య లోకా నవ త్యజః. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.
ఏకదశోఽధ్యాయః.

నాగా రథ మున్నహ్యంతి దృఢం బధ్నంతి, గ్రామణ్యో యక్షాః నైఋతా రాక్షసాః పృష్ఠే పశ్చా ద్రథం చోదయంతి గమయంతి. ౪౭

(వాలఖిల్యా ఇతి.) పురతోఽభిముఖం సూర్య మావృత్య స్థిత్వా తేన సహ యాంతి గచ్ఛంతి. విభుం సూర్యం స్తుతిభిః, స్తువంతి స్తుతీః. కుర్వంతి చేత్యర్థః. ౪౮

ఉపసంహరతి (ఏవ మితి.) అనాదినిధనః ఆద్యంతరహితః, నిత్యోఽజో భగవా నిత్థం ప్రతికల్పం స్వ మాత్మానం ప్రకృతిపురుషశరీరకం స్వమాత్మానం వ్యూహ్య ద్వాదశంగణరూపేణ విభజ్య లోకా న్నయతి స్వే స్వే కర్మణి ప్రవర్తయతి. ౫౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం, శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

సూత ఉవాచ—

నమో ధర్మాయ మహతే నమః కృష్ణాయ వేధసే,
బ్రాహ్మణేభ్యో నమస్కృత్య ధర్మా న్వక్ష్యామి శాశ్వతాన్. ౧

ఏత ద్వః కథితం విప్రా విష్ణో శ్చరిత మద్భుతమ్,
భవద్భి ర్య దహం పృష్టో నరాణాం పురుషోచితమ్ ౨

అత్ర సంకీర్త్యతే సాక్షా త్సర్వపాపహరో హరిః,
నారాయణో హృషీకేశో భగవా న్సాత్వతాం పతిః. ౩

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః

తదేవం కార్త్స్న్యేన శాంతాం బుభుత్సా మాలక్ష్య సుఖగ్రహణాయాదితః. ప్రబంధార్థాన్ సంగ్రహే ణానుక్రమిష్యం స్తావ దస్య ప్రబంధరూపస్య మహావాక్యస్యార్థో నారాయణ ఏవ వేదాంత వేద్యో జగత్కారణభూతో బ్రహ్మశబ్దాభిధేయ ఇతి వక్తుం స్వగురుదేవతానమస్కారపూర్వకం ప్రతిజానీతే (నమ ఇతి.) కృష్ణశబ్దేనాత్ర భగవా న్నారాయణో బాదరాయణో వా వివక్షితః, తత్రాద్యే ధర్మాయ సిద్ధరూపధర్మాయ కృష్ణాయ ద్వితీయే ధర్మప్రవర్తకాయ కృష్ణాయ భగవద్భక్తిలక్షణధర్మాయ చేతి వా వేధసే బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ బ్రాహ్మణేభ్యో నారదబాదరాయణశ్రీశుకాదిభ్యః. శాశ్వతాన విచ్ఛిన్నోపదేశపరంపరాప్రాప్తాన్ ధర్మాన్ ఏతత్ప్రబంధప్రతిపాద్యాన్ భాగవతధర్మాన్ వక్ష్యామి సంగ్రహేణేతి శేషః. ౧

మహావాక్యార్థ మాహ (ఏత దితి.) ఏత త్కథితం పరమాద్భుతం పురాణం విష్ణో శ్చరితం చరిత్రప్రతిపాదకం, తద్విశినష్టి య త్ప్రిత్యహం భవద్భిః. పృష్టః య చ్చ నరాణాం జీవానాం పురుషో చితం పురుషత్వే మనుష్యత్వే సతి ఉచితం శ్రవణాదియోగ్యమ్. ౨

విష్ణో శ్చరిత్రత్వ మేవోపపాదయతి (అత్రేతి.) అత్ర పురాణే శ్రవణమాత్రేణ సర్వాణి పాపాని హరతీతి తథా హరి రాశ్రితబంధహరః, ఇంద్రియాధీశః, భగవాన్ షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః భక్తపాలకో నారాయణః కీర్త్యతే. ౩

యచ్చ బ్రహ్మ పరం గుహ్యం జగతః ప్రభవాప్యయమ్.
జ్ఞానం చ సాధూపాఖ్యానం ప్రోక్తం విజ్ఞానసంయుతమ్. ౪

భక్తియోగ స్సమాఖ్యాతో వైరాగ్యం చ తదాశ్రయమ్,
పారీక్షిత ముపాఖ్యానం నారదాఖ్యాన మేవ చ.
ప్రాయోపవేశో రాజర్షే ర్విప్రశాపా త్పరీక్షితః. ౫

శుకస్య బ్రహ్మర్షభస్య సంవాద శ్చ పరీక్షితా.
యోగధారణయోత్క్రాంతి స్సంవాదో నారదాజయోః. ౬

అవతారానుగీతం చ సర్గః ప్రాధానికోఽగ్రతః.
విదురోద్ధవసంవాదః క్షత్త్రమైత్రేయయో స్తతః. ౭

త మేవ విశినష్టి (య దితి.) గుహ్యం వేదాంతరహస్యం జగతః ప్రభవాప్యయం ప్రభవ త్యస్మాదితి ప్రభవం అప్యేత్యస్మి న్నిత్యప్యయం తచ్చ తచ్చ తత్సృష్టిసంహారకారణమిత్యర్థః. అథవా అవాంతరవాక్యార్థా ననుక్రమిష్యం స్తావ త్ప్రథమస్కంధార్థా ననుక్రమతే ద్వాభ్యామ్ (జ్ఞాన మితి,) అత్రేత్యనుషజ్యతే. సాధూపాఖ్యానం సాధూనాం భవతా ముపాఖ్యానం ప్రశ్నాత్మక ముపాఖ్యానం విజ్ఞానసంయుతం జ్ఞానం చ ప్రోక్తం తత్ర జ్ఞానం ప్రకృతిపురుషవివేచనాత్మకం, విజ్ఞానం పరమాత్మస్వరూపగుణవిచారాత్మకమ్, ౪

తదాశ్రయం భక్తియోగాఙ్గం వైరాగ్యం చ సమాఖ్యాతమ్. పారీక్షితం పరీక్షిజ్జన్మాదిః. తావ త్తత్ప్రస్తావాయ నారద స్యాఖ్యానం చ రాజర్షేః. పరీక్షితో విప్రశాపా త్ప్రాయోపవేశ శ్చ వ్యాఖ్యాతశబ్ద స్యానుషక్తస్య యథాయోగ్యలిఙ్గేన విపరిణతస్య ప్రథమా న్తై స్సంబంధః, ౫

అథ ద్వితీయస్కంధార్థా ననుక్రామతి సార్ధేన (శుకస్యేత్యాదినా.) బ్రహ్మర్షభస్య బ్రాహ్మణోత్తమస్య శుకస్య పరీక్షితా సహ సంవాద ఇతి కృత్స్నస్కంధార్థః, తదవాంతరార్థానాహ యోగధారణయేతి. ఉత్క్రాంతిః అర్చిరాదినా గతిః నారదాజయోః నారదచతుర్ముఖయో స్సంవాదః, ౬

తత్రాప్యవతారాణాం అనుగీతం అనువర్ణనం అనుచరిత మితి పాఠే అవతారా స్తదనుచరితం చ అగ్రతః వ్యష్టిసృష్టేః పూర్వం ప్రాధానికః, ప్రాకృతః సర్గః మహదాదితత్త్వసర్గః, అథ తార్తీయార్థా ననుక్రామతి షడ్భిః. విదురోద్ధవసంవాద ఇత్యాదితృతీయతురీయస్కంధద్వయస్వరూపప్రదర్శనమ్, ౭

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనమ్)

పురాణసంహితా ప్రశ్నో మహాపురుషసంస్థితిః,
తతః ప్రాకృతిక స్సర్గ స్సప్త వైకృతికా శ్చ యే. ౮

తతో బ్రహ్మాణ్డసంభూతి ర్వైరాజః పురుషో యతః
కాలస్య సూక్ష్మస్థూలస్య గతి స్సత్వసముద్భవః, ౯

భువ ఉద్ధారణాఽమ్భోధే ర్హిరణ్యాక్షవధో యతః,
ఊర్ధ్వతిర్యగధస్సర్గో రుద్రసర్గ స్తథైవ చ. ౧౦

అర్ధనారీ నరస్యాథ యత స్స్వాయంభువో మనుః,
శతరూపా చ యా స్త్రీణా మాద్యా ప్రకృతి రుత్తమా. ౧౧

సంతానో ధర్మపత్నీనాం కర్దమస్య ప్రజాపతేః.

పురాణాత్మికా యా సంహితా తస్యాః ప్రశ్నః, తదర్థప్రశ్నః. మహాపురుషస్య భగవతః, సంస్థితిః. సమ్యక్ ప్రలయేఽవస్థానం ప్రాకృతికః ప్రకృతిగుణక్షోభాత్మకః తతో వైకృతికాః సప్త మహదహఙ్కారభూతపఞ్చకాత్మకా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యర్థః. ౮

తత స్తేభ్యో వైకృతికేభ్యః, బ్రహ్మాండ స్యోత్పత్తిః (తద్విశినష్టి) యతో యత్ర బ్రహ్మాండే వైరాజః పురుషః, చతుర్ముఖో జాత ఇత్యర్థః. స్థూలసూక్ష్మస్య పరమాణ్వాదివత్సరాంత సూక్ష్మస్థూలరూపేణావస్థితస్య కాలస్య గతిః సర్వేషాం సత్వానాం వ్యష్టిభూతానాం ఉత్పత్తిః. ౯

అమ్భోధే ర్భువ ఉద్ధారణా ఉద్ధరణం, ఊర్ధ్వతిర్యగధస్సర్గః దేవతిర్యగధోలోకసర్గః. ౧౦

అర్ధాభ్యాం నారీ నర శ్చ తయో స్సమాహార స్త త్తస్య సర్గః. తద్విశినష్టి, యతః యత్ర నారీనరే స్వాయంభువో మనుః తస్య యా పత్నీ శతరూపా స్త్రీణా మాద్యా ప్రకృతి రాకృతిః. అత ఏవోత్తమా తస్య నారీనరస్య సర్గ ఇతి సంబంధః. ౧౧

తతః కర్దమస్య ధర్మపత్నీనా మితి బహువచనం పూజాభిప్రాయకం. ధర్మపత్న్యశ్

అవతారో భగవతః కపిలస్య మహాత్మనః,
దేవహూత్యాశ్చ సంవాదః కపిలేన చ ధీమతా. ౧౨

నవబ్రహ్మసముత్పత్తి ర్దక్షయజ్ఞవినాశనమ్,
ధ్రువస్య చరితం పశ్చా త్పృథోః ప్రాచీనబర్హిషః. ౧౩

నారదస్య చ సంవాద స్తతః ప్రైయవ్రతో ద్విజాః,
నాభే స్తతోనుచరితం భరత స్యార్షభస్య చ. ౧౪

తతో ద్వీపసముద్రాదివర్షనద్యుపవర్ణనమ్,
జ్యోతి శ్చక్రస్య సంస్థానం పాతాలనరకస్థితిః. ౧౫

దక్షజన్మప్రచేతోభ్య స్తత్పుత్రీణాం చ సంస్థితిః,
యతో దేవాసురనరా స్తిర్యఙ్నాగఖగాదయః. ౧౬

త్వాష్ట్రస్య జన్మనిధనం పుత్రయో శ్చ దితే ర్ద్విజాః.
దైత్యేశ్వరస్య చరితం ప్రహ్లాదస్య మహాత్మనః. ౧౭

దేవహూత్యాః. సంతానః కలాఽనసూయాదినవకన్యకారూప స్సంతానః తథా. కపిలాఖ్యస్య భగవతోఽవతారః కపిలేన సాకం దేవహూత్యా స్సంవాదః, ౧౨

అథ చతుర్థార్థా ననుక్రామతి (నవబ్రహ్మసముత్పత్తి రిత్యాదినానారదస్య చ సంవాద ఇత్యంతేన) పఞ్చమార్థా ననుక్రమతే, ప్రైయవ్రత ఇత్యాదినా పాతాలనరకస్థితి రిత్యంతేన. ద్విజా ఇతి సంబోధనం, ప్రైయవ్రతః ప్రియవ్రతవృత్తాంతః, ఆర్షభస్య భరతస్య చానుచరిత మితి సంబంధః.౧౩-౧౪

ద్వీపాదీనా ముపవర్ణనమ్. ౧౫

షాష్ఠా నర్థా ననుక్రామతే (దక్షజన్మేతి.) తత్పుత్రీణాం దక్షపుత్రీణాం, తా విశినష్టి యతః యాభ్యో దక్షపుత్రీభ్యః. దేవాదయో బభూవు రిత్యర్థః, ౧౬

త్వాష్ట్రస్య వృత్రాసురస్య జన్మ నిధనం మరణం చ. అథ సప్తమార్థా ననుక్రామతి (పుత్రయోశ్చేతి.) ౧౭

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసావ్యభివర్ణనఘట్టః)

మన్వన్తరానుచరితం గజేన్ద్రస్య విమోక్షణమ్.
మన్వన్తరావతారా శ్చ విష్ణో ర్హయశిరాదయః. ౧౮

కౌర్మం మాత్స్యం నారసింహం వామనం చ జగత్పతేః,
క్షీరోదమన్థనం తద్వ దమృతార్థే దివౌకసామ్. ౧౯

దేవాసురమహాయుద్ధం రాజవంశానుకీర్తనమ్,
ఇక్ష్వాకుజన్మ తద్వంశే సుద్యుమ్నస్య మహాత్మనః. ౨౦

ఇలోపాఖ్యాన మత్రోక్తం తారోపాఖ్యాన మేవ చ.
సూర్యవంశానుకథనం శశాదాద్యా నృపా యతః. ౨౧

సౌకన్యం చాథ శర్యాతేః కకుత్స్థస్య చ ధీమతః,
ఖట్వాఙ్గస్య చ మాంధాతు స్సౌభరే స్సగరస్య చ. ౨౨

రామస్య కోసలేన్ద్రస్య చరితం కిల్బిషాపహమ్,
నిమే రఙ్గపరిత్యాగో జనకానాం చ సంభవః. ౨౩

రామస్య భార్గవేన్ద్రస్య నిఃక్షత్రీకరణం భువః,
ఐలస్య సోమవంశస్య యయాతే ర్నహుషస్య చ. ౨౪

దౌష్యన్తే ర్భరతస్యాపి శంతనో స్తత్సుతస్య చ.
యయాతే ర్జ్యేష్ఠపుత్రస్య యదోర్వంశోఽనుకీర్తితః. ౨౫

యత్రావతీర్ణో భగవా న్కృష్ణాఖ్యో జగదీశ్వరః.
వసుదేవగృహే జన్మ తతో వృద్ధి శ్చ గోకులే. ౨౬

అష్టమార్థా నాహ (మన్వంతరేతి.) విష్ణోః. హయగ్రీవాదయో మన్వంతరే ష్వవతారాః. ౧౮

తథా జగత్పతేః, కౌర్మాదీని రూపాణి దివౌకసాం దేవాదీనా మమృతార్థే క్షీరోదమంథనమ్. ౧౯

నవమార్థా ననుక్రమతే (రాజవంశానుకీర్తన మిత్యాదినా) అత్ర క్వచిత్కస్యచి దనుక్తిః వ్యుత్క్రమోక్తి శ్చ ప్రసిద్ధికృతాదనాదరాత్. ౨౦-౨౬

తస్య కర్మా ణ్యుదారాణి కీర్తితా న్యసురద్విషః,
పూతనాఽసుపయఃపానం శకటోత్పాటనం శిశోః. ౨౭

తృణావర్తస్య నిష్పేష స్తథైవ బకవత్సయోః,
అఘాసురాసుసంహారః కస్య మాయాప్రదర్శనమ్, ౨౮

ధేనుకస్య సహ భ్రాతుః ప్రలమ్బస్య చ సంక్షయః
గోపానాం చ పరిత్రాణం దవాగ్నేః పరిసర్పతః. ౨౯

దమనం కాలియ స్యాహో మహాహే ర్నన్దమోక్షణమ్,
వ్రతచర్యా చ కన్యానాం యత్ర తుష్టోఽచ్యుతో వ్రతైః. ౩౦

ప్రసాదో యజ్ఞపత్నీభ్యో విప్రాణాం చానుతాపనమ్
గోవర్ధన స్యోద్ధరణం శక్రస్య సురభే రథ,
యజ్ఞాభిషేకం కృష్ణస్య స్త్రీభిః క్రీడా చ రాత్రిషు. ౩౧

శఙ్ఖచూడస్య దుర్బుద్ధే ర్వధోఽరిష్టస్య కేశినః,
అక్రూరాగమనం పశ్చా త్ప్రస్థానం రామకృష్ణయోః, ౩౨

అథ దశమార్థా నను క్రామతి (తస్య కర్మాణీత్యాదినా విప్రశాపాపదేశే నేత్యంతః ప్రోక్తనేన గ్రంథేన.) ౨౭

నిష్పేషో వధః అఘాసుర స్యాసుసంహారః ప్రాణాపహారః కస్య చతుర్ముఖస్య మాయా ప్రదర్శనమ్. ౨౮

సహ భ్రాతుః సబలస్య ధేనుకస్య ప్రలమ్బస్య చ సంక్షయః వధః పరిసర్పతో దవాగ్నే స్సకాశా ద్గోపానాం పరిత్రాణమ్. ౨౯

దమన మనుశిక్షణం. అహో ఇత్యాశ్చర్యే, నందస్య మోక్షణం వరుణస్య సకాశా దితి శేషః. కన్యానాం గోపకన్యానాం వ్రతచర్యాః, తాం విశినష్టి. యతో యస్యాం వ్రజై రచ్యుత స్తుష్టః. ౩౦

యజ్ఞపత్నీభ్య ఇతి చతుర్థ్యంతం ప్రసాదోఽనుగ్రహః. శక్రస్యేత్యస్య పరిభవాయేతి శేషః. యజ్ఞాభిషేకః యజ్ఞః పూజా అభిషేక శ్చ తయో ర్ద్వంద్వైక్యమ్. ౩౧-౩౨

(భాగవతమహాత్మ్యశ్రద్ధానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

వ్రజస్త్రీణాం విలాప శ్చ మధురాలోకనం తతః.
గజముష్టికచాణూరకంసాదీనాం తథా వధః.
మృత స్యానయనం సూనోః పున స్సాందీపనేర్గురోః. ౩౩

మధురాయాం నివసతా యదుచక్రస్య యత్ప్రియమ్.
కృత ముద్ధవరామాభ్యాం యుతేన హరిణా ద్విజాః. ౩౪

జరాసంధసమానీతసైన్యస్య బహుశో వధః.
ఘాతనం యవనేన్ద్రస్య కుశస్థల్యా నివేశనమ్. ౩౫

ఆదానం పారిజాతస్య సుధర్మాయా స్సురాలయాత్,
రుక్మిణ్యాహరణం యుద్ధే ప్రమథ్య ద్విషతో హరేః. ౩౬

హరస్య జృమ్భణం యుద్ధే బాణస్య భుజకృంతనమ్,
ప్రాగ్జ్యోతిషపతిం హత్వా కన్యానాం హరణం చ యత్. ౩౭

గజః కువలయాపీడాఖ్యః సాందీపనే ర్గురోః పుత్రస్య మృతస్య పున రానయనమ్. ౩౩

(మధురాయా మితి.) హేద్విజాః ఉద్ధవరామాభ్యాం యుతేన హరిణా మధురాయాం నివసతా యదూనాం సమూహస్య య త్ప్రియం కృతం తచ్చ. ౩౪

యవనేంద్రస్య కాలయవనస్య. ౩౫

సుధర్మాయా శ్చాదాన మితి సంబంధః. ద్విషత శ్శత్రూ న్ప్రమథ్య హరేః హరిణా రుక్మిణ్యాహరణమ్. ౩౬

ప్రాగ్జ్యోతిషపతిం భౌమమ్. ౩౭

చైద్యపౌండ్రకసాల్వానాం దంతవక్రస్య దుర్మతేః,
శమ్బరో ద్వివిదః పీఠో మురః పఞ్చజనాదయః. ౩౮

మాహాత్మ్యం చ వధ స్తేషాం వారాణస్యా శ్చ దాహనమ్,
భారావతరణం భూమే ర్నిమిత్తీకృత్య పాండవాన్. ౩౯

విప్రశాపాపదేశేన సంహార స్స్వకులస్య చ,
ఉద్ధవస్య చ సంవాదో వాసుదేవస్య చాద్భుతః. ౪౦

యత్రాత్మవిద్యా హ్యఖిలా ప్రోక్తా ధర్మవినిర్ణయః,
తతో మర్త్యపరిత్యాగ ఆత్మయోగానుభావతః ౪౧

యుగలక్షణవృత్తి శ్చ కలౌ నృణా ముపప్లవః,
చతుర్విధ శ్చ ప్రలయ ఉత్పత్తి స్త్రివిధా తథా. ౪౨

దేహత్యాగ శ్చ రాజర్షే ర్విష్ణురాతస్య ధీమతః.
శాఖాప్రణయన మృషే ర్మార్కండేయస్య సత్కథా. ౪౩

యే శమ్బరాదయ స్తేషాం మాహాత్మ్యం వధశ్చేతి సంబంధః. ౩౮

నిమిత్తీకృత్య ద్వారీకృత్య. ౩౯

ఏకాదశార్థా ననుక్రమతే (విప్రశాపాపదేశే నేత్యాదినా.) అపదేశో వ్యాజ స్తేన. ౪౦

సంవాదం విశినష్టి. (యత్రేతి.) ధర్మవినిర్ణయః వర్ణాశ్రమధర్మనిర్ణయః మర్త్యపరిత్యాగః మర్త్యలోకపరిత్యాగః భూమిపరిత్యాగ ఇతి పాఠాంతరమ్. ౪౧

ద్వాదశార్థా ననుక్రమతే (యుగేతి.) యగలక్షణాని తేషు వృత్తయ శ్చ ఉపప్లవః కలిదోషై రుపద్రవః చతుర్విధః ప్రాకృతికో నైమిత్తిక ఆత్యంతికో నిత్య శ్చేతి । చతుర్విధః. ప్రలయః త్రివిధా ప్రాకృతికీ నిత్యా నైమిత్తికీ చేతి త్రివిధా ఉత్పత్తిః, ౪౨-౩

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

మహాపురుషవిన్యాస స్సూర్యస్య జగదాత్మనః.
ఇతి చోక్తం ద్విజశ్రేష్ఠా యత్పృష్టోఽహ మిహాస్మి వః. ౪౪
లీలావతారకర్మాణి కీర్తితా నీహ సర్వతః. ౪౫

పతితః స్ఖలితో వాఽఽర్త శ్శ్రుత్వా వా వివశో బ్రువన్,
హరయే నమ ఇత్యుచ్చై ర్ముచ్యతే సర్వపాతకాత్. ౪౬

సంకీర్త్యమానో భగవా ననంత శ్శ్రుతానుభావో వ్యసనం హి పుంసామ్,
ప్రవిశ్య చిత్తం విధునో త్యశేషం యథా తమోఽర్కోఽభ్ర మివాతివాతః. ౪౭

మృషా గిర స్తర్హ్యసతీ రసత్కథా న కథ్యతే యద్భగవా నధోక్షజః,
తదేవ సత్యం తదుహైవ మఙ్గళం తదేవ పుణ్యం భగవద్గుణోదయమ్. ౪౮

మహాపురుషవిన్యాసః అఙ్గోపాఙ్గాదివిన్యాసః సూర్యస్య, గణవిభాగః ఇతి చోక్త మితి చకారా దన్య దపి హేద్విజశ్రేష్ఠాః యుష్మాభిః యత్ప్రత్యహం పృష్టోఽస్మి త దుక్తమ్. ౪౪

ఇహ పురాణే సర్వశః కార్త్స్న్యేన, హరే ర్లీలారూపా ణ్యవతారకర్మాణ్యేవ, కీర్తితాని. ౪౫

పురాణకథనశ్రవణఫలం వక్తుం భగవత్కీర్తనశ్రవణానుభావ మాహ (పతిత ఇతి.)హరయే నమ ఇత్యుచ్చై ర్బ్రువ న్నితి సంబంధః. ౪౬

కించ, (సంకీర్త్యమాన ఇతి.) శ్రుతః అనుభావో యస్య తథాభూతో వా హరిః పుంసాం సంకీర్తయతాం శృణ్వతాం వా న్తః చిత్తం ప్రవిశ్య అశేషం వ్యసనం దుఃఖం తద్ధేతుదురితం వా ధునోతి యథాఽర్కః సూర్య స్తమో ధునోతి యథా వాఽతి వాతః చండవాయు రభ్రం ధునోతి తద్వత్. ౪౭

కించ భగవత్సంకీర్తన మేవ మహాఫలం తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం మిథ్యాలాపమాత్ర మితి ప్రపఞ్చయతి చతుర్భిః (మృషాగిర ఇతి.) యత్ యత్ర భగవా నధోక్షజో న కథ్యతే న ప్రతిపాద్యతే తాః మృషాగిరః మిథ్యావాచః, ప్రత్యుతాసతీ రసత్యః దోషావహాః యద్భగవద్గుణానా ముదయః ప్రకాశో యస్మిన్ త ద్య త్తదేవ వచః సత్యం మఙ్గళావహం పుణ్యావహం చ అత్యాదరా త్ప్రతిపదం తచ్ఛబ్దప్రయోగః. ౪౮

తదేవ రమ్యం రుచిరం నవం నవం తదేవ శశ్వ న్మనసో మహోత్సవమ్
తదేవ శోకార్ణవశోషణం నృణాం యదు_త్తమశ్లోకయశోఽనుగీయతే. ౯

న యద్వచ శ్చిత్రపదం హరే ర్యశో జగత్పవిత్రం ప్రగృణీత కర్హిచిత్
తద్ధ్వాఙ్క్షతీర్థం న తు హంససేవితం యత్రాచ్యుత స్తత్ర హి సాధవోఽమలాః. ౧౦

తద్వాగ్విసర్గో జనతాఘవిప్లవో యస్మి న్ప్రతిశ్లోక మబద్ధవత్యపి.
నామా న్యనంతస్య యశోఙ్కితాని యచ్ఛృణ్వంతి గాయంతి గృణంతి సాధవః౧౧

నైష్కర్మ్య మప్యచ్యుతభావవర్జితం న శోభతే జ్ఞాన మలం నిరఞ్జనమ్.

నవం నవం రుచిరం రుచిజనకం తదేవ శశ్వత్ సదా మనసో మహోత్సవం మహానందకరం శోకార్ణవస్య శోషణం కిం తత్ యత్ యత్ర ఉత్తమశ్లోకస్య యశోఽనువర్ణ్యతే భగవద్గుణోదయ మిత్యుక్తేఽప్యాదరా త్పునరుక్తమ్. ౯

ఏతదేవ వ్యఙ్గ్యంతరేణాహ ద్వాభ్యామ్ (నేతి.) య ద్వచః చిత్రాణి పదాని యస్మిం తథాభూత మపి జగత్పవిత్రం హరే ర్యశః కీర్తిం న వక్తి ప్రతిపాదయతి. తద్వచః ధ్వాఙ్క్షతీర్థం కాకతుల్యానాం కామినాం రతిస్థానం న తు హంససదృశైః జ్ఞానిభిః సేవితం తత్ర హేతుః యత్ర ప్రబంధే అచ్యుతః ప్రతిపాద్య ఇతి శేషః. తత్రైవ హి అమలా నిర్మలాన్తఃకరణాః సాధవో రమంత ఇతి శేషః. ౧౦

తద్వాగ్విసర్గః స ఏవ వాచః ప్రయోగః జనతాయాః జనసమూహస్య అఘవిప్లవః అఘవినాశకః కోఽసౌ యస్మిం వాగ్విసర్గే ప్రతిశ్లోక మబద్ధవత్యపి అబద్ధయుక్తేఽపి అనంతస్య భగవతో యశసా అఙ్కితాని యశఃప్రకాశకాని నామాని వర్తన్తే యత ఏవ మతః సాధవః తద్వాగ్విసర్గం శృణ్వంతి వక్తృసాన్నిధ్యే శ్రోతృసాన్నిధ్యే సతి కథయంతి తదుభయవిరహే కేవలం గాయంతి. ౧౧

విశుద్ధజ్ఞానయోగనిష్ఠాఽపి భగవద్గుణాదిశ్రవణాదివిధురా న శోభతే కిం పునః కర్మయోగనిష్ఠే త్యాహ (నైష్కర్మ్య మితి.) నిర్గతం కర్మ యస్మా తన్నిష్కర్మ తదేవ నైష్కర్మ్యం సకలకర్మబంధవిధ్వంసక మిత్యర్థః, తన్నిరఞ్జనం ప్రకృతిసంబంధధ్వంసకం అత ఏవ నిర్మలం జ్ఞాన మపి అచ్యుతభావవర్జితం అచ్యుతగుణాద్యభిసంధివిధురం చే దలం నితరాం న శోభతే తతః ప్రవృత్తిసంభావనయేతి భావః. యతో జ్ఞాన మేవాలం న శోభతే కుతః పునః కర్మ శోభేత కథంభూతం

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనపట్టః)

కుతః పున శ్శశ్వ దభద్ర మీశ్వరే న చార్పితం కర్మ యదప్యనుత్తమమ్. ౫౨

యశ శ్శ్రియా మేవ పరిశ్రమః పరో వర్ణాశ్రమాచారతపశ్శ్రుతాదిషు.
అవిస్మృతి శ్శ్రీధరపాదపద్మయో ర్గుణానువాదశ్రవణాదిభి ర్హరేః. ౫౩

అవిస్మృతిః కృష్ణపదారవిందయోః క్షిణోత్యభద్రాణి శమం తనోతి చ.
సత్వస్య శుద్ధిం పరమాత్మభక్తిం జ్ఞానం చ విజ్ఞానవిరాగయుక్తమ్. ౫౪

యూయం ద్విజాగ్ర్యా బత భూరిభాగా యచ్ఛశ్వదాత్మన్యఖిలాత్మభూతమ్,

ఈశ్వరే న చార్పితం నార్పితం అత ఏవ శశ్వత్ సదా అభద్రం అనుష్ఠానదశాయాం చ పతనశఙ్కయా దుఃఖావహం కిం బహునా యదప్యనుత్తమం సర్వోత్తమ మపి కర్మ కుతః పున శ్శోభేత, అహేతుక మితి పాఠే అనభిసంహితఫల మపీత్యర్థః. ౫౨

కిం చ (యశశ్శ్రియా మితి.) యశో యుక్తాయా శ్రీః సంపత్తస్యాం నిమిత్తభూతాయాం. తదర్థ మిత్యర్థః, యో వర్ణాశ్రమధర్మతపోఽధ్యయనాదిషు, నిష్ఠావిశేష ఇతి శేషః, స పరో మహాన్, పరిశ్రమః పరిశ్రమఫలక ఏవ, యశశ్శ్రియోః క్షయిష్ణుత్వేన పురుషార్థాభాసత్వా దితి భావః. తర్హి తస్య కిం ఫల మిత్యత్రాహ, గుణానువాదశ్రవణాదరాదిభిః. శ్రీధరపాదపద్మయో రవిస్మృతిః యది వర్ణాశ్రమాచారాదిషు నిష్ఠా, తర్హి తయా భగవద్గుణానువాదాదిభి ర్భవితవ్యం, తత స్తత్పాదపద్మయో రవిస్మృత్యా, ఏవం చేత్తన్నిష్ఠా సఫలేత్యర్థః. ౫౩

కి మవిస్మృత్యేత్యత ఆహ (అవిస్మృతి రితి.) అభద్రాణి దుఃఖనిమిత్తాని దురితాని ధునోతి శమం శాంతిం రాగాద్యకలుషితాం తనోతి సత్వస్య శుద్ధిం రజస్తమోభ్యా మనభిభూతిం సత్వగుణాభివృద్ధి మితి యావత్. తతః పరమాం భక్తిం ప్రేమలక్షణాం జ్ఞానం యథాఽవస్థితభగవత్స్వరూపజ్ఞానం విజ్ఞానేన ప్రకారజ్ఞానేన విరాగేణ తదితరవిషయాంతరవైముఖ్యేన యుక్తం తనోతీత్యనుషఙ్గః. ౫౪

యతో భగవద్గుణానువాదాదిర్మహాఫల స్తతో యూయ మహం చ కృతార్థా బభూవిమేత్యాహ ద్వాభ్యాం (యూయ మితి,) హేద్విజాగ్ర్యాః, యూయం భూరిభాగాః మహాభాగ్యవంతః కుతః, యత్ యతః, అబాహ్యభాజః న బాహ్యాని విషయాంతరాణి భజంతీత్యబాహ్యభాజః, బాహ్యవిషయచింతారహితా ఇత్యర్థః.

నారాయణం దేవ మదేవ మీశ మబాహ్యాభాజోఽభజతాభివేశ్య. ౨౫

అహం చ సంస్మారిత ఆత్మతత్త్వం శ్రుతం పురా మే పరమర్షివక్త్రాత్,
ప్రాయోపవేశే నృపతేః పరీక్షితః సదస్యృషీణాం మహతాం చ శృణ్వతామ్ ౨౬

ఏతద్వః కథితం విష్ణోః కథనీయోరుకర్మణః,
మాహాత్మ్యం వాసుదేవస్య సర్వాశుభవినాశనమ్. ౨౭

య ఏవం శ్రావయే న్నిత్యం యామక్షణ మనన్యధీః,
శ్రద్ధావా న్యోఽనుశృణుయా త్పునాత్యాత్మాన మేవ సః. ౨౮

ద్వాదశ్యా మేకాదశ్యాం చ శృణ్వ న్నాయుష్యవా న్భవేత్,
పఠ త్యనన్యః ప్రయతః పూతో భవతి పాతకీ. ౨౯

నారాయణ మాత్మని హృదయేఽభివివేశ్య తద్గుణశ్రవణాదిద్వారా మనసి స్థిరం కృత్వా అభజత లఙ్మధ్యమైకవచనం. కథంభూతం అఖిలానాం అంతరాత్మభూతం దేవం స్వతేజసా దీప్యమానం అదేవం. యస్మాదాధవీయో దేవో నాస్తి తం, అత ఏవేశం సర్వనియంతారమ్. ౨౫

యూయం మహోపకర్తార ఇత్యభిప్రేత్యాహ (అహ మితి.) యుష్మాభి స్సంస్మారితం ఆత్మతత్త్వం ఆత్మతత్త్వప్రకాశం పురాణం యస్య సోఽహం చ కృతార్థ ఇతి భావః. స్మృతే రను భూతవిషయజ్ఞానాత్మకత్వాత్ క్వేదం శ్రుతం త్వయేత్యత్రాహ (శ్రుతమితి) మే మయా మహర్షివక్త్రాత్ శ్రీశుకముఖాత్ మహతాం ఋషీణాం చ శృణ్వతాం సతాం మయా శ్రుత మితి సంబంధః, ౨౬

ఏతత్పురాణకీర్తనాదిఫలం ప్రపఞ్చయత్యష్టభిః. (ఏత దితి.) కథనీయాని, ఉరూణి అపరిమితాని కర్మాణి చేష్టితాని యస్య తస్య విష్ణోః వాసుదేవస్య మాహాత్మ్యప్రకాశకం వో యుష్మభ్యం కథిత మేత త్పురాణం సర్వాశుభవినాశనం కీర్తయతాం సర్వామఙ్గళవిఘాతకమ్. ౨౭

శ్రవణఫలమాహ (య ఏవ మితి.) యామం క్షణం వేత్యర్థః. స ఆత్మానం పునాత్యేవ. ౨౮

కాలవిశేషయోగా త్ఫలవిశేషా నాహ (ద్వాదశ్యా మితి.) యః పాతక్యపి ప్రయతః సమాహిత చిత్తః, అనన్యః ప్రయోజనాంతరరహితస్స న్పఠేత్ స పూతో భవతి అనశ్న న్నితి పాఠాంతరమ్. ౨౯

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

పుష్కరే మధురాయాం చ ద్వారవత్యాం యతాత్మవాన్.
ఉపోష్య సంహితా మేతాం పఠిత్వా ముచ్యతే భయాత్. ౬౦

దేవతా మునయ స్సిద్ధా ఋషయః పితరో నృపాః,
యచ్ఛంతి కామా న్గృణత శ్శృణ్వతో యేఽత్ర కీర్తితాః. ౬౧

ఋచో యజూంషి సామాని ద్విజోఽధీత్యానువిందతే,
మధుకుల్యాః పయఃకుల్యా ఘృతకుల్యాశ్చ తత్ఫలమ్. ౬౨

పురాణసంహితా మేతా మధీత్య ప్రయతో ద్విజః,
ప్రోక్తం భగవతో యత్తు తత్పదం పరమం వ్రజేత్. ౬౩

విప్రోఽధీత్యాప్నుయా త్ప్రజ్ఞాం రాజన్యోఽమ్బుధిమేఖలామ్,
వైశ్యో నిధిపతిత్వం చ శూద్ర శ్శుద్ధ్యేత పాతకాత్. ౬౪

(పుష్కర ఇతి) యతాత్మవాన్ సమాహితమనాః. ౬౦

సర్వఫలసాధనత్వం వదన్ ఫలదా నాహ (దేవతాదయ ఇతి.) యేఽత్ర పురాణే అనుకీర్తితాః, తే దేవాదయః. గృణతః కథయతః. శృణ్వతో వా పురుషస్య కామా నిష్టార్థాన్ యచ్ఛంతి దేవతా ద్యంతర్యామీ భగవా న్యచ్ఛతీతి భావః. ౬౧

ఫలాతిశయ మాహ (ఋచ ఇతి.) వేదత్రయ మధీత్య య త్ఫలం ప్రాప్నుయాత్ మధుకుల్యాభ్యో య త్ఫలం మధ్వాదిప్రవాహయుక్తాన్నదానా ద్యత్ఫలమిత్యర్థః. త త్ఫలం ప్రాప్నుయాత్. ౬౨

కిం చైతాం పురాణసంహితా మధీత్య య ద్భగవతః విష్ణోః. పరమంపదం ప్రోక్తం ప్రతిపాదితం తద్వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్. ౬౩

అధికారానురూపా న్ఫలవిశేషాన్నాహ (విప్ర ఇతి.) రాజన్యః అమ్బుధిమేఖలాం పృథ్వీం శూద్రః శ్రుత్వా పాతకా న్ముచ్యతేత్యర్థః. ౬౪

కలిమలసంహతికాలనోఽఖిలేశో హరి రితరత్ర న గీయతే హ్యభీక్ష్ణమ్.
ఇహ తు పున ర్భగవా నశేషమూర్తిః పరిపఠితోఽనుపదం కథాప్రసఙ్గైః.

త మహ మజ మనంత మాత్మతత్త్వం జగదుదయస్థితిసంయమాత్మశక్తిమ్,
ద్యుపతిభి రజశక్రశంకరాద్యై ర్దురవసితస్తవ మచ్యుతం నతోఽస్మి ౬౬

ఉపచితనవశక్తిభి స్స్వఆత్మన్యుపరచితస్థిరజఙ్గమాలయాయ,
భగవత ఉపలబ్ధిమాత్రధామ్నే సురఋషభాయ నమ స్సనాతనాయ. ౬౭

యం బ్రహ్మవరుణేంద్రరుద్రమరుత స్తున్వంతి దివ్యైః స్తవై
ర్వేదై స్సాఙ్గపదక్రమోపనిషదై ర్గాయంతి యం సామగాః,

ఏతత్ప్రబంధస్యోక్తవిధప్రభావాతిశయకారణం ప్రబంధాంతరవైలక్షణ్య మాహ (కలిమలేతి) కలిమలానాం సంహతిం కాలయతి వినాశయతీతి తథా సః అఖిలానా మీశ్వరో హరి రితరత్ర రాజసాది పబంధాంతరే ష్వభీక్ష్ణం పునః పున ర్నగీయతే, అత్ర తు తత్తత్కథాప్రసఙ్గై రనుపదం, పరితః ప్రతిపాదితః. ౬౫

ఏతత్ప్రబంధప్రతిపాదితం భగవంతం నమస్కరోతి ద్వాభ్యామ్. (త మితి.) జగదుదయస్థితిలయాః జగదుదయాదిహేతవః, ఆత్మనః రజఆదయ శ్శక్తయో యస్య తం దేవై రప్యనవసితః స్తవః, స్తోత్రం యస్య తమ్. ౬౫

ఉపచితాభిః బుద్ధియుక్తాభిః. కాలప్రకృతిమదహంకారపఞ్చభూతాత్మికాభిః. నవభిః శక్తిభిః ఆత్మన్యేవ ఉపరచితాః, స్థిరా జఙ్గమా శ్చ ఆలయో యస్య తస్మై ఉపలబ్ధిమాత్రధామ్నే జాడ్యప్రసఙ్గరహితజ్ఞానాత్మకతేజస్స్వరూపాయ సురఋషభాయ దేవశ్రేష్ఠాయ, సనాతనాయ భగవతే నమః. ౬౬

అత్ర క్వచి దధ్యాయసమాప్తిః, క్వచి న్నేతి ద్రష్టవ్యమ్. ౬౭

కియదేతత్ప్రబంధగ్రంథసంఖ్యాపరిమాణ మితి పునర్బుభుత్సామాలక్ష్య తద్వక్తుం తత్ప్రసఙ్గా త్తావత్పురాణాంతరాణి తత్పరిమాణం చ వక్తుం తత్ప్రతిపాద్యం దేవం ప్రణమతి (య మితి.) యం బ్రహ్మాదయః స్తవై ర్వేదై స్తున్వంతి స్తువంతి కథంభూతై రఙ్గాదిభి స్సహితైః. ఉపనిషచ్ఛబ్దస్య

ధ్యానావస్థితతద్గతేన మనసా పశ్యంతి యం యోగినో
యస్యాంతం నవిదు స్సురాసురగణా దేవాయ తస్మై నమః. ౧౮

పృష్ఠే భ్రామ్యదమందమందరగిరిగ్రావాగ్రకణ్డూయనా
న్నిద్రాళోః కమఠాకృతే ర్భగవత శ్శ్వాసానిలాః పాన్తు వః,
యత్సంస్కారకలానువర్తనవశా ద్వేలాచ్ఛలేనామ్భసాం
యాతాయాత మతంద్రితం జలనిధే ర్నాద్యాపి విశ్రామ్యతి. ౧౯

సూత ఉవాచ —

పురాణసంఖ్యాసంభూతి మస్య వాచ్యప్రయోజనే,
దానం దానస్య మాహాత్మ్యం పాఠాదే శ్చ నిబోధత. ౨౦

అకారాంతత్వం ఛందోఽనురోధాత్ ధ్యానేనావస్థితం నిశ్చలం చ తేన తద్గతేన మనసా యం యోగినః పశ్యంతి సాక్షాత్కుర్వంతి సురాసురగణాః, యస్యాంతం ప్రభావేయత్తాం న విదుః, అమృతమథనాదా వితి శేషః. ౧౮

దుర్విజ్ఞేయత్వమేవ ప్రదర్శయితుం కూర్మావతార మనుస్మర న్నాశిషం ప్రార్థయతే (పృష్ఠేతి) పృష్ఠే భ్రామ్యతః అమందో గరిష్ఠః. మందరగిరిః తస్య గ్రావాణః తేషా మగ్రాణి తైః కండూయనాత్, సుఖేన నిద్రాళోః నిద్రాశీలస్య, భగవతః, కమఠాకృతేః శ్వాసానిలాః శ్వాసవాయవః. పాంతు, తాన్విశినష్టి. యేషాం శ్వాసానిలానాం సంస్కార స్తేషాం లేశ స్తదనువర్తనవశాత్ జలధే రమ్భసాం యాతాయాతం గమనాగమనం అతంద్రితం యథా తథా అద్యాపి న విశ్రామ్యతి, నను సముద్రక్షోభాదేవ తన్న సంస్కారవశా. త్తత్రాహ (వేలాచ్ఛలేనేతి.) వేలాక్షోభ స్తస్య చ్ఛలేన మిషేణ. ౧౯

(పురాణేతి.) పురాణసంఖ్యా స్తాసాం, సంభూతిం సమాహారం చాస్య శ్రీభాగవతస్య వాచ్యం విషయ స్తత్ప్రయోజనం చ దానం పుస్తకదానం దానస్య పాఠాదేశ్చ మహాత్మ్యం నిబోధత శృణుత. ౨౦

బ్రాహ్మం దశసహస్రాణి పాద్మం పఞ్చోనషష్టి చ,
శ్రీవైష్ణవం త్రయోవింశ చ్చతుర్వింశతి శైవకమ్. ౨౧

దశాష్టౌ శ్రీభాగవతం నారదం పఞ్చవింశతిః,
మార్కండం నవ వాహ్నఞ్చ దశపంచ చతుశ్శతమ్. ౨౨

చతుర్దశం భవిష్యం స్యాత్తథా పంచశతాని చ,
దశాష్టౌ బ్రహ్మవైవర్తం లైఙ్గ మేకాదశైవ తు. ౨౩

చతుర్వింశతివారాహ మేకాశీతిసహస్రకమ్,
స్కాందం శతం తథా చైకం వామనం దశ కీర్తితమ్. ౨౪

కౌర్మం సప్తదశాఖ్యాతం మాత్స్యం తత్తు చతుర్దశమ్,
ఏకోనవింశ త్సౌపర్ణం బ్రహ్మాండం ద్వాదశైవ తు ౨౫

ఏవం పురాణసందోహ శ్చతుర్లక్ష ఉదాహృతః,
తత్రాష్టాదశసాహస్రం శ్రీభాగవత ముచ్యతే. ౨౬

(బ్రాహ్మమితి) త్రయోవింశత్ త్రయోవింశతిః. శైవం చతుర్వింశతి స్సహస్రాణి. ౨౧

వాహ్న మాగ్నేయం పురాణం పఞ్చదశ సహస్రాణి చత్వారి శతాని చ. ౨౨

బ్రహ్మవైవర్తం దశసహస్రాణి అష్టౌ శతాని ఏకాదశైవ ఏకాదశసహస్రాణ్యేవ. ౨౩

స్కాందం తు శతాధికై కాశీతిసహస్రమ్. ౨౪

సౌపర్ణం గారుడం పురాణం ఏకోనవింశత్ ఏకోనవింశతిసహస్రాణి. భారతరామాయణేత్విత
హాసా వత స్తయో రియత్తా నోక్తా. ౨౫

(ఏవ మితి) అతః, పురాణానాం సందోహః సమూహ శ్చతుర్లక్షసంఖ్యాక ఏవ ఇదానీ
మస్య వాచ్యాదీని దర్శయితు మాహ తత్రేత్యాదినా. ౨౬

(భాగవతమహాత్మ్యతద్దానప్రశంసాద్యభివర్ణనఘట్టః)

ఇదం భగవతా పూర్వం బ్రహ్మణే నాభిపఙ్కజే,
స్థితాయ భవభీతాయ కారుణ్యా త్సంప్రదర్శితమ్. ౬౭

ఆదిమధ్యావసానేషు వైరాగ్యాఖ్యానసంయుతమ్,
హరిలీలాకథావ్రాతామృతానన్దితసత్సురమ్. ౬౮

సర్వవేదాన్తసారం యద్బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణమ్,
వస్త్వద్వితీయం తన్నిష్ఠం కైవల్యైకప్రయోజనమ్. ౬౯

స్వసుఖనిభృతచేతా స్తద్వ్యుదస్తాన్యభావో ప్యజితరుచిరలీలాకృష్టసార స్తదీయమ్,

---

సంప్రదర్శితం చతుశ్శ్లోకరూపేణేతి శేషః. ౬౭

యద్యప్యత్రాదిమధ్యావసానేషు, పృథగాఖ్యానై ర్నానావిధై రాఖ్యానైః, స్సంయుతం, తథాఽపి, సర్వత్ర హరిలీలాకథానాం, వ్రాత స్సమూహ ఏవామృతం, తేనానందితాః, స్సంతశ్చ, సురాశ్చ యేన తత్. ౬౮

అనేన వాచ్యం ప్రధానం సూచితం, తత్స్పష్ట మేవాహ (సర్వేతి.) సర్వవేదాన్తేషు య త్సారభూతం బ్రహ్మ ఆత్మా చ తయో ర్భావః బ్రహ్మాత్మత్వం స్వరూపతో గుణతశ్చ నిరతిశయబృహత్త్వం అంతః ప్రవిశ్య ప్రశాసనేన భర్తృత్వం చ తదేవైకం లక్షణం అసాధారణధర్మో యస్య తత్, యద్వా బ్రహ్మాత్మైకత్వలక్షణ మితి బ్రహ్మాత్మశబ్దవాచ్యం య దేకం వస్తు తస్య భావ స్తత్త్వం త ల్లక్షణం యస్య తదద్వితీయం స్వతుల్యవస్త్వంతరరహితం వస్తుప్రతిపాద్యో విషయ ఇత్యర్థః, తన్నిష్ఠం తాదృశవస్త్వధీనం కైవల్యం ప్రకృతిసంబంధరాహిత్యం ముక్తిరితి యావత్ తదేవైకం ప్రయోజనం దానపాఠాదిప్రయోజనం యస్య, తత్. ౬౯

గ్రంథాంతే స్వగురునమస్కారాత్మకం మఙ్గల మాచరతి (స్వసుఖేతి.) స్వసుఖం స్వాంతరాత్మానుసంధానసుఖం తేన నిభృతం పూర్ణం చేతో యస్య సః తేన స్వసుఖేన వ్యుదస్తాన్యభావః

వ్యతనుత కృపయా య స్తత్త్వదీపం పురాణం తమఖిలవృజినఘ్నం వ్యాససూనుం నతోస్మి.

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే, మహాపురాణే, పారమహంస్యాం, సంహితాయాం, ద్వాదశస్కంధే.

ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీమద్భాగవతగ్రంథః పరిసమాప్తః

ఓం తత్సత్ శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు

విర_క్తభగవద్వ్యతిరి క్త సఙ్గః అపిశబ్ద స్సముచ్చయే యస్య సులభతరసమాధికయా సాక్షాత్కృతాంతరాత్మ స్వరూపోఽపి భగవల్లీలాభి రాకృష్టచిత్త ఇత్యర్థః. తదీయాం అజితస్వరూపరూపగుణవిభూతిప్రకాశకం, తత్త్వానాం చిదచిద్గతానా మనారోపితాకారాణాం దీపమివ ప్రకాశకం, అత ఏవాఽఖిలపాపఘ్నం ఇదం పురాణం యః కృపయా వ్యతనుత ప్రకాశితవాన్ తం వ్యాససూనుం నతోఽస్మి. రా౦

ఇతి శ్రీవత్సాన్వయపయఃపారావారరాకాసుధాకరస్య సర్వవిద్యానిధేః శ్రీశైలగురోః సుతేన
తచ్చరణకమలపరిచయప్రసన్నతత్సూక్తిసమధిగతశ్రీమద్భాగవతార్థహృదయేన
శ్రీవైష్ణవదాసేన, శ్రీవీరరాఘవవిదుషా లిఖితాయాం. శ్రీమద్భాగవత
చంద్రికాయాం, ద్వాదశస్కంధసమాఖ్యాయాం,
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

శ్రీ వీరరాఘవీయవ్యాఖ్యోపేతం ద్వాదశస్కంధాత్మక

శ్రీమద్భాగవతగ్రంథః పరిసమాప్తః

శ్రీ కృష్ణార్పణమస్తు.

ఫలశ్రుతిః

ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం హేమసింహసమన్వితం,
దదాతి యో భాగవతం స యాతి పరమాం గతిమ్. ౧

రాజంతే తావ దన్యాని పురాణాని సతాఙ్గణే,
యావ న్న దృశ్యతే సాక్షా చ్ఛ్రీమద్భాగవతం పరమ్. ౨

సర్వవేదాంతసారం యచ్ఛ్రీభాగవత మిష్యతే,
తద్రసామృతతృప్తస్య నాన్యత్ర స్యా ద్రతిః క్వచిత్. ౩

నిమ్నగానాం యథా గఙ్గా దేవానా మచ్యుతో యథా,
వైష్ణవానాం యథా శంభుః పురాణానా మిదం తథా. ౪

శ్రీమద్భాగవతం పురాణ మమలం యద్వైష్ణవానాం ప్రియం
యస్మిం న్పారమహంస్య మేతదఖిలం జ్ఞానం పరం గీయతే,
యత్ర జ్ఞానవిరాగభక్తిసహితై ర్నైష్కర్మ్య మావిష్కృతం
తచ్ఛృణ్వ న్విపఠ న్విచారణపరో భక్త్యా విముచ్యే న్నరః. ౫

ఫలశ్రుతిః

(ప్రోష్ఠపద్యా మితి.) ప్రోష్ఠపద్యాం హేమసింహసమన్వితం స్వర్ణసింహాసనారూఢమ్. ౧-౨

(సర్వేతి.) తద్రస ఏవామృతం తేన తృప్తస్య నిర్వృతస్య ౩-౪

(శ్రీమదితి.) పారమహంస్యం పరమహంసైః ప్రాప్యం నైష్కర్మ్యం సర్వకర్మోపరమః. భక్త్యా తచ్ఛ్రవణాదిపరో విముచ్యతే. ౫

కస్మై యేన విభాసితోఽయ మతులో జ్ఞానప్రదీపః పురా
తద్రూపేణ చ నారదాయ మునయే కృష్ణాయ తద్రూపిణా,
యోగీంద్రాయ తదాత్మనా చ భగవద్రాతాయ కారుణ్యత
స్తచ్ఛుద్ధం విమలం విశోక మమృతం సత్యం పరం ధీమహి. ౯

నమ స్తస్మై భగవతే వాసుదేవాయ సాక్షిణే,
య ఇదం కృపయా కస్మై వ్యాచచక్షే ముముక్షవే. ౨

యోగీంద్రాయ నమ స్తస్మై శుకాయ బ్రహ్మరూపిణే,
సంసారసర్పదష్టం యో విష్ణురాత మమూముచత్. ౮

శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే దేవకీనన్దనాయ సర్వలోకశరణ్యాయ నమోనమః.

శ్రీభాగవతసంప్రదాయప్రవర్తకరూపేణ భగవద్ధ్యానలక్షణం మంగళ మాచరతి (కస్మా ఇతి.) కస్మై కాయ. బ్రహ్మణే అతులః అసమః అయం శ్రీభాగవతరూపః పురా కల్పాదౌ తద్రూపేణ బ్రహ్మరూపేణ తద్రూపిణా నారదరూపిణా యోగీంద్రాయ శుకాయ కృష్ణరూపేణేతి సిద్ధం. తదాత్మనా శుకరూపేణ తత్పరం సత్యం శ్రీనారాయణాఖ్యం తత్త్వం ధీమహీతి గాయత్ర్యైవ యథోపక్రమ ముపసంహరన్ గాయత్ర్యాఖ్యా బ్రహ్మవిద్యేయ మితి దర్శయతి. ౯

త మేవ దేవతారూపేణ గురురూపేణ చ ప్రణమతి ద్వాభ్యామ్ (నమ ఇతి.) వ్యాచచక్షే వ్యాఖ్యాతవాన్ ౨-౮

శ్రీకృష్ణపరబ్రహ్మణే దేవకీనందనాయ నమోనమః.

శ్రీహయవదనపరబ్రహ్మణే నమః

యోఽసౌ తురఙ్గవదనో హృది సన్నివిష్ట స్సంచోద్య బుద్ధి మనసకృ త్కృపయా స్వయా మే,
ప్రాలీలిఖ త్కరతలేంద్రియదైవతేన్ద్రమూర్తి స్తమేన మనఘం మనవై పరేశమ్. ౧

యోఽసౌ పిశఙ్గపరిధి ర్వనమాల్యుదారమందస్మితాకలితవీక్షణవీక్షితేన,
సంచోదితేన చ మయా పరిదృష్టమూర్తి స్స్వప్నే తమేమి శరణం వసుదేవసూనుమ్. ౨

క్వేదం గభీరనిగమోత్తరహస్యసారం క్వాహం సుమందమతి రత్ర పరం నిదానమ్.
వీక్షా యదీయకరుణాకలితా తమేవ శ్రీశైలదేశికవరం శరణం గతోఽస్మి. ౩

చికీర్షాఽమోఘా సా నిరవధికృపాలోకకలితా
యయా యస్యాస్యాంతం వివృతిరచనాయా స్సమగమమ్.
స ఏష శ్రీశైలో గురు రఖిలవిద్యాజలనిధి
ర్మమాధ్యాస్తాం స్వాంతం చరణయుగలీం సంప్రకటయన్. ౪

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

విజయ ముద్రాశాల, చిత్తూరు ఆ. ప్ర.